RIKSDAGEN 1975

PROTOKOLL BIHANG

Saml. 2:1 Justitieombudsmännens ämbetsberättelse 1975

Band C 1

JUSTITIEOMBUDSMÄNNENS

ÄMBETSBERÄTTELSE

AVGIVEN TILL RIKSDAGEN

ÅR 1975

Innehåll

Justitieombudsmännens ämbetsberättelse

Skrivelse till riksdagen 9
Inspektionsverksamheten under år 1974 16

I DOMSTOLAR m. m.

Åtgärder vid förundersökning och rättegång angående misstanke om mord 21
Dröjsmål med frigivning av häktad sedan tid för åtals väckande utgått 30
Båda parterna uteblev från första inställelse i återvinningsmål. Fråga bl. a. huruvida tingsrätten vid avskrivning av målet bort förordna att meddelat lagsökningsutslag skulle stå fast 37
Felaktigt beslut om utdömande av vite har efter resning upphävts av högsta domstolen sedan JO konstaterat felet 39
Oriktigt frihetsberövande på grund av bristande personkontroll vid beslut om anhållande och efterlysning. Framställning till Konungen om särskild ersättning härför 40
Flygkapardramat å Bulltofta i september 1972. Uttalanden om den konstitutionella nödrätten och tjänstemännens ansvar 50
Bankdramat vid Norrmalmstorg i augusti 1973. Granskning av polisens åtgärder m. m. 55
Polismyndighets handläggning av ärende om verkställighet av domstols beslut om häktning 60
Delgivning av misstanke om brott m. m. 67
Polisens åtgärder när enskild begärt bistånd till förhindrande av befarat lägenhetsinbrott 75
Besättningen i polisbil har inte kunnat identifieras 78
Tillstånd till politiskt appellmöte på offentlig plats och upplösning av sådant möte genom polisingripande 82
Omhändertagande av demonstranter 92
Polisingripande mot penninginsamling utanför vallokal 99
Åtgärder för förbättring av arbetsläget vid polismyndighet 104
Vissa övriga ärenden 107

II FÖRSVARET m. m.

Framställning till Konungen angående bestraffningsrätt för ställföreträdande chef vid samordnade försvarsområden och regementsförband 140
Åtal mot sergeant för missfirmelse mot krigsman och oskickligt beteende 142
Disciplinär åtgärd mot kapten för vattenskidåkning efter torpedbåt (tjänstefel). — Fråga om alkoholmissbruk inom flottan 148
Befäls rätt att visitera värnpliktig för efterforskning av försvunnen ammunition 158
Information angående skadeståndslagens tillämpning i militära förhållanden 161
Spridande av tryckt skrift inom militärt förband 169
Kompletterande utbildning och indragning av extra ledighet 175
Regementschef har uttagit ersättning för övertid vid fysisk träning m. m. 182
Handläggning vid militärt förband av ärende om vapenvägran .. 189

III VÅRDOMRÅDET

Kriminalvård

Disciplinär åtgärd mot vårdare vid kriminalvårdsanstalt för utdelning till intagen av medicin, som utskrivits för annan person, samt för kränkande tillmäle 193
Isolering på fångvårdsanstalt 195
Integritetsskydd för intagen på kriminalvårdsanstalt 204
Intagens möjligheter att såsom ombud företräda annan intagen .. 206
Behandling och placering av anhållna och häktade med psykisk sjukdom 206
Häktads möjligheter att få mottaga obevakade besök samt att få förbindelse med andra intagna 210
Uppdrag som sekreterare i övervakningsnämnd 212
Utformningen av fullföljdshänvisningar till övervakningsnämnds beslut 213

Socialvård

Framställning till Konungen om ändring av bestämmelserna i 21 kap. föräldrabalken om överflyttning av barn 215
Åtal mot ledamöter i socialnämnds delegationsutskott för missbruk av befogenheter genom att uppställa olaga villkor för erhållande av socialhjälp m. m. 224
Verkan av tysk domstols vårdnadsbeslut på fråga om svenskt pass för barnet och svensk faders faktiska vårdnad om barnet. Åtal mot socialsekreterare för obehörigt utlämnande av barnet 231
Vederhäftighet och grannlagenhet vid utformning av socialutredning 243
Barnavårdsnämnds skyldighet att ingripa till barns skydd 248
Jämkning av domfäst underhållsbidrag till barn 252

Sjukvård m. m.

Framställning till Konungen angående omhändertagande av alkoholhaltiga drycker, berusningsmedel m. m. på psykiatriska sjukhus och omsorgsvårdens specialsjukhus 257
Fråga om disciplinär åtgärd mot distriktsläkare för utfärdande av vårdintyg enligt lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall och mot överläkare för beslut om intagning enligt samma lag på grundval av detta intyg 260
Gåvor från patient till sjukvårdspersonal 262
Kvarhållande på mentalsjukhus av patients för postbefordran avlämnade brev som misstänkts innehålla stöldgods 273

IV FÖRVALTNINGEN I ÖVRIGT

JO:s tillsynskompetens m. m. 281

Frågor om myndighets organisation, jäv, arbetets gång m. m.

Åtal mot byråchef vid kriminalvårdsstyrelsen för underlåtenhet att i tid anmäla ärende av större vikt för verksledningen 285
Sedan livsmedelsverkets styrelse med fem röster mot fyra beviljat viss dispens och protokollet justerats, upptäcks att en av dem som röstat för dispens varit jävig. Ordföranden, som röstat för avslag, ändrar då mening för att möjliggöra beslut med oförändrat innehåll. Kritik häremot och mot bristande dokumentation av vad som skett 301
Förmedlingsorgan har avslagit ansökan om bostadstillägg. Sedan besvär anförts till länsbostadsnämnden, ändrar förmedlingsorganet sitt beslut. Handläggningen hos länsbostadsnämnd i sådant fall .. 305
Tjänstemans vid lantbruksnämnd skyldighet att besvara frågor från allmänheten 308
Regeln i 7 § förvaltningslagen om när handling skall anses inkommen 308
Hörande av företagsnämnd före arbetsordnings antagande 310

Offentlighet och sekretess m. m.

Allmänhetens rätt att ta del av "dagens post" hos en myndighet .. 313
Diarieförings betydelse för offentlighetsprincipen 319
Blankettsamtycke till utlämnande av sjukjournal 327
Biskops brev till kyrkoherde bedömt som allmän handling oaktat det betecknats som personligt och konfidentiellt 332

Exekution

Fråga om hur utmätningsman bör förfara när det i efterhand upptäcks att gods, som utmätts i allmänt mål, var sålt under äganderättsförbehåll 335
Sedan säljare av avbetalningsgods begärt återtagande av godset, betalar köparen resterande köpeskilling men ej kostnaderna å handräckningsärendet. Får godset återtagas? 338
Vissa övriga ärenden 340

Taxering och uppbörd

Framställning till Konungen angående ersättning av allmänna medel i anledning av misstag vid indrivning hos borgensmän av arbetsgivaravgift och skatt 345
Får lokal skattemyndighet meddela nytt beslut i ärende om anstånd med skattebetalning, medan besvär över tidigare beslut är föremål för prövning i högre instans? 351
Redovisning av JO:s erfarenheter av tillsynen över skatteväsendet under senare år, framlagd med anledning av riksskatteverkets och statskontorets rapport "Rationalisering av skatteadministrationen" 353
Skattemyndigheternas tillämpning av bestämmelserna om skattetillägg och förseningsavgift enligt taxeringsförordningen 376
Vissa övriga ärenden 410

Kommunal självstyrelse

Får kommunstyrelse fatta beslut vid "telefonsammanträde"? 422
Yttrande över en departementspromemoria med förslag till renhållningskungörelse 426

Tjänstemannafrågor

Lämpligheten av att använda disciplinstraff i form av löneavdrag mot tjänsteman med grava alkoholproblem 431
Myndighets åtalsanmälan av tjänsteman utan föregående disciplinförfarandeprövning 440
Förmodat felaktigt lärarförordnande får ej återkallas eller läraren uppsägas 442

Byggnads- och planväsendet

Fråga om kommuns möjligheter att genomföra byggnadsplan. Kritik mot kommun för en till stugägare utsänd cirkulärskrivelse med vilseledande innehåll 447
Tillämpning av reglerna i 61 § byggnadsstadgan om ansvarig arbetsledare. Mot försumlig arbetsledare får inte tillgripas sanktion i form av varning (I och II). Förutsättningarna för vägran att godkänna en person som ansvarig arbetsledare; förfarandet i sådant fall (II) 450
Vissa övriga ärenden 456

Skolärende

Utvisning av elev från lärorummet 462

Övrigt

Illojal maktanvändning genom innehållande av ersättning till framtvingande av uppgifter 464
Bristfällig handläggning från förmedlingsorgans och länsbostadsnämnds sida av ärende om förbättringslån 475
Utformningen av villkor vid försäljning av kyrklig jord 477
Användande av förkortningar i allmänna handlingar 478
Vissa andra ärenden 479

V REMISSYTTRANDEN

Yttrande över domstolsstyrelseutredningens betänkande "Central, regional och lokal domstolsförvaltning m. m." 489
Yttrande över mutansvarskommitténs betänkande "Mut- och bestickningsansvaret" 492
Yttrande över promemoria innehållande förkortad version av utredningens rörande trafikmedelsövervakning betänkande "Trafikmedelsövervakning" 498
Yttrande över betänkandet "Befordringsförfarandet inom krigsmakten" 506
Yttrande över PM om konsekvenserna av den nya regeringsformens regler om tystnadsplikt 507
Yttrande över statistiska centralbyråns förslag den 30 september 1974 till folk- och bostadsräkning 1975 512

BILAGOR

1. Arbetsordning för riksdagens ombudsmannaexpedition 514
2. Redogörelse för justitieombudsmännens och deras ställföreträdares tjänstgöring samt för personalorganisationen 519
3. Förteckning över ärenden, som varit anhängiga hos Kungl. Maj:t under år 1974 genom skrivelser från justitie- och militieombudsmännen före den 1 januari 1974 521
4. Sakregister 524
5. Summary in English 563
6. Åtgärder vid förundersökning och rättegång angående misstanke om mord (särtryck) ..... —

Till RIKSDAGEN

Jämlikt 2 § i den för riksdagens ombudsmän gällande instruktionen (1967: 928) överlämnas härmed ämbetsberättelse avseende ombudsmännens verksamhet år 1974.

Beträffande de under år 1974 anhängiga ärendena antecknas	
Balans från år 1973	959
Nya ärenden	
Administrativa ärenden	42
Remisser och andra skrivelser från myndigheter	8
Klagomål och andra framställningar från enskilda	3 095
Initiativärenden med anledning av inspektioner o. d.	539
Initiativärenden på grund av tidningsartiklar	27
Summa balanserade och nya ärenden	4 670
Härav avgjorda under år 1974	3 702
Balans 31.12.1974	968

Månadsöversikt över ärendena

	Nya	Avgjorda	Balans
Januari	326	312	973
Februari	326	279	1 020
Mars	306	312	1 014
April	347	316	1 045
Maj	280	257	1 068
Juni	260	265	1 063
Juli	287	329	1 021
Augusti	306	271	1 056
September	319	338	1 037
Oktober	378	422	993
November	308	328	973
December	268	273	968
	3 711	3 702	

Av antalet ärenden i balans den 31 december 1974 var 454 inkomna under sista kvartalet. Omkring 295 ärenden var föremål för remissförfarande eller annan utredning, varför cirka 673 var beroende på prövning.

Antalet ärenden år 1974 ligger på samma höga nivå som föregående år. Antalet klagoärenden nedgick till 3 095 mot 3 219 år 1973, medan antalet initiativärenden steg till 566 jämfört med 445 föregående år.

Nedanstående uppställning visar antalet klago- och initiativärenden under åren 1968—1974

År	Klagoärenden	Initiativärenden
1968	2 120	494
1969	2 708	393
1970	2 606	457
1971	3 149	346
1972	3 187	357
1973	3 219	445
1974	3 095	566

Under år 1974 avgjordes sammanlagt 3 702 ärenden. Av dessa utgjordes 3 113 av klagoärenden samt 549 av inspektions- och andra initiativärenden. Härtill kom 40 som administrativa ärenden diarieförda saker. De sistnämnda hänförde sig i 34 fall till personal- och organisationsfrågor m. m., medan 6 ärenden avsåg remisser från statsråd, vilka besvarades genom följande utlåtanden.

JO Lundvik och JO Wennergren

Över statistiska centralbyråns förslag den 30 september 1974 till folk- och bostadsräkning 1975.

JO Lundvik

Över mutansvarskommitténs betänkande "Mut- och bestickningsansvaret".

JO Thyresson

1) Över domstolsstyrelseutredningens betänkande "Central, regional och lokal domstolsförvaltning m. m.";

2) Över ett av utredningen om befordringsförfarandet m. m. inom krigsmakten avgivet betänkande "Befordringsförfarandet inom krigsmakten".

JO Wennergren

1) Över promemoria innehållande förkortad version av utredningens rörande trafikmedelsövervakning betänkande "Trafikmedelsövervakning";

2) Över en inom justitiedepartementet upprättad promemoria om konsekvenserna av den nya regeringsformens regler om tystnadsplikt.

Därutöver må nämnas att JO Lundvik *dels* yttrat sig över en inom jordbruksdepartementet upprättad promemoria med förslag till renhållningskungörelse *och dels*, i anslutning till riksskatteverkets och statskontorets rapport "Rationalisering av skatteadministrationen", i skrivelse till chefen för finansdepartementet redovisat vissa erfarenheter från

JO:s tillsyn över skatteväsendet, vartill fogats en rapport rörande tillämpningen av bestämmelserna om avgiftssanktioneringarna enligt taxeringsförordningen. Vidare har JO Wennergren avgivit yttrande till Sjukvårdens och socialvårdens planerings- och rationaliseringsinstitut (Spri) angående sekretess- och integritetskrav i samband med ADB-system inom sjukvården.

Tablå över utgången i de under år 1974 hos riksdagens ombudsmän avgjorda klagoärendena

Sakområde	Avvisn. eller avgörande utan särskild utredning	Överlämnande enl. 9 § instr.	Avgjorda efter utredn. utan att fel funnits	Erinran el. annan kritik	Åtal eller disciplinär bestraffning	Framställning till Riksdagen eller Kungl. Maj:t	Summa ärenden
Domstolsväsendet	93	2	148	22			265
Åklagarväsendet	22	31	69	16			138
Polisväsendet	69	14	196	38	3	1	321
Försvarsväsendet	22	2	44	14	2		84
Kriminalvård	34	9	139	54			236
Barna- och ungdomsvård	23	9	79	18	1		130
Socialhjälp och åldringsvård	24	11	49	5			89
Nykterhets- och narkomanvård	2		20				22
Sjukvård	109	23	111	14			257
Allmän försäkring	10	9	40	12			71
Arbetsmarknaden m.m.	16	7	24	2			49
Byggnads- och vägärenden	21		45	19			85
Exekutionsväsendet	28		39	7			74
Kommunal självstyrelse	97		46	16			159
Övriga länsstyrelse- och kommunikationsärenden	85	4	43	10			142
Taxerings- och uppbördsväsendet	87		120	44			251
Utbildnings-, kultur-, kyrkofrågor m. m.	35	4	30	18	1		88
Jordbruksärenden, miljövård, hälsovård m. m.	55	1	39	7			102
Tjänstemannaärenden	69	2	42	18			131
Offentlighetsärenden	46	1	52	16			115
Övriga förvaltningsärenden[1]	77	2	77	9			165
Frågor utanför kompetensområdet och oklara yrkanden	139						139
Summa ärenden	1 163	131	1 452	359	7	1	3 113

[1] Gruppen Inrikesärenden i tidigare års statistik har sammanförts med Övriga förvaltningsärenden.

Tablå över utgången i de under år 1974 hos riksdagens ombudsmän avgjorda inspektions- och övriga initiativärendena

Sakområde	Avgjorda efter utredn. utan slutlig anledning till kritik	Erinran el. annan kritik	Åtal eller disciplinär bestraffning	Framställn. till Riksdagen eller Kungl. Maj:t	Summa ärenden
Domstolsväsendet	9	9			18
Åklagarväsendet	2	7			9
Polisväsendet	6	14			20
Försvarsväsendet	7	5		1	13
Kriminalvård	27	32			59
Barna- och ungdomsvård	15	12		1	28
Social- och sjukvård	23	15		1	39
Exekutionsväsendet	32	30			62
Taxerings- och uppbördsväsendet	86	97		1	184
Övriga förvaltningsärenden	76	41			117
Summa ärenden	283	262		4	549

Till Kungl. Maj:t har gjorts fem framställningar:

1) av JO Lundvik angående ersättning av allmänna medel i anledning av misstag vid indrivning hos borgensmän av arbetsgivaravgift och skatt,

2) av JO Thyresson angående bestraffningsrätt för ställföreträdande chef vid samordnade försvarsområden och regementsförband,

3) av JO Wennergren angående omhändertagande av alkoholhaltiga drycker, berusningsmedel m. m. på psykiatriska sjukhus och omsorgsvårdens specialsjukhus,

4) av JO Wennergren angående ändring av bestämmelserna i 21 kap. föräldrabalken om överflyttning av barn och

5) av ställföreträdande JO Wigelius angående särskild ersättning för oriktigt frihetsberövande i visst fall.

Här skall också nämnas, att JO Lundvik i skrivelse till chefen för finansdepartementet framlagt förslag angående fullföljdsordningen i vissa mervärdeskatteärenden.

Under år 1974 har åtal anställts i sex fall. Åtalen har riktats mot

1) sergeant för missfirmelse mot krigsman och oskickligt beteende,

2) socialsekreterare vid socialförvaltning för obehörigt utlämnande av barn till förälder utan den andre förälderns medgivande,

3) en polisintendent, tre poliskommissarier, en kriminalkommissarie och två kriminalinspektörer för olovligt förfogande i förening med åsidosättande av tjänsteplikt m. m.,

4) förutvarande vikarierande vaktkonstapel för misshandel i förening med åsidosättande av tjänsteplikt,

5) kyrkoherde dels för underlåtenhet att vid tio tillfällen i samband med allmänna gudstjänster pålysa riks- och stiftskollekter, dels för kränkande uttalande i högmässopredikan och

6) poliskommissarie för tillfälligt omhändertagande av fyra socialarbetare utan tillräckliga skäl.

I ett fall har åtgärd vidtagits för disciplinär bestraffning, nämligen mot en kapten för vattenskidåkning efter torpedbåt.

Den möjlighet 9 § instruktionen för riksdagens ombudsmän ger att överlämna klagomål till annan myndighet för prövning och avgörande har som framgår av tablån utnyttjats i 131 ärenden. Av dessa har drygt 45 överlämnats till riksåklagaren eller annan åklagare, cirka 25 till socialstyrelsen eller medicinalväsendets ansvarsnämnd, omkring 20 till länsstyrelse och 9 till kriminalvårdsstyrelsen. I övrigt har några eller enstaka ärenden gått till skilda myndigheter.

Beträffande inspektionsverksamheten under år 1974 hänvisas till särskild redogörelse som följer efter denna skrivelse.

Sammanträde med riksdagens JO-delegation ägde rum den 14 maj 1974, varvid berördes bl. a. några beslutade mindre ändringar i arbetsordningen.

Personalorganisationen vid ombudsmannaexpeditionen är i stort sett oförändrad jämfört med föregående år, dock att ytterligare två föredragande anställts på grund av arbetsbelastningen. Beträffande personalorganisationen, ombudsmännens ledigheter och ställföreträdarnas tjänstgöring hänvisas till en som bilaga 2 till ämbetsberättelsen fogad särskild redogörelse. Det kan nämnas, att ställföreträdarna förutom vid ombudsmännens semestrar tagits i anspråk för dubbleringar sammanlagt 273 dagar. Motsvarande siffra för 1973 var 133 dagar.

Intresset för den svenska ombudsmannainstitutionen är alltjämt mycket stort utomlands. Besökare har kommit från ett flertal länder. Bland dessa kan nämnas justitieministrarna i Sovjetunionen och Ungern samt Australian Defence Force Ombudsman.

JO Lundvik har deltagit i ett av Europarådet den 18 och 19 april 1974 anordnat möte i Paris mellan ombudsmän (eller motsvarande) från medlemsstaterna m. fl. Vid mötet utbytte ombudsmännen erfarenheter och diskuterade ett inom Europarådet väckt förslag om inrättande av en

befattning som europeisk ombudsman, knuten till Europarådets kommission för de mänskliga rättigheterna. JO Lundvik har vidare deltagit i ett möte i Åbo, anordnat av Henrik Gabriel Porthan-institutet, den 1 och 2 juni, varvid diskuterades olika frågor kring ämnet Skyddet för de mänskliga rättigheterna i Norden.

JO Thyresson har i anledning av inbjudan från Förbundsrepubliken Tysklands militieombudsman Fritz-Rudolf Schultz, som besökte justitieombudsmannaämbetet i studiesyfte i september 1973, avlagt ett återbesök i Förbundsrepubliken under tiden den 22—26 oktober 1974. Han åtföljdes därvid av två befattningshavare vid ombudsmannaexpeditionen. Vidare har JO Thyresson deltagit i en konferens i Bryssel den 12—14 december 1974 anordnad av Comité de protection de la vie humaine dans les conflits armés.

JO Wennergren deltog den 21—29 januari 1974 i ett av Förenta Nationerna anordnat Symposium on population and human rights i Amsterdam. JO Wennergren medverkade vidare som svensk representant vid möte den 18—20 mars 1974 i Strasbourg med den av European Committee on Legal Co-operation (CCJ) tillsatta Sub-Committee for the study of the protection of the individual in relation to the acts of administrative authorities. På inbjudan av Mr. Paul O'Dwyer, president of the New York City Council, besökte JO Wennergren New York den 16—21 september 1974 för att vid en public hearing inför the City Council angående inrättande av en ombudsmannainstitution för staden New York lämna en redogörelse för den svenska JO-institutionen och i övrigt via massmedia och på offentliga sammankomster informera om institutionen.

Såsom bilagor till denna skrivelse med hithörande redogörelse för ärenden av mera allmänt intresse fogas *dels* arbetsordning för riksdagens ombudsmannaexpedition (bil. 1), *dels* en redogörelse för justitieombudsmännens och deras ställföreträdares tjänstgöring samt för personalorganisationen (bil. 2), *dels* en förteckning över ärenden, som varit anhängiga hos Kungl. Maj:t under år 1974 genom skrivelser från justitie- och militieombudsmännen före den 1 januari 1974 (bil. 3), *dels* ett sakregister till 1969—1975 års ämbetsberättelser (bil. 4) *och dels* en kortfattad redogörelse på engelska språket för innehållet i ämbetsberättelsen m. m. (bil. 5).

I den följande redogörelsen för ärendena är intagen en sammanfattning av ett av JO Thyresson meddelat beslut "Åtgärder vid förundersökning och rättegång angående misstanke om mord", se s. 21. Beslutet i dess helhet fogas som särtryck till denna ämbetsberättelse (bil. 6). Denna bilaga överlämnas — förutom till riksdagens ledamöter —

endast till domstolar samt polis- och åklagarmyndigheter men kan av andra myndigheter erhållas efter rekvisition hos ombudsmannaexpeditionen.

Stockholm i riksdagens ombudsmannaexpedition i januari 1975.

ULF LUNDVIK GUNNAR THYRESSON BERTIL WENNERGREN

K.E. Uhlin

Inspektionsverksamheten under år 1974

Enligt 2 § instruktionen för riksdagens ombudsmän bedrives ombudsmännens tillsyn bl. a. genom inspektioner. Vid dessa föres protokoll (15 §). Ombudsmännen får överlämna till kanslichef, byråchef eller särskilt utsedd utredningsman att verkställa inspektion, dock utan rätt att därvid framställa anmärkning eller göra annat uttalande på ombudsmans vägnar (20 §).

Varje ombudsman ägnar i regel 30 dagar per år åt inspektioner. Härtill kommer inspektioner som utförs av ombudsmans ställföreträdare i ombudsmannens ställe. Ombudsmännen och ställföreträdarna biträds vid inspektionerna av tjänstemän från kansliet. Tjänsteman erhåller även uppdrag från ombudsmännen och ställföreträdarna att förrätta inspektioner på deras vägnar.

Inspektionerna har omfattat myndigheter inom ombudsmännens respektive tillsynsområden. Vid inspektioner av länsstyrelser, vilkas verksamhet faller både inom JO Lundviks och JO Wennergrens tillsynsområden, har endast en ombudsman infunnit sig och verkställt inspektionen med biträde även av personal som den andre ombudsmannen tillhandahållit. Rapportering av iakttagelser, som haft anknytning till den vid inspektionen icke närvarande ombudsmannens tillsynsområde, har ägt rum till denna efter inspektionens slut.

Inspektionsverksamheten inom *JO Lundviks* tillsynsområde har under 1974 bedrivits med ökad intensitet men på huvudsakligen samma sätt som tidigare. Vad som framkommit vid inspektionerna har föranlett JO att upptaga ett flertal ärenden, s. k. inspektionsanmärkningar. I många fall har JO också gjort uttalanden till protokollet.

Av centrala verk har JO Lundvik inspekterat luftfartsverket, invandrarverket och bilregisternämnden. Inspektionen av luftfartsverket avsåg verket i dess helhet men syftade även till att få fram utredning i anledning av vissa klagomål. JO Lundvik inspekterade invandrarverket under 1971. Den under 1974 företagna inspektionen av verket var begränsad och hade till syfte att ge JO en inblick i rättshjälpslagens tillämpning i ärenden hos invandrarverket och då närmast i praxis i fråga om förordnande av offentligt biträde. Ändamålet med inspektionen av bilregisternämnden var bl. a. att ge JO en inblick i omläggningen till nytt bilregister och problemen kring detsamma. Inspektionen hade föregåtts av studier på länsstyrelsernas bilregister- och körkortsavdelningar.

JO Lundviks inspektioner har vidare omfattat länsstyrelserna i Kro-

nobergs och Gävleborgs län, jämte vägförvaltningarna, länsbostadsnämnderna, lantbruksnämnderna och skogsvårdsstyrelserna i dessa län.

JO Lundvik har även inspekterat länsskatterätten och taxeringsavdelningen vid länsstyrelsen i Stockholms län. Denna inspektion åsyftade bl. a. att ge JO en inblick i arbetssituationen. Ställföreträdande JO Sverne har inspekterat vägförvaltningarna, länsbostadsnämnderna och skogsvårdsstyrelserna i Jönköpings och Kopparbergs län samt lantbruksnämnden i sistnämnda län. JO Lundvik har vidare inspekterat byggnadsnämnden i Gävle kommun, statens lokala fiskeriadministration, övre södra distriktet, domkapitlet och stiftsnämnden i Växjö stift samt bostadsförmedlingen i Växjö. Inspektion av statens lokala fiskeriadministration, övre södra distriktet, ägde rum även under 1973. Syftet med 1974 års inspektion var att följa upp vissa vid föregående års inspektion konstaterade balanser. Inspektionen av bostadsförmedlingen i Växjö var närmast föranledd av ett klagoärende. Vid inspektionen uppkom även anledning att diskutera, huruvida vissa folkgrupper diskriminerades i samband med anvisning av lägenheter.

Av kronofogdemyndigheter har inspekterats myndigheterna i Gävle, Söderhamns, Sandvikens, Hudiksvalls, Eksjö, Värnamo, Jönköpings, Växjö. Falu, Borlänge, Ludvika, Avesta och Mora distrikt. Av dessa inspektioner utfördes inspektionerna i Gävle och Växjö av JO Lundvik personligen och inspektionen av Falu kronofogdemyndighet av ställföreträdande JO Sverne, medan övriga kronofogdemyndigheter inspekterats av tjänstemän på JO:s eller ställföreträdande JO:s uppdrag. Vid dessa inspektioner har särskild uppmärksamhet ägnats tillämpningen av reglerna om löneutmätning och försäljning av utmätt gods, lagen om arbetsgivares kvittningsrätt och lagen om statlig lönegaranti vid konkurs.

Av lokala skattemyndigheter har inspekterats myndigheterna i Gävle, Bollnäs, Sandviken, Söderhamn, Ljusdal, Hudiksvall, Stockholm, Reftele, Eksjö, Värnamo, Vetlanda, Jönköping, Tranås, Växjö, Ljungby och Mora. JO Lundvik har inspekterat myndigheterna i Gävle, Stockholm och Växjö, medan övriga myndigheter inspekterats av tjänstemän på uppdrag av JO Lundvik eller ställföreträdande JO Sverne. Vid inspektionerna av länsstyrelser, länsskatterätten och taxeringsavdelningen vid länsstyrelsen i Stockholms län och lokala skattemyndigheter har i likhet med föregående år särskilt granskats tillämpningen av reglerna om skattetillägg och förseningsavgift. Vidare har granskningen även inriktats på tillämpningen av reglerna om beräkning av pensionsgrundande inkomst. JO Lundvik har i en skrivelse till chefen för finansdepartementet lämnat en redogörelse för de samlade erfarenheterna av tillämpningen av reglerna om skattetillägg och förseningsavgift med anledning av vad som framkommit dels vid inspektionerna, dels vid utredningar i klagoärenden angående skattetillägg och förseningsavgift (jfr s. 353 ff och 376 ff).

JO Thyresson har under år 1974 inspekterat
Örebro försvarsområde,
Livregementets grenadjärer,
Nedre Norrlands militärområde,
Jämtlands fältjägarregemente och försvarsområde,
Norrlands artilleriregemente,
Jämtlands flygflottilj,
Norra Värnpliktskontoret med Nedre Norrlands inskrivningscentral samt
Bråvalla flygflottilj.

Ställföreträdande JO Wigelius har under år 1974 inspekterat
Köpings, Sala, Linköpings, Sunne, Borås och Sjuhäradsbygdens tingsrätter,
länsåklagarmyndigheten i Östergötlands län
åklagarmyndigheterna i Köpings, Sala, Linköpings, Sunne och Borås åklagardistrikt,
länspolischefen i Östergötlands län samt
polismyndigheterna i Köpings, Sala, Linköpings, Enköpings, Hagfors och Borås polisdistrikt.

Vid inspektionerna av de civila myndigheterna inom JO Thyressons tillsynsområde har ansetts viktigt att undersöka huruvida eftersläpning förekommer beträffande handläggningen av mål och ärenden, i synnerhet sådana som rör brott. I vad angår de inspekterade domstolarna har vidare särskilt uppmärksammats rutiner i syfte att åstadkomma snabb avverkning av mindre brottmål och tillämpningen av nytillkommen lagstiftning, framför allt har det gällt de nya reglerna om obligatorisk avräkning av häktningstid m. m. och rättshjälpslagen. Beträffande domstolarna har också bl. a. särskilt undersökts om stadgade tider för expediering av domar och beslut iakttagits. Vad beträffar åklagarmyndigheterna har inspektionerna varit särskilt inriktade på granskning av beslut angående anhållanden — alltså frågor avseende frihetsberövanden — och beslut angående strafföreläggande. Även åklagarmyndigheternas beslut om avskrivning av ärenden rörande brottmål har ägnats särskilt intresse, i synnerhet sådana som avsett våldsbrott. Beträffande polismyndigheterna har också ägnats särskild uppmärksamhet åt avskrivningsbesluten. Tyngdpunkten vid inspektionerna av polismyndigheterna har emellertid legat på myndigheternas fullgörande av uppgifterna avseende bevakningen av ordning och säkerhet på allmänna platser. Därvid har ofta uppkommit spörsmål angående polismyndighetens personella resurser för detta ändamål och sättet för disponeringen av resurserna. Vid inspektionerna hos polismyndigheterna har även upptagits frågan om deras personella resurser att utreda invecklade brottmål, såsom sådana som avser gäldenärsbrott, skattebrott och andra brott med svårgenom-

trängliga ekonomiska sammanhang. Vidare har beträffande polismyndigheterna särskild uppmärksamhet ägnats de s. k. tillståndsärendena, i synnerhet i fråga om tillstånd till offentliga tillställningar och till innehav av vapen.

Vid inspektionerna av truppförbund och andra militära enheter har uppmärksamhet i likhet med tidigare år särskilt ägnats rättsvården, beskaffenheten av förläggnings- och fritidslokaler för de värnpliktiga, mathållningen och personalvården samt säkerhetsföreskrifter och anordningar till förekommande av olyckshändelser under militärtjänsten. Besök har avlagts på militärhäktena. De värnpliktiga ledamöterna i förbandsnämnderna har beretts tillfälle att framföra synpunkter varjämte upplysningar inhämtats från personalvårdsofficerare samt personalvårdskonsulenter och -assistenter.

Varje inspektion har avslutats med en genomgång med chefen för den inspekterade myndigheten och övrig berörd personal, varvid JO:s iakttagelser redovisats med de påpekanden och anmärkningar som iakttagelserna ansetts påkalla. Tillfälle har givits till meningsutbyte om de aktuella frågorna. Det som förekommit har — utom då det varit fråga om mera bagatellartade förhållanden — återgivits i inspektionsprotokollen. Inspektionerna har givit upphov till särskilda ärenden endast då mera allvarliga fel påträffats eller frågor uppkommit som krävt närmare utredning.

JO Wennergren har under år 1974 inspekterat socialstyrelsen, konsumentombudsmannen, riksförsäkringsverkets tekniska byrå i Sundsvall, rikspolisstyrelsens dataavdelning, länsstyrelsen i Jämtlands län, länsrätten i Stockholm och inskrivningsavdelningen vid Östra värnpliktskontoret. Inspektionerna fördelar sig i övrigt enligt följande.

Kriminalvården: Kriminalvårdsanstalterna Långholmen, Norrtälje, Österåker, Gävle, Mariefred, Svartsjö, Kumla och Hällby samt allmänna häktena i Gävle och Östersund, vartill kommer kriminalvårdsanstalten Ulriksfors, som inspekterats av tjänstemän på JO:s uppdrag, ävensom övervakningsnämnderna i Östersund, Gävle och Växjö samt skyddskonsulenterna i Östersunds, Gävle och Växjö distrikt.

Socialvården: Stigby yrkesskola, socialförvaltningarna i Jönköping, Sala, Gävle och Växjö, vartill kommer statens socialvårdskonsulent i Kronobergs och Kalmar län och länsnykterhetsnämnden i Gävleborgs län som inspekterats av tjänsteman på JO:s uppdrag.

Sjukvården: Medicinalväsendets ansvarsnämnd, statens rättspsykiatriska klinik i Uppsala, länsläkaren i Kronobergs län, Västerviks sjukhus psykiatriska kliniker, S:t Sigfrids sjukhus sociopatvårdsklinik, Frösöklinikerna, Sundby sjukhus samt utskrivningsnämnderna i Kronobergs län och Södermanlands län.

Omsorgsvården: Omsorgsstyrelserna i Göteborgs och Bohus län och

Jämtlands län samt Salberga sjukhus och beslutsnämnden för psykiskt utvecklingsstörda i Västmanlands län.

Allmän försäkring: Jämtlands, Gävleborgs och Kronobergs läns allmänna försäkringskassor.

Arbetsmarknad: Länsarbetsnämnderna i Jämtlands och Gävleborgs län, allmänna yrkesinspektionen i Gävle och i Växjö.

Skolväsendet: Länsskolnämnderna i Jämtlands län och Gävleborgs län, skolförvaltningarna i Östersund och Gävle.

Inom JO Wennergrens tillsynsområde har vidare ställföreträdande JO Sverne inspekterat kriminalvårdsanstalterna Karlskrona och Ödevata, övervakningsnämnden i Karlskrona, skyddskonsulenten i Karlskrona distrikt samt socialförvaltningarna i Karlskrona och Ronneby.

Inspektionen av socialstyrelsen omfattade samtliga avdelningar och byråer samt verksledningen. Genom samtal med de olika enheternas chefer och befattningshavare, granskning av diarier och stickprovsgranskning av register, akter och andra handlingar syftade inspektionen till en överblick över socialstyrelsens arbetsuppgifter, arbetsformer, arbetsläge, medel för samråd, information och rättslig kontroll, organisatoriska uppbyggnad, tillämpning av förvaltningslagen och reglerna om allmänna handlingars offentlighet samt andra författningsbestämmelser som reglerar styrelsens verksamhet, arbetsbalanser och handläggningstider. Inspektionerna av konsumentombudsmannnen, riksförsäkringsverkets tekniska byrå, rikspolisstyrelsens dataavdelning och inskrivningsavdelningen vid Östra värnpliktskontoret avsåg uppläggningen och användningen av ADB-systemen där.

Vid inspektionerna av kriminalvårdsanstalterna under andra halvåret 1974 har särskild uppmärksamhet ägnats åt tillämpningen av den nya kriminalvårdslagen. I övrigt har inspektionerna följt gängse mönster. Också hos övervakningsnämnderna har tillämpningen av den nya kriminalvårdslagen och övriga nya författningar på kriminalvårdens område utgjort en central fråga. Vidare har granskats nämndernas praxis i fråga om diarieföring, protokollföring, beslutsmotivering och besvärshänvisningar.

Hos socialförvaltningarna har speciellt undersökts hur avskaffandet av barnavårdsmannainstitutionen utfallit, hur socialhjälpen och åldringsvården handhas samt vilka former av uppsökande verksamhet som funnits samt deras resurser.

Inom sjukvården har vården av de särskilt vårdkrävande som överlämnats till sluten psykiatrisk vård av domstol stått i centrum. Hos utskrivningsnämnderna har tillämpningen av förvaltningslagen granskats.

Slutligen förtjänar att i fråga om övriga inspektioner nämnas att ärendehandläggningen och formerna i övrigt för arbetets bedrivande granskats. Hos skolförvaltningarna har speciellt uppmärksammats sådant som hänför sig till elevvården. Vid inspektionen i Östersund besöktes i detta syfte tre enskilda skolor.

I. Domstolar m. m.

Åtgärder vid förundersökning och rättegång angående misstanke om mord

Arbetsledaren Irwing Höglund anmälde på morgonen den 21 maj 1970 till polismyndigheten i Södertälje att hans hustru Ulla Höglund varit försvunnen sedan föregående dags kväll.

Med anledning av Irwing Höglunds anmälan inledde polisen efterspaningar efter Ulla Höglund. Ett omfattande efterforskningsarbete med bl. a. spaningar efter Ulla Höglund och förhörsverksamhet vidtog med början den 22 maj 1970, då den s. k. riksmordkommissionen under ledning av kriminalkommissarien Sten-Sture Sandberg inkopplades på fallet. På kvällen den 4 juni 1970 påträffades den döda kroppen efter Ulla Höglund i terrängen vid en väg utanför Södertälje. Följande dag verkställdes kriminalteknisk undersökning av fyndplatsen och förrättades rättsmedicinsk obduktion av den döda kroppen. Samma dag förordnades offentlig försvarare för Irwing Höglund. Denne häktades den 15 juni 1970 av Södertörns domsagas häradsrätt såsom på sannolika skäl misstänkt för mord. Huvudförhandling i målet inleddes den 18 augusti 1970. Länsåklagaren Otto Meijer, som inträtt som förundersökningsledare, utförde åtalet. Vid huvudförhandlingen hördes bl. a. förste kriminalassistenten Wincent Lange, under vars ledning fyndplatsundersökningen verkställts, och leg. läkaren Sven-Olof Lidholm, vilken förrättat obduktionen. Den 31 augusti 1970 entledigade riksåklagaren Meijer på dennes begäran från att vidare utföra åtalet mot Irwing Höglund och förordnade länsåklagaren Lennart Larsson till ny åklagare i målet. Efter föredragning av Larsson beslöt riksåklagaren den 4 september 1970 att åtalet skulle nedläggas. Häradsrätten försatte samma dag Irwing Höglund på fri fot och meddelade efter yrkande av honom den 17 december 1970 frikännande dom beträffande åtalet för mord.

Utredningen angående Ulla Höglunds död och målet mot Irwing Höglund kom att väcka ett betydande uppseende dels genom att tidningspressen framförde kritiska synpunkter mot särskilt polisens och åklagarens agerande i saken och dels på grund av anmälningar och klagomål i skilda hänseenden som inkom till riksdagens ombudsmannaexpedition.

Av anmälningarna till JO må först nämnas, att den 10 juni 1970 inkom anmälan från den offentlige försvararen i målet, advokaten Olof Arvidson, med påstående att Irwing Höglund i arrestlokalen hos polisen i Södertälje förvarades under sådana förhållanden att det varit möjligt

för polisen att utifrån avlyssna de samtal Arvidson haft med Irwing Höglund i hans cell. Under hänvisning till stadgandet i 21 kap. 9 § rättegångsbalken att offentlig försvarare äger meddela sig med den anhållne i enrum hemställde Arvidson om omedelbar utredning.

Den 16 september 1970 inkom från Ulla Höglunds far, förste polisassistenten Gustav Sejlert anmälan riktad mot Lidholm och mot riksåklagaren. Vad angår Lidholm ifrågasattes huruvida han iakttagit objektivitet i sitt handlande under förundersökningen och eljest. Sejlert hemställde att JO måtte dels låta inhämta socialstyrelsens yttrande över riktigheten av Lidholms påståenden i hans utsaga inför häradsrätten, dels låta utreda omständigheterna i övrigt kring Lidholms agerande under förundersökningen. I fråga om riksåklagaren hemställdes om utredning rörande omständigheterna kring hans beslut om nedläggande av åtalet. Det anfördes, att rykten påstod att riksåklagaren skulle ha fattat sitt beslut efter övertalningar, påtryckningar eller till och med direktiv för att få slut på "en inflammerad situation".

Därutöver inkom under sommaren och hösten 1970 tolv anmälningar rörande målet mot Irwing Höglund från av saken icke berörda personer. Dessutom inkom under 1971 två anmälningar i saken från sådana personer.

Den uppmärksamhet som Höglundmålet väckte i tidningspressen och bland allmänheten föranledde JO Thyresson att i skrivelser den 21 och 31 augusti 1970 till häradsrättens ordförande begära in huvudförhandlingsprotokoll jämte utskrifter av bandupptagning av bevisning m. m. i målet. JO Thyresson begärde även ledes hos åklagaren att få tillgång till förundersökningsprotokollet m. m.

Efter den vändning saken fick genom riksåklagarens beslut att nedlägga åtalet fann JO Thyresson påkallat att verkställa en grundlig utredning av vad som förekommit i målet mot Irwing Höglund.

Utredningen blev mycket omfattande. Sammanlagt hölls ett 50-tal samtal och förhör. Dessutom inhämtades utlåtanden av sakkunniga och yttranden av socialstyrelsen.

JO Thyresson avgjorde saken genom beslut den 10 juli 1974. Beslutet, som är alltför omfattande för att tagas in i själva ämbetsberättelsen, redovisas i en särskild fristående bilaga till berättelsen (bilaga 6). Här skall endast återges den i beslutet intagna sammanfattningen av de uttalanden som JO Thyresson gjort i ärendet. Sammanfattningen har följande innehåll.

Efter inledningen i mitt beslut följer det huvudavsnitt av beslutet som har benämnts *2 Efterspaningsskedet* och som avser händelseförloppet fr. o. m. Irwing Höglunds anmälan på morgonen torsdagen den 21 maj 1970 av hustruns försvinnande till fyndet av hennes döda kropp på kvällen den 4 juni 1970.

Min utredning har här främst avsett att undersöka om fog föreligger för den kritik som riktats mot polisen för bristande objektivitet i efterspaningsarbetet. Därvid har jag inte funnit anledning till kritik mot polisen i sagda hänseende.

Jag har i detta sammanhang tagit upp till bedömande två särskilda frågor avseende dels den kriminaltekniska undersökningen av Irwing Höglunds bil efter fyndet av densamma och dels den undersökning polisen företog i makarna Höglunds bostad på eftermiddagen samma dag Irwing Höglund gjorde sin anmälan.

Någon kritik mot den kriminaltekniska undersökningen av bilen har inte framförts utifrån. Däremot observerades under min utredning att undersökningen blev bristfällig genom att det inte blev fastställt hur förarsätet var placerat då bilen påträffades. Då denna brist emellertid inte torde ha haft någon större betydelse för polisutredningen har jag inte funnit anledning att taga upp saken närmare.

Vad gäller undersökningen i makarna Höglunds bostad har jag funnit att den borde ha företagits på sätt som gäller om husrannsakan. Så har inte skett i det att vederbörligt beslut om husrannsakan inte meddelats och föreskrivet protokoll inte förts över undersökningen. Min utredning har emellertid inte visat att vad som förekommit inverkat menligt för Irwing Höglund och jag har därför ansett mig kunna stanna vid påpekandet att undersökningen borde ha företagits i de former som är stadgade för husrannsakan. Jag har inte heller funnit att undersökningen i bostaden — på sätt antytts — otillbörligt samordnats i tiden med det förhör som hölls med Irwing Höglund på polisstationen samtidigt med att undersökningen gjordes.

Nästa huvudavsnitt i beslutet är benämnt *3 Förundersökningen i övrigt utom Lidholms deltagande däri.*

I detta avsnitt behandlas ett flertal frågor och jag skall här beröra endast några av de viktigaste.

Den första frågan gäller hämtningen och anhållandet av Irwing Höglund natten till den 5 juni 1970, sedan Ulla Höglunds döda kropp påträffats kvällen före.

Den kritik som härutinnan framförts har gått ut på dels att åtgärderna vidtogs innan det ännu förelåg full klarhet vare sig om det påträffade liket var Ulla Höglunds döda kropp eller om att hon bragts om livet genom brott och dels att Irwing Höglund under natten befann sig i sådant psykiskt tillstånd att något förhör inte bort hållas med honom och att Irwing Höglund inte erinrats om sin rätt att ha tillgång till försvarare.

I det förstnämnda hänseendet har jag uttalat, att genom den av mig verkställda utredningen får anses utrett, att de skäl som förelåg till antagandet såväl att man funnit Ulla Höglunds döda kropp som att hon bragts om livet var så starka att kritik på denna grund mot hämtningen

och anhållningsbeslutet inte är befogad. Att misstanken riktades mot Irwing Höglund för att ha begått brottet sammanhängde med de misstankar i denna riktning som han ådragit sig redan före fyndet men som innan kroppen påträffades inte nått sådan styrka att skyldighet kan anses ha förelegat att underrätta honom om misstanken.

Vad gäller förhöret med Irwing Höglund på natten har jag erinrat om att enligt RB 23: 12 må ej under förhör uttröttning eller andra otillbörliga åtgärder användas i syfte att framkalla bekännelse eller uttalande och att detta bland annat innebär att om det befinnes att den som skall höras är helt uttröttad inlett förhör bör avbrytas. Vad gäller förhöret med Irwing Höglund framgår att förhörsledaren konstaterade att denne var omtöcknad och talade osammanhängande samt att det verkade som om han hade svårt att fatta vad saken gällde. Jag har uttalat, att skäl synes ha förelegat att avbryta förhöret med Irwing Höglund sedan han underrättats om anledningen till att han hämtats till polisstationen. Det har emellertid synts vanskligt att nu i efterhand ha någon bestämd uppfattning om läget var sådant att förhöret borde ha avbrutits. Jag har därför ej funnit tillräcklig grund föreligga till anmärkning mot att förhörsledaren fortsatte förhöret till dess åklagaren inträdde. Vad beträffar frågan om Irwing Höglund underrättats om sin rätt att anlita försvarare kan ej anses styrkt att Irwing Höglund ej underrättats härom. Däremot synes antagligt att Irwing Höglund på grund av sitt tillstånd ej uppfattat vad förhörsledaren sagt härom.

En betydande uppmärksamhet väckte en anmälan som inkom den 10 juni 1970 från Irwing Höglunds försvarare advokaten Olof Arvidson med påstående att Irwing Höglund i arrestlokalen hos polisen i Södertälje förvarades under sådana förhållanden att det varit möjligt för polisen att utifrån avlyssna de samtal Arvidson haft med Irwing Höglund i hans cell. Det uppgavs också att cellen var TV-övervakad. Jag lät omgående göra en utredning i saken.

Vid min prövning av vad som förekommit har jag till en början uttalat att det ej kan riktas någon kritik mot åklagarens och polisens bedömning att särskild tillsyn erfordrades av Irwing Höglund under anhållningstiden. Rörande denna tillsyn har jag uttalat följande.

Det kan emellertid ofta nog ifrågasättas om det ej utgör en alltför ingripande åtgärd att placera en anhållen under kontinuerlig TV-bevakning. Kungörelsen med vissa föreskrifter om allmänna häkten och polisarrester innehåller ingen bestämmelse om att TV-bevakning eller annan teknisk, t. ex. akustisk kontroll får äga rum. Härav kan självfallet icke dragas slutsatsen att sådan bevakning skulle vara otillåten. Avsaknaden av bestämmelser om teknisk kontroll manar emellertid till restriktivitet. Frågan är ju uppenbart ej enbart av rent teknisk eller ekonomisk natur utan rör i högsta grad också den enskildes rätt till integritet. I den mån ändamålet med frihetsberövandet påkallar en intensiv övervakning torde detta i flertalet fall kunna uppnås på sedvanligt mera öppet sätt med

personell övervakning. I de fall sådan övervakning inte är lämplig av hänsyn till den frihetsberövades tillstånd eller inte kan anordnas på grund av personalbrist får övervakning med t. ex. TV godtagas. Enligt min mening bör emellertid sådan övervakning i regel förekomma blott undantagsvis och under kort tid. Med hänsyn till vad som upplysts om Irwing Höglunds labila psykiska tillstånd under de första anhållningsdygnen finner jag förhållandena ha varit sådana att hans förvaring i cell med TV-övervakning varit påkallad och således inte kunna föranleda någon kritik.

Däremot har jag — under hänvisning till stadgandet i RB 21: 9 att försvarare äger meddela sig med den anhållne i enrum — funnit, att det var felaktigt, att, då Arvidson ville meddela sig i enrum med Irwing Höglund, inte tillhandahålla därför lämplig lokal och att inte från början tydligt tillkännage att skyddsarresten, vari Arvidson och Irwing Höglund samtalade, var bevakad av en dold TV och försedd med dold anläggning för avlyssning. Vad gäller TV-övervakningen har Arvidson senare förklarat, att han ansåg att visuell bevakning genom TV var "en ganska adekvat åtgärd" med tanke på Irwing Höglunds depressionstillstånd. Beträffande talförbindelsen förhöll det sig kort sagt så att den inte fungerade. Vid besök som personal från ombudsmannaexpeditionen gjorde i arrestlokalen redan dagen efter det Arvidsons anmälan inkommit till mig konstaterades att det inte var möjligt att uppfatta innehållet ens i högröstade samtal som fördes i cellen. Med hänsyn härtill och övriga av mig anförda skäl har jag lämnat Arvidsons klagomål i detta hänseende utan ytterligare åtgärd.

Sedan häktningsförhandlingen den 15 juni 1970 avslutats vid 19-tiden inställdes Irwing Höglund till förhör på polishuset i Södertälje.

Mot åtgärden har riktats kritik som gått ut på att åtgärden varit otillbörlig med hänsyn till Irwing Höglunds psykiska tillstånd efter häktningsförhandlingen ävensom till att Irwing Höglund inte fått något middagsmål.

Jag har i detta hänseende uttalat att något längre förhör inte borde ha hållits med Irwing Höglund efter återkomsten till Södertälje utan att han först fått tillfälle att intaga middagsmål och åtnjuta nödig vila. Det har under min utredning ej kunnat klarläggas vad som föranledde att förhöret kom till stånd. Synbarligen har något missförstånd uppstått mellan länsåklagaren Meijer och kriminalkommissarien Sandberg. Jag har emellertid uttalat.

Oavsett orsaken till förhöret är det emellertid klart att reglerna i RB 23: 12 var att tillämpa av dem, som ombesörjde förhöret med Irwing Höglund. För den verksamheten är Sandberg närmast ansvarig. Sandberg måste anses ha handlat felaktigt genom att igångsätta förhöret utan att tillse att Irwing Höglund fått äta och genom att låta detsamma fortsätta ända till klockan 21.25 utan att Irwing Höglund efter häktningsförhandlingen fått åtnjuta nödig vila. Enligt min mening ger emellertid utredningen vid handen, att polispersonalen varit så intensivt fångad av si-

tuationen, att man helt enkelt inte hade en tanke på mat eller vila vare sig för egen eller för Irwing Höglunds del. På grund härav anser jag mig i denna del kunna låta bero vid en erinran om vikten av att de stadganden, som tillkommit för att skydda den enskilde mot otillbörliga påfrestningar under förundersökning, noga efterföljs.

Övriga under avsnitt 3 upptagna frågor har i stort inte föranlett någon kritik från min sida och jag hänvisar i dessa delar till beslutet.

Under rubriken *4 Lidholms deltagande i förundersökningen* redovisas en tämligen omfattande utredning angående författningsstadganden rörande rättsläkare, om rättsläkares medverkan vid förundersökningen i mordfall och om Lidholms tidigare samarbete med riksmordkommissionen och med Meijer, varefter jag ingår på vad som förekommit i detta fall.

Mina uttalanden innefattar en allvarlig kritik mot Lidholm, som jag har funnit på ett betänkligt sätt brustit i sina skyldigheter att samverka med förundersökningsledningen. I detta sammanhang har jag ingått på frågan om rättsläkares ställning i förhållande till förundersökningsledningen och om rättsläkares redovisningsplikt till förundersökningsledningen vad gäller det honom givna uppdraget. Jag har också tagit upp spörsmålet om rättsläkares tystnadsplikt, därvid jag framhållit att det väl får anses att sådan tystnadsplikt föreligger men att då den inte är direkt reglerad i lag tvekan kan uppstå vad som gäller i detta hänseende. Jag har framhållit att det skulle vara av värde om denna fråga togs under övervägande av den 1969 tillsatta offentlighets- och sekretesslagstiftningskommittén och beslutat tillställa kommittén beslut i ärendet.

Under *5 Objektiviteten vid förundersökningen och åtalsbeslutet* har jag ingått på frågan om fog föreligger för framförd kritik för bristande objektivitet såvitt gäller förundersökningen och därefter uttalat mig om åtalsbeslutet.

Vad gäller objektiviteten har kritiken i stort sett gått ut på att utredningsledningen varit alltför fixerad vid uppfattningen, att Irwing Höglund varit gärningsmannen och att man eftersatt olika utredningsuppslag. Jag har funnit att fog saknas för kritiken. Vid min utredning har inte framkommit något som tyder på att några utredningsuppslag eftersatts eller förbisetts. I detta sammanhang har jag fäst min uppmärksamhet vid ett sammanträde som i början av juli 1970 hölls på länsåklagarmyndigheten i Solna mellan Meijer och i utredningen deltagande polispersonal, därvid bevisläget diskuterades. Överläggningar av detta slag i en mordutredning torde vara sällsynta. Att överläggningen över huvud kom till stånd måste antagas innebära att det vid denna tidpunkt förelåg en anmärkningsvärt stor tveksamhet hos åklagaren om bevisläget. Inte minst mot bakgrund härav saknas varje anledning att antaga att förundersökningsledningen medvetet eller omedvetet brustit i objektivitet vid förundersökningen.

Vad gäller åtalsbeslutet uttalar jag att bevisläget tvivelsutan var svårbedömt. Med hänsyn härtill kan naturligen inte uteslutas att en annan åklagare än Meijer skulle ha kommit till ett annat resultat i åtalsfrågan. Emellertid förelåg objektivt sett omständigheter av sådan beskaffenhet att det i varje fall icke kan föranleda någon anmärkning mot Meijer för att han kom till slutsatsen att tillräckliga skäl förelåg för åtal.

Under 6 *Huvudförhandlingen* avhandlas en del processuella frågor sammanhängande med huvudförhandlingen. Det gäller bland annat rättegångens yttre former, den formella processledningen m. m.

Förevisandet av en docka med Ulla Höglunds kläder och en del fotografier väckte stor uppmärksamhet. Med hänsyn till att såväl häradsrättens ordförande, tingsdomare Rune Dahnell, som Meijer och Arvidson uttalat, att dockan och bildmaterialet verksamt bidrog till att fullständiga utredningen har jag inte funnit skäl till anmärkning mot Dahnell i detta hänseende.

Det har ifrågasatts om inte vissa delar av rättegångsförhandlingarna, bl. a. förhören med Irwing Höglund om makarnas samliv, bort hållas inom stängda dörrar. För egen del har jag ansett skäl ha förelegat för att hålla det förhör Arvidson höll med Irwing Höglund i angivet hänseende inom stängda dörrar. Min utredning visar att det hölls informella överläggningar i offentlighetsfrågan mellan Dahnell, Meijer och Arvidson, varvid Arvidson uttalade sig mot att någon del av förhandlingarna ägde rum inom stängda dörrar och att från Meijers sida inte framkom någon begäran härom. Ehuru det ankommer på rätten att ex officio besluta i offentlighetsfråga, har jag inte funnit mig böra framföra någon kritik mot Dahnell för att han med hänsyn till parternas ståndpunkt inte upptog frågan om avbrytande av de offentliga förhandlingarna under förhöret med Irwing Höglund.

I fråga om processledningen i övrigt har jag haft att pröva dels påståenden om att Irwing Höglund "tystades" och "klubbades ned" och dels Dahnells uppträdande mot Meijer och Arvidson, därvid Arvidson gjort gällande att Meijer tilläts att i allt för hög grad dominera rättegången och Arvidson ofta blev avbruten under det att Meijer närmast förmenat att Arvidson tilläts alltför stora friheter.

Jag har i dessa hänseenden uttalat följande.

Påståendet att Irwing Höglund tystats ned torde — som framgår av den föregående redogörelsen — hänföra sig till ett tillfälle i början av rättegången, då Irwing Höglund anmodad att ange huruvida han var skyldig eller inte i stället började ett anförande, i vilket han sade sig vilja berätta allt, och Dahnell därvid avbröt Irwing Höglund och upplyste honom om att han skulle få berätta senare. Dahnell handlade därvid helt enligt rättegångsbalkens regler och någon anmärkning kan naturligen inte drabba honom för hans ingripande.

Vad så gäller Dahnells förhållande till Meijer och Arvidson har Dahnell under min utredning förklarat, att förhandlingen inte varit alldeles

lätt att leda bl. a. på grund av den irriterade stämningen mellan Meijer och Arvidson. Vad som framgår av fonogramutskrifterna från rättegången bekräftar i hög grad Dahnells omdöme.

Vid en prövning av vad sålunda förekommit hamnar jag i vanskligheter. Av de tre agerande står Dahnell och Meijer under min tillsyn medan så inte är fallet med Arvidson, varför jag är lagligen förhindrad att göra något bedömande för hans del. Att mot bakgrund härav rättvist bedöma Dahnells processledning låter sig inte göra. Jag vill dock ha sagt, att även om det kan ha funnits skäl för en starkare processledning än den Dahnell utövade, har min granskning av vad som förevarit inte givit skäl att antaga att inte Dahnell handlat med den oväld och den opartiskhet som under förhållandena varit möjlig. Dessbättre torde det vara sällsynt att i vårt land rättegångar i svåra brottmål utspelar sig i sådana former som här varit fallet, varför det redan av den anledningen inte torde vara påkallat med ytterligare uttalanden från min sida i denna sak.

I detta avsnitt har jag också något berört en processrättslig fråga, nämligen om inte kriminalinspektören Lange, som hördes på begäran av Meijer, och Lidholm, som hördes på begäran av Arvidson, bort höras som sakkunniga i stället för som vittnen.

I avsnitt 7 *Lidholms rättsmedicinska bedömanden och uttalanden i målet* redovisas en omfattande utredning, innefattande yttranden av socialstyrelsen, rättsläkarrådets rättsmedicinska sektion, professorn i rättsmedicin vid Lunds universitet, föreståndaren vid rättsläkarstationen i Lund Gerhard Voigt, och docenten i rättspsykiatri, överläkaren vid fångvårdsanstalten Hall Karl-Erik Törnqvist.

Vad gäller det av Lidholm avgivna obduktionsutlåtandet har till en början anförts mot Lidholm att han inte dragit någon slutsats om när döden inträffat utan först i sin vittnesutsaga ingått på detta. Socialstyrelsen har funnit det vara en brist att uppgifter saknas om väderleksförhållandena under tiden från det Ulla Höglund försvann till tidpunkten då hennes döda kropp anträffades, liksom att någon undersökning inte gjorts av maginnehållet. Vid min prövning härav har jag funnit att gällande författning om rättsmedicinsk undersökning av död människas kropp inte närmare reglerar vad ett obduktionsutlåtande skall innehålla. Det oaktat får det enligt min mening anses ligga i sakens natur att det ankommer på rättsläkaren att uttala sig om dödens inträde och så torde väl också i allmänhet ske. I förevarande fall har inte heller någon annan av dem som deltog i utredningen om Ulla Höglunds död ifrågasatt antagandet att hon avlidit i anslutning till försvinnandet. Jag har därför inte ansett att det kan läggas Lidholm till last som tjänstefel att han inte i obduktionsutlåtandet uttalade sig om tidpunkten för dödens inträde. På anförda skäl har jag ej ansett det böra läggas Lidholm till last som försummelse vad som anförts om underlåtenhet att införskaffa uppgifter om väderleksförhållandena och att låta undersöka maginnehållet.

Tyngdpunkten i den kritik som upptagits mot Lidholm för hans ob-

duktionsutlåtande har jag funnit ligga i det som anförts rörande hans slutsats att orsaken till Ulla Höglunds död varit kvävning genom strypning med snara, nämligen att denna slutsats ej kan hävdas reservationslöst.

Jag har i denna del anfört vidare.

Samtliga av mig hörda sakkunniga instanser — Voigt, rättsläkarrådets rättsmedicinska sektion och socialstyrelsen — synes vara ense om att Lidholms slutsats om dödsorsaken framstår som den mest sannolika. Av naturliga skäl har ingen av dem ingått på någon bedömning av hur stor sannolikheten är för riktigheten av Lidholms slutsats. I efterhand torde en sådan bedömning inte vara möjlig att göra.

Tillfrågad om vilken betydelse det skulle haft för Meijer vid beslutet i åtalsfrågan om Lidholm varit försiktigare i sin slutsats har Meijer — något som måste respekteras — inte velat ingå djupare på en fråga av denna hypotetiska natur. Tanken att åtalsfrågan kanske fått en annan utgång om Lidholm uttryckt någon reservation i sitt bedömande är mycket oroande och det är naturligt att jag mot bakgrund härav sett utomordentligt allvarligt på Lidholms förfarande.

När jag nu har att straffrättsligt bedöma Lidholms förfarande, måste jag säga mig att hans förfarande väl varit ägnat att missleda åklagaren och på grund härav är i hög grad klandervärt men att det å andra sidan inte kan med säkerhet hävdas, att åtalsbeslutet med ett mer reserverat bedömande från Lidholms sida skulle ha blivit ett annat än nu blev fallet och skada uppstått från rättssäkerhetssynpunkt. Ovissheten i bedömningen i sistnämnda hänseende måste räknas Lidholm till godo. Jag finner mig därför inte kunna göra gällande, att Lidholm åsidosatt sin tjänsteplikt genom sitt reservationslösa uttalande om dödsorsaken. Något åtal skall således icke väckas mot Lidholm i denna del. Jag räknar med att Lidholm för framtiden noga besinnar sina plikter som rättsläkare och noggrant iakttager objektivitet och omsorg i sina tjänsteåligganden.

I min bedömning övergår jag därefter till den kritik som riktats mot Lidholm för hans uttalanden främst under vittnesmålet. Det är här fråga om Lidholms uttalande, att han "visste" hur gärningen tillgått, uttalanden om gärningsmannens psyke m. m.

Jag har därvid uttalat följande.

Lidholms uttalanden är häpnadsväckande och ovederhäftigheten av dem torde ha blivit klart belyst genom den utredning som skett vid ombudsmannaexpeditionen och som framgår av min redovisning.

Alla förväntar sig att en rättsläkare som uppträder inför domstol uttalar sig med sans och måtta, med iakttagande av all tänkbar objektivitet och i överensstämmelse med vetenskap och beprövad erfarenhet. I allt detta har Lidholm brustit. Man kan fråga sig om någon skada uppstod till följd av Lidholms uttalanden. På grund av att rättegången avbröts kom de att stå i huvudsak oemotsagda. Hade rättegången fortsatt skulle de med all säkerhet blivit belysta av andra sakkunniga, varför det knappast skulle ha uppstått någon fara att rätten blivit missledd av dem. Visserligen åstadkom de uppståndelse och gav material till sensationsskriverier i en del av pressen men skall man tala om skada i detta sammanhang torde den ytterst ha drabbat Lidholm själv.

Meijer har velat göra gällande, att Lidholm genom sina uttalanden gjort sig skyldig till ovarsam utsaga. Med hänsyn till vad jag i ett tidigare avsnitt anfört om att det synes tveksamt i vilken grad vittneseden även omfattar omdömen, som uttalas av vittnen, anser jag mig inte böra göra gällande att Lidholm gjort sig skyldig till ovarsam utsaga.

Lidholm har även som vittne gjort sina uttalanden på grund av sin tjänst såsom rättsläkare och det saknas därför inte skäl att anse att han här gjort sig skyldig till sådant oförstånd att det bör betraktas som tjänstefel. Från allmän synpunkt är emellertid ett åtal inte påkallat för prövningen härav och jag räknar med att även Lidholm kommit till insikt om vad som brustit hos honom och att något upprepande av det skedda inte är att befara. Med hänsyn härtill avstår jag från att anställa åtal mot Lidholm även i denna del.

De avslutande huvudavsnitten i beslutet, *8 Nedläggandet av åtalet* och *9 Domen*, avhandlar först riksåklagarens beslut att nedlägga åtalet. Jag konstaterar där att riksåklagaren varit behörig att pröva åtalet och att någon kritik inte kan anföras mot riksåklagaren för att han utnyttjade sin behörighet. Riksåklagaren får antagas ha vid denna prövning beaktat alla skäl som talade både för och mot ett nedläggande av åtalet. Att riksåklagaren kom till slutsatsen att bevisläget var sådant att åtalet borde nedläggas kan inte föranleda någon anmärkning.

Den 31 augusti 1970 entledigade riksåklagaren Meijer på dennes begäran och förordnade länsåklagaren i Kalmar län Lennart Larsson till ny åklagare.

Vid min granskning av Larssons befattning med målet har jag funnit Larsson inte kunna undgå anmärkning dels för att han inte underrättade polisledningen om nedläggningsbeslutet och dels för att han — då han haft att yttra sig över Arvidsons arvodesräkning — inte inhämtat erforderliga upplysningar för att i sak kunna besvara domstolens hemställan om hans yttrande.

Dröjsmål med frigivning av häktad sedan tid för åtals väckande utgått

Med anledning av ett rättsfallsreferat i Svensk juristtidning 1973 rf s. 8, avseende ett mål från Malmö tingsrätt, infordrades och granskades handlingarna i målet. Av dessa framgick bl. a. följande.

Genom beslut av tingsrätten den 29 november 1971 (chefsrådmannen Gösta Ljungstrand) förklarades en person, här kallad E., häktad såsom på sannolika skäl misstänkt för häleri och bedrägeri. Enligt beslutet skulle åtal väckas senast fredagen den 10 december 1971. I ett av tingsrätten den 13 december 1971 meddelat beslut (Ljungstrand) anfördes följande: "Som åtal mot E. icke väckts och framställning om förlängd

tid för åtals väckande ej heller till rätten inkommit inom föreskriven tid, förordnar tingsrätten att E. omedelbart skall frigivas." Genom beslut av chefsåklagaren Sten Runerheim vid åklagarmyndigheten i Malmö den 14 december 1971 meddelades E. reseförbud med anmälningsskyldighet. På yrkande av E. hävde tingsrätten i beslut den 17 december 1971 (Ljungstrand) det E. meddelade reseförbudet. Runerheim besvärade sig. I besvärsinlagan uppgav han bl. a. följande: "Enär genom åklagarens arbetsuppgifter hinder mötte mot begäran om förlängning av den tid inom vilken åtal skulle väckas, frigavs E. av formella skäl." I beslut den 28 december 1971 av hovrätten över Skåne och Blekinge meddelades E. reseförbud med anmälningsskyldighet. E. anförde besvär. Kungl. Maj:t fann i beslut den 2 februari 1972 ej skäl att meddela prövningstillstånd, i följd varav hovrättens beslut skulle stå fast. I dom den 7 juli 1972 dömde tingsrätten E. för häleriförseelse och grovt bedrägeri till fängelse i sju månader, vilket straff skulle anses verkställt till en tid av tio dagar genom E:s hållande i häkte. Domen vann laga kraft.

I en av föredraganden i ärendet den 2 april 1973 upprättad promemoria anfördes följande.

Då rätten beslutar häktning eller då anmälan om häktningsbeslut verkställande inkommer, skall rätten enligt 24 kap. 18 § RB, om ej åtal redan väckts, utsätta den tid inom vilken åtal skall väckas. Har ej inom utsatt tid åtal väckts eller till rätten inkommit framställning om förlängning av tiden eller förekommer eljest ej längre skäl för häktning, skall rätten enligt 24 kap. 19 § RB omedelbart förordna att den häktade skall frigivas.

Av sistnämnda bestämmelse torde följa att, om åklagare inte väckt åtal eller begärt förlängning av åtalstiden före tjänstgöringstidens utgång den dag då enligt rättens förordnande åtal senast skall väckas, rätten ej kan vänta till nästkommande tjänstgöringsdag med att besluta om frigivning av den häktade. Är sista dag för åtals väckande en fredag, torde rätten sålunda inte kunna vänta till kommande måndag med att försätta den häktade på fri fot.

Har åklagaren inte väckt åtal eller begärt förlängning av åtalstiden eller eljest avhört sig i målet då endast någon eller några timmar återstår av tjänstgöringstiden den dag åtal senast skall väckas, kan det ifrågasättas om inte rätten bör sätta sig i förbindelse med åklagaren och efterhöra hur denne kommer att handla i åtalsfrågan (sista stycket nedan i promemorian).

Från Ljungstrand torde inhämtas yttrande om anledningen till att E. inte försattes på fri fot den 10 december 1971 och om lämpligheten av sådan kontakt med åklagaren som antytts i närmast föregående stycke.

Yttrande torde även inhämtas från Runerheim. I yttrandet bör om möjligt anges vad för slags arbetsuppgifter det varit som lagt hinder i vägen för åklagaren att begära förlängning av åtalstiden. Av yttrandet bör i vart fall framgå om det inte hade varit möjligt för åklagaren att på eftermiddagen den 10 december 1971 avfatta och med bud inge en framställning till rätten om förlängning av åtalstiden eller sända telegram till rätten med begäran om sådan förlängning eller ringa till rätten och utverka en förlängning och därefter eventuellt skriftligen bekräfta den muntliga begäran om förlängning.

Om åklagaren före utgången av åtalstiden bestämmer sig för att ej väcka åtal eller begära förlängning av tiden, måste det anses åligga honom att omedelbart meddela detta till rätten. Runerheim torde i sitt yttrande ange när han bestämde sig för att ej begära förlängning av åtalstiden och av vilken anledning han inte underrättade tingsrätten därom.

Med anledning av vad som antecknats i promemorian beslöts att inhämta yttrande från Ljungstrand och Runerheim.

I inkommet yttrande anförde Ljungstrand följande.

Såsom framgår av handlingarna hade tingsrätten i samband med häktningsbeslutet föreskrivit, att åtal skulle väckas senast 10.12.1971. Nämnda dag, som var en fredag, hölls under mitt ordförandeskap och med chefsåklagaren Sten Runerheim som åklagare huvudförhandling i ett ganska omfattande brottmål med fyra tilltalade, vilken huvudförhandling fortgick jämväl en dag i den påföljande veckan. Enligt anteckning i minnesboken åtskildes rätten efter huvudförhandling 10.12.1971 kl. 16.40. Då jag därefter återkom till avdelningen var tjänstgöringstiden för kanslipersonalen slut och befattningshavarna hade lämnat rådhuset. Även jag lämnade tingsrätten utan att göra mig underrättad om hur det blivit med åtalet mot E. Anledningen härtill var helt enkelt att jag efter en ansträngande arbetsdag glömde bort detta. Mot den häktade E., som upprepade gånger förut straffats för brott av olika slag, förelåg misstanke om en omfattande brottslighet, som krävde en vidlyftig utredning, bl. a. bedrägeri till betydande värden genom obehörigt utnyttjande av en resekredit vid affärsresor, huvudsakligen inom porrbranschen, till skilda delar av världen. E. betraktade sig själv som s. k. utlandssvensk. Såsom särskilda häktningsgrunder angavs i häktningsbeslutet risk för fortsatt brottslig verksamhet, flyktfara och kollusionsfara. Speciellt flyktfaran var mycket påtaglig. Det förelåg således icke några som helst reella skäl för E:s försättande på fri fot; ett sådant alternativ syntes i den föreliggande situationen helt uteslutet, och jag hade därför icke någon tanke på annat än att antingen åtal väckts eller anstånd härmed begärts, särskilt som åklagaren icke under dagen förde E. på tal. Det förelåg uppenbarligen glömska eller annat förbiseende även från hans sida. Lämpligheten av att ett sådant förbiseende skall föranleda en häktad persons försättande på fri fot kan väl ifrågasättas, men sådan som lagen än så länge är avfattad i detta hänseende hade jag, när det blev klart att åtal eller begäran om anstånd ej inkommit, ej annan utväg än att förordna om E:s frigivande. Om man betraktar det skedda ur praktisk och realistisk synpunkt synes det fel som begåtts mera vara att E. över huvud taget blev frigiven än att detta skedde för sent. Jag vidgår emellertid att från min sida föreligger ett förbiseende, som jag dock tycker är förklarligt med hänsyn till omständigheterna. Ehuru jag ej minns efter vilka överväganden rätten i domen bestämde avräkningen för häktningstid till 10 dagar, har därvid hänsyn säkerligen tagits till det försenade frigivandet.

I remissen uttalas att, därest åklagaren ej väckt åtal eller begärt förlängning av åtalstiden eller eljest avhört sig i målet då endast någon eller några timmar återstår av tjänstgöringstiden den dag åtal senast skall väckas, det kan ifrågasättas om inte rätten bör sätta sig i förbindelse med åklagaren och efterhöra hur denne kommer att handla i åtalsfrågan.

Sålunda åsyftad kontakt brukar vid tingsrätten ske per telefon mellan rättens och åklagarmyndighetens kanslier. Huruvida så skett i förevarande fall eller vilket besked därvid erhållits kan nu ej utredas. Möjligen har åklagarmyndighetens kansli icke kunnat lämna något besked eftersom vederbörande åklagare själv befann sig vid rätten; han kunde ju ha gjort en muntlig begäran om förlängning av åtalstiden direkt hos rättens ordförande. Personligen har jag emellertid icke helhjärtat accepterat det sålunda tillämpade förfaringssättet i det jag haft en känsla av att ett sådant efterhörande — i praktiken liktydigt med en påminnelse om att åtal skall väckas eller begäran om förlängning av åtalstiden göras — icke är helt i överensstämmelse med den neutrala och objektiva ställning domstolen bör intaga i förhållandet mellan de båda parterna — den häktade och åklagaren. Det kan väl ej helt uteslutas att en häktad uppfattar ett dylikt efterhörande såsom innebärande en favör för åklagaren på den häktades bekostnad. Lämpligheten av den i remissen antydda kontakten med åklagaren synes därför kunna med visst fog ifrågasättas.

Med anledning av det principiella uttalandet i remissen att, om åklagare ej väckt åtal eller begärt förlängning av åtalstiden före tjänstgöringstidens utgång den dag då enligt rättens förordnande åtal senast skall väckas, rätten ej kan vänta till nästkommande tjänstgöringsdag med att besluta om frigivning av den häktade, må ett påpekande tillåtas. För att kunna fatta beslut om frigivning av den häktade måste vederbörande domare givetvis vara viss om att åtal eller begäran om anstånd med åtals väckande ej inkommit till rätten före tjänstgöringstidens slut den ifrågavarande dagen. I ett så stort verk som Malmö tingsrätt kan det inträffa att handlingar — särskilt sådana som inkommer i sista stund — hamnar på fel expedition eller hos fel person, och det kan ej heller uteslutas att handlingar av nu aktuellt slag lämnas till annan behörig mottagare än vederbörande domare utan att den senare av någon anledning genast erhåller kännedom härom. Full visshet om att åtal eller begäran om förlängning av åtalstiden icke ingivits kan samma kväll praktiskt taget vinnas endast genom förfrågan direkt hos åklagaren. För det fall att denne då ej kan anträffas torde med beslut i frigivningsfrågan med nödvändighet få anstå till nästa tjänstgöringsdag. I det nu aktuella fallet är det därför icke säkert att E. kunnat friges redan på fredagskvällen.

I inkommet yttrande anförde Runerheim följande.

E. häktades den 29 november 1971. Han hade under åtskilliga månader sökts av Hovrätten över Skåne och Blekinge för delgivning av kallelse till huvudförhandling i ett av honom överklagat mål, i vilket han av Malmö tingsrätt dömts till fängelse. Enär E. under nämnda tid varit i Malmö vid olika tillfällen kunde det hållas för visst, att han höll sig undan. Mot E. förelåg anmälningar om förskingringar och bedrägerier till betydande belopp. E. hade ej återställt ett kreditkort — ej anträffat vid husrannsakan — med vilket han skaffat sig kredit i Sverige och i utlandet till betydande belopp. Risk för fortsatt brottslig verksamhet förelåg.

E. hade under polisförhören lämnat åtskilliga uppgifter av svårkontrollerbart slag, bl. a. beträffande en dyrbar bil, varför uppenbar kollusionsfara förelåg. Utredningen beträffande E:s brott beräknades bli långvarig.

Jag var på grund av rättegång i hovrätten förhindrad att själv föra talan vid häktningsförhandlingen. — — —

Jag hade anledning räkna med, att E. skulle häktas under en tid av 14 dagar och att anstånd skulle begäras för minst en ny 14-dagarsperiod med hänsyn till vad som framkommit angående hans brottslighet.

Något besked om kortare häktningstid än 14 dagar kom ej till min kännedom genom anteckning å min skrivbordskalender.

Jag är givetvis medveten om att det nämnda icke fritager mig från skyldigheten att hålla mig underrättad om domstolens beslut i frågan och att själv göra anteckning om detsamma.

Av mitt skrivbordsmemorandum synes emellertid framgå, att jag under den berörda tiden icke hade någon rättegångsfri dag, att rättegångarna varit ganska långvariga och att jag icke kunnat utnyttja en planerad kompensationsfridag. Den 10 december 1971 påbörjades ett mål mot flera tilltalade, som ej hann slutföras samma dag. Ordförande vid huvudförhandlingen var chefsrådmannen Gösta Ljungstrand. Åklagare var jag. Förhandlingen pågick till klockan 16.40. Rättegången krävde så stor koncentration hos mig och säkerligen också hos ordföranden att ingen av oss ägnade en tanke åt att förlängning av åtalstiden skulle begäras, detta i all synnerhet som det åtminstone för mig framstod som uppenbart, att E. skulle kvarstanna i häkte.

Av vad som ovan anförts framgår, att jag ej bestämt mig för att icke begära förlängning av åtalstiden och att jag på grund av övriga härovan redovisade göromål ej hade begäran om förlängning i åtanke.

E. kom genom mitt förbiseende att försättas på fri fot och fick härigenom möjlighet att komma i kontakt med andra personer. Han torde icke ha lidit någon skada genom att kvarstanna i häkte under lördagen och söndagen eftersom han, om anstånd med åtals väckande rättidigt hade begärts, skulle kvarstannat i häkte.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Wigelius följande.

Har ej inom utsatt tid åtal väckts eller till rätten inkommit framställning om förlängning av tiden eller förekommer eljest ej längre skäl för häktning, skall rätten enligt 24 kap. 19 § RB omedelbart förordna att den häktade skall frigivas. Varken i RB eller annorstädes fanns före den 1 juli 1973 någon bestämmelse om när på dagen eller till vem en handling skulle avlämnas för att densamma skulle anses ha inkommit till rätten den dagen. Det finns inte anledning för mig, såvitt avser förhållandena före nämnda datum, att här gå in närmare på frågan om tid och sätt för en handlings ingivande till rätten när en viss dag bestämts därför. Jag vill endast med anknytning till förevarande fall framhålla att det är helt klart att prövningen av frågan om åtal mot häktad väckts inom utsatt tid eller om begäran om förlängning av åtalstiden beträffande häktad inkommit till rätten inom samma tid inte kunde äga rum senare än vid utgången av denna tid.

I E:s fall skulle åtal ha väckts fredagen den 10 december 1971. Så skedde emellertid inte och ej heller begärdes förlängning av åtalstiden.

Oaktat detta försattes E. inte på fri fot på fredagen utan beslut om frigivning av honom meddelades först påföljande arbetsdag, måndagen den 13 december 1971. Orsaken därtill var enligt vad Ljungstrand uppgivit i sitt yttrande att han den 10 december 1971 glömde bort att kontrollera om åtal väckts mot E. eller om begäran om förlängning av åtalstiden inkommit till rätten. En sådan försummelse får naturligtvis inte förekomma och hade mycket lätt kunnat undvikas om Ljungstrand på lämpligt sätt gjort en minnesanteckning om målet och sista dag för åtals väckande. Ljungstrands försummelse, varigenom E. utan laga grund hållits häktad närmare tre dygn, är betänklig och måste bedömas som tjänstefel. Jag vill dock samtidigt framhålla att jag vid en ingående granskning av tingsrättens akt fått det bestämda intrycket att skälen i övrigt för att hålla E. häktad var lika starka den 10 december 1971 som då E. häktades den 29 november 1971. Enligt min mening förelåg det sålunda klara häktningsskäl den 10 december 1971. Med hänsyn härtill och till omständigheterna i övrigt anser jag det inte påkallat att väcka åtal mot Ljungstrand för tjänstefel. Ljungstrand har för övrigt numera avgått med pension från befattningen som chefsrådman vid Malmö tingsrätt. Jag låter därför bero vid mina här gjorda uttalanden, såvitt avser Ljungstrand.

Det finns anledning att här uppmärksamma förhållandet mellan bestämmelserna i 24 kap. 19 § och 33 kap. 3 § RB. Den senare bestämmelsen har från och med den 1 juli 1973 följande lydelse.

Inlaga eller annan handling anses ha inkommit till rätten den dag då handlingen eller avi om betald postförsändelse, i vilken handlingen är innesluten, anlänt till rätten eller kommit behörig tjänsteman till handa. Underrättas rätten särskilt om att telegram till rätten anlänt till telegrafanstalt, anses telegrammet ha inkommit redan när underrättelsen nått behörig tjänsteman.

Kan det antagas att handlingen eller avi om denna viss dag avlämnats i rättens kansli eller avskilts för rätten på postanstalt, anses den ha inkommit den dagen, om den kommit behörig tjänsteman till handa närmast följande arbetsdag.

Telegram eller annat meddelande som ej är undertecknat skall bekräftas av avsändaren genom undertecknad handling, om rätten begär det.

Beträffande förarbetena till bestämmelsen i 33 kap. 3 § RB vill jag hänvisa till uttalanden av departementschefen i prop. 1973: 30 s. 79—82.

En tillämpning av bestämmelserna i 24 kap. 19 § och 33 kap. 3 § RB skulle i ett fall som det förevarande kunna innebära att det först på måndagen gick att avgöra om åtal skulle anses ha väckts på fredagen eller om en begäran om förlängning av åtalstiden skulle anses ha inkommit till rätten den dagen. Visade det sig på måndagen att så inte skett skulle den häktade då omedelbart försättas på fri fot. En sådan tillämpning är givetvis inte tillfredsställande och bör på allt sätt undvikas.

Detta kan enklast ske genom att rätten i häktningsbeslutet anger viss tid på dagen då åtal senast skall väckas (se uttalande härom av departementschefen i prop. 1973: 30 s. 81).

I anslutning till nämnda uttalande har departementschefen också framhållit att rätten i tveksamma fall kan sätta sig i förbindelse med åklagaren. Det finns visserligen alltid anledning för rätten att visa försiktighet med att träda i förbindelse med ena parten i ett mål utan insyn för den andra parten, men jag har svårt att tro att en förfrågan hos åklagaren i en sådan sak som det här gäller kan vara anstötlig. Emellertid torde det som regel inte behöva bli aktuellt för rätten att ta kontakt med åklagaren, om rätten förfar så att det bestäms en viss tid på dagen då åtal skall väckas.

När det gäller sådana handlingar som ansökan om stämning å häktad eller begäran om förlängning av åtalstiden beträffande häktad kan det, särskilt i större domstolar, finnas anledning att instruera kanslipersonalen om att handlingarna omedelbart när de inkommer skall visas för befattningshavare som är ansvarig för målet. Förutom att befattningshavaren snabbt får reda på om åtal väckts eller förlängning av åtalstiden begärts bör det genom en dylik rutin också vara möjligt att undvika sådana felexpedieringar inom domstolen som Ljungstrand talat om.

Förutom att yttrande infordrats från Runerheim har jag också under hand inhämtat upplysningar från denne.

Av utredningen framgår följande beträffande händelseförloppet hos åklagaren. I framställning till tingsrätten begärde Runerheim att E. skulle häktas. På grund av annan arbetsuppgift kunde Runerheim inte föra talan vid häktningsförhandlingen utan då tjänstgjorde en annan åklagare. Denne antecknade sista dag för åtals väckande på aktomslaget till handlingarna i ärendet samt lade akten i Runerheims låda för ärenden angående häktade. Eftersom Runerheim ansåg sig ha anledning räkna med att tingsrätten bestämt en tid av 14 dagar för väckande av åtal mot E., såg Runerheim inte efter, vilken tid som antecknats på aktomslaget. När Runerheim på måndagen den 13 december 1971 — 14 dagar efter häktningsbeslutet — satt och skrev till tingsrätten för att begära förlängning av åtalstiden ringde Ljungstrand och talade om att E. försatts på fri fot och att tiden gått ut fredagen den 10 december 1971.

Det må vara att Runerheim ansett sig ha anledning räkna med att tingsrätten bestämt en tid av 14 dagar för väckande av åtal mot E., men det har naturligtvis ändock — såsom Runerheim också medgivit — varit hans skyldighet att förvissa sig om vilken tid som fastställts av tingsrätten. En åklagare måste ha fullt klart för sig när åtal skall väckas mot en häktad. Det behöver knappast sägas att han i annat fall lätt kan förorsaka att den häktade, trots att häktningsskäl i och för sig alltjämt föreligger, måste försättas på fri fot — vilket ju inträffat i E:s fall — samt

att utredningen motverkas eller lagföringen försvåras. Åklagaren kan också råka försätta sig i den situationen att han i onödan blir tvungen att begära förlängning av åtalstiden.

Runerheims försummelse måste bedömas som tjänstefel. Omständigheterna är dock inte sådana att jag anser det påkallat att väcka åtal mot Runerheim. Jag har härvid särskilt beaktat att Runerheim medgivit felet och att åtal mot Runerheim inte torde vara erforderligt för att hos honom inskärpa vikten av att en åklagare noggrant håller sig underrättad om fastställda åtalstider samt givetvis också att Runerheim inte kan anses ansvarig för det intrång i friheten som E. förorsakats genom att han inte försattes på fri fot den 10 december 1971. Jag låter därför bero vid den erinran som får innefattas i det anförda.

Oaktat omständigheterna i förevarande fall inte ger mig direkt anledning därtill, vill jag avslutningsvis framhålla att en åklagare, om han före utgången av åtalstiden bestämmer sig för att inte väcka åtal eller begära förlängning av åtalstiden, omedelbart måste underrätta domstolen därom och begära att den häktade friges.

Båda parterna uteblev från första inställelse i återvinningsmål. Fråga bl. a. huruvida tingsrätten vid avskrivning av målet bort förordna att meddelat lagsökningsutslag skulle stå fast

Vid ställföreträdande JO Wigelius' inspektion av Karlskoga tingsrätt antecknades följande.

I lagsökningsmål mellan K. Aktiebolag, borgenär, och B. gäldenär, meddelade rätten den 17 maj 1972 utslag i målet, varigenom B. förpliktades att till K. utge visst belopp. B. sökte återvinning. Målet utsattes till första inställelse den 31 oktober 1972. Ingen av parterna inställde sig. Enligt anteckning i protokollet upplystes det i telefon från kärandens ombud att förlikning träffats och att ingen av parterna hade för avsikt att inställa sig i målet.

Tingsrätten fattade följande beslut:

Enär ingen av parterna inställt sig vid förhandlingen avskrives målet från vidare handläggning i följd varav tingsrättens utslag 17.5.1972 i lagsökningsmålet mellan parterna, med beteckning L 46/72 skall stå fast. Av tingsrätten 11.10.1972 meddelat beslut om inhibition skall icke vidare gälla.

JO ifrågasatte om tingsrätten i detta fall bort förordna att lagsökningsutslaget skulle stå fast. Parternas utevaro från sammanträdet skulle enligt RB 44: 1 leda till målets avskrivning. Det kunde ifrågasättas om därvid ej avses hela den sak som anhängiggjorts genom ansökan om lagsökning (jfr NJA 1972 s. 194).

I infordrat yttrande från tingsrätten uppgav ordföranden vid målets handläggning rådmannen Alf Rosén följande.

Det i protokollet från inspektionen av tingsrätten omnämnda rättsfallet NJA 1972 s. 194 förelåg ej vid tiden för tingsrättens avgörande av målet.

Jag har emellertid sedan länge haft den uppfattning om rättsläget i ett återvinningsmål som rättsfallet ger uttryck för, nämligen att ett avskrivningsbeslut i och för sig medför att ett tidigare slutbevis förlorar exekutionsrättslig verkan.

Samma måste i en motsvarande situation gälla beträffande ett tidigare lagsökningsutslag.

För att undgå denna konsekvens av ett avskrivningsbeslut, en konsekvens som parterna ofta inte torde ha varit medvetna om och därför ej räknat med, har jag dock — när omständigheterna föranlett därtill — ansett mig vara oförhindrad att i samband med avskrivningsbeslutet ange att slutbeviset eller utslaget skulle gälla (stå fast).

Till den principiella frågan om lagenligheten av en sådan åtgärd har såvitt jag vet högsta domstolen aldrig uttryckligen tagit ställning.

Justitierådet Hedfeldt, som ingått bland de justitieråd som bestämt domen i det nämnda rättsfallet, har dock i ett särskilt yttrande tillagt, att domstolarna bör tillse att när avskrivning yrkas i återvinningsmål upplysning alltid inhämtas om parternas avsikt därmed och sålunda om meningen är att slutbeviset skall gälla eller det skall undanröjas samt att vad sålunda blivit upplyst bör komma till uttryck i det avgörande varmed målet avskrives.

Jag delar helt denna uppfattning och har sedan länge sökt tillämpa den i återvinningsmål enligt lagsökningslagen. I de fall emellertid — såsom i målet T 242 — då parterna uteblir från första inställelsen och jag ej kan fråga dem om deras inställning, har jag regelmässigt brukat ange att slutbeviset eller utslaget skulle gälla (stå fast), eftersom borgenären då fått möjlighet att antingen utnyttja utslaget (slutbeviset) som exekutionsurkund eller att — beroende på vad parterna kan ha kommit överens om — avstå därifrån.

Man kan otvivelaktigt ifrågasätta lagenligheten av att förknippa ett avskrivningsbeslut med ett tillägg som det ifrågavarande. Kanske talar till och med ur strikt formell synpunkt övervägande skäl, vilket jag numera är böjd att anse, för att mitt sätt att förfara skulle strida mot grunderna för 44 kap 1 § rättegångsbalken. Ur praktisk synpunkt däremot — för att undvika rättsförluster för parterna — har metoden så stora fördelar att den borde kunna inte bara tillåtas utan till och med rekommenderas som den mest lämpliga.

Wigelius uttalade vid ärendets avgörande följande.

Sedan rätten efter ansökan om återvinning i lagsökningsmål förordnat om målets fortsatta handläggning skall målet anses vara i det skick, vari det förelåg innan lagsökningsutslaget meddelades (35 § lagsökningslagen, 44 kap. 10 § rättegångsbalken). Om borgenären — käranden därefter återkallar sin talan skall målet avskrivas och utslaget förlora sin exekutionsrättsliga verkan. Erinran därom bör lämpligen intagas i avskrivningsbeslutet.

Vad gäller återkallelse från gäldenären — svarandens sida av ansökan om återvinning så kan det nog hävdas att en sådan återkallelse bör tillerkännas samma verkan som ett medgivande av kärandens talan, vilket kan föranleda en omedelbar dom i enlighet därmed. För egen del anser jag emellertid att det inte bör föreligga något hinder mot att rätten avskriver målet med erinran om att utslaget står fast.

Om endera parten begär avskrivning utan att använda termen återkallelse, behöver inget problem uppstå, eftersom det får antagas att parten i fråga avser återkallelse för sin del. Om däremot båda parterna blankt begär avskrivning (jfr NJA 1972 s. 194) behöver rätten skaffa sig en uppfattning om vad parterna avser.

Det anförda hänför sig direkt till parternas befogenhet att genom skilda processhandlingar förfoga över processen och behovet för rätten att forska efter parternas avsikt kommer sig av att processhandlingen är oklar.

Såvitt jag kan förstå ligger det annorlunda till i utevarofallen. Vad som skall ske om endera parten eller båda uteblir får anses fullständigt reglerat. Det kan knappast finnas plats för att rätten tar hänsyn till särskilda avsikter med utevaron.

Om båda parterna uteblir från muntlig förberedelse eller huvudförhandling följer således enligt min mening direkt av 44 kap. 1 § rättegångsbalken jämförd med förut nämnda lagrum att målet skall avskrivas och utslaget förlora sin exekutionsrättsliga verkan. Det finns i det läget enligt min mening inte någon möjlighet att villfara ett eventuellt för rätten känt partsönskemål om att utslaget skall stå fast. Vill parterna uppnå detta, torde det som sagt kunna ske genom att svaranden återkallar sin återvinningstalan, vilket ju i och för sig kan göras genom en gemensam skrift från parterna.

Enligt den uppfattning jag redovisat har Rosén sålunda förfarit oriktigt genom att i det påtalade avskrivningsbeslutet uttala att lagsökningsutslaget skulle stå fast. Jag vill självfallet inte göra gällande att tjänstefel skulle föreligga i en sådan bedömningssak som det här rör sig om. Jag stannar alltså vid att uttala min mening och avskriver ärendet från vidare handläggning.

Felaktigt beslut om utdömande av vite har efter resning upphävts av högsta domstolen sedan JO konstaterat felet

J. framställde klagomål hos JO över att en tingsrätt ålagt honom att utge vite för utevaro från huvudförhandling trots att han befriats från skyldighet att inställa sig.

Av utredningen i ärendet framgick följande. Sedan J. åtalats för bl. a. rattonykterhet, delgavs han stämning med kallelse att vid vite av 200 kr. inställa sig till huvudförhandling i målet. Vid telefonsamtal med en tingsfiskal i tingsrätten befriades J. emellertid från skyldighet att inställa sig till huvudförhandlingen under villkor att skriftligt erkännande ingavs till tingsrätten. I enlighet härmed insände J. också ett erkännande till tingsrätten. Den domare i tingsrätten som skulle handha målet vid huvudförhandlingen underrättades inte vare sig genom anteckning i akten eller eljest om vad som förekommit i saken. I anledning härav och då J. uteblev från huvudförhandlingen, kom tingsrätten att ålägga J. att utge vite i enlighet med kallelsen. Av J. anförda besvär avvisades såsom för sent inkomna.

Vid ärendets avgörande konstaterade ställföreträdande JO Wigelius bl. a. att tingsrättens beslut att utdöma vitet hade fattats utifrån föreställningen att den ursprungliga kallelsen gällde oförändrad men att tingsrätten inte kunde lastas för detta. Det som framkommit gav även Wigelius anledning att uttala att J. torde ha möjlighet att hos högsta domstolen ansöka om resning och upphävande av tingsrättens beslut om utdömande av vitet. Eftersom sådan ansökan även kunde göras av riksåklagaren, överlämnade Wigelius ett exemplar av sitt beslut till riksåklagaren för kännedom.

Efter av riksåklagaren härefter gjord resningsansökan beviljade högsta domstolen genom beslut den 22 oktober 1974 jämlikt 58 kap. 2 § 3 rättegångsbalken resning och upphävde tingsrättens beslut att förplikta J. att utge vitet.

Oriktigt frihetsberövande på grund av bristande personkontroll vid beslut om anhållande och efterlysning. Framställning till Konungen om särskild ersättning härför

I en skrivelse, som kom in till JO den 30 maj 1972, anförde Leif Andersson i huvudsak följande.

Tisdagen den 23 maj 1972 anlände två civila poliser till Anderssons bostad i Tyresö. Poliserna uppgav att Andersson anhållits i sin frånvaro av åklagarmyndigheten i Gävle. Andersson genmälde att han inte varit i Gävle sedan 1964. Poliserna sade att Andersson skulle transporteras till Gävle och uppgav att han var anhållen för olovligt förfogande. De kunde dock ej uppge vari detta bestod. Andersson fick följa med till polisstationen i Handen. Där fick han sitta inlåst i tre timmar varefter han

transporterades till Gävle. Andersson vidhöll hela tiden att han var oskyldig. Efter påbörjat förhör i Gävle ringde vederbörande polisman till jourhavande åklagare, varefter det bestämdes att en konfrontation skulle äga rum. Anmälaren kunde dock på grund av sjukdom ej komma till polisstationen men polisen tog Anderssons körkort och reste hem till anmälaren. Därefter konstaterades att ett misstag begåtts, varefter Andersson släpptes kl. 22.30 i Gävle utan pengar. Under tiden hade Anderssons hustru och fader försökt få reda på vad saken gällde. Fadern hade från polisen i Handen fått besked, att det var bäst att han åkte upp till Gävle. Fadern tog då taxi från Bollmora till Gävle. Två dagar senare, den 25 maj 1972 kom två civilklädda poliser hem till Anderssons hustru och frågade efter Andersson och efter var han arbetade. De kom sedan till Anderssons arbete och uppgav återigen att han var anhållen av åklagarmyndigheten i Gävle. Andersson uppgav då att han redan varit i Gävle varefter detta kontrollerades av polismännen. Andersson anhöll att JO skulle utreda saken och medverka till att Andersson fick ersättning för förlorad arbetsförtjänst med 150 kronor, för taxiresa Bollmora—Gävle—Bollmora med 510 kronor och psykiskt lidande för Andersson och dennes hustru med 1 000 kronor.

Av den vid ombudsmannaexpeditionen företagna utredningen framgick i huvudsak följande.

Den 2 maj 1972 anmälde B. på polisstationen i Gävle att en person, som B. ej kände namnet på hade provkört hans motorcykel och försvunnit med den. Avsikten var att personen skulle provköra motorcykeln för att senare eventuellt köpa den. Provkörningen skulle ske på gården till den fastighet som B. bodde i. B. uppgav att han skulle känna igen personen om han träffade honom igen.

På morgonen den 3 maj 1972 meddelade B. per telefon till polisen att han fått ett telefonsamtal från en anonym person som uppgav att motorcykeln fanns att hämta på en uppgiven adress i Gävle. Televerket hade spårat samtalet till en telefon för vilken en kvinna M. J. var abonnent. Polisen grep på den uppgivna adressen en man E. E. uppgav att Leif Andersson medfört motorcykeln in i M. J:s lägenhet. Han hade på E:s tillsägelse dragit ut den på en parkeringsplats utanför lägenheten. E. uppgav att han ringt till målsäganden B. Han kände ej Andersson närmare men visste att han var från Stockholm.

Någon vecka före den uppgivna händelsen hade en patrull från polisens övervakningssektion stoppat en bil som framfördes av M. J., varvid E. varit med i bilen. Vidare hade en man, som uppgav sig heta Leif Einar Andersson, varit med i bilen.

Spaning som företogs på den uppgivna adressen i Gävle visade att Andersson ej fanns där. Polisen upprättade personblad försett med fullständiga namn och personnummeruppgifter för Leif Andersson. Dessa uppgifter inhämtades per telefon från lokala skattemyndigheten i Stock-

holm, där man även fick upplysning om Anderssons yrke, titel och bostadsadress. Troligen efter denna kontroll underställdes saken distriktsåklagaren Per Kinnander som den 3 maj 1972 kl. 15.00 anhöll Leif Andersson i dennes frånvaro för olovligt förfogande. Sedvanliga uppgifter intogs därefter om beslutet i Polisunderrättelser (PU). Därefter företogs vissa resultatlösa spaningar efter Andersson i Gävle.

Andersson greps den 23 maj 1972 kl. 13.50 i sin bostad av kriminalinspektörerna i Handens polisdistrikt A. Bror Johansson och Åke Stolpe. Gripandet skedde efter tips från Stockholms polisdistrikts spaningsrotel. Andersson fördes samma dag till Gävle, där förhör påbörjades kl. 21.20. Han frisläpptes efter beslut av distriktsåklagaren Svante Mellstrand den 23 maj 1972 kl. 22.30.

Angående de närmare omständigheterna kring anhållandet och gripandet av Andersson uppgavs följande.

Kriminalinspektören i Gävle polisdistrikt *Folke Sandqvist:* Enligt Sandqvists mening var läget vid tiden för anhållningsbeslutet i huvudsak följande. Brottet var olovligt förfogande men bedrägeri kunde ej uteslutas. E:s uppgifter om gärningsmannen hade fått bekräftelse genom en polisman Lindberg som företagit förenämnda trafikkontroll och genom telefonkontroll med skattehuset. Genom E:s uppgifter om Anderssons inneboendetid i Gävle på sista tiden och Anderssons plötsliga försvinnande efter polisaktiviteten kom man att utgå från att Andersson var "på drift" från stockholmsområdet och nu med kännedom om polisens spaning höll sig dold i gävletrakten eller möjligen var på väg därifrån. Det gjordes före anhållningsbeslutet ingen kontroll av något slag på den inhämtade tyresöadressen eller på Anderssons hemort. Några direktiv därom fick ej heller Sandqvist. Efter anhållningsbeslutet, Sandqvist minns ej när, ringde han till centralregistret hos polisen i Handen och frågade om där fanns något noterat om Andersson. Endast någon bagatellartad lagöverträdelse fanns där noterad. Andersson var för polisen i Handen uppenbarligen ingen i brottssammanhang eller eljest känd person.

Kinnander: Kinnander fick kännedom om det anmälda motorcykeltillgreppet sedan E. hörts på kriminalavdelningen. Sandqvist informerade Kinnander om läget i brottsutredningen, om målsägande- och vittnesberättelser och om förhöret med E. Därefter fick Kinnander en redogörelse för vad Lindberg uppgett om vad som framkommit beträffande Leif Andersson vid den bilkontroll som E. hänvisat till. Kinnander gjorde följande bedömning.

E. var ej längre aktuell som gärningsman. De uppgifter som E. lämnat om gärningsmannens person bestyrktes av den information som Lindberg lämnat från trafikkontrollen. I den situationen fanns ej anledning ifrågasätta annat än att gärningsmannen var ifrågavarande Leif Andersson. Denne Andersson, som enligt uppgift hade hemort i eller var från Stockholm eller Tyresö, hade en tid hållit till i den lägenhet M. J. och E. disponerade i Gävle. Vistelsen där kunde på goda grunder inte antas utgöra något i förväg planerat besök för viss tid utan fick anses vara allmänt tillfälligt och obestämt. Eftersom E. berättat att Andersson sett polisen komma till adressen i första skedet måste man utgå från att

Andersson förstått anledningen till polisens besök. Han hade därför anledning att hålla sig undan eller försvinna. Kinnander bedömde Andersson vara en person på drift från stockholmsområdet. Då Andersson tillbringat sista tiden i Gävle kunde det antas att han skaffat sig sådana kontakter och anknytningar där att det sannolika var att han alltjämt fanns kvar i Gävle men höll sig dold. Eventuellt kunde han redan vara på väg från Gävle. Det föreföll ej sannolikt att Andersson i den för honom uppkomna situationen skulle bege sig till hemorten. Kinnander hade därför ingen tanke på att låta närmare undersöka hur det kunde förhålla sig med Anderssons hemortsförhållanden och personliga förhållanden i övrigt. Kinnander fick inget besked om att Sandqvist via skattehuset fått fram Anderssons där noterade adresser och yrke. Även om han skulle ha informerats härom hade han, såvitt han nu kunde bedöma, såsom läget då var, med inriktning på en person som antingen fanns i Gävle eller var på flykt därifrån inte ha handlat annorlunda än han gjorde. Det blev överhuvudtaget inte något resonemang om kontroll av hemortsförhållandena och liknande. Av ovan anförda skäl bedömde Kinnander flyktfara föreligga. Det misstänkta brottet var i vart fall olovligt förfogande. Härför är stadgat fängelse i högst två år. Till följd härav fattade Kinnander anhållningsbeslutet. Han utgick från att polisen därefter skulle på vanligt sätt efterforska den anhållne i gävletrakten och att hemortspolisen skulle höra av sig om han dök upp där.

Kinnander erhöll den 23 maj 1972 inte något meddelande om Anderssons gripande. Frihetsberövandefrågan efter Anderssons ankomst till Gävle hade handhafts av jourhavande åklagare i länet. Kinnander hade överhuvudtaget inte någon vetskap om att hans anhållningsbeslut resulterat i gripande förrän han kontaktades av företrädare för JO-expeditionen i augusti 1972.

Mellstrand: Den 23 maj 1972 var Mellstrand jourhavande åklagare för Gävleborgs län. På kvällen strax efter kl. 21.00 uppringdes han i sin bostad av kriminalinspektören Englund i Gävle polisdistrikt. Denne meddelade att en person, Leif Andersson från stockholmstrakten, som varit anhållen i sin frånvaro, på eftermiddagen den 23 maj 1972 gripits i Stockholm och nu fanns på polishuset. Englund sa att han som hastigast talat med Andersson och att han blivit övertygad om att den gripne "var fel man" dvs. inte hade med gärningen att skaffa trots att personalia stämde. Mellstrand fann det ytterst angeläget att det omgående gjordes de konfrontationsförsök som var möjliga att genomföra. Han poängterade för Englund att dessa försök under inga förhållanden fick anstå till påföljande dag. Englund ålades att trots att det var långt lidet på kvällen kontakta målsäganden och/eller vittnena och därefter återkomma till Mellstrand. Han efterhörde i sammanhanget hur den gripne reagerade i den uppkomna situationen och fick beskedet att han var lugn och på gott humör. Det visade sig att målsäganden låg sjuk i hög feber. Englund åkte hem till denne och medförde då legitimationshandling med foto på Andersson. Då målsäganden såg fotot sade han spontant att den är det inte. Det fanns enligt Englund ingen tvekan bakom det yttrandet. Mellstrand beslöt därefter att frige Andersson. Mellstrand hade inte ställts inför frågan om den gripne skulle förpassas från Stockholm till Gävle. Som framgår av det föregående har han underrättats först när Andersson satt hos Englund i polishuset i Gävle och ett samtal dem emellan inletts.

Länsåklagaren i Gävleborgs län K. G. Olsson yttrade.

Det är självfallet av yttersta vikt att före beslut om anhållande i frånvaro med åtföljande efterlysningsåtgärder en noggrann bedömning sker i identitetsfrågan. I det aktuella fallet förelåg till en början E:s uppgifter om gärningsmannens namn och hemort. E. hänvisade vidare till en bilkontroll vid vilken gärningsmannen personligen till polisen lämnat uppgifter om sig. Det visade sig föreligga ett dylikt uppgiftslämnande innefattande namn- och födelseuppgifter och hemortsangivelse. Vidare har kriminalpolisen verkställt kontroll hos skattemyndigheten och fått bekräftelse på att en person med ifrågavarande namn- och födelsedata verkligen existerade. — Man kan uppenbarligen aldrig helt utesluta att personuppgifter som lämnas under nu angivna förhållanden icke är korrekta i synnerhet som någon form av legitimation ej förekommit. Det inträffar ju även att personer som av skilda orsaker ej önskar framträda med eget namn, "tillägnar" sig annans namn inklusive födelsedata — i stället för helt diktade personalia — och framträder därmed bl. a. inför polisen, som de vet brukar kontrollera dylika data. — Vid en bedömning i efterhand av det aktuella fallet, som fått en så beklaglig utgång, skulle det visserligen kunna ligga nära till hands att ifrågasätta om man bort ta för gott utan ytterligare kontroll att uppgiftslämnandet innefattade sanningsenliga personuppgifter. Emellertid måste enligt min mening beaktas att E:s primära uppgifter dock tillförts sådana komplement vilka förklarligt uppfattats som bestyrkanden. Någon särskild omständighet förelåg ej heller som gav anledning ifrågasätta riktigheten av föreliggande uppgiftslämnande. Därtill bör läggas att man — utgående med fog från att gärningsmannen alltjämt var att söka i Gävletrakten — eftersträvade att snabbt nå till gripanderesultat. Sammanfattningsvis är jag av den uppfattningen att det icke kan riktas anmärkning mot Kinnander för att han på föreliggande utredningsmaterial utgick från att den misstänkte var identisk med Leif Einar Andersson, född den 24.9.1945 och ej fann skäl låta identiteten ytterligare kontrolleras. Anhållningsbeslutet i övrigt måste anses grundat å tillräckliga skäl. Kinnander har därefter ej haft befattning med frihetsberövandefrågan. — Av Anderssons skrivelse till JO framgår hans förklarliga reaktion och invändningar i gripandesituationen den 23.5. Andersson har självfallet fäst avseende vid att hans invändningar ej beaktats och sålunda ej föranlett omgående prövning av frågan om förpassningen skulle fullföljas. Gripandet har innan förpassning skedde ej föranlett anmälan till Kinnander och ej heller till Mellstrand. Icke heller annan åklagare i Gävleborgs län har veterligen underställts, såsom bort ske, förpassningsfrågan. Sandqvist har för mig uppgivit, att han icke som utredningsman erhållit besked om gripandet. Det framstår som antagligt att polisen i Handen underrättat polisen i Gävle om att gripandet skett och att man skulle komma med Andersson under kvällens lopp. Om gripandeanmälan till åklagare i vederbörlig ordning hade skett och därvid också redovisats Anderssons invändningar, är det möjligt att åklagaren funnit anledning låta höra Andersson i Handen, därvid saken kanske kunde ha uppklarats utan transport av Andersson till Gävle. Då det ingalunda är ovanligt att invändningar av detta slag oriktigt görs, är det emellertid ej alls säkert att en riktigt fullgjord gripandeanmälan till åklagare kommit att innefatta redogörelse för invändningarna.

Kriminalinspektören i Handens polisdistrikt Åke Stolpe har rörande gripandet av Andersson uppgett i huvudsak följande.

Stolpe och hans kollega kriminalinspektören Johansson färdades i civil bil och civila kläder. De ringde på hos Andersson och uppgav sitt ärende varvid Stolpe uppvisade sitt tjänstekort. Andersson medgav genast att persondata stämde med hans. När polismännen berättade för Andersson att han var anhållen i sin frånvaro av åklagarmyndigheten i Gävle för olovligt förfogande ville han veta vad brottsrubriceringen innebar. Andersson vände sig till sin hustru och yttrade något om att hennes broder använt Anderssons identitet eller något liknande. I övrigt förekom inga som helst störningar. Andersson klädde sig och följde frivilligt med polismännen. Innan de lämnade lägenheten bad Andersson hustrun att ringa några telefonsamtal och förklara varför han plötsligt försvunnit. Under bilresan mellan Tyresö och Handen samtalade Andersson och polismännen glättigt med varandra. Stolpe bedömde gripandet som helt odramatiskt och rutinmässigt. Vid framkomsten till polisstationen kl. 14.15 överlämnades Andersson till personal i arrestavdelningen i vanlig ordning, där han skulle kvarstanna tills personal anlände för vidare befordran till Gävle. Förpassningen påbörjades kl. 17.30.

Kriminalkommissarien Elon Fransson i Handens polisdistrikt har uppgett att kriminalinspektören Gunnar Johansson som den aktuella dagen tjänstgjorde som chef på spaningsroteln erinrat sig att han sedan Andersson införts på polisstationen varit i kontakt med åklagarmyndigheten i Gävle. Av någon anledning fick han inte kontakt med någon där som kunde ta ställning i ärendet varför Johansson ringde till vakthavande befäl vid polisen i Gävle. Denne lovade att tala med åklagarmyndigheten. Senare fick Johansson besked om att allt var klart och att åklagarmyndigheten ville att Andersson skulle förpassas till Gävle. Johansson beordrade utskrivning av förpassningsordern som han själv undertecknade varefter förpassningen verkställdes. Kontakt tages alltid med efterlysningsmyndigheten när från andra orter efterlysta personer grips i Handens polisdistrikt.

Kriminalkommissarien i Gävle polisdistrikt A. Brannäs har i en den 8 januari 1973 upprättad promemoria anfört i huvudsak följande.

Enligt den vid övervakningssektionen i Gävle förda tjänstgöringsjournalen tjänstgjorde polisinspektören Rune Holmström som vakthavande befäl på polisstationen den 23 maj 1972 under tiden 9.00—17.15. Holmström har uppgett att han den 23 maj på eftermiddagen fick ett telefonsamtal från en kriminalinspektör inom Handens polisdistrikt. Denne förklarade att han tidigare försökt komma i kontakt med någon åklagare i Gävle för att anmäla att av åklagarmyndigheten i Gävle anhållne Leif Einar Andersson gripits av polisen i Handen. Åklagarmyndigheten skulle samtidigt avgöra om Andersson skulle föras till Gävle för förhör. Holmström lovade att föra frågan vidare till åklagarmyndigheten och sedan återkomma med besked. Såvitt Holmström minns kom han något senare på eftermiddagen i kontakt med en av åklagarna i Gävle, vilken av dem minns han dock inte, och fick då besked om att Andersson

skulle föras till Gävle. Det är möjligt att underrättelsen till åklagaren och svaret från denne förmedlades av någon av de kriminalinspektörer som fullgjorde beredskap vid kriminalavdelningen i Gävle. Holmström är alltså inte säker på den punkten men kommer ihåg att åklagarens beslut om Anderssons transport till Gävle meddelades till vederbörande kriminalinspektör i Handen vid 16-tiden eller något senare.

Brannäs hade vidare i en den 27 juli 1972 dagtecknad PM anfört följande.

Brannäs var vid tiden för Anderssons gripande delegerad att verkställa efterlysningar och avlysningar i Polisunderrättelser (PU) av för brott misstänkta personer. I allmänhet brukade vederbörande utredningsman ifylla blanketten Personefterlysning vid såväl efterlysningar som avlysningar varpå Brannäs beslutade om åtgärden och undertecknade blanketten. Han vidarebefordrade sedan blanketten till sambandscentralen med begäran att efterlysningen/avlysningen per telex skulle vidaresändas till PU. Brannäs' strävan var alltid att expediera efterlysningarna och avlysningarna utan dröjsmål bl. a. för undvikande av komplikationer som uppstått beträffande Andersson. Den 24 maj 1972 kl. 8.00 fick Brannäs en kopia av den dagrapport, som vakthavande polisinspektör upprättat för det sistförflutna dygnet, alltså den 23 maj 1972. Av rapporten framgick att Leif Einar Andersson sistnämnda dag förpassats från Handen till Gävle samt att han frigivits samma dag kl. 22.30. Brannäs fick således klart för sig att Andersson skulle avlysas i PU och normalt skulle avlysningen ha expedierats av Brannäs snarast möjligt under förmiddagen den 24 maj 1972. Anledningen till att detta ej skedde, kan han nu ej erinra sig. Vid ett samtal med kriminalinspektören Sandqvist har Brannäs erfarit att denne den 24 maj 1972 under förmiddagen på Brannäs' tjänsterum överlämnat en blankett Personefterlysning beträffande Andersson och med fältet under avlysning ifyllt. Brannäs' åtgärd var sedan att på blanketten underskriva beslutet om avlysningen och överbringa blanketten till sambandscentralen för sändning per telex. Från sambandscentralen har sändningen skett den 25 maj kl. 19.00. Eftersom Brannäs inte har något minne av handläggningen av Anderssons avlysning kan han inte förklara anledningen till dröjsmålet. Han är dock säker på att han överlämnat avlysningen till sambandscentralen före kl. 16.00.

Av från rikspolisregistret inhämtad kopia av telexmeddelande från polisen i Gävle framgick att meddelande med besked om total avlysning från PU avsänts den 25 maj 1972 kl. 19.00.

Av förenämnda telexmeddelande framgick att efterlysningen avlysts i PU den 29 maj 1972 (måndag). Från rikspolisregistraturet inhämtades att tillägg till den s. k. spaningsboken utges varje dag utom lördagar samt sön- och helgdagar. Uppgifter för tillägget skall vara inne före kl. 07.00 tryckningsdagen. Senare inkomna uppgifter medtages först nästkommande utgivningsdag. Tilläggen distribueras samma dag som de trycks och finns tillgängliga på polisdistrikten påföljande dag.

Av polismyndighetens i Gävle akt framgick bland annat att distrikts-

åklagaren i Gävle åklagardistrikt Mats Skuncke i beslut den 13 juni 1972 nedlagt förundersökningen mot E. och Andersson. (Ej brott av E. eller Andersson.)

Riksåklagaren yttrade:

Frågan i ärendet gäller främst huruvida den efterspanade misstänktes identitet kan anses ha varit tillräckligt utredd för att han skulle kunna anhållas i sin frånvaro. De personer, vilkas uppgifter låg till grund för antagandet att det var Andersson som var gärningsmannen, kände honom inte närmare. Att enbart kontrollera att en person med uppgivet namn och födelsetid existerade var enligt min mening inte tillfyllest. Erfarenheten visar att det i situationer liknande de här aktuella inte sällan förekommer, att personer uppträder under falsk identitet. Ytterligare kontroller av sannolikheten för att Andersson var den som eftersöktes kunde utan större omgång ha kunnat göras genom hänvändelse till polisen i Handen. Dit vände man sig såvitt handlingarna utvisar först efter anhållningsbeslutet och då endast för att få uppgift om Anderssons tidigare brottsbelastning. Genom att låta polisen i Handen undersöka Anderssons förhållanden skulle säkerligen i vart fall ha klarlagts huruvida det avgörande skälet för anhållandet, nämligen att Andersson inte på annat sätt kunde anträffas, förelåg. Saken var inte så brådskande att frågan om anhållande inte kunde anstå i avvaktan på resultatet av en sådan undersökning. Bl. a. hade det genom brottet åtkomna godset återställts till målsäganden och brottet var inte av särskilt allvarlig beskaffenhet. Jag vill i detta sammanhang anmärka, att den brottsrubricering som kunde komma i fråga torde vara stöld, bedrägeri eller förskingring men inte olovligt förfogande.

Handläggningen av anhållningsfrågan har således enligt min mening inte varit helt tillfredsställande. Ansvarig för att erforderlig utredning verkställs för bedömning av anhållningsfrågan åvilar i första hand åklagaren, även om det bör kunna förväntas att polisen med sin större erfarenhet av spaning och identifiering självmant tar de initiativ till undersökningsåtgärder som omständigheterna påkallar. Att Kinnander på en ofullständig utredning meddelat beslut om anhållande bör dock enligt min mening inte läggas honom till last som tjänstefel.

Andersson har på grund av anhållningsbeslutet helt oskyldig blivit berövad friheten. Han bör få skälig ersättning härför. Åklagarväsendet disponerar inga medel för sådant ändamål. Jag har under hand gjort förfrågan hos rikspolisstyrelsen huruvida styrelsen av de medel som den har till sitt förfogande för ersättning till personer som oförskyllt åsamkas ekonomisk skada genom polisverksamhet kan betala ersättning till Andersson. Styrelsen har meddelat, att den inte enligt gällande regler har möjlighet därtill. Jag får därför föreslå att framställning om ersättning görs hos Kungl. Maj:t.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Wigelius följande.

På grund av de upplysningar som lämnades av målsäganden, av E. och vittnen har det funnits skäl till anhållande av den person som uppgivit sig vara Andersson. Då denna person, som förblivit okänd, syntes ha

avvikit har det också funnits anledning att efterlysa honom (RB 24: 6 andra stycket).

Vid identifieringen av den okände hade man de uppgifter, som lämnats vid den tidigare trafikkontrollen jämförda med de uppgifter, som inhämtats från skattehuset i Stockholm. Den okände hade emellertid, såvitt framkommit, aldrig legitimerat sig vid trafikkontrollen. Anderssons yrke och bostadsadress blev genom uppgifterna från skattehuset kända för polisen. Det hade därför ej varit svårt att ytterligare kontrollera förhållandena genom hänvändelse till bostadsadressen, arbetsplatsen eller polisen i Handen. En sådan kontrollåtgärd hade ju med all säkerhet lett till att Andersson omedelbart kunnat avföras såsom misstänkt för tillgreppet av motorcykeln. Enligt min mening borde dessa ytterligare kontrollåtgärder ha företagits, innan beslut meddelades om anhållande och efterlysning av Andersson (jfr 5 § efterlysningskungörelsen, SFS 1969: 293). På grund därav och i övrigt på de av riksåklagaren anförda skälen finner jag i likhet med denne att handläggningen av anhållningsfrågan ej varit helt tillfredsställande. Vid bedömningen av ansvaret härför bör, såsom Olsson uttalat, beaktas att E:s uppgifter dock tillförts sådana komplement vilka förklarligt uppfattats som bestyrkande samt att man med utgångspunkt från att gärningsmannen alltjämt befann sig i gävletrakten eftersträvade ett snabbt gripande. Med hänsyn därtill kan jag ej göra gällande att Kinnander gjort sig skyldig till tjänstefel genom att anhålla och låta efterlysa Andersson. Ej heller i övrigt har jag funnit att någon tjänsteman, som tagit befattning med denna fråga, förfarit på sådant sätt att tjänstefelsansvar kan komma ifråga. Såsom Olsson uttalat skulle gripandet av Andersson, innan förpassningen till Gävle ägde rum, anmälas till vederbörande åklagare i Gävle. I ärendet lämnade upplysningar får enligt min mening anses ge vid handen att sådan underrättelse också ägt rum samt att därvid givits klartecken för transporten till Gävle. Utredningen har dock ej kunnat ge besked om vilken åklagare som fattat beslut om transporten och det kan måhända inte uteslutas att något missförstånd uppstått och förts vidare. Ytterligare utredning i denna del kunde tänkas leda till klarhet härom. Anderssons invändningar mot gripandet var dock — ehuru de i detta fall var riktiga — till synes av den art, som säkerligen ofta framföres utan grund. Det är under sådana förhållanden inte troligt att beslutet om Anderssons transport till Gävle skulle kunna läggas vederbörande åklagare till last såsom fel. Jag har därför stannat för att ej föra utredningen i denna del vidare.

Mot polismyndighetens och Mellstrands handläggning av ärendet sedan Andersson anlänt till Gävle har jag ej anledning att rikta någon kritik.

I 9 § efterlysningskungörelsen föreskrivs att, när den som är efterlyst anträffats eller anledning till efterlysning eljest ej föreligger längre, den myndighet, som beslutat efterlysningen, ofördröjligen skall återkalla ef-

terlysningen hos rikspolisstyrelsen. I ärendet har framkommit att beslut om Anderssons frigivande meddelats den 23 maj 1972 (tisdag) kl. 22.30 men att avlysningen av efterlysningen sänts per telex från Gävle först den 25 maj 1972 (torsdag) kl. 19.00. Avlysningen i PU skedde den 29 maj 1972 (måndag). Den närmare anledningen till de förekomna förseningarna har ej kunnat utredas. Även om de lett till ett nytt omotiverat ingripande mot Andersson anser jag ej att det finns anledning att fortsätta utredningen i den delen. Vad som förekommit ger mig emellertid anledning att understryka vikten av skyndsamhet och noggrannhet vid handläggning av hithörande frågor.

Andersson har begärt min medverkan till att utfå ersättning för kostnader och obehag till följd av anhållningsbeslutet. Som framgått av det förut sagda har jag visserligen funnit anledning till viss kritik rörande ingripandet mot Andersson, men ej kunnat konstatera något tjänstefel. Jag anser mig med hänsyn härtill inte ha orsak att här behandla den svårbedömda frågan om Andersson kan antagas vara berättigad att erhålla skadestånd av enskild befattningshavare eller av statsverket. Härvid är även att märka att viss ersättning för tidsspillan och resekostnad kunnat tillerkännas Andersson med stöd av kungörelsen den 14 november 1969 om ersättning vid förundersökning i brottmål, nämligen om Andersson hade framställt begäran härom hos polismyndigheten eller vederbörande åklagare inom två veckor från den 23 maj 1972. Det finns inga föreskrifter om skyldighet för undersökningsledare eller förhörsledare att upplysa den hörde om möjligheterna att få ersättning enligt nämnda kungörelse. Därför har jag i detta ärende ej funnit anledning att närmare undersöka huruvida Andersson, som lämpligen bort ske, upplysts om föreliggande ersättningsmöjligheter. Såsom riksåklagaren funnit har Andersson numera ej möjlighet att genom hänvändelse till åklagareller polisväsendet utfå ersättning.

Andersson har genom myndighetsåtgärder helt oförskyllt kommit att lida skada, som ej kan anses ringa, och omständigheterna talar enligt min mening starkt för att Andersson, oberoende av eventuell skadeståndsskyldighet för enskild eller för statsverket, bör i särskild ordning tillerkännas viss ersättning för det oriktiga frihetsberövandet. Med stöd av den befogenhet, som tillkommer mig enligt instruktionen för riksdagens ombudsmän, har jag därför i skrivelse till Konungen denna dag framlagt berörda spörsmål för den åtgärd, vartill Kungl. Maj:t må finna framställningen föranleda.

I anledning av den av ställföreträdande JO Wigelius sålunda gjorda framställningen tillerkände Kungl. Maj:t genom beslut den 10 maj 1974 Andersson ersättning med 550 kr., varav 150 kr. för förlorad arbetsförtjänst.

Flygkapardramat å Bulltofta i september 1972. Uttalanden om den konstitutionella nödrätten och tjänstemännens ansvar

Den 15 september 1972 blev ett svenskt passagerarflygplan tillhörigt SAS kapat under flygning mellan Torslanda och Arlanda. Ombord befann sig ett 80-tal passagerare och en besättning om fyra personer. Kapningen utfördes av tre jugoslaver, enligt uppgift medlemmar av den kroatiska Ustasjarörelsen. Kaparna tvingade planets befälhavare att ändra kurs och flyga till Bulltofta. Efter landningen krävde kaparna som villkor för att passagerarna skulle få lämna planet att sju angivna kroater, som var intagna på olika fångvårdsanstalter i Sverige, skulle friges och utlämnas till kaparna. Uppfylldes inte kravet skulle planet sprängas. Förhandlingar med kaparna ägde rum under ledning av chefen för justitiedepartementet statsrådet Lennart Geijer, som infunnit sig på flygplatsen. Under dessa förhandlingar hade Geijer fortlöpande telefonkontakt med statsministern och flertalet övriga regeringsledamöter, som samlats i kanslihuset i Stockholm.

Någon konselj för behandling av de frågor som uppkom hölls inte. Regeringen beslöt emellertid att de angivna sju internerna skulle föras till Bulltofta. Beslutet vidarebefordrades till vederbörande befattningshavare genom försorg av expeditionschefen i justitiedepartementet. Internerna fördes till Bulltofta av polisen och blev av Geijer informerade om läget. Sedan de per radio talat med kaparna, förklarade sex av de sju internerna att de önskade medfölja planet, som enligt kaparna skulle avgå till en icke angiven destination. Det beslöts att de sex internerna skulle få gå ombord på planet. När detta skett tilläts ett trettiotal passagerare lämna planet. Kort därefter framställdes ett krav från kaparna att en miljon svenska kronor skulle utbetalas i skadestånd för att återstående passagerare skulle släppas. Man lyckades skaffa fram ca 460 000 kronor som överlämnades till kaparna, varefter passagerarna fick lämna planet. Kvar ombord befann sig fortfarande besättningen. Planet avgick därefter till Madrid. Kaparna och internerna greps där av den spanska polisen.

Om åtgärderna i samband med flygplanskapningen anförde konstitutionsutskottet enhälligt i sitt betänkande 1973: 20 s. 17 bl. a. följande.

Från strikt konstitutionella synpunkter förhåller det sig otvivelaktigt så att det konstitutionella regelsystemet till följd av de speciella förhållandena inte iakttogs av regeringen på en rad punkter i samband med kapningen. Frigivningen av internerna och dispositionen av statens medel till lösensumma t. ex. var åtgärder som knappast kan anses lagligen grundade. Med hänsyn till den korta tid, som stod till buds i det hotfulla läget, kunde ej heller regeringsformens regler beträffande konseljbeslut m. m. iakttagas. Mot nämnda brister i regeringens handläggning av flygkapningsfrågan måste vägas det ansvar för enskilda människors — i detta fall flygpassagerarnas och besättningens — personliga säkerhet som åvilar myndigheterna och därvid ytterst regeringen. Regeringens

bedömning att en uppenbar nödsituation förelåg var enligt utskottets mening riktig. Utskottet har mot denna bakgrund inte funnit anledning till anmärkning mot regeringens handlande i samband med flygplanskapningen.

Också i ett annat betänkande av 1973 års konstitutionsutskott, nämligen betänkandet i grundlagsfrågorna (nr 26), behandlades flygplanskapningen. Under hänvisning till ett yttrande i det tidigare betänkandet uttalade utskottet här (s. 35) att frågan om särskilda regler för regeringens handlande i extraordinära situationer och för beslutsprocessen i samband därmed borde bli föremål för prövning. Det skulle enligt utskottet ankomma på Kungl. Maj:t att närmare besluta om inriktningen och formerna för en sådan prövning. Utskottet hemställde i denna del (s. 89 under B), att riksdagen måtte som sin mening ge Kungl. Maj:t till känna vad utskottet anfört om särskilda regler för regeringens handlande i extraordinära situationer och för beslutsprocessen i samband därmed. Utskottets hemställan bifölls av riksdagen.

I en den 31 augusti 1973 till JO inkommen skrift anförde regeringsrådet Gustaf Petrén bl. a. följande: Konstitutionell nödrätt är ett i svensk statsrätt föga känt och knappast ens rudimentärt utvecklat begrepp. — — — Att vid sidan av regeringsformen § 50 med dess bestämmelser om statsmakternas funktion under krig skulle finnas utrymme för ett sedvanerättsligt — alltså i skriven rätt icke reglerat — område för den konstitutionella nödrätten får anses förutsatt, dock utan att minsta antydan om vad den skulle innehålla gjorts. Något materiellt innehåll har denna sedvanerättsliga konstitutionella nödrätt erhållit först i KU 1973: 20 s. 17. — — — Om KU funnit utrymme föreligga för illegalt handlande för statsråden, de enda vilkas ansvarighet KU har att bedöma, är därmed icke frågan om den konstitutionella nödrättens tillämplighet inom domstolsväsendet och statsförvaltningen i övrigt på något sätt besvarad. Varje statlig tjänsteman har att fatta sina beslut och vidta sina åtgärder i tjänsten på sitt eget straffrättsliga och civilrättsliga ansvar. Han kan inte skjuta över ansvaret på överordnade under hänvisning till att han trott sig följa deras vilja. Oklart är väl också i vilken utsträckning en förvaltningstjänsteman enligt regeringsformen § 47 är skyldig att åtlyda en föreskrift av Kungl. Maj:t som han uppfattar som klart lagstridig. Fråga uppkommer därför nu huruvida den konstitutionella nödrätten sträcker sig så långt att även alla andra statsanställda utöver statsråden har rätt att i nödlägen i tjänsten företaga olagliga handlingar. Detta spörsmål är av mycket stor betydelse för rättssäkerheten i vårt samhälle.

Petrén framhöll vidare, att rättsläget endast kunde klarläggas genom att bestämda gärningar blev föremål för rättslig prövning. Efter att ha berört expeditionschefens i justitiedepartementet "expediering" av ett beslut om transport av intagna jugoslaver, vederbörande anstaltschefers "frigivande" av de sju internerna, landshövdingens i Malmöhus län ut-

betalning av 460 000 kronor och polismyndigheternas åtgärd att låta flygplanskaparna och de sex internerna utresa ur riket utan iakttagande av vederbörliga föreskrifter anförde Petrén olika synpunkter, ur vilka tjänstemännens överträdelser av gällande lagregler kunde bedömas. Han framhöll därvid särskilt att "de s. k. regeringsbeslut", till vilka tjänstemännen kunnat hänvisa som stöd för sitt handlande, icke varit iklädda laga form; det kunde enligt Petréns mening ifrågasättas om det icke borde läggas en del anstaltschefer till last som tjänstefel att de icke vägrat efterkomma regeringens formlösa anmaningar till dem att "besluta klara lagöverträdelser" — en vägran hade rimligen lett till att regeringen givit sina beslut vederbörlig form.

Petréns skrift utmynnade i en fråga om icke de tjänstemän, vilkas förfaringssätt kunde förmodas innefatta tjänstefel, borde ställas under tilltal därvid målen skulle fullföljas till högsta domstolen. Petrén menade att härigenom kunde klarläggas den konstitutionella nödrättens innehåll i Sverige.

I ärendet avgavs efter remiss yttranden av dåvarande landshövdingen i Malmöhus län Gösta Netzén, dåvarande expeditionschefen i justitiedepartementet Ingvar Gullnäs, f. d. länspolischefen Alf Eliason, kriminalvårdsinspektörerna Erik Lagheim och Folke Bäckman, tf kriminalvårdsdirektören Gunnar Engström samt anstaltsdirektören J. G. Lindberg. Dessutom inkom en av polisintendenten Gustaf Andersson såsom jourhavande polischef i Malmö avgiven redogörelse för händelserna den 15 september 1972. Petrén inkom med ytterligare en skrivelse.

Ärendet avgjordes den 29 mars 1974 av JO Lundvik, som därvid, efter en redogörelse för vad som förevarit, anförde följande.

Den konstitutionella nödrätten är, såsom Petrén framhållit, ett i svensk statsrätt föga behandlat institut. Vad som förekommit vid införandet av gällande regler i 50 § regeringsformen om riksdagens krigsdelegation m. m. (samt införande i den nya grundlagen av ett helt kapitel om rikssty relsen vid krigsfara) berättigar emellertid otvivelaktigt till slutsatsen att en sådan nödrätt existerar. Då man vid den grundlagsmässiga regleringen tagit fasta på situationen krig och krigsfara, kan detta sättas i samband med erfarenheterna från andra världskriget och särskilt händelserna i vårt grannland Norge under detta krig. (Se härom bl. a. den på grundlagberedningens initiativ gjorda utredningen "Norge och den norska exilregeringen under andra världskriget" — SOU 1972: 18.)

Vad angår konstitutionell nödrätt under fredsförhållanden ger lagstiftningen inget direkt besked. Det vill emellertid synas som om en viss vägledning dock kan hämtas från brottsbalkens regler om nöd (se 24 kap. om nödvärn och annan nödhandling, särskilt 4—6 §§).

Problemet i en situation sådan som den vilken förelåg i flygkapnings-

fallet synes mig vara tvåfalt. Fråga uppkommer dels om de former i vilka regeringen fattar sitt beslut, dels om beslutets materiella innehåll. Att beslutet i förevarande fall inte fattades i den ordning som gällande grundlag förutsatte är redan sagt. Innehållet i beslutet — att låta ett antal interner lämna riket och därtill förse dem med en stor summa pengar — skulle under normala förhållanden framstå som högst anmärkningsvärt för att inte säga lagstridigt. Nu var emellertid situationen inte normal. Det förelåg tvärtom ett akut nödläge. Snabbt beslut var nödvändigt och beslutets innehåll måste rimligen anpassas till vad som var ofrånkomligt för vinnande av det syfte som uppenbarligen föresvävade beslutsfattarna, nämligen att rädda människoliv.

Det tillkommer icke mig som JO att ingå i någon bedömning av regeringens åtgärder som sådana. En sådan bedömning har för övrigt redan gjorts av riksdagens konstitutionsutskott. Vad jag har att pröva är de olika tjänstemäns handlande mot vilka anmärkningar riktats. Även här framträder de två sidorna av problemet, den formella och den materiella. Enskild regeringsledamot saknar under normala förhållanden otvivelaktigt rätt att ge myndighet eller därunder lydande tjänsteman bindande order eller direktiv. Det är för övrigt i viss mån oklart i vad mån ens regeringen genom formligt konseljbeslut kan ge förvaltningsmyndighet direktiv i enskilt fall (se t. ex. Herlitz, Svenska statsrättens grunder 2 uppl. s. 206 samt grundlagsprop. 1973: 90, förslaget till regeringsform 11 kap. 7 § och motiven s. 393 och 397). Skulle order eller direktiv ges av enskild regeringsledamot och efterkommas av tjänsteman, torde den senare bära det fulla ansvaret för de åtgärder som vidtages. Fråga är nu om läget förändras därför att en nödsituation föreligger. Med andra ord: var vederbörande berättigad, ja kanske rent av skyldig, att efterkomma en från regeringen kommande order ehuru den inte gick tillbaka på ett i grundlagsenlig ordning fattat beslut? Härnäst uppkommer en annan fråga. Även om en formellt fullt riktig order föreligger, är det inte därför utan vidare klart att den som efterkommer ordern går fri från ansvar. Av 24 kap. 6 § brottsbalken följer nämligen, att den omständigheten att gärning utförts på överordnads befallning friar från ansvar endast om vederbörande med hänsyn till lydnadsförhållandets art, gärningens beskaffenhet och omständigheterna i övrigt hade att efterkomma befallningen. I detta sammanhang finns det anledning att erinra också om den allmänna regeln i 4 § av samma kapitel, där det sägs att den som för att avvärja fara för liv eller hälsa, rädda värdefull egendom eller av annan sådan orsak handlar i nöd går fri från ansvar om gärningen med hänsyn till farans beskaffenhet, den skada som åsamkas annan och omständigheterna i övrigt måste anses försvarlig.

Att konstitutionsutskottet godtagit regeringens bedömning att det förelegat en uppenbar nödsituation och ej funnit anledning till anmärkning mot regeringens handlande kan — såsom Petrén antytt — i princip inte

från ansvar fritaga de tjänstemän vilka på olika sätt varit verksamma för att förverkliga regeringens beslut. Vid bedömningen av tjänstemännens förhållande kan man dock rimligen inte bortse från konstitutionsutskottets prövning av regeringens åtgärder. Att lägga tjänstemän till last att de — på informell order från regeringen — vidtagit åtgärder mot vilkas innehåll i sak ett enhälligt konstitutionsutskott inte haft något att erinra vore föga tilltalande. Och om åtgärdernas materiella innehåll inte angrips, vore det än mer motbjudande att lägga dem till last som fel att de ej krävt att först ett konstitutionellt riktigt konseljbeslut skulle fattas.

Bortsett från vad nu sagts måste man fråga sig om ett åtal skulle ha någon utsikt att vinna framgång.

Vad då först angår den formella aspekten — att tjänstemän agerat utan stöd av vederbörligt konseljbeslut — är det enligt min mening uteslutet att hävda att tjänstemännen i den extraordinära situation som förelåg bort kräva att för dem företeddes en i sedvanlig ordning utfärdad och undertecknad expedition. Att överbringa en sådan expedition skulle ha medfört tidsutdräkt i ett läge där varje uppehåll kunde bli ödesdigert. Man kan naturligtvis diskutera, om ej tjänstemännen bort kräva att det fattades ett konseljbeslut, låt vara att det ej kunde expedieras i vanlig ordning, eller åtminstone att det informella beslutet bekräftades och dokumenterades i efterhand. För egen del inskränker jag mig till att säga att det inte kan läggas tjänstemännen till last såsom straffbar gärning att de ej framställt något krav i sådan riktning.

Vad därefter angår den sakliga innebörden av tjänstemännens åtgärder, synes det mig som om åtgärderna — även om vederbörande till äventyrs skulle anses ha handlat helt på eget ansvar och icke på order från regeringen — var sådana att straffrihet måste inträda redan enligt 24 kap. 4 § brottsbalken. Jag finner ej anledning att ingå på detaljer men konstaterar, att åtgärderna uppenbarligen var dikterade av en strävan efter att avvärja fara för människoliv och att åtgärdernas innebörd var sådana att de måste anses försvarliga.

Sammanfattningsvis och som ett direkt svar på Petréns framställning vill jag alltså säga, att jag finner uteslutet att ett åtal mot de av honom utpekade personerna skulle kunna vinna framgång. Att med klar insikt härom likväl skrida till åtal och fullfölja saken till högsta instans skulle enligt min mening vara otillbörligt, även om åtgärden motiverades av en önskan att vinna ökad klarhet i en i och för sig svår och betydelsefull rättsfråga. Jag väcker därför icke åtal. Nämnas kan för övrigt, att JO också tidigare lämnat anmärkningar om Bulltoftafallet utan åtgärd.

Jag vill till sist erinra om att riksdagen — såsom ovan redovisats — vid behandlingen år 1973 av förslaget till ny regeringsform som sin mening uttalat, att frågan om särskilda regler för regeringens handlande i extraordinära situationer och beslutsprocessen i samband därmed borde bli föremål för prövning.

Bankdramat vid Norrmalmstorg i augusti 1973. Granskning av polisens åtgärder m. m.

Torsdagen den 23 augusti 1973 på morgonen företogs ett dramatiskt bankrån i Kreditbankens lokal vid Norrmalmstorg i Stockholm, vilket fick sin avslutning först på kvällen den 28 i samma månad. Rånaren, vilken senare befanns vara Jan-Erik Olsson, som under permission avvikit från fångvårdsanstalten Kalmar, var beväpnad med en kulsprutepistol som han vid många tillfällen använde. Vid skjutningen skadades två polismän, en av dem allvarligt. Redan vid rånets början tog Olsson som gisslan tre kvinnliga banktjänstemän som han tidvis höll bundna och emellanåt använde som skydd mot ev. beskjutning från polisens sida. Som ytterligare gisslan omhändertogs senare en manlig banktjänsteman. Redan första dagen begärde rånaren, att på fångvårdsanstalten Norrköping intagne Clark Olofsson skulle frigivas och överföras till banken. Efter besked av dåvarande statssekreteraren i justitiedepartementet Ove Rainer till föreståndaren för Norrköpingsanstalten fördes Olofsson i bil upp till allmänna häktet i Stockholm, där han ställdes till polisledningens förfogande. På order av polismästare Kurt Lindroth, som övertagit befälet vid polisens operationer i och omkring banklokalen, överfördes Olofsson till banken och förenades där med Olsson. Olsson hade likaledes på ett tidigt stadium begärt att erhålla tre miljoner kronor. Senare krävde han även utländsk valuta. Kraven tillmötesgicks i så måtto att först 1 1/2 miljon kronor i svenska pengar överlämnades och sedan 400 000 kronor i utländsk valuta anskaffades och hölls i beredskap.

Under vistelsen i banklokalen utförde Olofsson, väsentligen enligt önskemål eller tillsägelse av Olsson, olika åtgärder. Bl. a. uppbröts vissa kassalådor och utplockades innehållet samt uttogs filmen ur filmkassetterna i kamerorna i banklokalen. Sedermera brändes såväl filmen som en del sedlar.

Under natten till den 25 augusti hade Olsson och Olofsson jämte gisslan slagit sig ner i ett bankvalv, det s. k. kundvalvet. Där lyckades polisen på morgonen den 25 augusti stänga in Olsson och Olofsson jämte gisslan. Här uppehöll sig därefter personerna i fråga till slutet den 28 augusti. Sedan polisen ej haft framgång vid andra försök att förmå Olsson att ge sig, påbörjade man söndagen den 26 augusti borrning i taket till bankvalvet för att genom borrhålet kunna släppa in gas i valvet och därigenom tvinga vederbörande att ge upp. Som reaktion häremot företog sig Olsson att sätta de fyra personer, som utgjorde gisslan, i snaror på så sätt att om gasen insläpptes, gisslan kunde riskera att bli hängande i snarorna. Gasspridningen påbörjades — efter ytterligare överväganden och förberedelser — på kvällen den 28 augusti. Då lämnade Olsson ifrån sig kulsprutepistolen genom ett av hålen i valvtaket. Kl. 21.40 hade

samtliga fyra personer, som utgjorde gisslan, befriats och såväl Olsson som Olofsson hade gripits.

Händelserna föranledde ett flertal klagomål från olika personer till JO. Klagomålen riktades bl. a. mot polisledningens handlande, på några håll också mot regeringens, olika regeringsledamöters samt rikspolischefen Carl G. Perssons del i saken. Kritiken hade i olika inlagor väsentligt olika syftning och gällde många skilda moment i det berörda händelseförloppet. I ett par inlagor hävdades sålunda, att polisen icke visat tillräcklig handlingskraft och fasthet, i ett flertal andra, att polisens agerande varit grymt eller i varje fall oklokt och medfört onödiga svårigheter och risker för de personer, vilka tagits som gisslan. Kritik riktades särskilt mot polisledningens åtgärd att överföra Olofsson till banklokalen. I en inlaga ansågs detta innebära ett olämpligt stöd åt rånaren, i ett flertal andra gjordes däremot gällande att Olofsson på så sätt utsatts för onödiga risker jämte frestelser att deltaga i brott. Dessutom riktades anmärkning mot enstaka moment i skeendet, såsom vissa förberedelser som polisen vidtagit för att beskjuta Olsson, mottagandet av gåvor från affärsbankerna och Kreditbanken i anledning av polisens insatser i fallet, viss annonsering i dagspressen, polisbefälets ordval vid uttalanden om brottslingarna, uttalanden till massmedia om rånarens identitet samt Olssons "uppvisande" för de samlade åskådarna vid bortförandet från Kreditbankens lokal. Klagomål gällde även den efterföljande förundersökningen och åtalet mot Olofsson m. m. Med anledning av klagomålen avgavs efter remiss yttranden av polismästaren Kurt Lindroth, kriminalkommissarien Sven Thorander samt nuvarande generaldirektören Ove Rainer, vid tiden för rånet statssekreterare i justitiedepartementet och förmedlare av olika besked från justitieministern eller regeringen till lokala myndigheter. Vid Rainers yttrande fanns fogad en i justitiedepartementet upprättad promemoria angående hithörande händelser. Slutligen inkom rikspolischefen Carl G. Persson med utredning angående förutnämnda gåvor från olika banker. Även annan utredning förekom.

De här redovisade ärendena avgjordes av JO Lundvik den 29 mars 1974, varvid han anförde.

Vid övervägande av den kritik, som i olika hänseenden riktats mot myndigheterna i samband med Norrmalmstorgsdramat, är det till en början anledning understryka, att man hade att bemästra ett för svenska förhållanden ytterst ovanligt och mycket svårbedömt skeende, där händelseutvecklingen dessutom ofta bjöd på inslag som påkallade snabba beslut. Utan beaktande kan heller inte lämnas att — vad man än må anse om enskilda moment i polisens handlande — detta dock ledde till ett slut som innebar att brottslingarna fängslades och att den tagna gisslan utan egentliga skador återvann friheten. För de agerande polismännens

del uppkom visserligen skador, men även ur denna synpunkt får resultatet i betraktande av omständigheterna, särskilt Olssons vapenutrustning och hans tveklöshet att begagna sitt vapen, anses relativt gynnsamt. Självfallet bör man vid bedömande av de handlingsmoment, vilka i de många skrivelserna gjorts till föremål för kritik, beakta de stora svårigheter varunder de agerande arbetade och undvika all efterklokhet.

Ett stort antal av de inkomna skrivelserna gäller, som förut nämnts, polisens olika åtgärder mot Olsson och Olofsson. Att polisen härvid skulle ha visat bristande handlingskraft synes mig — i betraktande av den försiktighet som hänsynen till gisslan krävde — svårt att hävda. Nämnas bör i sammanhanget att polisledningen placerat ut prickskyttar, vilka eventuellt skulle beskjuta Olsson (en åtgärd som f. ö. av viss anmälare ansetts innebära otillåten hänsynslöshet). De flesta av de personer, som kritiserat polisens agerande, har emellertid velat hävda, icke att polisen varit för återhållsam utan att den gått för hårt fram och därigenom orsakat onödigt lidande eller åtminstone obehag för de fyra banktjänstemän, vilka tagits som gisslan. Ej heller härutinnan synes mig kritiken befogad — anmälarna synes ej tillräckligt ha beaktat att man här haft att göra med mycket hänsynslösa personer gentemot vilka en icke nödvändig eftergift måste möta de största betänkligheter.

I åtskilliga skrivelser har, som förut nämnts, kritik riktats mot åtgärden att överföra Olofsson till banksalen. Det har bl. a. sagts, att han därigenom utsatts för risker. Man har vidare hävdat, att de som föranstaltat om denna överflyttning blivit medansvariga i de brott som Olofsson kan ha begått under vistelsen i banken.

Mycket av händelseförloppet i denna del kan ses ur samma aspekter som tjänstemännens handlande i det s. k. flygkapardramat på Bulltofta i september 1972. Jag har i dag meddelat beslut i ett ärende som rör flygkapardramat och kan hänvisa till vad jag i det sammanhanget säger. Därutöver vill jag anföra följande.

Av justitiedepartementets i ärendet åberopade promemoria framgår, att justitieministern bestämt att Olofsson efter överförandet från Norrköping till Stockholm fick, om han själv gick med på det, gå in i banksalen till rånaren under villkor att gisslan lämnades ut. Detta villkor kom dock under det fortsatta händelseförloppet att bli åsidosatt.

Såsom jag framhållit i mitt beslut rörande flygkapardramat är det i viss mån oklart i vad mån regeringen kan ge förvaltningsmyndighet direktiv i enskilt fall. Oavsett hur det må förhålla sig härmed, är det tydligt att Lindroth är den som förde befälet på Norrmalmstorg i det kritiska läge varom nu är fråga. Såsom närvarande i bankhuset, i våningen ovanför banksalen där rånaren var, kunde Lindroth följa händelseutvecklingen på nära håll. Lindroth har uppgett, att han fattade sitt beslut att låta Olofsson förena sig med rånaren sedan den senare hotat att döda sin gisslan om ej Olofsson fördes dit. Rånaren hade understrukit sitt hot

genom att lägga armen runt halsen på en av flickorna och högljutt ropa att han tänkte strypa henne om hans krav inte uppfylldes. Jag kan inte finna annat än att Lindroths handlande var fullt försvarligt i det allvarliga läge som uppkommit. Att han härvid bröt mot givna direktiv kan — oavsett om dessa i princip var att anse som bindande eller icke — enligt min mening inte förändra saken. Situationen uppfattades med fog som sådan att varje uppskov kunde bli ödesdigert. Jag beaktar vid min bedömning av Lindroths handlande bestämmelsen i 24 kap. 4 § brottsbalken där det sägs att den som handlar i nöd för att avvärja fara för liv är fri från ansvar, om gärningen med hänsyn till farans beskaffenhet, den skada som åsamkas annan och omständigheterna i övrigt måste anses försvarlig. Jag tar också hänsyn till att Olofsson gick in i banksalen fullt frivilligt.

Vad sedan angår kritiken mot att polisen av affärsbankerna skulle ha mottagit en gåva om 100 000 kronor, utgörande erkänsla för dess insatser i Norrmalmstorgsdramat, framgår av utredningen att fråga är om ett till Svenska polisförbundet i anledning av händelserna överlämnat belopp, vilket skall förvaltas som en "affärsbankernas polisskadefond" (med ändamål att utge understöd till polismän m. fl. vilka skadats under tjänsteutövning). Fråga är alltså ej om någon gåva till de i Norrmalmstorgsdramat verksamma polismännen. Så är däremot i viss mån fallet med avseende å en gåva på 75 000 kronor, vilket belopp av Sveriges kreditbank som ett tack för polisens insatser överlämnats till Stiftelsen Stockholms polisverks understödsfond. Bankens önskan var att av beloppet 25 000 kronor skulle tilldelas de poliser, vilka vid bankdramat tillfogats skador eller eljest haft särskilt riskfyllda arbetsuppgifter. Återstoden 50 000 kronor skulle under en femårsperiod användas till trivselbefrämjande åtgärder inom Stockholms poliskår. De 25 000 kronorna har fördelats på det sätt att två skadade polismän fått 3 500 kronor vardera och 16 andra polismän, vilka varit verksamma i sammanhanget, belopp om 1 000—1 500 kronor för sina insatser. — Jag finner vad som förevarit ej innefatta förhållande, ägnat att påkalla uttalande från min sida (jämför 14 § polisinstruktionen).

I anledning av de anmälningar mot Lindroth, som avser olämpligt ordval vid ett tillfälle under Norrmalmstorgsdramat, har Lindroth i sin förklaring beklagat att han beskrivit Olsson som "ett odjur". Uttalandet skulle ha gjorts bara en kort stund efter det att Lindroth hört flickorna i valvet skrika i dödsångest. Det bör vidare enligt Lindroth ses mot bakgrunden av det brutala handlande, som Olsson tidigare gjort sig skyldig till. Lindroth åberopar dessutom att han vid tillfället var ganska trött.

För egen del vill jag endast säga att ehuru Lindroths yttrande, som han själv funnit, varit mindre lyckligt, det dock får anses ursäktat av de pressande omständigheter under vilka det fälldes.

Thorander, som likaledes beskyllts för olämpligt ordval vid uttalanden om Olsson och Olofsson, har bestämt bestritt att han fällt de yttranden, för vilka han kritiserats. Jag anser det inte osannolikt, att här föreligger någon sammanblandning av yttranden, fällda av olika personer, och finner överhuvud utredningen ej ge vid handen, att från Thoranders sida något förekommit som bör föranleda erinran av mig.

Klagomål över att polisen till massmedia lämnat (en felaktig) uppgift om rånarens identitet har anförts även i andra ärenden, vilka behandlats av justitiecombudsmannen Wennergren i beslut den 21 februari 1974. Jag finner ej anledning till vidare åtgärd eller uttalande från JO:s sida i denna del.

I flera skrivelser har — efter allt att döma på grundval av tidningsreportage rörande Norrmalmstorgsdramats slutakt — påtalats att Olsson vid överförandet från banken till ambulans eller bil för att tillgodose pressfotografer eller allmänt skådelystna människor tvingats gå fram och tillbaka och alltså i onödan "visats upp". Lindroth har i sin förklaring — med hänvisning till en av Thorander i saken upprättad promemoria — gjort gällande, att det inte var fråga om någon "uppvisning" men att Olsson på grund av vissa transportsvårigheter fått gå några steg fram och tillbaka inför allmänhetens ögon, innan avtransport till sjukhus kunde äga rum.

Jag finner det svårt att nu efteråt klargöra händelseförloppet vid tillfället. Jag vill emellertid betona att det, ej minst när det gäller en grov brottsling, är angeläget undvika, att vederbörande i onödan exponeras för skådelystna. På grundval av föreliggande utredning finner jag mig emellertid ej kunna hävda, att det vid tillfället förekommit något som kan läggas de fungerande polismännen till last såsom tjänstefel.

Klagomål har anförts även däröver att sedan dramat upplösts och gisslan förts till sjukhus, tystnadsplikt ålagts dem.

Av utredningen framgår att beslutet om tystnadsplikt fattats av chefsåklagaren Lennart Asplund med stöd av 23 kap. 10 § sista stycket rättegångsbalken. Beslutet ger mig icke anledning till ingripande.

Som inledningsvis berörts, har en del av anmälningarna i ärendet avsett "regeringens" och ett par regeringsmedlemmars handlande i saken. Att JO ej äger kontrollera och ingripa mot regeringen och enskilda statsråd framgår av regeringsformens bestämmelser om kontrollen av dessas ämbetsförvaltning. Klagomålen i den delen kan därför inte föranleda någon min åtgärd.

Utöver vad här anförts finner jag de inkomna skrivelserna icke föranleda erinran eller annat uttalande från min sida.

Polismyndighets handläggning av ärende om verkställighet av domstols beslut om häktning

I Aftonbladet fanns den 16 februari 1971 en artikel om en person, som intagits på allmänna häktet i Norrköping och därefter glömts bort med påföljd att han fick kvarstanna i häktet under tio dagar, innan rättegång skedde. Med anledning av uppgifterna i artikeln verkställdes utredning, varvid yttranden efter remiss avgavs av Linköpings tingsrätt, rikspolisstyrelsen och polismyndigheten i Norrköping.

Ställföreträdande JO Wigelius, som handlade ärendet, tog vidare del av ett yttrande rörande samma händelse, vilket avgivits till justitiekanslern av länsåklagarmyndigheten i Östergötlands län, samt av den utredning som legat till grund för yttrandet.

De under utredningen framkomna omständigheterna var i huvuddragen följande.

En distriktsåklagare vid Linköpings åklagardistrikt väckte vid dåvarande rådhusrätten i Linköping åtal mot en person, här benämnd A., för rymning från värnpliktstjänstgöring. Stämningsansökan inkom till tingsrätten den 28 september 1970 och delgavs den tilltalade. Sedan kallelser utgått till flera rättegångstillfällen men den tilltalade ej nåtts av kallelserna beslöt domstolen — dåmera Linköpings tingsrätt — den 8 januari 1971 vid förhandling i A:s frånvaro att förklara honom häktad. Häktningsbeslutet expedierades den 11 januari 1971 dels till polismyndigheten i Norrköping — den tilltalade hade sin bostadsadress i den staden enligt stämningsansökningen m. m. — och dels till åklagaren i målet. De två expeditionerna kom sedermera att medföra igångsättande av två skilda verkställighetsförfaranden.

På expeditionen till polismyndigheten i Norrköpings polisdistrikt tecknade t. f. polismästaren den 12 januari 1971 beslut om verkställighet. Ärendet härom överlämnades till polismyndighetens skyddssektion. Den 20 januari 1971 utfärdades hindersbevis med innehåll att A. enligt uppgift av grannar någon gång i december 1970 avflyttat till en plats i närheten av Stockholm och att A. skulle komma att efter framställning av åklagarmyndigheten efterlysas i tidningen Polisunderrättelser av polisen i Linköping, enär polismyndigheten i Norrköping ej var behörig. I och med detta synes polismyndigheten i Norrköping ha ansett sig skild från ärendet. Hindersbeviset inkom till tingsrätten den 21 januari 1971.

Expeditionen till åklagaren inkom till åklagarmyndigheten den 12 januari 1971 och vidarebefordrades, tydligen såsom felsänd, till polismyndigheten i Linköpings polisdistrikt. Då den inkom till polismyndigheten var den försedd med åklagarmyndighetens stämpel men åtföljdes ej av någon annan handling. Bedömning skedde att A. skulle efterlysas och ärendet överlämnades till polismyndighetens spaningsrotel, varpå efterlysning ägde rum. Beslut härom fattades den 22 januari 1971.

Polismän i Norrköpings polisdistrikt grep den 30 januari 1971 A. i Norrköping, tydligen med anledning av efterlysningen, och avlämnade honom på allmänna häktet i Norrköping. I samband härmed skedde underrättelse om gripandet från en polisman i Norrköpings polisdistrikt till en polisman i Linköpings polisdistrikt, vilken anmälde saken för vakthavande befälet därstädes. Därefter lämnades ett skriftligt meddelande i saken till spaningsroteln vid polismyndigheten i Linköping. Den 2 februari 1971 begärde denna polismyndighet avlysning av efterlysningen.

Varken polismyndigheten i Norrköping eller polismyndigheten i Linköping underrättade tingsrätten om att häktningen verkställts. Inte heller åklagaren synes ha fått sådan underrättelse. Sedan förhållandet kommit i dagen genom ett telefonsamtal från häktet till tingsrätten den 11 februari 1971, ägde huvudförhandling i målet rum den 12 februari 1971. I dom samma dag dömdes A. för rymning till fängelse en månad med förordnande att fängelsestraffet till en tid av tio dagar skulle anses verkställt genom häktning.

Slutligen må nämnas att det från häktets sida uppgivits att man redan före den 11 februari 1971, nämligen den 3, 4 och 8 i samma månad, genom telefonsamtal till tingsrätten begärt att få bevis om häktningen översänt. Dessa kontakter har inte kunnat spåras vid utredningen inom tingsrätten.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Wigelius följande.

Enligt 24 kap. 17 § sista stycket rättegångsbalken (RB) skall, om rätten beslutat häktning av någon som ej är vid rätten tillstädes, så snart beslutet verkställts, anmälan därom göras hos rätten. I förarbetena till rättegångsbalken (processlagberedningens förslag, SOU 1938: 44 s. 308) upptogs i motiven för stadgandet att rätten, om den misstänkte ej är tillstädes vid beslutets meddelande, har att för verkställighet överlämna beslutet till vederbörande polismyndighet och att det åligger myndigheten att så snart beslutet verkställts göra anmälan därom hos rätten.

Polismyndighets skyldighet att verkställa domstols beslut om häktning följer av myndighetsfunktionernas fördelning enligt rättegångsbalken och av allmänna statsrättsliga principer. Vilken polismyndighet som kan ifrågakomma för verkställande av häktningsbeslut framgår ej av rättegångsbalken eller eljest av någon författningsbestämmelse. Det har alltså överlämnats åt domstolen att härvidlag handla efter lämplighet. När en polismyndighet fått ett häktningsbeslut för verkställighet har den erhållit ett uppdrag som den inte ensidigt kan befria sig från. Självfallet kan polismyndigheten begära hjälp av annan sådan myndighet och tillgripa efterlysning om det behövs.

Från det nu behandlade verkställighetsfallet är att väl skilja det fallet att domstol beslutar att hos polismyndighet göra framställning om efterlysning av någon som domstolen behöver komma i kontakt med. I det senare fallet torde, i överensstämmelse med rikspolisstyrelsens föreskrifter och anvisningar för polisväsendet om personefterlysning (FAP 444-2, 2.3.1), framställningen böra göras hos polismyndigheten i det distrikt där domstolen är belägen.

Vad därefter angår frågan vem som skall lämna domstolen underrättelse om att häktningsbeslut verkställts, så torde RB 24: 17 tredje stycket vara att förstå så att underrättelseskyldigheten åvilar den polismyndighet som fått domstolens uppdrag att ombesörja verkställigheten. Detta framgår enligt min mening av uttalandet i motiven (se ovan), vari utsades att beslutet skulle överlämnas till vederbörande polismyndighet och att det ålåg myndigheten — i bestämd form — att så snart beslutet verkställts göra anmälan därom hos rätten. I sammanhanget kan också andragas ett uttalande av lagrådet i yttrande över förslag till lagen den 2 juni 1922 om tiden för företagande av rannsakning med häktad (SFS 1922: 214), vilken lag upphävdes då rättegångsbalken trädde i kraft. Lagrådet uttalade (NJA II 1922 s. 297) att i det fall då myndighet verkställt häktning, varom annan myndighet — denna kunde på den tiden vara t. ex. landsfiskal — förordnat, det icke torde vara åsyftat att skyldigheten att göra anmälan till domstolsordföranden skulle åligga förstnämnda myndighet.

I ärendet har ifrågasatts huruvida polismyndigheten i Norrköping haft att underrätta tingsrätten om A:s gripande och införpassning i häktet på grund av kungörelsen den 15 maj 1925 angående meddelande i visst fall av underrättelse rörande verkställd häktning (SFS 1925: 125). Enligt den kungörelsen skulle "myndighet, som verkställt häktning, varom annan myndighet beslutat, ofördröjligen till sistnämnda myndighet" meddela underrättelse om häktningens verkställande. Enligt ordalydelsen kunde tyckas att kungörelsen avsåg just ett fall som det förevarande. Jag har från riksarkivet inhämtat justitiedepartementets handlingar rörande kungörelsen. Denna tillkom med anledning av en framställan från JK i ett visst fall, då en landsfiskal beslutat häktning av en redan anhållen person och inte erhållit meddelande från annan landsfiskal om häktningens verkställande samt dröjt en vecka med att anmäla häktningen hos domstolen. I en i det författningsärendet upprättad promemoria upptogs att bestämmelse borde ges om skyldighet för den myndighet som fått verkställighetsuppdraget att underrätta den myndighet på vars uppdrag häktningen verkställts. Det upptogs vidare bl. a. att det mot denna anordning måhända kunde komma att framställas den anmärkningen att för lång tid förflöt innan domstolen underrättades och att för den skull den som fått uppdraget borde åläggas att själv meddela även domaren om häktningen. I promemorian utsades dock att sistnämnda

förfarande syntes vara mindre lämpligt och dessutom onödigt, då något dröjsmål ej torde behöva befaras om vederbörande med noggrannhet fullgjorde sin anmälningsskyldighet. Med hänsyn till vad sålunda framgår om de överväganden som skedde då kungörelsen tillkom torde det inte kunna hävdas att den avsåg underrättelseskyldighet till domstol. Den tolkningen torde också vara för vittgående att underrättelseskyldigheten enligt kungörelsen övergick till att avse underrättelse till domstol, när behörigheten att besluta om häktning övergick enbart på domstolarna. Kungörelsen i fråga är för övrigt numera upphävd (SFS 1973: 76).

Att skyldigheten att lämna underrättelse till domstolen enligt det anförda åvilar den polismyndighet, som fått verkställighetsuppdraget av domstolen, innebär naturligtvis inte att andra myndigheter skulle vara förhindrade att lämna en sådan underrättelse. Stundom torde också en skyldighet i det hänseendet kunna uppkomma, t. ex. för häktesföreståndare, som finner att något dröjsmål föreligger med igångsättandet av rättegångsförfarandet, eller för åklagare, som vet att häktning verkställts och som tror att underrättelse härom av någon anledning inte skett till domstolen. I dessa fall vilar emellertid underrättelseskyldigheten inte direkt på nämnda stadgande i rättegångsbalken utan på vad som följer av tjänstens beskaffenhet och grunderna för stadgandet, dvs. på grundsatsen att mål angående häktade personer skall behandlas med den största skyndsamhet av berörda myndigheter.

När den som är tilltalad i brottmål har häktats efter åtalet, skall huvudförhandling normalt äga rum inom en vecka från dagen för häktandet. I förarbetena till bestämmelsen härom (RB 45: 14 st. 2, SOU 1938: 44, s. 476) har uttalats att tiden syntes böra räknas från det meddelande om beslutets verkställande inkommit till rätten. Rätteligen borde meddelande om att A. gripits ha kommit tingsrätten tillhanda måndagen den 1 februari 1971. Sista dag för huvudförhandling enligt regeln skulle då ha varit den 8 februari. Förhandlingen ägde nu rum den 12 februari och det kan således konstateras att A. varit berövad friheten fyra dagar längre tid än som är förenligt med nämnda regel.

Av den sammanlagda häktningstiden om tretton dagar har A. emellertid enligt domen i målet fått avräkna tio dagar från det ådömda straffet om fängelse en månad. A. har alltså fått tillgodoräkna sig avsevärt mer än de fyra dagar han enligt det sagda faktiskt varit oriktigt häktad. Med kännedom om dåvarande avräkningspraxis anser jag att A. härigenom har blivit väl tillgodosedd och jag finner inte anledning att särskilt beakta något A:s intresse vid den fortsatta bedömningen av detta ärende.

När tingsrättens häktningsbeslut tillställdes polismyndigheten i Norrköping var detta att förstå som en begäran från tingsrättens sida om verkställande av beslutet. Så har det också uppfattats. Polismyndigheten

har — enligt den mening jag redovisat ovan — inte kunnat ensidigt bestämma att ärendet för dess del var avslutat i och med att hindersbeviset sändes till tingsrätten.

Det riktiga hade varit att Norrköpingspolisen ordnat med efterlysningen och i övrigt bevakat ärendet, vilket då bl. a. skulle ha inneburit att gripandet av A. utlöst underrättelse enligt 24: 17 sista stycket RB till tingsrätten om att häktningsbeslutet verkställts.

Utredningen tyder på att polismyndigheten i Norrköping, då den ansett det erhållna verkställighetsuppdraget avslutat, letts av rutiner för efterlysningsförfarandet, vilka inte ägde tillämpning på uppdraget. Jag finner det förståeligt att en sådan sammanblandning av de olika ärendeslagen kan vara lätt gjord, så länge skillnaden inte blivit närmare utpekad genom särskilda anvisningar. Härtill kommer något som inte nämnts här förut, nämligen att det nog inte kan anses alldeles uteslutet att en underhandskontakt mellan befattningshavare vid domstolen och polismyndigheten förekommit i anslutning till att hindersbeviset översändes. Det kan inte antas att det nu går att få den saken utredd, men oklarheten ger anledning till försiktighet vid bedömningen. Jag anser mig med hänsyn till det anförda inte böra gå in på att rikta klander mot enskilda befattningshavare vid polismyndigheten i Norrköping för att verkställighetsuppdraget ansetts avslutat och för att som följd härav underrättelse ej lämnades till tingsrätten.

Då kopia av häktningsprotokollet inkom till polismyndigheten i Linköping från åklagarmyndigheten borde en förfrågan ha gjorts hos åklagaren eller tingsrätten om verkställighet önskades, eftersom detta ej framgick av handlingen eller omständigheterna. Utredningen innehåller ingenting som visar att en sådan förfrågan gjorts. Emellertid bör det nämnas — på liknande sätt som när det förut gällde polismyndigheten i Norrköping — att det inte kan anses uteslutet att det som ledde till att polismyndigheten i Linköping ordnade med efterlysningen varit att underhandskontakter i någon form ägt rum och att tingsrätten efter hindersbevisets mottagande åtminstone varit införstådd med att verkställighetsuppdraget lämnats till polismyndigheten i Linköping.

Oavsett om polismyndigheten i Linköping uppfattat sitt ärende som ett uppdrag från tingsrätten att verkställa häktningsbeslutet eller som en begäran från tingsrätten eller åklagaren om efterlysning, hade det utan tvekan ålegat polismyndigheten att snarast, sedan beskedet om A:s gripande inkommit, lämna underrättelse till den uppdraget antogs härröra från. I verkställighetsfallet följer detta, som jag förut påpekat, av RB 24: 17 och i efterlysningsfallet måste det anses ligga i sakens natur. Det är i sistnämnda hänseende att märka att uttrycklig bestämmelse om underrättelse till den som begärt efterlysningen tillkommit först med ikraftträdande efter de nu behandlade händelserna (FAP 444-2, p. 3.3.2).

När nu, såvitt framgår av utredningen, ingen underrättelse kom att

lämnas, har jag alltså att konstatera att ett handläggningsfel inträffat. Felet har haft den faktiska verkan att rättegången mot den häktade försenats.

Hur felet i detalj uppkommit och vem som må bära det närmaste ansvaret därför har inte kunnat klarläggas. Emellertid ser det ut som om man, liksom vid polismyndigheten i Norrköping, kommit att tappa bort att efterlysningen utgjorde blott ett medel att få till stånd den beslutade häktningen. Säkerligen har det härvid spelat in att man inte haft tydliga anvisningar eller inarbetad rutin att gå efter.

På liknande sätt som beträffande Norrköpingspolisen anser jag att jag under sålunda föreliggande omständigheter inte bör gå in på detaljerad kritik mot enskilda befattningshavare vid polismyndigheten i Linköping för den bristfälliga handläggningen av ärendet där.

Jag återkommer strax till frågan om vad som bör göras för att förebygga bedömnings- och handläggningsfel av de slag som framkommit vid de båda polismyndigheterna.

Som förut antytts har det från häktets sida hävdats att man redan den 3 och sedan den 4, 8 och 11 februari 1971 genom bl. a. telefonsamtal till tingsrätten sökt få översänt ett häktningsbevis. Enligt vårdcirkuläret gällde att för intagning fordrades att dom eller beslut förelåg och att skriftlig utredning om grunden för intagning skulle finnas tillgänglig, men att i brådskande fall i avvaktan på sådan utredning muntlig tjänsteuppgift fick godtas. Det finns ingen anledning misstänka att personalen vid häktet försummat sina åligganden enligt nämnda föreskrifter.

Skyldighet i övrigt att från häktets sida lämna underrättelse till domstol om att häktad förvaras i häkte är numera inte föreskriven. De skyldigheter som härutinnan förr gällde för Konungens Befallningshavande, då denne hade inseende över dåtida länsfängelser och kronohäkten, har numera i stället lagts helt på de myndigheter som verkställer gripandet och införpassningen i häkte. Ifall avsevärt dröjsmål uppstår med häktads inställelse inför domstol torde dock föreståndaren för allmänt häkte böra ta reda på orsaken härtill. Inte heller i det nu berörda avseendet kan någon anmärkning göras mot handläggningen vid allmänna häktet i Norrköping.

Beträffande tingsrätten kan ej anses styrkt att man vid denna före den 11 februari 1971 blev underkunnig om att häktningen av A. verkställts. Det kan ej antagas att ytterligare utredning skulle kunna ge klarhet rörande de av häktet uppgivna men enligt tingsrättens utredning ej bekräftade telefonsamtalen mellan häktet och tingsrätten. Jag vidtar därför ingen ytterligare åtgärd i denna del.

I det hindersbevis som Norrköpingspolisen tillställde tingsrätten upptogs bl. a. att A. efter framställning av åklagarmyndigheten skulle komma att efterlysas av polisen i Linköping, enär polismyndigheten i Norrköping ej var behörig. Den texten kan uppfattas enbart som en

upplysning till tingsrätten om hur verkställighetsförfarandet fortgick; något som tingsrätten ju inte behövt lägga sig i, sedan uppdraget lämnats, men dock kunnat ha nytta av att veta. Hindersbeviset synes ej heller, såvitt framgår av domstolsakten och avgivna yttranden, ha föranlett tingsrätten att företa något särskilt, utan beviset synes blott ha införts såsom bilaga i akten i målet. I efterhand kan man tycka att hindersbevisets avfattning bort föranleda tingsrätten att ta kontakt med polismyndigheten i Norrköping, men jag anser inte att det kan kritiseras om så ej skedde, eftersom hindersbeviset inte klart utsade att polismyndigheten ej längre ansåg sig ha hand om verkställighetsärendet.

I enlighet med det anförda har jag alltså inte funnit anledning att ingripa vare sig med kritik eller på annat sätt mot någon enskild tjänsteman som haft att ta befattning med ifrågavarande häktningsfall. Jag har också konstaterat att den som häktningsbeslutet avsåg inte faktiskt har blivit lidande på de missöden som förekommit i saken. Därmed kan jag övergå till frågan om vilka åtgärder som erfordras för att förebygga liknande i framtiden.

Under utredningen har det visat sig att rättsläget inte ansetts fullt klart i fråga om de funktioner på polissidan som krävs i samband med verkställighet av häktningsbeslut. Den diskussion som förts i hit avgivna yttranden — delvis i anslutning till härifrån avgivna promemorior — vittnar starkt om att ett klarläggande behövs. Här förut har jag närmare redogjort för den uppfattning i hithörande frågor som jag kommit fram till. Såvitt jag kunnat finna skulle någon lagstiftningsåtgärd knappast vara påkallad, utan administrativa föreskrifter vara tillfyllest för att få preciserat vad som polismyndigheterna har att iakttaga i de ärenden det här rör sig om. I yttrande hit har rikspolisstyrelsen förklarat sig beredd att utfärda erforderliga anvisningar. Jag finner det mycket tillfredsställande att så sker och att man härigenom får gemensamma rutiner för hela landet med åtföljande större säkerhet för att handlandet på olika håll stämmer överens. Vad som framkommit under utredningen tyder på att det finns risk för sammanblandning av verkställighetsärenden och allmänna efterlysningsärenden. Möjligen vore det till fördel om anvisningar för ärenden som avser verkställighet av domstolsbeslut kunde sammanföras för sig så att det framgick bl. a. att efterlysning i dessa fall är ett medel och inte huvudsaken. Även andra situationer än de då efterlysning tillgrips för verkställighet kan behöva tas med i sådana anvisningar, t. ex. det fallet att polismyndighet som fått uppdraget att verkställa beslut om häktning — eller t. ex. hämtning till rätten — anlitar handräckning av annan polismyndighet. Andra frågor som kan övervägas i sammanhanget är, i vad mån hanteringen av underrättelser rörande verkställd häktning bör förläggas på viss befälsnivå och hur sådana underrättelser bör dokumenteras på polissidan. Slutligen vill jag i detta ärende påpeka det angelägna i att domstol som expedierar beslut

till polismyndighet för verkställighet tillser att uppdraget fullt tydligt framgår av de översända handlingarna. Lämpligast är det enligt min uppfattning om detta sker genom särskilt missivbrev men det må kunna godtagas om protokollet från häktningsförhandlingen expedieras med påskrift om att det överlämnas till den och den polismyndigheten för verkställighet av häktningsbeslutet. (Jfr Skarvall: Tingsrättssekreteraren, 1971, s. 22.)

Delgivning av misstanke om brott m. m.

I skrivelse som inkom till JO den 1 oktober 1973 framförde professorn Seve Ljungman klagomål i olika hänseenden mot länsåklagaren Thorsten Rosenberg, bl. a. över att han delgivits misstanke om trolöshet mot huvudman.

Yttranden infordrades från Rosenberg.

Ljungman avgav påminnelser.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdare JO Wigelius följande.

Ljungman valdes den 26 september 1969 till ledamot i styrelsen för stiftelsen Wenner-Grenska Samfundet.

Rosenberg anhöll i skrivelse den 19 november 1971 till länsstyrelsen i Stockholms län att vissa åtgärder skulle vidtagas beträffande stiftelsens styrelse. I skrivelsen angavs inledningsvis vilka som var ledamöter i styrelsen. Vidare uppgav Rosenberg att han under pågående förundersökning delgivit hörda styrelseledamöter misstanke om trolöshet mot huvudman. På åttonde och sista sidan i skrivelsen fanns en förteckning över till skrivelsen bifogade protokoll över förhör med styrelseledamöter, bl. a. protokoll över ett förhör med Ljungman.

Ljungman, som först den 14 december 1971 delgavs misstanke om trolöshet mot huvudman — noga taget misstanke om medhjälp till sådant brott — har klagat över att Rosenberg i skrivelsen sanningslöst påstått att Ljungman delgivits misstanke.

Rosenberg har åberopat att han i skrivelsen avsiktligt använt den obestämda formen ”styrelseledamöter” och att det av protokollsbilagorna framgått vilka styrelseledamöter som delgivits misstanke.

Uppgiften i Rosenbergs skrivelse att hörda styrelseledamöter delgivits misstanke om trolöshet mot huvudman, sammanställd med namnen på de ledamöter, bl. a. Ljungman, med vilka förhör hållits enligt förteckningen å sidan 8 i skrivelsen, måste ha gett läsaren den bestämda uppfattningen att samtliga angivna ledamöter delgivits misstanke. Det är an-

märkningsvärt att inte Rosenberg insett detta, särskilt om han, som han synes vilja påstå, med sitt skrivsätt avsett att markera att inte samtliga ledamöter delgivits misstanke. Någon egentlig anledning att kontrollera nyssnämnda uppgift genom att granska de olika förhörsprotokollen kan knappast ha förelegat för en läsare i allmänhet. Sådana kontrollåtgärder skall läsaren för övrigt inte behöva göra för att få det rätta förhållandet klart för sig. Jag finner det inträffade ytterst beklagligt eftersom uppgiften i skrivelsen måste ha medfört betydande obehag för Ljungman. Det kan dock inte rimligtvis antagas att Rosenberg handlat i uppsåt att chikanera Ljungman utan det får antagas att Rosenberg helt enkelt uttryckt sig illa.

Som framgått delgavs Ljungman den 14 december 1971 misstanke om trolöshet mot huvudman. I skrivelse till Ljungman samma dag anförde Rosenberg följande.

Ni delgives härmed misstanke för medhjälp till trolöshet mot huvudman. Misstanken grundar sig på följande förhållanden.

Ni har alltsedan 1969 varit ledamot av styrelsen för Wenner-Grenska Samfundet. Redan hösten 1969 fick Ni del av en av Bohlins revisionsbyrå gjord utredning beträffande styrelsens förvaltning av stiftelsens tillgångar. Av denna handling jämte andra handlingar, som tillställdes Eder vid årsskiftet 1969—1970, bör Ni ha blivit underkunnig om att styrelsen under åren 1967—1969 avhänt stiftelsen betydande realtillgångar i form av börsnoterade svenska aktier till förmån för Fulcrum AB, mot vilket bolag uppkommit en för varje år ökande fordran, ävensom att säkerheterna för denna fordran inte kunde bedömas.

Under åren 1970 och 1971 har styrelsen fortsatt att sälja aktier och låna ut pengar till Fulcrum. Sålunda ökades stiftelsens fordran på Fulcrum under 1970 med 1 096 635 kronor och under 1971 fram till 7.5 med 82 935 kronor, sedan under 1971 försålts aktier för 131 406 kronor. Under 1970 pantförskrev styrelsen ett med Semper AB ingånget avtal till säkerhet för ett av Fulcrum upptaget lån. Genom dessa åtgärder avhände sig stiftelsen praktiskt taget samtliga kvarvarande svenska tillgångar. Åtgärderna har medfört skada för stiftelsen.

Enligt min bedömning måste Ni ha känt till nu angivna förhållanden. Genom att godtaga desamma har Ni medverkat till den fortsatta utarmningen av stiftelsen.

Ni erinras om rätten att anlita försvarare.

Sedan Ljungman begärt ett närmare angivande av grunden för den mot honom framförda brottsmisstanken har Rosenberg i skrivelse till Ljungman den 19 september 1972 förklarat att den fortsatta förundersökningen inte givit anledning till annan korrigering av innehållet i skrivelsen den 14 december 1971 än att det med Semper AB ingångna avtalet pantförskrivits 1967, alltså innan Ljungman blev ledamot i styrelsen. Rosenberg förklarade samtidigt att styrelsen vid sammanträde den 11 september 1970 underrättats om pantförskrivningen. Enligt Rosenberg fick det anses att styrelsen vid sammanträdet godkänt pantförskriv-

ningen. Rosenberg påstod att godkännandet innefattat ett mot stiftelsen riktat trolöst handlande, som medfört risk för ytterligare utarmning av stiftelsen.

I skrivelse till Ljungmans försvarare den 30 mars 1973, sedan förundersökningen avslutats, har Rosenberg utförligt redogjort för brottsmisstanken mot Ljungman. Rosenberg hade tidigare meddelat Ljungman att denne vid delgivningen av förundersökningsprotokollet skulle få misstanken mera preciserad.

Utan att här behöva redogöra för de enskilda åberopandena mot Ljungman i skrivelsen den 30 mars 1973 kan kortfattat sägas att vad Rosenberg i huvudsak lade Ljungman till last var att Ljungman på grund av passivitet i samband med handhavandet av stiftelsens ekonomiska verksamhet, främst genom att han inte följt verksamheten med tillräcklig uppmärksamhet, satt sig ur stånd att vidtaga åtgärder till förhindrande av skada för stiftelsen. I fråga om den förutnämnda pantförskrivningen av samarbetsavtalet med Semper AB uppgav Rosenberg endast att det ålegat Ljungman att förvissa sig om vad som avsågs med en viss post i balansräkningen för verksamhetsåret 1969, vilken fastställdes vid styrelsesammanträde den 23 januari 1970, och att Ljungman, om han "visat denna aktivitet", skulle ha fått kännedom om pantförskrivningen. Beträffande bl. a. aktieförsäljningen anförde Rosenberg i huvudsak följande.

Som jag tidigare angivit fastställde styrelsen i beslut den 23 januari 1970 balansräkningen för verksamhetsåret 1969. Åtgärden måste anses ha inneburit att styrelsen godkände den i balansräkningen redovisade aktieförsäljningen uppgående till 8 327 405 kronor. Ljungman deltog i ifrågavarande beslut. Som tidigare framhållits hade denna aktieförsäljning skett helt i strid mot tidigare under 1969 meddelat styrelsebeslut.

Som en direkt följd av Ljungmans (styrelsens) passivitet har Fulcrum/dödsboet kunnat fortsätta belåningen och försäljningen av Stiftelsen tillhöriga aktier. Sålunda sålde Fulcrum/dödsboet i januari 1970 1 700 aktier i Bofors och 500 aktier i Tändsticksbolaget, samtliga aktier tillhöriga Stiftelsen. Detta skedde utan Stiftelsens hörande.

Den 24 oktober 1969 belånade Fulcrum/dödsboet Stiftelsen tillhöriga 3 054 aktier i Bofors. Detta skedde utan styrelsens hörande. I oktober—november 1970 sålde Fulcrum/dödsboet dessa aktier. Även detta skedde utan styrelsens hörande.

Ifrågavarande försäljningar kan inte ha varit okända för Ljungman. Försäljningarna i januari 1970 framgår av den vid styrelsesammanträdet den 11 september 1970 anmälda revisionsberättelsen. Ljungman måste veta att han 1970 inte deltagit i något beslut angående försäljning av aktier och utlåning till Fulcrum av likvider härför. Likväl har Ljungman stillatigande accepterat åtgärden. Försäljningen i oktober—november 1970 måste ha bekantgjorts för Ljungman i varje fall vid styrelsesammanträdet den 26 mars 1971, då balansräkningen för 1970 fastställdes. I likhet med vad som gäller för föregående års balansräkning får Ljungman anses ha godkänt i balansräkningen redovisad försäljning.

I april 1971 sålde Fulcrum/dödsboet Stiftelsen tillhöriga 1 300 aktier

i Bofors. Detta har skett utan att skälen härför före försäljningen redovisats för styrelsen.

Som redan tidigare har framhållits måste det ha ålegat Ljungman att taga reda på till vilka belopp ifrågavarande under 1970 och 1971 försålda aktier var belånade av Fulcrum/dödsboet. Det har också ålegat honom att vidtaga sådana åtgärder att Stiftelsen icke avhändes sin rätt till ifrågavarande aktier och att i varje fall tillse att det icke oväsentliga överhypoteket tillfördes Stiftelsen. Ljungman har underlåtit detta till skada för huvudmannen.

Redan av den utredning som gjorts av Bohlins revisionsbyrå framgår att stiftelsen inte tillhandahållits likvida medel i den omfattning som erfordrades för att Stiftelsen skulle kunna fullfölja sin verksamhet.

Rosenberg beslöt den 25 september 1973 att inte väcka åtal mot Ljungman.

Vad först gäller den felaktiga tidsuppgiften beträffande pantförskrivningen av samarbetsavtalet med Semper AB så har Ljungman till stöd för klagomål i saken åberopat att det av förhörsprotokoll med direktören Birger Strid, dagtecknat den 1 november 1971, framgår att Strid angivit den riktiga tidpunkten för pantförskrivningen, dvs. 1967, att en kopia av pantförskrivningshandlingen torde ha ingått bland handlingar som Rosenberg i ett tidigt skede beslagtagit samt att Ljungman vid förhör den 3 december 1971 kategoriskt bestritt att han deltagit i något styrelsebeslut om pantförskrivningen eller ens känt till den.

Rosenberg har förklarat att hans första uppgift att pantförskrivningen ägt rum 1970 grundat sig på stiftelsens bokföring och årsredovisningar, som felaktigt förlagt pantförskrivningen till nämnda år, samt att det rätta förhållandet, vilket framkom först långt senare och efter ett omfattande utredningsarbete, var att Strid och professorn Hugo Theorell pantförskrivit avtalet den 3 januari 1967.

Jag har tagit del av de åberopade förhören med Strid och Ljungman.

Beträffande förhöret med Strid vill jag påpeka att Strid enligt protokoll över förhöret med honom inte gjort något påstående om tidpunkten för pantsättningen av samarbetsavtalet med Semper AB. Däremot har Strid vid förhöret påstått att en pantförskrivning av ett samarbetsavtal med Kungsörnen AB ägt rum 1967. Det är kanske ostridigt att de båda avtalen pantförskrivits samtidigt, men det framgår i så fall inte av utredningen i detta ärende.

Särskilt med hänsyn till Rosenbergs uppgift att stiftelsens bokföring och årsredovisningar felaktigt förlagt pantförskrivningen till 1970 kan jag med det utredningsmaterial som föreligger i ärendet inte hävda att Rosenberg vid delgivningen med Ljungman den 14 december 1971 haft anledning räkna med att pantförskrivningen ägt rum tidigare än 1970. Det får beaktas att den felaktiga tidsuppgiften lämnats i ett tidigt skede av utredningen och att det inte sällan är så att framkomna uppgifter måste korrigeras allteftersom utredningen fortskrider samt att, om misstanke föreligger mot någon, det i och för sig är av betydelse att han un-

derrättas därom så snart som möjligt. Vidare måste beaktas att Rosenberg, samtidigt som han den 14 december 1971 påstod att styrelsen pantförskrivit samarbetsavtalet med Semper AB, inte synes ha gjort gällande mera än att Ljungman måste ha känt till "angivna förhållanden", varmed ju bl. a. avsågs pantförskrivningen, och att Ljungman godtagit "desamma". På grund härav samt med hänsyn till Ljungmans inställning vid förhöret den 3 december 1971 (jfr nedan) och till vad Rosenberg anfört i skrivelsen till Ljungman den 19 september 1972 och i skrivelsen till Ljungmans försvarare den 30 mars 1973 anser jag mig ha anledning förmoda att det i själva verket aldrig varit Rosenbergs mening att Ljungman deltagit i ett beslut om att pantförskriva avtalet utan att Rosenberg endast velat hävda att Ljungman fick anses ha varit med om att godkänna en redan skedd pantförskrivning. Det kan då sägas att själva frågan om när pantförskrivningen ägt rum inte haft så stor betydelse. Som framgått synes Rosenberg i sistnämnda skrivelse främst ha klandrat att Ljungman inte skaffat sig kännedom om pantförskrivningen. På grund av det anförda har jag inte funnit skäl att närmare utreda orsaken till att det från början lämnats en felaktig uppgift om tiden för pantförskrivningen.

Vad sedan gäller av Ljungman framförda klagomål mot att delgivning med honom av misstanke om brott över huvud taget ägt rum, så har Rosenberg i de skriftliga delgivningarna inte närmare redovisat sin syn på den rättsliga bakgrunden. Jag har ingen anledning att hävda att delgivningarna skulle vara bristfälliga i det avseendet, särskilt som brottsrekvisitet måste ha diskuterats ingående mellan Rosenberg och Ljungman vid deras kontakter med varandra och dessutom Ljungman och hans försvarare som framstående jurister inte kan ha haft några svårigheter att av sig själva förstå vilka tolkningar som enligt Rosenberg kunde komma ifråga.

Bakom misstanken ligger givetvis både på tidigare och senare stadium den uppfattningen att Ljungman på grund av sin ställning som ledamot av stiftelsens styrelse haft ett ansvar även för stiftelsens ekonomiska förvaltning, vilket innefattat skyldighet att verka för att förvaltningen skulle vara framgångsrik. Den första delgivningen får då förstås så att Ljungman skulle ha missbrukat sin ställning till skada för stiftelsen, när han — uttryckligen eller stillatigande — godkänt vissa förvaltningsåtgärder.

Beträffande denna första delgivning kan jag på en gång säga att det knappast kan bli tal om att kritisera Rosenberg i anledning av den. Det har varit fråga om en delgivning som skett i ett relativt tidigt skede av förundersökningen innan förhållandena kunnat överblickas med någon större grad av säkerhet. Aktieförsäljningar har ostridigt ägt rum under Ljungmans tid som styrelseledamot. Att Rosenberg på grund av den då föreliggande utredningen ansett sig kunna utgå från att Ljungman måste

ha känt till och godkänt försäljningarna, liksom också pantförskrivningen, kan enligt min mening inte föranleda någon anmärkning. Inte heller finner jag det anmärkningsvärt att Rosenberg bedömt sådant samband föreligga mellan ett godkännande och "den fortsatta utarmningen av stiftelsen" att ansvar kunde komma ifråga. I anslutning till vad jag tidigare sagt anser jag att det i och för sig var lämpligt att Rosenberg delgav Ljungman den misstanke han hyste. Misstanken kan vid den tiden inte gärna ha varit helt oberättigad. Jag vill inflika att enligt 23 kap. 18 § RB skall den misstänkte underrättas om misstanken när förundersökningen fortskridit så långt att skälig misstanke föreligger. Att en förundersökningsledare delger misstanke för tidigt torde man merendels inte kunna anmärka på. Vid den bedömning som jag här gjort har jag helt naturligt haft i tankarna att Ljungman efter förundersökningens avslutande erhållit en utförlig redogörelse för misstanken mot honom, en definitiv delgivning av misstanke.

I den definitiva delgivningen synes ha tillkommit ett nytt element som innebär att missbruket av ställning skulle ha bestått i att Ljungman genom att inte skaffa sig tillräckligt god inblick i affärerna satt sig ur stånd att verka för att hindra förmögenhetsskada för stiftelsen.

Bedömningen att ansvarsgrundande missbruk skulle kunna förekomma i denna form är nog betydligt mera problematisk än det förut nämnda resonemanget från den första delgivningen. Klart besked om möjligheten att tolka brottsrekvisitet så pass hårt som Rosenberg synes ha gjort vid den slutliga delgivningen kan bara erhållas genom domstolsavgöranden. I nuvarande läge, när liknande frågor kan vara att pröva i anledning av åtal mot andra styrelseledamöter, är det helt olämpligt att här göra något försök till närmare analys. Jag får nöja mig med att som min uppfattning konstatera att det inte kan anses uteslutet att den sist berörda gärningsformen inryms i rekvisitet för brottet trolöshet mot huvudman. Vad som däremot faller i ögonen är att åtskilligt mera behöver styrkas både på det objektiva och på det subjektiva planet, innan någon fälls till ansvar enligt den nu berörda tolkningen.

Svea hovrätt har i beslut den 20 juni 1973 i ärende angående anordnande av särskild förvaltning av stiftelsen funnit att det sätt, på vilket stiftelsens ekonomiska angelägenheter skötts, innefattat missvård i den mening 7 § lagen om tillsyn av stiftelser avser. Hovrätten har i beslutet antecknat att de åtgärder som i grund förändrat stiftelsens ekonomiska ställning vidtagits under tid då Ljungman ej varit verksam i styrelsen och att det inte visats att Ljungman på annat sätt missvårdat stiftelsens ekonomiska angelägenheter.

I anslutning härtill må framhållas att enligt min mening utredningen i förevarande ärende måste anses ge icke ringa stöd för Rosenbergs uppfattning att det även under Ljungmans tid som styrelseledamot uppkommit i vart fall risk för skada för stiftelsen. Vid den fortsatta prövningen

får detta givetvis beaktas.

I skrivelsen till Ljungmans försvarare uppgav Rosenberg bl. a. följande.

Genom vad Ljungman själv uppgivit får anses utrett att han vid årsskiftet 1969/1970 hade god inblick i Stiftelsens ekonomiska mellanhavanden med Wenner-Grens dödsbo. Bl. a. hade Ljungman tagit del av Bohlins revisionsbyrås utredning, som mycket ingående belyser dessa förhållanden. Sålunda framgår därav att Stiftelsen hos Fulcrum hade per årsslutet 1967 och 1968 innestående 20 576 000 kronor resp 27 750 000 kronor och att dessa insättningar möjliggjorts genom försäljning av sådana tillgångar i Stiftelsen, som ditintills möjliggjort dess verksamhet. Det framgår också av Bohlins utredning att dödsboet inte betalat ränta till Stiftelsen för denna upplåning på annat sätt än att Stiftelsens konto gottskrivits räntan, för 1968 med 1 652 000 kronor. Utredningen ger vidare upplysning om att 1969 sålts ytterligare Stiftelsen tillhöriga aktier för drygt 8 mkr, som insatts på fru Wenner-Grens konto i Fulcrum.

Det framgår också av till utredningen närslutna revisionsberättelser att varken Fulcrums eller dödsboets kreditvärdighet kunnat bedömas. Inte heller har utredningen om dödsboets ekonomiska verksamhet i British Columbia förebragts såsom Stiftelsens revisorer rekommenderat.

Ljungman får även anses ha haft kännedom om länsstyrelsens inställning till förslaget om att Stiftelsen skulle förvärva vissa dödsboets rättigheter i British Columbia.

— — —

Redan av den utredning som gjorts av Bohlins revisionsbyrå framgår att stiftelsen inte tillhandahållits likvida medel i den omfattning som erfordrades för att Stiftelsen skulle kunna fullfölja sin verksamhet.

Enligt protokoll över förhör med Ljungman den 18 november 1971 har Ljungman uppgivit att han under hösten 1969 begärt och erhållit balansräkningar och revisionsberättelser för stiftelsen samt att dessa handlingar överlämnats till honom samtidigt med revisionsbyråns utredning, som han tog del av. Av protokoll över förhöret med Ljungman den 3 december 1971 framgår att Ljungman den 15 april 1970 deltagit i ett sammanträde på länsstyrelsen i Stockholms län och att landshövdingen då förklarat att länsstyrelsen inte kunnat godtaga ett av stiftelsen godkänt förslag till ekonomisk uppgörelse mellan stiftelsen å ena samt Fulcrum AB och fru Wenner-Gren å andra sidan. Landshövdingen hade vid sammanträdet också erinrat om att han vid flera tillfällen betonat nödvändigheten av att stiftelsen tillfördes realtillgångar i Sverige.

Enligt min mening har det inte utan fog kunnat hävdas av Rosenberg att Ljungman i början av sitt styrelseuppdrag måste ha fått en förhållandevis god inblick i stiftelsens ekonomiska verksamhet och därmed också en någorlunda god uppfattning om den ekonomiska ställningen och de förändringar som därvidlag förekommit.

Det förefaller emellertid som om Ljungman i fortsättningen inte skaffat sig närmare kännedom om hur stiftelsens ekonomiska verksamhet

bedrevs. Sålunda framgår av protokoll över förhöret med Ljungman den 3 december 1971 att han inte känt till en rad transaktioner som ägt rum under 1970 och 1971 och som inneburit eller följts av förmögenhetsöverföringar från stiftelsen till Fulcrum AB eller fru Wenner-Gren. Att döma av förhörsprotokollet synes Ljungmans bristande kännedom ha berott på att han inte tillräckligt tagit del av revisionsberättelser och balansräkningar. Häri finns alltså ett stöd för åklagarens åberopande av passivitet från Ljungmans sida, en passivitet som får ses mot bakgrund av den uppfattning som Rosenberg kunnat anta att Ljungman från början skaffat sig om stiftelsens ekonomiska ställning.

En springande punkt är vilka åtgärder Ljungman skulle ha kunnat vidtaga till förhindrande av skada för stiftelsen. Rosenberg har uppgivit att han vid beslutet att inte väcka åtal mot Ljungman fäst "särskild betydelse vid de för Ljungman möjligen föreliggande svårigheterna att under den tidsperiod misstanken avsåg — 1970 och 1971 — komma till insikt om vilka åtgärder han hade att vidtaga för att hindra fortsatt utarmning av stiftelsen". I skrivelsen till Ljungmans försvarare hade Rosenberg dock angivit vilka åtgärder han då ansåg att Ljungman borde ha vidtagit. Som ett exempel kan nämnas följande.

Det har ävenledes ålegat Ljungman (styrelsen) att tillse att Stiftelsens tillgångar hölls avskilda från Fulcrums/dödsboets och att Fulcrums förvaltarskap över Stiftelsens tillgångar, som tillkommit efter dr Wenner-Grens frånfälle bragtes att upphöra. Sålunda borde Ljungman omedelbart sökt åstadkomma sådana åtgärder att Stiftelsens ränteintäkter, utdelningar och emottagna anslag överfördes till ett stiftelsens eget bankkonto. Dessa inkomstposter uppgår i balansräkningen för verksamhetsåret 1969 till inte mindre än 3 337 993 kronor. Ljungman måste ha förstått att det förelåg uppenbar risk för att Fulcrum/dödsboet även skulle förbruka ifrågavarande medel. I balansräkningen för verksamhetsåret 1970 uppgår angivna inkomster till 749 674 kronor och för verksamhetsåret 1971 till 771 907 kronor. Enbart underlåtenheten att avskilja dessa inkomstposter från Fulcrums disposition har medfört att Fulcrums skuld till Stiftelsen stigit för 1970 med 566 281 kronor och för 1971 med 120 001 kronor (beloppet kan bli 517 000 kronor högre enär Fulcrum gottskrivits en betalning på detta belopp, som visat sig ännu inte vara erlagt. Ljungman har inte vidtagit någon av de nu angivna åtgärderna.

Till detta kan möjligen läggas att Ljungman i vart fall efter sammanträdet på länsstyrelsen den 15 april 1970 borde ha kunnat finna någon form för att aktivt verka för att stiftelsen inte skulle avhändas ytterligare tillgångar.

Enligt min mening har det sålunda varit en rimlig uppfattning att Ljungman, även om han naturligt nog inte haft läget i sin hand, dock skulle ha kunnat bidraga till ett förhindrande av skada för stiftelsen.

Slutligen kan jag inte finna något orimligt i ett provisoriskt antagande om att Ljungman varit, på sådant sätt som kännetecknar uppsåt, medve-

ten om ett möjligt samband mellan hans passivitet, uteblivandet av lämpliga åtgärder och risken för förmögenhetsskada. Vid denna bedömning bortser jag givetvis från sådan närmare kännedom om Ljungmans person som kan göra att antagandet ter sig grundlöst.

Med hänsyn till det anförda kan jag inte finna att det vare sig från rättslig eller faktisk synpunkt varit fel av Rosenberg att efter förundersökningens avslutande alltjämt misstänka Ljungman för trolöshet mot huvudman. Ej heller anser jag att det kan hävdas att misstanken varit för svag för att formellt vidhållas. En annan sak är att misstanken vid åtalsprövningen, då ytterligare omständigheter varit att beakta, inte bedömts vara av den styrka att tillräckliga skäl för åtal förelegat.

Jag har som synes inte gått in på någon detaljgranskning av de enskilda momenten i Rosenbergs åberopanden mot Ljungman sådana de angivits i skrivelsen till Ljungmans försvarare. Det är sannolikt att Rosenberg i vissa avseenden skjutit över målet och att allt vad han åberopat inte varit av den beskaffenheten att det över huvud taget kunnat läggas Ljungman till last. I huvudsak har jag dock ansett att Rosenbergs misstankar mot Ljungman kunnat sammanfattas på det sätt som jag här sökt göra. Beträffande frågan med vilken noggrannhet ett brott bör beskrivas för den som delges misstanke kan jag hänvisa till JO 1964 s. 106.

Om jag så återgår till Rosenbergs skrivelse till länsstyrelsen den 19 november 1971, vill jag framhålla att vad som i den delen föranlett mig att kritisera Rosenberg inte kan anses vara av den beskaffenhet att ansvar härför kan komma ifråga.

Ljungman har i ärendet antytt att delgivningen av misstanke med honom eventuellt skulle ha föranletts av att Rosenberg velat skaffa sig täckning för vad han skrivit till länsstyrelsen om att hörda ledamöter av stiftelsens styrelse delgivits misstanke. Jag har inte kunnat finna stöd för ett antagande i den riktningen.

Till sist vill jag understryka att den prövning som jag gjort i ärendet är en begränsad prövning i enlighet med önskemål från Ljungman och att det också är ett begränsat material som legat till grund för prövningen. Jag har inte funnit tillräcklig anledning att undersöka vissa andra saker som framkommit i ärendet, men som legat något vid sidan av de frågor Ljungman begärt att få prövade.

Polisens åtgärder när enskild begärt bistånd till förhindrande av befarat lägenhetsinbrott

I en den 4 oktober 1973 till JO inkommen skrivelse anförde Tage Wollnert följande. Den 18 september 1973 vid 10.30-tiden fick hans hustru Carin Wollnert, som arbetade i en skola vid Fridhemsplan i

Stockholm, ett telefonsamtal till sin arbetsplats. En okänd person bad Carin Wollnert framföra ett meddelande till en kvinnlig elev att hennes far var svårt sjuk och att eleven skulle sätta sig i förbindelse med Serafimerlasarettet. Carin Wollnert lämnade sin expedition för att ta kontakt med eleven. När hon 5—10 minuter senare återkom till expeditionen fann hon inte sin handväska. Efter en stunds sökande stod det klart att någon stulit handväskan. I väskan fanns ett s. k. 50-kort, på vilket Carin Wollnerts namn och adress var antecknat, samt nycklar till hennes bostad i Vällingby. Carin Wollnert räknade med att den eller de som tillgripit handväskan var på väg till bostaden eller redan befann sig där. En vaktmästare i skolan ringde till kriminalpolisen och till polisstationen i Vällingby och relaterade det inträffade samt bad att polisen omgående skulle åka till Carin Wollnerts bostad. Vällingbypolisen hade inte tid med detta och hade för övrigt inte någon bil tillgänglig. Från polisstationen i Vällingby till Carin Wollnerts bostad tar det ca tre minuter med bil och 7—8 minuter att gå. Polisen borde i vart fall ha kunnat gå till bostaden. Polisen stod dock inte till tjänst. När Carin Wollnert kom hem omkring klockan 12.15 var "hemmet redan skövlat". Skrivbordslådor m. m. hade plundrats på värden mellan 12 000 och 15 000 kr.

Tage Wollnert begärde att JO skulle utreda om någon polisman gjort sig skyldig till tjänstefel.

Utredning och yttrande infordrades från polismyndigheten i Stockholm. Tage Wollnert tillställdes utredningsmaterialet och bereddes tillfälle att inkomma med yttrande. Han lät sig dock inte avhöra.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Wigelius följande.

En av polisens främsta uppgifter är att förebygga brott. På grund av tillgreppet av Carin Wollnerts handväska som innehöll adressuppgifter och bostadsnycklar, kunde det enligt min mening befaras att inbrott skulle komma att förövas i hennes bostad i Vällingby. Vidare kunde det inte helt uteslutas att Carin Wollnert vid hemkomsten till bostaden kunde bli utsatt för övergrepp av eventuella brottsförövare. Polisen borde i ett sådant läge på begäran ha sökt vidtaga åtgärder för att förhindra det befarade inbrottet eller bevaka lägenheten tills Carin Wollnert kom hem. Mer långtgående åtgärder från polisens sida har däremot inte utan vidare kunnat krävas.

I första hand har det ankommit på Vällingbypolisen att vidtaga åtgärder. Polis i annat vaktdistrikt har naturligtvis i brist på resurser hos polisen i Vällingby varit skyldig att bistå. Även om tillgången på radiobilar varit knapp vid tillfället visar utredningen att bilar dock funnits att tillgå inom polisdistriktet. Enligt uppgift är Carin Wollnerts bostad belägen i sådan närhet av polisstationen att det torde ha varit möjligt för

Vällingbypolisen. om någon bil inte skulle ha funnits tillgänglig, att förhållandevis snabbt bege sig till bostaden till fots. Att det på något sätt hade varit möjligt för polisen att vidtaga de åtgärder som jag funnit motiverade måste hållas för visst.

Vad som förekommit i detta fall har aktualiserat frågan huruvida det kan anses lämpligt att polisman, hos vilken ett ingripande begärs, hänvisar den som påfordrar ingripandet till annan avdelning inom polisdistriktet eller om polismannen bör vara skyldig att vidarebefordra begäran till rätt befattningshavare. Polisstyrelsen har i sitt yttrande framhållit att som en allmän regel för polisman i receptionstjänst och för polisman överhuvudtaget, som inte är upptagen av tvingande göromål, bör gälla att han själv tar de kontakter med olika instanser inom polisen som kan behövas för att vägleda sökande eller klagande och för att ge honom personlig hjälp samt att polisman som hänvisar hjälpsökande till annan berövar sig själv möjligheten att göra en bedömning av hjälpbehovet och att ta ställning till hur det bör tillgodoses. Hänvisningar får väl helt naturligt godtagas i många ärenden av mindre vikt, särskilt när ett skyndsamt handlande från polisens sida inte framstår som erforderligt. Om däremot såsom i förevarande fall ett brådskande ingripande är påkallat. måste den regel som polisstyrelsen angett iakttagas. Därvid bör polismannen i fråga som regel sätta sig i förbindelse med det polisbefäl inom annan avdelning av polismyndigheten, vilket i första hand har att sörja för att ett ingripande sker.

Så har inte skett i Carin Wollnerts fall. Två polismän har enligt utredningen hänvisat den vaktmästare, som kontaktade polisen åt Carin Wollnert. att ringa, den ene polismannen till radiopolisen och den andre till Vällingbypolisen. Det riktiga hade varit att från polisens sida tagits kontakt med jourhavande befäl på polisstationen i Vällingby. Även den polisman som förklarat att han uppfattade det så att det endast begärdes att polisen skulle skjutsa Carin Wollnert till bostaden borde alltså ha förfarit på angivet sätt. Han måste ha insett faran för ett inbrott i bostaden och möjligheten att förhindra detta om polis snabbt kom till platsen. Polismännens handlande är beklagligt men är ej av beskaffenhet att kunna bedömas som tjänstefel.

Vaktmästaren som var Carin Wollnert behjälplig att ringa till polisen har uppgivit att han efter samtalet med de båda polismännen ringt till Vällingby polisstation, att han där fått besked att några radiobilar inte fanns tillgängliga, eftersom samtliga bilar var vid Grimsta skjutbana, samt att han uppmanats att ringa till Svenska Bostäder som förvaltade fastigheten där Carin Wollnert bodde. Samtliga befattningshavare som tjänstgjorde på polisstationen i Vällingby vid den aktuella tiden har enligt uppgift hörts. Därvid har inte kunnat fastställas vem på polisstationen som skulle ha tagit emot samtalet. Har ett samtal ringts till Vällingby polisstationen, det finns i och för sig inte någon anledning att be-

tvivla att så skett, är det naturligtvis högst anmärkningsvärt om det skulle förhålla sig på det viset att den som svarat på polisstationen inte vid förhör bekräftat att samtalet ägt rum. Fortsatt utredning om samtalet och vem som kan ha mottagit detta skulle dock enligt mitt bedömande med all sannolikhet inte kunna resultera i ett klarläggande.

Jag avstår därför från vidare åtgärder. Med framhållande av det enligt min mening otillfredsställande i att Carin Wollnert inte fått den hjälp av polisen som borde ha lämnats avslutar jag ärendet.

Besättningen i polisbil har inte kunnat identifieras

Jan-L Bråding inkom den 22 maj 1973 till JO med en klagoskrivelse, varvid var fogade en skrivelse den 28 mars 1972 från Bråding till polismästaren i Stockholms polisdistrikt, ett hos polismästaren den 12 januari 1973 upprättat protokoll och en skrivelse den 23 januari 1973 från polismästaren till Bråding.

Bråding uppgav i sin klagoskrivelse med hänvisning till de därtill fogade handlingarna i huvudsak följande. Bråding förde omkring klockan 01.00 den 8 januari 1972 taxibil Torsgatan söderut vid Norra Bantorget i Stockholm. I bilen hade han tre passagerare, som beställt körning till Sundbybergs station. Bråding hade för avsikt att först köra runt Norra Bantorget och därefter fortsätta Torsgatan norrut till Sundbyberg. I samband med att Bråding skulle köra in på Norra Bantorget kom en polisbil, A 34968, från vänster och trängde sig före taxibilen trots att Bråding hade förkörsrätt. Polisbilen fördes utan påkopplat blåljus och påslagen sirén. Bråding avgav ljudsignal och fortsatte därefter runt Norra Bantorget till Torsgatan, där taxibilen blev stoppad av polisbilen. De två polismän, som färdades i polisbilen, gick fram till Bråding och frågade om han var "på utryckning" och om han hade bromsar. Polismännen sade bl. a. att Bråding inte visste vad som stod i vägtrafikförordningen och att polisen inte var skyldig att följa trafikreglerna. Därefter kontrollerade polismännen Brådings körkort och trafikkort. Brådings passagerare sade att de hade bråttom till stationen i Sundbyberg men polismännen utförde trots det sin kontroll mycket långsamt. Bråding anmälde det inträffade till polismästaren i Stockholm den 28 mars 1972. Enligt polismästarens protokoll den 12 januari 1973 hade en vid trafiksektionen hos polisen i Stockholm verkställd utredning med anledning av Brådings anmälan givit vid handen, att ifrågavarande polisbil den 8 januari 1972 hade använts i samband med en trafikkontroll i förutvarande femte polisvaktdistriktet, att på grund av vissa under hand gjorda förändringar i kommenderingslistorna det dock inte kunnat fastställas vilka polismän, som utgjort besättningen i polisbilen, och att Brådings uppgifter i hu-

vudsak styrkts av under utredningen erhållna vittnesuppgifter. Polismästaren uttalade i ett i protokollet intaget beslut, att då den i ärendet föreliggande utredningen inte kunnat fastslå identiteten på de polismän som utgjort besättningen i polisbilen A 34968, så kunde det inträffade inte medföra någon disciplinär åtgärd från polismästarens sida. I skrivelsen till Bråding den 23 januari 1973 beklagade polismästaren det inträffade. Bråding anförde kritik mot polismästarens beslut och hemställde, att JO måtte utreda om polismyndigheten brustit i objektivitet och noggrannhet vid sin utredning.

Ställföreträdande JO Wigelius, som handlade ärendet, tog del av polismyndighetens i Stockholm utredningsakt beträffande Brådings anmälan till polismästaren och inhämtade vissa upplysningar från poliskommissarierna i Stockholms polisdistrikt K. Gunnar Haglund och Torsten Lindberg samt infordrade yttrande i saken från polismyndigheten i Stockholms polisdistrikt, särskilt angående skälen till att utredningen med anledning av Brådings anmälan inte syntes ha påbörjats förrän i september 1972 och till att den utredning som företagits inte kunnat fastslå identiteten på de av Bråding anmälda polismännen.

Polismästaren i Stockholm inkom med yttrande den 13 september 1973. Till yttrandet var fogad en av myndigheten verkställd utredning, vari var intaget bl. a. ett yttrande den 3 september 1973 från polisöverintendenten Otto Holm, uppgifter från utredningsmannen, kriminalinspektören Sven Ericsson, Lindberg och polisinspektören Ingvar Klint, samt kommenderingsplan och personalförteckning angående trafikkontrollen och fordonskortet för polisbilen A 34968.

Ericsson uppgav med hänvisning till Lindbergs och Klints uppgifter bl. a. följande. Brådings anmälan inkom till disciplingruppen vid polismyndighetens juridiska avdelning den 29 mars 1972. Vid denna tidpunkt pågick inom gruppen andra utredningar som fordrade förtur, beträffande vilka protokoll skulle upprättas och överlämnas till åklagarmyndigheten. I april 1972 omorganiserades polisen och disciplingruppen flyttade till nya lokaler. Ericsson svarade under mars—april och augusti månader 1972 för en annan tjänst och hade semester under del av juli och augusti månader. Dessa omständigheter medförde att utredningen med anledning av Brådings anmälan inte kunde påbörjas förrän i början av september 1972.

Ericsson uppgav vidare följande. Personal vid polismyndighetens trafiksektion företog trafikkontroll i Stockholm från klockan 18.00 den 7 januari till klockan 03.00 den 8 januari 1972 med början på Folkungagatan. Klint var chef för en grupp polismän, i vilken bl. a. polismännen Robin Gustafsson och Jan Eric Lindblom ingick. Polisbilen A 34968 skulle vid trafikkontrollen disponeras av Gustafsson och Lindblom. Enligt Bråding var de två polismän som ingrep mot honom av normallängd, i 25-årsåldern och iförda vanlig polisuniform. Gustafsson och

Lindblom är emellertid långa, i 35-årsåldern och var vid tillfället iförda overaller. De har förnekat all kännedom om händelsen. Polisassistenten Goy Blomqvist utkvitterade enligt fordonskortet polisbilen A 34968 den 7 januari 1972. Blomqvists signatur finns på kortet för den 7 januari men det står inte antecknat vem som omhänderhaft bilen den 8 januari 1972. Av kommenderingsplanen framgår att Blomqvist tilldelats annan bil än A 34968 vid tjänstgöringen under kvällen den 7 januari. Enligt kommenderingslistan hade Gustafsson i egenskap av förare tilldelats polisbilen A 34968. Gustafsson tjänstgjorde dock inte som förare av något fordon den aktuella kvällen utan som s. k. kontrollant. Mellan klockan 01.00—02.30 den 8 januari omdirigerades trafikkontrollen till Wallingatan. Omdisponeringar i den ursprungliga kommenderingsplanen beträffande personal och bilar hade företagits av Klint, som efter kommenderingens slut kastat sina anteckningar härom. Klint har inte kunnat säga vilka polismän som disponerade polisbilen A 34968 omkring klockan 01.00 den 8 januari.

Holm uppgav i sitt yttrande att åtgärder vidtagits vid trafiksektionen till förekommande av ett upprepande och att, om gällande föreskrifter följs, det numera är möjligt att konstatera vilken eller vilka polismän, som vid ett visst tillfälle disponerat ett fordon.

Polismästaren anförde i sitt yttrande följande.

Den 29 mars 1972 anmälde Bråding att han den 8 januari samma år blivit illa behandlad av två polismän i samband med ett intermezzo på Torsgatan.

Eftersom vid ifrågavarande tillfälle arbetsbelastningen var stor vid disciplingruppen och dessutom en omorganisation med lokalbyte omedelbart förestående måste en viss prioritering ske i handläggningen av de inkomna ärendena.

Bråding hade i sin anmälan angivit registreringsnumret på det fordon i vilket de två klandrade polismännen färdades. Det bedömdes därför icke vara någon större svårighet att i sinom tid identifiera polismännen och verkställa förhör. Med hänsyn härtill och till det förhållandet att de anmärkningar som riktades mot personalen icke kunde bedömas såsom särskilt allvarliga i jämförelse med övriga pågående ärenden vid gruppen fick ärendet vila tillsvidare.

När utredning sedermera påbörjades visade det sig att på grund av brister i fordonsredovisningen och oklarheter i personaldispositionen vid en trafikrazzia natten till den 8 januari 1972 man trots avsevärda ansträngningar icke kunde med säkerhet identifiera ifrågavarande polismän. Vid ärendets föredragning för mig konstaterades att enda möjligheten att få saken säkert utredd skulle vara om man vid en konfrontation kunde få tillfredsställande identifikation av polismännen. Den i ärendet redan föreliggande utredningen hade emellertid visat att i denna konfrontation ett betydande antal polismän måste delta och att utsikterna till ett positivt resultat måste bedömas såsom små. Med hänsyn därtill och enär utredningen även syntes visa att de fel i tjänsten, för vilka misstanke kvarstod, icke kunde förmodas vara av särskilt allvarlig beskaffenhet beslöt jag nedlägga förundersökningen.

Redan under förundersökningens gång underrättades dåvarande trafikpolisledningen under hand om de påvisade bristerna i personalredovisningen. — — —

Enligt min mening kom ärendets handläggning att fördröjas längre tid än vad som bort ske.

Detta har sin huvudsakliga grund i att ärendet i verkligheten visade sig vara avsevärt mera komplicerat än vad som framgick vid en första bedömning. Vidare måste konstateras, att betydande brister förelegat i personal- och fordonsredovisningen vid trafiksektionen och att detta är den huvudsakliga orsaken till att de två polismännen icke kunnat med säkerhet identifieras.

Från trafikpolisavdelningens sida har åtgärder vidtagits för att förhindra ett upprepande av det inträffade.

Jag får slutligen framhålla att enligt min uppfattning ingen polisman ådagalagt fel eller försummelse i tjänsten av den art att bestraffning bör ske.

Bråding avgav påminnelser.

Ställföreträdande JO lät vidare inhämta upplysningar från Klint om systemet för redovisning av personal och fordon vid tidpunkten för den av Bråding anmälda händelsen. Klint har därvid uppgivit följande. Vid kommenderingar av det slag som det här varit fråga om upprättas s. k. utsättningslistor upptagande personal och fordon. Utsättningslistorna upprättas av vakthavande befäl och utdelas sedan till vederbörande kommissarie, personalredogörare och gruppchefer. Eventuella omdisponeringar under eller i anslutning till en kommendering antecknas av respektive gruppchefer på dessa listor. Endast sådana uppgifter som har intresse för personalredogöraren vidarebefordras dit. Listan som sådan behåller dock gruppchefen. Han har emellertid inte någon skyldighet att spara den utan den kan makuleras direkt efter kommenderingens slut.

Bråding fick del av de av Klint lämnade upplysningarna.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Wigelius följande.

Det är synnerligen otillfredsställande att de polismän som Bråding anmält inte kunnat identifieras. Anledningen härtill har uppenbarligen varit de av polismyndigheten nämnda betydande bristerna i fordons- och personalredovisningen vid trafiksektionen. Det är klart att sådana brister inte får förekomma. Ur flera synpunkter, bl. a. när det gäller anmälningar mot polis, måste uppgift kunna erhållas om vilka polismän som vid ett visst tillfälle disponerat ett polisfordon. På grund av vad polismyndigheten anfört anser jag mig kunna förutsätta att de från trafikavdelningens sida vidtagna åtgärderna skall förhindra ett upprepande av vad som inträffat. Jag låter det därför stanna vid den uttalade kritiken.

Jag finner det beklagligt att polisens utredning med anledning av Brådings anmälan den 28 mars 1972 inte påbörjades förrän i september 1972. Princpiellt är det nämligen angeläget att anmälningar mot polismän i tjänsteutövning blir föremål för utredning med stor skyndsamhet. Med hänsyn till de omständigheter polismyndigheten anfört som anledning till att utredningen blev fördröjd anser jag mig dock inte böra rikta någon kritik mot polismyndigheten härför.

Vad som i övrigt förekommit föranleder inte ytterligare åtgärd från min sida.

Tillstånd till politiskt appellmöte på offentlig plats och upplösning av sådant möte genom polisingripande

I

Vänsterpartiet Kommunisterna (VPK), Nacka, påtalade i skrivelse som inkom till JO den 8 januari 1974 att polisen i Nacka dels underlåtit att med tillräcklig skyndsamhet behandla en ansökan den 4 januari 1974 om mötestillstånd, dels ingripit mot ett av VPK anordnat appellmöte i Orminge centrum följande dag.

Efter remiss inkom polisstyrelsen i Nacka polisdistrikt med yttrande och utredning. I ärendet lämnades uppgifter av polisintendenten Peter Lignell, polisinspektören Bo Haglund, polisassistenten Anders Westerlund, polismannen Mats Gustafsson och kansliskrivaren Margareta Krafve.

VPK, som fick del av utredningen, inkom med påminnelser.

VPK uppgav i sin skrivelse följande. Fredagen den 4 januari 1974 meddelades dom i det s. k. IB-målet. På grund av bl. a. denna händelse beslutade VPK om snabba appellmöten. Under eftermiddagen samma dag inlämnades därför en ansökan om tillstånd för appellmöten till Nacka polisstation. Muntligen krävdes snabb behandling av ansökningen, eftersom möten skulle sättas igång redan en timme efter det att ansökningen inlämnats. Kl. 16 samma dag hölls korta appelltal utanför Atlas Copco. Polis anlände till platsen och begärde att få se tillståndet för mötet. Polisen lät sig därvid nöja med beskedet att tillstånd sökts men ännu inte erhållits. Påföljande dag, den 5 januari, skulle möten hållas på olika platser med början i Orminge centrum. Redan där tvingades emellertid mötena att upphöra. Polis kom till platsen och begärde att få se mötestillståndet. Vid detta tillfälle nöjde polisen sig emellertid inte med att tillstånd sökts. Polisen uppmanade i stället VPK att upphöra med mötet, eftersom VPK:s ansökan ännu inte behandlats. VPK efterkom polisens uppmaning efter protest.

VPK anförde vidare att om tillstånd behövs också för spontana sam-

mankomster måste polisen ha skyldighet att utan dröjsmål behandla tillståndsansökning som avser sådant möte eller också avstå från att kräva att sammankomsten avbryts på grund av att gjord ansökning ej har behandlats.

VPK:s tillståndsansökan, som i kopia ingavs i ärendet, innehöll bl. a. följande. Ansökningen avsåg tillstånd för anordnande av appellmöte, för uppställande av bokbord och banderoll samt för högtalarutsändning i bl. a. alla köpcentra i Nacka kommun under tiden fr. o. m. den 4 januari t. o. m. den 31 december 1974. Enligt därom gjord anteckning på handlingen inlämnades denna på polisstationen fredagen den 4 januari 1974 kl. 15.30. Ansökningen ankomststämplades för diarieföring vid polismästarens kansli måndagen den 7 januari 1974.

Kansliskrivaren Margareta Krafve, som vid tillfället tjänstgjorde på polisstationens reception, uppgav bl. a. följande. Hon mottog VPK:s ansökan fredagen den 4 januari kl. 15.30 i receptionen. Sedan inlämnaren på särskild fråga uppgett att saken var brådskande, uppmanade hon honom att lämna ansökan direkt till polisdistriktets kansli, där ärende av detta slag handläggs. Inlämnaren brydde sig dock inte om detta. Margareta Krafve lade därför ansökan i facket för avgående intern post. Nästa sådan post skulle avgå på morgonen följande måndag.

Polismästaren Gösta Rohlin anförde i fråga om tillståndsansökningen och behandlingen av denna vid polismyndigheten i ett för polisstyrelsen avgivet yttrande i huvudsak följande.

I vad avser anmälarens påtalande, att "polisen vägrar en snabb behandling av en ansökan om mötestillstånd" framgår av handlingarna, att sökanden/anmälaren inlämnat sin ansökan fredagen den 4 januari 1974 kl. 15.30 i receptionen på polisstationen i Nacka, och att han ansett sig icke böra uppsöka beslutsbehörig tjänsteman i samma hus. Redan klockan 16.00 samma dag avhölls ett appellmöte. 5 § Lag om allmänna sammankomster föreskriver att ansökan om tillstånd att anordna allmän sammankomst skall göras skriftligen och om möjligt senast å femte dagen före sammankomsten. Emellertid skall senare inkommen ansökan givetvis upptagas till prövning; om praktiska hinder icke föreligger, kan således en ansökan om sådana "spontana möten" som anmälaren nämner i sin skrivelse behandlas och avgöras. En förutsättning för att tillstånd i sådana fall skall kunna meddelas är självfallet att ansökan är fullständig eller att sökanden vid besök hos beslutsfattare eller föredragande lämnar erforderliga kompletterande upplysningar. Givetvis måste därutöver också krävas ytterligare viss behandlingstid. Ett spörsmål som i detta sammanhang måste beaktas är frågan om utöver själva sammankomsten också är fråga om sådan anordning som kräver behandling enligt 2 § AOst (allmänna ordningsstadgan) och i viss mån även frågan om tillstånd enligt lokal ordningsstadga för propaganda och reklam medelst högtalare. Jag anser, att frågan om uppställande av ett litet bokbord under den korta tid ett appellmöte pågår — ca 40 minuter — bör kunna innefattas i mötestillståndet liksom det väl måste vara tillåtet att uppställa en lätt flyttbar talarstol av enkel beskaffenhet, eller åt-

minstone, att bokbordsuppställningen är en så oväsentlig sak, att ett remissförfarande enligt 2 § AOst icke bör få förhindra en snabb handläggning av ärendet; genom en generell tillstyrkan från vederbörligt kommunalt organ för samtliga appellmötestillstånd på vanligen anlitade platser skulle remissförfaranderutinen också kunna anses vara löst. I det nu aktuella fallet har ansökan — enligt reglerna — remitterats till kommunen för yttrande. Kommunstyrelsen har därefter kallat polisstyrelsen till sammanträde för diskussion bl. a. rörande remissförfarandet enligt 2 § AOst. Vid sammanträdet har jag framfört ovannämnda synpunkter, och kommunens yttrande har fått en utformning av antytt innehåll. Vad gäller användande av högtalare anser jag att utnyttjande av sådana tekniska anordningar som gör det möjligt för mötesdeltagare att uppfatta vad en talare har att säga också innefattas i tillståndet i den mån det icke rör sig om sådana omfattande anordningar som av annan anledning kan erfordra särskilda tillstånd eller medgivanden. Jag anser sålunda, att ett föredrag normalt sett icke är att anse som "propaganda eller reklam" (skillnad om högtalare användes för att propagera för att samla mötesdeltagare eller reklamera för viss tillställning). Givetvis kan — oavsett hur tillståndsprövningen sker — användandet av högtalare förbindas med villkor, t. ex. att ljudet från högtalare skall dämpas så att störningar ej uppstår.

Som framgår av dels fotokopior av ingiven ansökan som ankomststämplades för diarieföring vid polismästarens kansli den 7 januari 1974 och övriga handlingar i ansökningsärendet och dels av kls Margaretha Krafve upprättad PM har det mött praktiska förhinder att inlämningsdagen avgöra ärendet. Ansökan var icke fullständig; någon precisering av mötestid till fredagen/inlämningsdagen eller lördagen/påföljande dag finns inte i ansökan. Sökanden har icke — som tidigare framhållits — ansett sig böra följa uppmaningen att uppsöka beslutsbehörig eller föredragande. En sökande torde för övrigt icke kunna påräkna, att en ansökan som ingives en fredag klockan 15.00 skall behandlas och expedieras samma dag och vecka annat än i alldeles speciella undantagsfall.

Jag anser, att det icke kan riktas någon anmärkning mot de av polisen i Nacka polisdistrikt företagna åtgärderna i nu aktuellt fall.

Vid ärendets avgörande anförde JO Thyresson följande.

Enligt 1 § lagen om allmänna sammankomster (LAS) äger lagen tillämpning på allmän sammankomst som hålls för överläggning, opinionsyttring eller upplysning i allmän eller enskild angelägenhet. Lagens bestämning av begreppet sammankomst är avsedd att täcka politiska möten, demonstrationer m. m.

Utan tillstånd av polismyndighet får allmän sammankomst enligt 3 § LAS inte hållas på allmän plats. Tillståndsprövningen är motiverad av hänsyn till allmän ordning och säkerhet. Tillstånd får emellertid efter en i sistnämnda lagrum gjord ändring, som trädde i kraft den 9 juli 1974, numera vägras endast om det är nödvändigt med hänsyn till trafik eller allmän ordning. Den som anordnar allmän sammankomst utan att ha erhållit erforderligt tillstånd kan dömas till böter, 15 § LAS. Däremot

utgör avsaknaden av tillstånd i och för sig inte skäl för upplösning av allmän sammankomst.

Allmän plats inom stadsplanelagt område får enligt 2 § allmänna ordningsstadgan (AOst) inte tagas i anspråk för försäljningsstånd, ställningar och dylikt, om inte tillstånd därtill lämnats av polismyndighet. Inte heller får sådan allmän plats utan polismyndighetens tillstånd eljest nyttjas på sätt som inte överensstämmer med det ändamål för vilket den upplåtits. Innan tillstånd enligt 2 § AOst meddelas skall yttrande inhämtas från kommunen och tillstånd får inte ges, om kommunen avstyrker. — Enligt 7 § AOst äger kommun i lokal ordningsstadga, utöver föreskrifterna i AOst, meddela de ytterligare föreskrifter i avseende på den allmänna ordningen som befinns erforderliga. Den som bryter mot 2 § AOst eller mot bestämmelse i lokal ordningsstadga kan enligt 28 § AOst dömas till böter och i sådana fall får polisen givetvis ingripa.

Beträffande tillämpligheten av tillståndsbestämmelsen i 2 § AOst har vederbörande departementschef i förarbetena till hithörande lagstiftning (prop. 1956: 143 s. 175) uttalat att bestämmelsen inte torde böra äga tillämpning på sammankomst eller tillställning på allmän plats, såvida inte platsen genom särskilda anordningar tages i anspråk på ett mera varaktigt sätt.

Ansökan om tillstånd att anordna allmän sammankomst skall enligt 5 § LAS göras skriftligen i god tid före sammankomsten och om möjligt på sådan tid att ansökan är polismyndigheten tillhanda senast på femte dagen före sammankomsten. Ansökan skall innehålla uppgift om anordnaren, tid och plats för sammankomsten samt dennas art och huvudsakliga utformning. Om beslut i anledning av ansökan skall meddelas skriftligt besked.

Föreskriften om tiden för ansökans ingivande har motiverats främst med att polismyndigheten måste ha tid att företaga utredning i saken innan ärendet avgörs. Självfallet skall en ansökan som ingetts senare än fem dagar före sammankomsten upptagas till prövning och härvid bör polisen göra vad som står i dess makt för att ärendet skall bli avgjort i sådan tid att beslutet, i händelse av bifall, inte blir onyttigt. Ansökan om tillstånd skall göras skriftligen. Enligt vad departementschefen uttalat (prop. 1956: 143 s. 190) synes detta dock inte böra utesluta att i brådskande fall ansökan görs muntligen och sedan skriftligen bekräftas. Departementschefen har vidare yttrat (prop. 1956: 143 s. 191) att, även om beslut skall meddelas skriftligen, intet torde hindra att polismyndigheten i brådskande fall först lämnar ett muntligt besked och därefter expedierar beslutet.

I förevarande fall har VPK ingett sin tillståndsansökan till polismyndigheten fredagen den 4 januari 1974 kl. 15.30. På grund av bl. a. myndighetens interna postgång har ansökningen emellertid inte kommit till polismästarens kansli, där ärendet skulle handläggas, förrän måndagen

den 7 januari. Ansökningen gällde tillstånd bl. a. att hålla appellmöten fr. o. m. den 4 januari. Den måste därför anses ha varit brådskande. Beslutsbehörig befattningshavare borde därför, av den som mottagit handlingen, om möjligt genast ha underrättats om att ansökningen ingetts till polismyndigheten. Därigenom hade redan samma dag åtminstone en första prövning av ärendet kunnat ske och beslut kunnat fattas om ärendets fortsatta handläggning. Jag finner dock inte att det som förekommit i denna del är av den beskaffenheten att det kan läggas någon befattningshavare till last som försummelse i tjänsten.

VPK:s ansökan avsåg tillstånd inte bara till allmän sammankomst utan även till sådana anordningar för vilka tillstånd i och för sig erfordrades enligt 2 § AOst — beträffande uppställande av bokbord och banderoll — och enligt den lokala ordningsstadgan, beträffande högtalarutsändningen. Polismyndigheten har därför också, innan ärendet avgjordes genom beslut den 21 januari 1974, remitterat det till kommunen för yttrande.

Med hänvisning till vad departementschefen uttalat i frågan om tillämpligheten av tillståndsbestämmelsen i 2 § AOst kan det ifrågasättas om tillstånd enligt denna paragraf i förevarande fall varit erforderligt. För egen del är jag i likhet med polisstyrelsen närmast av den uppfattningen att mötestillståndet borde ha kunnat omfatta uppställandet av bokbord och banderoll och att därför remissförfarandet varit obehövligt. Inte heller synes det enligt den lokala ordningsstadgan ha varit nödvändigt att inhämta yttrande från kommunen beträffande frågan om tillstånd till högtalarutsändningen.

Även om det således vid handhavandet av VPK:s tillståndsansökan förekommit sådant som enligt min mening medfört onödig tidsutdräkt vill jag dock inte påstå att polismyndigheten handlat direkt felaktigt. Jag vill emellertid i sammanhanget framhålla det angelägna i att tillståndsärenden av detta slag handläggs på sådant sätt att sökanden om möjligt får besked i saken innan den planerade sammankomsten skall äga rum. Särskilt vid ärenden av enkel beskaffenhet borde det inte vara omöjligt att kunna fatta beslut i saken åtminstone någon eller några dagar efter det att ansökningen kommit in till polismyndigheten. Här må också nämnas möjligheten att i brådskande fall först lämna muntligt besked och därefter expediera beslutet.

Lördagen den 5 januari 1974 höll VPK appellmöte i Orminge centrum. Under mötet framfördes anföranden via en bilmonterad högtalare. Tillstånd till högtalarutsändningen förelåg inte. Sedan en privatperson till polisen anmält vad som försiggick, sändes en polispatrull i bil till platsen. I fråga om vad som därefter förekommit ger utredningen i ärendet inte annat vid handen än att de polismän som kommit till platsen uppmanat mötesdeltagarna att upphöra med högtalarutsändningen eftersom tillstånd till denna inte fanns.

Med stöd av polisens befogenheter för upprätthållande av allmän ordning och säkerhet har polisen inte bara rätt utan också skyldighet att ingripa mot den som begår brott. Detta gäller också under en pågående sammankomst. I detta fall har det visserligen varit fråga om endast en ordningsförseelse, men polisen har dock varit i sin fulla rätt att ingripa på sätt som förekommit. Jag kan därför inte finna anledning till kritik mot polisen för dess handlande i saken.

II

I skrivelse, som kom in till JO den 14 augusti 1973, påtalade Vänsterpartiet Kommunisterna (VPK), Nacka, att polisen i Nacka den 4 augusti 1973 ingripit mot ett av VPK anordnat appellmöte i Gustavsbergs centrum. VPK hade i förväg erhållit polisens tillstånd att anordna mötet men hade inte inhämtat markägarens tillstånd därtill. VPK hemställde att JO skulle utreda huruvida polisens ingripande varit lagligt.

Efter remiss inkom polisstyrelsen i Nacka polisdistrikt med yttrande jämte utredning. Till yttrandet var fogade dels yttrande av polisintendenten Peter Lignell rörande tillståndsgivningen, dels förklaringar av polisinspektören Hans Rahm och polisassistenten Sverker Holmgren. I ärendet inhämtades också muntliga upplysningar av polismannen Thomas Granberg.

VPK, som fick del av utredningen, inkom med påminnelser.

Vid ärendets avgörande anförde JO Thyresson följande.

Av utredningen i ärendet framgår till en början följande. Gustavsbergs centrum utgör enligt stadsplan allmän plats avsedd för kommersiellt, socialt och kulturellt ändamål. Marken ägs till en del av Gustavsbergs konsumtionsförening, som där driver ett varuhus, Domus. Polismyndigheten i Nacka meddelade den 19 april 1973 tillstånd för VPK, Nacka, att i bl. a. Gustavsbergs centrum hålla offentliga politiska möten och uppställa bokbord. I tillståndet, som avsåg lördagar under tiden 21 april—30 september 1973, hade såsom särskilda villkor upptagits bl. a. följande. "1. Polisstyrelsen förutsätter att de politiska partierna sinsemellan överenskommer om fördelning av tiderna för sina möten på sådant sätt att de icke kommer att störa varandras möten. — — — 4. Därest område. som avses skola användas för möte eller uppställande av bokbord, tillhör enskild skall markägarens tillstånd inhämtas."

Lördagen den 4 augusti 1973 arrangerade VPK, Nacka, ett appellmöte utanför varuhuset Domus i Gustavsbergs centrum. Under mötet framfördes politiska anföranden och vidare bedrevs bokförsäljning från ett uppställt bokbord. Mötet hölls utan att medgivande inhämtats från konsumtionsföreningen. Föreningen hade givit ett annat politiskt parti

löfte att få hålla möte på platsen samma dag. Varuhuschefen vid Domus bad med anledning härav deltagarna i VPK:s möte att upphöra med verksamheten. Hans begäran hörsammades emellertid inte och på grund därav tillkallade han polis.

I ärendet har lämnats delvis olika uppgifter om det fortsatta händelseförloppet. Utredningen i ärendet får dock anses ge vid handen att följande förekommit. Sedan varuhuschefen hänvänt sig till vakthavande befäl i Nacka polisdistrikt med begäran att polis skulle komma till platsen för att förmå mötesdeltagarna att avlägsna sig därifrån, beordrade polisinspektören Rahm fem polismän under ledning av polisassistenten Holmgren till platsen. Polismännen bad mötesdeltagarna att lämna platsen under hänvisning till att varuhuschefen inte önskade att mötet skulle fortsätta, eftersom ett annat politiskt parti hade erhållit markägarens löfte att få hålla möte där samma dag. Mötesdeltagarna efterkom emellertid inte polismännens begäran. Holmgren tog då via polisradion förbindelse med Rahm och blev av honom beordrad att söka kontakt med ledaren för sammankomsten och för denne förklara att mötet inte kunde få fortsätta utanför Domus. Torbjörn Tännsjö, som var ansvarig anordnare för mötet, medtogs till en polisbil och kördes till en plats utanför Gustavsbergs polisstation, där polisen förklarade situationen för honom. Efter det att Tännsjö förts bort, avbröt mötesdeltagarna sammankomsten.

Tillståndsgivningen

Det tillstånd, som polismyndigheten meddelat VPK, avsåg möten, på vilka lagen om allmänna sammankomster (LAS) äger tillämpning. Av bestämmelserna i lagen och förarbetena till denna framgår att, med hänsyn till vikten från allmän synpunkt av att församlingsfriheten upprätthålls, anordnandet av allmänna sammankomster skall vara underkastade minsta möjliga restriktioner. Skall sådan sammankomst äga rum på allmän plats, erfordras tillstånd av polismyndighet enligt 3 § LAS. Genom en i detta stadgande gjord ändring som trädde i kraft den 9 juli 1974 får numera tillstånd vägras endast om det är nödvändigt med hänsyn till trafik eller allmän ordning. Tillståndsprövningen är sålunda betingad av hänsyn till allmän ordning och säkerhet. Anordnaren av sammankomsten är skyldig att följa de föreskrifter med avseende därå som polismyndighet meddelar. Beträffande s. k. offentliga tillställningar, där nöjesmomentet i regel är dominerande, finns bestämmelser om tillstånd m. m. i allmänna ordningsstadgan (AOst). De nämnda författningarna reglerar dock inte förhållandet till den, på vars mark sammankomsten eller tillställningen äger rum.

Såsom polisstyrelsen anfört i sitt yttrande utgör Gustavsbergs centrum allmän plats i den bemärkelse som avses i LAS och AOst. Enligt dessa författningar förstås med allmän plats bl. a. gata, torg, park och annan

plats, som enligt fastställd stadsplan eller byggnadsplan utgör allmän plats och som upplåtits för avsett ändamål, samt allmän väg och annat område som är upplåtet till eller eljest nyttjas för allmän samfärdsel. Mark som utgör allmän plats kan ägas av enskild person. Så är fallet i fråga om Gustavsbergs centrum. Detta ägs till en del av enskilda. I polismyndighetens tillståndsbevis för VPK att hålla offentliga politiska möten har föreskrivits bl. a. att markägarens tillstånd skulle inhämtas om möte skulle äga rum på mark tillhörig enskild.

Polisintendenten Lignell, som på polismyndighetens vägnar meddelat tillståndsbeslutet, har förklarat att anledningen till att föreskriften om markägarens medgivande intagits i beslutet var att dåvarande ställföreträdande JO Petrén i ett ärende redovisat i JO:s ämbetsberättelse 1971 s. 67 uttalat att det var lämpligt att en sådan föreskrift intogs i beslut av förevarande slag.

Jag vill här påpeka att Petrén i det av Lignell åberopade uttalandet endast anfört att det kunde vara lämpligt att i tillstånd intaga en erinran om det ytterligare medgivande som kan vara erforderligt från markägarens sida.

Delade meningar har rått rörande innebörden av Petréns uttalanden i förevarande fråga. Jag har därför i ett ärende, som är redovisat i JO:s ämbetsberättelse 1974 s. 100 och som gällde bl. a. frågan om tillstånd enligt AOst till penninginsamling på allmän plats vilken tillika var enskild mark, ingått på dessa frågeställningar och uttalat bl. a. att det var felaktigt att såsom villkor för ett tillstånd till penninginsamling uppställa krav på markägarens medgivande till insamlingen. Såsom skäl härför anförde jag.

Tillståndsprövningen är enligt 2 § AOst betingad av hänsyn till den allmänna ordningen. Det är sålunda här fråga om en från offentligrättsliga synpunkter, främst ordningssynpunkter, företagen reglering. Givetvis äger polismyndigheten icke rätt att till grund för sitt beslut lägga andra synpunkter än dem ifrågavarande lagstiftning avsett att reglera. Därest de offentligrättsliga synpunkterna icke lägger hinder i vägen, kan således polismyndigheten inte vägra att meddela tillstånd under förebärande att markägaren inte lämnat samtycke till aktiviteten ifråga. Att så måste vara fallet framstår så mycket klarare om man betänker — — — markägarens begränsade befogenheter att hindra olika aktiviteter på sin mark. Huruvida ett visst intrång är obehörigt eller medför ett sådant förfång för markägaren att han bör äga rätt att hindra detsamma måste avgöras från fall till fall. Uppenbart är att en prövning av det rättmätiga i en markägares vägran i detta hänseende inte ligger under polismyndighetens kompetensområde.

Att — — — meddela ifrågavarande tillstånd enligt AOst endast då medgivande föreligger från markägaren finner jag därför vara felaktigt. På förut anförda skäl måste det även vara felaktigt att såsom villkor för ett tillstånd uppställa krav på markägarens medgivande. Såsom ställföreträdande JO Petrén i de tidigare uttalandena anfört kan det emellertid vara lämpligt att i tillståndet intaga en erinran om det ytterligare medgi-

vande, som kan erfordras från markägarens sida eller från den myndighet som disponerar marken.

De överväganden som sålunda låg till grund för mina uttalanden i nämnda ärende avseende tillämpningen av AOst gäller givetvis också då fråga är om tillstånd till allmän sammankomst enligt LAS. Enligt min mening borde därför i nu förevarande fall markägarens medgivande inte ha intagits i polismyndighetens tillståndsbeslut såsom ett villkor för tillståndet. Däremot kunde lämpligen i beslutet ha intagits en erinran om att eventuellt även markägares medgivande till mötet kunde erfordras.

Polisens ingripande

VPK:s möte i Gustavsbergs centrum utgjorde, såsom förut angivits, sådan allmän sammankomst som avses i LAS. Sådan sammankomst får inställas eller upplösas endast då förutsättning härför föreligger enligt 10 § LAS. Befogenhet att upplösa sammankomst föreligger sålunda om beslut meddelats att sammankomsten inte får äga rum. Har, såsom i förevarande fall, tillstånd givits till allmän sammankomst föreligger rätt att upplösa sammankomsten endast om den föranleder svårare oordning eller avsevärd fara för de närvarande samt andra åtgärder visat sig vara otillräckliga för att återställa ordningen eller bereda skydd för de tillstädesvarande. Det ankommer på polismyndigheten att besluta om upplösning av allmän sammankomst. Polismyndighets befogenhet att upplösa sådan sammankomst utövas — såsom framgår av lagen den 8 september 1972 om vad som avses med polismyndighet m. m., jämförd med 52 och 49 §§ polisinstruktionen — av vederbörande polischef. Enligt 2 och 7 §§ kungörelsen den 9 oktober 1964 om handläggning av vissa polischefsuppgifter, sammanställd med rikspolisstyrelsens föreskrifter och anvisningar den 16 februari 1973 om normalarbetsordning, tillkommer sådan befogenhet även polisöverintendent. Viss möjlighet att delegera befogenheten finns också enligt 10 § andra stycket LAS. Sålunda får det uppdragas åt polisman som beordras närvara vid allmän sammankomst att besluta om upplösning av sammankomster. Som regel får uppdraget emellertid endast anförtros polisman som innehar befälsställning.

VPK har i ärendet påstått att de polismän som kommit till platsen upplöst mötet. Polisstyrelsen har däremot förklarat att mötesdeltagarna övertalats att upphöra med verksamheten, något som inte skulle ha inneburit försök till upplösning av sammankomsten enligt 10 § LAS.

Även om det inte föreligger några alltigenom samstämmiga uppgifter om hur det tillgått när VPK:s möte avbröts eller om orsaken därtill, finner jag det dock inte kunna vara någon tvekan om att det var polisens ingripande, särskilt ingripandet mot Tännsjö och bortförandet av denne, som var den direkta anledningen till att sammankomsten upphörde. Polisingripandet har därför, enligt min mening, i själva verket inneburit att

mötet upplöstes. Några skäl för att enligt 10 § LAS upplösa sammankomsten har uppenbarligen inte förelegat, något som också polisstyrelsen medgivit i sitt yttrande.

Äganderätt till fast egendom innefattar enligt gällande svensk rätt i viss utsträckning befogenhet att utestänga andra från mark och byggnader. Straffsanktionerat skydd mot vissa obehöriga intrång finns i olika bestämmelser i brottsbalken; t. ex. 4 kap. 6 §, 8 kap. 11 § andra stycket. Även då straffansvar inte ifrågakommer kan markägarens intresse av att freda visst område vara så väsentligt att han därför bör åtnjuta rättsordningens skydd på annat sätt. Sålunda kan rättsinnehavare till fast egendom t. ex. utverka vitesförbud mot visst intrång, vara berättigad till skadestånd och få till stånd besittningsrestitution enligt 191 § utsökningslagen. Hur långtgående rättigheter markägaren kan anses ha att utestänga andra från marken är emellertid i viss mån oklart.

Konflikter mellan markägaren och den som vill använda marken avser i grunden ofta privaträttsliga frågor. Det tillkommer därför inte polisen att pröva det rättmätiga i t. ex. en markägares vägran att tillåta viss aktivitet. Av detta följer också att polisen inte skall lämna biträde åt part vid tvister av detta slag. Däremot ankommer det på polisen att ingripa i sådana situationer då misstanke om brott föreligger.

En sådan situation förelåg uppenbarligen inte i förevarande fall.

Polisinspektören Rahm har i sin egenskap av vakthavande befäl i polisdistriktet varit närmast ansvarig för vad som inträffat i fallet. Rahm har i och för sig inte beslutat om upplösning av mötet, något som han för övrigt inte heller varit behörig till enligt vad som framgår av vad förut sagts om utövandet av polismyndighets befogenhet att upplösa sammankomst. Genom sin order till polisassistenten Holmgren har Rahm emellertid faktiskt åstadkommit upplösning av sammankomsten. Detta borde han också ha förstått skulle bli följden av polisingripandet. Rahms handlande har av allt att döma skett enbart för att tillmötesgå markägarens önskan att få mötesdeltagarna att avlägsna sig från platsen. Det har, såsom förut fastslagits, inte ankommit på polisen att lämna markägaren sådant biträde. Såsom också fastslagits förut förelåg inte heller skäl enligt 10 § LAS att upplösa mötet.

Det var således fel av Rahm att ge ifrågavarande order. Rahm har emellertid inte handlat i ond avsikt. Hans avsikt har otvetydigt varit att, som han såg det, på bästa sätt söka smidigt åstadkomma avveckling av en från hans synpunkt sedd krånglig situation. Jag finner mig därför kunna låta bero vid den kritik som innefattas i vad jag anfört i det föregående.

När det gäller Holmgrens befattning med saken är det naturligtvis beklagligt att Holmgren inte insett att det saknades laga grund för ingripandet mot VPK:s sammankomst. Holmgren har emellertid handlat ut-

ifrån de order han fått av Rahm, vilken såsom vakthavande befäl var hans förman. Med hänsyn till detta och i beaktande av Holmgrens tjänsteställning finner jag Holmgrens handlande inte kunna läggas honom till last som fel i tjänsten.

Omhändertagande av demonstranter

I en den 27 april 1973 till JO inkommen skrivelse anförde Harry Goldman och Richard Mühlrad följande. De ingick i en grupp om fem ungdomar från "Aktionskommittén för Sovjets Judar" som i samband med den ryske ministerrådsordföranden A. N. Kosygins besök i Avesta den 3 april 1973 avsåg att "rikta allmänhetens uppmärksamhet på de missförhållanden som den judiska minoritetsgruppen i Sovjet lever under". Ungdomarna tänkte stå vid sidan av vägen som Kosygin skulle färdas och visa plakat som de hade med sig, tre plakat med texten "Frihet åt Sovjets judar" (avfattad på ryska och svenska) och två plakat med texten "Mänskliga rättigheter åt Sovjets judar" (avfattad på svenska). Meningen var att man skulle fråga polisen om en lämplig plats att stå på. Vid gruppens ankomst till Avesta klockan 10.30 begav man sig till Gamla Byn och stannade på en parkeringsplats där. Mühlrad frågade en polisman var Kosygin befann sig. Polismannen kände inte till detta. Fem minuter senare när gruppen tänkte lämna Gamla Byn stoppades man av två civilklädda poliser som frågade vad ungdomarna hade för avsikt med plakaten som låg ihopsurrade i bilens bagageutrymme. Någon i gruppen klargjorde avsikten för polismännen. Ungdomarna beordrades att stanna kvar och invänta "högre polisbefäl". Efter ungefär en halvtimme kom ett befäl. Denne tillsade ungdomarna att stiga in i en polisbuss. Man transporterades därefter till polisstationen i Avesta, fördes ner i källarvåningen och fick under bevakning sitta i ett rum utanför arresterna. Efter att ha suttit där i en timme blev de en efter en tagna i förhör. Polismästaren Lennart Lundén förklarade för dem att de skulle få sitta inspärrade i källaren tills Kosygin lämnat Avesta.

Goldman och Mühlrad hemställde om utredning huruvida frihetsberövandet haft "något som helst stöd i svensk lag eller rättspraxis där den allmänna yttrande- och åsiktsfriheten är uttryckligen skyddad mot övergrepp från statsmakten".

Med anledning av klagomålen inhämtades yttrande först från polismästaren i Avesta och därefter från rikspolisstyrelsen.

I yttrande den 22 maj 1973 anförde polismästaren Lennart Lundén följande.

Först vill jag upplysa om att för de åtgärder som anmälan avser bär jag ensam ansvaret.

Ovannämnda åtgärder vidtogs under ministerrådsordföranden Kosygins besök i Avesta den 3 april 1973, vilket besök utgjorde ett led i ministerrådsordförandens statsbesök i Sverige.

Min uppgift i samband med besöket var att med den för ändamålet tilldelade polisstyrkan bl. a. svara för vissa säkerhetsåtgärder och upprätthålla allmän ordning utmed färdvägar och på besöksplatser.

Jag vill i detta sammanhang understryka, att jag anser att i samband med ett statsbesök av denna storleksordning varje störande intermezzo skall förhindras.

Då ministerrådsordföranden Kosygin hade varit i Avesta omkring en halv timme (kl. 11.10) meddelades per radio att fem ungdomar utrustade med diverse plakat anträffats i en bil i omedelbar närhet av Gamla Byn, vilken ägs av Avesta Jernverk och var en av de platser ministerrådsordföranden skulle besöka. Då ungdomarna enligt egen uppgift hade för avsikt att demonstrera med de plakat de medförde omhändertogs de jämlikt 17 § polisinstruktionen och fördes till polisstationen. Anledningen till omhändertagandet var att jag bedömde att stor risk förelåg för ordningsstörande inslag om ungdomarna satte igång en demonstration. Något tillstånd till en sådan hade inte sökts eller eljest erhållits.

På polisstationen fick de under bevakning uppehålla sig i ett förrum (avvisiteringsrum) till arrestlokalerna. Observeras bör att dessa lokaler inte ligger i källarvåningen utan i bottenplanet. Så snart personal kunde friställas förhördes ungdomarna. I ett tidigt skede konstaterades, att de plakat ungdomarna medförde hade text på svenska och ett annat språk — förmodligen ryska. Detta innebar att polisen inte kunde ta del av allt textinnehåll.

Efter förhörens avslutande hade jag ett kortare samtal med ungdomarna. Därefter underrättade jag dem att de jämlikt 17 § polisinstruktionen skulle få vara kvar på polisstationen till dess ministerrådsordföranden hade lämnat Avesta. Grunden för detta beslut var att jag fortfarande bedömde att ordningen allvarligt skulle störas om ungdomarna frigavs och lämnades möjlighet att demonstrera.

Sedan ministerrådsordföranden kl. 15.30 lämnat Avesta polisdistrikt frigavs ungdomarna.

Slutligen vill jag framhålla att jag nu — liksom då besluten fattades — är av den uppfattningen att jag inte handlat felaktigt.

I yttrande den 11 februari 1974 anförde rikspolisstyrelsen följande.

Under tiden 2—6 april 1973 avlade ordföranden i Sovjetunionens ministerråd A. N. Kosygin officiellt besök i Sverige. Ministerrådsordföranden som var inbjuden av svenska regeringen åtföljdes av ett stort antal ryska regeringstjänstemän och representanter för ryska nyhetsmedia. Programmet för den 3 april innefattade bl. a. besök i Avesta.

Före och under statsbesöket erhöll polisen information om hot mot ministerrådsordförandens person och mot besökets genomförande. Informationen avsåg aktiviteter även i samband med besöket i Avesta. Statsbesöket föranledde betydande insatser av polis och omfattande säkerhetsåtgärder.

Goldman och Mühlrad har uppgivit, att de och deras kamrater var utsända av Aktionskommittén för Sovjets judar och hade till uppgift att rikta allmänhetens uppmärksamhet på vissa förhållanden i Sovjetunionen. De medförde till Avesta fem plakat med text på både ryska och

svenska språket samt flygblad som de skulle dela ut till allmänheten. Plakatens svenska text löd "Frihet åt Sovjets judar!", "Håll löftet!, Slopa utbildningsskatten!" och "Mänskliga rättigheter åt Sovjets judar!". Den planerade aktionen skulle genomföras av dem som "punktprotester". De skulle härvid stå i två grupper utefter kortegevägen och visa upp sina plakat. Aktionen var enligt deras uppfattning inte att hänföra till demonstration för vilken tillstånd erfordras enligt lagen om allmänna sammankomster (SFS 1956: 618).

Ungdomarna omhändertogs jämlikt 17 § polisinstruktionen (PI) i dess då gällande lydelse klockan 11.10 vid den gamla bruksbebyggelsen Byn i Avesta och fördes till polisstationen. De fick lämna denna samma dag klockan 16.30. Polismästaren Lundén har uppgivit, att ungdomarna omhändertogs och hölls kvar på polisstationen eftersom han befarade ordningsstörningar om de lämnades möjlighet att demonstrera så länge ministerrådsordföranden var kvar i Avesta. Han ansåg, att varje störande intermezzo skulle förhindras under statsbesöket.

Lagen om allmänna sammankomster omfattar demonstration och annan liknande sammankomst som anordnas för att uttrycka en åsikt eller meddela en upplysning i någon allmän eller enskild angelägenhet. Såsom allmän sammankomst skall enligt lagen anses sammankomst som anordnas för allmänheten eller till vilken allmänheten äger tillträde.

Hur många deltagare som krävs för att det skall vara fråga om en sammankomst anges inte i lagen och kan bli föremål för skiftande bedömning. Tiden och platsen för händelsen har stor betydelse. Frågan påverkas också av om anförande eller talkör förekommer eller om allmänhetens uppmärksamhet påkallats i förväg genom annonsering, flygbladsutdelning o. d. Med avseende på bärande av plakat har viss polisiär praxis utformat sig. Ett tiotal personer med plakat eller banderoller mellan sig anses inte utgöra allmän sammankomst så länge de håller inte alltför korta inbördes avstånd under marsch eller — vid stillastående — inte är samlade i klunga. Var gränsen går i det enskilda fallet måste avgöras med hänsynstagande till alla föreliggande omständigheter.

Rikspolisstyrelsen anser att den planerade aktionen efter vad ungdomarna uppgivit härom inte är att hänföra till sammankomst för vilken tillstånd erfordras.

I 17 § PI föreskrevs, att om det är nödvändigt för att upprätthålla allmän ordning skall polisman tillfälligt omhänderta den som genom sitt uppträdande stör ordningen eller utgör en omedelbar fara för denna. Den som omhändertagits enligt 17 § fick enligt 20 § PI hållas i förvar endast så länge han skulle utgöra en omedelbar fara för allmän ordning och säkerhet om han frigavs. Vid förvaringen fick enligt tredje stycket i samma paragraf den omhändertagne inte underkastas annan inskränkning i sin frihet än som påkallades av ändamålet med omhändertagandet, ordningen på förvaringsplatsen eller allmän säkerhet. Vid utredningen har inte framkommit annat än att ungdomarna behandlats i överensstämmelse med reglerna i 20 § tredje stycket PI.

Någon tidsuppgift om hur länge en person fick vara omhändertagen enligt 20 § angavs inte i polisinstruktionen. I lagen om tillfälligt omhändertagande (SFS 1973: 558) som i nämnda avseende numera ersätter polisinstruktionen, anges i 8 § att den som omhändertagits skall friges, då han inte längre utgör någon omedelbar fara för allmän ordning och säkerhet, dock senast sex timmar efter omhändertagandet.

Polismästaren Lundén kände till att hot och störningsaktioner före-

kommit mot de ryska gästerna och att sådana inte kunde uteslutas under besöket i Avesta. Sålunda hade gästerna dagen före besöket i Avesta utsatts för äggkastning. Vidare hade bombhot uttalats och en man utrustad med ett militärt knallskott hade omhändertagits utanför en besöksplats. I Avesta hade två personer som medförde ägg och som skäligen kunde misstänkas ha för avsikt att förgripa sig på gästerna vid deras ankomst till staden tidigare omhändertagits. Bruksbebyggelsen Byn var från säkerhetssynpunkt klart olämplig för protestaktioner. Polismästarens beslut att tillfälligt omhänderta ungdomarna måste anses vara försvarligt med hänsyn till omständigheterna.

Beslutet att hålla de omhändertagna kvar på polisstationen tills ministerrådsordföranden lämnat Avesta kan däremot ifrågasättas. Inte minst med hänsyn till vikten av åsikts- och yttrandefriheten borde ungdomarna, sedan de fått tillfälle att närmare redogöra för sin avsikt med besöket i Avesta, ha givits möjlighet att under betryggande former på lämplig plats få framföra sitt budskap. Detta hade helt säkert kunnat ske utan fara för att den allmänna ordningen eller säkerheten därigenom skulle störas.

Ungdomarna hade tänkt att utföra sin protestaktion i samförstånd och samarbete med polisen. Det borde då ha legat i aktionskommitténs eller ungdomarnas intresse att i förväg samråda med polismyndigheten om den planerade aktiviteten, hur de än bedömde denna från tillståndssynpunkt. I synnerhet som det måste ha stått klart för dem att omfattande åtgärder skulle komma att vidtas för de ryska gästernas skydd och begränsa urvalet av lämpliga platser för framförande av protester. Hade polisen informerats i förväg hade den fått bättre tid och möjligheter att bedöma situationen och vidta adekvata bevakningsåtgärder samt att bereda ungdomarna lämpligt tillfälle att genomföra sin aktion.

För polismästaren har gästernas säkerhet framstått som det mest väsentliga och föranlett honom att inte ta några risker som kunde äventyra besökets genomförande. Att värna om åsikts- och yttrandefriheten är emellertid också av största vikt. Ungdomarna borde därför inte ha kvarhållits på polisstationen så länge att de hindrats att överhuvudtaget framföra sitt budskap.

Att i samband med statsbesök av denna storleksordning svara för gästernas säkerhet och att besöket kan genomföras utan störningar är en mycket svår och ansvarsfull uppgift. Skulle gästerna utsättas för allvarlig kränkning kan detta leda till betydande skada för landets förhållande till den främmande makten. Kravet på åtgärder till skydd för gästerna är därför utomordentligt stort. Rikspolisstyrelsen föreslår att ärendet inte föranleder annan åtgärd än ett klargörande uttalande.

JO Thyresson anförde vid ärendets avgörande följande.

Jag skall först lämna en kort redogörelse för de rättsregler som är av betydelse i ärendet.

Enligt 2 § polisinstruktionen (PI) är en av polisens huvuduppgifter att upprätthålla allmän ordning och säkerhet. I 17 § PI föreskrevs vid den tid som är aktuell i detta fall att, om det var nödvändigt för att upprätthålla allmän ordning, polisman skulle tillfälligt omhändertaga den som genom sitt uppträdande störde ordningen eller utgjorde en omedelbar

fara för denna. Vid samma tid föreskrevs i 20 § PI att den som omhändertagits med stöd av 17 § PI fick hållas i förvar endast så länge som han skulle utgöra en omedelbar fara för allmän ordning och säkerhet om han frigavs. Bestämmelsen i 17 § PI motsvaras numera av 3 § lagen om tillfälligt omhändertagande (LTO). Regeln om den omhändertagnes hållande i förvar finns angiven i 8 § samma lag men är något annorlunda utformad än tidigare.

Lagen om allmänna sammankomster (LAS) är tillämplig på allmänna sammankomster som hålles för bl. a. opinionsyttring (1 § 1 st.). Såsom allmän skall såvitt nu är av betydelse anses sammankomst som anordnas för allmänheten eller till vilken allmänheten äger tillträde (1 § 2 st. LAS). I 3—6 §§ LAS finns bestämmelser om tillstånd till allmän sammankomst eller om anmälan rörande sådan sammankomst. Bortsett från ett fall som här saknar aktualitet (2 § LAS) äger polismyndighet inställa eller upplösa allmän sammankomst om beslut meddelats att sammankomsten ej må äga rum. Rätt att upplösa sammankomst, beträffande vilken sådant beslut inte meddelats, föreligger endast om sammankomsten föranleder svårare oordning eller avsevärd fara för de tillstädesvarande samt andra åtgärder visat sig otillräckliga för att återställa ordningen eller bereda skydd för de tillstädesvarande (10 § 1 st. LAS).

Innan jag härefter går in på en prövning av klagomålen vill jag framhålla att demonstration som regel är att anse som allmän sammankomst för vilken tillstånd fordras.

Omhändertagandet av Goldman, Mühlrad och deras tre kamrater grundade sig enligt yttrandet från polismästaren Lundén på 17 § PI. Av yttrandet framgår vidare att den direkta anledningen till omhändertagandet var att Lundén bedömde att "stor risk förelåg för ordningsstörande inslag om ungdomarna satte igång en demonstration".

Som lätt torde inses innebar beslutet att omhändertaga Goldman, Mühlrad och de övriga i själva verket att den planerade demonstrationen blev inställd. Om denna skulle ha varit att anse som allmän sammankomst, hade den uppenbarligen inte kunnat inställas med stöd av 17 § PI, eftersom den bestämmelsen då inte hade varit tillämplig.

Vid bedömandet av om en sammankomst är allmän eller inte har deltagarantalet visserligen inte någon självständig betydelse men det är klart att ett litet antal deltagare, låt säga mellan 5 och 10 personer, är en omständighet som vid en samlad bedömning, där också andra faktorer inverkar på ställningstagandet, kan ha avgörande betydelse och föranleda att sammankomsten inte anses som allmän.

I förevarande fall har fem personer avsett att demonstrera genom att stå med plakat utefter ministerrådsordföranden Kosygins färdväg. Något på förhand lämnat tillkännagivande om demonstrationen, i form av annonsering eller dylikt, har inte förekommit. Jag är närmast av den uppfattningen att det inte varit en för allmänheten anordnad samman-

komst som planerats. Att några utomstående skulle deltaga i demonstrationen torde inte ha varit avsett och sannolikt har det inte heller funnits anledning räkna med att så skulle bli fallet. Övervägande skäl talar sålunda enligt min mening för att demonstrationen inte skulle ha varit att anse som allmän om den kommit till stånd. Med en sådan bedömning skulle LAS alltså inte ha varit tillämplig på demonstrationen och följaktligen skulle det inte kunna göras gällande att omhändertagandet av Goldman, Mühlrad och deras tre kamrater varit lagstridigt på grund av bestämmelserna i 10 § LAS om inställande av allmän sammankomst.

Det kan alltså förekomma demonstrationer som inte är att anse som allmänna sammankomster. Själva rätten att demonstrera förutsätter med andra ord inte att en demonstration sker som allmän sammankomst. Bestämmelserna i LAS, jag tänker närmast på reglerna i 10 § om inställande eller upplösande av allmän sammankomst, är ju endast tillämpliga på demonstration som är att hänföra till allmän sammankomst. Mot annan demonstration kan ingripande således inte ske med stöd av LAS, Att det även i sådana fall kan vara nödvändigt att företaga ingripanden och att inställa eller upplösa en demonstration är dock uppenbart. Enligt min mening kan det inte utan vidare hävdas att grunderna för 10 § LAS skall tillämpas när fråga uppkommer om inställande eller upplösande av demonstration som inte är allmän sammankomst. Om demonstrationen stör ordningen eller utgör en omedelbar fara för denna, torde polisen däremot jämlikt 3 § LTO (tidigare 17 § PI) vara berättigad att omhändertaga de deltagare som framkallar störandet av ordningen eller faran för detta och därmed upplösa demonstrationen. Anser polisen sig kunna på goda grunder bedöma att en förestående demonstration skall störa ordningen eller komma att utgöra en omedelbar fara för denna, torde polisen också vara berättigad att jämlikt 3 § LTO omhändertaga dem som skall utföra demonstrationen, dvs. inställa den. Det kan visserligen synas otillfredsställande att vissa demonstrationer skall kunna inställas eller upplösas på svagare grunder än andra. I sak skall det dock inte behöva bli några större skillnader om polisen även när det gäller demonstrationer som inte är allmänna sammankomster visar all tillbörlig respekt för demonstrationsrätten och inte omhändertager demonstranter annat än i helt självklara fall då andra åtgärder inte kan vidtagas för att förhindra oordning.

Den hänsyn som polisen sålunda har att visa skall i ett fall som det förevarande vid ministerrådsordföranden Kosygins besök i Avesta vägas mot vikten av att ordningsstörande uppträdanden inte förekommer i samband med officiella besök här i riket av företrädare för främmande makt, isynnerhet då statsöverhuvud eller regeringschef från annat land. En sådan avvägning kan erbjuda mycket stora svårigheter. Det är självfallet en angelägenhet av allra största vikt att allmän ordning och säker-

het upprätthålles vid sådana officiella besök. Polisens uppgift härvidlag framstår med hänsyn till umgänget stater emellan och till det internationella samarbetet som utomordentligt ansvarsfull och maktpåliggande.

Polismästaren Lundén såg det helt naturligt som en synnerligen viktig uppgift att förhindra varje störande intermezzo under ministerrådsordföranden Kosygins besök i Avesta. Enligt rikspolisstyrelsen kände Lundén till att hot och störningsaktioner förekommit mot de ryska gästerna och att sådant inte kunde uteslutas under besöket i Avesta. Det torde knappast kunna råda någon tvekan om att Lundén var beredd att vidtaga långtgående åtgärder för att säkra ordningen. Häremot finns i och för sig inte något att invända. Samtidigt synes det dock klart att Lundén i sitt handlande inte tog hänsyn, i vart fall inte i tillräcklig grad, till demonstrationsrätten och det intresse av att få demonstrera som Goldman, Mühlrad och de tre andra ungdomarna hade.

Rikspolisstyrelsen har i sitt yttrande hävdat att ungdomarna, sedan de fått tillfälle att för polisen närmare redogöra för sin avsikt med besöket i Avesta, borde ha givits möjlighet att under betryggande former få framföra sitt budskap på lämplig plats och att detta helt säkert hade kunnat ske utan fara för den allmänna ordningen eller säkerheten. Jag är själv av den uppfattningen att anstalter borde ha vidtagits för att låta ungdomarna få genomföra den planerade demonstrationen. Det är naturligtvis svårt att nu i efterhand kunna bedöma om en demonstration, därest den kommit till stånd, skulle ha framkallat störningar i ordningen eller fara härför. Antalet deltagare och det sätt på vilket demonstrationen skulle genomföras talar dock enligt min mening för att denna skulle ha kunnat genomföras utan störningar. Ingenting tyder på att läget var sådant att det kunde antagas att demonstrationen skulle störa ordningen eller komma att utgöra en fara för denna.

Jag anser det därför ytterst beklagligt att Lundén valde att ingripa med ett omhändertagande. Lundéns förfarande framstår som betänkligt med hänsyn till att omhändertagandet ledde till en förhållandevis lång tids frihetsberövande. Med insikt om att ett omhändertagande grundat på fara för ordningsstörning säkerligen skulle komma att leda till ett frihetsberövande på samma grund under den tid som ministerrådsordföranden Kosygin besökte Avesta borde Lundén på allt sätt ha bemödat sig om att vidtaga sådana anordningar genom polisen att den planerade demonstrationen kunnat genomföras. Det hade med all säkerhet inte förelegat några svårigheter för polisen att i samråd med ungdomarna finna en lämplig plats för demonstrationen och att hålla dem under uppsikt om det ansetts erforderligt.

Jag har, som jag redan sagt, funnit Lundéns förfarande betänkligt men för att rätt kunna bedöma hans handlande anser jag att särskild hänsyn måste tagas till att det var hans skyldighet att till varje pris söka upprätthålla allmän ordning och säkerhet under ministerrådsordföran-

den Kosygins besök i Avesta och att det förelåg uppgifter som kunde tyda på att det skulle uppstå svårigheter för Lundén att fullgöra denna skyldighet samt att det bl. a. på grund härav är naturligt om han inte ville taga några risker som kunde äventyra ordningen och säkerheten under besöket. Under angivna omständigheter framstår det enligt min mening som ganska ursäktligt att Lundén inte kom att beakta att ordnings- och säkerhetssynpunkterna inte behövde utgöra något hinder mot att låta Goldman, Mühlrad och de tre andra ungdomarna genom demonstration få skapa opinion för sin sak och framföra sina krav och åsikter.

Polisingripande mot penninginsamling utanför vallokal

I skrivelse, som kom in till JO den 11 oktober 1973, påtalade Växjö FNL-grupp bl. a. att polisen i Växjö den 16 september 1973 ingripit mot en av FNL-gruppen anordnad penninginsamling utanför en vallokal i Växjö. Polisen, som lämnat tillstånd till insamlingen, hade ingripit efter begäran därom från markägaren. FNL-gruppen begärde att JO skulle pröva bl. a. om polisen handlat riktigt i fråga om tillståndsgivningen och ingripandet.

Efter remiss till polismyndigheten i Växjö polisdistrikt inkom polisstyrelsen — t. f. polismästaren Bo Lind — med yttrande. Polisstyrelsens yttrande åtföljdes av en hos polismyndigheten i ärendet upprättad promemoria. Även t. f. länspolischefen i Älvsborgs län Birger Qvist, som vid tillfället var polismästare i Växjö polisdistrikt, inkom efter remiss med yttrande.

FNL-gruppen inkom med påminnelser.

Enligt den lokala ordningsstadgan för Växjö kommun får penninginsamling i bössor eller dylikt inte äga rum på allmän plats utan tillstånd av polismyndigheten. Efter ansökan av Växjö FNL-grupp meddelade polismyndigheten i Växjö polisdistrikt den 8 maj 1973 FNL-gruppen tillstånd till penninginsamling på allmän plats den 16 september 1973. Tillståndet gällde platserna utanför samtliga vallokaler inom Växjö församling.

Beträffande vad som förekommit i saken uppgav FNL-gruppen i huvudsak följande. Vårdhemmet Norrelid i Växjö disponerades som vallokal den 16 september 1973. En av FNL-gruppens medlemmar, Agneta Althoff, bedrev på valdagen penninginsamling utanför Norrelid. Vid något tillfälle under dagen blev hon tillsagd av skolstyrelsens ordförande att hon inte fick stå utanför Norrelid. Agneta Althoff visade då det av polisen utfärdade tillståndsbeviset och förklarade att hon inte tänkte lämna platsen. En halvtimme senare kom två polismän till platsen och

förklarade att medgivande till penninginsamlingen inte förelåg från markägarens sida. Polismännen uppmanade Agneta Althoff att lämna platsen utanför vallokalen och bege sig till trottoaren 20—30 meter från ingången till lokalen. Polismännen förklarade härvid att det meddelade tillståndet endast gällde allmän plats och att det inte gav Agneta Althoff rätt att samla in pengar på den öppna platsen utanför Norrelid. Agneta Althoff efterkom polismännens uppmaning.

Polisinspektören Rutger Pettersson, som den 16 september 1973 tjänstgjorde som vakthavande befäl, uppgav i förenämnda promemoria bl. a. följande.

Vid middagstiden ringde ett flertal personer till poliskontoret och påtalade att representanter för FNL bedrev penninginsamling på skolgårdar i anslutning till vallokaler. Sedan Pettersson genom en polispatrull fått konstaterat att så var fallet kontaktade han jourhavande polischefen, polismästaren Birger Qvist i ärendet. Polismästaren uppdrog åt Pettersson att kontakta skolstyrelsens ordförande, Sigfrid Nordmark, för att efterhöra huruvida skolstyrelsen såsom berörd markägare lämnat FNL medgivande att få utföra penninginsamling på skolgårdar. Nordmark upplyste att något sådant medgivande inte getts och han ansåg att det inte var i kommunens intresse att aktuell insamling bedrevs på kommunens privata mark. Nordmark lovade att återkomma i ärendet sedan han tagit kontakt med andra representanter för kommunen. Efter en stund kom Nordmark till poliskontoret och sade att han efter samråd med bl. a. skoldirektör Assar Duregård ansåg att insamlingen skulle stoppas med hänsyn till att FNL-gruppen inte hade tillstånd av Växjö kommun att taga kommunens privata mark i anspråk för penninginsamling. Nordmark omtalade att han talat med representanter för FNL som därvid hänvisat till att de hade polismyndighetens tillstånd att bedriva penninginsamling utanför samtliga vallokaler i Växjö. — Det av polismyndigheten utfärdade tillståndet medgav emellertid inte penninginsamling på berörda platser (skolgårdar och planen utanför Norrelids vårdhem) över vilka kommunen såsom markägare hade att bestämma. — På grund härav och vad som förevarit vid kontakt med företrädare för kommunen hade Pettersson beordrat två polismän att avvisa de representanter för FNL, vilka bedrev penninginsamling på de områden som ej var att hänföra till allmän plats. Efter en stund rapporterade polismännen att de utanför vallokalen vid Norrelids vårdhem avvisat en representant för FNL. De hade hänvisat vederbörande till allmän plats på trottoaren utanför vallokalen. Polismännens åtgärd hade åtlytts utan protest.

Qvist uppgav i sitt yttrande i huvudsak följande. Den 16 september 1973 tjänstgjorde han som jourhavande polismästare i bl. a. Växjö polisdistrikt. Vid middagstiden meddelade polisinspektören Pettersson per telefon att ett flertal personer anmält att FNL bedrev penninginsamling i Växjö på skolgårdar i anslutning till vallokaler. Anmälarna var upprörda och ansåg insamlingen vara irriterande för valet. Det ifrågasattes om FNL hade tillstånd till denna insamling. Pettersson hade undersökt saken och konstaterat att insamlingarna pågick på enskild mark i anslut-

ning till vallokalerna. Polisen hade inte lämnat medgivande därtill. Däremot hade polisstyrelsen meddelat Växjö FNL-grupp tillstånd till penningsinsamling på allmän plats utanför samtliga vallokaler inom Växjö församling. För att vinna ytterligare klarhet i saken uppdrog Qvist åt Pettersson att sätta sig i förbindelse med vederbörande markägare. Skolstyrelsens ordförande skulle i första hand kontaktas. Med direktiven avsågs att inhämta information och ge markägaren eller företrädare för denne upplysning om vad som förevarit. Markägarens ställningstagande låg självfallet utanför polisens kompetensområde.

Vid ärendets avgörande anförde JO Thyresson följande.

Enligt 1 § allmänna ordningsstadgan förstås med allmän plats bl. a. gata, torg, park och annan plats, som enligt fastställd stadsplan eller byggnadsplan utgör allmän plats och som upplåtits för avsett ändamål, samt allmän väg ävensom annat område som är upplåtet till eller eljest nyttjas för allmän samfärdsel.

Det aktuella området utanför vårdhemmet Norrelid är inte allmän plats enligt stadsplan, byggnadsplan eller lokal ordningsstadga. Söndagen den 16 september 1973 hölls allmänt val i vårdhemmets lokaler. Detta innebar bl. a. att allmänheten via planen framför vårdhemmet ägde tillträde till byggnaden under tid varunder valet pågick.

Ett område som inte är allmän plats enligt stadsplan, byggnadsplan eller lokal ordningsstadga kan, såsom framgår av förenämnda bestämmelse i allmänna ordningsstadgan, likväl vara att anse som allmän plats om området är upplåtet till eller eljest nyttjas för allmän samfärdsel. Prövningen av hithörande frågor måste ske utifrån omständigheterna i varje enskilt fall. Vid tolkningen av begreppet allmän plats i allmänna ordningsstadgan, som är av avgörande betydelse för omfattningen av vissa tillståndstvång, måste också beaktas att kravet på tillstånd motiveras av polisens uppgift att sörja för allmän ordning och säkerhet. I sammanhanget bör också framhållas att mark som ägs av enskild kan utgöra allmän plats enligt sagda bestämmelse i allmänna ordningsstadgan.

I förevarande fall har polismyndigheten i Växjö ansett att planen framför vårdhemmet Norrelid även på valdagen, liksom eljest, inte var allmän plats enligt allmänna ordningsstadgan och att det lämnade tillståndet för FNL-gruppen att bedriva penninginsamling således inte avsåg detta område. Även om det skulle kunna anföras skäl mot en sådan bedömning, finner jag mig inte ha anledning att för ärendets avgörande ingå i prövning av frågan.

I polismyndighetens tillståndsbevis till FNL-gruppen har endast angetts att tillståndet gällde penninginsamling på allmän plats och avsåg platserna utanför samtliga vallokaler inom Växjö församling. Polismyn-

dighetens uppfattning att bl. a. planen framför vårdhemmet Norrelid inte utgjorde allmän plats framgick inte av tillståndsbeviset.

Polismyndighets tillstånd till penninginsamling erfordras endast beträffande område som är allmän plats enligt ordningsstadgan. FNL-gruppen har av polismyndigheten fått begärt tillstånd till penninginsamling på vissa allmänna platser i Växjö. Det synes i och för sig inte ha varit påkallat att i tillståndsbeviset närmare än som skett redovisa vilka allmänna platser som avsetts, än mindre att däri ange de platser beträffande vilka polismyndighetens tillstånd inte erfordrades. Å andra sidan vill jag framhålla att det, även i de fall då en ansökan om tillstånd till penninginsamling på allmän plats helt bifalls, ibland kan vara lämpligt att tillståndsbeviset ges en sådan utformning att det därav klart framgår — t. ex. genom angivande av namn på gator, torg etc. — vilka allmänna platser som avses. I förevarande fall finner jag dock inte att det i detta hänseende finns anledning till kritik mot polismyndigheten för det sätt på vilket tillståndsbeviset utformats.

Tillståndskravet för penninginsamling gäller, såsom nyss sagts, endast allmän plats i den bemärkelse som avses i ordningsstadgan. Den som utan erforderligt tillstånd bedriver penninginsamling kan dömas till böter härför. Tillståndsprövningen är betingad av hänsyn till allmän ordning och säkerhet. Ett av polismyndighet utfärdat tillstånd till penninginsamling omfattar därför, där fråga är om allmän plats som ägs av enskild, inte förhållandet mellan markägaren och sökanden; tillståndet ersätter således inte det samtycke från markägarens sida som må vara erforderligt. Jag har därför också i tidigare ärenden (se bl. a. JO:s ämbetsberättelse 1974 s. 100) uttalat att det kan vara lämpligt att i ett bevis om tillstånd intaga en erinran om det ytterligare medgivande som kan erfordras från markägarens sida eller från den myndighet som disponerar marken.

Äganderätt till fast egendom innefattar enligt gällande svensk rätt i viss utsträckning befogenhet att utestänga andra från mark och byggnader. Mot vissa obehöriga intrång ges ett straffsanktionerat skydd i olika bestämmelser i brottsbalken (BrB). Sålunda kan den som utan ägarens lov tager väg över tomt eller plantering eller över annan äga, som kan skadas därav, enligt 12 kap. 4 § BrB straffas för tagande av olovlig väg. I 8 kap. 11 § andra stycket BrB finns bestämmelser om visst intrång i annans besittning av fastighet som är att jämställa med egenmäktigt förfarande; såsom exempel på intrång anges bl. a. olovligt upptagande av väg och obehörigt skiljande från besittning av fastighet eller del därav. Den som olovligen inträngер eller kvarstannar där annan har sin bostad, vare sig det är rum, hus eller gård, eller i kontor, fabrik eller annan byggnad kan enligt 4 kap. 6 § BrB dömas, då det gäller bostad, för hemfridsbrott och eljest för olaga intrång. Även i sådana fall då straffansvar inte ifrågakommer kan markägarens intresse av att freda visst område

vara så väsentligt att han därför bör åtnjuta rättsordningens skydd på annat sätt. Rättsinnehavare till fast egendom kan således t. ex. utverka vitesförbud mot visst intrång (se NJA I 1971 s. 571), vara berättigad till skadestånd och genom överexekutors försorg få till stånd besittningsrestitution enligt 191 § utsökningslagen. Hur långtgående rättigheter markägare härvid kan anses ha är dock i viss mån oklart.

Konflikter mellan markägaren och den som vill använda marken avser i hithörande sammanhang i grunden ofta privaträttsliga frågor. Prövningen av det rättmätiga i t. ex. en markägares vägran att tillåta viss aktivitet tillkommer därför inte polisen. Därav följer också att polisen inte skall lämna biträde åt part vid tvister av detta slag. Däremot skall polisen givetvis ingripa i sådana situationer då misstanke om brott föreligger eller då det eljest erfordras för att upprätthålla allmän ordning och säkerhet.

I förevarande fall har en representant för Växjö FNL-grupp på valdagen bedrivit penninginsamling på planen utanför vårdhemmet Norrelid. Kommunen, som äger marken, hade inte gett sitt medgivande till penninginsamlingen. Sedan polisen erfarit att markägaren önskade att verksamheten skulle upphöra på planen, har polisen ingripit och avvisat den person som bedrev insamlingen.

Polisstyrelsen har i sitt yttrande förklarat att en olovligen bedriven penninginsamling på ifrågavarande plats torde få betraktas som egenmäktigt förfarande alternativt olaga intrång och att polisens ingripande därför inte kan klandras. Qvist har anfört att polisen med stöd av 2 § polisinstruktionen synes ha haft fog för sitt handlande; i paragrafen stadgas att polisen skall upprätthålla allmän ordning och säkerhet samt anges bl. a. att det därvid åligger polisen att förebygga och uppdaga brott.

Jag vill här till att börja med framhålla att det förhållandet att en representant för FNL-gruppen uppehöll sig på planen utanför vårdhemmet inte kunde anses innebära en sådan besittningsrubbning som avses i 8 kap. 11 § andra stycket BrB. Jag kan därför inte dela polisstyrelsens uppfattning att saken skulle kunna bedömas som egenmäktigt förfarande. Skydd mot olaga intrång gäller enligt 4 kap. 6 § andra stycket BrB beträffande kontor, fabrik, annan byggnad, fartyg, upplagsplats eller annat dylikt ställe. Enligt Kommentaren till Brottsbalken, del I, 4:e uppl. s. 195 f., avses med "annat dylikt ställe" t. ex. inhägnad byggnadsplats eller liknande, för visst ändamål inrättad plats som det är angeläget att kunna freda mot obehöriga. Förutsättningar för att bedöma det inträffade som olaga intrång synes enligt min mening inte ha förelegat. Enligt vad utredningen i ärendet visar har inte heller eljest allmän ordning och säkerhet kränkts på sådant sätt att ett polisingripande var motiverat. Polisens åtgärder i saken synes främst ha skett för att tillhandagå markägaren i dennes önskan att stoppa penninginsamlingen på

platsen. Det har enligt vad som framgår av det föregående inte ankommit på polisen att lämna markägaren sådant biträde.

Enligt min mening handlade alltså polisen i Växjö fel när den ingrep mot förevarande penninginsamling. Det inträffade är dock inte av sådan beskaffenhet att särskild åtgärd från min sida kan anses påkallad. Jag låter därför bero vid den kritik som innefattas i det sagda.

Åtgärder för förbättring av arbetsläget vid polismyndighet

JO Thyresson meddelade den 31 oktober 1974 följande beslut i ärenden som han upptagit angående polismyndigheten i Malmö polisdistrikt rörande bl. a. arbetsläget vid polismyndigheten.

Jag har innevarande dag meddelat beslut i ett ärende, i vilket Skånemejerier ek. för. framfört klagomål mot polismyndigheten i Malmö för att förundersökning inte verkställts i anledning av en polisanmälan som företaget gjort. Polismyndigheten hade avskrivit ärendet sedan preskription inträtt. Jag inhämtade yttrande från polismyndigheten. I en till yttrandet fogad skrivelse av chefen för bedrägeriroteln lämnades sådana uppgifter att jag fann mig föranlåten att hos polismyndigheten begära en förteckning över de ärenden vilka enligt det s. k. kriminaldiariet avskrivits under de senast förflutna fem åren till följd av preskription.

Sedan en sådan förteckning inkommit hit och det visat sig att den upptog drygt 900 ärenden beslöt jag företaga inspektion hos polismyndigheten.

Vid inspektionen, som ägde rum under tiden 26—30 november 1973, granskades de i förteckningen angivna ärendena. Granskningen gav vid handen att det inte företagits någon utredning i de flesta av ärendena, oaktat det i huvuddelen av dem lämnats uppgift om den misstänkte. På grund av iakttagelserna vid inspektionen belöts om remisser till såväl polismyndigheten som åklagarmyndigheten i Malmö åklagardistrikt (ärendena dnr 93—103/74).

Med överlämnande av nämnda förteckning och protokollet över min inspektion hemställde jag i skrivelse till länsstyrelsen i Malmöhus län den 13 februari 1974 att länsstyrelsen ville avgiva yttrande angående vilka åtgärder som lämpligen borde vidtagas och vad som därvid kunde göras från länsstyrelsens sida för att arbetsläget vid polismyndigheten skulle kunna bli sådant att anmälda brott, oavsett svårighetsgrad, regelmässigt blev utredda i god tid innan straffansvar preskriberades (ärende dnr 422/74).

I en notis i Svenska Dagbladet den 16 februari 1974 med rubriken "20 läkare räddade från skatteåtal" uppgavs bl. a. följande: "Ett 20-tal

Malmöläkare klarar sig från åtal för skattefusk. På fredagen preskriberades deras brott. Polisen har inte hunnit utreda deras fall." Med anledning av uppgifterna i notisen beslöt jag den 18 februari 1974 att inhämta upplysningar och yttrande i saken från polismyndigheten i Malmö (ärende dnr 476/74).

I ärendet dnr 422/74 avseende min hemställan om yttrande från länsstyrelsen i Malmöhus län angående arbetsförhållandena vid polismyndigheten i Malmö inkom det begärda yttrandet den 17 juni 1974. Länsstyrelsen anförde däri följande.

Den konstaterade eftersläpningen av utredningsverksamheten vid kriminalavdelningen måste betecknas som allvarlig, varför skyndsamma åtgärder bedömts vara nödvändiga. Sedan länsstyrelsen hos rikspolisstyrelsen begärt att en organisationsundersökning skulle verkställas i Malmö polisdistrikt har sådan verkställts under våren 1974. Resultatet av undersökningen har redovisats i en 1974-05-31 dagtecknad PM jämte fyra tillhörande bilagor. Såsom framgår av promemorian har behov av väsentliga organisationsförändringar ansetts föreligga såväl ifråga om ledningsorganisationen som inom ett flertal av distriktets arbetsenheter, vartill kommer behov av betydande personalutökningar. Över förslagen har polisstyrelsen i Malmö avgett yttrande. I skrivelse 1974-10-06 har länsstyrelsen hos rikspolisstyrelsen tillstyrkt vidtagande av de föreslagna organisationsförändringarna redan fr. o. m. 1974-07-01. Det är länsstyrelsens uppfattning att om de föreslagna åtgärderna blir vidtagna polisdistriktets arbetsmöjligheter skall påtagligt förbättras så att en upprepning av de av justitieombudsmannen påtalade förhållandena skall kunna undvikas. Länsstyrelsen kommer för sin del att i fortsättningen noga följa utvecklingen inom Malmö polisdistrikt.

Jag finner det inte påkallat att tynga beslutet med en redogörelse för det avgivna förslaget till organisationsförändringar i Malmö polisdistrikt. Som framhållits i länsstyrelsens yttrande föreslås väsentliga förändringar och betydande personalförstärkningar.

Från polisstyrelsens yttrande över rikspolisstyrelsens förslag till organisationsförändringar kan det vara av intresse att återge följande allmänna uttalanden.

Rikspolisstyrelsens utredare har anfört att de föreslagna åtgärderna syftar till att på sikt skapa en preventiv effekt innebärande att brottsligheten minskar. Denna utgångspunkt för förändringarna är helt i överensstämmelse med polisstyrelsens syn på problemen. Polisstyrelsen har med beklagan sett, att stora grupper av samhällsmedborgare känner osäkerhet och otrivsel på grund av ökad brottslighet och ofta förekommande övergrepp mot person. Dessa problem kan inte klaras av enbart genom att bestraffa dem som genom rätts- och ordningsväsendets försorg *kan* ställas till ansvar för olagliga handlingar. De bristande personalresurserna har medfört att möjligheterna att slippa undan polisingripande och åtal blivit allt större. Tilltron till polisen som allmänhetens tjänare har minskat.

Polisstyrelsen hälsar med tillfredsställelse de förslag till åtgärder, som föreslås av rikspolisstyrelsen, och finner det helt i sin ordning att organi-

sationen förstärkes såväl vad det gäller ledning som i övrigt. Polisstyrelsen anser i likhet med rikspolisstyrelsen att tillgängliga resurser bör utnyttjas för förstärkningar inom de sektioner och enheter som direkt påverkar förhållandet till allmänheten. I detta sammanhang vill polisstyrelsen emellertid understryka vikten av kraftfulla insatser för nyrekryteringen, så att bristen på övervakningspersonal kan hävas.

Jag har den 15 augusti 1974 besökt Malmö och därvid sammanträffat med representanter för länsstyrelsen för att informera mig om genomförandet av de planerade organisationsförändringarna i Malmö polisdistrikt. I samma syfte har jag helt nyligen under hand låtit inhämta upplysningar från överdirektören i rikspolisstyrelsen Åke Magnusson. Enligt de upplysningar som jag sålunda erhållit är beslut fattat om att för innevarande år tilldela Malmö polisdistrikt, som för närvarande har 784 polistjänster, 32 nya sådana tjänster. Däremot är det ännu inte klart vilka särskilda befattningar som skall inrättas. Beslut härom och om lönegradsplacering för tjänsterna torde komma att fattas under november 1974. Omedelbart därefter kommer tjänsterna att utlysas. Under år 1975 eller åren 1975—1976 kan ytterligare omkring 30 tjänster förväntas bli tillsatta i Malmö polisdistrikt.

Jag kan till fullo instämma i länsstyrelsens bedömning att eftersläpningen i fråga om utredningsverksamheten vid kriminalavdelningen i Malmö måste betecknas som allvarlig. Det stora antalet ärenden som preskriberats utan att någon utredning företagits talar sitt eget tydliga språk. Situationen har uppenbarligen varit den att ett betydande antal anmälare av brott helt enkelt inte kunnat räkna med att få sin sak utredd. Detta är givetvis fullständigt oacceptabelt. Jag finner det högst anmärkningsvärt att ett sådant tillstånd kunnat få råda under så förhållandevis lång tid som faktiskt varit fallet.

Det behöver knappast sägas att det från rättssäkerhetssynpunkt och för allmänhetens respekt och förtroende för polisen och dess verksamhet är av fundamental betydelse att verksamheten bedrivs effektivt vilket i fråga om utredningsarbetet bl. a. måste innebära att förundersökningar skall verkställas så skyndsamt som möjligt och regelmässigt avslutas i så god tid att åtalsprövning och eventuell ansökan om åtal kan medhinnas innan preskription av straffansvar inträder. För effektivitet i verksamheten måste helt naturligt ställas krav på god personaltillgång men det krävs också — det är viktigt att understryka — att det finns en väl uppbyggd och smidigt fungerande organisation samt en fast ledning som intresserat följer verksamheten inom organisationens olika grenar och tillser att allt fungerar väl.

På initiativ av länsstyrelsen har från rikspolisstyrelsen framlagts förslag till genomgripande organisationsförändringar i Malmö polisdistrikt.

Jag hälsar med stor tillfredsställelse att mina för länsstyrelsen framlagda iakttagelser från min inspektion av polismyndigheten i Malmö lett härtill. Jag vill endast beklaga att omorganisationen ännu inte kunnat påbörjas. Den torde dock kunna igångsättas inom kort. Såvitt jag kan finna är det ett genomtänkt och konstruktivt förslag som lämnats och enligt min bedömning bör förslaget, om det genomförs, vara väl ägnat att åstadkomma de förändringar som erfordras för att verksamheten i polisdistriktet skall komma in i normala banor igen och för att polismyndigheten åter skall bli en i sin helhet effektivt fungerande myndighet. Självfallet är det av stor vikt att distriktet tillförs de tjänster som förslaget förutsätter. Som framgår av det föregående har distriktet för i år tilldelats 32 tjänster och ungefär lika många tjänster kan förväntas under år 1975 eller under åren 1975—1976. Vidare är det naturligtvis angeläget att verksamheten i distriktet, särskilt på utredningssidan, blir föremål för fortlöpande tillsyn. Länsstyrelsen har här sin givna uppgift att tillse att verksamheten bedrives rationellt och effektivt. Jag avser att själv hålla mig underrättad om hur förslaget till organisationsförändringar kommer att genomföras och hur utredningsverksamheten i fortsättningen bedrivs.

Beträffande ärendena dnr 93—103/74 och 476/74 har vad som uppmärksammats i dessa — och som skulle kunna bli föremål för kritik — sin grund i de speciella förhållanden som rått inom utredningsavdelningen i polisdistriktet. Med hänsyn härtill och till de organisationsförändringar som förestår har jag ansett mig kunna stanna vid de förklaringar som lämnats i ärendena. Jag vidtager därför inte någon ytterligare åtgärd i dessa ärenden.

Vissa övriga ärenden

Frågor om förordnande av offentlig försvarare och inställande av huvudförhandling för att lämna sådan försvarare tillfälle att bereda försvaret

G., som avtjänade straff i fångvårdsanstalt, åtalades den 3 oktober 1973 för nya brott. Det upplystes att G. skulle frigivas den 22 oktober 1973. Tingsrätten utfärdade stämning i målet och tog kontakt med G. för att efterhöra om denne önskade offentlig försvarare. G. uppgav dock "att han själv tänkte ordna sitt försvar". Målet företogs till huvudförhandling den 11 oktober 1973. G., som då ej biträddes av försvarare, hemställde att förhandlingen skulle inställas, eftersom han var i behov av ytterligare tid för att förbereda sitt försvar. Tingsrätten beslöt emellertid att målet omedelbart skulle företas till huvudförhandling. Om G. så önskade, skulle advokaten T. kallas till rätten för att biträda G.

Denne förklarade dock att han inte önskade biträde av T. Därefter hölls huvudförhandling, under vilken G. avstod från att yttra sig.

G. hemställde att JO bl. a. skulle utreda om tingsrätten förfarit riktigt.

Remissyttrande avgavs av rättens ordförande. Denne uppgav därvid bl. a. följande.

Då jag satte mig till huvudförhandlingen var jag övertygad om att G. inte ämnade anlita offentlig försvarare. Hans begäran om en sådan vid huvudförhandlingen kom som en överraskning för mig. Jag fick den uppfattningen, att han framställde begäran om uppskov och om utseende av offentlig försvarare bara för att därigenom få möjlighet att bli frigiven den 22 oktober. Min uppfattning grundades delvis på det förhållandet att jag läst handlingarna i målet och konstaterat att utredningen var komplett samt att uppskov med målet för ytterligare utredning inte kunde komma i fråga. Vidare kände jag till att G. hade en benägenhet att ställa sig helt negativ till myndigheterna.

Vid ärendets avgörande uttalade ställföreträdande JO Wigelius bl. a. följande.

G. var åtalad för bl. a. ett grovt förmögenhetsbrott, vilken gärning han förnekat under förundersökningen. Härtill kom att han såsom intagen i fångvårdsanstalt var berövad sin frihet. Med hänsyn främst till dessa förhållanden synes han ha varit i behov av biträde för sitt försvar. Tingsrätten har även vid två tillfällen varit i kontakt med G. i denna fråga. Eftersom G. därvid meddelat att han tänkt ordna sitt försvar själv, kan någon kritik inte riktas mot tingsrätten för det att offentlig försvarare ej förordnats före den planerade huvudförhandlingen. — När det gäller vad som förevarit vid huvudförhandlingen ställer sig dock saken annorlunda. G. inställde sig till huvudförhandlingen den 11 oktober efter att sex dagar tidigare ha delgetts stämning med kallelse i målet. G. åtföljdes därvid inte av någon försvarare. På grund härav och eftersom G., såsom förut sagts, synes ha varit i behov av biträde, borde offentlig försvarare ha förordnats för honom när han vid huvudförhandlingens början begärde det. Från tingsrättens sida har man även erbjudit sig att till G:s biträde tillkalla en advokat på orten. Däremot har tingsrätten inte velat tillmötesgå G:s begäran om att förhandlingen skulle inställas. G. har därför avböjt tingsrättens erbjudande om försvarare. — Enligt 46 kap. 2 § första stycket tredje punkten RB skall huvudförhandling i brottmål inställas och utsättas till annan dag om, då den tilltalade enligt lag skall ha försvarare, sådan inte är närvarande och försvarare icke omedelbart utses. I Gärdes kommentar till Nya rättegångsbalken uttalas, s. 673, i fråga om att i förevarande sammanhang genast utse försvarare, att avgörande för om så skall ske bör vara inte bara om försvarare faktiskt kan utses; omständigheterna bör även vara sådana att försvararen har utsikt att nöjaktigt fullgöra sin uppgift. För att försvararens medverkan vid huvudförhandling inte skall bli endast symbolisk måste denne ges tillfälle att ordentligt sätta sig in i målet bl. a. genom att taga del av handlingarna och genom att överlägga med den tilltalade. Hur lång tid som därvid kan erfordras är avhängigt av målets omfattning och karaktär, försvararens skicklighet m. m. Med hänsyn till det nu aktuella målets beskaffenhet och omständigheterna rörande G:s levnadsförhållanden finner jag det uppenbart att ett förordnande av offentlig

försvarare för G. inte skulle ha varit ändamålsenligt om inte huvudförhandlingen dessutom uppskjutits till annan dag. Det har därför enligt min mening varit fel att besluta om målets företagande till omedelbar huvudförhandling. — Som skäl för tingsrättens handlande i saken har tingsrättens ordförande åberopat bl. a., att han haft den uppfattningen att G:s begäran om uppskov och om utseende av offentlig försvarare varit betingad av att G., mot bakgrund av sina frigivningsförhållanden, velat förhala målets handläggning och avgörande. Denna uppfattning hade, enligt ordföranden, sin grund bl. a. i det förhållandet att utredningen i målet var fullständig och att därför tid för ytterligare utredning inte skulle kunna komma i fråga. — Till att börja med vill jag här framhålla, att det förhållandet att utredningen i målet var fullständig knappast kan ha berättigat till antagandet att G. tillämpade en förhalningstaktik. Måhända har dock andra omständigheter kunnat ge stöd för ett sådant antagande. Hur det än må ha varit med den saken borde det knappast ha tillmätts någon betydelse vare sig för frågan om försvarare skulle förordnas eller för frågan om huvudförhandlingen skulle inställas enligt 46 kap. 2 § första stycket tredje punkten RB. Det måste även beaktas, att G. efter delgivningen av stämning i målet haft förhållandevis kort tid på sig att själv anskaffa försvarare och i övrigt förbereda sitt försvar. Det borde därför inte ha framstått som i och för sig anmärkningsvärt att han infann sig till huvudförhandlingen utan biträde och begärde mer tid för att förbereda sitt försvar, oavsett vad han i detta hänseende uppgett till befattningshavare vid tingsrätten före huvudförhandlingen. — Tingsrätten har uppenbarligen vid sin bedömning särskilt beaktat G:s frigivningsförhållanden. Även om starka skäl talar för att behandla mål rörande den som är intagen i fångvårdsanstalt med förtur, får dock detta inte leda till att rättegångsbalkens regler till skydd för den tilltalade eftersätts. G:s frigivningsförhållanden borde därför inte heller ha tillmätts betydelse vid prövningen av om huvudförhandlingen skulle inställas eller ej, medan de däremot givetvis kunnat beaktas vid bestämmandet av uppskovstiden. — Enligt min mening har alltså tingsrätten vid sitt ställningstagande beaktat omständigheter som i grund och botten varit ovidkommande. Jag finner därför det inträffade betänkligt. Med hänsyn till att G. emellertid inte torde ha tillskyndats någon skada, finner jag mig kunna låta det stanna vid den kritik, som innefattas i det anförda.

Dröjsmål med förordnande av offentlig försvarare

S. hade den 10 september 1973 åtalats för mened. I en klagoskrift till ombudsmannaexpeditionen anförde han kritik mot tingsrätten för att offentlig försvarare inte hade förordnats förrän den 23 oktober 1973.

Av utredningen framgick att det i stämningsansökan angivits att S. önskade advokaten W. såsom offentlig försvarare och att rätten (rådmannen T.) utfärdat stämning den 12 september.

Den 23 oktober hade tingsfiskalen N. förordnat W. till offentlig försvarare för S. Samma dag hade S. kallats till huvudförhandling den 22 november.

T. uppgav att han av närmare angivna skäl — även om direkt jäv icke förelåg — ansett det lämpligast att annan domare i fortsättningen

handlade målet. Han hade därför inte vidtagit annan åtgärd än att utfärda stämning, detta så mycket mera som W. under hand meddelat att han hyste viss tvekan att åtaga sig uppdraget som offentlig försvarare för S. När — planenligt — N. efter tjänstgöring vid annan domstol återvänt till tingsrätten i mitten av oktober 1973, hade han övertagit målet.

Vid ärendets avgörande uttalade ställföreträdande JO Wigelius bl. a. följande.

Vad T. anfört om jäv eller jävsliknande situation har inte utgjort hinder mot att han förordnat offentlig försvarare för S. Det må påpekas att, som framgår av 4 kap. 15 § rättegångsbalken, även en klart jävig domare äger vidtaga vissa brådskande åtgärder i målet. W:s tvekan att åtaga sig uppdraget som försvarare har heller inte bort föranleda den långa tidsutdräkten med förordnandet av försvarare. Målet var väl dessutom av sådan beskaffenhet att det får anses ha varit av särskild vikt att offentlig försvarare för S. förordnats utan dröjsmål. Jag finner således att T. handlagt målet felaktigt i angivet hänseende.

Citering av lagrum då straff ådömes för brott som begåtts innan tidigare dom börjat verkställas (34 kap. 3 § 2 st. BrB)

B. dömdes den 18 maj 1972 av Stockholms tingsrätt för bl. a. misshandel till fängelse en månad. Domen fastställdes av Svea hovrätt den 31 oktober 1972. Innan straffet börjat verkställas dömde Södra Roslags tingsrätt B. den 26 juni 1973 för brott mot uppbördsförordningen, avseende tiden juli 1971—juli 1972, till fängelse en månad. Av denna dom, som vann laga kraft, framgick ej att det förstnämnda straffet beaktats vid straffmätningen. Efter anmälan från åklagaren upptog därför Stockholms tingsrätt frågan om vilket straff B. skulle undergå till följd av Södra Roslags tingsrätts dom. Genom slutligt beslut den 26 februari 1974 bestämde tingsrätten straffet till fängelse en månad.

B. framförde hos JO klagomål mot domstolarna med avseende på bl. a. handläggningen av målen och ådömda straff.

Vid ärendets avgörande uttalade ställföreträdande JO Wigelius bl. a. följande.

B. dömdes av Södra Roslags tingsrätt till straff för brott mot uppbördsförordningen, som begåtts innan Svea hovrätts dom på en månads fängelse för misshandel m. m. börjat verkställas. Detta innebar att tingsrätten dömde B. särskilt till straff för brotten mot uppbördsförordningen. Vid sådant förhållande hade tingsrätten att iakttaga den i 34 kap. 3 § andra stycket brottsbalken (BrB) upptagna regeln om maximistraff m. m.

Om det inte framgår att domstolen bestämt straffet med beaktande av den tidigare domen måste, enligt 34 kap. 10 § andra stycket BrB, en ny prövning av straffbestämningen ske. Det åligger kriminalvårdsstyrelsen att uppmärksamma om det föreligger anledning att frågan om straffet prövas av domstol. Meddelande lämnas till åklagaren, som anmäler frågan till domstol. Om inte annat förordnas gäller domstols beslut i saken utan hinder av att beslutet överklagas.

I förevarande fall har det av Södra Roslags tingrätts dom inte framgått att tingsrätten bestämt straffet med kännedom om att B. tidigare dömts till ett fängelsestraff, som inte börjat verkställas. I Beckmans m. fl. Kommentar till Brottsbalken III, 2:a uppl, s. 304 och s. 327, framhålls det angelägna i att domstolarna åberopar aktuella lagrum — 34 kap. 1 § andra punkten och 3 § andra stycket BrB — för att undvika att förfaranden enligt 34 kap. 10 § andra stycket BrB måste igångsättas. Rättens ordförande har förklarat att han av förbiseende underlåtit att anteckna erforderliga lagrum i domen. Jag låter bero vid denna förklaring.

Straffminimum felaktigt underskridet vid bestämmande av straff för brott som begåtts innan tidigare dom börjat verkställas

Vid inspektion av en tingsrätt iakttogs följande.

Genom dom den 22 februari 1973 hade B. dömts för stöld och olaga hot till fängelse tre månader varjämte villkorligt medgiven frihet förverkats. Tingsrätten dömde B. den 2 oktober 1973 för grovt tillgrepp av fortskaffningsmedel och grov stöld, vilka brott begåtts i oktober 1972, med tillämpning av 34 kap. 3 § andra stycket brottsbalken (BrB) till fängelse en månad.

Sedan yttrande infordrats från rättens ordförande rörande grunderna för beräkningen av strafftidens längd, uttalade JO Thyresson vid ärendets avgörande bl. a. följande.

De brott för vilka B. skulle lagföras hade begåtts före domen den 22 februari 1973. Med tillämpning av 34 kap. 1 § 2. BrB dömde tingsrätten särskilt till påföljd av fängelse för de aktuella brotten.

Då straff på detta sätt bestämts för brott som begåtts innan tidigare dom å fängelse börjat verkställas skall, enligt 34 kap. 3 § andra stycket BrB, i möjlig mån iakttagas att straffen tillhopa inte överstiger vad som är föreskrivet om straffmaximum vid gemensamt straff för alla brotten, och må därvid dömas till lindrigare straff än för brottet är stadgat. Trots att det är fråga om att bestämma straff särskilt för det nya brottet, har lagrummets regler om maximi- och minimigränser ansetts ge vid handen att straffmätning inom dessa gränser bör ske så att den sammantagna fängelsetiden för den totala brottsligheten blir lämpligt avvägd.

Beträffande regeln om möjlighet att underskrida minimum av straffskalan för det nya brottet framhålls i Beckmans m. fl. Kommentar till Brottsbalken III, 2:a uppl. s. 313, att denna bestämmelse givetvis inte skall tillämpas så, att de sammanräknade straffen inte uppgår till det högsta minimum som är stadgat för brotten. I kommentaren anges som exempel härpå att om någon dömts för stöld till fängelse tre månader, skall straffet för grov stöld, begången innan nyssnämnda dom börjat verkställas, bestämmas till minst fängelse tre månader. En annan sak är att straffminimum kan underskridas med stöd av straffminskningsbestämmelserna i 33 kap. 4 § BrB.

I domen den 22 februari 1973 hade B. dömts för stöld och olaga hot till fängelse tre månader. Dessutom hade villkorligt medgiven frihet förverkats, något som i sammanhanget dock saknar betydelse. Tingsrätten dömde B., med åberopande av 34 kap. 3 § andra stycket BrB, för grovt

tillgrepp av fortskaffningsmedel och grov stöld till fängelse en månad. För dessa brott är stadgat fängelse lägst sex månader. Fängelsestraffet för brotten borde därför inte ha understigit tre månader.

Inhämtande i brottmål av upplysningar angående verkställigheten av tidigare ådömd påföljd

G., som undergick interneringspåföljd, hade under pågående långtidspermission gripits, anhållits och häktats såsom misstänkt för misshandel. Under häktningstiden hade övervakningsnämnden den 1 september 1972 beslutat att långtidspermissionen skulle brytas på grund av missbruk. Tingsrätten dömde den 6 november 1972 G. för misshandel och förordnade att G. tidigare ådömd internering skulle avse även de nya brotten. Vidare förordnades att G. inte längre skulle hållas häktad i målet utan omedelbart frigivas.

I klagoskrift till ombudsmannaexpeditionen anförde G:s offentlige försvarare i huvudsak följande.

Det synes helt klart att domstolen utgått från att den G. medgivna långtidspermissionen automatiskt skulle fortsätta men om detta antagande grundats på ovetskap om att övervakningsnämnden förklarat permissionen förverkad eller på förvissning att domstolens senare i tiden kommande prövning av gärningar och personalia rimligtvis borde antingen automatiskt ersätta förverkandebeslutet eller medföra ett självklart ordförandebeslut av övervakningsnämnden, att förverkandebeslutet hävdes, är i närvarande stund ej utrett. — G. kvarhölls emellertid efter domens avkunnande i polishuset p. g. a. övervakningsnämndens förverkandebeslut och återintogs sedermera i anstalt. Hänvändelser till övervakningsnämnden och interneringsnämnden kunde ej leda till G:s omedelbara frisläppande.

Den offentlige försvararen ifrågasatte om övervakningsnämnden ägt motverka tingsrättens avsikt genom att verka för förlängt frihetsberövande av G.

Från tingsrätten inhämtades yttrande bl. a. över om det från tingsrättens sida under häktningstiden införskaffats några upplysningar om verkställigheten av den G. tidigare ådömda interneringspåföljden.

Tingsrättens ordförande yttrade bl. a. följande.

Varken vid häktningsförhandlingen den 27 oktober 1972 eller vid huvudförhandlingen den 6 november 1972 kände jag till att övervakningsnämnden beslutat bryta den G. medgivna långtidspermissionen. Kännedom härom fick jag först vid telefonsamtal till min bostad på kvällen den 6 november 1972 från direktören för allmänna häktet härstädes. Under häktningstiden införskaffades icke från tingsrättens sida upplysningar om verkställigheten av den tidigare ådömda interneringspåföljden. Någon skyldighet härtill torde ej heller ha förelegat. Ifrågasättas kan om icke övervakningsnämnden, som kände till att G. häktats, bort underrätta tingsrätten om att permissionen avbrutits. Jag ifrågasätter slutligen om tingsrätten, även med kännedom om att permissionen avbrutits, skulle ha handlat formellt eller reellt felaktigt genom att i domen förordna att G. skulle försättas på fri fot.

Ställföreträdande JO Wigelius uttalade vid ärendets avgörande bl. a. följande.

Av klagoskriften framgår att G. vid domens avkunnande inte utan anledning fått intrycket att han skulle omedelbart frigivas. Det är därför förståeligt att han reagerade kraftigt när han omhändertogs i anstalt. Händelsen är mycket beklaglig och borde ej ha fått inträffa. Det är i hög grad önskvärt att berörda myndigheter alltefter omständigheterna etablerar den kontakt med varandra som är nödvändig för att liknande händelser skall kunna undvikas. — — — Övervakningsnämndens beslut den 1 september 1972 var ej bekant för tingsrätten förrän efter det att tingsrätten meddelat dom den 6 november 1972. Nämnden har ej haft någon föreskriven skyldighet att underrätta tingsrätten om beslutet och någon formell skyldighet för tingsrätten att inhämta upplysningar rörande verkställigheten — utöver vad som framgår av kriminalregisterutdraget — finnes ej. Av kriminalregisterutdraget framgick emellertid att G. undergick interneringspåföljd sedan den 10 november 1970 och att han ej var överförd till vård utom anstalt. Av yttrande från övervakaren framgick vidare att han erhållit långtidspermission den 20 juli 1972. Tingsrätten har med hänsyn till dessa och övriga omständigheter haft all anledning att räkna med att långtidspermissionen kunde ha avbrutits och det är enligt min uppfattning förvånansvärt att tingsrätten i det läget kunnat — som tydligen skett — utgå från att G. skulle vara på fri fot i och med att häktningen hävdes. Om tingsrätten skaffat in upplysningar om hur det förhöll sig med permissionen hade möjligen frågan om G:s hållande i häkte kommit i ett annat läge och ett i och för sig formellt riktigt förordnande om G:s frigivning hade kunnat formuleras så, eller åtminstone i samband med domens avkunnande förklaras så, att det beklagliga missförståndet aldrig uppstått. Vad som förekommit är emellertid ej av beskaffenhet att kunna läggas någon tjänsteman vid tingsrätten till last såsom tjänstefel. Jag låter det därför stanna vid det påpekande som innefattas det sagda.

Protokollering vid huvudförhandling i förenklad form

Vid inspektion av en tingsrätt iakttogs i flera fall att, när huvudförhandling hållits i förenklad form i omedelbart samband med förberedelsen, det i protokollet endast angivits att rätten övergått till huvudförhandling medan vad som därvid yrkats och åberopats ej ens genom hänvisning uttryckligen angivits i protokollet.

Ställföreträdande JO Wigelius uttalade i anledning därav följande.

Den nuvarande bestämmelsen i RB 42: 20 tredje stycket tillkom genom lag den 29 maj 1969.

I förarbetena till lagen (prop. 1969: 44 s. 344 och 379) uttalades att vad som föreskrevs i lagrummet ansågs gälla redan dessförinnan, men att det, när det i lagförslaget föreslogs vidgat utrymme för huvudförhandling i förenklad form, syntes lämpligt med en uttrycklig bestämmelse i ämnet. Såsom framgår av stadgandet, som anknyter till förcskriften i RB 17: 2 första stycket första punkten, behöver det som förekommit vid förberedelsesammanträdet inte upprepas vid huvudförhandlingen. Självfallet kan emellertid parterna komplettera t. ex. sina sakframställningar och bevisupptagning kan äga rum (jfr prop. 1969: 44 s.

341 och 371). För dokumentation av vad som faktiskt förekommit vid huvudförhandlingen är man hänvisad till protokollet. Det må understrykas att den nya bestämmelsen inte innebär att förberedelsen skall anses som huvudförhandling. I förarbetena till 1969 års nämnda lag finns inget uttalande om ändrad tillämpning av protokolleringsbestämmelserna i 6 kap. rättegångsbalken och någon lagändring i den delen skedde ej heller. Den uttryckliga föreskriften i RB 6: 5 att i protokollet hänvisning skall ske, när vad som skall antecknas redan förut upptecknats, är sålunda alltjämt gällande och enligt min mening har lagfästandet i RB 42: 20 tredje stycket av praxis rörande rättegångens gestaltning inte medfört att protokolleringsbestämmelsen kan åsidosättas. Det är tvärtom viktigt att i mål, som handläggs i förenklad form, klart framgår vad som förekommit vid huvudförhandlingen. De införda förenklingarna avser således förfarandet men inte protokolleringen. En annan sak är att förenklingarna medför att protokollet i många fall kan avfattas utomordentligt enkelt i vad gäller huvudförhandlingen. Tillräcklig hänvisning kan ofta vara exempelvis att parterna vid huvudförhandlingen hänför sig till vad de anfört och åberopat under det avslutande förberedelsesammanträdet. Saknas varje form av föreskriven hänvisning i protokollet anser jag alltså att avfattningen är bristfällig.

Underrättelse från överrätt angående förvisning

I ett ärende upptogs frågan om till vilken myndighet — kriminalvårdsmyndighet eller länsstyrelse — överrätt enligt 74 § utlänningskungörelsen skall, förutom till statens invandrarverk, expediera dom eller beslut rörande fullföljd fråga om förvisning. Ärendet gällde ett fall där det av underrätt i samband med förordnande om förvisning ådömda frihetsstraffet såtillvida avtjänats att den dömde var villkorligt frigiven, när förvisningsfrågan avgjordes av överrätten.

Vid ärendets avgörande uttalade JO Thyresson bl. a. följande.

Författningsbestämmelserna om förvisning bygger bl. a. på att förvisningen i princip skall verkställas omedelbart efter det att frihetsstraff avtjänats. I 75 § utlänningskungörelsen föreskrives att underrättelse skall lämnas om tidpunkten, när anstaltsbehandling beräknas upphöra. Syftet med den bestämmelsen är uppenbarligen att få verkställighetsärendet så förberett att verkställigheten kan äga rum i omedelbar anslutning till behandlingens upphörande. Den behandling som avses med bestämmelsen kan ej anses vara annan än den som faktiskt verkställes. Detta torde direkt framgå av 75 § sista stycket samma kungörelse, vari föreskrives skyldighet för kriminalvårdsstyrelsen att tillse att underrättelse lämnas om ändring inträffar i fråga om tidpunkten eller orten för *frigivningen.*

Föreskrifterna i 74 § utlänningskungörelsen om allmän domstols underrättelseskyldighet rörande dom eller beslut om förvisning bör läsas mot bakgrund av bl. a. de nu återgivna bestämmelserna i kungörelsen. Därav får anses följa att bestämmelsen i 74 § första stycket andra punkten inte avser de fall, när frigivning redan skett från den anstaltsbehandling som är i fråga.

Författningstexten ger således enligt min mening tillräcklig upplysning om hur expedieringarna skall ske i dylika fall. Jag kan dock förstå

att den som läser expedieringsföreskrifterna utbrutna ur sitt sammanhang kan missledas av deras ordalydelse. Det är mig bekant att expedieringen i överrätterna ofta handhas enbart av icke rättsbildad personal, som följer främst anvisningarna i förekommande expeditionshandböcker. I ett yttrande i ärendet framhålles att handböckerna inte lämnar direkt uttalad anvisning om hur det bör förfaras i fall som det förevarande. På grund härav anser jag att saken bör bringas till kännedom för domstolsväsendets organisationsnämnd, som handhar utarbetandet av expeditionshandledningar.

Ersättning till personer som vid huvudförhandling i brottmål höres angående den tilltalades personliga förhållanden

Vid inspektion av en tingsrätt uppmärksammades följande.

Vid huvudförhandling i brottmål hade i påföljdsfrågan hörts två personer som var anställda vid ett behandlingshem. De hade tillerkänts ersättning av allmänna medel för sin inställelse. I huvudförhandlingsprotokollet hade emellertid ej antecknats i vilken egenskap de hörts. Rättens ordförande uppgav att de tillerkänts ersättning "jämlikt grunderna för vittneskungörelsen".

Ställföreträdande JO Wigelius anförde.

Enligt vittneskungörelsen (SFS 1973: 262) gäller fr. o. m. den 1 april 1974 (SFS 1974: 109) att reseersättning, traktamente och ersättning för tidsspillan får tillerkännas vårdnadshavare som skall höras enligt 21 kap. 1 § RB eller enligt 9 § lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare, den som enligt skyddskonsulents förordnande utfört eller biträtt vid utförande av personundersökning samt förtroendeman enligt 4 § lagen om personundersökning i brottmål. Förutom de nu angivna kan det ibland vara angeläget att i påföljdsfrågan höra även andra personer. Dessa bör i så fall regelmässigt höras som vittnen och blir då givetvis jämställda med "vanliga" vittnen i fråga om rätt till ersättning (36 kap. 24 § RB). Merendels torde sådana vittnen som det här är fråga om vara kallade av rätten. I vart fall torde de ofta — efter förordnande av rätten — kunna anses som hörda på rättens initiativ. De är alltså vanligtvis berättigade till ersättning av allmänna medel för resa, uppehälle och tidsspillan i anledning av inställelsen vid rätten.

Domförhet vid beslut om ändrad tid för dom

Vid inspektion av en tingsrätt uppmärksammades ett brottmål, där parterna, sedan huvudförhandlingen förklarats avslutad, underrättats om att dom skulle komma att meddelas genom att å viss angiven tid hållas tillgänglig å rättens kansli. Rätten hade vid huvudförhandlingen varit sammansatt av ordförande jämte nämnd. Emellertid hade ordföranden vid ett par tillfällen senare låtit meddela parterna och nämnden att domen skulle komma att meddelas vid senare tidpunkter.

Sedan ställföreträdande JO Wigelius vid inspektionen påpekat att det enligt 30 kap. 7 § rättegångsbalken är r ä t t e n som beslutar om an-

stånd med doms meddelande uppgav rättens ordförande i avfordrat yttrande bl. a. följande.

I 1 kap. 3 § rättegångsbalken föreskrives, att tingsrätt i brottmål i allmänhet skall bestå av en lagfaren domare och nämnd men att rätten är domför med en lagfaren domare bland annat vid måls avgörande utan huvudförhandling samt vid annan handläggning, som ej sker vid sådan förhandling, eller vid bevisupptagning, varom nu ej är fråga.

Jag har tolkat domförhetsregeln så att beslut av det slag, som avses med ämbetets remiss, utgör sådan handläggning, vid vilken ensamdomare är behörig. Att en sådan tolkning ej varit avsedd framgår av motiven (H II 1943 s. 15 f). De gängse kommentarernas allmänna uttalanden i tolkningsfrågan ter sig dock ej klargörande (Gärde, Nya rättegångsbalken s. 16, Söderlund, Rättegångsbalken s. 14).

Vid ärendets avgörande uttalade Wigelius bl. a. följande.

Såsom rättens ordförande vitsordat ger motiven till domförhetsreglerna i rättegångsbalken ej stöd för att ensamdomare skulle kunna på egen hand besluta om ändring av den tid för doms meddelande, som rätten — ordföranden och nämnd — bestämt och lämnat underrättelse om till parterna. Ordförandens åtgärd att själv fatta ifrågavarande beslut var således felaktig.

Avkunnande av dom vid särskilt utsatt sammanträde

Vid inspektion av en tingsrätt uppmärksammades ett fall där huvudförhandlingen i ett brottmål avslutats med tillkännagivande att dom i målet skulle komma att avkunnas viss dag en vecka senare. Till detta tillfälle kallades varken den tilltalade, som var häktad, eller åklagaren. Parterna kom ej heller tillstädes och domen avkunnades av rättens ordförande ensam.

Ställföreträdande JO Wigelius anförde härtill bl. a. följande.

Avkunnas inte dom vid huvudförhandling, skall domen enligt 30 kap. 7 § andra stycket rättegångsbalken avkunnas vid annat rättens sammanträde eller meddelas genom att hållas tillgänglig på domstolens kansli. Att avkunna dom utan samband med huvudförhandling eller särskild överläggning till dom och dessutom utan att parterna är närvarande synes föga meningsfullt. Ett sådant förfarande bör självfallet inte användas i syfte att vinna tid för domens avfattande och expediering. Över huvud taget torde avkunnande av dom vid särskilt för detta ändamål utsatt sammanträde inte böra förekomma annat än i sådana fall då rätten bedömer ett muntligt avkunnande av domen som angeläget med tanke på den verkan det kan ha på den dömde eller då rätten önskar rikta några ord till den dömde i anslutning till avkunnandet av domen eller lämna honom en närmare redogörelse för domens innebörd. I övrigt torde kanslidom böra meddelas, om avkunnande inte kan ske i anslutning till att domen beslutats. — När det gäller rättens sammansättning vid det sammanträde då dom skall avkunnas är jag för egen del närmast benägen att anse att nämnd skall närvara, men jag vill inte bestämt hävda den meningen.

Domförhet i mål angående försättande i konkurs

Vid inspektion av en tingsrätt uppmärksammades att en tingsnotarie jämte nämnd hade meddelat beslut i mål angående försättande i konkurs.

Ställföreträdande JO Wigelius anförde med anledning härav.

I 1 kap. 3 § rättegångsbalken stadgas som huvudregel för tvistemål att tingsrätt vid handläggning därav är domför med tre lagfarna domare. Mer än fyra lagfarna domare får enligt samma lagrum inte samtidigt sitta i rätten. För vissa familjerättsliga mål har i giftermålsbalken och föräldrabalken gjorts det undantaget att de skall handläggas med nämnd. Något sådant undantag har inte gjorts beträffande konkursmål. I 211 § konkurslagen stadgas däremot att rätten vid handläggning bl. a. av mål om försättande i konkurs är domför med en lagfaren domare. Denna bestämmelse sammanställd med 1 kap. 3 § rättegångsbalken är att förstå på så sätt att mer än en lagfaren domare inte erfordras för sådan handläggning. Däremot kan givetvis tre eller fyra lagfarna domare deltaga. Utrymme för nämnds deltagande i handläggningen saknas. Någon valfrihet härvidlag är inte avsedd. Tingsrätten har således haft felaktig sammansättning vid handläggningen av ifrågavarande mål om försättande i konkurs.

Tidpunkt för första borgenärssammanträde i konkurs

Vid inspektion av en tingsrätt uppmärksammades ett konkursärende, där beslut om egendomsavträde meddelats den 25 juni 1970. Första borgenärssammanträde hade hållits den 18 augusti 1970.

Ställföreträdande JO Wigelius anförde med anledning härav.

Första borgenärssammanträde skall enligt 19 § tredje stycket konkurslagen äga rum inför konkursdomaren inte tidigare än tre veckor och inte senare än fem veckor från beslutet om egendomsavträde. Om det med hänsyn till konkursboets omfattning och beskaffenhet prövas oundgängligen nödvändigt får konkursdomaren utsätta sammanträdet att hållas senare än nyss sagts. Det har inte gått att få något säkert besked om anledningen till att borgenärssammanträdet i förevarande fall ägt rum nära åtta veckor efter konkursbeslutet. Möjligen kan det enligt vad som upplysts ha berott på att konkursen inträffat under sommartid och att det på grund av semester varit svårt för t. ex. rättens ombudsman att inställa sig till borgenärssammanträde tidigare än som skett. Jag vill påpeka att detta dock inte varit något lagligt skäl för att hålla sammanträdet senare än fem veckor efter egendomsavträdet.

Förutsättningar för kungörelsedelgivning

I en klagoskrift till ombudsmannaexpeditionen uppgav Ö. att Luleå tingsrätt meddelat utslag i ett lagsökningsmål, i vilket Ö. var gäldenär utan att han dessförinnan beretts tillfälle att yttra sig.

Av utredningen i ärendet framgick beträffande handläggningen av lagsökningsmålet i huvudsak följande.

Sedan rätten försökt att delge Ö. under uppgiven adress i Luleå ge-

nom särskild postdelgivning, erhölls uppgift om att Ö:s postadress skulle vara en viss postbox i Spånga. Då även delgivningsförsök genom denna adress misslyckats, gjordes försök med stämningsmannadelgivning å en uppgiven gatuadress i Spånga. Ö. kunde emellertid inte heller där anträffas för delgivning. Rätten gjorde ytterligare ett försök att delge Ö. över postboxadressen i Spånga. Sedan även detta misslyckats, anmodades borgenären att till rätten inkomma med ytterligare adressuppgift på Ö. Borgenären begärde emellertid att Ö. skulle delges genom kungörelse. Rätten beslutade därom och som skäl för beslutet anfördes att det kunde antagas att Ö. avvikit eller eljest höll sig undan. Försök hade dock dessförinnan gjorts att genom stämningsman delge Ö. på adressen i Luleå. Detta hade dock inte lyckats. Av hindersbevis framgick, att Ö:s moder uppgett att Ö:s postadress var förutnämnda postbox i Spånga. Hindersbeviset innehöll däremot inga uppgifter om att registerkontroll skett vid pastorsämbete och andra myndigheter. Stämningsmannen i Luleå hade till rätten muntligen uppgett, att han gjort flera misslyckade försök att delge Ö. och att han funnit skäl misstänka att Ö. avvikit eller avsiktligt höll sig undan. Han hade därför bett Ö:s moder att taga emot handlingarna. Detta hade hon dock vägrat under påstående att Ö:s adress var den angivna postboxen i Spånga.

Vid ärendets avgörande uttalade ställföreträdande JO Wigelius bl. a. följande.

Prövningen av huruvida förutsättningarna för kungörelsedelgivning är för handen ankommer på domstolen. Vilken utredning som härvid skall krävas får bedömas efter omständigheterna i varje särskilt fall. Enbart uppgifter i saken från part kan dock inte vara tillfyllest, utan därtill bör föreligga annan utredning, t. ex. från stämningsman. Naturligtvis skall kungörelsedelgivning endast komma i fråga när annat delgivningsförfarande inte står till buds. Vid beslut om kungörelsedelgivning enligt 15 § andra stycket delgivningslagen (DL) måste sådan utredning föreligga som verkligen ger domstolen anledning antaga att den sökte avvikit eller på annat sätt håller sig undan. Endast det faktum att den sökte vid delgivningsförsöken ej är anträffbar i den uppgivna bostaden kan som regel ej utgöra tillräckliga skäl för sådant antagande. Den sökte vistas kanske av helt naturliga orsaker på annan plats under aktuell tid. I förevarande fall har den befattningshavare, som meddelat beslutet om kungörelsedelgivning, till stöd för sitt antagande att Ö. skulle ha avvikit eller eljest höll sig undan åberopat dels att Ö. ej anträffats trots alla delgivningsförsök, dels att stämningsmannen i Luleå lämnat uppgifter som tydde på att Ö. höll sig undan för delgivningen. Av de uppgifter som lämnats i ärendet framgår dock ej närmare vilka omständigheter som föranlett stämningsmannen att misstänka att Ö. höll sig undan.

Av de uppgifter som Ö:s moder lämnat om Ö:s postadress, vilka uppgifter inte motsägs av vad stämningsmannen i Luleå meddelat, torde det ha varit klart att Ö. ej bodde i Luleå under aktuell tid. Det faktum att Ö. ej kunde anträffas i Luleå borde därför inte ha tillmätts särskild betydelse i saken. Vad som därutöver förekommit vid delgivningsförsöken i

Spånga har enligt min mening inte heller utgjort tillräckliga skäl för antagandet att Ö. avvikit eller eljest höll sig undan delgivningen. I målet synes därför inte förutsättningarna för kungörelsedelgivning enligt 15 § andra stycket DL ha förelegat.

Vid prövningen av om kungörelsedelgivning får ske är frågan om den söktes hemvist av betydelse. Saken är av vikt även vid granskningen av om giltig s. k. surrogatdelgivning skett. När det gäller att bestämma en persons hemvist enligt delgivningslagen kan mantalsskrivningsförhållandet inte tillmätas samma betydelse, som när det gäller hemvistet vid bestämmande av laga domstol i tvistemål. Av hänsyn till bl. a. att ett delgivningsförfarande bör vara effektivt och okomplicerat, synes det naturligt att hemvistbegreppet inte ges en alltför formell innebörd. Övervägande skäl talar snarare för att det verkliga boendeförhållandet bör vara avgörande, i vart fall när förhållandet är av mer stadigvarande natur. I Gärdes kommentar till Nya rättegångsbalken s. 450 uttalas även angående surrogatdelgivning enligt 33 kap. 8 § rättegångsbalken, vilken bestämmelse numera överförts till 12 § DL, att sådan delgivning ej får ske annorstädes än i det hus där den sökte har sitt hemvist, dvs. har stadigvarande bostad. Således bör den som t. ex. flyttat till ny bostad utan att detta återverkat på mantalsskrivningsförhållandet anses ha sitt hemvist i den nya bostaden. Å andra sidan bör den, som visserligen är mantalsskriven under viss adress men som inte bor där eller har annan stadigvarande bostad, kunna anses sakna hemvist. Genom vad som i förevarande fall framkommit om Ö:s förhållanden torde med fog kunna hävdas att Ö. vid tillfället saknade känt hemvist. Eftersom det inte gick att klarlägga var Ö. uppehöll sig, synes mig därför förutsättningarna för kungörelsedelgivning enligt 15 § första stycket DL ha förelegat.

Avfattning av avskrivningsbeslut i mål angående utmätningsed

I en skrift till riksdagens ombudsmannaexpedition framförde W. klagomål över handläggningen av ett mål angående utmätningsed. Av utredningen framgick bl. a. att W. av vederbörande konkursdomare hade förpliktats att avlägga utmätningsed, men att ansökningen i målet återkallats innan W. avlagt eden. Konkursdomaren hade avskrivit målet från vidare handläggning.

Vid granskning av tingsrättens akt uppkom fråga om inte beslutet om förpliktande för W. att avlägga utmätningsed borde ha undanröjts i samband med att målet avskrevs. Över denna fråga inhämtades yttrande från konkursdomaren. Denne anförde därvid att han ansett det vara tillfyllest med ett vanligt avskrivningsbeslut eftersom det däri, visserligen underförstått, dock låg att gäldenären ej längre var skyldig att avlägga eden.

Ställföreträdande JO Wigelius anförde vid ärendets avgörande bland annat att det kan vara lämpligt att ett avskrivningsbeslut i mål angående utmätningsed, för tydlighetens skull, avfattas så att det uttryckligen framgår att det tidigare beslutet om skyldighet att avlägga utmätningsed inte längre gäller.

Laga domstol i mål om betalningsföreläggande

En borgenär hade hos Stockholms tingsrätt ansökt om betalningsföreläggande mot en gäldenär med c/o-adress hos ett företag i Stockholm och blivit förelagd att inom 14 dagar från delgivning av föreläggandet komplettera ansökan med mantalsskrivningsbevis för år 1974 eller ange vad som eljest betingade rättens behörighet. Borgenärens ombud, som hade inhämtat att sådan handläggning var praxis, när gäldenärens adress angavs som c/o-adress, kritiserade denna praxis med åberopande av 31 § lagsökningslagen och 10 kap. 1 § sista stycket rättegångsbalken (RB).

Vid ärendets avgörande uttalade ställföreträdande JO Wigelius följande.

Regeln i RB 10: 1 sista stycket förutsätter att den som sökes icke äger känt hemvist vare sig inom eller utom riket. Den är således inte alternativ i förhållande till den allmänna forumregeln i första stycket, som utsäger att laga domstol är rätten i den ort, där svaranden har sitt hemvist. Då rätten självmant skall pröva sin behörighet i mål om lagsökning eller betalningsföreläggande erfordras att det av ansökningen framgår vilka omständigheter, som betingar denna. Bestämmelsen om att borgenärs uppgift om dylika omständigheter skall tagas för god, om anledning ej förekommer att den är oriktig, motsvarar vad som sägs i RB 10: 18 beträffande allmänna tvistemål, där svaranden uteblivit eller underlåtit att inkomma med svaromål. I sådana mål skall emellertid enligt RB 33: 1 stämningsansökan innehålla uppgift om svarandens hemvist, vilket särskilt åberopades i motiven till RB 10: 18 (processlagberedningens förslag till rättegångsbalk, SOU 1938: 44 s. 153).

Beträffande betalningsföreläggande finns i 19 § lagsökningslagen föreskrivet att ansökningen skall innehålla uppgift bl. a. om gäldenärens namn och, där så kan ske, dennes personnummer, yrke, hemvist, postadress och telefonnummer. Det är således inte obligatoriskt att gäldenärens hemvist anges. Däremot föreskrivs i samma stadgande att borgenären i ansökningen skall ange de omständigheter som betingar rättens behörighet, om denna ej framgår av vad eljest anföres. Enligt 21 § lagsökningslagen skall ansökning om betalningsföreläggande avvisas, om rätten prövar hinder möta för upptagande av ansökningen.

Tillämpning av regeln att borgenärens uppgift om de omständigheter som betingar rättens behörighet skall tagas för god, om anledning ej förekommer att den är oriktig, förutsätter ju att borgenären lämnat någon sådan uppgift. Det är enligt min mening tvivelaktigt, huruvida uppgift om gäldenärs c/o-adress hos ett företag i Stockholm överhuvudtaget kan betraktas som en behörighetsuppgift. Klaganden har inte påstått att ansökningen i övrigt skulle ha innehållit något, varav man kunde sluta sig till att domstolen var behörig. Jag får sålunda utgå från bl. a. att det inte lämnats uppgift om att gäldenären saknade känt hemvist inom eller utom riket, något som erfordrats för tillämpning av det av klaganden åberopade stadgandet i RB 10: 1 sista stycket.

Det bör enligt min mening anses helt i sin ordning att rätten i det angivna läget beredde borgenären tillfälle att komplettera sin ansökan och att därvid avvisningspåföljd utsattes i föreläggandet.

Fråga om bestridande i mål om betalningsföreläggande inkommit inom förelagd tid

Enligt ett av en tingsrätt utfärdat föreläggande i mål om betalningsföreläggande hade gäldenären att inom sju dagar från delgivningen anmäla sitt bestridande till rätten. Bestridandet skulle vara rätten till handa senast på sjunde dagen före tjänstetidens slut. Sedan gäldenären den 1 oktober 1973 delgetts föreläggandet och eftersom något bestridande därefter inte inkommit, meddelade rätten på morgonen den 9 oktober slutbevis i målet. Härefter inkom med posten under förmiddagen samma dag ett bestridande från gäldenären till avdelningen för betalningsföreläggande vid rätten. Försändelsen hade avskilts för rätten på postanstalt den 8 oktober.

Gäldenären klagade hos JO över att slutbevis i målet meddelats trots att han avlämnat sitt bestridande vid sådan tidpunkt att detta skulle vara rätten till handa inom förelagd tid.

Efter företagen utredning anförde ställföreträdande JO Wigelius vid ärendets avgörande bl. a. följande.

Enligt 33 kap. 3 § första stycket rättegångsbalken (RB) skall inlaga eller annan handling anses ha inkommit till rätten den dag då handlingen anlänt till rätten eller kommit behörig tjänsteman till handa. Kan det antagas att handlingen viss dag avlämnats i rättens kansli eller avskilts för rätten på postanstalt, anses handlingen, enligt 3 § andra stycket, ha inkommit den dagen, om den kommit behörig tjänsteman tillhanda närmast följande arbetsdag. I den proposition, vari nuvarande lydelse av lagrummet föreslogs (prop. 1973: 30 s. 81) uttalar departementschefen, att detta endast reglerar frågan om vilken dag en handling skall anses inkommen. Däremot anger paragrafen inte vilken tidpunkt på dagen som en handling skall anses ha kommit in. Om det i författning eller enligt beslut av myndigheten angetts viss tid på dagen då en handling skall vara inkommen torde, enligt departementschefen, som regel få krävas att handlingen kommit myndigheten till handa före den bestämda tidpunkten. — I detta fall hade rätten bestämt att bestridande skulle ha kommit rätten till handa senast på sjunde dagen före tjänstetidens slut. Härigenom hade rätten, ehuru något uttryckligt klockslag inte angetts, dock fastställt den tidpunkt på dagen när handlingen skulle vara rätten till handa.

Gäldenärens bestridande hade inte faktiskt kommit rätten till handa före tjänstetidens slut, klockan 16.40, den 8 oktober 1973, vilket var sjunde dagen efter delgivningen. Däremot hade försändelsen med bestridandet avskilts för rätten på postanstalt den 8 oktober. — Det kan väl tänkas att gäldenärens bestridande sorterats in i rättens postfack någon gång mellan sista posthämtningen för dagen och tjänstetidens slut. Med hänsyn härtill har såväl lagmannen som vederbörande chefsrådman i tingsrätten ansett att det torde vara mest förenligt med lagstiftningens syfte att anse att bestridandet kommit in i rätt tid, även om ett motsatt betraktelsesätt knappast torde kunna betecknas som oriktigt.

Om man utgår från att föreläggandet innebar att bestridandet skulle ha kommit rätten till handa före viss bestämd tidpunkt, är jag för egen del — eftersom 33 kap. 3 § andra stycket RB enligt motiven över huvud

taget inte är tillämplig i sådana fall — inte övertygad om att gäldenärens bestridande bör anses ha inkommit i rätt tid; detta även om försändelsen må ha avskilts för rätten på postanstalt före tjänstetidens slut. Frågan synes mig vansklig och sådan att den lämpligen borde avgöras genom prejudikat. Det sagda innebär att jag i vart fall inte finner mig ha anledning att kritisera tingsrättens avgörande.

— — —

Tidigare angavs i fullföljdshänvisningar tjänstetidens slut viss dag som den sista tidpunkt då en fullföljdsinlaga skulle ha inkommit till domstolen. Som en följd av ändringen i 33 kap. 3 § RB förekommer emellertid denna tidsbestämning inte längre i sådana sammanhang. Av flera skäl synes det mig olämpligt att i andra fall fortfarande ange tjänstetidens slut som den sista tidpunkt viss dag då handling eller inlaga skall ha kommit in till domstol. Avsaknaden av uttryckligt klockslag kan skapa oklarhet och därför leda till onödiga rättsförluster. Dessutom är det uppenbart att inte bara enskilda parter utan även ombud inte alltid torde komma att ha klart för sig att 33 kap. 3 § RB inte är tillämplig när det fastställts viss bestämd tid på dagen då en handling senast skall vara inkommen. Chefsrådmannen har i detta hänseende även förklarat att avfattningen av föreläggandena i mål om betalningsföreläggande ändrats på så sätt att däri ej längre anges att bestridande skall ha inkommit till rätten före tjänstetidens slut viss dag.

Syftet med ändringen i 33 kap. 3 § RB var bl. a. att bestämmelserna i rättegångsbalken i förevarande hänseende skulle bringas i överensstämmelse med motsvarande regler i förvaltningslagen och förvaltningsprocesslagen. I propositionen 1973: 30 framhölls särskilt betydelsen för den enskilde av att bestämmelserna om ingivande av handlingar m. m. utformades lika för förvaltningsmyndigheter, förvaltningsdomstolar och allmänna domstolar.

Mot den angivna bakgrunden vill jag avslutningsvis framhålla att domstolarna torde ha god anledning iakttaga restriktivitet när det gäller att bestämma att inlaga eller annan handling skall ha inkommit viss bestämd tid på dagen. I vissa fall, där domstol har att efter utgången av bestämd tidsfrist omedelbart fatta beslut eller vidtaga annan åtgärd, kan det emellertid vara lämpligt att ange ett bestämt klockslag viss dag som sista tidpunkt. Så är fallet t. ex. när det för domstol gäller att bestämma tid för åtals väckande i samband med beslut om straffprocessuellt tvångsmedel.

Fråga huruvida fordran i lagsökningsmål grundade sig på skriftligt fordringsbevis

Vid inspektion av en tingsrätt uppmärksammades ett lagsökningsmål, där borgenären till grund för sin ansökan åberopat dels en beställningssedel avseende en checkprotektor till visst angivet pris och dels en faktura, som upptog det i beställningssedeln angivna priset samt mervärdeskatt och fraktkostnader till angivna belopp. Tingsrätten hade meddelat utslag i enlighet med ansökningen.

Yttrande inhämtades huruvida borgenärens yrkande i vad det avsåg mervärdeskatt och frakt kunde anses grundat på skriftligt fordringsbevis. Rättens ordförande, tingsnotarien L., uppgav därvid följande.

Vid granskningen av den aktuella ansökan om lagsökning konstaterades, att av det skriftliga fordringsbeviset icke framgick huruvida kapitalbeloppet innefattade mervärdeskatt. Med hänsyn till att mervärdeskatten är accessorisk och till sin storlek bestämd i lag, upptogs ansökan med möjlighet för gäldenären att bestrida ansökan, därest kapitalbeloppet innefattade mervärdeskatt. Någon invändning restes ej från gäldenären.

I fordringsbeviset fanns följande klausul tryckt: "Konditioner: Fritt Stockholm — Netto extra kontant". Av den till ansökan fogade fakturakopian framgick, att varan levererats till gäldenären per ilgods och att fraktkostnaden uppgått till 10 kr. 60 öre. Med hänsyn till klausulen "Fritt Stockholm" tolkades motsatsvis den upptagna fordran för frakt utanför Stockholm såsom grundad på det skriftliga fordringsbeviset. Det förhållandet, att fraktkostnadens belopp ej var fastställt i fordringsbeviset, ansågs sakna betydelse. Detta med stöd av att man i praxis ansett det möjligt att upptaga ansökningar innefattande kostnad, som till sitt belopp icke varit bestämd i fordringsbeviset, men där av fordringsbeviset framgått att gäldenären skall betala ifrågavarande kostnad.

Ställföreträdande JO Wigelius anförde vid ärendets avgörande följande.

Enligt 1 § lagsökningslagen må gäldenären lagsökas för fordran som grundar sig på skuldebrev eller annat skriftligt fordringsbevis. I praxis har, som L. framhållit, godtagits att fordringsbeviset måste kompletteras med andra handlingar för att fordringsbeloppet skall kunna bestämmas. En förutsättning härför torde dock vara att fordringsbeviset upptar ifrågavarande förpliktelse. Det e contrario-resonemang som L. tillämpat i frågan om fraktkostnaderna torde vara alltför långtgående. Det hade måhända inte varit så mycket att invända mot yrkandena i förevarande fall om beställningssedeln innehållit en förpliktelse för beställaren att betala mervärdeskatt och fraktkostnader även om beloppen inte angivits. Så har emellertid inte varit fallet, varför yrkandena om mervärdeskatt och ersättning för fraktkostnader inte kan anses ha varit grundade på skriftligt fordringsbevis. Det förhållandet att gäldenären inte gjorde någon invändning mot dessa yrkanden saknar härvidlag betydelse, då rätten har att självmant pröva om de formella förutsättningarna för lagsökning föreligger. Ansökan hade således bort avvisas i de delar den avsåg mervärdeskatt och fraktkostnader.

Gäldenärens hörande då borgenären återkallat ansökan om lagsökning

Vid inspektion av en tingsrätt uppmärksammades följande.

Sedan gäldenären i ett lagsökningsmål delgetts föreläggande och ansökning men inte inkommit med svar däröver, hade borgenären återkallat ansökningen. Tingsrätten hade härefter avskrivit målet utan att gäldenären dessförinnan erhållit tillfälle att yttra sig över återkallelsen.

Ställföreträdande JO Wigelius lät i anledning härav anteckna följande.

I 15 § lagsökningslagen föreskrivs att i fråga om kostnad i lagsökningsmål gäller vad i rättegångsbalken är stadgat om rättegångskostnad i

tvistemål. Part som återkallat sin talan skall enligt 18 kap. 5 § andra stycket RB ersätta motparten hans rättegångskostnader, om inte särskilda omständigheter föranleder att ersättningen bestäms annorledes. För att gäldenären i ett lagsökningsmål skall kunna tillvarataga sin rätt och kräva ersättning för sina eventuella rättegångskostnader bör som huvudregel gälla att återkallelseskriften skall delges med gäldenären innan målet i huvudsaken avskrivs. I de fall då gäldenären delgetts ansökningen men inte låtit sig avhöra kan det emellertid inte sällan framstå som uppenbart att gäldenären inte kan ha anspråk på några rättegångskostnader eller i vart fall inte ha några utsikter att få ersättning för rättegångskostnader, såsom t. ex. då återkallelse uppges ske på grund av att gäldenären betalat skulden efter delgivningen av föreläggandet. I sådana fall synes domstolen kunna underlåta att delge återkallelseskriften med gäldenären. — Om gäldenären ingått i svaromål innan borgenären återkallat sin talan skall gäldenären delges återkallelseskriften även av den anledningen att målet i sådant fall skall prövas, om gäldenären begär det (13 kap. 5 § 1 st. RB och SvJT 1955 rf s. 6). Beträffande här behandlat spörsmål kan vidare hänvisas till JO:s ämbetsberättelse 1958 s. 148 och 1972 s. 75.

Extra originalexemplar av handling i stället för avskrift

I vissa fall föreskrivs att handling som inges till domstol skall vara åtföljd av bestyrkt avskrift. Under hänvisning till att varierande praxis råder begärde en klagande att JO skulle uttala sig i frågan om inte lagens krav är uppfyllt om handlingen i stället inges i två originalexemplar.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Wigelius bl. a. följande.

I mål eller ärende vid domstol är det i vissa fall nödvändigt att inkommen inlaga eller annan handling finns i två eller flera likalydande exemplar. Anledningen härtill är vanligtvis att handlingen skall delges, men förhållandet kan även vara motiverat av hänsyn till aktbildningen och arkiveringen vid domstolen.

De bestämmelser som reglerar hithörande frågor föreskriver i de flesta fall att inkommen handling skall vara åtföljd av en eller flera bestyrkta avskrifter. Så är fallet t. ex. i 33 kap. 2 § rättegångsbalken.

I vad mån kravet på att en handling skall vara åtföljd av bestyrkt avskrift kan anses tillgodosett om handlingen inges i flera huvudexemplar är en fråga som det måste ankomma på domstolarna att avgöra. Här kan nämnas att domstolarna t. ex. godtager att åklagarna inger sina stämningsansökningar i flera egenhändigt undertecknade exemplar. Förhållandet torde i stort sett vara detsamma i tvistemål beträffande inlaga som skall delges. I inskrivningsärenden upprätthålls å andra sidan kravet på att den handling på vilken ansökningen grundas skall vara åtföljd av styrkta avskrifter.

När det gäller boupptecknings ärenden föreskrivs i 20 kap. 8 § ärvdabalken bl. a. att bouppteckning jämte bestyrkt avskrift skall inges till rätten för registrering. Är inte avskrift ingiven skall sådan, enligt samma lagrum, tagas på boets bekostnad. I Guldbergs och Bergendals Kommentar till ärvdabalken del II, s. 159, uttalas i fråga om hithörande

spörsmål bl. a. att något hinder naturligtvis inte möter att i stället för avskrift inge ytterligare ett originalexemplar. Med hänsyn bl. a. till detta uttalande torde domstolarna som regel få godtaga att bouppteckning inges i två likalydande originalexemplar.

Enligt expeditionskungörelsens avgiftslista utgår avgift för bl. a. vidimation av ingiven avskrift eller kopia. Om bouppteckning inges i två originalexemplar kan avgift således inte uttagas för kollationering av att överensstämmelse föreligger mellan de två exemplaren.

Återlämnande av handlingar som ingivits till domstol

Från kammarkollegiet påtalades att domstolar (inskrivningsmyndigheter) ej alltid behåller till myndigheten i ärenden angående arvs- eller stämpelskatt ingivna handlingar såsom exempelvis värderingsintyg och intyg angående försäkringar. Detta uppgavs strida mot 21 § expeditionskungörelsen.

Efter utredning med yttrande från Föreningen Sveriges tingsrättsdomare (Sveriges Domareförbund) anförde ställföreträdande JO Wigelius vid ärendets avgörande bl. a. följande.

I 21 § expeditionskungörelsen stadgas följande. Handling som ingetts i mål eller ärende må ej återlämnas förrän målet eller ärendet avgjorts. Finnes i sådant fall icke huvudskrift av handlingen hos offentlig myndighet, må återlämnandet förbindas med villkor att styrkt avskrift av handlingen inges. Har målet eller ärendet avgjorts av domstol, må handlingen icke återlämnas innan avgörandet vunnit laga kraft, om det ej medges av domstolen och styrkt avskrift inges eller förut finnes bland handlingarna. Återlämnandet skall ske mot kvitto eller på annat bevisligt sätt.

Handling som ingivits till domstol kan således aldrig återlämnas innan domen eller beslutet vunnit laga kraft, såvida inte domstolen medgett detta och avskrift av handlingen finnes kvar hos domstolen. Beträffande vissa handlingar är regelns upprätthållande utan tvekan av stor vikt. I fråga om andra handlingar kan regelns åtlydnad däremot synas väl formell. Något undantag från regeln finnes dock inte.

Enligt min mening torde en strikt tillämpning av regeln knappast innebära alltför stora olägenheter för domstolarna eller framstå som helt opåkallad.

Ersättning till god man enligt föräldrabalken

Bestämmelser om godmanskap finns i 18 kap. föräldrabalken (FB). Enligt 4 § 2. skall god man av rätten förordnas, om vid dödsfall ej kan utrönas huruvida den avlidne efterlämnat arvinge som före eller vid sidan av känd arvinge är berättigad till arvet, eller om kännedom finns om arvinge men kunskap saknas om arvingens namn och vistelseort, samt det på grund av sådan omständighet fordras att okänd arvinges rätt bevakas och hans lott i boet förvaltas. För testamentstagare skall god man förordnas enligt 4 § 3. om testamentstagaren vistas på okänd

eller fjärran ort och hans rätt därför behöver iakttagas på sätt förut om arvinge är sagt. 8 § innehåller en allmän regel att vad i 9, 10 och 13—17 kap. FB stadgas ifråga om förmynderskap skall i tillämpliga delar gälla för godmanskap. Vad beträffar god mans rätt till arvode innebär förenämnda regel i 8 § att god man åtnjuter arvode efter samma grunder som förmyndare om godmanskapet avser förvaltning av egendom, för vilken årsräkning och sluträkning lämnas. I andra fall äger enligt 18 kap. 11 § FB god man efter uppdragets slutförande uppbära skäligt arvode samt ersättning för sina kostnader. Regler om arvode åt förmyndare återfinns i 15 kap. 19 § FB. Dessa regler innebär, såvitt nu är i fråga, att förmyndare äger årligen uppbära arvode med belopp som kan anses skäligt med hänsyn till förvaltningens omfattning. Arvodet får ej, med mindre rätten annorlunda förordnar, överstiga för år räknat ett belopp, motsvarande fem procent av den omyndiges behållna inkomst enligt årsräkning eller sluträkning, med visst avdrag för avgift som må ha erlagts för vård av den omyndiges värdehandlingar.

Av handlingarna i ett klagoärende framgick i huvudsak följande.

Innehavaren av A. penningfideikommiss G. L. avled den 16 januari 1965. Delägare i dödsboet efter honom var två systrar. Fideikommissinnehavarens efterträdare var enligt fideikommissurkunden närmaste manlige släkting tillhörande släkten L. Ovisshet rådde huruvida denne fanns bland efterkommande till en till USA utvandrad släktmedlem. Om detta ej var fallet var S. L. att anse som efterträdare. På ansökan av dödsbodelägare förordnade en rådhusrätt den 14 juni 1965 B. att såsom god man bevaka den okände efterträdarens rätt till fideikommissegendomen. Under rubriken Arvskungörelser infördes i allmänna tidningarna en den 20 september 1965 av rådhusrätten utfärdad kungörelse med anmodan till bortovarande okände efterträdaren till nämnda fideikommiss att, vid äventyr av rättighetens förlust, göra rätt till egendomen gällande inom fem år från dagen för kungörelsens införande.

B. hemställde år 1971 hos Stockholms tingsrätt om arvode för uppdraget med det belopp som enligt lag tillkom honom som god man samt därutöver 3 500 kronor för arbete med efterforskningar av den okände efterträdaren till fideikommissegendomen. Stockholms kommuns överförmyndarnämnd tillstyrkte ansökan och tingsrätten tillerkände B. ett såsom skäligt ansett arvode för godmansuppdraget med 4 139 kr. 31 öre.

I klagomål hos JO gjorde S. L. gällande att kostnaderna för gode mannens efterforskningar inte skulle ha ersatts av medel ur fideikommisset, att efterforskning av den okände efterträdaren inte kunde anses ligga i gode mannens uppgift samt att efterforskningarna igångsatts före gode mannens förordnande och "jämväl efter fataliedagen".

Efter utredning, varvid inhämtats yttranden från Stockholms tingsrätt och från överförmyndarnämnden, anförde ställföreträdande JO Wigelius vid ärendets avgörande bl. a. följande.

Innebörden av godmansförordnandet är avgörande för frågan om vem som skall svara för gode mannens ersättning. Såväl överförmyndarnämnden som tingsrätten har trots förordnandets ordalydelse utgått från att gode mannens uppgift inte enbart avsett bevakande av den okände efterträdarens rätt till fideikommissegendomen utan även omfattat förvaltning. Tingsrätten har därför bestämt gode mannens arvode med tillämpning av 18 kap. 8 § FB med följd att arvodet utgått ur egendomen.

Vad först angår frågan om godmanskapets innebörd framgår av reglerna i 18 kap. FB att förordnande av god man i en situation som den förevarande endast kan ske enligt 18 kap. 4 § 3. jämförd med 4 § 2. FB. Enligt lagtexten är ett sådant godmanskap icke begränsat till att avse enbart bevakande av någons rätt utan avser jämväl förvaltning av egendom. Överförmyndarnämnden och tingsrätten har alltså stöd för sin uppfattning i denna fråga.

Vad härefter gäller frågan huruvida gode mannens efterforskningar medfört rätt till arvode bör den ses mot bakgrunden av att godmansarvodet skall utgå ur den egendom som gode mannen har att förvalta. Två olika intressen gör sig gällande vid bedömningen av denna fråga, å ena sidan den eventuelle okände efterträdarens intresse av att beredas möjlighet att komma i åtnjutande av sin rätt och å andra sidan den därnäst i tur kommande efterträdarens intresse av att den förvaltade egendomen inte minskas i nämnvärd omfattning genom arvode till gode mannen.

Det kan på grund av vad nu anförts synas tveksamt om efterforskningar över huvud taget kan ingå i uppdraget för en god man som enligt 18 kap. 4 § FB förordnats för bortovarande eller okänd. Av förarbetena till 11 kap. 4 § lagen om förmynderskap, vilket stadgande motsvarade nämnda lagrum, framgår härom endast att det åligger gode mannen att, därest han erhåller kännedom om bortovarande arvinges eller testamentstagares vistelseort, genom underrättelse om arvfallet eller testamentet bereda denne möjlighet att göra sin rätt gällande (NJA II 1928 s. 616 och 1930 s. 441). Det måste emellertid enligt min mening vara gode mannen obetaget att, om han finner det lämpligt, bedriva efterforskningar beträffande den person, vilkens rätt han har att bevaka. — — — Även om arbete med efterforskningar sålunda inte kan anses falla utanför godmansuppdraget bör ersättningen för sådant arbete, med hänsyn till att den skall belasta den av gode mannen förvaltade egendomen, enligt min uppfattning normalt ingå i det arvode som med stöd av 18 kap. 8 § jämförd med 15 kap. 19 § FB utgår utan särskild prövning av domstol. I undantagsfall bör domstolen dock kunna medge rätt till högre arvode för efterforskningar än vad som anges i maximiregeln i 15 kap. 19 § FB.

I förevarande fall kan utläsas av handlingarna i arvodesärendet att det vid efterforskningarnas påbörjande varit osäkert om de skulle leda till klarhet i efterträdarfrågan. Det framstår därför som diskutabelt att såväl överförmyndarnämnden som tingsrätten till nackdel för S. L. ansett efterforskningarna böra berättiga gode mannen till ett arvode som betydligt överstiger det högsta arvode han enligt 15 kap. 19 § FB kunnat uppbära för de fem år uppdraget varade. Även om jag själv skulle komma till en annan uppfattning än den nämnda, står det för mig klart att arvodesfrågan är en bedömningsfråga, som kan ge utrymme för olika meningar. Jag kan därför omöjligen göra gällande att de bedömningar vederbörande befattningshavare gjort varit oriktiga.

Wigelius erinrade slutligen om vikten av att godmansförordnanden avfattas så att någon tvekan om godmanskapets innebörd inte kan uppstå. Oklarhet i detta hänseende kunde, som framgått av ärendet, medföra olägenheter även på det sättet att ovisshet kunde uppkomma huruvida gode mannens arvode skulle utgå enligt 18 kap. 8 § FB eller enligt 11 § samma kapitel. I förordnandet borde därför enligt Wigelius' mening tydligt anges vilken eller vilka uppgifter gode mannen skulle ha och helst också det lagrum enligt vilket förordnandet skett.

Förmynderskapsdomstols befattning med förmynderskap som upphört

Av handlingarna i ett klagoärende framgick bl. a. följande:

På grund av anmälan av E. M. att den då underårige H. M. hade egendom, som skulle stå under förmyndares förvaltning, inskrev rådhusrätten i Lund den 5 februari 1940 förmynderskapet för H. M., antecknade att hans moder E. M. var förmyndare och förordnade att förmynderskapet skulle stå under tillsyn av överförmyndaren i Lunds stad. I skrivelse inkommen den 19 april 1940 till dåvarande överförmyndaren förklarade E. M. att "hans (H. M:s) förmögenhet utgöres av 3/8 andelar i en i Tyskland belägen fabriksrörelse. Då driften av denna rörelse sedan många år tillbaka ej har givit någon avkastning och f. ö. de tyska valutabestämmelserna lägga hinder i vägen att evtl. realisera värdet av hans andel, måste hans tillgångar betecknas såsom mycket problematiska." Av rådhusrättens förmynderskapsbok framgick att enligt "förteckning över egendom" ingiven den 19 april 1940 "anmäldes att tillgångar saknades". Den 30 mars 1943 blev H.M. myndig. Såvitt framgick av förmynderskapsboken hade tingsrätten icke därutöver sysslat med förmynderskapet för H.M.

I en den 29 augusti 1973 dagtecknad ansökan till Lunds tingsrätt hemställde H.M. att tingsrätten måtte dels ålägga överförmyndaren att anmoda E.M. — i hennes tidigare egenskap av förmyndare för H.M. — att till överförmyndaren för granskning genast insända samtliga föreskrivna redovisningshandlingar och dels ålägga överförmyndaren att i laga ordning efter granskning vidarebefordra nämnda handlingar till H.M. Denne anhöll därutöver att, om föreskrivna uppgifter icke skulle lämnas av E.M., rätten måtte förelägga henne att fullgöra sitt åliggande. — Sedan tingsrätten inhämtat yttrande från överförmyndaren, vilken bl. a. uppgav att tillsynen över förmynderskapet upphört och att E.M. ej varit redovisningsskyldig, eftersom hon uppgivit att H.M. saknade tillgångar, meddelades beslut den 3 oktober 1973. I beslutsprotokollet intogs bl. a. att "H.M. har ansökt om att rätten måtte förelägga E.M. att avge redovisning för sitt uppdrag som förmyndare för H. M. samt att utge förefintliga redovisningshandlingar". I sitt beslut avvisade tingsrätten ansökningen på den grund att förmynderskapet "avskrivits" och att rätten därigenom ej längre utövade tillsyn över detta.

H.M. anhöll att JO bl. a. skulle pröva om överförmyndaren och tingsrätten förfarit felaktigt vid handläggningen av ärendet.

Sedan yttrande inhämtats från tingsrätten bland annat angående grunden för förenämnda avvisningsbeslut anförde JO Thyresson vid ärendets avgörande bland annat följande.

Vad tingsrätten avsett med att "förmynderskapet avskrivits" synes vara att anteckning skett i förmynderskapsboken om att förmynderskapet upphört då H. M. blev myndig. En sådan anteckning torde dock inte ha någon som helst betydelse beträffande rättens tillsynsplikt. Även efter det att förmynderskapet upphört kan ju vissa åtgärder behöva vidtagas av rätten t. ex. med avseende på förmyndarens skyldighet att avge sluträkning. Den av tingsrätten anförda grunden för beslutet att avvisa H.M:s ansökan får därför anses felaktig.

Fråga uppstår då om tingsrätten över huvud taget borde ha avvisat ansökningen. Tingsrätten har i sitt yttrande under hänvisning till 19 kap. 9 och 14 §§ samt 16 kap. 10 § FB anfört att tingsrätten ej kunnat ta upp H.M:s yrkanden till prövning såvitt de riktade sig mot överförmyndaren samt att nuvarande överförmyndare inte torde ha rätt att på eget initiativ ånyo ta upp förmynderskapsärendet, sedan detta av dåvarande överförmyndare avförts som slutredovisat. Förarbetena till 1924 års förmynderskapslag och till föräldrabalken ger ingen närmare ledning för bestämmande av hur rättens övervakningsuppgifter skall fullgöras. För egen del kan jag inte — utan att för den skull vilja göra gällande att den av tingsrätten hävdade meningen är felaktig — finna något hinder mot att t. ex. en person som varit omyndig skulle genom hänvändelse till rätten kunna aktualisera rättens övervakningsskyldighet och även begära att åtgärd vidtages från rättens sida beträffande överförmyndarens verksamhet. Enligt min uppfattning borde således H.M:s ansökan icke ha avvisats på formella grunder utan upptagits till prövning.

Fråga huruvida uppdrag som ordförande i försäkringsbolags skadenämnd är förenligt med domares ordinarie tjänsteutövning

Chefsrådmannen Alexis Askergren är ordinarie ledamot och ordförande i Sjuk- och olycksfallsnämnden, som inrättats genom överenskommelse mellan olika försäkringsbolag. Nämndens uppgift är att verka för en enhetlig och med god försäkringspraxis överensstämmande skadereglering inom sjuk- och olycksfallsförsäkringen.

I klagomål hos JO gjordes bl. a. gällande att Askergrens tjänstgöring i nämnden stred mot 13 § statstjänstemannalagen, enligt vilket stadgande tjänsteman ej får inneha anställning eller uppdrag eller utöva verksamhet som kan rubba förtroendet till hans eller annan tjänstemans opartiskhet i tjänsteutövningen eller skada myndighetens anseende.

Yttrande inhämtades från Askergren, som därvid bl. a. uppgav att han var medveten om och uppmärksam på att hans verksamhet i nämnden kunde skapa situationer, där han i sin domstolstjänst blev jävig på grund av tidigare befattning med samma sak i nämnden. En sådan händelse hade emellertid inträffat endast en gång sedan han inträtt i nämn-

den. Uppdraget kunde ej anses jävsgrundande för honom som domare av annan anledning än tidigare befattning med samma sak.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Sverne bl. a. följande.

I samband med tillkomsten av 13 § statstjänstemannalagen framhölls icke minst vikten av att rättskipningen omfattades av allmänt förtroende. Stränga krav borde därför ställas på en domares frihet från obehöriga hänsyn och domaren borde i största möjliga utsträckning söka undvika att hans eller domstolens opartiskhet sattes ifråga på grund av hans verksamhet utom tjänsten. I detta sammanhang kan även hänvisas till vissa av JO tidigare gjorda uttalanden angående tjänstemäns bisysslor (JO 1964 s. 479 ff, särskilt s. 516—518, och JO 1967 s. 172). Bl. a. har där framhållits att innehav av bisyssla, som medför risk för återkommande jävssituationer i tjänstemannens huvudtjänst, kan inge vissa betänkligheter.

Askergren har emellertid beträffande risken för uppkomsten av jävssituationer uppgivit, att han endast vid ett tillfälle under sin drygt 30-åriga verksamhet i nämnden tilldelats ett mål i sin huvudtjänst, vari nämnden med honom som ordförande avgivit yttrande. Det saknas anledning att ifrågasätta denna uppgift. Risken för att Askergren framdeles kan komma att tilldelas mål vari han blir jävig på grund av tidigare befattning med ärendet i nämnden måste enligt min mening bedömas som ringa. I vart fall kan endast bli fråga om något enstaka tillfälle. Med tanke på risken för uppkommande jävssituationer kan därför knappast vara något att erinra mot Askergrens bisyssla.

Av 13 § statstjänstemannalagen följer emellertid att frågan om tjänstemans rätt att inneha bisyssla skall bedömas från en vidare synpunkt än den nu antydda. I ett av bisysslcutredningen avgivet betänkande (SOU 1969: 6 s. 80 ff) anfördes härom bl. a. följande. Förtroendet till opartiskheten kan komma i fara om en tjänsteman mot ersättning utför uppdrag i ärende som kan komma att handläggas vid den myndighet där han är anställd. Om tjänstemannens uppgifter i huvudtjänsten är kvalificerade, kan ofta en förhållandevis låg risk för att beröring skall äga rum mellan bisyssla och uppgifterna i huvudtjänsten vara tillräcklig för att tjänstemannen bör avstå från bisysslan. Likaså kan, om bisysslan är av mera kvalificerat slag, däri ligga högre jävsrisker. Detta gäller i synnerhet om ärendet på något sätt har beröring med tjänstemannens arbetsuppgifter i huvudtjänsten eller till myndighetens verksamhetsområde. Innefattar bisysslan arbetsuppgifter av samma eller liknande slag som de tjänstemannen har att handlägga i sin huvudtjänst medför det generellt sett avsevärt större risker för bristande förtroende till opartiskheten än om sådan anknytning saknas. Likaså föreligger högre risker när den för vars räkning bisysslan utförs är verksam på myndighetens arbetsområde eller har intressen på något sätt förbundna med myndighetens verksamhetsområde än när så inte är fallet.

Om frågan om Askergrens bisyssla granskas med utgångspunkt från vad bisyssleutredningen sålunda anfört, kan den måhända förefalla känsligare. Skulle nämnden med Askergren som ordförande ha avgett ett yttrande, som går den skadelidande emot, är det väl ej helt otänkbart, att den skadelidande vid en eventuell rättegång i saken vid den domstol, där Askergren har sin huvudtjänst, skulle kunna känna en viss

oro för att domstolen låter sig obehörigen påverkas av nämndens ställningstagande. Risken härför är dock enligt min mening inte särskilt påtaglig.

Av bisyssleutredningens betänkande framgår även att varje liten risk för bristande förtroende från allmänhetens sida ej bör leda till att tjänstemannen bör avstå från bisysslan (a. a. s. 79). Som jag ovan framhållit anser jag risken för ett sådant bristande förtroende i förevarande fall vara obetydlig. Vid bedömandet av om en bisyssla är tillåtlig eller ej med hänsyn till storleken av den aktuella risken för bristande förtroende bör därjämte avseende fästas vid frågan om och i vad mån allmänna intressen av skilda slag kan tala för att en tjänsteman åtager sig och utövar viss bisyssla. I förevarande fall torde föreligga ett allmänt intresse av att till Sjuk- och olycksfallsförsäkringsnämnden knytes en domare med erfarenhet av försäkringsrättsliga tvister. Härigenom befrämjas ju en enhetlig och med god försäkringspraxis överensstämmande skadereglering. Att så blir fallet får anses komma såväl försäkringsgivare som försäkringstagare till godo. Ej heller med hänsyn till den vidare innebörden av 13 § statstjänstemannalagen anser jag mig därför böra rikta någon invändning mot Askergrens bisyssla.

Åtalsprövning vid preskriptionsfara

En åklagare väckte den 4 juni 1973 åtal mot M. för brott mot lagen om ägofred, begångna i juni 1971. J. hade gjort polisanmälan den 5 och 13 juni 1971 och polisen hade redovisat förundersökningsprotokoll till åklagarmyndigheten den 24 april 1973. Sedan M. emellertid inte kunnat delgivas stämning i målet före preskriptionstidens — två år — utgång, hade åklagaren nedlagt åtalet, varefter tingsrätten avskrivit målet från vidare handläggning.

J. begärde JO:s prövning av ärendets handläggning.

Yttrande inhämtades från polis- och åklagarmyndigheterna.

Vederbörande åklagare uppgav därvid bl. a. att det när förundersökningsprotokollet inkom till åklagarmyndigheten inte fanns något meddelande från polisen om att preskription var förestående. På grund av sin stora arbetsbörda förbiså åklagaren att själv se efter i protokollet om det förelåg preskriptionsfara. Sannolikt den 4 juni 1973 uppmärksammade han emellertid denna fara och ingav därför stämningsansökan till rätten samma dag och meddelade att risk förelåg för preskription.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Wigelius bl. a. följande.

När åklagaren erhållit förundersökningsprotokollet borde en av hans första åtgärder ha varit att kontrollera om det förelåg fara för preskription av de brott utredningen avsåg. Åklagaren försummade att vidtaga denna kontroll. Det förhållandet att polisen inte lämnat något meddelande om att preskription var förestående har inte inneburit ursäkt för åklagaren. Åtalet mot M. borde på grund av preskriptionsfaran ha väckts snarast möjligt efter det att förundersökningsprotokollet inkom till åklagarmyndigheten och inte så sent som den 4 juni 1973. Jag anser

att åklagarens försummelse i angivet hänseende är betänklig. Emellertid finner jag mig med hänsyn till omständigheterna kunna låta bero vid den kritik som innefattas i det sagda.

Återkallelse av vapentillstånd på grund av brott bör ej äga rum förrän skuldfrågan blivit slutgiltigt avgjord

G. framförde klagomål mot en polismyndighet bl. a. för att hans tillstånd att inneha vapen återkallats.

Efter utredning anförde ställföreträdande JO Wigelius vid ärendets avgörande bl. a. följande.

Polismyndigheten har den 12 april 1972 beslutat att fyra skjutvapen tillhörande G. skulle omhändertagas enligt 18 § 2 mom. vapenförordningen. Beslutet synes ha grundats på att G. var misstänkt för misshandel av en granne den 10 april 1972. För denna och andra gärningar av liknande beskaffenhet dömdes G. av tingsrätten och sedermera den 17 april 1973 av hovrätten. G. ansökte om revision av hovrättens dom. Genom beslut den 14 november 1973 avslog högsta domstolen G:s begäran om prövningstillstånd. Polismyndigheten hade emellertid dessförinnan den 25 maj 1973 återkallat de för G. utfärdade tillstånden att inneha de vapen som omhändertagits. G. besvärade sig över polismyndighetens beslut. Länsstyrelsen fann dock genom beslut den 28 november 1973 inte skäl att göra ändring i polismyndighetens beslut.

Sedan vapen omhändertagits har polismyndigheten att pröva bl. a. om tillståndet att inneha vapen skall återkallas. När de förhållanden som skulle kunna ge anledning till återkallelse av vapentillstånd är föremål för prövning av domstol, kan ibland uppstå svårigheter att genast pröva återkallelsefrågan. Av allmänna rättsgrundsatser torde följa att återkallelse av meddelat vapentillstånd på grund av brott som regel inte bör äga rum förrän skuldfrågan blivit slutgiltigt avgjord.

Vad som framkommit i ärendet föranleder inte till någon anmärkning från min sida vare sig när det gäller beslutet att omhändertaga G:s vapen eller när det gäller det sätt varpå beslutet verkställts. Däremot kan det ifrågasättas om inte polismyndigheten bort avvakta med att återkalla vapentillstånden till dess att dom i brottmålet vunnit laga kraft. I yttrande till länsstyrelsen i denna sak har polisstyrelsen förklarat att man av förbiseende beslutat om återkallelse av vapentillstånden trots att hovrättens dom överklagats. Med hänsyn till denna förklaring och eftersom G. inte synes ha tillskyndats någon skada genom beslutet, finner jag inte anledning till vidare åtgärd i saken.

Hastighetskontroll av bil genom efterföljande av bilen med ej "polismålat" fordon

Polismän utförde en hastighetskontroll med civil tjänstebil. De passerades av en Volvo personbil, som framfördes med hög hastighet. Polisbilens förare ökade bilens hastighet och följde efter volvobilen. Det konstaterades därvid att denna framfördes med för hög hastighet. Trafikförhållandena medgav emellertid ej ett omedelbart stoppande av volvobi-

len, som ökade hastigheten och kom att skapa flera olyckstillbud i trafiken. Polismännen försökte att med sin bil följa efter volvobilen, men föraren av denna kunde gripas först då han själv stannat sin bil. Vid senare polisförhör uppgav han att han, när han upptäckt polisbilen, hade tänkt att "det var väl skam" om den skulle kunna köra förbi honom eftersom han hade en Volvo sportversion med dubbla förgasare.

Klagomål anfördes mot polismännens ingripande för att volvobilens förare provocerats att överskrida högsta tillåtna hastighet genom att polismännen följde efter honom i en ej polismålad bil utan särskilda larm- och belysningsanordningar.

Utredning företogs.

Vid ärendets avgörande hänvisade JO Thyresson till uttalanden av honom i ett tidigare avgjort ärende angående polisens trafikövervakning (JO:s ämbetsberättelse 1974 s. 63). I dessa uttalanden hade Thyresson förordat iakttagande av återhållsamhet i fråga om hastighetskontroll av bil med användande av fordon som ej är polismålat och utrustat med larmanordning samt framhållit att om hastighetskontrollen sker genom efterföljande av bil stor risk föreligger att den efterföljde missuppfattar situationen och blir hetsad eller skrämd. Efterföljandet kunde verka som en provokation till ytterligare överträdelser av trafikregler. Om hastighetskontroll genom efterföljande med fordon som ej är polismålat och inte har larmanordning befanns böra ske, borde efterföljandet enligt vad Thyresson uttalat i förenämnda ärende göras så kort som möjligt och polisen borde genom uppvisande av polisspade eller på annat sätt försöka markera att fråga var om åtgärd av polis.

I anslutning härtill och med anledning av vad som framkommit i det nu aktuella ärendet anförde Thyresson slutligen i detta bl. a. följande.

Den uppfattning jag gav uttryck åt i det tidigare ärendet har jag inte funnit anledning att frångå. Vad som har inträffat i nu förevarande fall synes mig endast alltför väl illustrera vikten av att polisen iakttar en särskild försiktighet vid hastighetskontroll av det aktuella slaget. Av allt att döma missuppfattade volvobilens förare situationen och trodde att den bakomvarande bilens förare försökte köra ikapp med honom. Sannolikt upptäckte han inte under körningen att polismännen bar tjänstedräkt — att se hur personer i en bakomvarande bil är klädda torde ofta vara svårt. Redan innan volvobilens förare uppmärksammade den efterföljande bilen hade han visserligen betydligt överskridit högsta tillåtna färdhastighet och skapat en farlig trafiksituation. Det var emellertid sedan han blev varse den efterföljande bilen som han avsevärt ökade hastigheten ytterligare och risker för allvarlig trafikolycka flera gånger uppkom. Polismännen borde då ha försökt markera att fråga var om en polisbil, t. ex. genom att hålla upp en polisspade, eller också ha avbrutit efterföljandet. Genom att i stället fortsätta efterföljandet på sätt som skedde har de båda polismännen enligt min mening visat mindre gott omdöme. Jag anser inte att det inträffade bör föranleda ansvar men vill allvarligt erinra om vikten av att polisen iakttar särskild försiktighet vid hastighetskontroll av förevarande slag.

Frågor beträffande anhållningsförhör m. m.

I

Under utredning av ett klagoärende angående ett polisingripande framgick av personbladet rörande den klagande att denne den 27 juli 1973 klockan 06.15 skulle ha underkastats förhör enligt 24 kap. 8 § RB. Någon dokumentation härav i övrigt förekom emellertid inte i polisutredningen.

Vid ärendets avgörande uttalade ställföreträdande JO Wigelius i anledning härav.

Redan i JO:s ämbetsberättelse 1954 (s. 211) har kritik riktats mot att anteckning sker om förhör enligt 24 kap. 8 § RB, när sådant faktiskt inte ägt rum. Reglerna i 24 kap. 7 och 8 §§ RB ger anvisning om dels att förhöret skall följa efter anmälan om gripandet till anhållningsmyndigheten, dels att förhöret skall gå före anhållningsmyndighetens beslut om anhållande eller frigivande och dels att det är anhållningsmyndigheten som efter anmälan om gripandet håller förhöret eller uppdrar åt polisman att hålla detta. Såsom framgår av förarbetena till 24 kap. 8 § RB (SOU 1938: 44 s. 303) har förhöret till ändamål att utröna om förutsättningar för den gripnes anhållande föreligger. Avfattningen av stadgandet i 24 kap. 8 § RB att den gripne skall inställas för förhör får ses mot bakgrunden härav. Stadgandet bör enligt min mening främst anses ha den innebörden att det åligger anhållningsmyndigheten att se till att den genom förhör med den gripne har tillräckligt beslutsunderlag för avgörandet om anhållande eller frigivande. Sett ur denna synvinkel är det i och för sig likgiltigt huruvida förhöret gått före eller efter anmälan om gripandet, förutsatt att inte anhållningsmyndighetens beslut försenas. Däremot är det av betydelse att det är anhållningsmyndigheten, som bestämmer om beslutsunderlagets omfattning och således, ifall tidigare förhör inte räcker, själv håller förhör med den gripne eller meddelar uppdrag åt polisman att hålla förhöret. Om anhållningsmyndigheten finner att ytterligare förhör ej erfordras och alltså beslutar utan sådant, kan enligt min mening detta ej anses innebära ett åsidosättande av reglerna i rättegångsbalken. I personbladet skall emellertid då ej antecknas att förhör enligt 24 kap. 8 § RB ägt rum vid det tillfälle då beslut i anhållningsfrågan fattas. Det må härvidlag erinras om att protokoll vid förundersökning skall avfattas så att det ger en trogen bild av vad som förekommit (22 § förundersökningskungörelsen).

II

Med anledning av att det även vid inspektioner av polis- och åklagarmyndigheter uppmärksammats fall, där dokumentation saknades av de inledande förhören med för brott skäligen misstänkta, uttalade Wigelius i ett sådant fall att han mot bakgrunden av bestämmelserna i 23 kap. 22 och 23 §§ RB ej kunde finna det försvarligt att protokollering underläts vid förhör enligt 24 kap. 8 § RB. Wigelius anförde därvid ytterligare.

Enligt 23 kap. 18 § RB skall den som är skäligen misstänkt för brott underrättas om misstanken då han höres om brottet. Detta är för den misstänkte ytterst viktigt eftersom han då har möjlighet att börja förbereda sitt försvar. Lika viktigt är det att underrättelsen till den misstänkte är korrekt så att denne inte svävar i okunnighet om vad saken verkligen gäller. Den misstänkte skall vidare upplysas om sin rätt att anlita försvarare redan på förundersökningsstadiet samt om vad detta innebär. Till bevis om att nämnda förundersökningsregler verkligen följts krävs självfallet att de hållna förhören dokumenteras och då närmast i form av förhörsprotokoll.

I ett annat fall uttalade Wigelius följande.

Det är visserligen i första hand den polisman, som för protokollet, som är ansvarig för dess utformning, men åklagaren har dessutom ett ansvar för att förundersökningen blir fullständig. Han måste därför anses skyldig att i möjlig mån kontrollera att alla den misstänktes uppgifter, som kan vara av någon betydelse för utredningen, blir intagna i protokollet.

Frågor angående polisförhör med barn under 15 år

Vid inspektion av en polismyndighet uppmärksammades följande.

Med anledning av anmälningar om ofredande och skadegörelse genom beskjutning med luftgevär hölls polisförhör bl. a. med två ynglingar, som ännu ej fyllt 15 år. Förhören ägde rum i pojkarnas skola under skoltid. Vid dessa förhör var en lärare närvarande. Varken av handlingarna i akten eller av upprättade personblad framgick om barnavårdsnämnden underrättats om att förhör skulle hållas med pojkarna. Polismyndigheten beslöt sedermera att nedlägga förundersökningen beträffande ynglingarna, eftersom dessa var minderåriga. Protokoll expedierades till vederbörande sociala centralnämnd.

Ställföreträdande JO Wigelius anförde följande.

Förundersökning skall inte inledas på grund av gärning som begåtts av den som ej fyllt 15 år. För sådan gärning kan ju inte ådömas någon påföljd (33 kap. 1 § brottsbalken). I princip får därför inte hållas förhör med barn under 15 år. Vissa undantag härifrån finnes dock. Sålunda får enligt 15 § i förundersökningskungörelsen, om anledning förekommer till antagande att barn som ej fyllt 15 år begått brottslig gärning, förhör hållas med barnet för att utröna om någon som fyllt 15 år är delaktig i brottet eller för att efterforska gods som åtkommits genom brottet eller om det eljest är av särskild vikt att erhålla uppgifter av barnet angående gärningen och dessa uppgifter ej lämpligen kan erhållas på annat sätt än genom förhör med barnet. I andra än här angivna fall äger polisen endast ställa sådana frågor till barnet, vilka oundgängligen erfordras för att utröna om barnet begått gärningen. — Skall förhör hållas med barn under 15 år i anledning av lagstridig handling av barnet, skall förhörsledaren, om hinder ej möter, underrätta barnavårdsnämnden därom. Underrättelse bör om möjligt lämnas i så god tid att nämnden kan genom ombud närvara vid förhöret (16 § förundersökningskungörelsen). På handling i akten eller på personbladet bör antecknas om underrättelse

till barnavårdsnämnden skett. — I princip bör förhör med barn under 15 år inte hållas i barnets skola. Även om rektor eller lärare vid skolan kontaktas i förväg av polisen och förhör hålls i t. ex. en expeditionslokal på skolan, dit den underårige kallats av någon befattningshavare vid skolan, finns det dock alltid risk för att den hördes kamrater kan få kännedom om förhöret eller att detta eljest väcker onödig uppmärksamhet med påföljd att barnet kan tillfogas skada eller obehag. Som regel torde det inte kunna möta någon svårighet att hålla förhör på annan plats än i skolan. I de flesta fall kan förhör säkerligen hållas i den underåriges hem. — I 23 kap. 10 § tredje stycket rättegångsbalken föreskrives att om den som höres är under 15 år så bör, om det kan ske utan men för utredningen, den som har vårdnaden om honom vara närvarande vid förhöret. — Som förut sagts skall gärning som begåtts av den som ej fyllt 15 år inte föranleda att förundersökning verkställs. Det kan därför inte anses helt korrekt att — såsom skett i förevarande fall — anteckna att förundersökningen nedlagts beträffande de minderåriga.

Kvarhållande av omhändertagen på polisstation för förhör angående brott

Vid inspektion av en polismyndighet uppmärksammades tre fall där personer, som varit omhändertagna för fylleri men ej gripna, anhållna eller häktade, kvarhållits på polisstationen i flera timmar efter tillnyktrandet i avvaktan på att förhör skulle påbörjas med dem rörande brott som de misstänktes för.

Ställföreträdande JO Wigelius lät till protokollet anteckna bl. a. följande.

Brottsmisstankarna hade i ett av fallen uppkommit efter det vederbörande inlagts i fylleriarrest och i de två andra fallen före omhändertagandet. Möjligheterna att under relaterade omständigheter kvarhålla en person för förhör framgår av 23 kap. 9 § rättegångsbalken där det stadgas:

"Ej vare någon, som icke är anhållen eller häktad, skyldig att kvarstanna för förhör längre än sex timmar. Finnes det vara av synnerlig vikt, att den som kan misstänkas för brottet är tillgänglig för fortsatt förhör, vare han dock skyldig att kvarstanna ytterligare sex timmar.

Sedan förhöret avslutats eller tiden, då den hörde är skyldig att kvarstanna, utgått, äge han omedelbart avlägsna sig; utan synnerliga skäl må ej fordras, att han infinner sig till nytt förhör tidigare än tolv timmar därefter."

Enligt första stycket är den som inte är anhållen eller häktad ej skyldig att kvarstanna för förhör längre än sex timmar. Denna tid kan i vissa fall utsträckas till tolv timmar då det gäller förhör med den som kan misstänkas för brottet. Bestämmelserna avser den maximitid under vilken den som skall höras är skyldig att kvarstanna men reglerar inte närmare under hur lång tid själva förhöret får pågå (Gärde m. fl., Nya Rättegångsbalken s. 299). Uttrycklig generell föreskrift om vem som äger besluta om kvarstannande för förhör saknas. Beslutanderätten inom sextimmarsfristen får dock anses tillkomma förhörsledaren medan prövningen huruvida förutsättningarna för utsträckning av denna tid

föreligger i allmänhet får anses tillkomma undersökningsledaren, åtminstone om frågan hinner underställas honom (Heuman och Lassen, Brottets beivrande s. 99). Tiden för kvarhållandet räknas från det ögonblick den som skall höras anlänt till förhörslokalen. I de fall som här uppmärksammats bör enligt min mening tiden räknas från det vederbörande tillnyktrat och sålunda normalt sett skulle ha fått lämna polisstationen. Av 5 § förundersökningskungörelsen framgår bl. a. att förhör skall anordnas så att onödig tidsspillan för den hörde undvikes. Det är således angeläget att förhör påbörjas snarast möjligt efter det vederbörande infunnit sig i förhörslokalen eller, som i dessa fall, tillnyktrat. Mot denna bakgrund kan jag inte finna det försvarligt att kvarhålla personer i flera timmar i avvaktan på att förhör skall påbörjas. Jag är dock väl införstådd med de svårigheter som kan föreligga i ett polisdistrikt med stora avstånd och begränsade personalresurser. Det kan således inte alltid krävas att förhör med t. ex. den som varit omhändertagen för fylleri skall kunna påbörjas omgående efter det han tillnyktrat. En viss väntetid torde vara ofrånkomlig. I detta sammanhang bör också påpekas att en av förutsättningarna för en utsträckning av sextimmarsfristen är att förhör med den kvarhållne hållits eller i varje fall påbörjats under denna period. Under hänvisning till det sagda vill jag understryka vikten av att den som har att besluta om en persons kvarhållande för förhör först undersöker om det finns möjligheter att påbörja förhöret utan längre tidsutdräkt. Visar det sig därvid att förhöret inte kan påbörjas inom tid som med hänsyn till omständigheterna (tidpunkt på dygnet, restid o. d.) kan anses acceptabel får inte ett kvarhållande för förhör tillgripas.

Har den som hämtas till polisförhör rätt att få upplysning om anledningen?

I en klagoskrift ifrågasattes om polisen får hämta en person till förhör utan att upplysa om anledningen till hämtningen.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Wigelius bl. a. följande.

När det, som här var fallet, gäller en person som skäligen misstänks för brott föreskrivs i 23 kap. 18 § första stycket RB, att han skall underrättas om misstanken, då han hörs. Någon plikt att upplysa om vad saken gäller på ett tidigare stadium, t. ex. redan vid hämtning till förhöret, är däremot inte föreskriven. Underrättelsen om misstanken ankommer det på förhörsledaren att lämna. I praxis har uppställts vissa krav på hur brottet beskrivs i sådan underrättelse (jämför JO:s ämbetsberättelse 1964 s. 106). Det är av vikt att underrättelsen får ett korrekt innehåll. Detta intresse torde bäst tillgodoses om förhörsledaren lämnar underrättelsen. Även om det är angeläget att en misstänkt som hämtas till förhör, snarast möjligt får veta vad förhöret gäller och även om den polispersonal som verkställer hämtningen råkar känna till saken torde formlig underrättelse om misstanken kunna ske först i samband med förhöret. En annan sak är att den hämtade kan fordra att få upplysning i mera allmänna ordalag om anledningen till att han hämtas, såsom att hämtningen avser förhör vid utredning om brott.

Fotografering som hjälpmedel vid polisverksamhet

För spaning efter förövarna av vissa anmälda brott hade en polismyndighet för att fotografera eventuellt misstänkta hyrt ett hotellrum med utsikt mot ett konditori som gärningsmännen misstänktes besöka. Klagomål anfördes hos riksdagens ombudsmannaexpedition.

Efter utredning i ärendet anförde ställföreträdande JO Wigelius bl. a. följande.

Då så erfordras för vinnande av utredning om brott, varå fängelse kan följa, får fotografi tagas av person oavsett om han är misstänkt för brottet eller inte (28 kap. 14 § rättegångsbalken och 2 § KK 19 december 1947 om fingeravtryck m. m.). Även i annan utredande eller brottsförebyggande verksamhet torde polisen vara berättigad att fotografera människor och händelser på allmänna platser. Naturligt nog kan det inte generellt krävas att de som fotograferas skall varskos därom eller underrättas efteråt.

Får polisen uppskjuta mottagande av anmälan och hänvisa anmälaren att återkomma vid senare tillfälle?

Efter ett lägenhetsbråk fördes L. till polisstationen för förhör. När L. skulle höras uppgav han att han blivit misshandlad av O. och E. och vägrade att uttala sig i sak angående misstanke om skadegörelse, innan han fått göra anmälan om misshandeln. Vederbörande polisman meddelade L. att han inte ville taga upp någon anmälan därför att L. var exalterad och spritpåverkad och att L. fick återkomma, om han skulle göra en anmälan.

JO:s prövning begärdes av polisens vägran att mottaga anmälan.

Efter utredning och yttrande från polismästaren anförde ställföreträdande JO Wigelius vid ärendets avgörande bl. a. följande.

Polisen är i princip skyldig att taga emot anmälningar om brott. Att en sådan skyldighet föreligger har fastslagits i flera tidigare ärenden (jämför JO:s ämbetsberättelser 1968 s. 172 och 1971 s. 51). Den fråga som närmast aktualiseras i förevarande ärende är i vad mån polisen dock kan skjuta upp mottagandet och hänvisa en person, som befinner sig på en polisstation och önskar göra en anmälan, att återkomma senare. Polismästaren har i sitt yttrande uttryckt följande uppfattning i frågan. I de fall anmälaren är berusad eller eljest omtöcknad bör försök göras att taga upp anmälan. Om en meningsfull anmälan ändå inte kan tagas upp bör om möjligt noteras anmälarens namn och adress, telefonnummer, brottstyp, tid och plats för brottet, eventuell misstänkt och övriga uppgifter som lämnas. Anmälaren anmodas att senare kontakta utredningsmannen för komplettering.

Jag delar polismästarens uppfattning. Huvudregeln måste vara att polisen utan uppskov tar emot anmälningar om brott. Undantag måste givetvis göras om anmälaren är så omtöcknad att det inte går att få fram vad anmälan avser eller om han genom obehärskat eller våldsamt uppträdande själv försvårar att anmälan tages upp. Är anmälaren spritpåverkad och kan polisen fastställa att fråga ej är om brott som fordrar ett

snabbt ingripande, kan det rimligen ej krävas att polisen tar upp en fullständig anmälan, som uppenbarligen kan göras mycket enklare och snabbare när anmälaren nyktrat till. Det torde dock ofta i sådana fall ej vara förenat med större besvär för polisen att registrera anmälningen och taga emot vissa uppgifter om brottet, vilka senare får kompletteras. En sålunda begränsad skyldighet att taga upp anmälningen får anses åvila polisen i dessa fall.

II. Försvaret m. m.

Framställning till Konungen angående bestraffningsrätt för ställföreträdande chef vid samordnade försvarsområden och regementsförband

I en den 6 november 1974 dagtecknad framställning till Konungen anförde JO Thyresson följande.

I skrivelse den 3 maj 1974 (prop. 1973: 75, FöU 1973: 14, rskr 1970: 170) har riksdagen anmält sina beslut med anledning av vissa organisations- och anslagsfrågor m. m. rörande försvaret. Besluten innebär bl. a. att mobiliseringsverksamheten inom tio försvarsområden centraliseras till ett förband inom varje försvarsområde. Försvarsområdets och förbandets stabs- och förvaltningsorgan integreras och chefen för den sammanslagna enheten ges uppgifter, som tidigare åvilat såväl försvarsområdesbefälhavare som regementschef. Övriga förband inom respektive försvarsområde omvandlas till utbildningsförband och ges en häremot svarande organisation för stabstjänst och förvaltning. Den nya organisationen har den 1 juli 1974 genomförts bl. a. vid Jämtlands fältjägarregemente och försvarsområde.

Vid min inspektion av Jämtlands fältjägarregemente och försvarsområde (I 5/Fo 22) den 4 september 1974 uppgav chefen för myndigheten, översten Sture Fornwall, bl. a. följande. Organisatorisk samordning av försvarsområdesstaben, Fo 22, och förbandet, I 5, genomfördes den 1 juli 1974. I samband därmed inrättades en befattning som ställföreträdande myndighetschef och utbildningschef. I särskilt utfärdad regementsinstruktion har bl. a. upptagits de uppgifter som åligger utbildningschefen vid förbandet. Denne leder sålunda bl. a. grundutbildningen och ansvarar för beslut i disciplinmål rörande värnpliktiga.

I anslutning till Fornwalls redogörelse yttrade jag bl. a. följande. Bestraffningsrätten i disciplinmål tillkommer enligt 13 § första stycket 2. militära rättegångslagen bl. a. chef för förband enligt krigsmaktens indelning i fred. Bestämmelsen ger ej utrymme för delegation av bestraffningsrätten, när förbandschefen själv är i tjänst. Bestraffningsrätten har därför rätteligen inte kunnat uppdelas mellan regementschef och utbildningschef på sätt som skett vid I 5.

Fornwall uppgav att han, när han fastställde utbildningschefens arbetsuppgifter, utgått från att det åt denne såsom ställföreträdande regementschef generellt kunnat uppdragas att utöva bestraffningsrätten över de värnpliktiga.

Efter inspektionen vid I 5/Fo 22 togs från riksdagens ombudsmannaexpedition på uppdrag av mig kontakt med arméstaben angående be-

rörda spörsmål. Från arméstaben uppgavs då under hand bl. a. följande. Sedan integrering av vissa försvarsområdesstaber med utbildningsförband genomförts har fråga uppkommit om försvarsområdesbefälhavaren/regementschefen äger delegera sin bestraffningsrätt i disciplinmål till sin ställföreträdare (utbildningschefen). Gällande bestämmelser medger emellertid ej att sådan delegation sker. En reform i detta hänseende är mycket önskvärd, i första hand av det skälet att försvarsområdesbefälhavaren/regementschefen i stor utsträckning kommer att förlora den nära kontakten med de värnpliktiga, vilken "vanliga" regementschefer har. Andra skäl som talar för en reform är att försvarsområdesbefälhavaren/regementschefen på grund av resor och förrättningar ofta inte är tillgänglig med kort varsel samt att ställföreträdande chef vid försvarsområdesförband har den tjänsteställning och den erfarenhet som erfordras för utövande av bestraffningsrätt. En uppdelning av bestraffningsrätten borde ske så att myndighetschefen behåller denna över underlydande med ämbetsansvar medan ställföreträdaren övertar bestraffningsrätten över personal med högst furirs grad.

Av det anförda framgår, utan att skälen härför behöver ytterligare utvecklas, att det föreligger ett behov av att ställföreträdande myndighetschef och utbildningschef vid sådana organisatoriska enheter, där ett försvarsområdes och ett förbands stabs- och förvaltningsorgan integrerats, redan i denna sin egenskap är behörig att utöva bestraffningsrätt i disciplinmål, i vart fall över värnpliktiga. Detta behov är, såsom likaledes framgår av det anförda, för närvarande inte tillgodosett. Behovet kan tillgodoses på två sätt. Bestraffningsrätt kan tilläggas ifrågavarande befattningshavare antingen genom en ändring i sådant syfte av 13 § militära rättegångslagen eller genom att Kungl. Maj:t med stöd av punkten 5 i första stycket av sagda lagrum meddelar bestämmelse härom.

Under hänvisning till vad sålunda anförts får jag med stöd av de befogenheter, som tillkommer mig enligt instruktionen för riksdagens ombudsmän, härmed framlägga berörda spörsmål för den åtgärd, vartill Eders Kungl. Maj:t må finna framställningen föranleda.

* *
*

Genom beslut den 22 november 1974 förordnade Kungl. Maj:t enligt 13 § 5. militära rättegångslagen att ställföreträdande regementschef vid försvarsområdesförband skall, om han innehar lägst överstelöjtnants tjänstegrad, ha bestraffningsrätt i disciplinmål över den militära och civilmilitära personal som står under hans befäl och ej är underkastad ämbetsansvar. Kungl. Maj:t föreskrev vidare att förordnande för auditör och vice auditör hos chef för försvarsområdesförband skall avse även ställföreträdande chefen för sådant förband.

Kungl. Maj:t uppdrog slutligen åt chefen för armén att i fråga om handläggningen av militärmål vid försvarsområdesförband meddela de anvisningar som kan föranledas av att det vid sådant förband finns två tjänstemän som har bestraffningsrätt i disciplinmål.

Åtal mot sergeant för missfirmelse mot krigsman och oskickligt beteende

I en skrivelse, som inkom till JO den 1 augusti 1973, anförde värnpliktiga Christer Octavison, Max Strandberg, Mikael Malmberg, Anders Jansson, och ytterligare sex andra värnpliktiga vid Svea livgarde i huvudsak följande.

Den 26 juli 1973 skulle motorplutonen vid 12. kompaniet vid Svea livgarde avlägga teoretiskt prov i motorutbildning. När de värnpliktiga skulle gå in i lektionssalen, där provet skulle avläggas, begärde en del av dem att först få besöka toaletten. Sergeanten Kjell Anders Cronvall vägrade dem att göra detta utan att han angav något motiv. En av de värnpliktiga ropade: "Då får vi pissa på golvet." Allmänt skratt utbröt. Cronvall ilsknade till och utropade: "Du där flinapa, kom hit." Cronvall åsyftade Octavison men denne förnekade att han gjort något.

Cronvall tog då ett steg framåt, fattade tag i Octavisons livrem och drog bryskt in Octavison i befälsrummet och låste dörren. Därinne satte Cronvall upp ett knä mot Octavisons underliv och trängde upp honom mot dörren. Octavison försökte öppna dörren men blev bryskt hindrad. De värnpliktiga som stod utanför befälsrummet hörde dunsar mot dörren. Cronvall hade hotat två värnpliktiga med att han skulle sätta dit dem, om de anmälde det inträffade till sekundchefen.

Tjänsteman vid ombudsmannaexpeditionen höll förhör i saken med — förutom Cronvall — Octavison, Strandberg, Jansson och Malmberg. De hörda uppgav följande.

Octavison: Han ryckte in till grundutbildning vid livgardet den 2 juli 1973 och placerades vid 12. kompaniet. Kort tid därefter påbörjade han och andra soldater vid kompaniet motorutbildning. Denna skulle avslutas med teoretiskt prov den 26 juli 1973 i en lektionssal i 12. kompaniet. Innan provet skulle avläggas hade soldaterna utfört terrängkörning och haft materielvård. De var därför trötta och svettiga och de flesta önskade besöka tvätt- och toalettrummet innan de gick in i lektionssalen. Detta framfördes till Cronvall, som var en av lärarna och som uppehöll sig i kompanikorridoren. Cronvall anmodade dem emellertid alla att gå direkt in i lektionssalen. Det uppstod en viss oro bland soldaterna varvid Cronvall sade: "Inga kommentarer". Då yttrade åtminstone en av de värnpliktiga: "Då får vi pissa på golvet". Flera soldater började skratta. Cronvall sade: "Octavison, du flinapa, kom hit". Octavison som stod två—tre meter från Cronvall svarade tyst:

"Vad har jag gjort?" Han hade nämligen inte skrattat eller på annat sätt reagerat när ifrågavarande yttrande fälldes. Cronvall, som vid tidigare uppställningar anmärkt på att Octavison skrattat, upprepade flera gånger: "Kom hit". Octavison lydde inte ordern men flyttade sig något närmare Cronvall. Denne sträckte då fram ena handen, grep tag i Octavisons bälte och drog honom in i ett befälsrum som låg i anslutning till korridoren. Octavison ropade: "Släpp mig, släpp mig, sergeanten kan ta mig utan våld". Då de gick in i befälsrummet fick Octavison en knuff av Cronvall, varefter denne omedelbart stängde dörren. Octavison försökte komma ut och ville nå dörrhandtaget men hindrades av Cronvall, som fattade tag i Octavisons överarmar. Octavison blev sedan upptryckt mot dörren. Han blev då ytterst rädd och kan därför inte erinra sig exakt vad som därefter hände. Han kan nu inte erinra sig att Cronvall satte upp ett knä mot hans underliv. Visserligen hade Octavison på kvällen samma dag smärtor i underlivet men de kan ha berott på att han legat på hårt underlag vid skjutbanan. I anslutning till att Cronvall fällde sådana yttranden som: "Du skall passa dig annars kan du råka illa ut" släppte han sitt tag om Octavison och denne lämnade rummet. Utanför dörren hade samlats en hel del soldater. De var ytterst uppskärrade. En av dem, Strandberg, sade: "Hur långt får ni egentligen gå i det militära?" Samtidigt kom en fanjunkare, som Octavison inte vet namnet på, och fattade tag i Strandberg och yttrade till honom: "Dig har vi också hållit ögonen på". Därefter tog han med sig Strandberg in i befälsrummet. Octavison kan inte uttala sig om vad som därpå avhandlades mellan fanjunkaren och Strandberg. Octavison gick direkt in i lektionssalen. Efter en stund kom Cronvall fram till Octavison och anmodade honom att visa sin namnbricka och gjorde anteckningar på ett block. Efter det att teoriprovet genomförts uppehöll sig Octavison och andra soldater i närheten av befälsrummet. Cronvall och Strandberg stod där och talades vid. På Cronvalls uppmaning följde Octavison och Strandberg med Cronvall in i befälsrummet. Där förklarade Cronvall att han ansåg att Octavison och Strandberg var småglin och för barnsliga för att inneha körkort. Strandberg sade att de eventuellt skulle anmäla det inträffade. Cronvall svarade att de inte skulle komma någonstans med en anmälan. Octavison hörde inte Cronvall hota med att en anmälan skulle medföra tråkigheter för Octavison och Strandberg. Octavison hade tagit vid sig hårt av händelsen, varför han uppsökt militärläkaren. Genom dennes åtgärder fick han uppskov med militärtjänstgöringen under 300 dagar, troligen från den 1 augusti 1973.

Strandberg: Han tillhörde de soldater som den 26 juli 1973 avslutade sin motorutbildning. Han skulle avlägga det teoretiska provet samtidigt som Octavison. Sedan Cronvall nekat soldaterna att besöka toaletten och någon fällt yttrandet: "Då får vi väl pissa på golvet" uppstod en viss munterhet bland soldaterna. Strandberg uppehöll sig alldeles intill Octavison och såg att denne inte skrattade eller uppträdde olämpligt på annat sätt. Efter det att det citerade yttrandet fällts pekade Cronvall på Octavison och sade: "Du din flinapa, kom hit". Octavison förklarade att han inte hade gjort någonting. Cronvall upprepade dock sin order att Octavison skulle komma. Octavison uppgav ånyo att han inte gjort någonting. Cronvall gick då fram till Octavison och fattade med sin ena hand tag i Octavisons bälte och drog honom mot och in i befälsrummet. Dörren till detta stängdes. Sex eller sju värnpliktiga, däribland Strandberg, hade följt efter och stannat utanför befälsrummet. Strandberg, som

uppehöll sig endast någon halvmeter från dörren, hörde ett par dunsar mot densamma. Däremot hörde han inte något yttrande inifrån rummet. Stämningen bland soldaterna utanför rummet var upprörd. Efter en kort stund kom Octavison och Cronvall ut. Strandberg frågade Octavison vad Cronvall gjort med honom. Innan Octavison hann svara kom fanjunkaren Jönsson och anmodade Strandberg att komma med in i befälsrummet. Där sade Jönsson att Strandberg skulle akta sig och att "vi har haft ögonen på Strandberg". Strandberg svarade ingenting. Efter en kort stund kom också Cronvall in i rummet. Även denne framhöll att Strandberg borde akta sig. Strandberg tillsades därefter att gå in i lektionssalen. Där kom Cronvall fram till Octavison och antecknade dennes namn. Under materielvård som soldaterna utförde efter det att teoriprovet genomförts blev Strandberg tillsagd av Cronvall att följa med in i befälsrummet. Strandberg, som av Octavison informerats om vad som hänt denne, förklarade att han ville ha ett vittne med sig. Cronvall kallade då på Octavison, som gick med in i befälsrummet. Där förklarade Cronvall att han ansåg att Strandberg och Octavison var så barnsliga att han kunde kontakta länsstyrelsen och se till att de miste sina körkort. Under den följande diskussionen uppkom frågan om en eventuell anmälan mot Cronvall. Denne sade att om en sådan gjordes skulle han anmäla soldaterna för sekundchefen. Cronvall bad vidare att få ett exemplar av den eventuella anmälan innan den lämnades till någon annan så att han kunde besvara den. Några dagar efter den 26 juli 1973 kom Cronvall fram till Strandberg och begärde att få reda på dennes nummer, namn och hemadress. Cronvall sade inte av vilken anledning han önskade dessa uppgifter. Tidigare samma dag hade han dock frågat Strandberg om det var riktigt att man skrivit en JO-anmälan mot honom, vilket Strandberg bekräftat. Strandberg hade dragit den slutsatsen att Cronvall tänkte göra en anmälan mot honom.

Jansson och Malmberg berättade i likhet med Octavison och Strandberg om vad som tilldragit sig fram till dess att Octavison förts in i befälsrummet; Malmberg förklarade sig dock inte ha hört yttrandet "Du där flinapa, kom hit". Jansson och Malmberg uppgav vidare följande.

Jansson: Han, som stod en halvmeter från dörren till befälsrummet, hörde en dov duns mot dörrens insida. Dunsen var så kraftig att dörren vibrerade något. Efter några minuter kom Octavison ut. Han föreföll något chockad. Någan frågade vad som hänt. Octavison uttalade sig på sådant sätt att Jansson fick den uppfattningen att det varit fråga om ren misshandel. Octavison korrigerade dock sina uppgifter i samband med att JO-anmälan skrevs. Octavison hade inte haft några synliga skador.

Malmberg: När han tillsammans med de andra soldaterna stod utanför dörren till befälsrummet hörde han höga röster därinifrån. Vad som sades kunde han inte uppfatta. Han kan inte erinra sig att han hörde någon duns mot dörren. Soldaterna var dock upprörda och diskuterade sinsemellan. Efter någon minut kom Octavison och Cronvall ut ur rummet. Några dagar senare kom Cronvall fram till Strandberg i samband med pågående övningar och tillfrågade denne om fullständigt namn och bostadsadress.

Cronvall: Han nekade soldaterna att besöka toaletten därför att de som redan avlagt teoriprovet var på väg ut ur lektionssalen och många

av dem just då besökte toaletten. Om de värnpliktiga, vilkas tur det var att avlägga provet, lugnat ner sig hade de fått besöka toaletten när de andra hade lämnat lokalerna. Han fällde det i klagoskrivelsen citerade yttrandet till Octavison. Anledningen härtill var att Octavison inte slutat att flina trots flera tillsägelser av Cronvall. Octavison hade flinat och fäktat med armarna. Han hade farit runt och liksom velat få kamraterna med sig i skrattandet. Efter fyra—fem tillsägelser hade Cronvall blivit upphetsad. Yttrandet var olämpligt. Vad Octavison och Strandberg uppgivit om Octavisons uppträdande vid tillfället är fel. — Cronvall sade tre—fyra gånger till Octavison att komma fram till honom. När Octavison inte gjorde det, grep Cronvall tag i Octavisons livrem och drog honom närmare men släpade honom inte. Cronvall behöll taget i livremmen under det att de gick ett stycke men när Octavison slog ut ena armen släppte han taget och Octavison följde med självmant. Anledningen till att Cronvall tog med sig Octavison in i befälsrummet var att vissa människor går det att prata med bara i enrum. Därjämte var soldaterna överlag ganska prataktiga och lade sig i det mesta. Inne i befälsrummet tryckte Cronvall inte upp Octavison mot dörren. De stod vid kortändan av ett skrivbord. Det var ungefär en och en halv meter mellan dem. Cronvall klarlade för Octavison att denne hade stört utbildningen så många gånger att om han inte skötte sig i fortsättningen skulle han bli skild från motorutbildningen. Det var sista varningen. Octavisons påstående att han omedelbart efter det att han kommit in i befälsrummet försökt komma ut och att Cronvall då fattat tag i hans överarmar och tryckt upp honom mot dörren var osant. Octavison försökte aldrig ta sig ut. De fortfor att stå ungefär en och en halv meter från varandra. Malmberg hade också en vecka efter händelsen sagt att han inte inte kunde erinra sig att han hört någon duns från dörren. Cronvall och Octavison var kvar i rummet högst tre minuter. När de lämnade rummet stod Strandberg utanför och höll på med vad man kunde kalla uppviglingsförsök. Strandberg skrek upprepade gånger: "Vad gjorde han med dig?" Det höll han på med till dess att fanjunkaren Jönsson avbröt honom och anmodade honom att komma med in i befälsrummet. När Cronvall senare återvände in i befälsrummet var Jönsson och Strandberg kvar där och Cronvall sade till Strandberg att lugna ned sig. Det är riktigt att Cronvall av Octavison inhämtade hans nummer och namn men det skedde inte i lektionssalen utan under en rast som soldaterna hade efter teoriprovet. Anledningen till att han inhämtade nämnda uppgifter var att Strandberg hotat anmäla Cronvall och denne tänkte till regementsledningen skicka in en redogörelse för vad som hänt under dagen. Efter teoriprovet hade Octavison och Strandberg order att utföra vissa göromål avseende deras fordon. De uppehöll sig emellertid inte vid dessa utan sprang runt och agiterade bland sina kamrater. Cronvall kallade in dem på befälsrummet för att fråga dem varför de höll på så där. Han ville tala med dem i lugn och ro. Under samtalet ifrågasatte Cronvall om de var lämpliga att inneha körkort med hänsyn till de egenskaper som de tidigare visat prov på, t. ex. lek med ratten under mörkerkörning. När Octavison uppgav att det inträffade skulle anmälas sade Cronvall att Octavison gärna kunde skicka en kopia av anmälan till honom. Cronvall sade inte att han skulle anmäla dem men att han till regementsledningen måste inge en redogörelse för vad som hänt. Cronvall hade dock inte ingivit någon skriftlig redogörelse men tillsammans med Jönsson för överstelöjtnanten Skoglund muntligen

redogjort för saken. Cronvalls yttrande att han skulle lämna en redogörelse till regementsledningen kan inte av Octavison och Strandberg ha uppfattats som ett hot. Strandbergs och Malmbergs påstående att Cronvall efter det att JO-anmälan skrivits avkrävt Strandberg uppgifter om namn och bostadsadress är fel. Redan tidigare, samma dag som Octavison fick lämna sina namnuppgifter, hade även Strandberg fått göra det. — Det var fel handlat av Cronvall att fatta tag i Octavison då denne anmodats följa med in i befälsrummet. I en viss situation kan det emellertid vara svårt att avgöra vad som är rätt eller fel. Under de fjorton dagar som Cronvall haft Octavison under sitt befäl hade denne fått tillsägelser vid åtskilliga tillfällen. Octavison hade gjort dumma kommentarer och försökt få kamraterna med sig genom att stöta armbågen i dem och flina litet. Han hade försökt framdriva allmänt skratt och jubel på lektionerna.

Genom skrivelse den 28 januari 1974 underrättades Cronvall om att han var misstänkt för missfirmelse mot krigsman och oskickligt beteende i de hänseenden som framgår av det följande. Samtidigt bereddes Cronvall tillfälle att inkomma hit med uppgifter om den ytterligare utredning han kunde finna erforderlig ävensom det yttrande han kunde finna anledning till. Sådan uppgift eller yttrande inkom ej från Cronvall.

I anslutning till en redogörelse för vad i ärendet sålunda förekommit anförde JO Thyresson i en den 26 mars 1974 dagtecknad åtalsinstruktion följande.

Av Cronvalls egna uppgifter och utredningen i övrigt framgår att Cronvall vid ifrågavarande tillfälle, då flera soldater som stod under hans befäl brustit ut i skratt till följd av ett yttrande av en av soldaterna, blivit irriterad och sagt till Octavison: "Du där flinapa, kom hit" och, då Octavison trots flera tillsägelser inte efterkommit denna anmodan, gripit tag i Octavisons livbälte och dragit honom med sig ett kort stycke.

Genom att fälla det citerade yttrandet har Cronvall förolämpat Octavison i dennes tjänst och således gjort sig skyldig till missfirmelse mot krigsman enligt 21 kap. 8 § brottsbalken.

Genom att fatta tag i Octavisons livbälte och draga honom med sig ett kort stycke har Cronvall visat missaktning mot underlydande i dennes tjänst och således gjort sig skyldig till oskickligt beteende enligt 21 kap. 9 § brottsbalken.

Utredningen ger inte erforderligt stöd för påståendet att Cronvall i befälsrummet förgripit sig mot Octavison.

Utredningen ger ej heller vid handen att Cronvall genom hotelser eller på annat sätt försökt hindra värnpliktiga från att anmäla det inträffade.

I enlighet med det anförda beslutar jag att det mot Cronvall skall väckas åtal vid Sollentuna och Färentuna tingsrätt, *dels* jämlikt 21 kap. 8 § brottsbalken för missfirmelse mot krigsman bestående i att Cronvall den

26 juli 1973 under tjänsteutövning vid Svea livgarde i Kungsängen förolämpat värnpliktige Christer Octavison i hans tjänst genom att kalla honom "flinapa", *dels ock* jämlikt 21 kap. 9 § brottsbalken för oskickligt beteende bestående i att Cronvall vid samma tillfälle, sedan Octavison inte efterkommit Cronvalls befallning att komma fram till Cronvall, gripit tag i Octavisons livbälte och dragit honom med sig ett kort stycke.

JO uppdrog åt föredraganden vid riksdagens ombudsmannaexpedition kammaråklagaren Göran Salmonson att i enlighet med sålunda meddelad åtalsinstruktion väcka och utföra åtal mot Cronvall.

Salmonson påstod vid tingsrätten ansvar å Cronvall i enlighet med åtalsinstruktionen.

Sollentuna och Färentuna tingsrätt meddelade dom i målet den 7 maj 1974 och dömde därvid Cronvall jämlikt 21 kap. 8 § och 21 kap. 9 § brottsbalken för missfirmelse mot krigsman och oskickligt beteende till disciplinbot för tre dagar med femton kronor för dag.

Domskälen angavs av tingsrätten sålunda.

Cronvall har medgivit de faktiska omständigheterna men bestritt ansvar för vad åklagaren lagt honom till last enär Octavison genom sitt eget uppträdande framkallat Cronvalls handlingssätt.

På åklagarens begäran har målsägandeförhör ägt rum med Octavison, som uppgivit: Under den aktuella tiden genomgick han motorutbildning på Svea livgarde. Vid tillfället uppehöll han sig tillsammans med andra värnpliktiga, som ingick i samma grupp som han själv, utanför en lektionssal i väntan på att där avlägga ett teoriprov. Någon sade något om att "pissa på golvet", förmodligen som protest mot att man inte fick besöka toaletten. Han tror inte att han själv skrattade åt yttrandet. Sedan detta fällts vände sig Cronvall mot honom och sade "du flinapa, kom hit". Octavison kände sig förolämpad av att bli kallad "flinapa". Cronvall tog därefter med ena handen tag i Octavisons livrem och drog honom med sig ett kort stycke mot dörren till en kontorslokal. Octavison bad Cronvall att släppa taget om livremmen, vilket denne gjorde. De gick sedan in i kontorslokalen där de samtalade. — Octavison hade vid tidigare tillfällen skrattat åt Cronvalls kommentarer utan att denne avsett att vara rolig. Octavison blev någon dag efter händelsen avkopplad från motorutbildningen.

Cronvall har uppgivit: Han stod vid tillfället utanför lektionssalen vid den grupp av värnpliktiga som skulle avlägga teoriprov. I samband med att de värnpliktiga började gå in i lektionssalen fälldes uttrycket "pissa på golvet" men han fäste sig inte så mycket vid detta. Han såg att Octavison flinade och fäktade med armarna för att även få kamraterna att skratta. Han sade åt Octavison att sluta flina, vilket denne dock inte gjorde. Han beordrade Octavison att komma fram till honom. Octavison gick i riktning mot Cronvall men stannade ett par meter ifrån honom. Han befallde Octavison upprepade gånger att komma fram men Octavison efterkom inte befallningarna. Cronvall blev något irriterad och sade "kom hit flinapa". För att få ett slut på uppträdet tog han tag om spännet på Octavisons livrem och drog Octavison mot sig omkring en halv

meter. Octavison sade "släpp mig, jag kan gå själv". Cronvall släppte då taget om livremmen. Därefter gick de in i ett intilliggande befälsrum för ett enskilt samtal. — Han anser att det var olämpligt att använda uttrycket "flinapa". Hans avsikt var emellertid inte att därmed förolämpa Octavison. — Någon dag efter händelsen avkopplades Octavison från motorutbildningen på grund av att Octavison vid tidigare tillfällen uppträtt störande och i övrigt olämpligt.

Genom Cronvalls egen berättelse är utrett att Cronvall kallat Octavison "flinapa" samt gripit tag i Octavisons livbälte och dragit honom mot sig ett kort stycke. Oavsett hur Octavison uppträtt vid tillfället har Cronvall icke haft fog för sitt handlingssätt. Han är därför förfallen till ansvar i enlighet med åklagarens talan. Enär vad Cronvall låtit komma sig till last med hänsyn till omständigheterna endast är av ringa beskaffenhet skall Cronvall ådömas en lindrigare påföljd än vad som normalt följer på brott av ifrågavarande slag. Kostnaden för Cronvalls försvar skall av samma skäl i sin helhet stanna på statsverket.

Tingsrättens dom har vunnit laga kraft.

Disciplinär åtgärd mot kapten för vattenskidåkning efter torpedbåt (tjänstefel). — Fråga om alkoholmissbruk inom flottan

I en skrivelse som inkom till JO den 1 april 1974 uppgav Bo Lundgren, Ingemar Törnqvist och Bertil Schönbeck i huvudsak följande. De hade under tiden 25 september 1972—7 september 1973 fullgjort sin militära grundutbildning inom flottan och därvid erfarit att bruket av spritdrycker ombord på ett av kustflottans fartyg varit sådant att det funnits anledning till anmärkningar. Grunderna för de nu framförda klagomålen var bl. a. vissa angivna händelser som de själva upplevt ombord på torpedbåten T 109 Antares. Av dessa händelser kunde följande nämnas. Under tid då Antares låg vid Nya varvet i Göteborg hade det förtärts avsevärda mängder sprit i någon av befälsmässarna och vid några tillfällen hade festerna tagit sig sådana former att nattsömnen ombord blivit störd. Det hade också förekommit att vakthavande befäl varit spritpåverkade och vid ett tillfälle hade vakthavande befäl underlåtit att komma upp på bryggan då flaggan skulle nedhalas. I samband med besök i olika hamnar på västkusten hade det oftast varit spritfester ombord och även då hade det inträffat att vakthavande officer ej varit helt nykter. Det hade varit vanligt förekommande att värnpliktiga bjudits in i befälsmässarna där de sedan berusat sig kraftigt. Spritkonsumtionen på kvällarna och nätterna hade medfört att befälen inte alltid varit nyktra vid tjänstgöringens början. Det hade också hänt att befäl legat kvar i sina kojer efter det tjänsten börjat. Skador och osäkerhet i navigering hade inte kunnat undvikas och som exempel härpå nämndes att An-

tares den 17 maj 1973 kört in i en kaj vid Mollösund på grund av fel ordergivning. Därutöver hade det vid flera tillfällen förelegat risker för grundstötningar då båten varit nära att passera på fel sida om sjöprickar. Den 25—26 april 1973, då Antares låg i Smögen, hade det en kväll förekommit festande och en torpedskjutning följande dag hade givit ett misslyckat resultat. Förutom besök i svenska hamnar hade besök gjorts i Wilhelmshaven den 16—21 mars 1973 och i Oslo den 25—28 maj samma år. Under dessa utlandsbesök hade de stamanställda varit smått berusade på dagarna och kraftigt på kvällarna. I Oslo hade ett vakthavande befäl varit så berusad att han fått byta bort sin vakt. Enligt klagoskrivelsen kunde inte utlandsbesöken beskrivas som något annat än rena "fylleresorna". Liknande förhållanden som de beskrivna hade rått på andra fartyg som var med i Wilhelmshaven och Oslo. Utöver ovanstående påtalade klagandena att det till en skeppsafton den 9 augusti 1973 inköpts vin och den 28 juli 1973 hade en officer åkt vattenskidor efter Antares.

Avslutningsvis ifrågasatte Lundgren, Törnqvist och Schönbeck med vilken rätt stamanställda skulle vara privilegierade beträffande mässystemet. Det torde nämligen vara omöjligt att få en ändring på nykterhetsfronten till stånd om inte hela mässystemet sattes i fråga.

Klagandena, som inte önskade anmäla enskilda befäls eventuella tjänstefel, anhöll att JO skulle utreda förekomsten och bruket av spritdrycker inom kustflottan.

Den 10 april 1974 inkom till JO en skrivelse från Mats Hallberg och Gunnar Kalin, i vilken de anförde bl. a. följande. De hade tjänstgjort på Antares under den tid som de av Lundgren, Törnqvist och Schönbeck påtalade händelserna skulle ha inträffat. Det hade inte under nämnda tid framförts några klagomål rörande förhållandena ombord till förbandsnämndsrepresentanten eller befäl för att behandlas på de förbandsnämndssammanträden som regelbundet hölls. Eftersom de påtalade misshälligheterna inte anmälts till nämnden ifrågasatte Hallberg och Kalin om inte klagoskrivelsen till JO tillkommit som en hämndaktion i syfte att skada befälen och svenska flottans anseende.

Den 3 maj 1974 inkom till JO från svenska ambassaden i Oslo en kopia av ett brev adresserat till Arne Ågren, Kyrkbacken 33, Solna, och undertecknat av försvarsattachén vid ambassaden Lars Ahlström. Av brevet, som var daterat den 30 april 1974, framgick att Ågren tidigare varit i kontakt med ambassaden och därvid påpekat att spritmissbruk m. m. skulle ha kännetecknat det svenska örlogsbesöket i Oslo den 25—28 maj 1973. Med anledning av dessa påpekanden hade Ahlström företagit en undersökning och en sammanfattning av denna fanns intagen i brevet till Ågren. Vid undersökningen hade det inte framkommit något som styrkte Ågrens påståenden frånsett att en värnpliktig blivit omhändertagen för fylleri och förd till de svenska fartygen.

Med anledning av klagomålen företog JO Thyresson utredning i ärendet, varvid klagandena bereddes tillfälle att närmare redogöra för de påtalade händelserna. Uppgifter inhämtades också från Hallberg och Kalin samt ingenjören Rolf Bengtsson, som tjänstgjorde ombord på Antares under den tid klagomålen avser. Även juris kandidaten Arne Ågren, som redan den 28 maj 1973 kontaktat den svenska ambassaden i Oslo angående händelser i samband med det svenska örlogsbesöket i Norge den 25—28 maj 1973, tillfrågades i ärendet. Slutligen hölls förhör med kaptenen Peter Westregård och löjtnanten Lars Salomonsson.

Lundgren, Törnqvist och Schönbeck underströk under utredningen att de inte ville ange några enskilda befattningshavare för fel som dessa eventuellt begått i tjänsten och att de i skrivelsen till JO påtalade händelserna inte fick ses som isolerade företeelser. Klagandenas avsikt med klagoskrivelsen var att få till stånd en översyn av de bestämmelser som f. n. gäller beträffande sprit ombord på kustflottans fartyg. De hade tänkt sig att en sådan översyn skulle kunna leda fram till att vissa restriktioner infördes eller rekommenderades.

Utöver vad som framgick av själva klagoskrivelsen bör följande nämnas. Lundgren ansåg att det förelåg ett direkt samband mellan påtalad osäkerhet i navigering och spritkonsumtion och den utmattning och trötthet som måste kännas dagen efter en fest. Det bör i anslutning härtill påpekas att Lundgren, Törnqvist och Schönbeck klart utsagt att det under deras tjänstgöring ombord på Antares hade förekommit att befäl varit synbarligt påverkade av sprit då tjänsten började på mornarna. Klagandena hade inte anmält eller påtalat här aktualiserade förhållanden till befäl eller förbandsnämndsrepresentant ombord på Antares. Däremot hade Törnqvist vid ett tillfälle tillfrågat personalvårdskonsulenten på Nya varvet i Göteborg om vattenskidåkning efter Antares kunde betraktas som fel. Enligt Schönbeck kunde en anmälan under pågående tjänstgöringsperiod väsentligt ha försämrat situationen ombord.

Hallberg har vid samtal uppgivit att han hade tjänstgjort som signalmatros på Antares. Denna tjänst hade bl. a. inneburit att han mestadels uppehållit sig på bryggan då fartyget var under gång och att han fungerat som handrorgängare då båten lämnade besökta hamnar. Han hade därvid kunnat följa ordergivningen rörande fartygets navigering och framförande. Under hans tjänstgöring hade det aldrig förekommit att ansvariga befäl i nämnda funktioner varit berusade under sin tjänstgöring. Haveriet i Mollösund hade varit en ren olyckshändelse som inte hade haft någonting med sprit att göra. Han hade själv fungerat som rorgängare vid tillfället, varför han kände till det exakta händelseförloppet.

Såväl Hallberg som Kalin har uppgivit att de av Lundgren, Törnqvist och Schönbeck påstådda missförhållandena ombord på Antares var för dem okända. Det hade inte heller framförts några klagomål i den rikt-

ningen till Hallberg, som varit förbandsnämndsrepresentant på Antares.

Bengtsson, som vitsordat vissa av de i klagoskrivelsen påtalade förhållandena, har förklarat att han delvis delar klagandenas synpunkter men ansåg att anmälan var tilltagen i överkant.

Beträffande det svenska örlogsbesöket i Oslo den 25—28 maj 1973 har Ågren uppgivit bl. a. följande. Den 26 maj 1973 hade han och hans hustru besökt hamnområdet där de gästande örlogsfartygen låg förtöjda. Han hade därvid observerat att flera svenska soldater uppträdde synbarligt spritpåverkade dels ombord på en av båtarna dels på kajen. Ågren hade även sett att glas och spritflaskor stod öppet bland soldaterna på båten. Vid samtal med den tjänstgörande vakten hade denne på fråga uppgivit att soldaterna hade tillstånd att sitta på däck och förtära starka drycker. Den 28 maj 1973 hade Ågren ringt till försvarsattachén vid svenska ambassaden i Oslo och påtalat det inträffade.

Under tiden den 8 december 1972—den 8 september 1973 hade kaptenen Peter Westregård varit fartygschef på Antares. Han har vid förhör i saken uppgivit bl. a. följande. Han var medveten om att det vid vissa tillfällen förekommit att rätt stora mängder sprit förtärts ombord på fartyget men dock inte i den omfattning som klagandena gjort gällande i sin skrivelse till JO. Enligt Westregårds uppfattning hade inte heller mässlivet varit sådant att det inkräktat på tjänsten och några anmärkningar med den innebörden hade ej heller framförts till honom. Det hade därför inte funnits någon anledning att särskilt övervaka ordningen i de enskilda mässarna. Därutöver framhöll Westregård att det här rört sig om befälets fritid och således också privatliv. Han hade inte sett befäl vara onyktra i tjänsten, och enbart den omständigheten att någon dagen efter en fest varit blek och haft litet röda ögon hade han inte ansett utgöra någon grund för ett påtalande. Westregård kände inte till att det hade inträffat något olyckstillbud där det kunde misstänkas att spritförtäring eller trötthet på grund av festande skulle ha varit orsaken. Beträffande påståendet om osäkerhet i navigering har Westregård uppgivit att det inträffat, då orutinerat befäl framförde fartyget, att kursen pekat fel och att han i sådana situationer avvaktat med att rätta till kursen. Detta förfaringssätt var en utbildningsmetod som han tillämpat och inte någon osäkerhet i navigeringen. Därmed ville inte Westregård utesluta möjligheten av att det i en stressig situation kan ha givits en felaktig order till rorgängaren.

I frågan om mässlivet varit störande för övriga ombord har Westregård uppgivit att vaktkvarteret vid ett tillfälle då Westregård uppehöll sig i regementsofficersmässen, som låg skott i skott med värnpliktsmässen, påtalat att vaktkvarteret blivit stört från denna mäss. Med anledning därav hade Westregård påföljande dag tagit upp saken med de värnpliktiga. Han hade då förklarat att officerarna under samvaron på officersmässen skulle tänka sig för så att de inte störde övriga ombord.

Beträffande mässlivet i övrigt var det känt för Westregård att det förekommit att värnpliktiga blivit bjudna på sprit i befälsmässar.

Angående Antares besök i Wilhelmshaven och Oslo hade Westregård uppgivit att det därvid inte förekommit något anmärkningsvärt stort festande. I Oslo hade dock två värnpliktiga transporterats ombord av norsk militärpolis och dessa värnpliktiga hade därefter uppträtt störande på däck. Saken hade senare rapporterats till divisionschefen. Omkring en vecka efter besöket i Oslo hade Westregård kontaktats av den svenska försvarsattachén i Oslo som omtalat att en civil svensk till honom framfört klagomål rörande det svenska örlogsbesöket. Med anledning av detta klagomål hade Westregård omgående företagit en undersökning för att om möjligt få fram vad anmälaren syftade på. Det framkom dock inte att någonting anmärkningsvärt skulle ha inträffat utöver nämnda omhändertaganden och detta hade han rapporterat till försvarsattachén.

Westregård har tillbakavisat påstående om att syftet med besöken i de civila hamnarna på västkusten skulle ha varit att variera kroglivet. Besöken i de svenska hamnarna hade gjorts upp minst ett kvartal i förväg och fastställts av divisionschefen, varefter ändring sällan förekommit. Såvitt Westregård kände till hade det inte framförts någon kritik från allmänhetens sida mot dessa besök.

Till den påtalade skeppsaftonen den 9 augusti 1973 hade det inköpts vin av medel ur den s. k. trivselkassan. Enligt Westregårds uppfattning var det inte något som hindrade att denna kassa användes för sådant ändamål.

Beträffande vattenskidåkningen har Westregård uppgivit att det var han själv som utfört den. Åkningen i och för sig hade inte medfört att något jouruppdrag missats. Han insåg dock nu i efterhand att förfaringssättet inte varit särskilt lämpligt.

Vad så slutligen rör de övriga punkterna i klagoskrivelsen kan sammanfattningsvis sägas att Westregård inte kände till de där påtalade förhållandena.

Salomonsson, som varit intendenturtjänstegrenschef ombord på Antares, har uppgivit att han ryktesvis hört att det vid ett tillfälle skulle ha framförts klagomål beträffande regementsofficersmässen. I övrigt var de påtalade förhållandena helt okända för hans del och till honom hade det inte framförts några klagomål.

Efter remiss inkom chefen för marinen, viceamiralen Bengt Lundvall, med yttrande i saken. I yttrandet fastslogs inledningsvis att de tre värnpliktiga helt avstått ifrån att utnyttja normala kontaktvägar för att under pågående expedition erhålla rättelse på vad de uppfattat som missförhållanden, t. ex. i förbandsnämnden eller genom hänvändelse till fartygschefen.

Vad beträffar de påtalade förhållandena angående navigeringen av

Antares och en övningsskjutning med torped anfördes i yttrandet följande.

I fråga om haveriet i anslutning till en omförtöjning i Mollösund visar utredningen att haveriet inträffade en eftermiddag sedan besättningen inklusive fartygschefen deltagit i en fotbollsmatch. Att haveriet skulle haft något samband med alkoholförtäring synes härigenom icke sannolikt. I sammanhanget bör påpekas att torpedbåtar av här aktuell typ är relativt svårmanövrerade samt att haveriet jml militära rättegångslagen överlämnades till vederbörande åklagare, som icke funnit att misstanke om fel eller försummelse förelegat.

Det mindre goda resultatet av torpedskjutningen 1973-04-27 kan efter vad jag kunnat fastställa tillskrivas ett materielfel. Bärgning av torped till sjöss är en svår uppgift som kräver mycket övning för att bärgningen skall kunna äga rum utan risk för skador. På grund av sin uppgift hade Antares tidigare under expeditionen icke haft tillfälle att skjuta torped och öva torpedbärgning.

Beträffande besöken i Oslo och Wilhelmshaven ansåg chefen för marinen det klarlagt att någon eller några värnpliktiga uppträtt berusade i land samt att det var möjligt att några av den övriga delen av besättningen uppfört sig mindre lämpligt. Enstaka tilldragelser, som han ogillade, har sålunda förekommit ombord.

Under rubriken "Befälsmässarna, ordningsfrågor m. m." anförde chefen för marinen bl. a. följande.

Om beskrivningen av tillvägagångssättet vid flaggans nedhalande är riktig — någon bestämd person utpekas dock icke — föreligger ett uppenbart tjänstefel.

Det torde vara sällan förekommande att värnpliktiga inbjuds till befälsmässar för förtäring av öl och sprit. Några bestämmelser som skulle förhindra att en värnpliktig får inbjudas till en befälsmäss finns självfallet inte.

Skeppsafton

Medel för vininköpet togs ur den s. k. trivselkassan.

Bestämmelserna för utnyttjande av trivselmedel innehåller inga detaljföreskrifter, men i praxis har det sedan länge ansetts tillåtet att av dessa medel bestrida kostnader för enklare förtäring m. m. vid exvis skeppsaftnar.

Under dessa omständigheter dvs. vid en skeppsafton under befälets ledning och efter ett gemensamt beslut av besättningen torde ingen invändning kunna riktas mot vinförtäringen.

Vattenskidåkningen

I anmälan anges att en officer under jourgång 1973-07-29 åkte vattenskidor efter Antares. Vid förhöret uppger fartygschefen, Westregård, att påståendet är riktigt och att vattenskidåkningen — som ägde rum under ett lunchuppehåll — gäller honom själv. Antares var vid tillfället under förflyttning mot Smögen. Westregård anser nu efteråt att förfaringssättet inte var särskilt lämpligt.

Enligt min uppfattning har avbrottet inte förorsakat staten några extra kostnader. Westregårds åtgärd har dock icke fyllt något reellt utbildningsändamål eller i övrigt varit förenlig med Antares uppdrag. Att utföra vattenskidåkning efter torpedbåt måste tvärtom med hänsyn till fartygets storlek och manöveregenskaper ur sjösäkerhetssynpunkt m. m. anses vara mindre lämpligt. Fartygschefen har vid tillfället icke haft någon kontroll över manövreringen och navigeringen av Antares. Westregård kan härigenom enligt min uppfattning anses ha gjort sig skyldig till tjänstefel som jag dock bedömer som ringa.

Av redovisning för inspektioner företagna av chefen för marinen och chefen för kustflottan och av statistik förd vid marinstaben över brott avseende onykterhet i tjänsten och fylleri hade ingenting framkommit som tydde på att alkoholförtäring skulle utgöra ett allvarligt problem ombord på fartygen. Vidare framgick av utredningen i ärendet att vid de tillfällen då chefen för 11. torpedbåtsdivisionen, som Antares tillhör, medföljt ombord eller eljest inspekterat Antares det enligt hans uppfattning rådde god ordning och örlogsmässighet ombord och inte fanns några tecken på att befäl under tjänsten varit påverkade av alkohol.

Chefen för marinen avslutade sitt yttrande med följande sammanfattning.

I den förenämnda inlagan till JO från matroserna Hallberg och Kalin framhålls att de påståenden om bl. a. spritmissbruk ombord, som anmälan ger uttryck för, synes vara efterhandskonstruktioner, vilka saknar all förankring i verkligheten och torde ha tillkommit som en hämndaktion i syfte att skada befälen och svenska flottans anseende.

Vid förhören förnekar de värnpliktiga, som anfört klagomål hos JO, att det skulle vara fråga om någon hämndaktion och att de endast vill ha en saklig utredning som bl. a. utmynnar i en översyn av mässystemet och bestämmelserna om innehav och förtäring av alkohol ombord med restriktioner vad avser spritförtäring.

För fartygschefen synes anmälan kommit som en stor överraskning då han i stort sett varit ovetande om de kritiserade förhållandena på Antares, och enligt hans uppfattning finns det intet belägg för de missförhållanden som påtalats i anmälan utan var förhållandena goda ombord på Antares.

Även löjtnanten Salomonsson anser att förhållandet mellan befäl och besättning var gott.

Anmälan innehåller som helhet allvarliga beskyllningar och påståenden som i princip är riktade mot marinen i allmänhet, men framför allt mot befälet ombord som yrkesgrupp.

De bakomvarande motiven förefaller mig oklara. Moment av efterhandskonstruktioner med syfte att skada befälet och den svenska flottans anseende liksom behov av att vinna publicitet synes dock föreligga. Man har sålunda avvaktat med en anmälan till en tidpunkt då sanningsenligheten icke kan fastslås och ingen rättelse av ifrågasatta förhållanden på Antares kunnat vinnas.

Det föreligger enligt min uppfattning inga fakta som pekar på förekomsten av ett allmänt spritmissbruk på örlogsfartyg även om enskilda fall av både tillfälligt missbruk och begynnande alkoholism kan före-

komma vid flottan liksom i samhället i övrigt. En fartygschef på ett örlogsfartyg som eftersträvar goda förhållanden ombord kan ej heller uppträda som "spritspion" eller på annat sätt dagligen spionera på hur underlydande befäl uppför sig i alla detaljer.

Jag vill sålunda med eftertryck tillbakavisa alla beskyllningar om ett allmänt alkoholmissbruk på örlogsfartyg.

Vad beträffar de särskilda förhållandena på Antares synes fartygschefens skildring rimlig och riktig. Han är ej enbart positiv i sina omdömen utan bekräftar att det någon gång förekommit överdrifter.

Antares befäl och besättning har från många håll erhållit erkännande för goda insatser. Om det råder dålig stil och hållning ombord på ett örlogsfartyg resulterar detta erfarenhetsmässigt i ett dåligt totalresultat. Smärre felaktigheter — något som i viss mån är naturligt under en hel expedition — kan ha förelegat ombord och enstaka mindre önskvärda tilldragelser kan ha inträffat. Förhållanden som dock inte enligt min uppfattning är av sådan art att de totalt sett förtar det goda intryck torpedbåten Antares gjort under expeditionen 1972—1973.

Enligt min uppfattning har i anmälan eller vid de efterföljande förhören icke framkommit några omständigheter som entydigt och uppenbart pekar på att viss bestämd personal gjort sig skyldig till allvarligare fel eller försummelser, med undantag av vattenskidåkningen 1973-07-29. Som jag ovan framhållit är dock Westregårds tjänstefel i detta sammanhang av ringa beskaffenhet.

Jag finner ej heller skäl föreligga att — mot bakgrund av här aktuell anmälan — ändra nu gällande föreskrifter för tjänsten ombord.

Vid ärendets avgörande anförde JO Thyresson följande.

I klagoskrivelsen i ärendet har klagandena riktat generella men allvarliga beskyllningar mot i huvudsak befäl som tjänstgjorde på Antares under tiden den 8 december 1972—den 7 september 1973. Klagandena har förklarat att de inte önskar anmäla något enskilt befäl och har därför avstått från att namnge de befattningshavare som medverkat i de i klagoskrivelsen påtalade händelserna. Klagandenas syfte har istället varit att få till stånd en prövning av bestämmelserna rörande innehav och förtäring av alkohol ombord på marinens fartyg, enär de anser det nuvarande systemet otillfredsställande. Jag vill då inledningsvis framhålla att jag inte finner skäl att med anledning av vad som anföres i klagoskrivelsen utreda om nuvarande bestämmelser om alkoholhaltiga drycker ombord på marinens fartyg bör ändras. Vad jag anser mig böra pröva i anledning av klagomålen är i huvudsak endast om befäl på Antares gjort sig skyldigt till fel eller försummelse vid sin tjänsteutövning. Utredningen har begränsats härtill.

Befälsmässarna

Klagomålen går i stort ut på påståenden om ett mer eller mindre utbrett alkoholmissbruk ombord på Antares och på fartyg tillhörande kustflottan överhuvudtaget. Det bör då först fastslås att nu gällande be-

stämmelser tillåter förtäring av rusdrycker och öl i befälsmässar ombord på icke tjänstetid (7 kap. 7 mom. sjötjänstreglemente för marinen, SRM). Rent allmänt kan det således inte riktas någon anmärkning mot att alkoholhaltiga drycker förtärs i befälsmässar på icke tjänstetid.

Klagandena har emellertid gjort gällande att alkoholförtäringen på Antares varit anmärkningsvärt stor och att festerna vid några tillfällen varit störande. Utredningen har i denna del visat att inte alla hörda personer delar den uppfattningen. De allmänna påståendena om ett klandervärt mässliv som klagandena framfört utgör självfallet inte en tillräcklig grund för ett närmare ställningstagande i frågan. Det måste dock betecknas som otillfredsställande om mässlivet varit sådant att ombordvarande blivit störda. Emellertid är det inte sagt att ett störande mässliv nödvändigtvis måste bero på alkoholförtäring. Vad jag vill framhålla i sammanhanget är därför endast vikten av att en vårdad umgängeston iakttas i befälsmässarna, såsom angives i 7: 20 instruktionen för fartygs- och båttjänsten vid marinen, så att störningar undviks. Något uttalande därutöver rörande det generella påståendet om alkoholmissbruk ombord finner jag mig inte kunna göra.

Vakthavande befäl

Påståendena om att vakthavande befäl varit alkoholpåverkade under tjänstgöring har inte kunnat styrkas och det har inte framkommit vilket vakthavande befäl som vid ett tillfälle skulle ha underlåtit att närvara då flaggan nedhalades. Beträffande sistnämnda händelse vill jag erinra om bestämmelserna i 6 kap. 32 mom. instruktionen för fartygs- och båttjänsten vid marinen (IFM), där det bl. a. föreskrivs att vakthavande officer skall, om ej annat beordras, befinna sig på däck vid flaggans hissande och nedhalande.

Haveriet i Mollösund, torpedskjutningen och osäkerhet i navigeringen

Vad angår haveriet i Mollösund — beträffande vilket åklagare beslutat att ej inleda förundersökning, enär anledning inte förekommer till misstanke om brott — och den misslyckade torpedskjutningen i april 1973 har intet framkommit som visar att dessa händelser skulle haft något samband med spritförtäring. I fråga om påståendet om osäkerhet i navigering och alkoholens roll i det sammanhanget har inte heller framkommit något som styrker klagandenas uppgifter.

Utlandsbesöken

Beträffande de påtalade utlandsbesöken av Antares vill jag först erinra om innehållet i 10: 1 SRM, där det stadgas att örlogsbesök i utländsk hamn åsyftar bl. a. att stödja de svenska utlandsmyndigheternas verksamhet för främjande av Sveriges intressen i landet. Detta innebär

att det åligger besättningen på svenskt örlogsfartyg som gästar utländsk hamn att på ett hedrande sätt representera Sverige. Självfallet måste det då krävas att varje soldat iakttar ett nyktert och städat uppträdande. Ett särskilt ansvar ligger helt naturligt på befälet vid sådana tillfällen. Befälet har nämligen förutom skyldigheten att vinnlägga sig om ett föredömligt personligt uppträdande också att tillse att det upprätthålles en oklanderlig ordning ombord.

Vad gäller Antares' besök i Oslo har utom klagandena i ärendet även Ågren riktat anmärkning mot de svenska soldaternas uppträdande på och invid fartyget. Anmärkningarna gäller såväl befäl som meniga. De har till en del vitsordats av Westregård som uppgivit att två värnpliktiga som förts ombord av norsk militärpolis därefter uppträtt störande på däck.

Vad därefter gäller besöket i Wilhelmshaven har det endast framkommit allmänna uttalanden om att tjänstefria befäl där uppträtt berusade. Inte heller i detta fall har klagandena omtalat vilket eller vilka befäl som avses och jag har därför inte kunnat ingå på en närmare undersökning av vad som förevarit.

I fråga om Antares' utlandsbesök kan, såsom framgår av det sagda, endast anses utrett att skäl till anmärkningar mot ordningen ombord funnits vid ett tillfälle under besöket i Oslo. Även om det är en enstaka tilldragelse måste det ses allvarligt på en sådan händelse. Jag förutsätter att det vid kommande örlogsbesök i utländska hamnar vidtages sådana åtgärder att en god ordning verkligen kan upprätthållas.

Vattenskidåkningen

Den påtalade vattenskidåkningen efter Antares ägde rum under jourgång den 28 juli 1973. Den utfördes av Westregård, som i ärendet uppgivit att han nu i efterhand inser att det inte var särskilt lämpligt att åka vattenskidor efter en torpedbåt. Chefen för marinen har i sitt yttrande förklarat att Westregårds förfarande inte var förenligt med Antares uppdrag och att förfarandet från flera synpunkter var mindre lämpligt. Enligt chefen för marinens uppfattning har Westregård genom vattenskidåkningen gjort sig skyldig till tjänstefel som dock kan bedömas som ringa.

Jag finner att Westregård genom att åka vattenskidor efter Antares den 28 juli 1973 av oförstånd åsidosatt vad som ålegat honom enligt tjänstens beskaffenhet. Härigenom har Westregård gjort sig skyldig till tjänstefel jämlikt 20 kap. 4 § brottsbalken. Westregård förskyller ansvar för vad han låtit sig komma till last men enligt min mening kan straff för brottet åläggas i disciplinmål. På grund härav och eftersom särskilda skäl ej föranleder till annat, kommer jag att underställa chefen för Berga örlogsskolor, där Westregård för närvarande tjänstgör, frågan om han vill avgöra saken.

Övrigt

Uppgifterna om att värnpliktiga bjudits in i befälsmässar och där berusat sig och att befäl legat kvar i sina kojer under tjänstgöringstid har inte kunnat närmare bekräftas. Det har inte heller kunnat styrkas att något befäl varit onyktert då tjänstgöringen börjat.

Inköpet av vin till en skeppsafton den 9 augusti 1973 föranleder inte någon åtgärd från min sida.

* *
*

Sedan JO Thyresson i enlighet med beslutet underställt chefen för Berga örlogsskolor frågan om disciplinär åtgärd mot Westregård för det tjänstefel, som han, enligt vad JO funnit, gjort sig skyldig till genom den påtalade vattenskidåkningen, beslöt skolchefen den 13 november 1974 att, jämlikt 20 kap. 4 § brottsbalken och 2 § disciplinstrafflagen, för det ifrågavarande tjänstefelet ålägga Westregård disciplinbot för tolv dagar med tjugufyra kronor för dag.

Beslutet har vunnit laga kraft.

Befäls rätt att visitera värnpliktig för efterforskning av försvunnen ammunition

I en skrift, som kom in till JO den 19 december 1973, uppgav Sten-Ivan Larsson, som fullgjorde sin värnpliktstjänstgöring vid Bodens artilleriregemente (A 8), att fänriken Leif Karlsson i samband med en skjutövning den 22 oktober 1973 hade utsatt Larsson för "kroppsvisitation" med anledning av att denne misstänkts för tillgrepp av en ask patroner. Larsson ansåg att Karlsson gjort sig skyldig till tjänstefel, eftersom Karlsson inte var bestraffningsberättigad befattningshavare och brottet inte var tillräckligt allvarligt för att kroppsvisitation skulle få företagas.

Efter remiss inkom chefen för A 8, översten Nils Landergren, med utredning och yttrande. Utredningen innefattade förhör med Karlsson och Larsson samt värnpliktiga Nils Bertil Stefan Harlin och Jan Christer Berglund.

Karlsson anförde bl. a. följande. Vid början av ifrågavarande övning gjordes s. k. "visitation före skjutning", varefter varje värnpliktig fick hämta ett paket ammunition och sedan gå till sin skjutplats. Under skjutningens gång upptäckte Karlsson att det saknades två paket ammunition i ammunitionslådan. Skjutningen avslutades och vid s. k. "visitation efter skjutning" anmälde samtliga värnpliktiga att de inte hade nå-

gon ammunition kvar. Karlsson sade då att någon eller några måste ljuga, eftersom det saknades två paket, och att man av säkerhetsskäl inte kunde lämna skjutbanan, förrän ammunitionen hade kommit till rätta. Karlsson beordrade därefter de värnpliktiga att öppna väskorna till stridsselen och fickorna i vapenrocken samt visa Karlsson att de ej hade någon ammunition där. Karlsson kände på de fickor där det tycktes finnas skrymmande saker. När Karlsson frågade Larsson om denne hade någon ammunition på sig och Larsson förnekade detta upptäckte Karlsson att Larsson hade något som liknade ett ammunitionspaket i ena byxfickan. Karlsson slog därför på fickan och frågade vad Larsson hade där. Larsson plockade då fram ett paket ammunition. — Karlsson bestred att han vid tillfället hade företagit kroppsvisitation.

Larsson lämnade uppgifter som i huvudsak överensstämde med Karlssons berättelse men uppgav ytterligare att Karlsson hade känt med händerna över hela kroppen på de värnpliktiga.

Harlin och Berglund påstod att Karlsson inte kände över hela kroppen på de värnpliktiga utan endast slog med handen på fickor, där det verkade finnas skrymmande saker.

Landergren anförde följande i sitt yttrande.

Den 24 oktober 1974 inkom fänriken Leif Karlsson med en anmälan mot vpl Larsson om tillgrepp av ammunition. Ärendet hänsköts till åklagaren den 25 oktober 1973 enligt 22 § första punkten militära rättegångslagen. Bodens tingsrätt dömde den 28 november 1973 Larsson till dagsböter för snatteri.

Efter det som hänt på skjutbanan och Bodens tingsrätts dom är Larssons JO-anmälan svår att förstå. Enligt de direktiv som utfärdats för säkerhetstjänsten i samband med skjutning har Karlsson handlat helt riktigt och han kunde lämna skjutbanan med all ammunition intagen från truppen. Talet om kroppsvisitation verkar uppkonstruerat av Larsson långt efter händelsen på skjutbanan. Karlsson har inte hållit en kroppsvisitation och detta bestyrks även av Harlin och Berglund, vilka ingick i plutonen vid tillfället i fråga.

Vid summering av vad som framkommit vid utredningen, Bodens tingsrätts dom och min egen uppfattning av händelsen får jag föreslå ej vidare åtgärd.

JO Thyresson anförde vid ärendets avgörande.

I säkerhetsinstruktionen för krigsmakten (SäkI K) mom. 12 stadgas att var och en efter övning snarast skall lämna ifrån sig oförbrukad ammunition till ammunitionsredogöraren (motsvarande), som snarast efter övningens avslutande skall redovisa oförbrukad ammunition och eventuella hylsor och laddramar. Övningsledaren vid övning med strids- och övningsammunition skall enligt SäkI K mom. 76 efter skjutning insamla oförbrukad ammunition m. m. och redovisa ammunitionen. Härutöver åligger det enligt SäkI K mom. 501 enskild skytt att efter skjutning åter-

lämna all oförbrukad ammunition och hylsor, även om han inte erhållit order därom, kontrollera att någon ammunition icke finns kvar i ammunitionsgördlar, väskor och fickor m. fl. platser där ammunition kan ha förvarats samt på lämpligt sätt rapportera att kontrollen utförts och att ingen ammunition finns kvar.

I förevarande fall uppmärksammade Karlsson vid skjutövningens slut att två paket ammunition saknades. Sedan samtliga i övningen deltagande värnpliktiga förnekat att de hade någon ammunition kvar, undersökte Karlsson, enligt vad som kan anses vara styrkt genom utredningen, de värnpliktigas stridsselar och kände utanpå de fickor som såg ut att innehålla skrymmande ting, varvid ett av de försvunna ammunitionspaketen påträffades hos Larsson. Denne menar att Karlsson genom sina åtgärder gjort sig skyldig till olaga kroppsvisitation, medan Karlsson anser att undersökningen inte kan betraktas som kroppsvisitation och att den genomfördes endast av säkerhetsskäl.

Vid bedömningen av frågan om den av Karlsson genomförda åtgärden skall anses vara tillåten kan en av högsta domstolen den 9 april 1974 meddelad dom vara till ledning. Domen avsåg frågan om en kapten (M) gjort sig skyldig till tjänstefel genom att vid en värnpliktigs (E) ankomst till en militär förläggning undersöka den bag denne medförde. Riksåklagaren hade i högsta domstolen gjort gällande att M:s åtgärd inte kunde anses utgöra en tillåten visitation. Högsta domstolen anförde i domskälen följande.

Enligt föreskrifter i tjänstereglementet för krigsmakten får menig ej medföra rusdrycker eller öl till område, som är uteslutande upplåtet för krigsmaktens behov. Sådana drycker får ej heller förvaras och förtäras i lokaler m. m. belägna inom sådant område och helt eller delvis avsedda för meniga. Påträffas rusdrycker eller öl i lokal eller område där förvaring och förtäring ej får ske, skall de av behörig personal omhändertagas.

Utredningen ger, såvitt nu är i fråga, vid handen, att M. vid E:s och övrig personals återkomst till förläggningen — vilken utgjorde område som avses med förut nämnda föreskrifter — beordrat E. att förevisa innehållet i en av honom medförd bag och att syftet med ordern varit att efterse, huruvida E. medförde öl eller rusdrycker.

M. måste i sin egenskap av kompanichef och med det ansvar som åvilade honom för att den i berörda föreskrifter angivna ordningen upprätthölls anses ha ägt att genomföra visitation av den art han sålunda anbefallt. Hans åtgärd är därför ej av beskaffenhet att föranleda ansvar för honom.

Reglerna om kroppsvisitation i rättegångsbalken och militära rättegångslagen avser sådana fall då det är fråga om utredning angående ifrågasatt brottslig verksamhet. Karlssons undersökning förestavades emellertid av att han såsom övningsledare vid ifrågavarande skjutövning hade det av säkerhetsskäl betingade ansvaret enligt SäkI K för att all ammunition som inte förbrukats under övningen redovisades och åter-

lämnades. Nämnda regler i rättegångsbalken och militära rättegångslagen om förutsättningarna för och förfarandet vid kroppsvisitation är således inte direkt användbara här. Med tillämpning på förevarande fall av tankegång motsvarande den som kommit till uttryck i högsta domstolens dom måste emellertid Karlsson på grund av det honom åvilande ansvaret enligt SäkI K anses ha varit berättigad att visitera de värnpliktiga i syfte att förhindra att oförbrukad ammunition kom i orätta händer. På grund härav och då annat inte visats än att Karlsson genomfört undersökningen på lämpligt sätt saknas fog för kritik mot Karlsson i förevarande hänseende.

Information angående skadeståndslagens tillämpning i militära förhållanden

I 4 kap. 1 § skadeståndslagen (SFS 1972: 207), vilken lag trädde i kraft den 1 juli 1972, stadgas följande: "För skada, som arbetstagare vållar genom fel eller försummelse i tjänsten, är han ansvarig endast i den mån synnerliga skäl föreligger med hänsyn till handlingens beskaffenhet, arbetstagarens ställning, den skadelidandes intresse och övriga omständigheter." Enligt 5 kap. 8 § samma lag skall vid tillämpning av lagen med arbetstagare likställas bl. a. värnpliktiga.

Enligt 22 § militära rättsvårdskungörelsen åligger det civilförvaltningen att meddela de närmare föreskrifter och anvisningar som erfordras för tillämpningen av bestämmelserna i militära rättsvårdskungörelsen om förfarandet då krigsmakten tillhörig egendom gått förlorad eller skadats.

I en skrift, som kom in till JO den 13 mars 1974, anförde arbetsgruppen för 1973 års värnpliktskonferens genom Gunnar Andersson och Hartvig Stavem under hänvisning till förut citerade lagrum i huvudsak följande. Huvudprincipen enligt skadeståndslagen är skadeståndsfrihet vid förlust av eller skada på kronan tillhörig materiel. Denna princip stöds i den skadeståndsrättsliga litteraturen även om det anses att preventiva synpunkter kan motivera att större krav ställs på den enskilde värnpliktige när det gäller vård och tillsyn av vapen och annan dyrbar materiel. De bestämmelser som reglerar de värnpliktigas ersättningsskyldighet gentemot kronan — Föreskrifter och anvisningar angående förfarandet i ersättningsmål (AFSE) — hade inte blivit föremål för ändring i och med tillkomsten av skadeståndslagen. Det formulär — "Anmälan-AFSE" — som den värnpliktige skall fylla i vid förlust av eller skada på materiel innehöll ingen information till den värnpliktige om gällande bestämmelser. Den värnpliktige hade även att ta ställning till om han var villig att ersätta förlusten/skadan. Genom detta förfaringssätt kunde den

värnpliktige genom påtryckningar från befälets sida förmås att förklara sig villig ersätta viss förlust/skada oavsett om ersättningsskyldighet förelåg eller ej. Arbetsgruppen hade i en skrivelse till överbefälhavaren den 19 maj 1973 påtalat bristerna i rådande förhållanden utan att åtgärder vidtagits.

Arbetsgruppen hemställde att JO måtte pröva om fel eller försummelse begåtts av försvarets civilförvaltning eller annan myndighet i nämnda hänseenden.

Efter remiss inkom civilförvaltningen med upplysningar och yttrande av i huvudsak följande innehåll.

Med anledning närmast av 22 § militära rättsvårdskungörelsen (RK) har försvarets civilförvaltning utfärdat "Föreskrifter och anvisningar angående förfarandet i ersättningsmål m. m. (AFSE)". Nu gällande upplaga utkom 1962. Vissa ändringar, som synes sakna betydelse i förevarande sammanhang, har därefter skett.

Bestämmelserna avser i huvudsak att i anslutning till de grundläggande föreskrifterna i 18—20 §§ RK närmare reglera den *formella* handläggningen av utredning om förlust av eller skada å egendom, som tillhör eller brukas av krigsmakten, frågor om avskrivning av sådan förlust eller skada genom beslut av bestraffningsberättigad befattningshavare eller enligt hans bemyndigande samt åtgärd för överlämnande i vissa fall till vederbörande centrala förvaltningsmyndighet av frågan om den ifrågakomna förlusten eller skadan.

Det torde kunna starkt ifrågasättas, om civilförvaltningen på grund av 22 § RK har skyldighet eller ens befogenhet att i materiellt hänseende ge vägledande föreskrifter för den, som är ansvarig för den slutliga bedömningen av fråga, som handläggs i den i nästföregående stycke angivna ordningen.

I den mån ersättningsskyldighet ej enligt 10 kap. militära rättegångslagen (RL) åläggs av bestraffningsberättigad befattningshavare eller, efter fullföljd, av domstol eller skada eller förlust ej avskrivs enligt därför gällande bestämmelser, ankommer på försvarets civilförvaltning enligt 3 § instruktionen för ämbetsverket (SFS 1965: 825, ändr SFS 1971: 160) att bevaka statens rätt och indriva dess fordran samt enligt 4 § att därvid företräda staten såväl vid som utom domstol.

Vissa föreskrifter rörande handhavandet av den verksamhet för bevakning och indrivning av statens fordringar, som sålunda ankommer på civilförvaltningen, finns i avskrivningskungörelsen (SFS 1965: 921).

Enligt 3 § avskrivningskungörelsen är civilförvaltningen bevakningsmyndighet i fråga om fordran hos myndighet, som hör till försvarsdepartementet.

I 4—8 §§ avskrivningskungörelsen ges vissa föreskrifter rörande de särskilda sakmyndigheternas skyldighet och befogenhet att vidta bevaknings- och indrivningsåtgärder beträffande fordringar, uppkomna inom deras verksamhet. Obetalda fordringar skall, med speciella undantag, överlämnas till bevakningsmyndigheten inom ett år från den ursprungliga förfallodagen.

Enligt 13 § avskrivningskungörelsen skall bevakningsmyndigheten bevaka och indriva fordran, som den omhänderhar, och äger därvid vidta alla behövliga åtgärder för att utkräva fordringen.

I den mån civilförvaltningen som bevakningsmyndighet på grund av 12 § avskrivningskungörelsen vill lämna råd och anvisningar beträffande sådan bevaknings- och indrivningsverksamhet som jämlikt 4—8 §§ samma kungörelse må självständigt bedrivas av sakmyndighet, torde i likhet med vad som sagts i anslutning till 22 § RK innehållet få begränsas att avse enbart formella handläggningsfrågor. I detta hänseende torde AFSE i tillämpliga delar få anses vägledande på sätt anges i 12 § avskrivningskungörelsen.

När det är fråga om civilförvaltningens egen bevaknings- och indrivningsverksamhet enligt 13 § avskrivningskungörelsen torde behov av generella regler eller anvisningar överhuvudtaget ej ifrågakomma. Även om ämbetsverket som bevakningsmyndighet torde äga påkalla biträde av annan myndighet, sker ju bevakning och indrivning enligt nyssnämnda författningsrum helt under bevakningsmyndighetens inseende och på dess ansvar. Civilförvaltningen har givetvis därvid att tillse att vid utkrävande av skadestånd materiella regler iakttas.

I samband med ikraftträdandet 1972-07-01 av skadeståndslagen (SFS 1972: 207) genomgicks inom civilförvaltningen översiktligt bestämmelserna i AFSE. Därvid bedömdes att de däri givna formella utrednings- och handläggningsreglerna beträffande förlust eller skada i och för sig kunde tillämpas också i fall då frågan om ersättningsskyldighet skulle prövas enligt de nya skadeståndsreglerna. Samtidigt befanns emellertid att en allmän översyn av AFSE relativt snart lämpligen borde vidtagas, varvid bl. a. sagda skadeståndsregler borde beaktas.

Oavsett den oklarhet som kunde råda om civilförvaltningens befogenhet att ge beslutande myndighet förhandsanvisningar rörande innebörden av de rättsliga grunderna och de materiella förutsättningarna för avgörande av frågor om skyldighet att utge skadestånd till staten fann sig ämbetsverket likväl med hänsyn till framkommande uppgifter om bristande kännedom bland den rättsvårdande personalen om skadeståndslagens tillkomst, innebörd och tillämplighet inom den militära rättsvården, böra genom ett skriftligt meddelande till samtliga bestraffningsberättigade befattningshavare göra berörd personal uppmärksam på lagens konsekvenser för uttagande av ersättning av värnpliktiga eller annan militär personal för skada som vållats genom fel eller försummelse i tjänsten.

En skrivelse med sådant syfte, daterad 1972-12-13, utsändes i början av januari 1973 till de bestraffningsberättigade befattningshavarna vid förband, staber och förvaltningar.

I skrivelse till samtliga bestraffningsberättigade militära befattningshavare 1973-01-23 gjorde civilförvaltningen vissa korrigeringar och kompletteringar till meddelandet 1972-12-13 och upplyste vidare om den fortsatta tillämpligheten av de formella handläggningsreglerna i AFSE samt om ämbetsverkets planer att föranstalta om översyn och omarbetning av AFSE.

Vid en mängd underhandsförfrågningar, särskilt under första året av skadeståndslagens giltighetstid, har från civilförvaltningens sida till militär rättsvårdspersonal vid förband och staber, åklagare m. fl. redogjorts för ämbetsverkets allmänna uppfattning om skadeståndslagens betydelse särskilt för militär personals ersättningsskyldighet till staten. Därvid har regelmässigt framhållits, att civilförvaltningen ej äger meddela auktoritativa anvisningar för ansvarig beslutsmyndighets tolkning av i allmän lag angivna skadeståndsgrunder, att det i brist på vägledande praxis är

svårt att med säkerhet redogöra för allmänt tillämpade principer men att med beaktande av uttalanden under förarbetena till lagen (jfr prop 1972: 5) stor försiktighet och restriktivitet bör iakttas vid antagande av synnerliga skäl för ersättningsskyldighet.

Under våren 1973 medverkade civilförvaltningen i viss rättsvårdsutbildning, som genom överbefälhavarens försorg av försvarsstaben anordnades för berörd personal från hela landet. Vid rättsvårdsutbildning, som hölls i början av april 1973, utdelades en inom civilförvaltningen 1973-04-09 upprättad PM angående skadeståndslagen. Under våren 1973 hölls genomgång av den nya skadeståndslagstiftningen. Personal vid civilförvaltningen medverkade därvid med föredrag i ärendet och genom att besvara framställda frågor. Med skrivelse 1973-07-20 översände försvarsstabens säkerhetsavdelning enligt sändlista en utskrift av det föredrag som vid olika tillfällen av nyssberörda genomgång hållits av befattningshavare vid civilförvaltningen. 1973 och 1974 har civilförvaltningen medverkat vid kurser för försvarets personalvårdskonsulenter och därvid informerat om innehållet i skadeståndslagen. Samtidigt med denna informationsverksamhet har i olika publikationer lämnats orientering om skadeståndslagens tillämplighet inom militär rättsvård.

Efter förhandskontakt från författarens sida med civilförvaltningen publicerades i "Meddelanden från försvarsstabens personalvårdsbyrå" nr 2 1973, sid 18—23, under rubriken "Några synpunkter kring den nya skadeståndslagen" en kommentar, som klart understryker den styrka som måste fordras hos omständigheter, vilka enligt 4 kap. 1 § skadeståndslagen skall kunna konstituera synnerliga skäl för ersättningsskyldighet. Till civilförvaltningens kännedom har vidare kommit, att artiklar om den nya skadeståndslagen intagits i vissa tidskrifter av fackkaraktär. Redan i "Svensk Underbefälstidning" nr 5, maj 1972, lämnades med utgångspunkt från då föreliggande förslag orientering om den väntade lagstiftningen. Tidningen "Värnpliktsnytt" nr 4, 1973, innehöll en artikel, vari dras långt gående slutsatser rörande skadeståndslagens effekt att medföra frihet från ersättningsskyldighet vid vållande till förlust av eller skada på krigsmakten tillhörig egendom.

1973-08-30 uppdrog civilförvaltningen åt en särskild arbetsgrupp att verkställa översyn av AFSE samt lägga fram förslag till ändrade föreskrifter och anvisningar i ämnet.

Arbetsgruppen har vid ett flertal sammanträden och efter separata utredningar av enskilda ledamöter utarbetat principförslag till ny utgåva av AFSE. Underhand har inhämtats, att inom arbetsgruppen bl. a. ifrågasatts, att vederbörande befattningshavare vid mottagande av frivillig skadeersättning skall vara skyldig anteckna de skäl, som ansetts utgöra grund för utgivande av skadestånd. Arbetsgruppens uppdrag är emellertid ännu ej avslutat. I ett avseende har dock ett delresultat framkommit genom arbetsgruppens verksamhet. Civilförvaltningen har genom beslut 1974-03-05 på arbetsgruppens förslag gjort den ändringen i AFSE 2: 1 och bil 4, att övre gränsen för bagatellförlust från och med 1974-04-01 höjts från 10 till 25 kronor.

Under 1973 utgavs på ÖB uppdrag genom försvarsstabens försorg en ny upplaga av "Sammanställning av bestämmelser för den militära rättsvården (Rättsvårds B)". Förslag till sammanställningen hade dessförinnan för samråd och granskning översänts till civilförvaltningen, som genom juridiska byrån 1973-09-20 avgav slutligt yttrande över korrekturet.

I äldre upplagor av Rättsvårds B, den senaste av 1969, har under 58 §

RL intagits ett citat ur riksdagens första lagutskotts utlåtande nr 5 1944, vari framhålls att ersättningsskyldighet bör ådömas allenast när omständigheterna ger stöd för att vederbörande icke iakttagit normal aktsamhet.

Enligt civilförvaltningens erfarenhet har berörda utlåtande tidigare vid handläggning av skadeståndsfrågor inom militär rättsvård framstått som vägledande vid bedömning av förefintligheten av ersättningsgrund. Några i administrativ ordning meddelade anvisningar rörande tillämpningen av den angivna grundprincipen har ej ansetts påkallade.

I den nya upplagan av Rättsvårds B vidtogs följande ändringar av intresse i förevarande sammanhang. Skadeståndslagen intogs på sid 91—94. Citatet ur förut berört utskottsutlåtande uteslöts under 58 § RL och ersattes med följande anteckning: "Jfr skadeståndslagen 4 kap 1 § (intagen ovan s. 91)".

1973-11-30 upprättades inom arméstaben en PM angående handläggningen inom armén av den nya skadeståndslagen. Vid förbandschefsmöte 1973-12-05 överlämnades sagda PM till arméns chefer.

I den remitterade klagoskriften synes i realiteten enbart avses de så kallade betalningsfallen vid förenklat förfarande vid förlust av egendom till belopp 25—100 kronor enligt 2 kap AFSE och vid handläggning av bagatellskador enligt 3 kap samt utformningen av blanketten "Anmälan AFSE" (blankett M 7102—50012).

Det är riktigt att AFSE beträffande betalningsfallen ej innehåller några närmare anvisningar rörande frågan vilken typ av skada som skall föreligga och under vilka omständigheter den uppkommit, för att ersättning skall böra mottagas. AFSE innefattar i denna del endast regler för själva betalningsåtgärden samt för redovisningen av influtna medel. Någon ändring beträffande AFSE i denna del har ej vidtagits genom hänvisning till skadeståndslagen eller däri angivna materiella förutsättningar för ersättningsskyldighet.

Att civilförvaltningen ej ansett sig böra utfärda uttryckliga tillämpningsföreskrifter av restriktiv innebörd beträffande mottagandet av frivillig ersättning sammanhänger främst därmed, att ämbetsverket ansett att rättsvårdspersonalen genom den under väsentlig medverkan från civilförvaltningens sida bedrivna upplysningsverksamheten tillräckligt orienterats om att AFSE bestämmelser endast är formella och avser utredning och förfarande i övrigt under det att själva bedömningen av frågan, om ersättning skall utgå, måste ske enligt materiella skadeståndsrättsliga regler, numera väsentligen enligt skadeståndslagen.

Civilförvaltningen har härvid utgått från att vid varje förband eller motsvarande enhet efterhand kommer att utbildas en praxis i fråga om tolkningen av begreppet "synnerliga skäl", främst genom bestraffningsberättigad befattningshavares handläggning av ersättningsmål och beslut om åläggande av ersättningsskyldighet. För sådant beslut fordras enligt 62 § RL medverkan av auditör. Också för mottagandet av frivillig betalning enligt 2 och 3 kap AFSE torde en dylik praxis bli vägledande.

Civilförvaltningen har gått i författning om att, i den mån sådant material ej i annan ordning delges ämbetsverket, samtliga beslut av bestraffningsberättigade befattningshavare eller domstolsavgöranden i ersättningsmål rörande skadefall efter 1972-06-30 skall insändas till ämbetsverket. Avsikten härmed är bl. a. att med ledning av dc huvudsakliga tolkningsprinciper i fråga om skadeståndslagen som kan utläsas ur en samlad praxis, vidta de åtgärder, som kan finnas påkallade i fråga

om bevakningen av statens fordringar, främst vid den pågående översynen av AFSE. Enligt vad som erfarits pågår inom försvarsstaben och arméstaben en motsvarande uppsamling av avgöranden i ersättningsmål. Möjligen kan finnas lämpligt att utnyttja materialet till en "rättsfallssamling".

Det må emellertid anmärkas att de avgöranden som hittills blivit tillgängliga visar en påfallande oenhetlighet och är föga ägnade som grund för meddelande av generella tillämpningsprinciper i den mån civilförvaltningen skulle ha befogenhet att meddela sådana i fråga om skadeståndslagen. I stort sett ger tillgängliga avgöranden vid handen, att stark restriktivitet anlagts vid bedömningen av begreppet "synnerliga skäl".

En särskild omständighet gör att alltför kategoriska och detaljerade föreskrifter till motverkande av frivillig betalning synes böra undvikas. Enligt 1 kap 1 § skadeståndslagen är bestämmelserna i densamma i princip dispositiva. Det är möjligt att en skadevållande i tveksamma fall, där en judiciell prövning kan framstå som i och för sig befogad, önskar undvika en sådan genom att erlägga betalning. För övrigt må erinras om att intet torde hindra att en skadevållande vid rättsligt förfarande medger ersättningsskyldighet och sålunda föranleder åläggande av sådan, oberoende av om rättslig grund föreligger därför.

Hos civilförvaltningen har några fall av otillbörligt mottagande av skadeersättning ej påtalats eller eljest blivit kända. De påståenden, som torde innefattas i klagoskriften om att sådant förekommit eller är att befara på grund av nuvarande utformning av AFSE, synes sakna reellt underlag. Möjligen kan under närmaste tiden efter skadeståndslagens ikraftträdande bristande kännedom om skadeståndslagens tillämplighet inom den militära rättsvården och om dess innehåll på sina håll ha medfört osäkerhet och misstag.

Civilförvaltningen har emellertid den bestämda uppfattningen, att genom den omfattande upplysningsverksamhet som förekommit militär rättsvårdspersonal bibragts klart medvetande om att handläggningen av skadeståndsfrågor skall ske enligt reglerna i AFSE men att skadestånd skall uttas endast om grund därför finns enligt skadeståndsrättsliga regler. Så vitt ämbetsverket kan finna har från civilförvaltningens sida i detta hänseende gjorts, vad som kan anses påkallat och ligga inom ramen för dess befogenhet.

Civilförvaltningen följer med uppmärksamhet handläggningen av ersättningsfrågor i den militära rättsvården. I den blivande utgåvan av AFSE avses handläggningsordningen så nära som möjligt anknyta till skadeståndslagen och skadeståndsrättsliga regler i övrigt.

Ämbetsverket ansluter sig till den av arbetsgruppen hos JO uttalade ståndpunkten, att mottagande av frivillig skadeersättning, som kan framstå som otillbörligt, bör förhindras.

Arbetsgruppen bereddes tillfälle att inkomma med påminnelser men lät sig inte avhöra.

Den 9 maj 1974 utfärdade civilförvaltningen allmänna anvisningar för tillämpningen av bestämmelserna i AFSE, vilka skall tillämpas försöksvis. Anvisningarna innehåller en översiktlig redogörelse för bestämmelser i skadeståndslagen, som kan ha betydelse i militära sammanhang och rekommendationer angående vilka utredningsåtgärder som bör vid-

tagas då värnpliktig förorsakat förlust av eller skada på kronan tillhörig materiel m. m. Anvisningarna avslutas med följande uttalanden.

Med utgångspunkt i vad som — — — sagts kan följande tjäna till ledning för bedömning av sådan fråga om ersättningsskyldighet, som ankommer på militär chef att handlägga med stöd av militära rättegångslagen § 58.

Handlingens beskaffenhet

a) Finns bestämmelser eller anvisningar för hur materielen skall förvaras eller handhas?

b) Kan arbetstagaren anses ha brutit mot dessa, av honom kända bestämmelser?

c) Har tjänsten hindrat arbetstagaren att ta erforderlig vård om materielen?

Arbetstagarens ställning

a) Kan särskilda krav ställas på arbetstagaren med hänsyn till dennes tjänsteställning eller särskilda förtroende?

b) Har arbetstagaren ensam påverkat den situation som orsakat skadan eller förlusten?

Skadelidandes intresse

a) I vilken grad har skadan eller förlusten ekonomisk betydelse för arbetsgivaren?

b) Har arbetsgivaren särskilt intresse av att arbetstagaren inte förlorar eller skadar materiel av betydelse för t. ex. förbandets eller enhetens funktion?

Övriga omständigheter

a) Är det ur allmän preventiv synpunkt av stor vikt att ersättningsskyldighet åläggs i det särskilda fallet?

b) Under vilka tjänstgöringsförhållanden har skadan eller förlusten uppkommit?

De omständigheter som ovan angivits skall anges även i s. k. betalningsfall. Av redovisningen skall då framgå, att det inte är otillbörligt att utnyttja ersättningsmedgivandet.

För att utredningsarbetet skall underlättas vid myndigheterna har, till dess de nya AFSE-bestämmelserna föreligger, ett särskilt "protokollsblad" utarbetats — — —. Bladet bör lämpligen användas som stöd för utredningen i de fall då ersättningsskyldighet kan bli aktuell, dvs. i s. k. betalningsfall och vid protokollförfarande. De protokollsblad, som legat till grund för ålagd ersättningsskyldighet, bör lämpligen förvaras av bevakaren (motsv.), medan protokollsblad som hänför sig till s. k. betalningsfall förvaras vid vederbörlig underavdelning (kompani, motsv.). I de fall staten vidkänns förlusten kan protokollsbladet makuleras.

JO Thyresson anförde vid ärendets avgörande följande.

Arbetsgruppen har anfört klagomål över att någon ändring av AFSE inte har gjorts i samband med ikraftträdandet av skadeståndslagen. I likhet med civilförvaltningen finner jag emellertid att det förhållandet att nya materiella skadeståndsregler införts inte i och för sig är av beskaffenhet att nödvändiggöra en ändring av reglerna i AFSE, vilka endast avser det formella förfarandet i samband med förlust av eller skada på krigsmakten tillhörig egendom. Någon försummelse i förevarande avseende kan därför inte läggas civilförvaltningen till last.

I AFSE mom 2: 20 föreskrivs att den för förkommen eller skadad materiel ansvarige bör tillfrågas om han anser uppgivna värden skäliga och om han är villig att ersätta förlusten. Arbetsgruppen har framfört farhågor att befäl genom påtryckning på den värnpliktige kan förmå denne att förklara sig villig att ersätta en förlust eller skada oavsett om skadeståndsskyldighet i själva verket föreligger. Jag har inte uppmärksammat vare sig i klagoärenden eller vid inspektioner avseende militär rättsvård att några påtryckningar förekommit eller att värnpliktiga eljest medgivit skadeståndsskyldighet under omständigheter som kan anses otillbörliga. Civilförvaltningen har inte heller kännedom om något sådant fall. Det kan tilläggas att befäl som har att handlägga mål angående ifrågasatt skadeståndsskyldighet, innan en någorlunda fast praxis i hithörande frågor uppstått, inte har mycket större möjligheter än den värnpliktige att bedöma om synnerliga skäl för skadeståndsansvar föreligger i det enskilda fallet.

Arbetsgruppen har ifrågasatt om inte blanketten "Anmälan-AFSE" borde innehålla någon information om gällande bestämmelser. Detta är i och för sig inte någon fråga som uppkommit genom den nya regleringen på skadeståndsrättens område. Inte heller tidigare har sådan information lämnats på blanketten. Olika meningar kan väl också råda om nyttan av att ha sådan information införd på anmälningsblanketten och om möjligheten över huvud taget att där meddela tillräcklig information. Det måste dock anses vara av vikt att den värnpliktige i förekommande fall upplyses om rättsläget innan han tar ställning till frågan om han skall medge betalningsskyldighet. På vilket sätt denna information bör lämnas finner jag inte skäl att gå närmare in på i detta sammanhang.

Av civilförvaltningens yttrande framgår att det genom kursverksamhet, tidningsartiklar, promemorior m. m. har spritts en omfattande information om den nya skadeståndsrättsliga lagstiftningen, varför det kan antagas att befattningshavare som har att tillämpa lagreglerna äger kunskap om dessa. Emellertid har det uppenbarligen uppstått svårigheter vid handläggningen av ersättningsmål främst i fråga om tolkningen av vad som enligt 4 kap. 1 § skadeståndslagen utgör synnerliga skäl för att arbetstagare skall anses vara skadeståndsskyldig. Civilförvaltningen

har i sitt yttrande starkt ifrågasatt om ämbetsverket har skyldighet eller ens befogenhet att i materiellt hänseende ge vägledande föreskrifter för avgöranden i ersättningsmål. Jag har förstått att civilförvaltningen i stor utsträckning får mottaga frågor från rättsvårdsbefäl och andra om hur lagens materiella regler skall tillämpas. Enligt min mening kan emellertid civilförvaltningen varken på grund av föreskrift i dess instruktion eller genom andra bestämmelser anses ha någon skyldighet att lämna generella råd och anvisningar i detta hänseende. Tvärtom bör civilförvaltningen enligt min mening innan rättstillämpningen har stadgats iakttaga återhållsamhet då det gäller generella uttalanden av materiellt-rättsligt innehåll.

Civilförvaltningen har i de förut berörda allmänna anvisningarna för tillämpningen av AFSE intagit vissa omständigheter som enligt civilförvaltningen bör beaktas vid bedömningen av om skadeståndsskyldighet föreligger och utarbetat ett formulär som är avsett att läggas till grund för och underlätta utredningen av skadefall. Utan att närmare gå in på de omständigheter som av civilförvaltningen upptagits i anvisningarna och i formuläret vill jag peka på den risk som föreligger att innehållet i anvisningarna och formuläret betraktas som en mer eller mindre auktoritativ och bindande föreskrift om vilka förhållanden som bör föranleda att skadeståndsskyldighet skall åläggas. Uppgiften att inom ramen för den nya lagstiftningen närmare bestämma gränserna för bland andra de värnpliktigas skadeståndsskyldighet åvilar främst de allmänna domstolarna. Såsom framgår av vad jag tidigare anfört har någon fast domstolspraxis ännu inte utbildats. När så har skett i ett eller annat avseende är det emellertid naturligt att civilförvaltningen informerar berörda befattningshavare om vad denna praxis innebär. Härutöver synes det som om vissa i formuläret upptagna frågor, t. ex. angående vikten från allmän preventiv synpunkt att skadeståndsskyldighet åläggs, är av sådan beskaffenhet att de inte synes kunna besvaras på ett meningsfullt sätt av den icke juridiskt skolade personal som svarar för utredningen i ersättningsmål.

Spridande av tryckt skrift inom militärt förband

I en skrift, som kom in till JO den 20 oktober 1972, anförde Anders Sjöqvist följande. Den 18 oktober 1972 omkring klockan 11.15 påbörjade han spridande av en tryckt skrift (flygblad) utanför matsalen på Gotlands artillerikår (A 7). Under 15 minuter delade han ut omkring 150 flygblad. Därefter kom vaktchefen och frågade Sjöqvist om denne hade kårchefens tillstånd, vilket Sjöqvist förnekade. Vaktchefen "begärde då flygbladen i beslag", varefter vaktchefen och kårdagofficeren

beordrade honom att följa med till kårchefen. Denne beordrade i sin tur Sjöqvist att sluta med spridandet av skriften.

Sjöqvist delgavs inte misstanke om uppvigling utan endast om tjänstefel. Vid samtal med vaktchefen framkom det att denne fått speciella instruktioner för det fall värnpliktiga spred tryckta skrifter. Om en skrift inte var godkänd av kårchefen skulle den tas i beslag. Kårchefen förklarade samma dag skrifterna i beslag, då han misstänkte att texten var uppviglande.

Sjöqvist ansåg att vaktchefen och kårdagofficeren hade handlat på ett lagstridigt sätt genom att utan beslut av myndighet hindra spridande av tryckt skrift, att kårchefen utan rättslig grund ingripit mot spridande av tryckt skrift och att de instruktioner vaktchefen erhållit måste anses stå i strid mot reglerna om beslag i tryckfrihetsförordningen (TF).

Ifrågavarande flygblad hade bl. a. följande innehåll.

M o t s t å n d m o t m i l i t a r i s m e n!

— — —

Dina möjligheter

Tveka inte att söka vapenfri tjänst, om du känner så! Vill du inte längre vara befälselev, klassa ned dig! Tror du att värnpliktsvägran (totalvägran) är en vettig lösning, vägra! Utnyttja dina rättigheter som svensk grundlag ger dig och var inte rädd för lokala förordningar. Betänk också samtidigt att svensk lag tvingar dig ut på slagfältet för att döda den okände "fienden".

Du är inne i ett intensivt utbildningsskede i våldsmentalitet. Du har ansvaret för att din hjärna inte blir "tvättad" av de militära flosklerna. Det är bl. a. du som skall bestämma om dina barn skall leva i en värld av terrorbalans och våld. Låt inte lura dig av skenförbättringar, utan slå hål på det bräckliga yttre skal, som militären omger sig med. Vad är förbandsnämnd, fåtöljer på markan, färg-TV osv.? Ett sätt att köpa dig för våldets sak? Du ger svaret.

I n t e e t t ö r e — i n t e e n m a n t i l l k r i g s m a k t e n.

Avrustning nu

Tror du vi kan samarbeta i det aktiva motståndet? Kontakta Anders Sjöqvist på log 111 på A7.

Efter remiss inkom militärbefälhavaren för östra militärområdet, generallöjtnanten Ove Ljung, med utredning och yttrande. Utredningen, som hade verkställts av chefen för Gotlands militärkommando, generalmajoren Kjell Nordström, omfattade förhör med dem som tjänstgjorde som vaktchef och dagofficer den 18 oktober 1972, fanjunkaren Leif Persson och fänriken Alf Möllerström, samt med chefen för A 7, översten Stig Nihlén. Nordström avgav därjämte eget yttrande.

Till utredningen fogades ett exemplar av kaserninstruktionen för A 7, vilken i hithörande delar hade följande lydelse.

1: 13.2.2 *Särskilda föreskrifter*
13.2.2.1 Det är förbjudet:
— — —
att utan kårch tillstånd försälja varor, salubjuda och utdela broschyrer, tidningar etc inom kasernområdet.
Jämför 19.4.2.5.
— — —
3: 5.5
— — —
Utdelning av skrift — tidning, flygblad, meddelande osv. — får inom kompanilokal ske endast efter kompanichefs tillstånd. För övriga lokaler skall kårchefens tillstånd inhämtas.

Persson uppgav vid utredningen bl. a. följande. Då han den 18 oktober 1972 tjänstgjorde som vaktchef uppmärksammade han att Sjöqvist stod vid matsalen och delade ut lappar. Persson frågade om Sjöqvist hade tillstånd därtill, vilket denne besvarade nekande. Persson förklarade att Sjöqvist måste ha tillstånd för utdelningen och erbjöd sig att ta över bunten av lappar för att låta stabschefen titta på dem. Sedan också dagofficeren Möllerström hade kommit till platsen ombads Sjöqvist att följa med till kårchefen, vilket han gick med på först efter en stunds diskuterande. På vägen förklarade Möllerström att de skulle undersöka om Sjöqvist hade handlat riktigt. — Persson hade inte — som Sjöqvist påstått — "begärt flygbladen i beslag".

Möllerströms uppgifter om händelseförloppet överensstämde i huvudsak med vad Persson anförde. Möllerström uppgav därutöver att han i matsalen upptäckte ett flertal värnpliktiga som kom in med gula papper i handen. Några läste på papperen, skrattade och pekade på Möllerström. Denne gick därför ut till Sjöqvist, som stod utanför och delade ut ifrågavarande papper.

Nihlén anförde angående ingripandet mot Sjöqvist följande. Sjöqvist meddelade att han inte ansåg sig ha brutit mot kaserninstruktionen. Nihlén ögnade som hastigast igenom ett av flygbladen, varpå han yttrade: "I avvaktan på att jag tar ställning till innehållet i detta flygblad förbjuder jag tills vidare fortsatt utdelning."

Nihlén tillfrågade därefter Sjöqvist om denne avsåg att lyda denna order. Efter någon tvekan svarade Sjöqvist jakande. Han fick därefter avlägsna sig. Omkring en timme senare, då Nihlén studerat flygbladet och samrått med auditören, kallade Nihlén till sig Sjöqvist. Denne fick därvid order att medföra återstående flygblad.

Nihlén meddelade Sjöqvist att han med stöd av TF tog flygbladen i förvar, eftersom de ansågs innefatta uppmaning till lagbrott. Sjöqvist informerades också om att ärendet hänsköts till åklagarmyndigheten för avgörande av frågan om åtal. Sjöqvist uttryckte därvid sin besvikelse över att Nihlén inte hade åberopat kaserninstruktionen. Han antydde att

hans avsikt hade varit att genom sitt handlande visa att Nihlén genom kaserninstruktionen hade satt grundlagar ur spel.

Beträffande kaserninstruktionen uppgav Nihlén huvudsakligen följande. Instruktionen omarbetades och fastställdes i nuvarande utformning våren 1972. Den är uppdelad på tre delar. Del 1 och 2 är relativt fylliga och innehåller bl. a. instruktioner för olika befattningshavare.

Del 3 är mer kortfattad och innehåller vad soldaten bedöms böra veta. Utdelning av skrifter berörs på två ställen i instruktionen, dels i del 1 mom. 13.2.2.1 och dels i del 3 mom 5.5 sista stycket. Formuleringen i de båda momenten var ej helt lika. I det senare fallet talades endast om "lokaler". Huruvida detta kunde tolkas att omfatta kasernområdet i sin helhet kunde möjligen ifrågasättas. Nihléns avsikt var att bestämmelserna skulle ges en sådan utformning att tillstånd måste inhämtas var helst utdelning ägde rum. Befälet hade instruerats därefter och enligt Nihléns uppfattning handlat rätt. — Sista meningen i mom 5.5 hade numera erhållit ändrad lydelse till: "För utdelning i övriga delar av kasernområdet skall kårchefens tillstånd inhämtas."

Ljung anförde i sitt yttrande sammanfattningsvis följande. Det inträffade borde ej föranleda rättsliga åtgärder mot någon av de inblandade. Formella brister i handläggningen var visserligen konstaterade men kunde anses vara av mindre betydelse. Det utdelade flygbladet saknade vissa uppgifter enligt kap. 6 § 3 TF och hade dessutom utdelats inom militärt område utan vederbörligt tillstånd. Eftersom uppenbart ringa skada åstadkommits borde i avvaktan på en ifrågasatt förnyad anmälan om prövning av skriftens innehåll inga åtgärder vidtagas. — Ljung fann det slutligen utomordentligt angeläget, att JO medverkade till att militär befattningshavares möjligheter att ingripa mot skrifter — såväl tryckta som på annat sätt framställda — klarlades och exemplifierades.

Sjöqvist inkom med påminnelser.

Det inhämtades bl. a. följande angående den vidare handläggningen av ärendet om Sjöqvists spridande av ifrågavarande flygblad. Förutom att ärendet hänsköts till åklagarmyndigheten i Visby överlämnade Nihlén ett exemplar av flygbladet till chefen för justitiedepartementet, som i beslut den 23 oktober 1972 inte fann att skriftens innehåll borde föranleda någon åtgärd. Sedan åklagarmyndigheten i Visby och länsåklagaren i Stockholms län och Gotlands län inte funnit skäl att vidta någon åtgärd i ärendet, gjorde Nihlén hos riksåklagaren en framställning om överprövning. Riksåklagaren uttalade i beslut den 14 december 1972 att justitiekanslern enligt 10 kap. 2 § TF är ensam behörig åklagare ifråga om tryckfrihetsbrott eller annat brott mot bestämmelserna i TF. På grund därav överlämnade riksåklagaren Nihléns framställning till justitiekanslern. Denne fann i beslut den 24 januari 1973 att innehållet i skriften var att hänföra till fall som avses i 16 kap. 5 § andra stycket brottsbalken, varför åtal för tryckfrihetsbrott inte skulle anställas. I sag-

da stycke stadgas att i ringa fall av uppvigling ej skall dömas till ansvar. — Flygbladen har sedermera återlämnats till Sjöqvist.

Vid ärendets avgörande anförde JO Thyresson följande.

I 1 kap. 2 § andra stycket TF stadgas, att det ej är tillåtet för myndighet eller annat allmänt organ att på grund av skrifts innehåll, genom åtgärd som icke äger stöd i TF, hindra tryckning eller utgivning av skriften eller dess spridning bland allmänheten. Innehållet i en tryckt skrift får alltså i och för sig inte utan stöd i TF föranleda något hinder för spridning av skriften. Emellertid har det sedan gammalt ansetts att vissa inskränkningar i den fria spridningsrätten måste göras av hänsyn till den allmänna ordningen.

Denna inskränkning har ansetts gälla även för militära områden (jfr MO:s ämbetsberättelse 1950 s. 276 ff; särskilt s. 298). Att denna inskränkning i spridningsrätten alltjämt får anses utgöra en del av gällande rätt framgår bl. a. av en av högsta domstolen nyligen meddelad dom (NJA 1973: 29). I denna dom, som avsåg bl. a. frågan om en instruktion av det slag, varom är fråga i detta ärende, stod i överensstämmelse med TF:s regelsystem, anfördes bl. a. följande.

Vid tillkomsten av tryckfrihetsförordningen förutsattes att den där stadgade rätten att sprida tryckta skrifter icke var obegränsad. Sålunda ansågs det ligga i sakens natur att den som sprider sådana skrifter åtminstone i viss utsträckning måste vara underkastad allmänna ordningsföreskrifter. Inom militärt förläggningsområde vartill allmänheten icke har tillträde är förbandschefen ansvarig för att ordningen upprätthålles och det ankommer på honom att utfärda erforderliga ordningsföreskrifter. Han äger därvid även ge närmare regler i fråga om spridande av tryckta skrifter inom området. Med hänsyn till de särskilda krav som på grund av militärtjänstens natur och förhållandena i övrigt måste ställas på ordningen inom ett militärt förläggningsområde kan en föreskrift som i likhet med den åberopade avser att skrifter får utlämnas eller utläggas där endast efter tillstånd av kompanichef eller regementschef, icke anses innebära en sådan begränsning av spridningsrätten som är oförenlig med tryckfrihetsförordningens regler. Det får emellertid förutsättas att vid tillämpningen av en sådan föreskrift begärt tillstånd vägras endast i fall när hänsynen till ordningen med nödvändighet kräver det.

Den vid A 7 utfärdade kaserninstruktionen kan således i ifrågavarande delar inte anses stå i strid med TF:s regler om rätten att sprida tryckta skrifter. Jag vill emellertid understryka att bedömningen av hithörande frågor skall ske med största varsamhet och att endast ordningssynpunkter får läggas till grund för beslut som begränsar rätten till spridning. Innan sådant beslut meddelas anser jag det vara av vikt att förbandschefen inhämtar auditörens yttrande i frågan.

I ärendet har framkommit att kaserninstruktionen vid A 7 hade utformats i tre delar, varav de två första innehöll en fullständig text, medan

den tredje innehöll sådant som bedömts vara av intresse för den värnpliktiga personalen. Jag har ingenting att erinra mot detta förfarande i och för sig. Det synes tvärtom vara värdefullt att de bestämmelser som rör de värnpliktiga görs så lättillgängliga för dem som möjligt. Det kan dock inte godtas att bestämmelserna har olika innehåll beträffande samma fråga, vilket visat sig vara fallet då det gällde rätten att utdela skrifter vid A 7. Det förhållandet att befäl och värnpliktiga inte har samma bestämmelser att inrätta sitt handlande efter kan leda till onödiga konflikter mellan de båda kategorierna. Eftersom saken numera blivit tillrättad stannar jag vid gjorda påpekanden.

När Persson och Möllerström uppmärksammade att Sjöqvist delade ut flygblad utanför matsalen, uppmanade de Sjöqvist att avbryta verksamheten i avvaktan på att kårchefen hade meddelat beslut i tillståndsfrågan. Sjöqvist har ifrågasatt om de haft befogenhet att verkställa detta ingripande. Av främst Möllerströms uppgifter framgår att utdelandet av flygbladen haft viss störande effekt på ordningen i matsalen. I betraktande härav finner jag inte fog för kritik mot Persson och Möllerström, vilka i egenskap av vaktchef respektive dagofficer svarade för ordningen inom kasernområdet, för deras mot Sjöqvist riktade ingripande. Jag vill dock understryka att det för ett ingripande mot spridning av tryckt skrift inte kan anses vara tillräckligt att kårchefens tillstånd saknas utan det måste därutöver krävas att spridningen faktiskt har medfört eller kan medföra ett störande av ordningen.

Nihlén beslöt att ta de flygblad, som Sjöqvist innehade, i förvar med stöd av 10 kap. 11 § TF. Däri stadgas att tryckt skrift, som anträffas vid avdelning av krigsmakten och som uppenbart innefattar sådan enligt 7 kap. 4 § TF straffbar uppvigling att krigsman därigenom kan förledas åsidosätta sin tjänsteplikt, efter beslut av befattningshavare, som enligt lag har bestraffningsrätt över personal vid avdelningen, i avbidan på förordnande om beslag må tagas i förvar. I 10 kap. 12 § TF stadgas därjämte att, om förordnande om tryckt skrifts tagande i förvar meddelats enligt 11 §, ett exemplar av skriften så snart ske kan skall överlämnas till chefen för justitiedepartementet.

Som grund för sitt beslut om tagande i förvar av flygbladet synes Nihlén närmast ha haft den meningen i flygbladet som lydde: "Tror du att värnpliktsvägran (totalvägran) är en vettig lösning, vägra!" Chefen för justitiedepartementet fann inte skäl att vidta någon åtgärd, medan justitiekanslern vid sin prövning av ärendet fann att innehållet i skriften var att hänföra till de ringa, ej straffbara fall av uppvigling, som avses i 16 kap. 5 § andra stycket brottsbalken. Det kan således ifrågasättas om Nihlén felbedömt situationen, då han fann flygbladets innehåll uppenbart vara att hänföra till straffbar uppvigling. Emellertid måste i bedömningsfrågor av detta slag vissa marginaler finnas, inom vilka beslut kan fattas utan att beslutsfattaren, om högre myndighet vid sin bedöm-

ning kommer till annat resultat, skall anses ha handlat felaktigt. Enligt min mening ligger Nihléns beslut om tagande i förvar av flygbladet inom sådan marginal, varför jag inte kan göra gällande att Nihlén genom sin åtgärd gjort sig skyldig till fel i tjänsten.

Jag vill i övrigt påpeka att i mål av förevarande slag anmälan eller hänskjutande till allmän åklagare inte skall ske, då justitiekanslern enligt 9 kap. 2 § TF är ensam behörig åklagare i mål om brott mot TF. Nihléns åtgärd härvidlag var således felaktig. Jag finner emellertid inte åtgärden vara av beskaffenhet att föranleda annat än detta påpekande.

Kompletterande utbildning och indragning av extra ledighet

Chefen för första bataljonen vid Svea ingenjörregemente utfärdade den 9 februari 1972 med regementschefens, översten Kåre Svanfeldts, godkännande vissa bestämmelser om kompletterande utbildning. Bestämmelserna innebar följande. Värnpliktiga som under en månad var borta från tjänsten mer än tre dagar på grund av arrest, rymning, undanhållande, tjänstledighet eller sjukskrivning i grupperna 20 eller 50—90 skulle delta i kompletterande utbildning en dag per månad. Dag för sjukanmälan skulle räknas som frånvaro hela dagen även om den värnpliktige ej blev sjukskriven. Den som sjukanmälde sig måndag—tisdag skulle inte erhålla permission natten till följande måndag; detta gällde även värnpliktiga med ständig nattpermission. Den kompletterande utbildningen skulle normalt äga rum en fredag i månaden. Befälsläget angavs vara så ansträngt att kompletterande utbildning samtidigt med normal utbildning var svår för att inte säga omöjlig att genomföra; de som ej deltog i den kompletterande utbildningen var därför befriade från tjänst och hade rätt att lämna regementet. Bestämmelserna, som trädde i kraft den 10 februari 1972, skulle ej tillämpas vid första och tredje kompanierna. — I det meddelande om bestämmelserna som bataljonschefen utsände inom regementet framhölls att de inte innebar någon inskränkning i de värnpliktigas fritid.

I en skrivelse, som kom in till JO den 9 mars 1972, anförde personalvårdsassistenten Carl-Gustaf Hörnestam i huvudsak följande.

Tjänstledighet för välförhållande i tjänsten i kombination med annan ledighet eller frånvaro kan enligt förenämnda bestämmelser föranleda kompletterande utbildning. Det ligger emellertid i sakens natur att ledighet för välförhållande i tjänsten ej skall behöva tas igen. Åläggande av kompletterande utbildning i sådant fall är därför synnerligen olämpligt. I kap. 11 mom. 25 tjänstereglementet för krigsmakten anges vissa angelägenheter för vilka tjänstledighet ej får vägras utan viktiga skäl. Sådant skäl kan vara att utbildningen kräver samtligas närvaro. Om utbild-

ningen ej har den betydelsen och tjänstledighet beviljas, kan ej heller frånvaron vara orsak till kompletterande utbildning. — Åläggande av kompletterande utbildning på grund av sjukskrivning eller indragning av nattpermission på grund av sjukanmälan måste uppfattas som ett ogillande av att de värnpliktiga besöker läkare. Resultatet härav i förening med att de mister förmånen av en extra ledighetsdag i månaden eller inte får permission natten till måndag kan bli att de undviker läkarbesök. Eftersom sjukbesök räknas som frånvaro hel dag oavsett vilken tid besöket tagit och den som åtnjutit permission (ledighet del av tjänstgöringsdag) ej omfattas av bestämmelserna framstår åläggandet av kompletterande utbildning som ett straff. Indragning av ständig nattpermission kan få oanade konsekvenser, särskilt när tillstånd till sådan permission givits av medicinska skäl. Motivet till bestämmelserna tycks i första hand vara den höga sjukanmälningsfrekvensen och ej frånvaro från utbildningen. Detta framgår av att kommenderad personal undantagits från bestämmelserna och av att det ej görs skillnad mellan frånvaro från utbildningsavsnitt av olika vikt. Indragning av nattpermission saknar över huvud taget samband med utbildningen. — Hörnestam hemställde om JO:s prövning av metoden att såsom belöningspermission ge en dags ledighet per månad åt soldater, som ej varit frånvarande från tjänstgöringen mer än tre dagar per månad. Hörnestam ville också ha prövat om det var förenligt med förbudet mot kollektiv bestraffning att ålägga kompletterande utbildning i enlighet med bestämmelserna.

Efter remiss inkom chefen för armén med eget yttrande och yttrande från Svanfeldt och bataljonschefen.

Svanfeldt anförde bl. a. följande.

I januari 1972 visade det sig att ökade kostnader för övertid och förbandsövningar skulle medföra att övningsanslaget överskreds väsentligt. Vissa möjligheter att undvika anslagsöverskridande skulle emellertid finnas om kompanibefälet friställdes en dag i månaden. Sjukanmälningarna, som under hösten 1971 tenderat att stiga i antal, nådde i januari en helt oacceptabel nivå. Framför allt under måndagar och tisdagar var det många sjukanmälda. Arbetstiden blev orimlig för tjänsteläkaren, som fick ägna all tid åt att försöka skilja simulanter från verkligt sjuka. — Det stora antalet sjukskrivna medförde att utbildningen i förband blev i det närmaste meningslös. Kompletterande utbildning av mycket stor omfattning blev nödvändig. Av kostnadsskäl kunde denna inte genomföras på annan tid än ordinarie övningstid på det sätt som i generalorder nr 291 den 27 augusti 1970 (TKO nr 70032) anges beträffande kompletterande utbildning på annan tid än ordinarie övningstid. Av personalvårdande skäl hade det inte ansetts lämpligt att förlägga den kompletterande utbildningen till lördagar utan den hade ägt rum på vanliga vardagskvällar. Med hänsyn till det ökade behovet av kompletterande utbildning skulle den emellertid bli mera effektiv om den meddelades under en hel arbetsdag per månad. Som en samlad lösning på problemen ansågs det lämpligt att förlägga den kompletterande utbildningen till en vardag i månaden och att genomföra den med ett begränsat antal befäl. Soldaternas vilja att delta i den ordinarie utbildningen skulle stimuleras genom att de som inte deltog i den kompletterande utbildningen gavs ledigt. En svaghet i föreskrifterna var risken för att verkligt sjuka soldater skulle låta bli att gå till sjukavdelningen för att inte mista en

dags extra ledighet. Denna risk bedömdes emellertid, efter ingående diskussion, vara liten. Några negativa medicinska konsekvenser har inte heller konstaterats. Skälet till att sjukanmälan som inte ledde till sjukskrivning skulle räknas som frånvaro hel dag var att den som sjukanmäler sig inför en större övning, då antalet anmälningar regelmässigt är stort, blir borta från tjänsten hela dagen. Av praktiska skäl transporteras nämligen de som inte blir sjukskrivna till sitt kompani först sedan hela sjukvisitationen är klar. — Med hänsyn till att antalet sjukanmälningar under måndagar och tisdagar var avsevärt mycket större än under övriga dagar och då huvuddelen av de sjukanmälda klagade över trötthet hade regementschefen ansett det rimligt att för dem som sjukanmält sig måndag eller tisdag dra in den allmänna permissionen natten till följande måndag. Då också antalet sena ankomster på måndag morgon ökade kraftigt hade regementschefen även bestämt att för sen ankomst på måndag skulle medföra indragning av permissionen natten till följande måndag. Att dra in permission natten till måndag hade inte varit aktuellt för någon som av medicinska skäl hade ständig nattpermission. De kan också undantas från bestämmelserna. Tanken att den som beviljats tjänstledighet för välförhållande i tjänsten skulle behöva ta igen den lediga tiden var så absurd att den inte föresvävat regementschefen. För att kompanibefälet inte skulle göra en sådan vantolkning bör bestämmelserna kompletteras. Att den som erhållit tjänstledighet för t. ex. personlig angelägenhet av vikt bereds kompletterande utbildning kunde inte vara stötande. Hörnestams anmärkning att hänsyn inte togs till frånvaro från utbildningsavsnitt av olika svårighetsgrad var i princip riktig. Det var inte administrativt möjligt att bokföra frånvaron på det sättet att sådan hänsyn kunde tas. I princip var emellertid frånvaron alltid större i samband med viktigare övningar. Att frånvaro på grund av permission inte tagits upp i föreskrifterna om kompletterande utbildning var i och för sig ett förbiseende. Regementschefen var helt främmande för tanken att den kompletterande utbildningen skulle kunna antas vara en kollektiv bestraffning. Syftet med de ifrågavarande föreskrifterna hade uppnåtts. Frånvaro på grund av sjukanmälningar och sjukskrivningar hade nedgått i betydande omfattning och behovet av kompletterande utbildning hade reducerats kraftigt. — Regementschefen kunde inte finna att vidtagna åtgärder stod i strid med gällande bestämmelser eller innebar sådana avsteg från dem som en regementschef inte har befogenhet att vidta.

Chefen för armén anförde att frånvaro från utbildning — oavsett skälen till frånvaron — alltid medför bristande kunskap eller brister i personlig teknik och att det oftast är angeläget att utbildningsbrister repareras av såväl säkerhets- som effektivitetsskäl. Chefen för armén biträdde de åtgärder som regementschefen vidtagit för att komma tillrätta med den negativa utbildningssituationen.

I en inom ombudsmannaexpeditionen därefter upprättad promemoria ifrågasattes om regementschefen haft befogenhet att omfördela övningstiden för att undvika överskridande av övningsanslaget.

Ärendet remitterades ånyo till chefen för armén med begäran om yttrande i den i promemorian angivna frågan. Därjämte begärdes att chefen för armén skulle uttala sig beträffande ändamålsenligheten av att

sammanföra kompletterande utbildning till en dag och beträffande Hörnestams åsikt att belöningspermission gavs åt dem som inte varit borta mer än tre dagar i månaden och att den kompletterande utbildningen var en form av kollektiv bestraffning.

Chefen för armén inkom med, förutom eget yttrande, yttrande från regementschefen och militärbefälhavaren för Östra militärområdet.

Regementschefen anförde i sitt yttrande i huvudsak följande.

Han var medveten om att han inte hade befogenhet att omfördela övningstiden på grund av medelsbrist. I skrivelse till militärbefälhavaren den 13 januari 1972 hade han anmält ett ökat medelsbehov på 90 000 kronor. Positivt svar på denna anmälan kom först den 24 september 1972. I januari 1972 var han alltså osäker på om begärda medel skulle erhållas. Vid denna tid uppkom tanken att försöka lösa problemet med den stora sjukfrånvaron och de konsekvenser denna förde med sig på det sätt som sedermera skedde. Genom en lämplig placering av dagen för den kompletterande utbildningen i den aktuella omfördelningsperioden för arbetstiden för truppbefälet blev det möjligt att nedbringa övertidsuttaget. Härigenom minskade medelsbehovet. Detta bedömdes som en bieffekt med stora fördelar. Omfördelningen av övningstiden skedde alltså inte för att undvika överskridande av övningsanslaget men hade positiva ekonomiska konsekvenser. Genom att den kompletterande utbildningen sammanförs till en dag i månaden blir övningsavdelningen större, vilket ökar möjligheten att genomföra olika övningar. Äger utbildningen rum en fredag får utbildningen en högre effekt, eftersom förråd och andra serviceinrättningar då är tillgängliga. Man kan förstå att den värnpliktige kan uppfatta den fria fredagen som en belöning trots att han i själva verket utfört den prestation som normalt skulle ha utförts på fredagen. Ju fler som kommer i åtnjutande av den lediga fredagen, desto mer förtas karaktären av en belöning. Den kompletterande utbildningen som tidigare omfattat 25 man per kompani och månad har nu nedbringats till maximalt fem man per kompani och månad.

Militärbefälhavaren anförde bl. a. följande.

Regementschefens åtgärder att omfördela övningstid för värnpliktiga och arbetstid för befäl syntes vara väl samordnade och riktiga med hänsyn till tjänstens krav. Det var lämpligt att utnyttja den utbildningskapacitet som kunde friställas vid en sådan omfördelning för nödvändig kompletterande utbildning. Några formella hinder för en sådan åtgärd fanns inte. Fastställandet av behovet av kompletteringsutbildning hade visserligen skett efter en schablonmässig metod, vilken militärbefälhavaren dock i tillämpningen inte funnit innebära några risker för vare sig rättssäkerhet eller utbildningsresultat. Påståendet om kollektiv bestraffning föll på sin egen orimlighet.

Chefen för armén anförde bl. a. följande. Av regementschefens yttrande framgick att omfördelningen av övningstiden inte gjorts för att undvika anslagsöverskridande. — Genom att den kompletterande utbildningen sammanförts till en dag i månaden har utbildningsresurserna

kunnat utnyttjas ändamålsenligt. Gällande bestämmelser hade tillämpats på ett praktiskt sätt med lämpligt hänsynstagande till lokala förhållanden. — Påståendet att den kompletterande utbildningen varit någon form av kollektiv bestraffning avvisades bestämt.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Wigelius följande.

Bestämmelser om övningstid för värnpliktiga under grundutbildning meddelades genom generalorder nr 291 den 27 augusti 1970 (TKO nr 70032), vilken ersatts av generalorder nr 344 den 28 september 1972 (TKG 927: 720274).

Genom generalordern nr 291 föreskrevs bl. a. följande. Tjänsten skulle försöksvis under utbildningsåren 1970/71 och 1971/72 förläggas så att fem dagars övningstid tillämpades under huvuddelen av utbildningstiden samt så att utbildning normalt inte anbefalldes lördag samt sön- och helgdag. Övningstiden skulle i medeltal om särskilda skäl ej föranledde annat omfatta 48 timmar per vecka. Omfördelning av övningstid fick ske inom en period om åtta veckor. Övningstid skulle förläggas normalt till måndag—fredag med 8—8,5 timmar per dag. Tid som ej uttogs angivna dagar skulle omfördelas och uttas som kvällstjänst och/eller dygnsövningar. Regementschef (motsv.) borde om utbildningsförhållandena det medgav omfördela övningstid så att möjligheter skapades till en sammanhängande ledighet om tre dagar i anslutning till ett veckoslut per åttaveckorsperiod. Regementschef (motsv.) fick också om utbildningsförhållandena det medgav omfördela övningstid så att vissa dagar i anslutning till helger gjordes tjänstefria.

I ovan angivna hänseenden innebär bestämmelserna i generalordern nr 344 i huvudsak ingen förändring.

Regler om omfördelning av arbetstid för militära tjänstemän finns i Militära arbetstidsavtalet.

Att regementschefen omfördelat övningstiden för de värnpliktiga så att en fredag i månaden friställts och att han i samband därmed verkställt viss omfördelning av arbetstiden för befälet kan inte föranleda någon anmärkning.

Vad beträffar kompletterande utbildning föreskrevs i generalordern nr 291 följande. Kompletterande utbildning på annan tid än ordinarie övningstid fick ske för enskild värnpliktig som inte kunnat tillgodogöra sig viss del av utbildningen i samma takt som värnpliktiga i övrigt inom samma avdelning. Kompletterande utbildning fick anbefallas av lägst kompanichef (motsv.) enligt av regementschef (motsv.) meddelade bestämmelser. Kompletterande utbildning på annan tid än ordinarie övningstid fick vidare anbefallas av lägst regementschef (motsv.) om vid

prov — förbandsprov eller enskilda prov — eller vid inspektion av lägst regementschef (motsv.) konstaterades att förband eller enskild värnpliktig inte nått angivet utbildningsmål.

Dag som friställts genom omfördelning av övningstid är i princip tjänstefri och kompletterande utbildning på sådan dag under utbildningsåren 1970/71 och 1971/72 har skett på annan tid än ordinarie övningstid.

Bestämmelserna om kompletterande utbildning i generalordern nr 344 överensstämmer med dem i generalordern nr 291 utom på det sätt att genom de nya bestämmelserna "annan tid än ordinarie övningstid" ersatts med "icke programlagd tid". I de nya bestämmelserna anges vidare att övningstid avser det antal övningstimmar, som uttas för övningar enligt särskilda utbildningsbestämmelser under utbildningstiden och att programlagd tid avser tid som fastställs för övning på vecko- och/eller dagsprogram. Den för längre tid skedda planeringen av övningstiden, innefattande omfördelning av övningstiden med inlagda fridagar, omsättes sålunda i vecko- eller dagsprogram. Friställd dag kan inte, i den mening som här avses, sägas vara programlagd för övning, även om det på program anges att kompletterande utbildning skall ske på den friställda dagen.

Enligt regementschefens beslut skulle värnpliktiga som var borta från tjänsten mer än tre dagar under en månad på grund av undanhållande, tjänstledighet eller sjukskrivning genomgå kompletterande utbildning på en fredag i månaden, som friställts genom omfördelning av övningstid. Dag för sjukanmälan skulle räknas som frånvaro hel dag även om den värnpliktige ej blev sjukskriven. I enlighet med det förut sagda har det varit fråga om sådan kompletterande utbildning, varom föreskrives i ovannämnda två generalorder. För att kompletterande utbildning skall kunna åläggas fordras alltså att den värnpliktige inte kunnat tillgodogöra sig viss del av utbildningen i samma takt som sina kamrater. Givetvis är det i allmänhet så att den som är borta från övningar viss tid kommer efter i utbildningen. Måhända är det oftare fallet vid ett ingenjörregemente med dess speciella utbildning. Emellertid får inte enbart frånvaro utgöra anledning till kompletterande utbildning. Därutöver måste också bedömas om frånvaron verkligen medfört behov av sådan utbildning.

Det vid regementet tillämpade systemet för åläggande av kompletterande utbildning innebär att någon verklig prövning av utbildningsbehovet inte äger rum. Några större svårigheter att göra en sådan prövning kan inte gärna föreligga. Kompanichefen torde ha så god kännedom om sina värnpliktiga att han lätt kan bedöma utbildningsbehovet vare sig sådant kan antagas föreligga på grund av frånvaro eller av annan anledning.

Regementschefen har själv förklarat att en svaghet i föreskrifterna om kompletterande utbildning vid regementet var att det fanns viss risk för

att verkligt sjuka soldater skulle låta bli att gå till sjukavdelningen för att inte gå miste om ledighet kompletteringsdagen. Med hänsyn till nämnda risk måste det vara särskilt angeläget att soldaterna får klart för sig att det inte är sjukanmälan eller sjukskrivningen i och för sig som föranleder den kompletterande utbildningen utan det konstaterade behovet härav.

Enligt kap. 11 mom. 37 tjänstereglementet för krigsmakten är fritid för meniga och gruppbefäl av lägre än furirs tjänstegrad (-klass) i regel alla dagar från tjänstens slut till klockan 24.00 dagen före närmast följande tjänstgöringsdag. Enligt samma kap. mom. 40 får regementschef (motsv.), om så påkallas av kommunikations- eller andra lokala förhållanden, utsträcka nämnda tid. Regementschefens beslut om allmän permission natten till måndag har tydligen grundats på sistnämnda bestämmelse.

Emellertid har regementschefen beslutat att ledigheten natten till måndag skulle dras in för den som under föregående vecka kommit för sent till regementet på måndag eller sjukanmält sig på måndagen eller tisdagen. Att den som kommit för sent inte får extra ledigt kan vara motiverat om den för sena ankomsten kan sägas bero på att den värnpliktige missbrukat förmånen av ledigheten. I det fall han bestraffas eller tillrättavisas för den för sena ankomsten, kan emellertid ifrågasättas om inte den reaktionen bör vara tillräcklig. Det förekommer väl också att värnpliktiga kommer för sent utan att de kan påstås ha missbrukat ledigheten. Att värnpliktig sökt läkarvård på måndagen eller tisdagen behöver inte heller betyda att han missbrukat ledigheten. Även om han har aldrig så berättigad anledning att söka läkare får han tydligen inte komma i åtnjutande av den extra ledigheten. Söker han läkaren för att han, i eller utom tjänsten, ådragit sig en skada, som kräver ingrepp av läkare mister han ledigheten om han sjukanmäler sig på måndagen eller tisdagen. Väntar han däremot med läkarbesöket till onsdag får han ledigt. Indragningen av ledigheten för dem som sjukanmält sig kan, liksom åläggande av kompletterande utbildning i motsvarande fall, medföra att soldaterna inte söker läkarvård även om de är i behov av sådan. Särskilt betänkligt förefaller det vara om ledigheten av angivna orsaker dras in för den som erhållit ständig nattpermission av medicinska skäl. Det förvånar mig inte om indragningen av ledighet, när den automatiskt följer på en sjukanmälan, kan uppfattas som ett slags bestraffning.

I enlighet med det anförda anser jag att reglerna om indragning av den extra ledigheten natten till måndag är mindre lämpliga. De ger inte utrymme för att det i det enskilda fallet prövas om det finns erforderliga motiv för indragningen. Även på detta område borde enligt min mening en mera nyanserad bedömning äga rum.

* *
*

I en till riksdagens ombudsmannaexpedition den 7 mars 1974 inkommen skrivelse meddelade chefen för Svea ingenjörregemente att bestämmelserna för kompletterande utbildning m. m. omarbetats så att de stod i överensstämmelse med ställföreträdande JO:s beslut. Regementschefen meddelade även att bestämmelsen om indragning av nattpermission för den som sjukanmält sig måndag eller tisdag erhållit en viss nyansering redan i mars 1972 efter påpekande i regementsnämnden. Bestämmelsen hade ändrats så att den avsåg endast den som sjukanmält sig utan att bli sjukskriven.

Regementschef har uttagit ersättning för övertid vid fysisk träning m. m.

I en artikel i Expressen den 6 december 1973 uppgavs att chefen för Älvsborgs regemente (I 15), översten Gunnar Lundquist, tagit ut övertidsersättning för att han bl. a. bedrivit fysisk träning samt deltagit i en middag på officersmässen och i ett sammanträde med regementets kamratförening. Enligt artikeln höll försvarets revisorer på att utreda vad som förekommit.

I skrivelse till försvarets civilförvaltning den 7 december 1973 begärde JO Gunnar Thyresson att få del av dess utredning och beslut i saken.

I en den 18 januari 1974 till JO inkommen skrivelse, till vilken fogats en inom ämbetsverket den 14 januari 1974 upprättad promemoria, anförde civilförvaltningen att vissa i promemorian berörda frågor skulle prövas i den ordning som föreskrivs i förordningen (1961: 313) om förfarandet i anmärkningsmål. Civilförvaltningen uppgav vidare att den avsåg att granska vissa andra förhållanden beträffande Lundquist, om vilka uppgifter bl. a. förekommit i tidningspressen, och att JO i sinom tid skulle komma att underrättas om resultatet av denna granskning.

Av förenämnda promemoria framgick att övertidsgottgörelse (extratidstillägg) utgått till Lundquist i bl. a. följande fall: För fysisk träning under två eljest tjänstefria lördagar i augusti 1972, för deltagande i en middag, som rikshemvärnschefen den 17 mars 1973 givit på I 15:s regementsofficersmäss, och för deltagande i regementets kamratförenings årsmöte i Göteborg den 19 maj 1973.

Lundquist besökte på anmodan av ställföreträdande JO Wigelius ombudsmannaexpeditionen den 18 februari 1974 och lämnade vid samtal med denne närmare upplysningar om de omständigheter som föranlett att han ansett sig berättigad till övertidsersättning i förenämnda fall.

Under hand inhämtades dessutom vissa upplysningar från dåvarande

kassachefen vid I 15, kaptenen Hans Frisk, som numera tjänstgör vid Hälsinge regemente.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Wigelius följande.

Civilförvaltningen utfärdade den 11 februari 1972 anvisningar angående övertidsgottgörelse inom försvaret (TKG 460: 720055). I dessa anvisningar anges bl. a. följande. Som villkor för att övertidsgottgörelse må utgå gäller att övertidstjänstgöring skall vara i förväg beordrad. Med beordrad övertidstjänstgöring likställs i efterhand godkänd sådan under förutsättning att beordran i förväg med hänsyn till omständigheterna inte lämpligen kunnat ske. Tjänstemannen skall i sådant fall ha inhämtat efterhandsgodkännande snarast möjligt efter det att övertidstjänstgöringen fullgjorts. För att förbandschef skall kunna komma i åtnjutande av övertidsgottgörelse fordras att han i förväg beordrats till övertidstjänstgöring av honom överordnad myndighet eller att efterhandsgodkännande i enlighet med vad ovan angivits inhämtats från den överordnade myndigheten. Militärområdesorder eller annan order från överordnad myndighet, varigenom ökat arbetstidsuttag erfordras av förbandschef i det särskilda fallet, anses som beordrande till övertidstjänstgöring.

Frågan huruvida Lundquist över huvud taget varit berättigad till ifrågavarande övertidsgottgörelse kommer att behandlas i den för anmärkningsmål stadgade ordningen. Jag finner med hänsyn härtill inte skäl att i detta ärende ingå närmare på den frågan, utan avser endast att pröva om Lundquist i sammanhanget förfarit på sådant sätt att ansvar bör ifrågakomma.

Vad först gäller den nu ifrågavarande fysiska träningen utfördes denna enligt av Lundquist upprättat beräkningsunderlag lördagarna den 12 och 19 augusti 1972. Beslut att övertidsgottgörelse fick utgå fattades av Frisk, som därefter gjorde förfrågan hos civilförvaltningen om sådan gottgörelse kunde utgå. Civilförvaltningen svarade att övertidsgottgörelse inte kunde utgå i förevarande fall. — Militärbefälhavaren för västra militärområdet yttrade sedermera i anmärkningsmålet att fysisk träning skulle fullgöras på tjänstgöringstid och att med tjänstgöringstid avsågs ordinarie veckoarbetstid.

Chefen för armén har den 14 januari 1971 utfärdat bestämmelser för fysisk träning och fysiska prov inom armén (TKG 250: 710009). I dessa angavs bl. a. följande.

All militär och civilmilitär personals fysiska prestationsförmåga skall bringas till och därefter bibehållas på en hög nivå.

— — —

3.2 *Träning*

3.2.1 Omfattning

Allt befäl i militär och civilmilitär tjänst bedriver regelbunden fysisk träning. Träningen äger rum på tjänstgöringstid och regleras genom förbandschefs (motsv) försorg enligt följande riktlinjer.

a) Träningen bedrivs företrädesvis såsom terräng-, skid- och orienteringslöpning. — — —

b) För att nå och bibehålla en hög fysisk prestationsförmåga erfordras minst 2 träningspass/vecka.

c) Allt befäl bör ges möjlighet schemalägga i medeltal ca 3 timmar/vecka för fysisk träning vari orienteringslöpning ingår. — — —

I bestämmelserna anges också vissa prov som aktivt befäl skall genomföra två gånger årligen och att allt aktivt befäl skall tilldelas provkort avsett att för den enskilde påminna om provens omfattning och de riktvärden som gäller för dessa. Resultat av konditionstest skall insändas till chefen för armén.

Chefen för armén har den 25 januari 1974 (TKG 250: 740038) ändrat ovannämnda bestämmelser, såvitt avser den tid då fysisk träning skall bedrivas. Numera föreskrivs att enskild träning skall äga rum på den tid som enligt vederbörlig förbandsinstruktion (motsv.) anges som ordinarie övningstid för truppen eller på den i dagordning för personal i stabs-, förvaltnings- och/eller expeditionstjänst angivna arbetstiden.

Lundquist har i denna sak anfört bl. a. följande. Arméchefens bestämmelser om fysisk träning och fysiska prov inom armén måste betraktas som kategoriska order, som skall efterkommas. Bestämmelserna är konkretare och utförligare än andra anvisningar beträffande en regementschefs arbete. Tjänstgöringstid är den tid under vilken man arbetar, vare sig arbetet utförs på ordinarie arbetstid eller annan tid. Lundquists arbete på ordinarie tjänstgöringstid medgav inte fysisk träning under denna tid. Hade han lagt in fysisk träning under ordinarie arbetstid hade han måst utföra andra tjänsteuppgifter på lördagarna. Eftersom chefen för armén fäster stort avseende vid att befälet håller sig i god kondition, hade Lundquist lagt stor vikt vid den fysiska träningen såväl när det gällde honom själv som befälet i övrigt. Det förekom, ehuru inte så ofta, att han beordrade underordnat befäl att fullgöra fysisk träning på övertid. — I skrivelse från militärbefälhavaren den 24 mars 1972 meddelades att om övertidssituation uppstod av anledning, som kunde hänföras till av militärbefälhavaren eller på dennes uppdrag utfärdad order, övertiden skulle anses beordrad av militärbefälhavaren och hänvisning till berörd order göras på beräkningsunderlaget.

Lundquist har ansett arméchefens bestämmelser om fysisk träning utgöra sådan order som avses i civilförvaltningens anvisningar angående övertidsgottgörelse inom försvaret och därvid tolkat uttrycket tjänstgö-

ringstid som sådan tid då tjänstgöring faktiskt äger rum. Chefen för armén har i skrivelse den 7 september 1973 till civilförvaltningen uppgivit att med uttrycket tjänstgöringstid i anvisningarna för fysisk träning avsetts ordinarie övningstid. Som ovan nämnts har anvisningarna numera ändrats på denna punkt. Även om jag anser att Lundquist bort inse att hans tolkning av ifrågavarande bestämmelser varit så tveksam att han bort underställa frågan civilförvaltningen eller överordnad myndighet för prövning, kan jag inte finna att Lundquist genom att yrka övertidsgottgörelse för fysisk träning har gjort sig skyldig till ansvarsgrundande fel i tjänsten och vidtar därför inte någon ytterligare åtgärd härutinnan.

Lundquist deltog den 17 mars 1973 kl. 18.00—22.00 i en av rikshemvärnschefen anordnad middag och yrkade övertidsgottgörelse härför, vilket kassachefen beslutade skulle utgå. Denne ifrågasatte emellertid i skrivelse till civilförvaltningen Lundquists rätt till sådan gottgörelse, då deltagandet i middagen inte syntes vara beordrad eller i efterhand godkänd övertidstjänstgöring. I yttrande till civilförvaltningen anförde militärbefälhavaren för västra militärområdet att deltagandet i middagen inte hade varit beordrad tjänst.

Lördagen den 19 maj 1973 deltog Lundquist i Älvsborgs regementes kamratförenings årsmöte. Härför yrkade han enligt tjänstgöringslista övertidsgottgörelse. Frisk antecknade på listan: "Myndighetens beslut. Gottgörelse utgår inte. — Hans Frisk. — Underställes FCF för prövning." Denna anteckning hade överkorsats och Lundquist hade själv meddelat myndighetens beslut: "Gottgörelse utgår. G. Lundquist. Regementschef." Militärbefälhavaren för västra militärområdet anförde i yttrande till civilförvaltningen den 20 september 1973 att deltagande i kamratföreningens årsmöte inte varit beordrad tjänst men hänvisade till att en regementschefs närvaro vid kamratföreningens årsmöte hade betydelse med hänsyn bl. a. till försvarsviljans bevarande. I ett den 7 mars 1973 i anmärkningsmålet avgivet yttrande till civilförvaltningen uttalade militärbefälhavaren bl. a. att han ansåg ifrågavarande tjänstgöring böra ersättas avtalsenligt och att den kunde betraktas som beordrad tjänstgöring. — I civilförvaltningens promemoria ifrågasattes om Lundquist iakttagit bestämmelserna i 4 och 5 §§ förvaltningslagen om jäv då han beslutade om utbetalning av gottgörelsen till sig själv.

Lundquist har angående frågan om det berättigade i hans yrkande om övertidsgottgörelse för deltagande vid rikshemvärnschefens middag och vid kamratföreningens årsmöte i skrivelse hit den 26 februari 1974 sammanfattningsvis anfört bl. a. att han deltagit i egenskap av regementschef och inte som privatperson, att han vid båda tillfällena utövat verksamhet som haft karaktären av tjänstgöring och som gagnat försvaret, att i synnerhet hans verksamhet i samband med rikshemvärnschefens samkväm direkt kunde hänföras till av högre myndigheter utgivna bestämmelser för understöd av frivilliga försvarsorganisationer, represen-

tation, kontaktverksamhet och försvarsupplysning, samt att verksamhet av förevarande slag måste anses som tjänstgöring som en följd av att resor till och från sådana förrättningar enligt allmänt vedertagen praxis betraktas som utförda i tjänsten och bekostas av statsmedel. — Det måste anses ingå i hans befogenheter att besluta om särskilda förrättningar inom ramen för högre myndighets direktiv.

Beträffande ändringen av kassachefens beslut om hänskjutande till civilförvaltningen av frågan om övertidsgottgörelse skulle utgå för deltagande i kamratföreningens årsmöte har Lundquist vid sitt besök på ombudsmannaexpeditionen uppgivit huvudsakligen följande.

När kassachefen H. Frisk hade beslutat att gottgörelse inte skulle utgå kallade Lundquist till sig Frisk för samtal om saken. Därvid framkom att Frisk fått den uppfattningen att Lundquist deltagit i årsmötet som privatperson. Lundquist förklarade för Frisk vad som motiverat hans deltagande i mötet, att han inte deltagit som privatperson och att det enligt hans uppfattning var fråga om tjänst. Frisk sade då att i så fall låg saken annorlunda till. Frågan var då hur man tekniskt skulle ändra på beslutet. Frisk sade att Lundquist kunde stryka över Frisks beslut och skriva ett nytt beslut om att ersättning skulle utgå. Frisk sade också att om det var något galet med ett sådant beslut fick civilförvaltningen ta ställning till saken. Lundquist gjorde som Frisk föreslagit och satte nedtill på tjänstgöringslistan en utförligare not. När Lundquist fattade sitt beslut föresvävade det honom inte att det kunde föreligga en jävssituation. Frisk sade inte heller någonting härom. Att Lundquist inte till civilförvaltningen hänsköt ärendet berodde på att han ansett det självklart att han var berättigad till ersättning. Efteråt har han vid närmare eftertanke insett att frågan borde ha underställts militärbefälhavaren eller civilförvaltningen innan beslut meddelades.

Frisk har härutinnan uppgivit bl. a. följande. Frisk talade om för Lundquist att han inte ansåg det vara riktigt att övertidsersättning skulle utgå för deltagandet i kamratföreningens årsmöte. Lundquist uppgav att han i egenskap av regementschef kände sig förpliktad att delta i överläggningarna, som enligt Lundquist bl. a. avsåg planläggning av regementets 350-årsjubileum. Frisk ansåg att frågan borde hänskjutas till försvarets civilförvaltning för avgörande, bl. a. eftersom det i protokollet från kamratföreningens årsmöte inte fanns någon anteckning om att sådan planläggning förekommit. Lundquist frågade Frisk hur han skulle ändra Frisks beslut. Denne framhöll då att Lundquist hade rätt att själv besluta i frågor om övertidsersättning och att, om det verkligen varit fråga om tjänstgöring, vilket Frisk alltjämt inte ansåg, så skulle naturligtvis ersättning utgå. Frisk såg när Lundquist korsade över beslutet om hänskjutande. Han framställde ingen invändning mot Lundquists formella rätt att göra detta. Han ansåg sig emellertid tvungen att anmäla den materiella frågan till försvarets revisorer.

I likhet med vad jag tidigare ansett beträffande övertidsgottgörelse för fysisk träning finner jag inte att Lundquist genom sitt yrkande om er-

sättning för deltagande i rikshemvärnschefens middag och kamratföreningens årsmöte kan anses ha gjort sig skyldig till straffbar handling.

Av 2 § förvaltningsreglementet för krigsmakten (FRK) framgår att regementschef utgör förvaltningsmyndighet. I denna sin egenskap är regementschefen ansvarig för bl. a. tillhandahållande och redovisning av avlöningsförmåner och penningmedel (1 § FRK). Enligt 11 § FRK beslutar chef för förvaltningsmyndighet ensam i ärende i vars handläggning han deltar. Chefen äger enligt 12 § FRK överlämna åt underlydande befattningshavare att avgöra ärende eller grupp av ärenden, som ej är av sådan beskaffenhet att prövningen bör ankomma på chefen. Detta innebär självfallet inte att chefen avhänder sig befogenheten att själv besluta i ärenden av det slag bemyndigandet avser. Sådant bemyndigande hade givits Frisk beträffande vissa ärenden i dennes egenskap av förvaltningsgrenschef (kassachef) och det var med stöd av detta bemyndigande som Frisk beslöt att hänskjuta frågan om det berättigade i den av Lundquist yrkade övertidsersättningen för deltagandet i kamratföreningens årsmöte till civilförvaltningen. I detta sammanhang uppstår frågan om innebörden av Frisks beslut var att ärendet skildes från myndighetens handläggning eller endast att ett yttrande inhämtades från civilförvaltningen. Emellertid anser jag inte att det föreligger anledning för mig att närmare utreda denna fråga, eftersom Frisks beslut uppenbarligen inte hunnit expedieras vid det tillfälle då Lundquist kallade till sig Frisk för att diskutera beslutet med denne. Av utredningen framgår att Frisk inte ifrågasatte Lundquists rätt att i sin egenskap av chef för myndigheten ändra på beslutet. Lundquist har till och med hävdat att Frisk lämnat anvisning om på vilket sätt ändringen skulle ske. På grund av vad sålunda förekommit kan jag inte finna utrett att Lundquist handlat formellt felaktigt genom ett ersätta det av Frisk meddelade beslutet med ett beslut av annat innehåll.

Vad beträffar frågan om regementschef av jäv är förhindrad att handlägga ärenden om övertidsgottgörelse till sig själv vill jag anföra följande. Enligt 1 § förvaltningslagen gäller denna lag handläggning av ärende hos förvaltningsmyndighet. Något undantag för ärenden av förevarande slag har inte gjorts. I 4 § första stycket första punkten samma lag stadgas bl. a. att den som har att handlägga ärende är jävig om saken angår honom själv. Jäv föreligger också enligt den s. k. generalklausulen i femte punkten om eljest särskild omständighet föreligger som är ägnad att rubba förtroendet till handläggarens opartiskhet i ärendet. I förarbetena till förvaltningslagen har uttalats att med ledning av denna klausul får bedömas t. ex. sådana fall då någon är uppenbar vän eller ovän med eller är ekonomiskt beroende av part eller intressent eller direkt lyder under honom, liksom fall då den handläggande är engagerad i saken på ett sådant sätt att misstanke lätt kan uppkomma om att det brister i förutsättningarna för en opartisk bedömning (prop. 1971: 30

s. 343). En strikt tillämpning av jävsreglerna i förvaltningslagen skulle medföra inte endast att regementschefen måste anses jävig att handlägga frågor om förmåner till sig själv utan också att kassachefen och övriga befattningshavare vid förbandet skulle kunna anse sig vara jäviga att handlägga sådana frågor på grund av generalklausulen. En dylik tillämpning kan enligt min mening inte ha varit avsedd, särskilt som det inte torde föreligga något författningsstöd eller annan grund för att överlämna vissa ärenden, som det i princip ankommer på förbandet att handlägga, till annan myndighet för avgörande. En sådan ordning skulle för övrigt vålla alltför mycket administrativt besvär i förhållande till ärendenas normalt relativt ringa vikt. De kontrollfunktioner som åvilar militärbefälhavaren och försvarets civilförvaltning torde innefatta tillräckliga garantier för att objektivitet iakttas i ärendena. Departementschefen uttalade i förenämnda proposition (s. 318), att det ligger i sakens natur att en allmän lag av förevarande slag inte kan utformas så att den passar för alla de situationer som kan uppkomma i ärenden hos olika förvaltningsmyndigheter. Endast undantag som motiveras av bärande sakliga och funktionella skäl skall dock enligt departementschefen förekomma. Enligt min mening måste i enlighet med departementschefens uttalande undantag från jävsreglerna i förvaltningslagen göras då det gäller ärenden av nu ifrågavarande slag.

I enlighet med det anförda kan jag inte finna att Lundquist gjort sig skyldig till någon formell felaktighet i samband med handläggningen av frågan om övertidsgottgörelse. Emellertid är det av största vikt att en regementschef inte vidtar sådana åtgärder som för underlydande och allmänheten kan framstå som ett otillbörligt tillvaratagande av egna ekonomiska intressen. Jag anser sålunda att uppenbara lämplighetsskäl talade för att Frisks beslut om att till civilförvaltningen hänskjuta frågan om övertidsgottgörelse till Lundquist för dennes deltagande i kamratföreningens årsmöte borde ha fått kvarstå. Vid bedömningen av Lundquists förfaringssätt måste emellertid hänsyn tas till hans uppgift om att han fått den uppfattningen att Frisk, sedan Lundquist förklarat att han deltagit i egenskap av regementschef, inte längre vidhöll sin ståndpunkt. Visserligen har Frisk förklarat att så inte var fallet, men då vad som kan ha yttrats i den riktningen inte torde kunna helt klarläggas måste Lundquists uppgift tas för god i detta sammanhang. På grund härav finner jag att Lundquist inte kan anses ha åsidosatt de krav som åvilar en regementschef i sådan grad att ansvar härför bör komma ifråga.

Försvarets civilförvaltning har, som tidigare nämnts, utfäst sig att till JO redovisa resultatet av granskningen av vissa andra förhållanden beträffande Lundquist. Då detta inkommit hit kommer det att inom ämbetet i särskild ordning prövas om anledning till åtgärder förekommer.

Vad i övrigt förevarit i detta ärende föranleder inte något uttalande från min sida.

Handläggning vid militärt förband av ärende om vapenvägran

I en skrift, som kom in till JO den 11 juli 1973, anförde fil. mag. Gunnar Andréasson i huvudsak följande. Lärarkandidaten Dag Ackre ryckte in till första tjänstgöring vid Hallands regemente (I 16) den 13 november 1972. Ackre hade den 7 november 1972 ingett en ansökan om vapenfri tjänst, vilken diarieförde hos västra inskrivningscentralen den 9 november 1972 och hos vapenfrinämnden den 14 november 1972. Vid inryckningen underrättade Ackre vederbörande officer, troligen kaptenen Walter Bång, om att han ingivit ansökan om vapenfri tjänst. Bång ringde till vapenfrinämnden, varvid han fick besked om att Ackres ansökan inkommit till nämnden och att Ackre därför omedelbart skulle hemförlovas. Trots detta blev Ackre inkallad till kompanichefen, kaptenen Leif Bergqvist, som beordrade Ackre att "utrusta och påtaga uniform". Ackre vägrade, vilket fick till följd att tjänstförrättande regementschefen, överstelöjtnanten Stig Nordenkull, polisanmälde Ackre för lydnadsbrott.

Andréasson anhöll att JO måtte utreda om Nordenkull och Bergqvist handlat korrekt eller begått tjänstefel genom att trots uppmaningen från vapenfrinämnden att Ackre skulle hemförlovas beordra denne att så länge ansökningen var obehandlad fullgöra tjänstgöringen vid regementet samt därefter vid Ackres vägran polisanmäla honom.

Vid klagoskriften fanns fogat ett av Bång i egenskap av chef för personal- och värnpliktsdetaljen vid I 16 den 19 juni 1973 utfärdat intyg av följande lydelse: "På begäran meddelas härmed att vpl Ackre, 490508-5132, hemförlovades från I 16 1972.11.13. Vid förfrågan hos Vapenfrinämnden samma dag meddelades att ansökan om vapenfri tjänst inkommit från Ackre och att han omedelbart skulle hemförlovas."

Efter remiss till I 16 inkom upplysningar och yttrande från Nordenkull, vartill fogades skriftliga redogörelser från Bergqvist och Bång angående deras handläggning av saken.

Bergqvist anförde i huvudsak följande. Ackre anmälde vid inryckningen att han lagt in ansökan om vapenfri tjänst. Chefen för personal- och värnpliktsdetaljen orienterades härom för att hos truppregistreringsmyndigheten undersöka det aktuella fallet. Ackre informerades om gällande bestämmelser för vapenfri tjänst. Besked lämnades av chefen för personal- och värnpliktsdetaljen att Ackre skulle kvarstanna på kompaniet i avvaktan på att hans ansökan behandlades. Ackre blev orienterad om detta beslut och om att det innebar att han skulle utrusta — dock ej med vapen — och delta i den del av tjänsten som ej hade med vapnens bruk att göra. Härvid tillkallades som vittne en annan värnpliktig, varefter ärendet handlades helt enligt det protokoll, som bifogades den anmä-

han som inlämnades tjänstevägen och som var ställd till åklagarmyndigheten i Halmstad. Samtidigt insändes anmälan ställd till Konungen.

Bång uppgav följande. Beträffande det av honom till Andréasson översända intyget hade en förväxling av värnpliktsärenden ägt rum. Det insända intyget gällde inte. Bång hade sålunda inte ringt vapenfrinämnden den 13 november 1972 angående Ackre. Vid kontroll av befintliga handlingar angående Ackre framgick det att västra inskrivningscentralen (ICV) sänt in Ackres ansökan till vapenfrinämnden och att det därför inte behövts någon förfrågan från personal- och värnpliktsdetaljen. Vapenfrinämnden hade således när det gällde Ackre inte meddelat att han skulle hemförlovas. Bång meddelade med stöd av en skrivelse den 9 november 1972 från ICV att Ackre skulle kvarstanna i tjänst i avvaktan på vapenfrinämndens beslut.

Fotokopia av den av Bång nämnda skrivelsen från ICV fanns fogad till upplysningarna från I 16. Den var ställd till Ackre, varjämte kopia tillställts vapenfrinämnden och personal- och värnpliktsdetaljen vid I 16. Enligt åsatt stämpel inkom skrivelsen till detaljen den 13 november 1972. Skrivelsen hade, såvitt här är av intresse, följande lydelse: "Då Ni tidigare insänt ansökan om anstånd som icke bifallits enligt beslut av VPV den 72.05.31 gäller utsänd inkallelseorder. Ni har alltså skyldighet att inställa Er den 72.11.13."

Vid upplysningarna från I 16 fanns även fogad en av personal- och värnpliktsdetaljen utarbetad promemoria angående vapenfri tjänst. I denna promemoria fanns bl. a. intaget ett exempel på protokoll fört i anledning av värnpliktigs vägran att fullgöra militärtjänstgöring.

Ställföreträdande JO Wigelius anförde vid ärendets avgörande följande.

I 3 § lagen (1966: 413) om vapenfri tjänst (vapenfrilagen) stadgas att den som under värnpliktstjänstgöring söker tillstånd att fullgöra vapenfri tjänst och som inte tidigare har gjort sådan ansökan inte får övas i bruk av vapen eller åläggas bära vapen eller ammunition till dess ansökan avgjorts slutligt.

Enligt 25 § kungörelsen (1966: 414) med vissa bestämmelser om vapenfria tjänstepliktiga får, om särskilda skäl ej föranleder annat, värnpliktig som sökt vapenfri tjänst och som inte tidigare gjort sådan ansökan ej åläggas att fullgöra värnpliktstjänstgöring innan ansökningen blivit slutligt prövad. Är den värnpliktige i tjänst skall han, enligt samma §, omedelbart hemförlovas om särskilda skäl ej föranleder annat.

I förarbetena till vapenfrilagstiftningen uttalade departementschefen bl. a. följande (prop. 1966: 107 s. 52 f).

Enligt 1943 års lag hemförlovas inte värnpliktig som efter inryckning till värnpliktstjänstgöring söker vapenfri tjänst. Den värnpliktige har i stället valrätt om han vill bära vapen eller inte under den tid som förflyter till dess hans ansökan prövats. Det kan förekomma att värnpliktiga väljer att bära vapen för att inte riskera eftertjänst om ansökningen avslås. Sådan valmöjlighet bör inte föreligga för den värnpliktige. Lämpligare är att en värnpliktig som sökt vapenfri tjänst omedelbart hemförlovas. Det måste emellertid ligga i de militära myndigheternas hand att pröva hemförlovningsfrågan i varje särskilt fall. Ges den värnpliktige ovillkorlig hemförlovningsrätt genom att ansöka om vapenfri tjänst öppnas annars möjlighet att kringgå ett vägrat medgivande till anstånd med den tjänstgöring varom fråga är.

Av detta uttalande framgår att de särskilda skäl som föranleder, att värnpliktig som ingett förstagångsansökan om vapenfri tjänst inte skall hemförlovas, i första hand är att det kan antas att den värnpliktige genom vapenfriansökan försöker kringgå ett beslut om vägrat anstånd med tjänstgöringen.

Av handlingarna i ärendet framgår att Ackre fått avslag på ansökan om anstånd med ifrågavarande tjänstgöring och att han därefter, sex dagar före inryckningen, ingett ansökan om vapenfri tjänst. Mot bakgrund härav kan det inte med fog göras gällande att det varit felaktigt att anse särskilda skäl föreligga för att inte återkalla inkallelseordern eller att inte hemförlova Ackre på grund av dennes vapenfriansökan.

Vad beträffar handläggningen vid I 16 av ärendet angående Ackres ordervägran vill jag anföra följande.

Bergqvist har i sin redogörelse till Nordenkull i anledning av JO-remissen uppgivit, att Ackre informerades om att han skulle kvarstanna på kompaniet i avvaktan på att hans vapenfriansökan behandlades och om att han skulle utrusta och delta i den del av tjänsten som inte hade med vapnens bruk att göra. Vid förhör under förundersökningen angående Ackres lydnadsbrott uppgav Bergqvist däremot bl. a. att han ansåg ärendet vara ett vanligt rutinärende och att det behandlades som tidigare liknande ärenden. Vidare bestred Bergqvist vid förhöret att anledningen till att Ackre hade fått stanna kvar på I 16 var, vilket denne uppgav, att anståndsansökningar hade avslagits två gånger. Av protokollet från tillfället för Ackres ordervägran framgår ej att Ackre erhöll någon information om varför han trots sin vapenfriansökan fick kvarstanna vid regementet och beordrades att utrusta. Fastmera uppgavs i protokollet att Ackre efter information om bestämmelserna för vapenfri tjänst tillfrågades om han vidhöll sin vägran att fullgöra grundutbildning och att göra ansökan om vapenfri tjänst.

Emellertid har jag iakttagit att ordalydelsen i Bergqvists protokoll helt överensstämmer med det exempel på protokoll som finns intaget i personal- och värnpliktsdetaljens promemoria angående vapenfri tjänst.

I sin redogörelse till regementschefen anförde Bergqvist också att han efter den till Ackre lämnade informationen hade handlagt ärendet helt enligt vad som framgick av protokollet.

Sammanfattningsvis ger utredningen vid handen att Ackre vid inryckningen erhöll information — i vilken utsträckning är oklart — angående sin tjänstgöring men att Bergqvist i samband med ordern till Ackre om att utrusta inte tog hänsyn till den faktiska situationen. Han följde istället det typexempel som i den tidigare nämnda promemorian hade upprättats för den vanligare situationen att den värnpliktige både vägrar att fullgöra tjänstgöringen och att inge ansökan om vapenfri tjänst.

Bergqvists inkonsekventa handläggning av ärendet, vilken synes bero på bristande kännedom hos Bergqvist om gällande bestämmelser, måste ha medfört risk för att Ackre skulle bedöma sin situation och vägra fullgöra sin tjänstgöring på felaktiga grunder. Bergqvist måste därför anses ha gjort sig skyldig till tjänstefel i sagda hänseende. Bergqvists uppgifter i JO-ärendet om den information som föregått den formella proceduren kan emellertid inte anses vederlagda. På grund härav kan det inte visas att Bergqvists tjänstefel är av sådan natur att ansvar därför bör ifrågakomma. Jag stannar därför vid en erinran om vikten att handläggare av ärenden om värnpliktsvägran äger fullständiga insikter om rättsreglerna på detta område. Jag vill härutöver framhålla riskerna med att i alltför hög utsträckning förlita sig på de i och för sig värdefulla mallar som används vid handläggning av ärenden.

I övrigt har utredningen inte visat att något fel förekommit vid handläggningen av vapenfriärendet.

III. Vårdområdet

Kriminalvård

Disciplinär åtgärd mot vårdare vid kriminalvårdsanstalt för utdelning till intagen av medicin, som utskrivits för annan person, samt för kränkande tillmäle

L., som var intagen på kriminalvårdsanstalten Västerås, anförde i skrivelse, som kom in till JO den 10 juli 1973, att han vid 23-tiden en natt anmält önskan för vårdaren Stig Bergkvist att jourhavande anstaltsläkaren skulle tillkallas. Bergkvist hade emellertid inte ringt läkaren utan i stället ur medicinskåpet hämtat en annan intagens överblivna medicin och gett den till L. Då Bergkvist inte var kompetent att bedöma medicinfrågan var detta oansvarigt handlat. Bergkvist intog för övrigt en mycket nedvärderande och provocerande hållning mot de intagna. För en tid sedan hade han kommit fram till L., strukit honom efter sidan och frågat om han skulle "pissa mig i fickan". L. önskade utrett om Bergkvist var lämplig som vårdare.

Vid anstalten likaledes intagne B. uppgav i skrivelse, som kom in till JO den 12 juli 1973, att Bergkvist utsatte honom för trakasserier varje dag han var i tjänst. Han hade vid ett flertal tillfällen bett B. hålla käften, kallat honom för svarta tattardjävel och hotat med att bl. a. stoppa ner skor i halsen på honom.

Sedan anmälningarna remitterats till styresmannen vid anstalten inkom som svar protokoll från förhör den 9 augusti 1973 med bl. a. vårdarna Bourner och Bergkvist och den 13 augusti 1973 med Bergkvist.

Bourner hade vid förhöret med honom uppgett.

Han anställdes 14.10.1972 som tillfällig vårdare. Natten mellan 1 och 2 juli tjänstgjorde han tillsammans med vårdarna Bergkvist och Hernström. Ca 22.30 flaggade L. på och ville då gå på toaletten. När han kom tillbaka uppgav han att han inte kunde sova och ville ha ut jourhavande läkare för att få något lugnande. Att observera är att L. bett att få ut jourhavande läkare även tidigare, senast kvällen innan, denne hade dock nekat med motiveringen att han inte kunde komma och skriva ut sömntabletter varje kväll. Bergkvist påminde L. om detta. Han svarade dock att han måste ha något så han kunde sova. Efter detta konfererade vårdarna i jourrummet. Bergkvist uppmanade sedan Bourner att öppna medicinskåpet. Där fanns tre medicinkoppar kvar orörda. Bergkvist kontrollerade vilka som hade medicin kvar och gick sedan tillsammans med Hernström upp till sjukrummet. När de kom tillbaka till jourcellen uppgav Bergkvist att en annan intagens orörda medicin be-

stod av sovin. Bourner ville först ej gå med på att ge L. denna medicin. Efter en stund uppmanade Bergkvist dock Bourner att öppna medicinskåpet och tillsammans gick de sedan upp till L. och gav honom denna medicin. L. frågade vad det var. Bergkvist konstaterade att det var sovin och Bourner tillade att det var utskrivet av jourhavande läkare.

Bergkvist hade vid samma förhörstillfälle uppgett.

Han anställdes inom kriminalvården 1955. I övrigt vitsordar han till fullo Bourners version av händelseförloppet. I övrigt tillägger han att L. tidigare på kvällen fått mogadon och att sovin tillhör samma medicingrupp. Enligt Bergkvist har jourhavande läkare tidigare skrivit ut mogadon eller sovin mot sömnbesvär.

Angående uppgiften att han hade sagt åt L. "att pissa i fickan" är det felaktigt.

Vid det andra förhörstillfället hade Bergkvist uppgett.

Han medger att han vid ett tillfälle sagt åt B. "att hålla käften din svarta tattardjävel annars stoppar jag ner en sko i halsen på dig". Detta hade skett på B:s uppmaning "upp och hoppa tjockis annars skall jag sprätta upp magen på dig". Bergkvist beklagar det inträffade men uppger att det ena ordet gav det andra. Ang. det aktuella yttrandet uppger Bergkvist att det fälldes ca 2 månader innan JO-anmälan kom.

I skrivelse, som kom in till JO den 16 augusti 1973, bad B. att få ta tillbaka sin anmälan. Bergkvist och han hade talats vid om saken och förstod varandra bättre. Bergkvist hade bett B. om ursäkt och denne insåg nu att det hela ej var illa menat från Bergkvists sida.

I beslut den 29 augusti 1973 anförde JO Wennergren följande.

Att till en person dela ut viss medicin, som är utskriven för en annan person, kan få vådliga konsekvenser på grund av förekomsten av kontraindikationer, interaktion med annan medicin eller uppkomst av biverkningar. Den som delar ut annan receptbelagd medicin än av läkare ordinerad sätter sig i själva verket i läkares ställe som läkemedelsbedömare. Det kan med hänsyn härtill enligt min mening ej godtas att en vårdare förfar på det sätt som Bergkvist gjorde då L. begärde ytterligare medicin natten mellan den 1 och 2 juli 1973.

De kränkande yttranden som L. tillskrivit Bergkvist har av denne bestritts och kan därför på föreliggande utredning inte anses styrkta.

Bergkvist har däremot medgett att han vid ett tillfälle sagt åt B. "att hålla käften din svarta tattardjävel annars stoppar jag ner en sko i halsen på dig". Yttrandet hade dock fällts i anslutning till provokativt tilltal från B. Det ena ordet hade gett det andra.

I 8 § arbetsordningen för fångvårdsstaten står det bl. a. att tjänsteman i sin tjänsteutövning skall uppträda lugnt och hänsynsfullt samt vinnlägga sig om självbehärskning. I 11 § sägs det att tjänsteman skall bruka

ett vårdat språk samt genom sitt föredöme bidra till en hyfsad umgängeston och ett hänsynsfullt uppträdande de intagna emellan. Bergkvist har uppenbarligen åsidosatt vad som ålegat honom enligt dessa föreskrifter. Han har visserligen beklagat det inträffade och bett B. om ursäkt och detta länder honom till heder men fråga måste ändå anses vara om ett åsidosättande av tjänsteplikt som man måste se allvarligt på.

Enligt 2 § instruktionen för riksdagens ombudsmän äger jag, när någon som står under min tillsyn i sin tjänsteutövning brutit mot lag eller annan författning eller på annat sätt åsidosatt något tjänsteåliggande och gärningen kan beivras genom disciplinärt förfarande, göra anmälan till den som har disciplinär bestraffningsrätt. I detta fall har kriminalvårdsstyrelsen sådan bestraffningsrätt. Jag beslutar därför att med bifogande av handlingarna i ärendena göra anmälan till kriminalvårdsstyrelsen angående de gärningar som Bergkvist enligt L:s och B:s anmälningar gjort sig skyldig till för handläggning och prövning av dem i disciplinärt förfarande.

Kriminalvårdsstyrelsen fann i beslut *den 8 februari 1974,* att Bergkvist gjort sig skyldig till tjänstefel i de hänseenden som angivits ovan och meddelade med stöd av 19 § statstjänstemannalagen Bergkvist varning.

Kriminalvårdsstyrelsens beslut har vunnit laga kraft.

Isolering på fångvårdsanstalt

Enligt 58 § lag (1964: 541) om behandling i fångvårdsanstalt (behandlingslagen) gällde att den som ådömts internering fick hållas avskild från andra intagna till dess närmare kännedom vunnits om hans sinnesart och beteende. Därefter skulle vad som sägs i 44—46 §§ och 47 § första stycket äga motsvarande tillämpning.

Enligt 45 § första stycket behandlingslagen gällde som huvudregel att intagna i sluten anstalt skulle arbeta tillsammans med en eller flera andra intagna. Emellertid fick enligt 45 § andra stycket samma lag intagen, bl. a. om det med hänsyn till ordning och säkerhet inom anstalten eller för undvikande av menlig inverkan de intagna emellan eller av annan särskild anledning fanns erforderligt, hållas till arbete i enrum, dock högst en månad varje halvår. Efter medgivande av kriminalvårdsstyrelsen fick förordnande om arbete i enrum meddelas för längre tid, dock högst sex månader varje gång. 46 § behandlingslagen angav bl. a. i vilken utsträckning och under vilka omständigheter intagen i sluten anstalt fick tillbringa fritiden tillsammans med andra intagna. Enligt 47 § första

stycket behandlingslagen skulle intagna i sluten anstalt i den mån inte annat följde av 45—46 §§ hållas skilda från varandra. I 47 § andra stycket utsades att om intagen önskade arbeta eller tillbringa fritiden i enrum fick detta inte vägras honom såframt ej synnerliga skäl var däremot.

Upplyst är att i G-huset på fångvårdsanstalten Kumla finns på bottenplanet en s. k. utredningsavdelning och på första våningsplanet en s. k. fast avdelning, vardera med rum för ca 20 intagna. På utredningsavdelningen placeras intagna för utredning e. d. exempelvis efter disciplinär förseelse. Placeringen varar i regel 2—3 dagar och högst en vecka. På den fasta avdelningen är intagna placerade för enrumsbehandling enligt 45 § behandlingslagen i andra fall än då fråga är om kortare tids utredning eller för enrumsbehandling enligt 47 § behandlingslagen. Några av de intagna har där dels en bostadscell och dels en särskild arbetscell. Det övervägande antalet intagna som är placerade på den fasta avdelningen synes vara sådana som begärt enrumsbehandling enligt 47 § behandlingslagen. Enligt uppgift är genomsnittligt endast 3—4 intagna placerade på den fasta avdelningen med stöd av 45 § behandlingslagen. 47-orna vistas där ofta under relativt lång tid medan 45-orna i regel blir kvar bara ungefär en månad, dvs. till nästa behandlingskollegium efter placeringen. De intagnas placering på den fasta avdelningen tas upp till övervägande vid varje kollegium. Med anledning av rymningarna 1972 och 1973 har placering av intagna enligt 45 § på den fasta avdelningen skett för längre tider än de eljest tillämpade.

I skrivelse till JO, som kom in den 4 september 1973, påtalade A. bl. a. följande. Han placerades för fyra månader sedan i enrum jämlikt 45 § behandlingslagen på fångvårdsanstalten Kumla. I början av augusti 1973 omplacerades han i enrum, nu under åberopande av 47 § och 58 § samma lag, varvid angavs att, om han önskade återgå till gemensamhet, kunde för närvarande plats ej erbjudas.

Vid en av JO Wennergren den 10—11 oktober 1973 företagen inspektion av fångvårdsanstalten Kumla hade han enskilt samtal med några av de intagna på anstalten, vilka för längre tid var placerade på den fasta avdelningen, däribland A., R. och L. Därvid framkom att, förutom A., även R. och L. efter att tidigare ha varit föremål för behandling jämlikt 45 och 58 §§ behandlingslagen, utan att själva ha begärt det, blivit föremål för behandling i enrum jämlikt 47 och 58 §§ samma lag. R. ville dock för sin del framhålla, att man eventuellt skulle kunna säga att ett visst samtycke till behandlingen förelåg från hans sida därigenom att han deklarerat att han inte önskade förflyttning från avdelningen så länge A. inte tilläts lämna den.

I skrivelse, som kom in den 31 oktober 1973, påtalade även S., att han på Kumlaanstalten på motsvarande grunder var föremål för enrumsbehandling på fasta avdelningen. Han anförde därjämte att han den 1 november 1973 skulle komma att ha varit föremål för enrumsbehandling

under åberopande av växelvis 47 § och 45 § behandlingslagen under en period av nio månader, detta trots att enrumsbehandling, enligt vad som sägs i 45 § behandlingslagen, får tillgripas under högst en månad varje halvår, där kriminalvårdsstyrelsen emellertid kan medge att den får pågå under längre tid, dock högst sex månader varje gång.

I ärendet framkom efter remiss till kriminalvårdsdirektören i inlandsräjongen Gösta Ringius av det av A. anhängiggjorda ärendet bl. a. följande. Från interneringsavdelningen vid fångvårdsanstalten Kumla hade vid två tillfällen förekommit rymningar, den ena den 18 augusti 1972 då 15 intagna avvek och den andra den 7 juni 1973 då fyra intagna avvek. Vid det sistnämnda tillfället demolerades tre portar, av vilka en blev reparerad först i början av juli 1973. Mot bakgrund av att man från kriminalvårdshåll fann det ogörligt att av säkerhetsskäl ha en större grupp starkt rymningsbenägna intagna på samma avdelning togs den framtida organisationen av interneringsavdelningen upp till diskussion den 28 juni 1973 mellan företrädare för kriminalvårdsstyrelsen, räjongledningen och anstaltsledningen. Av den promemoria som på kriminalvårdsstyrelsen den 2 juli 1973 upprättades angående vad som förekom vid diskussionen och som därvid beslutades framgår bl. a. följande. En ökad differentiering av de intagna på interneringsavdelningen ansågs ofrånkomlig. En tänkbar linje var att sådana intagna, som gjort sig kända för en särskild rymningsbenägenhet i förening med våldstendenser, skulle särskiljas från gemenskapen med övriga intagna och behandlas i enrum, detta i syfte att övriga intagna skulle kunna behandlas i gemenskap, ehuru i något annorlunda former än som dittills varit fallet. Fem à sex platser skulle således avdelas på anstalten vid dess G-hus för de särskilt rymningsbenägna intagna. Ifrågavarande intagna, som behandlades jämlikt 45 § andra stycket behandlingslagen, skulle ha tillgång till särskilda arbetsrum. Isoleringen skulle brytas genom att samsittning medgavs dem två och två under vissa timmar dagligen. För gemensamhetsplacerade intagna skulle gälla, att antalet borde maximeras till cirka 14 och att de borde kunna indelas i två olika gemensamhetsgrupper som skulle hållas åtskilda från varandra. — I promemorian fastslogs också särskilda regler för avdelningens fungerande tills vidare. Således skulle tillströmningen av internerade till anstalten stoppas tills vidare och antalet begränsas till dåvarande 15. Gemensamhet under arbete och fritid för de sex intagna som då vistades på interneringsavdelningen skulle medges så snart den återstående porten ersatts med en ny. Gemensamhetsgruppen skulle tills vidare begränsas till sju intagna. I den mån på G-huset jämlikt 47 § behandlingslagen placerade intagna som ådömts internering önskade återgå till gemensamhet kunde önskemål härom inte tillmötesgås innan någon minskning skett av de på interneringsavdelningen intagna genom överförande av någon av dem till interneringsanstalt.

Med anledning av vad som därefter framkom vid inspektionen remit-

terades saken till kriminalvårdsdirektören i inlandsräjongen för yttrande angående på vilken grund man ansett sig kunna åberopa 47 § andra stycket och 58 § behandlingslagen för behandling av A., R. och L. i enrum utan att dessa begärt sådan behandling.

Ringius inkom med yttrande, till vilket fogats bl. a. yttrande av assistenten vid interneringsavdelningen på fångvårdsanstalten Kumla, Anders Larsson.

Larsson uppgav att samtliga i remissen angivna intagna fortfarande var placerade jämlikt 47 § och 58 § behandlingslagen samt anförde vidare bl. a. följande.

Beträffande R. och L. erbjöds dessa att få återgå till gemensamhetsavdelningen i samband med kollegium 1973-05-21. Båda avböjde. Inför varje kollegium tillfrågas varje intagen om eventuella önskemål men ingen har uttryckt önskemål om att få återgå till gemensamhetsavdelningen. A:s § 45-placering hävdes vid kollegium 1973-08-13 men enligt Kvs anvisningar från 1973-06-28 fanns ej möjlighet att omgående erbjuda A. plats på gemensamhetsavdelningen.

I samband med överläggningar med Kvs 1973-10-05 gavs uttryck för möjligheten att eventuellt utöka den nuvarande gruppen på gemensamhetsavdelningen till 8 innan säkerhetsanordningarna förstärkts. 1973-10-16 gav Kvs klartecken till detta varvid A. erbjöds återgå. A., vilken tidigare uttryckt önskemål om att få återgå, avstod dock från detta erbjudande.

Intagna på fasta avdelningen som för närvarande är placerade enligt § 47 och § 58 BL — kan endast placeras på gemensamhetsavdelningen på Kumla om intagna från denna avdelning förflyttas till annan anstalt. Det förefaller därför rimligt, att Kvs, med beaktande av vad som framkom vid överläggningen 1973-06-28 på Kumla, ger möjlighet till en ökad genomströmning på gemensamhetsavdelningen.

En sådan åtgärd skulle kunna avhjälpa nu rådande missförhållanden då intagen från fasta avdelningen knappast kan påräkna förflyttning direkt till annan anstalt utan att först ha passerat gemensamhetsavdelningen på Kumla.

Ringius anförde bl. a. följande.

Justitieombudsmannen förklarade i beslut 1973-05-03 efter inspektion att 45 § behandlingslagen skulle strikt begränsas till fall, där åtgärden på objektiva grunder påkallades av skydds-, utrednings- eller observationsskäl. Kriminalvårdsstyrelsen har i rundskrivelse 1973-07-12, nr 69/1973, bl. a. erinrat härom. I beslutet den 3 maj hade även framhållits att arbetsvägran icke enbart kunde rendera den vägrade enrumsplaceringen.

Vid behandlingskollegiet 1973-08-13 föredrog jag den nämnda rundskrivelsen. Det behövdes — under semestertider har nyheter understundom svårt att slå igenom.

Man kunde icke påstå, att det för A., som vid tidpunkten för kollegiet arbetsvägrade och enligt telefonuppgift i går alltjämt arbetsvägrar, förelåg ett verkligt behov av enrumsbehandling. Jag var vid kollegiet helt klar häröver och hade — om så varit möjligt — flyttat A. till gemensamheten på interneringsavdelningen. Detta lät sig icke göra med hänsyn till vad kriminalvårdsstyrelsen föreskrivit i sitt PM 1973-07-02.

Emellertid ville jag icke ha kvar A. enligt 45 § behandlingslagen emot vad som utsagts i rundskrivelsen, då detta i framtiden kunnat ligga A. till last. Därför hävde jag 45 § för A:s del.

Men då blev det ju frågan om var A. skulle placeras. Jag ansåg mig skyldig att följa kriminalvårdsstyrelsens ovannämnda PM och kunde således icke utöka gruppen på interneringsavdelningen. Gruppen om sju personer var fulltalig. Ingen var enligt styrelsens regler färdig för omflyttning. A. fick emot lokal tillstyrkan avslag på ansökan om förflyttning.

Efter det Justitieombudsmannens nu aktuella remiss ankommit hit, erbjöds A. efter telefonkontakt mellan avdelningschefen Clas Amilon och Wilson placering i gemensamhet som åttonde man, men avstod. Erbjudandet kvarstår givetvis, om A. åter skulle komma på andra tankar.

I detta ärende har jag således som ovan nämnts ansett mig skyldig att följa styrelsens anvisningar. Jag medger att det kan ha varit fel att åberopa 47 § behandlingslagen. I stället borde jag som grund för beslutet att kvarhålla A. i enrum ha åberopat styrelsens beslut och bristande resurser.

Vidare må nämnas att L. icke heller fått önskad överflyttning enligt ovannämnd fotokopia. Assistent Larsson meddelade mig i går vid telefonförfrågan att L. för närvarande icke önskar bli placerad i gemensamhet här. Däremot vill han ha gemensamhet på annan anstalt. Kommer han med ansökan blir den behandlad i vanlig ordning.

Från anstalten upplyses att de i handlingarna omnämnda ombyggnadsarbetena för ökande av interneringsavdelningens säkerhet kan beräknas bli avslutade tidigast först någon gång efter jul. Härefter kan avdelningen fungera så som kriminalvårdsstyrelsen planerat.

— — —

Till sist må nämnas, att kriminalvårdsdirektören vid interneringsrätjongen Åke Ståhl anmält sin ankomst till Kumlaanstalten den 26 oktober 1973 för att gå igenom anstaltens internerade med sikte på eventuella omplaceringar till interneringsanstalt.

Samtliga i frågan anhängiggjorda ärenden remitterades därefter till kriminalvårdsstyrelsen som inkom med följande yttrande.

Styrelsen har granskat behandlingsjournalerna beträffande A., L. och R. såvitt avser tiden fr. o. m. den 1 januari 1973 och S. såvitt avser tiden fr. o. m. den 23 augusti 1972. Därjämte har kompletterande upplysningar inhämtats från assistenten på interneringsavdelningen Anders Larsson.

A. har under tiden den 26 april—12 augusti 1973 varit placerad i enrum jämlikt 45 och 58 §§ behandlingslagen. Han var dessförinnan placerad på gemensamhetsavdelningen. Anledningen till enrumsplaceringen var till att börja med A:s uppträdande i samband med pågående rättegång vid Hallsbergs tingsrätt och därefter upprepad arbetsvägran. Den 13 augusti beslöt kriminalvårdsdirektören Gösta Ringius att A. i fortsättningen skulle vara placerad i enrum med tillämpning av 47 och 58 §§ behandlingslagen. Ringius har i yttrande till justitieombudsmannen förklarat att det vid tiden för beslutet ej förelåg behov av enrumsplacering av A. på grund av hans arbetsvägran samt att 47 § tillämpades med hänsyn till vad som uttalats i en den 2 juli 1973 daterad och av avdelningschefen Clas Amilon undertecknad promemoria. A. erbjöds att

återgå till gemensamhetsavdelningen den 16 oktober men avböjde då detta. A. har ej heller inför det senaste behandlingskollegiet den 3 december framfört några önskemål om annan placering. Han är således fortfarande placerad i enrum i enlighet med Ringius' beslut den 13 augusti.

Den 5 januari 1973 blev L. placerad i enrum jämlikt 45 och 58 §§ behandlingslagen på grund av att han uppträtt ordningsstörande. Denna behandling pågick t. o. m. den 20 maj med hänsyn till ordningen och säkerheten i anstalten samt på grund av arbetsvägran. Vid behandlingskollegiet den 21 maj erbjöds L. att återgå till gemensamhetsavdelningen, vilket han avböjde. Med hänsyn härtill beslutades att han skulle vara enrumsplacerad jämlikt 47 och 58 §§ behandlingslagen. Den 24 augusti avslogs en framställan från L. om förflyttning till gemensamhetsavdelningen på grund av platsbrist där. Behandlingen jämlikt 47 och 58 §§ behandlingslagen pågår fortfarande. L. har vid flera tillfällen efter justitieombudsmannens besök på anstalten tillfrågats om han önskar återgå till gemensamhetsavdelningen och därvid förklarat att han ej har några sådana önskemål.

R. greps den 14 januari 1973 efter att ha varit avviken från anstalten sedan den 18 augusti 1972. När han den 15 januari återkom till anstalten, placerades han i enrum jämlikt 45 och 58 §§ behandlingslagen på grund av att utredning skulle göras angående avvikandet samt med hänsyn till ordningen och säkerheten i anstalten. R. överfördes den 22 januari till gemensamhetsavdelningen. Den 26 april blev han placerad i enrum jämlikt 45 och 58 §§ behandlingslagen på grund av sitt uppträdande i samband med rättegången vid Hallsbergs tingsrätt. R. erbjöds vid behandlingskollegiet den 21 maj att återgå till gemensamhetsavdelningen men avböjde. Med hänsyn härtill placerades han i enrum jämlikt 47 och 58 §§ behandlingslagen. Denna behandling pågår fortfarande. Av protokollet över justitieombudsmannens inspektion av anstalten framgår att R. vid detta tillfälle tillstått att det eventuellt kunde sägas föreligga ett "tyst samtycke" från hans sida till ifrågavarande placering. Efter justitieombudsmannens inspektion har R. vid ett flertal tillfällen tillfrågats om han har några önskemål om annan placering. Han har därvid förklarat att han vill kvarstanna på den s. k. fasta avdelningen.

Den 23 augusti 1972 då S. återförts till anstalten efter avvikandet därifrån tidigare samma månad, placerades han i enrum jämlikt 45 och 58 §§ behandlingslagen på grund av att utredning angående avvikandet skulle företas samt med hänsyn till ordningen och säkerheten i anstalten. Han överfördes till gemensamhetsavdelningen den 28 november 1972. Under tiden den 5 februari—20 maj 1973 var S. återigen placerad i enrum jämlikt 45 och 58 §§ denna gång på grund av att han vidtagit rymningsförberedelser och att han arbetsvägrat. Vid månadskollegiet den 21 maj erbjöds han att återgå till gemensamhetsavdelningen men avböjde. Med hänsyn härtill placerades han i enrum jämlikt 47 och 58 §§ behandlingslagen. Den 24 augusti avslogs en framställan från S. om placering på gemensamhetsavdelningen på grund av platsbrist. Efter justitieombudsmannens inspektion av anstalten har S. liksom de övriga erbjudits att återgå till gemensamhetsavdelningen, vilket han emellertid förklarat sig ej vara intresserad av.

Av den tidigare nämnda promemorian framgår att antalet intagna på gemensamhetsavdelningen tills vidare skulle begränsas till högst sju samt att enrumsplacerade internerades önskemål om att få återgå till gemen-

samhetsavdelningen inte kunde tillgodoses innan någon minskning av antalet intagna på denna avdelning skett.

Vid tidpunkten för upprättandet av promemorian — kort tid efter avvikandet från anstalten den 7 juni, då en port totalt demolerats och två grindar skadats — bedömdes det ur säkerhetssynpunkt absolut nödvändigt att begränsa antalet intagna på gemensamhetsavdelningen tills erforderliga reparationer gjorts och ytterligare säkerhetsåtgärder, bl. a. en höjning av stängslet kring rastgårdarna, vidtagits samt nya riktlinjer för behandlingsprogrammets för avdelningen utformning fastställts. Kvarhållandet på fasta avdelningen av sådana intagna, som önskade återgå till gemensamhetsavdelningen, skulle således enligt styrelsens mening ha skett med tillämpning av 45 och 58 §§ behandlingslagen. Förutsättningar att tillämpa 47 § i lagen synes över huvud taget ej förelegat i förevarande fall, eftersom 58 § endast hänvisar till förstnämnda paragrafs första stycke.

Nya riktlinjer för behandlingsprogrammets utformning fastställdes i början av oktober. Styrelsens avsikt har självfallet varit att efter hand så snart möjlighet därtill förelåg utöka antalet intagna på gemensamhetsavdelningen. Såsom tidigare nämnts kunde A. den 16 oktober erbjudas plats där. A. har därefter liksom L., R. och S. vid flera tillfällen tillfrågats om han önskar annan placering. Samtliga är fortfarande placerade i enrum, numera enligt egna önskemål. I de till grund för placeringarna liggande besluten borde dock ej 47 och 58 §§ behandlingslagen åberopats.

Styrelsen, som finner att vissa intagna varit enrumsplacerade på oriktig grund, anser dock inte att de oriktiga besluten varit av den karaktären, att de bör läggas vederbörande tjänstemän till last som tjänstefel. Såsom torde framgått har med hänsyn till situationen på anstalten däremot skäl förelegat till enrumsplacering jämlikt 45 och 58 §§ behandlingslagen. De internerades placering har omprövats vid varje månadskollegium och det har därvid ej heller befunnits möjligt att överföra någon av ifrågavarande intagna till anstalt inom interneringsrajongen.

R., L. och S. inkom med påminnelser.

R. tillbakavisade att han mer än en gång erbjudits återflyttning till gemensamhetsavdelningen. Han hade då valt att kvarstanna i solidaritet med vissa andra isolerade intagna.

L. förnekade att han erbjudits flytta till gemensamhetsavdelningen men uppgav att han klargjort att han inte ämnade flytta dit av rädsla för personalens där fortsatta provokativa uppträdande, misshandel, förolämpningar, hot m. m.

S. påtalade att han nu hade hållits isolerad i en omgång under elva månader samt uppgav att han av kriminalvårdsdirektören i inlandsrajongen, trots tillstyrkande från anstaltsledningen, fått avslag på en ansökan om förflyttning till anstalt inom interneringsrajongen.

JO Wennergren anförde vid ärendets avgörande följande.

Av behandlingslagens regler framgår, att intagna på fångvårdsanstalt enligt huvudregeln skall arbeta tillsammans. De intagna får också, om

inte särskilda skäl är däremot, under fritid tillsammans med andra intagna delta i vissa fritidsaktiviteter. I övrigt gäller enligt 47 § första stycket behandlingslagen som princip att de intagna skall hållas skilda från varandra, således huvudsakligen nattetid. 47 § andra stycket behandlingslagens regler angående frivillig enrumsbehandling äger inte direkt tillämpning beträffande internerade. Det sagda utesluter emellertid inte att även internerade efter prövning i varje särskilt fall kan medges att arbeta och/eller tillbringa fritid i enrum.

Mot bakgrund av att R. erbjudits placering i gemensamhet och att ett "tyst samtycke" till placeringen av honom kan sägas ha förelegat kan någon direkt kritik inte framföras mot beslutet att hålla R. kvar på den fasta avdelningen. Åberopandet i sammanhanget av 47 § behandlingslagen kan, ehuru oegentligt, ses som ett uttryck för att placeringen skett i enlighet med R:s egna önskemål.

Behandlingen av A. jämlikt 45 och 58 §§ behandlingslagen hävdes den 13 augusti 1973 varvid A. förklarades placerad i enrum, nu under åberopande av 47 och 58 §§ samma lag, detta utan att han begärt enrumsplacering. L. och S. erbjöds den 21 maj 1973 gemensamhetsplacering men avböjde då och kan således anses placerade i enrum enligt egen önskan fram till dess deras ansökningar om återgång till gemensamhet avslogs den 24 augusti 1973.

Som jag anfört i ett tidigare här handlagt ärende (JO 1974 s. 214) skall, såvitt är aktuellt i nu förevarande sammanhang, syftet med enrumsbehandling jämlikt 45 § behandlingslagen vara att till förmån för ordningen, säkerheten eller trivseln på anstalten begränsa en intagens möjligheter att komma i beröring med andra intagna.

Kriminalvårdsstyrelsen har i sitt yttrande anfört att placering av ifrågavarande intagna på fasta avdelningen varit motiverat jämlikt 45 och 58 §§ behandlingslagen med hänsyn till situationen på anstalten. Styrelsen har därvid syftat på att det från säkerhetssynpunkt varit nödvändigt att begränsa antalet intagna på gemensamhetsavdelningen intill dess erforderliga reparationer gjorts och ytterligare säkerhetsåtgärder, bl. a. höjning av staketet kring rastgårdarna, vidtagits samt nya riktlinjer för behandlingsprogrammet för avdelningen utformats.

Vad som åberopats i sammanhanget är således säkerhetsskäl bestående däri att man, intill dess nämnda åtgärder vidtagits, velat förhindra vederbörande intagna, vilka bedömts som starkt rymningsbenägna, från att under gemensamhetsvistelse planlägga och genomföra rymningar. Reparationen av den sista av de portar, som demolerades vid rymningen i juni 1973, blev färdig i början av juli 1973. Frågan är då om övriga angivna omständigheter kunde godtas som skäl för beslut om avslag på ansökan om gemensamhetsplacering. Det synes i sammanhanget mindre ha varit fråga om att befintliga säkerhetsanordningar i och för sig varit otillräckliga utan fastmer om att man genom att vidta

ytterligare åtgärder önskat att än mer höja graden av rymningssäkerhet. Även om det framstår såsom mycket tveksamt om man i sammanhanget kunnat bygga på ett sådant resonemang för fortsatt enrumsbehandling, anser jag mig inte kunna göra gällande att grunderna var otillbörliga. Till detta kommer att de intagna sedermera själva avböjt återgång till gemensamhetsplacering.

Däremot har Ringius' åberopande i sammanhanget av 47 § behandlingslagen vid fortsatt placering av A. den 13 augusti 1973 på fasta avdelningen och fortsatt åberopande av nämnda stadgande för placering av L. och S. från den 24 augusti 1973 på fasta avdelningen varit formellt felaktigt. Hans beslut om fortsatt placering av nämnda intagna har emellertid i sak i samtliga fall byggt på skäl som angivits i den nämnda promemorian. Jag låter bero vid en erinran.

I fråga om längden av den tid under vilken intagna på en fångvårdsanstalt får hållas isolerade jämlikt 45 § behandlingslagen är att märka att den sexmånaderstid som nämns i lagrummet inte avser den längsta tid under vilken sådan enrumsbehandling får äga rum utan blott den längsta tid varje särskilt förordnande av kriminalvårdsstyrelsen om enrumsbehandling får omfatta. Kriminalvårdsstyrelsen har därför haft formell täckning i lagen för de långvariga enrumsplaceringar som ärendena handlar om. Samtidigt som jag konstaterar detta anser jag mig emellertid böra göra följande principuttalande.

I artikel 10 i FN:s ännu ej ikraftträdda internationella konvention av år 1966 om medborgerliga och politiska rättigheter sägs att det väsentliga syftet med behandlingen av fångar skall vara deras bättring och sociala rehabilitering. Denna upplysta syn på kriminalvården ligger redan till grund för svensk kriminalvård och sätter sin prägel på behandlingslagen och än mer på den numera antagna nya lagen om kriminalvård i anstalt. Detta förhållande får emellertid inte undanskymma att kriminalvården också anses böra ha till uppgift att tillgodose samhällsskyddet. Till förmån för den allmänna säkerheten utom och inom en fångvårdsanstalt görs därför i olika avseenden avkall på vad som från renodlad resocialiserings- och rehabiliteringssynpunkt skulle vara det mest ändamålsenliga. Vid 1945 års straffverkställighetsreform rådde i stort sett enighet om att man ej vidare skulle bygga på en ordning med cellstraff med hänsyn till de betänkligheter en sådan ingav. Strafflagberedningen framhöll i sitt betänkande (SOU 1944: 50 s. 197) att det enligt beredningens mening fick anses uteslutet att inneslutning i enrum under dagen i och för sig kunde ha några gynnsamma verkningar. Tvärtom torde den konstlade isoleringen i regel vara ägnad att göra den dömde mindre skickad för det fria livet. Att i någon form bibehålla enrumsstraffet kunde vara motiverat endast under förutsättning att det erfordrades med hänsyn till säkerhetskravet eller för att förebygga skadlig påverkan mellan de intagna. I propositionen med förslag till straffverkställighetslag

(prop. 1945: 342 s. 123) erinrade departementschefen om att beredningens förslag beträffande den slutna anstaltsvården innebar att cellstraffet i princip avskaffades och att de intagna skulle under såväl arbetstid som fritid åtnjuta en relativt hög grad av gemensamhet. Han fann sig utan tvekan kunna förorda beredningens förslag på denna punkt och framhöll att förslaget i fråga om de intagnas vistelse i enrum eller gemensamhet på sluten anstalt innebar att arbete i enrum skulle ifrågakomma endast när det erfordrades av särskild anledning, t. ex. hänsyn till ordning och säkerhet inom anstalten eller fara för menlig påverkan fångarna emellan. Han fann de föreslagna reglerna i huvudsak väl avvägda och ville särskilt framhålla att det inte borde ifrågakomma att isolera ett flertal intagna därför att någon eller några bland dem äventyrade ordning och säkerhet eller befarades kunna påverka de övriga i ogynnsam riktning. I sådana fall borde i stället de opålitliga elementen förflyttas till anstalt för svårdisciplinerade — där en mera allmän isolering kunde tänkas böra förekomma i större utsträckning — eller till anstalt särskilt avsedd för psykiskt abnorma. Under straffverkställighetslagens första tillämpningstid fanns inga anstalter för svårdisciplinerade inrättade. Huvudsakligen som en följd av svåra oroligheter vid slutet av 1940-talet avdelades emellertid då några anstalter för omhändertagande av svårbehandlat klientel såsom s. k. disciplinanstalter genom beslut av Kungl. Maj:t. Disciplinanstalterna avvecklades dock efterhand och upphörde i princip vid tiden för behandlingslagens ikraftträdande 1965. Svårbehandlade intagna har härefter intagits på särskilda avdelningar vid bl. a. sådana centralanstalter som Hall och Kumla.

Även om det sätt på vilket den fasta avdelningen på fångvårdsanstalten Kumla tagits i anspråk för långvarig enrumsbehandling av ett antal intagna hade sin grund i extraordinära förhållanden kan vad som förekommit inte undgå att inge starka betänkligheter. Den ordning som tillämpats kan inte utan fog sägas ha inneburit ett återupplivande av cellstraffordningen för dessa intagnas del. Den oundvikliga konflikten mellan rehabiliteringsintresset och säkerhetsintresset har enligt min mening här lösts till det senare intressets förmån i en utsträckning som endast med svårighet låter sig förena med målsättningen för svensk kriminalvård. Det är därför min förhoppning att liknande lösningar i fortsättningen inte kommer att väljas.

Integritetsskydd för intagen på kriminalvårdsanstalt

En intagen på kriminalvårdsanstalten Kumla, R., framförde i skrivelse klagomål mot bakgrund av bl. a. att en för honom okänd person, som senare visade sig vara frikyrkopastorn N. ingående i den vid anstal-

ten verksamma "Nämnden för andlig vård" (NAV), fått dörren till R:s bostadscell upplåst och givits tillfälle att samtala med R. utan att denne tillfrågats om han velat ta emot besöket. Vid den ordväxling som därvid förekom utbad sig N. bl. a. om en förklaring angående en viss artikel som R. skrivit i tidningen Lektyr.

Yttrande inhämtades i ärendet från kriminalvårdsstyrelsen.

Efter en redogörelse för bl. a. vissa då gällande bestämmelser sammanhängande med intagnas på fångvårdsanstalter möjlighet och rätt att utöva religion och för vissa uttalanden som gjorts i samband med inrättandet av nämnderna för andlig vård anförde ställföreträdande JO Sverne vid ärendets avgörande bl. a. följande.

Även om ledamöter i nämnder för andlig vård formellt är att betrakta som besökare i vanlig mening när de på anstalten utövar sin verksamhet delar jag kriminalvårdsstyrelsens uppfattning att det inte kan komma ifråga att i alla hänseenden underkasta dem samma inskränkningar beträffande rörelsefrihet m. m. som gäller för besökande i allmänhet. Inte heller synes NAV-ledamöternas verksamhet böra begränsas på sådant sätt, att de allenast tillåts söka kontakt med intagna som direkt begärt besök eller som tidigare är kända för ledamöterna. Då en NAV-ledamot av eget initiativ söker kontakt med en intagen, som han ej tidigare träffat, måste emellertid detta — såsom angavs i förslaget till inrättande av nämnderna för andlig vård — ske med takt och finkänsla.

Som huvudprincip i fråga om intagens mottagande av besök utifrån gäller att den intagne har rätt att före besöket få besked om vem den besökande är och att han därvid bör ha möjlighet att neka motta besöket. Denna princip bör enligt min mening i görligaste mån upprätthållas även då det gäller besök av NAV-ledamöter. I allt fall måste den intagne ha full rätt att utan motivering vägra motta besöket.

För min del finner jag det alltså vara en mindre lämplig ordning, att NAV-ledamöter tillåtes att oanmälda få uppsöka intagna i deras bostadsrum. I stället bör den intagne även i sådana fall underrättas om vem som söker honom och tillfrågas om han vill ta emot besöket. Förklarar han sig ej önska ta emot besöket bör detta givetvis respekteras. Skulle det emellertid av olika skäl anses påkallat att NAV-ledamöterna själva får anmäla sin ankomst, bör det — lämpligen av styresmannen för anstalten — göras klart för dem att denna ordning förutsätter att de omedelbart anger syftet med besöket samt att de icke söker tränga sig på den intagne mot hans vilja.

I förevarande fall synes det mig ha varit desto större anledning att låta genom vårdpersonalen tillfråga R. om han ville ta emot besöket som syftet med detsamma av N:s egna uppgifter att döma mera varit att fråga ut R. om dennes artikel i Lektyr än att utöva någon andlig vård. Att R. oförberedd skulle ställas inför en sådan situation måste anses klart olämpligt. Någon omständighet, som tyder på att personalen på anstalten känt till detta syfte har dock ej framkommit i ärendet. Med hänsyn härtill och till omständigheterna i övrigt anser jag händelseförloppet ej kunna läggas någon tjänsteman inom anstalten till last såsom fel eller försummelse.

Intagens möjligheter att såsom ombud företräda annan intagen

Vid enskilt samtal med en intagen, här kallad W., i samband med inspektion av kriminalvårdsanstalten Kumla framkom bl. a. att vederbörande intagne, när han under åberopande av en fullmakt från en annan intagen begärde att få ta del av handlingar rörande dennes placering på s. k. observationsavdelning, hade avvisats såsom ombud för denne med motiveringen att han funnits vara olämplig som ombud.

Vid avgörandet av det ärende som upptogs i anslutning härtill uttalade JO Wennergren bl. a.

Vad gäller den principiella sidan av ombudsfrågan märks att den som är intagen på fångvårdsanstalt i och för sig är oförhindrad att som ombud företräda annan, exempelvis då en intagen på samma anstalt, under förutsättning att han uppfyller de allmänna krav som med hänsyn till uppdragets art kan ställas på honom. Jag vill understryka att i enlighet härmed en prövning måste göras från fall till fall. Den omständigheten att W. bedömts icke böra godtas som ombud i ärenden rörande vissa behandlingsfrågor får exempelvis inte tas till intäkt för att över huvud taget inte godta honom som ombud för andra intagna. Inga onödiga hinder får resas mot att en intagen hjälper en kamrat som ombud för honom. Objektivt godtagbara skäl måste föreligga för varje avvisande av honom som ombud.

För intagen på fångvårdsanstalt gäller emellertid bl. a. en rad olika regler som inskränker den intagnes rörelsefrihet och hans möjlighet att komma i kontakt med andra personer såväl inom som utom anstalten. Det förhållandet att en intagen åtar sig uppdrag som ombud för annan medför inte att han på anstalten skall beredas några särskilda förmåner eller lättnader beträffande behandlingen. Det är således uteslutet exempelvis att en intagen på grund av ett ombudsuppdrag skulle ges tillfälle att få sammanträffa med en annan intagen om någon av dem enligt särskilt beslut skall hållas isolerad från andra intagna. Om ombudet på grund av ett dylikt förhållande är förhindrat att hålla sådan kontakt med huvudmannen som erfordras för uppdragets behöriga fullgörande ligger det därför nära till hands att anse att han på grund härav är olämplig som ombud.

Behandling och placering av anhållna och häktade med psykisk sjukdom

I skrivelse till JO anförde överläkaren vid psykiatriska avdelningen på fångvårdsanstalten Kumla Elmar Herterich följande.

Isoleringen å moderna och sterila häkten medför ideligen att häktade företer tecken till psykisk sjukdom eller insufficiens och begär att läkare skall tillkallas. Somliga uthärdar inte förhållandena, vilket leder till ett objektivt behov av sjukhusvård, men så snart de kommer ifrån häktets deprivation och isolering och in i sjukhusets gemensamhet så släpper

ångesten, depressionen och katastrofkänslan och de företer inte längre tecken till psykisk sjukdom. Sjukhusvård förefaller således inte längre oundgängligen påkallad, teoretiskt kan vederbörande skrivas ut ifrån sjukhuset.

I praktiken är det svårt, ofta omöjligt att få in någon på sjukhus trots att det enligt gällande författningar borde vara enkelt.

Istället överförs därför ofta den sjuke till psykiatriska avdelningen inom räjongen, där han i många fall genast tillfrisknar. Jämvikten är dock instabil och en återflyttning till häktet skulle omedelbart resultera i recidiv. Samtidigt blockerar dock den tillfrisknade häktade en plats på avdelningen. Vårdekonomin och platsbehovet kräver därför en alternativ avlastningsmöjlighet.

Huvudregeln i 24 kap. 22 § rättegångsbalken säger att "den som är häktad skall utan dröjsmål föras till allmänt häkte — — —". Men i flera specialfall krävs en annan placering. Således överförs regelbundet sjuka häktade till centralanstaltens sjukavdelning enligt ovan.

Undantag från huvudregeln synes även beröras i lagen den 25.4.58 om behandling av häktade p. p. Där stadgas om *häktad* och anhållen, som "eljest, för annat ändamål än verkställighet av straffdom intages i *fångvårdsanstalt* eller häkte".

Undantag från huvudregeln synes ytterligare bestämmas i KK. den 25.4.58 om behandling av häktade p. p. Där stadgas om *häktad* och anhållen, "som är intagen på *fångvårdsanstalt*" och vill arbeta och det föreskrivs att han skall beredas lämpligt arbete. Här är alltså frågan om fångvårdsanstalt där den häktade vistas; inte om häktet. Ett uppenbart undantag från huvudregeln.

På vissa håll tolkas dock författningarna med möjligen för stor försiktighet. Undantag från huvudregeln medges då för att placera den sjuke utanför häktet på nämnda sjukavdelning. Undantag från huvudregeln medges däremot inte för placering av den tillfrisknade på en allmän vårdavdelning å anstalten, trots åklagarens eventuella medgivande. Vederbörande kommer då att blockera en vårdplats på sjukavdelningen.

Frågan kan vara av stor betydelse om t. ex. en häktad ångestneurotiker med cellskräck måste besluta sig om han skall överklaga. Inte så sällan händer att vederbörande försöker först att förvissa sig om en fortsatt gemensamhetsplacering men inte vågar att gå vidare om han återförs till häktet. Då nöjdförklarar han sig hellre. Han härdar helt enkelt inte ut i häktet.

En ängslig restriktivitet kan i ett sådant fall framtvinga en bedömning enligt 24 kap. 3 § rättegångsbalken. På grund av den misstänktes sjukdom kan då häktningen antagas medföra allvarligt men för honom. Han borde då inte hållas häktad, dock beroende på ytterligare kriterier som ligger utanför medicinsk bedömning.

Justitieombudsmannen har tydligen själv i vissa detaljer underkänt förhållandena åtminstone på ett av mina häkten. Dessa förhållanden tillsammans med en tillfällig platsbrist på min psykiatriska vårdavdelning kan då mycket väl utöva ett tillräckligt tvång för en misstänkt att låta bli att överklaga för att således slippa de allvarliga men en återgång till häktet medför för den sjuke.

Jag hemställer därför om en normkontroll och prövning av frågan om den sjuke får placeras på allmän vårdavdelning om det finns tvingande psykiatrisk indikation.

JO Wennergren besvarade skrivelsen sålunda.

I 24 kap. rättegångsbalken stadgas om bl. a. de straffprocessuella tvångsmedlen häktning och anhållande. Efter en redogörelse för bl. a. de allmänna häktningsgrunderna stadgas i kapitlets tredje paragraf bl. a., att kan på grund av den misstänktes sjukdom häktning antagas medföra allvarligt men för honom och finnes sådan övervakning kunna ordnas, att skäl till hans häktning ej längre föreligger får han ej häktas. Stadgandet förutsätter att häktningsgrund enligt 24 kap. 1 eller 2 § i och för sig är för handen men att det syfte man vill nå genom häktning kan tillgodoses på annat sätt, nämligen genom att den intagne underkastas betryggande övervakning. I en del situationer kan förhållandet i stället vara det, att häktning är obehövlig redan på den grund att sjukdomen medför att häktningsanledning, såsom flyktfara, inte föreligger. Att märka är, att för tillämpning av ifrågavarande häktningssubstitut krävs relativt starka skäl, nämligen risk inte blott för att den misstänkte på grund av sjukdom skulle åsamkas men av häktningen utan också att ifrågavarande men måste vara av allvarlig beskaffenhet.

Enligt 24 kap. 22 § rättegångsbalken skall den som är häktad enligt huvudregeln utan dröjsmål föras till allmänt häkte. Häktad krigsman får dock föras till militärt häkte. Om det av utredningsskäl är av synnerlig vikt kan rätten förordna att med sådant överförande skall anstå. Om förvaring av häktad som undergår eller undergått rättspsykiatrisk undersökning gäller särskilda bestämmelser, vilka dock här lämnas åsido.

Rörande den närmare behandlingen av häktade finns föreskrifter i lag (1958: 213) om behandlingen av häktade och anhållna m. fl. (här kallad häktningslagen) och i kungörelsen (1958: 214) angående tillämpningen av nyssnämnda lag (här kallad häktningskungörelsen). Enligt 1 § häktningslagen skall den som häktats behandlas med tillbörlig hänsyn, så att skadliga verkningar av frihetsförlusten såvitt möjligt förebyggs. Vid förvaringen av den som är häktad gäller enligt 4 § lagen att i varje rum ej får förvaras mer än en person, med mindre det är nödvändigt av utrymmesskäl eller påkallat av annan särskild anledning. Vid behandlingen av den häktade skall enligt 5 § hänsyn tas till bl. a. hans hälsotillstånd. Läkares anvisningar om vården rörande den som är sjuk skall beaktas. I fråga om den intagnes rätt och möjlighet att få kontakt med yttervärlden såsom genom besök, brev m. m. gäller också enligt lagen särskilda inskränkningar. I 11 § lagen föreskrivs slutligen att lagen, med särskilt beaktande av anledningen till intagningen, i tillämpliga delar länder till efterrättelse även då någon eljest, för annat ändamål än verkställighet av straffdom, intas i bl. a. fångvårdsanstalt eller häkte eller tages i förvar i polisarrest. Lagen äger således tillämpning inte bara på häktade. Sistnämnda bestämmelse avser att fånga upp även andra kategorier än häktade, såsom anhållna och personer som av annan anledning genom myndighets beslut omhändertagits. Bestämmelsen äger i nu nämnda fall

enligt sin ordalydelse tillämpning inte bara på allmänna häkten utan också på fångvårdsanstalter och polisarrester.

I häktningskungörelsen föreskrivs i 5 § att intagen, som företer tecken till sjukdom eller begär att läkare skall tillkallas, skall så snart ske kan undersökas av läkare, såframt ej omständigheterna föranleder att sådant är utan gagn. Är den intagne i behov av sjukhusvård skall sådan beredas honom så snart det kan ske.

För behandling av häktade m. fl. gäller, som framgår av vad som ovan sagts, som huvudprincip att vederbörande intagna skall hållas avskilda från andra intagna. I varje rum får således enligt 4 § häktningslagen inte förvaras mer än en person med mindre det är nödvändigt av utrymmesskäl eller påkallas av annan särskild anledning. Som exempel på sådan annan särskild anledning som i praxis medfört avsteg från principen om enrumsplacering kan nämnas just fall där man låtit en psykiskt labil intagen dela cell med en annan intagen (jfr SOU 1955: 54 s. 44). Emellertid förutsätter en dylik placering att utredningsskäl ej lägger hinder i vägen. Det kan i detta sammanhang med beklagande konstateras att möjligheten till dylik samplacering för framtiden minskas genom att moderna häkten inte synes planeras med bostadsceller av sådan beskaffenhet att de är ägnade att tjäna som bostad eller eljest rymma mer än en intagen. Som regel finns vid häktena inte heller tillgång till utrymmen där intagna skulle kunna få tillbringa viss tid i gemensamhet.

Som ovan nämnts skall den som är häktad vara placerad på allmänt häkte. Jag bortser här från ovan återgivna undantag, Emellertid kan andra undantag från regeln förkomma. Ett exempel härpå finns i bestämmelsen i 5 § häktningslagen om att läkares anvisning rörande vården av den intagne skall iakttagas. Särskilt framträdande blir detta då bestämmelsen sätts vid sidan av föreskriften i 5 § häktningskungörelsen om att intagen som är i behov av sjukhusvård skall beredas sådan vård. Undantag från bestämmelsen om förvaring i allmänt häkte kan emellertid, i vart fall tillfälligt, förekomma även i andra fall. Således kan undersökningsledare eller åklagare besluta om inställande av häktad på annan plats för förhör.

En fråga som här träder i förgrunden är vad som är att förstå med allmänt häkte. Första lagutskottet har i sitt utlåtande 1948: 41 s. 19 uttalat, att såväl historiskt som i gängse språkbruk lärer allmänt häkte avse förvaringslokaler inom fångvårdsanstalt samt stads- och häradshäkten, varemot exempelvis polisarrester inte räknas till allmänt häkte (jfr Ulf Lundvik i Förvaltningsrättslig tidskrift 1951 s. 302 ff, särskilt s. 307 ff). Det förhållande att de tidigare stads- och häradshäktena senare förstatligats torde inte ha medfört någon ändring härvidlag. Mot bakgrund av det anförda framstår det måhända såsom egendomligt att i häktningslagens 11 § vid sidan av varandra upptagits häkte och fångvårdsanstalt, detta i motsättning till polisarrest, särskilt då med hänsyn till

att i förarbetena till häktningslagen angående innebörden av begreppet allmänt häkte hänvisats till nyssnämnda utskottsutlåtande och artikeln i Förvaltningsrättslig tidskrift (prop. 1958: 68 s. 11). Avsikten torde emellertid ha varit blott att göra klart att lagen äger tillämpning icke blott vid förvaring av intagen i förvaringslokal benämnd allmänt häkte utan även vid förvaring i fångvårdsanstalt, detta för att lagen skulle stå i överensstämmelse med det system som rådde vid dess tillkomst (jfr prop. 1958: 68 s. 93 f).

Mot bakgrund av vad som anförts synes något hinder i och för sig inte möta mot att den som är häktad förvaras på allmän eller annan avdelning på fångvårdsanstalt under förutsättning att han där kan ges den behandling som anges i häktningslagens och häktningskungörelsens bestämmelser. Inte heller mot placering på sjukavdelning vid fångvårdsanstalt finns i enlighet härmed något formellt hinder.

Om läkare på grund av bestämmelsen i 5 § häktningslagen meddelar föreskrift om vården av en intagen skall dessa föreskrifter beaktas. Härunder torde inrymmas även föreskrift angående placering tillsammans med annan intagen enligt undantagsregeln i 4 § samma lag, låt vara att av utredningsskäl särskilda inskränkningar härvidlag kan vara påkallade. Det går dock i sammanhanget inte att komma ifrån att huvudregeln rörande den intagnes placering, vare sig han förvaras på fångvårdsanstalt eller särskilt allmänt häkte eller på militärt häkte, är att han skall förvaras skild från andra intagna. En förflyttning till fångvårdsanstalt från särskilt allmänt häkte innebär inte heller någon förändring härvidlag.

Den frågeställning som Herterichs skrivelse främst rör är således huvudregeln om att i varje rum inte får förvaras mer än en häktad vilken regel i praktiken också innebär att den intagne hålls avskild från andra intagna även om det av utredningsskäl inte är påkallat. Denna sak och härmed sammanhängande frågor torde komma att tas upp till behandling i den utredning angående häktningslagstiftningen som för närvarande förbereds inom justitiedepartementet. Jag bör inte föregripa denna utredning och vidtar därför inte någon annan åtgärd än att jag överlämnar ett exemplar av detta beslut till chefen för justitiedepartementet för kännedom.

Häktads möjligheter att få mottaga obevakade besök samt att få förbindelse med andra intagna

1. Vid JO Wennergrens inspektion den 6 februari och 14 mars 1974 av fångvårdsanstalten Långholmen, som numera används huvudsakligen för förvaring av häktade intagna, framkom att de häktade i princip till-

läts mottaga besök endast under bevakning, detta även i de fall då åklagaren utan att ange några inskränkningar medgivit den intagne att mottaga besök. Obevakade besök till häktad tilläts blott då den besökande var exempelvis övervakare för honom eller anställd vid socialvårdsmyndighet.

JO Wennergren anförde i anledning härav bl. a.

Enligt 13 § kungörelsen (1958: 214) angående tillämpningen av lagen (1958: 213) om behandling av häktade och anhållna m. fl. får tillstånd att motta besök inte vägras med mindre besöket kan antas äventyra ordning och säkerhet eller medföra fara för att bevis undanröjs eller utredning om brott eljest försvåras. Tiden för besöket bestäms av föreståndaren för förvaringslokalen, eventuellt i samråd med annan myndighet vars tillstånd kan erfordras, nämligen bl. a. förundersökningsledaren eller åklagaren. Föreståndaren äger, om det prövas erforderligt, låta en eller flera personer närvara vid besöket.

Av bestämmelserna framgår att i de fall besök får ske skall fråga om annan person skall närvara vid besöket prövas i varje särskilt fall och sådan närvaro skall beslutas bara om så prövas erforderligt. Obevakade besök av exempelvis nära anhörig kan otvivelaktigt vara mycket värdefulla för den häktade genom att hans isolering under den många gånger synnerligen pressande häktningstiden bryts under mer avspända former än vad som eljest är fallet. Det är därför angeläget att en prövning av om besök utan bevakning skall medges eller ej görs i varje särskilt fall och att framställningar i saken inte avslås med hänvisning enbart till generella föreskrifter utfärdade på häktet ifråga utan endast då så är sakligt motiverat. En omständighet som kan tala mot att besök utan närvaro av annan person skall kunna medges är bristande tillgång till lämpliga lokaler för obevakade besök. Detta torde emellertid inte vara fallet på Långholmcnsanstalten.

2. Sedan en intagen på häktesavdelningen vid kriminalvårdsanstalten Hall framfört klagomål över att tillgängliga besöksrum fick utnyttjas i långt mindre utsträckning än som var möjligt och det vid inhämtande av upplysningar med anledning av klagomålen framkommit att ett skäl till ifrågavarande förhållande var att man på häktet saknade möjlighet att i samband med insläpp, utsläpp och visitation efter besök hålla de intagna åtskilda, uttalade JO Wennergren vid ärendets avgörande, efter en redogörelse för aktuella författningsbestämmelser, bl. a.

Av vad som ovan redovisats framgår att gällande författningsbestämmelser ej annat än i vissa särskilt angivna fall lägger något egentligt hinder i vägen mot att häktade får förbindelse med varandra. Häktade som exempelvis inte får motta besök på grund av att risk föreligger för att utredning om brott kan försvåras torde regelmässigt falla in under dessa särskilt angivna fall som skall hindras från att få förbindelse med andra häktade. Häktade som kan tillåtas motta obevakade besök torde dock vanligen inte höra till dessa "känsliga" fall och behöver därför i och för sig inte hållas åtskilda vid samtidiga besök till dem.

En annan fråga är att man beroende exempelvis på bristande personaltillgång kan sakna möjlighet att i samband med t. ex. besök samtidigt

till flera intagna tillfredsställande sörja för att ordnings- och säkerhetsaspekterna kan tillgodoses och därför måste inskränka antalet besök trots att antalet besöksrum medger flera. Det är emellertid enligt min mening otillfredsställande om intagna under den ofta mycket pressande häktningstiden inte får all den lättnad i isoleringen vilken i och för sig *kan* ges.

Uppdrag som sekreterare i övervakningsnämnd

Vid ställföreträdande JO Svernes inspektion den 6—7 augusti 1973 av övervakningsnämnden i Karlstad framkom bl. a., att chefsåklagaren i Karlstads åklagardistrikt var sekreterare i nämnden.

Ställföreträdande JO Sverne anförde vid härom upptaget ärendes avgörande bl. a. följande.

En förutsättning för att övervakningsnämnds arbete skall kunna bedrivas något så när framgångsrikt är, att det mellan nämnden och de personer vars övervakning nämnden handhar råder ett så förtroendefullt förhållande som möjligt. Härför krävs i allmänhet, att den personliga kontakt, som förekommer mellan ledamöterna i nämnden och till denna knutna tjänstemän, å ena, samt den dömde, å andra sidan, är så öppen och friktionsfri som förhållandena medger. Redan det förhållandet att samma person som dömt honom också är ordförande i övervakningsnämnden kan i detta hänseende verka hämmande. Det torde dock endast mera sällan förekomma, att den dömde uppfattar domstolens ledamöter som sina vederdelomän. Däremot är det nog både vanligare och även mer naturligt att åklagaren, hans motpart, uppfattas på detta sätt. Därför måste det också verka mer besvärande för den dömde, om han såsom sekreterare i nämnden ser den person som i egenskap av åklagare kanske först anhållit honom, sedan begärt och fått honom häktad samt slutligen väckt och utfört åtalet mot honom. Det kan f. ö. befaras att den dömdes inställning är negativ även om just denne åklagare ej tagit befattning med hans mål. Härtill kommer, att det i allmänhet torde vara okänt för den dömde vilka funktioner som i praktiken fullgörs av de olika personer, som är närvarande vid en övervakningsnämnds sammanträde.

Med hänsyn till bl. a. reglerna om åklagares åtalsplikt respektive polismans i 12 § polisinstruktionen stadgade skyldighet att anmäla brott som kommer till hans kännedom torde det därjämte, där en åklagare eller en högre polistjänsteman är sekreterare, kunna uppkomma konfliktsituationer, om —· något som icke torde vara helt ovanligt — det vid övervakningsnämndssammanträde framkommer mer eller mindre bestämda uppgifter om att den dömde begått ny brottslighet.

Enligt min mening måste stor hänsyn tas inte bara till klara jävsförhållanden utan även till sådana omständigheter, som kan bidra till att förringa den dömdes förtroende för övervakningsnämnden och de personer som verkar där. Jag finner det följaktligen ytterst tveksamt om det är förenligt med övervakningsnämndens uppgifter och möjligheterna att skapa ett förtroendefullt förhållande till klienterna att låta en åklagare vara sekreterare i nämnden.

I sammanhanget kan även vara av intresse att nämna, att det vid remissbehandlingen av strafflagberedningens betänkande Skyddslag (SOU 1956: 55) av hovrätten för Västra Sverige föreslogs, att icke bara den dömde med eventuellt biträde utan även åklagare torde böra få infinna sig hos övervakningsnämnden. Enligt departementschefens mening förelåg dock ej anledning att ge åklagare rätt att deltaga vid övervakningsnämnds sammanträde (prop 1962: 10 Del C s. 446).

Något formellt hinder mot att förordna åklagare till sekreterare i övervakningsnämnd finns dock för närvarande ej. Att så skett kan därför givetvis ej läggas någon tjänsteman till last som fel eller försummelse. Däremot kan ifrågasättas om det icke är lämpligt att för framtiden reglera frågan om vem som skall anses vara behörig att vara sekreterare i övervakningsnämnd.

Utformningen av fullföljdshänvisningar till övervakningsnämnds beslut

Åtnöjs inte den som är villkorligt frigiven eller som dömts till ungdomsfängelse eller internering med övervakningsnämnds beslut i vissa frågor äger han påkalla kriminalvårdsnämndens, ungdomsfängelsenämndens resp. interneringsnämndens prövning av beslutet (37 kap. 7 och 9 §§ brottsbalken). Motsvarande gäller i fråga om beslut om villkorlig frigivning. Den som dömts till skyddstillsyn får genom besvär till hovrätt föra talan mot övervakningsnämnds beslut i vissa fall (37 kap. 8 § brottsbalken).

Vid företagna inspektioner uppmärksammades att det förekom att övervakningsnämnder lämnade fullföljdshänvisningar utformade i princip enligt följande: "Åtnöjes icke NN med detta beslut äger han hos kriminalvårdsnämnden (ungdomsfängelsenämnden, interneringsnämnden) påkalla prövning av beslutet." "NN äger att inom 14 dagar från det han delgivits detta beslut, genom besvär hos hovrätten föra talan däremot."

Vid avgörandet av ett vid en sådan inspektion upptaget ärende anförde JO Wennergren bl. a.

Enligt 12 § förvaltningslagen (1971: 290) skall besvär över myndighets beslut anföras genom att besvärshandling tillställs den förvaltningsmyndighet eller förvaltningsdomstol som har att pröva besvären. I 18 § samma lag anges att part skall underrättas om vad han har att iakttaga vid talan mot beslut om det är uppenbart att beslutet går honom emot. Rättsmedlet för överklagande till kriminalvårdsnämnden av beslut om villkorlig frigivning är visserligen ej formliga besvär utan i 37 kap 7 § brottsbalken anges att vederbörande äger "påkalla prövning av beslutet". Det ligger dock närmast till hands att också på sådana formlösa besvär tillämpa den ordning som i förvaltningslagen föreskrivits beträffande formliga besvär. Av det anförda följer då, att besvärshandling vid fullföljd hos kriminalvårdsnämnden av talan mot sådant beslut enligt huvudregeln skall ges in till ifrågavarande centrala nämnd. I fullföljds-

hänvisningen bör därför detta anges samt adressen till den myndighet till vilken handlingen skall ges in utsättas.

I ett liknande ärende innehöll av vederbörande övervakningsnämnd föreslagna formulär till fullföljdshänvisningar uppgift bl. a. om att klagan skulle göras skriftligen och att skriften, som skulle vara ställd till hovrätten, kunde inlämnas till nämnden genom bud eller insändas med posten i frankerat brev.

Vid ärendets avgörande fäste JO Wennergren nämndens uppmärksamhet på att de förebilder som med anledning av de senaste ändringarna av 33 kap. 3 § rättegångsbalken utarbetats av Domstolsväsendets organisationsnämnd (DON) för fullföljdshänvisning vid talan mot tingsrätts dom eller slutliga beslut formulerats på ett något annorlunda sätt än vad övervakningsnämnden — tydligen med utgångspunkt i äldre förebilder — nu gjort. Således har i dem angivits att inlaga skall vara riktad till hovrätten men lämnas eller skickas till tingsrätten samt att om handlingar skickas till tingsrätten portot skall ha fullt betalats av avsändaren.

Socialvård

Framställning till Konungen om ändring av bestämmelserna i 21 kap. föräldrabalken om överflyttning av barn

I en den 23 oktober 1974 dagtecknad framställning till Konungen anförde JO Wennergren följande.

Åtgärd enligt 21 kap. föräldrabalken för överflyttning av barn har närmast karaktären av exekutiv åtgärd och det ankom tidigare på överexekutor att handlägga ärenden härom. Numera är det länsrätten som handlägger dessa ärenden.

Åtgärd för överflyttning av barn kan beslutas dels som verkställighet av vad allmän domstol i dom eller beslut bestämt om vårdnad eller umgängesrätt (1 §), dels som handräckning för barns återbördande till vårdnadshavare från annan, hos vilken barnet vistas, t. ex. fosterföräldrar (6 §) och dels som handräckning för barns återbördande från en förälder till annan, när en av dem utan beaktansvärt skäl egenmäktigt bortfört eller kvarhåller barnet och den andre begär rättelse (7 §).

Verkställighet eller handräckning skall vägras, om barnet fyllt femton år eller nått sådan mognad att dess vilja bör beaktas och barnet motsätter sig överflyttning, såvida länsrätten inte finner sådan nödvändig av hänsyn till barnets bästa (4 §). Verkställighet kan vidare vägras om det är uppenbart att förhållandena ändrats väsentligt sedan allmän domstols dom eller beslut meddelades och det av hänsyn till barnets bästa är påkallat att ändring beträffande vårdnad eller umgängesrätt prövas av allmän domstol (5 § första stycket). Verkställighet och handräckning får även i annat fall vägras, om risk som ej är ringa föreligger för skada på barnets kroppsliga eller själsliga hälsa (5 § andra stycket).

Förordnande om överflyttning av barn får förenas med vitesföreläggande eller, om det anses nödvändigt, med beslut om att barnet skall hämtas genom polismyndighets försorg. Om särskilda skäl föreligger, får länsrätten också för att underlätta barnets överflyttning föreskriva att barnet tillfälligt skall omhändertas på lämpligt sätt (3 §). Länsrättens beslut skall lända till omedelbar efterrättelse, om ej annat förordnas (12 §). Besvär över länsrätts beslut prövas av kammarrätt. Enligt 28 § förvaltningsprocesslagen kan kammarrätten förordna att det överklagade beslutet tills vidare icke skall gälla och även i övrigt förordna rörande saken. Efter prövningstillstånd kan besvär över kammarrättens dom prövas av regeringsrätten. Besvär över kammarrätts beslut angående inhibition prövas utan prövningstillstånd.

I 18 § kungörelsen (1967: 715) med föreskrifter om tillämpningen av 21 kap. föräldrabalken stadgas att, om besvär inkommer över sådant be-

slut om hämtning som omedelbart länder till efterrättelse, länsrätten omedelbart skall underrättas härom och att länsrätten skall underrätta polismyndighet, som skall verkställa hämtningen. När polismyndighet får underrättelsen om besvär, får den enligt 20 § kungörelsen ej verkställa hämtningen innan fråga om inhibition prövats i besvärsärendet. Underrättelse om beslut i inhibitionsfråga skall enligt 24 § kungörelsen genast sändas till länsrätten vare sig inhibition beslutats eller ej och länsrätten skall enligt 18 § kungörelsen underrätta polismyndigheten.

Vid min inspektion av kammarrätten i Stockholm, Sundsvallsavdelningarna, den 3 och den 4 september 1973 antecknades följande i protokollet.

Mål nr 21129-1973

I. S. anförde hos kammarrätten besvär över länsrättens i Norrbottens län beslut 17.4.1973 att med stöd av 21 kap. 1 och 3 §§ föräldrabalken förordna om hämtning av hans barn. S. ansökte vidare om inhibition av länsrättens beslut om överlämnande av barnen till modern, som var vårdnadshavare.

I beslut 16.5.1973 lämnade kammarrätten ansökningen om inhibition utan bifall samt förklarade att den framdeles skulle meddela dom i målet med anledning av de anförda besvären.

Under hänvisning till att i 21 kap. föräldrabalken ej finns några bestämmelser som gav kammarrätten befogenhet att med bifall till sådana besvär som det gällde förordna om barns återlämnande till klaganden beslöt jag inhämta yttrande från kammarrätten huruvida den ansåg meningsfullt att i ett fall som detta avslå inhibitionsansökan utan att samtidigt avgöra besvären.

Som remissvar överlämnade kammarrätten en promemoria upprättad av lagmannen Bo Tideström och kammarrättsrådet Jan Sundin samt en promemoria upprättad av kammarrättsrådet J. O. Widman benämnd "Vissa synpunkter på frågan om verkställighet av icke lagakraftvunna beslut om överflyttning av barn och på därmed sammanhängande problem (21 kap. föräldrabalken)."

I Tideströms och Sundins promemoria anfördes efter en redogörelse för målets bakgrund följande.

Såsom framgår av redogörelsen har mannen icke överklagat tingsrättens dom i vårdnadsfrågan. Sin vägran att lämna barnen från sig motiverade han med att modern var olämplig som vårdare och att det vore bäst för barnen att de fick stanna hos honom. — Av utredningen framgick ej att verkställighet skulle utgöra risk för barnen.

Den utredning, som förelåg i målet vid föredragningen 1973-05-08 bedömdes icke kunna leda till upphävande av beslutet om barnens hämtning. Med hänsyn till att I. S. genom sitt ombud begärt anstånd med angivande av grunderna för besvären ansågs det emellertid processuellt betänkligt att företa målet till slutligt avgörande innan han låtit avhöra sig ånyo. Det hade måhända varit följdriktigt att i detta läge bevilja inhibi-

tion i målet. Därmed skulle ha förebyggts risken av att verkställighet skedde innan kammarrätten hunnit taga ställning till själva saken, vilket kunde ha medfört att en senare sakprövning inte blivit meningsfull. Mot ett bifall till inhibitionsyrkandet talade emellertid att verkställigheten inte borde få anstå, om bifall till besvären kunde bedömas som praktiskt taget uteslutet. Vid nu gjord eftersyn kan den frågan ställas huruvida icke kammarrätten på det material, som förelåg i målet vid föredragningen 1973-05-08 bort meddela dom i saken utan avseende på att mannen icke fått slutföra sin talan.

Det förevarande fallet illustrerar de svårigheter som kan möta vid tillämpningen av 21 kap. 12 § föräldrabalken, enligt vilket lagrum ett beslut som det av länsrätten i målet fattade omedelbart skall lända till efterrättelse, om ej annat förordnas. Några synpunkter i ämnet jämte förslag till en annan ordning än den nuvarande har framförts i en till detta yttrande fogad, av vice ordföranden kammarrättsrådet Widman författad promemoria. Vi får hänvisa till Widmans synpunkter, i vilka vi kan instämma.

I Widmans promemoria anfördes följande.

Enligt 21 kap. 12 § FB gäller beträffande beslut om överflyttning av barn — vare sig beslutet avser vitesföreläggande eller polishämtning — att sådant beslut omedelbart länder till efterrättelse, om ej annat förordnas.

Av förarbetena till ifrågavarande kapitel i FB framgår, att lagstiftaren ägnat denna synnerligen viktiga bestämmelse och därmed sammanhängande problem mycket ringa uppmärksamhet. (Se SOU 1966: 38 s. 69—70, prop. 1967: 138 s. 66—67 och 80—81.) Man synes ha tagit en liknande bestämmelse i 53 § utsökningslagen till förebild utan att närmare begrunda skillnaden mellan att tvångsvis flytta saker och att tvångsförflytta barn. Man har endast helt kort konstaterat, att länsstyrelsen (numera länsrätten) i tveksamma fall kan bestämma att dess beslut inte skall verkställas, förrän det har vunnit laga kraft, samt att, om besvär anförts, besvärsmyndigheten kan förordna om inhibition.

Under de år 21 kap. FB funnits har ifrågavarande bestämmelse i 12 § förorsakat åtskilliga problem vid tillämpningen. Till belysning härav må följande anföras.

Först kan konstateras, att det nästan aldrig synes förekomma, att en länsrätt förordnar att dess beslut inte får verkställas förrän det vunnit laga kraft. Möjligheten att meddela ett sådant förordnande framstår i lagtexten klart som en undantagsregel, vilket tycks ha fått till följd att regeln fallit i glömska, något som måste beklagas.

Om en länsrätt vid vite har förelagt t. ex. en fader att vid viss tidpunkt överlämna sitt barn till barnets moder, som ensam har vårdnaden om barnet, och fadern överklagar beslutet hos kammarrätten, kan följande olika situationer uppkomma. Om fadern är laglydig och rättar sig efter huvudregeln i 12 § och alltså lämnar över barnet på utsatt tid för att slippa betala vitet, har han därmed förlorat möjligheten att få sina besvär prövade i sak. Även om länsrättens beslut skulle anses felaktigt, kan kammarrätten ej besluta om barnets återförande till fadern från vårdnadshavaren. Besvären torde därför enligt gällande praxis ej föranleda något kammarrättens yttrande. Om däremot fadern bryter mot 12 § och underlåter att på utsatt tid överlämna barnet i förhoppningen

att senare få bifall till sina besvär, kommer han i ett bättre läge. Då kan han få sina besvär sakprövade och eventuellt bifallna.

Vanligen överlämnas ej barnet på utsatt tid, om länsrättens beslut överklagas. Om kammarrätten bifaller besvären, får fadern behålla barnet, och vitet blir då naturligtvis ej utdömt. Om däremot besvären ogillas, uppkommer för kammarrätten frågan, huruvida ny tidpunkt för överlämnandet skall bestämmas i domen. Regeringsrätten synes vanligen ha bestämt ny tid i sådana fall (se t. ex. RÅ 1968 S 121 och 1971 S 275), men så har ej alltid skett (se RÅ 1971 S 327). Om ny tid för överlämnandet utsätts i domen, finns det kanske vissa utsikter att fadern uppger sitt motstånd och rättar sig efter domen. Syftet med viteshotet är då nått och vitet blir ej utdömt. Men om en sådan praxis blir känd och parten alltså vet att han aldrig riskerar något genom att inte rätta sig efter 12 §, har denna lagregel i praktiken satts ur kraft i sådana mål, vilket icke kan anses tillfredsställande. Om kammarrätten i stället avslår besvären utan att sätta ut ny tid, kan vitet utdömas av länsrätten och ny ansökan om verkställighet får göras hos länsrätten. Detta kan synas vara en onödig omgång men förefaller bättre överensstämma med regeln i 12 §.

Om en person, som vid vite förelagts att överlämna ett barn, inte vill göra detta, förrän han fått sina besvär prövade av kammarrätten, men ändå vill respektera bestämmelsen i 12 §, och om han dessutom vill vara alldeles säker på att ej behöva betala vitet, kan han ansöka om inhibition hos kammarrätten. Detta förekommer ibland. Några problem i samband med inhibitionsärenden omtalas nedan.

Vad härefter beträffar beslut om hämtning av barn genom polismyndighets försorg till vårdnadshavaren så är detta en allvarlig åtgärd, som endast skall tillgripas i nödfall. En felaktig hämtning kan nämligen vålla barnet stor skada. Barnet kan ej återföras, om högre rätt senare skulle finna att överflyttningen ej bort ske. Även ett misslyckat hämtningsförsök, som måste avbrytas, vilket ej så sällan torde förekomma, kan vålla barnet skada och dessutom i vissa fall försvåra en senare överflyttning på annat sätt. Trots detta skall enligt huvudregeln i 12 § även hämtningsbeslut i princip lända till efterrättelse "omedelbart".

För att i någon mån minska olägenheterna av detta har man i tillämpningskungörelsen (1967: 715) till 21 kap. FB infört några administrativt tämligen opraktiska regler av följande innebörd. Om besvär kommer in till kammarrätt i sådant mål, skall kammarrätten, oavsett om det yrkas av klaganden, pröva om inhibition bör ifrågakomma och meddela särskilt beslut härom. För att hindra att verkställighet sker, innan frågan om eventuell inhibition prövats, skall kammarrätten omedelbart underrätta länsrätten om att besvär inkommit och därefter länsrätten underrätta polismyndigheten. Om polismyndigheten får sådan underrättelse i tid, får hämtning ej ske förrän kammarrätten beslutat i inhibitionsfrågan, men polismyndigheten behöver märkligt nog ej själv undersöka, om besvär anförts, och är, såvida underrättelse ej inkommit, oförhindrad att snabbt verkställa hämtningen även innan besvärstiden gått ut. (Kanske föreligger t. o. m. skyldighet för polismyndigheten att handla så snabbt som möjligt. Jfr uttrycket "omedelbart" i 12 §.) Om hämtning skett, innan kammarrätten hunnit fatta något beslut, kan klaganden ej få sin talan prövad i sak. Besvärsrätten är satt ur spel, vilket måste anses mycket betänkligt med hänsyn till rättssäkerheten. (Jfr t. ex. RÅ 1971 S 233.)

Beträffande inhibition och därmed sammanhängande problem må ytterligare anföras följande.

Frågan huruvida förordnande om inhibition skall meddelas — vare sig det gäller ett beslut om vitesföreläggande eller ett hämtningsbeslut — skall alltid prövas med största möjliga skyndsamhet. Vanligen hinner kammarrätten ej inhämta yttrande från motparten eller verkställa någon närmare utredning före sitt ställningstagande i inhibitionsfrågan. Denna måste i regel avgöras på grundval av redan föreliggande utredning i handlingarna. Yttrande från motparten och eventuellt ytterligare erforderlig utredning förutsättes skola införskaffas senare, innan målet slutligt avgöres.

Trots att ett beslut i inhibitionsfrågan endast är ett interimistiskt beslut under rättegången, ofta tillkommet efter en tämligen summarisk prövning, kommer detta beslut ofta faktiskt att slutligt avgöra frågan om överflyttning av barnet. Detta blir fallet, om kammarrätten beslutar att ej förordna om inhibition och verkställighet därefter sker innan besvärsmålet hinner slutligt avgöras. Det synes vara mycket otillfredsställande med en ordning, som innebär att det verkliga avgörandet i en för rättssäkerheten så viktig fråga ibland kommer att ske efter endast en summarisk prövning utan fullständig utredning.

För att undvika att klaganden lider rättsförlust synes det i allmänhet vara lämpligt att kammarrätten, så snart minsta tvekan råder om utgången, förordnar om inhibition. Endast då det synes helt klart, att besvären skall ogillas, torde kammarrätten alltså böra underlåta att besluta inhibition. I sistnämnda fall möter emellertid ofta inga hinder mot att omedelbart, utan att ens höra motparten, slutligt avgöra målet genom att avslå besvären. Om klaganden i ett sådant till synes klart fall själv yrkat att få komplettera utredningen, torde dock ett särskilt beslut i inhibitionsfrågan nästan alltid bli nödvändigt. Det bör vidare framhållas, att det ofta kan råda delade meningar om huruvida utgången i ett mål är tveksam, och det är inte heller helt uteslutet att en domstol vid en summarisk prövning kan göra misstag även i sådant hänseende.

Vad som hittills sagts har huvudsakligen syftat på sådana beslut som avser en överflyttning av barn till vårdnadshavaren såsom en engångsföreteelse. Det förekommer emellertid också beslut om verkställighet av allmän domstols dom eller beslut om umgängesrätt för den av föräldrarna, som ej har vårdnaden om barnet. Mål om sådana verkställighetsbeslut skiljer sig i vissa hänseenden från de tidigare nämnda. De är i allmänhet mera brådskande, eftersom överflyttningen måste ske vid de tider som den allmänna domstolen bestämt för umgängesrättens utövande. I sådana mål kan även ett förordnande om inhibition få till följd att saken därmed är definitivt avgjord, i vart fall beträffande det ifrågavarande umgängestillfället, som kanske omfattar en mycket kort tid. Vidare gäller beträffande sådana mål att, om felaktig eller olämplig verkställighet skett, vårdnadshavaren ändå alltid kan kräva att återfå barnet efter umgängesperiodens slut och, om barnet ej återlämnas frivilligt, ansöka hos länsrätten om verkställighet. Men även i nu ifrågavarande mål om verkställighet av beslut om umgängesrätt är det viktigt, att omsorgsfull utredning sker och att, om besluten överklagas och minsta tvekan kan råda om utgången hos kammarrätten, denna först får pröva målet, innan verkställighet sker. Hinner dom ej meddelas före det i målet ifrågavarande umgängestillfället (t. ex. visst veckoslut), kan kammarrätten, såsom är brukligt, ändå uttala sig i sakfrågan, vilket kan ha betydelse för frågan om verkställighet vid kommande umgängestillfällen (jfr t. ex. RÅ 1968 S 230, 1971 S 6, 1971 S 42).

Av det anförda torde framgå, att åtskilliga problem är förknippade med tillämpningen av 21 kap. FB och att svårigheterna till stor del beror på den i 12 § intagna huvudregeln att beslut om överflyttning av barn skall lända till efterrättelse omedelbart. Verkställighetsbeslut av ifrågavarande slag är visserligen ofta brådskande, men det är dock i allmänhet mycket viktigare, att sådana ömtåliga och ofta svårbedömda frågor blir omsorgsfullt och slutgiltigt prövade, innan verkställigheten sker, än att de avgörs snabbt. En huvudregel av innebörd att beslut om överflyttning av barn ej får verkställas, innan det vunnit laga kraft, skulle därför vara mera ändamålsenlig. En sådan regel borde kompletteras med en bestämmelse om att länsrätten äger förordna, att dess beslut om överflyttning av barn skall lända till efterrättelse utan hinder av att beslutet ej vunnit laga kraft. (Jfr t. ex. 22 § andra stycket barnavårdslagen.) Om en lagändring av denna innebörd kunde genomföras, skulle säkerligen många onödiga problem i samband med tillämpningen av 21 kap. FB försvinna och en bättre rättssäkerhet uppnås.

Ifrågavarande mål om överflyttning av barn bär en omisskännlig exekutiv prägel och det är i och för sig inte ägnat att förvåna att förfarandet byggts upp efter det exekutiva förfarandets modell. Har sökanden en oantastlig exekutionstitel eller motsvarande, skall han kunna räkna med en snabb behandling av sin sak och ett snabbt förverkligande av sin rätt. Mot denna bakgrund framstår det som naturligt att som huvudregel ha att länsrättens beslut skall lända till omedelbar efterrättelse. Samtidigt är att märka att länsrättens prövning inte blir av rent formell karaktär som vanligen är fallet i exekutiva ärenden utan fastmera förutsätts omfatta också den materiella sidan. I vissa fall skulle man rent av kunna karakterisera prövningen som en överprövning av den till verkställighet förekommande domen eller domstolsbeslutet (5 § första stycket). Länsrätten förväntas under alla förhållanden pröva att en överflyttning är förenlig med barnets bästa. Dessa krav på materiell prövning kan i praktiken leda till att länsrättens utredning av målet blir omfattande och dess handläggning drar ut på tiden. Jag har i åtskilliga fall funnit anledning att erinra länsrätter om angelägenheten av att handläggningen sker så snabbt som över huvud taget är möjligt. Reglerna om materiell prövning för emellertid också med sig att det ingalunda är så självklart i dessa mål vilken utgången bör bli som eljest brukar vara fallet i exekutiva mål. Tvärtom ställs man ofta inför mycket svåra och ömtåliga bedömningar som ger rum för olika meningar om hur målet skall avgöras. Att i mål som har sådan karaktär och som rör så känsliga frågor såsom huvudregel skall gälla att avgörandet skall lända till omedelbar efterrättelse ter sig oegentligt och föga ändamålsenligt. Det kan visserligen invändas att länsrätten ju getts möjlighet att förordna om att dess beslut inte skall lända till efterrättelse förrän det vunnit laga kraft. Som framhålls i Widmans promemoria förekommer det emellertid i praktiken mycket sällan att länsrätten begagnar sig av denna möjlighet och detta är i och för sig inte förvånande då lagtexten är skriven så att den för-

medlar intrycket att sådant förordnande endast undantagsvis skall meddelas.

Invändas kan också att olägenheterna av att länsrättsbeslut skall lända till omedelbar efterrättelse neutraliseras av att kammarrätt efter besvär kan med stöd av 28 § förvaltningsprocesslagen meddela inhibition och förordna att beslutet tills vidare inte skall gälla. Av bestämmelserna i 20 och 24 §§ kungörelsen (1967: 715) måste vidare anses följa att kammarrätten har att ex officio och skyndsamt pröva fråga om inhibition i besvärsärende angående polishämtning.

I sammanhanget kan nämnas följande. I motivuttalandena i proposition (1971: 30) rörande förvaltningsreformen anförde departementschefen angående inhibition.

För den som anför besvär över ett beslut kan det vara av stor betydelse att detta inte länder till efterrättelse förrän saken slutligt prövats av besvärsmyndigheten. Ett beslut kan ha sådana verkningar för den enskilde att det är svårt eller till och med omöjligt för honom att — om beslutet sedermera upphävs av högre instans — vinna kompensation för den förlust han åsamkats genom det ursprungliga beslutet. — — — Sådana situationer bör i stället förebyggas genom att i förvaltningslagen tas in ett generellt bemyndigande för besvärsmyndighet att i avvaktan på ärendets avgörande förordna att överklagat beslut tills vidare inte skall gälla. — — — Har klagande hos besvärsmyndigheten framställt begäran om inhibition, ligger det i sakens natur att myndigheten skyndsamt har att ta ställning till frågan. Någon särskild bestämmelse i lagen härom torde dock inte vara behövlig (jfr 21 § andra punkten arbetsgruppens lagförslag). Även om en klagande inte uttryckligen begärt inhibition, kan det emellanåt tydligt framgå av syftet med besvären eller av utredningen i ärendet att det överklagade beslutet tills vidare inte bör få verkställas. Det är i sådana fall naturligt att besvärsmyndigheten ex officio förordnar om inhibition, så att onödig skada inte åsamkas part.

Beträffande uttrycket "i övrigt förordna rörande saken" i 28 § förvaltningsprocesslagen uttalades i förarbetena att fall kunde tänkas där rätten kunde ha möjlighet att meddela interimistiska förordnanden av annat slag än inhibition och att en sådan situation t. ex. kunde uppkomma i mål om överflyttning av barn.

Följande uttalande av besvärssakkunniga (SOU 1964: 27 s. 472) förtjänar också att uppmärksammas här. På tal om beslut som utövar rättsverkningar, vilka förändrar enskilds personliga och ekonomiska förhållanden på ett för honom ogynnsamt sätt, t. ex. minskar hans personliga eller ekonomiska rörelsefrihet eller nödgar honom till prestationer av olika slag, anförde besvärssakkunniga att, om den enskilde anser ett sådant beslut oriktigt, det ur hans synpunkt är angeläget inte bara att få tillfälle att övertyga överordnad instans härom utan också att inte behöva vara underkastad några rättsverkningar från beslutet under tiden mellan dess delgivning och dess prövning. Det sistnämnda gällde i synnerhet då fråga är om beslut med engångsverkan, t. ex. beslut om riv-

ning av en byggnad, om vaccination eller om utlämning av person till främmande stat. Där blev besvärsmöjligheten utan praktiskt värde, om beslutet tilläts utöva sin verkan, innan det prövats.

Beslut om överflyttning av barn genom polishämtning utgör ett skolexempel på sådant beslut med engångsverkan som besvärssakkunniga nämnde. Sedan överflyttningen ombesörjts av polisen saknas möjlighet att återställa sakläget. Varken länsrätten eller någon överordnad instans har befogenhet att förordna om barnets återlämnande till den från vilken barnet hämtats. Besvärsrätten blir, sedan hämtningen ägt rum, utan praktiskt värde och för vederbörande återstår endast att i nytt mål på annan grund, t. ex. ny dom eller nytt beslut i vårdnadsfrågan eller i dom eller beslut inskriven umgängesrätt, söka verkställighet för egen del enligt 21 kap. föräldrabalken. Betecknande är att regeringsrätten i sådana fall ej upptagit besvären till sakprövning utan endast konstaterat att frågan om hämtning av barnet respektive frågan om den begärda verkställighetens beviljande förfallit och att besvären därför ej föranledde något yttrande, se t. ex. RÅ 1968 S 208 och S 336.

Genom bestämmelserna om ex officio-prövning av inhibitionsfrågan då rätten meddelat beslut om hämtning som skall leda till omedelbar efterrättelse samt de regler som meddelats för polismyndighetens handlande i sådant fall kan synas som om det vore sörjt för att överlämnande inte kommer till stånd innan överrätten hunnit pröva inhibitionsfrågan. Emellertid måste beaktas att det ingalunda alltid förhåller sig så att den enskilde är insatt i reglerna och att han därför underlåter att omedelbart anföra besvär eller separat inhibitionsyrkande hos kammarrätten eller regeringsrätten. Vidare kan tänkas fall där polismyndigheten får del av länsrättens beslut före den enskilde och beslutet därför hinner sättas i verket innan denne ens fått beslutet i sin hand samt att även i övrigt kan tänkas att polisen handlar så snabbt att besvären ej hinner att dessförinnan komma in till överrätten. Gällande regler kan i det enskilda fallet också lätt vålla administrativa förvecklingar vilket tydligt framgår av ett av mig tidigare avgjort ärende (JO 1974 s. 268 ff).

När det gäller beslut med vitesföreläggande, som skall lända till omedelbar efterrättelse enligt huvudregeln, föreligger inte någon särskild skyldighet för kammarrätten att ex officio pröva fråga om inhibition. Väl följer av 28 § förvaltningsprocesslagen att kammarrätten har möjlighet att utan yrkande härom uppta frågan till prövning även här men i praktiken torde det knappast förekomma. Om besvären inte hinner avgöras innan den i vitesföreläggandet utsatta fristen för överlämnande gått ut, vilket ofta torde vara fallet, blir det för klaganden omöjligt att förutse om han kan avvakta besvärsinstansens prövning innan han överlämnar barnet utan att riskera att vitet döms ut därest besvärsinstansen sedermera fastställer underrättens beslut. Om överrätten lämnar besvä-

ren utan bifall torde den visserligen i regel, om den i vitesföreläggandet förelagda tidsfristen löpt ut, utsätta ny tid för fullgörelse och frågan om utdömande av försuttet vite förfaller då. Emellertid synes ny frist ej alltid kunna ges (jfr RÅ 1971 S 327 där regeringsrätten endast konstaterade att det överklagade beslutet var lagligen grundat och ej gjorde ändring i vitesföreläggandet). Sker det ej, måste länsrätten meddela ett nytt vitesföreläggande, eftersom det tidigare vitesföreläggandet tömts på sin kraft. Om klaganden efter utsatt frist sedan det överklagade beslutet vunnit laga kraft överlämnar barnet har den förelagda prestationen skett för sent. Huruvida vitet vid sådan försenad prestation skall och kan dömas ut är ej helt klart. Rättspraxis är ej entydig (jfr Strömberg, Allmän Förvaltningsrätt 7 uppl. s. 150, Sundberg, Allmän Förvaltningsrätt s. 682—683 och Besvärssakkunnigas betänkande (SOU 1964: 27 s. 275).

Frågan om överflyttning av ett barn är en både för barnet och föräldrarna synnerligen allvarlig och ömtålig fråga. Den i 21 kap. 12 § föräldrabalken valda lösningen att verkställighetsbeslutet skall lända till omedelbar efterrättelse om ej annat förordnas framstår som mycket betänklig med tanke på att det kan förekomma — och förekommer — att överflyttning tvångsvis genomförs innan besvärsinstansen kunnat pröva fråga om inhibition, varefter något återställande av sakläget inte är möjligt i målet. Om överlämnandet sker till en umgängesberättigad är konsekvenserna visserligen inte på samma sätt slutliga men, som även framförs i Widmans promemoria, jämväl i sådana fall kan det många gånger vara olyckligt att överlämnande sker innan saken hunnit prövas i besvärsmålet.

I förevarande ärende har kammarrätten formellt sett handlat i enlighet med gällande lagstiftning, ehuru handläggningen mot bakgrund av de faktiska konsekvenserna av att avslå en ansökan om inhibition av hämtning innan besvären avgjorts inte torde vara den av lagstiftaren åsyftade. Jag lämnar frågan med detta uttalande.

En samlad bedömning ger enligt min mening vid handen att en ändring av lagstiftningen bör ske så att huvudregeln blir att ett beslut om överflyttning av barn inte länder till efterrättelse innan det vunnit laga kraft. Emellertid måste beaktas att det i åtskilliga fall bl. a. då det är fråga om en nära förestående umgängesrättsperiod kan vara påkallat att länsrätten förordnar om omedelbar efterrättelse. 21 kap. 12 § föräldrabalken bör därför vidare utformas så att länsrätten vid behov kan förordna att dess beslut skall lända till omedelbar efterrättelse.

Under åberopande av det anförda får jag med stöd av den befogenhet som tillkommer mig enligt instruktionen för riksdagens ombudsmän hemställa, att Eders Kungl. Maj:t ville överväga åtgärd för sådan ändring i 21 kap. föräldrabalken och dess tillämpningsföreskrifter som av mig här förordats.

Åtal mot ledamöter i socialnämnds delegationsutskott för missbruk av befogenheter genom att uppställa olaga villkor för erhållande av socialhjälp m. m.

Om R. E. var upplyst att han är född 1948 och att han, efter att av domstol ha överlämnats för sluten psykiatrisk vård, intagits på S:t Sigfrids sjukhus i Växjö. Därifrån försöksutskrevs han den 5 oktober 1971 och övervakare förordnades för honom. Vid årsskiftet hyrde han en familjelägenhet i Vimmerby och flyttade in där tillsammans med sin fästmö K. N. och hennes minderåriga barn. K. N. stod under övervakning i samband med skyddstillsyn. I april 1972 flyttade de till Överum där de förhyrde en trerumslägenhet. R. E. arbetade på Överums bruk som gjuteriarbetare från den 5 april 1972 till den 27 oktober 1972, då han slutade på egen begäran efter flera sjukskrivningsperioder för psykiska besvär. Någon ny anställning tog R. E. ej under hösten 1972. Förutom sina psykiska besvär hade han vissa problem med alkohol.

Vid sammanträde den 22 november 1972 behandlades av socialnämndens i Västervik kommun delegationsutskott en framställning från R. E. om hjälp till hyresskuld på 1 902 kr. samt löpande hyra fram till dess R. E:s och K. N:s förhållanden kunde redas ut samt hjälp till uppehälle. Delegationsutskottet meddelade följande beslut.

Under förutsättning att mannen R. E. avflyttar från bostaden beviljas bidrag med 1 902 kr. till hyresskuld för kvinnan och barnet.

I delegationsutskottets beslut deltog såvitt kunde utläsas av företett protokollsutdrag Robert Spångberg, ordförande, Alvar Johansson, Gunnar Oskarsson och Martina Karlsson.

I skrivelse som kom in till JO den 27 november 1972 begärde R. E. prövning av beslutets lagenlighet. Efter remiss till Västerviks socialnämnd avgav nämnden yttrande i vilket anfördes bl. a.

Under sin tid i Överum har makarna E.-N. haft mycket svårt att planera sin ekonomi. Inte vid något tillfälle har de själva betalat sin bostadshyra. Socialhjälp har fått tillskjutas vid flera tillfällen, då pengarna inte räckt fram till nästa avlöning, trots att familjens inkomst legat över socialnämndens normbelopp för beviljande av socialhjälp. Som exempel kan nämnas att då E. fått ut lön med 550 kronor den 1.9.1972 tog han efter ett par dagar dessa pengar med sig och for tillsammans med en kamrat bort från familjen och gjorde av med pengarna på alkoholinköp o. dyl. I samband därmed blev han omhändertagen av polis som misstänkt för rattonykterhet. Socialhjälp fick då utbetalas till fästmöns och barnets uppehälle. Strax innan hade E. bytt bort parets stereoanläggning mot en äldre bil.

Då socialnämndens delegationsutskott vid sammanträde 22.11.1972 behandlade ansökan om socialhjälp till hyresskuld å 1 902 kronor saknade E. arbetsanställning. Han var vid detta tillfälle inte heller sjukskriven. Något nytt arbete för E. är svårt att få i Överum.

Med hänsyn till att E. tidigare inte visat något ansvar gentemot fästmön och barnet var socialnämndens uppfattning att kvinnan och barnet skulle klara sig bättre på egen hand. Delegationsutskottets ledamöter var också medvetna om samhällets skyldigheter gentemot det minderåriga barnet och dess vårdare. Därför fattades det åberopade beslutet.

Den 27.11.1972 har kronor 1 902 beviljats genom ordförandebeslut till ifrågavarande hyresskuld. Beloppet utbetalades direkt till hyresvärden för att undvika vräkning. Därmed undanröjdes delegationsutskottets beslut om villkor för mannen att flytta från kvinnan och barnet.

JO Wennergren, som handlade ärendet, delgav härefter de fyra förenämnda delegationsutskottsledamöterna misstanke om tjänstefel och anförde därvid följande.

Såvitt kan bedömas av tillgängliga uppgifter var den begärda hjälpen att hänföra till s. k. frivillig socialhjälp enligt 13 § socialhjälpslagen. Om sådan hjälp sägs i paragrafen att den meddelas enligt grunder, som kommunfullmäktige bestämmer, eller om sådana grunder ej fastställts, efter vad socialnämnden prövar erforderligt.

Gemensamt för obligatorisk socialhjälp enligt 12 § och frivillig socialhjälp enligt 13 § gäller enligt 14 § socialhjälpslagen att hjälpen bör lämnas på sådant sätt att den behövande såvitt möjligt blir i stånd att för framtiden genom eget arbete försörja sig och de sina. Vidare sägs att hjälpen bör utgå i form av kontant understöd, såvida ej hjälpbehovets art föranleder till annat och anledning ej heller finns att anta, att dylikt understöd inte kommer till behörig användning. Frågan om det sätt på vilket socialhjälp bör lämnas är inte mera reglerad än så. I förarbetena till socialhjälpslagen anfördes endast följande härom (prop. 1955: 177 s. 124).

Såsom kommittén föreslagit bör det, i likhet med vad som nu gäller, ankomma på socialnämnden att från fall till fall bestämma, i vilken form socialhjälp skall meddelas. I lagen bör dock anges vissa riktlinjer, som härvid bör följas. I syfte att betona socialhjälpens karaktär av hjälp till självhjälp bör sålunda föreskrivas, att hjälpen bör lämnas på sådant sätt, att den behövande såvitt möjligt blir i stånd att för framtiden genom eget arbete försörja sig och de sina; ett stadgande av denna innebörd finns både i Fvl och kommitténs förslag.

Det ligger i sakens natur, att hjälpbehovets art i främsta rummet måste vara avgörande för vilken hjälpform som skall komma till användning. Enligt vad som blivit upplyst, förekommer det fortfarande i ganska stor utsträckning att hjälp utges in natura, t. ex. genom matanvisningar. Denna hjälpform, som är starkt traditionsbunden, är givetvis den mest lämpliga i fall, där risk kan anses föreligga för att kontant understöd inte skulle komma till behörig användning, t. ex. därför att hjälptagaren är alkoholmissbrukare eller visat sig sakna förmåga att hushålla med kontanta medel. Även hjälpbehovets art kan ibland vara sådan, att naturaformen är att föredraga; som exempel härpå kan nämnas att vederbörande har behov av en viss konkret sak, t. ex. inventarieutrustning till hemmet. Om inte dylika omständigheter föreligger, bör

emellertid, såsom kommittén föreslagit, hjälpen i regel utgå med kontant belopp. Lämnas hjälpen på dylikt sätt får hjälptagaren nämligen tillfälle att självständigt sköta sin ekonomi, vilket kan vara av stort värde med tanke på hans framtida självförsörjning. Kontantlinjen synes särskilt lämplig i sådana fall, där fortlöpande hjälp utgår periodvis.

Av intresse i förevarande sammanhang är emellertid också vad socialvårdskommittén anförde i sitt betänkande (SOU 1950: 11 s. 195) under rubriken Tillsyn m. m.

I 30 § fattigvårdslagen angives att fattigvårdsstyrelse bör "vaka över" att såväl beträffande hemunderstödstagare som utackorderade understödet behörigen användes och att de som mottagit understödstagaren till vård fullgöra sina skyldigheter. Denna "övervakning" är uppenbarligen avsedd som ett led i själva meddelandet av hjälpen och torde åtminstone delvis få betraktas som en anvisning om att det icke endast skall utövas kontroll över understödstagaren utan även vaket uppmärksammas, att han har det bra. I helt annat sammanhang i lagen, nämligen i 69 §, som eljest handlar om straffåtgärder mot den som är intagen å fattigvårdsanstalt, fastslås kort att "den som åtnjuter fattigvård står under fattigvårdsstyrelsens tillsyn". Av fattigvårdslagstiftningskommitténs uttalande framgår, att denna tillsyn härletts direkt ur äldre lagstiftnings husbonderätt för fattigvårdsstyrelsen. Enligt kommittén skulle emellertid i tillsynen endast ligga "en allmän befogenhet att se till, huru de, som står under dylik tillsyn, hava det och huru de förhålla sig".

Beträffande socialhjälpen bör härvidlag komma till uttryck endast att socialnämnden skall väl följa den behövandes förhållanden och tillse att han erhåller erforderligt uppehälle och omvårdnad samt att hjälpen kommer till behörig användning. Någon tillsyn, närbesläktad med förmyndarbegreppet, är icke påkallad. I fråga om särskilda kategorier av anstalter kunna vissa föreskrifter vara nödvändiga, men dessa ha icke sin plats i socialhjälpslagen.

I socialhjälpslagen har inte meddelats några förbud mot ställande av villkor för erhållande av socialhjälp, vilka innebär ingrepp i de hjälpsökandes privatliv och personliga förhållanden. Anledningen härtill är uppenbarligen att det inte bedömts nödvändigt, enär socialhjälpslagen är konstruerad som en vårdlag, vilken är inriktad på en vårdande och stödjande verksamhet, och bygger på en ideologi för vilken de husbonderättsliga och förmyndarmässiga inslagen i 1800-talets fattigvårdslagstiftning är fullständigt främmande. Den omständigheten att reglerna i 14 § socialhjälpslagen inte är av tvingande natur utan s. k. börregler ger naturligtvis inte en socialnämnd frihet att handla på ett sätt som strider mot den gällande lagens anda. Beteckningen "frivillig" socialhjälp får inte heller tas till intäkt för uppställande av villkor som är oförenliga med lagens syften. Socialhjälpens karaktär av positiv omsorg om den enskilde framträder särskilt tydligt efter 1968 års reform angående socialvårdens uppsökande verksamhet. Erinras kan också om JO Alfred Bexelius' uttalande i JO:s ämbetsberättelse 1969 s. 282 att det, om man

bortser från några särskilt reglerade undantagsfall, är för socialhjälpslagen helt främmande att socialnämnd uppträder som förmyndare för hjälptagare.

Enligt 20 kap. 4 § brottsbalken är det tjänstefel om tjänsteman eller förtroendeman av försummelse, oförstånd eller oskicklighet åsidosätter vad honom åligger enligt lag, instruktion eller annan författning, särskild föreskrift eller tjänstens beskaffenhet. Under hänvisning till vad jag förut anfört finner jag att misstanke om sådant tjänstefel föreligger mot ledamöterna i socialnämndens delegationsutskott för att de i sitt beslut den 22 november 1972 uppställt olaga villkor för erhållande av socialhjälp och därigenom missbrukat sina befogenheter.

I svar härå, som inkom den 30 mars 1973, anförde ledamöterna följande.

Vårt beslut 1972.11.22, § 403, innehåller formuleringen "Under förutsättning att mannen R. E. avflyttar från bostaden" . . . etc. Härmed har vi inte avsett att uppställa ett villkor. Bakom detta uttryck har istället vår vetskap legat om att R. E. stod under övervakning samt rapporten den 13/9 1972 i behandlingsjournalen reg.nr. 480426-6619 om att "smakar han öl kommer han att återsändas till sjukhus". Beslutets innebörd är enligt vårt förmenande, att socialhjälpen skulle utbetalas *när* han återvänt till sjukhus för ytterligare vård. Vi ansåg oss nämligen inte kunna lämna honom — stående under övervakning — någon föreskrift att avflytta, då detta och omsorgen om hans vård bestämdes och verkställdes av annan myndighet. I enlighet härmed har det varit oss fjärran att anlägga husbonderättsliga eller förmyndaraktiga synpunkter på fallet. Fastmer har vårt beslut betingats av en otvetydig inställning till positiv omsorg om kvinnan och barnet i samklang med socialhjälpslagens syften samt i linje med familjevårdsprincipen.

I anslutning till en redogörelse för vad i ärendet sålunda förekommit anförde JO Wennergren i en den 21 maj 1973 dagtecknad, till länsåklagarmyndigheten i Kalmar län överlämnad åtalsinstruktion följande.

Delegationsutskottets beslut den 22 november 1972 innebar enligt ordalydelsen att bidrag till ifrågavarande hyresskuld skulle utgå endast under den förutsättningen att R. E. avflyttade från bostaden. Till närmare förklaring av att ett sådant villkor uppställts har Spångberg på socialnämndens vägnar i remissvaret hit anfört, att man vid beslutsfattandet varit medveten om samhällets skyldigheter mot R. E:s fästmö och dennas barn samt att man haft uppfattningen att fästmön och barnet skulle klara sig bättre på egen hand. Jag kan mot denna bakgrund inte förstå annat än att delegationsutskottet med sitt beslut velat ge uttryck för att R. E. skulle lämna fästmön och barnet samt avflytta från bostaden. Villkoret har såsom det utformats inneburit en påtryckning på R. E. att flytta enär uteblivet bidrag till hyresskulden medfört risk för att såväl R. E. som fästmön och barnet genom vräkning skulle skiljas

från lägenheten. Härtill kommer att fästmön genom villkoret ställts inför valet att bryta sammanlevnaden med R.E. eller att riskera vräkning.

Delegationsutskottets ledamöter har numera anfört att beslutet haft en annan innebörd än vad ordalydelsen ger anledning anta. Sålunda gör man gällande att beslutet skall förstås så att socialhjälpen skulle utbetalas när R. E. återvänt till sjukhus för ytterligare vård. För min del finner jag det minst sagt svårbegripligt att man i beslutet använt uttrycket "att mannen R. E. avflyttar från bostaden" om man, såsom nu påstås, velat uttrycka att R. E. återintages på sjukhus. Dessutom har man som grund för antagandet att R. E. verkligen skulle komma att intagas på sjukhus, varifrån han var försöksutskriven, endast åberopat en över två månader gammal anteckning om att R. E. skulle återsändas till sjukhus, därest han drack öl. Enligt socialnämndens behandlingsjournal rörande R. E. hade denne dock vid några tillfällen varit spritpåverkad samt också tidigare varit sjukskriven, men vid beslutstillfället var han friskskriven sedan den 19 november 1972. Vad ledamöterna senast anfört har därför tycke av efterhandskonstruktion och avgörande vikt måste under alla förhållanden fästas vid vad beslutet i verkligheten utsade.

Med hänsyn till ordalydelsen av delegationsutskottets beslut, Spångbergs uttalande i remissvaret hit och omständigheterna i övrigt synes avseende inte kunna fästas vid vad ledamöterna numera anfört om beslutets innebörd.

På sätt jag närmare utvecklat i samband med delgivning av misstanke om tjänstefel strider det mot socialhjälpslagen att uppställa villkor för erhållande av socialhjälp, vilka innebär ingrepp i de hjälpsökandes privatliv och personliga förhållanden. I förevarande fall har delegationsutskottet övat påverkan på ett under äktenskapsliknande förhållanden sammanboende par att bryta sammanlevnaden. Otvivelaktigt utgjorde detta ett påtagligt och allvarligt ingrepp i parets privatliv. Därest vad utskottets ledamöter numera uppgivit om sin avsikt med beslutet trots allt skulle kunna tagas för gott, har de emellertid, i så fall av oförstånd, givit beslutet en utformning, som på intet sätt svarar mot vad som då åsyftats. Enligt min mening är också detta handlande från ledamöternas sida av beskaffenhet att kunna läggas dem till last som tjänstefel, särskilt mot bakgrund av de återverkningar som beslutets utformning haft på de hjälpsökande och som återspeglas i mannens skrivelse hit. Under alla förhållanden anser jag frågan vara av sådan principiell vikt att jag bör genom åtal mot ledamöterna få det inträffade prövat av domstol.

Jag beslutar sålunda att åtal skall väckas mot Spångberg, Johansson, Oskarsson och Karlsson. Åtalet skall avse att de i egenskap av ledamöter i socialnämndens i Västervik kommun delegationsutskott missbrukat sina befogenheter genom att i beslut den 22 november 1972 i socialhjälpsärende uppställa olaga villkor för erhållande av socialhjälp eller, i andra hand, att de av oförstånd givit beslutet en utformning som innebu-

rit ett ej åsyftat sådant olaga villkor. Ansvar skall yrkas för tjänstefel enligt 20 kap. 4 § brottsbalken.

JO uppdrog åt t. f. länsåklagaren C.-O. Hagberg att vid Västerviks tingsrätt väcka och utföra talan mot de fyra angivna utskottsledamöterna i enlighet med åtalsinstruktionen.

Hagberg påstod vid tingsrätten ansvar å ledamöterna i enlighet med åtalsinstruktionen.

Västerviks tingsrätt meddelade dom i målet den 12 december 1973 och dömde därvid envar av ledamöterna jämlikt 20 kap. 4 § brottsbalken för tjänstefel till åtta dagsböter, Spångberg och Johansson å 18 kr., Oscarsson å 22 kr. samt Karlsson å 5 kr. Härjämte förpliktades ledamöterna — frånsett Karlsson — att till statsverket återbetala varierande belopp av vad som av allmänna medel tillerkänts deras försvarare.

Domskälen, vari inledningsvis upptogs en redogörelse för utvecklingen av åtalet, angavs av tingsrätten i övrigt sålunda.

De tilltalade har bestritt ansvar. Deras försvarare har gjort gällande att beslutet, även enligt sin ordalydelse, inte kunde anses olagligt.

De tilltalade har genom försvarare vidare anfört bl. a.: Socialnämnden, som består av 13 ledamöter, har uppdragit åt ett delegationsutskott, bestående av fem ordinarie ledamöter och fem suppleanter, att enligt av kommunfullmäktige i arbetsordning närmare fastställda grunder besluta i socialhjälpsfrågor. Utskottet är beslutsmässigt med tre ledamöter. Av de tilltalade är Karlsson suppleant och de övriga ordinarie ledamöter. Utskottet sammanträder en gång varje vecka. Vid dessa sammanträden behandlas alla sådana i 12 § och 13 § socialhjälpslagen avsedda ärenden som inte avgörs på tjänstemannanivå. Varje sammanträde omfattar 25—30 ärenden och brukar ta ca fem timmar i anspråk. I varje ärende är en socialtjänsteman föredragande och framlägger förslag till beslut. Som underlag för beslutet finns behandlingsjournal och utredningsprotokoll. Behandlingsjournalen förs av tjänstemännen. Som regel biträder utskottet föredragandens förslag, som är grundat på dennes ingående kännedom om den eller de hjälpsökande. Protokoll förs av en sekreterare vid varje sammanträde. Sekreteraren är utbildad socionom. Han utformar protokollen och har på grund av sin teoretiska utbildning att övervaka att beslut som fattas är i överensstämmelse med lag och författning. Vad beträffar det förevarande sammanträdet expedierades protokollet först 22.12.1972. Anmälan mot det fattade beslutet avsändes likväl till JO redan 26.11.1972. Anmälan kom till stånd på föranstaltande av kuratorn vid S:t Sigfrids sjukhus och är utformad av denne. Kuratorn ringde till Spångberg och hotade med JO-anmälan. Spångberg utanordnade då bidragsbeloppet, 1 902 kr, genom ordförandebeslut. Detta skedde 27.11.1972. — Bakgrunden till delegationsutskottets beslut var följande. Man antog att R. E. på grund av sina alkoholvanor och andra beteenden skulle återintagas på S:t Sigfrids sjukhus, där han varit intagen för psykiska besvär och alkoholproblem. Alltsedan 14.6.1972 och fram till dess delegationsutskottets beslut fattades hade R. E. och kvin-

nan varit aktuella många gånger vid nämnden. Trots att R. E. hade arbete och inkomster, blev det nödvändigt med många ekonomiska hjälpåtgärder. Ett flertal klagomål förekom från kvinnans sida mot R. E. Förutom bostadsbidrag 150 kr. erhöll familjen socialhjälp i form av hyresbidrag med 450 kr. i månaden. Dessa pengar använde R. E. till annat. Doktor Ebenau i Överum, som är socialläkare och med vilken R. E. haft kontakt, hade uttryckt oro för R. E:s spritmissbruk. Enligt läkaren fanns också narkotika med i bilden. Miljön ansågs olämplig för barnet. Kvinnan hade uttryckt oro för att bo ihop med R. E. Vad som var sant i de uppgifter som härrörde från kvinnan kunde utskottsledamöterna inte vara säkra på. Men dessa uppgifter fanns med vid den föredragning som utgjorde underlaget för utskottets beslut. Situationen bedömdes synnerligen oroande ur familjesynpunkt. Den bostad på tre rum och kök, som R. E. och kvinnan jämte barnet disponerade, ansågs kunna "krympas". Man ansåg att det borde räcka med en mindre bostad. Av anteckning i socialförvaltningens behandlingsjournal beträffande familjen framgår också att kvinnan och barnet skulle genom socialnämndens försorg skaffas en billigare lägenhet och även arbete. Protokollet från delegationsutskottets sammanträde avspeglar således inte alla de överväganden som gjordes.

Försvararen har till stöd för att delegationsutskottets beslut inte enligt sin ordalydelse kunde anses olagligt anfört, att socialhjälpslagen inte ger några direktiv för hur frivillig socialhjälp får utformas, att det i praktiken ofta är fråga om rätt ingående dirigering av den hjälpsökande, vilket främst är fallet med alkoholister och narkomaner, samt att det i många fall är nödvändigt att uppställa villkor vid beviljande av socialhjälp.

De tilltalade har själva närmare yttrat sig om vad de avsett med delegationsutskottets beslut. De har i sådant hänseende uttalat bl. a., Spångberg att beslutet varit temporärt, att R. E. behövde vård och att meningen varit att R. E. skulle temporärt flytta från bostaden och tagas in på sjukhus; Oscarsson att de varit på det klara med att R. E. behövde vård, att beslutet innebar att någon tidpunkt för utbetalning av bidraget ej fastställts, att man ansett sig kunna vänta med utbetalning till sista stund, samt att bidraget hade utbetalats även om R. E. inte flyttat och lagt in sig på sjukhus; samt Karlsson att beslutet varit avsett som en påtryckning för att R. E. skulle söka läkare och att alla varit ense om att bidraget under alla förhållanden skulle utbetalas.

Tingsrätten gör följande prövning.

Beslutet innebar enligt ordalydelsen — i vilken utformning det delgivits R. E. — att bidrag till betalning av hyresskulden skulle utgå för kvinnan och barnet under villkor att R. E. avflyttade från bostaden. Villkoret har, som det utformats, inneburit en påtryckning på R. E. att lämna kvinnan och barnet, enär uteblivet bidrag till hyresskulden medfört risk för att såväl R. E. som kvinnan och barnet skulle genom vräkning skiljas från bostaden. Kvinnan har på samma sätt genom villkoret ställts inför valet att bryta sammanlevnaden med R. E. eller riskera vräkning.

De tilltalade har såväl vid ärendets behandling hos justitieombudsmannen som inför tingsrätten påstått att beslutet fått annan utformning än de åsyftat. Tingsrätten konstaterar att det inte är möjligt att med ledning av vad de anfört inför tingsrätten fastställa innebörden av det åsyftade beslutet. Med hänsyn härtill och till vad i övrigt förekommit

anser tingsrätten avseende inte kunna fästas vid deras ifrågavarande påstående. Däremot får deras påstående godtagas, att deras mening vid beslutets fattande varit att saken ej skulle tillåtas gå så långt som till vräkning. Framhållas bör i detta sammanhang att det är känt för tingsrätten att Oscarsson var ordförande i styrelsen för Västerviks Bostads AB, vilket bolag i egenskap av hyresvärd begärt vräkningen av R. E.

De tilltalade har således i delegationsutskottet fattat ett beslut enligt vilket bidrag till betalning av hyresskulden skulle utgå endast på villkor att R. E. flyttade från den gemensamma bostaden, dvs. lämnade kvinnan och barnet. Genom att fatta beslutet har de tilltalade övat påverkan på ett under äktenskapsliknande förhållande sammanboende par att bryta sammanlevnaden. På sätt åklagaren i överensstämmelse med justitieombudsmannens åtalsinstruktion utvecklat är beslutet oförenligt med socialhjälpslagen och innefattar ett överskridande av de befogenheter som tillkommit delegationsutskottet.

Det får antagas att de tilltalade, då de fattade beslutet, hade den uppfattningen att det var förenligt med deras befogenhet att i ett socialhjälpsärende uppställa ett sådant villkor. Deras misstag härutinnan kan emellertid inte anses ursäktligt. De har således ådragit sig ansvar för tjänstefel.

Tingsrättens dom har vunnit laga kraft.

Verkan av tysk domstols vårdnadsbeslut på fråga om svenskt pass för barnet och svensk faders faktiska vårdnad om barnet. Åtal mot socialsekreterare för obehörigt utlämnande av barnet

Av handlingarna i ärendet framgick bl. a. följande. Arne och Hannelore Odehaag har i äktenskapet en dotter Gudrun, född i Tyskland den 8 januari 1971. Sedan Hannelore Odehaag ansökt om äktenskapsskillnad beslöt Landgericht Köln den 11 september 1972 tilldela henne vårdnaden om Gudrun så länge äktenskapsskillnadsmålet pågick. Oberlandgericht Köln lämnade Arne Odehaags besvär häröver utan bifall. Arne Odehaag begav sig från Tyskland och anlände den 25 november 1972 tillsammans med Gudrun till Sverige där han bosatte sig med henne i Västerås. Sedan polisen i Tyskland genom Interpol begärt att Gudrun skulle återlämnas till modern företogs utredning av polismyndigheten i Västerås den 29 november 1972, varefter rikspolisstyrelsens interpolsektion underrättades om att polisen i Västerås saknade möjlighet att på grundval av föreliggande handlingar verkställa begärd åtgärd. Då Arne Odehaag senare begav sig tillbaka till Tyskland anhölls han den 8 mars 1973 av polisen i Köln som misstänkt för "kidnapping" av dottern och släpptes först efter fem veckor. Hannelore Odehaag anlände den 26 mars 1973 till Västerås och avhämtade Gudrun på ett barnhem i Väs-

teräs där flickan tillfälligt placerats av socialförvaltningen under Arne Odehaags bortovaro. På Hannelore Odehaags begäran utfärdade länsstyrelsen i Västmanlands län den 30 mars 1973 genom förste byråsekreteraren I. Heinisch pass för Gudrun Odehaag varefter Hannelore Odehaag avreste med dottern till Tyskland.

I skrivelse som kom in till JO den 12 juni 1973 begärde Arne Odehaag utredning och prövning av såväl socialförvaltningens i Västerås befattning med saken som länsstyrelsens handläggning av passärendet.

Med anledning av anmälan inhämtades yttrande från socialförvaltningen i Västerås. Socialförvaltningen överlämnade med en av socialdirektören Dan Carleberg och socialsekreteraren Björn Dareberg undertecknad skrivelse en utredning av socialassistenten Hans-Erik Larsson, som handlagt ärendet. I denna anfördes följande.

Arne Odehaag kom till Sverige från Tyskland med sin dotter 1972-11-25. Han besökte först vår exp. 1972-12-01 och erhöll då hjälp med bostadsanskaffning för sig och dottern. Han besökte sedan socialförvaltningen regelbundet för att erhålla ekonomisk hjälp för sitt och dotterns uppehälle. Odehaag berättade också om sina problem med att erhålla vårdnaden om dottern. I början av mars månad uppgav Odehaag att han var tvungen att åka till Tyskland för att överlägga med sin advokat i vårdnadsfrågan.

1973-03-12 meddelade advokat Wennerholm, Stockholm, per telefon att herr Odehaag var anhållen i Tyskland och begärde att Odehaags dotters adress skulle utlämnas. Någon adress lämnades dock ej ut eftersom det var oklart vem han företrädde.

Samma dag kontaktade Arne Odehaags moder socialförvaltningen och begärde hjälp med att sörja för Odehaags dotter Gudrun. Fru Odehaag arbetade och kunde ej se till flickan. Flickan placerades då som tillfälligt fosterbarn jml § 26 Bvl hos Marie Martinsson, Rönnbergsgatan 4 E, Västerås. Frk Martinsson sammanbor med Per Krister Odehaag, en broder till Arne Odehaag. Denna placering upphörde 1973-03-18 p. g. a. att frk Martinsson förvärvsarbetade. Gudrun placerades då på Bergsgårdens barnhem, eftersom det var oklart när fadern skulle komma hem.

Fru Hannelore Odehaag besökte tillsammans med sin advokat Hakon Auerbach socialförvaltningen 1973-03-23. De legitimerade sig och presenterade interimistiskt vårdnadsbeslut av 1972-10-11 samt 1972-10-16 som utvisade att Hannelore Odehaag hade vårdnaden om deras gemensamma barn Gudrun Odehaag. Fru Odehaag hämtade senare under dagen dottern från Bergsgårdens barnhem, efter medgivande av avdelningschefen Björn Dareberg på socialförvaltningen.

I en som "Misstanke om tjänstefel för obehörigt utlämnande av barn" rubricerad skrivelse den 5 november 1973 till Dareberg anförde JO Wennergren följande.

Frågor rörande överlämnande av barn på grund av allmän domstols dom eller beslut eller på grund av vårdnad enligt lag regleras i 21 kap. föräldrabalken.

Verkställighet av vad allmän domstol i dom eller beslut bestämt om

vårdnad eller umgängesrätt eller om överlämnande av barn söks hos länsrätten (1 § första stycket). Är det uppenbart att förhållandena ändrats väsentligt sedan allmän domstols dom eller beslut meddelades, kan länsrätten vägra verkställighet, om det av hänsyn till barnets bästa är påkallat att fråga om ändring beträffande vårdnad eller umgängesrätt prövas av allmän domstol. Sådan fråga upptas av allmän domstol på ansökan av den som varit part i ärendet hos länsrätten eller av barnavårdsman eller barnavårdsnämnd (5 § första stycket).

Även om dom eller beslut som avses i 1 § ej föreligger, äger den som har vårdnaden att, när barnet vistas hos annan, påkalla länsrättens åtgärd för att barnet skall överflyttas till honom (6 § första stycket). Bestämmelsen i 6 § äger motsvarande tillämpning, när föräldrar eller adoptivföräldrar gemensamt har vårdnaden och en av dem utan beaktansvärt skäl egenmäktigt bortfört eller kvarhåller barnet samt den andre begär rättelse (7 §).

Länsrätten får även i annat fall än som sägs i 5 § första stycket vägra verkställighet, om risk, som ej är ringa, föreligger för skada på barnets kroppsliga eller själsliga hälsa (5 § andra stycket). Tilläggas kan också att verkställighet enligt 21 kap. föräldrabalken inte kan medges då barnet är omhändertaget för samhällsvård, enär barnavårdsnämnden då bestämmer var det skall vistas så länge samhällsvården består.

Av utredningen i ärendet framgår att Arne Odehaag haft den faktiska vården om sin dotter sedan han tog med henne från Tyskland. Genom förmedling av hans moder vilken hade uppdrag av honom att ta hand om flickan då han var bortrest, hade sociala centralnämnden tillfälligt låtit placera henne på ett barnhem i Västerås. Något beslut om omhändertagande för utredning eller samhällsvård var inte meddelat. Arne Odehaag måste under sådana förhållanden fortfarande anses ha vården om flickan. Att hon tillfälligt anförtrotts åt socialförvaltningen kunde inte föranleda annat synsätt. Enligt allmänna rättsgrundsatser för "inlag" var socialförvaltningen ansvarig för att flickan blev väl omhändertagen och ej utlämnades i strid mot vad som överenskommits vid överlämnandet (12 kap. 2 § handelsbalken, se vidare Bengtsson, Särskilda avtalstyper I s. 100).

Om Hannelore Odehaag önskade få barnet överflyttat till sig från Arne Odehaag, hade hon enligt 21 kap. föräldrabalken att ansöka om åtgärd härför hos länsrätten i Västmanlands län.

Bestämmelserna i 21 kap. föräldrabalken är i princip tillämpliga även när det gäller att överflytta barn till utlandet (jfr RÅ 1969 S 363, RÅ 1970 ref 31 samt JO 1972 s. 216). Utländska domar och beslut är dock inte utan stöd av särskilda bestämmelser i svensk lagstiftning verkställbara här i riket. Förordnande om verkställighet med stöd av 21 kap. 1 § föräldrabalken kan således ej meddelas på grund av utländsk dom eller beslut om ej särskilt föreskrivits att sådant avgörande är verkställbart här i riket. Föreskrifter härom finns meddelade beträffande vissa domar som meddelats i de nordiska länderna; se lag (1932: 540) om erkännande och verkställighet av dom, som meddelats i Danmark, Finland, Island eller Norge.

I rättspraxis (se RÅ 1969 S 363 och 1970 ref 31) har, då verkställighet begärts av förälder som av utländsk domstol tillerkänts vårdnaden, i avsaknad av här i riket verkställbart vårdnadsförordnande saken bedömts som om föräldrarna gemensamt hade vårdnaden om barnet och ansetts böra prövas enligt 21 kap. 7 § föräldrabalken. Länsrätten har i sådant

fall som förut nämnts att pröva om bortförandet skett egenmäktigt och utan beaktansvärt skäl. Som framgår av vad ovan sagts har länsrätten även att beakta om hinder för verkställighet föreligger på grund av bestämmelserna i bl. a. 5 § andra stycket.

Enligt 20 kap. 4 § brottsbalken är det tjänstefel om tjänsteman eller förtroendeman av försummelse, oförstånd eller oskicklighet åsidosätter vad honom åligger enligt lag, instruktion eller annan författning, särskild föreskrift eller tjänstens beskaffenhet. Jag finner att misstanke om sådant tjänstefel föreligger mot Dareberg. Dareberg har sålunda i strid mot vad som måste anses överenskommet då flickan överlämnades till socialförvaltningen låtit utlämna henne till annan än Arne Odehaag eller företrädare för honom. Det tyska vårdnadsbeslutet kunde inte anses legitimera Hannelore Odehaag att avhämta flickan med hänsyn till den ordning som är föreskriven för överlämnande av barn från en förälder till den andre i 21 kap. föräldrabalken. Jag lämnar Dareberg tillfälle att ta del av ovanstående och att ange den ytterligare utredning han kan anse erforderlig samt att eljest anföra vad han aktar nödigt. Dareberg bör härvid även ange de delegationsbestämmelser hos socialförvaltningen i Västerås enligt vilka han ansett sig formellt behörig att handlägga frågan. Jag erinrar om den rätt en för brott misstänkt har att anlita biträde av försvarare samt under vissa förutsättningar få offentlig försvarare förordnad.

I yttrande den 17 december 1973 svarade Dareberg följande.

Redan från början framstod det som klart att ärendet inte kunde handläggas med gängse motiveringar för ett omhändertagande. När Arne Odehaags moder begärde hjälp med flickan kunde hon inte omhändertagas med stöd av 31 § barnavårdslagen. Vårdnadshavarna/en begärde nämligen inte att barnet skulle omhändertagas lika lite som barnet kunde betraktas som övergivet. Fadern kunde ju med en vid tolkning sägas ha övergivit barnet men modern hade snarast blivit fråntagen möjligheten att vårda barnet.

Det framstod också som ganska klart att ett omhändertagande för utredning eller samhällsvård inte kunde anses motiverat. Det förelåg inte någon risk för barnets själsliga eller kroppsliga hälsa. Inte heller att barnets utveckling äventyrades p. g. a. fostrarens olämplighet.

Kvar stod dock att barnet måste tas omhand på något sätt och med stöd av 26 § barnavårdslagen kunde åtminstone ett lagrum för det ekonomiska åtagandet för vården av flickan motiveras. Hon bereddes alltså en form av vård på samhällets bekostnad.

Det är mot den här bakgrunden som man måste se den fortsatta handläggningen av ärendet. När modern tillsammans med sitt juridiska ombud fredagen den 23 mars 1973 anlände till Västerås och begärde att återfå flickan såg jag det närmast som en begäran om "samhällsvårdens" upphörande. Hon uppvisade också beslut som visade på att hon var vårdnadshavare.

För att få klarhet i om modern kunde få hämta barnet tog den som handlägger ärendet kontakt med en tjänsteman på länsrätten i Västerås. Därifrån kunde man inte ge något besked hur ärendet skulle handläggas. Kontakter med Utrikesdepartementets rättsavdelning gav inte heller något besked om hur ärendet skulle handläggas. Det enda som berördes var frågan om den interimistiska domen om vårdnad hade rättsverkan i Sverige. Kontakt med Arne Odehaags juridiska ombud i Västerås advo-

kat Åslög Bäck resulterade inte i något besked. Hon meddelade att hon inte ville föra Arne Odehaags talan då han till henne hade kommit med vilseledande och felaktiga uppgifter.

Kvar stod frågan hur ärendet skulle handläggas. Jag var fortfarande kvar i tankegången att det gällde att pröva om "samhällsvården" kunde upphöra.

Den interimistiska vårdnadsdomen gav besked om att modern inte var olämplig som vårdnadshavare och inga av våra uppgifter motsade detta. Fadern kunde av praktiska skäl inte ens handha vården av barnet då han satt anhållen för barnarov i Tyskland.

Det framstod därför som ganska klart, med den motivering som jag härovan anfört, att modern kunde få hämta barnet.

Fanns det andra motiveringar för att flickan inte skulle få lämna landet låg det i så fall hos passmyndigheten att inte utfärda pass åt henne.

Med denna bakgrund och då det dessutom framstod som självklart att tvångsåtgärder i någon form inte kunde vara motiverade beslutade jag att flickan skulle utlämnas till modern. Det var här också fråga om att inom rimlig tid ge modern ett besked. Hon hade åkt från Tyskland till Sverige och kunde begära att få ett besked om hon fick hämta sin dotter eller inte. Rent mänskligt framstår det som orimligt att hon inte skulle få hämta sin egen dotter, som hon hade vårdnaden om, när fadern samtidigt sitter anhållen för barnarov i ett annat land. Utan att föregripa ett eventuellt beslut i länsrätten kan man väl säga att beslutet knappast hade kunnat bli något annat än att modern hade fått barnet till sig.

Det är alltså några faktorer som man bör beakta vid frågan om ett eventuellt tjänstefel av mig: a) Gränsen mellan samhällsvård och ett omhändertagande med stöd av 26 § barnavårdslagen är svävande, b) ärendet är mycket speciellt och någon vägledning gick inte att erhålla, c) det var skäligt att modern fick ett besked inom rimlig tid, i detta fall en dag, med tanke på kostnader och olägenheter som en ytterligare väntetid kunde medföra, samt d) att beslutet hos länsrätten i det fall det prövats där, med stor sannolikhet, ändå blivit detsamma.

Avslutningsvis anförde Dareberg att beslutet "om omhändertagande" och även upphävandet av detta beslut fattats av honom med stöd av gällande delegationsbestämmelser och bifogade dessa.

Sedan Darebergs svar inkommit gjordes viss kompletterande utredning. Sålunda hördes under hand socialassistenten Larsson vilken huvudsakligen uppgav följande. Han hade svarat för den direkta handläggningen av ärendet. Några överenskommelser angående förvaringen av Gudrun hade inte träffats. Från början var meningen att hon skulle vistas hos sina släktingar. Då Arne Odehaag ej återkom från Tyskland kontaktades Larsson av dennes moder, Inga-Lisa Odehaag, som förklarade att hon inte kunde ha hand om Gudrun på grund av sitt arbete. Med anledning härav placerades Gudrun tillfälligt hos Arne Odehaags broder. Därefter placerades Gudrun på barnhem enligt överenskommelse med Arne Odehaags moder och broder. Dareberg har för sin del i kompletterande upplysningar förklarat att det var Larsson som hela tiden svarade för den direkta handläggningen men att han blev informerad om vad som hände i ärendet.

Arne Odehaag ingav kopia av en skrivelse från sitt tidigare ombud i ärendet advokaten vid allmänna advokatbyrån i Västerås Åslög Bäck, som med anledning av anmälan från Arne Odehaag mot henne hos Sveriges Advokatsamfund i skrivelse till samfundet den 11 februari 1974 uppgett att hon vid kontakt med vederbörande tjänsteman på socialförvaltningen som sin uppfattning framfört att överflyttning av Gudrun endast kunde ske efter beslut av länsrätten enligt föräldrabalkens bestämmelser samt att hon meddelat socialförvaltningen att denna hade skyldighet att ta kontakt med Arne Odehaags ombud i Tyskland, advokaten Blumenröder. Eftersom det var Larsson som hela tiden hade hand om ärendet på socialförvaltningen, tillfrågades han under hand angående advokaten Bäcks uppgifter. Han upplyste då följande. Vid telefonsamtal med advokat Bäck hade Larsson meddelat att socialförvaltningen aviserats om att Hannelore Odehaag skulle komma och hämta Gudrun. Samtidigt härmed meddelade han troligen Bäck socialförvaltningens uppfattning att man skulle lämna ut flickan till modern. Han kan inte erinra sig att det skulle ha varit någon diskussion med Bäck angående länsrättsprövning eller andra rättsliga frågor.

Vidare hördes i ärendet Arne Odehaags moder Inga-Lisa Odehaag, vilken huvudsakligen uppgav följande. Det var meningen att hon skulle ta tjänstledighet för att ha hand om Gudrun, då Arne Odehaag befann sig i Tyskland. Tills frågan om tjänstledighet var ordnad måste emellertid flickan lämnas bort, varför hon tog kontakt med socialassistent Larsson på socialförvaltningen i Västerås. I första hand diskuterades placering av flickan i enskilt hem, men då detta inte gick att ordna placerades hon på barnhem. Inga-Lisa Odehaag ansåg det inte uteslutet att Hannelore Odehaag skulle försöka hämta tillbaka flickan till Tyskland. Hon kände ett stort ansvar i frågan, men kunde ej själv bevaka flickan. Då hon lämnade Gudrun på barnhemmet förklarade hon därför till den som tog emot Gudrun att hon inte fick lämnas ut till någon annan. Hon fick då till svar att Gudrun ej skulle lämnas ut från barnhemmet utan att barnavårdsman eller polis hade kontaktat om detta.

Larsson förklarade på frågor om vad som avtalats rörande förvaringen av Gudrun på barnhemmet att några överenskommelser ej träffats mellan socialförvaltningen och Arne Odehaags släktingar om annat än att Gudrun skulle placeras på barnhemmet samt att han meddelat barnhemmet att Gudrun inte fick lämnas därifrån utan tillstånd från socialförvaltningen.

Med anledning av Darebergs uppgift om att den som handlagt ärendet, dvs. Larsson, tagit kontakt med en tjänsteman på länsrätten i Västerås som dock inte kunnat ge något besked om hur ärendet skulle handläggas tillfrågades länsrådet Waldemar Hermanson vem hos länsrätten som Larsson kan ha talat med och vilket besked denne gett. Efter att ha hört med samtlig personal hos länsrätten meddelade Hermanson att

ingen där kunde påminna sig en förfrågan från Larsson i ärendet. Den enda på förvaltningsavdelningen som kunde erinra sig en förfrågan från Larsson var förste byråsekreteraren I. Heinisch, som tjänstgör på allmänna enheten och ej vid länsrätten. Samtalet hade för hennes del endast gällt frågan om utfärdande av pass till barnet.

JO Wennergren uppdrog härefter åt länsåklagaren i Västmanlands län Alf Juhlin att väcka och utföra åtal mot Dareberg enligt en så lydande åtalsinstruktion.

Dareberg har uppgivit att han bedömt det som ganska klart att ett omhändertagande av Gudrun för utredning eller samhällsvård inte kunde anses motiverat när Arne Odehaags moder begärde hjälp med vården av Gudrun vid Arne Odehaags bortovaro. Jag tolkar det så att Dareberg menar att sådana förhållanden som avses i 25 § barnavårdslagen ej var för handen. Härtill kan jag i så fall utan tvekan ansluta mig. Emellertid märks att i så fall förutsättningar ej heller förelåg enligt 26 § barnavårdslagen "att söka såvitt möjligt åstadkomma rättelse genom en eller flera förebyggande åtgärder". Placering av ett barn på barnhem kan visserligen komma i fråga som hjälpåtgärd enligt 26 § 1. barnavårdslagen. Om placeringen av Gudrun på barnhemmet av "kamerala" skäl rubricerades som sådan hjälpåtgärd, något som i och för sig ter sig dubiöst, fick detta dock inte undanskymma det faktiska förhållandet att det i själva verket var fråga om en ren serviceåtgärd grundad på en överenskommelse mellan barnets företrädare och socialförvaltningen. Vad Dareberg anfört om att gränsen mellan samhällsvård och ett "omhändertagande" med stöd av 26 § barnavårdslagen är svävande och det resonemang han fört med utgångspunkt häri kan med hänsyn härtill inte tillmätas någon betydelse alls. Om Dareberg bedömt saken i denna del så som han uppgivit har han gjort sig skyldig till en uppenbar felbedömning. Hjälpåtgärden gav, vare sig den rubricerades som åtgärd enligt 26 § eller som serviceåtgärd, inte socialförvaltningen någon som helst befogenhet att råda över barnets personliga förhållanden.

Ärendet har handlagts av Larsson efter Darebergs anvisningar. Det vill emellertid synas som om Larssons efterforskningar inte skötts på rätt sätt då de gett så magert resultat. Om någon rättsbildad befattningshavare hos länsrätten tillfrågats finns det all anledning förmoda att denne skulle gett det beskedet att länsrättsprövning erfordrades för ett utlämnande av barnet till Hannelore Odehaag. Dareberg har uppenbarligen inte själv gjort några förfrågningar om hur saken var att bedöma utan låtit sig nöja med vad Larsson redovisat. Jag anser att Dareberg härigenom ådagalagt en anmärkningsvärd passivitet och brist på vilja att gå till botten i en för de enskilda människor det rörde väsentlig fråga.

Dareberg har uttalat en förmodan att, om ärendet gått den rätta vä-

gen, dvs. över länsrätten, utgången med stor sannolikhet ändå skulle blivit densamma. Vad länsrätten efter en allsidig utredning skulle ha kommit fram till, är emellertid omöjligt att uttala sig om på grundval av det lilla som blev känt i ärendet hos socialförvaltningen.

Gudrun måste anses ha anförtrotts i socialförvaltningens vård av Arne Odehaags moder som därvid företrädde honom. Häri låg att Gudrun inte kunde utlämnas till annan än Arne Odehaag eller företrädare för honom utan deras medgivande. Jag finner det mycket anmärkningsvärt att Dareberg före sitt beslut om Gudruns utlämnande till Hannelore Odehaag inte ens tog kontakt med Arne Odehaags moder för att inhämta hennes synpunkter på ett sådant utlämnande. Om Hannelore Odehaag förfogat inte över tysk domstols vårdnadsbeslut utan över ett motsvarande beslut av svensk domstol, hade det inte gett henne någon rätt att utan Arne Odehaags eller hans företrädares medgivande hämta Gudrun från barnhemmet i vars vård Gudrun anförtrotts för Arne Odehaags räkning. Den omständigheten att Hannelore Odehaag hade en tysk domstols vårdnadsbeslut kunde självfallet inte ge henne någon annan eller vidare gående rätt än om hon haft en svensk domstols vårdnadsbeslut att hänvisa till. Den omständigheten att hon ämnade avresa med barnet till Tyskland gjorde varken från eller till. Jag kan därför inte finna annat än att Dareberg flagrant åsidosatte sin tjänsteplikt genom att besluta om att Gudrun skulle utlämnas till Hannelore Odehaag utan att ha inhämtat medgivande härtill av Arne Odehaags företrädare, dvs. hans moder.

Dareberg har ej medgivit att han gjort sig skyldig till tjänstefel genom sitt handlande. Upplyst är också att Arne Odehaag framställt anspråk på skadestånd från Västerås kommun för den skada han åsamkats genom Darebergs förfarande. Med hänsyn till nu angivna förhållanden anser jag att åtalseftergift inte kan komma i fråga.

Åtal skall därför väckas mot Dareberg vid Västerås tingsrätt för ovan beskrivna gärning. Ansvar skall yrkas för tjänstefel enligt 20 kap. 4 § brottsbalken. Tillfälle skall beredas Arne Odehaag att, om han så önskar, väcka skadeståndstalan vid tingsrätten mot Västerås kommun för skada som Darebergs felaktiga handlande kan ha vållat honom, så att skadeståndsmålet kan handläggas tillsammans med brottmålet.

Juhlin yrkade vid Västerås tingsrätt ansvar å Dareberg i enlighet med åtalsinstruktionen.

Västerås tingsrätt meddelade dom i målet den 7 november 1974 och dömde därvid Dareberg jämlikt 20 kap. 4 § brottsbalken för tjänstefel till tjugu dagsböter å tjugufem kronor.

Tingsrättens domskäl avslutades med att tingsrätten gjorde följande bedömning.

Efter det att Arne Odehaag med dottern bosatt sig i Sverige stod hon under hans faktiska vårdnad. Att Arne Odehaag för sin bortovaro i Tyskland anförtrodde vården av dottern åt sin mor kan ej anses ha inneburit någon ändring i detta vårdnadsförhållande. Hans mor var att se som hans företrädare, som hade att ombesörja den dagliga omvårdnaden och fick anses äga att fatta sådana beslut i fråga om vårdnaden som ej kunde anstå och som stod i överensstämmelse med Arne Odehaags intressen. När hans mor begärde hjälp hos socialförvaltningen i anledning av uppkommet hinder för henne att sköta barnet, handlade hon således som Arne Odehaags företrädare. I samförstånd mellan henne och socialförvaltningen ordnades placering av barnet först i enskilt hem och sedan på barnhem. Något beslut av sociala centralnämnden om omhändertagande av barnet för utredning eller för samhällsvård förelåg inte; och förutsättningarna härför var ej heller för handen. Inte heller var förhållandena sådana som avses i 25 § barnavårdslagen och åtgärder enligt 26 § samma lag kunde därmed ej vidtagas. Att såsom skedde beteckna placeringen av barnet som hjälpåtgärd enligt 26 § barnavårdslagen var således felaktigt. Placeringen av barnet hade i stället sin lagliga grund enbart i överenskommelsen mellan socialförvaltningen och Arne Odehaags företrädare. Ur socialförvaltningens synpunkt var den närmast att se som en socialhjälpsåtgärd. Oaktat socialförvaltningen trätt hjälpande till och barnet vistades på en av dess institutioner, var förhållandena således sådana att barnet alltjämt stod under Arne Odehaags faktiska vårdnad med det biträde av hans mor som hans uppdrag till henne föranledde. Socialförvaltningens befattning med barnet gav sålunda inte socialförvaltningen någon befogenhet att bestämma över barnets personliga förhållanden. Detta innebar att socialförvaltningen ej hade rätt att medgiva att barnet skulle utlämnas till annan än Arne Odehaag eller företrädare för honom. För att ett sådant utlämnande till annan skulle få ske krävdes antingen att Arne Odehaag lämnade medgivande därtill eller att förordnande enligt 21 kap. föräldrabalken om överflyttning av barnet förelåg.

När Dareberg på socialförvaltningens vägnar beslutade att Gudrun skulle utlämnas till Hannelore Odehaag, hade han ej Arne Odehaags medgivande till åtgärden. Tvärtom visste han att Arne Odehaag skulle motsätta sig en sådan åtgärd och han tog inte ens kontakt med Arne Odehaags företrädare i vårdnadsförhållandet för att efterhöra hennes synpunkter. Något förordnande av länsrätten om barnets överflyttning till Hannelore Odehaag fanns ej heller. Genom beslutet att utlämna barnet till Hannelore Odehaag handlade Dareberg således utöver socialförvaltningens befogenheter och han åsidosatte därigenom sin tjänsteplikt.

Vid bedömandet av Darebergs oriktiga förfarande är följande att beakta. Ärendet avsåg en så viktig angelägenhet som vårdnaden om ett barn. Visserligen saknas anledning till annat antagande än att Dareberg handlade med barnets bästa för ögonen. Men genom Darebergs beslut betogs Arne Odehaag möjligheten att få de i 21 kap. föräldrabalken angivna förutsättningarna för en överflyttning av barnet prövade av länsrätten. Den uppgift, som Dareberg ställdes inför när Hannelore Odehaag begärde att utfå barnet, inrymde flera för Dareberg inte lättlösta frågor. Hans osäkerhet om det rätta förfarandet föranledde honom också att inhämta råd på olika håll, där han kunde förväntas erhålla hjälp. Med hänsyn härtill anser tingsrätten att Dareberg ej bör lastas för att han ej kom till insikt om att han borde hänvisa Hannelore Odehaag

att vända sig till länsrätten i saken. Emellertid framgår av Darebergs egna uppgifter att avgörande för hans beslut att utlämna barnet var att han oriktigt utgick från att barnet var föremål för samhällsvård. I betraktande av Darebergs ställning och långa erfarenhet på socialvårdsområdet framstår det som en betänklig brist i handläggningen att han ej gjorde klart för sig under vilka villkor barnet var placerat på barnhemmet. Med hänsyn till den försumlighet som Dareberg härigenom visade finner tingsrätten att Dareberg ej kan undgå ansvar för tjänstefel.

Tingsrättens dom har vunnit laga kraft.

* *
*

Vad härefter gäller passfrågan verkställdes utredning genom remiss till länsstyrelsen i Västmanlands län för yttrande.

I ett av Heinisch som föredragande undertecknat remissvar anförde länsstyrelsen följande.

Advokaten Hakon Auerbach ringde i egenskap av ombud för Hannelore Odehaag på förmiddagen den 23 mars 1973 från Stockholm till undertecknad föredragande och hörde sig för om det fanns möjlighet för länsstyrelsen att under dagen utfärda pass för Hannelore Odehaags dotter Gudrun Odehaag. Passfrågan var synnerligen brådskande eftersom Hannelore Odehaag samma dag skulle resa med barnet till Tyskland. Auerbach upplyste om att barnet fanns på barnhem i Västerås och att modern hade vårdnaden om barnet enligt ett interimistiskt beslut av tysk domstol.

Undertecknad föredragande ringde till sociala centralnämnden i Västerås kommun, som informerade om ärendet hos nämnden. Under hand ifrågasatte undertecknad föredragande att nämnden skulle yttra sig. Något yttrande av nämnden begärdes emellertid inte eftersom det under den fortsatta handläggningen kom att visa sig obehövligt.

Senare samma dag infann sig Hannelore Odehaag och Auerbach på länsstyrelsen. Hannelore Odehaag sökte pass för dottern Gudrun. Till ansökningen var fogade personbevis, Hannelore Odehaags medgivande enligt 6 § 5 st. passkungörelsen och fotostatkopior av västtysk domstols beslut, som angav att Hannelore Odehaag interimistiskt fått vårdnaden om barnet. Polismyndigheten i Västerås hade yttrat sig över ansökningen.

Länsstyrelsen bedömde ansökningen så att hinder att utfärda pass inte förelåg under förutsättning att Hannelore Odehaag hade vårdnaden om barnet; enligt passkungörelsen påverkades passärendet inte av sociala centralnämndens i Västerås befattning med barnet.

Eftersom länsstyrelsen saknade bevis att den västtyska domstolens beslut i vårdnadsfrågan var gällande tog länsstyrelsen telefonkontakt med svenska ambassaden i Bonn. Ambassaden upplyste att besked från domstolen inte gick att få för dagen. Länsstyrelsen lämnade då besked till Hannelore Odehaag att pass tills vidare inte kunde utfärdas. Sedan länsstyrelsen genom ambassaden fått bekräftat att beslutet hade vunnit laga kraft och fortfarande var gällande utfärdade länsstyrelsen den 30 mars 1973 pass för Gudrun Odehaag. Samtidigt återkallade länsstyrelsen

på begäran av Hannelore Odehaag enligt 14 § 2 st. passkungörelsen det av svenska ambassaden i Bonn utfärdade passet för Gudrun Odehaag på grund av att Arne Odehaag vägrat att utlämna passet till Hannelore Odehaag.

I yttrande över remissvaret anförde Arne Odehaag huvudsakligen följande. Det var fel av länsstyrelsen att utfärda ett nytt pass till Hannelore Odehaag eftersom den tyska vårdnadsdomen inte var verkställbar i Sverige. Länsstyrelsens beslut var därför inte lagenligt och det hade fått till följd att Gudrun kunnat föras ur landet till en otrygg och osäker tillvaro. Socialassistent Larsson hade uppgett att man från socialförvaltningen på det bestämdaste avrått från att utfärda pass, då förfrågan kommit från länsstyrelsen. Om ett bättre samarbete funnits mellan myndigheterna hade socialförvaltningen vid länsstyrelsens förfrågan kunnat hänvisa till polismyndigheten, som ju tidigare handlagt frågan i samband med begäran om ett utlämnande till Tyskland.

Tillfrågad med anledning av vad Arne Odehaag anfört i sitt yttrande över länsstyrelsens remissvar uppgav Heinisch att något yttrande i passärendet ej avgetts från socialförvaltningen, men att hon tagit kontakt med förvaltningen för att få information i ärendet. Härvid hade ej framförts något avstyrkande från socialförvaltningen mot utfärdande av ett nytt pass. Larsson uppgav under hand angående samma fråga att Arne Odehaags påstående att socialförvaltningen skulle avstyrkt utfärdande av passet var felaktigt och att man från socialförvaltningens sida varken avstyrkt eller tillstyrkt, eftersom det inte ankom på förvaltningen att göra detta.

JO Wennergren anförde vid ärendets avgörande i denna del.

I 3 kap. 4 § lagen (1904: 26) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap och förmynderskap föreskrevs att, om av myndighet i främmande stat äktenskapsskillnad eller hemskillnad är beviljad mellan undersåtar i samma stat, det beslutet skall lända till efterrättelse här i riket. Någon motsvarande lagbestämmelse fanns och finns fortfarande ej beträffande beslut av myndighet i främmande stat rörande vårdnaden om barn, varken när det gäller undersåtar i samma stat eller eljest. Sådant beslut kan därför i princip inte läggas till grund för verkställighet i Sverige. Lagberedningen anförde härom (SOU 1966: 38 s. 54) att de av beredningen föreslagna bestämmelserna i 21 kap. föräldrabalken om verkställighet av dom eller beslut rörande vårdnad m. m. skulle bli tillämpliga även när domen eller beslutet meddelats av utländsk myndighet, i den mån sådant avgörande kunde verkställas här i riket, och att detta i första rummet var förhållandet med domar och beslut som meddelats i något av våra nordiska grannländer. Departementschefen förklarade i motiven till 21 kap. 1 § föräldrabalken (prop. 1967: 138

s. 53) att paragrafen omfattade även sådana utländska domar och beslut som enligt särskilda bestämmelser kan verkställas här i riket (se också RÅ 1969 S 363 och 1970 ref 31). Motsättningsvis kan härav dras slutsatsen att utan stöd av särskilda bestämmelser utländsk dom eller beslut om vårdnad inte kan läggas till grund för verkställighet enligt 21 kap. 1 § föräldrabalken. Det kan vidare konstateras att några sådana särskilda bestämmelser inte finns om verkställighet av ett tyskt vårdnadsbeslut i Sverige.

Den omständigheten att ett av domstol eller myndighet i främmande stat meddelat vårdnadsbeslut inte erkänns som exekutionstitel i Sverige utesluter emellertid inte att det ändå tillmäts viss rättskraft eller åtminstone bevisverkan här. Frågan har i doktrinen behandlats av bl. a. Eek, Internationell privaträtt, andra uppl. s. 99 ff, Karlgren, Internationell privat- och processrätt s. 198 och Pålsson, Om innebörden av erkännande och icke-erkännande av utländska familjerättsliga statusavgöranden i Tidsskrift for rettsvitenskap 1968 s. 145. Rättsläget ter sig emellertid oklart. Något absolut hinder kan visserligen inte anses gälla mot att en svensk domstol eller myndighet vid sina rättsliga överväganden i ett mål eller ärende betraktar exempelvis ett utländskt vårdnadsbeslut som ett faktum — ett fait accompli. Mången gång skulle det inte tjäna något förnuftigt ändamål att handla annorlunda. Frågan är emellertid i vilka fall och under vilka förutsättningar exempelvis ett utländskt vårdnadsbeslut inte lämpligen bör betraktas som ett fullbordat faktum. I RÅ 1970 ref 31 konstaterade regeringsrätten att en av domstol i Belgrad meddelad äktenskapsskillnadsdom mellan två jugoslaviska medborgare, av vilka modern bodde i Jugoslavien och fadern i Sverige, skulle lända till efterrättelse här i riket i vad parternas äktenskap därigenom upplösts. Regeringsrätten hänvisade till 3 kap. 4 § nyssnämnda lag. Vad angick frågan om även domstolens förordnande rörande vårdnaden skulle äga giltighet här i riket fick enligt regeringsrätten beaktas, att mannen ostridigt inte varit närvarande vid rättegången. Mot hans bestridande kunde inte anses styrkt vare sig att han fått vederbörlig kallelse till rättegången eller att han fått del av domen i sådan tid att han kunnat överklaga densamma. Domen kunde därför enligt regeringsrätten inte läggas till grund för ett beslut jämlikt 21 kap. 6 § föräldrabalken till förmån för hustrun i egenskap av ensam vårdnadshavare. Man fick i stället utgå från att såväl mannen som hustrun var att anse som vårdnadshavare. Regeringsrättens sätt att skriva tyder på att regeringsrätten hade kunnat tänka sig att lägga det jugoslaviska vårdnadsbeslutet till grund för beslut enligt 21 kap. 6 § föräldrabalken och en bedömning att modern var "den som har vårdnaden" enligt paragrafen, om vårdnadsbeslutet visats vara tillkommet i en ordning som motsvarar de anspråk som enligt svensk rätt bör ställas i ett sådant sammanhang. Några säkra slutsatser kan visserligen inte dras av detta rättsfall, men det pekar ändå på att ett

utländskt vårdnadsbeslut i vart fall inte utan vidare får tas för gott utan att det under alla förhållanden måste bli föremål för en kritisk värdering med utgångspunkt i svensk rättslig standard. Det finns naturligtvis så mycket större anledning härtill när en av parterna är svensk medborgare.

Anledning kunde visserligen inte antas föreligga till annat antagande än att det tyska vårdnadsbeslutet formellt sett tillkommit i en ordning som var att anse som godtagbar också ur svensk rätts synvinkel. Å andra sidan var upplyst att mannen inte godtagit beslutet i sak och att han tagit hand om barnet och rest med det till Sverige. Detta förhållande jämte den omständigheten att såväl mannen som barnet var svenska medborgare talade mot att det tyska vårdnadsbeslutet lades till grund för några svenska beslut. Länsstyrelsen stod alltså inför en bedömning av synnerligen vansklig och grannlaga natur. Kunde hustruns begäran om pass för barnet i detta läge betraktas som "medgivande av barnets vårdnadshavare" i passkungörelsens mening? För egen del är jag närmast benägen att besvara denna fråga nekande. Enligt min mening borde det tyska vårdnadsbeslutet inte i ett så tveksamt läge ha lagts till grund för bestämmandet av vem som var barnets vårdnadshavare vid tillämpningen av 6 § femte stycket passkungörelsen utan i brist på ett från svensk rätts synpunkt uppenbarligen godtagbart vårdnadsbeslut borde båda makarna ha betraktats som vårdnadshavare och pass inte ha utfärdats för barnet på begäran av blott den ena av dem. Så svårbedömt som rättsläget är anser jag mig dock inte kunna lägga Heinisch till last som tjänstefel att hon utfärdade passet.

Vederhäftighet och grannlagenhet vid utformning av socialutredning

Makarna E. har en adoptivdotter K. som är född 1955. Sociala centralnämnden i Perstorp omhändertog den 20 september 1971 K. för utredning enligt 30 § barnavårdslagen, sedan hon avvikit från ett sjukhem, där hon varit placerad under frivillig samhällsvård. Nämnden beslöt den 19 oktober 1971 att omhänderta K. för samhällsvård enligt 25 § b) och 29 § barnavårdslagen. Till grund för nämndens beslut låg en utredning verkställd den 15 oktober 1971 av Kerstin Cederberg, som då var förste socialassistent vid socialförvaltningen i Perstorp, men som numera lämnat sin befattning där. Sedan K. sniffat thinner och missbrukat alkohol i januari 1972 beslöt sociala centralnämndens ordförande den 26 januari 1972 att hos socialstyrelsen ansöka om plats vid ungdomsvårdsskola. Sedan ordförandens beslut anmälts för sociala centralnämnden beslöt denna den 1 februari 1972 i enlighet med ordförandebeslutet. Nämndens beslut föregicks av sedvanlig utredning rörande intagning på ung-

domsvårdsskola. Även denna utredning verkställdes av Kerstin Cederberg. Socialstyrelsen beslöt den 2 februari 1972 att K. skulle intagas för observation vid Ryagårdens yrkesskola när plats kunde beredas. I samband med ingripande på grund av narkotikamissbruk den 18 februari 1972 överfördes K. till Ryagården. Sedan makarna E. anfört besvär hos kammarrätten över socialstyrelsens beslut, förklarade kammarrätten i dom den 10 april 1972 att väl fick anses utrett att K. var i behov av särskilda tillrättaförande åtgärder från samhällets sida, bestående bl. a. i att hon ställdes under lämplig uppsikt, men enär skäl förelåg till antagande att omhändertagande i ungdomsvårdsskola inte var den för henne lämpligaste vårdformen fann kammarrätten skäligt upphäva socialstyrelsens beslut. Kammarrättens dom vann laga kraft.

Genom sitt ombud i ärendet, advokaten Görel Nordqvist, framförde makarna E. klagomål mot sociala centralnämnden för dess handläggande av ärendet efter beslutet om omhändertagande för samhällsvård. Efter remiss avgav sociala centralnämnden den 16 maj 1972 yttrande över anmälan.

I beslut den 21 augusti 1972 i ärende (1042/72) angående saken anförde JO Wennergren bl. a. följande.

Av utredningen i ärendet framgår att den barnavårdande myndigheten stått inför en utomordentligt svår uppgift när det gällt K. Man har utan positivt resultat försökt en mängd olika vårdformer. Av handlingarna framgår vidare att ett av K:s allvarligaste problem varit kontaktlöshet och oförmåga att på ett socialt accepterat sätt samverka med andra människor. Med hänsyn härtill framstår det som naturligt att man var rädd om de kontakter K. hade i Malmö och som man uppfattade som positiva. Huruvida stödjandet av detta umgänge och åtgärden att låta K. få egen bostad var i allo lämpligt är en bedömningsfråga av mycket svår beskaffenhet som ger rum för olika meningar och jag kan i och för sig förstå såväl makarna E:s synpunkter som sociala centralnämndens. Vilken uppfattning jag än skulle stanna för själv i detta hänseende, kan jag dock under sådana förhållanden ej komma fram till att någon försummelse i denna del ligger nämnden eller någon tjänsteman till last. Detsamma gäller beträffande nämndens beslut att ansökan skulle göras om plats vid ungdomsvårdsskola.

Vid besök hos JO Wennergren den 5 december 1972 på riksdagens ombudsmannaexpedition anförde makarna E. klagomål mot innehållet i sociala centralnämndens yttrande till JO den 16 maj 1972 och i Kerstin Cederbergs utredning angående intagning på ungdomsvårdsskola. I samband med JO-inspektion av socialförvaltningen i Perstorp den 21—22 februari 1973 utvecklade makarna E. närmare sina klagomål. Dessa upptecknades i en promemoria. Denna översändes till makarna E. vilka den 10 april 1973 anförde viss komplettering. Klagomålen remitterades härefter till Kerstin Cederberg för yttrande. Ett första remissvar inkom till JO den 13 juli 1973 och på begäran inkom kompletterande yttrande

den 30 oktober 1973. Remissvaren översändes till mannen E. för yttrande och han inkom med svar den 10 december 1973.

JO Wennergren anförde vid ärendets avgörande följande.

Vad jag prövar i detta ärende är anmälningarna mot Kerstin Cederberg rörande de uttalanden hon gjort angående makarna E. och främst då fru E. i sin utredning den 26 januari 1972 angående intagning av K. på ungdomsvårdsskola. De uttalanden som makarna E. synes främst vända sig mot är att K:s broder skulle ha "vissa skolsvårigheter beroende på bristande intellektuell begåvning" samt att när K. vid en veckas ålder placerades i adoptivhemmet "adoptivmodern var enligt uppgift då ett 'nervvrak' p. g. a. sin barnlöshet och behandlades med psykofarmaka". Vidare har makarna E. vänt sig mot att K:s kontaktsvårigheter förklarats bero "troligen till största delen på hennes egenartade uppväxtförhållanden; hennes socialt/ekonomiska särställning betonades starkt av föräldrarna, liksom hennes begåvning".

Vad först gäller uppgiften om broderns skolsvårigheter har Kerstin Cederberg i yttrande över anmälan beklagat att hennes uppgifter vållat missförstånd samt förklarat att hon ej "förnekat att broderns intellektuella kapacitet ligger innanför normalvariationen och uppfattar inte heller, att de intellektuella prestationerna utgör ett negativt kännetecken, eftersom begåvningen också inrymmer många andra viktiga aspekter på en människas resurser". Kerstin Cederberg har vidare uppgett att hennes uttalande angående broderns begåvning vidarebefordrats från makarna E. något som dessa för sin del bestämt förnekat.

Vad Kerstin Cederberg nu uttalat måste så förstås att uppgiften att K:s broder haft vissa skolsvårigheter beroende på bristande intellektuell begåvning är felaktig. Jag finner ej anledning företa vidare utredning om hur denna felaktiga uppgift kunnat inflyta i utredningen utan nöjer mig med att konstatera att uppgiften ostridigt är fel och förutsätter att anteckning härom görs i barnavårdsakten lämpligen i form av marginalanteckning i förekommande exemplar av utredningen så att den felaktiga uppgiften ej i framtiden tas för god.

Beträffande klagomålen mot Kerstin Cederbergs uttalanden angående fru E:s psykiska tillstånd vid tiden för adoptionen av K. har Kerstin Cederberg i sitt yttrande anfört bl. a. följande: "Jag har inte heller velat göra troligt, att fru E. skulle vara psykiskt störd genom att i utredningen vidarebefordra hur hon beskrivit sorgen över sin barnlöshet. En icke avsiktlig barnlöshet blir ofta för kvinnan, men även för mannen, en traumatisk situation, som är krisframkallande — — —. Att i ett sådant skede beskriva sig själv som ett 'nervvrak' har i min upplevelse mera karaktär av ett mått på krisupplevelsens intensitet än att vara beskrivning av fru E:s person. Beskrivningen var med i utredningen för att ange ett mått

på hur efterlängtat barnet var, och som en antydan om vilka förväntningar man ställde på det." Makarna E. har i yttrande häröver förklarat att de i tidigare inlagor framhållit att fru E. inte led av några nervösa besvär och följaktligen inte var i behov av psykofarmaka. De har vidare förklarat att fru E. inte lämnat några sådana uppgifter om sig samt att korrekta uppgifter härvidlag utan svårighet kunnat inhämtas från den utredning, som föregick adoptionsgodkännandet. Kerstin Cederberg har för sin del förklarat att möjlighet härtill inte funnits eftersom skriftlig dokumentation ej stått att uppbringa.

Till utredning av denna sak har från Norra Åsbo tingsrätt inlånats handlingarna i adoptionsärendet. Såvitt framgår av dessa har från socialförvaltningen i Perstorp endast avgetts ett yttrande innehållande tillstyrkan om adoptionen medan den utredning som företagits av Stockholms barnavårdsnämnd huvudsakligen berör K:s bakgrund. Kerstin Cederbergs uppgift att skriftlig dokumentation ej stått att uppbringa framstår därför som korrekt.

Alldeles oavsett hur fru E. kan ha beskrivit hur hon upplevde sin personliga situation vid tiden för adoptionen, kan det inte anses försvarligt att Kerstin Cederberg i utredningen för K:s intagning på ungdomsvårdsskola antecknade att fru E. då enligt uppgift var ett "nervvrak" på grund av sin barnlöshet och behandlades med psykofarmaka. Då Kerstin Cederberg till försvar härför anför att beskrivningen var med i utredningen för att ange ett mått på hur efterlängtat barnet var och som en antydan om vilka förväntningar man ställde på det ter detta sig mycket krystat. Om syftet med beskrivningen var det uppgivna måste konstateras att de uttryck härför som valts var så olämpliga och missvisande att också här "rättelse" bör göras genom marginalanteckning i förekommande utredningsexemplar. Jag anser det dock kunna stanna vid detta uttalande från min sida.

Flera av punkterna i makarna E:s anmälan innefattar påståenden om att sakuppgifter i Kerstin Cederbergs utredning är felaktiga. Förutom de redan berörda uttalandena gäller det bl. a. uppgifter angående föräldrarnas uppfostran av K., deras kontakter med de psykologer som haft hand om K. samt de åtgärder som i vissa hänseenden företagits av sociala centralnämnden i Perstorp. Klagomålen ger mig i denna del anledning till följande principiella uttalanden.

Bestämmelser angående utredning i barnavårdsärende lämnas i 14 § barnavårdslagen. Där stadgas bl. a. att utredningen skall åsyfta att allsidigt klarlägga de omständigheter som är av betydelse för ärendets bedömning samt att vad som framkommit vid utredningen av betydelse i ärendet skall uppteckнas i protokoll eller tillvaratagas på annat betryggande sätt. Socialstyrelsen har vidare i Råd och Anvisningar 1964 nr 170 lämnat närmare anvisningar om hur utredning i barnavårdsärende bör bedrivas.

Särskild betydelse för tillvaratagande av den enskildes berättigade an-

språk på att uppgifterna i utredningen skall vara korrekta har bestämmelsen i 15 § förvaltningslagen att den som är part i ärendet skall få tillfälle att ta del i utredningen och bemöta innehållet i denna innan ärendet avgörs. I barnavårdsärende är barn över 15 år samt i princip även dess föräldrar att betrakta som parter. Av 3 § förvaltningslagen följer emellertid att bestämmelsen i 15 § om myndighets skyldighet att kommunicera utredning endast gäller i ärende där fråga är om utövning av befogenhet att för enskild bestämma om förmån, rättighet, skyldighet, disciplinär bestraffning eller annat jämförbart förhållande. Av materialet i föreliggande ärende framgår att det endast var K. som fick del av Kerstin Cederbergs utredning innan nämnden fattade beslut att ansöka om intagning av henne på ungdomsvårdsskola. Som framgår av vad tidigare sagts föreligger emellertid kommuniceringsskyldighet endast då fråga är om myndighetsutövning som sägs i 3 § förvaltningslagen. Något sådant var det då inte fråga om eftersom det är socialstyrelsen som beslutar om intagningen och sociala centralnämnden endast har att göra ansökan härom. Formlig skyldighet att kommunicera utredningen med K:s föräldrar, innan nämnden avgjorde ärendet, förelåg således inte enligt förvaltningslagen. Till följd härav fanns ej heller någon skyldighet för nämnden enligt 19 § barnavårdslagen att bereda dem tillfälle att muntligen yttra sig inför nämnden. Som jag i andra sammanhang framhållit bör emellertid, oaktat någon skyldighet härtill inte föreligger enligt förvaltningslagen, part likväl få ta del av innehållet i utredning innan ärendet avgörs, om detta behövs från utredningssynpunkt. Om makarna E. före nämndens beslut om ansökan om intagning på ungdomsvårdsskola fått tillfälle bemöta innehållet i utredningen, hade kanske de uppkomna meningsskiljaktigheterna kunnat på ett tidigt stadium elimineras. Med hänsyn till den skyndsamhet med vilket ärendet synes ha ansetts böra handläggas av nämnden kan det dock inte läggas Kerstin Cederberg till last att hon ej lät makarna E. få del av sin utredning innan ansökan gjordes hos socialstyrelsen.

Kerstin Cederbergs utredning innehåller flera uttalanden innefattande generella värderingar av beträffande makarna E., främst då fru E., negativ innebörd. Som exempel härpå kan tas det tidigare behandlade uttalandet att fru E. enligt uppgift var ett "nervvrak". Vidare förekommer uttryck som "egenartade uppväxtförhållanden", "dominerande hustru", samt att fru E. var "perfektionist, pedantisk i överkant och dominerande" samt att K. var "andligen kvävd av sin dominerande och egocentriska adoptivmoder".

I socialstyrelsens Råd och Anvisningar 1964 nr 170 sägs på s. 15 bl. a. följande.

"Utredaren bör i rapporten i möjligaste mån lämna konkreta upplysningar och undvika allmänt hållna uttryck. I stället för att tala om vanart, svårfostran, bristande social anpassning etc. bör man beskriva hur dessa företeelser tar sig uttryck i det aktuella fallet. Allmänna värdeom-

dömen bör också undvikas . . . Det är inte säkert, att läsaren har samma värdeskala som utredaren".

Jag vill i sammanhanget även peka på att socialstyrelsen (MF 1973: 90) då det gäller läkarutlåtanden utfärdat vissa anvisningar. I dessa framhålls bl. a. att läkare bör vara försiktig i sitt ordval framförallt då det gäller omdömen om den undersökte. Ehuru förutsättningarna för avfattande av en socialutredning och ett läkarutlåtande ej är helt jämförbara bör även i en socialutredning tas sådan hänsyn så att den enskilde som berörs av denna inte i onödan skall behöva känna sig kränkt.

Jag är medveten om de svårigheter som föreligger att på ett i allas ögon tillräckligt grannlaga sätt beskriva en social bakgrund med dess psykologiska relationer och att göra en allsidig socialutredning med personlighetsvärderande och personlighetsförklarande inslag. Efter att ha tagit del av Kerstin Cederbergs utredning måste jag dock — även med beaktande av dessa svårigheter — konstatera att denna innehåller ett flertal alltför onyanserade värderingar angående fru E. Värdeomdömena har inte underbyggts genom redovisning av faktiska förhållanden som gör dem försvarliga. Med anledning härav vill jag erinra om vikten av att de ovan nämnda riktmärkena i socialstyrelsens Råd och Anvisningar rörande barnavårdsutredningens rätta bedrivande ägnas tillbörlig uppmärksamhet.

Barnavårdsnämnds skyldighet att ingripa till barns skydd

I Blekinge läns tidning fanns den 22 januari 1974 en artikel om misshandel av en tvåårig flicka i Olofström. I artikeln uppgavs att socialnämnden vid flera tillfällen larmats av personer som ansett att barnet inte fått den rätta omvårdnaden samt att en socialtjänsteman sagt att barnet skulle omhändertas om det kom ytterligare en anmärkning rörande barnets skötsel.

Efter att tagit del av tidningsartikeln beslöt JO Wennergren inhämta yttrande från sociala centralnämnden i Olofström.

I sitt svar anförde sociala centralnämnden sammanfattningsvis följande.

Det torde kunna konstateras
att ärendet under mycket lång tid varit aktuellt hos härvarande sociala centralnämnd och att en intensiv tillsyn av barnets förhållanden har kunnat utövas, samtidigt som familjen kunnat erhålla social rådgivning och hjälp
att de intensiva kontakterna med familjen och grannar till dem ej gett anledning befara att barnet tidigare skulle ha misshandlats (barnet har för övrigt under åren mycket ofta varit å socialbyrån i sällskap med någon förälder liksom det ofta anträffats vid hembesök varvid märken efter misshandel med all sannolikhet då skulle ha iakttagits)

att det rent formellt och vid granskning av ärendet i efterhand möjligen kan sägas att hemmet i mars 1973 borde ha ställts under övervakning, men att det samtidigt kan konstateras att de intensiva kontakterna med familjen speciellt tiden oktober 1971—mars 1973 väl motsvarat en sådan och att kontakterna tidvis varit intensiva även därefter
att några klagomål från grannar ej avhörts under år 1973 förrän i november och att då skyndsamt ett antal grannar ånyo hördes om förhållandena samtidigt som förnyade hembesök gjordes
att barnet med största sannolikhet hade varit omhändertaget för samhällsvård även om inte ovannämnda misshandel hade inträffat.

Om den närmare kontakten med familjen och om handläggningen av ärendet från mitten av december 1973 och framåt framgick av svaret i huvudsak följande.

Den 14 dec. 1973 anmälde en person att det den senaste tiden varit mycket bråkigt hos paret med spring av berusade personer, att spritfester av och till förekom, att kvinnan vid ett tillfälle i spritpåverkat tillstånd medföljt "andra karlar" och lämnat dottern hemma hos den likaledes spritpåverkade mannen. Samtliga grannar i huset skulle vara upprörda över det leverne som försiggick i parets lägenhet, vilket man ansåg ej kunde vara nyttigt för dottern. I anledning av inkomna anmälningar skedde den 21 dec. 1973 hembesök, varvid ett allvarligt samtal fördes med mannen och kvinnan. "Barnet välskött och fint som vanligt". Såsom tidigare förnekade eller bagatelliserade paret inkomna klagomål och ansåg dem vara överdrivna eller t. o. m. illasinnade. Den 22 dec. 1973 omhändertogs mannen av polis i bostaden på kvinnans begäran sedan han varit berusad och aggressiv. Den 7 jan. 1974 meddelade socialinspektören vid socialbyrån att han återigen under helgen blivit uppringd av en granne till paret, varvid förhållandena beskrevs såsom alarmerande med ett tidvis intensivt spritmissbruk av bägge parter, varvid det kunde befaras att dottern fick bristande eller ingen tillsyn, eftersom hon ihållande skrek. Med anledning bland annat härav hördes grannar till familjen den 8 jan., 11 jan. och 14 jan. 1974. Hembesök hos paret företogs återigen den 11 jan. 1974 — de hade då på några månader ej avhört sig till socialbyrån — varvid bland annat omtalades att fortsatta spritfester måste leda till att hemmet bedömdes såsom olämpligt och att dottern då skulle omhändertagas för samhällsvård.

Den 16 jan. 1974 hölls en genomgång av ärendet med nämndens ordförande, socialchefen, avdelningschefen och den socialassistent som fortlöpande under åren handlagt ärendet, varvid bland annat meddelades att paret visat sig alldeles oefterrättligt: Några timmar efter hembesöket den 11 jan. 1974 hade paret återigen börjat festa på ett för grannarna mycket störande sätt. Det ansågs att förutsättningar förelåg för barnets omhändertagande för samhällsvård jämlikt barnavårdslagen § 25 a och § 29 och beslutades att utredning härom skulle sammanställas till nämndens nästkommande sammanträde 22 jan. 1974. Vid fara i dröjsmål förklarade sig nämndens ordförande beredd att omgående omhänderta barnet för utredning jämlikt § 30 barnavårdslagen och det förutsattes då att ingripande skulle göras vid nästkommande spritfest och därmed förenade klagomål från grannar. Omhändertagandet för utredning skulle således göras i en akut situation där behovet av ett omedelbart omhändertagande var mer uppenbart för alla parter. Till en granne

till familjen lämnades privata telefonnummer till berörd personal vid socialbyrån att användas vid uppkommande behov under kvällstid. En spritfest förevar också mycket riktigt påföljande dag, dock utan att någon underrättelse härom nådde berörd personal. Istället inkom modern den 18 jan. 1974 med barnet till socialbyrån. Barnet företedde då uppenbara skador av misshandel. På angivelse av modern anhölls omedelbart mannen såsom misstänkt för misshandeln, medan barnet omhändertogs jämlikt 30 § barnavårdslagen medelst ordförandebeslut varefter det efter vistelse på lasarett några dagar överfördes till barnhem. Desstbättre har det visat sig att barnet ej kommer att få några men av misshandeln. I rättsläkarintyget uttalas att "skadorna i sig själva ej varit allvarliga eller livsfarliga".

Bör vidare omnämnas att förnyad kontakt med barnavårdscentralen under januari 1974 gett samma upplysningar som tidigare, dvs. att föräldrarna skött föreskrivna kontroller och att några synbara anmärkningar ej förefanns beträffande skötseln av barnet.

JO Wennergren anförde vid ärendets avgörande följande.

Om barnavårdsnämnd genom anmälan eller på annat sätt får kännedom om fall där åtgärd, som ankommer på nämnden, kan antagas vara påkallad, åligger det nämnden att utan dröjsmål inleda erforderlig utredning därom. Denna skall åsyfta att allsidigt klarlägga de omständigheter som är av betydelse i målet och skall genomföras så skyndsamt som förhållandena betingar. Detta framgår av 14 § barnavårdslagen. Med anledning av denna utredning åligger det sedermera barnavårdsnämnden att föranstalta om de åtgärder som kan befinnas nödvändiga och lämpliga. Föreligger därvid sådana omständigheter som omnämnts i 25 § barnavårdslagen har nämnden således att allt efter omständigheterna förordna om förebyggande åtgärder, exempelvis övervakning (26 §), eller om omhändertagande för samhällsvård (29 §). Emellertid kan förhållandena i en given situation vara sådana att barnet måste tagas om hand redan innan nämnden kan slutligt avgöra frågan. För sådant fall stadgas i 30 § att nämnden får omhänderta den underårige för den utredning som ovan nämnts. Som förutsättning för ett tillfälligt omhändertagande, som för övrigt ej får bestå längre än högst fyra veckor, gäller dels att sannolika skäl för ett ingripande med stöd av 25 § föreligger dels att omhändertagandet anses nödvändigt bl. a. på grund av förefintliga risker för den underåriges hälsa och utveckling. Bedöms förhållandena så alarmerande att ej ens detta provisoriska ställningstagande från nämndens sida kan avvaktas äger nämndens ordförande att omhänderta vederbörande. I sådant fall skall dock frågan underställas nämndens prövning utan dröjsmål och senast inom tio dagar från ordförandens beslut.

I förevarande fall ansågs vid genomgången av ärendet den 16 januari 1974 med sociala centralnämndens ordförande att förutsättningar förelåg för barnets omhändertagande för samhällsvård, jämlikt 25 § a och

29 § barnavårdslagen, och beslutades att utredning härom skulle sammanställas till nämndens nästkommande sammanträde den 22 januari 1974. Omhändertagande enligt 30 § barnavårdslagen övervägdes vid genomgången, varvid nämndens ordförande förklarade sig beredd att vid fara i dröjsmål omgående omhänderta barnet för utredning enligt 30 § barnavårdslagen. Det förutsattes att ingripande skulle göras vid nästkommande spritfest i en akut situation där behovet av ett omedelbart omhändertagande var mer uppenbart för alla parter.

30 § barnavårdslagen är visserligen skriven så att, om sannolika skäl för ingripande med stöd av 25 § föreligger, barnavårdsnämnden "må" i avbidan på att ärendet kan slutgiltigt avgöras omhänderta barnet för utredning, om detta anses nödvändigt t. ex. på grund av förefintliga risker för barnets hälsa. Att besluta om sådant omhändertagande är emellertid inte bara en befogenhet för nämnden utan också en skyldighet. Av nämndens eget yttrande framgår att nämndens ordförande och tjänstemän den 16 januari fann sannolika skäl för att ingripande med stöd av 25 § var påkallat. De i överläggningen deltagande hade då också att pröva om det var nödvändigt på grund av förefintliga risker för barnets hälsa att det omhändertogs för utredning. Fann man att så var fallet var man skyldig att skrida till omhändertagande enligt 30 §. Bedömde man nämndens prövning inte kunna avvaktas utan fara eller allvarlig olägenhet. var ordföranden enligt 11 § barnavårdslagen skyldig att ingripa interimistiskt och omedelbart sammankalla nämnden för att besluta i ärendet.

Såvitt kan utläsas av nämndens svar bedömde man det den 16 januari inte nödvändigt av skyddsskäl med ett ingripande enligt 30 § barnavårdslagen. Nämndens ordförande förklarade sig dock, vilket i och för sig var en självklarhet, beredd att omgående omhänderta barnet för utredning vid fara i dröjsmål. Man måste alltså ha varit medveten om att situationen inte var utan risker för barnet. Riktigheten av bedömningen den 16 januari att det inte var nödvändigt av skyddsskäl att omhänderta barnet för utredning måste starkt ifrågasättas mot bakgrund av vad som var känt om den senaste utvecklingen av parets livsföring. Det hade ju bl. a. upplysts att paret visat sig alldeles oefterrättligt och bara några timmar efter det senaste hembesöket den 11 januari börjat festa på ett för omgivningen mycket störande sätt. Samtidigt märks dock det igenkommande omdömet från hembesök och andra sammanträffanden att barnet var "välskött och fint som vanligt". Vid en efterhandsbedömning när det är känt vad som hände barnet strax efter mötet den 16 januari står det ju helt klart att ordföranden då bort besluta om interimistiskt omhändertagande och att detta bort verkställas samma dag. Det är emellertid lätt att vara efterklok. Även om enligt min mening läget vid denna tidpunkt trappats upp i sådan grad att det rimligen borde ansetts nödvändigt av skyddsskäl att omhänderta barnet omedelbart, anser jag

dock inte att den felbedömning som ordföranden i enlighet härmed gjorde sig skyldig till är att bedöma som så allvarlig att ansvar för tjänstefel skulle kunna komma i fråga. Jag beaktar då att det trots allt måste ha varit svårt att bilda sig en riktig uppfattning om hur stora risker barnet löpte genom parets festande. Samtidigt vill jag emellertid understryka angelägenheten av att barnavårdsnämnden och dess funktionärer noga beaktar det stora ansvar som åvilar dem i fråga om ett barns skydd i en sådan situation som var för handen. Jag vill också framhålla att jag finner planen att "ingripande skulle göras vid nästkommande spritfest och därmed förenade klagomål från grannar" mycket diskutabel. Att avvakta tills paret kunde tas på bar gärning skulle visserligen ha kunnat medföra den fördelen att man fått än starkare underlag för beslut om omhändertagande, men denna synpunkt måste ändå tillmätas underordnad betydelse i jämförelse med vad som var huvudintresset, nämligen att ge barnet det skydd det behövde. Även om barnet dittills såvitt man visste inte tagit direkt skada av de spritfester som ägt rum måste i alla fall en ny spritfest innebära en påtaglig risk för sådan skada. Att då med berått mod vänta på en sådan för att då ingripa var enligt min mening en metod som inte kunde godtas från synpunkten av barnets skydd. Med understrykande än en gång av den stora vikt som måste tillmätas barnets behov av skydd i sådana fall som det här behandlade avslutar jag ärendet med de gjorda uttalandena.

Jämkning av domfäst underhållsbidrag till barn

I dom den 28 juni 1967, som vunnit laga kraft, mellan Sven Lindbeck och hans förutvarande hustru tillerkändes hustrun vårdnaden om parternas två barn, födda 1953 resp. 1958, medan Lindbeck ålades att utge underhållsbidrag med 350 kronor i månaden för varje barn. Detta belopp har sedermera höjts. Åläggandet gällde till dess resp. barn fyllt 18 år.

I skrivelse till JO uppgav Lindbeck att han en tid efter den nämnda domen av olika skäl ej förmådde att betala underhållsbidragen. Barnavårdsnämnden i Vaxholm beviljade då bidragsförskott. Sedermera fick Lindbeck sänkt lön och han och hans förutvarande hustru kom då överens om att underhållsbidragen skulle sänkas på det sättet att hon ej skulle kräva honom på skillnaden mellan utdömt och erlagt underhållsbidrag. Barnavårdsnämnden hade emellertid förbjudit henne att göra överenskommelsen gällande. — Lindbeck framhöll vidare att han periodvis inte kunnat gottgöra barnavårdsnämnden för de bidragsförskott nämnden betalat. Han hade härigenom kommit i skuld till nämnden. Enligt hans noteringar hade dock skulden därefter reglerats genom in-

försel, men det oaktat kvarstod nämndens begäran om införsel och vid tiden för klagomålen ansåg han sig ha betalat mer än han var skyldig nämnden. Denna hade dock ej reglerat sitt mellanhavande med hans förutvarande hustru och nämnden hade ej heller förmått att lämna honom någon fullständig redovisning. Lindbeck hemställde därför om att JO måtte granska huruvida något fel begåtts.

I ett med anledning av klagomålen infordrat yttrande framhöll socialchefen Alice Stéen om handläggningen av frågan om bidragsförskott och införsel för Lindbecks förutvarande hustru, numera fru Dahlén, följande.

I november 1967 begärde fru Dahlén hjälp för att utfå underhållsbidraget för sina barn. Fru Dahlén sökte också bidragsförskott vilket sedan utgått från november 1967.

Efter en ansökan om införsel i lön och beslut därom har herr Lindbeck gjort en framställning om sänkning av underhållsbidraget. I samråd med fru Dahlén begärde barnavårdsmannen den 30 januari 1968 att införselbeloppet skulle sänkas så att endast 400 kr per månad skulle dragas från herr Lindbecks lön. Skulden skulle vila tills vidare. Den 6 augusti skrev barnavårdsmannen åter till kronofogdemyndigheten och begärde att avdragsbeloppet skulle höjas till 500 kr. Fortfarande skulle skulden vara vilande.

Den 12 februari 1969 begärde dåvarande barnavårdsmannen att hela ådömda beloppet skulle erläggas per månad. Skulden tills vidare vilande.

Från december 1971 när underhållsbidraget upphörde för det äldsta barnet har kronofogdemyndigheten automatiskt indrivit medel för avbetalning på skulderna.

Den 29 augusti 1973 överflyttades ärendet från Stockholm till kronofogdemyndigheten i Danderyd, som den 19.9.1973, efter inkomstgranskning beslutade att höja införselbeloppet till 800 kr per månad.

I herr Lindbecks skrivelse 4 stycket uppger han att ett avtal slutits mellan honom och fru Dahlén. Något sådant avtal har aldrig förekommit men i samråd beslutade barnavårdsmannen och fru Dahlén att införselbeloppet skulle sänkas under den tid herr Lindbeck hade kvarskatt.

Barnavårdsnämnden meddelade för egen del som yttrande att något avtal enligt herr Lindbecks påstående aldrig slutits, att tjänstemännen visat herr Lindbeck tillmötesgående under den tid hans ekonomi var svag och att skulden nu med herr Lindbecks förbättrade ekonomi skall betalas.

I frågan om redovisningen av influtna underhållsbidrag medgav Stéen att kravverksamheten tidigare ej kunnat skötas tillfredsställande. Nämnden hade emellertid numera utsett en särskild tjänsteman enbart för detta ändamål. Denne hade granskat även Lindbecks ärende. Därvid hade framkommit att det äldsta barnets konto krediterats vissa belopp oaktat skulden var slutreglerad. Felet hade rättats till på det sättet att överskjutande belopp överförts till det yngre barnets konto såsom avbe-

talning på Lindbecks skuld avseende underhållsbidraget till det barnet i stället.

Lindbeck mötte med påminnelser. Häri vidhöll han att hans förutvarande hustru ej gett nämnden något uppdrag att indriva den skuld som Lindbeck skulle ha fått till henne under den tid "då sänkning av underhållsbidraget var överenskommen".

Barnavårdsnämndens akt avseende de ifrågavarande underhållsbidragen granskades även. Därav framgick bl. a. att Lindbecks förutvarande hustru i fullmakter den 16 november 1967 och 30 augusti 1973 uppdragit åt personal på socialkontoret att hos Lindbeck indriva fastställt underhållsbidrag. Den i Stéens yttrande omnämnda överföringen syntes ha skett den 31 december 1972.

JO Wennergren anförde vid ärendets avgörande följande.

På sätt framgår av 15 § lagen (1964: 143) om bidragsförskott inträder den barnavårdsnämnd som utger bidragsförskott i barnets rätt till underhållsbidrag gentemot den underhållsskyldige till den del förskottet svarar mot fastställt underhållsbidrag. Vidare bör barnavårdsnämnden, enligt 17 § andra stycket, bereda den som äger föra talan för barnet tillfälle att i samband med återkrävande av bidragsförskott utkräva den del av oguldna underhållsbidrag som må överskjuta bidragsförskottet.

Som framgår av det tidigare hade vårdnadshavaren genom fullmakt uppdragit åt barnavårdsnämnden att tillse att även den del av underhållsbidraget som översteg bidragsförskottet erlades. Mot bakgrunden av den nyssnämnda bestämmelsen finns därför ej någon som helst grund för kritik mot det förhållandet att de genom barnavårdsnämndens försorg vidtagna kravåtgärderna omfattat hela det fastställda underhållsbidraget.

Lindbeck har gjort gällande att det "slöts avtal mellan mig och min f d fru att underhållsbidraget skulle sänkas i avvaktan på att jag fick högre inkomst" och att "i överenskommelsen ingick att någon skuld på mellanskillnaden mellan det utdömda underhållsbidraget och det jag faktiskt betalade ej skulle uppkomma". Stéen har häremot anfört att vad som förekommit var att "i samråd beslutade barnavårdsmannen och fru Dahlén att införselbeloppet skulle sänkas under den tid herr Lindbeck hade kvarskatt".

Av handlingarna i ärendets akt framgår följande. På kravkortet har den 30 januari 1968 antecknats: "Beviljad jämkning av underhållsbidrag t. v. till 200: —/mån. o. barn." Enligt brevkopia tillskrev socialassistenten E. Sörling samma dag kronofogdemyndigheten i Stockholm och anförde.

Efter framställning från herr Lindbeck om tillfällig sänkning beträffande underhållsbidrag för barnen Sven Göran, f. 531224, och Barbro

Elisabeth, f. 581107, till vilka barn Lindbeck har underhållsskyldighet med 350: —/mån. och barn, har modern fru Sonja Dahlén i samråd med undertecknad medgivit en sänkning fr. o. m. 1 februari 1968 och intill dess denna jämkning av undertecknad återkallas. Vad beträffar Lindbecks skuld å kr. 1 400 för november och december 1967 får den tills vidare ligga vilande. Vår begäran är alltså att kronor 400/mån. drages från Lindbecks lön tills vidare.

Den 6 augusti 1968 skrev hon vidare följande till kronofogdemyndigheten.

Då herr Lindbeck i januari i år begärde framställning om tillfällig sänkning av underhållsbidraget, motiverades framställningen med att herr Lindbeck hade stor restskatt att erlägga och ansåg sig icke kunna klara underhållsskyldigheten. I vårt brev av den 30/1 1968 beviljades även en sänkning till 200: —/barn och månad och med skulden tills vidare vilande.

Då det nu kan antagas att herr Lindbeck har sin skatt erlagd, har barnens moder fru Sonja Dahlén i samråd med undertecknad kommit överens om att, så fort ett nytt införselbeslut kan komma till stånd, höja herr Lindbecks underhållsskyldighet till 250: —/mån. och barn, alltså 500: —/mån. Herr Lindbecks skuld från 1967 får tills vidare vara vilande.

På kravkortet har vidare den 11 februari 1969 antecknats: "Fru Dahlén ringer och meddelar att hon fr. o. m. den 1 mars vill ha 700: —/mån. enl. dom." Socialassistenten Anne-Marie Risemalm skrev påföljande dag följande till kronofogdemyndigheten.

Undertecknad anhåller om ändring av införselbeslut av den 20/8-68, från nuvarande 500: —/mån till 700: —/mån. Enligt dom den 28/6-67 är fadern underhållsskyldig med 350: —/mån/barn.

Barnens mor gick tidigare frivilligt med på en sänkning av underhållsbidraget, men anser nu att hr. Lindbecks ekonomiska situation förbättrats, varför hon i fortsättningen vill ha hela underhållsbidraget. Hr. Lindbecks uppkomna skuld får tills vidare vara vilande.

De fullmakter Sonja Dahlén utfärdat till Sörling den 16 november 1967 och till Ulla Lager den 30 augusti 1973 att vidta erforderliga åtgärder för att utkräva och uppbära fastställt underhållsbidrag ger ingen upplysning om begränsning av underhållsbidraget för tiden mellan den 30 januari 1968 och den 1 mars 1969. Lindbeck har emellertid i sin JO-anmälan uppgivit att Sonja Dahlén var villig att skriftligen bekräfta sänkning av underhållsbidraget för denna tid. Socialchefen skulle emellertid förklarat sig ej villig att godta en sådan bekräftelse.

Lindbeck har tydligen uppfattat det så att vad som överenskoms i januari 1968 mellan honom och Sonja Dahlén var att underhållsbidraget till barnen för kommande tid tills vidare skulle minskas från det i äktenskapsskillnadsdomen bestämda beloppet 350 kr per barn och månad till 200 kr per barn och månad. I barnavårdsnämndens handlingar talas också om jämkning av underhållsbidraget.

Hinder möter i och för sig inte mot att överenskommelse träffas mellan den underhållsskyldige och den underhållsberättigades förmyndare om en jämkning av ett domfäst underhållsbidrag. Av familjesociala skäl är avtalsfriheten dock begränsad såtillvida som överenskommelsen ej betager den underhållsberättigade möjligheten att åter göra anspråk på det högre underhållet. I 7 kap. 7 § föräldrabalken stadgas sålunda att avtal angående fullgörande för framtiden av underhållsskyldighet ej utgör hinder för den underhållsberättigade att göra gällande rätt till högre underhållsbidrag. Häri får anses ligga att en överenskommelse om jämkning när som helst kan sägas upp av den underhållsberättigades förmyndare med krav på att underhållsbidraget skall erläggas enligt domen.

När det gäller förmyndares möjlighet att på den underhållsberättigades vägnar efterge krav på underhållsbidrag märks att enligt 15 kap. 14 § föräldrabalken en förmyndare ej får ge bort den omyndige tillhörig egendom, såvitt ej fråga är om sedvanliga skänker, vilkas värde ej står i missförhållande till myndlingens villkor. Det har mot bakgrund härav uttalats (Walin, Kommentar till föräldrabalken andra uppl. s. 149) att en vårdnadshavare ej kan i mera väsentlig mån, utan skälig motprestation, avstå från barnets rätt till underhållsbidrag. Sörjer vårdnadshavaren för att barnet ej blir lidande av en jämkning av underhållsbidraget genom att vårdnadshavaren samtidigt tar på sig en större del av försörjningsbördan som kompensation, måste arrangemanget dock anses invändningsfritt från det underhållsberättigade barnets synpunkt.

Av utredningen framgår ej klart om Sonja Dahlén gått med på en jämkning av underhållsbidraget för tiden februari 1968—februari 1969 eller om hon bara gått med på en jämkning av införselbeloppet. Det ankommer inte på mig att pröva innebörden av överenskommelsen mellan Sonja Dahlén och Lindbeck. Enligt 17 § bidragsförskottslagen bör barnavårdsnämnden bereda den, som äger föra talan för barnet, tillfälle att i samband med återkrävande av bidragsförskott utkräva den del av oguldna underhållsbidrag, som kan överskjuta bidragsförskottets belopp. Det är sålunda Sonja Dahlén som bestämmer hur mycket av oguldna underhållsbidrag överskjutande bidragsförskotten som skall utkrävas. Hittills har Sonja Dahlén emellertid inte gentemot barnavårdsnämnden gett uttryck för annat än att nämnden med stöd av fullmakt från henne skall indriva resterande underhållsbidrag enligt domen utan någon särskild begränsning av beloppen för tiden februari 1968—februari 1969. Någon kritik kan därför ej riktas mot barnavårdsnämnden för att man sökt införsel för utbekommande av resterande underhållsbidrag enligt domen också för denna tid. På grund härav och då min granskning i övrigt inte ger vid handen att något som påkallar mitt ingripande förekommit, avslutar jag ärendet härmed.

Sjukvård m. m.

Framställning till Konungen angående omhändertagande av alkoholhaltiga drycker, berusningsmedel m. m. på psykiatriska sjukhus och omsorgsvårdens specialsjukhus

I en den 25 juni 1974 dagtecknad framställning till Konungen anförde JO Wennergren följande.

I 3 § lagen (1958: 205) om förverkande av alkoholhaltiga drycker m. m. föreskrivs att egendom som förklaras förverkad enligt lagen skall i den mån så ej förut skett bevisligen förstöras eller försäljas efter vad i 2 § är stadgat om beslagtagen egendom. I 2 § sägs bl. a. att beslagtagen egendom får bevisligen förstöras om dess värde är ringa eller egendomens förstörande eljest måste anses försvarligt. I annat fall får egendomen försäljas, rusdrycker till det i rusdrycksförsäljningsförordningen omnämnda partihandelsbolaget, öl till tillverkare av sådan vara och annan egendom på sätt som med hänsyn till egendomens beskaffenhet finnes lämpligt. Belopp, som erhållits vid försäljning av beslagtagen egendom, tillfaller kronan.

I 63 § lagen (1954: 579) om nykterhetsvård (nykterhetsvårdslagen) stadgas att alkoholhaltiga drycker eller andra berusningsmedel, som påträffas hos eller ankommer till den som är intagen på allmän vårdanstalt för alkoholmissbrukare, får omhändertas av föreståndaren för anstalten. Föreståndaren får även omhänderta alkoholhaltiga drycker eller andra berusningsmedel som utan att känd ägare därtill finns påträffas inom anstalten. Vad som sagts om omhändertagande av berusningsmedel får tillämpas även i fråga om injektionsspruta eller kanyl som kan användas för insprutning i människokroppen. Med egendom som omhändertagits enligt lagrummet skall förfaras på sätt föreskrivs i förutnämnda 3 § 1958 års lag. Belopp, som erhållits vid försäljning av omhändertagen egendom, tillfaller kronan. Mot föreskrifterna i 63 § nykterhetsvårdslagen svarande bestämmelser finns i 88 a § lagen (1960: 97) om samhällets vård om barn och ungdom (barnavårdslagen) beträffande den som är intagen i barnhem eller åtnjuter vård inom ungdomsvårdsskola eller vid utskrivningsavdelning som tillhör sådan skola samt i 63 § lagen (1974: 203) om kriminalvård i anstalt.

I propositionen med förslag till lag om förverkande av alkoholhaltiga drycker m. m. (prop. 1958: 80 s. 13) anförde departementschefen följande.

I 27 § stadgan för allmänna vårdanstalter för alkoholmissbrukare föreskrives bl. a. att, om till anstalten ankommande försändelse innehål-

ler alkoholhaltig dryck, försändelsen skall omhändertagas av föreståndaren för anstalten.

I ett remissyttrande har påpekats att denna bestämmelse ej utesluter möjligheten att föreståndaren kan nödgas utlämna sådan dryck till intagen i samband med dennes utskrivning från anstalten. Detta är naturligtvis en högst otillfredsställande ordning. Alkoholhaltiga drycker, som påträffas hos den som är intagen på vårdanstalt för alkoholmissbrukare, bör enligt min åsikt få omhändertagas av föreståndare med befogenhet för denne att förfara med drycken som om densamma vore förverkad.

Med anledning härav infördes bestämmelserna om omhändertagande av alkoholhaltiga drycker i 63 § nykterhetsvårdslagen. I propositionen med förslag till narkotikastrafflag m. m. (prop. 1968: 7 s. 124) anförde departementschefen att det fanns behov av omhändertagande även av andra berusningsmedel än alkoholhaltiga drycker på allmänna vårdanstalter för alkoholmissbrukare och på ungdomsvårdsskolor och andra barnavårdsanstalter. Han framhöll även att det bland dem som är intagna på fångvårdsanstalt, allmän vårdanstalt för alkoholmissbrukare och barnavårdsanstalt finns personer som missbrukat eller missbrukar narkotika. Det var uppenbarligen högst otillfredsställande om injektionssprutor eller kanyler som påträffas hos eller ankommer till sådana personer skulle behöva återlämnas till dem då de lämnade anstalten. På grundval av dessa överväganden infördes de regler om omhändertagande av berusningsmedel, injektionssprutor och kanyler som redovisats ovan.

Sedan jag i ett ärende om brevcensur på Karsuddens sjukhus, som gällde kvarhållande av ett brev som chefläkaren Siwart Bergqvist misstänkte innehålla stulna bilnycklar m. m., uttalat att någon befogenhet att kvarhålla det som misstänks vara stöldgods som en service åt polisen kunde jag inte finna att en överläkare har vare sig enligt rättegångsbalken eller enligt lagen (1966: 293) om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall (LSPV), anmälde Bergqvist för polisintendenten i Katrineholms polisdistrikt att han under årens lopp omhändertagit åtskilliga föremål såsom sprit, tillhyggen, brottsverktyg o. d. vilka aldrig blivit återlämnade till patienterna utan fanns förvarade i tre skåp på klinikföreståndarens tjänsterum. Bergqvist begärde en prövning av huruvida hans åtgärder beträffande de omhändertagna föremålen var att anse som tjänstefel eller ej. Med anledning av anmälan upprättades genom polisens försorg en förteckning av föremålen i sammanlagt 331 poster. Bland desamma fanns ett sextiotal flaskor med alkoholhaltiga drycker och en del andra berusningsmedel samt ett fyrtiotal injektionssprutor och kanyler jämte ett antal knivar och andra föremål, som kan användas som vapen, och inbrottsverktyg av skilda slag. Länsåklagaren S. Jansson beslöt den 6 juni 1974 att någon förundersökning inte skulle inledas, enär brott inte syntes föreligga.

Enligt 13 § LSPV får den som är intagen på sjukhus med stöd av la-

gen underkastas det tvång som är nödvändigt med hänsyn till ändamålet med vården eller för att skydda honom själv eller omgivningen. Med stöd av denna bestämmelse kan överläkaren omhänderta föremål som ankommer till eller anträffas hos en patient och som överläkaren av vårdskäl anser nödvändigt att skilja från patienten under dennes vistelse på sjukhuset. Bestämmelsen ger sålunda i praktiken överläkaren samma befogenhet att omhänderta alkoholhaltiga drycker och andra berusningsmedel samt injektionssprutor och kanyler som tillkommer föreståndare och motsvarande enligt 63 § nykterhetsvårdslagen, 88 a § barnavårdslagen och 63 § lagen om kriminalvård i anstalt. Däremot saknas motsvarighet till de i dessa lagrum intagna föreskrifterna om hur skall förfaras med den omhändertagna egendomen. Läget är här alltså detsamma som det var före 1958 års lagändring på de allmänna vårdanstalterna för alkoholmissbrukare. Överläkaren "kan nödgas utlämna sådan — — — till intagen i samband med dennes utskrivning från anstalten". Ett dylikt sakernas tillstånd är naturligtvis som anfördes av departementschefen såväl i 1958 års proposition som i 1968 års proposition "högst otillfredsställande".

I detta sammanhang finns det också anledning att se på lagen (1967: 940) angående omsorger om vissa psykiskt utvecklingsstörda (omsorgslagen) och erinra om att enligt 31 kap. 3 § brottsbalken vård kan beredas en psykiskt utvecklingsstörd i omsorgsvårdens specialsjukhus med stöd av domstols förordnande. Bland dem som sålunda överlämnas till vård i specialsjukhus av domstol eller tas in på sådant sjukhus oberoende av samtycke enligt 35 § omsorgslagen finns åtskilliga som har alkohol- och narkotikaproblem. I omsorgslagen saknas emellertid motsvarighet till den laga befogenhet att underkasta patienterna tvång som getts överläkaren m. fl. i 13 § LSPV. Ej heller finns någon motsvarighet till de i 63 § nykterhetsvårdslagen, 88 a § barnavårdslagen och 63 § lagen om kriminalvård i anstalt medgivna befogenheterna.

Vid jämförelse med den noga reglerade ordning för omhändertagande av alkoholhaltiga drycker, andra berusningsmedel samt injektionssprutor och kanyler som tillskapats för nykterhetsvården, barnavården och kriminalvården framstår det som en betänklig brist att frågan är så ofullständigt reglerad för den slutna psykiatriska vårdens och omsorgsvårdens del. Bristen kan som framgår av vad som upplysts rörande förfaringssättet på Karsuddens sjukhus inte undgå att vålla rättsosäkerhet för patienterna och villrådighet för överläkarna. Enligt min mening bör därför bristen snarast möjligt botas lagstiftningsvägen.

Bland på Karsuddens sjukhus omhändertagna övriga saker fanns också saker som upphittats inom sjukhusområdet och som saknade känd ägare. Med sådana torde böra förfaras på sätt är föreskrivet i lagen (1938: 121) om hittegods. Vad gäller inbrottsverktyg o. d. märks att föremål, som på grund av sin särskilda beskaffenhet och omständighe-

terna i övrigt kan befaras komma till brottslig användning, kan förklaras förverkade enligt 36 kap. 3 § brottsbalken. I fråga om nu nämnda typer av omhändertagna föremål synes det därför vara tillräckligt sörjt i lagstiftningen.

Med stöd av den befogenhet som tillkommer mig enligt instruktionen för riksdagens ombudsmän får jag under hänvisning till det anförda framlägga de berörda spörsmålen för den åtgärd till vilken Eders Kungl. Maj:t kan finna framställningen föranleda.

Fråga om disciplinär åtgärd mot distriktsläkare för utfärdande av vårdintyg enligt lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall och mot överläkare för beslut om intagning enligt samma lag på grundval av detta intyg

I skrivelse till JO den 3 januari 1973 anhöll I. L. om dennes prövning av ett av distriktsläkaren i Västanhede Stig Almgren den 14 augusti 1969 jämlikt 5 § lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall utfärdat vårdintyg. Hon anhöll vidare om prövning huruvida intagning av henne samma datum på Ulleråkers sjukhus varit befogad eller om t. f. överläkaren Gunnar Götestam, som fattade beslut om intagning, därmed gjort sig skyldig till tjänstefel. Genom beslut den 26 oktober 1973 anmälde JO Wennergren på anförda skäl jämlikt 2 § instruktionen för riksdagens ombudsmän ärendet till medicinalväsendets ansvarsnämnd för handläggning.

I beslut den 5 juli 1974 anförde ansvarsnämnden:

Av handlingarna i ärendet framgår i huvudsak följande.

På grundval av ansökan den 14 augusti 1969, undertecknad av I. L:s make S. L. och vårdintyg utfärdat samma dag av Almgren intogs I. L. genom polishandräckning för vård på Ulleråkers sjukhus. Beslut om intagning hade dessförinnan fattats av Götestam, då t. f. överläkare, efter att han delgetts vårdintygets innehåll per telefon från Almgren. Den 18 augusti, således fyra dagar efter intagningen, fann tjänstgörande överläkaren Rolf Sjöström vid sin bedömning, att indikationer ej längre förelåg för I. L:s kvarhållande på sjukhuset oberoende av eget samtycke. Hon kvarstannade emellertid på sjukhuset för fortsatt frivillig vård t. o. m. den 28 augusti 1969.

I 5 § lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall anges, att ansökan om intagning skall göras skriftligen och att till denna skall fogas ett vårdintyg, vilket skall innehålla *dels* uttalande att sannolika skäl föreligger för att den som ansökningen avser lider av psykisk sjukdom och för att sluten psykiatrisk vård är oundgängligen påkallad med hänsyn till sjukdomens art och grad och till någon eller några av de i 1 §

första stycket a)—d) angivna omständigheterna, *dels* redogörelse för sjukdomen och de omständigheter i övrigt som föranleder vårdbehovet. Behörig att utfärda vårdintyg är enligt 6 § samma lag legitimerad läkare eller den som utan att vara legitimerad är förordnad att uppehålla befattning som läkare i allmän tjänst och genomgått för medicine licentiatexamen föreskriven kurs i psykiatri. Vårdintyg får endast utfärdas i omedelbar anslutning till personlig undersökning av den som ansökningen avser och får ej vara äldre än en månad. Överensstämmer ansökan och vårdintyg med nämnda bestämmelser, får den som ansökningen avser enligt 8 § nämnda lag oberoende av eget samtycke efter beslut av överläkare, eller den som delegerats beslutanderätt i denna fråga, intagas på sjukhus.

Ansvarsnämnden, som ej äger pröva ersättningsanspråk, gör i ärendet i övrigt följande bedömning.

Utredningen ger vid handen att såväl I. L., hennes make och ett av makarnas barn under åren 1961—1970 råkat i psykiska sjukdomstillstånd av sådan svårighetsgrad att sjukhusvård blivit nödvändig. Sjukdomstypen har i I. L:s och barnets fall varit mano-depressiv och de har båda vid vartdera ett tillfälle måst beredas sluten psykiatrisk vård oberoende av eget samtycke. I S. L:s fall har sjukdomen varit av lindrigare art och uppfattats som övervägande betingad av yttre påfrestningar. Familjen L. har under de aktuella åren varit utsatt för påfrestningar dels i fråga om S. L:s arbetsförhållanden och dels genom stridigheter mellan makarna, vilka i anslutning till den i ärendet aktuella intagningen kulminerade i hemskillnadsansökan.

Vad först beträffar de formella förutsättningarna för Götestams beslut att intaga I. L. för vård på Ulleråkers sjukhus, finner nämnden, att dessa var uppfyllda i enlighet med gällande bestämmelser. Sålunda förelåg en skriftlig ansökan undertecknad av därtill behörig person och ett av legitimerad läkare efter personlig undersökning utfärdat vårdintyg vari uttalades, att sannolika skäl förelåg för att I. L. vid detta tillfälle led av psykisk sjukdom av sådan art och grad att sluten psykiatrisk vård var oundgängligen påkallad. — Det kan ej anses att Götestam haft grundad anledning att ifrågasätta riktigheten av slutsatsen i vårdintyget.

Vidkommande härefter frågan om I. L:s vårdbehov finns — utöver vad som framgår av vårdintyget och i hennes egen sjukjournal — i journal från Ulleråkers sjukhus beträffande hennes ovannämnda barn, som vid tidpunkten i fråga vårdades på sjukhuset, en daganteckning den 13 augusti 1969, att I. L. gjorde "ett något osammanhängande och förvirrat intryck" under telefonsamtal med en läkare sagda dag och att samtalet ledde in på "ändlösa resonemang" om vissa förhållanden. Genom uppgifterna i vårdintyget och i Almgrens yttrande i förening med nyssnämnda journal om daganteckning finner ansvarsnämnden sig ej böra rikta kritik mot Almgrens uttalande att sannolika skäl förelåg för att

I. L. den 14 augusti 1969 led av psykisk sjukdom av sådan art och grad att sluten psykiatrisk vård var oundgängligen påkallad även oberoende av hennes samtycke. Denna slutsats vinner ytterligare stöd i det förhållandet, att de facto sluten psykiatrisk vård med I. L:s samtycke meddelades till den 29 augusti 1969 samt att särskild medikation i syfte att förebygga sjukdomsrecidiv rekommenderades vid utskrivningen.

I anslutning till det anförda finner ansvarsnämnden att varken Almgren eller Götestam vid sin handläggning av I. L:s fall kan anses ha gjort sig skyldig till fel eller försummelse. Vad i ärendet förevarit föranleder därför ingen nämndens åtgärd.

Saken föranledde ej vidare åtgärd från JO Wennergrens sida.

Gåvor från patient till sjukvårdspersonal

I en skrivelse uppgav ämnesläraren Bo Benning att hans moder Elna Benning sedan drygt ett år vårdats på Värnhems sjukhus avdelning 7 och att hon avlidit där den 10 juli. Han begärde prövning av dels det sätt på vilket han underrättats om dödsfallet och dels av det förhållandet att läkare och personal på sjukhuset mottagit gåvor av hans moder. Efter remiss till sjukvårdsdirektören vid Malmö sjukvårdsförvaltning, Willy Dannborg, inkom denne med utredning och yttranden av styresmannen, överläkaren Ingeborg Olsen, överläkaren Lars-Eric Cato och avdelningsföreståndaren Berit Larsson. Med anledning av vad som därvid framkom om mottagandet av gåvor beslöts om kompletterande utredning genom förhör. Avdelningsdirektören Tore Samuelsson vid riksdagens ombudsmannaexpedition höll härefter förhör med Benning, överpostexpeditören Sune Skogh, sjuksköterskan Birgitta Carlsson, överläkaren Lars-Eric Cato, leg. läkaren Fran Kolarič, avdelningsföreståndaren Berit Larsson och sjukvårdaren Peter Häggström. Ärendet remitterades sedan till socialstyrelsen för yttrande med ledning av särskild remisspromemoria. Svar inkom, vilket beslutats av tjänsteförrättande generaldirektören Hedengren i närvaro av avdelningscheferna Alsén och Sälde, byråcheferna Andersson, Langton och Näslund, medicinalråden Grunewald och Roos, föredraganden i rättspsykiatriska planeringsärenden m. m. Anderson samt byrådirektören Lundgren, föredragande.

I sin anmälan uppgav Benning att hans moder såväl före som under sin vistelse på sjukhuset ägnat sig åt att sälja olika slags dukar. Vid besök i oktober 1972 meddelades han av en sjuksköterska att det måste bli slut på dukarna då hans mor frikostigt delade ut dukar för 75—100 kr/st. till sjukhusets personal inklusive läkare. Läkarna tillsade personalen att ej ta emot mer dukar men trots detta och trots att moderns skul-

der för dukar växte hos leverantören fortsatte mottagandet av gåvor från läkares och personals sida. Han undrade om det var rimligt att personal, som har till yrke att vårda gamla, skulle ta emot gåvor i sådan omfattning av en svårt sjuk och senil äldre människa. Då han talade med modern om saken fick han alltid samma svar. "Man måste ge för att de ska vara snälla." Det var skrämmande hur en svårt sjuk människa måste köpa sig vänlighet på ett modernt sjukhus i Sverige. Benning påtalade också att manlig personal lånat pengar av modern, visserligen bara små belopp men det kunde inte vara rätt att utnyttja fattiga folkpensionärer på detta sätt.

I sitt yttrande över anmälan anförde Cato i denna del.

Betr. gåvor från pat. till personal bedömer vi pats omdöme. I detta fallet har fru Benning under hela sjukdomstiden bedömts som klar och redig och därför kapabel att själv bedöma dylika angelägenheter. Fru Benning har under sjukdomstiden varit föremål för intensiv behandling och synes ha varit synnerligen tillfredsställd med vården och ville med sina gåvor uppmuntra personalen.

Olsen anförde i anslutning härtill.

Vad beträffar gåvor från patient till personal hänvisar jag till dr Catos redogörelse. Det framkommer av denna, att fru Benning var mycket nöjd med behandlingen på sjukhuset och att hennes gåvor till personalen är att betrakta som uppmuntrande och inte som något försök att köpa vänlighet. Denna beskyllning från herr Bennings sida anser jag vara helt orimlig. Det är inte heller lätt för personalen att avböja en gåva från en patient, då detta ofta missförstås av patienten och tolkas som om man skulle försmå gåvan.

Från utsagorna vid de av Samuelsson hållna förhören antecknas här följande.

Benning: Hans mor hade under flera år sålt dukar åt överpostexpeditören Sune Skogh, som hade en firma för import från Tyskland. Det var dukar av en speciell karaktär i prisklass mellan 75 och 100 kronor. När modern kom till Värnhems sjukhus fortsatte hon att sälja dukar till bekanta för att dryga ut sin knappa pension. Hon gav också under hösten och sommaren 1972 bort en mängd dukar till personalen på sjukhuset. Det rörde sig om dukar för hundratals kronor. I oktober 1972 häftade modern i skuld hos leverantören med cirka 500 kronor. Benning tog då upp saken med doktor Kolarič. Denne förklarade att han var mycket bekymrad över dessa dukar som delats ut till personalen och att han vid upprepade tillfällen tillsagt personalen att de inte fick ta emot dukar av fru Benning med tanke på att hon kanske eventuellt saknade medel att betala med. Benning hade också bett Skogh ta bort dukarna från sjukhuset. Trots detta fortsatte bortskänkandet av dukar till personal och läkare och han var själv vittne till när Cato mottog dukar vid nyåret 1972—73. Personal på sjukhuset hade också köpt dukar till reducerade priser med avbetalningar på 5—10 kronor i månaden. På fråga till modern, som var mycket givmild, varför givandet av dukar var så utbrett brukade hon svara att man måste ge för att få vänlighet. Cato hade vid

flera tillfällen erhållit dukar och andra gåvor av fru Benning. Också Kolarič hade tagit emot sådana saker senast julen 1972. Vidare hade säkert de flesta bland biträdespersonalen på avdelning 7 tagit emot dukar. Säkerligen hade 10—15 stycken dukar getts bort. Benning förklarade sig ej veta om någon vid sjukhuset mottagit andra presenter än dukar av hans mor frånsett från sådant som kan ätas, t. ex. choklad. Hans mor hade dock sagt att hon gett Cato en del saker för att visa tacksamhet för vården på sjukhuset men vad det var för saker hade hon inte talat om. Benning veterligt hade det endast vid ett tillfälle förekommit att personal lånat pengar av modern. Det var en sjukvårdare som lånat 25 kronor. Då Benning talat med Kolarič om möjligheten att ställa modern under förmyndare eller god man hade Kolarič förklarat att han bedömde det som lämpligt och skulle stötta saken. Han ansåg alltså hennes psyke vara så labilt att det fanns skäl att få någon utanför sjukhuset som tog ansvaret för hennes handlande. Med tanke på att hans mor var väldigt dålig och stundtals djupt deprimerad avstod emellertid Benning från att låta henne bli fråntagen rätten att vara myndig.

Skogh: Han hade sedan 6—7 år haft affärsförbindelse med fru Benning och levererat dukar. Sortimentet omfattade totalt mellan 90 och 100 olika färger, kvaliteter och storlekar. Utförsäljningspriserna låg mellan 34 kronor och 132 kronor. Hur många dukar han levererat sedan fru Benning intagits på Värnhems sjukhus kunde han ej uppge. Sedan han efter makens död blivit ombedd att sköta hennes ekonomi hade han som regel besökt fru Benning en gång i veckan. Dukar hade han dock inte med sig mer än en gång i månaden. Han hade hört talas om att fru Benning gav bort dukar men kände med säkerhet bara till ett fall. Fru Benning hade i detta fall bett honom skicka en duk till Cato. Han ville minnas att det gällde en relativt stor duk, som fru Benning köpt av honom för 85 kronor minus 40 % som var hennes vanliga inköpsrabatt från honom. Tillsammans med fru Benning gjorde han revision av duklagret var fjortonde dag eller en gång i månaden. Han visste att fru Benning sålde dukar till personalen. Det var inte otänkbart att fru Benning vid ett sådant tillfälle under hösten 1972 häftade i skuld till honom med omkring 500 kronor. Han hade dock aldrig anledning att betvivla hennes ekonomi och han kunde inte erinra sig att han skulle sagt något sådant till Benning. Pensionen flöt ju regelbundet in. Fru Bennings omdöme fram till en vecka före bortgången och hennes intellekt var det absolut inget fel på. Hennes ekonomi förbättrades under tiden på Värnhems sjukhus och något ekonomiskt trångmål var hon ej i.

Syster Birgitta: Hon hade tjänstgjort på avdelning 7 från augusti 1971 till mars 1973. Hon kände till att fru Benning både sålde dukar och gav bort dukar till personal och läkare. Man fick hjälpa henne med att skriva adresser och skicka iväg dukarna till olika sjukhus, t. ex. till överläkare vid allmänna sjukhuset i Malmö. Det var svårt att bedöma antalet dukar som gavs bort men det kan ha rört sig om 50—100. Under ronden någon gång hade hon gett bort en duk till avdelningsläkaren och överläkaren hade fått åtminstone en duk. Fru Benning var så rädd att människor inte skulle vara snälla mot henne. Därför ville hon gärna ge bort saker även blommor t. ex. Själv hade syster Birgitta fått en blomma anonymt en gång. Det var fru Benning som skickat blomman som tack för god vård som det stod. Då fru Benning gav bort av sina dukar för att de skulle vara snälla mot henne var det klart att då fick de ju dåligt samvete och då blev det att de fjäskade litet för henne och stod därinne

och pratade med henne ofta och gick in till henne. Hon ville dock därmed inte säga att det blev någon ändring i vården. Köpte man dukar av fru Benning fick man rabatt, ungefär 15—20 kronor. Syster Birgitta hade själv fått en duk och köpt två. Avdelningssköterskan syster Berit hade en dag, antagligen i oktober 1972 strax efter det Benning talat med Kolarič, sagt till syster Birgitta att de fick tänka på att säga till personalen och även prata med fru Benning om att det måste bli slut på bortskänkandet av dukar. Fru Benning hade då lovat att inte ge bort dukar i fortsättningen. Det blev en ändring efteråt men fru Benning försökte ge syster Birgitta en duk till men hon avvisade det. Det hade varit tal om omyndigförklaring av fru Benning men Kolarič hade varit helt emot det för hon var vid sina sinnens fulla bruk. Syster Birgitta ansåg själv fru Benning fullt kapabel att besluta i frågorna om gåvor. Enligt vad hon visste var det enbart dukar fru Benning skänkt bort. Lämnad Bennings uppgift att det enligt verifikationerna i moderns bokföring kan ha rört sig om 10—15 dukar som getts bort förklarade syster Birgitta att hon kanske fått en känsla av att det gavs bort fler dukar än som faktiskt var fallet. Det kunde därför stämma vad Benning uppgett. Hon visste att fru Benning skulle opereras för starr på Allmänna sjukhuset och hon skickade en duk till, såvitt syster Birgitta förstod, den läkare som skulle göra operationen på ögonkliniken.

Kolarič: Han kände till att fru Benning sålde borddukar till personal på sjukhuset och att hon även gett några i gåva till vissa personer som sjukvårdsbiträden, sjuksköterskor och läkare. När fru Benning gav en duk till honom hade han velat betala men fru Benning blev nästan ledsen över att han inte ville ta emot gåvan från henne och då tog han den och tackade och sedan fick han en duk till vid slutet av 1972. Benning hade själv kommit med två borddukar till Cato och honom och överlämnat dem som present och med önskan om en god jul och god fortsättning samt som tack för god vård som modern fått. Det kunde röra sig om kanske tio dukar som fru Benning sålt på avdelningen. Han hade sagt till henne att sluta med att sälja dukar där. Han hade också uppmanat henne att sluta med att ge bort dukar till personalen och fru Benning hade lovat rätta sig härefter. Anledningen var att han var rädd att det skulle missbrukas eller att någon skulle säga att fru Benning sålt sina dukar på icke legalt sätt. Benning hade frågat honom vad han skulle göra för att få modern att sluta med att sälja och ge bort dukar. Kolarič hade svarat att de inte kunde göra något då hon var helt klar trots sina känslomässiga svängningar. Bennings uppgift att Kolarič skulle varit villig medverka till en omyndigförklaring måste bygga på en missuppfattning från hans sida.

Syster Berit: När hon kom till avdelningen i september 1972 blev hon informerad om att fru Benning höll på med försäljning av dukar till bl. a. personalen som någon slags terapi. Dessutom fick hon reda på att fru Benning skänkt bort en del dukar till personal och bekanta. I samband med detta informerade syster Berit personalen om det olämpliga i att ta emot presenter av patienter vad det vara månde. Det var många som tyckte det var pinsamt att ta emot dessa presenter. De gjorde ju sitt arbete efter bästa förmåga och alla patienter fick samma vård oberoende av om de gav presenter eller ej. Hon hade även sagt detta till fru Benning vid ett tillfälle och bett henne att hon inte skulle ge dem dukar som presenter utan att de hellre ville köpa av henne.

Per telefon har kompletterande uppgifter inhämtats från syster Berit

huruvida hon själv vid något tillfälle tagit emot någon duk som gåva. Hon har då meddelat att hon vid jultiden 1972 fått en duk av fru Benning. Den torde ha legat i prisklass omkring 75 kronor. Hon hade först inte velat ta emot duken som gåva utan velat betala för den men fru Benning hade sagt att hon skulle bli mycket ledsen om hon inte fick ge duken och till och med uppfatta det som en skymf. Syster Berit hade då givit vika men samtidigt betonat att gåvan inte fick påverka vården. Fru Benning hade sagt att det förstod hon men hon ville absolut få ge bort duken som julgåva.

Cato: De hade haft frågan om gåvor uppe till diskussion på sjukhuset och varit överens om att, om det gäller gåvor av större värde, de verkligen skulle göra sig förvissade om att patienten i fråga hade det rätta omdömet i detta avseende och i annat fall fick man försöka att få gåvan att återgå. Denna bedömning av omdömet gjordes även i fru Bennings fall. I vissa fall kunde det vara positivt för patienten att kunna ge bort någonting, även om det inte hade så mycket med värdet att göra utan med gåvan som sådan, för att uttrycka sin tillfredsställelse med god vård, och ville patienten tvunget göra det och kände sig tillfredsställd därvid, så kunde man inte gärna tvinga någon att låta det återgå. I första hand var det fråga om att göra en bedömning av patientens ekonomiska omdöme och omdöme över huvud taget. Det var inga andra faktorer som påverkade. Cato hade själv tagit emot två dukar med kanske ett halvt års mellanrum. Han kunde tänka sig att värdet låg mellan 50 och 75 kronor per styck. Vid båda tillfällena hade han erbjudit sig att betala för dem men fru Benning hade vägrat ta emot pengar för dem. Någon annan present kunde han inte minnas, möjligtvis kunde han fått en chokladkartong.

Häggström: Han hade uträttat en del ärenden åt fru Benning på stan. Någon ersättning härför hade inte varit i fråga. Under 1971 hade han fått en duk i storleken 100×100 cm, en av de minsta i sortimentet. Han kände vid tillfället till att andra i högre ställning än han själv tidigare mottagit dukar och därför trodde han inte att det var felaktigt. Vid ett besök tillsammans med sin lilla dotter hade han erbjudits 20 kronor som erkänsla för de tjänster han gjort fru Benning. Han hade vägrat ta emot pengarna varvid fru Benning gett dem till flickan. Vid ett senare besök på avdelning 7, sedan han flyttat till avdelning 14, hade fru Benning i närvaro av personal på avdelningen frågat om han inte skulle betala tillbaka de 20 kronor han tidigare fått låna. Han tyckte det var oerhört pinsamt och han ville därför inte gå in i diskussion med fru Benning utan förklarade endast att han snarast möjligt skulle betala men att han tyvärr inte hade kontanter på sig. Någon vecka senare betalade han fru Benning de 20 kronorna i närvaro av sjukvårdaren på avdelning 7.

Remisspromemorian till socialstyrelsen löd.

Enligt 20: 2 BrB gör tjänsteman sig skyldig till ämbetsbrottet tagande av muta eller av otillbörlig belöning, om han mottar, låter åt sig utlova eller begär muta eller annan otillbörlig belöning för sin tjänsteutövning. Subjektivt förutsätts uppsåt i förhållande till brottets objektiva rekvisit. Ligger ej uppsåt men väl oaktsamhet gärningsmannen till last kan ansvar för tjänstefel enligt 20: 4 BrB komma i fråga. I Beckmans m. fl. Kommentar till brottsbalken II tredje uppl. s. 369 anförs att under straffbudet i 20: 2 BrB faller såväl före som efter tjänsteutövningen mottagna, utlovade eller begärda förmåner samt ej blott kontanta belö-

ningar utan även förmåner av annat slag. Även förmåner som med tjänstemannens vilja lämnas, utlovas eller erbjuds åt någon annan, t. ex. en päls åt hans hustru eller en anställning åt hans son, avses. Förmånen behöver inte vara på förhand utfäst eller förutsatt. Något orsakssammanhang mellan förmånen och det sätt varpå tjänstemannen utövar sin syssla behöver ej föreligga. Att ta emot extra erkänsla för det sätt, varpå en tjänsteplikt fullgjorts, föranleder straff endast om belöningen är otillbörlig. Otillbörlig är emellertid varje gåva till en tjänsteman, om förmånen i fråga eller förväntan att erhålla den *kan tänkas påverka tjänsteutövningen.* Även ringa fall är straffbara.

Av utredningen i förevarande ärende framgår att i allmän tjänst anställda läkare och sjukvårdspersonal mottagit gåvor i form av dukar till värden upp emot 100 kr av en patient samt att personal köpt dukar av patienten till rabatterade priser. Överläkaren Lars-Eric Cato har förklarat att han anser sig oförhindrad att motta gåvor från patienter, även om dessa har större värde, under den enda förutsättningen att patienten har det rätta omdömet i avseende på gåvan. Det vill synas som om också övriga läkare som mottagit dukgåvor resonerat efter sådana linjer.

Att sjukvårdspersonal som tacksamhetsbetygelse eller bevis på erkänsla mottar smärre gåvor såsom chokladaskar, tårtor, blommor, böcker o. d. får anses allmänt vedertaget och bygga på långvarig tradition. Det kan därför knappast göras gällande att sådana gåvor måste betraktas som otillbörliga belöningar för vederbörandes tjänsteutövning. Fråga kan anses vara om naturliga uttryck från patientens sida i de mänskliga relationer det gäller och beaktas måste också att ett avvisande av gåvor av detta slag kan uppfattas som sårande av patienten. Annorlunda kan det dock anses ställa sig när det blir fråga om gåvor med större värden (från åtminstone 50 kr och uppåt).

För bedömningen av vad läkare och annan sjukvårdspersonal bör kunna ta emot i gåva av patient utan att deras handlande kommer i konflikt med förbudet mot tagande av muta eller otillbörlig belöning skulle det vara av värde att få del av socialstyrelsens uppfattning om hur praxis gestaltar sig och socialstyrelsens syn på vilka riktmärken som bör gälla. Det skulle också vara av värde att få del av socialstyrelsens syn på affärer mellan patienter och vårdpersonal. Jag får därför hemställa om socialstyrelsens yttrande i nu angivna hänseenden.

Socialstyrelsen svarade.

Sedan lång tid tillbaka har sjukvårdspersonal som tack för god vård mottagit smärre gåvor t. ex. tårtor, blombuketter, frukt och chokladaskar från patienter. Sådana gåvor förekommer dels under pågående vård dels i samband med utskrivning efter vård. En vägran från sjukvårdspersonalens sida att mottaga en dylik gåva kan av patienten upplevas som sårande. Mot detta skall ställas risken för missbruk och utnyttjande av den beroendeställning som patienten kan befinna sig i och särskilt då om gåvan överlämnas under pågående vårdperiod.

I Råd och anvisningar från socialstyrelsen nr 194 juni 1967 om de kommunala ålderdomshemmens uppgifter och verksamhet sägs det: "Dickspengar *får icke* förekomma på ålderdomshem. Pensionärer på ålderdomshem skall inte behöva köpa service eller vänlighet av personalen på en offentlig institution. Personalen uppbär avtalsenlig lön och kan inte tillåtas ta emot extra belöningar för sina åligganden i tjänsten.

Personalen på ålderdomshemmen bör under inga förhållanden ta emot penninggåvor och måste iaktta största försiktighet även då det gäller andra gåvor. Otillbörlig är varje gåva, som kan tänkas påverka den anställdes tjänsteutövning eller eljest sätta honom i tacksamhetsskuld till givaren. Med tanke på att pensionärernas ekonomiska villkor ofta är mycket skiftande kan en gåva komma att åtminstone framkalla misstanke om mannamån även om den i förhållande till givarens villkor framstår som tillbörlig. Endast gåvor av mycket ringa värde bör tas emot, allt annat måste avböjas, även om detta skulle förorsaka pensionären viss besvikelse.

— — —

Det kan vara lämpligt att i samband med nyanställning av personal särskilt framhålla vad ovan sagts om dricks pengar, gåvor och tystnadsplikt, gärna i form av ett skriftligt meddelande som arbetstagaren får kvittera."

Vidare anges i Råd och anvisningar nr 175 januari 1965 vissa regler för personal inom social hemhjälp: "Utöver vad som fastställs beträffande arbetstagares skyldigheter enligt tjänstereglemente respektive kollektivavtal bör följande regler gälla för all hemhjälpspersonal:

— — —

g) mottag aldrig gåvor eller kontanter från vårdtagare".

Inom socialstyrelsens verksamhetsområde finns en bestämmelse om gåva m. m. när det gäller psykiskt utvecklingsstörda i 108 § stadgan angående omsorger om vissa psykiskt utvecklingsstörda, vilken lyder:

> Tjänsteman vid inrättning för psykiskt utvecklingsstörda får ej vara leverantör till inrättningen eller inlåta sig i handel eller byte med dem som där beredes omsorger eller av dem mottaga annan gåva än sådan som saknar egentligt ekonomiskt värde. Han får ej heller låta sådan person utföra arbete åt sig.

En motsvarande bestämmelse återfinns i 19 § Kungl. Maj:ts stadga för ungdomsvårdsskolorna, vilken lyder:

> Befattningshavare vid ungdomsvårdsskola må icke vara leverantör till skolan eller med elev inlåta sig i handel eller byte, ej heller av elev mottaga annan gåva än sådan som saknar egentligt ekonomiskt värde eller betinga sig eller mottaga vederlag i vad form det vara må. Ej heller må befattningshavare låta elev utföra arbete åt sig i annat fall än då skolan åtagit sig detta gentemot befattningshavaren eller arbetet av denne beställts hos skolans arbetsdrift. Arbete som utförts på grund av sådan beställning skall betalas enligt samma grunder som gälla för annan enskild beställare.

Socialstyrelsen kan i sammanhanget även nämna 29 § sjukvårdslagen enligt vilken den som är anställd i sjukvårdande verksamhet som avses i denna lag ej må för egen räkning mottaga ersättning av patient som undersökes eller behandlas inom verksamheten.

Vad socialstyrelsen fastslagit i anvisningarna om gåvor från pensionär på kommunala ålderdomshem bör enligt styrelsens mening även gälla som riktmärke inom sjukvården. Föreskrifterna i omsorgsstadgan och ungdomsvårdsskolestadgan innebär däremot en något snävare tillämpning än den styrelsen anser sig kunna godtaga inom sjukvården, vilket närmast beror på i första fallet uppenbara risker för missbruk av beroendeställningen till vårdpersonalen, och i andra fallet fara för otillbörlig påverkan i tjänsteutövningen.

Penninggåvor — även till ringa belopp — skall alltid avvisas. Insiste-

rar patienten att visa sin tacksamhet i form av en penninggåva kan man lämpligen hänvisa vederbörande att själv insända ett bidrag till t. ex. Svenska Röda Korset, Rädda Barnen, Lutherhjälpen, Riksföreningen mot cancer eller annan liknande sammanslutning för humanitär hjälp.

När det gäller emottagandet av andra slags gåvor måste stor försiktighet iakttagas. Socialstyrelsen delar dock Er uppfattning om att sjukvårdspersonal som tacksamhetsbetygelse eller bevis på erkänsla kan mottaga smärre gåvor såsom chokladaskar, tårtor m. m. utan att det kan göras gällande att sådana gåvor måste betraktas som otillbörliga belöningar för vederbörandes tjänsteutövning. Därtill kommer att sådana gåvor ofta överlämnas sedan behandlingsperioden har avslutats. I dessa fall kan även problem uppstå med att avvisa gåvan, om den överlämnats på så sätt att personlig kontakt med givaren inte eller endast med svårighet kan erhållas.

Särskild försiktighet bör iakttagas om gåvor erbjuds under pågående behandlingsperiod. Här befinner sig patienten i en mer eller mindre uttalad beroendeställning till de personer som utövar vården, varför risk för missbruk och utnyttjande är större i dessa fall. Därvid är det speciellt viktigt att den önskvärda relationen mellan patient och personal alltmer präglas av samförstånd och ömsesidigt förtroende och icke belastas med förstuckna förväntningar om gåvor från patient. I synnerhet gäller detta långtidssjukvården, där ej sällan långa behandlingsperioder uppkommer. I den mån det finns anledning motverka föreställningar hos patienten om sådana förväntningar hos personal eller sådana förpliktelser för patienten kan det bedömas som lämpligt att personalen avböjer alla slag av patientgåvor.

En distinkt gräns av 50 kr med nuvarande penningvärde för bedömningen av om en gåva skall betraktas som otillbörlig belöning för vederbörandes tjänsteutövning kan diskuteras och frågan bör lämpligen avgöras från fall till fall, även om beloppet såsom sådant enligt socialstyrelsens uppfattning kan tjäna som ett riktmärke. Styrelsen anser det lättare att acceptera en gåva av högre värde om den t. ex. ges till flera personer tillsammans. Däremot anser styrelsen det inte vara lämpligt av en befattningshavare att mottaga upprepade gåvor från en och samma patient även om varje gåvas värde understiger ifrågavarande belopp.

Affärstransaktioner mellan patienter och vårdpersonal finner socialstyrelsen med tanke på patientens beroendeställning icke kunna tillåtas. Detta gäller såväl då personal företar affärstransaktion med patient som tvärtom. När det gäller försäljning till personal av artiklar som patient förfärdigat på sjukhuset inom arbets- eller sysselsättningsterapin finns inom sjukhusen en särskild organisation för försäljning av sådana produkter. Försäljning direkt från patient till personal bör icke äga rum utan ske genom den förefintliga organisationen. Sysselsättningsverksamhet av denna art bedrivs huvudsakligen inom psykiatrisk sjukvård men även inom långtidssjukvård.

I februari respektive mars 1972 fastställde Landstingsförbundet och Svenska kommunförbundet vissa rekommendationer till sjukvårdshuvudmännen vad avser ersättning till psykiskt sjuk patient vid arbetsterapin. Av rekommendationerna framgår bl. a. att beställning från enskild avnämare — befattningshavare vid institutionen eller allmänheten — av terapialster eller reparationer skall ske genom den som administrativt svarar för ledningen av arbetsterapiverksamheten och att, därest patient av enskild avnämare anlitas för visst arbete som ej ingår i den ordinarie

arbetsterapiverksamheten eller är att hänföra till frigångsarbete, ansvarig befattningshavare skall godkänna detta och även tillse att en efter omständigheterna rimlig ersättning utgår.

En närmare utredning av frågan om hur praxis gestaltar sig i de i ärendet berörda hänseendena hade krävt en längre utredning än vad den utmätta remisstiden medger. Såvitt socialstyrelsen kunnat utröna skiljer sig dock praxis på området inte i väsentlig mån från de av styrelsen angivna riktlinjerna.

JO Wennergren anförde vid ärendets avgörande följande.

Utrett är att såväl läkare som annan personal på Värnhems sjukhus mottagit borddukar värda 50—100 kronor av en patient medan hon vistades för vård på sjukhuset. De har av samma patient även tagit emot blommor, chokladaskar o. d. Framförda misstankar om att de också skulle ha tagit emot saker från patientens personliga tillhörigheter som gåvor har däremot inte vunnit något stöd i den verkställda utredningen. Ej heller ger utredningen anledning till antagande att någon eller några bland personalen lånat pengar av patienten. Det "lån" på 25 eller rättare 20 kronor som det figurerat uppgifter om får anses ha blivit förklarat på ett tillfredsställande sätt. Utrett är vidare att personalen köpt dukar av patienten till rabatterade priser.

I min remisspromemoria anförde jag att det får anses allmänt vedertaget och bygga på långvarig tradition att sjukvårdspersonal som tacksamhetsbetygelse eller bevis på erkänsla mottar smärre gåvor såsom chokladaskar, tårtor, blommor, böcker o. d. och socialstyrelsen har vitsordat att sedan lång tid tillbaka sjukvårdspersonal har som tack för god vård mottagit smärre gåvor t. ex. tårtor, blombuketter, frukt och chokladaskar från patienter. Styrelsen har tillagt att sådana gåvor förekommer dels under pågående vård, dels i samband med utskrivning efter vård. I min remisspromemoria anförde jag vidare att fråga kan anses vara om naturliga uttryck från patientens sida i de mänskliga relationer det gäller och att det också måste beaktas att ett avvisande av gåvor av detta slag kan uppfattas som sårande av patienten. Socialstyrelsen har instämt i det sist sagda. Mot vad som sålunda talar för att sådana smärre gåvor tillåts förekomma har socialstyrelsen ställt risken för missbruk och utnyttjande av den beroendeställning som patienten kan befinna sig i, särskilt då om gåvan överlämnas under pågående vårdperiod.

Allas likhet inför "lagen" är en fundamental princip för den offentliga verksamheten i vårt land sedan mycket lång tid tillbaka. Den återspeglas pregnant i den nya grundlagen där det i 1 kap. 8 § sägs att domstolar och förvaltningsmyndigheter i sin verksamhet skall iaktta saklighet och opartiskhet och inte utan rättsligt stöd får särbehandla någon. Av detta krav på lika behandling av alla som träder i förbindelse

med det allmännas företrädare följer att dessa ej kan tillåtas att ta emot gåvor som kan tänkas påverka dem att behandla någon, som ger, bättre eller någon, som inte ger, sämre än andra. Det är därför som mottagandet av gåvor i princip kriminaliserats i 20 kap. 2 § brottsbalken som tagande av otillbörlig belöning. För sjukvårdens del innebär detta att läkare, sjuksköterskor och övrig sjukvårdspersonal i ansvarig ställning kan ta emot gåvor av patienter endast under förutsättning att gåvan som sådan och omständigheterna kring dess lämnande inte ger anledning till antaganden om särbehandling av patienten. För förtroendet för den allmänna sjukvården är det av största betydelse att detta iakttas.

På Värnhems sjukhus har man uppenbarligen inte varit medveten om de nu skildrade krav som ställs på läkare och övrig sjukvårdspersonal i ansvarig ställning. Jag tänker då inte så mycket på de smärre presenter i form av blommor, frukt och choklad, vilka tagits emot, som på de relativt värdefulla dukar vilka, i några fall vid upprepade tillfällen, mottagits som gåva och det dessutom under pågående vårdperiod. Genom att ta emot dessa dukgåvor för sin tjänsteutövning har överläkaren Lars-Eric Cato, avdelningsläkaren Fran Kolarič, avdelningsföreståndaren Berit Larsson och sjuksköterskan Birgitta Carlsson gjort sig skyldiga till tagande av otillbörlig belöning. Fråga får dock anses vara om ringa fall. Ehuru jag anser att de av sig själva bort förstå bättre, kan jag inte underlåta att ta hänsyn till att det är ont om vägledande uttalanden om vad som utgör otillbörliga gåvor när det gäller sjukvården. Jag beaktar också att, även om gåvorna kunde tänkas påverka tjänsteutövningen, det inte framkommit belägg för att patienten vunnit någon särbehandling i egentlig mening genom gåvorna även om man kanske ägnat något mera tid åt henne än eljest skulle varit fallet. Jag låter därför bero vid en erinran om skyldigheteten att avböja varje patientgåva som *kan* tänkas påverka tjänsteutövningen.

Beträffande affärstransaktioner mellan patienter och vårdpersonal uttalar socialstyrelsen att sådana ej kan tillåtas med tanke på patientens beroendeställning. Jag delar denna socialstyrelsens uppfattning. Dc köp av dukar från personalens sida av patienten som skedde på Värnhems sjukhus måste bedömas som otillbörliga. Jag låter det stanna vid detta uttalande.

Den grundläggande principen för gåvor från patient till sjukvårdspersonal framstår som helt klar. En gåva får ej tas emot om gåvan eller förväntan på gåvan kan befaras påverka vederbörandes tjänsteutövning — genom att han försätts i tacksamhetsskuld — och leda till en på något sätt gynnande särbehandling. Varje sådan gåva är att bedöma som otillbörlig. Ej heller kan någon praxis godtas som hos patienterna förmedlar föreställningen att de skulle bli sämre behandlade om de ej gav något till personalen. Klart är också att penninggåvor är helt otänkbara. Insisterar en patient på att få betyga sin tacksamhet genom en penning-

gåva, kan man som socialstyrelsen föreslår lämpligen hänvisa patienten att insända ett bidrag till exempelvis Svenska Röda Korset, Rädda Barnen, Lutherhjälpen, Riksföreningen mot cancer eller någon liknande sammanslutning för humanitär verksamhet.

Från rent mänsklig synpunkt skulle det säkerligen vara olyckligt om det betraktades som förbjudet för sjukvårdspersonal att ta emot varje form av gåva från en patient i varje läge. Ett absolut förbud skulle kunna försätta personalen i pinsamma situationer och upplevas som rent kränkande av patienterna. Det allmänna rättsmedvetandet skulle med all sannolikhet reagera häremot. Samtidigt måste emellertid stor försiktighet iakttas så att förtroendet för sjukvården inte på något sätt äventyras. Det framstår som naturligt att i detta sammanhang göra skillnad mellan gåvor utan egentligt ekonomiskt värde och gåvor med sådant värde.

Med *gåvor utan egentligt ekonomiskt värde* synes då kunna förstås ting utan realiserbart värde, t. ex. tårtor och andra bakverk, frukt, blommor och choklad, men även smärre saker som patienten själv gjort, t. ex. stickade vantar, strumpor och halsdukar. Sådana gåvor bör sjukvårdspersonal som regel utan betänklighet kunna ta emot av patienter som tacksamhetsbetygelse eller bevis på erkänsla i vart fall sedan vården avslutats.

Före eller under en behandlingsperiod synes emellertid stor återhållsamhet böra iakttas också när det gäller mottagande av denna typ av gåvor. I synnerhet måste så vara fallet när någon vill ge något före en behandling, t. ex. en operation. Det kan inte anses förenligt med principen om allas rätt till bästa möjliga behandling och tilliten till att denna princip efterlevs att läkaren eller annan sjukvårdspersonal tar emot en gåva av vad slag den än vara månde innan patienten blir föremål för behandlingen. Samma skäl talar, om ock inte med lika påtaglig styrka, mot att gåvor tas emot under en löpande vårdperiod. En restriktiv praxis bör här eftersträvas.

Gåvor med realiserbart ekonomiskt värde, t. ex. smycken, prydnadsföremål, böcker, konstverk, mattor, möbler, dukar, husgeråd och kläder, kan det lika litet som penninggåvor anses tillåtet att sjukvårdspersonal tar emot ens efter avslutad behandlingsperiod, åtminstone inte om värdet är annat än ringa. Sådana gåvor framstår som otillbörliga belöningar. Om en värdegräns skall sättas och i så fall vid vilket belopp, t. ex. när det gäller bokgåvor, kan diskuteras. Socialstyrelsen har för sin del menat att frågan lämpligen bör avgöras från fall till fall och det synes också mig vara den bästa lösningen. Om en värdegräns sattes vid 50 kronor, som jag antydde i remisspromemorian, kunde det lätt ge näring åt en uppfattning att gåvor upp till detta värde alltid är att betrakta som tillbörliga.

Såsom socialstyrelsen redovisat finns för flera vårdområden föreskrifter och anvisningar utfärdade som ger vägledning i de frågor som här diskuterats. För sjukvårdens del saknas emellertid vägledande anvisningar och uttalanden. Den okunnighet om problematiken som utredningen i detta ärende blottlagt inte minst hos läkarna på Värnhems sjukhus tyder på att avsaknaden av vägledande anvisningar i ämnet för sjukvården utgör en brist. Socialstyrelsen bör därför enligt min mening ta upp till övervägande vilka åtgärder som lämpligen kan vidtas för att sprida kännedom om vad som bör iakttas ifråga om gåvor från patienter inom den allmänna sjukvården.

Kvarhållande på mentalsjukhus av patients för postbefordran avlämnade brev som misstänkts innehålla stöldgods

Efter anmälan av en patient på Karsuddens sjukhus av att ett brev med personligt meddelande samt nycklar och besiktningsinstrument till en bil under lång tid kvarhållits på sjukhuset begärdes upplysningar från överskötaren Björn Nyström, som härpå svarade.

L. greps den 26.6.73 av polisen i Stockholm i en stulen bil, misstänkt för biltillgrepp alternativt häleri och olovlig körning. Han återförpassades till Karsuddens sjukhus den 27.6.73 genom Allmänna Häktets i Stockholm försorg. Den 28.6. lämnades ett brev från L. för postbefordran till undertecknad, som tjänstgjorde tf föreståndare. Brevet var adresserat till privat mottagare i Älvsjö. I brevet fanns bl. a. bilbesiktningsinstrument och bilskattekvitto samt inlindat i papper en nyckel, enligt L. till den bil han greps i och som misstänktes vara stulen.

För att icke ingripa i polisens utredning eller tillåta annan person att avhämta fordonet kvarhölls brevet i väntan på utredning. Av samma orsak meddelades icke L. om åtgärden att temporärt kvarhålla brevet, då han genom telefonsamtal eller på annat sätt kunnat försvåra utredningen.

Den 11.7.73 kom polisens utredningsprotokoll, som ytterligare styrkte mig i min uppfattning. Av utredningen framgick att L. endera tillgripit bilen eller genom annan person fått utnyttja den.

Den 6.8.73 fick sjukhuset meddelande om att L. var ägare till en bil, dock icke såsom L. uppgivit den ovannämnda bilen i vilken han greps, och att polisen ville sända L. nycklar tillhörande den senare bilen. L. fick samtidigt uppgift om att den person, till vilken brevet var adresserat, ej erhållit detta och undertecknad tillfrågades därom. Mitt svar till L. var att jag skulle undersöka saken och efter kontakt med andra befattningshavare på sjukhuset samt polis från Stockholm beslutades att brevet fick avsändas. Brevet rekommenderades och avsändes den 10.8.1973 enligt vad som framgår av klinikens postbok.

Följande remisspromemoria upprättades härefter.

I 15 § LSPV stadgas bl. a. att överläkaren får besluta att handling som patient önskar avsända skall kvarhållas om handlingen kan föranleda betydande olägenhet för patienten eller annan person.

I förarbetena till bestämmelsen anförde departementschefen bl. a. följande.

> Avgörande för mitt ställningstagande har varit att patienten inte lämpligen bör få del av brev som oroar honom eller försämrar hans tillstånd och att narkotikaförsändelser bör kunna stoppas innan de når adressaten. Härtill kommer att brev som patient skriver under vissa faser av sin sjukdom kan komma att medföra betydande olägenhet för honom när han skrivs ut från sjukhuset och återvänder hem. Jag förordar därför att överläkaren skall ha möjlighet att granska brev och andra handlingar. Såsom kommittén föreslagit bör emellertid granskning få ske endast om det föreligger särskilda skäl. Den omständigheten att ett brev är oredigt till sitt innehåll anser jag, i motsats till kommittén, inte bör utgöra skäl till kvarhållande. Däremot föreslår jag, såsom jag nyss antytt, det tillägget till kommitténs förslag att betydande olägenhet inte bara för mottagaren utan också för patienten-avsändaren skall kunna åberopas som skäl för att kvarhålla en försändelse. Vidare föreslår jag att betydande olägenhet för tredje man skall kunna vara skäl att kvarhålla försändelsen. Jag har då närmast haft i åtanke att grannar eller släktingar i brev kan omnämnas på ett sätt som för dem kan medföra avsevärt obehag.

Mot bakgrund härav hemställes om överläkare Siwart Bergqvists yttrande huruvida kvarhållandet av L:s försändelse skett i enlighet med bestämmelserna och av överläkaren utfärdade föreskrifter.

Bergqvist svarade följande.

L. är av domstol överlämnad till sluten psykiatrisk vård på grund av psykisk abnormitet av sådan art och grad att den bedöms som jämställd med psykisk sjukdom. L. är således icke psykiskt sjuk i strikt medicinsk-psykiatrisk mening. LSPV och förarbetena till densamma utgår dock praktiskt taget fullständigt från att lagen skall tillämpas på i strikt mening sjuka människor. Den utvidgning av lagens tillämpning, som angives i 1 § 2 stycket, har icke tillräckligt beaktats i lagtextens formuleringar, vilket leder till svåra tolknings- och tillämpningsproblem. Man tvingas föra ett analogiskt resonemang i nyss nämnda avseenden.

Med stöd av nyss nämnt analogiskt tänkande har jag i L:s fall samtidigt tillämpat lagens 13 och 15 §, det vill säga underkastat L. tvånget, att temporärt hindra honom att avsända det aktuella brevet, då avsändande av detsamma skulle motverka syftet med vården, det vill säga L. skulle annars bibringats uppfattningen att man tolererade hans fortsatta kriminalitet. Som särskilda skäl att granska L:s brev anför jag vetskapen om hans dokumenterade kriminalitet och asocialitet under varje försöksutskrivningsperiod. Anledningen till att L. lämnade vilseledande uppgifter angående bilnyckeln är lätt förståelig. L. ville undanhålla, att han under försöksutskrivningstiden genom att inköpa en bil och själv köra densamma utan att ha körkort gjort sig skyldig till vanemässiga lagöverträdelser. Genom L:s vilseledande uppgift, att nyckeln tillhörde den bil i vilken han greps, och vilken bil bevisligen var stulen, ansågs betydande olägenhet kunna åsamkas bilens ägare genom risken av försvårande av dess återställande i den händelse L:s ombud fick besiktningsin-

strument och nyckeln. L. har således genom att lämna oriktiga uppgifter själv medverkat till att det förhållande över vilket han klagar uppkommit. Vidare bör beaktas att tvångsåtgärden hävdes omedelbart efter det att klarhet vunnits i fallet.

Kvarhållandet av det aktuella brevet har skett helt i överensstämmelse med av mig utfärdade direktiv. Skulle JO finna fel vara begånget, åvilar ansvaret mig och icke tf. föreståndare Nyström, som endast effektuerat mina beslut och föreskrifter.

JO Wennergren anförde vid ärendets avgörande.

Enligt 13 § LSPV får den som är intagen på sjukhus med stöd av lagen hindras att lämna sjukhuset och får i övrigt underkastas det tvång som är nödvändigt med hänsyn till ändamålet med vården eller för att skydda honom själv eller omgivningen.

Innehållet i 15 § LSPV har behandlats i remisspromemorian. Vad gäller förfarandet med kvarhållna försändelser kan tilläggas att, i ett här tidigare behandlat ärende (JO:s ämbetsberättelse 1973 s. 284 ff), socialstyrelsen uttalat att kvarhållna brev i princip utgör patientens egendom och att denne därför icke utan särskild prövning kan förvägras återfå detsamma. JO Bexelius förklarade sig dela socialstyrelsens uppfattning i denna del.

De allmänna bestämmelserna om beslag av föremål, som skäligen kan antagas äga betydelse för utredning om brott eller vara genom brott någon avhänt eller på grund av brott förverkat, återfinns i 27 kap. rättegångsbalken. Enligt 4 § tredje stycket nämnda kapitel skall, om beslag verkställs av annan än undersökningsledaren eller åklagaren och om denne ej beslutat beslaget, anmälan skyndsamt göras hos honom, som har att omedelbart pröva om beslaget skall bestå.

I ärendet är upplyst att L. den 28 juni 1973 önskade avsända ett brev innehållande bl. a. vissa biltillbehör och att han uppgivit att de hörde till en bil, vilken misstänktes vara stulen. Försändelsen kvarhölls och L. meddelades inte om kvarhållandet. Den 11 juli 1973 inkom till sjukhuset polisens utredningsprotokoll. Den 6 augusti kom meddelande om att L. var ägare till en bil. Samtidigt fick L. meddelande om att hans försändelse inte kommit adressaten till handa. Försändelsen avsändes sedermera den 10 augusti 1973. Av handlingarna framgår vidare att polisens utredningsprotokoll innehöll uppgift om bl. a. den tillgripna bilens registreringsnummer och chassinummer.

Bergqvist har i sitt yttrande uppgivit att han på grundval av ett analogiskt resonemang samtidigt tillämpat 13 och 15 §§ LSPV och därmed "underkastat L. tvånget, att temporärt hindra honom att avsända det aktuella brevet, då avsändande av detsamma skulle motverka syftet med vården, det vill säga L. skulle annars bibringats uppfattningen att man tolererade hans fortsatta kriminalitet".

Mot patient som är intagen på sjukhus med stöd av LSPV får inte utövas tvång för andra syften än som anges i 13 § LSPV, nämligen att tillgodose krav som ändamålet med vården ställer, att skydda patienten eller omgivningen. Att i brottsbekämpningssyfte omhänderta ett föremål på ett beslagsliknande sätt därför att det skäligen kan antas äga betydelse för utredning om brott eller vara genom brott någon avhänt eller på grund av brott förverkat kan inte anses ligga inom ramen för de befogenheter som 13 § LSPV ger. En annan sak är att en läkare kan böra gå polis och åklagare till handa med upplysningar om att föremål påträffats hos en patient vilka kan antas äga betydelse för utredning om brott osv. Bergqvist har heller inte gjort gällande att bilbesiktningsinstrumentet och bilnycklarna kvarhållits för polisens räkning utan motiverat kvarhållandet med att det var nödvändigt med hänsyn till ändamålet med vården. Ändamålet med vården på Karsuddens sjukhus har av socialstyrelsen i ett tidigare JO-ärende (JO:s ämbetsberättelse 1973 s. 273) karakteriserats som social anpassning eller rehabilitering eller möjligen socialpedagogisk behandling. Då Bergqvist som skäl för kvarhållandet av besiktningsinstrumentet och bilnycklarna anfört, att L. eljest skulle bibringats uppfattningen att man tolererade hans fortsatta kriminalitet, stämmer detta alltså i och för sig ganska väl med socialstyrelsens tankegångar om ändamålet med den vård som meddelas på Karsuddens sjukhus.

Sinnessjuklagstiftningskommittén anförde i sitt betänkande Mentalsjukvårdslag (SOU 1964: 40 s. 291) att liksom redan var fallet skulle gälla, att det tvång skulle få nyttjas som erfordrades av hänsyn till ändamålet med intagningen och att härunder innefattades åtgärder för att förhindra den intagne att lämna sjukhuset ävensom alla från medicinsk synpunkt befogade vårdåtgärder. Vid remissbehandlingen invände hovrätten över Skåne och Blekinge att den generella bestämmelsen om tvång i annat fall än till skydd för patienten eller omgivningen var oklar till sin innebörd. Departementschefen förklarade emellertid i propositionen med förslag till LSPV (prop. 1966: 53 s. 185) att möjligheten att bereda sjuka sluten psykiatrisk vård oavsett deras samtycke krävde som komplement att patienten kan få adekvat vård, även om detta måste ske mot hans vilja. I annat fall skulle vistelsen på sjukhuset få karaktären av skyddsförvaring och möjligheterna till utskrivning skulle kunna avsevärt försvåras. Han förordade därför att dåvarande regler om att det tvång får tillgripas som erfordras med hänsyn till ändamålet med intagningen eller till skydd för den sjuke själv eller omgivningen bibehölls.

Medan sinnessjuklagstiftningskommittén beskrev de tvångsåtgärder som skulle få tillgripas som "alla från medicinsk synpunkt befogade vårdåtgärder" använde alltså departementschefen den allmännare karakteristiken "adekvat vård". Det måste under sådana förhållanden medges

att Bergqvist inte saknar stöd för sitt resonemang att också en sådan åtgärd som kvarhållandet av besiktningsinstrumentet och bilnycklarna skulle kunna vidtas under förutsättning att ändamålet med vården sådan det uppfattas på Karsuddens sjukhus krävde det. Samtidigt faller det dock i så fall i ögonen att Bergqvist inte handlade på ett konsekvent sätt. Om det gällde att genom kvarhållandet för L. klargöra att man inte tolererade hans fortsatta kriminalitet, borde han naturligen omedelbart ha underrättats om att man tills vidare kvarhöll besiktningsinstrumentet och bilnycklarna. Eljest kom han ju att leva i uppfattningen att man vidarebefordrat dem och därmed "tolererat hans fortsatta kriminalitet" vilket ju var just vad som skulle förhindras.

Även om departementschefen använde uttrycket adekvat vård i sin motivering till bestämmelsen om tvångsåtgärder i 13 § LSPV, är det dock uppenbart att vad som i främsta rummet åsyftades var, som sinnessjuklagstiftningskommittén angav, "från medicinsk synpunkt befogade vårdåtgärder". Detta förhållande manar till försiktighet vid tolkningen och tillämpningen av 13 § LSPV. Hänsyn bör visserligen kunna tas till vårdens karaktär vid en bedömning av hur långt tvångsbefogenheterna sträcker sig, men ett restriktivt synsätt måste naturligen anläggas så snart man kommer ut i den medicinska vårdens periferi. Eljest skulle resonemanget kunna föra alldeles för långt och ge upphov till en förmyndarregim som illa rimmar med de allmänna grundsatser för behandlingen som präglar LSPV:s regler. Enligt min mening sträckte Bergqvist sig alltför långt då han med tillämpning av 13 § LSPV omhändertog besiktningsinstrumentet och bilnycklarna. Ej heller gav 15 § LSPV enligt min mening tillräckligt stöd för åtgärden att kvarhålla brevförsändelsen. Så allmänt hållna som lagreglerna är fanns dock visst rum också för Bergqvists ställningstaganden.

Av det anförda framgår att jag ställer mig tvekande och i viss mån kritisk till vissa inslag i den påtalade handläggningen av frågan om vidarebefordrande av L:s brev. Fallet var emellertid av mycket egenartad och speciell natur och som framgår av vad redan anförts anser jag mig inte kunna göra gällande att Bergqvist handlat på ett sätt som inneburit åsidosättande av tjänsteplikt. Ytterligare uttalande eller åtgärd från min sida påkallas därför ej utan ärendet avslutas härmed.

Efter att ha fått del av beslutet begärde Bergqvist i en skrivelse till JO Wennergren att det mot honom kritiska uttalandet skulle återkallas eller saken överlämnas till medicinalväsendets ansvarsnämnd. Han utvecklade sin syn på saken sålunda.

Jag kan inte förstå, att kvarhållande av brevet p. g. a. hänsyn till ändamålet med vården skulle utesluta att det kvarhölls för polisens räkning. Jag har visserligen i mitt svar inte uttryckligen sagt, att brevet kvarhölls för polisens räkning, men att så var fallet framgår ändå klart,

dels av att kvarhållandet var temporärt, dels av att jag anfört, att risk kunde föreligga, att den stulna bilens återställande till rätt ägare kunde försvåras. Vid utformningen av mitt remissvar kunde jag inte föreställa mig, att detta skulle tolkas som ett bevis för att brevet inte kvarhölls för polisens räkning. Jag skulle ju själv gjort mig skyldig till brottslig handling, om jag inte haft för avsikt att hos polisen kontrollera besiktningsinstrumentet utan endast kvarhålla det. Jag hade ju då medverkat i försvårandet att återställa eventuellt stöldgods. Om jag vidarebefordrat vad jag misstänkte vara genom brott åtkommet, hade jag ävenledes gjort mig skyldig till handling som kunnat medföra ansvar för brott. Mot bakgrund av vad jag ovan anfört, borde Ni redan av mitt remissvar kunnat utläsa mina avsikter. Jag trodde inte det var nödvändigt att i ett remissvar till JO-ämbetet även behöva anföra självklarheter, dvs. att jag i mitt dagliga arbete inte begår uppenbara lagöverträdelser.

Ert beslut är icke genomtänkt vad avser dess konsekvenser och Era uttalanden ger inte tillräckliga anvisningar för hur en överläkare skall handla i den händelse en patient vill skicka stöldgods. Såvitt jag förstår, skall jag i fortsättningen tillåta detta och möjligen underrätta polisen, som knappast över en natt kan förväntas hinna ingripa innan försändelsen nått mottagaren. Eller anser Ni, att jag skall be patienten vara så snäll att inte skicka försändelsen och tro att en dylik vädjan kommer att ha avsedd effekt?

JO Wennergren svarade härpå följande.

Vad Ni härmed och i övrigt framfört ställer i vissa delar saken i en annan dager än Er ursprungliga förklaring till mig som jag uppfattat den och som det, vilket kommer att framgå av det följande, ligger närmast till hands att uppfatta den. Det nya ligger främst i vad Ni anför om att brevet kvarhölls för polisens räkning. Jag skall därför gärna med utgångspunkt häri göra en omprövning. Innan så sker anser jag mig dock böra erinra om att vilken avsikten med kvarhållandet av brevet än var, bestod kvarhållandet rent faktiskt ändå i närmare sex veckor och varken L. eller polisen underrättades under denna tid. Något har därför under alla förhållanden gått snett. De pressande förhållandena under semestertiden på sjukhuset förklarar dock givetvis mycket härvidlag.

Jag tar fasta på att Ni önskar ett uttalande från min sida om hur en överläkare skall förfara om han misstänker att något en patient vill skicka är stöldgods. Den fråga som här först möter är om överläkaren är skyldig att anmäla sin misstanke till polisen. Härvidlag märks att någon allmän skyldighet att anmäla brott inte är föreskriven vare sig för enskild eller för myndighet. I 23 kap. 6 § brottsbalken har visserligen kriminaliserats som underlåtenhet att avslöja brott om någon underlåter att i tid anmäla eller eljest avslöja brott som är å färde, när det kan ske utan fara för honom själv eller någon av hans närmaste, men detta skall gälla bara i fall då särskilt stadgande givits därom. I fråga om brott enligt 8 kap. brottsbalken (stöld, rån och andra tillgreppsbrott) har sådant särskilt stadgande givits endast beträffande underlåtenhet att avslöja rån eller grovt rån (8 kap. 12 §). Det finns heller inte några andra särskilda

föreskrifter om skyldighet för överläkare att göra polisanmälan som kan tänkas bli tillämpliga på ett sådant fall som det vilket nu är föremål för bedömning. Det kan sålunda konstateras att överläkaren inte är underkastad någon skyldighet att till polisen anmäla en misstanke t. ex. om att något en patient vill skicka är stöldgods. Läkarens tystnadsplikt enligt 8 § allmänna läkarinstruktionen kan å andra sidan inte anses lägga hinder för att han gör en polisanmälan i sådant fall. Däremot torde enligt min mening fall kunna tänkas där vårdskäl kan inge så starka betänkligheter mot att överläkaren vidtar en sådan åtgärd att han bör avstå härifrån. Åtgärden kan exempelvis antas så allvarligt kunna skada relationerna läkare—patient att svårigheter skulle uppkomma för läkaren att fortsättningsvis nå resultat med vården.

Finnes polisanmälan böra göras, bör det ske utan dröjsmål så att polisen hinner att ta itu med saken innan försändelsen skall avgå. Någon befogenhet att kvarhålla det som misstänks vara stöldgods som en service åt polisen kan jag inte finna att en överläkare har vare sig enligt rättegångsbalken eller enligt LSPV.

Finnes polisanmälan ej böra göras, uppkommer den situation som jag utlät mig om i mitt beslut. Jag anser alltså här att 13 och 15 §§ LSPV normalt svårligen ger stöd för något kvarhållande, vare sig temporärt eller mera långsiktigt. Att efter censurgranskning av en försändelse enligt 15 § LSPV på sätt åligger överläkaren enligt lagen lämna den vidare för postbefordran, trots en misstanke om att den innehåller stöldgods, kan inte som Ni synes befara medföra något ansvar för överläkaren enligt brottsbalken. Gärningen i fråga kan inte antas falla under vare sig 9 kap. 6 § brottsbalken (häleri), 9 kap. 7 § brottsbalken (häleriförseelse), 17 kap. 11 § brottsbalken (skyddande av brottsling) eller 23 kap. 4 § brottsbalken (medhjälp till brott). I 9 kap. 6 § brottsbalken har visserligen kriminaliserats som häleri också att man med något, som är frånhänt annan genom brott, tager befattning ägnad att försvåra dess återställande, men enligt motiven till lagrummet åsyftas härmed "förfaranden sådana som mottagande, döljande, föryttrande och omarbetande av saken, såvida gärningen är ägnad att försvåra sakens tillrättaskaffande till ägaren". Härunder kan näppeligen falla att en överläkare sin plikt likmätigt efter verkställd censurgranskning låter en försändelse gå vidare till den postbefordran för vilken den är inlämnad. Vad Ni anfört om självklarheter är härmed också besvarat.

Ni har vidare begärt ett överlämnande av ärendet till medicinalväsendets ansvarsnämnd för prövning. Om sådant överlämnande sägs i 2 § instruktionen för riksdagens ombudsmän följande.

Ombudsman äger som särskild åklagare väcka åtal, när någon som står under hans tillsyn i sin tjänsteutövning brutit mot lag eller annan författning eller på annat sätt åsidosatt något tjänsteåliggande. Kan sådan gärning beivras genom disciplinärt förfarande, äger han göra anmälan till den som har disciplinär bestraffningsrätt.

Eftersom jag ej bedömt Ert handlande som tjänstefel kan ett överlämnande till ansvarsnämnden sålunda ej komma ifråga. Det framgår av Er skrivelse och av tidigare skrivelser från Er att Ni inte är tilltalad av att JO även i fall när tjänstefel ej bedöms föreligga uttalar sig i kritiska ordalag om Ert handlande. Principfrågan har vid flera tillfällen diskuterats i riksdagen. Vid ett sådant tillfälle gjordes följande uttalande (första lagutskottets utlåtande nr 15 år 1964 s. 13).

Givetvis kan ombudsmännens granskning och uttalanden emellanåt upplevas som mycket besvärande för vederbörande tjänsteman, särskilt om därigenom blir offentliggjort, att tjänstemannens åtgärder varit i högre grad otillfredsställande. Det tillhör emellertid den offentliga tjänstens natur att utövningen därav kan bli utsatt för offentlig kritik. Ombudsmännen plägar framföra sin mening på ett objektivt och grannlaga sätt, och något i och för sig förklenande ligger självfallet icke i att tjänstemannens åtgärder blir föremål för bedömning. En likartad bedömning ingår för övrigt ofta i överordnad myndighets prövning av beslut och andra åtgärder, vartill tjänstemannen medverkat. Det anspråk på skydd mot att ombudsman uttalar sig i tolknings- och lämplighetsfrågor, som innefattas i motionärernas förslag, är därför enligt utskottets mening icke välgrundat. I vart fall kan detta anspråk säkerligen icke tillmätas större betydelse än det allmännas och de enskilda medborgarnas krav på effektiv tillsyn av att myndighetsutövningen sker på ett sätt, som vid en allsidig bedömning framstår som riktigt.

Ni har sålunda i likhet med alla andra tjänstemän, som står under min tillsyn, att tåla de kritiska uttalanden från min sida som jag finner skäl att göra och efter förmåga söker utforma på ett så objektivt och grannlaga sätt som möjligt. Detta betager Er emellertid ingalunda möjligheten att ta upp en diskussion om ett sådant uttalandes innehåll och grunderna för detsamma. Jag är alltid beredd att ompröva ett beslut om omständigheter framkommer som motiverar detta.

IV. Förvaltningen i övrigt

JO:s tillsynskompetens m. m.

Alltsedan år 1970 har i JO:s ämbetsberättelse redovisats under respektive verksamhetsår uppkomna frågor rörande tillsynskompetensen. Till fullföljande härav lämnas nedan en sammanställning angående ombudsmännens ställningstaganden till dylika spörsmål under år 1974.

Klagomål mot riksgäldskontoret angående försäljningspris för obligationer upptogs ej till prövning av JO Lundvik, enär enligt reglementet för riksgäldskontoret *riksgäldsfullmäktige* ägde bestämma valör och försäljningspris för de obligationer som utges av riksgäldskontoret samt riksgäldsfullmäktige ej står under JO:s tillsyn (jfr. beträffande bankofullmäktige JO 1970 s. 278 och 1971 s. 323). Däremot prövade JO Wennergren klagomål mot *allmänna pensionsfondens fjärde fondstyrelse.*

G. anförde hos JO klagomål mot *försvarsdepartementet* angående handläggningen av besvär över beslut av vapenfrinämnden, som avslagit en ansökan från honom om vapenfri tjänst. I beslutet i klagoärendet anförde JO Thyresson.

Varken regeringen eller enskilt statsråd står under JO:s tillsyn. Någon granskning från min sida av själva beslutet i besvärsärendet kan därför inte ske.

Vad angår den befattning som tjänstemän i försvarsdepartementet tagit med besvärsärendet vill jag framhålla att tjänsteman i statsdepartement visserligen är underkastad vanligt ämbetsansvar och följaktligen står under JO:s tillsyn, men att den omständigheten inte får utnyttjas såsom ett medel att faktiskt övervältra ansvaret för regeringens eller enskilt statsråds beslut eller befattning i övrigt med saken på underordnad tjänsteman. På grund härav och då det inte förekommit något som ger mig anledning antaga att vapenfriärendet av tjänsteman handlagts på felaktigt sätt i något avseende för vilket han kan anses ha självständigt ansvar föranleder G:s klagomål inte någon åtgärd av mig.

Ett klagomål riktade sig mot en *nämndeman* och avsåg dennes handhavande av ett lagfartsärende. JO Thyresson anförde i beslutet följande.

Nämndeman står inte under JO:s tillsyn annat än i fråga om dömande verksamhet i vilken han medverkar. Den nämndeman som avses med klagomålen har uppenbarligen inte tagit befattning med det åsyftade lagfartsärendet i sin dömande verksamhet. Jag kan därför inte pröva klagomålen.

Skjutfältsdelegationen Remmene står under tillsyn av JO. Däremot har *värderingsmän,* som av delegationen anlitats för värdering av fastigheter i samband med utvidgning av Remmene skjutfält, befunnits ej stå under JO:s tillsyn.

Klagomål mot *Kungl. Maj:ts ombud i ett läns skytteförbund* rörande skjutning på viss skjutbana har prövats i sak.

Frivilliga radioorganisationen (FRO) — som har av Kungl. Maj:t fastställda grundstadgar — står under JO:s tillsyn.

Enligt kungörelsen (1939: 783) angående anordnande och begagnande samt tillsyn av vissa hissar skall tillsynsmyndigheten (i regel byggnadsnämnd) för tillsynens utövande anlita biträde av sakkunniga personer *(hissbesiktningsmän)*, för vilka kompetensfordringar fastställs av yrkesinspektionens chefsmyndighet. I ett klagoärende angående underlåten inspektion av hiss uttalade JO Lundvik att dylik besiktningsman (hissinspektör) vid fullgörandet av sitt uppdrag att övervaka hissar är underkastad ämbetsansvar och därför står under JO:s tillsyn.

Arten av JO:s tillsyn över taxeringsverksamheten mot bakgrunden av 113 § äldre regeringsformen belystes i ett klagoärende. Däri framkom att en taxeringsordförande ej lämnat föreskriven underrättelse till deklaranten om att deklarationen i väsentlig mån frångåtts. Taxeringsnämndsordföranden G. anförde i infordrat yttrande, att det inträffade berodde på ett rent förbiseende från hans sida. Han uttryckte vidare den uppfattningen att ärendet var av den art att det borde behandlas av länsskatterätten eftersom besvär anförts därstädes och att det inte kunde vara meningen att JO skulle belastas med dylika frågor. JO Lundvik uttalade i beslutet bl. a. följande.

JO är av grundlag hindrad ingå i prövning av taxeringsnämnds beslut i materiellt hänseende. Med hänsyn härtill och till att taxeringen för närvarande är föremål för länsskatterättens prövning gör jag inget uttalande i frågan om huruvida taxeringsnämnden haft fog för åsatt taxering.

Däremot vill jag undanröja den betänkliga villfarelse G. synes sväva i när han framför påståendet att JO inte "borde belastas med dylika frågor" som Olssons klagomål avser. Taxeringsnämnds ordförande är i vad gäller den formella handläggningen av taxeringar underkastad ämbetsansvar. Allvarliga felaktigheter vid handläggning av taxeringsärenden kan sålunda leda till åtal för tjänstefel. Till felaktigheter av denna art räknas bl. a. underlåtenhet att iakttaga den i 65 och 69 §§ taxeringsförordningen stadgade underrättelseskyldigheten.

Stockholms Auktionsverk, som lydde under Stockholms drätselnämnd, befanns vara underkastat JO:s tillsyn. *AB Stockholms Auktionsverk*, som fr. o. m. den 1 januari 1973 övertagit auktionsverksamheten, är däremot undandraget JO:s tillsyn.

I en skrift anfördes klagomål mot *Djursjukhuset för Stockholm med omnejd* och uppgavs att Stockholms kommun var huvudman för djursjukhuset. JO Lundvik anförde i beslutet följande.

Jag har låtit inhämta bl. a. att djursjukhuset drivs såsom en stiftelse i vilken kommunen är representerad.

JO:s tillsyn är begränsad till myndigheter och omfattar således i regel inte stiftelser. Den i detta ärende aktuella stiftelsen är inte någon myndighet eller eljest något offentlig-rättsligt rättssubjekt och står följaktligen inte under JO:s tillsyn.

Ärendet föranleder därför ingen annan åtgärd än att jag upplyser L. om att veterinärer i viss utsträckning står under tillsyn av veterinärväsendets ansvarsnämnd inom lantbruksstyrelsen.

I beslut i ett ärende rörande klagomål över *kommunala tjänstetillsättningar* anförde JO Lundvik bl. a. följande.

Ledamöter i beslutande kommunala församlingar, såsom sammanläggningsdelegerade, står inte under JO:s tillsyn. Så är däremot visserligen fallet med ledamöter i kommunala nämnder och kommunaltjänstemän men tillsynen är här inskränkt till att gälla grava fel och principiellt viktiga frågor eller spörsmål av större allmänt intresse.

Vidare bör framhållas att grundlagsbudet i 28 § av 1809 års regeringsform om hänsynstagande endast till förtjänst och skicklighet vid tillsättning av tjänst inte gäller för kommunerna, som anses äga frihet vid tillsättningen. Hur långt denna frihet sträcker sig kan diskuteras. Helt ovidkommande motiv bör sålunda knappast tillåtas få inverka. Så länge ställningstagandet påverkas endast av vad som anses överensstämma med kommunens bästa måste dock ett betydande utrymme finnas för kommunens fria bestämmande.

P. anförde i en klagoskrivelse att det förekom att verkschefer eller andra ämbetsmän i ansvarig ställning deltog, utan att det tillhörde deras författningsreglerade uppgifter, i verksamhet såsom undertecknande av upprop m. m. och att avsikten torde vara att inför allmänheten ge verksamheten en officiell prägel eller garanti. P. påtalade härvid att han blivit utsatt för kränkande aktiviteter av en tjänsteman i ett statligt verk, som tillika var ledamot i styrelsen för *föreningen Bernadotte-Musei Vänner* och begärde JO:s utredning om lagligheten i tjänstemannens åtgärder. Genom beslut den 18 juli 1974 lämnade ställföreträdande JO Wigelius skrivelsen utan åtgärd och anförde därvid bl. a.

Den av P. uppgivna omständigheten att ifrågavarande förening uppbär statligt bidrag medför ej ämbetsansvar för föreningens funktionärer. Ej heller i övrigt framgår av P:s skrivelse någon omständighet som ger anledning att anta att sådant ansvar skulle kunna komma i fråga.

I ny skrivelse begärde härefter P. omprövning av beslutet och anförde att, eftersom statstjänstemannens handlande varit godtyckligt, ämbetsansvar torde kunna utkrävas antingen av denne eller av de ämbetsmän, som trots att förhållandena påtalats, underlåtit att skilja honom från uppdraget. P. hänvisade härvid till 13 § statstjänstemannalagen (1965: 274), enligt vilket stadgande tjänsteman ej må inneha anställning eller uppdrag eller utöva verksamhet som kan rubba förtroendet till hans eller annan tjänstemans opartiskhet i tjänsteutövningen eller skada myndighetens anseende.

Wigelius anförde i nytt beslut följande.

Såsom framgår av beslutet den 18 juli 1974 har jag av P:s tidigare skrivelse i ärendet inte funnit framgå någon omständighet som ger anledning att anta att ämbetsansvar skulle komma i fråga. Vid den bedömningen har jag självfallet också övervägt i vad mån den avsedda verksamheten, oavsett att den ägt rum utom tjänst, skulle kunna anses ha innefattat åsidosättande av tjänsteplikt. Jag fann därvid att vad P. anfört om vad som förevarit i det påtalade fallet inte gav anledning att ifrågasätta ansvar i det hänseendet. Vad P. nu anfört i den nya skrivelsen från honom föranleder inte till ändrat ställningstagande från min sida.

I ett annat ärende anfördes klagomål mot ett borgarråd för det denne vid ett sammanträde inför hyresnämnd förolämpat klaganden och dennes familj. JO Lundvik, som låtit inhämta, att borgarrådet var verkställande direktör för AB Råckstahus och i denna egenskap företrätt bolaget vid hyresnämndssammanträdet, anförde i sitt beslut, att då borgarrådet sålunda inte handlat under utövande av tjänst varmed ämbetsansvar är förknippat, klagomålen ej upptogs till prövning.

Sjuk- och olycksfallsförsäkringsnämnden står — liksom övriga inom försäkringsväsendet inrättade nämnder — ej under JO:s tillsyn (se även JO 1967 s. 173).

Stiftelsen Tekniska Institutet står ej under JO:s tillsyn. Detsamma gäller *Uppsala stadsteater* (som är ett aktiebolag), *Akademiska föreningen i Lund, Ekerö Elförening, Gävleborgs läns orkesterförening, sameombudsmannen och Svenska samernas riksförbund, Svenska Polisförbundet, HSB:s riksförbund, Sveriges Leg. Optikers Riksförbund, studieförbundet Medborgarskolan, Svenska Sällskapshundklubben* (SSHK) och *Chilekommittén.*

Frågor om myndighets organisation, jäv, arbetets gång m. m.

Åtal mot byråchef vid kriminalvårdsstyrelsen för underlåtenhet att i tid anmäla ärende av större vikt för verksledningen

Under år 1962 inledde dåvarande fångvårdsstyrelsen affärsförbindelser med Svenska Nyckelhus AB. Sålunda träffades avtal mellan styrelsen och bolaget, varigenom styrelsen åtog sig att under avtalstiden den 1 januari 1963—den 31 december 1964 leverera lägst 200 och högst 250 monteringsfärdiga trähus av olika typer, vilka skulle tillverkas i överensstämmelse med av bolaget överlämnade ritningar, materialförteckningar och tillverkningsbestämmelser. Avtalet innehöll vidare föreskrifter om leveranstid, debiteringspriser, betalningsvillkor, reklamation m. m. I samverkan med Upsala Sparbank träffades vidare överenskommelse om betalningsrutiner m. m. Vid avtalstidens utgång träffade kriminalvårdsstyrelsen och Svenska Nyckelhus Försäljningsaktiebolag nytt avtal, varigenom styrelsen åtog sig att, utan stipulerad begränsning, leverera samt bolaget att avropa monteringsfärdigt material till lägst 300 trähus per år. Detta avtal utarbetades inom kriminalvårdsstyrelsens arbetsbyrå, som bl. a. hade till uppgift att anskaffa arbete för arbetsdriften på fångvårdsanstalterna och att försälja arbetsdriftens produkter. Beslut om ingående av avtalet fattades av kriminalvårdsstyrelsen vid plenarsammanträde. Avtalet undertecknades från styrelsens sida den 31 december 1964 av dåvarande försäljningschefen vid arbetsbyrån Tage Forsberg med kontrasignation av en annan tjänsteman på byrån samt från Nyckelhusbolagets sida av dess ägare direktören Ingemar Östlund. Avtalet gällde tiden fr. o. m. den 1 januari 1965 t. o. m. utgången av år 1969. Leverans av ett hus skulle ske i två etapper, den första avseende husstommen och den andra avseende inredningsdetaljer. Fakturering skulle enligt avtalet ske för varje avslutad komplett husleverans, dock att om andra leverans skedde senare än fyra månader efter första leverans, skulle faktura utskrivas på varje delleverans. Betalningstiden var bestämd till högst 60 dagar från fakturadatum. Till skillnad från vad fallet var med styrelsens tidigare avtal med Nyckelhus stipulerades denna gång ett villkor om viss säkerhet för styrelsens leveranser. Villkoret intogs i avtalets 6 §, som fick följande lydelse.

Bolaget skall samtidigt med varje avrop lämna styrelsen säkerhet för rätta fullgörandet av sina betalningsförpliktelser med avseende på det avropade godset. Säkerheten skall gälla ett belopp motsvarande fakturavärdet av det avropade. Då byggnadskreditiv blivit beviljat av bank för att begagnas för uppförande av den byggnad, för vilken leveransen är avsedd, skall säkerheten bestå i överlåtelse på styrelsen av kreditinnehavarens rätt till betalning ur närmast på leverans följande lyft ur kredi-

tivet intill det belopp som leveransen gäller. Finns inte sådant byggnadskreditiv skall säkerheten bestå i bankgaranti eller annan av styrelsen godtagbar säkerhet. Säkerheten återställs till bolaget så snart likvid influtit.

Vidare föreskrevs i avtalet i 7 § att betalning skulle ske i enlighet med en promemoria angående betalningsrutiner som förelåg mellan bolaget och dess bankförbindelser. Promemorian var upprättad den 8 november 1962 av Upsala Sparbank.

Kriminalvårdsstyrelsens tillverkning och leverans av trähus till Nyckelhus expanderade år från år. Sett per budgetår levererades 1964/65 97 hus värda 1 650 000 kr., 1965/66 138 hus värda 2 600 000 kr., 1966/67 202 hus värda 4 700 000 kr., 1967/68 338 hus värda 7 600 000 kr. och 1968/69 419 hus värda 10 400 000 kr. Expansionen möjliggjordes bl. a. genom att fångvårdsanstalternas berörda verkstäder alltmer anpassades till och togs i anspråk för trähustillverkningen. Sålunda kom denna tillverkning att äga rum på fångvårdsanstalterna Ulriksfors och Bergsåker inom norra kriminalvårdsräjongen (centralanstalt Härnösand), Tillberga inom östra kriminalvårdsräjongen (centralanstalt Långholmen) samt Kumla, som också var centralanstalt för kriminalvårdens inlandsräjong. Även Nyckelhus utökade sin verksamhet, som kom att drivas i fyra bolag, nämligen ett försäljningsbolag, ett byggnadsbolag, en såg- och snickerifabrik (Gyllby) och ett fastighetsbolag, samtliga med Östlund som ägare.

Tillämpningen av ifrågavarande avtal mellan kriminalvårdsstyrelsen och Nyckelhus ankom, såvitt gällde styrelsen, på arbetsbyrån och där i praktiken närmast på chefen för dess försäljningssektion. Arbetsbyrån skulle sålunda bl. a. tillse att Nyckelhus samtidigt med varje avrop lämnade i 6 § i förutnämnda avtal angiven säkerhet för leveransen. Enligt gällande föreskrifter ålåg det däremot kameralkontoret vid den kriminalvårdsräjong, varifrån leveransen skedde, att bevaka betalningen för levererat gods. Kameralkontoren var underställda styrelsens kanslibyrå. I de fall betalning ej erlades, skulle ärendet i sista hand av kanslibyrån överlämnas till styrelsens ombudsman för vidare indrivningsåtgärder.

Den 12 maj 1969 utbröt en arbetsledarstrejk vid arbetsdriften inom kriminalvården, vilken föranledde att beställt antal trähus inte till fullo kunde levereras till Nyckelhus. Detta försatte i sin tur Nyckelhus i ett ekonomiskt trängt läge. Vid denna tidpunkt uppskattades att Nyckelhus häftade i skuld till kriminalvårdsstyrelsen för levererat trähusmaterial med 6,5 miljoner kr. Det visade sig att, eftersom leveranser skett till Nyckelhus i stor utsträckning utan att avtalsenliga säkerheter ställts, motsvarades skulden endast till ringa del av för kriminalvårdsstyrelsen tillgängliga säkerheter. Den 26 juni 1969 företedde Nyckelhus en preliminär bokslutstablå per den 31 mars 1969 utvisande att bolagen var på obestånd. Efter verkställd rekonstruktion förvärvade den 1 januari 1970

ett statsägt företag aktierna i Nyckelhus Försäljningsaktiebolag och nytt leveransavtal tecknades mellan detta företag och kriminalvårdsstyrelsen.

Förutvarande ställföreträdande justitieombudsmannen Petrén uttalade i beslut den 24 oktober 1969 i ett hos JO upptaget ärende angående kriminalvårdsstyrelsens krediter till Nyckelhus att frågan om tjänstefel eller annan försumlighet förekommit i sammanhanget kunde avgöras först sedan den utredning som pågick inom riksrevisionsverket avslutats. Petrén förutsatte att JO skulle få ta del av verkets utredning. Med anledning härav översände riksrevisionsverket till JO sin den 10 september 1970 upprättade revisionsrapport rörande kriminalvårdsstyrelsens ekonomi, arbetsdrift, försäljning m. m. I ett avsnitt angående kriminalvårdsstyrelsens affärer med privatägda Nyckelhus anfördes i rapporten följande under rubrik "Slutsatser och förslag".

Beträffande affären Nyckelhus har efter utredning följande kunnat konstateras. Vad här anförs gäller primärt tiden fram till augusti 1969, då KVS' verksledning anmälde den uppkomna situationen för RRV och påbörjade arbetet att sanera affären med hjälp bl. a. av Statsföretag AB.

Föreskrifter om säkerhet för avropat gods finns inte med i det första avtalet med Nyckelhus 30.11.1962.

I det andra avtalet med Nyckelhus 31.12.1964 finns intaget föreskrifter om att säkerhet skulle lämnas för avropat gods. 1964 års avtal har, att döma av undertecknandemeningen på avtalet, beslutats på verkchefsnivå. Föreskrifterna om krav på säkerhet har dock inte följts. Om beslut om avkall från kravet på säkerheter har fattats, och i så fall på behörig nivå, finns inte dokumenterat.

Avtalade faktureringstider medgav i förening med kredittiderna betalningsfrister på upp till sex månader.

De inom KVS gällande bestämmelserna om inkomstbevakning har inte följts beträffande Nyckelhus. Att Nyckelhus släpade efter med betalning för leveranser konstaterades på räjongkontoren och meddelades till KVS centralt. På KVS var förhållandet i varje fall känt av dåvarande kanslibyrån och av arbetsbyrån, som var närmast ansvarig för försäljningsverksamheten.

Förhandlingar med bolaget om säkerheten för leveranser pågår från våren 1968 i över ett år innan godtagbar säkerhet ställs av bolaget. Leveranser från KVS pågår under tiden i oförminskad takt.

Bedömning av Nyckelhus ekonomiska ställning gjordes på icke underskrivna bokslutshandlingar och i avsaknad av revisionsberättelse. Någon sådan efterfrågades inte. KVS ansåg inte att de av bolaget företedda bokslutshandlingarna ingav misstanke om företagets insolvens. Bidragande till denna bedömning torde ha varit en sammanställning daterad 19.9.1968 över Nyckelhus årsredovisning som gjorts av den av Nyckelhus anlitade revisionsbyrån. Denna visade 2,3 milj. kr. i överskott inkl. dolda reserver. Sammanställningen var försedd med en kommentar vari lönsamheten angavs vara god. I vare sig den nämnda sammanställningen eller kommentaren antyds att brister i bolagets redovisningsorganisation förelegat under ett par års tid vilket sedermera visat sig ha varit fallet.

Utvecklingen av affären Nyckelhus visar att KVS inte har varit eller är uppbyggd för en sådan omfattande försäljningsverksamhet som blivit en följd av den alltmer omfattande arbetsdriften. Den gjorda revisionen

visar också att KVS' system och rutiner för ekonomiadministration, rapportering och internkontroll haft anmärkningsvärda brister. De redovisade förhållandena understryker med skärpa kravet på en fullständig genomgång av KVS i nämnda hänseenden. Därvid bör frågor om ansvars- och befogenhetsnivåer ägnas särskild uppmärksamhet.

Den gjorda genomgången har inte visat på oegentligheter och har inte givit anledning till misstanke därpå. Ansvarsfrågor i övrigt har här inte behandlats, eftersom dessa i första hand ankommer på styrelsen för kriminalvårdsverket att pröva.

Med anledning av ovannämnda revisionsrapport inkom efter två särskilda remisser yttranden från kriminalvårdsstyrelsen samt avdelningsdirektören Hans Andersson. Yttrande begärdes också från förutvarande avdelningsdirektören Tage Forsberg, som emellertid i svar hit framhöll att han avgått med pension våren 1968 samt uppgav sig inte ha så starkt minne av händelseförloppet att han kunde avge yttrande i ärendet. Vidare inkom promemorior upprättade av byråcheferna Lennart Agartz och N. U. Fornander samt kopior av vissa för ärendet relevanta handlingar. Därjämte hölls härstädes förhör med Hans Andersson, Agartz, förutvarande överdirektören Erik Nyman och avdelningschefen Carl-Henrik Ericsson, som före Agartz varit chef för arbetsbyrån.

Beträffande händelseförloppet under den för JO:s prövning i första hand aktuella tidsperioden våren 1968 till sommaren 1969 framgick av utredningen i korthet följande. De första åren avtalet den 31 december 1964 mellan kriminalvårdsstyrelsen och Nyckelhus var i kraft, regleradesdes huvuddelen av betalningarna till styrelsen genom Upsala Sparbank. Inkommande spärrbevishandlingar var inte försedda med överlåtelse på styrelsen av rätten till betalning ur vederbörligt byggnadskreditiv. I enlighet med den av sparbanken den 8 november 1962 upprättade promemorian avsattes för styrelsens räkning 70 procent av till banken influtna likvider från enskilda husköpare. I vissa fall skedde leverans utan spärrbevis och utan att detta föranledde krav från styrelsens sida på särskild säkerhet enligt avtalet. Orsaken härtill var tydligen att dåvarande försäljningschefen Forsberg inte ansåg dylika krav erforderliga så länge förekommande betalningsrapporter inte visade onormal skuld från Nyckelhus' sida. På grund av ökade utleveranser och vissa inträdda betalningsförseningar steg dock Nyckelhus' skuld under tiden mars 1967 till oktober samma år från 1 344 000 kr. till 2 492 000 kr. Betalningseftersläpningarna ledde inte till föreskrivna indrivningsåtgärder från berörda räjongers kameralkontor. Däremot översändes från kontoren till kanslibyråns kameralsektion och till arbetsbyrån besked om utestående fordringar mot Nyckelhus. Efter överläggningar mellan kansli- och arbetsbyråerna bestämdes att bevakningen av fordringarna skulle åvila arbetsbyrån och ombesörjas av dess försäljningschef, som upprätthöll regelbundna kontakter med Nyckelhus. I skrivelse den 23 februari 1968, som kom arbetsbyrån till handa, påtalade styresmannen vid centralanstalten

Långholmen de betalningseftersläpningar som förekom avseende leveranser till Nyckelhus från fångvårdsanstalten Tillberga. Vid sammanträde den 5 april 1968 mellan Nyckelhus och vissa befattningshavare, däribland Forsberg, från kriminalvårdsstyrelsens arbetsbyrå diskuterades bl. a. frågan om säkerheter för styrelsens leveranser, varvid man från Nyckelhus' sida förklarade sig villig att överlämna vissa fastighetsinteckningar som säkerhet för sådana husleveranser — beräknade till 50 per år — där säkerhet ur byggnadskreditiv inte kunde erhållas. Någon överenskommelse härvidlag hann dock inte träffas innan Forsberg den 1 juni 1968 avgick med pension. Forsberg efterträddes som försäljningschef av Hans Andersson. I juni 1968 uppgick Nyckelhus' skuld till 4 920 000 kr. Diskussion om Nyckelhusaffären förekom redan då mellan Andersson och Agartz, som den 1 juli 1968 förordnades som byråchef för arbetsbyrån. Agartz framförde enligt egen uppgift till Andersson önskemål om åtgärder i följande fem avseenden.

1. En höjning av försäljningspriserna. Verkstädernas lönsamhet var för låg.
2. Införande av straffränta på till betalning förfallna fakturor.
3. Fakturering efter varje leverans. Avtalet kunde innebära att första leverans inte fakturerades förrän fyra månader efter leveransen och med en betalningstid på 60 dagar motsvarade detta en kredit på sex månader.
4. Säkerhetsfrågan, som en längre tid varit föremål för diskussion, måste snarast lösas i samråd med ombudsmannen.
5. Närmare uppgifter om bolagets ekonomi skulle införskaffas, då bolagets skuld i juni 1968 närmade sig 5 milj. kr.

Åtgärder i enlighet med Agartz' direktiv under punkterna 1—3 vidtogs under hösten 1968 och våren 1969. Till följd härav och då Nyckelhus, som på grund av sin säsongbetonade försäljning normalt erhöll huvudparten av sina likvider från de enskilda husköparna på hösten, kunde erlägga betalning för förfallna skulder, eliminerades under hösten 1968 betalningseftersläpningarna samt nedbringades Nyckelhus' skuld till omkring 2,9 miljoner kr. Under september 1968 inkom till Andersson från Nyckelhus begärda bokslutshandlingar per den 31 mars 1968 och resultatprognos för verksamhetsåret den 1 april 1968—den 31 mars 1969 ävensom en kommentar till handlingarna verkställd av Aktiebolaget Uppsala Revisionsbyrå. Preliminär balansräkning per den 31 mars 1968 utvisade 1 075 000 kr. i tillgångar utöver skulder. Resultatprognos för verksamhetsåren 1967/68 och 1968/69 angav såsom resultat före avskrivningar 818 000 respektive 1 035 000 kr. I revisionsbyråns kommentar uttalades bl. a. att lönsamheten legat vid en tillfredsställande nivå och möjliggjort viss konsolidering av verksamheten. Beträffande frågan om ställande av säkerheter tog Andersson kontakt med kriminalvårdsstyrelsens ombudsman, Maj Lundquist, som tillställde honom en den 3 januari 1969 upprättad promemoria av följande lydelse.

Härmed får undertecknad ombudsman med återställande av bilagda brev 19.9.1968 i rubr. ärende jämte vid brevet fogade räkenskapshandlingar som min uppfattning uttala följande.

Jag kan ej tillråda, att s. k. spärrförbindelser godtas som primär säkerhet för kredit åt Svenska Nyckelhus AB.

Däremot skulle — om än med tvekan — företagsinteckningar med bästa rätt i vartdera av byggnadsaktiebolaget och försäljningsaktiebolaget kunna mottagas. Såvitt jag kunnat utläsa av de balansräkningar, som översänts av direktör I. Östlund, är företagsinteckningarnas värde i sista hand avhängigt av betalningsförmågan hos bolagens kunder. Bolagens största tillgångar utgöres ju av "kundfordringar" resp. "fordringar hos närstående företag".

Det synes därför angeläget att kriminalvårdsstyrelsen även erhåller realsäkerhet i största möjliga utsträckning i kundfastigheterna.

Med hänsyn till det ovan anförda anser jag mig ej kunna tillstyrka kredit utöver vad som därutinnan redan blivit avtalat, med mindre Nyckelhus ställer godtagbar säkerhet även i form av inteckningar i kundfastigheter.

Denna promemoria blev vid ankomsten inte föredragen för Agartz. Däremot diskuterades dess innehåll senare mellan Andersson och Agartz. Efter förhandlingar med Nyckelhus träffades överenskommelse i fråga om ställande av säkerheter på sätt framgick av en skrivelse den 3 april 1969, som var undertecknad av Andersson med kontrasignation av annan tjänsteman och ställd till Nyckelhus. Skrivelsen hade följande lydelse.

Med hänvisning till vårt sammanträffande den 24.3.1969 då bl. a. säkerhet för husleveranser diskuterades, samt åberopande Ert brev av den 25.2.1969 får kriminalvårdsstyrelsen godkänna av Er framlagt förslag.

I första hand upprättas spärrförbindelser å Era kunders byggnadskreditiv. I de fall där kundens bank ej vill medverka till upprättande av spärrförbindelser, uttager Svenska Nyckelhus inteckningar i respektive kunds fastighet, varvid inteckningarna skall ha förmånsrätt närmast efter byggnadskreditivet. Ovannämnda spärrförbindelser och inteckningar deponeras av Er i bank med panträtt för kriminalvårdsstyrelsen.

Som ytterligare garanti och för täckande av åtaganden där Era kunder ej inlevererat spärrförbindelse eller inteckning, samt för leveranser till Svenska Nyckelhus Byggnads AB, skall till kriminalvårdsstyrelsen överlämnas företagsinteckning om 1 000 000 kronor, uppdelade på 500 000 kronor med bästa rätt i näringsverksamheten hos vardera Svenska Nyckelhus Byggnads AB samt Svenska Nyckelhus Försäljnings AB.

Dessutom bekräftas härmed vår överenskommelse om ändring av gällande betalningsvillkor, innebärande att under 1970 60 dagars kredittid införes vid all fakturering, även för första leveranser.

Sedan arbetsledarstrejken vid arbetsdriften inom kriminalvården utbrutit den 12 maj 1969, vid vilket tillfälle Nyckelhus' skuld som nämnts uppskattades till 6,5 miljoner kr., bedömde Agartz läget så allvarligt att han hos överdirektören Nyman anmälde farhågor för Nyckelhus' möjlighet att klara den uppkomna situationen.

I yttrande den 17 december 1970 med anledning av remiss av riksrevisionsverkets rapport den 10 september 1970 anförde kriminalvårdsstyrelsen bl. a. följande.

Då man från Nyckelhus' sida på hösten 1968 uppgav, att företaget befarade att likviditetssvårigheter motsvarande dem, som förekommit i början av år 1968, skulle uppkomma under våren 1969, begärde den nye försäljningschefen upplysning från Nyckelhus om företagets ekonomiska ställning enligt senaste bokslut. Med anledning därav inkom från direktören Ingemar Östlund, som var ensam aktieägare och styrelse i Svenska Nyckelhus Försäljnings AB och två andra till nyckelhusgruppen hörande bolag, ett brev med redogörelse för Nyckelhus' bokslut per 31.3.1968 och för ställningen under det löpande verksamhetsåret. I brevet hänförde sig Östlund även till en resultatprognos för verksamhetsåret 1.4.1968—31.3.1969 upprättat av en av Nyckelhus anlitad revisionsbyrå. Vid brevet hade fogats — förutom den åsyftade prognoshandlingen jämte därtill hörande kommentar undertecknad för revisionsbyråns räkning av en civilekonom (numera auktoriserad revisor) — jämväl tre kopior av årsredovisningshandlingar per 31.3.1968 för de tre nyckelhusbolagen. På kopiorna fanns på därför avsedd plats Östlunds namn med maskinskrift. Vidare fanns som bilaga till Östlunds brev en på grundval av sagda årsredovisningshandlingar gjord sammanställning av bolagens balansräkningar egenhändigt undertecknad av bolagens revisor en auktoriserad revisor vid sagda revisionsbyrå jämte förenämnde civilekonom. Av de hos Patent- och Registreringsverket förvarade handlingarna framgår att Östlund egenhändigt undertecknat originalen till de nämnda kopiorna. Då kopiorna översändes på sätt som skedde — med brev undertecknat av Östlund jämte sammanställningen undertecknad av revisorn och civilekonomen — saknades anledning att anta att övriga handlingar, varå Östlunds namn fanns tecknat med maskinskrift, inte skulle överensstämma med originalhandlingar. Ej heller fanns anledning att avkräva Nyckelhus annan skriftlig handling från revisor än dem som Östlund redan insänt. Ovannämnda handlingar underställdes från arbetsbyråns sida styrelsens ombudsman för bedömning. Innehållet i årsredovisningshandlingarna blev av betydelse för ombudsmannens uttalande att ytterligare krediter till Nyckelhus ej kunde tillstyrkas med mindre företaget ställde realsäkerhet.

— — —

De betalningseftersläpningar från Nyckelhus sida som förekommit har möjliggjorts genom att avtalets bestämmelser om överlåtelse av rätten till betalning enligt spärrbevis inte följts och att leverans, i fall där spärrbevis ej förelegat, skett utan att särskild säkerhet betingats.

Frångåendet av leveransförutsättningarna har inneburit att det ekonomiska intresse, som de nämnda förutsättningarna varit avsedda att skydda, åsidosatts. Ansvaret för avtalets tillämpning har åvilat försäljningschefen. Den förutvarande försäljningschefen har inlett den ifrågavarande tillämpningen. Utvecklingen av mellanhavandet med Nyckelhus medförde dock i trots av det angivna förfaringssättet påtagliga betalningsstörningar först mot slutet av dennes tjänstetid.

Vid bedömningen av försäljningschefens underlåtenhet att följa bestämmelserna i 6 § av avtalet synes böra beaktas det förhållandet att han på grund av de tidigare tillfredsställande förbindelserna med Nyckelhus hyst förtroende för företagets förmåga och vilja att fullgöra sina

förpliktelser. När han i slutet av februari 1968 blivit uppmärksamgjord på förekommande betalningseftersläpningar, har han vidtagit åtgärder för att erhålla säkerheter från företaget. Mot bakgrunden av det sagda synes hans handlande inte böra bedömas som så oförsvarligt att det bör föranleda ansvar för tjänstefel.

Den nye försäljningschefen har utan att närmare granska den rutin, som utvecklats under hans företrädares tid, godtagit denna. Han har därvid påverkats av det förtroende för företaget, som hans företrädare haft. Härtill kom ovan nämnda inbetalningar från företaget med cirka två miljoner kronor, varom han fick vetskap i juni 1968. Under sensommaren samma år påbörjade han de åtgärder för att klargöra företagets ställning, vilka redovisats här ovan. Eftersläpningarna i Nyckelhus' likvider hade vidare hösten 1968 i stort sett eliminerats. Det vill emellertid synas som om företagets ställning i verkligheten kommit att försämras istället för att — som ovannämnda revisionsbyrå förutsagt — förbättras. Enligt revisionsbyråns utlåtande, som tillställdes kriminalvårdsstyrelsen hösten 1968, kunde man nämligen beträffande nyckelhusföretagen räkna med att via rörelseresultatet erhålla ett kapitaltillskott om drygt en miljon kronor, varjämte ytterligare likvida medel sannolikt skulle komma att frigöras och kunna till största delen användas för reducering av företagsgruppens utestående skulder. — Mot försäljningschefens tidigare berörda underlåtenhet att ingripa mot sin företrädares tillämpning av avtalet och hans överväganden med avseende på de fortsatta förbindelserna med Nyckelhus kan i olika hänseenden riktas kritik. I betraktande av revisionsbyråns utlåtande och de omständigheter i övrigt, på vilka han grundat sina ställningstaganden anser dock styrelsen att ej heller hans handlande bör bedömas som så oförsvarligt att det bör föranleda ansvar för tjänstefel.

Vad som i övrigt framkommit vid riksrevisionsverkets granskning av kriminalvårdsstyrelsens verksamhet och som redovisats i den föreliggande rapporten finner styrelsen ej ge anledning till misstanke att det allmännas intressen skulle ha åsidosatts genom tjänstefel eller tjänsteförsummelse från någon enskild tjänstemans sida.

Efter förnyad remiss avgav kriminalvårdsstyrelsen nytt yttrande den 18 maj 1972, vari anfördes bl. a. följande.

Ansvaret för själva tillämpningen av 1964 års leveransavtal har alltsedan dettas tillkomst de facto åvilat chefen för försäljningssektionen. I de under hösten 1968 och i början av år 1969 intensifierade ansträngningarna att förmå Nyckelhus att i rätt tid betala förfallna fakturor har byråchefen och den nye försäljningschefen samarbetat. Av de uppgifter, som de båda lämnat i ärendet, framgår att någon ändring i ansvarsfördelningen ej ifrågasatts av någondera av dem. Byråchefen har likväl hållits kontinuerligt underrättad om de mellan försäljningschefen och Nyckelhus under den kritiska tiden förda förhandlingarna. Det ankom under sådana förhållanden på byråchefen att inför verksledningen upptaga frågor, vari han ansåg sig ej kunna själv taga ansvar. Fråga om Nyckelhus' betalningseftersläpningar har emellertid ostridigt ej underställts verksledningen förrän i senare hälften av maj 1969.

Det ligger emellertid i sammanhanget nära till hands att ifrågasätta om inte kriminalvårdsstyrelsens leveransavtal med Nyckelhus innebar

en affär av den storleksordning och betydelse att det hade funnits anledning för verksledningen att vid något tillfälle under de aktuella åren av eget initiativ göra sig underrättad om hur denna affärsförbindelse utvecklade sig och hur Nyckelhus fullgjorde sina betalningsförpliktelser.

Att så inte skedde måste enligt kriminalvårdsstyrelsens uppfattning bedömas mot bakgrunden av rådande särskilda förhållanden.

Kriminalvårdsstyrelsens uppgift är att leda och administrera en omfattande, förgrenad och differentierad vårdverksamhet. Arbetsdriften ingår som en del av denna vårdverksamhet. Den syftar till att ge de intagna en lämplig och såvitt möjligt meningsfull sysselsättning under anstaltsvistelsen. Det ankommer därvid på den centrala driftorganisationen att anskaffa ändamålsenliga arbetsobjekt. Detta sker i stor utsträckning i form av olika statliga beställningar. Men styrelsen tvingas därutöver att i viss omfattning anpassa produktionen med hänsyn till avsättningsmöjligheterna på den öppna marknaden.

Tillverkning av monteringsfärdiga trähus är en för de intagna lämplig och av dem uppskattad sysselsättning. Avsättningsmöjligheterna för denna produkt bedömdes — i varje fall i början av 1960-talet — som goda. Eftersom styrelsen helt saknade en för denna tillverkning uppbyggd försäljningsorganisation, knöt styrelsen kontakt med ett privat företag i branschen, Nyckelhus.

Därmed fördes ett artfrämmande element in i kriminalvårdsstyrelsens normala förvaltningsverksamhet. Kriminalvårdsstyrelsen är inte något affärsdrivande verk. Styrelsens arbetsavdelning har genom kontakt med utomstående leverantörer och kunder fått ett visst merkantilt inslag i sin verksamhet, men dess tjänstemän på olika nivåer har ej tillsatts med beaktande av den utbildning och erfarenhet som kunde krävas för att bedöma verkningarna av mer omfattande eller invecklade affärstransaktioner. Det fanns därför inte heller några föreskrifter eller fasta rutiner i styrelsen att falla tillbaka på, när komplikationer av den art, varom här är fråga uppstod. De närmast berörda tjänstemännen insåg inte vidden och betydelsen av det som inträffade. De insåg inte heller att utvecklingen av mellanhavandena med Nyckelhus i sådan grad avvek från eljest inom verket förekommande normalsituationer att en rapporteringsskyldighet till överordnade var för handen.

Verksledningen å sin sida var hårt engagerad i uppgiften att söka lösa mängden av allmänadministrativa och vårdmässiga problem — en uppgift av helt annan art och inriktning än Nyckelhusaffären. Den debatt om kriminalvårdens policyfrågor som pågått under hela 1960-talet och alltjämt pågår — där föga samstämmighet rått och råder om mål och medel — samt de delvis på grund därav inledda strukturförändringarna av fängelsesamhället har vidare i utomordentligt hög grad tagit verksledningens tid och krafter i anspråk. Mot den bakgrunden måste kontrollen av arbetsdriftens affärsförbindelser ej ha för verksledningen tett sig som den mest trängande uppgiften där den hade att självmant ingripa. Dess underlåtenhet att på eget initiativ ägna uppmärksamhet åt mellanhavandena med Nyckelhus måste därför enligt styrelsens mening framstå som både förklarlig och ursäktlig.

Det bör tilläggas att en ändring av kriminalvårdsverkets redovisningssystem och kamerala rutiner numera har ägt rum och att en fortsatt översyn av dess ekonomiadministrativa organisation jämlikt bemyndigande av Kungl. Maj:t pågår under ledning av utomstående expertis.

JO Wennergren meddelade Agartz i skrivelse den 28 december 1972 att han misstänkte denne för tjänstefel samt anförde härutinnan bl. a. följande.

I ärendet uppställer sig först frågan hur Nyckelhus' skuld till kriminalvårdsstyrelsen kunnat tillåtas växa till omkring 6,5 miljoner kr. i maj 1969 utan att styrelsen i enlighet med 6 § i då gällande leveransavtal betingat sig spärrbevis eller andra säkerheter motsvarande skuldbeloppet. En granskning av Upsala Sparbanks promemoria angående de betalningsrutiner, som enligt 7 § i avtalet skulle tillämpas, ger vid handen, att dessa rutiner svårligen låter sig förena med kravet på att spärrbevis skulle överlåtas på styrelsen. Därest sådan överlåtelse kommit till stånd borde nämligen bl. a. någon uppdelning av spärrat belopp mellan styrelsen och Nyckelhus inte ha skett. I stället skulle ju hela det enligt spärrbeviset på styrelsen överlåtna beloppet ha insatts på styrelsens konto. Det är förståeligt att man såväl från Nyckelhus' sida som från styrelsens, med bortseende från kravet på överlåtelse av spärrbevisen, i den praktiska tillämpningen av avtalet följt den i 7 § föreskrivna betalningsrutinen, som dessutom gällt även under avtalstiden den 1 januari 1963—den 31 december 1964. Den från styrelsens synpunkt stora nackdelen med detta system har, såvitt framkommit under utredningen, varit att det för styrelsens räkning avsatta beloppet tillförts ett konto, som haft Nyckelhus och inte styrelsen som innehavare och från vilket lyft kunnat göras endast efter godkännande av Nyckelhus. På kontot innestående medel torde sålunda inte ha varit skyddade mot Nyckelhus' borgenärer. Eftersom de spärrbevishandlingar, som överlämnats till styrelsen, inte varit försedda med överlåtelse av betalningsrätten har varken dessa eller den tillämpade betalningsrutinen innefattat någon säkerhet för styrelsen i händelse av att Nyckelhus kommit på obestånd. Bristen i säkerhetshänseende framstår som särskilt betänklig mot bakgrund av att avtalets bestämmelser om fakturering och betalningstid fått till konsekvens att Nyckelhus åtnjutit osedvanligt långa frister i fråga om fakturering och betalning, vilket föranlett mycket stora utestående fordringar på Nyckelhus.

Det är sålunda i och för sig förklarligt med hänsyn till konstruktionen av förevarande leveransavtal att Nyckelhus kommit att häfta i skuld till kriminalvårdsstyrelsen med avsevärda belopp, vilka inte motsvarats av några av styrelsen innehavda reella säkerheter. Kvar står emellertid att de tjänstemän hos styrelsen, som haft att tillämpa avtalet, otvivelaktigt inte kunnat på eget bevåg efterge det i 6 § stipulerade kravet på säkerheter för verkställda leveranser. För den händelse ett system med överlåtelser av spärrbevis visat sig ogenomförbart, hade man i stället bort kräva annan form av säkerhet. För övriga leveranser, som låg utanför betalningsrutinerna enligt 7 § i avtalet, hade särskilda säkerheter bort krävas till erforderliga belopp. Ansvaret för avtalets tillämpning har till

en början åvilat dåvarande byråchefen Ericsson och försäljningschefen Forsberg. Av dessa har Forsberg haft den direkta kontakten med Nyckelhus och närmast varit ansvarig för att föreskrivna säkerheter överlämnades till styrelsen. Såvitt framgår av vad Ericsson uppgivit vid härstädes hållet förhör, har Forsberg i kraft av lång erfarenhet och visad duglighet fått handha affären med Nyckelhus tämligen självständigt. Eftersom Nyckelhus då fullgjorde sina betalningsförpliktelser på ett tillfredsställande sätt, synes Forsberg inte med Ericsson ha diskuterat frågan om ställande av säkerheter. Efterträdarna Agartz och Andersson har däremot diskuterat saken och beslutat samråda med styrelsens ombudsman. Frågan är då, särskilt mot bakgrund av att Nyckelhus vid denna tidpunkt släpade efter med betalningarna, om inte Agartz i sin egenskap av chef för arbetsbyrån, dessutom bort anmäla förhållandet för verksledningen.

I 162 § första stycket i vid ifrågavarande tidpunkt gällande arbetsordning för kriminalvårdsstyrelsen stadgas att ärenden, som är av större vikt eller föranleder avsevärd kostnad, skall anmälas till föredragning inför generaldirektören eller hans ställföreträdare. Otvivelaktigt har frågan om Nyckelhus' betalningseftersläpningar och stora skuldsättning utan däremot svarande säkerheter, som blivit ett brännande problem med den volym utleveranserna fått, utgjort ett ärende, som skulle anmälas för verksledningen. Agartz har som förklaring till sin underlåtenhet härutinnan uppgivit att han tagit för givet att saken varit bekant för ledningen. Emellertid stod man inför något så onormalt som att en enskild kund häftade i betydande skuld till kriminalvårdsstyrelsen utan att styrelsen, i enlighet med 6 § i gällande avtal, hade betryggande säkerhet för skuldens gäldande. Dessutom hade affärsförbindelsen fått helt andra proportioner än den tidigare haft. Det borde därför ha legat närmare till hands att anta att verksledningen saknat kännedom om den aktuella situationen. Även om Agartz inte till fullo insett bristerna i säkerhetshänseende av de tillämpade betalningsrutinerna, har han ändock enligt min mening haft anledning att underställa verksledningen frågan för att åtminstone få sin uppfattning att ledningen känt till förhållandena bekräftad. Det är obegripligt att Agartz framhärdat i en uppfattning att arbetsbyrån i detta läge ensam skulle svara för den fortsatta tillämpningen av avtalet och reda upp situationen. Sedan Agartz genom samtalen med Andersson blivit underrättad om att Maj Lundquist för sin del inte kunnat tillråda att spärrbevis godtogs som primär säkerhet, har det tillkommit en ny omständighet som gjort det än angelägnare att hela frågan underställdes verksledningen. Om verksledningen på detta sätt underrättats i tid, hade åtgärder kunnat vidtas som förebyggt uppkomsten av så stora fordringar utan säkerheter.

På anförda skäl synes Agartz underlåtenhet att tidigare än som skett anmäla förevarande ärende för verksledningen kunna föranleda ansvar

för tjänstefel. Med hänsyn härtill och då Agartz bestritt att han handlat felaktigt uppkommer frågan om saken ej genom åtal mot Agartz bör bli föremål för domstolsprövning.

Under hänvisning till det anförda meddelar jag Agartz att han av mig skäligen misstänks för tjänstefel bestående i att han såsom chef för kriminalvårdsstyrelsens arbetsbyrå och ansvarig för tillämpningen av leveransavtal den 31 december 1964 mellan styrelsen och Nyckelhus underlåtit att tidigare än som skett till föredragning inför generaldirektören eller dennes ställföreträdare anmäla att Nyckelhus häftat i skuld till styrelsen med betydande belopp utan att styrelsen innehaft i leveransavtalet föreskrivna säkerheter motsvarande skuldbeloppen.

I svar härå, som inkom den 5 februari 1973, anförde Agartz följande.

Förutom de skäl jag tidigare anfört som grund för min uppfattning att styrelsen ägde kännedom om Nyckelhusaffären, vill jag göra följande komplettering:

1. Under alla år insände kamrerarna vid räjongkontoren i Härnösand och vid Långholmen regelbundet uppgifter till arbetsbyrån om skuldens storlek. Sedan Kumla börjat tillverkningen av inredningarna inkom även rapporter därifrån. Som framgår av riksrevisionsverkets utredning ägde även kanslibyrån kännedom om Nyckelhus skulder.
2. Som framgår av skrivelse var styrelsens ombudsman inkopplad på ärendet redan i april 1968.
3. Kanslibyråchefen kontaktade mig hösten 1967 för att diskutera verkets affärer med Nyckelhus, men hänvisades av mig till försäljningschefen på vilken dessa ärenden då var delegerade.
4. Jag var helt övertygad om att huvudboken, som upprättas vid varje årsbokslut, innehöll specificerade uppgifter om kundfordringarnas storlek och vilka företag det gällde. Jag förutsatte att bestämmelserna för statlig och privat verksamhet var likartade. Av förhörsprotokoll med avdelningschef Ericsson framgår (sid. 9), att han hade samma uppfattning.

Jag har numera insett, att de åtgärder jag vidtog tillsammans med Hans Andersson beträffande Nyckelhus, var av sådan omfattning, att jag, trots att jag var helt övertygad om att styrelsen ägde kännedom om affärerna med Nyckelhus, ändock bort ha anmält ärendet tidigare än som skedde för verksledningen för att få min uppfattning att ledningen kände till förhållandena bekräftad.

Den 20 mars 1973 meddelade JO Wennergren beslut i saken och utfärdade samma dag en åtalsinstruktion, vari han anförde följande.

Vad Agartz numera anfört angående de ytterligare skäl som legat till grund för hans uppfattning att kriminalvårdsstyrelsens ledning ägt kännedom om förhållandena i Nyckelhusaffären, ger mig inte anledning frånfalla ståndpunkten att det ålegat Agartz att tidigare än som skett anmäla ärendet till föredragning inför verksledningen. Agartz har ju också numera själv insett att han borde ha gjort en sådan anmälan.

Kriminalvårdsstyrelsens utestående fordringar på Nyckelhus har uppgått till betydande belopp och har ej motsvarats av föreskrivna säkerhe-

ter. Det allmänna har härigenom åsamkats förluster, vars slutliga storlek ännu ej kan anges. Det är av största betydelse inom all förvaltning att den för verksamheten ytterst ansvariga ledningen hålles fortlöpande underrättad om viktigare frågor som kommer upp i ärenden som på grund av delegation handläggs av tjänstemännen och att tjänstemännen noga iakttar vad som i detta hänseende kan vara föreskrivet om samråd och rapporteringsskyldighet. Det nyss sagda gör att jag ser allvarligt på Agartz' underlåtenhet att i tid anmäla Nyckelhusärendet, vars vikt det inte behövde råda någon tvekan om, för verksledningen. Jag anser mig därför, fastän Agartz numera vidgått det felaktiga i denna sin underlåtenhet, böra genom åtal mot honom få saken underställd domstols prövning.

Jag beslutar sålunda att åtal skall väckas mot Agartz. Åtalet skall avse att Agartz, sedan han den 1 juli 1968 tillträtt som chef för kriminalvårdsstyrelsens arbetsbyrå och blivit ansvarig för tillämpningen av leveransavtal den 31 december 1964 mellan styrelsen och Nyckelhus, underlåtit att tidigare än som skett till föredragning inför generaldirektören eller dennes ställföreträdare anmäla att Nyckelhus häftat i skuld till styrelsen med betydande belopp utan att styrelsen innehaft i leveransavtalet föreskrivna säkerheter motsvarande skuldbeloppen. Ansvar skall yrkas för tjänstefel enligt 20 kap. 4 § brottsbalken.

JO uppdrog åt hovrättsassessorn Hans Björkegren att väcka och utföra åtal mot Agartz i enlighet med åtalsinstruktionen.

Björkegren påstod vid Stockholms tingsrätt ansvar å Agartz för tjänstefel enligt instruktionen.

Tingsrätten meddelade dom i målet den 27 september 1973 och ogillade därvid åtalet. Domskälen, vari upptogs redogörelser för åklagarens sakframställning, Agartz' uppgifter samt vittnesberättelse, angavs av tingsrätten i övrigt sålunda.

Av Agartz' egna uppgifter, Nymans vittnesmål och utredningen i övrigt framgår att Agartz icke tidigare än 12.5.1969 för verksledningen yppat farhågor angående Nyckelhus' möjligheter att fullgöra sin betalningsskyldighet gentemot styrelsen.

I frågan huruvida han härigenom ådragit sig ansvar för tjänstefel verkställer tingsrätten denna prövning.

Såsom avtalet var konstruerat måste det antagas ha varit känt för verksledningen att Nyckelhus kunde komma att häfta i skuld till styrelsen med avsevärda belopp och att på grund av viss oförenlighet mellan innehållet i 6 § och innehållet i 7 § avtalet i praktiken ej tillämpades så att säkerhet fullt ut krävdes enligt 6 §. För Agartz, som kommit i kontakt med nyckelhusaffären redan långt innan han tillträdde tjänsten som chef för arbetsbyrån, var det med hänsyn härtill naturligt att utgå från att verksledningen visste om hur affären utvecklat sig. Det kunde sålunda inte ligga något överraskande i att Nyckelhus i juni 1968 häftade i skuld till styrelsen med inemot 5 000 000 kr. Med den betydelse som hustillverkningen hade för de intagna fanns dessutom anledning antaga att denna del av verksamheten omfattades med stort intresse från verksledningens sida. Annat har heller inte visats än att Nyckelhus som kund

kommit att inta en särställning. Vid nu angivna förhållanden får Agartz anses ha haft fog för antagandet att — liksom fallet varit tidigare — de iakttagelser han gjorde i samband med sitt tillträde av byråchefstjänsten var kända också för verksledningen. De åtgärder som han lät vidtaga hade i betydande utsträckning avsedd verkan, inte endast genom nedbringande av skuldeftersläpningen utan också för säkerhetsfrågans del. På grund av dessa överväganden kan det inte läggas Agartz till last att han inte genom formell anmälan till verksledningen förhörde sig huruvida den uppkomna situationen var känd. Han kan följaktligen ej fällas till ansvar i målet.

Från domen var ordföranden och en nämndeman skiljaktiga. De fann sådan försummelse ligga Agartz till last att denne icke kunde undgå ansvar för tjänstefel.

JO fullföljde talan mot tingsrättens dom i Svea hovrätt under yrkande att hovrätten måtte, med ändring av tingsrättens dom, fälla Agartz till ansvar i enlighet med åtalet. I vadeinlagan anförde JO följande.

I rubricerade dom har tingsrätten funnit att Agartz ej kan fällas till ansvar i målet, främst enär man ansett att Agartz haft fog för antagandet att de iakttagelser han gjorde beträffande Nyckelhus' skulder till kriminalvårdsstyrelsen och bristerna i säkerhetshänseende var kända för verksledningen och att det därför inte kan läggas honom till last att han inte genom en formell anmälan till ledningen förhörde sig huruvida den uppkomna situationen verkligen var känd. Såvitt framgår av domen har tingsrätten baserat sin ståndpunkt i huvudsak därpå att ifrågavarande avtal mellan styrelsen och Nyckelhus varit så konstruerat i fråga om kredittid och betalningsrutin att Nyckelhus kunde komma att häfta i skuld till styrelsen med avsevärda belopp och att kravet på säkerhet i praktiken inte skulle komma att tillämpas fullt ut, vilka omständigheter måste antas ha varit kända för verksledningen som ju godkänt avtalskonstruktionen.

I målet har blivit utrett att verksledningen före den 12 maj 1969 saknat kännedom om hur stora Nyckelhus' skulder i själva verket var och om att dessa ökat till följd av förekommande betalningseftersläpningar ävensom om att det i avtalet stipulerade kravet på säkerheter eftergivits i praktiken. Den omständigheten att avtalets bestämmelser om ställande av säkerhet (6 §) och om betalningsrutin (7 §) varit i viss mån oförenliga har tydligen inte under avtalstiden uppmärksammats vare sig av verksledningen eller av Agartz. Det kan sålunda enligt min mening inte göras gällande att avtalets konstruktion utgjort något stöd för Agartz' antagande att verksledningen känt till den uppkomna situationen med betalningseftersläpningar och bristande säkerheter.

Såvitt utredningen ger vid handen har varken Agartz' företrädare som chef för arbetsbyrån Ericsson eller förutvarande försäljningschefen Forsberg hållit verksledningen fortlöpande underrättad om utvecklingen av affärsförbindelsen med Nyckelhus. Detta framstår i och för sig som anmärkningsvärt. Emellertid måste beaktas att kriminalvårdsstyrelsens leveranser till Nyckelhus börjat i mindre skala för att sedan undan för undan expandera.

Sålunda levererades budgetåret 1965/66 138 hus värda 2 600 000 kr,

1966/67 202 hus värda 4 700 000 kr, 1967/68 338 hus värda 7 600 000 kr. och 1968/69 419 hus värda 10 400 000 kr.

Vidare synes några mera anmärkningsvärda betalningseftersläpningar inte ha förekommit förrän tidigast under hösten 1967. Det är mot bakgrund härav förståeligt om Ericsson och Forsberg åtminstone före hösten 1967 inte funnit att utvecklingen ingav sådan oro att den krävde rapportering till verksledningen. När det gäller Forsbergs åtgärd att efterge kravet på säkerheter är det dock mer svårförståeligt att han gjort så på eget bevåg och utan att ha underrättat ledningen.

Då Agartz tillträtt som chef för arbetsbyrån hade leveranserna till Nyckelhus uppnått betydande värden. Såsom framgår av de direktiv han lämnat nye försäljningschefen Andersson var han medveten om betalningseftersläpningarna och säkerhetsfrågans otillfredsställande lösning. Även om Agartz haft fog för uppfattningen att verksledningen känt till förhållandena kan den uteblivna rapporteringen inte ses som en ursäktlig brist av huvudsakligen formell natur. En rapportering enligt 162 § arbetsordningen syftar ju till att bereda ledningen möjlighet att ta ställning till vilka åtgärder som bör vidtas i saken för att man skall uppnå den för kriminalvårdsstyrelsens verksamhet mest tillfredsställande lösningen. De åtgärder Agartz lämnat Andersson direktiv att verkställa var i och för sig välbetänkta. Därmed är dock inte sagt att dessa åtgärder varit de enda möjliga och tänkbara i den föreliggande situationen.

Från allmän synpunkt är det av största betydelse inom all förvaltning att den för verksamheten ytterst ansvariga ledningen hålls underrättad om viktigare frågor som kommer upp i ärenden, vilka på grund av delegation handläggs av tjänstemännen, och att tjänstemännen noga iakttar vad som i detta hänseende kan vara föreskrivet om samråd och rapporteringsskyldighet. Det kan inte accepteras att en tjänsteman i överordnad ställning genom underlåten rapportering betager ledningen möjlighet att ta sig an de viktiga frågorna och att han sedan själv fattar beslut om åtgärder, som exempelvis kan föranleda avsevärd kostnad.

Agartz' åsidosättande av för honom uppkommen rapporteringsskyldighet har sålunda medfört att verksledningen inte fått möjlighet att ta ställning till dels om leveranserna till Nyckelhus skulle få fortsätta oaktat betalningseftersläpningar förekommit och oaktat säkerhetsfrågan inte varit tillfredsställande löst och dels vilka åtgärder som kunde anses erforderliga, därest man fann sig böra fortsätta verksamheten.

Agartz bestred ändringsyrkandet och anförde genom sin offentlige försvarare bl. a. följande.

Det förefaller som om JO har den uppfattningen att Kriminalvårdsstyrelsen i fråga om trähus blott driver en affärsmässig verksamhet, där det gäller att sälja varor och göra goda affärer med minsta möjliga risk. I verkligheten har det förhållit sig så att Styrelsen har haft sysselsättningssynpunkter på trähustillverkningen. Det är för Styrelsen en angelägenhet av första ordningen att finna tillverkningsobjekt och möjligheter att låta de intagna få ett meningsfullt arbete, det är en form av terapi men också en väg att skola de intagna för kommande arbetsuppgifter i frihet. Detta har gjort att byråchefen Agartz har haft fullgoda skäl att räkna med ett betydande intresse från Styrelsens sida beträffande denna verksamhet. Det var Styrelsens största arbetsprojekt och omhuldades på allt sätt av generaldirektören Torsten Eriksson, som visade tillverk-

ningen ett betydande intresse och som därtill var stolt över de framgångar tillverkningen hade — inte minst som en form av god sysselsättning. Man torde kunna säga att arbetsdriften var generaldirektör Eriksons skötebarn. För Agartz har det varit självklart att generaldirektör Eriksson skulle följa även den ekonomiska sidan av utvecklingen. Agartz kände till det mycket goda samarbetet mellan generaldirektören, överdirektören och byråcheferna, vilka hade dagliga kontakter med varandra och regelbundna formella sammanträden. Om inte annat borde Styrelsen genom att ta del av huvudboken och där upptagna skulder ha fått en god inblick i ställningen i förhållande till Aktiebolaget Nyckelhus. Det viktiga är emellertid att ingenting alarmerande inträffat i och med att Agartz den 1 juli 1968 blivit byråchef och övertagit sin part av ansvaret.

— — —

JO har fäst stort avseende vid ombudsmannens promemoria. Med osedvanlig långsamhet har ombudsmannen företagit en utredning under en tid, då mellanhavandet mellan Styrelsen och Nyckelhus förbättrats och denna promemoria behandlar inte vad som varit utan diskuterar vad som skulle göras vid en utökad kredit som en följd av ytterligare stora leveranser. Den behandlar ingalunda den aktuella situationen och långt mindre betraktar promemorian situationen som alarmerande.

Jag vill understryka de goda upplysningar som erhölls angående Nyckelhus' ekonomiska situation från vad som måste betraktas vederhäftigt håll och Agartz lyckades för övrigt förbättra avtalet, som framgår av bekräftelsen den 3 april 1969.

Härtill kommer att Agartz hade sig bekant att den ekonomiska sidan handlades av Styrelsens ekonomiska byrå, att olika påpekanden kommit från räjongerna och inte minst från kamrer Gustavsson i skrivelse av november 1967.

Det kan inte nog framhållas att Agartz saknade anledning betrakta Styrelsen som bestående av ett antal vattentäta skott. Dag för dag kunde den betydelsefulla trähustillverkningen följas, avtalet var undertecknat och välkänt av Styrelsen, varje tanke på trähustillverkningen måste leda till reflexioner om omsättningen och därmed skuldens storlek och Agartz, som hade tusen järn i elden, kom aldrig till någon punkt där just någonting inträffat beträffande trähustillverkningen som gjorde att han skulle ta ett så formellt steg som att avlämna en formlig rapport till Styrelsen.

Agartz är en mycket skicklig och mycket ansvarskännande ämbetsman, han har varit medveten om sina plikter, han har nedlagt ett intensivt arbete på att förbättra resultatet i den viktiga gren av Kriminalvårdsstyrelsens verksamhet, där han hade att verka, han är till utbildningen civilingenjör och tekniker och han har punkt för punkt förbättrat även trähustillverkningen och dess resultat tills den force majeure inträffade, som arbetsledarekonflikten utgjorde och som måhända varit ännu hårdare slag för Nyckelhus och dess kunder än för Kriminalvårdsstyrelsen, som genom ingripande från Aktiebolaget Statsföretag kunde komma ur affären utan förlust.

Huvudförhandling i målet ägde rum inför hovrätten den 12 och 13 september 1974, varvid förutvarande generaldirektören Torsten Eriksson hördes som vittne på Agartz' begäran.

Genom *dom den 20 september 1974* fastställde *hovrätten* tingsrättens domslut. Domskälen angavs av hovrätten sålunda.

I målet är utrett att verksledningen, generaldirektören och överdirektören före maj 1969 saknat kännedom om att det i leveransavtalet stipulerade kravet på säkerhet för Nyckelhus' skulder eftergivits.

Avvikelsen i tillämpningen av avtalet rörande säkerheten är att anse som en fråga av sådan vikt att den jämlikt 162 § arbetsordningen för kriminalvårdsstyrelsen bort anmälas till föredragning för generaldirektören eller dennes ställföreträdare. Denna anmälningsskyldighet förelåg för Agartz' del sedan han tillträtt befattningen som byråchef. Vid övervägande huruvida Agartz' underlåtenhet bör föranleda ansvar är visserligen att beakta att det är av väsentlig betydelse att den ansvariga ledningen hålls underrättad om viktiga frågor som uppkommer i ärenden, vilka handläggs på grund av delegation. Emellertid har verksledningen haft att av eget initiativ hålla sig underrättad om utvecklingen av affärsförbindelsen med Nyckelhus, särskilt med hänsyn till att Nyckelhus blivit kriminalvårdsstyrelsens största enskilda kund, att omsättningen steg kraftigt samt att de utestående fordringarna på Nyckelhus tenderade att öka.

På grund härav och enär Agartz med visst fog kunnat antaga att verksledningen haft kännedom om ifrågavarande förhållanden finner hovrätten att hans underlåtenhet ej är av beskaffenhet att föranleda ansvar för tjänstefel.

Hovrättens dom har vunnit laga kraft.

Sedan livsmedelsverkets styrelse med fem röster mot fyra beviljat viss dispens och protokollet justerats, upptäcks att en av dem som röstat för dispens varit jävig. Ordföranden, som röstat för avslag, ändrar då mening för att möjliggöra beslut med oförändrat innehåll. Kritik häremot och mot bristande dokumentation av vad som skett

I Dagens Nyheter för den 22 november 1973 påtalades "en märklig handläggning av en fråga i livsmedelsverkets styrelse", där "påtryckningar från en jävig KF-direktör och ett plötsligt ändrat beslut från generaldirektören är inslag i bilden". I artikeln i fråga anfördes i huvudsak följande.

En ny livsmedelslag har trätt i kraft, som förbjuder s. k. märkesmystik när det gäller livsmedel. Under många år har det varit vanligt att t. ex. Felix gör varor som säljs under Sempers namn, att ett Örebrokex kommer från Norge etc. I och med den nya lagen måste företagen söka dispens hos livsmedelsverket om de vill fortsätta att på det sättet leka kurragömma med konsumenterna.

Livsmedelsverket har varit mycket restriktivt i den här frågan. Av ett

hundratal dispensansökningar har man beviljat bara ett fåtal och då på begränsad tid. Under året kom också en ansökan från AB Nordchoklad, ett av KF:s dotterföretag. Nordchoklad ville fortsätta att sälja chokladdrycken Top Kvick under eget namn, trots att den tillverkades av Unileverföretaget Novia AB i Halmstad.

I livmedelsverkets styrelse var man oenig om en dispens skulle beviljas eller ej. Ordföranden (generaldirektören) Gösta Björkman var för sin del emot ett bifall. När frågan skulle avgöras den 11 september var en styrelsemedlem frånvarande. Bland de nio återstående fanns KF-direktören Kurt Lindfors. — — —

När man kom till omröstning beviljades dispensen med fem röster mot fyra. Kurt Lindfors röst blev avgörande. Hade han inte deltagit i omröstningen hade ställningen blivit fyra mot fyra och i det läget hade styrelseordförandens nej varit utslagsgivande.

Att så många ledamöter i styrelsen var för en dispens berodde enligt både Kurt Lindfors och Gösta Björkman till stor del på att Novia AB hade sagt att produkten Top Kvick skulle försvinna ur marknaden om det blev ett avslag i livsmedelsverket. — — — Hotet om att Top Kvick skulle försvinna framfördes enbart muntligen till styrelsemedlemmarna. Några brev med liknande innehåll finns åtminstone inte diarieförda på livsmedelsverket.

Efter en artikel i DN 12 november där bl. a. fallet Top Kvick relaterades tog en privatperson kontakt med livsmedelsverket och fick därifrån bekräftat att KF-direktören Lindfors deltagit i beslutet.

Livsmedelsverket svarar också: "Vid ett följande sammanträde då protokollet från den 11 september justerades informerades styrelsen om att Lindfors var att betrakta som jävig och inte kunde anses ha deltagit i nämnda beslut. Frågan om Lindfors jäv förändrade emellertid inte utfallet av beslutet i det aktuella ärendet." — — — Livsmedelsverket uppger alltså i ett brev att Lindfors röst i frågan inte har räknats eftersom han vid sammanträde med styrelsen den 2 oktober betraktades som jävig. Men märkligt nog finns det inte ett spår av en diskussion om detta i protokollet från det sammanträdet. Än mindre står det något om att beslutet därmed rimligen borde ha rivits upp och frågan ha behandlats på nytt. — — —

Vad ligger bakom? När Lindfors röst räknats bort skulle ju beslutet blivit det rakt motsatta.

— Ja, det ser ju onekligen underligt ut, kommenterar generaldirektör Gösta Björkman. — — —

Styrelsen kan ju inte hatta med besluten hit och dit, svarar Björkman. När Lindfors föll bort så ändrade jag uppfattning och det medför att beslutet står fast.

Om det verkliga motivet för att ge dispens i det här ärendet var hoten om att Novia AB annars skulle sluta samarbetet med KF har Unilevergruppen haft ett märkligt inflytande över en statlig myndighet. Men från Novias sida förnekar man att sådana hot förekommit. — — —

Sedan JO Lundvik med anledning av tidningsartikeln infordrat yttrande från livsmedelsverket anförde verket bl. a. följande.

Enligt 13 § första stycket 6. livsmedelslagen (SFS 1971: 511) skall färdigförpackat livsmedel som saluhålles vara tydligt och otvetydigt märkt med uppgift om förpackarens eller tillverkarens namn eller firma samt

hemort eller, om namnet eller firman är allmänt känd, endast namnet, firman eller förkortning därav. — — —

Livsmedelsverket kan enligt 13 § andra stycket livsmedelslagen och 25 § livsmedelskungörelsen (SFS 1971: 807, senaste lydelse SFS 1973: 665) begränsa ifrågavarande märkningsskyldighet. Verket har tolkat dessa bestämmelser så att de också innefattar rätt att kunna meddela dispens från kravet att märka med uppgifter om förpackare eller tillverkare. — — —

Vid sammanträde 1973-09-11 behandlade livsmedelsverkets styrelse bl. a. två ansökningar av dels Aktiebolaget Nordchoklad och dels Novia Livsmedelsindustrier Aktiebolag om dispens från skyldigheten att märka visst chokladpulver i färdigförpackning med uppgift om förpackare eller tillverkare. I ansökningarna upplystes att chokladpulvret, som benämns "Top Kvick", tillverkades och förpackades av Novia för Nordchoklads räkning.

Styrelsen beslöt på så sätt bifalla dispensansökningarna att färdigförpackningar med ifrågavarande chokladpulver skulle tills vidare få märkas med firmanamnet för Nordchoklad i stället för med uppgift om Novia som var den faktiske tillverkaren och förpackaren.

Som framgår av bilagt protokoll från sammanträdet 1973-09-11 deltog samtliga närvarande nio styrelseledamöter vid behandlingen av ärendet. Enligt anmärkning till 7 § punkt 3 i protokollet fattades beslutet om bifall till dispensansökningarna med fem röster mot fyra. Omröstningen ansågs vara av vägledande, preliminär natur. Avslagsrösterna resulterade därför inte i någon protokollförd reservation mot bifallsbeslutet. I detta sammanhang kan nämnas att för bifall röstade generaldirektören Lars Ag, konsumentverket, direktören Walter Brangmo, Sveriges grossistförbund, direktören Kurt Lindfors, Kooperativa förbundet, direktören Börje Lindgren, Sveriges industriförbund och förbundssekreteraren Arne Nybom, Svenska livsmedelsarbetareförbundet. Styrelsens övriga fyra ledamöter röstade för avslag på ansökningarna.

Protokollet från 1973-09-11 justerades vid nästa sammanträde 1973-10-02. Då fästes uppmärksamheten på att direktören Lindfors, som är chef för Kooperativa förbundets livsmedelssektor, var jävig att delta i handläggningen av två dispensärenden, av vilka det ena gällde Kooperativa förbundet och det andra det av samma förbund helägda Kvarn- och Bageriaktiebolaget Juvel. I detta sammanhang framhölls att det hade förelegat jäv för Lindfors att delta i handläggningen också av det dispensärende i fråga om Novia och Nordchoklad som avgjordes 1973-09-11, eftersom Kooperativa förbundet var delägare av Nordchoklad. Sålunda innehar förbundet något mindre än hälften av aktierna i sistnämnda bolag. Med anledning härav återtog Lindfors sin röst i ärendet vilken inneburit bifall. Vid sådant förhållande kom röstetalen för bifall och avslag i fråga om dispensen för Nordchoklad och Novia att bli lika, nämligen fyra röster för vardera uppfattningen.

Enligt 11 § andra stycket instruktionen (SFS 1971: 808) för statens livsmedelsverk skall i sådant fall gälla den mening som ordföranden biträder. Eftersom ordföranden röstat för avslag, skulle beslutet i ärendet då ha blivit helt motsatt det bifallsbeslut som fattades 1973-09-11 och som redan blivit justerat vid sammanträdet 1973-10-02. Även om detta rent formellt hade varit riktigt ansåg undertecknad generaldirektör och ordförande en sådan omvänd utgång i ärendet otillfredsställande från styrelsens synpunkt, då det bl. a. kunde förutsättas att bifalls-

beslutet redan kommit till de dispenssökande bolagens kännedom. Med hänsyn härtill ändrade ordföranden sin röst i ärendet att i stället gälla bifall till dispensansökningarna, varför det ursprungligen meddelade och justerade styrelsebeslutet kom att stå fast. Eftersom beslutet inte ändrades i sak och någon erinran inte heller framfördes av övriga styrelseledamöter, gjordes inte någon anteckning i protokollet om vad som förekommit i ärendet 1973-10-02. — — —

Livsmedelsverket inkom senare med ännu ett yttrande.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik.

Av utredningen framgår att här är fråga om ett ärende där åtskilliga oregelmässigheter förekommit. Till en början har vid sammanträdet den 11 september 1973 styrelseledamoten i livsmedelsverket Kurt Lindfors trots jävighet deltagit i omröstning om dispens för AB Nordchoklad, varvid dispensen beviljats med fem röster mot fyra (bland vilka senare befann sig ordföranden, generaldirektören Björkman). Vid ett följande sammanträde den 2 oktober 1973 justerades protokollet från den 11 september utan att någon ändring gjordes i nämnda protokoll. Vid sammanträdet upptäcktes emellertid enligt verkets remissvar att Lindfors varit jävig vid behandlingen av ärendet rörande AB Nordchoklad; vid sådant förhållande ansågs Lindfors' röst bortfalla. Röstetalet skulle då ha blivit fyra mot fyra, till följd varav, då ordföranden Björkman röstat mot dispens, utgången skulle ha blivit avslag å ansökningen. Enligt remissvaret fann emellertid Björkman en sådan ändrad utgång otillfredsställande och förklarade sig därför vilja bifalla ansökningen; härigenom kom resultatet att bli detsamma som ursprungligen antagits. Någon anteckning i protokollet för den 2 oktober om vad som sålunda förekommit skedde dock ej.

Att styrelsen icke från början observerade Lindfors' jävighet är beklagligt. Än mer anmärkningsvärt är emellertid styrelsens och särskilt Björkmans hanterande av ärendet, sedan misstaget i fråga om Lindfors upptäckts. Jag syftar då inte så mycket på den formella oformlighet som ligger däri att en sak, sedan beslutet justerats och av allt att döma kommit till sökandens kännedom, blivit föremål för en delvis ändrad bedömning. Mina invändningar är av annan art. Det av Björkman åberopade skälet för hans ändrade votum framstår till en början som otillräckligt. Särskilt i en fråga där — som av Dagens Nyheters artikel framgår — misstankar kan framföras om bristande fasthet i dispenspraxis, ter det sig klart olämpligt, att styrelseordföranden byter mening blott i syfte att säkra en oförändrad utgång i sak. Om Björkman dock funnit sig böra ändra sitt votum, hade detta i varje fall bort bringas till klart uttryck i verkets styrelseprotokoll, t. ex. genom en korrekt redogörelse under den paragraf i protokollet för den 2 oktober, varunder protokollet från septembersammanträdet justerades. Den maskering av verkliga händelse-

förloppet i ett känsligt ärende, som här skett och för vilken Björkman i första hand är ansvarig, framstår enligt min mening som mycket anmärkningsvärd.

Jag har övervägt, om icke Björkmans handlingssätt varit av den beskaffenhet att han borde ställas till ansvar för tjänstefel. Med tvekan har jag dock — i betraktande av att Björkman efter allt att döma handlat i en sorts praktisk välmening — funnit mig kunna stanna vid att delge Björkman och livsmedelsverkets styrelse vad jag nu anfört.

Förmedlingsorgan har avslagit ansökan om bostadstillägg. Sedan besvär anförts till länsbostadsnämnden, ändrar förmedlingsorganet sitt beslut. Handläggningen hos länsbostadsnämnd i sådant fall

Vid ställföreträdande JO Svernes inspektion av länsbostadsnämnden i Kopparbergs län iakttogs två fall där förmedlingsorgan meddelat nytt beslut medan ärendet låg hos länsbostadsnämnden, varefter länsbostadsnämnden avskrivit ärendet från vidare handläggning. I det fall som här särskilt är av intresse var länsbostadsnämndens beslut av följande innehåll.

13.5.74
Lars Danielsson
Box 4958
791 00 FALUN

Ang bostadstillägg, 340621-7335, Falun

Över förmedlingsorganets i Falun beslut den 23.1.74 om avslag å Er ansökan om bostadstillägg för 1971 har Ni anfört besvär.

Efter utredning ang boendeförhållandena i fastigheten har förmedlingsorganet den 24.4.74 beviljat Er statskommunalt tillägg med 173 kr. per månad.

Länsbostadsnämnden avskriver därför besvärsärendet från vidare handläggning.

Kopia av denna skrivelse tillställs förmedlingsorganet i Falun för kännedom.

I tjänsten

A. Karlsson

Med anledning av iakttagelserna inhämtades yttrande från länsbostadsnämnden och bostadsstyrelsen.

Länsbostadsnämnden anförde i sitt yttrande att de överklagade besluten visserligen ansetts inaktuella men att de nya besluten granskats i sak och därvid befunnits riktiga, ehuru det ej kommit till uttryck i länsbo-

stadsnämndens avskrivningsbeslut. Nämnden anförde vidare att den avsåg att i fortsättningen låta framgå av besluten att sakprövning ägt rum.

Bostadsstyrelsen anförde i sitt yttrande bl. a. följande.

Länsbostadsnämndens avskrivningsbeslut utvisar inte att nämnden företagit en prövning i sak före besluten. Av nämndens yttrande över JO:s protokoll framgår emellertid att nämnden kontrollerat riktigheten av förmedlingsorganets beslut innan nämnden skiljde sig från ärendena. Nämnden har under hand bekräftat att nämnden alltid tillämpar denna ordning.

Bostadsstyrelsen anser emellertid att nämnden bör fullfölja ärenden av detta slag och besluta att besvären inte föranleder någon åtgärd av den anledningen att klaganden enligt vad som blivit i ärendet upplyst fått den förmån som avses i besvären.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Sverne.

Då förevarande ärende berör frågan om myndighet äger ompröva sitt beslut, sedan besvär anförts däröver, vill jag till en början erinra om ett uttalande i frågan av JO Lundvik (JO 1972 s. 293) och en artikel av Hans Ragnemalm i Förvaltningsrättslig tidskrift 1974 s. 57, Om litispendens i förvaltningsrätten. Sammanfattningsvis torde kunna sägas att huvudregeln måste vara att beslutsmyndigheten inte skall fatta nytt beslut i saken, sedan förvaltningsbesvär anförts, men att undantag härifrån kan och bör göras i speciella fall, t. ex. om beslutet rör en för klaganden angelägen förmån som denne uppenbarligen är berättigad till men oriktigt vägrats och en väsentlig tidsvinst kan göras genom att beslutsmyndigheten genast fattar nytt beslut i stället för att avvakta besvärsmyndighetens prövning.

Att länsbostadsnämnden i det aktuella besvärsfallet (Danielsson) godtagit att förmedlingsorganet fattat nytt beslut — och alltså ej förklarat beslutet oriktigt på den grund att förmedlingsorganet inte skulle ha ägt besluta i saken då denna dragits under länsbostadsnämndens prövning (jfr rättsfallen RÅ 1959 Ju 174 och 1962 Fi 1684) — vill jag inte rikta någon kritik emot. Så långt synes mig nämndens handläggning tvärtom helt korrekt.

Emellertid måste jag konstatera att länsbostadsnämndens beslut är oklart såvitt avser dess ställningstagande i huvudfrågan. Från nämndens sida har uppgivits att sakprövning ägt rum. Denna uppgift får tagas för god. Med utgångspunkt härifrån blir min prövning begränsad till att avse frågan om själva utformningen av beslutet.

Genom att länsbostadsnämnden i sitt beslut, efter angivelse av förmedlingsorganets nya beslut men utan redovisning av något eget ställningstagande i sakfrågan, som avslutning använder formuleringen att den avskriver ärendet från vidare handläggning, leds läsaren av beslutet närmast in på tanken att sakprövning inte skett. Denna formulering är

ju vanligt förekommande hos myndigheter, när ett ärende avslutas utan sakprövning, t. ex. på grund av att gjord ansökan eller anförda besvär återkallats. Beslutets avfattning måste därför enligt min mening betecknas som otillfredsställande.

Att en besvärsmyndighets beslut är entydigt och klart utformat är angeläget såväl för den enskilda parten och underinstansen som för besvärsmyndigheten själv. En omsorgsfull utformning av beslut vad gäller dess huvudsakliga innebörd är bl. a. ägnad att i sin mån bidraga till ordning och reda i handläggningen i övrigt. Exempelvis torde det, om beslutet innehåller en förklaring att sakprövning skett, i fall liknande det förevarande vara mindre risk att besvärsmyndigheten, för det fall klagandens yrkande gått utöver vad som vunnits i målet och dennes talan alltså endast delvis bifallits, av förbiseende underlåter att meddela besvärshänvisning.

Till dessa allmänna synpunkter vill jag lägga en aspekt som hänför sig till ärendets kommunala anknytning och den besvärsordning som tidigare rådde i dessa ärenden (beträffande kommunalt bostadstillägg).

Vad här förut anförts om förhållandet mellan prövningen hos beslutsmyndighet och besvärsmyndighet avser förvaltningsbesvärsinstitutet, som här är tillämpligt. Vid förvaltningsbesvär gäller att besvärsmyndigheten sätter sig i beslutsmyndighetens ställe och gör en allsidig omprövning, som kan leda till ett nytt beslut med ändrat innehåll i sak. Inom den kommunala självstyrelsens område, där talan mot kommunal myndighets beslut som regel föres genom kommunalbesvär, gäller emellertid allmänt att besvärsmyndigheten endast kan upphäva — men ej i sak ändra — ett klandrat beslut och att prövningen därvid i princip är begränsad till en ren legalitetskontroll, som alltså ej omfattar olika lämplighetsöverväganden och andra liknande hänsynstaganden. Vidare gäller — till skillnad från ordningen inom förvaltningsbesvärsområdet — som huvudregel, att beslutsmyndigheten är oförhindrad att när som helst, oberoende av om besvär anförts, ersätta sitt beslut med ett nytt beslut eller återkalla beslutet. I rättspraxis har också i vissa fall godtagits att besvärsinstansen — när en kommunal myndighet genom lagakraftvunnet beslut själv upphävt ett klandrat beslut eller bekräftat det eller ändrat det i sak — lämnat besvären utan sakprövning.

Jag utgår emellertid ifrån att länsbostadsnämnden i fortsättningen kommer att beakta vad som anförts från min sida ävensom av bostadsstyrelsen och låter det därför stanna vid den erinran som ligger i det sagda.

Tjänstemans vid lantbruksnämnd skyldighet att besvara frågor från allmänheten

Vid JO Lundviks inspektion av lantbruksnämnden i Gävleborgs län ställdes till JO följande fråga.

Det är mycket vanligt att lantbrukare och andra vid telefonsamtal eller besök hos lantbruksnämnden ställer frågor till nämndens tjänstemän. Ibland kan dessa frågor besvaras enkelt och kortfattat, men ofta måste svaret bli både långt och komplicerat. Det finns en avsevärd risk, i allt fall om svaret inte är helt kort, att frågeställaren missuppfattar det besked han erhållit eller tolkar svaret på sätt som överensstämmer med hans förhoppningar och önskningar. Den tjänsteman vars svar missuppfattats eller feltolkats råkar i en tråkig och obehaglig situation. Vill det sig riktigt illa kanske den förargade frågeställaren rent av anställer skadeståndstalan mot tjänstemannen. — Kan det godtas att lantbruksnämndens tjänstemän för att skydda sig kategoriskt vägrar att besvara muntliga förfrågningar?

JO svarade: Tjänstemän bör i görligaste mån besvara frågor från allmänheten. Lantbruksnämnderna har ju i hög grad karaktären av serviceinrättningar och därför skulle det te sig särskilt stötande om tjänstemännen vid dessa blankt vägrade att svara på frågor. Men det är givet att risken för missförstånd stundom är stor. Därför bör den tillfrågade tjänstemannen vara angelägen att göra de reservationer som kan vara befogade. Är tjänstemannen inte själv behörig att besluta i den sak frågan gäller, bör han således nogsamt framhålla att det inte är han utan t. ex. strukturdelegationen som fattar beslutet, varför hans svar endast ger uttryck för en personlig uppfattning som det inte är säkert att delegationen kommer att dela. Någon gång kan omständigheterna vara sådana att det framstår som lämpligt att skriftligt bekräfta det givna svaret. Mången gång kan det också vara klokt att göra en notering om vad som sades vid samtalet.

Regeln i 7 § förvaltningslagen om när handling skall anses inkommen

Frågan, när en handling skall anses ha inkommit till myndighet, har betydelse i många olika sammanhang. I 34 § taxeringsförordningen stadgas t. ex. att självdeklaration, med vissa undantag, skall vara avlämnad senast den 15 februari under taxeringsåret och av 116 c § samma förordning följer att den som avlämnar deklaration för sent drabbas av förseningsavgift. Hittills har förseningsavgift inte påförts om deklaration kommit blott några dagar efter den 15 februari. Om den skattskyldige

haft anstånd med att avlämna deklaration och ej iakttagit den tidsgräns som därvid fixerats, har däremot förseningsavgift påförts även vid helt obetydligt tidsöverdrag.

Frågan om när handling skall anses inkommen diskuterades bl. a. vid JO Lundviks inspektion av lokala skattemyndigheten i Gävle fögderi. JO sade då.

Regler om när en handling skall anses ha kommit in till myndighet finns, såvitt nu är i fråga, i 7 § förvaltningslagen. Huvudregeln, som upptas i första stycket, säger att handlingen skall anses inkommen den dag då handlingen eller avi om betald postförsändelse, i vilken handlingen är innesluten, anlänt till myndigheten eller kommit behörig tjänsteman till handa. Andra stycket, vilket erhöll ny lydelse genom lag 1973: 245 som trädde i kraft den 1 juli 1973, stadgar följande.

Kan det antagas att handlingen eller avi om denna viss dag avlämnats i myndighetens lokal eller avskilts för myndigheten på postanstalt, anses den ha kommit in den dagen, om den kommit behörig tjänsteman till handa närmast följande arbetsdag.

Den nya lydelsen skiljer sig från den äldre endast så till vida att ordet "avskilts" i nya lydelsen motsvarades av "funnits tillgänglig" i äldre lydelsen.

Förarbetena till 1973 års lagändring framgår av prop. 1973: 30. För lagrådet framlades förslag till bl. a. ändring i 33 kap. 3 § rättegångsbalken, däremot ej i 7 § förvaltningslagen. I sin föreslagna nya lydelse hade 33 kap. 3 § rättegångsbalken samma innehåll i sak som 7 § förvaltningslagen. Ur departementschefens anförande må återges följande avsnitt.

När det i paragrafen talas om den dag då handling eller avi anlänt avses hela det ifrågavarande kalenderdygnet till klockan 24.00. En handling som bevisligen läggs i rättens brevlåda efter tjänstetidens slut men före klockan 24.00 skall alltså anses inkommen den dagen, även om ingen befattningshavare finns på kansliet. — — —

Kan det antas att handling eller avi om denna viss dag avlämnats i rättens kansli eller funnits tillgänglig för rätten på posten, skall den anses ha kommit in den dagen, om den kommit behörig tjänsteman tillhanda närmast följande arbetsdag. — — — För att det skall kunna antas att handling eller avi har funnits tillgänglig för rätten på postanstalt viss dag fordras att det inte är osannolikt att handlingen eller avin den dagen blivit tillgänglig för myndigheten i den meningen att den då blivit insorterad i rättens postbox eller postfack. Det avgörande är således inte tidpunkten för handlingens eller avins ankomst till postanstalten utan tidpunkten för insorteringen i postboxen eller postfacket. Däremot bör det inte tillmätas någon betydelse huruvida vid insorteringsögonblicket domstolen faktiskt ägde tillträde eller ej till den lokal där postboxen eller postfacket finns.

Lagrådet anmärkte, att den föreslagna lagtextens krav att handlingen skulle ha "funnits tillgänglig" för rätten på postanstalt lät sig mindre väl

förena med uttalandet i remissprotokollet att det avgörande var att handlingen blivit insorterad i rättens postfack eller postbox, oavsett om domstolen vid insorteringsögonblicket faktiskt ägde tillträde eller ej till den lokal där boxen eller facket fanns.

Till följd av lagrådets uttalande ändrades i propositionen orden "funnits tillgänglig" till "avskilts". Tillika föreslogs motsvarande ändring i 7 § förvaltningslagen.

Innebörden av 7 § andra stycket förvaltningslagen är således, i allt fall efter lagändringen, att det räcker att handlingen före kl. 24 på sista dagen i en frist lagts i myndighetens brevlåda eller insorterats i myndighetens postbox eller postfack, allt under förutsättning att handlingen kommit behörig tjänsteman till handa senast följande arbetsdag.

Jag vill också hänvisa till vad departementschefen anförde i motiven till 7 § förvaltningslagen i dess ursprungliga lydelse (prop. 1971: 30 del 2 s. 370), till vilka uttalanden han för övrigt hänvisade i 1973 års proposition. Han sade bl. a.:

> Någon vidlyftig utredning om huruvida handlingen faktiskt funnits i myndighetens lokal före kl. 24 viss dag skall inte behöva företas i nu avsedda fall. Det bör normalt räcka med att det inte framstår som osannolikt att så varit förhållandet. Även när det gäller att avgöra huruvida en handling viss dag funnits tillgänglig för myndighet på postanstalt bör beviskravet sättas lågt. Det bör vara tillräckligt att det med hänsyn till förefintliga uppgifter om t. ex. dag för försändelsens poststämpling, försening av postgången och rutiner vid insortering av försändelser i postfack och postboxar inte framstår som osannolikt att handlingen viss dag funnits tillgänglig för myndigheten på postanstalt.

Tillämpningen av här berörda bestämmelser kan naturligtvis vålla vissa praktiska svårigheter. När det gäller frågan, om en deklaration skall anses ha inkommit i rätt tid eller ej, kan det enligt min uppfattning inte anses att några allmänna intressen skulle tala för en sträng tillämpning av reglerna. Mot bakgrund av vad som anfördes i 1971 års proposition och vad jag här sagt synes det mig försvarligt och rent av rekommendabelt att man presumerar att handlingar, som på morgonen påträffas i myndighetens lokal eller i dess postbox eller postfack, inlagts där före kl. 24 föregående dag.

Hörande av företagsnämnd före arbetsordnings antagande

Vid inspektion av sjöfartsverket i oktober 1973 granskade JO Lundvik bl. a. protokoll vid sammanträden med företagsnämnden för verksamheten vid lotsdistrikten åren 1971—1973. Följande anteckningar gjordes.

Den 13 juni 1972 påtalades från personalhåll, att förslag upprättats till ny arbetsordning för verkets regionala organisation för lots- och fyrväsendet. Frågan hade inte behandlats i nu förevarande nämnd, vilket personalen skarpt kritiserade (däremot hade frågan diskuterats i centrala företagsnämnden).

JO beslöt inhämta sjöfartsverkets yttrande i frågan om ej företagsnämnden för verksamheten vid lotsdistrikten bort få yttra sig om förslaget till arbetsordning.

Efter remiss inkom yttrande från sjöfartsverket, som anförde följande.

Frågan om utformningen av nya arbetsordningar för sjöfartsverkets centralförvaltning och för dess regionala och lokala organisation för lots- och fyrväsendet var i slutet av år 1971 och under hela första halvåret 1972 föremål för livliga diskussioner inom olika grupper av den berörda personalen. Sjöfartsverket fann debatten värdefull inte bara för de uppslag till förbättringar i utarbetade utkast som framfördes utan även för det ökade intresse för verket, dess organisation och arbetsformer som debatten kunde ge bland personalen. För verksledningen var det därför ett intresse att ge de utarbetade utkasten så vid spridning som möjligt. Det är även sjöfartsverkets uppfattning att alla intresserade inom personalen hade möjlighet att ta del av förslagen och direkt till föredraganden eller genom förmedling av organisation eller liknande framföra sina synpunkter.

Det förhållandet att förslaget till ny arbetsordning för den regionala och lokala organisationen för lots- och fyrväsendet inte kom att formellt remitteras till företagsnämnden för verksamheten vid lotsdistrikten berodde således inte på någon avsikt att undandraga ledamöterna av denna nämnd tillfälle att framföra sina synpunkter. Anledningen var helt enkelt den att förslaget på annat sätt givits så vid spridning och föranlett så allsidig belysning att sådan remiss bedömdes som onödig. De intressegrupper som är representerade i företagsnämnden för verksamheten vid lotsdistrikten ansågs väl företrädda i andra organ som framfört synpunkter på förslaget.

Till belysande av den vida spridning förslagen till arbetsordning fick under första halvåret 1972 kan anges följande.

1972-01-28 utsändes förslagen till samtliga avdelningschefer, samtliga sektionschefer, samtliga lotsdirektörer ävensom till lotsplatscheferna i Stockholm och Göteborg.

Förslagen presenterades och diskuterades vid ett lotsdirektörsmöte 1972-02-15.

Centrala företagsnämnden diskuterade förslagen 1972-05-29 och 1972-06-19.

Statstjänstemannaförbundet har före företagsnämndens sammanträde 1972-06-19 framfört sina synpunkter på förslaget skriftligen samt Saco:s allmänna tjänstemannaförbund och Statsanställdas förbund muntligen.

Sammanställning över sammansättningarna av verkets centrala företagsnämnd och företagsnämnden för verksamheten vid lotsdistrikten bilägges.

Av sammanställningen framgår, att de personalorganisationer och grupper av anställda, som är representerade i företagsnämnden för verk-

samheten vid lotsdistrikten, kan anses vara företrädda även i verkets centrala företagsnämnd. Med hänsyn härtill och till den breda spridning förslagen i övrigt givits, ansågs särskild remiss till nämnden vid lotsdistrikten inte vara påkallad.

Vid ärendets avgörande uttalade JO Lundvik följande.

Enligt 5 § kungörelsen (1968: 104) om företagsnämnder m. m. inom statsförvaltningen skall i fråga som är väsentlig för myndigheten eller dess anställda samråd och information ske i företagsnämnd för att taga till vara de anställdas erfarenheter och kunskaper och tillgodose deras intresse av insyn i myndighetens verksamhet. Det är uppenbart att det här förelåg en fråga av så väsentlig betydelse för verket och dess anställda, att den bort tas upp i företagsnämnd. Den behandlades också i centrala företagsnämnden. Emellertid rörde frågan den regionala organisationen för lots- och fyrväsendet och det hade med hänsyn härtill varit naturligt att höra företagsnämnden för verksamheten vid lotsdistrikten.

Sjöfartsverket har uppgivit att de personalorganisationer och grupper av anställda, som var representerade i företagsnämnden för verksamheten vid lotsdistrikten, kunde anses företrädda även i verkets centrala företagsnämnd, som fått yttra sig i ärendet, och att med hänsyn härtill och till den breda spridning förslagen i övrigt givits särskild remiss till nämnden vid lotsdistrikten inte ansågs påkallad.

Av de sammanställningar som sjöfartsverket översänt hit framgår dock att endast fyra av de åtta ledamöterna och tre av de åtta suppleanterna i företagsnämnden för verksamheten vid lotsdistrikten samtidigt ingick som ledamöter eller suppleanter i den centrala företagsnämnden. Till detta kommer att vid det sammanträde med den centrala företagsnämnden då det ifrågavarande ärendet slutligt behandlades var närvarande som ledamöter endast tre av dem som samtidigt ingick som ledamöter eller suppleanter i företagsnämnden för verksamheten vid lotsdistrikten, därav ingen som i sistnämnda företagsnämnd representerade statstjänstemannaförbundet.

Jag kan mot bakgrund av det anförda inte se att sjöfartsverket låtit företagsnämnden för verksamheten vid lotsdistrikten komma till tals i ärendet enbart genom att ta upp saken i den centrala företagsnämnden. Inte heller kan jag finna att de kontakter som i övrigt tagits i ärendet med chefspersonal av olika slag och med de berörda fackförbunden medfört att ärendet inte behövde anmälas för nämnden vid lotsdistrikten. I motsats till sjöfartsverket anser jag sålunda att en särskild remiss även till denna regionala nämnd bort ske.

Offentlighet och sekretess m. m.

Allmänhetens rätt att ta del av "dagens post" hos en myndighet

I en skrivelse uppgav Curt Carlsson och Carl-Axel Rockbäck att de den 29 november 1973 klockan 10.50 besökt Kalmar kommuns kansli i syfte att ta del av dagens inkommande post. Då de nämnt sitt ärende hade de tillfrågats om de var journalister och av vilken anledning de ville ta del av posten och diariet. De hade då svarat att de kom som intresserade medborgare och inte ansåg sig ha skyldighet att vidare redogöra för anledningen till sitt besök. Kanslichefen Robert Ribbing hade då gett dem beskedet att de inte kunde få någon som helst insyn förrän efter lunchuppehållet klockan 13.00. De återkom klockan 14.15 och fick då ta del av tre mindre ärenden. Vid det första samtalet med Ribbing hade denne yttrat att man inte kunde ha allmänheten hängande över sig när man gick igenom posten och att denna sedan den öppnats skickades ner till kommunalrådet. Enligt deras mening hade de emellertid rätt att få se vad de begärde utan dröjsmål sedan det bedömts om handlingen i fråga var offentlig eller ej. De ansåg sig därför ha rätt att vara närvarande redan när posten öppnades. Ribbing skulle sedan vid sammanträffande på eftermiddagen ha sagt att "man måste veta vad man vill se — annars blir det inga handlingar". Carlsson och Rockbäck önskade få prövat av JO om deras eller Ribbings uppfattning var den riktiga.

Efter remiss inkom Ribbing med yttrande i vilket han först lämnade följande redogörelse för postbehandlingsrutinerna.

Kommunen har postfack, där stadshusets vaktmästare hämtar ankommande post. När posten anländer till stadshuset omkring kl. 9.00 grovsorteras försändelserna efter adressat. Post som är ställd till Kalmar kommun, kommunfullmäktige, kommunstyrelsen, något av de organ för vilka stadskansliet har sekretariatsansvar eller annan adressat som ej kan identifieras utan att försändelsen bryts, öppnas och fördelas sedan vid 10-tiden gemensamt av en tjänsteman från drätselkontoret och en från stadskansliet. Därefter sker ankomststämpling och diarieföring. Kommunförbundets diarieföringssystem tillämpas i princip. Vid 12-tiden lämnas den diarieförda posten i ett omslag till kanslichefen som antecknar förslag till handläggningsbeslut eller låter verkställa smärre kompletterande utredningar, varefter kommunstyrelsens ordförande i regel någon gång under samma dags eftermiddag får omslaget för genomgång och godkännande. Efter denna granskning återgår omslaget till den registrerande kanslisten, som verkställer remitteringen. Inkommer handlingar på annat sätt än med posten diarieföres även dessa, när de kommer stadskansliet tillhanda, och behandlas sedan tillsammans med posten.

Ribbing beskrev härefter på följande sätt vad som tilldragit sig.

När anmälarna första gången kom till stadskansliet frågade de inte efter diariet. De begärde endast att få se "dagens post". Stadskansliets personal har aldrig frågat efter anledningen till önskemålet, men väl begärt att få veta vilken handling eller vilket ärende önskemålet avsåg. Då svarade de, att det inte var någon särskild handling eller något särskilt ärende de ville se, utan de ville bara veta hur den här kommunen sköttes i allmänhet. Eftersom posten var under diarieföring ansåg jag att pågående arbete skulle hindrats, såvida omslaget hade lämnats ut vid den tidpunkten. Jag framhöll, att efter diarieföringen kunde anmälarna med ledning av diariet söka efter de handlingar som de kunde ha intresse av.

Slutligen bad de mig visa på var någonstans i lagen det stod att man kunde vägra utlämning av "dagens post". Då hänvisade jag till uttalanden i praxis, att offentlighetsprincipen inte innebär rätt att i ett sådant fall uppehålla det löpande arbetet. På deras fråga om när diarieföringen i så fall var avslutad, svarade jag att posten brukar komma mig tillhanda kl. 12.00. Klockan var då cirka 11.40. De sade då självmant, att de ville komma tillbaka kl. 14.00 och ifrågasatte inte ens att vänta till kl. 12.00 utan gick sin väg. De ville alltså inte se handlingar under lunchtid.

Diarieföringen var klar några minuter före 12.00, då omslaget placerades på mitt bord. Jag gick igenom posten och gjorde anteckningar om de rutinmässiga handläggningsförslagen på en lös lapp. Därefter låg postomslaget kvar på mitt bord under anmälarnas besök på eftermiddagen.

Inte förrän närmare kl. 14.30 återkom de och fick utan begäran omedelbart tillgång till det ajourförda diariet, sålunda även äldre införingar. Detta ägnade de ett förstrött intresse, begärde inte att få se några som helst ytterligare handlingar, utan frågade blott — med anledning av ett från landstingets förvaltningsutskott inkommet protokollsutdrag till en länskommitté för eftergymnasial utbildning i Kalmar län — huruvida landstinget stöder den eftergymnasiala utbildningen med avsevärda belopp. I denna fråga hänvisade jag till landstinget. Anmälarna vidhöll ej sitt önskemål från förmiddagens besök att få se "dagens post". Däremot frågade de på nytt varför jag under förmiddagen ej lämnat ut posten och jag upprepade förklaringen att det skulle ha obehörigt stört arbetet. De sade sig förstå den motiveringen, sedan de läst i Justitiedepartementets häfte "Offentlighetsprincipen och myndigheterna", men frågade mig hur länge jag ansåg vara skäligt dröjsmål. "Det lär vara tillräckligt att handlingen lämnas ut samma dag som begäran framställs" blev mitt svar. Som ett exempel nämnde jag också att allmänheten heller inte kan anses ha rätt att *deltaga* vid postöppningen. Däremot diskuterades inte allmänhetens eventuella rätt att *närvara* vid postöppningen. En rätt att deltaga vid postöppningen kan anses föreligga för valda förtroendemän, framhöll jag, när de frågade hur de då skulle kunna få del av "dagens post" omedelbart. Vidare upplyste jag, att det går bra att få del av en handling före diarieföringen, om det är bekant att den är med i posten.

Ribbing sammanfattade sin syn på frågan sålunda.

Här liksom tidigare, utgår jag från att det gäller *hela* "dagens post", som ett kollektivt begrepp, där ingen uppdelning sker. Det blir nödvändigt *dels* att det sker en kvalificerad handläggning (avskiljande av offent-

liga från icke offentliga handlingar) redan vid postöppningen och *dels* att de offentliga handlingarna kopieras för att diarieföringen av originalen skall kunna ske ostört. Allmänhetens insyn försämras i praktiken inte nämnvärt om sådan allmänhet, som inte vill nöja sig med en *del* av posten, få avvakta diarieföringen. Vill man se "hur kommunen sköts i största allmänhet" kan detta bättre följas i revisionsberättelser, protokoll — och varför inte i *gårdagens* post? Ett dröjsmål på några timmar försämrar inte ens nyhetsvärdet.

Det kan vidare ifrågasättas om personalresurserna vid kommunala kontor kan dimensioneras så som ett tillmötesgående av anmälarnas krav skulle motivera.

Om anmälarna framställt kravet på eftermiddagen att få ta del av "dagens post" var jag beredd att, handling för handling, bedöma offentligheten av och föredra posten för anmälarna, fråga dem om de ville ta del av just den handlingen och lämna ut den vid jakande svar. Eftersom de var så mycket försenade skulle jag då sannolikt ha ställts inför valet att lämna över verksamheten till stadssekreteraren strax före kl. 15.00. Om anmälarnas genomgång av posten hade börjat inkräkta på den tid som rimligen bör stå till kommunalrådets förfogande anser jag att genomgången fått avbrytas. Detta är orsaken till att vi brukar ge journalister en kopia av sådana handlingar som de är intresserade av, om handlingarna ej är alltför omfattande.

Med anledning av att Ribbing anhållit att utlåtande skulle inhämtas från Svenska kommunförbundet skedde det. Förbundet svarade följande.

Inledningsvis vill vi framhålla, att vi i allt väsentligt delar kanslichefen Ribbings bedömning av den i ärendet aktuella rättsfrågan som den kommer till uttryck i hans yttrande 1974-01-03 till JO. Den i svensk rätt grundlagsfästa principen om allmänhetens fria tillgång till allmänna handlingar kan inte — såsom anmälarna synes ha utgått ifrån i detta ärende — ges den innebörden, att allmänheten under alla förhållanden omedelbart har rätt att taga del av handlingar som inkommer till myndighet.

Visserligen förutsätter tryckfrihetsförordningen i princip, att handling blir att betrakta som allmän genast när den inkommer till myndighet; beträffande förseglad handling gäller detta dock först sedan förseglingen brutits (jfr Malmgren, Sveriges grundlagar, tionde uppl., s. 235, och Kaijser, Kommunallagarna II, fjärde uppl., s. 525). Nu nämnda huvudprincip, som följer direkt av ordalydelsen i 2 kap. 2 § första stycket och 2 kap. 5 § första stycket tryckfrihetsförordningen, berör dock inte frågan när allmän handling skall utlämnas till den som önskar taga del av densamma. Denna fråga regleras i 2 kap. 8 § tryckfrihetsförordningen, av vilket lagrum bl. a. framgår, att allmän handling, som ej skall hållas hemlig, på begäran genast eller så snart ske kan utan avgift skall tillhandahållas för läsning eller avskrivning på stället. Den av lagstiftaren genom intagande i nyssnämnt lagrum av orden "eller så snart ske kan" gjorda begränsningen i myndighets skyldighet att på begäran tillhandahålla allmän handling innebär enligt stadgad tryckfrihetsrättslig praxis, att handling bör tillhandahållas på stället endast i den ordning, som är förenlig med övriga lika viktiga tjänsteåligganden eller expeditionsgöromålens vederbörliga gång och med handlingarnas behöriga vård (se

t. ex. JO:s ämbetsberättelse 1945, s. 144, och 1966, s. 362). Uppenbarligen måste diarieföringen av till myndighet inkomna handlingar rent principiellt vara att hänföra till sådana viktiga tjänsteåligganden som avses i nyssnämnda JO-ärenden. Att diarieföring av handlingar som inkommer till myndighet sker ändamålsenligt och snabbt torde vara en av grundförutsättningarna för att myndigheten skall kunna fullgöra sina lagstadgade uppgifter på ett tillfredsställande sätt. Inte minst gäller detta med avseende på den i tryckfrihetsförordningen fastslagna skyldigheten för myndighet att på begäran tillhandahålla allmänna handlingar. Endast genom diarieföring av inkomna handlingar torde en myndighet erhålla en sådan överblick över sina handlingar, att reella möjligheter finns för myndigheten att uppfylla tryckfrihetsförordningens krav i här aktuellt hänseende.

Om allmänheten generellt skulle ges rätt att deltaga — i betydelsen läsa eller skriva av handling — i postöppningsförrättning hos myndighet, medför detta uppenbar risk för att såväl själva öppnandet av posten som den efterföljande diarieföringen av handlingarna skulle komplicera. Bl. a. skulle svårigheter uppkomma för myndigheten att redan vid postöppningsförrättningen skilja ut icke offentliga handlingar, värdehandlingar och privatadresserad post från övriga handlingar. Att ordna en postöppningsförrättningsrutin, som möjliggör ett omedelbart ställningstagande i frågor avseende huruvida inkomna handlingar innehåller sådant som berör sekretesskyddade intressen, torde svårligen låta sig göras inom ramen för rimliga arbets- och kostnadsinsatser av myndigheten. I detta sammanhang bör även påpekas, att det är ett obestridligt faktum, att en myndighet alltid behöver en viss arbetsro vid en förrättning av det slag varom här är fråga.

Vad ovan sagts om vikten av att postöppningsförrättning hos myndighet får ske på ett ostört sätt behöver givetvis inte innebära, att den som hos myndighet begär att få taga del av handling, som inkommit med dagens post, alltid skall vara tvungen att vänta till dess att diarieföringen av handlingen är avklarad. Om någon begär att redan vid postöppningsförrättningen få taga del av viss eller vissa bestämda handlingar, som vederbörande vet eller tror ingår i dagens post till myndigheten, torde en sådan begäran i normalfallet kunna prövas utan att detta nämnvärt behöver störa arbetets behöriga gång. Detta är dock givetvis en helt annan sak än att generellt tillförsäkra allmänheten rätt att deltaga i postöppningsförrättning hos myndighet.

Sammanfattningsvis kan sägas, att tryckfrihetsförordningens regler enligt vår uppfattning ej ger något stöd för anmälarnas ståndpunkt, att offentlighetsprincipen i detta ärende åsidosatts. Handläggningen av ärendet står, såvitt vi kan finna, i överensstämmelse med stadgad kommunal praxis på tryckfrihetsrättens område.

Carlsson och Rockbäck, som fick del av såväl Ribbings som kommunförbundets yttranden, yttrade sig i anslutning härtill och gjorde vissa invändningar mot innehållet. De framhöll särskilt att de fann det egendomligt att en kommun av Kalmars storlek den aktuella dagen endast hade tre diarieförda ärenden.

JO Wennergren anförde vid ärendets avgörande följande.

I 2 § den norska offentlighetsloven föreskrivs att "enhver kan hos vedkommende offentlige organ kreve å få gjöre seg kjent med innholdet av et offentlig saksdokument i en bestemt sak". Härom har uttalats att "dokumentinnsyn gjelder jo ikke en bloc, men i bestemte og helt konkret definerte saker". I 2 kap. 8 § tryckfrihetsförordningen stadgas att allmän handling, som ej skall hållas hemlig, skall på begäran genast eller så snart ske kan utan avgift tillhandahållas den som för läsning eller avskrivning på stället önskar ta del därav. Skyldighet att tillhandahålla handling på stället skall dock ej föreligga, om betydande hinder därför möter. I stadgandet har inte såsom i den norska offentlighetsloven ställts något krav på att den som vill utbekomma allmänna handlingar skall hänföra sig till bestämda saker. Man kan därför säga att allmänhetens rätt till insyn gäller också allmänna handlingar "en bloc". Den som infinner sig hos en myndighet och begär att få se dagens post har i enlighet härmed rätt att få sin begäran villfaren.

Emellertid gäller rätten att ta del av allmänna handlingar endast sådana handlingar "som ej skall hållas hemliga". Dagens post kan därför inte utan vidare lämnas ut i "klump" utan måste först gås igenom handling för handling till utrönande av om däri finns några handlingar som ej får lämnas ut. Vidare gäller som JO uttalade redan 1944 (JO:s ämbetsberättelse 1945 s. 144) och upprepat 1965 (JO:s ämbetsberättelse 1966 s. 362) att en myndighet är skyldig att tillhandahålla en allmän handling på stället endast i den ordning, som är förenlig med övriga lika viktiga tjänsteåligganden eller expeditionsgöromålens vederbörliga gång eller med handlingarnas behöriga vård. Samtidigt bör dock hållas i minnet att riksdagen ur den ursprungligen föreslagna lagtexten om förutsättningarna för utlämnande av allmän handling uteslöt orden "utan åsidosättande av andra lika viktiga tjänsteåligganden", därför att man befarade att ett sådant rekvisit skulle misstolkas så att utlämnande obehörigen fördröjdes. Understrykas bör därför att det alltid skall föreligga verkligt vägande sakskäl för att företräde skall få ges åt ett annat tjänsteåliggande framför åliggandet att tillhandahålla begärda allmänna handlingar. I det aktuella fallet har det tydligen inte bedömts förenligt med expeditionsgöromålens vederbörliga gång att dagens post lämnades ut till besökarna förrän den sorterats och diarieförts. Det kan med anledning härav erinras om att bl. a. i statsdepartementen, hos åtskilliga centrala förvaltningsmyndigheter och hos JO tillämpas den ordningen att dagens post, sedan den öppnats och genomsetts samt sekretesskyddade handlingar avskilts, läggs ut i särskilt pressrum för att TT och andra representanter för massmedia skall få tillfälle att ta del av posten på tidigast möjliga stadium. Först sedan dagens post varit framlagd på detta sätt, vidtar diarieföringen och övrig behandling av den. Ordningen har den fördelen att massmedia kan kontinuerligt och omgående ta del av

den inkommande posten. Varken av något stadgande i tryckfrihetsförordningen eller av någon annan allmän föreskrift kan emellertid utläsas en skyldighet för en myndighet att ge pressen och allmänheten en sådan service även om det i och för sig framstår som önskvärt att servicen ges när ett tydligt behov därav gör sig gällande. En myndighet, som tillämpar en ordning som innebär att dagens post inte utlämnas till besökare för läsning på stället förrän den genomgått diarieföring och annan behandling som bedöms erforderlig för det egna arbetet, kan dock inte anses handla i strid mot några bestämmelser, så länge myndigheten verkligen lämnar ut handlingarna så snart det objektivt sett *kan* ske med hänsyn till "expeditionsgöromålens vederbörliga gång". Den som begärt att få se "dagens post" skall emellertid i så fall också få se all inkommande post som är offentlig och inte bara handlingar som hänför sig till nya, denna dag i diariet införda ärenden. Och han får ej avkrävas uppgift om sitt namn eller anledningen till sin begäran. Jag anser dock inte att utlämnandet av "dagens post" i det aktuella fallet kan anses ha obehörigen fördröjts genom att den under några timmar reserverades för diarieföring m. m.

Ribbing har uppgivit att, sedan diarieföringen verkställts och han själv gått igenom posten och gjort sina anteckningar, postomslaget låg kvar på hans bord och fanns där då Carlsson och Rockbäck återkom under eftermiddagen. De tog emellertid inte del av de i postomslaget befintliga handlingarna. Ribbing skulle vid detta tillfälle enligt dem ha sagt att, om man skall få ta del av dagens post, så "måste man veta vad man vill se — annars blir det inga handlingar". Som framgår av vad förut sagts är en sådan inställning inte riktig. Ribbing har emellertid förklarat att Carlsson och Rockbäck vid sitt besök under eftermiddagen ej vidhållit sitt önskemål från förmiddagens besök att få se dagens post. Ribbing har ej kommenterat Carlssons och Rockbäcks påstående att han skulle ha gjort gällande att de måste veta vad de ville se för att kunna få ut några handlingar. Ribbing har emellertid uppgivit att, då de kom tillbaka under eftermiddagen, de utan begäran omedelbart fick tillgång till det ajourförda diariet. Man kan under sådana förhållanden fråga sig varför de inte också utan begäran omedelbart fick tillgång till de i postomslaget samlade handlingarna. Det var ju dessa handlingar de efterfrågat under förmiddagen och det var för att få ta del av dem som de enligt överenskommelsen återkom. Det vill synas som om Ribbing tänkt sig att han inte hade att lämna ut andra handlingar än dem Carlsson och Rockbäck med ledning av diariet begärde att få se. Antagandet styrks av vad Ribbing uppgivit om att han vid förmiddagsbesöket förklarat för dem att de efter diarieföringen kunde med ledning av diariet söka efter de handlingar de kunde ha intresse av. Jag kan därför inte finna annat än att Ribbing utgått från och handlat efter den felaktiga förutsättningen att skyldigheten att utlämna allmänna handlingar liksom i Norge

endast hänför sig till handlingar i bestämda och helt konkret definierade saker. Ribbings missuppfattning ter sig dock ursäktlig då just denna sida av den svenska offentlighetsordningen inte tidigare blivit föremål för kommentar eller diskussion i förarbeten eller handböcker.

Med anledning av att Ribbing menat att besökarna lika gärna kunnat begära att få ta del av gårdagens post anser jag mig böra påpeka att det ofta inte är möjligt att med ledning av ett diarium rekonstruera vilka handlingar som ingått i en dags post sedan denna skingrats åt olika håll. I själva diariet registreras ju i allmänhet endast handlingar i nya ärenden. Om det inte utan särskild efterforskning låter sig göra att sammanställa de handlingar som ingått i en viss dags post, torde någon skyldighet att tillmötesgå en ospecificerad begäran om att få se posten ej kunna anses föreligga.

Av vad som sagts framgår emellertid också att någon rätt ej kan härledas ur tryckfrihetsförordningen eller annan författning för enskild medborgare att för insyns skull vara närvarande vid postöppningen hos en myndighet och än mindre att aktivt delta i densamma. Den som vill ta del av dagens post hos en myndighet har att göra framställning härom och sedan avvakta till dess myndigheten hunnit iordningställa handlingarna för utlämnande.

Diarieförings betydelse för offentlighetsprincipen

I en artikel i tidningen Expressen den 16 juli 1973 med rubriken "Hemlige Olsson" uppgavs, att förre chefen för arbetsmarknadsstyrelsen (AMS) generaldirektören Bertil Olsson under sitt arbete på AMS hade skilt på diarieförd och icke diarieförd korrespondens samt att i den icke diarieförda korrespondensen ingått brev som rätteligen borde ha behandlats som allmänna och offentliga handlingar och sålunda diarieförts. Med anledning av artikeln beslöt ställföreträdande JO Tor Sverne att yttrande skulle inhämtas från AMS.

I svar den 9 augusti 1973 anförde AMS (generaldirektören Rehnberg och byråchefen Burman) i huvudsak följande. Hos generaldirektören fördes fr. o m. juli 1969 ett diarium, vari antecknades till generaldirektören adresserade ej privata försändelser med undantag för sådana som inte gav upphov till ärenden i någon egentlig mening, t. ex. inbjudningar till invigningar m. m. Korresponderande mot diariet fördes ett enkelt alfabetiskt ordnat sökregister. Icke sällan diarieförde försändelser jämväl på resp. byråer (enheter). — Generaldirektörens korrespondens, dvs. nämnda till generaldirektören ställd post jämte därav föranledda skrivelser, insattes för blivande arkivering i alfabetisk ordning i pärmar. Vid varje årsskifte överlämnades till styrelsens centrala arkiv

den korrespondens, som hänförde sig till året närmast före det sistförflutna. Sammanlagt hade 32 arkivkartonger på detta sätt samlats hos det centrala arkivet. — I mitten av maj månad hade en medarbetare i Expressen, filosofie doktorn Leif Björkman, begärt att få ta del av generaldirektörens korrespondens. Sedan Björkman uppgivit att tillstånd givits av avdelningsdirektören vid AMS Åke Leissner hade arkivföreståndaren låtit Björkman ta del av innehållet i sju kartonger, avseende åren 1970—1972. Leissner hade emellertid icke lämnat något tillstånd, och då sedermera en tjänsteman vid Sveriges Radio begärde att få se materialet konstaterades att några handlingar var sekretesskyddade, varför de ej utlämnades. — Enligt styrelsens mening hade ej heller Björkman bort få ta del av de handlingar, som var sekretessbelagda.

I anledning av yttrandet ingav Björkman en skrivelse till Rehnberg, vari han lämnade från AMS-yttrandet avvikande uppgifter om vad som förekommit vid hans besök. En kopia av Björkmans skrivelse ingavs till JO. I ytterligare två skrivelser till AMS, som likaledes i kopior ingavs till JO, uppgav Björkman bl. a. att han nekats att ta del av i enskilda ärenden förda dagboksblad. Denna uppgift, liksom Björkmans kommentarer till det första yttrandet från AMS, föranledde JO Wennergren att ånyo remittera ärendet till AMS för yttrande. Härvid bifogades en inom riksdagens ombudsmannaexpedition upprättad promemoria, vari följande anfördes.

I den artikel i Expressen 16.7.1973 som berör frågan om diarieföringen av förre generaldirektören Bertil Olssons korrespondens finns avbildade två pärmar med påskrifterna "Bertil Olssons korrespondens" respektive "Bertil Olssons diarieförda korrespondens". Av artikeln framgår att i förstnämnda pärm påträffats bl. a. brev från länsarbetsdirektören i Kalmar län angående Kalmar Verkstad samt kopior av brev från generaldirektören till finansministern och inrikesministern rörande vissa angivna frågor.

AMS har i sitt remissvar hit anfört att till generaldirektören adresserade ej privata försändelser som inte ger upphov till ärenden i någon egentlig mening, t. ex. inbjudningar till invigningar m. m., ej antecknas i diarium. Härav framgår inte klart om man medger eller bestrider riktigheten av de exempel på ej diarieförda handlingar som angivits i tidningsartikeln. Ej heller kan av svaret utläsas i vad mån kopior av från generaldirektören utgående brev, som inte utgör svar på inkomna skrivelser, blir diarieförda.

Det synes erforderligt inhämta förnyat yttrande från AMS angående de kriterier efter vilka uppdelningen skett i korrespondens som skulle diarieföras och korrespondens som endast skulle samlas i en pärm när det gäller generaldirektörens korrespondens samt — därest uppgifterna i tidningsartikeln vitsordas — angående skälen till att i artikeln angivna handlingar ej diarieförts.

I yttrande den 5 oktober 1973 åberopade AMS (i plenum med Rehnberg såsom ordförande) följande av Bertil Olsson avgivna, samma dag daterade yttrande:

1. Föreskriften att all inkommande post skall diarieföras har följts såtillvida att alla till generaldirektören ställda brev som avsett mitt arbete på AMS — vare sig de adresserats till AMS kontorsadress eller till min hemadress — i huvudsak diarieförts.

2. Vissa undantag har gjorts och kriterium härför har varit följande.

a) Ett otal brev har ställts till mig från enskilda arbetssökande, oftast svårplacerade personer, som i breven i regel berättat sitt lidandes historia. Eftersom arbetssökandematerialet vid arbetsförmedlingarna är skyddat från offentlig insyn har jag även betraktat deras namn och egna brev som skyddade och i många fall ej diarieført dem.

b) En annan grupp av undantag är sådana där hänsyn måst tagas till affärslivets önskemål och krav om sekretess vid förhandlingar på förberedande stadium, innan beslut i ett ärende kunnat fattas.

Sådana exempel är bl. a. följande.

Fläktfabrikens hela långtidsprogram med bakomliggande utredningar i samband med lokaliseringsdiskussion och ansökan om att få ianspråktaga investeringsfonder kunde enligt min mening icke utlämnas till offentligheten — företaget ställde dessutom detta som villkor.

När ärendet var slutdiskuterat och vederbörliga ansökningar inkommit har dessa givetvis diarieförts i vanlig ordning.

Brevväxlingen med Trelleborgs Gummifabrik angående prissättningen på trätofflor är av samma karaktär. Beräkningarna för prissättningen på en vara ansågs ej böra utlämnas för offentlighet.

Brevväxlingen ang LRF:s övertagande av ett lokaliseringsärende i östra Skåne i samband med upprustning av vägnätet offentliggjordes ej heller så länge diskussionerna härom pågick.

Däremot har givetvis ansökan om beredskapsarbete från länsarbetsnämnden jämte ansökan om lokaliseringsstöd betraktats som offentliga handlingar och diarieförts i vanlig ordning.

Flera exempel kan framdragas. Alla har de det gemensamt att hänsyn måst tagas till kundernas krav på sekretess under förhandlingen fram till ärendets slutliga beslut.

Om denna möjlighet icke finns anser jag allt samarbete — i varje fall skriftligt — mellan den offentliga förvaltningen och näringsliv och allmänhet utesluten.

c) Vad jag betraktat som privata brev till mig har ej heller diarieförts.

Ett sådant exempel är Gösta Rehns brev offentliggjort av redaktören och riksdagsledamoten Margareta af Ugglas i Svenska Dagbladet.

d) Vad beträffar övriga i PM omnämnda skrivelser vill jag nämna följande.

Beträffande Kalmar Verkstads AB föreligger två skrivelser från länsarbetsdirektören Gunnar Johansson i Kalmar. Den ena daterad den 4.11.1971 har diarieförts. Den andra daterad den 11.11.1971 har tillförts akten utan att vara åsatt diarienumret.

Skrivelsen till statsrådet Sträng är följebrevet till Fläktfabrikens ansökan om ianspråktagande av investeringsfonder. Förklaring har givits ovan. Skrivelsen till statsrådet Sträng innehåller svar på frågor ställda av finansministern, alltså ett led i det dagliga informationsutbytet, varför den ej diarieförts. Skrivelsen till statsrådet Holmqvist innehåller på anmodan av inrikesministern mina personliga synpunkter i en författningsfråga. Skrivelsen har därför ej diarieförts.

3. Då jag vid min avgång som generaldirektör blev tillfrågad vad som skulle göras med korrespondensen svarade jag att den överlämnades till AMS för att där förvaras enligt min efterträdares direktiv. Jag har alltså ej betraktat korrespondensen som privat tillhörig mig.

I fråga om vad som förekommit vid Björkmans kontakter med AMS åberopade styrelsen skriftliga yttranden av pressombudsmannen Helge Pierre, arkivföreståndaren Bertil Lindberg och styrelsens lokaliseringsenhet.

JO Wennergren anförde vid ärendets avgörande följande.

I frågorna om vad som förekommit vid Björkmans kontakter med AMS nöjer jag mig med att konstatera att vederbörande tjänstemän bestämt förnekat att Björkman skulle ha vägrats att taga del av dagboksblad samt att vad i ärendet förekommit inte ger skäl till antagande att någon tjänsteman vid AMS i detta sammanhang gjort sig skyldig till fel eller försummelse som påkallar något ingripande från min sida.

Vad därefter angår diarieföringen kan till en början konstateras, att någon generell lagföreskrift om diarieföring hos statliga myndigheter ej finns. Diarieföring eller annan systematisering av handlingar hos en myndighet är emellertid — åtminstone hos andra än mycket små myndigheter — regelmässigt en nödvändig förutsättning för att myndigheten skall kunna överblicka sitt material och lösa de uppgifter som åligger den. Diarieföringen är emellertid därjämte intimt förknippad med offentlighetsprincipen i det att den ofta utgör en oumbärlig praktisk förutsättning för dennas tillämpning.

Visserligen saknar diarieföringen betydelse för den rättsliga frågan, om en handling skall betraktas som inkommen eller upprättad och därmed som allmän handling (prop. 1948: 230 s. 131), men regelmässigt har den enskilde möjlighet att få vetskap om en handlings existens och få dess egenskap av offentlig eller hemlig prövad bara om den är diarieförd. Det är därför ej förvånande, att frågorna om diarieföring behandlades ganska ingående av offentlighetskommittén (se SOU 1966: 60 s. 109—112 samt 213 f) och även uppmärksammats av offentlighets- och sekretesslagstiftningskommittén (OSK) i ett nyligen i stencil framlagt utkast till ny lag om allmänna handlingar. Även JO har vid flera tillfällen understrukit diarieföringens betydelse för allmänna handlingars offentlighet (se t. ex. 1965 års ämbetsberättelse s. 294 och 1969 års ämbetsberättelse s. 323).

Beträffande de handlingar som enligt punkt 2 i Olssons yttrande undantagits från diarieföring kan följande anföras.

2. a) Brev från enskilda arbetssökande till generaldirektören torde otvivelaktigt kunna innehålla uppgifter, som kan missbrukas till avsändarnas skada eller förklenande och som därför skulle åtnjuta sekretess-

skydd hos anstalt för offentlig arbetsförmedling jämlikt 25 § sekretesslagen. Om sekretesskyddet enligt denna paragraf kan tillämpas också på handlingar hos AMS är väl ej höjt över diskussion, eftersom centralmyndigheten inte har till egentlig uppgift att bedriva arbetsförmedling. Med hänsyn till att styrelsen — såsom Olssons yttrande utvisar — i stor utsträckning tar emot klagomål rörande arbetsförmedlingarnas handläggning och överprövar arbetsförmedlingssaker, talar emellertid enligt min mening goda skäl för att anse sekretessbestämmelsen tillämplig också på AMS som tillsynsmyndighet över arbetsförmedlingen. AMS kan i denna egenskap sägas fungera som en anstalt för offentlig arbetsförmedling. Ett hävdande av denna ståndpunkt synes i allt fall så som rättsläget nu gestaltar sig ej kunna läggas någon hos AMS till last som fel.

2. b) Krav på sekretess från företagets sida kan tänkas vara grundade på 25 § sekretesslagen i den mån de avser ärenden om arbetsförmedling, men i de exempel Olssson nämner rör det sig snarare om lokaliseringssamråd, ianspråktagande av investeringsfonder m. m. Behovet av sekretess i samband med statlig utredning, kontroll och stödverksamhet med avseende på näringslivet beaktades redan från början i sekretesslagen. Detta behov ansågs så mångskiftande att man i 21 § sekretesslagen tillskapade en generellt formulerad möjlighet för Kungl. Maj:t att förordna om sekretess i den mån det erfordrades för att skydda uppgifter om enskilda företags eller sammanslutningars affärs- eller driftförhållanden eller enskildas uppfinningar eller forskningsresultat. I 2 § civilförvaltningens sekretesskungörelse (1939: 7, senast omtryckt 1974: 74) har ett stort antal förordnanden av detta slag givits, och därjämte har Kungl. Maj:t på särskilda framställningar meddelat individuella beslut om sekretess för vissa handlingar t. ex. i samband med en statlig utredningsarbete. Ytterligare exempel på sekretess av likartade motiv finns i 20 a § sekretesslagen (uppgiftsskyldighet i vissa planeringsfrågor) och 22 § (anställningsfrämjande åtgärder enligt lagändring 1974: 14). Av de för tillfället 64 punkterna i 2 § civilförvaltningens sekretesskungörelse synes punkterna 1, 3, 29, 43, 46 och 50 kunna nämnas såsom berörande de områden, från vilka Olssons exempel hämtats. Det är inte osannolikt att handlingarna i de som exempel nämnda ärendena skulle ha kunnat sekretessbeläggas med stöd av någon av dessa föreskrifter.

2. c) En grupp av handlingar, som ej diarieförts, har enligt Olsson varit vad han betraktat som privata brev. Enskilda handlingar ligger utanför TF:s offentlighetsregler och någon anledning för myndighet att diarieföra sådana handlingar finns inte. Om en handling är avsedd att påverka myndighets handläggning av ett ärende blir den emellertid att anse som allmän, även om den är ställd till en befattningshavare personligen (jfr SOU 1966: 60 s. 135 f). Det som exempel nämnda brevet från

Gösta Rehn framstår som ett gränsfall om vilket olika meningar kan hysas huruvida det borde bedömas som en allmän eller en enskild handling. Det kan ej läggas Olsson till last som fel att han ansett brevet vara en enskild handling.

2. d) Vad slutligen beträffar skrivelser, som växlats mellan Olsson och statsråden Sträng och Holmqvist är följande att anföra. Enligt fast praxis brukar departementen inhämta synpunkter på lagstiftningsfrågor, kungörelser och budgetfrågor genom att skicka ut propositionsutkast och motsvarande i korrektur för underhandssynpunkter. Sedan ärendet slutbehandlats inom departementet gallras sådana korrekturexemplar i regel bort. Offentlighetskommittén ansåg detta försvarligt, då gällande bestämmelser kunde tolkas så att den tjänsteman som lämnade biträde (verkschef, utredningssekreterare eller annan sakkunnig person) därvid ansågs tillhöra den myndighet han hjälpte, dvs. Kungl. Maj:ts kansli; se SOU 1966: 60 s. 139. (Jfr JO 1973 s. 325, där också JO ansåg kommunikationen falla utanför offentlighetsprincipens räckvidd).

Den inskränkning som genom det sist återgivna resonemanget medges i offentligheten är mycket svår att klart avgränsa. Offentlighetskommittén var medveten härom och avstod, bl. a. med hänvisning härtill, från att föreslå en uttrycklig lagregel om insynsskyddat informellt samråd mellan myndigheter. Även om betänkligheter kan anföras mot det förda resonemanget på principiella grunder, är föreliggande ordning så pass fast etablerad och vedertagen, att det inte rimligen kan göras gällande att Olssons tillämpning av densamma skulle utgöra fel eller försummelse. Om vederbörande tjänstemäns synpunkter framförs genom anteckningar på ett korrekturexemplar eller i missivbrev e. d. kan knappast göra någon avgörande skillnad. Jag anser mig emellertid böra framhålla angelägenheten av restriktivast möjliga praxis i fråga om offentlighetsprincipen undandragen underhandskommunikation (se vidare JO 1974 s. 412).

Anmodad uppge efter vilka kriterier uppdelning skett i korrespondens som skulle diarieföras och korrespondens som endast skulle samlas i pärm har Olsson beträffande brev från enskilda arbetssökande uppgett att de ej diarieförts därför att han betraktat dem som skyddade från offentlig insyn. Beträffande handlingar rörande näringslivsfrågor tolkar jag Olssons yttrande så att de ej diarieförts av hänsyn till kundernas krav på sekretess under förhandlingen fram till ärendets slutliga beslut. Att privatbrev och underhandskorrespondens med statsråd ej diarieförts behöver här ej vidare diskuteras. Skälen till att handlingar av de två förstnämnda slagen ej diarieförts har alltså varit att de härigenom skulle bli skyddade mot offentlig insyn. Detta visar på ett slående sätt vilken betydelse diarieföringen har som instrument för offentlighetsprincipens förverkligande och att en underlåten diarieföring rent faktiskt verkligen hämmar den offentliga insynen. Det kan tyckas att det från offentlig-

hetssynpunkt inte skulle spela så stor roll om en handling som bedöms åtnjuta sekretesskydd diarieförs eller ej. Den skall ju ändå inte kunna bli föremål för offentlig insyn. Emellertid märks — såsom tydligt framgått av vad förut anförts om de typer av handlingar Olsson nämnt som exempel — att det mången gång är svårt att med bestämdhet säga om en handling går att föra under någon sekretessföreskrift eller ej. Det kan vidare förhålla sig så att en handling endast till viss del får hållas hemlig. I sådana fall kan det naturligtvis ibland te sig frestande att till undvikande av all diskussion underlåta att diarieföra handlingen så att den därigenom undgår uppmärksamhet. Ett sådant handlande framstår emellertid som helt förkastligt ur offentlighetsprincipens synvinkel. Det innebär ju att man sätter ur spel den ordning som byggts upp i TF för prövning av om en allmän handling är offentlig eller hemlig.

Det framgår inte klart av Olssons yttrande om han, när det gäller handlingarna angående näringslivsfrågor, ansett dem åtnjuta sekretess enligt sekretesslagen eller sekretesskungörelsen och därför underlåtit att diarieföra dem eller om skälet till den underlåtna diarieföringen endast varit att "hänsyn måst tagas till kundernas krav på sekretess". Att döma av Olssons tillägg att "om denna möjlighet icke finns anser jag allt samarbete — i varje fall skriftligt — mellan den offentliga förvaltningen och näringsliv och allmänhet utesluten" synes det dock som om det varit det senare skälet som för honom framstått som det överordnade. Jag måste med anledning härav erinra om det grundläggande stadgandet i 2 kap. 1 § TF om att varje svensk medborgare äger fri tillgång till allmänna handlingar och att i denna rätt får gälla allenast sådana inskränkningar som påkallas av vissa uppräknade hänsyn och att i lag noga skall anges de fall då enligt dessa grunder allmänna handlingar skall hållas hemliga. Enligt denna grundlagsstadgade ordning är det fullkomligt uteslutet för en tjänsteman att genom underlåten diarieföring eller med andra administrativa medel söka åstadkomma sekretess för en allmän handling som lagligen ej kan hållas hemlig. Att på grund av önskemål från ett företag eller enskild person eller på grundval av egna lämplighets- eller ändamålsöverväganden vidta åtgärder som sätter den grundlagsfästa offentliga insynen ur spel eller försvårar den betyder att tjänstemannen tar lagen i egna händer, vilket givetvis inte får ske. Är det så att en tjänsteman finner att enligt sekretesslagstiftningen möjlighet till sekretess saknas, där den påtagligen behövs, skall myndigheten anmäla saken till regeringen för lagstiftningsåtgärd.

Genom att förfara på sätt som skett och framför allt genom att göra det på sådana grunder som uppgivits kan Olsson enligt min mening anses ha åsidosatt sin tjänsteplikt. Jag finner mig dock kunna låta bero vid en erinran om vikten av att offentlighetsprincipen inte kringskärs på administrativ väg.

Tilläggas kan att en generell lagföreskrift om diarieföring — vilken

från offentlighetssynpunkt framstår som önskvärd — förordats såväl av offentlighetskommittén i dess huvudbetänkande som av OSK i det nyligen framlagda lagutkastet. Det kan därför förutses, att denna fråga inom en relativt nära framtid kommer att på nytt övervägas av de lagstiftande instanserna.

* * *

I ett annat ärende om en generaldirektörs korrespondens (generaldirektören Bror Rexed, Socialstyrelsen) upplystes att från diarieföring undantogs dels informationstryck o. d., dels rent personliga vykort, tack- och lyckönskningsbrev o. d. och dels ofta relativt personliga brev som låg vid sidan av de olika ärenden i vilkas handläggning generaldirektören deltog. I fråga om sistnämnda del av korrespondensen uttalade JO Wennergren vid ärendets avgörande följande.

De handlingar som hänförs till nu ifrågavarande del av Rexeds korrespondens uppges vara sammanförda i särskilda volymer betitlade "Korrespondens" och vara ordnade efter mottagarens eller avsändarens namn i bokstavsordning. Handlingarna är alltså enligt Rexed ej diarieförda och katalogiserade med fullt samma noggrannhet som i det särskilda diariet vilket är försett med särskilt register. Handlingarna förvaras emellertid öppet och är tillgängliga för envar.

Den som är chef för en större myndighet eller eljest har en central ställning i den offentliga förvaltningen mottar och avlåter brev av skilda slag som har det gemensamt att de inte hänför sig till eller ger upphov till ett ärende i detta ords egentliga mening. Vad som är att förstå med ett ärende är visserligen inte närmare definierat (jfr prop. 1971: 30 s. 315) och gränsdragningen mellan ärendehandläggning och annat handlande i tjänsten ligger ytterst i tjänstemannens fria skön, men i stort sett är skiljelinjen urskiljbar. Till det som enligt min mening naturligen faller utanför ärendehandläggning hör exempelvis inbjudningar till kongresser, konferenser, radio- och TV-program, förfrågningar angående pressintervjuer, uttalanden till pressen, sociologiska och liknande enkäter samt framställningar om personliga uttalanden i frågor som hör till myndighetens verksamhetsområde. I regel är här fråga om sådant som lika väl kunde avhandlas per telefon utan att ge upphov till någon skyldighet för tjänstemannen att dokumentera meningsutbytet genom tjänsteanteckningar. Är fråga om sådant utanför ärendehandläggning fallande skriftligt material, framstår det inte som naturligt och ej heller som från arbetssynpunkt ändamålsenligt att göra det till föremål för diarieföring, som ju är en för ärendehandläggning särskilt anpassad form för systematisering av handlingar. Jag anser mig därför inte kunna rikta någon erinran mot det system för ordningshållande av handlingarna

som Rexed tillämpar beträffande vad han betecknat som den fjärde delen av sin korrespondens. Jag förutsätter då att i de fall där tvekan kan råda huruvida en handling hör till eller ger upphov till ett ärende, man hellre fäller än friar och låter diarieföra handlingen. Självfallet får det inte heller förekomma att en handling undandras diarieföring för att den härigenom skall lättare undgå uppmärksamhet. Handlingar som till sitt innehåll eller eljest naturligen har intresse från offentlighetssynpunkt bör registreras genom diarieföring och inte blott hållas ordnade i bokstavsordning. Såvitt framgår av den redogörelse Rexed lämnat för principerna för hanteringen av den fjärde delen av sin korrespondens iakttas vad jag nu här sagt. Med hänsyn härtill och till att den fjärde delen av korrespondensen i lika mån som den diarieförda korrespondensen står till allmänhetens och pressens förfogande saknas anledning till något mitt ingripande.

Blankettsamtycke till utlämnande av sjukjournal

Enligt 14 § första stycket sekretesslagen gäller bl. a. följande. Allmänna handlingar i ärenden rörande sjukvård får, i vad de angår enskilds personliga förhållanden, inte utan hans samtycke utlämnas till annan tidigare än sjuttio år efter handlingens datum. Även utan sådant samtycke skall dock dylik handling utlämnas under vissa förutsättningar. Vid utlämnande bör erforderliga förbehåll göras.

Om läkares tystnadsplikt stadgas i 8 § allmänna läkarinstruktionen (1963: 341) att läkare ej får yppa vad honom i denna hans egenskap blivit i förtroende meddelat. Ej heller får läkaren i oträngt mål uppenbara vad han själv funnit angående sjukdom eller dess uppkomst, dock att vad sålunda stadgats inte medför någon inskränkning i läkares skyldigheter enligt gällande författningar.

I en skrivelse riktade leg. läkaren Hans Bendz uppmärksamheten mot en tryckt klausul som finns på formuläret (Tvt 509 a, 1969) till ett läkarintyg som används vid hälsoundersökning före anställning och som lyder: "Jag medger att de läkare jag anlitat och läkare vid de sjukhus, där jag undersökts eller vårdats, får lämna upplysningar om mitt hälsotillstånd till läkare, anlitad av den som begärt intyget." Han upplyste att en motsvarande klausul finns på ansökningsformulär till sjukförsäkring i privata försäkringsbolag. Att beakta var att en av ett företag eller försäkringsbolag anställd läkare i första hand har som uppgift att ta till vara sin huvudmans intressen till skillnad från den i sjukvården engagerade läkaren som i första hand har att ta till vara patientens intressen. En patient hade därför anledning att vara mera återhållsam i sina upplysningar till en läkare av den förra kategorin. Enligt Bendz var det

emellertid ej sällan så att den enskilde föga anade konsekvenserna av att han skrev på formuläret med medgivandet för läkare, som undersökt eller vårdat honom, att lämna upplysningar om hans hälsotillstånd. Med stöd av medgivandet kunde företags- eller försäkringsbolagsläkaren t. ex. ta del av alla sjukjournaler rörande vederbörande. Uppenbarligen befann sig den som söker en anställning eller en försäkring i en tvångssituation såtillvida som han svårligen kan stryka medgivandeklausulen eller begära ett annorlunda formulär. Han tror sig tvungen att skriva på om han skall ha någon utsikt att få anställningen eller försäkringen.

Bendz förklarade sig önska svar på följande frågor.

1) Är en utlämningsklausul av angivet slag juridiskt bindande?
2) Är det brott mot "sekretesslagen" att lämna ut journaler (kopior, sammandrag, utdrag) på basen av ett påstående att patienten lämnat sitt skriftliga medgivande, utan att hos denne förhöra sig om medgivandet gäller i det enskilda fallet?
3) Är det kontraktsbrott av en patient att vid sådan förfrågan vägra utlämnande av specificerad journal eller del därav, i trots av tidigare undertecknat formulär med allmänt formulerad utlämningsklausul?
4) Kan det anses vara ett otillbörligt utnyttjande av en tvångssituation att låta en allmänt formulerad utlämningsklausul ingå i ett tryckt formulär av den art det här är fråga om?

Bendz skrivelse remitterades till socialstyrelsen för yttrande. I sitt svar anförde socialstyrelsen följande.

Enligt 6 § statstjänstemannastadgan får med i andra stycket angivet undantag endast den som företett läkarintyg om sitt hälsotillstånd utses till innehavare av tjänst som tillsätts av myndighet eller upptagas i förslag till tjänst som tillsätts av Kungl. Maj:t.

I 7 § stadgas bl. a. att läkarintyget skall vara utfärdat av läkare som myndigheten godkänner samt avfattat enligt formulär som fastställes eller godkännes av socialstyrelsen eller, i fråga om tjänst som är avsedd för krigsman, försvarets sjukvårdsstyrelse.

Socialstyrelsen har i överensstämmelse därmed fastställt formulär till läkarintyg för utbildnings- och anställningssökande. Formuläret upptar medgivandeklausulen i direkt anslutning till sökandens försäkran om sanningsenligheten av de uppgifter han lämnat om sitt hälsotillstånd m. m. och hans underskrift härav.

Medgivandeklausulen har av socialstyrelsen ansetts erforderlig för att ge intygsskrivande läkare möjlighet att skaffa sig det underlag han anser behövligt för en objektiv bedömning av arten och graden av samt prognosen för tidigare sjukdom och/eller handikapp hos sökanden samt hans lämplighet för den sökta tjänsten. Att denna möjlighet finns är av intresse inte bara för myndigheten utan även för sökanden då härigenom kan undvikas att denne t. ex. får en anställning med arbetsuppgifter som med hänsyn till hans brist i hälsotillståndet är olämplig eller där bristen utgör ett absolut hinder för arbetsuppgifternas fullgörande. Det kan i detta sammanhang vara fråga om hälsorisker för sökanden själv eller risker för tredje man.

Ett undertecknande av medgivandet, som endast gäller uppgifter om vård eller undersökning som skett före undertecknandet, sker frivilligt av den sökande även om denne på ett sätt kan tyckas befinna sig i en tvångssituation. Han kan begränsa medgivandet eller helt stryka detsamma. Dessutom kan endast ett utnyttjande av medgivandet ske då den sökande lämnat sådana upplysningar i formuläret om sitt tidigare hälsotillstånd att de ger intygsskrivande läkare möjlighet att närmare utreda förhållandet om så finnes påkallat. Vidare kan den sökande återkalla medgivandet när helst han vill. Följaktligen kan det här inte bli fråga om ett otillbörligt utnyttjande.

Som ovan framgått är avsikten med medgivandeklausulen att intygsskrivande läkare endast skall begagna sig av denna när så bedöms erforderligt för bedömningen av den sökandes hälsotillstånd och lämplighet för tjänsten och då endast för att införskaffa sådana upplysningar som är relevanta för bedömningen.

Läkare i allmän tjänst som i sin tur eventuellt skall utlämna ifrågavarande uppgifter har bl. a. att beakta bestämmelserna i 14 § sekretesslagen. Eftersom medgivandet enligt styrelsens mening är juridiskt bindande och samtycke alltså föreligger, kan denne i princip lämna ut eljest sekretesskyddade uppgifter. Någon skyldighet för honom att ta personlig kontakt med den sökande i det enskilda fallet föreligger ej. Självklart kan han ändå göra detta, om så finnes påkallat.

Upplysningarna ges vanligen i form av utdrag ur eller kopia av journal. Det förekommer även att upplysningarna ges muntligen eller i form av skriftligt utlåtande. Sådana handlingar kan ibland innehålla uppgifter som saknar betydelse för den bedömning som den intygsskrivande läkaren har att göra och som i andra sammanhang kan uppfattas som socialt nedvärderande. Med hänsyn till läkarnas arbetsbelastning men även av medicinska skäl kan det vara svårt för de uppgiftslämnande läkarna att ur journalerna sortera ut just de uppgifter som den intygsskrivande läkaren behöver även om oväsentliga fakta i möjligaste mån bör utelämnas. Om så icke skett torde ändå inte dessa uppgifter komma att missbrukas till skada för den sökande med hänsyn till den tystnadsplikt som åvilar denne läkare.

Med hänvisning till vad som anförts anser styrelsen att det föreligger ett sakligt grundat behov av medgivandeklausulen i ifrågavarande läkarintygsformulär.

Styrelsen saknar anledning att närmare gå in på förhållandet såvitt gäller försäkringsbolag och av dem anlitade läkare. Allmänt kan dock sägas att bolagen har ett legitimt behov av att i samband med vissa slag av försäkringar kunna få närmare uppgifter om vederbörandes hälsotillstånd. Härvidlag gäller i huvudsak vad ovan anförts.

Det av socialstyrelsen fastställda formuläret till läkarintyg för utbildnings- och anställningssökande (SoSB 76080 fastställt 1969-03-27) har i de delar som här är av intresse följande lydelse.

Härmed försäkrar jag, att ovan lämnade uppgifter avgivits sanningsenligt och efter bästa förstånd samt är införstådd med att medvetet oriktiga uppgifter kan påverka anställningsvillkoren. Jag medger att de läkare jag anlitat och läkare vid de sjukhus, där jag undersökts eller vårdats, få lämna upplysningar om mitt hälsotillstånd till läkare, anlitad av den som begärt intyget.

Sedan socialstyrelsens svar tillställts Bendz, inkom denne med yttrande häröver i vilket han hävdade att cirkulationen av journalhandlingar inom och utom olika institutioner måste begränsas till ett minimum till skydd för patienten. Det föreföll honom som om praxis blivit alltför liberal. Han ansåg det ej sakligt motiverat med en medgivandeklausul av så allmän karaktär som det var fråga om. Det riktiga vore att vederbörande intygsskrivande läkare direkt begärde medgivande av den person det gäller beträffande varje enskild handling eller grupp av handlingar, t. ex. från visst sjukhus, viss klinik eller viss tidsperiod. Han ville vidare framhålla att i realiteten är samtycket från den enskilde en chimär eftersom denne inte är medveten om vad han ger sitt medgivande till. Han menade också att det var en helt orealistisk uppfattning socialstyrelsen företrädde då styrelsen förklarade att den som undertecknar gör det frivilligt och att han kan begränsa medgivandet, stryka det eller senare upphäva det. Inte minst formulärets utseende och klausulens finstilta text talade häremot. "Och vem är därtill den svensk att börja stryka eller ändra i ett formulär fastställt av en statlig myndighet!"

JO Wennergren anförde vid ärendets avgörande följande.

Enligt blankettexten lämnar den undersökte medgivande till läkare, som tidigare undersökt eller behandlat honom, att till den undersökande läkaren "lämna upplysningar om mitt hälsotillstånd". Härigenom löser han i detta hänseende ifrågavarande läkare från deras tystnadsplikt enligt 8 § allmänna läkarinstruktionen. Frågan är emellertid om han genom detta sitt medgivande också kan anses lämna samtycke enligt 14 § första stycket sekretesslagen till att exempelvis en sjukjournal rörande honom utlämnas till den undersökande läkaren. Enligt min mening kan så inte anses vara fallet. Ett så allmänt formulerat medgivande som det här gäller kan i princip inte uppfattas som ett sådant samtycke. För att samtycke enligt 14 § första stycket sekretesslagen till utlämnande av sjukjournal skall kunna anses föreligga torde i princip få lov att krävas att medgivandet uttryckligen omfattar utlämnande av sjukvårdshandlingen i fråga. En annan sak är att om en sjukjournal inte innehåller annat än just upplysningar om patientens hälsotillstånd, läkaren inte bör anses förhindrad att besvara en framställning om upplysningar om vederbörandes hälsotillstånd genom att översända utdrag ur journalen eller journalen i dess helhet i stället för att skriva en särskild redogörelse för innehållet. Annat skulle innebära onödigt formalistiskt krångel. Ofta innehåller emellertid en sjukjournal också uppgifter om andra personliga förhållanden än patientens hälsotillstånd. Så är framför allt fallet beträffande sjukjournaler i den psykiatriska vården. Jag delar alltså inte socialstyrelsens uppfattning att på grund av blankettmedgivandet sam-

tycke kan anses föreligga enligt 14 § första stycket sekretesslagen utan anser att särskilt sådant samtycke i princip erfordras för att den undersökande läkaren skall få ta del av en sjukjournal e. d.

Sjukvårdshandlingar får enligt 14 § första stycket sekretesslagen utlämnas även om vederbörandes samtycke ej föreligger, om, med hänsyn till det ändamål för vilket utlämnande åstundas och omständigheterna i övrigt, trygghet kan anses vara för handen, att det ej kommer att missbrukas till skada eller förklenande för den vilkens personliga förhållanden i handlingen avses eller för hans nära anhöriga. Vid sådant utlämnande bör erforderliga förbehåll göras. Socialstyrelsen framhåller i sitt yttrande att uppgifter i en sjukjournal inte torde komma att missbrukas till skada för den sökande med hänsyn till den tystnadsplikt som åvilar den mottagande läkaren. Synpunkten framförs visserligen inte till förmån för att en undersökningsläkare också utan patientens samtycke skulle kunna få ta del av en sjukjournal utan bara som skäl för att den uppgiftslämnande läkaren inte skall behöva "censurera" journalen innan den lämnas över till undersökningsläkaren men synpunkten påkallar ändå uppmärksamhet. Som jag nyss anfört kan enligt min mening blankettmedgivandet i princip inte uppfattas som ett samtycke till utlämnande av sjukjournal. Socialstyrelsens frågeställning förfaller i så fall. Det kan emellertid diskuteras om en tjänsteläkare eventuellt utan varje form av medgivande skulle kunna tänkas få ta del av en sjukjournal på den grunden att trygghet mot missbruk kan anses vara för handen på sätt sägs i 14 § sekretesslagen. Härvidlag märks att 14 § sekretesslagen inte gäller mellan myndigheter. Det anses emellertid att en myndighet det oaktat är skyldig att pröva huruvida ett tillhandahållande till annan myndighet av en sekretesskyddad handling är förenligt med det sekretesskyddade intresset och att vägra utlämnande då så finnes ej vara fallet. Det är härmed klart att en sjukjournal på en sjukhusklinik endast under vissa förutsättningar kan utlämnas till en annan sjukhusklinik eller till annan läkare i allmän tjänst. Inte minst när det gäller sjukjournaler på en psykiatrisk klinik torde hänsynen till det sekretesskyddade intresset motivera att stor försiktighet iakttas i fråga om sådant utlämnande i synnerhet då framställningen kommer från läkare inom den somatiska vården. Jag vill begagna tillfället att understryka angelägenheten av att varje ärende om lån mellan läkare av sjukjournaler prövas noga från synpunkten av det sekretesskyddade intresset och att sjukjournaler inte utlånas mellan läkare utan sådan individuell prövning.

Med de reservationer som ligger i det förut sagda anser jag liksom socialstyrelsen att det medgivande den undersökte tecknar på blanketten är juridiskt giltigt enligt sitt innehåll men att det kan återkallas utan att detta bedöms som "kontraktsbrott" e. d. Lämpligheten av att medgivan-

det är infogat i en standardtext kan på de skäl Bendz anfört ifrågasättas. Att föredra från dessa synpunkter vore att den undersökte genom kryssmarkering eller på liknande sätt gavs tillfälle att ta separat ställning till om han skall ge sådant medgivande så att den valfrihet han enligt socialstyrelsen har klart framträder. Det synes inte realistiskt att räkna med att någon annat än i sällsynta undantagsfall kan bli medveten om att det står honom fritt att stryka medgivandeklausulen. Det synes därför önskvärt att socialstyrelsen vid en kommande översyn av blanketten överväger en sådan omformulering av blankettexten som nu sagts.

Biskops brev till kyrkoherde bedömt som allmän handling oaktat det betecknats som personligt och konfidentiellt

I JO-anmälan uppgav redaktionssekreteraren Sven Bohlin att kyrkoherden i Åsele Bengt Sundquist vägrat att till Sveriges Radios nyhetsredaktion i Umeå utlämna en till kyrkorådet i Åsele ställd skrivelse från biskop Stig Hellsten i Luleå.

Av kopia av skrivelsen, som sedermera ingavs från Hellsten, framgick att skrivelsen innehöll synpunkter angående lämpligheten av att anställa en viss person som ungdomssekreterare med hänsyn till vederbörande sökandes personliga levnadsomständigheter. I skrivelsen angav Hellsten vidare att denna utgjorde ett svar på Sundquists begäran om råd i frågan och att svaret var "personligt och *konfidentiellt*".

Sedan yttrande över anmälan infordrats från Sundquist svarade denne huvudsakligen följande.

Det rör sig om ett privatbrev. I början på december 1972 vände jag mig till biskopen och bad honom ge mig ett personligt råd hur ett ärende enligt hans mening borde handläggas. Den 5 december 1972 fick jag också ett brev ställt till mig personligen. I början på brevet skriver biskopen bl. a. att brevet är personligt och konfidentiellt. Vid samtal med biskopen senare har han också förklarat att brevet är avsett att vara privat och konfidentiellt och således icke tjänste. Jag har också hela tiden uppfattat brevet så och förvarat det i min privata korrespondens, alltså icke bland kyrkorådets handlingar. Beträffande herr Bohlins påstående att jag icke angett något lagrum för mitt handlande, så vill jag framhålla, att det väl rimligen är hans sak att hänvisa till det lagrum, enligt vilket jag skulle kunna åläggas att lämna ut offentligt ett av mina privatbrev. Brevet, som herr Bohlin är ute efter, berör endast Biskopen och mig och är icke tjänste eller offentligt.

I yttrande över vad Sundquist anfört framhöll Bohlin att ifrågavarande skrivelse varit ställd till "ordföranden i kyrkorådet" och blivit uppläst för rådets medlemmar innan beslut fattats i det personalärende,

som skrivelsen angick. Bohlin ifrågasatte därför om inte skrivelsen varit av betydelse för kyrkorådets ställningstagande. Han uppgav vidare att skrivelsen var avfattad på tjänstepapper.

Vid riksdagens ombudsmannaexpedition upprättades därefter en remisspromemoria med följande lydelse.

I förarbetena till tryckfrihetsförordningen (prop. 1948: 230 sid. 130) uttalar departementschefen beträffande gränsdragningen mellan allmänna handlingar och privata meddelanden eller brev att det å ena sidan måste anses i princip stridande mot offentlighetsgrundsatsen, om meddelanden, vilka tillkommit i syfte att påverka måls eller ärendes avgörande, genom att betraktas som enskilda undandras offentligheten men att det å andra sidan torde böra finnas ett visst utrymme för skriftliga meddelanden i tjänsten, vilka inte kan anses vara allmänna handlingar. Departementschefen stannade för att låta gränsdragningen, liksom dittills, ankomma på rättspraxis. Nämnas kan också att i ett av regeringsrätten avgjort mål (RÅ 1963 ref. 41) angående frågan om ett av biskop avlåtet brev till underställd prästman var att anse som allmän handling blev utgången beroende av om brevet hänförde sig till biskopens egentliga myndighetsutövning eller till hans själavårdande verksamhet i förhållande till honom underställda präster.

Under hänvisning till vad som anförts i promemorian begärdes förnyat yttrande från Sundquist angående *dels* riktigheten av vad Bohlin anfört i sitt yttrande, *dels* den närmare karaktären i övrigt av Hellstens skrivelse. Med anledning härav upplyste Sundquist att skrivelsen var adresserad till "Kyrkorådets ordförande kyrkoherde Bengt Sundquist" och att kyrkorådets medlemmar vid rådets sammanträde fått del av innehållet i skrivelsen. Eftersom Hellsten var hans förman hade Sundquist emellertid inte ansett sig ha rätt att utan dennes hörande lämna ut en skrivelse som angetts som konfidentiell. Sundquist framhöll vidare att det hade varit svårt att avgöra om offentliggörande av vad som förekommit vid kyrkorådets sammanträde kunnat skada sökanden.

Vidare inhämtades i ärendet per telefon upplysningar från Hellsten, vilken meddelade följande.

Den första kontakten han hade med Sundquist i förevarande sak skedde per telefon. Sundquist ringde honom och bad om råd i en personalfråga, där bl. a. tveksamhet förelåg om vederbörandes kvalifikationer och lämplighet för tjänsten som ungdomssekreterare. Hellsten lämnade muntligen sina synpunkter, men Sundquist anhöll om att få några skriftliga rader i saken. Hellsten skrev därför ifrågavarande brev. Han räknade därvid med att brevet skulle föredras i kyrkorådet, som hade att besluta i ärendet. Eftersom Sundquist utbett sig om ett förtroligt råd och då Hellsten inte gärna ville lägga sig i saken, skrev han att brevet var konfidentiellt. Detta var måhända oriktigt av honom och kunde ha vilselett Sundquist. Hellsten ansåg nämligen för egen del att brevet inte kunde hänföras till hans själavårdande verksamhet utan måste betraktas såsom en allmän och offentlig handling.

JO Wennergren anförde vid ärendets avgörande följande.

I 2 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen stadgas att envar skall äga fri tillgång till allmänna handlingar. I 2 kap. 2 § förklaras att allmänna handlingar är alla hos myndighet förvarade handlingar, vare sig de dit inkommit eller blivit där upprättade. I 2 kap. 3 § anges närmare vad som skall förstås med myndighet i tryckfrihetsförordningens mening. Härav framgår att ett kyrkoråd är en sådan myndighet. I 2 kap. 5 § anges om och när handling skall anses inkommen till myndighet. Så skall anses vara fallet då handlingen avlämnats till myndigheten *eller till befattningshavare, som har att mottaga handlingen eller eljest taga befattning med ärende, till vilken handlingen hänför sig* (kursiverat här).

Av utredningen i ärendet framgår att skrivelsen från Hellsten var ställd till Sundquist i dennes egenskap av ordförande i kyrkorådet och rörde ett rådets ärende. Den var vidare avgiven i syfte att vara till vägledning vid prövningen av ärendet. Med hänsyn härtill kan skrivelsen ej anses som ett privat meddelande från Hellsten till Sundquist. Den var fastmera enligt tryckfrihetsförordningen en hos kyrkorådet förvarad, till kyrkorådet inkommen handling. Följaktligen var den en allmän handling. Den omständigheten att det i skrivelsen angetts att innehållet skulle betraktas som "konfidentiellt" saknade som framgår av det sagda därmed all betydelse.

I 2 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen stadgas vidare att genom av Konungen och riksdagen samfällt stiftad lag inskränkningar får göras i allmänhetens rätt till fri tillgång till allmänna handlingar. Sådana inskränkningar får göras av hänsyn bl. a. till "privatlivets helgd, personlig säkerhet, anständighet och sedlighet". Bestämmelser angående inskränkningar i rätten till utbekommande av allmänna handlingar finns samlade i sekretesslagen. Några sekretessbestämmelser avseende handlingar i tjänstetillsättningsärenden finns ej meddelade. Ifrågavarande skrivelse, som hänförde sig till ett sådant ärende, kunde därför lagligen inte sekretessbeläggas utan var en offentlig allmän handling som det ålåg Sundquist att på begäran genast eller så snart ske kunde utlämna. Från Bohlin har under hand inhämtats att utbekommandet av skrivelsen numera saknar aktualitet.

Jag finner alltså att Sundquist saknat laga stöd för sin vägran att utlämna skrivelsen. Emellertid anser jag mig böra beakta vad Hellsten anfört om omständigheterna i fallet och finner dessa förmildrande. Uppenbarligen har Sundquist känt sig bunden av Hellstens betecknande av skrivelsen som konfidentiell. Hellsten har vidgått att denna beteckning var olämplig, och jag behöver därför ej uttala mig särskilt härom. Under hänvisning till det anförda och då jag förutsätter att Sundquist i fortsättningen kommer att låta sig angeläget vara att noga iaktta tryckfrihetsförordningens bestämmelser om allmänna handlingars offentlighet låter jag det stanna vid nu gjorda uttalanden.

Exekution

Fråga om hur utmätningsman bör förfara när det i efterhand upptäcks att gods, som utmätts i allmänt mål, var sålt under äganderättsförbehåll

Vid inspektion av kronofogdemyndigheten i Visby distrikt i maj 1973 varseblev JO Lundvik ett mål om återtagande av avbetalningsgods vari omständigheterna var ovanliga. Av handlingarna i målet och vissa senare införskaffade handlingar framgick följande.

Lantbrukaren J. köpte år 1967 en skördetröska på avbetalning med sedvanligt äganderättsförbehåll. J. ådrog sig med tiden stora skatteskulder. För dessa samt för vissa arbetsgivaravgifter och böter togs skördetröskan i mät vid upprepade tillfällen, senast den 24 augusti 1972. Försäljning av det utmätta blev dock aldrig aktuell i det att anstånd gavs. Den 8 november 1972 försattes J. på egen ansökan i konkurs. Den 3 januari 1973 begärde säljaren av skördetröskan handräckning för att få den åter. Han uppgav att J. ej fullföljt avbetalningarna och häftade för ogulden köpeskilling med 10 579 kr. Den 23 januari 1973 återtogs skördetröskan av kronofogdemyndigheten. Den härvid gjorda vidräkningen mellan säljare och köpare visade ett överskott säljaren till godo å 928 kr 75 öre. Av handlingarna framgick att konkursförvaltaren var underrättad om att handräckning begärts men ej kom till städes. Ytterligare kan antecknas att konkursen avskrevs den 12 mars 1973, enär tillgångar saknades för betalning av konkurskostnaderna.

JO frågade vid inspektionen kronofogden Mats Berggren, hur det kom sig att skördetröskan utmätts fast den var köpt på avbetalning. Berggren svarade, att J. påstått att tröskan var slutbetald. Först senare kom det fram att J. fortfarande häftade för en stor del av köpeskillingen. Berggren menade, att utmätningen av godset i detta läge fick anses omfatta köparens rätt därtill. Han hänvisade till Allenmark—Lundberg, Handledning för befattningshavare hos kronofogdemyndighet, 1967, s. 168 med en där förekommande hänvisning till ett rättsfall i SvJT, rätteligen 1956 rf s. 52.

Berggren inkom, efter remiss, senare med ett yttrande vari han närmare redogjorde för hur han resonerat. Han sade bl. a.: Då det stod fullt klart att säljaren hade uppgiven fordran på J. och tillika äganderättsförbehåll till skördetröskan, beslöt kronofogdemyndigheten att avstå sin genom utmätning erhållna förmånsrätt i skördetröskan till den del den avsåg säljarens rätt på grund av köpekontraktet. Utmätningen skulle därefter endast omfatta gäldenärens rätt till skördetröskan i likhet med

utgången i fallet SvJT 1956 rf s. 52. Till stöd för sin rätt att göra ett dylikt partiellt avstående från utmätningen åberopade Berggren ett uttalande av lagberedningen i betänkandet Utsökningsrätt IV (SOU 1966: 7) s. 107. Uttalandet gjordes under förarbetena till den ändring i 139 § utsökningslagen som föranleddes av de nya reglerna om företagsinteckning. Beredningen påpekade, att innehavare av företagsinteckning under viss förutsättning ägde få betalt framför utmätningssökande och att detta kunde leda till att sökanden intet fick. Därefter sade beredningen: "När utmätning skett för skatt, kan naturligtvis utmätningsmannen inhibera den genom utmätning påbörjade indrivningen, om den ter sig meningslös."

Vid ärendets avgörande gjorde JO Lundvik följande uttalanden.

Gods som köpts på avbetalning under äganderättsförbehåll får inte utmätas för köparens gäld så länge förbehållet gäller. Detta följer av 68 § utsökningslagen där det sägs att i gäldenärens bo ej får utmätas något som finnes höra annan till och ej heller utmätning ske till förfång av den rätt som annan äger till gäldenärens gods. Hinder möter däremot inte att ta i mät köparens rätt att efter fullgjorda avbetalningar bli ägare till godset. Detta får praktisk betydelse när köparen redan betalt så mycket att godset representerar ett övervärde för honom.

Vid utmätningsförrättningen är det ofta inte bekant att påträffat gods är objekt för äganderättsförbehåll eller saknas utredning härom. Det händer därför ej sällan att gods tages i mät trots att det är köpt på avbetalning under äganderättsförbehåll och ej slutbetalt. Om ej säljaren ingriper till skydd för sin rätt, säljes godset och utbetalas köpeskillingen enligt vanliga regler. Någon möjlighet att hejda förfarandet genom att begära handräckning för godsets återtagande har säljaren inte. Däremot kan han freda sig genom att anföra besvär över utmätningen. Förmår han därvid styrka sin rätt, torde utgången i regel bli den att utmätningen undanröjes. I rättspraxis har dock förekommit fall där överrätten i den antydda situationen i stället förklarat att utmätningen skall avse köparens rätt till godset (se, förutom det åberopade fallet SvJT 1956 rf s. 52, NJA 1971 s. 288 och — hovrätten i — NJA 1973 s. 460). Att märka är emellertid att köparens rätt anses i utmätningshänseende böra behandlas enligt reglerna i 75 § 2 mom. utsökningslagen (se t. ex. Hassler, Utsökningsrätt 2 uppl. s. 151 not 61). Förbud som i nämnda lagrum sägs skall alltså tecknas i protokollet och delges säljaren av godset. Först när detta skett är utmätningen fullbordad och har förmånsrätt inträtt. Det kan svårligen antagas att frågan om förmånsrättens uppkomst skulle ligga annorlunda till därför att utmätningen av rättigheten från början avsett själva godset. Den omständigheten att det i besvärsmålet förklarats att utmätningen skall avse köparens rätt torde med andra ord inte medföra

ett eftergivande av kravet på att säljaren skall delges förbud enligt 75 § 2 mom. utsökningslagen. Förklaringen i besvärsmålet torde därför inte ensamt för sig medföra någon förmånsrätt. Det fordras härutöver, såvitt jag kan förstå, att föreskrifterna i 75 § 2 mom. uppfyllts.

Nyss har sagts att säljaren kan freda sin rätt till godset genom att anföra besvär. Han har ytterligare en möjlighet, nämligen att begära att utmätningsmannen rättar utmätningen. Efter en år 1963 genomförd ändring i 77 § utsökningslagen äger utmätningsman föranstalta om rättelse, om han finner att egendomen eller del därav ej bort utmätas. Förarbetena till lagändringen säger inget om att rättelsen skulle kunna ta sig den formen att utmätning av visst gods förklaras skola avse endast köparens rätt till godset. Om vad jag nyss antagit om förutsättningarna för uppkomsten av förmånsrätt är riktigt, torde det inte finnas något praktiskt utrymme för rättelse i sådan form. Om säljaren ändå måste delges förbud enligt 75 § 2 mom. utsökningslagen, förefaller det enklast och naturligast att utmätningsmannen genomför rättelsen på så vis att han häver den första utmätningen och gör ny utmätning av köparens rättighet.

I det fall som jag iakttog vid inspektionen hade besvär ej anförts. Om rättelse var ej tal; tiden för sådan hade för länge sedan gått till ända. Kronofogdemyndigheten säger sig i stället ha gjort en partiell återkallelse av utmätningen. Härom vill jag säga följande.

I allmänt mål anses utmätningsman i viss mån intaga en dubbelställning. Han är inte bara förrättningsman utan även representant för kronan-borgenären. Hur långt hans befogenheter i sistnämnda hänseende sträcker sig är delvis oklart. Säkert är dock att han kan återkalla en utmätning som framstår som meningslös. I ett fall som det förevarande hade en total återkallelse av utmätningen varit fullt motiverad. Om ej kronofogdemyndigheten återkallat, hade med största sannolikhet säljaren anfört besvär över utmätningen. Utgången hade då blivit den att utmätningen undanröjts. Möjligen hade i stället sagts att utmätningen skulle avse köparens rätt, något som dock enligt min mening inte medfört någon egentlig skillnad. Nu valde kronofogdemyndigheten i stället att återkalla partiellt, tydligen i syfte att få saken i samma läge som om utmätningen från början avsett köparens rätt till godset. Huruvida en sådan åtgärd är teoretiskt möjlig kan diskuteras. Ur praktisk synvinkel framstår åtgärden i allt fall som otjänlig, förutsatt att vad jag nyss antagit om förmånsrätten är riktigt. Utmätningsman kan ej vinna mer än om han i stället häver utmätningen av godset och sedan utmäter rättigheten.

I nu förevarande fall tillkom den komplikationen att köparen-gäldenären var i konkurs. En ny utmätning var i detta läge ej möjlig. Det borde emellertid ej heller ha varit möjligt att genom denuntiation med säljaren vinna förmånsrätt under den pågående konkursen. Med mitt sätt att se på saken var därför utmätningsmannens tanke att bevara kro-

nans rätt till godsets övervärde inte realiserbar. Om säljaren anfört besvär över utmätningen, hade nämligen denna undanröjts åtminstone i vad gällde själva godset och någon förmånsrätt i köparens rättighet torde som nyss sagts inte ha kunnat vinnas. Om skördetröskans värde överstigit säljarens fordran, hade följaktligen överskottet kommit konkursboet till godo, ej kronan.

Nu gav emellertid avräkningen i samband med godsets återtagande vid handen att skördetröskan inte representerade något övervärde i köparens hand. Någon skada uppkom därför inte genom kronofogdemyndighetens åtgärder och med detta konstaterande avslutar jag ärendet.

Sedan säljare av avbetalningsgods begärt återtagande av godset, betalar köparen resterande köpeskilling men ej kostnaderna å handräckningsärendet. Får godset återtagas?

Vid JO Lundviks inspektion av kronofogdemyndigheten i Örebro distrikt i mars 1973 drog biträdande kronofogden Ove Björncrantz upp ett problem rörande återtagande av avbetalningsgods. Han sade: Antag att en säljare begärt handräckning för återtagande av avbetalningsgods och att viss del av köpeskillingen är ogulden vid ansökningstillfället. Därefter betalar gäldenären resterande köpeskilling direkt till säljaren. Däremot betalar han inte kostnaden för handräckningsförfarandet. Kan återtagning ske i ett sådant fall? Med andra ord kan äganderättsförbehållet i ett sådant fall anses omfatta bara kostnaderna? Björncrantz menade att handräckning icke fick ske i detta fall men länsstyrelsen hade uttalat motsatt uppfattning i ett besvärsmål.

Vid inspektion av länsstyrelsen i Örebro län i april 1973 talade JO Lundvik om saken med föredraganden i exekutionsmål länsassessorn Jan Adéll. Adéll berättade, att han varit med om *ett* dylikt fall samt att han då ringt till olika länsstyrelser och även till olika kronofogdemyndigheter i länet och funnit att praxis var mycket olika.

Efter remiss inkom yttrande från dåvarande exekutionsväsendets organisationsnämnd (EON), som anförde följande.

EON har genom förfrågningar underhand hos några kronofogdemyndigheter och överexekutorer kunnat konstatera att olika praxis råder. Klart är dock att de flesta av de hörda myndigheterna menar, att återtagning skall vägras.

I 11 § första stycket lagen om avbetalningsköp stadgas att handräckning må beviljas endast där utmätningsmannen finner uppenbart, att sådant dröjsmål föreligger med betalningen, som i 2 § första stycket sägs, eller att köparen eljest åsidosatt förpliktelse, vars uppfyllande är av väsentlig betydelse för säljaren.

A ena sidan hävdas att med "betalningen" inte åsyftas annat än avbetalningsposterna samt sådan ränta och gottgörelse för försäkringspremie,

som köparen skall särskilt utge (1 § sista stycket). Ersättning för kostnader i samband med ansökan om återtagning räknas inte till "betalningen". Om sålunda köparens betalningsförsummelse inte är av sådan art som förutsätts i 2 § första stycket, vägras återtagning.

A andra sidan hävdas att kostnaderna ingår i "återstoden av säljarens fordran" enligt 2 § första stycket. En förutsättning för verkställighet är dock att något belopp enligt kontraktet var oguldet vid tidpunkten för ansökan. Vill köparen då undvika förrättning måste betalning enligt 2 § andra stycket eller 6 § första stycket omfatta också kostnaderna.

Enligt EON:s mening kan från praktisk synpunkt synas lämpligast att återtagning får ske i sådana fall, varom här är fråga. En vägrad återtagning innebär, att säljaren har att domstolsvägen få köparen förpliktad att utge kostnaderna och att därefter driva in sin kostnadsfordran med de olägenheter detta innebär för köparen, bl. a. i form av ytterligare kostnader. EON anser emellertid att stadgandena i 2 § första stycket och 11 § första stycket måste tolkas så, att hinder för verkställighet föreligger i här förevarande fall. Detta enär lagstiftaren med "betalningen" inte synes ha avsett kostnader i samband med ansökan om återtagning. I detta sammanhang bör påpekas, att säljaren torde kunna bibehålla sin återtagningsrätt genom att avvisa från gäldenären erbjudet belopp som inte täcker även kostnaderna (jfr Eklund—Nordström; Lagen om avbetalningsköp, sid. 42) eller i första hand avräkna erbjudet belopp på uppkomna kostnader (jfr Eklund—Nordström, sid. 83 anm. 13), då förutsatt att inte köparen angivit, eller på annat sätt framgår, att betalningen avser ränta eller kapital.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik.

Olika åsikter har framförts i den fråga som här tagits upp. För egen del menar jag, att problemet bör lösas med utgångspunkt från de materiella reglerna i lagen om avbetalningsköp.

Jag vill till en början erinra om att det av 2 § första stycket i lagen framgår att betalningsförsummelse från köparens sida inte medför rätt för säljaren att återta godset med mindre köparen häftar för belopp som stått oguldet i minst fjorton dagar och som antingen uppgår till minst viss del av avbetalningspriset eller också utgör återstoden av säljarens fordran.

Om säljaren vill återta godset, skall en uppgörelse ske mellan säljaren och köparen. Därvid skall enligt 3 § värdet av godset räknas köparen till godo. Säljaren, åter, äger enligt 4 § räkna sig till godo — förutom oguldna förfallna poster och viss kvotdel av övriga oguldna poster — bl. a. kostnad som säljaren måste vidkännas för godsets återtagande.

I 6 § upptages härefter en regel, som jag tillmäter avgörande betydelse för det problem som nu diskuteras. Om säljaren yrkat att återfå godset, äger köparen, efter vad i lagrummet sägs, på en gång betala vad säljaren enligt 4 § har att fordra. Gör köparen det, får godset ej återtagas.

Om säljaren vänt sig till utmätningsman med begäran om handräckning för återtagande av godset, kan alltså köparen förhindra att godset

tages åter. Han måste då på en gång betala säljarens fordran, beräknad på sätt som anges i 4 §. Även de kostnader som uppstått i handräckningsärendet måste alltså betalas.

Tilläggas kan att köparen under särskilda förutsättningar som anges i 2 § andra stycket kan komma billigare undan. Även då måste han dock betala säljarens kostnad.

När det så i 11 § sägs att handräckning får beviljas endast om utmätningsmannen finner uppenbart att sådant dröjsmål föreligger med betalningen som sägs i 2 § första stycket eller att köparen eljest åsidosatt förpliktelse av väsentlig betydelse, får stadgandet läsas mot bakgrund av reglerna i 6 § och 2 § andra stycket. När ansökningen kommer in, har utmätningsman att pröva om förutsättningarna för handräckning är uppfyllda. I flertalet fall stöder säljaren sin framställning på att köparen försummat sin betalningsskyldighet och utmätningsmannens prövning inriktas då främst på frågan om sådant dröjsmål föreligger som sägs i 2 § första stycket. Finnes så vara fallet, kan köparen väl hindra godsets återtagande genom att senare men före återtagandet erlägga betalning på sätt som sägs i 6 § eller — under där angivna förutsättningar — 2 § andra stycket. En betalning som inte täcker säljarens kostnader är emellertid enligt min mening inte tillräcklig för att hindra återtagningen, lika litet som en betalning som endast täcker en del av vad säljaren kan fordra av själva köpeskillingen. Att säljaren torde kunna vägra att mottaga en delbetalning förändrar inte saken. Det synes mig föga rimligt om säljaren i detta läge skulle nödgas avböja betalning av ett belopp, vartill han i och för sig har rätt. Betalningen får ju under alla förhållanden tas med i beräkningen vid den uppgörelse som skall ske mellan säljare och köpare.

Sammanfattningsvis vill jag alltså säga, att det enligt min mening följer av 6 § och 2 § andra stycket i lagen om avbetalningsköp att köparen inte kan avvärja att godset återtages genom att betala vad säljaren enligt dessa lagrum har att fordra med undantag av kostnaderna i handräckningsärendet. Även kostnaderna måste betalas, annars får återtagning ske. Innehållet i 11 § leder enligt min mening inte till annat resultat.

Vissa övriga ärenden

Ekonomiska utredningen i införselmål

T. anförde klagomål mot en kronofogdemyndighets handläggning av ett mål angående införsel för underhållsbidrag. T. vände sig bl. a. mot att kronofogdemyndigheten baserat sitt beslut om införselbeloppets och förbehållsbeloppets storlek på innehållet i ett formulär som ifyllts och

undertecknats av annan än den underhållsskyldige själv, nämligen dennes fästmö.

I infordrat yttrande redogjorde kronofogdemyndigheten för vad som förekommit i målet.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik bl. a. följande.

I 9 § införsellagen stadgas, att utmätningsmannen skall bereda gäldenären tillfälle att yttra sig innan beslut om införsel meddelas, om detta kan ske utan avsevärd tidsutdräkt. I 22 § utsökningskungörelsen heter det: När gäldenär beredes tillfälle att yttra sig i mål om utmätning i lön eller införsel, skall han uppmanas att redogöra för sina inkomster och sin försörjningsbörda samt de omständigheter i övrigt som kan vara av betydelse i målet. Av 39 § utsökningskungörelsen framgår att underrättelse enligt 9 § införsellagen utfärdas enligt formulär som fastställs av riksskatteverket.

Av de återgivna bestämmelserna framgår att den underhållsskyldige skall — om detta ej av tidsskäl är ogörligt — *beredas tillfälle* att yttra sig i målet och *uppmanas* att med utnyttjande av den översända blanketten redogöra för sina ekonomiska förhållanden. Då det tycks mig som om T. fått den oriktiga uppfattningen att beslut om införsel ej får meddelas med mindre i målet föreligger ekonomisk redogörelse från den underhållsskyldige själv, vill jag för henne framhålla att det ej förhåller sig så. Men det är givetvis angeläget att kronofogdemyndigheten bemödar sig om att utredningen beträffande den underhållsskyldiges ekonomiska förhållanden blir så fullständig och korrekt som möjligt. Som regel utgör väl gäldenärens egna uppgifter den viktigaste kunskapskällan härvidlag men ofta nog finns anledning att såväl kontrollera som komplettera dessa uppgifter. Det är inte ovanligt att gäldenären vägrar att medverka till utredningen. Det får inte hindra beslut om införsel, utan utmätningsmannen har då att med anlitande av andra kunskapskällor införskaffa erforderlig utredning.

Kronofogdemyndigheten avsände visserligen underrättelse enligt 9 § införsellagen till gäldenären under i målet uppgiven adress men fick kort därefter kännedom om att denne gått till sjöss och därför ej var anträffbar på den uppgivna adressen. Att utmätningsmannen i den situation som nu förelåg ansåg att underrättelse skulle medföra avsevärd tidsutdräkt och därför underlät sådan, kan enligt min bedömning ej anses som fel. Inte heller anser jag att den ekonomiska utredning som lades till grund för beslutet — att märka är att denna ej endast utgjordes av uppgifter från gäldenärens fästmö — var sådan att myndigheten förtjänar kritik.

Utredningen i löneutmätningsmål angående gäldenärens ekonomiska förhållanden m. m.

Vid inspektion av en kronofogdemyndighet uppmärksammades ett löneutmätningsmål där omständigheterna i korthet var följande. I. hade av domstol förpliktats att till ett försäkringsbolag utge 9 071 kr. jämte ränta samt ersättning för rättegångskostnader. För denna skuld hade utmätning skett i I:s lön under september—december 1970, augusti—oktober 1971, augusti—oktober 1972 samt maj, juli och augusti 1973. Den

8 januari 1974 begärde bolaget ånyo utmätning i I:s lön. I. besvarade ej kronofogdemyndighetens begäran om uppgifter beträffande inkomster och försörjningsbörda. Från I:s arbetsgivare inhämtades att I. hade en arbetsinkomst om 15 kr. per timme samt att arbetstiden uppgick till 40 timmar per vecka. Av noteringar vid registerkontroll framgick att I. var gift och hade en avlöning om 2 400 kr. var 14:e dag. Några uppgifter om skatt, bostadshyra, makes inkomst, antal barn eller hyra fanns ej. Den 18 januari 1974 meddelade t. f. kronofogden S. utmätningsbeslut. Det utmätningsfria beloppet fastställdes till 450 kr. var 14:e dag. Vidare förordnades att utmätning skulle ske med 150 kr. var 14:e dag under tre månader.

JO beslöt inhämta yttrande från kronofogdemyndigheten i följande hänseenden. Hur stora inkomster och skatteavdrag hade I. och hans hustru? Vilken försörjningsbörda och vilka utgifter i övrigt hade I. och hans hustru? Hur hade det utmätningsfria beloppet framräknats? Hade någon kontakt med I. rörande eventuell överenskommelse om löneutmätning skett i annan form än översändande av blanketten om underrättelse om sökt utmätning?

Sedan begärt yttrande avgivits, anförde ställföreträdande JO Sverne.

Gäldenären i det uppmärksammade målet hade ådragit sig en avsevärd skuld, men hans ekonomiska situation var inte särskilt gynnsam. Vid tvångsvis anordnad löneutmätning till gäldande av skulden kommer gäldenären och hans familj under en lång följd av år att tre månader varje år drabbas ganska hårt av utmätning i gäldenärens lön. I en situation som den förevarande måste det rimligen ofta framstå för gäldenären som fördelaktigare att fortlöpande varje månad tills skulden är betald avstå från en mindre del av sin lön än att under en årligen återkommande tremånadersperiod få vidkännas en kraftig ekonomisk åderlåtning. I fall av detta slag är det därför särskilt angeläget att utmätningsmannen tar kontakt med gäldenären och gör fullt klart för denne — givetvis dock utan att utöva någon påtryckning — konsekvenserna av att medge löneutmätning respektive ej medge sådan. I det aktuella målet hade, såvitt framgick, utmätningsmannen ej gjort något som helst försök att få kontakt med gäldenären för att på angivet sätt diskutera dennes ekonomiska situation. Detta framstår som en brist i handläggningen.

Vidare finner jag anledning rikta kritik mot det sätt, varpå S. beräknat det utmätningsfria beloppet. S. har i denna fråga hänvisat till en i juni 1971 gjord beräkning. Av denna beräkning framgår ej helt klart hur beloppet 450 kr. per två veckor räknats fram. Även om uppgifterna är knapphändiga, anser jag mig emellertid ha anledning ifrågasätta om det föreskrivna beneficiet icke varit väl lågt. Anmärkningsvärt är därjämte att S. i januari 1974 baserat beslut om utmätningsfritt belopp på en uträkning som gjordes i juni 1971. Gäldenärens förhållanden kan ju under den mellanliggande tiden ha i flera hänseenden förändrats.

Även om jag sålunda funnit handläggningen av ifrågavarande ärende bristfällig, anser jag mig dock — främst med hänsyn till att gäldenären underlåtit att besvara kronofogdemyndighetens skriftliga förfrågningar och därigenom själv bidragit till att ärendet ej blivit fullständigt utrett — kunna stanna vid nu gjorda uttalanden.

Utmätning för böter av nödig bostad

Vid inspektion av en kronofogdemyndighet uppmärksammades ett utsökningsmål där utmätning skett av en fastighet till gäldande av skatteskulder och av böter. JO beslöt inhämta yttrande i saken från kronofogdemyndigheten, enär det kunde ifrågasättas om inte utmätningen för böterna stod i strid med 3 § andra stycket lagen den 20 mars 1964 om verkställighet av bötesstraff. I detta lagrum stadgas nämligen bl. a., att för böter ej må tagas i mät nödig bostad. Av kronofogemyndighetens yttrande framgick att fastigheten av misstag utmätts jämväl för bötesskulden samt att försäljning av fastigheten ej skett.

Med hänsyn till vad som upplysts om orsaken till det förelupna misstaget och då detta ej fått några menliga följder för gäldenären, fann JO Lundvik ej anledning till vidare åtgärd.

Exekutiv auktion i gäldenärens bostad

Vid inspektion av en kronofogdemyndighet uppgav kronofogden att exekutiv auktion i stor utsträckning hölls hemma hos gäldenären samt att dennes namn och adress brukade anges i kungörelsen, vilket gav preventiv effekt.

Härom anförde JO Lundvik följande.

Förhållandena kan stundom göra det nödvändigt att förrätta exekutiv auktion i gäldenärens bostad och praktiska skäl kan då tala för att gäldenärens namn och adress anges i kungörelsen om auktionen. Att regelmässigt hålla auktion hemma hos gäldenären och därvid låta denne schavottera i kungörelsen med namn och adress förefaller mig däremot vara en olämplig för att inte säga direkt motbjudande metod, som ingalunda rättfärdigas av att man tror sig vinna en "preventiv effekt". Jag förväntar att kronofogdemyndigheten beaktar vad jag nu sagt.

Exekutionsavgiften vid verkställighet av ett av domstol beslutat skingringsförbud

Vid inspektion av en kronofogdemyndighet tog kronofogden upp följande spörsmål. Efter av domstol meddelat beslut om skingringsförbud för en gäldenärs fasta egendom kan borgenären begära att få detta beslut verkställt av kronofogden. Kronofogden såg denna verkställighet som en delgivning genom stämningsman och tog därför upp ärendet i allmänna diariet för delgivning mot en kostnad av 20 kr. Andra kronofogdar handlade däremot saken som enskilda utsökningsmål vilket medförde en verkställighetskostnad på 100 kr. Dessa kronofogdar motiverade sitt förfarande med att delgivningen därigenom fick större tyngd.

JO inhämtade yttrande i frågan från riksskatteverket, som anförde följande.

Rättegångsbalkens bestämmelser om kvarstad och skingringsförbud hänvisar i fråga om verkställighet till utsökningslagens bestämmelser. I

185 § utsökningslagen ges vissa bestämmelser beträffande verkställighet av skingringsförbud till säkerhet för fordran. När fråga är om sådant förbud syftar kronofogdemyndighetens åtgärder till att söka säkerställa att egendom framdeles finns tillgänglig för utmätning. Detta sker enligt den angivna paragrafen genom att egendom, som skall omfattas av skingringsförbudet, utses och värderas. Även om verkställigheten dessutom innefattar ett delgivningsmoment har den enligt riksskatteverkets mening en karaktär av exekutiv åtgärd. Ansökan om verkställighet bör därför hos kronofogdemyndigheten upptas som ett enskilt utsökningsmål och därigenom föranleda en exekutionsavgift om 100 kr.

När det gäller skingringsförbud, som meddelats till säkerhet för anspråk på bättre rätt till viss egendom, lämnas i utsökningslagen inga regler om hur verkställigheten skall ske. I detta fall blir kronofogdemyndighetens enda åtgärd att delge gäldenären skingringsförbudet genom att överlämna handling, eller bestyrkt avskrift eller kopia därav, vari detta meddelats. Samma förfarande blir aktuellt vid verkställighet av skingringsförbud, där rätten till säkerhet för fordran har meddelat förbud att skingra viss angiven egendom, t. ex. fast egendom. I dessa två fall saknas det exekutiva inslaget som gett det första fallet den karaktär som nyss angivits. Med hänsyn härtill ligger det nära till hands att uppfatta en ansökan om verkställighet av förbud av detta slag som ett delgivningsärende. I detta sammanhang är av intresse att notera vad lagberedningen anfört i betänkandet (SOU 1973: 22), Utsökningsbalk s. 456, angående delgivning av förbud. Där sägs att kronofogdemyndigheten skall ombesörja delgivningen men att den på begäran kan medge sökanden att själv ombesörja delgivningen med stöd av 2 § delgivningslagen (1970: 428).

Om en ansökan om delgivning av skingringsförbud betraktas enbart som ett delgivningsärende, skulle kronofogdemyndighet möjligen kunna vägra att utföra delgivningen. Det kan nämligen hävdas, att kronofogdemyndighet inte är skyldig att verkställa andra delgivningsuppdrag än sådana som har samband med den exekutiva verksamheten. Enligt Hassler (Utsökningsrätt, andra upplagan, s. 384) är dock utmätningsmannen "säkerligen" skyldig att verkställa delgivning av skingringsförbud. Med hänsyn till att rättegångsbalken utan inskränkning hänvisar till utsökningslagen när det gäller verkställighet av skingringsförbud vill riksskatteverket som sin mening framhålla, att ansökan om delgivning av sådant förbud bör upptas hos kronofogdemyndighet som ett enskilt utsökningsmål. Sökandens exekutionsavgift blir i så fall 100 kr.

Från borgenärshåll kan hävdas, att avgiften för en sådan verkställighetsåtgärd är hög. Gällande regler medger emellertid inte att lägre avgift tas ut. Vid en kommande översyn av exekutionsavgiftskungörelsen kan frågan om en differentiering av exekutionsavgifterna övervägas.

Vid ärendets avgörande sade JO Lundvik att han delade den uppfattning i saken som riksskatteverket givit uttryck för och att han således ansåg att övervägande skäl talade för att ansökan hos kronofogdemyndighet om verkställighet av ett av domstol beslutat skingringsförbud borde betraktas som enskilt utsökningsmål, vari avgift om 100 kr. utgår enligt exekutionsavgiftskungörelsen, även i de fall där verkställigheten faktiskt endast innefattade delgivning.

Taxering och uppbörd

Framställning till Konungen angående ersättning av allmänna medel i anledning av misstag vid indrivning hos borgensmän av arbetsgivaravgift och skatt

I en den 20 mars 1974 dagtecknad framställning till Konungen anförde JO Lundvik följande.

Ferenc Sztojka besökte våren 1971 riksdagens ombudsmannaexpedition och klagade över handläggningen hos skatte- och indrivningsmyndigheter i Västmanlands län av ärenden som gällde Sztojkas skatteskulder m. m. Inom ombudsmannaexpeditionen upprättades i anledning härav en promemoria om indrivningen av Sztojkas restförda arbetsgivaravgifter och skatter, vilka delvis erlagts av Sztojkas borgensmän. Promemorian berörde frågan huruvida några åtgärder vidtagits från myndigheternas sida för att bevaka kronans och borgensmännens rätt till belopp, som restituerats till Sztojka. Efter remiss inkom kronofogdemyndigheten i Västerås distrikt med infordrat yttrande. Vidare inhämtades yttranden från länsstyrelsen i Västmanlands län och riksförsäkringsverket. Inom ombudsmannaexpeditionen upprättades ytterligare en promemoria, vilken lades till grund för ett av föredraganden i ärendet hållet förhör med borgensmännen. Slutligen inhämtades viss ytterligare utredning rörande Sztojka och borgensmännen. Därvid företedde borgensmännen utfärdade indrivningskvitton m. m.

Av utredningen i ärendet framgår bl. a. följande.

Sztojka var under den här aktuella tiden ungersk medborgare. Han bodde i Hallstahammars kommun men drev rörelse i Kolbäcks kommun. Kronofogden Åke Hiertner vid kronofogdemyndigheten i Västerås distrikt yrkade i oktober 1967 hos vederbörande häradsrätt att Sztojka skulle försättas i konkurs. Som grund för yrkandet anfördes att Sztojka resterade för skatter med tillhopa 27 655 kr. och att utmätningsbara tillgångar inte anträffats hos honom. Häradsrätten försatte Sztojka i konkurs. Konkursen avskrevs jämlikt 185 § konkurslagen den 15 mars 1968. I april 1968 uppgick de skatter och avgifter för vilka Sztojka restförts till 36 911 kr.

För Sztojkas utskylder till stat och kommun under tre år hade två personer tecknat borgen enligt de då gällande bestämmelserna i 26 § I mom. förordningen angående utvidgad näringsfrihet. Borgensförbindelsen var dagtecknad den 7 april 1965 och utfärdad av direktören Alf

Bjurenwall med firma Bjurenwalls i Kolbäck och finmekanikern Jöns Johansson. Bjurenwalls rörelse ombildades år 1968 till aktiebolag — Bjurenwalls i Kolbäck Aktiebolag — med Bjurenwall som huvudaktieägare. Bolaget övertog Bjurenwalls rörelse per den 1 april 1968.

Efter överenskommelse mellan kronofogden och borgensmännen år 1968 erlade borgensmännen (resp. Bjurenwalls bolag) amorteringsvis till kronofogdemyndigheten 35 310 kr. av Sztojkas skulder. Under tiden mars—oktober 1968 inbetalades månatligen 4 000 kr. eller tillhopa 32 000 kr. Återstoden 3 310 kr. inbetalades den 18 februari 1970. Hälften av de 35 310 kronorna betalades av Johansson. Återstoden erlades av Bjurenwalls bolag, dock att hälften av amorteringen i mars 1968 eller 2 000 kr. betalades av Bjurenwall personligen.

Av beloppet 35 310 kr. avsåg 16 259 kr. arbetsgivaravgifter — enligt 1 § förordningen (1959: 522) ang. uppbörd av vissa avgifter enligt lagen om allmän försäkring, m. m. och uppburna av riksförsäkringsverket — samt 642 kr. restavgift därå eller tillhopa 16 901 kr. Sistnämnda belopp erlades av borgensmännen med 3 534 kr. i mars 1968 och med återstoden under tiden april—oktober 1968.

Sedan borgensmännen inbetalat de restförda arbetsgivaravgifterna, restituerade riksförsäkringsverket — efter hörande av kronofogdemyndigheten — överskjutande arbetsgivaravgift till Sztojka med 4 351 kr.

Sztojkas skulder avsåg även bl. a. oguldna debiterade preliminära B-skatter.

Sedan skatteskulderna restförts och till största delen erlagts av borgensmännen, skedde vissa nedsättningar av skatterna. Av betydelse i nu förevarande sammanhang är därvid följande.

Sztojkas taxering år 1968 i Hallstahammars kommun ledde till överskjutande preliminär skatt med 6 831 kr. Därav avkortades 5 698 kr. mot ogulden preliminär B-skatt för år 1967 i samma kommun. Det återstående delbeloppet, 1 133 kr., togs i anspråk för kvittning mot del av ogulden preliminär B-skatt för år 1967 i Kolbäcks kommun inklusive restavgift.

Den oguldna B-skatten i sistnämnda kommun uppgick till totalt 4 788 kr. och restavgiften till 192 kr. eller tillhopa 4 980 kr. Besked om kvittningen lämnades den 7 november 1968. Borgensmännen hade dock dessförinnan den 18 oktober 1968 erlagt 541 kr. av det oguldna skattebeloppet. Genom kvittningen täcktes ytterligare 1 069 kr. av skatten och 64 kr. av restavgiften.

Emellertid hade Sztojka inte blivit åsatt någon taxering i Kolbäcks kommun vid 1968 års taxering. Den oguldna preliminära B-skatten i denna kommun — 4 788 kr. jämte restavgift 192 kr. — borde därför ha avkortats. Av misstag gjordes dock ingen avkortning. I slutet av år 1968 utbetalades härefter 4 973 kr. (4 788 + ränta å 185) till Sztojka medelst debetsedel å överskjutande skatt.

Återbetalningen av de 4 973 kronorna till Sztojka var uppenbarligen oriktig. Med beaktande av att han erlagt 1 133 kr. genom kvittning men med bortseende från vad borgensmännen redan inbetalat och sedermera inbetalade fick Sztojka ut (4 973—1 133 =) 3 840 kr. för mycket.

Trots återbetalningen till Sztojka kom beloppet (4 788+192 =) 4 980 kr. att delvis kvarstå som oguldet i kronofogdemyndighetens räkenskaper. Det belopp om 541 kr. som borgensmännen i oktober 1968 erlagt och 3 306 kr. av det belopp om 3 310 kr. som borgensmännen inbetalat den 18 februari 1970 eller tillhopa 3 847 kr. bokfördes som inbetalning av den enligt räkenskaperna oguldna preliminära B-skatten i Kolbäcks kommun för år 1967. Genom förenämnda kvittning om 1 133 kr. och dessa inbetalningar om 3 847 kr. kunde hela den ursprungligen restförda skatten inklusive restavgifter om tillhopa 4 980 kr. täckas. Någon förlust för kronan uppkom således inte trots den felaktiga utbetalningen till Sztojka.

Utöver vad här redovisats skedde ytterligare vissa nedsättningar av skatter som debiterats Sztojka.

Inalles utbetalades till Sztojka — efter konkursens avslutande — 9 324 kr.

Riksförsäkringsverket anförde i sitt yttrande bl. a. att verket inte erhållit någon uppgift om att annan person genom borgensförbindelse åtagit sig att svara för Sztojkas skulder och även erlagt dennes restförda avgifter.

I skrivelse till länsstyrelsen i Västmanlands län den 31 augusti 1970 redogjorde kronofogdemyndigheten för omständigheterna kring den underlåtna avkortningsåtgärden. Kronofogdemyndigheten anhöll, att länsstyrelsen måtte låta bero vid vad som förekommit beträffande kronofogdemyndigheten och anförde, att det beträffande Sztojka var osäkert om, åtminstone i administrativ väg, någon åtgärd kunde vidtas för utfående av det belopp som felaktigt utbetalats till Sztojka i slutet av år 1968. Kronofogdemyndigheten upplyste vidare, att borgensmännen erlagt samtliga restförda skatter för Sztojka, däribland beloppet om 3 847 kr., och hemställde, att rättelse skedde så att länsstyrelsen ånyo skulle uppdebitera skatten för att densamma därefter skulle anmälas till avkortning och att tillhopa 3 847 kr. skulle återbetalas till bolaget och Johansson med hälften vardera.

Länsstyrelsen fann den 9 december 1970 ej anledning att företa vidare åtgärd i ärendet.

I sitt remissvar anförde länsstyrelsen härom bl. a. följande.

Kronofogdemyndighetens förslag om återuppdebitering av B-skatt med åtföljande krav hos Sztojka samt restitution till borgensmännen utav det av dem erlagda beloppet har länsstyrelsen icke ansett sig böra realisera eftersom Sztojka helt saknar tillgångar och alltså icke varit i stånd att erlägga beloppet samt att i sådant fall borgensmännen synes

vara förpliktade på grund av sin förbindelse att betala även denna skatt. Det bör här tilläggas att icke vare sig Sztojka eller borgensmännen gjort någon framställning om restitution av ifrågavarande belopp. Vidare bör i detta sammanhang nämnas att så vitt är känt borgensmännen icke framställt något anspråk hos länsstyrelsen om återbetalning av deras utlägg för Sztojka.

Vid förhör hållet med borgensmännen framkom bl. a. följande. Sedan borgensmännen erlagt Sztojkas skulder, ville de försöka få pengarna tillbaka av Sztojka. Bjurenwall rådgjorde med sin advokat. Därvid upprättades år 1970 ett förslag till avtal, varigenom Sztojka skulle överlåta sina dåvarande och eventuellt framtida fordringar på återbetalda skatter, arbetsgivaravgifter jämte räntor till borgensmännen. Sztojka ville emellertid inte godkänna avtalet. Först efter dessa förhandlingar med Sztojka fick borgensmännen reda på att Sztojka redan tidigare fått restitutioner med avsevärda belopp. De fick inte heller kännedom om kronofogdemyndighetens framställning till länsstyrelsen rörande beloppet 3 847 kr. De hade inte gjort några ytterligare försök att återkräva beloppen från Sztojka och aldrig fått några pengar tillbaka från denne. Sztojka fanns kvar i Kolbäck men hade inte några tillgångar, varför borgensmännen bedömde ytterligare åtgärder meningslösa. Bjurenwall hade upprättat ett koncept till en skrivelse till riksförsäkringsverket i avsikt att söka återkräva de belopp borgensmännen utgivit för Sztojkas arbetsgivaravgifter. Bjurenwall var dock ej säker på att han avsänt skrivelsen. (Bland riksförsäkringsverkets handlingar i saken återfinns inte någon sådan skrivelse.) Bolaget hade vid 1970 års taxering fått avdrag för de under tiden april—oktober 1968 utgivna beloppen om 14 000 kr. I övrigt hade avdrag vid taxering för utgivna belopp inte medgivits borgensmännen.

Genom utredning av kronofogdemyndigheten i januari 1974 framkom att Sztojka numera saknade utmätningsbara tillgångar.

Borgensman har i princip regressrätt mot huvudgäldenären för vad han utgivit enligt borgensförbindelsen. Någon författningsenlig skyldighet för myndighet att ex officio bevaka borgensmans rättigheter i ett fall som det förevarande finns emellertid inte. Att länsstyrelsen och riksförsäkringsverket låtit utbetala restitutionsbeloppen till Sztojka personligen kan vid angivet förhållande och med hänsyn till omständigheterna i övrigt i och för sig inte betecknas som felaktigt.

Kronofogdemyndighetens åtgärd att avkräva borgensmännen betalning för Sztojkas restförda arbetsgivaravgifter berodde på den s. k. uppbördsborgen som borgensmännen iklätt sig för Sztojkas "utskylder till stat och kommun". Denna borgen hade utställts i enlighet med bestämmelserna i 26 § 1 mom. av den numera upphävda förordningen an-

gående utvidgad näringsfrihet. I nu gällande näringslagstiftning finns inga stadganden om sådan borgen.

Den närmare innebörden av det nyssberörda stadgandet har vållat tvekan bl. a. i fråga om vilka fordringar till det allmänna som kan anses falla under begreppet "utskylder till stat och kommun". Det är utan vidare klart att sådana direkta skatter som statlig och kommunal inkomstskatt samt statlig förmögenhetsskatt faller under detta begrepp. I vad mån andra skatter och avgifter faller därunder är däremot tveksamt. Goda skäl kan emellertid anföras för att åtminstone i förevarande sammanhang inte medräkna socialförsäkringsavgifter. Jag kan beträffande tolkningsfrågan i stort hänvisa till ett departementschefsuttalande återgivet i NJA II 1946 s. 532 f, andra lagutskottets betänkande 1955: 29 s. 46 f, betänkandet Den allmänna näringslagstiftningen, SOU 1962: 15 s. 141 f samt K. G. A. Sandström, Begreppen "allmänna skatter" och "speciella skatter" samt avdragsrätten för speciella skatter enligt svensk skatterätt, Svensk skattetidning år 1957, s. 68 ff, särskilt s. 74—77. I dessa arbeten har begreppet "utskylder till stat och kommun" tolkats restriktivt.

Med hänsyn till vad som nu åberopats, till formerna för socialförsäkringens finansiering och till att de arbetsgivaravgifter varom nu är fråga — till skillnad från allmän arbetsgivaravgift — inte brukat redovisas såsom inkomst i riksstaten, får dessa avgifter åtminstone i förevarande sammanhang anses falla utanför begreppet utskylder.

Av betydelse i sammanhanget är vidare, att borgensförbindelser över huvud taget anses böra tolkas restriktivt.

Jag kommer därför till den slutsatsen att de Sztojka debiterade arbetsgivaravgifterna, som erlades av borgensmännen, icke omfattats av borgensåtagandet.

Man står här inför ett tolkningsspörsmål rörande vilket vägledande rättspraxis och mera lättillgängliga uttalanden i litteraturen inte synes föreligga. Ehuru jag anser att kronofogdemyndigheten förfor oriktigt när den krävde borgensmännen på arbetsgivaravgifterna, finner jag att vad som förevarit i denna del inte rimligen kan läggas någon tjänsteman hos kronofogdemyndigheten till last som brottslig gärning.

Utredningen utvisar vidare att ett belopp om 3 840 kr. av misstag utbetalades till Sztojka. Detta berodde på att kronofogdemyndigheten underlät att — som rätteligen bort ske — företaga vederbörlig avkortning av ogulden preliminär B-skatt. Orsaken till det inträffade var ett misstag i samband med att kronofogdemyndigheten granskade förteckningen över överskjutande preliminär skatt. Detta misstag måste — även om det rörde ett icke obetydligt belopp — dock anses ursäktligt.

Borgensmännen inbetalade på sätt tidigare närmare angivits till kronofogdemyndigheten det icke avkortade beloppet om tillhopa 3 847 kr. Sedermera gjorde kronofogdemyndigheten en framställning till länssty-

relsen i saken, varvid föreslogs bl. a. att beloppet 3 847 kr. skulle återbetalas till borgensmännen.

Det var vällovligt att kronofogdemyndigheten på detta sätt sökte bistå borgensmännen med ett förslag till rättelse. Att länsstyrelsen inte fann anledning att i denna del följa kronofogdemyndighetens förslag kan dock inte läggas någon länsstyrelsens befattningshavare till last som tjänstefel och föranleder ej annat uttalande från min sida än att jag konstaterar att det var borgensmännen och inte kronan som faktiskt drabbades av en förlust om 3 847 kr.

Av det anförda framgår att borgensmännen enligt min mening rätteligen aldrig borde ha fått stå för de Sztojka debiterade arbetsgivaravgifterna inklusive restavgift om tillhopa 16 901 kr. och det nyssnämnda beloppet om 3 847 kr. På grund av åtgärder från myndigheternas sida, som ehuru någon tjänsteman inte kan ställas till ansvar därför likväl varit felaktiga, har borgensmännen — till vilka jag med hänsyn till ägarförhållandena vill räkna även bolaget, låt vara att detta inte rättsligt var förpliktat betala — åsamkats förlust å 20 748 kr. Därav belöper enligt här företagen utredning 1 767 kr. på Bjurenwall, 8 607 kr. på bolaget och 10 374 kr. på Johansson.

Det kan visserligen hävdas att borgensmännen bort vidta rättsliga åtgärder för att själva skydda sina intressen mot Sztojka och det allmänna. Med hänsyn till de för en lekman ytterst komplicerade frågor som förelegat i ärendet måste det dock anses förståeligt att de — även om de rådgjort med advokat — haft svårt att bedöma om sådana åtgärder kunnat leda till framgång. För dem hade en närmare rättslig utredning i saken även kunnat medföra betydande ytterligare kostnader. Borgensmännen övervägde att vidta vissa åtgärder, såsom avtalsförslaget som Sztojka vägrade acceptera och skrivelsen till riksförsäkringsverket, men dessa åtgärder kom inte till utförande. Inte heller anförde de klagomål hos JO i saken. Borgensmännens kännedom om Sztojkas ekonomiska förhållanden synes ha bidragit till att de inte velat företa vidare åtgärder. Sztojka har inte gottgjort borgensmännen deras kostnader. Han saknar i dag utmätningsbara tillgångar och borgensmännen torde sakna praktisk möjlighet att utfå beloppen av honom. Jag vill för övrigt framhålla, att det kan sättas ifråga om borgensmännen överhuvud kan av Sztojka återkräva vad de erlagt utöver sitt åtagande enligt borgensförbindelsen dvs. arbetsgivaravgifterna.

Oavsett att borgensmännen förhållit sig passiva måste det betecknas som stötande att de skall drabbas av en betydande ekonomisk förlust, till vilken det allmännas åtgärder starkt bidragit. Den omständigheten att bolaget erhållit avdrag vid inkomsttaxering för vissa av sina utlägg är därvid utan principiell betydelse. Bolaget torde för övrigt bli skyldigt erlägga skatt i den mån det återfår belopp för vilket bolaget tidigare åtnjutit avdrag.

Jag finner vid angivna förhållanden att starka billighetsskäl talar för att ersättning av allmänna medel tillerkännes Bjurenwall, bolaget och Johansson.

Till stöd för denna framställning vill jag åberopa Eders Kungl. Maj:ts praxis vid behandling av liknande framställningar från riksdagens ombudsmäns sida, då fråga varit om tjänsteåtgärder som objektivt varit oriktiga men för vilka någon tjänsteman inte ansetts kunna eller böra göras ansvarig och då billighetsskäl motiverat gottgörelse av allmänna medel.

Med stöd av den befogenhet som tillkommer mig enligt instruktionen för riksdagens ombudsmän får jag — med överlämnande av handlingarna i ärendet — framlägga vad sålunda förekommit för den åtgärd, vartill Eders Kungl. Maj:t må finna framställningen föranleda.

* *
*

Kungl. Maj:t föreskrev genom beslut den 29 november 1974, att från fjortonde huvudtitelns anslag Extra utgifter skulle utbetalas, 1 767 kr. till Bjurenwall, 8 607 kr. till Bjurenwalls i Kolbäck Aktiebolag och 10 374 kr. till Johansson.

Får lokal skattemyndighet meddela nytt beslut i ärende om anstånd med skattebetalning, medan besvär över tidigare beslut är föremål för prövning i högre instans?

Vid inspektion av lokala skattemyndigheten i Jönköpings fögderi iakttogs följande.

En person, A., ansökte den 9 januari 1973 om anstånd med erläggande av kvarstående skatt. Han åberopade som skäl att han anfört besvär hos länsskatterätten över taxeringen. Lokala skattemyndigheten inhämtade att besvär ej anförts över taxeringen och avslog ansökningen. Sedermera anförde A. besvär dels över taxeringen, dels över lokala skattemyndighetens avslagsbeslut. Han åberopade nu som skäl för anstånd med betalningen att han var sjuk. Den 12 mars 1973 gav lokala skattemyndigheten A. begärt anstånd.

Med anledning av vad som framkommit begärde JO Lundvik yttrande från lokala skattemyndigheten om anledningen till att nytt beslut meddelats under tid då besvär över det första beslutet var föremål för prövning i högre instans. Lokala skattemyndigheten svarade bl. a. att det vid den diskussion som förekommit före beslutet troligen ansetts att den nya grund som åberopats för anstånd, nämligen sjukdom, borde möjliggöra en ny handläggning av frågan hos lokala skattemyndigheten. Om

myndigheten känt till A:s (mycket allvarliga) sjukdom när den första ansökningen förelåg, skulle anstånd ha beviljats.

Vidare inhämtade JO upplysningar från länsstyrelsen i Jönköpings län. Länsstyrelsen meddelade, att besvären i anståndsfrågan kommit in en dag för sent. Vidare anförde länsstyrelsen:

Snart instundande uppbördstermin krävde snabb behandling av anståndsfrågan. Uppbördsdirektören tog telefonledes kontakt med lokala skattemyndigheten och framförde därvid den uppfattningen, att myndigheten kunde meddela nytt beslut i anståndsfrågan.

Vid ärendets avgörande gjorde JO Lundvik följande uttalanden.

I vad mån en förvaltningsmyndighet äger ånyo pröva en sak som redan avgjorts och därvid ändra eller åsidosätta tidigare beslut är ett invecklat och mångfacetterat spörsmål som jag här inte kan gå närmare in på. Problemet har behandlats bl. a. av Ole Westerberg i hans bok Om rättskraft i förvaltningsrätten. Så mycket skall dock sägas som att det i åtskilliga fall är möjligt för myndighet att meddela ett nytt beslut i stället för ett tidigare. Om myndighet avslagit en framställning om erhållande av någon förmån, möter det sålunda i allmänhet inte något hinder mot att myndigheten senare, om skäl är därtill, beviljar förmånen.

I de fall där myndighet sålunda i princip har möjlighet att meddela nytt beslut i stället för ett tidigare uppkommer ett särskilt problem: Kan myndigheten utöva denna sin befogenhet även sedan besvär anförts över det första beslutet och saken därmed bragts under högre instans' prövning? Även detta spörsmål är invecklat. Inom litteraturen har det senast behandlats av Hans Ragnemalm i en uppsats i Förvaltningsrättslig tidskrift 1974 s. 57 ff. Uppsatsen bär titeln Om litispendens i förvaltningsrätten och behandlar främst frågan, om myndighet kan återkalla eller ändra ett fattat beslut sedan förvaltningsbesvär anförts.

Författaren — som antyder att problemet ligger annorlunda till när beslutet angripits genom kommunalbesvär — sammanfattar sin ståndpunkt på följande sätt.

Man torde våga påstå, att huvudregeln är, att beslutsmyndigheten icke får fatta nytt beslut i saken, sedan förvaltningsbesvär anförts. RegR:s uttalanden i rättsfall, där denna litispendensfråga varit aktuell, tyder härpå, och uppfattningen kan underbyggas med sakliga skäl. Processuella ordningssynpunkter talar mot en samtidig prövning av saken i flera instanser; rättsfallsmaterialet visar sålunda, att parallella besvärsmål icke tolereras, och likaså vill man undvika, att ärendet splittras, genom att beslutsmyndigheten på nytt prövar delar därav, som organiskt sammanhänger med den i besvärsinstans anhängiga saken. Onödiga dröjsmål med sakens slutliga avgörande kan vidare uppstå, om beslutsmyndigheten företar en fullständig omprövning av tidigare fattat beslut och därvid försenar besvärsmyndighetens avgörande.

Sistnämnda olägenhet kommer främst till uttryck i situationer, där be-

slutsmyndighetens nya bedömning företages efter remiss från besvärsmyndigheten, varvid särskilt påpekats att allvarliga anmärkningar ur rättssäkerhetssynpunkt kan anföras, om sakens fullständiga omprövning sker rutinmässigt i dylika fall; risk för slarv vid behandlingen av grundärendet vid sådant utnyttjande av en omprövningsmöjlighet efter anförda besvär utgör ett vägande skäl för att principiellt tillerkänna besvären litispendensverkan. Även har pekats på riskerna för att prejudikatbildningen hindras, om beslutsmyndigheterna generellt tillåtes att korrigera sina beslut, sedan besvär däröver anförts.

Huvudregeln måste emellertid vidkännas flera undantag. Främst har understrukits att korrigering i enskilds intresse stundom torde kunna ske snabbare, om beslutsmyndigheten tillåtes ändra sitt beslut. Besvärsmyndighetens utslag synes därför icke alltid behöva avvaktas, då beslutet innefattar ett för adressaten menligt handlingsdirektiv eller ett avslag på begäran om en för honom angelägen förmån, om det visar sig, att beslutet är klart oriktigt eller saken till följd av nya omständigheter kommit i ett helt annat läge; förändrar nytillkomna fakta saken radikalt, kan man f. ö. närma sig det stadium, då "saken" blivit en annan och en litispendenssituation över huvud icke föreligger.

Principen om förvaltningsbesvärens litispendensverkan är alltså ingalunda absolut. Som så ofta då det gäller regler om förfarandet i förvaltningen, måste också här konstateras att problemet om beslutsmyndighetens möjlighet att ändra eller återkalla fattat beslut, sedan besvär däröver anförts, i mångt och mycket blir "en lämplighets-, skälighets- eller värderingsfråga och inte en fråga om processuella principer".

Jag kan i allt väsentligt instämma i vad Ragnemalm anfört.

I förevarande fall var saken av den karaktär att lokala skattemyndigheten i princip kunde ompröva sitt tidigare beslut. Den utredning som numera föreligger, visar att någon egentlig litispendenssituation alls inte förelåg i det att de besvär som anförts mot det första beslutet kommit in för sent.

Att lokala skattemyndigheten inte avvaktade beslut från länsstyrelsen om besvärens avvisande kan så mycket mindre föranleda anmärkning som saken var brådskande och länsstyrelsen tydligen var fullt införstådd med att lokala skattemyndigheten skulle meddela nytt beslut i saken. Jag finner alltså inte anledning kritisera lokala skattemyndigheten för vad som förevarit.

Redovisning av JO:s erfarenheter av tillsynen över skatteväsendet under senare år, framlagd med anledning av riksskatteverkets och statskontorets rapport "Rationalisering av skatteadministrationen"

JO Lundvik avlät den 29 november 1974 följande skrivelse till statsrådet och chefen för finansdepartementet.

Jag har erfarit att riksskatteverkets och statskontorets rapport "Rationalisering av skatteadministrationen" för närvarande är föremål för re-

missbehandling. Jag har funnit lämpligt att i anslutning härtill redovisa vissa erfarenheter från min tillsyn över skatteväsendet under senare år.

Genom denna tillsyn, vari ingår såväl behandling av klagomål från allmänheten som inspektioner av myndigheter, har jag fått inblick i bl. a. taxeringsnämndernas arbete. Jag har haft att handlägga ett stort antal klagomål från allmänheten mot taxeringsnämndernas formella behandling av ärendena. I stor utsträckning har klagomålen varit berättigade. Det är väl känt att det finns allvarliga brister i taxeringsarbetet i första instans. Taxeringarna blir som följd härav ofta felaktiga. Mycket arbete har måst läggas ned på att rätta felen. I regel hinner rättelse inte ske innan skatten skall betalas, vilket nödvändiggör ansökningar om anstånd. Stundom hinner skatten bli restförd och kronofogdemyndighet inkopplad innan saken klaras upp. Felaktiga taxeringar medför därför betydande olägenheter både för de skattskyldiga och för myndigheterna. Efter ikraftträdande den 1 januari 1972 av de nya reglerna i 116 a—116 j §§ taxeringsförordningen (TF) om skattetillägg och förseningsavgift har tillkommit ytterligare en olägenhet, av allvarlig art, nämligen den återverkan en oriktig taxering kan få i form av skattetillägg. Jag har sett det som en angelägen uppgift att alltsedan tillkomsten av nyssnämnda regler genom ett stort antal inspektioner noga följa deras tillämpning. Problemen kring taxering å ena sidan och avgiftssanktion å andra sidan hänger på flera punkter intimt samman såväl materiellt som formellt. När därför en reform rörande taxeringsarbetet i första instans övervägs bör även reglerna om skattetillägg och förseningsavgift beaktas.

Jag berör i det följande en del frågor om taxeringsarbetet i första instans vilka behandlas i avsnitt 4—9 av rapporten. I samband därmed redogör jag för en del av mina iakttagelser av taxeringsarbetet i fråga om påförande av skattetillägg och förseningsavgift. I en bilaga till denna skrivelse[1] redovisar jag mer ingående mina samlade erfarenheter av tillämpningen av avgiftssanktionerna enligt TF.

Förslagen i riksskatteverkets och statskontorets rapport går i korthet ut på bl. a. följande.

Deklarationsplikten för ytterligare cirka 250 000 pensionstagare slopas. Taxeringsnämnderna erhåller hjälp av personal från lokal skattemyndighet för deklarationsgranskningen, som jämväl sker med anlitande av ett nytt datasystem. Under deklarationsgranskningen genomförs ett stort antal partiella taxeringsrevisioner. Taxeringsnämnderna har att fatta beslut om taxering och avgiftssanktioner m. m. I nämndens arbete deltar liksom nu även lekmän. Vissa rutinärenden skall dock kunna delegeras till ordföranden. Nämndernas arbete avslutas först den 30 november under taxeringsåret. Debiteringen av slutlig skatt förlägges tidigare än nu, så att debetsedel å slutlig skatt skall kunna utsändas re-

[1] Ses. 376 nedan.

dan i juni månad under taxeringsåret. I vissa fall är då skatteavräkningen preliminär. Beslutsförfarandet skall reformeras och besvärstiden för de skattskyldiga utsträckas till utgången av februari månad året efter taxeringsåret.

Pensionärernas deklarationsplikt

I avsnitt 4 av rapporten diskuteras slopandet av deklarationsplikten i vissa fall. Utredningen menar bl. a. att pensionärerna i stor utsträckning bör kunna taxeras utan ledning av självdeklaration. Utredningen har övervägt flera lösningar av frågan hur den grupp pensionärer som bör befrias från deklarationsplikt lämpligen skall avgränsas från de pensionärer som fortfarande skall vara deklarationspliktiga. Utredningens förslag sammanfattas på följande sätt.

> Pensionstagare — varmed avses skattskyldig som uppbär sådan pension eller livränta som redovisas i anvisningarna till 31 § kommunalskattelagen — skall befrias från skyldigheten att utan anmaning lämna självdeklaration under förutsättning
>
> att inkomst av annan förvärvskälla än tjänst saknas med undantag för inkomst av skuldfri annan fastighet med schabloniserad inkomstberäkning,
>
> att inkomsten av förvärvsarbete understiger basbeloppet vid inkomstårets början enligt de regler som gäller vid beräkning av pensionsgrundande inkomst,
>
> att förmögenheten understiger det lägsta belopp, som enligt riksskatteverkets anvisningar föranleder reducering av det extra avdraget för väsentligen nedsatt skatteförmåga.

Förslaget innebär att, förutom de cirka 300 000 pensionstagare som genom ändrade bestämmelser fr. o. m. år 1973 befriades från deklarationsplikt, ytterligare cirka 250 000 pensionstagare med enkla inkomstförhållanden slipper avge deklaration. Genom datarutiner skall de skattskyldiga tillgodoräknas avdrag för väsentligen nedsatt skatteförmåga enligt riksskatteverkets anvisningar härom. I den förstnämnda gruppen skall beskattningsbar inkomst normalt inte uppkomma. Den senare kategorin har inkomstförhållanden som medför att skatt regelmässigt kommer att debiteras dem. Deras enda kontakt med taxeringsmyndigheten blir debetsedeln å slutlig skatt.

Vid bedömningen av förslaget kan det vara av intresse att redovisa några intryck av den praktiska tillämpningen av den ändring i TF som gjordes inför 1973 års taxering. Då slopades deklarationsplikten för vissa folkpensionärer. I 22 § 3 mom. andra stycket TF stadgades därvid följande.

> Skattskyldig som uppburit folkpension och därutöver bruttointäkt på högst 1 500 kronor och som icke har skattepliktiga förmögenhetstillgångar överstigande 50 000 kronor är, om han varit bosatt i riket under hela beskattningsåret, skyldig att utan anmaning avlämna själv-

deklaration för inkomst endast om garantibelopp för fastighet skall upptagas såsom skattepliktig inkomst för honom. I fråga om makar tillämpas 1 mom. tredje stycket.

Enligt departementschefens uttalande borde befrielsen från deklarationsskyldighet självfallet omfatta enbart de fall där någon skatt normalt inte uppkom, se prop. 1972: 145, s. 22.

Genom klagomål från allmänheten har jag kommit i beröring med fall i vilka den enskilde under beskattningsåret *endast* uppburit folkpension men för vilken likväl beskattningsbar inkomst uppkommit och därmed skatt debiterats. Orsaken till att så kommit att ske är följande. Riksskatteverkets tabeller för avdrag för nedsatt skatteförmåga för folkpensionärer tar inte hänsyn till att folkpension i vissa fall kan utgå med retroaktiva belopp. Särskilt förekommer dylik retroaktivitet i samband med förtidspensionering. I dylika fall kommer beskattningsbar inkomst att kvarstå efter beräkning av avdrag för nedsatt skatteförmåga enligt tabellerna. Trots att den skattskyldige endast uppburit folkpension blir han alltså beskattad. Detta förhållande kan i och för sig regleras genom att frikostigare avdrag för nedsatt skatteförmåga medges. Skattedomstolarna synes också följa en sådan linje, jfr. regeringsrättens dom den 8 mars 1973 (RRK 73 1: 6). Taxeringsnämnderna ställs emellertid här inför problem. Folkpensionären har t. ex. inte avgivit deklaration rörande sin enda inkomst av folkpension i vilken ingår retroaktivt belopp. Taxeringsnämnden har endast tillgång till en taxeringsavi. Av denna kan bara utläsas att pension utgått med visst belopp från riksförsäkringsverket. Någon närmare specifikation av pensionsbeloppet finns inte. Taxeringsnämnden konstaterar att beskattningsbar inkomst uppkommer om avdrag för nedsatt skatteförmåga medges med belopp enligt tabellerna. I denna situation har jag sett flera taxeringsnämnder anmana folkpensionären att avlämna deklaration enligt 22 § 2 mom. TF. Det kan måhända diskuteras om anmaning i dylika fall verkligen får ske. Jag har dock stannat för den tolkningen att anmaningsrätt får anses föreligga.

För de berörda skattskyldiga måste en dylik anmaning mot bakgrund av den information de tidigare fått genom massmedia e. d. framstå som egendomlig. I ett fall som jag sett skedde följande.

En person, som endast uppburit förtidspension inklusive retroaktivt belopp, blev anmanad att avge självdeklaration. Han följde ej anmaningen. Taxeringsnämnden åsatte honom taxering efter skön med stöd av kontrolluppgift som antecknats datamässigt på taxeringsavin utan närmare specifikation av beloppet. Taxeringsnämnden medgav samtidigt visst avdrag för nedsatt skatteförmåga. Därvid uppkom likväl beskattningsbar inkomst om 5 900 kr. Underrättelse om taxeringsnämndens åtgärd utsändes inte, som enligt 69 § TF rätteligen skolat ske, i rekommenderat brev utan i lösbrev med anlitande av en blankett med upplysning om medgivet avdrag för nedsatt skatteförmåga. Sedermera påfördes denne person även skattetillägg och dubbel förseningsavgift av lokal skattemyndighet.

Det nu anförda visar att bestämmelsen om vissa pensionärers frihet från deklarationsplikt medfört tillämpningsproblem. Undantaget från deklarationsplikt har inte varit helt kongruent med reglerna om skattebefrielse. Förhållandet har varit förvirrande för de enskilda och medfört tillämpningsproblem för myndigheterna. Den brist som nu påtalats bör snarast på något sätt avhjälpas.

Det kan vidare diskuteras om inte skyldigheten för berörda folkpensionärer att efter anmaning avge självdeklaration — om nu sådan skyldighet skall föreligga — bör komma till tydligare uttryck än vad som nu är fallet. Lämpligen bör bestämmelsen i 3 mom. andra stycket av 22 § TF intas *före* paragrafens andra moment i vilken skyldigheten att avge självdeklaration efter anmaning fastslagits.

Betydande insatser gjordes vid 1973 och 1974 års taxeringar för att informera allmänheten om de nya reglerna om frihet från deklarationsplikt. Jag har det intrycket att det oaktat folkpensionärer, som inte omfattades av friheten från deklarationsplikt, missleddes och inte förmådde bedöma innebörden av de nya reglerna.

Ett förhållande som medför problem är att t. ex. förtidspension kan utgöras av både folkpension och tilläggspension. Jag har sett fall i vilka förtidspensionärer synes ha missuppfattat reglerna om frihet från deklarationsplikt för folkpensionär. Det har förekommit att förtidspensionärer med pension som utgjorts både av folkpension och tilläggspension helt underlåtit att avge deklaration eller endast med noggrannhet angivit sina sidoinkomster men ej pensionsbeloppen i sina deklarationer. Skattetillägg har påförts i dylika fall.

Sammanfattningsvis kan sägas att det för undvikande av missförstånd och därav följande olägenheter är av stor betydelse, dels att gränsdragningen mellan deklarationsplikt och frihet från sådan skyldighet blir så tydlig som möjligt och dels att informationsproblemet löses.

I och för sig synes inga berättigade invändningar kunna riktas mot utredningens förslag om vidgad frihet från deklarationsskyldighet. Tvärtom vill jag, utan att säkert kunna bedöma vilket av de fyra redovisade alternativen till lösning som är lämpligast, säga, att det är en mycket angelägen reform att ytterligare en kvarts miljon pensionstagare befrias från deklarationsplikt.

Enligt det av utredningen förordade förslaget kommer pensionärer, vilka en gång ingått i den kategori för vilka deklarationsskyldighet ej förelegat, i vissa situationer vara skyldiga att ånyo avge självdeklaration. Så skulle vara fallet när folkpensionären önskade avdrag för väsentligen nedsatt skatteförmåga med högre belopp än enligt tabellerna, när han fick en ny förvärvskälla eller när han fick förändrade inkomstförhållanden av visst slag.

Även i detta system av förenklad pensionstagarbeskattning skulle sålunda den enskilde stundom ställas inför frågan om han skall deklarera

eller ej. Utredningen understryker också, dock utan att utveckla saken närmare, behovet av information direkt till de skattskyldiga som kan beröras av deklarationsfrihet samt genom ytterligare information i massmedia.

För att missförstånd skall undvikas är det enligt min mening lika viktigt att information lämnas, gärna med den förtryckta deklarationsblanketten, till den kategori pensionärer som bedöms vara skyldiga att avge självdeklaration. Det blir viktigt att informera särskilt de nyblivna pensionärerna.

Vidare vill jag säga att erfarenheterna av den år 1972 beslutade ändringen av reglerna om deklarationsskyldighet visat såväl de enskildas som taxeringsmyndigheternas behov av närmare information om hur de pensionsbelopp som utgår enligt lagen om allmän försäkring beräknats. Det är sålunda inte bara en fråga om information från taxeringsmyndigheten till allmänheten. De myndigheter som handlägger pensionsutbetalningarna synes också böra åläggas en plikt att mer utförligt än nu specificera utgivna pensionsbelopp till pensionstagare och taxeringsmyndigheter.

Även med lämpligt utformad information till allmänheten om reglerna för förenklad pensionstagarbeskattning kommer säkert många pensionstagare underlåta att avge deklaration trots att de är skyldiga härtill eller att avlämna deklaration för sent. I vissa dylika fall kan förväntas uppkomma fråga om skönstaxering liksom om skattetillägg och förseningsavgift. Två saker är här enligt min mening av vikt att framhålla.

För det första måste det förhindras att folkpensionärer — liksom för övrigt andra skattskyldiga — åsätts skönstaxering i avsaknad av självdeklaration utan att taxeringsnämnden dessförinnan sökt anmana vederbörande att avge självdeklaration. Taxeringsnämndens preliminära uppfattning om deklarationsskyldighet måste klargöras för den enskilde innan skönstaxering åsätts. Så sker väl också vanligen men ej alltid. I 36 § TF sägs dock endast att deklarationsskyldig, från vilken självdeklaration icke inkommit, *må* (min kursivering) anmanas att avgiva självdeklaration. Ett uttryckligt påpekande om att anmaningsförsök skall föregå skönstaxering i dessa fall bör därför införas i taxeringsförordningen. Denna regel blir ett skydd bl. a. för pensionärerna utanför systemet med förenklad pensionstagarbeskattning.

För det andra måste särskilt understrykas vikten av en generös tillämpning av grunderna för befrielse från skattetillägg och förseningsavgift i fråga om de deklarationsskyldiga pensionärer som kan komma att missuppfatta reglerna om deklarationsplikt. Som framgår av min bifogade rapport menar jag att pensionärer hittills i vissa avseenden behandlats för strängt vid tillämpningen av reglerna om skattetillägg och förseningsavgift.

Skattekontrollen och taxeringsperiodens längd

Utredningen föreslår (avsnitt 6) att taxeringsperioden skall förlängas till den 30 november under taxeringsåret. Om detta förslag genomförs och taxeringsnämnderna erhåller tillräcklig personal för granskningsarbetet och en lämplig organisation, bör kvalitén på taxeringsarbetet i första instans kunna avsevärt förbättras. Taxeringsnämnderna skulle få mer tid för utredning, vilket borde kunna leda till materiellt sett riktigare taxeringar. Den formella handläggningen av ärendena skulle också kunna bli bättre.

I denna del måste förslaget hälsas med stor tillfredsställelse. Jag vill lämna några synpunkter på utredningens förslag bl. a. i vad rör skattekontroll med stöd av partiell taxeringsrevision. Vidare vill jag, efter en diskussion av utredningsarbetet hos taxeringsnämnd i största allmänhet, beröra de fördelar för de skattskyldiga som en förlängd taxeringsperiod bör kunna medföra.

Först dock några ord om utredningens synpunkter (avsnitt 5.2) på den ambitionsnivå som bör eftersträvas i taxeringsarbetet. Utredningen ifrågasätter härvid om taxeringsnämnderna verkligen skall behöva företa ändring av obetydliga ehuru i och för sig klart konstaterbara fel i deklarationen när ändringen skulle vara till den skattskyldiges nackdel. Jag vill, utan att i detalj gå in på en prövning av utredningens förslag i denna del, rent allmänt säga att utredningens resonemang förefaller vettigt. Själv har jag vid granskning av deklarationer behandlade i taxeringsnämnd kunnat konstatera hur mycket arbete som ibland läggs ned på rena småsaker. De skattskyldiga blir irriterade häröver och myndigheternas knappa resurser tas i onödigt anspråk.

En fråga i sammanhanget påkallar dock en kommentar. I förslaget sägs följande (s. 51).

> Det ADB-stöd i granskningen som föreslås i det följande gör det överflödigt att manuellt behandla vissa enkla deklarationer. De maskinella kontrollerna blir i dessa fall mycket effektiva. Utredningen ser det som naturligt att man i den framtida administrationen inte skall behöva gå igenom ifrågavarande deklarationer manuellt enbart av det skälet att det i en liten del av dessa kan finnas något fel som — om det rättas — skulle sänka taxeringen med belopp, som regelmässigt understiger 100 kr.

Vad utredningen närmare avser härmed framgår inte klart. Om emellertid förslaget framlagts främst i syfte att taxeringsnämnden skulle kunna slippa att läsa vissa enklare deklarationer, måste jag reagera.

Allmänheten har skyldighet att avge självdeklaration och söker i stor utsträckning att fullgöra denna uppgift efter bästa förmåga. Det förekommer därvid ofta att den skattskyldige i deklarationen — genom anteckning i utrymmet på deklarationens fjärde sida om särskilda upplysningar och yrkanden eller annorstädes i deklarationen eller i bilaga

därtill — överlämnar till taxeringsnämndens bedömande frågor t. ex. huruvida en viss inkomst som upptagits i deklarationen verkligen skall beskattas eller om visst avdrag, t. ex. för kostnader för sjukdom, kan medges eller ej.

Man får nog räkna med att allmänheten även framdeles och förmodligen i ökad utsträckning — inför risken av skattetillägg — kommer att lämna upplysningar eller ställa frågor i sina deklarationer som taxeringsnämnden måste beakta.

Även i ett i högre grad ADB-styrt taxeringssystem måste allmänheten ha rätt att fordra av myndigheterna att alla avgivna deklarationer granskas med sådan noggrannhet att förefintliga yrkanden, även om de inte kommit till siffermässigt utförande, också blir föremål för prövning.

Ett nu rådande förhållande i taxeringsarbetet i första instans som i längden är oacceptabelt är de många skönstaxeringar som beslutas av taxeringsnämnd i stor hast och utan närmare utredning. Många gånger nedsätts eller undanröjs dessa taxeringar efter besvär i högre instans. Vid behandlingen av dessa besvärsärenden görs regelmässigt taxeringsrevision. Den s. k. defensiva granskningsverksamhet som revisionsenheten hos länsstyrelserna därvid ägnar sig åt tar i anspråk resurser som eljest kunnat utnyttjas för offensiva granskningsuppgifter. På grund av den nu rådande belastningen på revisionsenhet, taxeringsintendent och skattedomstolar kan det dra mycket långt ut på tiden innan en av taxeringsnämnden åsatt obefogad skönstaxering blir undanröjd. Dessa dröjsmål gör situationen än mer oacceptabel. De skatter som debiteras den skattskyldige i anledning av taxeringsnämndens beslut är omedelbart indrivningsgilla. Detsamma gäller det skattetillägg som regelmässigt skall påföras i samband med skönsmässig avvikelse från avgiven självdeklaration. Möjligheterna att erhålla anstånd med inbetalning av skatt är enligt uppbördsförordningen begränsade. Den skattskyldige kan heller inte förvänta sig betalningsanstånd hos kronofogdemyndigheten. Obefogade skönstaxeringar kan således utsätta de berörda skattskyldiga för svåra påfrestningar. Även myndigheternas resurser belastas härvid i onödan. Under de senaste åren har jag kunnat konstatera att taxeringsnämnderna på sina håll, bl. a. genom förfrågningar hos kronofogdemyndighet, söker skaffa sig ett bättre underlag för sina beslut om skönstaxering. På många håll synes dock fortfarande taxeringsnämnderna ofta åsätta skönstaxeringar utan att ha något egentligt underlag härför. Vid skönsmässig avvikelse från deklaration åsidosätts ibland också taxeringsförordningens regler om att kommunikation skall ske med den skattskyldige före beslut. Det finns taxeringsnämndsordförande som menar att dylikt går för sig. I ett fall förklarade en taxeringsnämndsordförande i yttrande till JO att han underlåtit att bereda den skattskyldige tillfälle att yttra sig i ärendet därför att han ansåg ett svar från en mindre trovärdig person vara betydelselöst! En närmare undersökning av hur arbe-

tet i denna taxeringsnämnd bedrivits resulterade i åtal och fällande dom mot ordföranden för tjänstefel.

Mot bakgrund av det nu anförda måste förslaget (avsnitt 5.5.3 i rapporten) att den förlängda taxeringsperioden skall utnyttjas för ett stort antal partiella taxeringsrevisioner hälsas med tillfredsställelse. Utredningen understryker också, att skönstaxering enligt 21 § TF som regel inte bör åsättas av taxeringsnämnd utan föregående partiell revision. Därigenom skulle, som utredningen påpekar, skönstaxeringarna inte som nu ofta grundas på indicier utan på direkt bedömning av underlaget för deklarationen, varigenom 21 § TF skulle komma att tillämpas mera i enlighet med vad ordalydelsen ger vid handen.

Ett system med partiella taxeringsrevisioner är säkerligen mera effektivt än det nu tillämpade skriftliga förfrågningsförfarandet. Det är viktigt att den personal som har att utföra granskningsarbetet i taxeringsnämnd har möjligheter att i det enskilda fallet välja den lämpligaste utredningsmetoden. Jag kan därför stödja utredningens förslag att dylika tjänstemän skall tilldelas samma anmaningsrätt som taxeringsnämndens ordförande m. fl. och att beslut om taxeringsrevision skall kunna meddelas av fögderichef.

En fråga, som jag vill här beröra, är hur resultatet av en partiell revision bör dokumenteras och hur den skattskyldige skall få del därav.

Utredningens förslag på dessa punkter innebär i korthet följande. Någon granskningspromemoria skall normalt inte behöva upprättas utan det skall räcka med minnesanteckningar som biläggs deklarationen. När revisionen ger anledning för taxeringsnämnden att ifrågasätta avvikelse, skall erforderlig redogörelse kunna lämnas i preliminärt beslut om taxering eller i bilaga till sådant beslut. Härvid förutsätts dock att granskaren dessförinnan muntligen gått igenom sina iakttagelser med deklaranten.

För närvarande går det normalt till så att en promemoria över vad som iakttagits vid taxeringsrevision upprättas och överlämnas till den skattskyldige. Denne får därvid tillfälle att yttra sig inom viss tid. Efter eventuell skriftväxling överlämnas promemorian och skriftväxlingen i övrigt till taxeringsintendenten.

Även enligt min mening skulle det i ett framtida granskningssystem med ett stort antal revisioner vara en onödig belastning om granskningspromemoria behövde upprättas i samtliga fall. Till en början behöver så inte ske i de fall när revisionen visat att den skattskyldiges deklaration varit korrekt. I dessa fall bör det vara tillräckligt med ett muntligt besked om att revisionen avslutats utan att vidare åtgärd skulle komma att övervägas. I övriga fall, där granskaren funnit brister i de granskade handlingarna som skulle medföra avvikelse i något avseende från deklarationen eller skönstaxering enligt 21 § TF, kan det säkert också ofta räcka med de upplysningar den skattskyldige erhåller vid en muntlig ge-

nomgång efter revisionen samt en redogörelse för skälen för avvikelsen i ett preliminärt beslut. Det ligger nämligen säkert ett stort värde i att en *muntlig* genomgång av revisionen med den skattskyldige kommer till stånd. En dylik kontakt tvingar granskaren att noga överväga och precisera sina anmärkningar och ger den skattskyldige ett tillfälle att under friare former göra tillrättalägganden som kanske många gånger kan vara svårare att framställa skriftligt.

Det finns emellertid också situationer där en granskning ger anledning till så allvarliga eller komplicerade anmärkningar att de lämpligen bör utformas skriftligen. I dylika fall bör enligt min mening granskningsmannens iakttagelser nedtecknas och överlämnas till den skattskyldige för yttrande. En revisionspromemoria kan i dessa fall svårligen undvaras. Den skattskyldige bör få skäligt rådrum att företa erforderlig utredning eller för att kontakta rådgivare. Enligt min uppfattning bör granskningspromemorian i dessa fall normalt kommuniceras med den skattskyldige redan *innan* taxeringsnämnden prövat ärendet.

Som framgår av det sagda delar jag inte utredningens uppfattning att resultatet av revisionen som regel skall meddelas den skattskyldige i preliminärt beslut eller i bilaga till sådant beslut. Den av mig förordade ordningen markerar på ett tydligare sätt de skilda funktioner granskaren och taxeringsnämndens ledamöter enligt min mening normalt bör ha. Granskarens uppgift är att utreda ärendet och på grundval av utredningen lämna förslag till taxeringsåtgärd, och nämndens funktion är att på grundval av förebringad utredning fatta beslut om taxering. En dylik ordning kan också förväntas föranleda färre omprövningar hos taxeringsnämnden av redan fattade beslut samt en lägre besvärsfrekvens.

Vid bedömningen av frågan om hur resultatet av partiell taxeringsrevision skall meddelas den skattskyldige bör också sekretessfrågan uppmärksammas. Promemorior över taxeringsrevision är ju, liksom handlingar som upprättats av myndighet för taxeringskontroll i övrigt, föremål för sekretesskydd, jfr. 17 § lagen om inskränkningar i rätten att utbekomma allmänna handlingar. Detta skydd synes dock inte omfatta taxeringsnämndens underrättelse om avvikelse från självdeklaration, se JO:s ämbetsberättelse år 1971, s. 381.

Det är väl känt att taxeringarna i första instans, även med bortseende från de fall i vilka skönsmässiga överväganden förekommer, ofta blir felaktiga i materiellt hänseende eller behandlas formellt felaktigt. Orsakerna härtill är väl främst att söka i tidspress och otillräckliga personalresurser. En annan kanske mer grundläggande orsak är det komplicerade skattesystemet och de krav detta ställer på de skattskyldiga, taxeringsnämnderna och de organ som skall lämna kontrolluppgifter. Det är svårt även för en vanlig löntagare att avge en korrekt deklaration. Taxeringsnämndens arbete kommer därför att i hög grad bestå av rutinrättelser, varför det egentliga utredningsarbetet blir lidande. Detta medför att

utredningsåtgärderna ofta genomförs alldeles för sent under taxeringsperioden eller blir onöjaktiga. Den skattskyldige förstår kanske inte vad som fordras av honom i utredningshänseende eller hinner kanske inte med att förebringa begärd utredning inom den av taxeringsnämnden ofta för knappt tillmätta tiden. Ibland medför tidspressen att taxeringsnämnden ej alls genomför de författningsenliga kommunikationsåtgärderna. Det händer också, att taxeringsnämnden tycker att frångående av deklarationen är självklart och därför ej kommunicerar trots att det sedermera visar sig att deklarationen är helt korrekt.

I JO:s ämbetsberättelser från senare år finns åtskilliga belysande exempel på det nu sagda. Låt mig dock ge ytterligare några illustrationer härtill.

Även om en självdeklaration vid avstämning mot föreliggande kontrolluppgifter kan framstå som felaktig i det att löneinkomster förefaller vara utelämnade behöver så inte vara fallet. Det kan i stället vara kontrolluppgiften som är felaktig. Den kan t. ex. avse fel person. Jag har nyligen sett ett fall i vilket en statlig myndighet vid utfärdande av kontrolluppgift förväxlat två personer, som hade samma högst ovanliga efternamn. Taxeringsnämnden litade på uppgiften och påförde till följd härav fel person beloppet i fråga. Misstaget kunde dock rättas till innan taxeringsnämnden avslutat sitt arbete. Det inträffade visar vikten av att den skattskyldige underrättas innan en deklaration frångås. Fallet illustrerar vidare, att taxeringsnämnden inte kan blint förlita sig på en kontrolluppgift även om denna utfärdats av myndighet.

I ett annat fall hade den skattskyldige, S., i sin deklaration yrkat avdrag för omkostnader för inkomstens förvärvande med visst belopp. Taxeringsnämnden förvägrade S. avdraget till viss del. Först måndagen den 25 juni 1973 fick S. del av taxeringsnämndens underrättelse om ifrågasatt avvikelse från självdeklaration. Dessförinnan hade nämndens tilltänkta åtgärd inte meddelats honom. Underrättelsen var daterad den 20 juni. Nämnden hade hållit sitt sista sammanträde för året den 19 juni.

Rörande taxeringsnämndsordförandens, L:s, handläggning av ärendet anförde jag bl. a. följande.

> Enligt underrättelseblankettens tryckta text ägde S. att inom åtta dagar från mottagandet inkomma med yttrande över den tilltänkta ändringsåtgärden. Med hänsyn till mellankommande midsommarhelg och därav betingad fördröjning i postgången borde det stått klart för L. att ett eventuellt yttrande — avgivet inom föreskriven tid — inte skulle hinna beaktas ens om ett ytterligare sammanträde avhölls före den 30 juni. L. har därför förfarit felaktigt genom att sända ut underrättelsen så sent. Sedan yttrande inkommit, har L. på egen hand och i strid med 63 § taxeringsförordningen fattat beslut med innebörd att yttrandet ej föranledde ändring i beslutad taxering.
>
> Taxeringsnämnden har grundat sitt beslut på uppgifter, som inhämtats från representant för S:s arbetsgivare. Mot sådant förfarande kan i och för sig ej riktas någon kritik. Dock måste den skattskyldige i sådana fall få del av uppgifterna och tillfälle beredas honom att bemöta dem. S. har visserligen fått del av uppgifterna men betagits rätten att yttra sig däröver. Vidare har han förvägrats upplysningen om vilken

person hos arbetsgivaren som lämnat uppgifterna. Därigenom har svårigheter rests för S. att kunna bemöta uppgifterna till taxeringsnämnden och vidare att kunna argumentera mot dem i samband med besvär över taxeringen. L. har i denna del yttrat att det borde vara "en smal sak" för S. som journalist att ta reda på uppgiftslämnarens namn. Jag finner L:s yttrande omdömeslöst och tydande på brist på förståelse för den skattskyldiges självklara intresse av att bevaka sin rätt.

Det sätt varpå L. i förevarande fall fullgjort sitt uppdrag som taxeringsnämndens ordförande kan inte undgå allvarlig kritik. Jag finner mig emellertid kunna låta det stanna vid en erinran till L. om vikten av att taxeringsnämndens arbete sker i noggrann efterlevnad av de bestämmelser taxeringsförordningen ger till skydd för de skattskyldigas rättssäkerhet. Skattskyldiga får icke behandlas såsom skett i förevarande fall.

Den tidspress taxeringsnämnderna arbetar under medför också andra olägenheter. En påtaglig brist är att taxeringsnämndernas skrivelser till de skattskyldiga med förfrågningar eller begäran om utredning ofta är ofullständiga eller otydliga. Ett fall är följande. En person yrkade i sin deklaration avdrag för periodiskt understöd. Taxeringsnämnden begärde att avdragsyrkandet skulle styrkas med kvitton på de utgivna beloppen. Så skedde omgående. Efter ett längre uppehåll och kort tid före taxeringsperiodens avslutande ifrågasatte taxeringsnämnden att skönsmässigt nedsätta avdraget om inte viss ytterligare utredning ingavs. Utredningen, som skulle avse en i utlandet bosatt anförvants behov av understöd, medhanns inte. Avdraget vägrades av taxeringsnämnden och det på *annan* grund än den som först varit föremål för behandling. Taxeringsnämnden hade lika väl kunnat begära *all* erforderlig utredning på en gång. Sådana brister i handläggningen försvagar allmänhetens tilltro till myndigheternas effektivitet och oväld även om beslutet kanske i och för sig blir det materiellt riktiga.

I ett fall som redovisats i JO:s ämbetsberättelse år 1974 s. 484 riktade taxeringsnämndens ordförande en skriftlig förfrågan till den skattskyldiga Irene N. så lydande: "Herr Finn T. anger sig till Er ha utgivit periodiskt understöd med 2 700 kr. under 1971, för vilket han yrkat och tills vidare erhållit avdrag på sin deklaration. Ni synes ej ha deklarerat beloppet som inkomst, vilket ju regelmässigt skall ske, under förutsättning att periodiskt understöd verkligen utgått. Var god förklara." Frågan var mot bakgrund av de redan då föreliggande uppgifterna närmast vilseledande. I sitt svar på förfrågningen medgav Irene N. att hon måste ha förbisett inkomsten och bad om ursäkt. Resultatet blev följande.

Finn T. erhöll avdrag för ett periodiskt understöd, som egentligen avsett underhåll till barn med 2 700 kr. i stället för rätteligen med endast 1 500 kr. Irene N. åsattes felaktigt taxering för beloppet 2 700 kr. för vilket hon rätteligen inte var skattskyldig. Dessutom påfördes henne skattetillägg.

De ovan berörda bristerna i nuvarande förfarande ger mig anledning att framföra några önskemål om hur utrednings- och kommunikationsförfarandet bör ordnas i en framtida organisation för att de skattskyldigas intressen bättre skall kunna tillgodoses.

För att förfrågningar som ställs till den skattskyldige skall bli effektiva måste först och främst fordras att den skattskyldige förstår vad som begärs av honom för att deklarationen skall godkännas och att han får tillräckligt rådrum för att kunna svara.

Utredningsarbetet bör enligt min mening i större utsträckning än för närvarande ske genom förfrågningar, genom skrivelser med begäran om viss utredning och genom anmaningsförfarande. Nu är alltför ofta den första och enda utredningsåtgärden taxeringsnämndens underrättelse till den skattskyldige om ifrågasatt avvikelse från självdeklaration. Bortsett från att underrättelsen merendels skickas för sent framstår förfarandet ofta även i sak såsom mindre lämpligt. Underrättelsen skrivs ut i ett genomskriftsförfarande, vilket medför att den vanligen får sådan utformning att skrivelsen senare kan göra tjänst som underrättelse om nämndens slutliga avvikelse från deklarationen. Formuleringen blir lätt sådan att den skattskyldige inte förstår att han kan påverka nämndens uppfattning i saken genom att inge ytterligare utredning. I stället tror han att saken redan i praktiken är avgjord och att vidare åtgärder från hans sida är meningslösa. Det framgår visserligen av förtryckt text på blanketten att nämndens beslut kan påverkas av vad den skattskyldige kan ha att säga. Jag tror emellertid att de skattskyldiga mera fäster sig vid vad taxeringsnämnden säger i den hand- eller maskinskrivna texten. Normalt bör enligt min mening utredning från den skattskyldige begäras i andra former. Först efter avslutad granskning och utredning bör kommunicering ske med den skattskyldige genom den åtgärd som utredningen benämner "preliminärt beslut". Dylikt beslut bör alltså inte utsändas till den skattskyldige innan taxeringsnämndens ledamöter fått pröva ärendet på grundval av inhämtad utredning. Detta framstår som viktigt särskilt när fråga är om skälighetsbedömningar eller prövning av rättsliga tolkningsfrågor. Om preliminärt beslut utsänds på ett för tidigt stadium är det annars risk för att taxeringsnämnden känner sig mer eller mindre bunden av det preliminära beslutet.

I ett framtida system med förlängd taxeringsperiod bör enligt min mening utrymme finnas att bättre än för närvarande tillgodose de skattskyldigas behov av skäligt rådrum för att inge utredning eller avge yttrande till taxeringsnämnden. För närvarande medger taxeringsnämnderna ofta en tidsfrist av högst åtta dagar och detta oberoende av vad saken rör och omständigheterna i övrigt. Ofta tillämpas kortare frister, särskilt i samband med taxeringsperiodens avslutande. Att denna tidpunkt sammanfaller med midsommar och semesterperiodens inledning gör förhållandet än mer oacceptabelt. Det är inte tillfredsställande att en taxeringsnämnd, såsom jag sett, i anmaning till en i Alaska, USA, bosatt svensk medborgare, som inte ansett sig deklarationsskyldig i Sverige, medger denne en frist om endast åtta dagar för att inge en självdeklara-

tion till de svenska skattemyndigheterna. Tidsfristerna bör i stället normalt vara längre och i möjligaste mån bestämmas efter omständigheterna i det enskilda fallet. Därvid synes mig den nu tillämpade åttadagarsregeln vara för kort för att tjäna som utgångspunkt. De skattskyldiga kan inte alltid förväntas ha omedelbar möjlighet att avge svar på skrivelser från taxeringsnämnd. De kan t. ex. vara sjuka eller upptagna av brådskande andra uppgifter. De kan ha tillfälliga enkla bostäder på arbetsorten långt från den permanenta bostaden i hemorten. Saken kan vidare erfordra kontakt med en rådgivare och tid för att sammanställa ett svar. Tidpunkten på året kan också motivera längre svarsfrister såsom i semestertider och i samband med längre helger etc. Normalt bör därför tillämpas en svarsfrist om förslagsvis fjorton dagar. Såsom en minimifrist kan den i 52 § TF angivna fristen om fem dagar i samband med anmaning tillämpas.

Ett lämpligare utformat utredningsförfarande än det nuvarande och längre svarsfrister skulle säkerligen leda till materiellt riktigare taxeringar och större förståelse hos allmänheten för taxeringsmyndigheternas arbetsuppgifter.

Beräkning av pensionsgrundande inkomst m. m.

I avsnitt 7 behandlar utredningen användning av ADB för beräkning av pensionsgrundande inkomst samt förutsättningarna för samordning av arbetet med den årliga inkomsttaxeringen och beräkningen av pensionsgrundande inkomst.

Den redovisning av pensionsgrundande inkomst som nu återfinnes på debetsedeln å slutlig skatt är inte utformad på sådant sätt att de enskilda i större utsträckning kontrollerar uppgifterna. Debetsedeln innehåller annat av mer närliggande betydelse för den berörde. Det är dock angeläget för såväl det allmänna som den enskilde att dylik kontroll sker. Det förekommer nämligen, vilket jag själv kunnat konstatera, att pensionsgrundande inkomst blir felaktigt bestämd vid uträkningen eller vid beredningen inför databehandling. Dylika fel måste rättas inom sex år, jfr 7 § förordningen angående beräkning av pensionsgrundande inkomst enligt lagen om allmän försäkring. Att sådan rättelse kommer till stånd kan vara av största betydelse för beräkningen av en framtida pensionsförmån.

Det anförda visar vikten av att den enskilde kontrollerar hur pensionsgrundande inkomst beräknats för honom. Utredningen föreslår att försäkringstagarna vart annat eller vart tredje år skall tillställas pensionsförsäkringsbesked med information av betydelse för pensionsberäkningen. Jag stöder utredningens förslag härom. Dylika försäkringsbesked skulle säkerligen skapa större förståelse för pensionssystemet hos de enskilda, som därigenom bättre skulle kunna tillvarataga sina rättigheter.

Lekmannamedverkan och beslutsområde hos taxeringsnämnd

Utredningen föreslår (avsnitt 8), att lekmän även i framtiden skall medverka i taxeringsarbetet i första instans. Därvid skall emellertid finnas möjligheter att till nämndens ordförande delegera vissa taxeringsbeslut. Taxeringsnämnden skall vidare enligt förslaget erhålla en vidgad beslutskompetens. Sålunda skall ärenden om bl. a. skattetillägg och förseningsavgift samt skatteberäkning för ackumulerad inkomst behandlas av taxeringsnämnd såsom första instans.

Mina intryck av hur lekmannainflytandet i dag fungerar är inte positiva. Lekmännens medverkan i taxeringsarbetet, som många gånger förvisso skulle kunna vara av stort värde, utgör nu på många håll och särskilt i storstadsområdena närmast en tom formalitet, som därtill utgör en belastning för arbetets effektiva bedrivande. Risken är att taxeringsnämnden nedsjunker till en rent formell beslutsmaskin, varvid lekmännens deltagande slösas bort på oväsentligheter. Med den hårda tidspress under vilken taxeringsarbetet bedrivs är det svårt för taxeringsnämndens ordförande, som måste ägna sig åt deklarationsgranskning, att samtidigt lägga ned tid och kraft på god föredragning av de mer betydelsefulla ärendena i nämnden.

Det är därför inte ägnat att förvåna att det ganska ofta förekommer att taxeringsnämndernas ordförande sätter sig över taxeringsförordningens regler om hur beslut om taxering skall fattas, jfr 63 § TF. Jag har flera gånger sett fall där taxeringsnämndens ordförande, eventuellt tillsammans med kronoombud, själv fattat materiella taxeringsbeslut utan att inkalla nämnden till sammanträde. Förfarandet är klart författningsstridigt.

Jag delar utredningens uppfattning att ett lämpligt utformat lekmannainflytande kan vara av stort värde i taxeringsarbetet. Bortsett från att lekmännen kan ha särskild orts- och personkännedom är deras medverkan värdefull för de skälighetsbedömningar som förekommer i samband med t. ex. skönstaxering, värdering av förmåner och avdrag för nedsatt skatteförmåga. Även i bevisvärderingsfrågor bör lekmännen kunna bidra med värdefulla synpunkter, vilka kan motverka en kanske alltför formalistisk attityd som ibland ligger nära till hands för en granskande tjänsteman. Slutligen synes mig ärendena om skattetillägg och förseningsavgift, om de skulle komma att hänföras till taxeringsnämnderna, i många fall vara väl ägnade för en behandling med deltagande av lekmän.

För att lekmannainflytandet skall få någon reell funktion bör lekmännens medverkan påfordras endast i de fall där sådant är meningsfullt. I övrigt bör det delegeras till taxeringsnämndens ordförande att fatta beslut på nämndens vägnar. Jag delar utredningens principiella uppfattning i fråga om behovet av en dylik delegationsrätt.

Vad härefter gäller utredningens förslag om ett vidgat kompetensom-

råde för taxeringsnämnd vill jag endast uppehålla mig vid frågan, om ärendena rörande skattetillägg och förseningsavgift bör överlämnas till taxeringsnämnd eller ej.

Inledningsvis kan hänvisas till den diskussion i frågan om lämplig beslutsmyndighet i dessa ärenden som förekom under förarbetena till 1971 års lagstiftning om skattetillägg och förseningsavgift. Därvid övervägdes huruvida taxeringsnämnd, lokal skattemyndighet eller länsstyrelse borde vara beslutsmyndighet. Det slutliga valet utföll som bekant så att lokal skattemyndighet fick uppgiften. De erfarenheter jag fått av de första årens tillämpning av avgiftssanktionerna redovisas i bifogade rapport.

Här skall jag endast försöka sammanfatta de synpunkter som talar för respektive emot utredningens förslag att ärendena skall överföras till taxeringsnämnd.

I sin nuvarande organisation är taxeringsnämnderna enligt min bestämda mening icke lämpade för uppgiften att fatta beslut om skattetillägg och förseningsavgift. Det räcker här att peka på de brister i fråga om taxeringsnämndernas utrednings- och anmaningsförfarande som i olika sammanhang påtalats. Många taxeringsnämndsordförande har vidare inte kvalifikationer för en så grannlaga arbetsuppgift som det här är fråga om. Frånvaron av ett eget kansli för taxeringsnämnd medför också att det ibland slarvas med handlingar.

Även om taxeringsnämnderna skulle reformeras i enlighet med utredningens förslag kvarstår en del betänkligheter. För det första bör erinras om att mål om eftertaxering såväl i gällande rätt som enligt utredningens förslag skall handläggas i länsskatterätten såsom första instans. Till stöd för utredningens uppfattning på denna punkt åberopas att reglerna om förutsättningarna för eftertaxering är komplicerade. Samma argument är tillämpligt i fråga om de skattetillägg, vilka påförs i anledning av att oriktig uppgift lämnats i självdeklaration. Den beslutande myndigheten har att göra en prövning av frågan om oriktig uppgift föreligger. För denna prövning ligger eftertaxeringsrekvisiten till grund. Därvid måste en väl utvecklad men svårbedömd praxis rörande eftertaxering beaktas. Det är visserligen så att frågan om oriktig uppgift föreligger i en deklaration eller ej många gånger är ganska enkel, t. ex. vad gäller en i deklarationen utelämnad löneinkomst. Av exemplen i bifogade rapport framgår dock att de lokala skattemyndigheterna många gånger bedömt frågan om oriktig uppgift felaktigt. Det är här fråga om bedömningar som fordrar kvalificerad personal, ett förhållande som för övrigt framhölls redan av lagrådet, jfr prop. 1971: 10 s. 349. Det är tveksamt om taxeringsnämnderna i en reformerad organisation skulle kunna få de personalresurser som erfordras för uppgiften. I allt fall skulle det nu tillämpade systemet med kontaktmän hos länsstyrelserna i frågor om skattetillägg behöva utformas betydligt fastare än för närvarande.

Mina inspektioner av de lokala skattemyndigheterna har också visat att tillämpningen av bestämmelserna om avgiftssanktionerna är ganska oenhetlig, särskilt i fråga om befrielsegrunderna. Skall nu beslutsfunktionen överföras på taxeringsnämnderna, som är mångdubbelt fler än de lokala skattemyndigheterna, blir svårigheten att hålla en enhetlig tillämpning ännu större.

Det finns dock även skäl som talar för utredningens förslag. Ett har jag redan berört, nämligen det att ärendena om skattetillägg och förseningsavgift, särskilt vad därvid gäller prövningen av befrielsegrunderna, lämpar sig väl för beslutsorgan i vilka lekmän medverkar.

Ovan har påpekats att vissa ärenden om skattetillägg är svåra. Samtidigt bör dock sägas att det i ärendena om skattetillägg i anledning av skönstaxering och om förseningsavgift oftast är tämligen enkelt att bedöma om de objektiva rekvisiten för avgift uppfyllts eller ej.

Ytterligare ett skäl till förmån för förslaget är att ett överförande av handläggningen av avgiftsärendena till taxeringsnämnd säkerligen skulle utgöra ett incitament för taxeringsnämnden och dess personal att själv ägna större omsorg åt vissa arbetsuppgifter som är betydelsefulla för en korrekt behandling av avgiftsärendena, såsom ett noggrant registrerande av inkomna självdeklarationer samt ett förbättrat anmanings- och utredningsförfarande. Det förhållandet att taxeringsnämnden ibland har att fatta inte bara ett taxeringsbeslut utan också ett för den skattskyldige betungande och straffliknande beslut om skattetillägg kommer säkert medföra att nämnden känner större ansvar för att utredningen i ärendet blir så fullständig att materiellt tillfredsställande beslut också uppnås. Låt mig belysa det nu sagda med ett fall som uppmärksammats vid en inspektion av en lokal skattemyndighet.

En man yrkade i sin deklaration avdrag för periodiskt understöd med 1 500 kr., varvid han angav en viss kronofogdemyndighet såsom mottagare. Taxeringsnämnden anhöll att den skattskyldige skulle styrka avdraget med intyg. Så skedde ej. Taxeringsnämnden vägrade avdraget. Lokala skattemyndigheten påförde — efter sedvanlig kommunikation med den skattskyldige — denne skattetillägg. Jag lät under inspektionen från kronofogdemyndigheten inhämta uppgift om att till myndigheten genom införsel i den skattskyldiges lön för underhåll till minderårigt barn influtit dels under år 1972 1 125 kr. och dels den 17 januari 1973 310 kr., vilket belopp möjligen kunde ha dragits av arbetsgivaren från den skattskyldiges decemberlön.

Jag lät anteckna bl. a. följande till inspektionsprotokollet.

> Den skattskyldige hade inte presterat sådan bevisning som enligt bestämmelsen i 46 § 2 mom. första stycket 4) kommunalskattelagen förutsattes för att avdraget skulle kunna medges. Taxeringsnämndens beslut om taxering var således formellt sett oantastligt. Genom den i samband med inspektionen företagna utredningen har det dock visat sig att den skattskyldige materiellt sett varit berättigad till avdrag med en stor del av yrkat belopp. Hans oförmåga att förete erforderlig be-

visning medförde att avdraget vägrades. Då hans uppgift om underhållet ansågs oriktig, påfördes ett skattetillägg, som numera synes materiellt sett obefogat. De konsekvenser den skattskyldiges underlåtenhet att besvara taxeringsnämndens förfrågan om avdraget haft, synes mig ur rättevise- och likformighetssynpunkt stötande.

Det låter sig visserligen sägas att den skattskyldige i detta fall själv borde låtit sig avhöra till taxeringsnämnden eller lokala skattemyndigheten. Det är emellertid inte otroligt att den skattskyldige, som kanske insåg att han yrkat ett något för högt avdrag, trodde att han av någon anledning inte var berättigad till avdraget och att han därför accepterade besluten och underlät att svara eller besvära sig över taxering eller skattetillägg. Jag fann emellertid anledning att underrätta skattechefen i länet om det inträffade. Länsskatterätten har också numera på yrkande av vederbörande taxeringsintendent medgivit den skattskyldige avdrag för periodiskt understöd med 1 435 kr. samt undanröjt skattetillägget. Det är min förhoppning att i en framtida taxeringsorganisation utredningsarbetet i taxeringsnämnd skall kunna fullgöras på sådant sätt att fall av detta slag kan undvikas.

Ett annat skäl för en samordning av taxerings- och avgiftsbeslut sammanhänger med utredningens förslag till utformning av beslutsförfarandet i taxeringsnämnd (avsnitt 9). Det föreslås bl. a. en långt gående rätt för taxeringsnämnden att ompröva sina beslut. Vidare skall arbetet uppläggas så att underrättelserna om taxering och eventuell avgiftssanktion normalt skall utsändas samtidigt till den skattskyldige. Denne erhåller också långt före besvärstidens utgång debetsedel som utvisar bl. a. hur stort ett påfört skattetillägg blivit i reda pengar. Besvärstiden avseende taxering och avgiftssanktion avses löpa ut vid samma tidpunkt eller med utgången av februari månad året efter taxeringsåret vid vilken tidpunkt den skattskyldige normalt upprättat sin deklaration för efterföljande år.

Förslaget om vidgad omprövningsrätt för taxeringsnämnd bör ses i sammanhang med de regler i 116 a § fjärde stycket TF enligt vilka skattetillägg som påförs i anledning av skönstaxering på grund av utebliven självdeklaration skall undanröjas eller i vissa fall nedsättas om deklarationen inkommer inom viss tid. Ett förfarande som innebär att beslut om skönstaxering och avgiftssanktioner meddelas samtidigt och vidare att beslutens direkta ekonomiska innebörd genast klarlägges för den skattskyldige kommer utan tvekan medföra att många skattskyldiga inser vikten av att de omedelbart avger självdeklaration. Denna kan sedan prövas av taxeringsnämnden, som själv genom omprövning av det tidigare beslutet kan åsätta en taxering med utgångspunkt från deklarationen och enligt min mening därvid även borde kunna undanröja skattetillägget. Utredningen har inte diskuterat denna fråga och inte heller föreslagit någon ändring i 116 a § TF. Såsom framgår av min bifogade rapport

är det för närvarande något oklart hur det skall förfaras när deklaration inkommer i här avsedda fall och det dröjer under alla förhållanden länge innan skattetillägget undanröjs eller nedsätts. Jag vill tillägga, att en ändring i 116 a § fjärde stycket TF torde redan av formella skäl bli nödvändig om utredningens förslag i övrigt genomförs.

Slutligen bör framhållas de möjligheter till samordning av taxeringsfrågan och frågan om avgiftssanktion som utredningens förslag till besvärsförfarande innebär. Av min rapport framgår att nuvarande besvärsförfarande rörande avgiftssanktionerna inte är särskilt lämpligt utformat. Både de skattskyldiga och de tillämpande myndigheterna har svårt att förstå besvärsreglerna. Detta är uppenbarligen betänkligt ur rättssäkerhetssynpunkt. En samordning av det slag utredningen föreslagit kommer avgjort medföra att de skattskyldiga lättare kan tillvarata sina besvärsmöjligheter i fråga om avgiftssanktionerna än för närvarande.

Sammanfattningsvis vill jag säga, att utredningens förslag om att taxeringsnämnderna skulle fatta beslut om skattetillägg och förseningsavgift är diskutabelt. Enligt min mening väger dock skälen för reformen något över de skäl som talar mot densamma.

Beslutsformer och besvärsförfarande

I avsnitt 9 föreslår utredningen långtgående förändringar i taxeringsnämnds beslutsformer och av reglerna för besvär över nämndens beslut hos skatterätt. Bl. a. skall skattskyldig kunna anföra besvär intill utgången av februari månad året efter taxeringsåret. Förslagen sammanhänger med förlängningen av taxeringsperioden.

Huvudpunkterna i förslaget till beslutsförfarande sammanfattas av utredningen på följande sätt.

> När taxeringsnämnd finner anledning göra avvikelse från skattskyldigs deklaration, fattar nämnden preliminärt beslut om avvikelse samt sänder underrättelse härom i lösbrev. Om den skattskyldige inte inkommer med erinran i anledning av sådan underrättelse, får han ytterligare avisering om avvikelsen endast genom särskilt meddelande på debetsedeln avseende slutlig skatt.
>
> Förfarandet med rekommenderad försändelse slopas om skattskyldig tillställts underrättelse om preliminärt beslut och inte inkommit med erinran häremot.
>
> Preliminärt beslut övergår till slutligt beslut vid utgången av taxeringsperioden den 30 november.
>
> När taxeringsnämnd efter skattskyldigs erinran vidhåller ett preliminärt beslut fattas slutligt beslut, som tillställs den skattskyldige i rekommenderat brev.
>
> Verkställs taxering utan ledning av självdeklaration tillställs den skattskyldige underrättelse härom i rekommenderat brev.
>
> Alla preliminära beslut kan omprövas av taxeringsnämnden på eget initiativ eller på yrkande av skattskyldig.

Förslaget synes bygga på en sammansmältning av delar av två nu tillämpade beslutssystem, nämligen dels underrättelseförfarandet enligt 65 och 69 §§ TF och dels reglerna i mervärdeskatteförordningen.

Reglerna i TF innebär, att taxering inte får åsättas med avvikelse från den skattskyldiges deklaration utan att tillfälle, såvitt möjligt, dessförinnan beretts honom att yttra sig i frågan. Kommunikation behöver dock inte föregå rättelse av felräkning, misskrivning e. d. Beslutar taxeringsnämnden frångå deklarationen, skall — oavsett om den skattskyldige yttrat sig till nämnden eller inte och oberoende av ändringens innebörd — underrättelse om beslutet tillställas honom i rekommenderat brev.

Taxeringsnämnd försummar ibland att bereda den skattskyldige tillfälle att yttra sig innan deklarationen frångås. Som en följd härav och av andra brister i förfarandet blir taxeringarna stundom felaktiga. Fel som upptäcks innan nämnden avslutat sitt arbete anses nämnden kunna rätta själv (jfr prop. 1965: 131 s. 4 och JO:s ämbetsberättelse 1968 s. 506). Möjligheten för nämnden att ompröva sina beslut markerades genom en år 1972 genomförd ändring i 69 § 3 mom. TF, där det nu sägs att ny underrättelse skall utsändas, om taxeringsnämnden omprövat det beslut som den tidigare underrättelsen avsåg (jfr också prop. 1972: 15 s. 63).

Taxeringsnämndens rätt att ompröva beslutad taxering har gjort det möjligt att rätta en hel del fel och därigenom varit till gagn för de skattskyldiga. Omprövning föranleder emellertid också problem, som jag haft anledning uppmärksamma (jfr JO:s ämbetsberättelser 1972 s. 376, 1973 s. 390 och 1974 s. 488). En viss oklarhet i fråga om instansordningen uppkommer och det kan inträffa att en framställning om rättelse inte blir behandlad vare sig av taxeringsnämnd eller av länsskatterätt. Förhållandet sammanhänger med bestämmelserna i 12 § förvaltningslagen och 7 § förvaltningsprocesslagen enligt vilka den skattskyldige kan inge sina besvär över taxeringsnämnds beslut direkt till nämnden. Det händer då att taxeringsnämnd, som mottar en dylik skrivelse, inte omprövar sitt beslut eller ändrar det bara till någon del och likväl inte sänder skrivelsen vidare till länsskatterätten.

Den andra utgångspunkten för det nu föreliggande förslaget är reglerna om beslut på den indirekta beskattningens område. Det kunde ha sitt intresse att studera de synpunkter som lagts på utformningen av detta förfarande, alltifrån besvärssakkunnigas betänkande, Förfarandet vid konsumtionsbeskattning, SOU 1957: 50, till departementschefens uttalande om utformningen av beskattningsförfarandet på mervärdeskatteområdet i prop. 1968: 100. Jag begränsar mig dock till att anteckna följande. I besvärssakkunnigas förslag framstod preliminärt beslut närmast som en interimistisk åtgärd som, efter sedvanliga kommunikationsåtgärder, kunde tillgripas i *vissa* fall. Besluten skulle dock normalt

vara slutliga och meddelas omedelbart. I mervärdeskatteförordningen har däremot det preliminära beslutet blivit obligatoriskt. Någon uttrycklig generell skyldighet att företa kommunikationsåtgärder innan sådant beslut meddelas finns inte, jfr dock 18 § mervärdeskattekungörelsen. Vidare har i mervärdeskatteförordningen införts möjlighet att meddela upprepade preliminära beslut i anledning av nya framkomna omständigheter.

Bestämmelserna i mervärdeskatteförordningen synes i flertalet fall ha fungerat bra. I vissa fall har dock komplikationer uppkommit i fråga om beslutsförfarande och instansordning. Vid bedömningen av det smidiga instrument för handläggning som den i mervärdeskatteförordningen legaliserade omprövningsrätten utgör bör man dock beakta följande. På mervärdeskatteområdet kommer omprövningsrätten mest att avse fall där fråga är om ändring av skattepliktig omsättning eller andra mera tekniska beskattningsspörsmål. Mera sällan förekommer fall där fråga är om bedömningar av sådan art att beslutsmyndigheten ställs inför egentliga rättstillämpningsfrågor.

Sedan de nu berörda beslutssystemen på den direkta och den indirekta beskattningens område tillkom, har en ramlagstiftning för förvaltningsförfarandet tillskapats. Det är väsentligt ur såväl lagsystematisk synpunkt som utifrån allmänhetens rättssäkerhetsintresse att reglerna om beslutsförfarandet i taxeringsnämnd i en reformerad taxeringsförordning överensstämmer med eller nära ansluter till förvaltningslagens regler.

I utredningens förslag har principiella frågor rörande kommunikation och omprövning av beslut inte närmare penetrerats. Jag har ovan framfört en del synpunkter på kommunikationsförfarandet, varvid jag särskilt understrukit vikten av att underrättelse (enligt förslaget preliminärt beslut) enligt 65 § TF normalt *inte* bör vara taxeringsnämndens första och enda kommunikationsåtgärd i de fall deklarationsgranskningen föranleder utredning. Detta är väsentligt för att begränsa besvären hos länsskatterätt och antalet fall av omprövning hos taxeringsnämnd.

Såvitt rör taxeringsnämnds möjlighet att ompröva beslut vill jag, utöver vad som ovan sagts i redogörelsen för TF:s nuvarande regler, här till en början framhålla följande. Inom förvaltningsrätten finns inget generellt förbud mot att beslutsmyndighet omprövar ett meddelat beslut. Många grupper av beslut är av den natur att beslutet kan och bör ändras, t. ex. om nya omständigheter framkommit som ställer saken i annat ljus. I andra fall får beslut däremot inte ändras, i allt fall inte till parts nackdel. Jag kan här inte ingå på problemet i hela dess vidd utan nöjer mig med två exempel. Som ovan har anförts har taxeringsnämnd ansetts äga rätt att före taxeringsperiodens avslutande ompröva redan meddelade taxeringsbeslut. När det däremot gäller lokal skattemyndighets be-

slut om skattetillägg eller förseningsavgift har departementschefen (prop. 1971: 10 s. 273) framhållit, att lokal skattemyndighet inte äger att oberoende av taxeringsändring rätta en felaktighet i delgivet beslut om avgift, såvida felet inte är debiteringsfel. Meningen är således inte att lokal skattemyndighet — bortsett från fall där 19 § förvaltningslagen med dess regel om teknisk självrättelse kan gripa in — skall ompröva dessa beslut. Dessa båda exempel visar att man inte ens inom taxeringsområdet kunnat uppställa någon enhetlig princip i fråga om omprövningsrätten.

I doktrinen har förespråkats återhållsamhet med utnyttjande av omprövningsrätt. Särskilt i fråga om omprövning av beslut vid en tidpunkt då besvär anförts hos högre myndighet har behovet av restriktivitet framhållits. Jag hänvisar till Hans Ragnemalms uppsats i Förvaltningsrättslig tidskrift, 1974 s. 57.

Åtskilliga skäl kan anföras för att besvär bör äga s. k. litispendensverkan. Risken för komplikationer är betydande om saken samtidigt skall prövas i två instanser. Utgången kan bli fördröjd och prejudikatbildning försvåras. Ett ytterligare skäl, som i viss mån kan åberopas mot all rätt till omprövning, är den risk för slarv vid behandlingen av grundärendet som medvetandet om rätt till omprövning kan medföra. Jag har tidigare vid några tillfällen kommit i beröring med dessa problem. I det fall som återgivits i JO:s ämbetsberättelse 1972 s. 293 och som gällde en studiemedelsnämnd, sade jag att beslutsmyndighetens omprövning av överklagat beslut borde begränsas till sådana fall där det redan av vad klaganden anfört eller av den utredning som införskaffats i besvärsmyndighetens intresse klart framgick att överklagade beslutet var oriktigt och borde ändras.

Utredningen förutsätter tydligen att taxeringsnämnds preliminära beslut — även rörande förseningsavgift eller skattetillägg — alltid skall kunna omprövas av nämnden och förslaget reser inte hinder mot att upprepade preliminära beslut meddelas. Jag ställer mig tvekande inför lämpligheten av en så vidsträckt omprövningsrätt. Det är angeläget att varje ärende, såvitt möjligt, blir ordentligt utrett och prövat redan innan preliminärt beslut meddelas. Medvetandet om att beslutet får omprövas kan leda till att taxeringsnämnden slarvar. En obegränsad omprövningsrätt kan också fresta taxeringsnämnd och skattskyldig till en olämplig köpslagan om taxeringens storlek. Jag vill också framhålla, att möjligheten för nämnden att meddela nytt preliminärt beslut kan, om den utnyttjas, av den skattskyldige uppfattas som ett försök från nämndens sida att hindra honom från att få saken prövad i högre instans.

Om det första beslutet skall vara "preliminärt", ligger det i sakens natur att det skall kunna omprövas. Mot bakgrund av hittillsvarande erfarenheter från taxeringen i första instans kan det också vara lämpligt att

taxeringsnämnd får möjlighet att själv rätta beslut som blivit direkt felaktigt. Mer tveksamt är om nämnden bör få ompröva även rena skälighetsfrågor. Något avgörande hinder mot att låta nämnden få en obegränsad omprövningsrätt såvitt rör det första beslutet i ärendet kan jag dock ej finna. En regel av sådant innehåll skulle onekligen bli tekniskt enklare än en regel som ger nämnden rätt till omprövning endast på vissa grunder. Däremot menar jag av nyss anförda skäl, att ett system med upprepade preliminära beslut ej bör införas. Omprövning av preliminärt beslut bör alltså enligt min mening resultera i slutligt beslut, mot vilket talan kan föras hos skatterätt. Naturligtvis kan fall tänkas där det vore både rimligt och praktiskt att taxeringsnämnden fick själv rätta fel som uppkommit i ett senare beslut än det första. Det skulle dock bli mycket svårt att i lagtext avgränsa dessa fall från andra och någon allmän omprövningsrätt i fråga om förnyade beslut bör som jag sagt inte införas. Behovet att möjliggöra snabba rättelser av uppenbara fel kan i stället tillgodoses genom att den nuvarande, i 72 a § TF inskrivna, möjligheten för lokal skattemyndighet att rätta vissa fel bevaras och utbyggs, åtminstone så att rättelse även kan ske i fråga om skattetillägg e. d. Utredningen har från sina utgångspunkter ansett stadgandet i fråga till större delen obehövligt.

Mot slutligt beslut skall enligt förslaget talan, liksom hittills, kunna föras hos skatterätt. Detta gäller även preliminärt beslut som efter den 30 november under taxeringsåret blivit att anse som slutligt. Förslaget skiljer sig i denna del från vad som gäller enligt mervärdeskatteförordningen men får enligt min mening anses riktigt och förtjänstfullt. Däremot vill jag ifrågasätta lämpligheten av att — såsom utredningen synes mena — preliminärt beslut skall kunna överklagas hos skatterätt även i andra fall. Enligt mervärdeskatteförordningen är något sådant inte möjligt och jag har i det föregående berört de komplikationer som lätt nog uppkommer när beslutsmyndigheten har möjlighet att rätta ett beslut som överklagats hos högre instans. Skäl kan därför anföras för att preliminärt beslut — som ej övergått till att vara slutligt — endast kan omprövas av taxeringsnämnden, ej överklagas hos skatterätt. Å andra sidan uppkommer i så fall ett nytt problem, förhoppningsvis dock av mindre räckvidd, nämligen vad som skall göras om besvären kommer in före utgången av november men så sent att taxeringsnämnden ej hinner ompröva sitt beslut. Frågan synes böra ytterligare övervägas.

Avslutningsvis vill jag säga att utredningens förslag om tidigt utsändande av debetsedel å slutlig skatt och om en förlängd besvärstid för de skattskyldiga framstår som en avsevärd förbättring.

Skattemyndigheternas tillämpning av bestämmelserna om skattetillägg och förseningsavgift enligt taxeringsförordningen

Den vid JO Lundviks skrivelse till statsrådet och chefen för finansdepartementet (se ovan s. 353 ff) fogade bilagan hade följande lydelse.

År 1971 reformerades de straffrättsliga reglerna om skattebrotten. Därvid infördes även ett system med avgiftssanktioner, vilka skulle påföras i administrativ ordning. Regler om skattetillägg och förseningsavgift infördes i ett flertal skatteförfattningar, bl. a. i 116 a—116 j §§ taxeringsförordningen (TF).

Det tidigare regelsystemet hade omfattat bestämmelser i skattestrafflagen och i specialförfattningar på skatteområdet. De grundläggande principerna för tillämpningen av dessa sanktioner var desamma som på straffrättens område i övrigt. Det var det allmänna, genom åklagaren, som hade utredningsskyldigheten och bevisbördan. Frågan om den enskildes ansvar prövades av allmän domstol. Straff förutsatte att de objektiva brottsförutsättningarna förelåg och att den enskildes subjektiva skuld kunde styrkas. Brott förutsatte uppsåt eller grov oaktsamhet. De subjektiva rekvisiten hade även betydelse för straffmätningen i det enskilda fallet.

Mot tillämpningen av skattestrafflagen hade länge riktats en befogad kritik. Det anmärktes att sanktionerna träffade ojämnt och att förfarandet, när fråga var om lindrigare ehuru straffbara fall av vårdslös deklaration, var tidsödande och påfrestande för den enskilde. Önskemålen om ett enklare och mera generellt verkande sanktionssystem var starka. De nya bestämmelserna om skattetillägg och förseningsavgift i bl. a. TF tillkom mot denna bakgrund.

Förfarandet enligt de nya reglerna i TF är skriftligt med lokal skattemyndighet som beslutande i första instans. Lekmän deltar inte i besluten. Något tvåpartsförfarande förekommer inte i första instans. Den beslutande myndigheten företräder även det allmännas fiskala intresse. Sanktionerna utmäts i princip utan blick på skuldfrågan. Det saknar således betydelse om den skattskyldige deklarerat oriktigt på grund av uppsåt, vårdslöshet eller av våda. För utmätningen av sanktionens storlek saknar skuldfrågan all betydelse. Emellertid finns vissa befrielsegrunder. Det ankommer dock i princip på den enskilde att visa att grund för befrielse föreligger.

Förfarandet är alltså inte förenat med samma garantier för rättssäkerheten som straffprocessen. Sanktionerna är likväl jämförbara med straff eller vite. De har samma syfte och verkningar som straff och viten, låt vara att de i vissa avseenden jämställs med skatt såsom t. ex. i uppbörds- och exekutionsrättsligt hänseende. Sanktionerna är mycket effektiva. De

drabbar många medborgare med betydande belopp. I samband med 1974 års taxering beräknas skattetillägg och förseningsavgift enligt TF ha debiterats med cirka 105 miljoner kr.

Av det anförda framgår att tillämpningen av avgiftssanktionerna inrymmer problem av stor betydelse ur rättssäkerhetssynpunkt. Jag har därför allt sedan lagstiftningens tillkomst följt den praktiska tillämpningen därav med noggrannhet. Därvid har ett stort antal lokala skattemyndigheter i skilda län liksom flera länsstyrelser inspekterats. Vidare har jag inhämtat riksskatteverkets uppfattning i vissa ärenden. I många fall har mina ingripanden föranlett skattecheferna att anföra besvär till skattskyldigs fördel när skattetillägg påförts på felaktiga eller diskutabla grunder.

I vissa avseenden har vad som framkommit vid min granskning varit ganska nedslående. Tillämpningen hos de olika myndigheterna är rätt splittrad och fel förekommer tämligen ofta. Myndigheterna har visserligen själva sökt samla erfarenheter genom samråd mellan fögderichefer och kontaktmän hos länsstyrelserna. Överläggningar har också förekommit med företrädare för riksskatteverket, vilket sökt främja en enhetlig tillämpning även på annat sätt såsom genom utfärdande av föreskrifter. Några egentliga inspektioner från riksskatteverkets eller länsstyrelsernas sida hos de lokala skattemyndigheterna om hur den nya lagstiftningen fallit ut synes dock inte ha förekommit. Detta bedömer jag som en brist. Kontakten mellan länsstyrelse och lokal skattemyndighet synes vidare på en del håll inte varit särskilt väl utbyggd. I ett fall har detta säkerligen medverkat till att rättstillämpningen i ett fögderi blivit direkt stridande mot författningen till nackdel för många skattskyldiga. Hade jag då inte ingripit, hade dessa drabbats av bestående rättsförluster. Själva syntes nämligen många av de skattskyldiga inte ha förmått att tillvarata sin rätt.

I det följande avser jag att redovisa mina erfarenheter från dessa inspektioner m. m. Innan jag går in härpå vill jag dock säga, att antalet klagomål från allmänheten till JO i fråga om skattetillägg och förseningsavgift varit lågt, särskilt i jämförelse med klagomålen mot taxeringsarbetet i övrigt. Jag tror dock inte att man härav bör dra den slutsatsen att allt skulle vara väl beställt i fråga om avgiftssanktionerna och deras tillämpning. Däremot visar kanske den låga klagofrekvensen att den formella handläggningen av avgiftsärendena normalt är sådan att de skattskyldiga inte reagerar däremot.

Skattetillägg på grund av oriktig uppgift

I 116 a § första stycket TF stadgas bl. a. följande.

> Har skattskyldig i självdeklaration eller annat skriftligt meddelande, avgivet till ledning vid den skattskyldiges taxering, lämnat oriktig uppgift, påföres honom särskild avgift (skattetillägg) med femtio

> procent av den inkomstskatt eller förmögenhetsskatt som till följd av avvikelse från den oriktiga uppgiften, utöver vad som eljest skulle ha utgått, påföres den skattskyldige eller hans make eller, vad angår förmögenhetsskatt, annan med honom samtaxerad person.

Med positiv oriktig uppgift jämställs underlåtenhet att lämna uppgift, som är av betydelse för att åsätta en riktig taxering. Enligt 116 b § TF utgår dock ej skattetillägg i den mån avvikelsen avser bedömning av i skriftligt meddelande framställt yrkande, såsom fråga om yrkat avdrag eller värde av naturaförmån eller tillgång och avvikelsen icke gäller uppgift i sak. Skattetillägg skall vidare inte påföras i den mån avvikelsen innebär rättelse av uppenbar felräkning eller misskrivning.

I propositionen underströk departementschefen bl. a., att beslutet om skattetillägg skulle grundas på själva det faktum att avvikelse skett samt att någon materiell prövning av avvikelsebeslutet principiellt inte skulle ske vid prövningen av avgiftsfrågan, prop. 1971: 10 s. 266. Vidare utvecklade departementschefen närmare hur gränsen borde dragas mellan oriktig uppgift och "öppet" oriktigt yrkande (a. a. s. 269). Han återgav också ett uttalande av skattestrafflagutredningen av innehåll, att gränsen mellan oriktig uppgift och oriktigt yrkande var av betydelse även vid eftertaxering och att tveksamma skattetilläggsfrågor borde kunna avgöras med ledning av den praxis som utbildat sig vid tillämpningen av eftertaxeringsinstitutet (a. a. s. 204).

Skatteutskottet förklarade sig i betänkande 1971: 16 s. 58 f. inte dela uttalade farhågor för att de nya bestämmelserna skulle innebära några påtagliga risker från rättssäkerhetssynpunkt och anförde vidare följande.

> Som reglerna är utformade — med eftertaxeringsrekvisiten som förebild — torde påförande av skattetillägg i regel komma att begränsas till sådana fall då av deklarationen eller annorledes klart framgår att en intäkt utelämnats eller att ett avdrag inte motsvaras av någon kostnad av angivet slag eller uppgiven storlek. Utskottet vill särskilt understryka att klart framställda yrkanden, hur oriktiga de i materiellt avseende än kan vara, aldrig skall föranleda skattetillägg. Endast i det fall då den skattskyldige lämnar en positivt oriktig uppgift eller förtiger en uppgift som är av betydelse för en riktig taxering skall skattetillägg påföras.

De lokala skattemyndigheterna saknar egna erfarenheter av eftertaxeringsspörsmålen. Skattedomstolarna har utvecklat en rik ehuru många gånger svårtolkad praxis på området. Denna praxis, som ofta rör just gränsdragningen mellan oriktig uppgift och öppet yrkande, synes inte ha blivit i tillräcklig utsträckning beaktad vid utbildningen av de funktionärer som handhaft avgiftsärendena. En god vägledning har dock lämnats genom riksskatteverkets föreskrifter. I dessa har bl. a. sagts, att bedömningen av frågan, om öppet yrkande eller oriktig uppgift föreligger, bör vara välvillig.

Ett problem som många lokala skattemyndigheter ställts inför är hur myndigheten skall förfara när den skattskyldige, efter taxeringsnämndens beslut men före beslutet om skattetillägg, *visar* att han icke haft den intäkt som taxeringsnämnden påfört honom eller att han faktiskt haft den kostnad för vilken taxeringsnämnden förvägrat honom avdrag. Så kan vara fallet när det framkommer att en kontrolluppgift varit felaktig, t. ex. så att den avsett fel person, eller då den skattskyldige först hos lokala skattemyndigheten styrkt att han haft räntekostnader för vilka han förvägrats avdrag.

I dylika fall skall i princip, på grund av lagstiftningens konstruktion och i överensstämmelse med departementschefens ovan citerade uttalande, skattetillägg påföras.

Det förekommer i dylika situationer att lokal skattemyndighet underlåter att påföra skattetillägg. Myndigheten har i stället lämnat handlingarna till länsskatterätten för åtgärd. Jag har hittills inte ingripit häremot. Det kan enligt min mening diskuteras om det inte i TF borde inskrivas möjlighet för lokal skattemyndighet att i fall av antydd art underlåta att påföra skattetillägg och i stället överlämna ärendet till taxeringsintendenten för eftergranskning.

Ett i viss mån likartat problem uppkommer när det av upplysningar i deklarationen eller eljest framstår som *sannolikt* att taxeringsnämndens avvikelse är felaktig, låt vara att den skattskyldige inte förmått att direkt bevisa detta förhållande. Det är t. ex. inte ovanligt att den skattskyldige inte efterkommer taxeringsnämndens begäran att med kvitton styrka avdrag för periodiskt understöd till anförvant bosatt i utlandet eller för underhåll till barn. Ibland kan det likväl vara troligt att den skattskyldige haft kostnaden.

I dessa fall påförs regelmässigt skattetillägg utan annan utredning från den lokala skattemyndighetens sida än att tillfälle bereds den skattskyldige att yttra sig. Detta överensstämmer också med lagstiftningens innehåll. I riksskatteverkets föreskrifter sägs emellertid: "Förmår den skattskyldige inte styrka avdrag kan förutsättning för skattetillägg föreligga bl. a. då det är uteslutet att han haft kostnaden i fråga." Det är inte helt klart hur föreskriften skall tolkas. Den kan läsas så att om det inte är uteslutet utan fastmer möjligt eller rent av sannolikt att taxeringsnämndens avvikelse varit materiellt felaktig, så får skattetillägg inte påföras. De lokala skattemyndigheterna tillämpar dock ej föreskriften så.

Det kan enligt min mening diskuteras om inte en viss utredningsskyldighet borde åvila lokal skattemyndighet när handläggaren betvivlar att taxeringsnämndens beslut är materiellt riktigt. Jag har sett en del sådana fall bl. a. ett där en enkel telefonkontakt med kronofogdemyndigheten på orten direkt kunnat visa att ett av taxeringsnämnden förvägrat avdrag för underhåll till barn varit nästan till sitt fulla belopp materiellt berättigat. Den skattskyldige hade i sin deklaration påstått att han betalat underhållet just till kronofogdemyndigheten.

Riksskatteverkets rekommendation om en välvillig tolkning vid gränsdragningen mellan oriktig uppgift och öppet yrkande är ofta ganska svår att omsätta i praktiken. Jag tycker ändå att myndigheterna ibland varit alltför stränga dels i sådana fall där den skattskyldige i sin deklaration — visserligen utan att nämna något belopp — likväl på ett eller annat sätt antytt att han haft ytterligare inkomster, vilka bort undersökas av taxeringsnämnden, och dels då felet haft karaktär av misskrivning och varit så framträdande att det vid en normalt noggrann granskning inte kunnat undgå upptäckt.

Om lokal skattemyndighet vid sin prövning i här avsedda fall stannar för att oriktig uppgift objektivt sett föreligger, kan den mången gång ändå åvägabringa ett för den skattskyldige gynnsamt resultat genom att välvilligt tillämpa någon av befrielsegrunderna i 116 d § TF, såsom ursäktlighet på grund av bristande erfarenhet, uppgiftens särskilda beskaffenhet eller därmed jämförlig omständighet. Så har dock enligt min mening skett i alltför liten utsträckning.

Låt mig anföra två exempel.

En kvinna, av samisk börd och bosatt i Västsverige, uppbar av statens vattenfallsverk en intäkt om 1 724 kr. (kapitalbelopp och ränta) avseende ersättning för olägenheter vid fiske och vintersamfärdsel i samband med Suorvas tredje reglering under åren 1950—54. I sin deklaration angav hon, att hon uppburit "ränta från vattenfallsstyrelsen". Ett visst räntebelopp upptogs i deklarationen, ovisst dock om därmed åsyftades räntan från vattenfallsverket. Den uppburna kapitalersättningen redovisades däremot inte. Taxeringsnämnden beskattade henne för hela intäkten, 1 724 kr., för övrigt utan att därvid tillämpa kommunikationsregeln i 65 § TF. Lokala skattemyndigheten påförde henne skattetillägg. Efter besvär och sedan jag uppmärksammat fallet undanröjdes skattetillägget av länsskatterätten, ehuru rättens majoritet fann att kvinnan skulle beskattas för inkomsten.

Ett annat exempel är den skattskyldige, som i sin deklaration utan angivande av något belopp tydligt upplyste, att han under året sålt sin teckningsrätt i en viss angiven bostadsrättsförening. Efter infordrad utredning från den skattskyldige beskattades han för realisationsvinst om 5 650 kr. Skattetillägg påfördes av lokal skattemyndighet och debiterades med 945 kr. Sedan jag ingripit, undanröjdes skattetillägget av länsskatterätten på besvär av taxeringsintendenten.

I båda dessa fall kan vissa skäl måhända anföras för att man inte bort rubricera de skattskyldigas handlande som underlåtenhet att lämna uppgift av betydelse för åsättande av en riktig taxering. De hade lämnat uppgifter i saken i sina deklarationer, låt vara att uppgifterna var ofullständiga. Redan på objektiva grunder framstår därför besluten som något diskutabla. För denna uppfattning talar i viss mån ett par utslag av regeringsrätten, se RÅ 1963 not. Fi 1594 och 1966 not. Fi 1606.

I skadeersättningsfallet kommer härtill att fråga var om ett absolut sett svårt skatterättsligt problem, jfr. en i Skattenytt år 1973, s. 549, re-

dovisad redogörelse för rättspraxis på området. Det andra fallet rörde en fråga som för många skattskyldiga ter sig svår, nämligen om skattepliktig inkomst föreligger. Jag menar därför att, hur man än bedömer frågan om förhandenvaron av rekvisitet oriktig uppgift i dessa fall, så borde lokal skattemyndighet åtminstone ha befriat från skattetillägg på grund av uppgiftens särskilda beskaffenhet.

Som ett exempel på fall, där felaktigheten närmast kunnat rubriceras som misskrivning och varit så framträdande att den vid en med normal noggrannhet utförd granskning inte kunnat undgå upptäckt, vill jag nämna följande.

Den skattskyldige drev rörelse (fiskaffär). Till sin deklaration fogade han avskrift av huvudboken, vari upptogs ett vinst- och förlustkonto på vars debetsida upptogs inventariers konto 1 321 kr. och en utgående balans av 9 946 kr. I rörelsebilagan (R 5) till deklarationen uppgav han nettovinsten till 9 946 kr. och gjorde avdrag för avskrivning på maskiner och andra inventarier m. m. med beloppet 1 321 kr. Däremot uppgav han inte motsvarande belopp som tillkommande post i rörelsebilagan. Beloppet 1 321 kr. avdrogs således två gånger. Taxeringsnämnden avvek från deklarationen och höjde rörelseinkomsten med 1 321 kr. Skattetillägg påfördes under åberopande av att oriktig uppgift förelegat. Sedermera undanröjdes skattetillägget av länsskatterätten på besvär av taxeringsintendenten.

Andra fall där det av nu diskuterad anledning ibland kan vara fel att påföra skattetillägg är de ärenden i vilka skattskyldiga, vana vid äldre regler om avdrag för kommunal skatt, utan närmare specifikation under rubriken "underskott i förvärvskälla" yrkar avdrag för erlagda skatter och då en ogift person yrkar avdrag för "andra maken tillkommande allmänna avdrag". Likväl har jag sett ett antal beslut om skattetillägg i dylika eller liknande fall.

Som redan nämnts har eftertaxeringsrekvisiten i viss mån legat till grund för reglerna om skattetillägg. Det finns fall där oriktig uppgift eller underlåtenhet att lämna väsentlig uppgift kanske måste anses föreligga men där det ändå, med hänsyn till att eftertaxering i dylika fall sällan behöver ske, kan diskuteras om det är rimligt att påföra skattetillägg. Jag tänker främst på följande två situationer.

Den första avser det mycket vanliga fallet att den skattskyldige på deklarationens fjärde sida genom kryssmarkering lämnat felaktiga uppgifter om civilstånd eller barn. Taxeringsmyndigheten har i dessa fall genom uppgifterna på taxeringsavin normalt tillgång till egna uppgifter i dessa hänseenden. Felaktiga uppgifter från den skattskyldiges sida upptäcks därför, låt vara inte alltid, och rättas. Uppgifterna har betydelse bl. a. för beräkning av förvärvsavdrag. Regelmässigt påförs skattetillägg i dessa fall. Möjligheten att efterge skattetillägg på grund av ursäktlighetsrekvisitet "bristande erfarenhet" utnyttjas sällan. Likväl är felaktiga kryssmarkeringar, även om de tillkommit på grund av slarv, ofta uttryck

för en oförmåga hos den skattskyldige att rätt fylla i en blankett, en oförmåga som nog borde bedömas med större tolerans än vad som nu är fallet.

Det andra fallet rör tillämpningen av bestämmelserna om rätt beskattningsår. Taxeringsnämndernas beslut om avvikelse från deklaration är här ofta sådana att skattetillägg kan påföras. Den skattskyldiges enligt taxeringsnämnden felaktiga redovisning behöver dock ej alltid medföra att beskattningsresultatet, bedömt under flera år, blir för lågt. Dessutom är regeln om beskattningsårets slutenhet ej absolut utan årsskiftesbetalningar kan under vissa förutsättningar, enligt bestämmelserna i 41 § kommunalskattelagen med anvisningar och i anslutning därtill utvecklad rättspraxis, hänföras till det ena eller det andra året. Frågan om när ett belopp är tillgängligt för lyftning kan också vara svårbedömd. I dessa fall blir taxeringsnämndens ståndpunkt automatiskt avgörande för frågan om oriktig uppgift skall anses föreligga eller ej. Många gånger bör dock eftergift av skattetillägg kunna medges med hänsyn till ursäktlighetsrekvisitet uppgiftens särskilda beskaffenhet eller därmed jämförlig omständighet. Kammarrätterna har också enligt vad jag sett i fyra fall beslutat att inte påföra skattetillägg i mål rörande tantiem; i ett av fallen på grund av att oriktig uppgift inte ansetts ha förelegat och i de övriga fallen på grund av att det nu nämnda ursäktlighetsrekvisitet ansetts uppfyllt.

I en del av de fall som ovan berörts har de lokala skattemyndigheterna ställts inför en rätt svår prövning. Bedömningen har därvid inte alltid präglats av den välvillighet som anbefallts utan i stället enligt min mening varit ibland felaktig och ofta alltför hård.

Hos en inspekterad lokal skattemyndighet hade tillämpningen av bestämmelserna om skattetillägg vid 1973 års taxering i stor utsträckning varit klart författningsstridig. I 27 fall kunde jag iaktta att skattetillägg på grund av oriktig uppgift påförts trots att taxeringsnämndens avvikelser berott på att de skattskyldiga förvägrats öppet yrkade avdrag eller på uppenbar felräkning. Några av skattetilläggsbesluten hade uttagits för eftergranskning. Däremot hade endast få skattskyldiga själva anfört besvär över besluten. Felens art belyses av följande exempel.

En skattskyldig yrkade i sin deklaration avdrag för kostnader för s. k. hemresor eller för 17 resor à 40 mil mellan arbetsort och bostadsort med 2 312 kr. Taxeringsnämnden medgav, utan att därvid i och för sig ifrågasätta att den skattskyldige haft kostnaden, skäliga 600 kr. avseende sex tågresor. Skattetillägg påfördes på mellanskillnaden. Många av de felaktiga besluten var av denna karaktär.

En gift kvinna med hemmavarande barn under 16 år yrkade förvärvsavdrag, som hon i deklarationen utförde med 25 procent av sin inkomst +300 kr. eller med i och för sig siffermässigt korrekta 5 211 kr. Taxeringsnämnden medgav förvärvsavdrag endast med författningsenliga 2 000 kr. Skattetillägg påfördes på mellanskillnaden 3 211 kr.

En man yrkade avdrag med 1 500 kr. för periodiskt understöd, varvid han uttryckligen uppgav att understödet avsåg annans undervisning. Taxeringsnämnden vägrade avdraget. Skattetillägg påfördes. En annan skattskyldig, slutligen, uppgav i sin deklaration under inkomst av tjänst fyra olika löneintäkter, vilka var och en redovisades med korrekta belopp i deklarationen. Beloppen uppgick rätteligen till 43 515 kr. Den skattskyldige sammanräknade emellertid felaktigt de uppgivna beloppen till endast 35 515 kr. Taxeringsnämnden ändrade felräkningen. Skattetillägg påfördes på mellanskillnaden 8 000 kr. och måste efter debiteringen ha uppgått till flera tusen kr.

I mitt beslut rörande handläggningen av de granskade ärendena anförde jag bl. a. följande.

Att skattetillägg inte skulle utgå i fråga om de av de skattskyldiga yrkade men av taxeringsnämnden vägrade avdragen för hemresor är uppenbart. ——— De skattskyldiga redovisade i dessa fall i deklarationerna öppet grunderna för sina yrkanden. Taxeringsnämnden vägrade avdragen men ifrågasatte inte i och för sig att de skattskyldiga verkligen haft de uppgivna kostnaderna. I stället gjorde taxeringsnämnden en rättslig bedömning av frågan om den skattskyldige hade rätt till kostnadsavdraget i taxeringshänseende. Att i dylika fall påföra skattetillägg är helt felaktigt och står i strid med gällande författningsbestämmelser.

Jag ser allvarligt på lokala skattemyndighetens felaktiga beslut i dessa fall. Om skattetilläggssanktionen skulle tillämpas på detta sätt skulle den få till följd att de skattskyldiga inte vågade för taxeringsnämnden öppet framlägga t. ex. avdragsyrkanden som de önskade att nämnden skulle pröva. Det skulle vara olyckligt om allmänheten bibringades den föreställningen att det är förenat med risker för ekonomiskt kännbara sanktioner att hos taxeringsmyndigheterna, även med en fullt korrekt redovisning av fakta, yrka att en viss inkomst inte skall beskattas eller att ett visst avdrag skall medges. En sådan föreställning skulle säkerligen medföra att många taxeringar skulle bli för höga och således komma att strida mot kravet på likformighet och rättvisa. Som ovan anförts har det aldrig varit meningen att skattetilläggssanktionen skulle riktas mot skattskyldiga i den nu berörda situationen. Sanktionen skulle i så fall innebära en inskränkning i allmänhetens rätt att fritt och öppet framlägga ett spörsmål för förvaltningsmyndighets prövning och strida mot svensk rättstradition.

Rörande de iakttagna fallen då skattetillägg påförts trots uppenbar felräkning anförde jag.

Vid bedömningen av dessa fel bör beaktas att innebörden av rekvisitet "uppenbar felräkning eller misskrivning" inte kan anses bereda några större svårigheter i allt fall inte i de nu behandlade ärendena. Det kan tilläggas att lokal skattemyndighet redan innan lagstiftningen om skattetillägg och förseningsavgift tillkommit haft att ta ställning till närliggande problem, då bestämmelsen i 72 a § taxeringsförordningen ger lokal skattemyndighet befogenhet att rätta vissa taxeringsfel, såsom taxering som blivit oriktig till följd av "uppenbar felräkning eller uppenbart felaktig överföring av belopp i deklarationen".

Sammanfattningsvis fann jag, att vad som förevarit måste läggas den berörde befattningshavaren hos myndigheten till last som tjänstefel men ansåg mig dock med hänsyn till flera föreliggande förmildrande omständigheter kunna låta bero vid en allvarlig erinran om vikten av att ärenden om skattetillägg och förseningsavgift fortsättningsvis handlades under iakttagande av gällande författningsbestämmelser.

Skattetillägg i samband med skönstaxering, anmaningsförfarandet m. m.

Skönstaxering enligt 21 § TF förekommer i två skilda situationer, dels när skönsmässig avvikelse äger rum från avgiven självdeklaration och dels när skönstaxering åsätts på grund av utebliven deklaration. I båda fallen skall i princip skattetillägg påföras, se 116 a § andra respektive tredje stycket TF.

Tillämpningen av 116 a § andra stycket TF synes sällan bereda de lokala skattemyndigheterna några större problem. Arbetet skulle dock underlättas om taxeringsnämnderna tillsåg att taxeringsbesluten formuleras tydligare än som nu ibland görs. Det bör av ett beslut framgå, varpå nämnden baserat sin avvikelse från deklarationen, om det t. ex. rör sig om rättelse av en oriktig uppgift, skälighetsbedömning av en förmåns värde eller kostnads storlek, frångående av ett avdragsyrkande därför att det enligt skattelagarna ej kan bifallas eller ett skönsmässigt påslag enligt 21 § TF. I sistnämnda fall bör angivna författningsrum helst uttryckligen åberopas i beslutet, gärna med angivande av hur stort skönsmässigt påslag — utöver den i deklarationen uppgivna inkomsten eller förmögenheten — som taxeringsnämnden gjort. Annars möter risk att lokala skattemyndigheten förbiser att skattetillägget skall beräknas endast på en del av höjningen, den som motsvarar det skönsmässiga påslaget. Jag har sett följande fall.

En förening — för vilken enligt gällande regler skyldighet att erlägga skatt för förmögenhet inträder vid 5 000 kr. — lämnade inga upplysningar i deklarationen under avsnittet förmögenhetsredovisning. Däremot uppgavs garantibelopp för en under hela året innehavd fastighet och angavs där ett taxeringsvärde om 50 000 kr. Det framgick alltså av deklarationen att föreningen haft en fastighet med detta taxeringsvärde. Taxeringsnämnden uppskattade den behållna förmögenheten efter skön till 70 000 kr. Lokala skattemyndigheten påförde skattetillägg på *hela* detta belopp. Likväl uppgick det skönsmässiga påslaget ju endast till (70 000 — 50 000 =) 20 000 kr. Det undandragna beloppet var därför inte större än att det enligt riksskatteverkets föreskrifter borde anses som ringa och inte föranleda skattetillägg. Taxeringsintendenten har numera, sedan jag uppmärksammat fallet, hemställt hos länsskatterätten att skattetillägget skall eftergivas.

Vad härefter rör skattetillägg på grund av skönstaxering i avsaknad av självdeklaration gällde enligt den ursprungliga lydelsen av 116 a § tredje stycket TF den förutsättningen, att skattetillägg påfördes om den

skattskyldige trots anmaning ej avlämnat självdeklaration. Genom författningsändring år 1974 (SFS 1974: 298) upphävdes kravet på anmaning. Såvitt rör förutsättningarna för påförande av dubbel förseningsavgift enligt 116 c § andra stycket TF kvarstår dock det ursprungliga kravet på att anmaning skall ha skett. I annat fall kan endast enkel förseningsavgift påföras. Även om reglerna om skattetillägg således ändrats, är taxeringsnämndernas handhavande av anmaningsförfarandet fortfarande av vikt ur rättssäkerhets- och likformighetssynpunkt när det gäller avgiftssanktionerna.

I 7 § TF stadgas att taxeringsnämndens ordförande bl. a. har att vidta åtgärder för att införskaffa felande deklarationer. Detta sker regelmässigt genom erinran om deklarationsskyldighet, vilken utsändes genom lokal skattemyndighets försorg, och genom anmaning. Förfarandet rörande anmaning är formbundet. Reglerna härom finns i 36 och 51—55 §§ TF. I 36 § TF sägs att skattskyldig från vilken självdeklaration icke inkommit inom föreskriven tid må anmanas att avgiva självdeklaration. Någon obligatorisk skyldighet att utfärda anmaning finns inte. I 52 § TF sägs bl. a., att anmaningen skall innehålla föreläggande för den anmanade att avlämna självdeklaration inom viss, efter omständigheten lämpad tid. Av 54 § TF framgår att anmaning bör delges skattskyldig om det är av betydelse att erhålla bevis för att handlingen kommit denne tillhanda. I 53 och 55 §§ TF regleras anmaning med vitesföreläggande.

Mina erfarenheter har gett vid handen att många taxeringsnämnder inte tillämpar anmaningsreglerna på ett riktigt sätt.

Det förekommer att taxeringsnämnd inte bryr sig om att ens försöka anmana den skattskyldige och direkt åsätter skönstaxering utan närmare utredning. Jag kan hänvisa till två sådana fall återgivna i JO:s ämbetsberättelse år 1974 s. 482 f.

Det förekommer vidare att utfärdad anmaning har allvarliga formella brister; taxeringsnämnden glömmer t. ex. att ange det antal dagar inom vilket föreläggandet skall iakttas.

De vanligaste felen har dock legat på ett annat plan. Nämnderna synes för det första ha svårt att inse skillnaden mellan en formlös anmodan till den skattskyldige att avlämna självdeklaration och en formlig anmaning därtill. Att deklarationen infordras per telefon innebär inte att anmaning skett. I själva begreppet anmaning ligger i stället att den anmanade skall nås av ett formligt föreläggande. Det är därför av betydelse att taxeringsnämnden får ett bevis om att den skattskyldige nåtts av anmaningen. Taxeringsnämnderna har dock ofta utsänt anmaning i lösbrev; t. o. m. i fall då vite förelagts i anmaningen! Bestämmelsen i 54 § TF får emellertid ses såsom ett krav på att den handling i vilken anmaningen innefattas delges den skattskyldige. Handlingen bör alltså tillställas den berörde genom delgivning i detta ords tekniska bemärkelse, dvs. enligt delgivningslagens bestämmelser. Denna lag anger olika delgivningssätt. En delgivningsmetod är särskild postdelgivning som vissa särskilt angivna myndigheter äger anlita. Taxeringsnämnderna är bland dessa, se bilaga 2 till delgivningskungörelsen.

I den mån taxeringsnämnderna använt delgivning för att tillställa

skattskyldig anmaning har de nästan undantagslöst använt delgivningssättet rekommenderat brev med mottagningsbevis. Möjligheten att därvid föreskriva förkortad liggetid synes ha anlitats endast i liten utsträckning. Ytterligare försök med andra och mer effektiva delgivningsformer har så gott som aldrig kunnat medhinnas under den korta tid av taxeringsperioden som återstått när anmaningsförfarandet inletts. Arbetet härmed har således varit ganska ineffektivt.

De lokala skattemyndigheternas praxis rörande påförande av skattetillägg och dubbel förseningsavgift i fall av skönstaxering i avsaknad av självdeklaration var i början mycket splittrad. En del myndigheter fordrade för påförande av avgift att det bevisligen kunde styrkas att den skattskyldige mottagit anmaning. Andra påförde avgift även i sådana fall då utsänd anmaning inte kommit i retur. Ibland blev besluten inkonsekventa. Den skattskyldige påfördes enkel förseningsavgift *och* skattetillägg utan att det styrkts att anmaning skett.

Sedermera tycks allt fler myndigheter ha insett att beviskravet måste upprätthållas strikt. Detta fick till följd att de många skattskyldiga som skönstaxerats i avsaknad av deklaration och underlåtit att kvittera mottagande av anmaning slapp undan med endast enkel förseningsavgift medan de som lojalt löste ut anmaningen men av någon anledning inte åtlydde densamma drabbades av allvarligare avgiftssanktioner.

De stötande konsekvenser som uppkom föranledde den tidigare berörda ändringen i 116 a § TF (SFS 1974: 298), varigenom bevislig anmaning inte längre är en förutsättning för påförande av skattetillägg (men väl av dubbel förseningsavgift) i här avsedda fall. Jag är angelägen understryka, att ändringen inte får av taxeringsnämnderna uppfattas på det sättet, att anmaning numera kan underlåtas. Jag skulle tvärtom vilja säga, att det är ännu viktigare än förr att anmaning verkligen görs innan nämnden skrider till skönstaxering. Envar som skönstaxeras kommer ju att bli påförd skattetillägg. Tillägget skall visserligen undanröjas, om den skattskyldige inom viss tid inkommer med deklaration men innan så kan ske har lång tid gått och åtskilliga komplikationer kan inträda, varom mera nedan. Det är därför av stor vikt att alla skattskyldiga, vars deklarationer felas blir anmanade att avlämna självdeklaration. Det förtjänar också framhållas, att det inte är endast illojala medborgare som underlåter att deklarera. Det finns personer som inte deklarerar därför att de *med rätta* anser sig inte vara deklarationsskyldiga. Vidare finns det de som felaktigt tror sig inte vara deklarationsskyldiga. De kan ha tämligen ursäktligt missuppfattat reglerna om deklarationsplikt. Slutligen förekommer det att deklarationer saknas därför att de kommit på avvägar hos posten eller hos skattemyndigheterna. För att stötande taxeringsresultat och avgiftssanktioner skall kunna undvikas är det därför viktigt att taxeringsnämnden verkligen utfärdar anmaning när deklaration ej inkommit. Till det anförda kommer, som jag redan framhållit,

att bevislig anmaning alltjämt är en förutsättning för påförande av dubbel förseningsavgift.

Ett annat problem som taxeringsnämnderna numera ställs inför rör frågan, om den handling den skattskyldige ingivit till nämnden kan uppfattas som en självdeklaration eller inte. Det förekommer att skattskyldiga ger in deklarationshandlingar som inte är undertecknade eller där föreskriven försäkran på heder och samvete överstrukits. Vidare kan det förekomma att den skattskyldige till myndigheterna återsänder den utsända förtryckta deklarationsblanketten i annan avsikt än att handlingen skall tjäna till ledning vid taxering. Jag har sett ett fall vari den skattskyldige återsände deklarationsblanketten i undertecknat skick men utan annat innehåll än en begäran om anstånd med att avlämna deklaration på grund av sjukdom. En annan skattskyldig undertecknade deklarationen och upplyste endast att han ville ha återbäring av överskjutande skatt för tidigare år.

Taxeringsnämnderna ställs här inför svåra problem: Har behörig deklaration avlämnats? Är den avlämnade handlingen i så väsentliga hänseenden bristfällig att ny på behörigt sätt upprättad självdeklaration enligt 36 § andra stycket TF bör infordras? Eller skall den skattskyldige endast anmanas att komplettera sin redan ingivna självdeklaration? Taxeringsnämndens bedömning läggs således till grund för olika åtgärder, såsom anmaning att avge deklaration, anmaning att komplettera deklaration med underskrift etc. I dessa fall sker sedan ofta skönstaxering. Taxeringsnämndens åtgärder återverkar på lokala skattemyndighetens behandling av avgiftsfrågan. Låt mig peka på ett problem som därvid kan uppkomma. Har taxeringsnämnden ansett den ingivna handlingen vara en deklaration och med avvikelse därifrån beslutat om skönstaxering, påförs skattetillägg enligt 116 a § andra stycket TF. Om däremot taxeringsnämnden ansett en inkommen handling inte böra betraktas såsom en deklaration kommer ju skönstaxering, om sådan åsätts, att ske i avsaknad av deklaration. Skattetillägg påförs då enligt tredje stycket av samma paragraf. I det sistnämnda fallet skall skattetillägget, om deklaration sedermera inkommer inom viss tid, ex officio undanröjas eller nedsättas; något motsvarande gäller däremot inte för det förra fallet.

Jag vill vidare beröra några tillämpningsproblem som hänger samman med reglerna om undanröjande eller nedsättning av skattetillägg som påförts efter skönstaxering på grund av utebliven deklaration. Den numera i 116 a § fjärde stycket TF upptagna bestämmelsen härom innebar ursprungligen endast att länsskatterätten efter anmälan av taxeringsintendenten skulle undanröja påfört skattetillägg om deklaration ingavs inom två månader efter det den skattskyldige fått del av beslutet om skattetillägg dock senast innan skatterätten avgjort besvär över beslutet eller taxeringen. Det visade sig snart att en del skattskyldiga inte ingav deklaration förrän efter tvåmånadersfristens utgång. För att mildra ef-

fekten av sanktionerna tillades då en regel om nedsättning av skattetillägg som innebär i huvudsak, att det påförda skattetillägget skall nedsättas till 10 % av eljest utgående skattetillägg och högst till 10 000 kr. om den skattskyldige inger sin deklaration efter tvåmånadersfristen men före utgången av året eftet det då skattetillägget beslutats. Även i dessa fall har taxeringsintendenten skyldighet att anmäla förhållandet till länsskatterätten (SFS 1973: 367).

Bestämmelserna ger ett starkt incitament till den skattskyldige att inge sin deklaration för att undgå skattetillägg eller få det reducerat. Intill dess skattetillägget undanröjts upptas det emellertid på debetsedel å slutlig skatt och kan indrivas i samma former som skatt. Efter ansökan kan visserligen anstånd erhållas med inbetalningen. Behandlingen av sådana ansökningar drar dock stundom ut på tiden och det kan inträffa att avgiften härunder blir restförd. Det vore därför önskvärt om för sent inkomna deklarationer och därtill anknytande ärenden om skattetillägg blev behandlade med förtur. Tyvärr tar det i praktiken kanske lång tid innan saken tas upp i länsskatterätten. Även andra komplikationer inträffar stundom.

De deklarationer som det här är fråga om kan inges till olika organ såsom taxeringsnämnd, lokal skattemyndighet, länsskatterätt eller taxeringsenhet hos länsstyrelse. Det händer att deklarationen kommer in till lokal skattemyndighet redan innan taxeringsnämnden beslutat om skönstaxering eller i allt fall långt före taxeringsperiodens avslutande men att deklarationen likväl av någon anledning antingen alls inte överlämnas till taxeringsnämnden eller också kommer taxeringsnämnden tillhanda för sent. Taxeringsnämnden har alltså beslutat om skönstaxering utan att ha tillgång till den avgivna deklarationen. Jag har sett flera fall där deklarationen sedermera utan vidare åtgärd sorterats in i skönstaxeringsomslaget. Om lokala skattemyndigheten därefter påför skattetillägg och underlåter att överlämna deklarationen till taxeringsintendenten, står skattetillägget kvar. Samma situation kan uppkomma när deklarationen kommer in efter taxeringsperiodens avslutande men före den tidpunkt då lokal skattemyndighet fattat beslut om skattetillägg. Någon gång har jag sett att lokal skattemyndighet i denna situation underlåtit att påföra skattetillägg trots att så bort ske enligt författningsrummets ordalydelse. Beslutet kan likväl bli materiellt sett tilltalande.

Deklaration som inkommer efter det skattetilläggsbeslut meddelats kan tänkas utvisa samma inkomster som enligt skönstaxeringen. Vanligen är dock den redovisade inkomsten lägre eller högre. Oavsett hur därmed förhåller sig *skall* reglerna om undanröjande eller nedsättning av skattetillägg tillämpas, dock givetvis med iakttagande av reglerna om tidsfrister. Om deklarationen efter granskning visar sig ha innehållit för låga inkomster kan ibland skattetillägg ånyo komma i fråga enligt bestämmelserna i 116 a § första eller andra stycket TF. Taxeringsnämnd

eller lokal skattemyndighet måste därför i samtliga fall tillse att dessa deklarationer överlämnas till länsstyrelsen för åtgärd.

Oavsett om deklarationerna vid ankomsten till länsstyrelsen diarieförs som besvär eller ej måste taxeringsintendenten få del av dem. Det ankommer på honom att tillse att anmälningsskyldigheten till länsskatterätten fullgörs. Jag befarar att så inte alltid sker. Jag har i allt fall sett ett exempel härpå.

I detta fall hade den skattskyldige efter åsatt skönstaxering ingivit sin deklaration före tvåmånadersfristens utgång. Skattetillägg om drygt 3 500 kr. hade påförts. Taxeringsintendenten anförde hos länsskatterätten, att deklarationen borde läggas till grund för taxering med vissa ändringar. Han yttrade sig inte i skattetilläggsfrågan. Länsskatterätten tillsåg ej heller att denna fråga togs upp till granskning utan tog endast ställning till taxeringsfrågan i sitt beslut. Sedan den skattskyldige fått del av den omdebitering som skett i anledning av beslutet, begärde denne att skattetillägget skulle undanröjas. Länsskatterätten tog upp saken ånyo och undanröjde skattetillägget efter tillstyrkan från taxeringsintendenten.

Ett annat problem som jag nyligen uppmärksammat är frågan, *när* taxeringsintendenten skall göra anmälan till länsskatterätten för undanröjande eller nedsättning av skattetillägg.

Två synsätt är här möjliga.

Det första — som också är det enda jag sett tillämpat i praktiken — är att taxeringsintendenten, sedan utredning skett, tar ställning i ett sammanhang både i taxeringsfrågan och i skattetilläggsfrågan. I ärendet kan då ha företagits taxeringsrevision. Det kan därför gå lång tid, kanske ett eller två år, innan taxeringsintendenten anmäler ärendet hos länsskatterätten. Rätten prövar sedan båda frågorna samtidigt. I samband därmed kan skattetillägg påföras på annan grund än den tidigare tillämpade. Därefter sker vederbörliga omdebiteringsåtgärder.

Bortsett från det dröjsmål som denna ordning regelmässigt medför, finns också den risken att taxeringsintendenten glömmer bort att anmäla att skattetillägget skall ändras om hans granskning inte föranlett honom att yrka ändring av taxeringen och om ärendet inte diarieförts som besvär hos länsskatterätten.

Det andra synsättet innebär, att taxeringsintendenten *omgående* anmäler till länsskatterätten de fall i vilka skattetillägg skall undanröjas eller nedsättas, varefter länsskatterätten genast beslutar i skattetilläggsfrågan. Därefter kan taxeringsintendenten ta upp deklarationen till granskning och länsskatterätten i förekommande fall besluta om taxeringen och sådant eventuellt skattetillägg som den ingivna deklarationen kan föranleda.

Frågan om vilken uppfattning som är den riktiga har av mig upptagits till prövning i särskilt ärende som ej avslutats. Jag går därför nu ej

närmare in på problemet. Dock vill jag nämna att en omedelbar prövning i länsskatterätten av skattetilläggsfrågan medför vissa komplikationer när skattetillägget ej skall undanröjas utan endast reduceras. Av 116 i § TF torde nämligen följa, att om taxeringen sedermera nedsättes, skattetillägget skall beräknas med ledning härav.

Förseningsavgiften

Bestämmelserna om förseningsavgift i 116 c § TF framstår som ett smidigt instrument för att tvinga de skattskyldiga att i rätt tid avlämna självdeklaration. Sanktionen får anses beloppsmässigt väl avvägd och tämligen enkel att tillämpa.

Det är av betydande vikt för skattemyndigheterna att allmänheten i rätt tid avlämnar självdeklaration. Den för övervägande antalet deklaranter fastställda deklarationstidpunkten, den 15 februari, är väl inarbetad i det allmänna medvetandet och iakttages i stor utsträckning. Sådana rörelseidkare som inte är skyldiga att föra räkenskaper enligt bokföringslagen har dock i stor utsträckning avlämnat sina deklarationer efter den 15 februari eller således för sent. De lokala skattemyndigheterna har i dessa fall genomgående tillämpat en generös praxis i det att de skattskyldiga ofta endast informerats om den för dem gällande rätta deklarationstidpunkten. Innebörden av 1929 års bokföringslag är inte alltid lätt att bedöma vare sig för rörelseidkarna eller för myndigheterna.

Som exempel kan nämnas ett fall, vari lokal skattemyndighet fann att en läkare, som tillsammans med annan bedrev sjukvårdsverksamhet i handelsbolagsform, ej var bokföringsskyldig och således rätteligen borde ha avlämnat deklaration senast den 15 februari. Myndigheten befriade dock läkaren från förseningsavgift vid 1973 års taxering. Myndighetens ståndpunkt var dock felaktig, ty bolag som införts i handelsregister är skyldigt att föra räkenskaper. Delägare har utan vidare rätt till anstånd med avlämnande av självdeklaration till den 31 mars (1 § bokföringslagen och 34 § 1 mom. TF) förutsatt att räkenskapsåret gått till ända efter den 31 oktober föregående år.

Hos allmänheten torde införandet av bestämmelserna om förseningsavgift ha medfört en i och för sig förståelig oro för vad som händer om en i rätt tid avgiven deklaration kommer bort hos myndigheterna. Skall förseningsavgift då utan vidare påföras? Det förekommer också att deklarationer kommer bort under postbefordran eller hos skattemyndigheterna. Vidare förekommer det, såsom jag sett, att deklaration som avlämnats i rätt tid likväl inkomststämplas såsom för sent inkommen. Det har varit i fall där handlingen sänds från en myndighet, som i och för sig var behörig att mottaga deklarationen, till den myndighet som skulle behandla deklarationen. I alla dessa fall uppkommer fråga om förseningsavgift skall påföras eller inte. Om den skattskyldige lämnar uppgifter som gör sannolikt att deklarationen lämnats i rätt tid, bör förseningsavgift ej påföras. Enligt min mening får alltför stora beviskrav därvid ej

uppställas. De lokala skattemyndigheterna tycks också bedöma dylika fall välvilligt.

Även när deklaration ingivits efter den ordinarie deklarationstidpunkten låter myndigheterna med stöd av riksskatteverkets föreskrifter bli att påföra förseningsavgift, om försummelsen endast avsett en kortare tid. Denna praxis synes mig även i fortsättningen böra tillämpas för att de skattskyldiga inte skall drabbas av påföljd för de smärre förseningar som oregelbundenheter i postgången och andra tillfälliga hinder kan medföra.

I de hittills berörda situationerna är det i det praktiska arbetet sällan av större betydelse att exakt fastställa när deklarationen inkommit till behörig myndighet. Frågan om inkomsttiden får en helt annan betydelse när den skattskyldige begärt och fått anstånd med att avlämna självdeklaration eller när deklaration ingivits efter anmaning. I dylika fall skall nämligen enligt riksskatteverkets föreskrifter en eller annan dags försening inte föranleda att förseningsavgift (resp. i anmaningsfall dubbel förseningsavgift) eftergives. — Denna tämligen stränga praxis skulle i och för sig kunna diskuteras. Jag tar dock ej upp saken här. — Det blir ur likformighetssynpunkt betydelsefullt att myndigheterna tillämpar sanktionen riktigt. Härvidlag brister det emellertid ibland.

Det förekommer således att för sent avlämnade självdeklarationer, även om de försetts med datumstämpling, likväl aldrig blir markerade för behandling i fråga om förseningsavgift. Uppgiften att uttagsmarkera dessa deklarationer ankommer på taxeringsassistent eller lokal skattemyndighet. Åtgärden skall vidtas före taxeringsregistreringen. Vidare skall lokal skattemyndighet efter taxeringsregistreringen granska hela taxeringsmaterialet för att tillse att ärenden om förseningsavgift, liksom för övrigt även skattetilläggsfallen, verkligen blir upptagna till prövning. Jag har kunnat se brister i dessa kontrollåtgärder hos flera myndigheter. Dessa medför direkt olikformighet i behandlingen av de skattskyldiga, vilket är otillfredsställande.

Vidare förekommer att myndigheterna, då de bedömer den ibland svåra frågan, när en deklaration rätteligen kan anses vara inkommen, inte beaktar bestämmelsen i 7 § förvaltningslagen som ger regler härom. Vid inspektion i januari 1974 av lokala skattemyndigheten i Gävle fögderi gjorde jag vissa uttalanden om tillämpningen av denna bestämmelse. Jag hänvisar till mina uttalanden — — —.[1]

I den mån den skattskyldige begärt och erhållit anstånd med att avlämna självdeklaration påförs ingen förseningsavgift om deklarationen avlämnas före anståndstidens utgång. Det är då av vikt för de skattskyldiga att anståndsfristens slut bestäms till en lämplig tidpunkt. Jag hänvisar härvid till ett tidigare uttalande återgivet i JO:s ämbetsberättelse år 1974 s. 480.

[1] Se här ovan s. 308.

I sådana fall då deklaration först efter anmaning ingivits till myndigheten kan det vara svårt att rätt bestämma när anmaningsfristen löpt ut. Härvid bör enligt min mening lagen om beräkning av lagstadgad tid anses analogt tillämplig. Vidare har jag funnit delgivningsdagen på grund av det uttryckssätt som används i föreläggandena icke böra inräknas i tidsfristen, jfr. JO:s ämbetsberättelse år 1974 s. 479.

Det nu anförda räcker för att belysa det förhållandet att de lokala skattemyndigheterna vid handhavandet av förseningsavgiften även ställts inför en rad rättstillämpningsproblem av mera allmän karaktär som de tidigare sällan kommit i beröring med.

Bortsett från de nu berörda problemen synes reglerna om förseningsavgift i huvudsak inte ha berett svårigheter. På två punkter har jag dock flera gånger kunnat konstatera brister i tillämpningen.

Enkel förseningsavgift påförs i princip med en procent av den skattskyldiges beskattningsbara inkomst. Om denna inkomst är lägre än 10 000 kr. påförs ingen avgift om fråga ej samtidigt är om skattetillägg. I 116 h § andra stycket TF stadgas nämligen att avgift, som ej uppgår till 100 kr., ej skall påföras. Dubbel förseningsavgift beräknas emellertid enligt 116 c § andra stycket TF till två procent av nämnda inkomst, dock lägst till 100 kr. Detta innebär givetvis att *dubbel* förseningsavgift i förekommande fall skall påföras även om den skattskyldiges beskattningsbara inkomst *understiger* 10 000 kr. Det är inte ovanligt att detta förhållande förbises av lokal skattemyndighet och att man således underlåter att påföra dubbel förseningsavgift trots att så rätteligen skolat ske.

I 116 c § tredje stycket TF stadgas.

> Har skattskyldig inom föreskriven tid avlämnat deklarationshandling, som ej är behörigen undertecknad, utgår förseningsavgift endast om handlingen icke fullständigas med underskrift inom tid som föreskrives i anmaning. I sådant fall beräknas avgiften enligt andra stycket (dvs. dubbel förseningsavgift).

Av denna bestämmelse framgår att *ingen* förseningsavgift skall påföras för den försummelse som utgörs av att den skattskyldige *i rätt tid* avlämnar en icke undertecknad självdeklaration. Förseningsavgift skall i sådant fall självfallet inte heller påföras om den skattskyldige efter anmaning och före anmaningsfristens utgång undertecknar deklarationshandlingen. Förseningsavgift och därvid dubbel sådan avgift påförs däremot, om deklarationshandlingen efter anmaning därom inte fullständigas med underskrift före anmaningsfristens utgång. I förarbetena klargörs ytterligare innebörden av denna bestämmelse, se prop. 1971: 10 s. 271.

Jag har likväl haft ärenden där det från skattemyndigheternas sida

hävdats att *enkel* förseningsavgift skulle påföras skattskyldiga som i rätt tid avlämnat en icke undertecknad deklarationshandling. Ståndpunkten är felaktig.

Befrielsegrunderna

Lagstiftaren har varit väl medveten om att det kan vara stötande att påföra skattetillägg eller förseningsavgift i alla de fall i vilka de objektiva kriterierna för avgiftssanktion föreligger. Enligt 116 d § TF får skattetillägg därför helt eftergivas *dels* när den skattskyldiges förfarande kan anses ursäktligt med hänsyn till den skattskyldiges ålder, sjukdom, bristande erfarenhet eller den oriktiga uppgiftens särskilda beskaffenhet eller därmed jämförlig omständighet *och dels* då fråga är om ringa belopp.

I propositionen (1971: 10 s. 272) underströk departementschefen att befrielsegrunderna borde kunna tillämpas generöst, särskilt i samband med att avgiftssystemet introducerades men även därefter då det första gången kom i fråga för en skattskyldig. Skatteutskottet menade för sin del i betänkandet 1971: 16 s. 59, att de svårigheter som den nya lagstiftningen kunde medföra i regel skulle komma att begränsa sig till tillämpningen av grunderna för befrielse från skattetillägg. Utskottet anförde.

> Även om befrielsegrunderna i författningstexten preciserats så långt det är möjligt kan det givetvis föreligga risk för att de lokala skattemyndigheterna ger ordalydelsen i de aktuella författningsrummen en tolkning som kan variera även i sinsemellan tämligen likartade fall. En sådan risk har förutsetts i propositionen, och det föreslås därför att det skall ankomma på riksskatteverket att meddela närmare anvisningar för tillämpning av befrielsegrunderna. Utskottet anser det från rättssäkerhetssynpunkt angeläget att dessa anvisningar görs så detaljerade och informativa, att befrielsegrunderna kan tillämpas så enhetligt och rättvist som möjligt.

Utskottet menade vidare, a. a. s. 63, att ett oriktigt meddelande, som berodde på en ursäktlig obekantskap med eller missuppfattning av en författningsbestämmelse inte borde medföra skattetillägg samt att avfattningen av bestämmelserna, uttalandena i propositionen och de kommande anvisningarna rörande befrielsegrunderna innebar garantier för att man i den praktiska tillämpningen av dessa grunder skulle komma att ta skälig hänsyn till vad som rimligen kunde begäras av den skattskyldige i fråga om noggrannhet och förmåga att tillgodogöra sig skattereglerna.

Riksskatteverket har också meddelat föreskrifter om tillämpningen av befrielsegrunderna. Dessa innefattar dock endast tämligen generella regler efter vilka prövningen skall ske. Jag har erfarit, att man inom riksskatteverket i allmänhet velat vara ganska försiktig med att meddela anvisningar till skattemyndigheternas ledning då man vill vara säker på att verkets uttalanden kommer att stå sig vid skattedomstolarnas prövning.

Att i praktiken reglera alla de fall som kan uppkomma är förvisso ogörligt. Föreskrifter måste därför bli allmänt hållna. De kan inte täcka alla situationer och blir lätt litet stela i sin kategoriindelning. Därav följer också att de inte alltid bör tillämpas helt efter bokstaven. Tyvärr har de lokala skattemyndigheterna visat en tendens att följa föreskrifterna till punkt och pricka även när resultatet blivit materiellt otillfredsställande. Den mjuka tillämpning som förutsatts skola iakttagas har ofta alls icke förekommit.

Jag skall i det följande belysa det sagda med exempel och söka ange några orsaker därtill.

Enligt vad departementschefen uttalade i propositionen (1971: 10 s. 272) behöver lokal skattemyndighet i princip inte självmant undersöka om befrielsegrund föreligger. Utredning i denna del bör i stället förebringas av den skattskyldige. Systemet medför tyvärr en risk för att skattetillägg påföres i vissa fall där starka skäl för befrielse i själva verket föreligger men där den skattskyldige inte har förstånd eller förmåga att åberopa dem. Den som inte kan tillvarataga sin rätt kan alltså komma att bli hårt drabbad.

Många av dessa skattskyldiga undgår naturligtvis ändå avgiftssanktion. Redan av handlingarna i ärendet kan lokala skattemyndigheten ofta se att förutsättning för befrielse uppenbarligen är för handen. Det gäller t. ex. beträffande ålderspensionärer utan sidoinkomst, förstagångsdeklaranter och utlänningar som vistats kort tid i landet. I dessa fall kan myndigheten ofta befria från avgift utan skriftväxling. Någon egentlig utredning behöver ej göras.

Departementschefen har vidare framhållit att regeln, att lokal skattemyndighet inte skall behöva ex officio undersöka om befrielsegrund föreligger, ej bör vara undantagslös. Sådan undersökning är enligt departementschefen motiverad t. ex. när den skattskyldige har hög ålder, vilket framgår direkt av deklarationen eller taxeringsavin; vidare innehåller deklarationen ofta även upplysning om att den skattskyldige lider av långvarig sjukdom (prop. 1971: 10 s. 272).

Departementschefen gav alltså *exempel* på fall där lokala skattemyndigheten självmant bör undersöka saken innan beslut fattas. Dylik undersökning kan vara motiverad även i *andra* fall som kan antas vara ömmande.

Jag har dessvärre många gånger kunnat iakttaga, att de lokala skattemyndigheterna underlåtit att följa departementschefens rekommendation. Härtill har säkerligen tidsnöd och bristande personalresurser medverkat. En del av de fall jag påträffat har framstått som direkt stötande för rättsmedvetandet.

Ett sådant fall rörde en utländsk medborgare som vistats några år i landet. Han hade uppenbarligen dåliga kunskaper i svenska språket och hade alkoholbesvär för vilka han undergick vård på anstalt. Han hade i

sin deklaration underlåtit att uppgiva bl. a. starthjälp från länsarbetsnämnden. Skattetillägg påfördes honom härför utan närmare utredning, jfr. JO:s ämbetsberättelse år 1974 s. 478. Beslutet blev senare undanröjt av länsskatterätten.

De fall, som enligt min mening framstått som mest anmärkningsvärda, är dock de där lokal skattemyndighet, trots att det av handlingarna framgick att den skattskyldige var ålderstigen eller sjuk, likväl utan utredning påfört skattetillägg när den skattskyldige ej avhörts. Det kan visserligen hävdas att t. ex. läkarsekretessen ibland kan lägga hinder i vägen för myndighetens undersökning. En muntlig kontakt med den berörde eller anhörig till denne eller en förfrågan hos försäkringskassa, socialbyrå e. d. skulle likväl i många fall klart kunna visa att befrielse från skattetillägg borde ske.

Enligt de föreskrifter som riksskatteverket meddelat för 1974 års taxering borde utelämnande av folkpension inte föranleda att skattetillägg påfördes. Skattetillägg har tidigare i många fall påförts i dylika situationer. Ofta har besluten då framstått som väl hårda. Riksskatteverkets föreskrifter kan därför hälsas med tillfredsställelse.

Vad gäller skattskyldiga pensionärer som lämnat oriktig uppgift om inkomst vid sidan av pensionen har riksskatteverket förordat att skattetillägg skall påföras endast om uppgiften hänför sig till en mera betydande sidoinkomst. De lokala skattemyndigheternas tillämpning har vanligen, men ej alltid, överensstämt med riksskatteverkets föreskrifter. När skattetillägg i dessa fall påförts har myndigheterna regelmässigt inte företagit egen utredning om den skattskyldiges förhållanden, även om denne uppnått hög ålder, såsom 75 år eller däröver. Jag har sålunda sett fall, där mer än 80-åriga skattskyldiga påförts skattetillägg utan närmare undersökning. Detta måste anses otillfredsställande särskilt som en sådan undersökning kan tänkas visa att den skattskyldiges sidoinkomster inte längre härrör från någon aktivt bedriven ekonomisk verksamhet utan har andra förklaringar. Riksskatteverket har på mitt initiativ numera beslutat att i sina föreskrifter rörande skattetillägg och förseningsavgift vid 1975 års taxering intaga ett uttryckligt påpekande om att utredning om möjligt bör göras ex officio innan avgift påföres i de fall pensionären haft en betydande sidoinkomst.

Det förekommer också att skattskyldiga pensionärer *underlåter* att avlämna självdeklaration. De åsätts då skönstaxering. Skattetillägg har härvid ofta påförts även om inkomsten helt eller till huvudsaklig del bestått av pensionsförmåner. I dylika fall kan skattetillägg få ytterst hårda verkningar eftersom pensionärerna ofta inte kan vidtaga åtgärder för tillvaratagande av sin rätt. Här är det därför enligt min mening särskilt viktigt att lokal skattemyndighet gör den av departementschefen anbefallda utredningen om den skattskyldiges förhållanden och på något sätt söker hjälpa den skattskyldige så att han kan ge in sin deklaration. An-

nars kan resultatet bli att en skattskyldig, som i själva verket är svårt sjuk, oåterkalleligen drabbas av avgiftssanktion. Jag vill också framhålla, att det förhållandet att skattetillägg i dessa fall påförs enligt 116 a § tredje stycket TF inte innebär att det skulle vara uteslutet att efterge avgiften enligt bestämmelserna i 116 d § TF.

En annan grupp skattskyldiga är förtidspensionärerna. Förutsättningen för att erhålla förtidspension är enligt 7 kap. 1 § lagen om allmän försäkring att den försäkrades arbetsförmåga på grund av *sjukdom* eller annan nedsättning av den fysiska eller psykiska prestationsförmågan är nedsatt med minst hälften och att nedsättningen kan anses varaktig. I många fall beror förtidspensionering på psykiska sjukdomstillstånd som uppträtt ibland redan i unga år. Förtidspensionering kan ske till hälften och då förenas med yrkesarbete.

Redan därav att befrielsegrunden sjukdom införts och av vad som anförts i förarbetena därom framgår att det uppenbarligen aldrig varit lagstiftarens avsikt att skattetillägg skulle drabba skattskyldiga som lider av allvarliga psykiska defekter eller andra svåra handikapp. Så har likväl i betydande utsträckning blivit fallet.

Att den skattskyldige är förtidspensionär bör framgå av de till deklarationen hörande handlingarna. På taxeringsavin finns nämligen antecknat dels den skattskyldiges ålder och dels att han tillhör kategorin folkpensionärer. I dylika fall föreligger således anledning för lokal skattemyndighet att självmant undersöka om den skattskyldiges förhållanden är sådana att befrielse från avgift bör ske. Vanligen har likväl dylik undersökning inte gjorts. De skattskyldiga inom denna kategori har sällan själva yttrat sig i skattetilläggsärendet.

I ett ärende var omständigheterna följande. Den skattskyldige var född 1914. I sin deklaration uppgav han såsom enda inkomst allmän pension med 6 688 kr. Pensionen uppgick i själva verket till 11 859 kr., vilket föranledde ändring hos taxeringsnämnden. Lokala skattemyndigheten påförde skattetillägg utan egen närmare utredning *trots* att den skattskyldige i ärendet styrkte att han, efter en sjukskrivningsperiod om 556 dagar, under bl. a. beskattningsåret i fråga haft helt sjukbidrag motsvarande folkpension och tilläggspension. Sedan jag påtalat saken, undanröjde länsskatterätten skattetillägget efter besvär av taxeringsintendenten.

Jag har också sett fall där helt unga förtidspensionärer påförts skattetillägg utan närmare utredning från lokal skattemyndighets sida. I ett ärende hade den skattskyldige, född år 1949, korrekt redovisat sina löneintäkter i deklarationen men underlåtit att uppge pensionen. Skattetillägg påfördes. Jag inhämtade sedermera från försäkringskassan bl. a., att den skattskyldige förtidspensionerts på grund av psykisk efterblivenhet och uppbar reducerad förtidspension samtidigt som han arbetade i ett bageri. Även i detta fall blev skattetillägget undanröjt sedan jag påtalat saken.

Riksskatteverket har numera, på mitt initiativ, beslutat att förtidspensionärerna från och med 1975 års taxering skall oavsett ålder — och ej som tidigare endast om de är över 60 år — behandlas på samma sätt som ålderspensionärer, dvs. i huvudsak så att generell befrielse medges utan skriftväxling och särskild prövning om de ej haft betydande sidoinkomst.

Befrielsegrunden bristande erfarenhet skall enligt förarbetena tillämpas så att hänsyn tas till den skattskyldiges särskilda subjektiva förhållanden. Enligt riksskatteverkets föreskrifter kan befrielse medges förstagångsdeklaranter, skattskyldiga som i mogen ålder efter lång tids bortovaro trätt in i förvärvslivet, skattskyldiga som tidigare endast haft inkomst av tjänst och under beskattningsåret erhållit ny förvärvskälla såsom jordbruksfastighet eller rörelse samt utlänning som vistats kort tid i landet, varvid som kort tid räknas en period av två år.

Denna befrielsegrund kan ofta åberopas utan större tillämpningssvårigheter. När fråga är om utelämnade eller till ej fulla beloppet redovisade vanliga löneintäkter och felaktiga vanliga typer av avdrag för kostnader som den skattskyldige faktiskt inte haft, bör befrielsegrunden inte heller enligt min mening normalt tillämpas generösare än riksskatteverket rekommenderat. Jag har dock sett en hel del fall där skattskyldiga ungdomar, vars anhöriga tidigare år upprättat den unges deklaration, sedan själva försökt deklarera med bristfälligt eller felaktigt resultat som följd. Innehåller deklarationen då oriktig uppgift påförs regelmässigt skattetillägg. Även om dessa skattskyldiga inte kan anses vara förstagångsdeklaranter i strikt bemärkelse, synes mig denna tillämpning ibland väl hård. En eftergift av skattetillägget efter skriftväxling i saken skulle säkert många gånger vara en lika effektiv åtgärd. Orsaken till den oriktiga uppgiften kan här, liksom i andra fall, ofta vara att den skattskyldige underlåtit att föra egna anteckningar om deklarationsunderlaget enligt 20 § TF och i stället förlitat sig på arbetsgivarens kontrolluppgifter, vilka kan ha förkommit, ha varit felaktiga eller ha missuppfattats av den skattskyldige.

Det förekommer ibland att arbetsgivarnas information till de skattskyldiga om löneförhållandena är bristfällig, liksom att avlämnade kontrolluppgifter är felaktiga. Vidare är det inte ovanligt att den skattskyldiges anställningsförhållanden varit sådana att arbetsgivaren enligt sina lönerutiner utsänt *flera* kontrolluppgifter till en och samma arbetstagare. Särskilt bland kommunala arbetsgivare har sådant ofta hänt. Kontrolluppgifterna kan då te sig förvirrande för den enskilde t. ex. när den ena uppgiften avser hela året och den andra viss del av året. Visserligen synes många lokala skattemyndigheter med tillämpning av riksskatteverkets föreskrifter befria från skattetillägg när den utelämnade inkomsten enligt den ena av kontrolluppgifterna avsett ett ganska obetydligt belopp. Likväl får skattetilläggssanktionen här ibland hårda effekter.

En grupp som visat sig ofta bli drabbade av skattetillägg är kommunalt anställda dagbarnvårdare. Dessa uppbär förutom skattepliktig lön särskild skattefri kostnadsersättning för kosthåll och slitage. Det är inte ovanligt att inkomsten i deklarationen redovisas så, att löneintäkten upptas som inkomst och avdrag yrkas för faktiska kostnader för vården utan att den skattskyldige upplyser att skattefri kostnadsersättning utgått. Taxeringsnämnden vägrar då avdraget och skattetillägg påförs. Med hänsyn till att det här vanligen rör sig om skattskyldiga som är hemmafruar med sporadisk kontakt med yrkeslivet och då informationen till dessa anställda från kommunernas sida ofta varit otillräcklig borde enligt min mening myndigheternas tillämpning vara mildare än som blivit fallet.

Även skogsarbetarna påförs ofta skattetillägg. Många av dem har svårt att korrekt redovisa uppburna kostnadsersättningar, särskilt motorsågsersättning. De underlåter ibland att uppge ersättningen såsom intäkt och yrkar likväl avdrag för kostnader för hållande av motorsåg eller yrkar avdrag både för faktiska motorsågskostnader och med belopp motsvarande ersättningen. Det har vid mina undersökningar visat sig, att löneredovisningen och kontrolluppgifterna i vissa avseenden varit otillfredsställande. Medan motorsågsersättningen i lönespecifikationen, med hänsyn till reglerna om avdrag för preliminär skatt, rubricerats såsom en "ej skattepliktig intäkt" har den utan närmare förklaringar upptagits på kontrolluppgiften såsom en kostnadsersättning. På kontrolluppgiften specificeras emellertid inte de olika poster av kostnadsersättningar som kan förekomma utan dessa redovisas i en enda summa. Risken att den skattskyldige, som säkert ofta inte fört egna anteckningar, förvirras härav är uppenbar. Resultatet blir ibland en oriktig deklaration och skattetillägg.

Jag har vidare kunnat se att när ett företags lönerutiner är lämpligt utformade så blir också deklarationerna oftare korrekta.

Andra kategorier av skattskyldiga som ofta utsatts för skattetillägg är de kvinnor som genom kryssmarkering på deklarationens fjärde sida lämnat felaktiga uppgifter om sina barns ålder den 1 november under beskattningsåret eller i frågan om barnet varit hemmavarande eller ej. Detta innefattar då samtidigt ett oriktigt yrkande om förvärvsavdrag. Även om de inte utfört förvärvsavdraget beloppsmässigt i deklarationen, påförs regelmässigt skattetillägg. Den skattskyldiga förklarar ofta sin försummelse med att hon följt tidigare års deklaration. Ibland kan kvinnan också ha tolkat det skatterättsliga rekvisitet hemmavarande barn felaktigt ehuru i och för sig logiskt riktigt, såsom då en här i landet bosatt utländsk kvinna rubricerat sitt i hemlandet bosatta barn såsom hemmavarande. Ett annat fall är det där en kvinna, 21 år gammal och grekisk invandrare, påfördes skattetillägg sedan hon i sin språkligt sett tämligen bristfälliga deklaration oriktigt uppgivit att hon den 1 november 1972 haft hemmavarande barn under 16 år. Barnet var fött den 2 november samma år.

Låt mig nämna ytterligare ett fall där skattetillägg påförts trots att den skattskyldiges försummelse varit ganska ursäktlig.

En skattskyldig kvinna hade i sin deklaration korrekt uppgivit löneintäkter och allmän pension. Hon uppgav emellertid pension från Kommunernas Pensionsanstalt med ett 1 187 kr. för lågt belopp. Taxeringsnämnden tillade beloppet. Hos lokala skattemyndigheten anförde den skattskyldige bl. a. följande. I december 1971 blev hon änka. Hennes man hade tidigare hjälpt henne att deklarera. Hon var därför inte så erfaren. Pensionen från pensionsanstalten var änkepension efter mannen. I februari 1973 hade hon bytt bostad, varvid en kontrolluppgift från pensionsanstalten förkommit. Hon hade då deklarerat efter bästa förstånd på det viset att hon multiplicerat månadsinkomsten med 12. Emellertid ville olyckan att hon uppburit 13 månaders pension år 1972 i det att hon i januari fått mottaga pension även för december 1971. Hon menade att skattetillägget borde efterges. — Så skedde ej utan skattetillägg påfördes. Vad hon anfört ansågs inte föranleda annat bedömande. Sedan den skattskyldige utan framgång besvärat sig i länsskatterätten, är saken nu föremål för kammarrättens prövning.

På en punkt synes mig böra övervägas om inte riksskatteverkets föreskrifter bör kompletteras. Jag syftar här på de skattskyldiga löntagare som under beskattningsåret för första gången redovisar inkomst av annan fastighet. Denna kategori nämns inte särskilt i nu gällande föreskrifter om befrielsegrunderna. Det kan för många nyblivna egnahemsägare, som inte tidigare ägt fastighet eller varit skuldsatta, vara svårt att på ett korrekt sätt tillämpa beskattningsreglerna. De möter bl. a. problem kring kontantprincipens rätta innebörd. Redovisningen av skuldräntorna kan vara komplicerad i samband med avlyftning av byggnadskreditiv och omläggning av lån e. d. Många gör fel i deklarationen och drar av skuldräntorna dubbelt både under inkomst av kapital och annan fastighet. För andra framstår rättsbegreppet tomträttsavgäld som svårbegripligt. Slutligen kan ändring av fastighetens taxeringsvärde vålla svårigheter för den skattskyldige. Låt mig belysa det här sagda med ett exempel.

En elektriker uppgav i sin deklaration år 1973 inkomst av schablontaxerad fastighet och yrkade avdrag för ränta å lån i fastigheten med 3 750 kr. Taxeringsnämnden vägrade avdraget, då utredning visat att beloppet erlagts först den 26 januari året efter beskattningsåret. I skattetilläggsärendet anförde den skattskyldige, att han tidigare inte deklarerat innehav av fastighet och att han satt av pengar under år 1972 för att betala räntan. Skattetillägg påfördes honom och debiterades med 1 119 kr. — Det kan nämnas, att det hos bankerna förekommer låneformer som innebär, att låntagaren månatligen avsätter belopp på ett sparkonto. Från detta konto sker senare avräkning för amortering på lånet jämte ränta. Även om den skattskyldige i detta fall missuppfattat kontantprincipen, framstår beslutet om skattetillägg som hårt. Sedan jag påtalat saken, anförde taxeringsintendenten besvär och länsskatterätten undanröjde skattetillägget.

Genom befrielsegrunden ursäktlighet på grund av uppgiftens särskilda beskaffenhet eller därmed jämförlig omständighet beaktas även omständigheter utanför den skattskyldiges subjektiva förhållanden. Departe-

mentschefen har ansett att besvärliga skatterättsliga frågor bör medföra en helt annan bedömning av ursäktligheten än exempelvis ett ej redovisat lönebelopp (prop. 1971: 10 s. 272). Riksskatteverkets föreskrifter är inte särskilt utförliga på denna punkt. Däri sägs dock bl. a., att en ursäktlig obekantskap med eller missuppfattning av en författningsbestämmelse inte bör medföra att tillägg påförs. I föreskrifterna har sålunda skatteutskottets inledningsvis berörda uttalande beaktats.

Jag vill nämna några situationer — utöver dem som jag berört i avsnittet "Skattetillägg på grund av oriktig uppgift" — där det kan diskuteras om inte den nu behandlade befrielsegrunden — kanske i kombination med grunden "bristande erfarenhet" — borde kunna tillämpas oftare än fallet varit i de lokala skattemyndigheternas praxis.

Redovisningen i inkomstdeklarationen av mervärdeskatt för personer, som inte är skattskyldiga enligt mervärdeskatteförordningen och sålunda i vissa fall skall deklarera mervärdeskatt som intäkt, brister ofta. Därvid påförs vanligen skattetillägg. Så skedde i följande fall.

Dödsboet efter en avliden jordbrukare uppgav i sin deklaration år 1973 en inkomst av skogsbruk. Därvid redovisades inte erhållen mervärdeskatt om 1 457 kr. såsom inkomst. Taxeringsnämnden upptog beloppet till beskattning. Dödsboet anförde i skattetilläggsärendet genom ombud följande. Mannen hade avlidit i november 1972. Hustrun blev ensam med fem barn, varav fyra minderåriga. Hon hade ingen erfarenhet av att deklarera. Hon hade i okunnighet glömt att lämna alla uppgifter. Skattetillägg påfördes dödsboet.

En hel del löntagare, som normalt endast har löneinkomster att redovisa och vars deklarationskunskaper därför många gånger är begränsade, ställs ibland inför nya ekonomiska och sociala situationer som kan göra det svårt för dem att lämna korrekta uppgifter i deklarationen. Detta leder då ofta till skattetillägg. Vanliga exempel härpå är felaktig eller underlåten redovisning av försäkringsersättningar av olika slag, starthjälp och andra bidrag för anpassning på arbetsmarknaden, ersättning på grund av statlig lönegaranti i arbetsgivarens konkurs samt avgångsvederlag i samband med uppsägning genom AFA, Arbetsmarknadens Försäkringsaktiebolag. Det är komplicerat för den enskilde att redovisa avgångsvederlaget även om han har tillgång till korrekta kontrolluppgifter. Jag har sett många skattetillägg i samband därmed. Problemet är härvid att en del av beloppet är skattepliktigt och en annan del är skattefritt. Ibland redovisas vederlaget direkt från försäkringsbolaget och ibland genom förmedling av arbetsgivaren eller fackförbund.

Vid 1975 års taxering skall flera förmåner som utgår enligt lagen om allmän försäkring, såsom sjukpenning, vårdbidrag m. m. samt vissa ersättningar vid arbetslöshet och arbetsmarknadsutbildning, för första gången deklareras såsom skattepliktig inkomst (prop. 1973: 49). Det kommer säkert att bli många skattskyldiga, bland dem åtskilliga i öm-

mande omständigheter, som inte förmår korrekt deklarera sina inkomster av dylikt slag. Jag vill uttala ett önskemål om en frikostig tillämpning av befrielsegrunderna så att inte skattetillägg påförs i onödan. Det bör övervägas om inte riksskatteverkets föreskrifter borde kompletteras i anledning av denna nya lagstiftning.

Slutligen kan befrielse från skattetillägg ske om det undandragna beloppet är ringa.

Enligt riksskatteverkets föreskrifter skall såsom ringa anses belopp som understiger 1 000 kr. vid inkomsttaxeringen och 20 000 kr. vid förmögenhetstaxeringen. I föreskrifterna kompletteras denna huvudregel med vissa ytterligare anvisningar.

Föreskrifterna om befrielse från skattetillägg på grund av ringa belopp bereder inte myndigheterna större svårigheter. Tillämpningen varierar dock så, att en del myndigheter tillämpar regeln generöst och befriar från skattetillägg även om det undandragna beloppet överstiger beloppsgränsen 1 000 kr. med upp till något hundratal kr. Andra myndigheter tillämpar däremot reglerna strikt efter bokstaven så att, om det undandragna beloppet är precis 1 000 kr. respektive 20 000 kr. vid förmögenhetstaxeringen, så påförs skattetillägg. Detta medför då att skönstaxeringar, vilka ju naturligen åsätts i jämna tusental kronor, ofta föranleder skattetillägg, även när skönstaxeringen motsvarar gränsvärdet för ringa belopp. Även starthjälp vid arbetsmarknadsutbildning uppgår ofta till precis 1 000 kr., varför skattetillägg ofta påförts när dylikt belopp inte redovisats i deklarationen. Jag vill för min del ifrågasätta om inte föreskrifterna hellre borde utformas så att gränsen för ringa belopp bestämdes till *högst* det jämna gränsvärde som valts.

Även ett annat problem uppkommer: Hur skall myndigheten förfara när flera oriktiga uppgifter lämnats i deklarationen, varvid de undandragna beloppen tagna vart och ett understiger men tillsammans överstiger gränsen för ringa belopp? Saken har inte berörts i förarbetena eller i riksskatteverkets föreskrifter. De undandragna beloppen kan tänkas vara följande. Ej uppgiven löneintäkt, 230 kr., ej uppgiven ränta å överskjutande skatt, 160 kr., felaktigt yrkat skuldränteavdrag för avbetalningstillägg, 710 kr., samt dolt yrkat avdrag för hemförsäkringspremie om 85 kr. Detta är en ganska vanlig situation som skall prövas i skattetilläggsärendena. Om exemplet kan sägas, att det här är fråga om en ganska försumlig deklarant som genom att påföras skattetillägg kanske skulle komma att i fortsättningen inse vikten av att avge en korrekt deklaration. Å andra sidan skulle skattetillägg rörande de båda beloppen 160 kr. och 85 kr. säkert för den skattskyldige framstå som utslag av kitslighet. Medräknas inte dessa båda belopp uppnås inte gränsen för ringa belopp, ty 230+710 = 940 kr. Dessutom är avbetalningstillägget av ganska speciell karaktär.

Det nu anförda illustrerar de tillämpningssvårigheter lokal skattemyn-

dighet kan ställas inför. Av vad jag sett varierar tillämpningen också kraftigt på denna punkt. Normalt men alls ej alltid påförs skattetillägget — förutom å större poster — även för mindre poster och också om dessa avser intäkter av tämligen speciell natur. Jag vill ifrågasätta om myndigheterna inte på denna punkt borde visa större generositet. Det torde dock vara svårt att utfärda några närmare föreskrifter härom, i stället måste den enskilde beslutsfattaren ta självständig ställning i saken. Därvid bör enligt min mening beaktas att allmänhetens tilltro till myndighetens goda vilja säkert påverkas negativt om det vid beräkning av skattetillägg medtas även rena småsaker.

Såväl departementschefen som skatteutskottet underströk i samband med lagstiftningens tillkomst att reglerna i 116 d § TF borde tillämpas mjukt.

Riksskatteverket har också i sina föreskrifter betonat att befrielsegrunderna borde tillämpas generöst enligt regeln "hellre fria än fälla".

Mot bakgrund av att fråga här är om en ny lagstiftning och av att uttryckligt önskemål om mjuk tillämpning uttalats i förarbetena kan jag inte finna att de lokala skattemyndigheternas tillämpning varit särskilt generös utan ofta snarare väl hård.

Jag har ovan i en del fall sagt hur reglerna — i avvaktan på prejudikat från regeringsrätten — enligt min mening bör tillämpas och särskilt understrukit behovet av en generösare tillämpning av befrielsegrunderna.

Mina intryck av länsskatterätternas och kammarrätternas rättstillämpning på avgiftsområdet och särskilt vad gäller befrielsegrunderna baseras endast på ett begränsat antal ärenden i vilka jag i regel haft tillgång bara till beslutet och ej till handlingarna. Jag är därför inte beredd att uttala något bestämt omdöme. Det hittills publicerade rättsfallsmaterialet tillåter inte heller några entydiga slutsatser. Redan av vad jag sett är dock uppenbart, att kammarrätterna och länsskatterätterna i högre grad än de lokala skattemyndigheterna bedömt befrielsegrunderna friare och därvid sökt sammanväga de olika faktorer som mer eller mindre starkt påverkar bedömningen.

Som tydligt framgått av flera ovan redovisade exempel är det just på sist angivna punkt som de lokala skattemyndigheterna ofta brustit. Förklaringen härtill är säkert främst att söka i att myndigheterna haft en ambition att strikt följa givna föreskrifter och att tillse att de olika situationer i vilka oriktig uppgift förekommit blivit likformigt behandlade. Härvid har myndigheterna haft tillgång till en rad utarbetade "skolexempel" som kommit till bruk i utbildningen av beslutsfattarna. Dessa exempel har främst avsett att belysa hur de objektiva kriterierna för skattetillägg bort tillämpas. När exemplen sedan applicerats på de enskilda ärendena i vilka olika omständigheter av ytterst skiftande natur förelegat har resultatet ibland blivit stötande ur materiell rättvisesynpunkt.

En underlåtenhet att i deklaration uppge att starthjälp om 1 000 kr. åtnjutits innebär i princip att skattetillägg på objektiva grunder skall påföras. Många har emellertid inte klart för sig att starthjälp är skattepliktig inkomst. Samtidigt tangerar beloppet gränsen för ringa belopp. Vidare bör det kanske beaktas att den skattskyldige ofta befinner sig i en svår situation där sådana omständigheter som arbetslöshet, skilsmässa, sjukdom, flyttning mellan olika orter och vistelse på tillfälliga arbetsorter kan föreligga.

Det är i sådana fall den beslutande myndighetens uppgift att söka göra en samlad bedömning av samtliga kända omständigheter och inte se de skilda omständigheterna isolerade från varandra. Det avgörande bör vara om omständigheterna tagna tillsammans väger så tungt att den skattskyldiges handlande framstår som ursäktligt. Jag ser det som en viktig uppgift för riksskatteverket och de tjänstemän hos länsstyrelserna som har att ge de lokala skattemyndigheterna information i fråga om tillämpningen av avgiftsfrågorna att fortsättningsvis söka för de berörda myndigheterna understryka vikten av detta betraktelsesätt, som för domstolarna är naturligt och som det är nödvändigt att även de lokala skattemyndigheterna anpassar sig efter. Detta är enligt min mening särskilt viktigt eftersom just de skattskyldiga som här är i fråga ofta har särskilt svårt att själva tillvarata sina intressen och vars ekonomiska och sociala situation kan förvärras av en för hård tillämpning av avgiftssanktionerna.

Besluts- och besvärsförfarandet

De lokala skattemyndigheternas handläggning av ärenden om avgiftssanktioner kräver mycket arbete. Sedan en viss uttagsmarkering skett, har lokal skattemyndighet till en början att kontrollera att samtliga de fall där avgiftssanktion kan komma i fråga också blir prövade. Riksskatteverket har anbefallt, att lokal skattemyndighet efter taxeringsregistreringen skall göra en kontroll av *hela* taxeringsmaterialet för att tillse att alla nu åsyftade ärenden uttas för prövning. Jag har likväl sett en hel del fall där förutsättning för avgiftssanktion klart förelegat men vilka trots detta aldrig upptagits till prövning. Efterkontrollen är uppenbarligen på sina håll bristfällig.

Sedan alla de ärenden i vilka beslutsunderlag upprättats granskats, avför myndigheten härnäst från handläggning de ärenden där granskningen visat att avgiftssanktion inte kan komma i fråga.

I kvarstående ärenden skall tillfälle beredas de skattskyldiga att yttra sig innan slutligt beslut meddelas. De lokala skattemyndigheterna synes genomgående vara noggranna med att tillse att denna i 116 e § tredje stycket TF föreskrivna kommuniceringsåtgärd iakttas. Detta är tillfredsställande. Däremot har jag *aldrig* sett att myndighet utnyttjat möjligheten — omförmäld i samma stycke — att inhämta yttrande från taxe-

ringsnämndens ordförande trots att dylik utredningsåtgärd särskilt i fråga om befrielse från avgift bestämt rekommenderats av skatteutskottet, se skatteutskottets betänkande 1971: 16 s. 59.

Såsom framgår av vad jag anfört rörande tillämpningen av befrielsegrunderna synes de lokala skattemyndigheterna även i stor utsträckning ha underlåtit att i övrigt självmant företa utredning i de fall där departementschefen, prop. 1971: 10 s. 272, uttryckligen förordat detta.

Efter kommunikation meddelas slutligt beslut. I detta anges — liksom i den tidigare underrättelsen om myndighetens tilltänkta beslut — det belopp på vilket skattetillägget skall beräknas samt de åsatta taxeringarna. Däremot kan av tekniska skäl inte anges hur stort skattetillägget faktiskt är. Först genom debetsedel å slutlig skatt får den skattskyldige veta detta. Hans besvärstid rörande såväl taxering som skattetillägg kan då för länge sedan ha löpt ut.

Principen för uträkning av skattetillägg är visserligen enkel och den insiktsfulle kan utan större svårighet göra en överslagsberäkning av hur stort skattetillägget kommer att bli på grundval av uppgifterna i beslutet. Många klarar dock inte detta. Från en länsstyrelse har jag hört, att många skattskyldiga tror att skattetillägg innebär att beskattningen av det undandragna beloppet sker efter en högre marginalskattesats än eljest eller efter 50 %!

Under deklarationstiden i februari får den skattskyldige en ganska utförlig information om hur han på grundval av sina deklarerade inkomster skall kunna uträkna den skatt som slutligt kommer att påföras honom. Motsvarande information ges inte i samband med beslut om skattetillägg.

Just svårigheten för gemene man att beräkna vad skattetillägget i praktiken innebär, innan han erhållit debetsedeln och innan besvärstiden normalt löpt ut, är enligt min mening en avgörande svaghet i nuvarande system. Jag har hört en fögderichef säga, att han övervägt men likväl inte genomfört tanken att "ligga på" vissa skattetilläggsbeslut och sända ut dem först i samband med debetsedlarna å slutlig skatt. Vidare har jag vid inspektion av en länsstyrelse kunnat se att flera skattskyldiga anfört extraordinära besvär i fråga om skattetillägg sedan de mottagit debetsedel.

Även i ett annat avseende fungerar beslutsförfarandet mindre tillfredsställande. Departementschefen utgick i propositionen från att flertalet preliminära beslut om skattetillägg skulle kunna utsändas före den 15 augusti under taxeringsåret, se prop. 1971: 10 s. 273. Med en sådan ordning skulle utan tvivel den skattskyldige kunna bättre bedöma om han borde besvära sig över taxering och skattetillägg. Det kan ju vara så att den skattskyldige vid en isolerad bedömning av taxeringsnämndens beslut inte finner anledning att besvära sig. Först när han ser den ytterligare konsekvensen av taxeringen i form av skattetillägg, inser han — låt

vara att han ännu ej vet tilläggets storlek — att taxeringen bör överklagas. Om tiden för anförande av besvär över taxeringen då löpt ut har han endast möjligheten att besvära sig däröver i extraordinär väg och kommer därvid att sakna garantier för att besvären blir prövade. Likväl är det tyvärr så att även de preliminära besluten om skattetillägg på de flesta håll vanligen expedieras först efter den 15 augusti. Även detta förhållande medför svårigheter för den skattskyldige att i praktiken tillvarata sin rätt.

Beslutsförfarandet har således en del svagheter. Härtill kommer att besvärsreglerna är krångliga. Många skattskyldiga har t. ex. svårt att förstå att skattetillägg kan påföras dem trots att de överklagat taxeringen dvs. att de måste besvära sig särskilt över skattetilläggsbeslutet för att få detta prövat hos länsskatterätten. En domare i en länsskatterätt sade mig följande härom:

- En närmare koppling mellan de två processerna borde nog ske lagstiftningsvägen. Mången enskild skattskyldig hade säkert svårt att förstå en besvärshänvisning och för honom kunde kravet på två särskilda besvärsyrkanden te sig som en juridisk spetsfundighet, då ju allt gick tillbaka till samma oriktighet i deklarationen. Domaren hade en känsla av att dylika formaliteter utgjorde exempel på sådant som kunde skapa "främlingsskap" mellan de enskilda och myndigheterna. Detta var särskilt allvarligt, när det gällde skattetillägg, som ofta kunde drabba enskilda mycket hårt.

Det har visat sig att besvärsförfarandet även för myndigheterna själva medför en del svårbemästrade problem.

En första fråga är här, hur lokal skattemyndighet skall förfara när den skattskyldige begär omprövning sedan myndigheten väl expedierat sitt slutliga beslut. I ett fall som jag sett tog myndigheten då upp saken till omprövning och meddelade nytt beslut. Jag fann vid min prövning av ärendet att omprövningsrätt icke förelåg — bortsett självfallet från möjligheten till s. k. teknisk självrättelse — och anslöt mig till ett uttalande av departementschefen i prop. 1971: 10 s. 273.

Myndigheten kan, å andra sidan, inte lägga skrifter med begäran om omprövning till handlingarna utan vidare åtgärd. Det minsta man kan kräva är att myndigheten underrättar den skattskyldige om att framställningen inte föranlett någon åtgärd och om möjligheten att anföra besvär hos länsskatterätten. I regel bör nog myndigheten själv vidtaga någon åtgärd. Om framställningen lider av brister som gör den mindre tjänlig som besvärsinlaga, kan det vara lämpligt att lokala skattemyndigheten — därest den vid kontroll finner att dess beslut är diskutabelt eller rent av felaktigt — överlämnar saken till taxeringsintendenten för ställningstagande så att denne ev. kan anföra besvär till den skattskyldiges förmån. Om åtgärden bör den skattskyldige givetvis underrättas. I övrigt bör nog huvudregeln vara den att den skattskyldiges framställning

överlämnas till länsskatterätten att diarieföras såsom besvär. På grund av bestämmelsen i 7 § förvaltningsprocesslagen och 12 § förvaltningslagen skall nämligen besvär som i rätt tid inkommit till den myndighet som meddelat det överklagade beslutet upptas till prövning av domstolen.

Det är viktigt att vad nu sagts iakttages. Det får inte gå till som i följande fall som jag varseblev vid en inspektion.

Taxeringsnämnden hade vägrat en skattskyldig yrkat dubbelavdrag för skuldränta. Yrkandet hänförde sig enbart till taxeringen till statlig inkomstskatt och berörde ej taxeringen till kommunal inkomstskatt. Lokala skattemyndigheten påförde skattetillägg utan att taga hänsyn till att den oriktiga uppgiften inte kunnat påverka den kommunala inkomstskatten. Den skattskyldige skrev till lokala skattemyndigheten om saken och sade bl. a. att han varken hade kunskaper eller ekonomiska förutsättningar att överklaga beslutet. Skriften lades till handlingarna utan annan åtgärd än en hänvisning till den skattskyldige om besvärsreglerna. Sedan jag uppmärksammat fallet, konstaterade lokala skattemyndigheten, att beslutet borde rättas samt att skattetillägget för övrigt helt borde undanröjas. Ärendet överlämnades då till taxeringsintendenten för åtgärd.

I besvärsförfarandet är det, enligt departementschefens uttalande i prop. 1971: 10 s. 275, en grundläggande tanke att beslut i avgiftsfrågan är ett i förhållande till taxeringsbeslutet särskilt avgörande, vilket medför att ett avgiftsbeslut måste särskilt överklagas för att kunna omprövas.

Jag hänvisar i detta sammanhang till bestämmelserna i 116 g § TF, som reglerar besvär över beslut om avgiftssanktion, och till stadgandet i 116 i § TF som lyder.

> Finnes vid prövning av besvär i taxeringsmål att taxering skall nedsättas, skall därav föranledd ändring av avgift beslutas.

Det har rått oklarhet om innebörden av detta stadgande. Sålunda har en tjänsteman i ansvarig ställning vid samtal med mig under en inspektion hävdat, att denna regel innebar att om taxeringsnedsättning skedde i besvärsmålet skattetillägget skulle nedsättas endast såtillvida att det skulle beräknas med utgångspunkt från den nedsatta taxeringen. Han menade att skattetillägget *inte* skulle bortfalla ens i det fall taxeringsnedsättningen innebar att just det belopp, rörande vilket oriktig uppgift ansetts ha lämnats och beträffande vilket skattetillägget påförts, uteslöts från taxering. Skattetillägget skulle kvarstå men beräknas på den lägre taxeringen. Först efter besvär i fråga om skattetillägget skulle detsamma kunna helt undanröjas.

Denna tolkning av bestämmelsen leder dock enligt min mening till orimliga konsekvenser som aldrig kan ha åsyftats av lagstiftaren. Länsskatterätterna synes också ha en annan mening och anser sig ex officio

skyldiga att i sina beslut i anledning av taxeringsbesvär anteckna att skattetillägget skall undanröjas i det fall taxering av det belopp som grundat skattetillägget undanröjts.

En annan situation är den, att taxeringen i och för sig är riktig men att ett påfört skattetillägg likväl synes felaktigt t. ex. därför att rekvisitet oriktig uppgift brister eller befrielsegrund föreligger. För att länsskatterätten skall äga pröva skattetillägget fordras principiellt sett och såsom framgår av det nyss citerade departementschefsuttalandet att avgiftsbeslutet särskilt överklagats. Departementschefen har därvid även sagt följande (prop. 1971: 10 s. 275).

> I detta sammanhang får understrykas att yrkande om prövning av avgift får anses föreligga från den skattskyldiges sida även om det kommit till uttryck endast i argumentationen. Härigenom kan visserligen i vissa fall uppkomma tveksamma frågor. Till allmän ledning kan framhållas att myndigheterna även härvidlag i tveksamma fall bör inta en generös attityd. Dessutom finns alltid möjligheten att höra efter hos den skattskyldige själv om han avsett att yrka omprövning av avgiften.

Tanken synes således ha varit den att domstolarna skall vara välvilliga och när så är möjligt intolka besvär i vad den skattskyldige anfört i sin argumentation i taxeringsmålet samt att domstolarna hänvisats till att utnyttja möjligheten till processledande åtgärder, jfr. 5 och 8 §§ förvaltningsprocesslagen.

Flera lokala skattemyndigheter har efter vad jag sett — till synes med utgångspunkt från det nu citerade uttalandet — försett blanketten för beslut om skattetillägg med egna tillskrifter av följande eller liknande innehåll: "I samband med prövning av taxeringen i länsskatterätten kommer även frågan om skattetillägg att upptas till förnyad prövning." Upplysningen kan kanske vara försvarlig i sådana fall då skattetillägg grundats på skönstaxering i avsaknad av självdeklaration och självdeklarationen inkommit innan beslutet om skattetillägg meddelats. Det förekommer dock att upplysning av detta slag används även i andra sammanhang. Upplysningen är såtillvida riktig, att om den skattskyldige av länsskatterätten blir befriad från taxering i fråga om det belopp rörande vilket skattetillägg påförts, så undanröjs i praxis också skattetillägget utan vidare. Med tanke på andra fall är dylika upplysningar dock rent missvisande och ett klart hot mot rättssäkerheten. De bibringar de skattskyldiga uppfattningen att länsskatterätten skulle kunna ex officio pröva skattetilläggsfrågan även om taxeringsbesvären ogillas. Den skattskyldige skulle således inte ens behöva argumentera i fråga om de objektiva rekvisiten för skattetillägg eller i fråga om tillämpligheten av befrielsegrund utan saken skulle ändå prövas. Enligt min mening bör därför dylik upplysning aldrig lämnas.

I ett fall hände följande. Taxeringsnämnden avvek från den skattskyldiges deklaration såtillvida att ett i deklarationen inte redovisat, hos ett bolag skuldfört lönebelopp upptogs till beskattning hos den skattskyldige. Denne anförde besvär över taxeringen. Lokala skattemyndigheten påförde skattetillägg och lämnade i beslutet genom tillskrift den ovan berörda upplysningen om prövningen i länsskatterätten. Den skattskyldige underlät att i rätt tid besvära sig över beslutet om skattetillägg. Hos länsskatterätten framställde han emellertid under muntlig förhandling i taxeringsmålet yrkande om undanröjande av skattetillägget. Rättens ordförande förklarade därvid att den skattskyldige inte besvärat sig över beslutet om skattetillägg. Saken prövades ej vidare av rätten. Taxeringen fastställdes och skattetillägget kvarstod. Saken ligger nu i kammarrätten.

Även när lokal skattemyndighet ej lämnat dylika upplysningar kan svårigheter uppkomma i fråga om besvärsförfarandet. Länsskatterätternas prövning är bunden av generella förfaranderegler i förvaltningsprocesslagen, som bl. a. rör besvärstid och besvärsprövningens omfattning, se t. ex. 6 och 29 §§ nämnda lag. Min erfarenhet är den att länsskatterätterna i praktiken ofta svårligen kan följa det nyss berörda departementschefsuttalandet. Om den skattskyldige besvärar sig över taxeringsnämndens taxeringsbeslut innan beslut om skattetillägg fattats och han först efter utgången av tiden för besvär rörande skattetillägget argumenterar i målet, framstår det som ologiskt att anse besvär föreligga även i skattetilläggsfrågan. I allt fall ter sig en sådan tolkning av en besvärsinlaga knappast naturlig för en förvaltningsdomstol. Jag har inte sett något exempel härpå. Vidare har jag inte iakttagit något fall där rätten genom processledande åtgärder sökt efterhöra den skattskyldiges uppfattning i frågan om vad besvären avser. Däremot förekommer det ibland att rätten gör taxeringsintendenten uppmärksam på fall där rätten menar att taxeringsintendenten bör överväga att besvära sig till den skattskyldiges förmån i fråga om skattetillägget. En sista utväg att erhålla materiellt sett godtagbart resultat i frågan är ett välvilligt utnyttjande av den särskilda förlängda besvärsrätt som i ursäktliga fall tillkommer den skattskyldige genom bestämmelserna i 116 j § jämförd med 100 § TF. Jag har sett en del exempel på att länsskatterätterna tillämpat dessa regler i generös anda. Detta är tilltalande.

Med hänsyn till länsskatterätternas begränsade möjligheter att agera till förmån för den skattskyldige har taxeringsintendenten här en viktig uppgift. Likväl har jag hört en skattechef hävda, att taxeringsintendentens skyldighet att inskrida skulle inskränka sig till de fall där beslutet uppenbarligen är felaktigt. Detta är dock enligt min mening ett allt för snävt betraktelsesätt. Taxeringsintendenten har vid granskning av åsatta taxeringar och beslut om skattetillägg att iakttaga den övergripande bestämmelsen om likformighet och rättvisa i 1 § TF. Detta innebär enligt min mening att han i samband med eftergranskning av ärendena bör inskrida till den skattskyldiges förmån genom att företa utredning och i

förekommande fall anföra besvär bl. a. då lokal skattemyndighet försummat att iakttaga den av departementschefen anbefallda undersökningsskyldigheten i fråga om skattskyldiga med hög ålder eller sjukdom. Vidare får taxeringsintendenten anses särskilt lämpad att tillse att tillämpningen av den viktiga och svårtolkade befrielsegrunden om ursäktlighet i anledning av "den oriktiga uppgiftens särskilda beskaffenhet eller därmed jämförlig omständighet" inte blir för hård eller ojämn. Hittills har jag dock sett endast få fall av taxeringsintendents besvär rörande skattetillägg till den skattskyldiges förmån.

Slutord

Av min nu lämnade redogörelse framgår, att de lokala skattemyndigheternas tillämpning av avgiftssanktionerna haft sina brister. Vad som särskilt är betänkligt är att tillämpningen av befrielsegrunderna trots allt blivit så hård. Avgift har ofta påförts utan den undersökning av skattskyldigas förhållanden som rekommenderats av departementschefen i vissa situationer. Vidare har tillräcklig hänsyn inte tagits till de skilda och i olika grad ursäktliga omständigheter som förelegat i de enskilda fallen. De generella föreskrifterna om befrielsegrunderna har med andra ord tillämpats alltför stelt efter bokstaven. Skattetillägg är dock en straffliknande sanktion som för den enskilde kan vara ytterst kännbar. En för sträng tillämpning av reglerna kan leda till resultat som är stötande för rättsmedvetandet.

Det förfarande varigenom avgiftssanktionerna påförs är snabbt och smidigt. Häri ligger dock vissa risker för att besluten blir i materiell mening felaktiga. Om därvid reglerna tillämpas för hårt måste den skattskyldige besvära sig. Besvärsrätten utgör en väsentlig rättssäkerhetsgaranti. Emellertid har besvärsreglerna i fråga om avgiftssanktionerna visat sig vara komplicerade att tillämpa både för de enskilda och för myndigheterna. De skattskyldiga som drabbats av avgift har också ofta tillhört dem som inte har så god förmåga att själva tillvarata sina rättsliga intressen. I praktiken förlitar sig denna kategori ofta i stället på att myndigheternas beslut är riktiga. Det är därför viktigt att redan den myndighet som har att fatta beslut i första instans söker tillse att besluten om avgiftssanktion inte bara blir formellt korrekta och likformiga utan också rättvisa i det enskilda fallet.

Vissa övriga ärenden

Underrättelse enligt 69 § taxeringsförordningen när felräkning i deklaration rättats

Vid inspektion av en lokal skattemyndighet iakttogs att taxeringsnämnden i ett distrikt avvikit från två skattskyldigas deklarationer utan att underrättelse härom utsänts. Av utredningen framgick bl. a. att ifrågavarande deklarationer hade kontrollsummerats av lokala skattemyndigheten i samband med sorteringsarbetet. Felräkningarna hade då upptäckts och markerats med röda siffror såsom en upplysning till taxeringsnämnden att felräkning förelåg. Rättelserna hade därefter vidtagits av taxeringsnämnden. Ordföranden i taxeringsnämnden anförde bl. a. att taxeringsnämnden godtagit samtliga uppgifter i de båda deklarationerna varför underrättelser om avvikelse ej utsänts. Han hade tidigare tolkat 69 § taxeringsförordningen så att underrättelse inte ovillkorligen behövde utsändas när fråga var om rättelse av uppenbar felräkning utan sådant hade påtalats endast när deklarationen frångåtts också i övrigt.

Vid avgörandet av ärendet anförde JO Lundvik bl. a. följande.

När taxeringsnämnd företar rättelse av felräkning i en deklaration, är underrättelse om *ifrågasatt* avvikelse från självdeklaration enligt 65 § taxeringsförordningen inte nödvändig. Bestämmelsen innehåller även vissa andra undantag från skyldigheten att bereda den skattskyldige tillfälle att yttra sig över nämndens tilltänkta avvikelse. Några motsvarande undantag från underrättelseskyldighet finns dock inte när fråga är om *slutlig* avvikelse från självdeklaration enligt 69 § taxeringsförordningen. Sådan underrättelse är ovillkorlig och måste utsändas till den skattskyldige då dennes självdeklaration inte blivit följd oavsett om avvikelsen är till den skattskyldiges fördel eller nackdel. Denna skyldighet föreligger även om avvikelsen endast rör rättelse av felräkning.

Tillämpningen av 69 § taxeringsförordningen när skattskyldig medgivits avdrag för nedsatt skatteförmåga

I ett ärende, som upptagits efter inspektion av en lokal skattemyndighet, var förhållandet följande. P. avgav självdeklaration till 1973 års taxering, vari han yrkade största möjliga avdrag för nedsatt skatteförmåga. Taxeringsnämnden medgav sådant avdrag med 100 kr. men utsände inte underrättelse härom enligt 69 § taxeringsförordningen.

Taxeringsnämndens ordförande S. uppgav bl. a. att till samtliga, som erhållit extra avdrag för nedsatt skatteförmåga, hade meddelande på riksskatteverkets blankett 3558 i lösbrev utsänts enligt 69 § taxeringsförordningen.

JO Lundvik anförde vid ärendets avgörande bl. a. följande.

Enligt 69 § taxeringsförordningen skall underrättelse om definitiv avvikelse från deklaration eller andra för taxering lämnade uppgifter eller upplysningar tillställas den skattskyldige i rekommenderat brev. Sådan

underrättelse skall, enligt riksskatteverkets år 1973 utgivna handledning för taxering, s. 51, skickas även i sådana fall då yrkande om avdrag för väsentligen nedsatt skatteförmåga avslagits eller ändrats beloppsmässigt eller om ett ej beloppsmässigt preciserat yrkande om sådant avdrag medgivits med ett skäligt belopp, som medfört att beskattningsbar inkomst återstår.

Däremot sade riksskatteverket att i fall, där hel skattebefrielse medgivits, formell underrättelse ej behövde skickas utan kunde det i stället vara lämpligt att i lösbrev meddela förhållandet. Den av riksskatteverket utgivna, av S. i remissvaret omnämnda blanketten för underrättelse om avdrag för väsentligen nedsatt skatteförmåga kan alltså antingen sändas som lösbrev eller som rekommenderat brev. Det förstnämnda kan endast ske då översta rutan på blanketten förkryssats, dvs. då den skattskyldige inte erhållit någon beskattningsbar inkomst. I alla andra fall, dvs. då någon beskattningsbar inkomst återstår, skall bestämmelserna i 69 § taxeringsförordningen följas.

Jag har under hand inhämtat att P. vid ifrågavarande taxering åsatts en beskattningsbar inkomst, såväl till kommunal som statlig inkomstskatt, av 13 600 kr. S. har därför varit skyldig att sända underrättelse om storleken av medgivet avdrag i rekommenderat brev till P.

Lämpligheten av att taxeringsnämnd tar del av föregående års deklarationer

I ett ärende var frågan den, om vissa inkomster, deklarerade som rörelseintäkter, skulle beskattas hos underåriga barn eller hos deras fader. Länsskatterätten hade genom beslut i april 1973 beträffande 1971 års taxering sagt att inkomsterna skulle beskattas hos fadern eftersom inget av barnen fyllt 16 år. Vid 1972 års taxering beslöt taxeringsnämnden att den rörelseinkomst, som uppgivits av en dåmera 16-årig son, i stället skulle anses som lön från fadern och utgöra inkomst av tjänst. Vid 1973 års taxering redovisade två söner, bägge dåmera fyllda 16 år, enbart tjänsteinkomst bestående av lön från fadern. Denne yrkade å sin sida avdrag för underskott av rörelse. Enda affärshändelsen var att betalning influtit på en fordran. 1973 års taxeringsnämnd anförde att ifrågavarande fordran hänförde sig till tid då sönerna drev rörelsen. Eftersom inga andra affärshändelser förekommit, tillgodofördes sönerna avdrag för underskottet. Som en följd härav uppnådde de inte beskattningsbara inkomster varför deras deklarerade förmögenheter tillades faderns, vid beräkning av dennes beskattningsbara förmögenhet. I erinringar mot nämndens preliminära beslut hade fadern hänvisat till länsskatterättens då meddelade beslut. Erinringarna föranledde inte att nämnden ändrade sitt ställningstagande.

Fadern klagade över att taxeringsnämnden nonchalerat länsskatterättsbeslutet. Taxeringsnämndens ordförande yttrade att länsskatterättens beslut inte innebar nytt material vid bedömandet av taxeringsfrågan vid 1973 års taxering. Han medgav dock att taxeringsnämnden felbe-

dömt sakläget beroende på att nämnden förbisett hur sönernas rörelsedeklarationer bedömts vid 1972 års taxering.

Vid ärendets avgörande instämde JO Lundvik först i ordförandens åsikt att länsskatterättsbeslutet i och för sig saknade betydelse för bedömningen vid 1973 års taxering men anförde därutöver bl. a. följande.

En annan sak är att faderns påpekande angående länsskatterättsbeslutet måhända borde föranlett taxeringsnämnden till en noggrannare jämförelse med nämndens behandling av frågan vid 1972 års taxering. Lagstadgad skyldighet för taxeringsnämnd att ta del av föregående årets deklarationer saknas. Det är dock önskvärt att så alltid sker. Jag hänvisar därvid till riksskatteverkets år 1973 utgivna handledning för taxering, s. 40 f.

Innebörden av viss domsformulering

En klagande hävdade att en kammarrätt inte lämnat några skäl för sitt domslut. Domen innehöll formuleringen "kammarrätten gör ej ändring i överklagade beslutet". Vid sitt avgörande av ärendet framhöll JO Lundvik för klaganden att den av kammarrätten använda formuleringen innebar att varken själva slutet eller skälen därför ändrats.

Taxeringsintendent har avgivit yttrande utan att dessförinnan ha satt sig in i ärendet tillräckligt

I ett klagoärende uppmärksammades en taxeringsintendents, E., handläggning av en skattskyldigs, H., ansökan om beräkning av statlig inkomstskatt för ackumulerad inkomst. Av utredningen framgick *att* H. i ansökan hemställt om fördelning av en reservofficerspremie å fyra år, *att* E. utan att till synes företa någon ytterligare utredning i frågan om rätt tidsfördelning tillstyrkt en fördelning av inkomsten på tio år, *att* länsskatterätten därefter hemställt att H. skulle inkomma med utredning angående sina tjänstgöringsperioder och -förhållanden, *att* H. därvid svarat att inkomsten belöpte på åren 1966—1972, *att* E. trots den sålunda företagna utredningen vidhållit sin tidigare uppfattning *samt att* länsskatterätten beslutat fördela inkomsten på tre år.

Vid avgörandet av ärendet anförde ställföreträdande JO Sverne bl. a. följande.

När taxeringsintendenten avger yttrande över skattskyldigs besvär eller framställning från skattskyldig ankommer det på honom att sätta sig in i saken. När E. första gången yttrade sig underlät han att iakttaga att hans yttrande var förmånligare för H. än vad denne själv önskade och vad utredningen gav stöd för. Därvid förfor E. felaktigt. Felet medförde merarbete för länsskatterätten. Att E. sedan länsskatterätten föranstaltat om ytterligare utredning inte fann anledning att ändra sin tidigare inställning synes mig direkt anmärkningsvärt. Han borde ha insett att länsskatterätten inte utan anledning själv ingrep för att komplettera utredningen. E. vidhöll dock sin tidigare inställning i saken. Länsskatterätten fick sedan själv företa den skatteuträkning som normalt brukar verkställas av taxeringsintendenten.

Taxeringsintendents framställningar till länsskatterätt har gjorts under hand på den ursprungliga besvärsskriften utan att motparten fått del av dem

En revisor D. klagade i egenskap av ombud för två makar L. på en länsstyrelses handläggning av makarnas taxeringar år 1970. Klaganden anförde bl. a. följande.

Sedan taxeringsintendentens besvärsskrift på fristens sista dag, den 30 april 1971, inkom till prövningsnämndens kansli, delgavs den mig i min egenskap av ombud för makarna L. Genom kryssmarkering på remisshandlingen godtog jag taxeringsintendentens yrkande.

Sedan någon upptäckt att yrkandet materiellt sett var oriktigt och allt för gynnsamt för de skattskyldiga, ändrades med bläck det originalexemplar av besvärsskriften som låg kvar hos prövningsnämnden/länsskatterätten utan att detta bekräftades med ny underskrift eller datum. Någon delgivning av det ändrade yrkandet, som i övrigt hade skett efter fristens utgång, skedde icke med mig. Länsskatterätten har i sitt beslut påstått att jag fått det ändrade yrkandet och godkänt detsamma.

Av utredningen i ärendet framgick bl. a. följande. Taxeringsintendenten N. yrkade hos länsskatterätten att mannen skulle taxeras för värdet av vissa hyresförmåner. Han yrkade samtidigt att hustrun skulle beskattas för en till henne utbetald lön, vilken taxeringsnämnden med frångående av båda makarnas deklarationer påfört mannen. I huvudet till taxeringsintendentens besvärsskrivelse hade mannens namn angivits med maskinskrift. Senare hade därstädes, troligen av någon vid skatterättens kansli, hustruns namn tillskrivits med bläck. Vidare hade, sedan D. i erinringar godtagit taxeringsintendentens besvärsyrkande, den senare med bläck tillskrivit å sin ursprungliga besvärsskrift att viss rättelse i fråga om hustruns taxeringar och mannens ortsavdrag borde ske med stöd av 105 § 1 mom. första och andra styckena taxeringsförordningen, varjämte på en uppställning angavs hur mannens och hustruns taxeringar borde bestämmas.

I länsskatterättens beslut citerades vissa delar av intendentens besvärsskrivelse. Därvid angavs ej att citatet omfattade vissa delar av såväl den maskinskrivna, ursprungliga, texten som den därefter för hand tillskrivna. Vidare antecknades att D., som delgivits taxeringsintendentens yrkande, förklarat sig godtaga detsamma.

Vid avgörandet av ärendet anförde ställföreträdande JO Sverne bl. a. följande.

I nu förevarande fall hade N., som han själv vidgått, försummat att före den ordinarie besvärstidens utgång anföra besvär över hustruns taxering. I besvären hade N. dock antecknat att hustrun borde taxeras för lönebeloppet. Han hade emellertid inte angivit vilka beloppsmässiga följder detta skulle få för makarnas taxeringar. N. borde lämpligen redan i den ursprungliga besvärsskriften ha lämnat de uppgifter som han sedermera nedtecknade i den handskrivna tillskriften. Med hänsyn till

åliggandet för taxeringsintendent att verka för likformiga och rättvisa taxeringar och på grund av taxeringsintendentens ställning som motpart till den skattskyldige i processen får det anses ankomma på taxeringsintendenten att när så är påkallat avge yttrande i fråga om eventuell tillämpning av 105 § taxeringsförordningen. Så bör naturligen ske i samband med att taxeringsintendenten anför besvär eller yttrar sig i anledning av den skattskyldiges besvär. Taxeringsintendentens yttrande i fråga om tillämpningen av 105 § taxeringsförordningen kan då kommuniceras med den eller de berörda skattskyldiga på ett sätt som naturligt knyter an till länsskatterättens rutiner för kommunikation.

— — —

N. borde inte ha gjort en tillskrift på besvärshandlingen utan låtit sätta upp sitt förnyade yttrande i en särskild handling. Han försåg inte ens sin anteckning med datum. Det sistnämnda förhållandet har säkerligen varit den avgörande orsaken till att sedvanliga kommunikationsåtgärder underläts av rättens kansli. Vidare synes N:s tillskrift på besvärshandlingen i hög grad ha bidragit till att målet sedermera kom att handläggas på felaktiga premisser av länsskatterätten. Det är lätt att förstå att tillskriften — när målet väl var berett för avgörande — inte tilldrog sig speciell uppmärksamhet, särskilt som D. i en skrift till taxeringsintendenten, innan denne besvärat sig i målet, själv diskuterat hur överflyttning av taxeringarna emellan makarna skulle kunna genomföras.

Ytterligare en tillskrift har skett på besvärshandlingen. Det är utrett att denna tillskrift inte gjorts av N. Anledning att söka utreda när och hur denna anteckning tillkommit finns inte. Det är dock klart att tillskriften måste ha skett inom rättens eller taxeringsenhetens kansli. Troligast är väl att den skett hos rättens kansli. Oavsett hur härmed förhåller sig, vill jag påpeka att dylika anteckningar, som kanske för den som utför dem kan framstå som klargörande kompletteringar, likväl inte får tillföras handlingarna på sätt som nu skett. Även denna anteckning synes mig ha bidragit till att rätten missletts vid sin bedömning av målet.

Skyldighet för länsstyrelse att i beslut om gåvoskatt ange beslutsskäl samt lämna besvärshänvisning jämlikt 17 och 18 §§ förvaltningslagen

Tre personer klagade över följande. De hade i likartade gåvoskatteärenden anfört synpunkter i beskattningsfrågan till länsstyrelsen i Stockholms län, vilken emellertid i sina beslut inte lämnade några skäl till varför klagandenas synpunkter underkänts. Av länsstyrelsens beslutsmeddelande kunde inte heller utläsas vart man skulle vända sig vid ett överklagande. Vidare framgick inte av meddelandet att skatten måste erläggas oberoende av om beslutet överklagades eller ej. Den som underlät att inbetala skatt i tron att detta ej behövde ske om beslutet överklagats påfördes indrivningsavgift.

Länsstyrelsen anförde i yttrande bl. a. att beslutsmeddelanden översänts till gåvotagarna med iakttagande av föreskrifterna i 8 § tillämpningskungörelsen till arvs- och gåvoskatteförordningen. I den mån kungörelsens bestämmelser avvek från förvaltningslagen skulle enligt 1 § andra stycket samma lag kungörelsens bestämmelser gälla. Länsstyrel-

sens beslutsmeddelanden uppfyllde de formkrav som uppställts i kungörelsen. Länsstyrelsen brukade ange skäl för beslut i fall där gåvodeklaration frångicks till skattskyldigs nackdel eller där framställt yrkande ej ansågs kunna beaktas. Skälen angavs i dessa fall i den preliminära skatteberäkning som tillställdes den skattskyldige. Om skattskyldigs därefter framförda erinringar ej föranledde ändring brukade beslutsmeddelandet förses med besvärshänvisning. I förevarande fall hade skattebeloppen varit så ringa att länsstyrelsen låtit sig förledas till antagande att gåvotagarna inte hade något intresse av att skäl angavs och besvärshänvisning lämnades.

Kammarkollegiet avgav yttrande.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Sverne bl. a. följande.

Vid JO:s inspektioner har kunnat konstateras att andra länsstyrelser vid handläggningen av gåvoskatteärenden haft varierande rutiner. Dessa rutiner har ej varit identiska med dem som tillämpas av länsstyrelsen i Stockholms län även om de företett vissa likheter därmed. En viss osäkerhet i frågan om hur gåvoskatteärendena lämpligen bör handläggas har således kunnat förmärkas. Det kan därför sett från flera synpunkter vara skäl att närmare undersöka hur handläggningen i formellt hänseende bör gå till.

Den i nu förevarande sammanhang väsentligaste frågan är därvid, om 8 § tillämpningskungörelsen till arvsskatteförordningen skall anses uttömmande ange vilka skyldigheter myndigheten har att fullgöra vid expedition av beslut i gåvoskatteärenden, vilket länsstyrelsen synes vilja hävda, eller om förvaltningslagens mer långtgående regler om motiveringsskyldighet (17 §) och skyldighet att lämna besvärshänvisning (18 §) skall anses ta över bestämmelsen i tillämpningskungörelsen och således anses tillämpliga i dessa ärenden. Avgörande för denna fråga är — såsom kammarkollegiet ock anfört — att bestämmelsen i 8 § nämnda tillämpningskungörelse endast anger det innehåll ett visst meddelande om gåvoskattebeslut skall givas och att syftet med detta meddelande främst synes vara att ge upplysningar om hur inbetalningen av skattebeloppet skall tillgå. Denna bestämmelse kan därför inte anses utgöra en sådan specialregel som medför att gåvoskatteärendena i nu förevarande hänseende får handläggas i en ordning som avviker från förvaltningslagens. Länsstyrelserna är följaktligen skyldiga att enligt 17 och 18 §§ förvaltningslagen lämna av besluten berörda personer skäl för sina beslut om gåvoskatt samt besvärshänvisning. Kammarkollegiet har i sitt remissyttrande anvisat en praktisk ordning för hur dessa åtgärder skall kunna vidtas.

Vad därefter angår klagomålen över att det ej av beslutsmeddelandet framgår att skatten måste inbetalas oberoende av om överklagande sker eller ej, har jag en viss förståelse för vad som i denna del anförts. I allt fall borde det enligt min mening ej vara några större besvärligheter förenat med att i meddelandeblankettens tryckta text intaga en upplysning om att betalningsskyldighet föreligger oberoende av om beslutet överklagas eller ej.

Handläggning hos lokal skattemyndighet av ärenden rörande beräkningen av pensionsgrundande inkomst

Dessa ärenden har ägnats stor uppmärksamhet vid inspektioner av lokala skattemyndigheter. I ett fall uppmärksammades därvid att en lokal skattemyndighet hade sänt ut flertalet underrättelser om beslut angående beräkning av pensionsgrundande inkomst först efter den 30 september under taxeringsåret.

JO Lundvik anförde bl. a. följande härom.

Besvärsreglerna i 11 § förordningen angående beräkning av pensionsgrundande inkomst enligt lagen om allmän försäkring synes utgå från att sådan beslutsunderrättelse normalt skall ha nått den försäkrade senast den 30 september. Eljest kommer den försäkrade i åtnjutande av förlängd besvärstid. Med tillämpning av en dylik extra ordinär besvärsrätt följer erfarenhetsmässigt en del merarbete för myndigheterna. Lokal skattemyndighet bör därför tillse att beslutsunderrättelserna normalt utsänds i god tid före den 30 september under taxeringsåret.

I ett annat ärende aktualiserades tillämpningen av 6 § i nyssnämnda förordning. Enligt detta stadgande skall den försäkrade få tillfälle att yttra sig innan sådant beslut fattas som avses i 11 §. Av utredningen i detta ärende framgick att en lokal skattemyndighet i femton fall hade meddelat beslut fredagen den 28 september 1973 efter det att underrättelser om preliminära beslut dessförinnan hade utsänts torsdagen den 20 september 1973. Enligt lokala skattemyndighetens uppfattning, framförd i yttrande över saken, hade de försäkrade därigenom erhållit åtta dagar på sig för att avge yttrande, en tidsfrist som förtryckts på den använda underrättelseblanketten.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik följande beträffande frågan om hur tidsfristen åtta dagar skulle beräknas.

Enligt min mening måste uttrycket "inom åtta dagar efter mottagandet" förstås på det sättet att den dag då handlingen mottages *icke* inräknas i fristen. Fristens längd skall därför beräknas med början från och med dagen efter den dag handlingen mottagits.

I de fall som berörts i lokala skattemyndighetens remissvar utsändes underrättelserna om de tilltänkta besluten den 20 september 1973. Om det antas att försändelserna kom fram till adressaterna dagen därpå eller den 21 september, ägde dessa yttra sig ännu måndagen den 1 oktober. Denna dag var nämligen den sista inom åttadagarsfristen, jfr 2 § lagen om beräkning av lagstadgad tid, vilket lagrum måste anses analogt tillämpligt i ett fall som det förevarande.

Lokala skattemyndigheten hade att avvakta utgången av den i underrättelserna utsatta åttadagarsfristen innan slutliga beslut utsändes. Dess åtgärd, att redan den 28 september — den sjunde dagen, räknat från dagen för mottagandet av underrättelsen — utsända dessa beslut har således varit felaktig.

Myndigheten har i sitt svar hit sagt att dess arbete med beräkning av pensionsgrundande inkomst skall vara avslutat den 30 september. Myn-

digheten borde med hänsyn härtill ha planerat sitt arbete så att de yttrandefrister som meddelats de försäkrade också kunnat iakttas av myndigheten själv. Vidare måste myndigheten tillse, att underrättelser om slutliga beslut utsänds i god tid före den 30 september under taxeringsåret, jfr bestämmelsen om besvärstid i 11 § nämnda förordning.

I ett tredje ärende upptäcktes att en lokal skattemyndighet felat vid tillämpningen av 4 § tredje stycket förordningen angående beräkning av pensionsgrundande inkomst enligt lagen om allmän försäkring, vari stadgas följande.

Vid beräkning av inkomst av anställning skall avdrag göras för kostnader som arbetstagaren haft att bestrida i innehavd anställning, i den mån kostnaderna minskade med erhållen kostnadsersättning överstiga ettusen kronor.

Den lokala skattemyndigheten hade på PGI-avin felaktigt angivit ett kostnadsavdrag till 3 763 kr. medan detta avdrag i underrättelsen till den försäkrade, H., angivits till korrekta 2 763 kr. med tillämpning av ovannämnda regel om reduktion av kostnadsavdrag med 1 000 kr. Den lokala skattemyndigheten hade efter inspektionen omedelbart rättat felet och översänt ny avi till försäkringskassan.

JO Lundvik gjorde följande påpekande vid ärendets avgörande.

Det inträffade utvisar att myndighetens kontroll av att uppgifterna i utfärdad underrättelse och anteckningarna på PGI-avin överensstämt varit bristfällig. Myndigheten har beklagat felet som, om det inte uppmärksammats under inspektionen och rättats till, kunnat medföra att H. för året tillgodoräknats för låg pensionspoäng.

Vad som förevarit i detta fall belyser därför vikten av att de för arbetet med beräkning av pensionsgrundande inkomst föreskrivna kontrollåtgärderna genomförs med största noggrannhet.

Anstånd med erläggande av kvarstående skatt, i fall där skatteberäkning för ackumulerad inkomst begärts, har medgivits av lokal skattemyndighet

Enligt 49 § 2 mom. 2) uppbördsförordningen kan länsstyrelsen medge anstånd i fall där ansökan grundar sig på att framställning gjorts hos länsskatterätt om beräkning av statlig inkomstskatt för ackumulerad inkomst. Vid inspektioner av lokala skattemyndigheter har i några fall uppmärksammats att lokal skattemyndighet i strid mot nämnda bestämmelse meddelat beslut om anstånd. Vid avgörandet av ett sådant ärende anförde JO Lundvik bl. a. följande.

Rätten att medgiva anstånd med inbetalning av skatt när ansökan gjorts angående skatteberäkning för ackumulerad inkomst tillkommer efter 1967 års ändringar i uppbördsförordningen länsstyrelse och icke lokal skattemyndighet. Författningstexten är entydig. Såväl länsstyrelsen

som lokala skattemyndigheten har beklagat det inträffade och som förklaring anfört den vid tillfället rådande arbetsbelastningen hos myndigheterna. Med hänsyn härtill och till att den skattskyldige inte lidit någon rättsförlust trots det i och för sig anmärkningsvärda misstaget låter jag det stanna vid ett allvarligt påpekande till berörda myndigheter om att granskning av ett ärende inte endast innefattar dettas materiella sida utan jämväl den formella. Däri ligger ett beaktande av forumreglerna, dvs. om handläggning och beslutsfattande verkligen ingår i myndighetens kompetensområde.

Behandling av ansökan om anstånd med erläggande av anställdas skatt

Vid inspektion av en lokal skattemyndighet uppmärksammades att en arbetsgivare, M., begärt anstånd med erläggande av dels egen skatt, dels anställdas skatt. Anstånd medgavs med erläggandet av den egna skatten. Beträffande de anställdas skatter angavs i beslutet: "Anstånd med inbetalning av skatt för anställda kan inte medges."

JO Lundvik anförde vid ärendets avgörande följande härom.

Enligt 41 § uppbördskungörelsen äger riksskatteverket medge arbetsgivare anstånd med inbetalning av anställdas skatter. När lokala skattemyndigheten fann att M:s ansökan om anstånd med inbetalning av anställdas skatter inte kunde bifallas av myndigheten, borde man antingen ha upplyst M. om möjligheten att söka anstånd hos riksskatteverket eller än hellre överlämnat en avskrift av anståndsansökningen till riksskatteverket och underrättat M. om denna åtgärd.

Lokal skattemyndighets handläggning av ärende rörande skattereklamation

En klagande, E., uppgav bl. a. att han redan hos taxeringsnämnden påpekat att hans arbetsgivare dragit högre preliminär skatt än vad som framgick av kontrolluppgiften. Då hans påpekande lämnades utan åtgärd, tillskrev han lokala skattemyndigheten. Han uppgav därvid att han gottskrivits för litet preliminär skatt vid den slutliga debiteringen. I skriften bestred han också taxeringsnämndens åtgärd att i visst hänseende frångå hans deklaration. Lokala skattemyndigheten överlämnade E:s skrift till länsskatterätten såsom taxeringsbesvär. Något skattereklamationsärende upplades inte i anledning av skriften. Av lokala skattemyndighetens yttrande i saken framgick bl. a. att myndigheten, sedan JO:s remiss inkommit, samma dag medgivit E. anstånd med nästan hela den kvarstående skatten. Sedan beslut om arbetsgivarens ansvar för innehållen men ej inbetald preliminär skatt fattats, hade E. vidare tillställts omräkningsbesked samt ny debetsedel.

Ställföreträdande JO Sverne uttalade bl. a. följande vid ärendets avgörande.

E:s skrivelse till lokala skattemyndigheten i december 1973 berörde två frågor, dels taxeringsnämndens beslut rörande hans taxering år 1973 och dels frågan om hans preliminära skatt för år 1972. Myndigheten an-

såg helt riktigt att den första frågan skulle bedömas av länsskatterätten och överlämnade handlingarna till rätten. Därvid underlät myndigheten emellertid att även upptaga den andra frågan genom att låta diarieföra och vidare handlägga den i skrivelsen gjorda skattereklamationen. Lokala skattemyndigheten förfor följaktligen i detta hänseende felaktigt. Det är viktigt att komma ihåg att *en* framställning till en myndighet ibland medför att *flera* ärenden måste läggas upp. Även om myndigheten redan tidigare upptagit vissa skattereklamationsärenden rörande E. synes mig den utredning E. fogat till sin skrivelse i form av kopior av lönekvitton med anteckningar om gjorda skatteavdrag m. m. ha varit av största betydelse för saken. Dessa handlingar hade därför inte bort överlämnas till länsskatterätten utan närmare granskning. Det kan nämnas att lokala skattemyndigheten, sedan saken uppmärksammats av JO, också gottskrivit E. preliminär skatt med ytterligare 3 500 kr. utöver tidigare medgivna 1 500 kr.

Lokala skattemyndigheten har beklagat det inträffade och förklarat, att uppmärksamheten beträffande handläggningen av här ifrågavarande typ av ärenden kommer att skärpas. Myndigheten har också sedan JO ingripit behandlat saken mycket snabbt och tillsett att E. meddelats anstånd med inbetalning av skatt. Jag låter det på grund härav i denna fråga stanna vid mina nu gjorda påpekanden.

Fullföljdsordningen i mervärdeskatteärenden

Enligt 36 § mervärdeskatteförordningen skall slutligt beslut meddelas om den skattskyldige begär sådant beslut inom en månad från den dag då han fått del av preliminärt beslut. I 51 § första stycket samma förordning stadgas.

Talan mot slutligt beslut enligt 36 § första stycket eller mot beslut om efterbeskattning föres hos länsskatterätten genom besvär.

Vid inspektion av en länsstyrelse uppmärksammades två fall där skattskyldigs begäran om slutligt beslut kommit in för sent. Länsstyrelsen hade lämnat ansökningarna utan åtgärd varefter besluten hade försetts med besvärshänvisning till Kungl. Maj:t.

Länsstyrelsen yttrade att innebörden av den år 1968 företagna ändringen av 51 § mervärdeskatteförordningen var sådan att besvärsrätt förelåg i de nu förevarande fallen. Vid prövning av frågan om rätt besvärsforum fann länsstyrelsen att varken skatteförfattningarna eller praxis gav stöd för att anse länsskatterätten såsom rätt instans. Länsstyrelsen hade därför beslutat följa allmänna verksstadgans (18 §) bestämmelser om besvärsforum. I fråga om lämpligheten de lege ferenda härav anförde länsstyrelsen bl. a. att det inte var rimligt att besvär över beslut av den art som det rörde i ärendet skulle dragas inför Kungl. Maj:t. Då besvär över meddelade slutliga beslut enligt mervärdeskatteförordningen skulle ställas till länsskatterätt, vore det rimligt att jämväl beslut om att ej meddela slutligt beslut prövades av denna rätt. Därigenom skulle likformighet ernås med förfarandet vid extraordinära besvär, där såväl besvär över länsskatterätts beslut i fall då besvären upptages till prövning

som dess beslut att ej upptaga besvären till prövning ställes till samma instans.

Vid ärendets avgörande uttalade JO Lundvik bl. a. att olika uppfattningar måhända kunde framföras vad gällde problemet om Kungl. Maj:t eller länsskatterätt var rätt besvärsforum i fall sådana som de aktuella. Den ståndpunkt länsstyrelsen intagit lät sig emellertid väl förena med ordalydelsen av gällande stadganden i mervärdeskatteförordningen och 18 § allmänna verksstadgan. JO anförde vidare.

Jag har ingen anledning att kritisera länsstyrelsen för dess ställningstagande, som jag fastmer är benägen att ansluta mig till.

Jag delar länsstyrelsens uppfattning, att besvär över beslut av förevarande slag de lege ferenda lämpligen bör behandlas i skattedomstolarna. Besvärsreglerna i mervärdeskatteförordningen bör därför enligt min mening ändras.

Beslutet i ärendet samt en skrivelse med önskemål om ändring av 51 § mervärdeskatteförordningen tillställdes därefter chefen för finansdepartementet för övervägande i samband med prövningen av de förslag till ändringar av mervärdeskatteförordningen som mervärdeskatteutredningen föreslagit i sitt betänkande Översyn av mervärdeskatten, Del II, Fastighetsbegreppet m. m. (Ds Fi 1974: 8).

Arbetsgivare har genom att utnyttja den i 75 § uppbördskungörelsen föreskrivna möjligheten till återbetalning av skatt tillgodogjort sig belopp varmed han hade fordran å anställd på för mycket utbetald lön

I 75 § uppbördskungörelsen stadgas följande.

Visar skattskyldig eller arbetsgivare, att han av misstag inbetalat större skattebelopp än som bort ske, återbetalar länsstyrelsen skyndsamt vad som inbetalats för mycket.

Av utredningen i ett ärende, som upptagits vid inspektion av en länsstyrelses uppbördsenhet, framgick bl. a. följande. Två finska skolflickor, Kaarina P. och Kirsti R. arbetade under två sommarmånader 1970 i Sverige. De fick vid ett tillfälle löneförskott med 675 kr. vardera. Därvid gjordes ej något skatteavdrag. Beloppen avräknades inte av arbetsgivaren vid slutregleringen av deras löner. På avlöningskorten hade noterats att förskottslönen inte avdragits men att reglering skett genom återkrav av tidigare inbetalad skatt. Arbetsgivaren, som således felaktigt utbetalat för höga lönebelopp för flickorna, hade nämligen sökt rättelse genom att hos länsstyrelsen återkräva inbetalad preliminär skatt. Sedan en anhörig till en av flickorna i brev efterhört var en förväntad skatteåterbäring blivit av, hade länsstyrelsen svarat med att hänvisa till arbetsgivaren för närmare förklaring till varför denne begärt att återfå den preliminära skatten. Sedan yttrande begärts från länsstyrelsen efter inspektionens slut, upplystes bl. a. att arbetsgivaren numera till länsstyrel-

sen återställt belopp, motsvarande de skatteposter denne tidigare erhållit efter sin framställning därom. Länsstyrelsen uppgav att flickorna skulle gottskrivas de återförda beloppen varefter uppkommande överskjutande skatt snarast skulle utanordnas till dem. Arbetsgivaren hade meddelat att krav i annan ordning skulle komma att riktas mot flickorna.

Riksskatteverket avgav yttrande i saken.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik bl. a. följande.

I arbetsgivarens framställning om återbetalning av skattebeloppen sades såsom förklaring till den felaktiga skatteinbetalningen endast, att löneuträkningen blivit felaktig på grund av att man övergått till databehandling av löner. Enbart genom denna uppgift kan emellertid arbetsgivaren uppenbarligen inte anses ha *visat* att fråga varit om någon misstagsinbetalning av skatt. Med hänsyn till det i 75 § uppbördskungörelsen uppställda beviskravet borde därför länsstyrelsen inte ha återbetalt några skattebelopp till arbetsgivaren utan närmare undersökning av saken. Vid en sådan undersökning borde lämpligen avlöningshandlingarna rörande R. och P. ha infordrats. I allt fall borde länsstyrelsen till att börja med ha sökt tillse att R:s och P:s samtycke till återbetalningen inhämtades, jfr centrala uppbördsnämndens meddelande år 1950 nr 9. Om sådan utredning vidtagits hade länsstyrelsen med all säkerhet funnit att fråga inte varit om misstagsinbetalningar av skatt utan att skatteinbetalningarna i och för sig varit riktiga varför 75 § uppbördskungörelsen inte var tillämplig i fallet. R. och P. hördes inte i ärendet. De fick inte heller underrättelse om återbetalningsbeslutet från länsstyrelsen annat än i form av debetsedlar å slutlig skatt. Inte ens när R. och P., sedan den förväntade skatteåterbäringen uteblivit, vände sig till länsstyrelsen i saken med begäran om en förklaring, fick de något klargörande svar från länsstyrelsen. De hänvisades i stället till den tidigare arbetsgivaren. Denna länsstyrelsens passivitet synes mig stötande särskilt mot bakgrund av den summariska behandlingen av återbetalningsärendena. Saken borde i denna situation ha utretts av myndigheterna såsom ett skattereklamationsärende.

Länsstyrelsens svar synes utvisa att man är medveten om att dess summariska behandling av ärenden av förevarande slag inte är tillfredsställande. Man har hänvisat till bristande personalresurser och till att ärenden av detta slag vanligen rör smärre belopp sett ur statens synvinkel och att arbetsgivarna vanligen får förväntas ha godtagbara skäl för sina framställningar om återbetalning. Vad som förevarit i R:s och P:s fall visar emellertid att en arbetsgivare inte alltid har acceptabla skäl för begäran om återbetalning av skatt. Det inträffade illustrerar därför på ett tydligt sätt vikten av att det i 75 § uppbördskungörelsen uppställda beviskravet iakttas av myndigheterna. Handläggningen av dessa ärenden får inte bli så slentrianmässig att arbetsgivare genom att missbruka bestämmelsen om återbetalning av skatt får en praktisk möjlighet att via länsstyrelsen inkassera fordringar på lön som felaktigt utbetalats med för högt belopp till anställd. Sådana fordringskrav skall rätteligen behandlas på annat sätt. De kan i sista hand göras till föremål för civilprocess och kan då röra svåra rättsliga problem såsom spörsmålet om condictio indebiti. Skattemyndigheterna får inte genom bristfällig handläggning av återbetalningsärendena medverka till att den normala ordningen för prövning av dylika fordringar kringgås.

Kommunal självstyrelse

Får kommunstyrelse fatta beslut vid "telefonsammanträde"?

Från ett protokoll av den 26 september 1972, § 235, fört vid "telefonsammanträde" med kommunstyrelsen i Älvdalens kommun antecknas följande.

Angående borgen å byggnadskreditiv till Stiftelsen Elfwedahls Hyresbostäder.

Efter därom av stiftelsen genom styrelsebeslut den 29.08.1972 i § 16 gjord framställning beslutar kommunstyrelsen hemställa, att kommunfullmäktige måtte fatta beslut om att under byggnadstiden ikläda kommunen borgen för ett byggnadskreditiv till Stiftelsen Elfwedahls Hyresbostäder å kronor 1 248 000: — i Götabanken, vilket kreditiv avser uppförande av nytt hyreshus i Kyrkobyn, Älvdalen.

Samtidigt föreslås, att kommunstyrelsens ordförande Anders Nordin lämnas uppdraget att å kommunens vägnar teckna borgensförbindelse för kreditivet i fråga.

Paragrafen förklaras genast justerad.

I en skrift till JO anförde Holger Ehrner, gemensamt med 13 andra personer, i huvudsak följande. Det protokollsutdrag som kommunstyrelsens ordförande i Älvdalens kommun den 26 september 1972 låtit utsända till kommunfullmäktigledamöterna och som uppgavs gälla ett samma dag hållet sammanträde med kommunstyrelsen, § 235, kunde ifrågasättas vara ett "falsarium". Protokollet utsändes såsom "tilläggskungörelse" till ett redan kungjort fullmäktigsammanträde den 29 september 1972, vid vilket konstaterades att kommunstyrelsen inte haft något sammanträde i lagens mening nämnda dag. Ordföranden hade per telefon kontaktat ledamöterna angående den aktuella frågan och därefter författat det protokoll som gav sken av att ett lagenligt sammanträde hållits med kommunstyrelsen. Trots att dessa förhållanden påtalades vid fullmäktiges sammanträde genomdrevs ett antagande av kommunstyrelsens förslag med 37 röster mot 11. De klagande var väl medvetna om den aktivitet som rådde inom kommunförvaltningen för att rätta till saken. Enligt uppgift skulle kommunstyrelsen ha för avsikt att göra om sitt beslut och på nytt framlägga förslaget för fullmäktige. Kvar stod dock den faktiska, grova överträdelse av kommunal och allmän lag som "tillverkningen" av protokollet innebar.

Efter remiss avgav kommunstyrelsen yttrande, vari anfördes i huvudsak följande.

Kommunstyrelsens ifrågavarande beslut har tillkommit genom ett s. k. telefonsammanträde, varvid ordföranden efter redogörelse för ärendets art inhämtat ledamöternas ställningstagande, vilket utgjort ett beslut i enlighet med det upprättade protokollet. Samtliga ordinarie ledamöter kunde nås utom Erik Hjelm, Idre, som var sjukskriven, och dennes suppleant, Egil Larsen, Flötningen, som befann sig på förrättningsresa.

Denna form av beslutsfattande, för vilken vare sig direkt stöd eller förbud i kommunallagen kan åberopas, utgör för kommunstyrelsens del ett rent undantag och får ses mot bakgrunden av följande omständigheter vid den aktuella tidpunkten.

Den 25 september 1972 inkom till kommunstyrelsens kansli en framställning från Stiftelsen Elfwedahls Hyresbostäder om kommunal borgen å byggnadskreditiv för uppförande av ett nytt hyreshus. Älvdalens kommunfullmäktige hade då genom en den 22 september 1972 offentliggjord och till ledamöterna utsänd kungörelse kallats till sammanträde den 29 september 1972. Kommunstyrelsens ordförande bedömde det som nödvändigt att stiftelsens framställning om kommunal borgen upptogs till handläggning vid det kungjorda fullmäktigsammanträdet enär den byggnation borgensframställningen avsåg enligt då föreliggande uppgift om byggnadstillstånd skulle vara igångsatt senast den 30 september 1972. Genom hållande av telefonsammanträde med kommunstyrelsen kunde tilläggskungörelse med styrelsens förslag i ärendet tillställas fullmäktigledamöterna senast dagen före det kungjorda sammanträdet, vilket var förutsättningen för att ärendet, som icke var upptaget på den ordinarie kungörelsen, skulle kunna behandlas vid sammanträdet i fråga. Detta bedömdes icke vara möjligt om kommunstyrelsen på normalt sätt skulle kallas till sammanträde. Dessa omständigheter och inga andra var bevekelsegrunden för kommunstyrelsens handlande i detta fall.

Kommunfullmäktiges beslut den 29 september 1972, under § 154, om kommunal borgen å byggnadskreditiv till den aktuella bostadsstiftelsen, över vilket besvär anförts hos länsstyrelsen i Kopparbergs län, har sedermera i sammanträde den 30 oktober 1972, under § 171, upphävts av kommunfullmäktige på kommunstyrelsens förslag vid sammanträde den 19 oktober 1972, § 250, vid vilket styrelsen för övrigt beslutat att ikläda kommunen borgen för byggnadskreditiv till stiftelsen, då kommunstyrelsen genom ett kommunfullmäktigbeslut, under § 181/1971, bemyndigats att teckna borgen av ifrågavarande art.

Härefter inkom Ehrner med påminnelser för egen och — enligt uppgift — medklagandenas del.

Kommunfullmäktiges beslut den 29 september 1972, varigenom fullmäktige antog kommunstyrelsens förslag enligt protokollet den 26 september 1972, överklagades av Ehrner m. fl. jämlikt 76 § kommunallagen hos länsstyrelsen i Kopparbergs län. Till stöd för besvären anfördes att kommunstyrelsen på angivet sätt förfarit felaktigt vid sin handläggning och att fullmäktiges beslut följaktligen icke tillkommit i laga ordning. Länsstyrelsen, som avgjorde målet den 14 mars 1973, antecknade i beslutet att fullmäktige uppgivit, att fullmäktige den 30 oktober 1972 upphävt sitt beslut av den 29 september 1972. Vidare utlät sig länsstyrelsen: Enär klandrade beslutet inte längre är gällande lämnar länsstyrelsen be-

svären utan vidare åtgärd. — Det ankommer icke på länsstyrelsen att pröva huruvida tjänstefel eller egenmäktigt förfarande förekommit i ärendet. På grund härav föranleder ej heller framställningen i denna del någon länsstyrelsens vidare åtgärd.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik följande.

Protokollet från kommunstyrelsens "telefonsammanträde" den 26 september 1972, § 235, aktualiserar frågan om tillåtligheten av s. k. beslut per capsulam och liknande förenklade former av beslutsfattande inom kommunal förvaltning (jfr Calmfors i Förvaltningsrättslig tidskrift 1968 s. 180, "Kommunala nämndbeslut per capsulam" och riksdagens protokoll 1973: 20 s. 41, departementschefsuttalande som svar på enkel fråga rörande s. k. telefonsammanträden i kommunerna). Kommunallagen upptar inga bestämmelser om att nämndbeslut kan fattas utan sammanträde medelst cirkulation av handlingar ledamöterna emellan eller genom muntliga eller skriftliga meddelanden mellan ordföranden och övriga ledamöter. Som jämförelse kan, när det gäller det statliga förvaltningsområdet, pekas på 27 § tredje stycket länsstyrelseinstruktionen, som lyder: "Är styrelseärende så brådskande att styrelsen ej hinner sammanträda för behandling av ärendet, avgöres detta genom meddelanden mellan landshövdingen och minst sju andra ledamöter. Kan ärendet ej lämpligen avgöras på detta sätt, får landshövdingen besluta ensam i närvaro av den föredragande till vars uppgifter ärendet hör. Beslut, som fattas enligt detta stycke, skall anmälas vid nästa sammanträde med styrelsen." Åtskilliga verksinstruktioner upptar liknande regler.

Beslut per capsulam eller vid telefonsammanträde synes förekomma inom kommunal förvaltning men endast i begränsad utsträckning. Frågan om lagligheten av sådant förfarande har inte blivit närmare belyst genom rättsfall i regeringsrätten.

I anslutning till det sist sagda vill jag erinra om att kommunstyrelsens förevarande beslut ingick som ett led i beredningen av ett ärende som skulle avgöras av kommunfullmäktige. Mot dylika beslut av rent förberedande art får enligt 76 § 2 mom. kommunallagen talan ej föras. Hinder möter emellertid inte mot att vid klagan över fullmäktiges slutliga beslut åberopa fel i beredningen, såsom att ärendet inte blivit vederbörligen behandlat av nämnd (jfr t. ex. rättsfallet RÅ 1971 ref. 12). Indirekt kan alltså ett förberedande beslut besvärsvägen bringas under rättslig prövning. Som tidigare nämnts har i förevarande fall kommunfullmäktiges beslut också på sådan grund överklagats hos länsstyrelsen, som dock på anförda skäl lämnade besvären utan vidare åtgärd.

Ett ställningstagande i frågan, om det inom kommunal förvaltning kan anses tillåtet att fatta beslut per capsulam eller vid telefonsamman-

träde, måste grundas på en genomgång av kommunallagens bestämmelser om formerna för besluts fattande i styrelse och nämnder.

En blick bör också kastas på de regler som finns för tillgodoseende av kravet på skyndsam handläggning.

Jag konstaterar till en början, att kommunstyrelsens arbetsformer — liksom också arbetsformerna för nämnder vilka anförtrotts särskilda förvaltnings- eller verkställighetsbestyr — i flera viktiga hänseenden reglerats genom olika föreskrifter i kommunallagen.

I 35—37 §§ stadgas om utsättande av sammanträde, om ordning för inkallande av suppleanter, om deras närvarorätt och skyldighet att underrätta dem om tid för sammanträde samt om hur många ledamöters närvaro som krävs för beslutförhet. I 38 § regleras beslutsförfarandet genom hänvisning till 22 §. Häri behandlas överläggning, framställande av proposition, acklamationsförfarande och omröstning. I 39 § regleras, bl. a. genom hänvisning till 24 och 25 §§, hur protokoll skall föras och vad det skall innehålla, reservationsrätten, hur justering av protokoll skall ske m. m. Reglerna återspeglar en tankegång som i litteraturen uttryckts på följande sätt (se Sundberg, Kommunalrätt 1964 s. 174): De kommunala organen är i allmänhet kollektivorgan. I följd härav måste de arbeta i former, som bereder tillfälle för ledamöterna att gemensamt informeras i förekommande ärenden, att framlägga sina personliga synpunkter och att sinsemellan överlägga, liksom organens beslut måste framgå såsom resultat av denna meningsbrytning och meningssammanjämkning.

Metoden att fatta beslut genom cirkulation av handlingar eller vid telefonsammanträden är oförenlig med andemeningen bakom de nu berörda bestämmelserna och kommer lätt nog i konflikt också med reglernas bokstav (jfr t. ex. vad som i 36 § sägs om rätt för suppleant att närvara vid sammanträde och att alltid bli underrättad om tid för sammanträde).

Vad så angår regler som möjliggör en skyndsam handläggning av brådskande ärenden vill jag erinra om *att* 14 § 2 mom. ger fullmäktige rätt att företa brådskande ärende till avgörande efter förkortad kungörelsetid, *att* 19 § andra stycket för vissa fall efterger kravet på beredning *samt att* 21 § andra stycket medger att brådskande ärende upptas till avgörande trots att det ej angivits i kungörelsen om fullmäktige är ense härom. Vad angår kommunstyrelsen och nämnder lägger kommunallagen inte hinder i vägen för ett omedelbart sammankallande av dem. Praktiska hinder — eventuellt också interna regler, t. ex. i en arbetsordning — kan givetvis medföra att sammanträde inte kan hållas hur snart som helst. I fråga om sådana styrelse- eller nämndbeslut som inte avser framställning eller yttrande till fullmäktige kan vidare hänvisas till de möjligheter till delegation av beslutanderätt på t. ex. särskild avdelning, ledamot eller tjänsteman, som ges i 43 och 45 §§ kommunallagen.

Sådan delegation är i hög grad ägnad att underlätta behandlingen av brådskande ärenden, förutsatt att de lämpar sig för delegation.

Av vad nu sagts framgår, att behovet av skyndsam handläggning ingalunda lämnats obeaktat av lagstiftaren samt att beslutsförfarandet hos kommunstyrelsen och nämnderna för särskilda förvaltnings- eller verkställighetsbestyr utgår från sammanträdesformen med dess möjligheter till allsidigt meningsutbyte och insyn för den enskilde ledamoten och suppleanten. Något utrymme för ett på sedvanerättslig grund utbildat förenklat beslutsförfarande synes inte förefinnas.

Mot bakgrund härav framstår det av kommunstyrelsen i förevarande fall tillämpade beslutsförfarandet såsom oförenligt med kommunallagens andemening. Eftersom samtliga suppleanter, av kommunstyrelsens yttrande att döma, inte blev underrättade stod vidare förfarandet i direkt strid mot bestämmelserna i 36 § kommunallagen.

Med hänsyn till omständigheterna — bl. a. att beslutet sedermera upphävdes och att viss osäkerhet om rättsläget kan ha rått till följd av den kommunala praxis i fråga om dylikt beslutsfattande som tydligen utbildat sig på sina håll — låter jag det stanna vid de uttalanden jag här gjort.

Yttrande över en departementspromemoria med förslag till renhållningskungörelse

I skrivelse den 16 september 1974 till statsrådet och chefen för jordbruksdepartementet anförde JO Lundvik följande.

En av chefen för jordbruksdepartementet tillsatt arbetsgrupp har i en promemoria (Ds Jo 1974: 4) lagt fram förslag dels till ändringar i kommunala renhållningslagen (1970: 892), dels till renhållningskungörelse. Promemorian är för närvarande föremål för remissbehandling.

Tillämpningen av kommunala renhållningslagen och vad därmed sammanhänger har föranlett åtskilliga klagomål hos JO. Jag vill begagna tillfället att framföra en del synpunkter, grundade på egna erfarenheter och innehållet i den framlagda promemorian.

De klagomål som anförts till mig har mestadels rört uttagandet av renhållningsavgift, vilket skett enligt bestämmelserna i lagen (1965: 54) om kommunala renhållningsavgifter. Bakgrunden till klagomålen har i flera fall varit att man menat att något behov av kommunal renhållningsservice inte funnits, t. ex. därför att klaganden bodde långt från grannar eller vistades på fastigheten endast sporadiskt. Det har vidare förekommit, att man hävdat att kommunen inte fullgjort sina skyldigheter på ett godtagbart sätt. Det har t. ex. påstått att kommunen försummat att hämta sopor och avfall eller inte tillhandahållit sopsäck och ställ

därför. Klagomål har också anförts över att kommunen inte velat godtaga anordningar som fastighetsägaren själv vidtagit för förvaring av avfallet.

Lagen om kommunala renhållningsavgifter innehåller lika litet som den kommunala renhållningslagen eller annan författning detaljerade regler om skyldigheten att erlägga avgift i olika situationer. Det kan därför i åtskilliga fall vara vanskligt att avgöra om avgiftsskyldighet föreligger. Jag vill något belysa det sagda.

I 1 § avgiftslagen sägs, att kommun äger besluta om avgifter för bortforsling, omhändertagande och oskadliggörande av orenlighet och avfall som uppsamlats inom kommunen vid renhållning enligt 4 § kommunala renhållningslagen eller hälsovårdsstadgan. Ordalydelsen ger stöd för den tolkningen att någon avgiftsskyldighet inte föreligger när kommunen av länsstyrelsen helt dispenserats från sin skyldighet enligt 4 § renhållningslagen, förutsatt att kommunen utnyttjar dispensen. Denna tolkning rimmar också bäst med den bakomliggande tanken att avgiften utgör vederlag som bör stå i viss relation till den utförda prestationen. I annat fall skulle avgiften snarare få karaktär av beskattning.

I konsekvens med vad nyss sagts bör undantag från avgiftsskyldighet rimligen gälla även i vissa andra situationer då kommunen inte ombesörjer renhållning. Att så bör vara fallet med fastigheter som är obebodda och tillika obebyggda framstår nära nog som en självklarhet. Att avgiftsskyldighet ej heller bör föreligga, när den enskilde jämlikt lokal hälsovårdsordning medgivits dispens från däri stadgat förbud mot destruktion av avfall och även utnyttjar denna sin rättighet, synes också rimligt. Den omständigheten att kommunens bortforslingsplikt kvarstår latent i bakgrunden — den enskilde kan ju påkalla hämtning — bör inte föranleda en annan bedömning i fråga om avgiftsskyldigheten. En liknande situation föreligger på ort där hälsovårdsordning av äldre typ fortfarande gäller och till följd härav destruktionsförbud saknas. Jag har nyligen sett ett sådant fall vid länsstyrelseinspektion.

Vid sidan av nu nämnda fall kan man diskutera, om och i vad mån avgiftsskyldigheten bortfaller i händelse av försummelse från kommunens sida. Ett flagrant fall föreligger om kommunen helt underlåter att fullgöra sin bortforslingsskyldighet. Ett annat, mera praktiskt fall är att kommunen, i tro att intet finns att avhämta från en avlägset belägen fastighet — en kanske riktig förmodan — underlåter att ens besöka fastigheten. Skäl kan anföras för att avgiftsskyldigheten bortfaller under dessa omständigheter, men rättsläget får dock betecknas som något ovisst. Än större tvekan bereder de fall då kommunens försummelse består däri att den — kanske på grund av utebliven tillsägelse från fastighetsägarens sida — ej tillhandahållit sopsäck eller förvaringskärl. Problem uppkommer också när kommunen ej vill godtaga kärl e. d. som fastighetsägaren anskaffat för förvaring av avfall.

Nu gällande regler lämnar föga eller ingen vägledning för hur här angivna frågor skall lösas. Genomförs de i promemorian upptagna förslagen, blir läget i vissa hänseenden förändrat och det finns anledning förmoda att konflikter av här antydd natur inte så ofta skall uppkomma. Något svar på de rättsliga frågorna lämnar promemorian dock inte. Jag beklagar detta och vill som min mening säga att det vore önskvärt om lagstiftningen eller åtminstone lokala förordningar och taxor kunde utformas så, att den nuvarande ovissheten på området skingras.

I nära samband med det nu anförda står frågan hur den enskilde skall kunna tillvarataga sina intressen gentemot kommunens krav. Tvist om avgiftsskyldigheten och dess omfattning hör under allmän domstols prövning. Den enskildes möjligheter att på denna väg tillvarataga sin rätt är dock begränsade eftersom domstolsvägen är både lång och kostsam. I den mån tvisten, såsom ofta är fallet, gäller själva utformningen av renhållningstaxan är de praktiska svårigheterna att vinna någon ändring genom vanlig process betydande. Kommunfullmäktiges beslut att antaga renhållningstaxor behöver inte underställas statlig myndighet för fastställelse. Beslutet kan emellertid angripas genom kommunalbesvär. Möjligheterna för besvärsmyndigheten att ingå i en materiell prövning av taxan är — med nu gällande regler — begränsade, låt vara att 2—4 §§ avgiftslagen upptar vissa bestämmelser som man kan falla tillbaka på. Prövningen skulle få en helt annan räckvidd och betydelse, om det fanns mera detaljerade regler i avgiftslagen om hur avgifterna skall bestämmas. Det borde t. ex. utsägas, att taxan skall närmare ange förutsättningarna för avgiftsskyldighet och undantag därifrån. Vidare borde utsägas att differentiering bör göras för att erhålla en rättvis kostnadsfördelning när det är påkallat av hänsyn till olikheter i fråga om bebyggelsekaraktär och renhållningstjänster. Med hänsyn till att kommunalbesvär synes vara den väg till rättelse som här kan få den största praktiska betydelsen vill jag därför föreslå att — som komplettering till de föreslagna ändringarna i renhållningslagen — ett tillägg till avgiftslagen av här angivet slag göres.

I promemorian sägs (s. 15) att man — med hänsyn till den kommunala självstyrelsen och effekterna av den föreslagna reformen — inte bör ha den ordningen att den enskilde medelst förvaltningsbesvär kan angripa kommunens beslut att söka eller inte söka dispens hos länsstyrelsen. Jag kan helt instämma häri och vill framhålla att en ordning med förvaltningsbesvär skulle kunna medföra att den statliga myndigheten sätter sig i den kommunala myndighetens ställe i en kommunal initiativfråga och därmed i själva verket övertar den kommunala självbestämmanderätten.

I promemorian sägs (s. 5) att besvärsbestämmelsen i 5 § renhållningslagen — vilken enligt vedertaget tolkningssätt anses utgöra föreskrift om att talan föres i form av förvaltningsbesvär och icke som kommunalbe-

svär — inte anses tillämplig på kommunens avgörande av frågan huruvida dispens skall sökas eller inte. Vidare sägs att sådant avgörande kan överklagas av den enskilde endast medelst kommunalbesvär, varjämte hänvisas till två avgöranden från regeringsrätten. Även om jag — som framgått av vad jag nyss sagt — i sak ansluter mig till ståndpunkten att förvaltningsbesvär inte bör få förekomma i dessa fall, vill jag dock framhålla att frågan om besvärsordningen enligt nu gällande bestämmelser knappast är fullt så klar som berörda uttalanden i promemorian kan ge intryck av. Meningarna har nämligen varit delade i regeringsrätten och andra avgöranden har förekommit, varav särskilt ett är ägnat att komplicera bilden. Jag syftar då på regeringsrättens avgörande den 21 juni 1973 (2998—1972) som gällde hälsovårdsnämndens i Karlsborgs kommun handläggning av fråga om undantag från den kommunala renhållningsskyldigheten. Regeringsrättens majoritet (tre ledamöter) fann att fråga var om förvaltningsbesvär enligt hälsovårdsstadgan och förordnade att handlingarna skulle överlämnas till kammarrätten i Göteborg för prövning, medan en ledamot fann att regeringsrätten borde pröva besvären såsom kommunalbesvär och en att besvären var att hänföra under 5 § renhållningslagen och därför skulle prövas av Kungl. Maj:t i statsrådet. Till bilden hör i någon mån även regeringsrättens plenaavgörande den 27 juni 1973 angående besvär över beslut av byggnadsnämnd att till allmän åklagare överlämna ärende om utdömande av vite, vari måhända får inläsas den principen att i tveksamma fall, där speciallagstiftning innehåller generella besvärsbestämmelser, ge förvaltningsbesvärsinstitutet företräde framför kommunalbesvärsinstitutet. Vad gäller renhållningslagstiftningen torde man därför försiktigtvis böra utgå från att sista ordet ännu inte är sagt rörande besvärsordningen.

Med den ordning som föreslås i promemorian, enligt vilken bestämmelserna delas upp på två författningar, en renhållningslag och en renhållningskungörelse, kommer frågan om besvärsordningen i ett något ändrat läge, eftersom avsikten (s. 17) är att fullföljdsbestämmelsen i 5 § renhållningslagen inte skall gälla frågor som behandlas i renhållningskungörelsen, dit dispensförfarandet överförts. Emellertid infinner sig osökt frågan vilken funktion besvärsbestämmelsen i renhållningslagen i så fall skall ha. I promemorian ges inget besked på den punkten. Beträffande de frågor som tidigare reglerades i 1956 års lag om skyldighet att renhålla gata m. m. fanns ingen bestämmelse om förvaltningsbesvär och ingenting synes i dessa delar ha tillkommit som motiverar att numera ha en sådan ordning. Under alla förhållanden synes det uteslutet att anse bestämmelsen i 5 § renhållningslagen tillämplig på beslut som fattas av kommunfullmäktige. Om meningen inte är att tillåta förvaltningsbesvär i dispensärenden finns — sett ur den enskildes synvinkel — ännu mindre anledning att tillåta förvaltningsbesvär i fråga om själva renhållningshanteringen i övrigt (om nu detta någonsin varit avsikten).

Jag förcslår därför att besvärsbestämmelsen i 5 § renhållningslagen upphäves ellcr ersättes med en hänvisning till kommunalbesvärsreglerna eller, om bestämmelsen ändock för något fall anses böra behållas, förtydligas så att en precisering sker och eventuellt för övrigt en hänvisning görs till kommunalbesvärsreglerna (jfr t. ex. 53 § skollagen).

Rörande de i promemorian redovisade förslagen vill jag — utöver vad som framgår av det redan sagda — helt allmänt säga att de ger utrymme för en smidigare hantering av det kommunala renhållningsväsendet i glesbygd och i områden med fritidsbebyggelse där kritiken mot nu gällande ordning särskilt framträtt. Mot en uppmjukning av reglerna på sätt som föreslagits har jag intet att erinra utan kan i princip tillstyrka förslaget. Det praktiska utfallet blir givetvis beroende av hur kommunerna utnyttjar de möjligheter som ges och hur väl de sköter kontakterna med invånarna. Jag vågar dock uttala den förhoppningen att grunden för förekommande missnöje hos allmänheten i vart fall till betydande del skall avlägsnas.

Tjänstemannafrågor

Lämpligheten av att använda disciplinstraff i form av löneavdrag mot tjänsteman med grava alkoholproblem

Enligt 5 § kungörelsen (1965: 844) om handläggning av disciplinärenden hos statens järnvägar (SJ) skall fråga om bestraffning eller åtalsanmälan i första hand prövas av vederbörande distriktssekreterare. Denne får enligt 6 § till godkännande förelägga tjänsteman disciplinstraff i form av varning eller löneavdrag. Föreläggande som godkänts av den misstänkte gäller som lagakraftvunnet beslut om disciplinstraff. Förekommer anledning att döma till suspension eller avsättning eller att ålägga flyttningsskyldighet, skall däremot distriktssekreteraren enligt 7 § hänskjuta ärendet till bestraffningskollegiet vid SJ. Detsamma gäller när den misstänkte ej godkänt förcläggande av varning eller löneavdrag inom den tid som anges i föreläggandet.

Av handlingarna i ett disciplinärende hos SJ framgick bl. a. följande.

Lokbiträdet W. i Malmö dömdes 1971 i disciplinär väg till löneavdrag för onykterhet i tjänsten. I anledning av denna förseelse blev han omplacerad från säkerhetstjänst till stationär tjänst. Under 1972 rapporterades han för onykterhet under tjänstgöring fyra gånger, nämligen en gång i juni och en gång i september samt två gånger i november. I avgiven förklaring hänvisade W. till ett av SJ:s rådgivande psykiater Bertil Hansson den 11 september 1973 avgivet intyg, som hade följande lydelse.

W. har under år 1972 rapporterats för onykterhet i tjänsten eller förfallolös frånvaro den 7/6, den 28/9 och den 9—10/11 1972.

Jag hade kontakt med W. från 14/6 1972 och under hela den tid, under vilken han gjorde sig skyldig till de rapporterade förseelserna. Han visade sig vid upprepade undersökningar i behov av psykiatrisk vård, och han var också under långa perioder intagen på psykiatriska kliniken vid Malmö allmänna sjukhus, där jag var ansvarig för hans behandling. W. visade sig under vårdtiden kunna fungera väl, om han var övervakad och handledd, men han visade sig oförmögen att klara sig på egen hand. Det fanns inte anledning att ifrågasätta hans önskan att rehabilitera sig, men förmågan saknades helt. Han befann sig under denna tid i ett tillstånd av psykisk sjukdom (depressiv neuros med alkoholism) av så djupgående natur, att det måste jämställas med sinnessjukdom. Sjukdomsyttringarna var inte någon gång sådana, att sluten tvångsvård kunde övervägas.

Enligt uppgift har W. senare efter annan vård rehabiliterats, så att han nu åter är i arbete.

Med stöd av det ovan nämnda kan jag sålunda intyga, att W. under den tid, då han gjorde sig skyldig till de rapporterade förseelserna, be-

fann sig i ett sådant tillstånd, jämställt med sinnessjukdom, att det utesluter straffbarhet.

Genom strafföreläggande den 20 september 1973 förelade distriktssekreteraren vid SJ i Malmö Lars Walldén W. löneavdrag under trettio dagar för onykterhet under tjänstgöring vid Malmö C den 7 juni och vid Malmö lokstation den 28 september samt den 9 och 10 november, allt 1972.

På tillrådan av sin fackorganisation, Statsanställdas förbund, vägrade W. godkänna föreläggandet under hänvisning till dr Hanssons intyg, varför disciplinärendet hänsköts till bestraffningskollegiet vid SJ.

I skrivelse den 14 december 1973 anhöll SJ om utlåtande av socialstyrelsen i frågan huruvida dr Hanssons intyg av den 11 september 1973 utan ytterligare undersökning av W. kunde läggas till grund för tillämpning av 33 kap. 2 § brottsbalken med beaktande särskilt av bestämmelsen i andra stycket första punkten nämnda lagrum.

Socialstyrelsen inhämtade i sin tur yttrande från ledamoten av dess vetenskapliga råd professorn Bo Gerle. I sitt yttrande den 4 mars 1974 anförde Gerle avslutningsvis.

Doktor Hanssons utlåtande avser ej en bedömning av tillståndet vid tiden för begående av en gärning, som anmälts till åtal eller beträffande vilken åtal överväges. Bestämmelserna i 33 kap. 2 § torde därför ej vara av relevans och formuleringen "jämställd med sinnessjukdom" ej heller användbar. Vid ett personligt samtal med doktor Hansson har han förklarat att det av honom iakttagna sjukdomstillståndet var av så allvarlig natur att det uteslöt en sådan påföljd som det ådömda disciplinstraffet. Efter denna diskussion med honom och efter att ha tagit del av journalen rörande W. förd vid psykiatriska kliniken i Malmö har jag kommit till samma uppfattning som doktor Hansson och vill alltså sammanfattande uttala att W. under tiden 7 juni—10 november 1972 led av psykisk sjukdom, depressiv neuros och alkoholism, av sådan art och grad att den uteslöt straffbarhet för de förseelser, onykterhet i tjänsten, som han då gjort sig skyldig till.

I sitt utlåtande till SJ den 12 mars 1974 uttalade socialstyrelsen att styrelsen under hänvisning till Gerles yttrande ansåg att W. under tiden 7 juni—10 november 1972 led av psykisk sjukdom, depressiv neuros och alkoholism, av sådan art och grad att den uteslöt straffbarhet för de förseelser — onykterhet i tjänsten — som han då gjort sig skyldig till.

Bestraffningskollegiet vid SJ tog därefter upp frågan om disciplinär bestraffning till slutlig prövning vid sammanträde den 19 april 1974, varvid kollegiet under hänvisning till socialstyrelsens skrivelse beslöt att ärendet skulle avskrivas från vidare handläggning i disciplinär väg. I skrivelse den 3 maj 1974 underrättade kollegiet W. härom. Samtidigt upplystes i skrivelsen att ärendet däremot skulle komma att överlämnas till statens personalnämnd.

I en skrivelse som kom in till JO den 12 oktober 1973 — kort efter

det att bestraffningsfrågan hänskjutits till SJ:s bestraffningskollegium — påtalade advokaten Sigvard Lönnberg i egenskap av Statsanställdas förbunds jurist, att distriktssekreteraren Walldén utfärdat ifrågavarande strafföreläggande för W. oaktat Walldén känt till att W. var i ett sådant tillstånd, jämställt med sinnessjukdom, som utesluter straffbarhet. Han framhöll att förbundets lokalavdelning, som W. tillhörde, ifrågasatte om Walldéns handläggning av ärendet skett på rätt sätt.

Efter remiss anförde Walldén i yttrande den 21 november 1973 att vid bestraffningsärendets handläggning innehållet i dr Hanssons intyg ej gett anledning till annat än att W. ålagts bestraffning i form av löneavdrag.

Ärendet remitterades därefter till SJ:s centralförvaltning. I anledning härav avgav chefen för juridiska avdelningen vid SJ Clas Nordström yttrande den 20 mars 1974. I yttrandet redovisades utförligt SJ:s syn dels på de principiella frågor som uppkommer i ärenden av detta slag och dels på bedömningen av det aktuella fallet. Det sades bl. a. följande.

Frågan om behandlingen i disciplinär väg av förekommande fall av onykterhet i tjänsten liksom av gärningar med annan rubricering men med alkoholmissbruk i bakgrunden ger icke sällan anledning till tveksamhet. Enligt stadgandet i 1 kap. 2 § brottsbalken — vilket torde få anses vara vägledande också vid gärningens bedömande i disciplinär ordning — skall den omständigheten att gärning begåtts under självförvållat rus icke föranleda att gärningen ej anses vara brott. I fall då omständigheterna icke ger anledning till antagande att rus icke varit självförvållat — ett antagande som endast undantagsvis torde kunna göras i de fall som regelbundet förekommer till bedömning disciplinvägen — medför gärningen sålunda påföljd med den begränsning som kan följa av bestämmelserna i 33 kap. 2 § brottsbalken, vilka jämväl torde vara att beakta i disciplinförfarandet. Härvid anmäler sig emellertid den komplikationen att disciplinförfarandet icke tillhandahåller den, framför allt från rättssäkerhetssynpunkt, noga utmejslade form för utredning av gärningsmannens sinnesbeskaffenhet som ingår som led i brottmålsprocessen. Myndigheten äger ej såsom en domstol förordna om sinnesundersökning att ligga till grund för bedömning av gärningsmannens ansvar och straffmottaglighet. Det får likväl icke därför förutsättas att myndigheten skall utan vidare godtaga läkarintyg som vederbörande själv presenterar rörande sin sinnesbeskaffenhet i syfte att, sedan disciplinförfarande inletts, värja sig mot ansvar. Myndigheten har f. ö. knappast den erfarenhet att den kan antagas vara i stånd att rätt bedöma värdet av sådant intyg. I föreliggande fall har SJ sökt socialstyrelsens utlåtande vilket, trots hemställan om skyndsam behandling och upprepade påminnelser, kunnat erhållas först efter tre månaders väntan. Det kan ifrågasättas om ett dylikt förfaringssätt är ägnat för rutinmässig användning i det — av utvecklingen att döma — ökande antalet fall i vilka läkarintyg om psykisk sjukdom företes till stöd för yrkande om frihet från påföljd för förseelser begångna under alkoholpåverkan.

Inom SJ finns en väl utbyggd personalsjukvård. Det har understundom gjorts gällande att denna skulle kunna anlitas för utredning av den art varom här är fråga. Därvid har hänvisats till en bestämmelse i gäl-

lande tjänsteordning för SJ enligt vilken socialmedicinsk utredning skall företagas av förtroendeläkare (järnvägsläkare, kontaktläkare) och personalkonsulent i samråd med platsbefälet innan tjänsteman ställs till ansvar för onykterhet (p. 16: 3). Denna av SJ utfärdade bestämmelse torde emellertid i sin kategoriska utformning få sägas gå utanför vad SJ kan anses vara lagligen befogat att ålägga sin personal. För jämförelsens skull må erinras om att enligt bestämmelserna i 21 och 22 §§ statstjänstemannastadgan jämförda med 27 § statstjänstemannalagen beslut väl kan meddelas om läkarundersökning av tjänsteman som visar bristande tjänsteduglighet vilken kan förmodas bero av sjukdom, men att vägran av tjänstemannen att underkasta sig undersökningen icke kan föranleda annat än avstängning som påtryckningsmedel. Berörda bestämmelser i SJ:s tjänsteordning tillämpas numera — i avbidan på förestående revision av tjänsteordningen — på det sättet att vederbörande upplyses om den möjlighet han äger att inom SJ få undergå en socialmedicinsk undersökning och om att undersökningsfynden kommer att stå till myndighetens förfogande som underlag för bedömningen av hans fall. Något tvång till läkarundersökning anses alltså icke kunna utövas. SJ har också tagit bestämt avstånd från tanken att som disciplinär myndighet infordra den utredning som må finnas i tjänsteläkares eller personalvårdskonsulents journaler eller andra handlingar och som härrör från undersökningar och konsultationer i samband med att vederbörande utnyttjat sig tillkommande förmån av fri sjuk- och personalvård inom verket.
— — —

Också i de fall vederbörande anlitar SJ:s läkare för undersökning rörande psykisk hälsa med anledning av inlett disciplinförfarande måste man räkna med möjligheten att läkaren gärna vill se den undersökte i första hand som en patient i behov av hjälp i förfarandet och låter sitt utlåtande präglas härav. Det finns icke något skäl att rikta kritik härför mot läkaren, men myndigheten som skall bedöma utlåtandet mot bakgrunden av gällande regler om ansvars utkrävande är icke desto mindre nödsakad att bilda sig en uppfattning om förhållandet. Problemet illustreras av ett av SJ slutligen till åtal vid allmän domstol hänskjutet och där nyligen avgjort mål i vilket intyg företetts av samme läkare som i det nu aktuella ärendet och av väsentligen samma innehåll. — — — Såsom framgår av handlingarna var skälet till att ärendet hänsköts till åtal det att SJ:s bestraffningskollegium fann den önskade utredningen om tjänstemannens personliga förhållanden icke lämpligen kunna inhämtas hos SJ med stöd av kollegiet lagligen tillkommande befogenheter. Domstolens avgörande och dess till grund för avgörandet lagda utredning och prövning av vederbörandes personliga förhållanden torde bekräfta riktigheten av kollegiets åtgärd att hänskjuta saken till åtal med de från allmän synpunkt vida bättre utredningsmöjligheter som därvid öppnades och den mera nyanserade påföljd som därmed kunde komma i fråga.

De svårigheter myndigheten sålunda ställs inför vid presentation i disciplinärende av partsutredning i form av läkarutlåtanden om psykisk sjukdom i förening med avsaknaden av annan möjlighet att nå en riktig bedömning av värdet i det enskilda fallet av sådana utlåtanden än att inhämta yttrande däröver från socialstyrelsen utgör i själva verket blott en illustrering av det faktum att disciplinförfarandet icke är utformat för handläggning av ärenden som kräver vidlyftig och svårbedömd utredning utan är avsett att fungera som ett mer eller mindre summariskt förfarande företrädesvis beträffande erkända gärningar. Detta framgår må-

hända klarast av stadgandet i 20 § under d) statstjänstemannalagen enligt vilket anmälan till åtal skall ske bl. a. om tjänstemannen bestrider vad som lägges honom till last och tillfredsställande utredning ej kan åstadkommas hos myndigheten. Motsvarande torde få anses gälla då tjänstemannen väl ej bestrider gärningen men ansvar för densamma på grunder som myndigheten icke finner sig äga förutsättningar att närmare utreda och bedöma.

Några nyligen tillkomna ytterligare föreskrifter om alkoholmissbrukets beaktande i disciplinförfarandet torde här få beröras innan SJ övergår till bedömning av den med klagomålet avsedda åtgärden. Enligt cirkuläret (1960: 563) angående anställningsvillkor m. m. för partiellt arbetsföra inom statlig och statsunderstödd verksamhet, sådant cirkuläret lyder enligt kungörelsen (1973: 280) om ändring däri, skall såsom partiellt arbetsför anses person vilken lider av sådan nedsättning av arbetsförmågan som uppkommit till följd av missbruk av alkohol eller annat berusningsmedel (A. Inledande best.). Beslut i disciplinär ordning om suspension eller avsättning av tjänsteman på grund av missbruk av alkohol eller annat berusningsmedel eller av orsak som bedömes ha samband med sådant missbruk får meddelas först sedan statens personalnämnd (SPN) förklarat särskild åtgärd enligt cirkuläret ej dessförinnan böra komma i fråga (D. 4). — — —

Cirkuläret är av omedelbar relevans i förevarande sammanhang såtillvida som det medför en begränsning endast beträffande avsättning och suspension som disciplinära påföljder. Är en förseelse icke svårare än att den anses kunna sonas med varning eller löneavdrag föreligger alltså icke på grund av cirkuläret något skäl att underlåta bestraffning. Cirkuläret kan i denna del sägas uppvisa parallellitet med bestämmelsen i 33 kap. 2 § andra stycket brottsbalken att böter må ådömas den på vilken eljest till följd av hans sinnesbeskaffenhet ej kan tillämpas svårare straffart.

Distriktssekreteraren Walldén har uppgivit att han icke ansett sig ha anledning att utgå från att en person som tillåtes bekläda statlig tjänst icke skulle vara i stånd att taga sådant intryck av ett löneavdrag att han komme att avhålla sig från att upprepa förseelsen, vilken ju här bestått av onykterhet *i tjänsten,* även om han icke fördenskull avhålles från missbruk av alkohol. Walldén har därför ansett sig oförhindrad att utfärda strafföreläggande i vanlig ordning trots förekomsten av intyg om W:s psykiska ohälsa.

I socialstyrelsens nu föreliggande yttrande i ärendet har styrelsen, efter genomgång av handlingarna, uttalat att W. under tiden för de med strafföreläggandet avsedda gärningarna "led av psykisk sjukdom, depressiv neuros och alkoholism, av sådan art och grad att den uteslöt straffbarhet för de förseelser — onykterhet i tjänsten — som han då gjort sig skyldig till". Styrelsen har, som synes, här valt uttryckssätt som mera anknyter till äldre rättsregler om "straffbarhet" än till det nya betraktelsesätt som funnit uttryck i 33 kap. 2 § brottsbalken. SJ hade i sin hemställan om yttrande yrkat att särskilt beaktande skulle skänkas bestämmelsen i nämnda lagrum andra stycket första punkten om möjligheten att under vissa förutsättningar döma till böter. Detta synes styrelsen ha förbigått i yttrandet i den mån icke just uttryckssättet att "straffbarhet" är utesluten kan anses innefatta svar också beträffande penningstraff.

Även om, i anseende till socialstyrelsens sålunda föreliggande ytt-

rande, SJ:s bestraffningskollegium — på vars prövning ärendet nu beror sedan W. sin rätt likmätigt vägrat godkänna strafföreläggandet — skulle finna sig böra avskriva ärendet från vidare handläggning i disciplinär ordning, bör därav icke dragas slutsatsen att Walldén genom strafföreläggandet gjort sig skyldig till fel av beskaffenhet att föranleda ansvar eller erinran. Walldén kan mot bakgrund av vad som anförts i det föregående icke sägas ha saknat fog för sin uppfattning att den hos honom föreliggande utredningen icke medförde att W. borde gå fri från löneavdrag. Genom att begagna sin rätt att vägra godkänna strafföreläggandet har vidare W. bragt saken i samma läge som om Walldén omedelbart hänskjutit den till bestraffningskollegiets avgörande. W. har sålunda icke lidit någon rättsförlust genom Walldéns åtgärd. Att Walldén skulle ha tagit på sitt ansvar att med anledning av Hanssons intyg själv avskriva ärendet från vidare handläggning lärer icke kunna krävas.

Med hänsyn till vad sålunda anförts och vad övrigt i ärendet förekommit torde Ni finna att Walldén icke genom strafföreläggandet gjort sig skyldig till fel i sin tjänst.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik följande.

Inom disciplinstraffrätten finns inte några särskilda regler om verkan därav att gärningsmannen lider av sinnessjukdom eller därmed jämförlig själslig abnormitet. Det har ansetts naturligt att hämta ledning från vad som gäller inom den allmänna straffrätten. Av intresse blir härvid regleringen i 33 kap. 2 § brottsbalken, där det sägs, att för brott, som någon begått under inflytande av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet av så djupgående natur att den måste anses jämställd med sinnessjukdom, annan påföljd ej får tillämpas än överlämnande till särskild vård eller, i särskilda fall, böter eller skyddstillsyn. Till böter får dömas, om det finnes ändamålsenligt för att avhålla den tilltalade från fortsatt brottslighet. Det sägs slutligen, att om påföljd som i lagrummet sägs finnes inte böra ådömas, den tilltalade skall vara fri från påföljd. Tillämpat å disciplinstraffrätten torde av stadgandet följa, att påföljder som avsättning eller suspension ej får tillämpas om gärningen förövats under inflytande av sinnessjukdom eller vad därmed likställes. Däremot torde löneavdrag stundom kunna komma i fråga med en analog tillämpning av vad som i brottsbalken sägs om böter.

Den utredning som numera föreligger får anses visa att W:s förseelser begåtts under inflytande av sådan psykisk sjukdom som avses i 33 kap. 2 § brottsbalken. Härav följer att löneavdrag i och för sig kunnat komma ifråga som påföljd men endast under förutsättning att åläggande av sådant fanns ändamålsenligt för att avhålla W. från fortsatt onykterhet i tjänsten. Mot bakgrund av vad Gerle och socialstyrelsen anfört i sina yttranden finner jag det starkt kunna betvivlas att löneavdrag skulle kunnat medföra någon positiv effekt i detta fall. SJ:s bestraffningskollegium fann ju också vid sitt slutliga ställningstagande att löneavdrag ej

borde åläggas och avskrev ärendet från vidare handläggning i disciplinär väg.

Den omständigheten att ärendet slutligen fick en annan utgång än den Walldén tänkte sig medför givetvis icke att hans ställningstagande blir att rubricera som tjänstefel. Bestraffningskollegiet grundade sitt avgörande på ett fylligare material än det Walldén haft tillgång till och visst utrymme måste under alla förhållanden finnas för olika uppfattningar.

Om Walldéns befattning med saken vill jag säga ytterligare följande. Av 7 § kungörelsen om handläggning av disciplinärenden hos SJ framgår, att distriktssekreteraren skall hänskjuta ärendet till bestraffningskollegiet om anledning förekommer att döma till suspension eller avsättning eller att ålägga flyttningsskyldighet. Detsamma gäller när den misstänkte ej godkänt föreläggande av varning eller löneavdrag. Det sägs alltså inte uttryckligen att ärende får hänskjutas även i annat fall. Det framstår emellertid som uppenbart olämpligt att till godkännande förelägga misstänkt ett löneavdrag när utredningen ger anledning till stark tvekan om åtgärdens lämplighet och än mer när, såsom i förevarande fall, skäl finns att ifrågasätta om den misstänkte över huvud är i stånd att lämna ett giltigt godkännande. Trots avsaknaden av uttrycklig författningsbestämmelse härom hävdar jag, att distriktssekreteraren i ett sådant läge kan och bör hänskjuta ärendet till bestraffningskollegiet därest han inte själv kan ordna upp saken på annat sätt utan löneavdrag. Att Walldén inte förfor på nu antytt sätt torde förklaras därav att bestämmelser i ämnet saknas och jag vill därför inte över hövan kritisera honom för vad han gjorde.

Jag vill tillägga, att jag övervägt att göra en framställning hos Kungl. Maj:t om ändring av SJ:s disciplinförfattning. Denna torde emellertid under alla förhållanden böra omarbetas därest en omläggning av ämbets- och disciplinansvaret kommer till stånd i enlighet med vad som föreslagits i betänkandet Ämbetsansvaret II. Jag nöjer mig därför med att överlämna ett exemplar av detta mitt beslut till kommunikationsdepartementet för kännedom.

Även om vad som förevarit i det aktuella fallet således inte ger mig anledning till ingripande, finner jag dock anledning att säga några ord om det rent principiella spörsmålet hur myndighet bör förfara när tjänsteman beträds med onykterhet i tjänsten under förhållanden som är jämförliga med vad som här framkommit.

Jag vill då först påpeka att det inom disciplinstraffrätten inte föreligger någon oavvislig skyldighet — motsvarande åklagares åtalsplikt i brottmål — att i alla de fall då tjänsteman gjort sig skyldig till någon förseelse i tjänsten inskrida med disciplinförfarande. Visst utrymme anses finnas för myndighet att underlåta att tillgripa disciplinstraff i mindre allvarliga fall (se Lidbeck m. fl., Statens tjänstemän s. 128 och Jägerskiöld, Svensk tjänstemannarätt del 2: 1 s. 343 f.).

Den föreliggande möjligheten att avstå från disciplinstraff är av särskild betydelse när det — såsom här var fallet — gäller onykterhet i tjänsten och omständigheterna tyder på att vederbörande har verkliga alkoholproblem. Enligt ett synsätt, som alltmer vunnit insteg, är alkoholism ett sammansatt socialt-medicinskt problem, som man bättre kommer till rätta med genom nykterhetsvårdande och medicinska insatser än genom straff. Som tecken på att detta synsätt trängt igenom mer och mer kan nämnas ett år 1968 framlagt förslag om avkriminalisering av fylleri (SOU 1968: 55), införandet av sjukpenning under vistelse på allmän nykterhetsvårdsanstalt (prop. 1974 nr 12), minskat antal tvångsintagningar på sådan anstalt, etc. Denna utveckling från en moraliserande mot en mer vårdinriktad syn på personer med alkoholproblem som alltså pågår inom samhället i stort bör enligt min mening vinna efterföljd även inom den statliga personalvården.

Frågan har också tidigare behandlats av JO. I ett beslut den 16 april 1971 (dnr 1368/70) gjorde dåvarande ställföreträdande JO Bertil Wennergren vissa uttalanden om myndighets åtgärder vid tjänstemans onykterhet i tjänsten. I beslutet sade Wennergren bl. a. att det, då fråga är om personer med verkliga alkoholproblem, föreligger skäl att lägga större vikt vid att en vårdande behandling kommer till stånd än att straff utmätes. Enligt vad Wennergren vidare uttalade bör beträffande sådana personer disciplinär bestraffning för onykterhet tillämpas med stor återhållsamhet och, om disciplinär bestraffning ändå anses böra äga rum, bör de ur rehabiliteringssynpunkt ofta mindre lämpliga strafformerna löneavdrag och suspension i möjligaste mån undvikas.

Liknande tankegångar har av statens personalnämnd framförts i den skrivelse den 29 mars 1973 till finansdepartementet, som ledde till de i SJ:s yttrande nämnda ändringarna i 1960 års cirkulär ang. anställningsvillkor m. m. för partiellt arbetsföra statsanställda. I skrivelsen uttalades sålunda bl. a. att löneavdrag, suspension eller avsättning från personalvårdande synpunkter inte är några adekvata åtgärder för personal med alkoholproblem och att det är mer angeläget att ta till vara de eventuella möjligheter till rehabilitering genom exempelvis läkarvård, omskolning och omplacering som kan finnas. I de anvisningar för handläggning av frågor om partiell arbetsförhet på grund av missbruk av alkohol m. m. som nämnden utfärdat i anslutning till ändringarna i 1960 års cirkulär (se "SPN meddelar" nr 8/1973) upprepar nämnden uttalandet att bl. a. löneavdrag, suspension eller avsättning inte är några adekvata åtgärder för rehabilitering av personer med alkoholproblem.

Ändringarna i 1960 års cirkulär medförde, såsom SJ påpekat i sitt yttrande, inte skyldighet för myndighet att koppla in statens personalnämnd och avvakta dess ställningstagande vid utdömande av varning eller löneavdrag. Åtminstone i fall då löneavdrag övervägs bör emellertid myndigheten ändå lämpligen i första hand tillgripa rehabiliterande åtgärder i enlighet med det synsätt som jag tidigare redovisat.

Inte alla former av alkoholism kan rubriceras som eller jämställas med sinnessjukdom utan så är fallet endast med vissa mycket djupgående alkoholsjukdomar. Det företräde för rehabiliterande åtgärder framför disciplinstraff som enligt det föregående bör ges vid ingripande mot tjänsteman i anledning av onykterhet i tjänsten gäller emellertid inte bara sådana situationer då tjänstemannen lider av alkoholsjukdom av typen sinnessjukdom eller vad därmed jämställs utan också andra fall, där tjänstemannen har verkliga alkoholproblem.

Med hänsyn till det sist sagda kan det inte vara nödvändigt med en grundlig psykiatrisk undersökning av liknande art som den som företas i brottmål för att myndighet skall kunna avstå från disciplinärt ingripande mot tjänsteman som gjort sig skyldig till onykterhet i tjänsten.

Mot denna bakgrund anser jag att det i och för sig för en avskrivning av disciplinfrågan i detta fall hade räckt med det intyg av dr Hansson som förelåg och de uttalanden som enligt disciplinakten i övrigt gjorts i ärendet. Situationen kunde ha varit annorlunda om Hansson hade varit en av W. åberopad för SJ tämligen okänd privatläkare, men han var SJ:s egen rådgivande psykiater (anvisningsläkare) verksam vid Malmö allmänna sjukhus och borde i den egenskapen åtnjuta SJ:s förtroende.

Av det anförda framgår också att det enligt min mening inte finns skäl för att i en situation sådan som den förevarande göra åtalsanmälan bara för att därigenom domstolsvägen få till stånd en grundligare psykiatrisk undersökning av tjänstemannen än den som kan åstadkommas inom ramen för disciplinförfarandet. Ett sådant förfarande behöver ju enligt det föregående inte alls inledas i mindre allvarliga fall, om en någorlunda tillfredsställande utredning kan förebringas om att tjänstemannens handlande varit betingat av allvarliga alkoholproblem.

Överhuvudtaget vill jag ifrågasätta SJ:s uppfattning att det skulle föreligga skyldighet för en myndighet att med en analogisk tillämpning av 20 § d) statstjänstemannalagen göra åtalsanmälan även i sådana fall då tjänstemannen väl ej bestrider själva gärningen men däremot ansvar för densamma på grunder som myndigheten finner sig inte äga förutsättningar att närmare utreda och bedöma. En annan sak är att myndigheten måhända har rätt därtill (20 § statstjänstemannalagen reglerar ju endast de fall då myndighet *skall* göra åtalsanmälan). Det är emellertid i så fall en utväg som myndigheten bör använda med stor försiktighet med tanke på den skadliga publicitet som en offentlig rättegång kan medföra för en tjänsteman som lider av alkoholsjukdom eller psykisk ohälsa.

Frågan om åtalsanmälan kommer i ett annat läge om ämbetsansvarskommitténs förslag om avskaffande av straffansvar för vanliga tjänstefel upphöjs till lag. Enligt vad som aviserats finns det anledning att räkna med att en reform i huvudsaklig linje med kommittéförslaget kommer att genomföras (jfr prop. 1974: 88 s. 79).

Myndighets åtalsanmälan av tjänsteman utan föregående disciplinförfarandeprövning

Riksrevisionsverket redovisade i en den 12 april 1973 daterad granskningspromemoria, benämnd "Polisskolorna — detaljgranskning av visst löneutbetalningsunderlag" sin genomgång av ett antal under budgetåret 1969/70 gjorda utbetalningar av löner och arvoden till ett tjugotal lärare vid polisskolan i Solna, däribland lektorn Greger Thornell. Beträffande Thornell gjorde verket i promemorian gällande att sex debiterade timmar inte kunnat återfinnas på schemat, att de använts till ämnes- och klasskonferenser, vilket enligt verkets uppfattning inte kunde anses som ersättningsgrundande, samt att utbetald ersättning därför borde återbetalas till statsverket, i den mån inte godtagbara motfordringar kunde företes.

I en skrift som kom in till JO den 20 juni 1973 riktade Thornell kritik i skilda hänseenden mot riksrevisionsverkets utredning och slutsatser i ärendet.

Efter remiss avgav riksrevisionsverket yttrande den 20 september 1973. Därvid upplystes avslutningsvis att verket hade redovisat den ifrågavarande promemorian till rikspolisstyrelsen, på vilken den vidare handläggningen av ärendet ankom, och att rikspolisstyrelsen hade överlämnat ärendet för prövning till länsåklagarmyndigheten i Stockholms län.

Med anledning av sistnämnda uppgift infordrades yttrande från rikspolisstyrelsen rörande anledningen till att ärendet överlämnats till länsåklagarmyndigheten till synes utan föregående prövning. Till svar härå anförde rikspolisstyrelsen i yttrande den 31 oktober 1973 i huvudsak följande:

Till rikspolisstyrelsen inkom 1973-04-24 riksrevisionsverkets granskningspromemoria "Detaljgranskning av visst löneutbetalningsunderlag vid polisskolorna." Granskningen, som utförts på begäran av rikspolisstyrelsen, var föranledd av att feldebiteringar avseende ersättningsgrundande arbetstid för lärarpersonalen ifrågasatts. Enligt promemorian hade löner och arvoden debiterats utan stöd i avtal eller andra beslut och borde sålunda ersättning om sammanlagt 33 128 kronor 85 öre, som utbetalats till lärare vid polisskolan Solna under budgetåret 1969/70, återbetalas.

Vid sammanträde i plenum 1973-06-05 beslöt rikspolisstyrelsen att ärendet skulle överlämnas till åklagarmyndigheten med hemställan om prövning. Enligt promemorian har fel begåtts till följd varav oriktiga ersättningar utbetalats. Då granskning av debiteringarna företagits och beslut om utbetalning fattats inom rikspolisstyrelsen, ansåg styrelsen en neutral och opartisk prövning av ärendet — vad angår frågan om even-

tuellt brott — erforderlig. Med anledning härav överlämnades ärendet till länsåklagarmyndigheten i Stockholms län. Sedan åklagarmyndigheten fattat beslut i åtalsfrågan kommer rikspolisstyrelsen att pröva frågan om krav på återbetalning skall framställas. Styrelsen får framhålla att även hemställan till riksrevisionsverket om granskning var föranledd av önskemålet om en neutral undersökning.

Ärendet avgjordes av ställföreträdande JO Sverne, som därvid i här aktuell del anförde följande.

I 20 § första stycket a)—d) statstjänstemannalagen anges vissa situationer där myndighet skall göra åtalsanmälan, när en tjänsteman som lyder under myndigheten misstänks för tjänstefel. Lagtexten innehåller inte något uttryckligt förbud mot att myndigheten även i andra fall än de uppräknade anmäler misstänkta tjänstefel till åtal. Det torde dock vara förutsatt att myndigheten i andra fall än som avses i 20 § statstjänstemannalagen normalt själv ingriper i disciplinär väg, om man anser saken så allvarlig att den inte kan undgå beivran (jfr lagrådets uttalande vid 20 § i förarbetena till lagen, se prop. 1965: 60 s. 284). Härför talar vidare enligt min mening att utredning genom åklagare och handläggning hos domstol är ett mer tungrott förfarande än det disciplinära och att det skapar större publicitet och därigenom kan förorsaka den berörde tjänstemannen större skada än det sistnämnda.

Mot bakgrunden av det anförda bör myndigheten i första hand pröva om det föreligger tillräckligt starka misstankar om tjänstefel och i så fall därefter ta ställning till om saken kan avgöras i disciplinär väg eller om åtalsanmälan skall ske, varvid sådan anmälan i andra fall än de i lagen angivna obligatoriska fallen bör undvikas.

Rikspolisstyrelsen har överlämnat ärendet till åklagarmyndigheten utan att dessförinnan ha företagit någon egen prövning i saken. Såsom framgår av det föregående är ett sådant förfarande enligt min mening inte tillfredsställande. Det motiv styrelsen andragit — önskemålet om att få till stånd en neutral undersökning — är visserligen i och för sig beaktansvärt. Med en sådan inställning följer emellertid en kraftig reducering — för att inte säga ett bortfall — av disciplinförfarandet, som inte kan ha varit förutsatt. Styrelsen har enligt min uppfattning gått för långt i sina strävanden efter att framstå som ett objektivt organ, höjt över alla misstankar. En sak för sig är att gällande jävsregler givetvis måste beaktas, så att i utredningen och handläggningen av disciplinärenden inte tillåts delta tjänstemän som är förhindrade därtill av jäv.

I förevarande fall har rikspolisstyrelsen under alla förhållanden att pröva om och i vad mån återkrav bör ske av utbetalade löner och arvoden i de fall som anges i riksrevisionsverkets granskningspromemoria. Detta är ett förhållande, som ytterligare talar för att rikspolisstyrelsen själv borde ha utrett hela frågekomplexet.

Även om rikspolisstyrelsen således enligt min mening själv bort utreda i vad mån något tjänstefel begåtts i samband med löneutbetalningarna, är det förhållandet att så ej skett givetvis dock ej av beskaffenhet att påkalla någon vidare åtgärd från min sida.

Förmodat felaktigt lärarförordnande får ej återkallas eller läraren uppsägas

I en skrift som kom in till JO den 5 december 1973 klagade Abdul M. Al-Abdi på att skolstyrelsen i Nacka kommun sagt upp honom från tjänst som e. o. gymnastiklärare därför att han inte var svensk medborgare. Han gjorde därvid gällande att skolstyrelsen medvetet begått tjänstefel för att kunna komma åt hans tjänst.

Efter remiss avgav skoldirektören Eric O. Jansson, skolstyrelsen och skolöverstyrelsen yttranden, varefter Al-Abdi inkom med påminnelser.

Av handlingarna i ärendet framgick i huvudsak följande.

Skolstyrelsen förordnade den 21 juli 1970 Al-Abdi att fr. o. m. den 1 i samma månad t. v. vara e. o. gymnastiklärare vid grundskolan i Nacka kommun.

Sedan skolstyrelsen funnit att Al-Abdi inte var svensk medborgare, beslutade styrelsen den 8 november 1973 att fr. o. m. den 15 i samma månad säga upp honom från tjänsten som lärare 5 i gymnastik vid grundskolan. I beslutet framhöll skolstyrelsen samtidigt att något hinder inte förelåg att anställa Al-Abdi som extra lärare.

Efter framställning från Al-Abdi den 16 november 1973 medgav skolöverstyrelsen den 20 december 1973 att han, utan hinder av att han inte var svensk medborgare, fick inneha ordinarie eller extra ordinarie tjänst som lärare i grundskolan eller gymnasieskolan.

Med stöd av nämnda medgivande av skolöverstyrelsen beslöt skolstyrelsen den 27 december 1973 att räknat fr. o. m. den 21 i samma månad förordna Al-Abdi på e. o. tjänst som lärare 5 vid grundskolan.

Härefter beslöt skolstyrelsen den 17 januari 1974 att undanröja sitt tidigare beslut den 8 november 1973 att säga upp Al-Abdi. Med anledning härav återkallade skoldirektören genom skrivelse till Al-Abdi den 30 januari 1974 Al-Abdis senare förordnande av den 27 december 1973. Således kvarstod nu Al-Abdis ursprungliga förordnande den 21 juli 1970.

Skoldirektören Jansson anförde i sitt tjänsteutlåtande bl. a. följande.

På skolkontoret konstaterades att Al-Abdi icke hade medgivande av skolöverstyrelsen att inneha e. o. lärartjänst, trots att sådant erfordrades då han icke var svensk medborgare. Då han emellertid hade förordnats som e. o. gymnastiklärare först i Sollentuna och sedan i Nacka uppstod frågan, hur detta skulle kunna rättas till. Skolkamrer Bengt Westin tog

per tel. kontakt med Svenska Kommunförbundets juridiska avdelning, där man ansåg att det kommunala beslutet om förordnande tog över skolstadgans bestämmelse. Skolkamrer Westin ringde därefter till skolöverstyrelsen för att rådgöra om, hur man borde förfara i ärendet. Tyvärr kan herr Westin ej erinra sig med vilken befattningshavare där han talade. Han fick emellertid rådet att skolstyrelsen borde säga upp Al-Abdi från den e. o. anställningen och att denne skulle anmodas att hos skolöverstyrelsen söka medgivande att få inneha e. o. lärartjänst. En sådan ansökan borde hinna behandlas under uppsägningstiden, varefter nytt förordnande som e. o. gymnastiklärare kunde utfärdas.

Vid skolstyrelsens sammanträde den 8.11.1973 beslöt skolstyrelsen att säga upp Al-Abdi från den e. o. anställningen fr. o. m. den 15.11.1973. Då uppsägningstiden är tre månader, skulle denna anställningsform upphöra den 15.2.1974. I protokollet antecknades, att något hinder att anställa Al-Abdi som extra lärare ej förelåg. Härav framgår ju klart, att det icke var fråga om att skilja honom från hans befattning som gymnastiklärare utan endast att rätta till hans anställningsförhållande, så att detta skulle överensstämma med gällande författningar. Detta klargjordes också vid skolstyrelsens sammanträde.

Omedelbart efter skolstyrelsens sammanträde hade skolsekreterare Bengt Ahlqvist pr tel. kontakt med Al-Abdi och klargjorde situationen för honom och anmodade honom att omedelbart hos SÖ söka medgivande att inneha e. o. tjänst, så att detta skulle hinna utfärdas före uppsägningstidens utgång. Skolsekreteraren gjorde också klart för honom att det rörde sig om en formell åtgärd och att det icke var fråga om att skilja honom från tjänsten.

Skolstyrelsen åberopade skoldirektörens tjänsteutlåtande och hemställde att Al-Abdis anmälan ej föranledde någon JO:s åtgärd.

Skolöverstyrelsen uttalade i sitt remissyttrande i huvudsak.

Bestämmelser om anställnings upphörande

Av 36 § kommunaltjänstemannastadgan framgår bl. a. att tjänsteman, som är förordnad tills vidare, efter skriftlig uppsägning må skiljas från tjänsten. Uppsägning må endast ske om tjänstemannen visat *bristande lämplighet* för tjänsten eller det finns *anledning att draga in denna* eller uppsägningen av annat skäl är *påkallad från allmän synpunkt.*

Bestämmelser om krav på svenskt medborgarskap för innehav av kommunala lärartjänster, praxis m. m.

Genom KK 1971: 1272 infördes från och med 1972-02-01 en ny bestämmelse i skolstadgan (17 kap. 1 § a) av innebörd att SÖ får medge, att utlänning, utan hinder av att han inte är svensk medborgare, får inneha viss ordinarie eller extra ordinarie tjänst eller visst slag av ordinarie eller extra ordinarie tjänst som lärare i grundskolan eller gymnasieskolan. Sådant medgivande meddelades tidigare av Kungl. Maj:t.

SÖ hade dessförinnan genom ändringar av skolstadgan (1970: 578) bemyndigats att från och med 1970-11-06 meddela generella dispenser från i stadgan uppställda krav på avlagda examina, fullgjord tjänstgöring och andra formella meriter.

Av en departementspromemoria, upprättad 1971-04-21 (nr 131) angående beslutanderätten i ärenden om tillstånd för utländsk medborgare

att få tillträde till vissa lärartjänster, framgår att SÖ:s bemyndigande att även få medge generell dispens från kravet på svenskt medborgarskap lämnades bl. a. för att tidigare delegeringsåtgärder skulle få önskvärd effekt. I ett avsevärt antal fall av dispensärenden inom lärarområdet är det nämligen fråga om undantag från både sådana formella meriter som ovan nämnts och svenskt medborgarskap. Däremot synes inte avsikten med den nya bestämmelsen ha varit att utvidga tidigare praxis i sak inom området.

Av RF § 28 framgår att svenskt medborgarskap krävs för innehav av vissa *statliga* tjänster. Detta stadgande har emellertid i praxis tolkats så, att praktiskt taget alla statliga tjänster, oavsett anställningsform, omfattas av bestämmelsen. Undantagen saknar betydelse i det här sammanhanget.

Även om denna bestämmelse således i och för sig inte har avseende på kommunala tjänster, är SÖ, liksom vissa andra statliga myndigheter, av den uppfattningen, att en analog tolkning av bestämmelsen kan göras i varje fall beträffande sådana kommunala tjänster som är statligt reglerade och som tillsätts av statlig myndighet. SÖ har för egen del, innan SÖ själv fick rätt att ge generell dispens från kravet på svenskt medborgarskap för innehav av vissa lärartjänster, i egenskap av tillsättningsmyndighet, underställt Kungl. Maj:t prövningen av dispens från krav på svenskt medborgarskap.

Huruvida kommunal myndighet vid tillsättning av kommunal men statligt reglerad tjänst också analogt bör anses bunden av regeringsformens bestämmelser är mera ovisst. De flesta skolstyrelser torde emellertid beträffande lärarområdet ha anslutit sig till den ovan nämnda, inom statsförvaltningen förekommande uppfattningen. Skolstyrelserna har med andra ord som regel överlämnat frågan om dispens från svenskt medborgarskap till Kungl. Maj:t före 1972-02-01 och därefter till SÖ för prövning. Enligt SÖ:s uppfattning är det önskvärt att samtliga ovan nämnda tjänster behandlas lika i det här avseendet.

SÖ:s ställningstagande till Al-Abdis klagomål m. m.

Som ovan nämnts är rättsläget något oklart beträffande kommunal tillsättningsmyndighets skyldighet att iaktta krav på svenskt medborgarskap för innehav av e. o. tjänst som lärare vid grundskolan eller gymnasieskolan. Även om sådan skyldighet förelägger, kan inte en skolstyrelse, som i det aktuella fallet, efter att ha fattat ett beslut om e. o. anställning för en lärare, avskeda honom med motiveringen att han inte är svensk medborgare. Ett sådant förfarande strider mot de bestämmelser i kommunaltjänstemannastadgan vilka behandlar arbetsgivarens rätt att skilja en tjänsteman från tjänsten.

SÖ vill också erinra om att skolstyrelsen inte heller torde ha kunnat återkalla eller ändra sitt beslut om e. o.-anställning, då av allmänna rättsgrundsatser anses följa att gynnande beslut, även om de är lagstridiga, endast kan återkallas eller ändras av säkerhetsskäl. SÖ finner således att skolstyrelsen med utgångspunkt i de redovisade omständigheterna i det aktuella fallet inte hade kunnat undanröja sitt beslut 1970-07-21 om förordnande av Al-Abdi som e. o. gymnastiklärare.

I det föreliggande ärendet har den klandrade åtgärden uppenbarligen vidtagits på grund av missuppfattning, vilket framgår därav att styrelsen vidtagit åtgärder för att rätta till det felaktiga beslutet med följd att Al-

Abdi i praktiken inte lidit någon rättsförlust. SÖ noterar detta med tillfredsställelse.

Slutligen vill SÖ framhålla, att inte någon befattningshavare på berörda sakenheter inom SÖ kan erinra sig ha talat med kamrer Bengt Westin, i vad avser dispensärendet.

Vid ärendets avgörande den 22 april 1974 anförde JO Lundvik följande.

Flertalet skolstyrelser har i tillsättningsärenden ansett sig bundna av de inom statsförvaltningen tillämpade reglerna i 28 § av 1809 års ännu gällande regeringsform om krav på svenskt medborgarskap som villkor för tillträde till offentlig tjänst. De har i allmänhet överlämnat till Kungl. Maj:t, numera skolöverstyrelsen, frågan om dispens från nämnda krav. Det är därför förklarligt, särskilt sedan den av skolöverstyrelsen nämnda tilläggsbestämmelsen i skolstadgan om skolöverstyrelsens dispensgivningsmakt på detta område tillkommit, att skolstyrelsen i Nacka trodde sig ha begått ett fel när man i juli 1970 förordnade Al-Abdi på ifrågavarande tjänst utan att dessförinnan ha utverkat dispens för honom med hänsyn till hans utländska medborgarskap och att man sedan, när förhållandet uppmärksammades, ansåg sig böra vidta åtgärder för att få en rättelse till stånd. Jag vill här inskjuta att jag godtar skolstyrelsens uppgifter att syftet med skolstyrelsens agerande var att reda upp Al-Abdis anställningsförhållanden och underkänner sålunda Al-Abdis påståenden att skolstyrelsen medvetet begått tjänstefel för att kunna komma åt hans e. o. tjänst.

Om man nu utgår från att skolstyrelsens förutsättning, att Al-Abdi måste ha dispens för att få vara e. o. gymnastiklärare, är riktig — något som dock ingalunda är höjt över diskussion — hade det naturligaste varit att skolstyrelsen hade försökt bota denna brist genom att i samråd med Al-Abdi söka dispens i efterhand. Skolstyrelsen nöjde sig emellertid inte härmed utan tillgrep också uppsägning av Al-Abdi. Såsom skolöverstyrelsen påpekat kunde skolstyrelsens underlåtenhet att söka dispens innan förordnandet för Al-Abdi meddelades inte anses utgöra saklig grund för uppsägning enligt bestämmelserna i 36 § kommunaltjänstemannastadgan. Inte heller torde skolstyrelsen ha kunnat återkalla eller ändra sitt beslut om e. o.-anställning.

Som förut nämnts har skolstyrelsen inte tillgripit uppsägning i syfte att definitivt avlägsna Al-Abdi från hans tjänst utan för att — i samband med samtidig dispens — söka rätta till Al-Abdis anställningsförhållanden. Dispens har sedermera meddelats och i anledning härav har uppsägningsbeslutet återkallats, varför uppsägningen inte torde ha förorsakat Al-Abdi någon skada. Med hänsyn härtill vill jag inte rikta någon allvarligare kritik mot skolstyrelsens handläggning av ärendet. Jag inskränker mig här till att upprepa vad jag förut sagt, nämligen att skol-

styrelsen — utifrån sin utgångspunkt att dispens erfordrades — borde ha nöjt sig med att i samråd med Al-Abdi söka dispens och därefter avbida den fortsatta utvecklingen i ärendet.

Avslutningsvis vill jag erinra om att i 11 kap. 9 § av den nya regeringsformen, som nyligen blivit slutgiltigt antagen av riksdagen och som träder i kraft den 1 januari 1975, fastslås den grundsatsen att utlänning är likställd med svensk medborgare i fråga om möjligheterna att erhålla tjänst eller uppdrag hos staten eller kommun. Härifrån har gjorts ett antal undantag, till vilka dock lärartjänsterna inte hör (jfr prop. 1973: 90 s. 406 och KU:s bet. 1973: 26 s. 72).

Byggnads- och planväsendet

Fråga om kommuns möjligheter att genomföra byggnadsplan. Kritik mot kommun för en till stugägare utsänd cirkulärskrivelse med vilseledande innehåll

Dynområdet i Mellbystrand har i gällande av Kungl. Maj:t år 1960 fastställd byggnadsplan avsatts till park eller plantering.

I början av april månad 1974 utsände Laholms kommun till ett flertal ägare av småstugor i dynområdet en skrivelse av följande lydelse:

Ang bebyggelse i dynområdet i Mellbystrand

Länsstyrelsen i Hallands län har efter anmälningar för de kommunala myndigheterna i Laholm påpekat, att åtgärder krävs för att i dynområdet i Mellbystrand belägna stugor avlägsnas. Området är i gällande byggnadsplan utlagt till parkmark. Stugorna måste sålunda bort. Verkställd utredning visar att det stora flertalet stugor tillkommit i strid med vid byggtidpunkten gällande bestämmelser.

Kommunen är medveten om de svårigheter som kan uppkomma för stugägarna vid flyttningen av stugorna och har därför för avsikt att utreda möjligheterna att skaffa ett område till vilket hänvisning kan ske. Troligen blir det fråga om arrendetomter. För sin planering är kommunen därför intresserad av att få svar på i bifogat formulär angivna frågor. Kuvert med adress bifogas.

Kommunen vill samtidigt för undvikande av varje missförstånd göra det helt klart för samtliga stugägare att samtliga stugor måste bort från dynområdet inom en relativt kort tidrymd. Tidsfristen kommer att bestämmas sedan kommunen fått kännedom om stugägarnas inställning och intresse av att flytta stugan till annan tomt i kommunen. Det aktuella området kommer att ligga öster om Kustvägen i Skummeslövsstrand.

Kommunen är införstådd med att många stugägare blir besvikna vid mottagandet av detta brev men alla bör tänka på att området är ett grönområde, där stugor eller badhytter inte får finnas. Gällande bestämmelser måste följas.

Laholm i april 1974

Kommunstyrelsen Byggnadsnämnden

PS. Sänd in bifogad blankett *omgående och senast 16.4.74.* Uteblivet svar hjälper ingen men försvårar kommunens arbete och tolkas som tyst samtycke.

I det till skrivelsen fogade frågeformuläret frågades bl. a. om stugägaren var intresserad av att arrendera tomt för stugan på annan plats i kustområdet.

I en skrift, som inkom till JO den 17 april 1974, anförde Märta Johansson klagomål mot kommunen varvid hon uppgav bl. a. följande. Hon är delägare i fastigheten Åmot 2:4 i Mellbystrand. Denna fastighet gränsar till havet och efter hela fastighetens västra kant finns en mångfald sanddyner jämte sandstrand. I dessa sanddyner har plats för mindre stugor utarrenderats till cirka ett 100-tal personer. De första stugorna uppfördes i dynerna år 1913 och det alldeles övervägande flertalet stugor har tillkommit före 1930-talets utgång. Den första grundkartan för fastigheten upprättades år 1934 och den första egentliga byggnadsplanen uppgjordes år 1959. Länsstyrelsen i Hallands län tycktes anse att åtgärder krävdes för att avlägsna de i dynområdet i Mellbystrand belägna stugorna. Kommunstyrelsen och byggnadsnämnden i Laholms kommun hade därför den 5 april 1974 tillställt de flesta stugägarna inom dynområdet ovan nämnda skrivelse jämte frågeformulär. Skrivelsen hade tillställts stugägarna med vanlig post och icke i rekommenderad försändelse. Kommunen hade således icke på något sätt förvissat sig om att skrivelsen kom stugägarna tillhanda. Tveksamt var även om kommunen verkligen kände till adressen till de olika stugägarna. Den överväldigande delen av stugägarna var icke varaktigt bosatta i Mellbystrand utan under andra adresser i Sverige. Enligt Johanssons uppfattning var kommunens skrivelse missvisande och felaktig på flera punkter. Detta gällde bl. a. påstående att verkställd utredning skulle visa, att det stora flertalet stugor kommit till i strid med vid byggnadstidpunkten gällande bestämmelser. Såvitt Johansson visste hade övervägande antalet stugor tillkommit innan det fanns några som helst byggnadsbestämmelser för området och innan området var avsatt till park- eller grönområde. En hel del stugor, som uppförts senare, hade även fått byggnadstillstånd. Om detta sades ingenting i kommunens skrivelse. Vidare återstod för kommunen att visa när området blivit utlagt till grönområde eller park. Såsom fastighetsägare till Åmot 2:4 hade Johansson aldrig underrättats om att så skett.

Efter remiss inkom kommunstyrelsen och byggnadsnämnden med infordrade yttranden.

Ärendet avgjordes av ställföreträdande JO Sverne, som därvid anförde följande, såvitt nu är i fråga.

Genomförandet av byggnadsplan ankommer i princip ej på kommunen utan på fastighetsägarna. Möjligheterna för kommun att med stöd av bestämmelser i byggnadslagen tvångsvis förvärva rätt till mark för plans genomförande är därför i fråga om byggnadsplan — i motsats till vad som gäller beträffande stadsplan — mycket begränsade. Ej heller finnes enligt byggnadslagen någon generell möjlighet för kommun att mot ägarnas vilja låta flytta byggnader. Något stadgande som skulle ge

kommunen rätt att i förevarande fall tvångsvis genomföra byggnadsplanen i vad avser den berörda parkmarken synes sålunda ej finnas i byggnadslagen. En annan sak är att kommunen skulle kunna hos Konungen ansöka om expropriation av området. I vilken utsträckning en sådan ansökan skulle bifallas är dock ovisst. Vidare torde kommunen ha vissa möjligheter att med stöd av 70 § byggnadsstadgan förelägga stugägare, vars byggnader uppförts utan lov eller tillbyggts utan lov, att undanröja det som utförts utan lov. Ett sådant föreläggande kan däremot ej riktas mot stugägare, vars stugor uppförts under tid, då byggnadslov ej erfordrades. Därjämte kan ifrågasättas om ett sådant föreläggande kan anses skäligt och skulle godtagas av högre instans i de fall byggnaden uppförts eller tillbyggnaden skett lång tid tillbaka och kommunen ej tidigare reagerat mot densamma.

Kommunens möjligheter att i förefarande fall tvångsvis genomföra byggnadsplanen i berörd del förefaller följaktligen begränsade. Det sagda hindrar emellertid ej att kommunen söker verka för dess genomförande. Att så sker synes tvärtom lämpligt. Därvid må emellertid icke användas medel, som ger stugägarna en oriktig uppfattning om kommunens möjligheter att tvångsvis genomföra byggnadsplanen och därigenom måhända bibringar de enskilda berörda känslan av att vara rättslösa.

Av det sagda följer att jag icke har något att erinra emot att kommunen söker kontakt med stugägarna för att om möjligt på frivillighetens väg nå en överenskommelse med dem. Däremot finnes anledning att reagera mot kommunens formulering av skrivelsen till stugägarna, vilken ger intryck av att byggnadsplanen skulle ge kommunen möjlighet att tvångsvis bortföra stugorna. Ej heller förefaller det tilltalande att påståendet om att det stora flertalet stugor tillkommit i strid med de vid byggtidpunkten gällande bestämmelserna urskillningslöst tillställts samtliga stugägare, oavsett om stugan var lagligen uppförd eller ej.

Jag delar vidare helt Johanssons uppfattning att skrivelsen lämpligen borde ha tillställts stugägarna på sådant sätt att det kunnat tillförlitligen visas att skrivelsen kommit dessa till handa. Skrivelsen borde därför inte ha utsänts i lösbrev. Utan tvekan har också svarstiden tillmätts alltför knappt, särskilt som det kunde förmodas att flera av adressaterna var bosatta på annan ort och därför kunde ha svårigheter att omgående och utan närmare undersökningar besvara frågorna i skrivelsen. När en kommun infordrar svar från enskilda i fall som det förevarande måste det tillses att dessa bereds skäligt rådrum.

Allvarligast synes dock vara att i skrivelsen angetts att uteblivet svar tolkades som tyst samtycke. Det är alldeles uppenbart att ett avtal om förflyttning av stugorna ej kan ingås på sådant sätt. Till en början kan ju kommunen ej vara förvissad om att stugägaren nåtts av skrivelsen. Även om så varit fallet måste det emellertid anses otillbörligt att tolka

ett uteblivet svar som ett ingående av ett avtal med vittgående ekonomiska och andra konsekvenser. En sådan form av ingående av avtal skulle med säkerhet ej stå sig inför domstol, om saken fördes dit av stugägaren.

Sammanfattningsvis finner jag sålunda åtskillig kritik kunna riktas mot kommunens förfarande. Av allt att döma har emellertid skrivelsen, vars formulering synes ha tillkommit i hast och ej vara väl övertänkt, fått ett mer tillspetsat innehåll än som varit avsett. Med hänsyn härtill och då kommunen uppenbarligen arbetar för att skapa ett godtagbart alternativ åt stugägarna anser jag mig kunna låta bero vid en erinran om att kommun vid förhandlingar med enskilda mark- och husägare ej får ge en oriktig bild av kommunens maktmedel och ej heller eljest använda otillbörliga förhandlingsmetoder. Jag utgår härvid ifrån att kommunen nu på lämpligt sätt tar förnyad kontakt med stugägarna och tillrättalägger förhållandena.

Tillämpning av reglerna i 61 § byggnadsstadgan om ansvarig arbetsledare. Mot försumlig arbetsledare får inte tillgripas sanktion i form av varning (I och II). Förutsättningarna för vägran att godkänna en person som ansvarig arbetsledare; förfarandet i sådant fall (II)

I

Ett bolag anförde genom sin direktör Arne L. Galatius klagomål mot byggnadsnämnden i Lerums kommun och sade bl. a.: Nämnden hade vid sammanträde den 24 februari 1972 tilldelat hos bolaget anställde ingenjören Hans Löfgren en varning i dennes egenskap av ansvarig arbetsledare för byggnadsföretag på bl. a. fastigheten Hallsås Åsen 2:234 i Lerum. Beslutet om varning hade delgivits byggnadsnämnden i Göteborg. Nämnden hade motiverat sin åtgärd med att en företagen avvikelse från byggnadslov inte underställts nämnden för prövning innan konstruktionen utförts eller senast efter byggnadsinspektionens påpekande. Avvikelsen bestod i att den diffusionstäta papp som enligt en till byggnadslovet hörande teknisk beskrivning skulle ingå i husets ytterväggar utbytts mot aluminiumfolierad papp. Sistnämnda papp ansågs av byggnadsnämnden olämplig i samband med konstruktioner innefattande elinstallationer, eftersom genomspikning kunde göra väggarna strömförande. Enligt Galatius' förmenande innebar inte användandet av den aluminiumfolierade pappen någon avvikelse från byggnadslovet och varningen till Löfgren fick anses föranledd av en önskan från byggnadsnämndens sida att demonstrera sin ovilja mot Galatius. Denne hade

nämligen genom olika engagemang inom kommunen haft kontroverser med byggnadsnämnden.

Med anledning av klagomålen inhämtades yttrande från byggnadsnämnden i Lerum samt upplysningar från planenheten vid länsstyrelsen i Älvsborgs län.

Byggnadsnämnden anförde bl. a.: Varningen till den ansvarige arbetsledaren tilldelades Hans Löfgren med anledning av handläggningen av ärendet beträffande aluminiumfolien. Andra faktorer hade dock påverkat bedömningen i negativ riktning. Löfgren godkändes med stadsarkitektens delegationsbeslut den 18 september 1970 endast med viss tvekan på grund av byggnadsinspektörens tidigare erfarenhet av samarbetet med honom och den korta praktiska erfarenhet Löfgren kunnat redovisa. Vidare avslöjade slutbesiktningen ytterligare brister, som vid bättre kännedom om gällande föreskrifter i SBN ej skulle ha förekommit (ventilation i badrum m. m.). Anledningen till att byggnadsnämnden delgav byggnadsnämnden i Göteborg sitt beslut var, att bolaget, där Löfgren är anställd, var registrerat i Göteborg.

Länsstyrelsen åberopade i sitt remissvar en vid planenheten sammanställd promemoria över enhetens befattning med de byggnadsärenden i Lerum, i vilka Galatius och dennes bolag vänt sig till länsstyrelsen med besvär över de av byggnadsnämnden meddelade besluten.

Även annan utredning förebragtes. Av handlingarna framgick bl. a. följande.

Sedan Löfgren anfört besvär över byggnadsnämndens beslut att tilldela honom varning, beslöt länsstyrelsen den 27 september 1972 att, med bifall till besvären, upphäva byggnadsnämndens beslut, enär det saknades stöd i lag eller författning för att byggnadsnämnd skulle kunna tillgripa varning som påföljd mot en förment försumlig ansvarig arbetsledare. Länsstyrelsens beslut expedierades bl. a. till byggnadsnämnden i Göteborg.

Vid sammanträde den 19 oktober 1972 beslöt byggnadsnämnden att ej anföra besvär mot länsstyrelsens beslut den 27 september 1972 samt att "arbetsledaren uppmärksammas på de allvarliga följder som ett frântagande helt eller för viss tid av rätten att inom kommunen vara ansvarig arbetsledare kan ha för Löfgren om nya försummelser skulle ge byggnadsnämnden anledning att vidtaga åtgärd i enlighet med BS § 61, mom. 5".

Över byggnadsnämndens nu nämnda beslut anförde Löfgren besvär hos länsstyrelsen vilken, på vissa grunder, lämnade besvären utan bifall. Sedan Löfgren fört talan vidare till kammarrätten i Göteborg uttalade kammarrätten i dom den 21 maj 1973 följande.

Vid det förhållandet att byggnadsnämnden i Lerums kommun i sitt, sedermera av länsstyrelsen undanröjda beslut den 24 februari 1972 tilldelat Löfgren en varning i anledning av förment försummelse, kan

byggnadsnämndens beslut den 19 oktober 1972 genom sin formulering icke uppfattas på annat sätt än som en ny på samma grund utfärdad varning.

Såsom länsstyrelsen funnit i beslut den 27 september 1972 saknas i lag och författning stöd för byggnadsnämnd att meddela varning som påföljd för en förment försumlig ansvarig arbetsledare.

På grund härav undanröjer kammarrätten, med ändring av överklagade beslutet, byggnadsnämndens beslut den 19 oktober 1972, § 728, såvitt nu är i fråga.

Beträffande frågan huruvida användande av aluminiumfolierad papp avvek från bestämmelserna i det meddelade byggnadslovet hade bolaget i skrivelse till byggnadsnämnden den 26 januari 1972 i första hand anhållit om "nämndens yttrande att den tekniska beskrivningen inte frångåtts" samt i handra hand sökt "ändrat byggnadslov avseende denna punkt då husen har färdigbyggts". Vid sammanträde den 24 februari 1972 beslöt nämnden att meddela ändrat byggnadslov med föreskrift att jordfelsskydd anordnades enligt kommerskollegiets anvisningar och att varningsskyltar uppsattes i byggnadernas våtutrymmen.

Över byggnadsnämndens sistnämnda beslut anförde bolaget besvär hos länsstyrelsen, som den 3 oktober 1972 lämnade besvären utan bifall. Bolaget fullföljde sina besvär hos kammarrätten, som i dom den 14 mars 1974 med bifall till besvären upphävde byggnadsnämndens beslut den 24 februari 1972 och länsstyrelsens överklagade beslut. Kammarrätten anförde i domskälen bl. a. följande.

På grund av vad planverket och industriverket uttalat samt vad i övrigt förekommit kan användandet av aluminiumfolierad papp såsom diffusionsskydd inte i och för sig anses strida mot byggnadslovet den 13 augusti 1970. Genom det val av isoleringsmaterial som bolaget gjort har de i 44 § 7 mom. byggnadsstadgan meddelade bestämmelserna om anordnande av ledningar för elektrisk ström kommit att aktualiseras. Vid bedömning enligt dessa bestämmelser av risken för olycksfall noterar kammarrätten att de fast förlagda elektriska ledningarna har liten utsträckning i väggar där aluminiumfolie finnes, att elkaminer ej är fästa på väggarna och att aluminiumfolie borttagits på de ställen där elektriska ledningar eller apparater anbringats i samband med byggnadsarbetet. Industriverket har såsom värdefull ytterligare säkerhetsåtgärd funnit installation av jordfelsbrytare lämplig framför allt med hänsyn till eventuell fastsättning på vägg av icke skyddsjordade elektriska bruksföremål. Då emellertid några bindande föreskrifter icke finns och verket inte heller funnit nödvändigt att sådant skydd installeras i förevarande fall, anser kammarrätten att byggnadsnämnden inte haft tillräckliga skäl för att meddela ändrat byggnadslov med föreskrifter om jordfelsskydd och varningsskyltar.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Sverne, såvitt nu är i fråga, följande.

Byggnadslagstiftningens regler angående ansvarig arbetsledare återfinns i 61 § byggnadsstadgan. Däri stadgas bl. a. följande. För arbete

som avser nybyggnad skall, om byggnadslov erfordras, som regel finnas en av den byggande utsedd ansvarig arbetsledare. Till arbetsledare får ej utses annan än den, som byggnadsnämnden prövat äga erforderlig kunskap, erfarenhet, pålitlighet och ordentlighet. Det åligger arbetsledaren att öva fortlöpande ledning och tillsyn över arbetet och svara för dess behöriga fullgörande, att avgiva föreskrivna anmälningar till byggnadsnämnden och andra myndigheter samt att närvara vid nämndens besiktningar av arbetet. Gör han sig skyldig till allvarlig försummelse, äger nämnden fråntaga honom ledningen av arbetet så ock, om synnerliga skäl är därtill, förklara honom för viss tid förlustig rätten att vara ansvarig arbetsledare inom kommunen.

De sanktioner som står en byggnadsnämnd till buds gentemot en försumlig ansvarig arbetsledare är alltså att antingen frånta honom ledningen av arbetet eller förklara honom på viss tid förlustig rätten att vara ansvarig arbetsledare inom kommunen. För att dessa sanktioner skall få tillgripas krävs att arbetsledaren gjort sig skyldig till allvarlig försummelse. Någon sanktion i form av varning finns däremot inte.

Enligt byggnadsnämndens yttrande till JO var det Löfgrens sätt att handlägga ärendet rörande aluminiumfoliepappen som var anledningen till att nämnden tilldelade honom en varning. Så som nämndens beslut om varning utformats får därmed närmast förstås att skälen till varningen varit dels att den förmenta avvikelsen från byggnadslovet överhuvudtaget vidtagits, dels att samråd i frågan inte skett med byggnadsnämnden. Nämnden har emellertid i sitt yttrande hit även angett att vissa andra faktorer påverkat bedömningen av Löfgren i dennes egenskap av ansvarig arbetsledare negativt.

Det kan under dessa förhållanden konstateras, att byggnadsnämnden i flera hänseenden förfarit felaktigt i samband med varningsbeslutet. Såsom länsstyrelsen fastslagit, då den upphävt beslutet om varning, saknas stöd för en sådan sanktion i gällande författningar. Oavsett hur härmed förhåller sig framgår emellertid vidare av vad kammarrätten anfört i sin dom den 14 mars 1974, att byggnadsnämnden ej haft fog för sin huvudanmärkning mot Löfgren. Vad byggnadsnämnden i övrigt haft att invända mot Löfgren har ej klart framgått och har i vart fall ej redovisats i beslutet. Dessa anmärkningar kan då knappast ha varit av den allvarliga art som förutsätts i 61 § byggnadsstadgan. Enligt allt att döma har Löfgren ej heller beretts tillfälle att före beslutet bemöta dessa anmärkningar. Det är följaktligen uppenbart, att varningsbeslutet var såväl i formellt som sakligt hänseende oriktigt. Det framstår därför också som betänkligt, dels att byggnadsnämnden delgivit byggnadsnämnden i Göteborg sitt beslut, dels att byggnadsnämnden, sedan länsstyrelsen upphävt beslutet den 19 oktober 1972, fattat ett nytt beslut, som ävenledes måste uppfattas som en varning.

Även om jag sålunda anser mig ha anledning att rikta stark kritik mot

byggnadsnämnden för vad som förekommit i samband med varningen, anser jag mig dock — med hänsyn till att nämndens beslut upphävts i högre instans samt under beaktande av de betingelser under vilka den folkliga självstyrelsen arbetar — kunna låta i saken bero vid en erinran om att sanktioner mot ansvariga arbetsledare ej får vidtagas annat än då detta är sakligt motiverat och att andra sanktioner ej får tillgripas än som anges i byggnadsförfattningarna.

II

Axel E. Danielsson klagade i en skrift till JO över att byggnadsnämnden i Söderhamn vägrat godkänna honom som ansvarig arbetsledare i visst fall. Han anförde. Byggnadsnämnden i Söderhamns stad beviljade 1968 Bo Ekdahl byggnadslov för uppförande av ett tvåportsgarage med soprum på tomten nr 11 i kvarteret Kremlan; byggherren erinrades samtidigt om att ansvarig arbetsledare skulle godkännas av nämnden innan arbetet påbörjades. Sedan Ekdahl anmält att Danielsson antagits till ansvarig arbetsledare, beslutade nämnden den 7 september 1970 att meddela Ekdahl att nämnden inte var beredd godkänna Danielsson som ansvarig arbetsledare. Till protokollet antecknades att nämnden i beslut 1967 tilldelat Danielsson en varning för försummelse som ansvarig arbetsledare. I en skrift till byggnadsnämnden 1972 anhöll Danielsson att nämnden måtte upplysa honom om när en eventuell avstängning fastställts samt för hur lång tid den gällde. Vidare ville han veta varför han inte fått meddelande om avstängningen. Byggnadsnämnden meddelade med anledning härav bl. a. att Danielsson inte formellt avstängts varför frågan om ansvarighet kunde prövas i varje särskilt fall. Danielsson fann det egendomligt att han inte godkänts som ansvarig arbetsledare, då han dels varit godkänd som sådan i Söderhamn i åtta år, dels efter varningen bl. a. uppfört bostadshuset på den fastighet där garaget skulle byggas utan att slutbesiktningen av bostadshuset föranlett någon anmärkning. Inte heller hade en av byggnadskontoret under arbetet med bostadshuset företagen extra besiktning föranlett någon anmärkning.

Danielsson hemställde att JO måtte undersöka dels om byggnadsnämnden förfor felaktigt när den beslutade att inte godkänna honom som ansvarig arbetsledare, dels om han fortfarande var behörig som ansvarig arbetsledare i Söderhamn.

Yttrande inhämtades från byggnadsnämnden i Söderhamns kommun, av vilket framgick bl. a. följande. Byggnadsnämnden i dåvarande Söderhamns stad godkände inte ansvariga arbetsledare generellt utan i varje särskilt fall. Byggnadsnämndens beslut att inte godkänna Danielsson i det aktuella fallet var inte att jämställa med ett avstängningsbeslut. Beslutet delgavs beklagligtvis inte Danielsson direkt, utan endast anmälaren/byggherren.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Sverne — efter att ha redogjort för innehållet i 61 § byggnadsstadgan (se ovan under I) — följande.

De sanktioner som står en byggnadsnämnd till buds gentemot en försumlig ansvarig arbetsledare är att frånta honom ledningen av arbetet eller förklara honom för viss tid förlustig rätten att vara ansvarig arbetsledare inom kommunen. För att dessa sanktioner skall få tillgripas krävs att arbetsledaren gjort sig skyldig till allvarlig försummelse. Någon sanktion i form av varning finns däremot inte. Andra sanktioner än de som anges i byggnadsförfattningarna får inte tillgripas och byggnadsnämnden förfor alltså formellt felaktigt när den beslutade meddela Danielsson en varning. Mer än fem år har emellertid förflutit sedan beslutet meddelades varför åtalspreskription för eventuella tjänstefel i samband med meddelandet av beslutet inträtt. På grund härav och då inte av annan anledning ingripande synes påkallat företar jag ingen vidare åtgärd i denna del av saken utöver nu gjorda uttalande.

Till ansvarig arbetsledare får inte utses annan än den som byggnadsnämnden prövat äga erforderlig kunskap, erfarenhet, pålitlighet och ordentlighet. Av A. Bexelius' m. fl kommentar till byggnadslagstiftningen framgår att kraven på arbetsledarens kompetens inte är strängare än att byggnadsnämnden för normala fall kan godta vem som helst, som nämnden efter fri prövning finner lämpad för uppgiften. Till saken hör vidare att nämnden har möjlighet att medge undantag från bestämmelserna om ansvarig arbetsledare då fråga är om mindre arbeten vilka inte kan anses kräva särskild sakkunskap, eller då brister i utförandet inte kan tänkas orsaka nämnvärd skada eller olägenhet.

Då ett beslut att inte godkänna en person som ansvarig arbetsledare kan få ekonomiska konsekvenser för denne, framstår det som viktigt att de skäl som ligger till grund för beslutet står i överensstämmelse med vad som anges i och avses med bestämmelserna härom i byggnadsstadgan. Dessa skäl skall även upptagas i beslutet. Det framstår, av utredningen att döma, som tveksamt om i förevarande ärende skäl förelegat för att inte godkänna Danielsson som ansvarig arbetsledare för det ifrågavarande bygget. I vart fall kan det skäl som uppgivits, nämligen en förment försummelse tre år tidigare, knappast godtas. Även om alltså nämndens handläggning av ärendet i denna del framstår som bristfällig, finner jag inte anledning föranstalta om vidare utredning, då vad som förevarit i vart fall inte kan läggas någon därför ansvarig till last som straffbart tjänstefel.

Av handlingarna framgår att Danielsson inte delgavs byggnadsnämndens beslut att inte godkänna honom som ansvarig arbetsledare. Eftersom beslutet i hög grad angick Danielsson borde han genom nämndens försorg ha erhållit del av detta nämndens beslut. Med hänsyn till bl. a.

att nämnden i sitt yttrande hit beklagat att så ej skett anser jag mig emellertid ej heller i denna del av ärendet ha anledning vidtaga någon ytterligare åtgärd.

Vissa övriga ärenden

Fråga om länsstyrelse vid bifall till besvär över byggnadsnämnds beslut att ej vidtaga åtgärd enligt 70 § byggnadsstadgan själv äger meddela vitesföreläggande

K. och andra grannar klagade hos en byggnadsnämnd över cementfabriksverksamhet, som i strid mot gällande stadsplan bedrevs i ett villaområde.

Sedan byggnadsnämnden beslutat att lämna klagomålen utan åtgärd, anfördes besvär häröver hos länsstyrelsen.

Länsstyrelsen beslöt den 1 juni 1971 att på anförda skäl bifalla besvären och uttalade att det ålåg byggnadsnämnden att enligt 70 § byggnadsstadgan omgående föranstalta om åtgärder för rörelsens avveckling eller förflyttning till ett för industriändamål avsett område.

Rörelsens innehavare anförde besvär över länsstyrelsens beslut hos Kungl. Maj:t. Sedan Kungl. Maj:t den 16 februari 1973 lämnat besvären utan bifall, meddelade byggnadsnämnden beslut om vitesföreläggande. Även sistnämnda beslut blev föremål för besvär.

I en till JO inkommen skrift anförde K. klagomål över att fabriksverksamheten kunde få fortsätta.

I remiss till länsstyrelsen begärde JO Lundvik yttrande om anledningen till att länsstyrelsen ej i sitt beslut den 1 juni 1971 själv föranstaltade om erforderliga åtgärder.

Länsstyrelsen svarade.

Länsstyrelsen vill ifrågasätta om en länsstyrelse — sedan samtliga byggnadsnämnder genom byggnadsstadgan 1959 i dess 70 § erhållit befogenheten att ge föreläggande — äger, med förbigående av byggnadsnämnd, själv meddela sådant föreläggande. Vid fall av försummelse från byggnadsnämnd kan länsstyrelsen ingripa genom förständigande m. m. Om det skulle anses att en länsstyrelse kunde meddela ett föreläggande direkt i ett besvärsärende skulle detta medföra en önskvärd tidsvinst. Länsstyrelsen skulle hälsa med tillfredsställelse om så kunde ske.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik såvitt nu är i fråga.

Beträffande frågan om länsstyrelsen själv kunnat meddela vitesföreläggande vill jag säga följande. Någon möjlighet för en länsstyrelse att såsom beslutsmyndighet i första instans meddela föreläggande enligt byggnadsstadgan föreligger icke, utan denna befogenhet är förbehållen byggnadsnämnd. Förhållandet torde dock bli annorlunda om länsstyrelsen uppträder som besvärsmyndighet. Det antages att en besvärsmyndig-

het i princip inträder i beslutsmyndighetens ställe och har samma befogenhet som denna (jfr t. ex. besvärssakkunniga i SOU 1964: 27 s. 600). I praxis tillämpas dock oftast återförvisning när avgörandet kräver särskild teknisk eller praktiskt detaljerad utformning. I ett fall som det förevarande, där omständigheterna ej var särskilt komplicerade, kan det enligt min mening inte möta något formellt och knappast heller något praktiskt hinder för länsstyrelse att vid bifall till besvär över byggnadsnämnds beslut själv meddela vitesföreläggande (regeringsrättens i RÅ 1967 not. K 1087 återgivna avgörande går i motsatt riktning men torde numera ej behöva anses bindande). Läget kan ställa sig delvis annorlunda om fråga skulle uppkomma att ingripa i annan form än genom vitesföreläggande. Härom har dock inte varit tal i detta ärende. — Ett skäl för att tillgripa vitesföreläggande direkt hos länsstyrelsen i ett fall som det nu aktuella är att ärendet härigenom kan snabbare slutföras. Länsstyrelsens beslut i besvärsmålet kan ju överklagas och byggnadsnämnden anses vara förhindrad att meddela vitesföreläggande innan besvär över länsstyrelsens beslut blivit slutligt prövade.

Att länsstyrelsen i det nu aktuella fallet ej själv meddelade vitesföreläggande kan — mot bakgrund av hur praxis varit — givetvis inte rubriceras som fel.

Fråga om en s. k. dispositionsplan varit att jämställa med en generalplan med vad därav följer beträffande samrådsförfarande, utställning m. m.

I ett ärende framställde en person klagomål mot en byggnadsnämnd och påtalade därvid att en dispositionsplan godkänts utan att något samråd jämlikt 14 § byggnadsstadgan förevarit och utan att planen utställts i stadgad ordning.

Byggnadsnämnden inkom med infordrat yttrande.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Sverne bl. a. följande.

Byggnadslagstiftningen saknar begreppet dispositionsplan. Benämningen dispositionsplan har emellertid på senare år blivit vanlig såsom beteckning för en utförligare översiktlig plan mellan generalplan och detaljplan. Såsom framgår av ett regeringsrättens avgörande (RÅ 1969: 50) kan en dispositionsplan vara att betrakta som en generalplan för området och bör i så fall innan antagandet utställas för granskning i enlighet med bestämmelserna i 17 § byggnadsstadgan. Såsom naturligt i sammanhanget framstår då att vid upprättandet av en dylik dispositionsplan även samråd jämlikt 14 § byggnadsstadgan förekommer.

Såväl vid upprättande av förslag till generalplan som till byggnadsplan gäller jämlikt 14 § byggnadsstadgan att samråd skall ske, icke bara med vissa myndigheter utan även med de sammanslutningar och enskilda personer som kan ha ett väsentligt intresse av frågan. Det är av vikt att dylikt samråd kommer till stånd redan i inledningen av planarbetet så att vederbörandes synpunkter kan beaktas vid utarbetandet av förslaget. Samrådet skall alltså inte begränsas till att avse endast detaljer i ett av planförfattaren redan utarbetat förslag (se bl. a. JO:s ämbetsberättelse 1972 s. 433 f).

Innan ett generalplane- eller byggnadsplaneförslag antages, skall det

jämlikt 17 § byggnadsstadgan utställas till granskning genom byggnadsnämndens försorg. Kungörelse om utställandet skall ske på föreskrivet sätt. Vid utställandet av förslag till byggnadsplan skall underrättelse om kungörelsen tillställas berörda markägare eller företrädare för dessa. Vid utställandet av generalplan som inte skall fastställas erfordras inga dylika underrättelser.

Såvitt gäller den i ärendet aktuella dispositionsplanen har från byggnadsnämndens sida uppgivits att den inte blivit föremål för samrådsförfarande, då den inte var att jämställa med generalplan. Beträffande frågan huruvida utställning skett eller ej har i viss mån motstridiga uppgifter lämnats. Med hänsyn främst till syftet med planen — nämligen att utgöra underlag för byggnadsplanen — talar flera skäl för att den varit att jämställa med en generalplan med vad därav följer beträffande samrådsförfarande, utställning m. m.

Kommunikation i ärende angående dispens från byggnadsförbud

En person hemställde, att JO måtte pröva om en länsstyrelse följt förvaltningslagens bestämmelser om kommunikation i ett av byggnadsnämnden till länsstyrelsens prövning överlämnat ärende rörande ansökan om dispens från byggnadsförbud enligt byggnadslagen.

Efter remiss anförde länsstyrelsen bl a följande.

Överlämnandet hade föregåtts av ett förfarande hos byggnadsnämnden, varigenom de enligt byggnadsnämndens bedömande berörda sakägarna beretts tillfälle att yttra sig över ansökan. — Inom länsstyrelsen, planenheten, upprättades en promemoria. Föredraganden inom planenheten samrådde därefter med chefen för juridiska enheten i bl. a. frågan om kommunikation beträffande promemorian. Länsstyrelsen fann sig kunna dela byggnadsnämndens bedömning av frågan om kretsen av berörda sakägare i byggnadslagstiftningens mening. Dessa uppgick till 18. Av utredningen framgick att av dessa bara fyra inkommit med yttranden till byggnadsnämnden. Emellertid befanns ytterligare en av sakägarna väl icke särskilt för sig ha erinrat mot ansökningen men däremot ha undertecknat vad som må kallas protestlista. Således hade av de 18 som behöriga sakägare bedömda personerna fem framfört sina åsikter i ärendet. Ett aktiebolag hade yttrat sig men icke negativt över ansökningen. Således bedömdes kommunikation i detta fall såsom uppenbarligen obehövlig enligt 15 § första stycket 1. förvaltningslagen. I övriga fyra fall bereddes vederbörande tillfälle att yttra sig.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik.

Jämlikt 15 § första stycket förvaltningslagen får ärende ej avgöras utan att sökande, klagande eller annan part underrättats om det som tillförts ärendet genom annan än honom själv och tillfälle beretts honom att yttra sig över det. Myndighet får dock i vissa angivna fall avgöra ärende utan att så skett. Ett sådant fall är om åtgärderna är uppenbart obehövliga. Denna undantagsregel syftar enligt förarbetena till lagstadgandet i första hand på de situationer då myndighets beslut i ett ärende bedöms gå i positiv riktning för part.

I förevarande fall har enligt 67 § 3 mom. byggnadsstadgan skyldighet förelegat att före beslut om dispens bereda grannar, på vars rätt åtgär-

den kunde inverka, tillfälle att yttra sig. Härav måste anses följa att dessa varit parter i den bemärkelse som avses i 15 § första stycket förvaltningslagen. Andra sammanslutningar, föreningar och enskilda som på eget initiativ yttrat sig i ärendet synes däremot inte ha intagit ställning som sådan part och har därför ej ägt påfordra kommunicering av utredningsmaterial.

Genom byggnadsnämndens försorg har berörda grannar fått tillfälle att yttra sig över ansökningen om dispens. Sedan fråga uppkommit om kommunicering av den inom länsstyrelsens planenhet upprättade promemorian, så har länsstyrelsen tydligen funnit det uppenbart obehövligt att verkställa sådan åtgärd med parter som ej förut framfört åsikt i ärendet. Jag kan ej dela denna länsstyrelsens uppfattning. Den omständigheten att part ej tidigare begagnat tillfälle att yttra sig kan enligt min mening inte utan vidare tolkas så att vederbörande varit positivt inställd till en dispens och helt skulle ha saknat synpunkter på promemorian. Med hänsyn till att det i förevarande fall varit en bedömningsfråga om kommunikationsplikt förelegat eller ej är dock länsstyrelsens underlåtenhet icke av beskaffenhet att föranleda något ingripande från min sida. Vad angår aktiebolaget, som yttrat sig medan ärendet låg hos byggnadsnämnden, delar jag länsstyrelsens uppfattning att kommunikation av promemorian kunnat underlåtas.

Länsstyrelses skyldighet att besvara förfrågningar från allmänheten i byggnadsärende

Två personer framställde klagomål mot en länsstyrelses handläggning av en av dem gjord förfrågan om möjligheterna att få tillstånd att på viss fastighet uppföra ett hus för permanent bruk. De påtalade att länsstyrelsen först per telefon meddelat att dispens från rådande byggnadsförbud inte kunde ges, eventuellt kunde dock ett fritidshus med begränsad yta få uppföras. Därefter hade länsstyrelsen återkommit med besked att något svar på den typ av fråga klagandena ställt inte kunde ges.

Sedan yttrande inhämtats från länsstyrelsen anförde JO Lundvik.

I 1 § byggnadsstadgan ges allmänna föreskrifter om byggnadsnämnden och dess funktioner. Bl. a. utsägs att det särskilt åligger nämnden att lämna allmänheten råd och upplysningar i planläggnings-, fastighetsbildnings- och byggnadsfrågor.

Någon motsvarande uttrycklig författningsbestämmelse som reglerar länsstyrelsens handhavande av byggnads- och planfrågor ges inte. I servicecirkuläret den 7 juni 1972, nr 406, till statsmyndigheterna föreskrivs emellertid bl. a. att myndighet i lämplig utsträckning skall gå allmänheten till handa med upplysningar i frågor som rör myndighetens verksamhetsområde. Frågan i vilken utsträckning och på vilket sätt upplysningen skall lämnas får avgöras med utgångspunkt från omständigheterna i det särskilda fallet.

Förevarande ärende gällde bl. a. förfrågan om eventuell dispens från rådande tätbebyggelseförbud. Det ankom på länsstyrelsen att besluta i det eventuella dispensärendet. Följaktligen hade länsstyrelsen att på lämpligt sätt besvara förfrågningar i ärendet. Länsstyrelsen lämnade upplysningarna genom att dels per telefon upplysa klagandena om sin inställning i byggnadsärendet, dels skriftligen meddela att den inte i det

förhandenvarande ärendet var beredd att ge något bindande förhandsbesked. Genom telefonupplysningen synes klagandena ha fått klart för sig i vilken utsträckning länsstyrelsen var beredd att medge dispens. Det kan inte ställas alltför stora krav på upplysningarnas utförlighet i ett ärende av den aktuella beskaffenheten, där ju hänsyn måste tas till bebyggelseplaneringen i stort i området. Jag finner därför inte anledning att rikta någon kritik mot den påtalade handläggningen av ärendet från länsstyrelsens sida.

Långvariga byggnadsförbud

Vid avgörande av två ärenden rörande klagomål över långvariga byggnadsförbud uttalade JO Lundvik bl. a. att han med tanke på att byggnadsförbud av här ifrågavarande slag kunde bli betungande för markägare inom berörda områden ville framhålla vikten av att arbete med upprättande eller ändring av detaljplan, då nybyggnadsförbud i anledning av arbetet meddelats, bedrevs så skyndsamt som möjligt och att förbudsområdena begränsades i görligaste mån. Det sist sagda var av särskild betydelse för det fall en del av området, vid en eventuell förlängning av förbudet, framstod som inaktuellt i plansammanhanget.

Jäv för stadsarkitekt

En tomtägarförening klagade hos JO över byggnadsnämnds handläggning av ett ärende rörande förslag till byggnadsplan för del av viss fastighet. Härvid påtalades att ärendet föredragits inför byggnadsnämnden av stadsarkitekten J., vilken var delägare i den arkitektfirma som upprättat förslaget. Föreningen tvivlade på att granskningen av byggnadsplaneförslaget och föredragningen för byggnadsnämndens ledamöter kunnat ske med oväld och objektivitet.

Av ett av byggnadsnämnden avgivet yttrande framgick bl. a. att J. sedan 1957 var deltidsanställd stadsarkitekt och att han var ensam ägare av arkitektfirman, som var ett aktiebolag.

J. upplyste att planförfattare varit en i arkitektfirman anställd annan arkitekt samt att J. själv haft överinseende över planläggningsarbetet både i egenskap av stadsarkitekt och arbetsgivare.

Statens planverk avgav tvenne yttranden i ärendet och anförde därvid bl. a. att visserligen ingen instruktion funnits utfärdad för stadsarkitekter i frågavarande kommun men att som vägledning kunde tjäna ett av dåvarande byggnadsstyrelsen i samråd med bl. a. Svenska arkitekters riksförbund och dåvarande Svenska Landskommunernas förbund 1964 utfärdat normalförslag till instruktion för stadsarkitekter.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik såvitt nu är i fråga.

Beträffande jävsfrågan må inledningsvis erinras, att just beträffande deltidsanställda stadsarkitekter grannlaga jävsspörsmål ej sällan måste uppstå. Det är helt naturligt att en arkitekt, som blott för en mindre del av sin arbetstid fyller en offentlig funktion, vill ha största möjliga rörel-

sefrihet med avseende på sin — personligt eller (som i J:s fall) i bolagsform bedrivna — enskilda arkitektverksamhet. I den av planverket berörda normalinstruktionen för stadsarkitekter behandlas också det fall att en stadsarkitekt får inom kommunen åtaga sig arkitektuppdrag av andra än kommunen. Härvid förutsättes, att handlingarna i ärende, där stadsarkitektens privata verksamhet är berörd, skall granskas av annan sakkunnig person än stadsarkitekten. Att i dylikt fall stadsarkitekten måste anses jävig torde redan före förvaltningslagens tillkomst ha varit en tämligen allmänt delad uppfattning (se t. ex. Regeringsrättens årsbok 1969 ref. 7 samt artikel Förvaltningsrättslig tidskrift 1969 s. 117 ff). Efter förvaltningslagens ikraftträdande med ingången av år 1972 skall ledning för hithörande fall sökas i denna lags jävsbestämmelser, 4 §. Tvekan kan råda, vilken av punkterna i berörda lagrum som här är tillämplig, men i varje fall synes punkt 5 — att särskild omständighet föreligger som är ägnad att rubba förtroendet för vederbörandes opartiskhet — kunna åberopas. J. hade därför enligt min mening icke bort i byggnadsnämnden anlitas vid dess befattning — denna må ha varit mer eller mindre omfattande — med byggnadsplan som utarbetats av en i J:s företag anställd person.

Såvitt av utredningen framgår har J:s sysslande i egenskap av stadsarkitekt med byggnadsplanen icke i sak medfört någon olägenhet vare sig för klagandeföreningen eller eljest. Jag kan därför nöja mig med att till ledning för byggnadsnämndens och dess efterföljares handläggning i lägen, motsvarande det här aktuella fallet, hänvisa till vad jag nyss anfört om deltidsanställd arkitekts sysslande med ärenden från hans enskilda rörelse.

Skolärende

Utvisning av elev från lärorummet

I skrivelse uppgav Tore Andersson att klassföreståndaren Pavels Sadurskis vid Ängskolan i Sundbyberg under pågående lektion gripit hans son Kennet om halsen, slitit upp honom ur skolbänken och fört ut honom ur skolsalen och kastat honom i väggen i korridoren. Sadurskis hade därefter "låtsats att han svimmat" och utan vidare lämnat skolan. Sadurskis hade vidare kastat sten på en elev och kallat elever för "kossor och fnask". Andersson hemställde att JO skulle undersöka om Sadurskis kan anses lämplig att undervisa i svenska skolor.

Med anledning av klagomålen har rektorn vid Ängskolan, Åke Landgren uppgivit bl. a. följande. Sadurskis hade den 7 december 1973, lektion 9, undervisat i klass 9 a. Han hade varit förkyld med feber några dagar men arbetade trots detta då vissa prov och bedömningar skulle vara inskrivna denna dag. Vid lektionens början hade Sadurskis enligt egen uppgift meddelat att han inte var fullt frisk och bett om hänsyn för detta. Sadurskis är bördig från Lettland och kom till Sverige 1944. Eleven Kennet Andersson, som kommit för sent till lektionen och avbrutit lektionen några gånger, hade härmat viss brytning och då Sadurskis frågat varför han talat så konstigt hade han enligt egen uppgift svarat "Ja jag pratar så för jag är från Lettl" men avbrutit sig mitt i ordet. Enligt Sadurskis skulle Kennet senare ha frågat honom, fortfarande med brytning, "Är du verkligen sjuk?" Enligt Kennets uppgift skulle han ha använt vanlig röst och frågat "Om magistern är sjuk, borde inte magistern stanna hemma då?" Sadurskis hade blivit uppbragt, fattat Kennet i kragen och fört ut honom ur klassrummet. Kennet hade först sagt att Sadurskis kastat honom i väggen men hade senare återtagit denna uppgift. Sadurskis hade på återväg till katedern känt en häftig smärta i vänster sida och trott att han drabbats av hjärtinfarkt. En elev hade tillkallat adjunkt Järpemo, som undervisade i klassrummet intill. Järpemo hade uppgivit att Sadurskis måste ha svimmat, visat tecken på förvirring men klarat att gå till lärarrummet. I fråga om stenkastning hade Sadurskis vid ett tillfälle för att drastiskt påkalla uppmärksamhet, då andra medel slagit slint, singlat en mindre sten ingående i en stensamling utefter golvet. Den elev som skulle ha blivit träffad av stenen förnekade detta och beskrev händelsen på samma sätt som Sadurskis. Sadurskis förnekade med skärpa att han kallat någon elev för "fnask". Den flicka som skulle ha blivit kallad fnask kände själv inte till detta. Sadurskis hade i klassen berättat en historia om betande kor i avsikt att upprätthålla förbudet

mot att tugga tuggummi under lektionerna. När någon av eleverna bröt mot förbudet användes ordet "kossa" med hänvisning till berättelsen för att påminna vederbörande att låta bli. Rektor Landgren uppgav vidare att ifrågavarande klass ansetts som arbetsam och orolig och att det krävde mycket av läraren att bringa klassen till en hygglig arbetssituation.

Andersson har inkommit med påminnelser i ärendet.

JO Wennergren anförde vid ärendets avgörande följande.

Påståendena att Sadurskis kastat sten på en elev och att han kallat elever för "fnask" har tillbakavisats av såväl Sadurskis som eleverna. Vad gäller ordet "kossa" skulle det använts i samband med förbudet mot att tugga tuggummi under lektion och med hänvisning till en allegorisk historia. Jag finner inte skäl att uppehålla mig vidare härvid.

Vad därefter gäller de påtalade händelserna fredagen den 7 december 1973 märks att enligt 6 kap. 28 § andra stycket skolstadgan får lärare utvisa elev som uppträtt olämpligt från lärorummet för högst återstoden av pågående lektion. I förevarande fall synes eleven Kennet har uppträtt på ett sätt som Sadurskis ej utan fog fann olämpligt. Ostridigt är att Sadurskis handgripligen förpassat eleven ur klassrummet. Uppgiften att Sadurskis därefter kastat eleven i en vägg har inte styrkts av utredningen.

Lärarens rätt att utvisa elev ur klassrummet innefattar inte rätt att använda fysiskt våld. Sadurskis synes inte ens först ha uppmanat eleven att avlägsna sig ur klassrummet utan har som omedelbar åtgärd gripit tag i eleven och fört ut honom. Sadurskis handlade härigenom felaktigt. Vid bedömningen bör dock hänsyn kunna tas till att ifrågavarande klass enligt uppgift från rektorn var orolig, att Sadurskis vid tillfället var sjuk och att stämningen i klassen var spänd redan före ifrågavarande incident. Jag låter därför bero vid en erinran om vikten av att en lärare vinnlägger sig om självbehärskning och noga beaktar gränserna för sina befogenheter.

Övrigt

Illojal maktanvändning genom innehållande av ersättning till framtvingande av uppgifter

Riksförsäkringsverket utfärdade den 19 september 1973 en cirkulärskrivelse till de allmänna försäkringskassorna angående tandvårdsersättning och förskott till tandläkare och tandtekniker. Under punkt 1.2 behandlades de blanketter som skall användas i utbetalningsrutinen. Bland dessa återfanns "FKF 7304 Samlingsräkning — tandvårdsersättning". Det angavs att blanketten skulle användas för varje räkningsperiod (i regel månad) och att underlaget skulle utgöras av de enskilda tandvårdsräkningarna. Om blankettens innehåll kan nämnas att överst finns en avdelning för ifyllande av uppgifter om tandläkaren. Härunder finns två särskilda fält, det ena för Uppgift om räkningsperiod m. m. och det andra för Uppgift om arbetad tid (vecka nr, antal timmar). Härefter följer plats för tandläkarens underskrift och för försäkringskassans anteckningar om påträffade fel vid kontrollsummering, kontroll av taxans tillämpning, belopp att utbetala m. m. I den av försäkringskasseförbundet utgivna skriften Intyg och kvitton (tandläkaren/försäkringskassan) sägs (s. 9) om fältet Uppgift om arbetad tid att "i fältet anges (för statistiskt ändamål) arbetad tid under räkningsperioden med uppdelning per vecka".

Till stöd för medtagandet av Uppgift om arbetad tid på samlingsräkningen har riksförsäkringsverket hänvisat till uttalanden i förarbetena till den allmänna tandvårdsförsäkringen om angelägenheten av att en noggrann uppföljning av tandvårdstaxans effekter sker redan från början och möjlighet öppnas att snabbt göra de förändringar som kan vara motiverade. Särskilt har pekats på följande departementschefsuttalande (prop. 1973: 45 s. 82).

Det bör ankomma på riksförsäkringsverket att med hjälp av den tidigare nämnda tandvårdsdelegationen följa utfallet av tandvårdstaxan och därvid beräkna tandläkarens nettoinkomst genom olika undersökningsmaterial.

Vidare har åberopats följande uttalande av socialförsäkringsutskottet (SfU 1973: 20 s. 24).

Utskottet understryker departementschefens uttalande om att riksförsäkringsverket redan från början genom olika undersökningar skall följa utfallet av tandvårdstaxan. Om dessa undersökningar visar att taxan eller vissa delar därav ger ett för högt utfall för tandläkarna bör det ankomma på riksförsäkringsverket att snarast möjligt föreslå de ändringar i taxan som kan befinnas motiverade.

I den förut nämnda cirkulärskrivelsen angavs under punkt 2.1.1 Utbetalning, Samlingsräkningar från tandläkare, att de samlingsräkningar vilka inkommer till kassan skall kontrolleras med avseende på formell riktighet (ifyllande, underskrifter, summering av beloppen för tandläkarens fordran etc.).

I skrivelse, som kom in till JO den 10 april 1974, uppgav tandläkaren Lennart Cleveson att Skaraborgs läns allmänna försäkringskassa, på grund av att han på blanketten "Samlingsräkning — tandvårdsersättning FKF 7304" avseende mars månad 1974 inte ifyllt uppgiften om arbetad tid, vägrat honom ersättning för denna månad. Cleveson anhöll att JO skulle undersöka, huruvida landets privatpraktiserande tandläkare kunde åläggas att på detta sätt redovisa sin arbetstid och om försäkringskassan handlat rätt då kassan vägrat honom ersättning.

Efter remiss inkom riksförsäkringsverket med följande yttrande.

Blanketten FKF 7304, som berörs i klagoskriften, rubriceras "Samlingsräkning — tandvårdsersättning". Denna blankett ingår tillsammans med bl. a. blanketten "Tandvårdsräkning till försäkringskassan" i rutinen för utbetalning av tandvårdsersättning och fastställdes av riksförsäkringsverket genom cirkulärskrivelse 1973-09-19 till de allmänna försäkringskassorna angående tandvårdsersättning och förskott till tandläkare och tandtekniker.

1. Beträffande det författningsenliga stödet för riksförsäkringsverkets åtgärd att från tandläkare inhämta uppgift om arbetad tid kan nämnas följande.

I Kungl. Maj:ts tandvårdstaxa (1973: 638) stadgas i 28 §, att "närmare föreskrifter för tillämpningen av denna taxa meddelas av riksförsäkringsverket". Enligt 4 § tandvårdstaxan skall tandvårdsräkning uppsättas enligt formulär som riksförsäkringsverket fastställer.

Vidare kan erinras om den allmänna bestämmelsen i 20 kap. 16 § lagen om allmän försäkring, som lyder:

> "De närmare föreskrifter, som finnas erforderliga för tillämpningen av denna lag, meddelas av Konungen eller, efter Konungens bemyndigande, av riksförsäkringsverket."

Med stöd av bl. a. denna bestämmelse har Kungl. Maj:t i brev (1962: 403) till riksförsäkringsverket bemyndigat verket att utfärda föreskrifter rörande skyldighet för enskild att lämna uppgifter, som är av betydelse för tillämpningen av lagen om allmän försäkring, i den mån Kungl. Maj:t ej annorlunda förordnat eller riksförsäkringsverket ej finner föreskrifterna vara av sådan natur att det inte ankommer på verket att meddela dem.

I detta sammanhang förtjänar dessutom nämnas att det enligt allmänna tandläkarinstruktionen (1963: 666; 1971: 23) åligger varje tandläkare "att då fråga är om utgift som skall ersättas av den allmänna försäkringen, vid utfärdande av kvitto noggrant följa av riksförsäkringsverket fastställt formulär jämte anvisningar".

I skrivelse till Konungen 1974-06-06 hemställde riksförsäkringsverket — som ansett nödvändigt att klarläggande sker av verkets rätt att fordra in sådant underlag som krävs bl. a. för att verket skall kunna fullgöra uppgifter som verket uttryckligen fått sig ålagda genom uttalanden av

regering och riksdag — att i författning intas föreskrift om tandläkares skyldighet att redovisa arbetstid och övriga uppgifter som verket funnit erforderliga. Bakgrunden anges utförligt i verkets skrivelse, som här biläggs och till vilken hänvisas. Påpekas bör att den i skrivelsen behandlade uppgiftsskyldigheten går längre än uppgiftsinhämtandet genom blanketten FKF 7304.

2. Vad åter angår frågan om Skaraborgs läns allmänna försäkringskassa handlat rätt, då kassan innehållit tandvårdsersättning till Cleveson avseende mars månad 1974 på grund av att denne vägrat att på samlingsräkning lämna uppgift om arbetad tid, har denna 1974-05-27 prövats av riksförsäkringsverket efter besvär av Cleveson.

Kopia av verkets besvärsavdelnings protokoll 1974-05-27 bifogas.

Enligt riksförsäkringsverkets mening har Skaraborgs läns allmänna försäkringskassa haft skälig anledning anta att de begärda uppgifterna var av sådan vikt att kassans åtgärd framstod som påkallad. Även i detta avseende hänvisar verket till sin skrivelse till Konungen 1974-06-06.

Riksförsäkringsverkets beslutsskrivelse den 5 juni 1974 i besvärsärendet hade följande lydelse.

Ni, som är uppförd på den av Skaraborgs läns allmänna försäkringskassa upprättade förteckningen över de i enskild tandvård verksamma tandläkarna inom kassans område, ingav den 1 april 1974 till kassan tandvårdsräkningar jämte "samlingsräkning — tandvårdsersättning" för perioden 1—31 mars 1974. Ni hade därvid underlåtit att ifylla den ruta på sistnämnda räkningsblankett som är avsedd för "uppgift om arbetad tid". Genom beslut den 3 april 1974 förklarade kassan att det för att kassan skulle kunna utge tandvårdsersättning fordrades att Ni lämnade upplysningar enligt ledtext på samlingsräkningen och att kassan därför ej kunde reglera Er fordran förrän räkningen var fullständigt ifylld. Häröver har Ni anfört besvär.

Riksförsäkringsverket finner att uppgifter om arbetad tid inte erfordras för bestämmande av Er tandvårdsersättning under räkningsperioden. På grund härav och då det inte som villkor för utbetalande av ersättningen kan krävas att dessa uppgifter lämnas, undanröjer verket försäkringskassans beslut och förordnar att kassan skall upptaga frågan om utgivande av tandvårdsersättning till Er för räkningsperioden 1—31 mars 1974 till ny behandling.

Från verkets beslut i besvärsärendet anmälde avdelningschefen Blom avvikande mening med följande innehåll.

Riksförsäkringsverket äger enligt 28 § tandvårdstaxan den 25 maj 1973 (nr 638) meddela närmare föreskrifter för tillämpningen av taxan. Med stöd härav har verket fastställt formulär FKF 7304 till blankett "Samlingsräkning — tandvårdsersättning" att användas för utbetalning av försäkringsersättning till behandlande tandläkare. Enligt min mening har Cleveson vid framställning till kassan om tandvårdsersättning med begagnande av ifrågavarande blankett genom underlåtenhet att lämna uppgift på blanketten om arbetad tid inte följt av verket meddelad föreskrift för tillämpning av tandvårdstaxan. På denna grund finner jag i likhet med kassan att den är förhindrad att i förevarande fall utge tandvårdsersättning till Cleveson.

I sin skrivelse till Konungen den 6 juni 1974 anförde riksförsäkringsverket avslutningsvis följande.

Sammanfattningsvis vill riksförsäkringsverket framhålla att det synes verket nödvändigt att ett klarläggande sker av verkets rätt att fordra in sådant underlag som krävs bl. a. för att verket skall kunna fullgöra uppgifter som verket uttryckligen fått sig ålagda genom uttalanden av regering och riksdag. Den behövliga informationen skulle medföra en utökning av hittillsvarande uppgiftslämnande.

Verket hemställer mot den angivna bakgrunden att i författning intas föreskrift om tandläkares skyldighet att enligt formulär som fastställs av verket på tandvårdsräkningarna eller på annat sätt redovisa arbetstid och övriga uppgifter som verket funnit erforderliga, samt att patienten i den utsträckning verket föreskriver skall få del av och betyga sådana uppgifter. Det måste även vara möjligt att från tandtekniker inhämta uppgifter om lager och inköpspriser för använt material. Som förutsättning för utbetalning av försäkringsersättning bör gälla att dessa bestämmelser iakttagits. Det bör särskilt framhållas, att de uppgifter om arbetad tid, som verket avser att inhämta med stöd av en sådan författningsbestämmelse, inte enbart kommer att registreras för statistiska ändamål. Tidsuppgifterna kommer liksom andra uppgifter på räkningarna m. m. att av försäkringskassorna användas också för kontrolländamål.

Den 28 juni 1974 utfärdade Kungl. Maj:t kungörelse (1974: 626) om ändring i tandvårdstaxan (1973: 638). I 4 § andra stycket infördes härigenom en föreskrift om att privatpraktiserande tandläkare är skyldig att i fråga om all tandvård som han meddelar förete tandvårdsräkning för försäkringskassan och redovisa arbetstid och andra uppgifter som riksförsäkringsverket föreskriver. Vidare gavs 11 § första stycket det innehållet att försäkringskassan bestämmer den tandvårdsersättning som skall utgå för utförd behandling och att som förutsättning för utbetalning av tandvårdsersättning gäller att sådana uppgifter lämnats som sägs i 4 § andra stycket.

Över riksförsäkringsverkets yttrande inkom Cleveson med påminnelser. Han anförde bl. a. att kassans beslut att innehålla hans ersättning fått den konsekvensen att inte heller ersättning till tandteknikern för ifrågavarande tandtekniska arbeten utbetalats. Cleveson uppgav vidare att försäkringskassan först efter anmodan från honom underrättat tandteknikern i skrivelse den 26 april 1974 om att även dennes ersättning innehölls och anledningen härtill.

Ärendet remitterades till försäkringskassan, varvid kassan anmodades att särskilt yttra sig om grunden till att också tandteknikerns ersättning innehållits. Kassan svarade följande.

Av handlingarna i ärendet framgår, att kassans beslut att inte utbetala tandvårdsersättning till Cleveson även avsåg ersättning för tandtekniskt arbete, varför inte heller någon sådan ersättning i avvaktan på Riksförsäkringsverkets beslut utbetalades. Härom meddelades berörda tandtekniska laboratorier skriftligen 1974-04-26.

I sin skrivelse till Riksdagens Ombudsmannaexpedition 1974-07-29 anför Cleveson att det först efter förfrågan från honom "klargjordes, att någon ersättning till de i detta sammanhang berörda tandtekniska laboratorierna icke utgått, och först efter anmodan från mig, underrättades dessa laboratorier om de faktiska förhållandena".

Av arvodet för tandvård betalar försäkringskassan en del genom tandvårdsersättning. Återstoden betalas av den försäkrade genom patientavgift. Avser tandläkarens arvode för tandvård även ersättning för tandtekniskt arbete, som utförts av annan än tandläkaren, tillställer försäkringskassan den som utfört det tandtekniska arbetet hela ersättningen för detta arbete. Från tandläkaren tillkommande tandvårdsersättning görs avdrag med det belopp tandläkaren uppburit i patientavgift för sådant arbete. Den ersättning som kassan utbetalar till tandteknikern innefattar alltså även den del av arvodet som patienten betalat till tandläkaren. Förutsättning för utbetalning av ersättning för tandtekniskt arbete bör därför enligt kassans mening vara, att den för det tandtekniska arbetet ansvarige tandläkaren uppfyller kraven för erhållande av tandvårdsersättning. I annat fall skulle kassan vid sin utbetalning till tandtekniker göra avdrag med den patientavgift som tandläkaren tagit ut och det borde då ankomma på tandläkaren att överföra patientavgiften till tandteknikern.

Utbetalning av tandvårdsersättning och förskott till tandläkare och tandtekniker sker månadsvis. Räkningsperioden är kalendermånad. Utbetalning till tandläkare sker snarast möjligt efter det att samlingsräkning inkommit och viss kontroll skett. Faktura avseende tandtekniskt arbete inkommer tillsammans med tandvårdsräkning från tandläkaren. Ett exemplar av från olika tandläkare erhållna fakturor sorteras på tandtekniker. Varje tandtekniker skall erhålla en samlad utbetalning per månad. Utbetalning av tandteknikerns ersättning kan alltså i allmänhet ske först en tid efter det att ersättning till berörda tandläkare utbetalts. Frågan om utbetalning av ersättning till de tandtekniska laboratorier, som Cleveson anlitat, aktualiserades först sedan de tandtekniska fakturorna från tandläkarna samlats ihop för kontroll och utbetalning. Efter övervägande fann kassan, med hänsyn till vad ovan sagts angående sambandet mellan tandvårdsersättning och patientavgift, att ersättning för tandtekniskt arbete i avvaktan på Riksförsäkringsverkets beslut i anledning av Clevesons besvärsskrivelse 1974-04-09 inte kunde utbetalas. Om detta meddelades de berörda tandtekniska laboratorierna skriftligen 1974-04-26. Kopia av brevet översändes samtidigt till Cleveson för kännedom. Det är möjligt att Cleveson dessförinnan vid kontakt med kassan fört frågan om underrättelse till laboratorierna på tal. Oavsett Clevesons ev. förfrågan i detta avseende, hade kassan emellertid meddelat laboratorierna sitt beslut rörande den tandtekniska ersättningen så fort ställning kunde tas i den delen av ärendet.

Cleveson inkom med förnyade påminnelser.

Vid ärendets avgörande anförde JO Wennergren följande.

Riksförsäkringsverkets förordningsmakt

Ett grundläggande lagstadgande finns i 2 kap. 3 § första stycket lagen (1962: 381) om allmän försäkring, vilket utsäger att ersättning för utgif-

ter för tandvård utgår enligt de grunder som Konungen efter förslag av riksförsäkringsverket fastställer för högst två år i sänder. Gällande grunder är fastställda i tandvårdstaxan (1973: 638). I tidigare gällande lydelse av 4 § tandvårdstaxan föreskrevs att tandvårdsräkning skulle uppsättas enligt formulär som fastställdes av riksförsäkringsverket. I 28 § tandvårdstaxan bemyndigas riksförsäkringsverket att meddela närmare föreskrifter för tillämpning av taxan. I 20 kap. 8 § lagen om allmän försäkring föreskrivs att den som är försäkrad eller eljest äger rätt till ersättning enligt lagen åligger att, i enlighet med de föreskrifter som meddelas av Konungen eller, efter Konungens bestämmande, av riksförsäkringsverket, lämna de uppgifter, som är av betydelse för tillämpningen av lagen. I 20 kap. 16 § lagen sägs vidare att de närmare föreskrifter, som finnes erforderliga för tillämpningen av lagen, meddelas av Konungen eller, efter Konungens bemyndigande, av riksförsäkringsverket. I brev (1962: 403) till riksförsäkringsverket med bemyndigande att utfärda tillämpningsföreskrifter till lagen om allmän försäkring, m. m. har Kungl. Maj:t med stöd av 20 kap. 8 och 16 §§ lagen bemyndigat riksförsäkringsverket att dels utfärda föreskrifter rörande skyldighet för enskild att lämna uppgifter, som är av betydelse för tillämpningen av lagen, dels att utfärda tillämpningsföreskrifter till och föreskrifter i samband med införandet av lagen, allt i den mån Kungl. Maj:t ej annorlunda förordnat eller riksförsäkringsverket ej finner föreskrifterna vara av sådan natur att det inte ankommer på verket att meddela dem.

Av det anförda framgår alltså att riksförsäkringsverket ålagts att fortlöpande bevaka frågan om grunderna för tandvårdsersättning och utarbeta förslag till revidering av dessa, dels att det delegerats till riksförsäkringsverket att fastställa formulär och meddela tillämpningsföreskrifter till gällande tandvårdstaxa och dels att riksförsäkringsverket — med vissa reservationer — bemyndigats att meddela föreskrifter för enskild (den som är försäkrad eller eljest äger rätt till ersättning enligt lagen) att lämna uppgifter, som är av betydelse för tillämpningen av lagen.

Beträffande befogenheten enligt bemyndigandet att utfärda föreskrifter rörande skyldighet för enskild, som äger rätt till ersättning enligt lagen, att lämna uppgifter sägs i brevet (1962: 403) intet annat än att fråga skall vara om uppgifter som är av betydelse för tillämpningen av lagen och att befogenheten gäller endast i den mån Kungl. Maj:t ej förordnat annorlunda eller riksförsäkringsverket ej finner föreskrifterna vara av sådan natur att det inte ankommer på verket att meddela dem. Det finns inga förarbeten som upplyser om vad som åsyftas med den sist nämnda begränsningen. Antas kan dock att med föreskrifter av sådan natur att det inte ankommer på verket att meddela dem främst åsyftas föreskrifter om åligganden för enskilda av principiell betydelse eller eljest av mer kvalificerat slag. Erinras kan här om konstitutionsutskottets uttalande (KU 1947: 24) att "alla något så när viktiga ingrepp i frihet

och egendom" skall vara beroende av riksdagens medverkan. Det kan därför antas att riksförsäkringsverkets befogenheter när det gäller att meddela föreskrifter om skyldighet för enskilda att lämna uppgifter begränsar sig till uppgiftslämnande som står i ett naturligt och osökt samband med förverkligandet av de uppgifter som lagen lägger på de tillämpande myndigheterna och som inte innebär längre gående krav på de enskilda än som enligt gällande grundlagspraxis får ställas av en förvaltningsmyndighet.

Mot bakgrund av riksförsäkringsverkets åliggande enligt 2 kap. 3 § första stycket lagen om allmän försäkring samt departementschefens och socialförsäkringsutskottets förut återgivna uttalanden om att riksförsäkringsverket skulle genom olika undersökningar följa utfallet av tandvårdstaxan och beräkna tandläkares nettoinkomst anser jag att riksförsäkringsverket handlade helt följdriktigt då riksförsäkringsverket bestämde sig för att från tandläkarna inhämta uppgifter om arbetad tid. Sådana uppgifter kunde med allt fog anses behövliga som underlag för en meningsfull uppföljning av tandvårdstaxans utfall och beräkning av tandläkares nettoinkomst. Riksförsäkringsverket fick enligt min mening anses befogat inte bara att inhämta sådana uppgifter utan också att med stöd av Kungl. Maj:ts bemyndigande enligt 20 kap. 8 § lagen om allmän försäkring ålägga tandläkarna att lämna dem.

När någon i en ansökan om viss förmån eller ersättning underlåter att lämna en uppgift, som han genom föreskrift på ansökningsblankett eller eljest ålagts lämna och som bedömts behövlig för sakens prövning, blir den naturliga följden att ansökningen i avsaknad av uppgiften förklaras ej kunna bifallas. Sökanden tvingas alltså att lämna uppgiften för att komma i åtnjutande av det sökta. Det ter sig dock fördenskull inte naturligt att i ett sådant fall säga att befogenheten att besluta om förmånen eller ersättningen används för att förmå sökanden att lämna viss uppgift. Uppgiften har här inget självändamål utan endast till ändamål att fullständiga det för ett positivt beslut erforderliga sakliga underlaget. Att ålägga den enskilde att lämna en sådan uppgift vid äventyr att ansökan eljest avslås är såväl sakligt som rättsligt invändningsfritt.

Annorlunda ställer det sig om sökanden i ett ärende åläggs att vid äventyr att hans ansökan eljest avslås lämna en uppgift som hänför sig till något annat än det som utgör saken i ärendet och som alls inte behövs för denna saks prövning. Myndigheten använder då sina befogenheter som beslutande rörande vissa saker för att lösa sina uppgifter som beslutande rörande andra saker eller för att bistå annan myndighet med information. Beslutsbefogenheterna används härvid för ett för dem främmande och av lagstiftaren ej avsett ändamål. Myndigheten går härigenom vid sidan av lagen och handlar sålunda olagligt. I en rättsstat får en myndighet inte använda de befogenheter en lag ger den för andra ändamål än de är avsedda enligt lagen. Man brukar vid brott häremot tala

om illojal maktanvändning eller maktmissbruk. Att utan författningsstöd ålägga en tandläkare att lämna uppgift om arbetad tid för "statistiskt ändamål" vid äventyr att hans ansökan om tandvårdsersättning eljest avslås framstår i mina ögon som ett typiskt exempel på illojal maktanvändning.

Riksförsäkringsverket har emellertid inte meddelat någon föreskrift om att försäkringskassorna skulle som äventyr vid underlåtenhet att lämna uppgift om arbetad tid tillämpa åtgärden att vägra utbetalning av tandläkaren tillkommande tandvårdsersättning. Det kan ej heller, så mycket mindre som uppgiften ej erfordrades för ersättningens bestämmande, sägas ligga i sakens natur att den omständigheten att uppgiften skulle lämnas i ett fält på blanketten för samlingsräkning, som har karaktär av framställning om tandvårdsersättning, var att se som uttryck för en sådan föreskrift. Hur riksförsäkringsverket självt sett på saken framgår varken av verkets yttrande hit eller av verkets skrivelse till Konungen den 6 juni 1974. Riksförsäkringsverkets besvärsavdelning har visserligen gett ett klart besked i saken, men härav kan ingen säker slutsats dras om vad riksförsäkringsverket åsyftat med att på blanketten för samlingsräkning ta in ett åläggande för tandläkaren att lämna uppgift om arbetad tid. Vad avdelningschefen Blom anfört i sin avvikande mening tyder visserligen på att riksförsäkringsverket kan ha åsyftat en sådan ordning som sedan författningsreglerades genom kungörelsen (1974: 626) i 11 § tandvårdstaxan. Riksförsäkringsverket har emellertid varken medgivit eller bestritt att så varit fallet. Vid en efterhandsbedömning kan därför nu inte sägas annat än att vad riksförsäkringsverket faktiskt föreskrivit lämnat öppet hur försäkringskassorna skulle förfara då en tandläkare underlät att på sin samlingsräkning lämna uppgift om arbetad tid.

Av intresse är det oaktat att också pröva om riksförsäkringsverket med stöd av sina befogenheter att meddela tillämpningsföreskrifter hade kunnat meddela en sådan föreskrift som sedan togs in i 11 § tandvårdstaxan. Hänvisas kan då till ett uttalande av grundlagberedningen (SOU 1972: 15 s. 104) i samband med behandlingen av *regeringens* behörighet att utfärda föreskrifter om verkställighet av lag. Beredningen yttrade att "huvudreglerna, förutsättningarna för ingripande osv. alltid måste tas upp i själva lagen". Departementschefen tillade (prop. 1973: 90 s. 211) att en förutsättning för verkställighetsföreskrifter som i materiellt hänseende "fyller ut" en lag måste vara att den lagbestämmelse som skall kompletteras är så detaljerad att ingenting väsentligt nytt tillförs regleringen. I verkställighetsföreskriftens form får således, fortsatte han, inte beslutas om något som kan upplevas som ett nytt åliggande för enskilda eller något som kan betraktas som ett tidigare ej föreliggande ingrepp i enskildas personliga eller ekonomiska förhållanden. Uttalandena hänför sig visserligen till den nya grundlagen men kan

anses representativa också för nuvarande rättsläge. Jag vill härtill erinra om mitt uttalande i ett tidigare ärende rörande föreskrifter utfärdade av arbetsmarknadsstyrelsen (JO 1972 s. 486) att så mycket torde kunna sägas som att, om inga särskilda omständigheter tyder på annat, ett uppdrag till en förvaltningsmyndighet att meddela tillämpningsföreskrifter är att se som ett uppdrag vilket hänför sig till tillämpning i egentlig mening och inte till normgivning. Inga särskilda omständigheter har framkommit som tyder på att i riksförsäkringsverkets uppdrag att meddela tillämpningsföreskrifter skulle ligga att inte bara meddela föreskrifter om tillämpning i egentlig mening utan också att ge normer om t. ex. sanktioner mot försummat uppgiftslämnande. Det kan därför omöjligen antas att i förordningsmakten i fråga skulle ingå en befogenhet att införa en så kraftigt verkande och ingripande ekonomisk sanktion som ett inställande av tandvårdsersättnings utbetalning innebär. Fråga är ju om en sanktion som till sin verkningskraft är vida överlägsen t. ex. vitet.

Emellertid är det som förut sagts inte visat att riksförsäkringsverket med sin åtgärd att infoga "Uppgift om arbetad tid" på blanketten för samlingsräkning — tandvårdsersättning och i cirkulärskrivelsen ålägga försäkringskassorna att kontrollera samlingsräkning med avseende på formell riktighet i fråga om ifyllande m. m. avsett att införa inställande av utbetalning av tandvårdsersättning som sanktion mot underlåtenhet att lämna uppgiften i fråga. Om verket haft tanken har den i vart fall inte kommit till uttryck på något sätt. Jag kan därför inte finna att de för åtgärden ansvariga gjort sig skyldiga till något kompetensöverskridande. Däremot finner jag det onöjaktigt att riksförsäkringsverket inte gav försäkringskassorna klara och uttömmande besked om vad som förväntades av dem i fråga om inhämtande av uppgift om arbetad tid och hur de skulle förfara om någon underlät att lämna sådan uppgift. Vid nu gjorda uttalanden låter jag det stanna.

Innehållandet av tandvårdsersättning

Försäkringskassans skrivelse den 3 april 1974 till Cleveson hade följande innehåll.

Då Ni inte lämnat uppgift om arbetad tid på samlingsräkningen avseende tandvårdsersättning för mars 1974 får försäkringskassan härmed återsända räkningen med anhållan om komplettering.

För att försäkringskassan skall kunna utge tandvårdsersättning erfordras att Ni lämnar upplysningar enligt ledtext på samlingsräkningen. Kassan kan därför ej reglera Er fordran förrän räkningen är fullständigt ifylld.

Skriftväxling hade dessförinnan ägt rum mellan Cleveson och försäkringskassan angående skyldigheten att lämna uppgift om arbetad tid och kassan hade inhämtat yttrande från riksförsäkringsverket som i skri-

velse den 13 mars 1974 avslutningsvis förklarat att de på blanketten begärda uppgifterna om arbetad tid ingick som ett led i verkets uppföljning av verkningarna av tandvårdstaxan. Kassan hade under hänvisning härtill i skrivelse den 19 mars 1974 till Cleveson anmodat honom att snarast möjligt och senast inom två veckor till kassan inkomma med uppgift om arbetad tid för januari och februari månader 1974 och att i fortsättningen lämna ifrågavarande tidsuppgift på blankett FKF 7304.

Kassans skrivelse den 3 april 1974 framstod formellt som blott en anhållan om komplettering av den ingivna samlingsräkningen. Genom att kassan samtidigt förklarade att den ej kunde reglera Clevesons fordran förrän räkningen var fullständigt ifylld, fick den emellertid mot bakgrund av den tidigare förda diskussionen reellt innebörden av ett beslut att ej utbetala ersättning om uppgift om arbetad tid ej lämnades. Så har den också uppfattats av riksförsäkringsverkets besvärsavdelning vid dess prövning av Clevesons besvär över beskedet. Det hade därför varit på sin plats att kassan på sätt föreskrivs i 18 § förvaltningslagen försett sitt besked med besvärshänvisning. Att så ej skedde kan dock med hänsyn till de speciella omständigheterna inte läggas kassan till last som försummelse.

Riksförsäkringsverkets besvärsavdelning fann i sitt beslut den 5 juni 1974 att uppgifter om arbetad tid inte erfordrades för bestämmande av Clevesons tandvårdsersättning och att, på grund härav och då det inte som villkor för utbetalning av ersättningen kunde krävas att uppgifterna lämnades, kassans beslut den 3 april 1974 skulle undanröjas. Denna bedömning överensstämmer i allt väsentligt med min tidigare redovisade uppfattning om principerna för en lojal tillämpning av lag och det kunde av försäkringskassan krävas att kassan handlade enligt dessa i en rättsstat självklara principer. När det gäller kassans handlingssätt bör särskilt beaktas att riksförsäkringsverket, i vart fall inte officiellt, föreskrivit eller gett anvisning om att som villkor för utbetalning av tandvårdsersättnng skulle krävas att uppgift om arbetad tid lämnades. I riksförsäkringsverkets skrivelse den 13 mars 1974 till kassan förklarades ej heller annat än att denna uppgift behövdes för uppföljning av verkningarna av tandvårdstaxan men sades intet om att innehållande av utbetalning av ersättning fick tillämpas som ett medel att förmå tandläkare att lämna uppgiften. Möjligt är att kassan under hand fått besked om att så kunde ske. Vare sig så var fallet eller ej, ålåg det kassan att självständigt tolka författningsbestämmelserna och tillämpningsföreskrifterna och på eget ansvar överväga sina befogenheter. Medges måste dock att tolkningsfrågan i det aktuella fallet ej var helt lättbedömd och låg utanför vad en försäkringskassa brukar ställas inför och har erfarenhet av. Ehuru jag anser att kassan, genom att finna sig befogad att som villkor för utbetalning av tandvårdsersättning kräva att uppgift om arbetad tid lämnades, gjorde sig skyldig till ett klart maktmissbruk, låter jag därför

bero vid en erinran om vikten av att en försäkringskassa är lojal mot rättsordningen.

Innehållande av ersättning för tandtekniskt arbete

I skrivelser den 26 april 1974 till Tandtekniska laboratoriet i Lidköping och Dentala Proteslaboratoriet AB meddelade försäkringskassan att kassan funnit att beslutet att ej utbetala tandvårdsersättning till Cleveson borde innefatta även ersättning för tandtekniskt arbete och att i avvaktan på riksförsäkringsverkets beslut någon ersättning således ej heller skulle utbetalas till dem. Meddelande i saken tillställdes alltså inte företagen förrän omkring tre veckor efter det att Cleveson underrättats. Kassan har lämnat en förklaring härtill och den saknar inte fog. Ehuru jag anser att kassan så som saken låg till bort underrätta företagen samtidigt med Cleveson och framför allt bort förse sina underrättelser med besvärshänvisning, så att företagen blev uppmärksamma på sin möjlighet att protestera besvärsvägen, vill jag dock inte lägga kassan till last som försummelse vad som objektivt sett var klara brister i handläggningen.

Vad härefter gäller det materiella innehållet i kassans besked har kassan förklarat att den efter övervägande med hänsyn till sambandet mellan tandvårdsersättning och patientavgift funnit att ersättning för tandtekniskt arbete i avvaktan på riksförsäkringsverkets beslut i besvärsärendet inte kunde utbetalas.

I riksförsäkringsverkets cirkulärskrivelse den 19 september 1973 sägs under 2.1.3 att faktura avseende tandtekniskt arbete inkommer tillsammans med tandvårdsräkning från tandläkare och att inkomna fakturor skall kontrolleras med avseende på formell riktighet (ifyllande, tandläkarens attestering etc.). Enligt 2.1.4 skall för varje tandtekniker upprättas blankett FKF 7293 omfattande de fakturor som inkommit och i samband med utbetalningen skall notering göras på blankett FKF 7292 om utbetalt belopp. Varken av dessa anvisningar eller eljest kan utläsas att utbetalning skulle kunna innehållas därför att tandläkaren ej fullgjort en honom ålagd uppgiftsskyldighet som hänför sig till något annat än vad som behövs för bestämmandet av tandvårdsersättningen. Även om förekomsten av patientavgift som kassan framhållit komplicerar en separat utbetalning till tandteknikerna, omöjliggör den inte en sådan. Den möjligheten finns ju som kassan påpekat att kassan i vart fall utbetalar ersättning till tandteknikern med avdrag för den patientavgift som tandläkaren tagit ut. Enligt min mening har kassan genom att vägra utbetalning också till tandteknikerna, därför att Cleveson ej velat lämna uppgift om arbetad tid, gjort sig skyldig till ett i och för sig allvarligare fel än gentemot Cleveson själv. Med hänsyn till omständigheterna anser jag mig dock kunna låta bero vid en erinran om vikten av att kassan noga beaktar sin åligganden.

Bristfällig handläggning från förmedlingsorgans och länsbostadsnämnds sida av ärende om förbättringslån

Hilda L., som är född 1901 och äger ett enfamiljshus i Holmeja i Bara kommun, ansökte i maj 1955 om ett förbättringslån för att rusta upp huset. Sedan viss utredning verkställts meddelade länsbostadsnämnden i Malmöhus län den 19 juni 1956 preliminärt beslut om att bevilja Hilda L. ett räntefritt stående lån om 8 000 kr. Viss sista dag för arbetenas utförande eller lånets utbetalande angavs inte. Arbetena synes ha varit slutförda 1957. Det kom emellertid att dröja ända till den 10 november 1969 innan lånet utbetalades. Under mellantiden hade det kommunala förmedlingsorganet betalat kostnaderna för arbetenas utförande. År 1963 mottog länsbostadsnämnden slutlig ansökan om förbättringslån från Hilda L. men handlingarna var ej kompletta. Uppmaning till det kommunala förmedlingsorganet att införskaffa fullständiga handlingar gav ej resultat. Att sedermera utbetalning aktualiserades år 1969 berodde på att Hilda L. vid den tiden begärde ett nytt förbättringslån, denna gång å 10 000 kr. Arbetet kostnadsberäknades emellertid till 19 500 kr. och överenskommelse synes under hand ha träffats om att ansökningen skulle avse maximalt lånebelopp. Detta nya lån, som uppgick till 17 500 kr. med en räntefri stående del å 2 000 kr., beviljades den 12 november 1969.

I en den 15 mars 1972 till JO inkommen skrift framförde makarna A. klagomål över det otillfredsställande sätt på vilket handläggningen av låneärendena ägt rum. Fru A. är syster till Hilda L. Makarna A. anhöll att JO skulle granska kommunens handläggning.

Sedan upplysningar infordrats från kommunstyrelsen i Bara kommun och ytterligare vissa uppgifter införskaffats, upprättades inom ombudsmannaexpeditionen en promemoria vari utredningen redovisades och följande frågor ställdes.

1. *Lån I.* Utredningen tyder på att detta lån borde ha utbetalats år 1962 och att lånet följaktligen i dag borde ha varit helt avskrivet. Kan lånet nu avskrivas?
2. *Lån II.* Om lån I avskrivits med en tiondel om året räknat från år 1962, skulle lån II ha haft en betydligt större räntefri stående del.

Kan saken numera rättas till så att Hilda L. — som dock hittills enligt uppgift inte betalt vare sig ränta eller amortering — inte lider skada?

Genom remiss anmodades bostadsstyrelsen att avge yttrande över promemorians innehåll. Bostadsstyrelsen avgav den 14 februari 1974 följande yttrande.

Beträffande fråga 1 (Lån I)

Med annorlunda handläggning av detta ärende i kommunens förmedlingsorgan och hos länsbostadsnämnden borde lånet ha kunnat utbetalas

vid sådan tidpunkt att det enligt låneregelrna varit möjligt att avskriva lånet 1972 eller i varje fall 1973.

Bostadsstyrelsen anser att sådana omständigheter föreligger i detta ärende att styrelsen sett sig föranlåten att hos Kungl. Maj:t utverka medgivande att avskriva lånet.

Beträffande fråga 2 (Lån II)

Om Kungl. Maj:t medger att lån I får avskrivas skapas förutsättning för länsbostadsnämnden att ompröva lån II och höja den räntefria stående lånedelen.

Länsbostadsnämndens bevakning och handläggning i övrigt av låneärendena

Lån I

Lånet har beviljats med stöd av bestämmelserna i den numera upphävda kungörelsen (1948: 546) om egnahemslån och förbättringslån. Enligt 33 § denna kungörelse hade låntagaren att, sedan slutligt beslut i låneärendet meddelats, hos förmedlingsorganet göra framställning om utbetalning av beviljat lån och därvid överlämna skuldförbindelse och vederbörliga säkerhetshandlingar. Enligt samma föreskrift ålåg det förmedlingsorganet att skyndsamt inge de ifrågavarande handlingarna till det lånebeviljande organet.

De låntagare som kan komma i fråga för förbättringslån är i allmänhet beroende av förmedlingsorganens medverkan i ansökningsförfarandet, från tidpunkten för upprättande av låneansökningen till slutförande av ärendet genom utbetalning av beviljat lån.

Vad länsbostadsnämndens handläggning beträffar är det utrett att nämnden vid två, möjligen tre, tillfällen påmint förmedlingsorganet om att inkomma med handlingar för slutlig reglering av lånet. Nämnden borde dock kort tid efter den första påminnelsen ha tagit kontakt med förmedlingsorganet för att slutföra ärendet. Nämnden borde också för sökandens kännedom i det preliminära beslutet ha utsatt en tidsfrist inom vilken förbättringsarbetet skulle slutföras och slutlig låneansökan inges. Föreskrifter härom fanns i 30 och 31 §§ kungörelsen 1948: 546. Enligt styrelsens mening borde lånet ha kunnat utbetalas senast under loppet av 1963. Om så hade skett, skulle hela lånet ha kunnat avskrivas senast under 1973. Under nämnda antagande skulle länsbostadsnämnden vid bestämmande av den räntefria lånedelens storlek i fråga om lån II ha kunnat betrakta det första lånet såsom avskrivet med 1/10 för varje helt år som förflutit efter en utbetalning av detta lån under 1963. Denna möjlighet förelåg nämligen enligt av bostadsstyrelsen 1966-12-15 utfärdade anvisningar till förbättringslånekungörelsen som tillställts länsbostadsnämnderna och förmedlingsorganen.

Lån II

Detta senare förbättringslån, som beviljats 1969-11-12, borde — sedan länsbostadsnämnden 1972-01-31 anmanat förmedlingsorganet att inge utanordningshandlingar — ha kunnat slutregleras under 1972. Med utbetalning av detta lån synes emellertid nu böra anstå i avvaktan på resultatet av bostadsstyrelsens ovannämnda framställning om avskrivning av hela det första förbättringslånet.

Kungl. Maj:t meddelade den 19 april 1974 — på bostadsstyrelsens framställning dit — följande beslut:

Kungl. Maj:t föreskriver med hänsyn till i ärendet upplysta särskilda omständigheter att det år 1956 beviljade lånet å 8 000 kr. i avskrivningshänseende skall anses såsom utbetalat den 1 juli 1963. På grund härav skall lånet avskrivas i sin helhet.

Härefter beslöt länsbostadsnämnden den 10 juli 1974 — med ändring av sitt beslut den 12 november 1969 — att bevilja Hilda L. ett förbättringslån om 17 500 kr., varav 6 800 kr. såsom räntefri stående del. Redan dessförinnan, eller den 10 maj 1974, hade det äldre lånet om 8 000 kr. avskrivits.

Ärendet avgjordes av JO Lundvik den 17 juli 1974, varvid JO anförde följande.

Handläggningen av ifrågavarande låneärenden har — som framgår av bostadsstyrelsens yttrande — varit behäftad med flera brister, främst bestående i underlåtenhet från förmedlingsorganets och länsbostadsnämndens sida att tillse att åtgärder vidtogs för att få det första lånet utbetalat inom rimlig tid. De för Hilda L. menliga ekonomiska konsekvenserna härav har numera kunnat avhjälpas genom Kungl. Maj:ts beslut den 19 april 1974 och länsbostadsnämndens beslut den 10 juli 1974.

Med hänsyn till denna rättelse till Hilda L:s förmån och till den tid som förflutit sedan de grundläggande felaktigheterna ägde rum — preskriptionstiden för tjänstefel är fem år — saknar jag anledning att närmare utreda vilka enskilda befattningshavare som kan ha haft ansvar i sammanhanget.

Jag nöjer mig därför med att betona vikten av att ärenden som rör meddelande av samhälleligt stöd åt enskilda medborgare handlägges med all den omsorg som omständigheterna kräver.

Utformningen av villkor vid försäljning av kyrklig jord

Vid JO Lundviks inspektion av stiftsnämnden i Visby stift i maj 1973 iakttog JO, att stiftsnämnden den 30 december 1971 beslutat medgiva att visst område av lönebostället Tofta annex 1:1 fick försäljas till Gotlands kommun för en köpeskilling av 9 500 kronor samt i övrigt under villkor bl. a. att på området ej fick anläggas dansbana eller anordnas offentlig nöjestillställning.

JO infordrade yttrande från stiftsnämnden över de överväganden som legat bakom beslutet att som villkor vid försäljningen föreskriva att på

området icke fick anläggas dansbana eller anordnas offentlig nöjestillställning.

I sitt yttrande anförde stiftsnämnden under hänvisning till en kartkopia följande.

Vid försäljning av mark belägen i närheten av kyrka eller kyrkogård har stiftsnämnden sedan länge som villkor föreskrivit att på området ej får anläggas dansbana eller anordnas nöjestillställning.

I det aktuella fallet ligger den försålda fastigheten i omedelbar anslutning till Tofta kyrka och kyrkogård.

Ärendet remitterades därefter till kammarkollegiet, som i avgivet yttrande uttalade följande.

Stiftsnämndens klausul ansluter i sak till en praxis som relativt snart efter tillkomsten av lagen (1927: 1) om försäljning av kyrklig jord m. m. utbildades av Kungl. Maj:ts och kammarkollegiets handläggning av försäljningsärenden. — — Klausulen utformades emellertid enligt denna praxis alltid som ett servitut. Såvitt kollegiet kan bedöma hade det i nu förevarande fall varit möjligt att utforma klausulen som ett servitut med Kyrkogården 1 : 1 som härskande fastighet.

Med den utformning klausulen nu har fått binder den väl köparen men kan inte få rättsverkan mot ny ägare. Detta förefaller inte tillfredsställande. I de fall där ett förbud mot dansbana etc. anses motiverat bör det enligt kollegiets mening konstrueras som ett servitut, och stiftsnämnden bör tillse att inskrivning av servitutet söks samtidigt som köparen söker lagfart.

Vid ärendets avgörande sade JO Lundvik att han instämde i den av kammarkollegiet uttalade meningen.

Användande av förkortningar i allmänna handlingar

Vid inspektion av luftfartsverkets centralförvaltning iakttog JO Lundvik, att man i mycket stor utsträckning använde sig av förkortningar vid angivande av arbetsställen och befattningar. Luftfartsverket betecknades sålunda Lfv, centralförvaltningen Cfn, chefen för administrativa avdelningen benämndes CA, informationschefen Ai och så vidare. En lista över anbefallda förkortningar hade utarbetats inom verket.

Vid samtal med verkschefen, generaldirektören Henrik Winberg, sade JO härom:

Systemet att använda förkortningar vid angivande av arbetsställen, befattningar och annat dylikt förekommer på många håll i vårt land. Inom krigsmakten har det gammal hävd liksom också inom statens järnvägar. Använt internt, inom det egna verket, har det onekligen vissa för-

delar. Går förkortningsraseriet alltför långt, uppstår dock även här olägenheter. Det kan vara svårt även för verkets personal att hålla i minnet ett mycket stort antal förkortningar, ofta ganska lika varandra. Risk föreligger i så fall att mottagaren missförstår meddelandet. Att använda förkortningar av här avsett slag i skrivelser till utomstående, vare sig det gäller befattningshavare i annat verk eller den stora allmänheten, måste anses klart förkastligt. Texten blir obegriplig eller rent vilseledande (i militärt sammanhang betyder t. ex. CA chefen för armén, hos luftfartsverket däremot chefen för administrativa avdelningen). I allmänhet används inte de speciella förkortningarna i skrivelser till utomstående och det är bra det. Däremot är det vanligt att verken betecknar sig själva med förkortningar såsom Lfv för luftfartsverket, UKÄ för universitetskanslersämbetet, RSV för riksskatteverket osv. Vissa sådana förkortningar har vunnit hävd och får anses inarbetade i det allmänna medvetandet (såsom SJ = statens järnvägar, möjligen också JK = justitiekanslern, JO = justitieombudsman). Det framstår för mig som önskvärt att bruket av förkortningar av myndighets namn åtminstone inte utvidgas; helst skulle jag vilja se att det avskaffas. Förkortningarna sprids nämligen till tidningarna och rotar där in sig, särskilt i rubrikerna som stundom blir obegripliga ("SR fick bakslag i HD" skrev nyligen en tidning, när Sveriges Radio förlorat ett mål i högsta domstolen). Ser man saken ur internationell synvinkel, står vi här inför en allvarlig kulturfara. Det är inte längre nog att kunna ett främmande språk, man måste också kunna dess förkortningar för att förmå läsa t. ex. en tidningsartikel och hur ofta ändras eller nyskapas inte förkortningar (tänk t. ex. på hur förkortningen EEC i vårt land med ett trollslag förändrades till EG).

Winberg svarade bl. a., att man i skrivelser med adressat utom verket inte använde andra förkortningar än de allmänt vedertagna, medan man däremot internt av praktiska skäl använde förkortningar i stor utsträckning.

Vissa andra ärenden

Kommunikationsregeln i 15 § förvaltningslagen

1. Kommunikation av intern utredning i lantbruksnämnd i ärende om rationaliseringsstöd. Vid JO Lundviks inspektion av lantbruksnämnden i Gävleborgs län ställdes till honom följande fråga.

Antag att en ospecificerad ansökan om statligt rationaliseringsstöd inkommer till lantbruksnämnden. I sådant fall har nämnden den praxis att man prövar ansökningen mot alla de stödformer som kan komma i

fråga och sedan beviljar det slag av stöd — om nu stöd över huvud kan beviljas — som är förmånligast för sökanden. Denna vidsträckta prövning förutsätter god kännedom om fastigheten. Produktionsenheten överlämnar därför ärendet till strukturenheten med begäran om utredning och uttalande i frågan om fastigheten är utvecklingsbar. Fanns erforderligt material tillgängligt hos myndigheten, kunde utredningen ske helt och hållet vid skrivbordet. Ibland var det dock nödvändigt att fara ut och bese fastigheten. Småningom mottog produktionsenheten från strukturenheten den begärda utredningen och strukturdelegationens beslut i frågan om fastigheten var utvecklingsbar eller ej. På produktionsenheten tillställde man regelmässigt sökanden en kopia av struktursidans ställningstagande innan produktionsdelegationen fattade sitt beslut med anledning av ansökningen. Kunde man utan att komma i konflikt med förvaltningslagens bestämmelser underlåta att delge sökanden nämnda ställningstagande?

JO svarade.

I 15 § förvaltningslagen (1971: 290) återfinns den s. k. kommunikationsregeln. Det heter där att ärende ej får avgöras utan att sökande, klagande eller annan part underrättats om det som tillförts ärendet genom annan än honom själv och tillfälle beretts honom att yttra sig över det. Myndigheten får dock i vissa angivna fall avgöra ärendet utan att så skett, bl. a. "om åtgärderna är uppenbart obehövliga". Med denna bestämmelse vill man förhindra att myndigheterna grundar sina avgöranden på utredningsmaterial som är ofullständigt eller felaktigt. Med "det som tillförts ärendet" åsyftas således utredningsmaterialet, vare sig detta kommer utifrån eller utgörs av interna, inom myndigheten upprättade, handlingar. Sådana interna handlingar som endast innehåller sammanställning av i ärendet befintligt redan kommunicerat sakmaterial eller utredning i rättsfrågor behöver dock ej kommuniceras. Ej heller behöver man underrätta part om förslag eller utkast till beslut eller annat liknande hjälpmaterial hos myndigheten. Däremot är en värderings- eller annan utredningspromemoria att hänföra till "det som tillförts ärende", också i det fall promemorian upprättats inom myndigheten. Detsamma gäller tjänsteanteckningar och muntliga upplysningar, iakttagelser vid syn o. d.

Det material som tillförs stödärendena genom strukturenhetens utredning synes mig vara att hänföra till sådant som enligt 15 § skall kommuniceras med part. Jag vill därför tillråda lantbruksnämnden att ej frångå sin nuvarande praxis. Avser nämnden att bevilja den mest gynnsamma form av stöd som över huvud kan komma i fråga, torde dock kommunikation vanligtvis vara "uppenbart obehövlig" och behöver således ej ske.

2. Kommunikation i ärende om förvärvstillstånd enligt jordförvärvslagen. I ett vid inspektion av lantbruksnämnden i Kopparbergs län upptaget ärende anförde ställföreträdande JO Sverne, efter att ha redogjort för innehållet i 15 § förvaltningslagen, följande.

Det material som tillförs jordförvärvsärendena genom ortsombudets yttrande — vare sig detta innefattar rent faktiska uppgifter eller omdömen beträffande exempelvis sökandens kvalifikationer som jordbrukare

— är enligt min mening att hänföra till sådant som enligt 15 § skall kommuniceras med part. Denna kommunikationsskyldighet föreligger i lika mån vid skriftligt som vid muntligt yttrande. Det får självfallet inte förekomma att sökanden undanhålls ortsombuds upplysningar av den orsaken att ortsombudet valt att lämna sina upplysningar muntligt. I sådana fall ankommer det på den handläggande tjänstemannen hos nämnden att i en promemoria eller annorledes skriftligen dokumentera vad ortsombudet uppgivit samt underrätta parten om detta tillkommande material. Jag hyser ej förståelse för önskemålet från vissa ortsombud att avgivna yttranden ej skall bringas till sökandens kännedom. Den som innehar uppdrag som ortsombud får vara beredd att stå för sina uppgifter och åsikter både inför nämnden och inför sökanden.

Avser lantbruksnämnden att bevilja sökt förvärvstillstånd, torde dock kommunikation vanligtvis vara "uppenbart obehövlig" och behöver således ej ske.

I inspektionsärendet har vidare uppmärksammats, att sökanden beretts tillfälle att yttra sig med anledning av nämndens övervägande att eventuellt avslå ansökningen enligt 5 § jordförvärvslagen medan avslag senare beslutats med stöd av 4 § samma lag. Detta innebär att sökanden ej givits tillfälle att för nämnden närmare redogöra för syftet med fånget, något som framstår som i hög grad otillfredsställande. När det blev aktuellt att tillämpa 4 §, borde nämnden därför ha dröjt med sitt beslut tills sökanden haft tillfälle att lämna en sådan redogörelse. Det kan alls inte utan vidare hållas för uteslutet att sökanden i avgivet yttrande kunnat övertyga nämnden om att tillräckliga skäl saknades för tillämpning av 4 §. Måhända hade vid sådant förhållande avslag meddelats enligt 5 §. Det torde ur sökandens synpunkt inte vara likgiltigt om 4 § eller 5 § tillämpas. Bl. a. föreligger ju skyldighet för staten att lösa egendomen endast då köp blir ogillt till följd av att förvärvstillstånd vägras enligt 5 §.

Av det anförda har framgått att lantbruksnämnden förfarit felaktigt dels genom att underlåta att över huvud kommunicera ortsombuds yttrande, dels genom att i det uppmärksammade ärendet ej låta sökanden få tillfälle att yttra sig över de omständigheter varpå avslaget grundades. Jag anser mig dock kunna låta det stanna vid en erinran om vikten av att 15 § förvaltningslagen tillämpas på ett korrekt sätt.

3. Kommunikation bör föregå indragning av bostadstillägg. H. anförde i en klagoskrift till JO.

Han hade tillsammans med sin sammanboende, Britt-Marie A., ansökt om bostadstillägg fr. o. m. 1.12.1972. I beslut 5.1.1973 tillerkändes de 150 kr. i statligt tillägg medan kommunalt tillägg ej utgick. Vid utbetalning i mitten av januari 1973 erhöll de endast 120 kr. Trots förfrågan hos förmedlingsorganet fick de ej någon förklaring till detta. Emellertid uppgav förmedlingsorganet i brev att H. och Britt-Marie A. flyttade samman 31.10.1972 i stället för 1.12.1972 som H. uppgivit i sin ansökan om bostadstillägg. H. hemställde att JO måtte pröva huruvida förmedlingsorganet förfarit felaktigt.

Från förmedlingsorganet inhämtades följande. Genom beslut 20.4.1972 beviljades Britt-Marie A. för tiden april—december 1972 stat-

ligt bostadstillägg med 150 kr. per månad och kommunalt med 30 kr. per månad. Sedan arbetsförmedlingen 14.12.1972 meddelat att H. var sammanboende med Britt-Marie A. fr. o. m. 31.10.1972 ändrades bostadstillägget genom beslut 5.1.1973 så att det kommunala tillägget indrogs helt under november och december 1972. Då Britt-Marie A. redan erhållit kommunalt bostadstillägg för november ansåg sig förmedlingsorganet vara tvunget att innehålla 30 kr. av bostadstillägget för december. Resterande del, 120 kr. utbetalades i mitten av januari 1973. Efter att ha erhållit intyg som utvisade att sammanboendet inte ägde rum förrän efter 30.11.1972 ändrades bostadstillägget genom beslut den 23.2.1973 så att kommunalt tillägg beviljades för november 1972. Tillägget utbetalades retroaktivt.

Ärendet avgjordes av ställföreträdande JO Sverne, som därvid anförde.

Bestämmelserna i förvaltningslagen är tillämpliga på förmedlingsorgans handläggning av ärenden rörande bostadstillägg. Enligt 15 § nämnda lag får ärende ej avgöras utan att sökande, klagande eller annan part underrättats om det som tillförts ärendet genom annan än honom själv och tillfälle beretts honom att yttra sig över det.

I förevarande fall hade förmedlingsorganet, då beslutet att indraga det kommunala bostadstillägget fattades, erhållit en från arbetsförmedlingen översänd kopia av ansökan om arbetsmarknadsutbildning, enligt vilken H. på heder och samvete försäkrade att han fr. o. m. 30.10.1972 var sammanboende med Britt-Marie A. Huruvida Britt-Marie A:s uppgift i sin 28.12.1972 daterade anmälan om förändring av familje- och bostadsförhållanden om sammanboende först 1.12.1972 var tillgänglig för förmedlingsorganet vid beslutets fattande är ej klarlagt. Oavsett hur härmed förhåller sig är det emellertid uppenbart att förmedlingsorganet ej bort ändra bostadstillägget utan att först i enlighet med 15 § förvaltningslagen bereda Britt-Marie A. tillfälle att yttra sig över det material, som sålunda tillförts ärendet från arbetsförmedlingen. Ärendets fortsatta utveckling utvisar ju, att om så skett hade något beslut om ändring av bostadstillägget aldrig behövt fattas. Med hänsyn till att H. — genom att lämna olika uppgifter rörande tidpunkten för sammanboendet med Britt-Marie A. till arbetsförmedlingen och förmedlingsorganet — själv bidragit till att det kommunala bostadstillägget oriktigt indragits och till att förmedlingsorganet sedermera rättat till saken anser jag mig dock kunna låta i ärendet bero vid en erinran om vikten av att 15 § förvaltningslagen iakttages.

4. Kommunikation i besvärsärende om bostadstillägg. Vid inspektion av en länsbostadsnämnd iakttog ställföreträdande JO Sverne att nämnden regelmässigt prövade besvär angående bostadstillägg utan att yttrande från förmedlingsorganet kommunicerats med klaganden.

Med anledning av iakttagelsen infordrades yttranden från länsbostadsnämnden och bostadsstyrelsen. Bostadsstyrelsen anförde bl. a.

Länsbostadsnämndens yttrande tyder på att nämnden i fråga om skyldigheten att kommunicera handlingar med part har tillämpat den i 15 § första stycket andra punkten 1. i förvaltningslagen anvisade möjligheten att göra vissa undantag från kommunikationsplikten då det sakligt sett är obehövligt med kommunicering. Nämnda undantagsregel torde täcka de fall då nämnden avser att bifalla parts ansökan eller part i annan ordning tillerkänts den rätt som tillkommer honom och alltså intet partsintresse eftersätts genom att underrättelse underlåtes. Bostadsstyrelsen vill i detta sammanhang för sin del särskilt understryka att kommunicering må underlåtas endast när den framstår som uppenbart obehövlig.

Styrelsen hänvisade vidare till en skrivelse, som styrelsen i anledning av JO:s remiss sänt till länsbostadsnämnderna. I denna skrivelse sades bl. a.

Har länsbostadsnämnden ansett erforderligt att innan ett ärende avgöres inhämta yttrande av förmedlingsorganet eller annan myndighet eller har ärendet eljest tillförts utredningsmaterial skall nämnden låta sökande, klagande eller annan part få del av det före den slutliga prövningen av ärendet. Detta följer av 15 § förvaltningslagen (1971: 290), vari som huvudregel föreskrivs att ärende inte får avgöras utan att part dels underrättats om det som tillförts ärendet genom annan än honom själv, dels beretts tillfälle att yttra sig över det.

Muntliga upplysningar som är av betydelse för ärendets avgörande bör nedtecknas i skrift och på sätt nyss sagts kommuniceras med parten.

I 15 § förvaltningslagen anges vissa undantag från huvudregeln om kommunikationsplikt. Undantagen tar bl. a. sikte på sådana situationer då det sakligt sett är uppenbart obehövligt med kommunicering. Självfallet behöver sådan inte ske om nämnden avser att bifalla parts ansökan eller anförda besvär.

Vid kommunikation skall nämnden bereda part tillfälle att inom viss angiven tid yttra sig över det som sålunda tillförts ärendet.

Vid avgörandet av ärendet anförde ställföreträdande JO Sverne.

Jag kan i allt väsentligt instämma i vad bostadsstyrelsen anfört i sitt remissyttrande och i sin cirkulärskrivelse till länsbostadsnämnderna. Härtill vill jag dock lägga följande.

Redan den omständigheten att besvärsmyndigheten ansett det behövligt att infordra beslutsmyndighetens yttrande över anförda besvär torde i allmänhet böra anses utgöra ett skäl att fullfölja skriftväxlingen genom att kommunicera yttrandet med klaganden i enlighet med huvudregeln i 15 § förvaltningslagen. Detta synes mig vara den naturliga utgångspunkten för bedömning av rutinerna hos en besvärsmyndighet. Är besvären uppenbart ogrundade kan besvärsmyndigheten nöja sig med att infordra handlingarna i ärendet, varmed vinnes inbesparing av både tid och arbete.

Det bör observeras att kommunikationen ger klaganden kännedom ej blott om eventuellt förekommande sakupplysningar utan även om beslutsmyndighetens reaktion på besvären samt ett tillfälle för klaganden att i anledning därav komma till tals i målet ytterligare en gång innan det avgöres. Det senare kan i praktiken mången gång vara ett viktigt moment i ärendets behandling. Innan en myndighet beslutar sig för att

underlåta kommunikation — vilket jag alltså vill se som en avvikelse från den naturliga gången av ett besvärsärende — bör därför en prövning ha skett om kommunikation verkligen är obehövlig. Jag vill här också inskjuta att den i förevarande sammanhang närmast aktuella undantagsgrunden, nämligen att kommunikation är uppenbart obehövlig, i första hand tar sikte på det fall att myndighetens blivande beslut bedöms gå i positiv riktning för parten (jfr prop. 1971: 30 del 2 s. 470).

Om besvärsmyndigheten tillämpar en rutin, som innebär att den i stor utsträckning underlåter att kommunicera, innebär det alltid risk att någon part blir lidande genom att ett förbiseende eller annat misstag sker. Detta förebygges om huvudregeln i 15 § förvaltningslagen om kommunikation av allt material som tillförts akten tillämpas på rätt sätt. I tveksamma fall är det naturligtvis som regel klokare att kommunicera än att låta bli. En sådan regel innebär möjligen visst merarbete. Detta kan dock inte anses särskilt betungande i all synnerhet som man inbesparar den prövning som underlåten kommunikation förutsätter.

Med hänsyn till att bostadsstyrelsen numera utfärdat föreskrifter om hur handläggningen av besvärsärenden rätteligen bör gå till anser jag det i ärendet kunna stanna vid de rekommendationer som innefattas i det sagda.

Frågor om besluts överklagbarhet

I

Vid JO Lundviks inspektion av länsstyrelsen i Örebro län år 1973 antecknades till protokollet:

I ärendena 32.05-15 och 25-72 (avsåg besvär över polismyndighets beslut i vapenärende) hade länsstyrelsen i sina beslut "under strecket" utsagt: "Enligt 12 § förvaltningslagen skall talan mot förvaltningsmyndighets beslut ha kommit in inom tre veckor från den dag klaganden fick del av beslutet. Då . . .:s besvär inkommit till länsstyrelsen efter utgången av den i nämnda lagrum angivna tiden kan besvären inte upptagas till prövning. Talan över länsstyrelsens beslut får inte föras."

Yttrande infordrades från länsstyrelsen om hur den resonerat när det sagts att beslutet ej fick överklagas.

Länsstyrelsen svarade:

De aktuella ärendena avsåg besvär över polismyndighets beslut i fråga om tillstånd att förvärva vapen. Enligt 40 § vapenförordningen får talan mot länsstyrelsens beslut i dessa ärenden ej föras. Länsstyrelsen har ansett att ifrågavarande avvisningsbeslut är beslut i sådana ärenden och att talan sålunda ej fått föras mot besluten. — Länsstyrelsen har emellertid inte alltid följt en konsekvent linje utan har någon gång lämnat besvärshänvisning i liknande situationer. Rättsläget är oklart.

Ärendet avgjordes av ställföreträdande JO Sverne, som därvid anförde:

Möjligheten att överklaga ett förvaltningsbeslut regleras i allmänhet genom uttryckliga författningsbestämmelser. Skulle sådana bestämmelser saknas, är huvudregeln att myndighets beslut kan överklagas hos närmast högre myndighet. För vissa grupper av ärenden har möjligheten att fullfölja talan till Kungl. Maj:t avskurits. Enligt 40 § vapenförordningen får beträffande vissa särskilt uppräknade tillståndsärenden talan mot länsstyrelsens beslut föras medan besvärsrätt i övriga fall är utesluten. Till de fall, i vilka besvärsrätt ej föreligger mot länsstyrelsens beslut, hör ärenden rörande prövning av ansökan om tillstånd att inneha vapen.

Om ett ärende avvisas på formell grund, t. ex. på grund av att besvären inkommit för sent, kan emellertid enligt min mening frågan om rätt till fullföljd inte avgöras med stöd av bestämmelserna i vapenförordningen. Någon saklig prövning om rätten att inneha vapen blir ju då ej aktuell. Fråga är med andra ord inte om tillämpning av vapenförordningens bestämmelser. I stället får allmänna förvaltningsrättsliga principer tillämpas. Även om prövningen i materiellt hänseende på grund av bestämmelser i lag är avskuren, bör därför frågan om formella hinder mot besvärens upptagande kunna behandlas i nästa instans. Därigenom ges klaganden en möjlighet att också få frågan om besvärstalans avvisande prövad i två instanser.

Jag har också under hand inhämtat, att Kungl. Maj:t till prövning upptagit besvär, som anförts över annan länsstyrelses beslut att avvisa för sent anhängiggjord besvärstalan i ärende rörande ansökan om tillstånd att inneha vapen (justitiedepartementets dnr 3407/70).

Av det sagda följer, att länsstyrelsen i de aktuella fallen borde ha meddelat fullföljdshänvisning. Då jag utgår ifrån att länsstyrelsen hädanefter kommer att lämna fullföljdshänvisning beträffande beslut av förevarande art, anser jag mig emellertid inte ha anledning att vidta någon ytterligare åtgärd i saken utan nöjer mig med nu gjorda uttalanden.

II

Vid JO Wennergrens inspektion år 1973 av länsstyrelsen i Kopparbergs län antecknades till protokollet:

24.021-25-73. Länsstyrelsen anförde den 19 april 1972 i beslut i anledning av besvär angående befrielse från eller nedsättning av skatteavdrag vid existensminimum bl. a. *att* besvären såsom för sent anförda inte kunde upptas till prövning *samt att* beslutet enligt 86 § uppbördsförordningen inte kunde överklagas.

I infordrat yttrande om anledningen till att man sagt att beslutet ej fick överklagas sade länsstyrelsen:

Ärendet gällde besvär över lokal skattemyndighets beslut i fråga om befrielse från eller nedsättning av skatteavdrag vid existensminimum. Enligt 86 § uppbördsförordningen får talan ej föras mot länsstyrelsens beslut i sådan fråga. Då länsstyrelsen ej upptog besvären till prövning utan avvisade dem som för sent inkomna, hade länsstyrelsen emellertid bort meddela besvärshänvisning. Länsstyrelsen har därför i senare beslut, till rättelse av det tidigare beslutet, meddelat besvärshänvisning.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Sverne.

Enligt 86 § första stycket uppbördsförordningen får talan ej föras mot länsstyrelses beslut i fråga om preliminär taxering, sättet för uttagande av preliminär skatt, debitering eller jämkning av sådan skatt, verkställande av skatteavdrag och anstånd med inbetalning av skatt. Ej heller får enligt samma stycke talan föras mot annat beslut av länsstyrelse i fråga om anstånd med inbetalning av skatt eller mot länsstyrelses beslut rörande framställning om försättande i konkurs, ackordsförslag, avskrivning av skatt eller föreläggande av vite. Mot annat beslut av länsstyrelse får däremot enligt paragrafens andra stycke talan föras hos kammarrätten genom besvär.

I förevarande ärende har länsstyrelsen aldrig fattat något beslut i frågan om befrielse från eller nedsättning av skatteavdraget eller eljest i fråga som avses i 86 § första stycket uppbördsförordningen. Beslutet rörde i stället frågan om besvär anförts i rätt tid eller för sent. Med en tillämpning av 86 § uppbördsförordningen efter ordalydelsen skulle alltså den skattskyldige ha rätt att överklaga detta beslut enligt regeln i paragrafens andra stycke.

Emellertid kan ifrågasättas om med 86 § uppbördsförordningen överhuvud taget avsetts att reglera andra avgöranden av länsstyrelsen än sådana som rör den materiella frågan. Beträffande frågan om besvärsrätt föreligger eller ej i avvisningsfrågan skulle i så fall i stället allmänna förvaltningsrättsliga principer vara tillämpliga. Därvid bör enligt min mening gälla att — oavsett om besvärsrätt i den materiella frågan föreligger eller ej — möjlighet bör finnas att få avgörandet i den formella frågan överprövad i nästa instans. Skulle denna möjlighet ej stå öppen för klaganden, betages han ju möjligheten att få frågan om besvärstalans avvisande prövad i mer än en instans. Även med detta resonemang skulle man alltså komma fram till att besvärsrätt föreligger beträffande avvisningsbeslutet.

I det aktuella ärendet borde följaktligen länsstyrelsen ha gett fullföljdshänvisning. Då sådan numera meddelats genom ändring av beslutet, har sökanden inte lidit någon rättsförlust. Jag finner därför ej skäl till vidare åtgärd.

Regeln i 4 § jordförvärvskungörelsen om vilka handlingar som skall företes innan beslut meddelas av visst innehåll

Vid ställföreträdande JO Svernes inspektion av lantbruksnämnden i Kopparbergs län iakttogs två ärenden, i vilka nämnden avslagit ansökan om förvärvstillstånd med stöd av 5 § jordförvärvslagen (jorden behövdes för rationaliseringsändamål) utan att fångeshandling eller samtycke från ägaren företetts.

Sedan yttrande inhämtats från lantbruksnämnden anförde ställföreträdande JO Sverne följande.

Med hänsyn till det starka intresse fastighetsägare kan ha att fastighetsspekulant ej söker förvärvstillstånd utan att överenskommelse om överlåtelse först träffats, intogs i 4 § jordförvärvskungörelsen bestämmelsen att förvärvstillstånd ej må vägras enligt 5 § jordförvärvslagen utan att i ärendet fångeshandlingen eller, om sådan ännu ej upprättats,

fångesmannens skriftliga samtycke till ansökningen företetts i huvudskrift eller bestyrkt avskrift. Har så ej skett må, efter vad som framgår av 2 § lagen, sökanden föreläggas att avhjälpa bristen vid äventyr att ansökningen eljest avvisas.

I A. L:s ärende företeddes ett köpekontrakt som underskrivits av säljaren, ett dödsbo, men ej av köparen. Lantbruksnämnden fann tydligen att föreskriften i 4 § kungörelsen härigenom iakttagits. Tillämpningen av 5 § lagen förutsätter emellertid giltig köpehandling eller formellt oantastligt samtycke. I det förevarande fallet förelåg ej giltigt köp, ty för sådant krävs enligt 4 kap. 1 § jordabalken att såväl säljaren som köparen undertecknat en skriftlig köpehandling. Ej heller förelåg skriftligt samtycke till ansökningen. Vid sådant förhållande borde nämnden ej ha meddelat avslagsbeslut. Nämnden borde i stället ha förelagt sökanden att komplettera sin ansökan med giltig fångeshandling eller skriftligt samtycke och först därefter avslagit ansökningen eller, om begärd komplettering uteblivit, avvisat ansökningen.

I M. M:s ärende hade försäljning till sökanden ej skett och skriftligt samtycke förelåg ej. Vid kontakt med lantbruksnämndens handläggare hade fastighetsägaren förklarat sig ej ha någon invändning mot att M:s ansökan togs upp och avslogs. Lagens krav på skriftligt samtycke kan ej anses härigenom uppfyllt. Nämndens handläggning är således ej heller i detta fall helt korrekt.

Felaktig nedsättning av bostadstillägg i bank

H. beviljades bostadstillägg för år 1974 med 696 kr. i månaden. Den byggmästare som byggt det hus där H. bodde begärde att bostadstillägget skulle nedsättas i bank i avvaktan på att en pågående tvist dem emellan blev avgjord. Byggmästaren påstod att H. ej betalat någon hyra. Förmedlingsorganet hemställde hos länsbostadsnämnden, att tillägget skulle insättas på konto i bank tills vidare. I avbidan på beslut från länsbostadsnämnden insattes tillägget för januari och februari på sådant konto.

Sedan H. påtalat saken hos JO och utredning verkställts, anförde ställföreträdande JO Sverne.

Av 18 § kungörelsen om statliga bostadstillägg till barnfamiljer (1973: 378) framgår att bostadstillägg skall utbetalas till den som enligt 9 § har rätt att uppbära tillägget, dvs. familjeförsörjaren eller ifråga om makar, den av makarna som anges av dem. Endast om särskilda skäl föreligger får länsbostadsnämnden eller, efter nämndens bemyndigande, förmedlingsorganet besluta, att bostadstillägget i stället skall utbetalas till annan lämplig person eller till kommunal myndighet att användas till familjens bästa. Bestämmelsen om utbetalning till annan bör tillämpas restriktivt. Avsikten med stadgandet är att det skall tillämpas i sådana fall där sökanden är allvarligt sjuk eller missbrukar sin ekonomi så att familjen blir lidande. Den nye betalningsmottagaren får förfoga över bostadstillägget för familjens räkning, exempelvis genom att betala hyran till hyresvärden.

En tvist mellan hyresvärd och hyresgäst angående något förhållande rörande fastigheten, som leder till att hyresgästen inte betalar sin hyra,

är inte ett sådant förhållande som anges i nämnda stadgande. Förmedlingsorganet har därför inte haft grund för sin begäran att få sätta in H:s bostadstillägg på bankkonto. Kommunen har heller inte ägt att i avvaktan på länsbostadsnämndens beslut innehålla bostadstillägget på sätt som skett. Då förmedlingsorganet numera återkallat sin begäran hos länsbostadsnämnden och sålunda vidtagit rättelse låter jag det dock stanna vid här gjorda påpekanden.

V. Remissyttranden

Yttrande över domstolsstyrelseutredningens betänkande "Central, regional och lokal domstolsförvaltning m. m."

Justitiedepartementet beredde genom remiss den 6 juni 1974 riksdagens ombudsmän tillfälle att yttra sig över rubricerade betänkande (Ds Ju 1974: 5).

Med anledning härav avgav justitieombudsmannen Thyresson den 12 juli 1974 följande yttrande till departementet.

Det torde råda allmän enighet om att tillskapandet av en central förvaltningsmyndighet på domstolsväsendets område inte får innebära något som helst ingrepp i domstolarnas självständighet och integritet när det gäller den dömande verksamheten. Detta framhölls redan av departementschefen i direktiven till domstolsverksutredningen. Jag har själv i yttrande den 31 augusti 1971 över utredningens betänkande "Ny domstolsadministration" (SOU 1971: 41) understrukit vikten av att det inte görs någon inskränkning i principen om domstolarnas självständighet i fråga om rättskipningen. Justitieutskottet har senare i ett av riksdagen godkänt betänkande (JuU 1972: 8) — med anledning av begäran om principbeslut av riksdagen om inrättandet av ett domstolsverk — uttalat sig på samma sätt som departementschefen gjort i nyssnämnda direktiv. Domstolsstyrelseutredningen har nu i sitt betänkande föreslagit att i instruktionen för domstolsstyrelsen inskrives att styrelsen vid utövandet av sin verksamhet skall beakta principen om domstolarnas självständighet vid fullgörandet av sina dömande uppgifter.

Oaktat nämnda princip numera är uttryckligen grundlagsfäst genom den nya regeringsformen och alltså redan på grund härav inte kan rubbas av den föreslagna domstolsstyrelsen saknar det inte värde att en erinran om principen intages i instruktionen för styrelsen. Såsom domstolsstyrelseutredningen själv angivit kan åtgöranden, som i och för sig är att hänföra till administration och som i följd härav skall handhavas av domstolsstyrelsen, ha så nära samband med den judiciella verksamheten att den verkar reglerande på denna verksamhet eller eljest har återverkningar på den. Det är i sådana fall av utomordentligt stor vikt att styrelsen går varligt fram och noggrant tillser att den inte kränker domstolarnas självständighet i den dömande verksamheten. Givetvis är det också av stor betydelse att domstolarna själva är på sin vakt och hävdar sin självständighet. Vidare får det naturligtvis ankomma på JK och JO, un-

der vilkas tillsyn domstolsstyrelsen kommer att stå, att följa styrelsens verksamhet och vaka över att den bedrives i enlighet med de riktlinjer som uppdragits för verksamheten.

I mitt yttrande över domstolsverksutredningens betänkande "Ny domstolsadministration" efterlyste jag en mera konkret gränsdragning än denna utredning gjort mellan uppgifter som skall ankomma på den centrala myndigheten för domstolarna och uppgifter som skall ankomma på dessa. Jag ser därför med tillfredsställelse den nu av domstolsstyrelseutredningen gjorda åskådliga uppgiftsfördelningen mellan de olika myndigheterna. Jag kan i stort sett ansluta mig till den föreslagna fördelningen. I några avseenden vill jag dock ifrågasätta om inte en annan fördelning vore att föredraga.

En konsekvens av principen om domstolarnas självständighet och integritet när det gäller den dömande verksamheten är enligt min mening att tillsättning av och entledigande från domartjänster inte bör ankomma på någon annan myndighet än Kungl. Maj:t eller i vissa fall domstolarna själva. Principen bör vidare vara att den myndighet som tillsatt en tjänst även bör besluta om entledigande från tjänsten. Enighet råder om att ordinarie domartjänster också i fortsättningen skall tillsättas av Kungl. Maj:t och att hovrätterna liksom hittills skall antaga aspiranter och utfärda förordnanden för fiskaler. Beträffande assessorer, revisionssekreterare och regeringsrättssekreterare har utredningens majoritet föreslagit att domstolsstyrelsen skall tillsätta dessa tjänster. Jag är inte beredd att tillstyrka det förslaget. Visserligen skulle det väl under helt normala förhållanden knappast inge några betänkligheter att domstolsstyrelsen efter förslag från domstolarna fick utfärda förordnanden för befattningshavare å de tjänster som det nu är fråga om. Emellertid anser jag att det inte anförts eller föreligger tillräckliga skäl för att göra avsteg från den principiella uppfattning som jag här framfört. Jag ser det ytterst som en rättssäkerhetsfråga att några sådana avsteg inte görs och jag vill därför förorda att nuvarande tillsättningsförfarande bibehålles även i fråga om assessorer, revisionssekreterare och regeringsrättssekreterare. Detta innebär alltså att jag anser att Kungl. Maj:t också i fortsättningen bör förordna nämnda befattningshavare.

Beträffande notarieantagningen medger jag att förhållandena är något speciella och att det kan synas överdrivet att åberopa rättssäkerhetssynpunkter mot utredningens förslag, som bl. a. innebär att domstolsstyrelsen skall övertaga notarienämndens (NON:s) uppgift att anställa notarier. I enlighet med den inställning som jag förut givit uttryck åt skulle jag dock helst se att NON även i fortsättningen fick utse notarier. NON består av ordförande, vice ordförande och fyra andra ledamöter, varav en representant från domarkåren, en från åklagarväsendet, en från domstolsväsendets organisationsnämnd (DON) och en från Jurist- och Samhällsvetareförbundet. NON:s kansligöromål fullgörs av DON. Jag

har inte något emot att domstolsstyrelsen blir representerad i NON eller att styrelsen sköter NON:s kansligöromål.

För att avge förslag på domartjänster som kungjorts lediga har utredningens majoritet föreslagit inrättandet av en tjänsteförslagsnämnd, som skulle ersätta de nuvarande förslagsorganen för olika tjänster. Enligt förslaget skulle nämnden bestå av domstolsstyrelsens chef, ordförande, ett justitieråd eller regeringsråd, en hovrättspresident samt ytterligare tre domare, varav en utsedd på förslag av Jurist- och Samhällsvetareförbundet och två på förslag av Sveriges Domarförbund.

Det är uppenbart att en sådan sammansättning i sig inte kan ge nämnden den personkännedom som får anses erforderlig när sökande till en tjänst skall föras upp på förslag. På grund härav är jag inte beredd att nu tillstyrka inrättandet av en tjänsteförslagsnämnd. Samtidigt måste jag dock tillstå att det skulle innebära fördelar med ett gemensamt förslagsorgan. Därför vill jag rekommendera att närmare undersökningar görs om det inte går att anordna ett system som tillför en tjänsteförslagsnämnd tillräcklig personkännedom. Möjligen bör inrättandet av en dylik nämnd anstå i avvaktan på resultatet av 1972 års domarutredning.

Det är tydligen avsett att domstolsstyrelsen skall handlägga frågor om läkarundersökning, disciplinär bestraffning, åtalsanmälan, flyttningsskyldighet, avstängning från tjänstgöring och frågor om skiljande från tjänst eller uppdrag (8 § punkterna 5 och 6 i förslaget till instruktion). Detta kan naturligtvis ifrågakomma endast i begränsad utsträckning. Sålunda kan exempelvis läkarundersökning av den som innehar eller uppehåller ordinarie domartjänst endast beslutas av Kungl. Maj:t (27 § 2 st jfr med 18 § 1 st statstjänstemannalagen). Avstängning från tjänstgöring när det gäller befattningshavare tillhörande samma kategori är ett annat exempel. Beslut härom skall meddelas av rätten (3 § lagen den 20 maj 1955 om avstängning av domare). Jag vill ifrågasätta, även nu med hänsyn till principen om domstolarnas självständighet, om det över huvud taget i något fall är lämpligt att domstolsstyrelsen får pröva berörda frågor såvitt avser de befattningshavare vid domstolarna som har uppgifter i fråga om dömandet. Problemet bör enligt min mening göras till föremål för ytterligare överväganden. Eventuellt bör man avvakta den vidare behandlingen av ämbetsansvarskommitténs slutbetänkande "Ämbetsansvaret II" (SOU 1972: 1), vari givits förslag till reglering av de här aktuella frågorna.

Utredningens majoritet har föreslagit att domstolsstyrelsen skall fastställa tingsrätternas arbetsordningar. En ledamot, hovrättspresidenten Karl Sidenbladh, har reserverat sig och ansett att hovrätterna skall fastställa arbetsordningar för tingsrätterna.

Jag delar Sidenbladhs uppfattning och instämmer i de skäl som han anfört till stöd för sin ståndpunkt.

Domstolsverksutredningen föreslog att hovrätterna även i fortsättningen skulle utöva tillsyn över att tingsrätternas rättskipning försiggick i laga ordning och att domstolsstyrelsen skulle kontrollera den administrativa verksamheten vid tingsrätterna. Förslaget godtogs i allmänhet av remissinstanserna. Flertalet ledamöter i domstolsstyrelseutredningen har stannat för denna lösning. Utredningens ordförande, justitiekanslern Ingvar Gullnäs, har reserverat sig och ansett att någon egentlig tillsyn över den judiciella verksamheten vid tingsrätterna inte behövs. Gullnäs har emellertid i sin reservation framhållit att han inte helt vill utesluta sådan tillsyn från hovrätternas sida. Om överprövade mål t. ex. är uppseendeväckande gamla och utredningsmöjligheterna i hovrätten därför begränsade, bör detta enligt Gullnäs föranleda hovrätten att vidtaga någon åtgärd. I 2 kap. 1 § RB sägs att hovrätt äger tillsyn över de domstolar som hör under hovrätten. Domstolsverksutredningen föreslog ett bibehållande av denna bestämmelse. Enligt domstolsstyrelseutredningen bör bestämmelsen ändras till att hovrätt skall äga tillsyn över att rättskipningen i tingsrätterna inom hovrättens domkrets sker i laga ordning. Gullnäs anser att bestämmelsen i 2 kap. 1 § RB om hovrätts tillsyn bör upphävas.

Genom sin överprövande verksamhet utövar hovrätten en form av tillsyn över tingsrätterna inom sin domkrets. Vad som framkommer i samband med denna tillsyn eller på annat sätt kan vara av den beskaffenhet att hovrätten bör ha möjlighet att för vidtagande av lämpliga åtgärder undersöka sådana förhållanden vid en tingsrätt vilka har eller kan få direkt betydelse för den dömande verksamheten där. Det kan med andra ord uppkomma behov för hovrätten att själv skaffa sig insyn i tingsrätternas verksamhet. Jag anser det naturligt att det finns en bestämmelse om hovrätts befogenhet att utöva tillsyn. Enligt min mening bör den nuvarande bestämmelsen i 2 kap. 1 § RB bibehållas utan ändring. Jag vill emellertid tillägga att jag delar Gullnäs' uppfattning att det skulle strida mot principen om domstolarnas självständighet i den dömande verksamheten om hovrätterna genom inspektioner skulle kontrollera hur tingsrätterna dömer och att jag, utifrån min erfarenhet som JO, ansluter mig till Gullnäs' uppfattning att behovet av hovrätternas sålunda till den formella handläggningen av mål och ärenden inskränkta tillsyn är mycket begränsad.

Yttrande över mutansvarskommitténs betänkande "Mut- och bestickningsansvaret"

Genom remiss den 3 juli 1974 beredde justitiedepartementet riksdagens ombudsmannaexpedition tillfälle att yttra sig över rubricerade betänkande (SOU 1974: 37).

Med anledning härav avgav JO Lundvik den 26 augusti 1974 efter samråd med JO Thyresson och JO Wennergren följande remissyttrande.

Allmänt

I gällande lag återfinns regler om ansvar för korruption dels i brottsbalken, dels i 1931 års lag med vissa bestämmelser mot illojal konkurrens. Ämbetsman, som mottager, låter åt sig utlova eller begär muta eller annan otillbörlig belöning för sin tjänsteutövning, straffas enligt 20 kap. 2 § brottsbalken för tagande av muta eller av otillbörlig belöning. Det häremot svarande aktiva korruptionsbrottet, bestickning, behandlas i balkens 17 kap. 7 §, där straff är stadgat för den som lämnar, utlovar eller erbjuder muta eller annan otillbörlig belöning för utövning av befattning varmed ämbetsansvar är förenat. På motsvarande sätt stadgar 6 och 7 §§ i lagen med vissa bestämmelser mot illojal konkurrens straff för korruption inom näringsverksamhet. Ansvaret gäller endast vid avtal om inköp av varor eller utförande av arbete eller tagande av försäkring för dens räkning hos vilken den mutade är anställd. Gärningsbeskrivningen är heller inte identisk med den i brottsbalken.

Förslaget går ut på en samordning och vidgning av korruptionsansvaret. I 20 kap. brottsbalken skall upptagas regler om straff för tagande av muta eller annan otillbörlig belöning såväl i allmän som — med vissa begränsningar — i enskild tjänst. Mutansvar skall också föreligga i åtskilliga uppdragsförhållanden. I samma kapitel av brottsbalken skall också stadgas straff för bestickning av anställda eller uppdragstagare som nyss åsyftats.

Tidigare förefintliga skillnader mellan anställningsförhållandena i allmän och enskild tjänst har, såsom kommittén framhåller, numera utjämnats. Genomförs vad ämbetsansvarskommittén förordat i betänkandet Ämbetsansvaret II, blir utjämningen än mer markant. Även i övrigt har skillnaderna mellan offentlig och enskild verksamhet visat en tendens att alltmera minska, låt vara att problemen ligger annorlunda till inom området för den egentliga myndighetsutövningen. Förslaget innebär i princip ingen minskning av korruptionsansvaret inom sist berörda område. I övrigt medför förslaget en vidgning av ansvarskretsen och, såvitt rör den enskilda sektorn, en viss skärpning av ansvaret. Jag saknar anledning att motsätta mig att en samordning av korruptionsansvaret kommer till stånd i huvudsaklig överensstämmelse med de riktlinjer som kommittén dragit upp.

Den tekniska lösningen att sammanföra reglerna om korruption i 20 kap. brottsbalken — vilket för närvarande handlar om ämbetsbrott och enligt förslaget i Ämbetsansvaret II skulle få rubriken "Om missbruk av myndighet m. m." — är, såsom också kommittén antyder, inte helt lyckad. Någon helt invändningsfri placering synes icke stå till buds.

Måhända vore det dock bättre att införa reglerna i 17 kap. brottsbalken, vars rubrik i så fall finge jämkas något.

Den ansvariga personkretsen

Som redan antytts stadgar 20 kap. 2 § brottsbalken i sin gällande lydelse straff för ämbetsman som mottager, låter åt sig utlova eller begär muta eller annan otillbörlig belöning. Vem som är ämbetsman sägs i 12 § i samma kapitel. I betänkandet Ämbetsansvaret II har föreslagits en genomgripande omläggning av reglerna om ansvar för brott mot tjänsteplikt. Som ett led häri skall 20 kap. 12 § brottsbalken upphävas. Något motsvarande stadgande, vartill regler om mutansvar skulle kunna knytas, har icke föreslagits. Kommittén har vid sådant förhållande nödgats bestämma den ansvariga personkretsen på annat sätt än för närvarande.

Enligt förslaget omfattar mutansvaret i första hand arbetstagare hos staten, kommun eller näringsidkare i dennes näringsverksamhet. Eftersom för närvarande ingalunda alla arbetstagare i statens eller kommuns tjänst har ämbets- och därmed också mutansvar innebär förslaget en avsevärd vidgning av den ansvariga personkretsen. Då det är svårt eller omöjligt att för ändamålet draga någon gräns mellan olika kategorier av arbetstagare, vill jag inte rikta någon anmärkning mot förslaget i denna del.

Begreppet arbetstagare har, såsom kommittén påpekar (s. 136), kommit till användning i åtskilliga lagar av olika slag och har inte en helt enhetlig innebörd. Kommittén förordar att begreppet i förevarande sammanhang ges den innebörd som kommit till uttryck i arbetsdomstolens tillämpning av lagen om kollektivavtal och lagen om förenings- och förhandlingsrätt. Hänvisningen till de två nämnda lagarna är inte helt lyckad eftersom de upptar en bestämmelse om att som arbetstagare vid lagarnas tillämpning skall anses även den som, utan att anställningsförhållande föreligger, utför arbete för annans räkning och därvid till denne intar en beroende ställning av väsentligen samma art som en arbetstagares till arbetsgivaren. Till förebyggande av missförståndet att dessa s. k. beroende uppdragstagare icke skulle vara att räkna till arbetstagare vid tillämpningen av de nya reglerna om mutor m. m. synes det lämpligare att hänvisa till det civilrättsliga arbetstagarbegreppet, särskilt sådant som det utformats vid tillämpningen av semesterlagen (jfr prop. 1973: 129 s. 196).

Förutom arbetstagare hos staten, kommun eller näringsidkare i dennes näringsverksamhet omfattar förslaget också åtskilliga uppdragstagare. I 2 § andra stycket punkt 3 nämns de som på grund av myndighets förordnande eller eljest har att åt annan utöva uppdrag som är reglerat i författning. Motiven (s. 139) ger åtskilliga exempel på innehavare av sådant uppdrag, bland dem av rätten särskilt förordnad förmyndare en-

ligt 11 kap. 3 § föräldrabalken. Det vill emellertid synas som om förslaget även inbegriper legal förmyndare enligt 1 eller 2 § samma kapitel. En så långtgående utvidgning av den ansvariga personkretsen väcker vissa betänkligheter. Mycket vidsträckt är också bestämmelsen under punkt 7 i denna del av förslaget. Ansvaret omfattar här envar som på grund av förtroendeställning såsom syssloman eller eljest fått att för annan sköta rättslig eller ekonomisk angelägenhet eller öva tillsyn å skötseln av ekonomisk angelägenhet. Legal förmyndare torde inbegripas även härunder. Stadgandet omfattar vidare t. ex. medlem av ideell förenings styrelse. Ordalagen har valts i syfte att vinna överensstämmelse med personkretsen i 10 kap. 5 § brottsbalken, som handlar om trolöshet mot huvudman. Det kan ifrågasättas om en sådan samordning är helt nödvändig.

Enligt 20 kap. 12 § andra stycket brottsbalken har den som är förordnad eller vald till ledamot av beslutande statlig eller kommunal församling eller sitter i jury eller beskattningsnämnd ett begränsat ämbetsansvar, omfattande bl. a. ansvar för tagande av muta eller av otillbörlig belöning. Den åsyftade personkretsen — vari ingår bl. a. riksdagsmän och kommunfullmäktige — torde omfattas av andra stycket (punkterna 2 och 5) i den föreslagna nya lydelsen av 20 kap. 2 § brottsbalken, ehuru kommittén i sina motiv (s. 103) ej nämner riksdagsmän och kommunfullmäktige (jfr emellertid Ämbetsansvaret II s. 138). Ett förtydligande torde vara på sin plats.

Arbetstagare hos stiftelse inryms i och för sig inte under förslagets regler. Läget blir dock ett annat om stiftelsen driver näring. Vidare skall regeringen kunna förordna om lagens tillämpning även på arbetstagare hos allmän inrättning. Till sådan är vissa stiftelser att räkna. Kommittén nämner i motiven (s. 98) vissa stiftelser o. d. å vilka kommunaltjänstemannalagen gjorts tillämplig och för vilka kommittén finner naturligt att även mutansvar föreskrivs. Jag vill här säga att, oavsett om kommunaltjänstemannalagen blir tillämplig eller ej, det kan finnas skäl att stadga mutansvar för arbetstagare m. fl. i stiftelser vilka handhar betydande penningtillgångar och utdelar anslag för olika ändamål eller belöningar.

Den straffbara gärningen

I 20 kap. 2 § brottsbalken stadgas straff för ämbetsman som mottager, låter åt sig utlova eller begär muta eller annan otillbörlig belöning för sin tjänsteutövning. Gärningsbeskrivningen i 7 § lagen med vissa bestämmelser mot illojal konkurrens är en annan. Där stadgas straff för anställd i näringsverksamhet e. d. som tager, låter åt sig utlova eller begär gåva eller annan förmån för att därigenom låta muta sig att vid avtal om inköp av varor eller utförande av arbete eller tagande av försäkring för dens räkning, hos vilken han är anställd, åt någon skaffa företräde framför annan eller att underlåta framställa anmärkning i fråga om fullgö-

rande av sådant avtal. Bestickningsbrottet är konstruerat på motsvarande sätt i de två lagarna. Förslaget innebär i denna del att stadgandena i brottsbalken blir, med oförändrat innehåll i sak, tillämpliga över hela fältet.

Mot regleringen i brottsbalken kan anmärkas, att gränserna för vad som faller in under straffbudet inte dragits upp med önskvärd tydlighet. Gärningen rubriceras som tagande av muta eller av otillbörlig belöning. Vad som skall förstås med muta definieras inte men språkbruket ger dock en viss ledning. Det senare ledet, tagande av otillbörlig belöning, är ytterst svårtolkat. Under vilka omständigheter skall en belöning anses otillbörlig? Lagtexten lämnar inte något svar på denna fråga. Under förarbetena till 1941 års ändring i 25 kap. strafflagen sades (prop. 1941: 309 s. 7) att vad som var tillbörligt eller otillbörligt inte kunde bestämmas generellt utan fick överlämnas åt praxis att bedöma i enlighet med vad som kunde vara förenligt med en sund ordning. Det är inte tillfredsställande att behålla ett straffbud med så obestämt innehåll. Den anställde, som ställs inför valet att mottaga eller avvisa en erbjuden förmån, har ett rimligt anspråk på att få veta hur han skall handla. Detsamma gäller i kanske ännu högre grad den utomstående som skulle vilja ge den anställde något som uttryck för sin erkänsla. Betänkligheterna mot att behålla den gällande lagtexten ökar om, såsom kommittén föreslår, den ansvariga personkretsen nu skall vidgas starkt. Det bör vidare besinnas att regeln enligt förslaget skall vinna tillämpning också inom det enskilda näringslivet, där förhållandena och sedvänjorna inte är i allo desamma som inom den offentliga sektorn och där följaktligen problemet om vad som skall anses otillbörligt får andra aspekter. Med allt erkännande av att det är svårt att finna en helt lyckad formulering vill jag rekommendera att förslaget omarbetas för vinnande, om möjligt, av en bättre precisering av vad som skall anses straffbart.

En ytterligare anmärkning kan riktas mot den avfattning av straffbudet i 20 kap. 2 § brottsbalken som går igen i förslaget. Lagrummet täcker såväl mycket allvarliga fall — när någon tagit muta "för att i ämbetet orätt främja", för att använda äldre lags ord — som fall där gärningen mera bottnar i oförstånd eller bristande omdöme, t. ex. när någon mottar en efterföljande belöning för en fullt korrekt ämbetsåtgärd. Den alternativa brottsrubriceringen — tagande av muta resp. tagande av otillbörlig belöning — ger dock en viss möjlighet att markera gärningens art. Konstruktionen går tillbaka på 1941 års ändring i strafflagens 25 kap. 5 § och motiverades då av svårigheterna att bevisa att avsikt förelegat att främja en oriktig ämbetsåtgärd. Det framhölls också, att de olika gärningstyperna ingalunda var skarpt åtskilda från varandra. Vad som lämnats för en verkställd ämbetsåtgärd kunde även verka såsom muta för framtida åtgärder.

Svårigheterna att dra en klar och användbar gräns mellan olika typer

och grader av mutbrott är uppenbara. Rent principiellt måste dock sägas att den nuvarande ordningen, som föreslås bibehållen, inte är lyckad. Låt vara att brottsrubriceringen kan anpassas efter gärningens art; det framstår under alla förhållanden som olämpligt att i ett och samma lagrum sammanföra, å ena sidan, jämförelsevis obetydliga förseelser och, å andra sidan, allvarliga brott av starkt diffamerande natur. Metoden är stötande för rättskänslan och kan medföra resultat som inte är avsedda. I valet mellan att hänföra ett obetänksamt mottagande av en belöning under straffbestämmelsen i 20 kap. 2 § brottsbalken eller att frikänna torde nog domstol mången gång föredraga att frikänna och det även när gärningen är av den karaktär att den inte bort passera utan varje påföljd. I nuvarande läge finns, för den offentliga sektorns del, en viss möjlighet att i stället döma för tjänstefel men denna möjlighet förutsätts ju bortfalla med genomförandet av förslaget i Ämbetsansvaret II. En omarbetning av förslaget vore önskvärd även i nu angivna hänseende.

Beskedsrätt och allmän information

Såsom kommittén framhåller kan mutansvaret och vad därmed sammanhänger ibland försätta en arbetstagare i grannlaga och svårbedömda situationer. Han kan behöva råd i en akut situation men också allmänna upplysningar. Kommittén har diskuterat om en formell rätt bör införas för arbetstagare att få besked om hur han skall handla i ett tveksamt fall. Kommittén har dock inte velat förorda något sådant. Vidare har kommittén diskuterat behovet av allmän information. Kommittén menar att vägledning i hithörande frågor knappast bör ges genom rekommendationer, utfärdade av Kungl. Maj:t. Däremot finner kommittén det naturligt att arbetsgivarna utfärdar rekommendationer i samråd med arbetstagarna och deras fackliga organisationer. En särskild nämnd, sammansatt av företrädare för t. ex. riksrevisionsverket, institutet mot mutor samt arbetstagarorganisationerna, borde tillsättas för att på begäran granska sådana rekommendationer och allmänt verka för information på området.

Kommitténs uppfattning att ett informationsbehov föreligger torde vara fullt riktig. En allmän informationsverksamhet efter de riktlinjer kommittén dragit upp synes lämplig och kan av mig förordas. Kommittén har inte särskilt berört den information som kan och bör lämnas inom myndigheterna. Myndighet är enligt 37 § statstjänstemannastadgan skyldig lämna tjänstemännen information om tillåtligheten av bisysslor. En motsvarande skyldighet att — eventuellt efter samråd med de anställda och deras organisationer — lämna information om lämpligheten av att mottaga gåva e. d. kan lämpligen införas för sådana verk där problemen kan tänkas få aktualitet.

Kommittén har framfört åtskilliga invändningar mot tanken att ge arbetstagare en formlig rätt att få besked om han kan mottaga en gåva e. d.

Även om de farhågor kommittén uttalat synes något överdrivna, kan jag dock instämma i att en dylik rätt inte lämpligen bör införas över hela fältet, särskilt inte inom den enskilda sektorn. För den skull behöver man dock enligt min mening inte ta avstånd från tanken att införa eller bevara någon form av beskedsrätt inom verk där problemet ofta gör sig gällande. Jag vill erinra om att i 14 § polisinstruktionen är stadgat, att polisman ej får på grund av tjänsten mottaga gåva, belöning eller annan sådan förmån utan att polisstyrelsen medger det. Stadgandet synes mig väl försvara sin plats och det kan ifrågasättas om ej en liknande regel bör införas även på andra håll, t. ex. i instruktionen för tullverket.

Yttrande över promemoria innehållande förkortad version av utredningens rörande trafikmedelsövervakning betänkande "Trafikmedelsövervakning"

Genom remiss den 6 september 1974 beredde justitiedepartementet riksdagens ombudsmän tillfälle att yttra sig över rubricerade promemoria.

Sedan mellan justitieombudsmännen överenskommits att remissen skulle besvaras av JO Wennergren, avgav Wennergren den 14 oktober 1974 följande yttrande till departementet.

Förslaget till lag om trafikmedelsövervakning vid krig eller krigsfara är så uppbyggt att i 2 § anges de syften, i vilka trafikmedelsövervakning skall få anordnas, varefter i följande paragrafer ges bestämmelser om hur övervakningen skall få bedrivas. Av särskilt intresse är vilka befogenheter att ingripa mot skrifter och meddelanden som är under befordran genom trafikanstalt som övervakande myndighet avses få. I 4 § lagförslaget sägs att vid utövandet av trafikmedelsövervakning får, i den mån det påkallas för att tillgodose dess ändamål, vidtas vissa särskilt uppräknade ingrepp. I 6 § tilläggs att trafikmedelsövervakningen städse skall bedrivas så att ändamålet vinns med minsta möjliga skada och olägenhet för dem som betjänar sig av trafikanstalten. Vad sålunda föreslagits följer redan av allmänna rättsgrundsatser och är självklart i en rättsstat. Trafikmedelsövervakning kan givetvis inte få utnyttjas för andra syften än de i 2 § angivna eller i vidare mån än dessa motiverar och heller inte få bedrivas på sådant sätt att den mer än nödvändigt inkräktar på medborgarnas fri- och rättigheter. Det är politirättens s. k. legalitets-, proportionalitets- och behovsprinciper som möter här. I det sagda ligger ingen erinran mot att dessa principer kommer till direkt uttryck i lagtexten.

Vad utredningen anför under 10.1.1 och 10.1.2 om konstitutionell form för inskränkningar i post- och telehemligheten föranleder ingen

erinran från min sida. Det synes mig helt klart att varken 1974 års regeringsform eller Europarådskonventionen lägger hinder i vägen för att en av säkerhetsskäl betingad övervakning av post- och telekommunikationerna inrättas genom lag. Några avgörande betänkligheter synes mig ej heller kunna anföras mot att lagen beslutas som fullmaktslag redan under fredstid.

Lika lätt att besvara är däremot inte den fråga som utredningen behandlar under 10.1.3, nämligen om tryckfrihetsförordningen (TF) hindrar en allmän övervakning av post- och teleförbindelser. Till att börja med kan erinras om att det i 14 kap. 5 § TF sägs att i allt, varom bestämmelse ej meddelats i TF eller i särskild lag, som utfärdas med stöd därav, gäller vad i lag eller författning eljest är stadgat. Härav följer att det utan hinder av TF i en lag om trafikmedelsövervakning vid krig eller krigsfara är möjligt att stadga "i allt varom bestämmelse ej meddelats i TF eller särskild lag, som utfärdats med stöd därav". Det utrymme TF ger för lagstiftning blir samtidigt helt avhängigt av vilken innebörd och räckvidd som intolkas i TF:s bestämmelser. I fokus träder här de bestämmelser i TF som har med informationsöverföring att göra.

Enligt 1 kap. 1 § andra stycket TF (här och i fortsättningen åsyftas TF i lydelse enligt SFS 1974: 308) skall det stå varje svensk medborgare fritt att, med iakttagande av de bestämmelser som är i TF meddelade till skydd för enskild rätt och allmän säkerhet, i tryckt skrift yttra sina tankar och åsikter, offentliggöra allmänna handlingar samt meddela uppgifter och underrättelser i vad ämne som helst. I anslutning härtill stadgas i 1 kap. 2 § TF att någon tryckningen föregående granskning av skrift eller något förbud mot tryckning därav ej får förekomma. Ej heller är det tillåtet för myndighet eller annat allmänt organ att på grund av skrifts innehåll, genom åtgärd som inte äger stöd i TF, hindra tryckning eller utgivning av skriften eller dess spridning bland allmänheten. Vidare stadgas i 1 kap. 3 § TF att för missbruk av tryckfriheten eller medverkan däri får ej någon i annan ordning eller i annat fall än TF bestämmer kunna tilltalas eller dömas till ansvar eller ersättningsskyldighet eller skriften konfiskeras eller läggas under beslag.

Enligt 1 kap. 1 § tredje stycket TF skall det också stå envar fritt att, i alla de fall då ej annat är i TF föreskrivet, meddela uppgifter och underrättelser i vad ämne som helst för offentliggörande i tryckt skrift till dess författare eller utgivare eller, om för skriften finns särskild redaktion, till denne eller till företag för yrkesmässig förmedling av nyheter till periodiska skrifter. Den som begagnar sig av bemälda frihet kan i princip inte ställas till ansvar för innehållet i de uppgifter och underrättelser han lämnar. I 7 kap. 3 § TF görs dock undantag från ansvarsfriheten dels för innehållet i sådant som inte blivit offentliggjort i tryckt skrift och som innefattar ärekränkning av enskild person, dels för innehåll som innefattar brott mot rikets säkerhet och dels för innehåll som

innefattar brott mot lagstadgad tystnadsplikt. Vidare märks att den som obehörigen utlämnar hemlig allmän handling kan straffas härför enligt 41 § sekretesslagen, även om utlämnandet skett för offentliggörande i tryckt skrift.

Det förhåller sig alltså så att 1 kap. 1 § TF garanterar medborgaren två slags tryckfrihetsyttringar, nämligen dels frihet att i tryckt skrift yttra sina tankar och åsikter, offentliggöra allmänna handlingar samt meddela uppgifter och underrättelser och dels frihet att till författare, utgivare och massmedia meddela uppgifter och underrättelser. Det första fallet ger upphov till informationsöverföring från författare till boktryckare eller utgivare, det andra från uppgiftsmeddelare till författare eller utgivare och motsvarande. Ingendera av dessa friheter får i princip inskränkas annorledes än genom föreskrifter i själva TF, och skilda regelkomplex gäller enligt TF beträffande utövningen av de två typerna av tryckfrihet. Systematiken återspeglas särskilt tydligt i 3 kap. 4 § TF som skiljer mellan å ena sidan författare och å andra sidan den som utan att vara författare på sätt i 1 kap. 1 § tredje stycket sägs lämnat meddelande för offentliggörande i tryckt skrift. Beträffande gränsdragningen mellan författare och uppgiftsmeddelare kan nämnas att i motiven till tryckfrihetsförordningen (prop. 1948: 230 s. 110) anfördes att tidningarnas fasta korrespondenter, i den mån de omedelbart till tidningsredaktion lämnar självständiga meddelanden, vilka är ämnade att publiceras i oförändrad form, i allmänhet torde falla under begreppet författare. Till ytterligare belysning av systematiken kan hänvisas till ett annat motivuttalande (a. prop. s. 87) där det förklarades att i vedertagen mening tryckfriheten kan sägas innefatta rättighet att fritt och obehindrat, men dock under det ansvar för brott som TF stadgar, bringa meddelanden av olika slag till allmän kännedom genom framställande, utgivning och spridning av tryckt skrift. De personer som är verksamma i sådant syfte intog såtillvida en privilegierad ställning som deras handlande skulle bedömas uteslutande enligt TF:s regler. Det nya i 1948 års tryckfrihetsförordning låg däri att denna förmån principiellt utsträcktes till att omfatta även den som, utan att vara skriftens upphovsman, meddelar uppgifter och underrättelser för offentliggörande i tryckt skrift. Även om TF sålunda gör åtskillnad mellan meddelande av uppgifter och underrättelser i tryckt skrift, å ena, och meddelande av uppgifter och underrättelser för offentliggörande i tryckt skrift, å andra sidan, är det dock uppenbart att någon skarp gräns ej går mellan andra och tredje styckena i 1 kap. 1 § TF. Snarare är det så att styckena går om lott så att exempelvis meddelanden från tidningars fasta korrespondenter faller under båda styckena. För tryckning avsett material från författare till boktryckare exempelvis kan dock knappast hänföras till annat än andra stycket.

Uppenbart är att såväl en ”författare” som en ”uppgiftsmeddelare”

kan behöva anlita tillgängliga post- och teleförbindelser för sina syften. En författare kan till en boktryckare sända manuskriptet till en skrift med posten eller telefonera eller telegrafera in det och en uppgiftsmeddelare kan förfara på samma sätt med de "uppgifter och underrättelser" som han vill bringa till ett publikationsorgans kännedom. En allmän handling kan sändas med posten antingen för tryckning eller för förmedling av information om de förhållanden den avhandlar. Att märka är att det kan ställa sig svårt i praktiken att dra gränsen mellan fall där någon verkar som författare och fall där han blott fungerar som uppgiftsmeddelare. Inte desto mindre är det vid de principiella övervägandena nödvändigt att hålla isär de två kategorierna, eftersom skilda regelkomplex blir att tillämpa. Särskilt märks att förbudet i 1 kap. 2 § första stycket TF mot någon *tryckningen* föregående granskning av skrift eller förbjudande av tryckning enligt ordalagen inte kan antas hänföra sig till annan skrift än sådan som en "författare" presterar. Något motsvarande förbud finns inte beträffande en uppgiftsmeddelares skrift, som ju inte är avsedd att tryckas utan endast att tjäna som underlag för nyhetsförmedling genom tryckt skrift.

Utredningen har i sitt betänkande enligt min mening inte tillräckligt uppmärksammat den grundläggande skillnad som i TF görs mellan skrift som sänds för tryckning och skrift som sänds för nyhetsförmedling. Under 10.1.3 behandlas sålunda uteslutande frågor som hänför sig till trafikmedelsövervakningens förenlighet med TF:s regler om uppgiftsmeddelande. Det är inte förrän under 10.2 vid övervägandena rörande övervakning av post- eller telemeddelanden för publicering utom riket som utredningen kommer in också på TF:s regler om författarmeddelanden. Det sker emellertid på ett sätt som inte gör klar åtskillnad mellan de skilda regelkomplexen. Snarare sammanblandas synpunkter på det ena med synpunkter på det andra. Enligt min mening är det av största vikt att den föreslagna ordningen för trafikmedelsövervakning på varje punkt prövas mot både TF:s regelkomplex beträffande skrifter och meddelanden från författare och TF:s regelkomplex i fråga om skrifter och meddelanden från uppgiftsmeddelare. Skulle det visa sig att den föreslagna ordningen på någon grundläggande punkt strider mot en föreskrift i något av dessa regelkomplex, faller det hela och kan ej genomföras utan ändring i TF. Det låter sig nämligen praktiskt inte göra att från trafikmedelsövervakningen undanta endera av de två slagen av skrifter och meddelanden, eftersom det inte i förväg går att avgöra vilket slag man får att göra med.

Det kan vara vissa tvivel underkastat om det i 1 kap. 2 § TF stadgade censurförbudet endast gäller en författares skrift eller om det också skall anses omfatta en uppgiftsmeddelares skrift. Det vill synas som om utredningen lutat åt den senare tolkningen. För egen del finner jag som förut sagts ordalagen i paragrafen ge vid handen att förbudet är tillämp-

ligt endast på författares skrift. En annan sak är att författare, som redan framhållits, ej sällan också måste rymmas inom begreppet uppgiftsmeddelare i 1 kap. 1 § tredje stycket TF. Vilken tolkning som än är den riktiga, måste under alla förhållanden ställning tas till om en trafikmedelsövervakning av föreslagen natur låter sig förena med föreskriften att "någon tryckningen föregående granskning av skrift eller något förbud mot tryckning därav må ej förekomma".

Enligt 3 § lagförslaget skall trafikmedelsövervakning få äga rum genom granskning av postförsändelser m. m. Frågan är då om en dylik granskning kan anses falla under sådan "tryckningen föregående granskning av skrift" som enligt 1 kap. 2 § TF ej får förekomma. Utredningen har beträffande tillåtligheten av att i vanlig lag ge föreskrifter om brevcensur hänvisat till det av riksdagen ej motsagda uttalandet av föredragande departementschefen i propositionen till lag om behandling i fångvårdsanstalt. Detta gick ut på att TF inte kunde anses utgöra hinder för att frågan om intagens rätt till brevväxling över huvud taget reglerades i behandlingslagen men att det torde vara olämpligt att intagens brev granskades med utgångspunkt i huruvida det vore avsett att publiceras eller ej. Det vill synas som om departementschefen här endast haft uppgiftsmeddelarens situation i tankarna och ej tagit med i beräkningen att en intagen också kan vilja med posten sända skrifter för tryckning i egenskap av författare i TF:s mening. Frågan är emellertid om det behöver bli någon avgörande skillnad så länge man håller sig till principfrågan om granskning skall få anordnas eller ej. Det kan på goda grunder hävdas att granskningsförbudet i 1 kap. 2 § TF bör tolkas inte som ett förbud mot granskning över huvud taget av en för tryckning avsedd skrift utan endast som förbud mot en granskning som strider mot tryckfrihetens syften att garantera ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning. Varje granskning som innebär ett kringskärande av tryckfriheten skulle i så fall vara utesluten, men en granskning som till syfte och uppläggning är så beskaffad att den inte äventyrar tryckfriheten skulle inte komma i konflikt med granskningsförbudet i 1 kap. 2 § TF. Jämföras kan här med vad som sägs i 1 kap. 2 § andra stycket TF om att allmänt organ ej får genom åtgärd som inte äger stöd i TF hindra tryckning av skrift "på grund av skrifts innehåll". På annan grund, t. ex. ren ordningsgrund, kan i enlighet härmed också åtgärd som inte äger stöd i TF komma i fråga mot en skrift. Det ter sig enligt min mening med hänsyn till vad nu sagts naturligt att vid läsningen och tolkningen av 1 kap. 2 § första stycket TF lägga tonvikten på "någon tryckningen föregående" då ställning skall tas till om förbudet riktar sig mot granskning över huvud taget eller begränsar sig till granskning som har karaktär av tryckningscensur. För egen del kommer jag fram till att förbudet har den senare mera begränsade räckvidden och att det därför i och för sig är möjligt att — på sätt redan skett t. ex. i lagen om kriminalvård i anstalt

och lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall — i vanlig lag ge föreskrifter om skriftgranskning utan att göra undantag för skrifter som är avsedda för tryckning. Förutsättningen måste dock i så fall vara att granskningen strikt begränsar sig till vad som av ordnings- eller därmed jämförliga skäl finnes nödvändigt och på intet sätt inkräktar på själva den medborgerliga frihet som enligt 1 kap. 1 § andra stycket TF åtnjuter grundlagsskydd. Motsvarande resonemang blir i så fall tillämpligt beträffande den frihet som enligt 1 kap. 1 § tredje stycket TF också åtnjuter grundlagsskydd, nämligen den s. k. informationsfriheten.

Meningen är enligt förslaget att övervakningsorganet skall dels få läsa respektive avlyssna skriften respektive det muntliga meddelandet, dels få "kopiera" informationen i fråga (5 §), dels få underrätta adressaten om att skriften eller meddelandet innehåller uppgifter, som enligt dess mening är hemliga, och att publicering därför skulle kunna vara ett tryckfrihetsbrott respektive ett yttrandefrihetsbrott enligt radioansvarighetslagen, dels få under vissa förutsättningar underrätta regeringen eller myndighet (8 §) eller polismyndighet (9 §). Däremot skall övervakningsorganet inte få stoppa skriften eller meddelandet utan vara skyldigt att vidarebefordra det oberoende av dess innehåll. Att granskningen måste medföra viss fördröjning i befordran ligger i sakens natur men behöver enligt min mening inte tillmätas någon självständig betydelse i sammanhanget. Under förutsättning att granskningen begränsas på angivna sätt anser jag inte att den kan betraktas som stridande mot vad som sägs i 1 kap. 2 § första stycket TF och ej heller mot den i 1 kap. 1 § tredje stycket TF stadgade informationsfriheten. Att den då ej heller kan anses oförenlig med radioansvarighetslagens motsvarande bestämmelser följer av sig självt eftersom dessa är uppbyggda med TF:s som förebild.

I den föreslagna lagtexten (4 § andra stycket) omnämns endast meddelande som avses i 1 kap. 1 § tredje stycket TF. I enlighet med vad jag förut utvecklat måste emellertid här också särskilt nämnas författares för tryckning avsedda skrift. Eljest haltar systemet och lämnas öppet vad som skall gälla då vid övervakning en sådan skrift uppmärksammas och denna ej går att inrymma under 1 kap. 1 § tredje stycket TF. Övervägas bör om ej ev. underrättelse om hemligt innehåll här bör gå till författaren. Observeras bör också att uppgifter och underrättelser enligt 1 kap. 1 § tredje stycket TF kan lämnas inte bara genom hand- eller maskinskrivna skrifter utan också genom tryckta skrifter, t. ex. flygblad som distribueras till alla tidningsredaktioner. När så är fallet kommer förbudet i 1 kap. 2 § andra stycket TF mot hindrande av tryckt skrifts spridning bland allmänheten in i bilden. Vad som föreslagits i fråga om övervakningsorganets granskning och åtgärder i anslutning härtill kan dock enligt min mening knappast sägas råka i konflikt med nämnda förbud. Möjligen skulle kunna göras gällande att den fördröjning som själva granskningen oundvikligen medför skulle falla under det enligt TF

otillåtna hindrandet. Jag vill dock ej hävda att så skulle vara fallet. Utredningen har emellertid ansett att rum skulle finnas för längre gående befogenheter än förut sagts i fråga om meddelande enligt 1 kap. 1 § tredje stycket TF som är avsett att offentliggöras utom riket. Till stöd härför har utredningen anfört att TF:s bestämmelser, som svensk lag i allmänhet, är giltiga i första hand på svenskt territorium. Utredningen har emellertid inte närmare utvecklat denna tankegång. Med anledning härav kan erinras om att i 1 kap. 5 § TF läggs fast att TF äger tillämpning endast på tryckt skrift och att enligt 1 kap. 6 § TF tryckt skrift, för att anses såsom sådan, skall vara utgiven. Beträffande skrift, som tryckts utom riket, anges i 13 kap. 1 § TF att den skall anses här utgiven, då den på sätt sägs i 1 kap. 6 § TF blivit utlämnad för spridning inom riket. Av nu återgivna bestämmelser måste den slutsatsen dras att TF ej alls befattar sig med vad som i Sverige tilldrar sig som led i framställningen av en skrift, som skall tryckas utom riket, vare sig den kan antas sedermera komma att utlämnas för spridning här eller ej. Intill dess den faktiskt blivit utlämnad för spridning här, är TF ej tillämplig på projektet och något svenskt tryckfrihetsrättsligt skydd åtnjuts ej. Vad nu sagts motsägs inte av stadgandet i 13 kap. 5 § andra stycket TF om att i fråga om skrift, som tryckts utom riket och här utges, i tillämpliga delar skall gälla bl. a. vad i 1 kap. TF är föreskrivet. Min slutsats blir därför att några bestämmelser i t. ex. 1 kap. TF inte är tillämpliga på tillblivelsen av en skrift som trycks utom riket. Inga bestämmelser i TF blir tillämpliga på sådan skrift förrän den blivit utlämnad för spridning inom Sverige. Eftersom enligt 14 kap. 5 § TF i lag får stadgas om allt varom bestämmelse ej meddelats i TF, är man därför — med i det följande gjord reservation — oförhindrad att i en lag om trafikmedelsövervakning ta in föreskrift t. ex. om stoppande av en sådan skrifts befordran för att hindra dess tryckning. Förbudet i 1 kap. 2 § TF mot sådan åtgärd är lika litet tillämpligt som andra föreskrifter i TF på skrift som skall tryckas utom riket.

Observeras måste emellertid att, beträffande uppgiftsmeddelande, i 13 kap. 5 § första stycket TF getts en specialregel av innehåll att bestämmelsen i 1 kap. 1 § tredje stycket TF angående meddelande av uppgifter och underrättelser för offentliggörande i tryckt skrift, varunder enligt vad förut sagts också får anses falla vissa typer av meddelanden från "författare", skall gälla även meddelanden för offentliggörande i skrift, som trycks utom riket, om ej meddelandet avser förhållande, vars röjande skulle innefatta brott mot rikets säkerhet eller varom meddelaren eljest enligt lag haft att iaktta tystnad. Specialregeln har tillkommit för att reglera det straffrättsliga ansvaret i Sverige för innehållet i sådana meddelanden och till främjande av den internationella nyhetsförmedlingen ge den som meddelar uppgifter till en utländsk tidningsredaktion och liknande samma tryckfrihetsrättsliga skydd i övrigt som den som

meddelar uppgifter till en svensk tidningsredaktion och liknande. Men gör någon sig genom sitt meddelande skyldig till brott mot rikets säkerhet eller mot lagstadgad tystnadsplikt, kan det så som 13 kap. 5 § första stycket TF är skrivet ej påstås att 1 kap. 1 § tredje stycket TF "skall gälla".

I enlighet med vad förut sagts kan hinder inte anses möta mot att i en lag om trafikmedelsövervakning meddela bestämmelser om "säkerhetsgranskning" av uppgiftsmeddelares informationsöverföring till tidningsredaktioner och liknande som leder till att mottagaren av övervakningsorganet underrättas om att informationen är hemlig till sitt innehåll. Under sådana förhållanden kan det heller inte gärna göras gällande att hinder skulle möta mot att i en sådan lag ge föreskrift om att övervakningsorganet skall få inte bara på angivna selektiva sätt granska informationsöverföring till utländsk tidningsredaktion och liknande utan också stoppa sådan informationsöverföring som bedöms som brott mot rikets säkerhet eller mot lagstadgad tystnadsplikt. I sistnämnda fall är ju nämligen den frihet som 1 kap. 1 § tredje stycket TF skyddar enligt vad förut sagts inte tillämplig. Kruxet är emellertid att informationsöverföringen, om den objektivt sett inte avser förhållande, vars röjande skulle innefatta brott mot rikets säkerhet eller varom meddelaren enligt lag haft att iakta tystnad, skyddas av 1 kap. 1 § tredje stycket TF och därmed faller utom räckvidden för stoppningsregeln i en lag om trafikmedelsövervakning. Skulle övervakningsorganet göra en felbedömning då man finner att viss informationsöverföring är att hänföra till det i förut angivna hänseende brottsliga slaget och stoppa den, kommer det inte bara att överskrida sin kompetens enligt lagen om trafikmedelsövervakning utan också att bryta mot 1 kap. 1 § tredje stycket TF. När det i 4 § lagförslaget sägs att, om meddelande är avsett att offentliggöras utom riket, ingrepp får ske endast för att hindra befordran av uppgift om förhållande vars röjande skulle innefatta brott mot rikets säkerhet eller om vilket meddelaren eljest enligt lag har att iaktta tystnad, står man därför inför en från lagteknisk synpunkt olycklig konstruktion. Den bottnar emellertid i den utformning regeln i 13 kap. 5 § första stycket TF fått och synes därför inte gå att göra något åt. Bättre vore det oaktat att först ge en grundläggande regel om att meddelande som är avsett att offentliggöras utom riket skall vidarebefordras utan sådan underrättelse till mottagaren som förut sagts. Härefter kunde tilläggas att, för den händelse meddelandet innehåller uppgift om förhållande etc., ingrepp får ske för att hindra meddelandets befordran till mottagaren.

En författares för tryckning avsedda manus som sänds till utländsk boktryckare faller inte under "meddelande som avses i 1 kap. 1 § tredje stycket TF" och därmed ej heller under 13 kap. 5 § första stycket TF. Det skulle därför kunna stoppas också på annan grund än de föreslagna grunderna. Anledning saknas dock att sträcka sig längre här och en en-

hetlig ordning bör gälla. En omredigering av lagtexten blir emellertid nödvändig som gör befogenheterna tillämpliga också på författares skrift som ej faller under 1 kap. 1 § tredje stycket TF.

Enligt 7 kap. 3 § TF kan lagföring enligt allmän lag komma i fråga inte bara för uppgiftsmeddelande som innebär brott mot rikets säkerhet utan också för uppgiftsmeddelande som innebär brott mot lagstadgad tystnadsplikt eller obehörigt utlämnande av hemlig allmän handling. I 9 § lagförslaget har föreskrivits anmälan till polismyndighet endast i fråga om den förstnämnda kategorin av brott. Det kan ifrågasättas om inte också de andra brottskategorierna bör tas med här.

I övrigt föranleder den remitterade promemorian inte något uttalande från min sida.

Yttrande över betänkandet "Befordringsförfarandet inom krigsmakten"

Genom remiss den 1 juli 1974 beredde försvarsdepartementet riksdagens ombudsmän tillfälle att yttra sig över rubricerade betänkande avgivet av utredningen om befordringsförfarandet m. m. inom krigsmakten (SOU 1974: 46).

Med anledning härav avgav JO Thyresson den 30 oktober 1974 följande yttrande till departementet.

Utredningen vill genom sitt förslag, som bygger på det nuvarande befordringssystemet inom krigsmakten, bl. a. uppnå större säkerhet för en riktig bedömning av personalens kvalifikationer, större enhetlighet och rättvisa inom systemet samt ett ökat mått av förvaltningsdemokrati.

Under årens lopp har hos JO (MO) förekommit ganska många ärenden, i vilka militär personal anfört klagomål i befordringsfrågor. Min erfarenhet av sådana ärenden är att befordringsfrågorna inom krigsmakten ägnas ett mycket omsorgsfullt arbete. Det har emellertid varit tydligt att det i en del fall kan ha varit svårt att sätta rättvisande betyg, beroende på att det saknats närmare anvisningar beträffande de omständigheter som bör avgöra valet av betygsgrad. Utredningens förslag till konkretisering och exemplifiering av kraven för olika betygsgrader, vilket jag funnit välavvägt, hälsar jag därför med tillfredsställelse.

Utredningen föreslår att personalen genom egna representanter skall beredas ökad insyn och inflytande i befordringsärenden. Såsom utredningen framhållit ligger detta i linje med den pågående utvecklingen på förvaltningsdemokratins område och torde vara ägnat att stärka förtroendet för befordringssystemet.

I likhet med utredningen anser jag att vitsorden även i fortsättningen bör vara offentliga handlingar. Mot den av utredningen föreslagna

mindre jämkningen av nuvarande bestämmelse om tystnadsplikt inom befordringsberedning finns intet att erinra.

Betänkandet ger inte anledning till ytterligare uttalande från min sida.

Yttrande över PM om konsekvenserna av den nya RF:s regler om tystnadsplikt

Genom remiss den 8 oktober 1974 beredde justitiedepartementet riksdagens ombudsmän tillfälle att yttra sig över rubricerade promemoria (Ds Ju 1974: 16).

Med anledning härav avgav JO Wennergren den 30 oktober 1974 följande yttrande till departementet.

Tystnadsplikt för den som är anställd eller fullgör uppdrag i stat eller kommun kan för närvarande uppkomma på något av följande sätt.

1. Genom stadgande i grundlag, se t. ex. 3 kap. 5 § tryckfrihetsförordningen.

2. Genom bestämmelse i lag, se t. ex. 91 § barnavårdslagen.

3. Genom föreskrift i annan författning vilken avser befattningshavare hos viss myndighet, se t. ex. 30 § i instruktionen 1972: 164 för arbetarskyddsstyrelsen, eller vissa myndigheter, se t. ex. instruktionen 1965: 792 för länsläkarväsendet, tillhörande viss yrkeskår, se t. ex. 13 § polisinstruktionen (1972: 511) och 35 § instruktionen (1974: 555) för kriminalvårdsverket, eller verksamma inom ett visst fält, se t. ex. 82 § hälsovårdsstadgan (1958: 663).

4. Genom föreskrift i arbetsordning eller annan allmän föreskrift utfärdad av statlig eller kommunal myndighet beträffande dess befattningshavare.

5. Genom särskild tjänsteföreskrift utfärdad av statlig eller kommunal myndighet om tystnadsplikt för en eller flera befattningshavare vid myndigheten rörande viss fråga.

6. Genom av förman meddelad tjänsteföreskrift till underordnad befattningshavare.

7. Genom föreskrift i kollektivavtal eller enskilt tjänsteavtal.

8. Till följd av tjänstens beskaffenhet eller sakens natur; sålunda anses t. ex. i viss utsträckning gälla tystnadsplikt för lärare i fråga om elevs personliga förhållanden.

9. Till följd av det sekretesskydd som en allmän handlings innehåll kan vara tillförsäkrat.

Då den nya regeringsformen träder i kraft den 1 januari 1975 innebär detta följande nyheter i fråga om tystnadsplikt för offentliga funktionärer. I fortsättningen har varken regeringen, förvaltningsmyndighet eller kommun befogenhet att meddela föreskrift om tystnadsplikt utan stöd

av riksdagens bemyndigande enligt 8 kap. 7 och 11 §§ regeringsformen. Ej heller kan förman ålägga underlydande tystnadsplikt genom tjänsteföreskrift. Tystnadsplikt torde däremot kunna avtalas i den mån frågan är avtalsbar; jfr 3 § statstjänstemannalagen. Någon tystnadsplikt kan heller inte längre hävdas med hänvisning till tjänstens beskaffenhet, sakens natur e. d. Ej heller kan tystnadsplikt härledas ur handlingssekretessen. Av punkt 6 övergångsbestämmelserna följer emellertid att äldre författning eller föreskrift skall äga fortsatt giltighet. Det framstår som något oklart hur termen föreskrift skall tolkas. Det synes emellertid kunna antas att av myndighet beslutad arbetsordning eller annan *allmän* föreskrift kommer att äga fortsatt giltighet, medan exempelvis särskilda tjänsteföreskrifter som meddelats av myndighet eller förman i tjänsten inte torde äga fortsatt bestånd med stöd av övergångsbestämmelsen.

Den dignitet enskilds yttrandefrihet får genom 2 kap. 4 § nya regeringsformen kommer med all sannolikhet att skapa många problem under ett övergångsskede. I departementspromemorian förslås vissa lagstiftningsåtgärder som bedömts omedelbart erforderliga till mötande av det nya rättsläget. I första hand gäller det naturligtvis att med utnyttjande av bestämmelserna i 8 kap. 7 § andra stycket och 11 § regeringsformen ge regeringen sådant bemyndigande och sådant medgivande som förutsatts skola komma till stånd i fråga om meddelande av föreskrifter om förbud att röja vad någon har erfarit i allmän tjänst eller under utövande av tjänsteplikt. Härom handlar 2 och 3 §§ i departementspromemorians utkast till lag om offentliga funktionärers tystnadsplikt. Man har emellertid velat begagna tillfället att också införa en lagstadgad plikt för all domstolspersonal att inte obehörigen yppa innehållet i ännu ej meddelad dom eller i annat ännu ej meddelat beslut, som avser domstols rättskipande eller rättsvårdande uppgifter. Häremot har jag så mycket mindre att erinra som jag i framställning den 25 mars 1970 till Kungl. Maj:t framhållit behovet av en i lag enhetligt reglerad tystnadsplikt för all domstolspersonal (JO:s ämbetsberättelse 1971 s. 19).

Emellertid har man velat gå ett steg längre och även få till stånd en motsvarande tystnadsplikt för all förvaltningspersonal i fråga om beslut som avser myndighetsutövning. I departementspromemorian anförs att redan nu föreligger en tystnadsplikt i fråga om innehållet i myndighets ännu icke meddelade beslut som anses generellt gälla för offentliga funktionärer oberoende av den eventuella förekomsten av uttryckliga bestämmelser om sådan tystnadsplikt. Så kan förmodligen antas vara fallet inom den traditionella ämbetsförvaltningen (jfr JO:s ämbetsberättelse 1964 s. 427). Hur det förhåller sig inom andra delar av den statliga förvaltningen och inom den kommunala förvaltningen finns det ingen utredning om och rättsläget måste anses oklart. Det finns t. ex. anledning anta att på åtskilliga håll en praxis anses kunna tillämpas som innebär att pressen ges del av fattade beslut, även sådana som innefattar

myndighetsutövning, omedelbart efter ett sammanträdes slut och alltså innan besluten fått sin slutgiltiga form. Med hänsyn till den oklarhet som måste anses vidlåda rättsläget och den brist på överblick över de olika beaktansvärda invändningar som kan göras mot en sådan tystnadsplikt som den föreslagna, kan ifrågasättas om det är välbetänkt att utan närmare utredning införa denna tystnadsplikt. I minnet måste hållas att fråga skulle bli om en lagstadgad tystnadsplikt som inskränker inte bara vederbörandes yttrandefrihet enligt regeringsformen utan också deras meddelandefrihet enligt 1 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen. Det hjälper knappast att tystnadsplikten begränsats till "obehörigt" yppande. Jag ställer mig därför tveksam till om saken är mogen för lagstiftning nu.

Skulle så anses vara fallet, bör uppmärksammas att betydande svårigheter skulle uppkomma i tillämpningen, om tystnadsplikten knöts till "ännu ej meddelat beslut". Begreppet meddela dom eller beslut är väl känt och inarbetat inom domstolsväsendet och lämpar sig därför väl för användning i en regel om tystnadsplikt för domstolspersonal. Däremot är begreppet meddela beslut ej på motsvarande sätt vedertaget inom förvaltningen. Meddela beslut kan där tänkas betyda

1. att beslutet fattas
2. att protokoll eller motsvarande över beslutet justeras
3. att beslutet undertecknas och lämnas för expediering
4. att beslutet expedieras eller
5. att beslutet på annat sätt tillkännages.

Se vidare SOU 1964: 27 s. 422, Wennberg, Länsrätten s. 79 och Wennergren, Förvaltningsprocess s. 269, och Handläggning 4:e uppl. s. 101.

Begränsningen till myndighetsutövning föreslås utformad efter förebild av begränsningen i förvaltningslagen för tillämpningen av de särskilda handläggningsreglerna i 14—20 §§ denna lag. Såvitt nu är i fråga stadgas i 18 § förvaltningslagen att sökande, klagande eller annan part skall underrättas om innehållet i beslut varigenom myndighet avgör ärende, om det ej är uppenbart obehövligt. Hur underrättelse skall ske anges ej i lagen. Det sägs endast att underrättelse *får* ske genom delgivning. Av bestämmelser i andra lagar följer att delgivning i vissa förvaltningsärenden *skall* ske (se t. ex. 23 § barnavårdslagen). Vidare bör observeras att förvaltningslagens bestämmelser, även då det är fråga om myndighetsutövning, inte alls gäller ärenden som avgörs genom beslut som kan överklagas genom kommunalbesvär. Sådana beslut behöver endast tillkännages genom i 24 § kommunallagen föreskrivet anslående på kommunens anslagstavla av meddelande om att vederbörlig justering skett av protokollet. Av det anförda framgår att det för förvaltningens del ej kan vara ändamålsenligt att knyta en tystnadsplikt till ännu ej "meddelat" beslut.

Enligt 8 kap. 7 § andra stycket regeringsformen får regeringen bemyndigas att meddela föreskrifter om förbud att röja sådant som någon

har erfarit i allmän tjänst (eller under utövande av tjänsteplikt). Hur begreppet allmän tjänst mera precist sett skall tolkas framgår ej av förarbetena till stadgandet. Erinras kan om att i 6 kap. 9 § regeringsformen föreskrivs att statsråd inte får utöva allmän eller enskild tjänst och att han ej heller får inneha uppdrag eller utöva verksamhet som kan rubba förtroendet för honom. Det vill synas som ordet tjänst här använts i samma betydelse som t. ex. i statstjänstemannalagen, dvs. fråga skall vara om en anställning som arbetstagare. Jfr också 1 § semesterlagen som talar om arbetstagare i allmän eller enskild tjänst, 20 kap. 12 § brottsbalken som talar om anställd i allmän tjänst och 7 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen som har uttrycket allmän befattning. I departementspromemorian hävdas emellertid att uttrycket allmän tjänst skulle omfatta inte bara statliga eller kommunala tjänster i gängse arbetsrättslig mening utan också andra former för statlig eller kommunal anställning samt statliga och kommunala uppdrag, och i 2 och 3 §§ lagutkastet har bemyndigandet till regeringen angetts avse föreskrifter om tystnadsplikt inte beträffande vad någon erfarit i allmän tjänst utan vad han erfarit i statlig eller kommunal anställning eller på grund av statligt eller kommunalt uppdrag. Vad exempelvis någon erfar som kommunal förtroendeman skulle han alltså i enlighet härmed anses erfara i allmän tjänst. Jag anser mig i brist på närmare tolkningsunderlag inte kunna hävda någon bestämd mening om hur begreppet allmän tjänst i 8 kap. 7 § andra stycket regeringsformen skall förstås och inskränker mig därför till att fästa uppmärksamheten på tolkningsfrågan.

I 2 § föreslås regeringen få meddela föreskrifter inte bara om förbud att yppa information utan också om förbud att obehörigen utnyttja information. Man kommer då in på något annat än utövning av yttrandefrihet. Det kan ifrågasättas om detta led hör hemma i en paragraf som skall reglera ett bemyndigande till regeringen att meddela föreskrifter som inskränker en offentlig funktionärs yttrandefrihet.

När det gäller nya regler om tystnadsplikt kommer i fortsättningen en första fråga att bli om det finns tillräckligt vägande skäl för en inskränkning av yttrandefriheten. Finnes så vara fallet, blir nästa fråga om saken kan anses vara av sådan betydelse att tystnadsplikten bör regleras genom lag och inte genom förordning eller annan administrativ författning. Härvid märks att endast tystnadsplikt som regleras genom lag genombryter medborgares meddelandefrihet enligt 1 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen. Efter vilka kriterier dessa bedömningar skall göras lär det, i vart fall ej ännu, vara möjligt att ange i ett bemyndigande enligt 8 kap. 7 § andra stycket regeringsformen. I ett sådant torde nu endast kunna tecknas en allmän ram för regeringens kompetens. Det som härvidlag föreslås i 2 § lagutkastet kan jämföras med vad som är föreskrivet i 2 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen om vad regering och riksdag får lagstifta om när det gäller handlingssekretess. Vissa skillnader framträder

då och lagutkastets ämnesområde synes snävare än tryckfrihetsförordningens. Vid gränsdragningen står man emellertid närmast inför en lämplighetsavvägning och jag anser mig inte ha anledning att rikta någon invändning mot lagutkastets beskrivning av ramen för regeringens förordningsmakt.

Bestämmelsen i 3 § lagutkastet om bemyndigande för regeringen att förordna om tystnadsplikt beträffande hemlig handlings innehåll synes välgrundad även om den endast kan ses som ett provisorium i avbidan på vad offentlighets- och sekretesslagstiftningskommittén och massmedieutredningen kan komma fram till. Det måste också på nuvarande stadium anses välbetänkt att inte skriva in tystnadsplikten i själva lagen utan låta lagen bemyndiga regeringen att utfärda erforderliga föreskrifter så att fråga inte blir om en lagstadgad tystnadsplikt som genombryter den i 1 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen inskrivna meddelandefriheten visavi massmedia. På de områden där en lagstadgad tystnadsplikt finns tar denna naturligtvis över en av regeringen med stöd av 3 § föreskriven allmän tystnadsplikt beträffande hemlig handlings innehåll.

Vad gäller innehållet i en förordning kan framhållas att tystnadsplikten naturligen skall vara helt koordinerad med handlingssekretessen. Denna är ofta inte absolut utan endast relativ. En hemlig handling skall exempelvis enligt åtskilliga sekretesstadganden utlämnas "om med hänsyn till det ändamål för vilket utlämnande åstundas och omständigheterna i övrigt trygghet kan anses vara för handen att det ej kommer att missbrukas till skada eller förklenande för den vilkens personliga förhållanden i handlingen avses eller för hans nära anhöriga; vid utlämnande böra erforderliga förbehåll göras" (14 § sekretesslagen). Till part skall vidare enligt 39 § sekretesslagen i regel också hemlig handling utlämnas. Nu nämnda förhållanden antyds i förordningsförslaget endast genom orden "ej obehörigen". Dessa ord för närmast tankarna till fall då en tjänsteman lämnar uppgifter ur en handling till annan tjänsteman, hos den egna myndigheten eller hos annan myndighet, som ett behörigt led i samarbetet dem emellan eller eljest yppar något av innehållet i en hemlig handling för ett behörigt allmänt ändamål. Däremot kommer man inte utan vidare att tänka på röjande av innehållet i hemlig handling till någon som enligt sekretesslagen har rätt att utbekomma handlingen. Det synes dock svårt att på annat sätt än genom orden ej obehörigen åstadkomma den erforderliga koordinationen med handlingssekretessen.

Yttrande över statistiska centralbyråns förslag den 30 september 1974 till folk- och bostadsräkning 1975

Genom remiss den 4 oktober 1974 beredde finansdepartementet JO tillfälle att yttra sig över förslaget.

Med anledning härav avgav JO Lundvik och JO Wennergren den 4 november 1974 följande remissyttrande.

Den år 1970 i enlighet med lagen den 20 mars 1970 om allmän folk- och bostadsräkning anordnade allmänna folk- och bostadsräkningen väckte stort uppseende i den allmänna debatten och medförde ett betydande antal anmälningar till riksdagens ombudsmän. Anmälningarna, vilka rörde bl. a. spörsmål om uppgiftsskyldighetens omfattning och sekretessfrågorna i samband med räkningen, behandlades i beslut den 7 juli 1971 av ställföreträdande justitieombudsmannen Gustaf Petrén. Beslutet bifogades en av Petrén samma dag till riksdagen avlåten skrivelse, vari Petrén hemställde att riksdagen ville till övervägande upptaga frågan om vidtagande av sådana ändringar i lagen den 20 mars 1970 om allmän folk- och bostadsräkning att i lagen tydligt angavs omfattningen av den uppgiftsskyldighet som lagen ålade de enskilda, ävensom frågan om vidtagande av åtgärder för att stärka sekretessen under insamlingsskedet för lämnade uppgifter.

De av Petrén i ovannämnda beslut och skrivelse framförda synpunkterna har i allt väsentligt beaktats i nu föreliggande förslag till folk- och bostadsräkning 1975. Som Petrén framhöll var en av anledningarna till oron bland befolkningen i samband med 1970 års räkning otvivelaktigt att söka i en växande osäkerhet och misstro inför de faror för privatlivets helgd, som den snabba utvecklingen av datatekniken reste. Läget är dock annorlunda nu då det ju genom införandet av datalagen tillskapats regler, som syftar till att skydda den enskilde mot sådant otillbörligt intrång i den personliga integriteten som kan bli följden av automatisk databehandling av personuppgifter.

Vi finner det nu framlagda förslaget endast i några hänseenden ge oss anledning till vidare uttalande.

I förslaget har framhållits att en väl utformad information till allmänheten angående folk- och bostadsräkningen är nödvändig för att skapa förståelse för räkningen hos uppgiftslämnarna. Vidare har framhållits vikten av att informationen inriktas på att ge direktinformation till uppgiftslämnarna samt att en väsentlig uppgift för denna information bl. a. är att klargöra vilka föreskrifter om sekretesskydd av de lämnade uppgifterna som finns. Vi instämmer i vad som sålunda sagts om behovet av information och om dess innehåll. Det är önskvärt att det redan vid tiden för utsändandet av information föreligger beslut om när insamlade uppgifter skall "avpersonifieras" så att uppgift härom kan meddelas allmänheten till förebyggande av undran och oro.

Förslaget till lag om allmän folk- och bostadsräkning år 1975 upptar i 15 och 16 §§ bestämmelser om rätt för vissa utomstående myndigheter att taga del av uppgifter som lämnats till folk- och bostadsräkningen. Sålunda sägs i 15 § att folkbokföringsmyndighet skall få taga del av vissa uppgifter i samband med kommunens granskning för kontroll av namn, personnummer och kyrkobokföringsadress. I 16 § stadgas, att statistiska centralbyrån skall kunna bereda kommun tillgång till uppgifter för statistiskt ändamål. Av kommentaren till 16 § framgår, att meningen är att stadgandet skall tolkas så att annan myndighet än primärkommun inte skall kunna få tillgång till uppgifterna. Kommentaren till 15 § berör ej frågan om hur stadgandet skall tolkas, men det ligger närmast till hands att antaga att meningen även här är att ingen annan myndighet skall få ta del av uppgifterna. Fråga är nu om förslaget är så lyckat i dessa delar.

Såsom statistiska centralbyrån framhållit i den allmänna motiveringen reglerar sekretesslagen inte utlämnande av sekretesskyddat material myndigheter emellan. Det antages emellertid att de intressen som ligger bakom de olika lagrummen i sekretesslagen bör beaktas även i sådana fall. I någon utsträckning är för övrigt frågan om sekretess myndigheter emellan författningsreglerad. Sålunda upptar 46 § taxeringsförordningen regler om utlämnande av handlingar för taxeringskontroll. Vad angår primäruppgifter till folk- och bostadsräkningen framgår av statistiska centralbyråns redogörelse att dess praxis i vad gäller utlämnande av sekretesskyddat individmaterial varit utomordentligt restriktiv.

Vi vill ifrågasätta om inte förslaget — så som vi här velat tolka det — går för långt. För statistisk bearbetning bör primärmaterialet kunna tillhandahållas även åt annan än primärkommun, t. ex. landstingskommun eller länsstyrelse. Mot bakgrund av vad nyss anförts om gällande rätts innehåll och centralbyråns strängt restriktiva praxis håller vi före att i allt fall 16 § är obehövlig och att frågan om utlämnande av material från statistiska centralbyrån till annan myndighet kan lämnas oreglerad liksom hittills. Om en lagregel ej anses kunna undvaras, vill vi ifrågasätta om ej 15 och 16 §§ bör ersättas med en reglering utformad efter förebild av bestämmelserna i 46 § taxeringsförordningen.

Arbetsordning för riksdagens ombudsmannaexpedition antagen av riksdagens ombudsmän den 9 juni 1972 med ändring den 25 mars 1974

1 §

Ombudsmännens tillsynsområden omfattar

1)

allmänna domstolar, arrendenämnder, hyresnämnder, domstolsväsendets organisationsnämnd, åklagarväsendet, polisväsendet, rättshjälpsnämnder och allmänna advokatbyråer, överförmyndare,
statens hyresråd,
försvarsväsendet, vapenfri tjänst.

2)

kriminalvård, samhällsfarlig asocialitet,
social omvårdnad, såsom vård av barn och ungdom, förskoleverksamhet, åldringsvård, handikappvård, nykterhetsvård och socialhjälp, sjukvårdsväsendet, omsorger om psykiskt utvecklingsstörda, rehabiliteringsverksamhet, rättsmedicinska undersökningsväsendet, rättspsykiatriska undersökningsväsendet, folktandvård, allmän försäkring, yrkesskadeförsäkring, övriga till socialdepartementet hörande ärenden utom ärenden rörande allmän hälsovård,
skolväsendet, högre utbildning, forskning, övriga till utbildningsdepartementet hörande ärenden utom ärenden rörande svenska kyrkan,
arbetsmarknaden, arbetslöshetsförsäkring, arbetsmiljö,
tryckfrihet, allmänna handlingars offentlighet,
datainspektionen.

3)

till justitiedepartementet hörande ärenden utom sådana ärenden som nämnts under 1) och 2),
utrikesförvaltningen, internationellt utvecklingsarbete,
allmän hälsovård,
kommunikationsväsendet och övriga till kommunikationsdepartementet hörande ärenden,
skatteväsendet, folkbokföringen, övriga till finansdepartementet hörande ärenden,
svenska kyrkan,
veterinärväsendet, livsmedelskontroll, tillämpning av jordförvärvslagen, naturvård, miljövård, övriga till jordbruksdepartementet hörande ärenden,
konsumentvaruforskning, konsumentupplysning, konsumentskydd, patent, pris- och konkurrensförhållanden inom näringslivet, övriga till handelsdepartementet hörande ärenden,
förvärv och förlust av svenskt medborgarskap, utlänningar, övriga till arbetsmarknadsdepartementet hörande ärenden utom ärenden rörande arbetsmarknaden, arbetslöshetsförsäkring, arbetsmiljö och vapenfri tjänst,

bostadsväsendet, bostadstillägg utom socialförsäkringens ram, planläggning av bebyggelse, byggnadsväsendet, lantmäteriväsendet, kartväsendet och övriga till bostadsdepartementet hörande ärenden utom hyresreglering,
länsstyrelserna, de lokala skattemyndigheterna, kronofogdemyndigheterna, kommunerna, landstingskommunerna och övriga till kommundepartementet hörande ärenden,
till industridepartementet hörande ärenden,
riksdagsförvaltningen, riksdagens verk,
arbets- och anställningsvillkor för arbetstagare i allmän tjänst utom i vad avser rent militära förhållanden,
övriga frågor som ej hör under 1) eller 2).

2 §

Ärende, som berör mer än ett tillsynsområde, handläggs, om ej annat överenskoms, av den justitieombudsman till vars tillsynsområde ärendet huvudsakligen hör. Har ärenden, som tillhör olika tillsynsområden, nära samband med varandra, överenskommer vederbörande justitieombudsmän om vem som skall handlägga ärendena.

Ärende, som upptagits vid inspektion, handläggs, om ej annat överenskoms, av den justitieombudsman som förrättat eller beordrat inspektionen.

När ärende, som hör till visst tillsynsområde, på grund av jäv eller av annan anledning ej kan handläggas av den justitieombudsman som förestår tillsynsområdet och ställföreträdare ej lämpligen kan inträda, övertages ärendet av annan justitieombudsman.

3 §

Tillsynsområdena fördelas mellan ombudsmännen sålunda att för 1) svarar justitieombudsmannen Gunnar Thyresson, för 2) justitieombudsmannen Bertil Wennergren och för 3) justitieombudsmannen Ulf Lundvik.

4 §

Om ställföreträdares tjänstgöring beslutar vederbörande justitieombudsman efter erforderligt samråd med övriga justitieombudsmän.

5 §

Inom riksdagens ombudsmannaexpedition finns fem byråer, nämligen administrativa byrån, domstolsbyrån, första och andra förvaltningsbyrån samt försvarsbyrån.

6 §

Till riksdagens ombudsmannaexpedition ankommande postförsändelser, telegram och övriga försändelser öppnas och till expeditionen ställda värdeförsändelser utkvitteras av kanslichefen eller av annan på kanslichefens uppdrag.

Vid postöppningen fördelas de nya ärendena på tillsynsområden, sakområden samt byråer och motsvarande varefter de överlämnas till registratorn för registrering.

7 §

På registratorsexpeditionen förs

1)
över inkommande handlingar i nya ärenden diarium med diarieblad och register enligt fastställda formulär,

2)
över övriga inkommande handlingar förteckning (inkommande postbok),

3)
över avgjorda ärenden expeditionslistor för envar ombudsman,

4)
över ärenden av principiellt eller eljest allmänt intresse sakregister.

Genom materialförvaltarens försorg förs över utgående försändelser förteckning (utgående postbok).

8 §

Vid diarieföring iakttas
att, om bilaga som anges följa inkommen handling saknas, handlingen förses med anteckning härom,
att, om inkommande ärende har gemenskap med annat ärende, anteckning härom görs på diarieblad för båda ärendena samt på båda ärendenas aktomslag, varjämte det äldre ärendets akt fogas till det nya ärendets akt, om det äldre ärendet är avgjort.

9 §

Kanslichefen verkställer på ombudsmännens uppdrag särskilda utredningar och biträder dem med beredning av offentligrättsliga ärenden av principiellt betydelsefull natur.

Kanslichefen är dessutom personalchef samt har som sådan också ansvaret för expeditionens lokaler, inventarier m. m.

10 §

Chefen för administrativa byrån åligger
att bereda och för kanslichefen eller ombudsmännen föredraga personalärenden och övriga administrativa ärenden,
att föra särskilt protokoll i administrativa ärenden, expeditionens tjänstematrikel, ärendestatistik samt liggare över ärenden som föranlett åtal eller disciplinär bestraffning,
att svara för redigering av ämbetsberättelsen.

Byråassistenten biträder chefen för byrån.

11 §

Övriga byråchefer åligger, var för sin byrå,
att antingen själv bereda och föredraga eller till annan tjänsteman överlåta att bereda och föredraga de ärenden, som fördelas på hans byrå,
att vaka över att ärendena på hans byrå företas till behandling utan onödig tidsutdräkt.

12 §

Expedition, som rör infordrande av upplysning, utredning eller yttrande i anhängigt ärende, undertecknas av ombudsman eller, enligt uppdrag, av kanslichefen eller byråchef. Expedition, som endast avser att bereda klagande tillfälle att yttra sig över utredningsmaterial, undertecknas av föredraganden.

13 §

Ombudsmans beslut skrivs ut i ett exemplar att ingå i registraturet. Beslutsexpedition framställs genom fotokopiering. När föredraganden upprättar koncept till beslut, skall han på detta ange antalet expeditioner och till vilka de skall gå med utsättande av fullständiga postadresser. Expedition skall alltid tillställas dels klaganden, dels i förekommande fall myndighet eller tjänsteman till vilken beslutet riktar sig eller som avgivit yttrande i ärendet. Om beslutet bör antecknas i sakregistret, upprättar föredraganden förslag, som bifogas konceptet, till slagord eller annan lämplig anteckning.

14 §

Akt i avgjort ärende skall innehålla fotokopia av beslutet.

15 §

Utgående beslutsexpedition skrivs under
i ärende, som avgjorts av ombudsmännen gemensamt, av ombudsmännen eller den av dem som de utsett därtill och kanslichefen eller av kanslichefen enligt ombudsmännens beslut,
i ärende, som avgjorts av ombudsman, av ombudsmannen, av denne och föredraganden eller av föredraganden eller annan på ombudsmannens uppdrag,
i administrativt ärende, som avgjorts av tjänsteman på expeditionen, av denne.

16 §

Beslut i personalärenden och övriga administrativa ärenden fattas
av ombudsmännen gemensamt eller
av kanslichefen, efter erforderligt samråd, i fråga om semester eller annan ledighet, vikariatsförordnanden i anslutning härtill, antagande av extra personal, arvodes- och liknande ersättningsfrågor, lokal-, material-, inventarie-, bok- och tidskriftsfrågor.

17 §

Registratorsexpeditionen åligger
att svara för diarieföringen,
att sedan inkomna handlingar hållits tillgängliga för nyhetsorganen, överlämna dem till vederbörande befattningshavare,
att utfärda diariebevis,
att tillhandagå myndigheter, nyhetsorgan, allmänheten och expeditionens befattningshavare med de upplysningar som utan särskild efterforskning kan lämnas med ledning av registratur, diarier, protokoll, akter och övriga på expeditionen tillgängliga handlingar,

att på föredragandes uppdrag rekvirera handlingar från myndigheter,
att ombesörja expedieringen av utfärdade beslut,
att upprätta expeditionslistor.

18 §

En av assistenterna
leder och fördelar arbetet på registratorsexpeditionen, svarar själv för beslutsexpedieringen, arkiveringen och övriga åtgärder i anslutning till ärendenas avslutande samt
lämnar kanslichefen det biträde som påkallas av honom.

19 §

Materialförvaltaren åligger
att ansvara för arkivet och för bindningen av registratur, diarium, tidskrifter m. m.,
att ansvara för vården av skrivmateriel, blanketter, kuvert m. m., öva kontroll över förbrukningen och i god tid till kanslichefen anmäla behov av komplettering,
att föra förteckning över innehavare av nycklar till expeditionens lokaler,
att vaka över städning och rengöring av expeditionens lokaler, tvätt av mattor, gardiner och handdukar samt tillse att uppkommande reparations- och underhållsbehov i fråga om lokaler och inventarier blir åtgärdade.

20 §

Expeditionsvakt åligger efter materialförvaltarens bestämmande
att avhämta och avlämna expeditionens post och handlingar,
att biträda vid expedieringen av försändelser,
att biträda med stencilering, fotokopiering, arkivering och framtagning ur arkivet,
att befordra interna försändelser mellan expeditionens befattningshavare,
att i övrigt utföra de sysslor som anvisas honom.

21 §

Justitieombudsmännen har mottagningstid för allmänheten tisdagar mellan klockan 10 och klockan 12. Registratorsexpeditionen hålls öppen för allmänheten måndag—fredag mellan klockan 9 och klockan 16, om annat ej bestäms i särskilt fall.

Bilaga 2

Redogörelse för justitieombudsmännens och deras ställföreträdares tjänstgöring samt för personalorganisationen

Justitieombudsmännens semestrar m. m.

Justitieombudsmannen Lundvik
4—15 februari (sjukledighet), 4—15 mars, 4—28 juni, 30 september—11 oktober.

Justitieombudsmannen Thyresson
4—8 mars, 28—29 mars, 18—19 april, 24 april, 15 juli—9 augusti.

Justitieombudsmannen Wennergren
25 februari—1 mars, 11 april, 19 april, 20—22 maj, 15 juli—9 augusti.

Ställföreträdande justitieombudsmännens tjänstgöring

Ställföreträdande justitieombudsmannen Wigelius 7 januari—1 mars (dubblering), 2—8 mars, 9—27 mars (dubblering), 28—29 mars, 30 mars—17 april (dubblering), 18—19 april, 20—23 april (dubblering), 24 april, 25 april—14 juni (dubblering), 15 juli—9 augusti, 10 augusti—20 september (dubblering), 20 november (dubblering), 16 december (dubblering).

Ställföreträdande justitieombudsmannen Sverne 21—29 januari (dubblering), 6—15 februari, 16—19 februari (dubblering), 4—15 mars, 16—29 mars (dubblering), 16—19 april (dubblering), 20—22 maj, 4—28 juni, 22 juli—9 augusti, 16—29 september (dubblering), 30 september—11 oktober, 12—29 oktober (dubblering), 25 november—13 december (dubblering).

Riksdagens ombudsmäns kansli

Kanslichefen Karl-Erik Uhlin
Byråchefen Sven Sjöberg (administrativa byrån)
Byråchefen Lars Levin (domstolsbyrån)
Byråchefen Karl-Åke Lundin (försvarsbyrån)
Byråchefen Ulf Hagström (andra förvaltningsbyrån)
Byråchefen Carl Carlsson Norström (första förvaltningsbyrån)
Avdelningsdirektören Per-Gunnar Hesslén (byggnadsärenden m. m.; t. o. m. 30 september)
Avdelningsdirektören Hans Lindberg (exekutiva ärenden m. m.; fr. o. m. 1 oktober)
Avdelningsdirektören Charlotte Meyer (utbildningsärenden m. m.)
Avdelningsdirektören Dan Fernqvist (militära ärenden m. m.)

Avdelningsdirektören Tore Samuelsson (till förfogande för utredningar).

Såsom föredragande med heltidstjänstgöring har vidare under 1974 tjänstgjort:

F. d. regeringsrådet Kurt Holmgren (1 augusti—31 december), länsassessorn Christina Ahlner (t. o. m. 28 februari), kammarrättsfiskalen Johan Hirschfeldt, avdelningsdirektören Torsten Johansson, kammaråklagaren Hans Lindberg (t. o. m. 30 september; avdelningsdirektör fr. o. m. 1 oktober, se ovan), kammarrättsfiskalen Jörgen Bengtsson, regeringsrättssekreteraren Sven Börjeson (fr. o. m. 1 mars), regeringsrättssekreteraren Hans Sandberg (fr. o. m. 1 september), hovrättsassessorn Sten Englund, hovrättsassessorn Nils-Olof Berggren (fr. o. m. 15 juli), kammaråklagaren Göran Salmonson, hovrättsfiskalen Olof Egerstedt, hovrättsassessorn Bo Lövén (fr. o. m. 21 januari), hovrättsfiskalen Stig Magnusson (fr. o. m. 1 november), hovrättsassessorn Hans Björkegren (t. o. m. 31 januari), byrådirektören Bengt Carlsson, hovrättsassessorn Marianne Adolfsson, hovrättsfiskalen Kjell Björnberg och kammarrättsfiskalen Gunnar Stegard (fr. o. m. 6 maj).

Förteckning

över ärenden, som varit anhängiga hos Kungl. Maj:t under år 1974 genom skrivelser från justitie- och militieombudsmännen före den 1 januari 1974.

1. *1949 den 11 november (JO nr 553/1948),* angående bidrag av statsmedel under vissa förhållanden för arkivfotografering av fastighetsböcker.

Kungl. Maj:t har i beslut den 6 december 1974 funnit att ändamålet med justitieombudsmannens skrivelse numera får anses ha förfallit och har på grund därav förordnat att skrivelsen inte skall föranleda vidare åtgärd. (Justitiedepartementet.)

2. *1958 den 22 november (JO nr 331/1956),* angående förtydligande av stadgandet i 22 § andra stycket lagsökningslagen om rätt för borgenär till ersättning för kostnad i mål om betalningsföreläggande.

Den i skrivelsen berörda frågan har behandlats i lagberedningens den 22 april 1963 avgivna betänkande, benämnt "Utsökningsrätt II" (SOU 1963: 28). Betänkandet är i förevarande delar beroende på Kungl. Maj:ts prövning. (Justitiedepartementet.)

3. *1963 den 21 november (JO nr 998/1961, 1032/1961 och 108/1962),* angående behovet av att i samband med polisväsendets förstatligande inom polisväsendets ram i brottsförebyggande syfte inrätta särskilda rådgivningsbyråer utan personellt samröre med enskilda organ.

Se JO:s ämbetsberättelse 1965 s. 592. Polisberedningen har sedermera överlämnat ärendet till rikspolisstyrelsen. I sina anslagsäskanden senast för budgetåret 1974/75 har rikspolisstyrelsen tagit upp frågan om statens övertagande av de polistekniska rådgivningsbyråerna i Stockholm, Göteborg och Malmö men inte yrkat medel härför. Ärendet är beroende på Kungl. Maj:ts prövning. (Justitiedepartementet.)

4. *1964 den 18 december (JO nr 425/1962),* angående ändring av 6 § passkungörelsen avseende passmyndighets prövningsrätt i vissa fall, då misstanke om brott föreligger mot passökande.

Sedan skrivelsen varit föremål för remissbehandling, är ärendet beroende på Kungl. Maj:ts prövning. (Justitiedepartementet.)

5. *1966 den 18 februari (MO nr 586/1963),* angående rättsskipningen vid de svenska FN-kontingenterna.

Ärendet är beroende på Kungl. Maj:ts prövning. (Justitiedepartementet.)

6. *1967 den 15 februari (MO nr 5/1966),* angående fråga huruvida gällande bestämmelser om den militära straffregistreringen bör överses.

Ärendet är beroende på Kungl. Maj:ts prövning. (Justitiedepartementet.)

7. *1970 den 2 februari (nr 2913/1969)*, angående tolkningen av bestämmelsen i 27 § 1 mom. sjukvårdsstadgan.

Ärendet remitterat till socialstyrelsen och Sveriges läkarförbund den 19 februari 1970. Svar inkommet från socialstyrelsen den 5 november 1970 och från läkarförbundet den 2 juli 1970. Ärendet har visst samband med frågan om ny lagstiftning om transplantation, som är beroende på Kungl. Maj:ts prövning. En departementspromemoria med förslag i dessa frågor har nyligen remissbehandlats. (Socialdepartementet.)

8. *1970 den 13 mars (nr 2022/1969)*, angående protokollföring i taxeringsnämnd.

Ärendet berör de frågor som behandlats i statskontorets och riksskatteverkets utredningsrapport "Rationalisering av skatteadministrationen" (RS-utredningen). En proposition på grundval av utredningsrapporten avses komma att föreläggas 1975 års riksmöte. (Finansdepartementet.)

9. *1970 den 30 november (nr 2809/1970)*, angående oberättigade krav å skatt.

De frågor som berörs i skrivelsen har utretts av statskontoret i samråd med riksskatteverket och exekutionsväsendets organisationsnämnd. Myndigheterna har därvid haft kännedom om skrivelsen. Statskontoret har i PM den 24 april 1972 ang. kreditering och restföring av preliminär B-skatt samt kvarstående och tillkommande skatt föreslagit åtgärder för undvikande av oberättigade krav från kronofogdemyndighets sida. Promemorian har remissbehandlats. De berörda frågorna hänger även samman med vissa förslag som framlagts av statskontoret under år 1973 bl. a. angående debitering och jämkning av preliminär skatt. Förslagen har remissbehandlats och övervägs f. n. inom finansdepartementet. En proposition på grundval av förslagen avses komma att föreläggas 1975 års riksmöte. (Finansdepartementet.)

10. *1973 den 29 januari (nr 3233/1971)*, angående rätt för suppleant i taxeringsnämnd att närvara vid sammanträde i nämnden utan att vara kallad att tjänstgöra i ordinarie ledamots ställe.

Ärendet berör de frågor som behandlats i statskontorets och riksskatteverkets utredningsrapport "Rationalisering av skatteadministrationen" (RS-utredningen). En proposition på grundval av utredningsrapporten avses komma att föreläggas 1975 års riksmöte. (Finansdepartementet.)

11. *1973 den 12 mars (nr 1947/1972)*, angående behov av lagregler beträffande förutsättningarna för att frånkänna myndig person processbehörighet och beträffande ställföreträdarskap för dylik ej processbehörig person.

De frågor som berörs i skrivelsen har tagits upp i Kungl. Maj:ts prop. 1974: 142 med förslag till ändringar i förmynderskapslagstiftningen m. m. Ärendet är därmed slutbehandlat. (Justitiedepartementet.)

12. *1973 den 5 juli (nr 3073/1972)*, angående bestridande av vårdkostnaderna för person som av domstol överlämnats till sluten psykiatrisk vård.

Frågan tas upp vid förhandlingar mellan statens förhandlingsnämnd och sjukvårdshuvudmännen ang. ev. ändringar av vissa ekonomiska villkor i mentalsjukvårdsavtalen fr. o. m. den 1 januari 1975. (Socialdepartementet.)

13. *1973 den 12 juli (nr 1994/1973)*, angående komplettering av föreskrifterna om intagens beläggande med fängsel i 2 § kungörelsen (1958: 214) ang. tillämpningen av lagen (1958: 213) om behandlingen av häktade och anhållna m. fl.

Ärendet är beroende på Kungl. Maj:ts prövning. (Justitiedepartementet.)

14. *1973 den 31 augusti (nr 3022/1971)*, angående beläggningssituationen vid allmänna häktet i Stockholm.

Enligt beslut av Kungl. Maj:t den 2 november 1973 tillkallades en sakkunnig med uppdrag att utreda behovet av häktes- och arrestplatser inom Stockholms, Södermanlands och Uppsala län.

Den sakkunnige har den 23 april 1974 överlämnat betänkandet Ds Ju 1974: 4 Förslag till häktesorganisation för Stockholms och angränsande län. Betänkandet har remissbehandlats. Förslaget övervägs inom departementet. (Justitiedepartementet.)

15. *1973 den 27 november (nr 3140/1971)*, angående tillämpningen av 27 kap. 1 § rättegångsbalken för beslag till säkerställande av förverkande som ej grundas på brott. Framställning om förtydligande lagändring.

En från riksåklagaren år 1974 inkommen framställning med hemställan om ändring i rättegångsbalken (dnr 2671/1974) har samband med ifrågavarande skrivelse. Ärendet är beroende på Kungl Maj:ts prövning. (Justitiedepartementet.)

16. *1973 den 30 november (nr 2794/1973)*, angående avräkning från fängelsestraff av tid varunder den dömde efter domen hållits i förvarsarrest.

I skrivelsen berörd fråga har övervägts i samband med framläggande av prop. 1974: 20 med förslag till lagstiftning om kriminalvård i anstalt m. m. Av prop. framgår (s. 232 ff), att särskild lagstiftningsåtgärd med hänsyn bl. a. till av kriminalvårdsstyrelsen tillämpad praxis inte ansetts påkallad. Ärendet är därmed slutbehandlat. (Justitiedepartementet.)

Sakregister

till

Justitieombudsmännens ämbetsberättelser 1969—1975

Ackord, se Indrivning.

Adoption, se Barnavård.

Aktbildning, 72: 294.

Alkoholmissbrukare, fråga om alkoholmissbruk inom flottan, 75: 148; — se även Disciplinmål, Nykterhetsvård.

Allemansrätt, sjöfartverkets befogenhet att dirigera allmänheten till viss plats under utnyttjande av allemansrätten, 71: 601.

Allmän försäkring, krav på förstadagsintyg vid sjukanmälan, 70: 276; — fråga om sjukpenning, då anmälan om sjukdomsfallet gjorts först efter sjukperiodens utgång, 72: 493; — kvittning mot tidigare oriktigt utbetald sjukpenning, 71: 554; — mot utbildningsbidrag, 73: 547; — se även Illojal maktanvändning, Motivering av beslut.

Allmän plats, frågor rörande planeringen av och dispositionsrätten till det s. k. innetorget i Täby centrum, särskilt huruvida torget utgör allmän plats, 70: 38; — tillstånd till politiskt appellmöte, 75: 82; — tillståndsgivning för allmän sammankomst på kasernområde som tillika är allmän plats samt om upprätthållande av allmän ordning å sådant område m. m., 70: 43; — se även Penninginsamling.

Allmän sammankomst, fråga om upplösning av allmän sammankomst, 72: 42, 75: 82; — polischefs beslutanderätt får ej delegeras, 71: 94; — se även Allmän plats, Offentlig tillställning.

Allmänna handlingar, fråga om den som begär utlämnande av allmän handling kan åläggas styrka att han är svensk medborgare, 71: 348; — utlämnande av tjänsteansökningshandlingar för vilka sökanden begärt konfidentiell behandling; tillika fråga om utlämnande kan förhindras genom handlingarnas återställande till sökanden, 71: 348; — hemlighållande av anställningsavtal, 73: 319; — förundersökningsprotokoll som ej fått slutlig form, 71: 88; — fråga om gymnasieinspektörs rapport till SÖ var internt arbetsmaterial, 72: 298; — fråga om yttrande i ärende till kommunalnämnd blir offentlig handling, innan ärendet slutbehandlats, 72: 315; — fråga om av socialdirektör avgivet tjänsteutlåtande blir allmän handling innan det aktuella ärendet slutbehandlats i socialnämnden, 73: 328; — tidpunkt då kommunalt budgetförslag blir allmän handling, 71: 365; — till myndighet under hand överlämnat korrektur till statsverkspropositionen ej allmän handling, 73: 325; — utkast och förslag som utväxlas under hand mellan myndigheter behöver därigenom ej bli allmänna handlingar, 73: 326; — fråga om mellan myndigheter under hand kommunicerad PM var intern eller bort såsom allmän handling diarieföras, 74: 412; —

information till tidningar om landstingsval, 72: 319; — utlämnande av handling som endast till en del var hemlig, 71: 333; — fråga huruvida i 50 § militära rättsvårdskungörelsen avsedd tillrättavisningsförteckning utgör hemlig handling, 69: 117; — fråga om röntgenfilm utgör allmän och offentlig handling, 69: 313; — tidpunkten då röntgenfilm blir allmän handling, 73: 332; — utbekommande av sjukjournal, 70: 315; — fråga om i fall, då sjukhusjournal anses ej kunna utlämnas till patient, dennes advokat bör få del av journalen, 72: 312; — bedömningsgrunder m. m. vid prövning av utskriven patients begäran genom ombud att få ta del av sjukjournal, 73: 345; — blankettsamtycke till utlämnande av sjukjournal, 75: 327; — handläggningen hos sjukhusdirektionen av ärende angående utlämnande av sjukjournal, 73: 343; — fråga om polis och kronofogdemyndighet äger utnyttja sjukvårdsinrättnings patientregister för delgivning, 72: 302; — myndighets utlämnande av sekretesskyddad handling till annan myndighet, 74: 421; — utbekommande av hotellbolags bokslutsrapport som inkommit till kommunalnämnd, 70: 319; — fråga om promemoria med riktlinjer för medaljtilldelning har karaktär av allmän handling, 70: 310; — biskops brev till kyrkoherde bedömt som allmän handling oaktat det betecknats som personligt och konfidentiellt, 75: 332; — fritidsutrednings karaktär av inkommen eller upprättad handling, 70: 312; — fråga om skriftligt samråd mellan sakkunniga vid professorstillsättning, 69: 313; — formerna för tillhandahållande av allmän handling för läsning på stället, 73: 335; — myndighets service i samband därmed, 73: 334; — allmänhetens rätt att ta del av »dagens post» hos en myndighet, 75: 313; — ordningen för tillhandahållande av handlingar i myndighets arkiv, 69: 314; — utlåning av handlingar från myndighets arkiv, 71: 86; — utlämnande av bostadsförmedlings handlingar för mikrofotografering, 69: 315; — åtal mot domprost för vägran att utlämna vissa uppgifter ur kyrkoböcker, 73: 307; — frågor i samband med pastors avslag å begäran att för avskrivande på stället få ta del av samtliga personavier rörande personer födda visst år, 72: 306; — frivårdens handhavande av läkarhandlingar som tillhör den dömdes personakt, 74: 233; — intagens rätt att ta del av fångvårdsanstalts portionsstat, 70: 187; — fråga om handlingar var förvarade hos kommunal myndighet, 73: 324; — åtal mot kommunalnämndsordförande, kommunalkamrerare och kommunalassistent för lämnande av oriktiga och vilseledande uppgifter om allmän handling, 70: 285; — möjligheten att få avskrift av kommunal myndighets handlingar eller att själv göra avskrift därav, 69: 316; — ersättning får uttas av kommunal myndighet, som tillhandahåller avskrift av allmän handling, 69: 316; — tillhandahållande av allmän offentlig handling genom avgiftsbelagd avskrift, 70: 309; — hos statlig myndighet diarieförd handling må ej utbytas mot annat ändrat exemplar, 70: 146; — fråga om allmän handling angått någon myndighetens rättstvist, 70: 318; — utnyttjande av myndigheters dataanläggningar, 70: 308; — yttrande över offentlighets- och sekretesslagstiftningskommitténs betänkande »Data och integritet», 73: 588; — disciplinär åtgärd mot polisman för försumlighet vid handhavandet av hemliga handlingar, 69: 59; — fråga om beslut att uppdraga åt enskilt företag att utföra visst projekteringsarbete kan hemlighållas med stöd av 34 § sekretesslagen, 69: 381; — tillämpning av vissa sekretessbestämmelser, 70: 121; — fråga om

hemlighållande av handlingar hos försvarets sjukvårdsstyrelse jämlikt 14 § sekretesslagen, 70: 136; — kronofogdes indrivningskort allmän handling, 73: 334; — offentlighet och sekretess i ärenden om disciplinära åtgärder mot skolelever, 70: 313; — nykterhetsnämnds yttrande i körkortsärende, 72: 314; — sekretesskydd för anmälare i barnavårdsärende, 71: 354, 72: 227; — moders rätt att ta del av handlingar rörande barn som ej står under hennes vårdnad, 73: 340; — sekretesskydd i ärenden om vapenfri tjänst, 71: 356; — värnpliktigs rätt att ta del av vid inskrivningsförrättning upprättade handlingar rörande honom, 73: 336; — fråga om registerkort vid försvarets personalvårdsexpeditioner är allmän handling, 73: 339; — registrering av narkotikamissbrukare, 74: 280; — vården om hemlig handling hos social centralnämnd, 74: 315; — sekretess i ärende om återkallelse av vapenlicens (promemoria om licensinnehavarens psykiska tillstånd), 71: 361; — fråga när fastighetstaxeringsavi blir allmän handling; tillika fråga om tillämpning av 17 § SekrL på sådan avi och på underrättelse om avvikelse från självdeklaration, 71: 374; — pensionär bör ej anmodas förete kopia av sin självdeklaration, 73: 266; — sekretessskydd hos pris- och kartellnämnden, 71: 359; — sekretessbeläggning av bl. a. uppfinnarärenden hos STU, 74: 393; — användning av handbrev i befordringsärende, 73: 128; — se även Diarieföring, Fullföljd av talan, Personlig integritet, Tryckfrihet, Tystnadsplikt. Jfr Inskrivning av värnpliktiga.

Anhållen, övervakning med TV och anläggning för avlyssning, 75: 21; — se även Häktad, Häktning.

Anmälningsskyldighet, ang. brott, 75: 273.

Anstånd, se Värnpliktstjänstgöring.

Arbetsformer, se Handläggning.

Arbetsgivaravgift, se Indrivning.

Arbetsgivarventil i kollektivavtal, se Myndighetsutövning mot enskild.

Arbetskonflikt, lovligheten av s. k. paragraflotsning, 71: 473; — skyddet för strejkrätten och för tjänstemans neutralitetsrätt, 71: 480, 72: 411; — vissa ärenden föranledda av tjänstemannakonflikten våren 1971, 73: 399; — yttrande över förhandlingsutredningens PM med synpunkter på frågan om en översyn av gällande regler om neutralitet och skyddsarbete vid arbetskonflikt inom det offentliga tjänstemannaområdet m. m., 74: 629.

Arbetsmarknaden, räckvidden av arbetsmarknadsstyrelsens behörighet att meddela tillämpningsföreskrifter till arbetsmarknadskungörelsen, 72: 486; — se även Handläggning.

Arbetsordning, se Företagsnämnd.

Arbetsrätt, yttranden över betänkande angående justitieråds, regeringsråds och justitiekanslerns arbetsrättsliga ställning, 69: 472.

Arbetsvård, före beslut om arbetsvårdsåtgärder skall tjänsteman få yttra sig, 69: 408.

Arkiv, frågor angående den kommunala arkivvården, 69: 384.

Arrest, verkställighet av arreststraff ur rättssäkerhetssynpunkt, 69: 181; — ej avtjänat arreststraff förfaller vid påbörjande av behandling enligt 28: 3 BrB, 71: 175; — straffarrestants rätt till bädd under dagen, 70: 145; — utevistelse för anhållen förvarad i polisarrest, 74: 67.

Avbetalningsköp, fråga hur utmätningsmannen skall förfara när vid handräckning enligt lagen om avbetalningsköp sökanden inte infunnit sig för att taga godset om hand, 73: 378; — uppskjutande av återtagning av avbetalningsgods på grund av sökandens konkurs, 73: 378; — får godset återtagas när köparen, sedan säljaren begärt återtagande, betalar resterande köpeskilling men ej kostnaderna å handräckningsärendet, 75: 338.

Avhysning, se Vräkning.

Avkunnande, se Dom.

Avskrift, extra originalexemplar av handling i stället för avskrift, 75: 124.

Avskrivningsbeslut, fråga huruvida tingsrätt vid avskrivning av återvinningsmål bort förordna att meddelat lagsökningsutslag skulle stå fast, 75: 37; — beslut innefattande ställningstagande i sakfrågan har formulerats som ett avskrivningsbeslut, 75: 305; — se även Utmätningsed, Åklagare.

Avvisande av talan, se Fullmakt, Huvudförhandling.

Avvisning, kritik mot utlänningskommissionens och polisens handläggning av avvisningsärende, 70: 454.

Bandinspelning, fråga om privat bandinspelning vid huvudförhandling, 69: 39; — vid personutredning i vapenfriärende, 72: 129; — fråga om skyldighet för domstol att tillhandahålla bandupptaget vittnesmål, 74: 121.

Bankrån, se Polismyndighet.

Barnavård, framställning om ändring av barnavårdslagen så att barnavårdsnämnds förhandsgranskning av ifrågasatt fosterhem kan överprövas, 69: 226; — spörsmål om hur vårdnadsutredning bör bedrivas, 72: 202; — yttrande från flera barnavårdsnämnder i vårdnadsfråga, 73: 237; — fråga om barnavårdsnämnds skyldighet att kommunicera utredning i vårdnadsmål före avgivande av yttrande, 69: 231, 70: 235, 73: 236; — fråga om barnavårdsnämnd vid vårdnadsutredning äger förordna om barnpsykiatrisk undersökning av barnet, 72: 198; — barnavårdsmans efterforskande av faderskap, 69: 233, 72: 228; — omyndigs faderskapserkännande och ingående av avtal om underhållsbidrag, 74: 278; — fråga om läkares skyldighet att tillhandagå barnavårdsnämnd med undersökning och utlåtande, 73: 235; — tillämpningen av bestämmelserna i 21 kap. 6 och 7 §§ FB om överflyttning av barn, 72: 216; — framställning om ändring av bestämmelserna i 21 kap. FB om överflyttning av barn, 75: 215; — åtal mot socialsekreterare för obehörigt utlämnande av barn, 75: 231; — verkställighet av beslut om hämtning, 74: 268; — fråga om barnavårdsnämnd

bör verka för eftergift av återkrav å bidragsförskott, 69: 240; — jämkning av domfäst underhållsbidrag till barn, 75: 252; — fråga om varning enligt 26 § barnavårdslagen, 69: 241; — för samhällsvård omhändertaget barn bör ej längre tid vistas i föräldrahemmet, 69: 242. 71: 240; — framställning om upphörande av frivillig samhällsvård skall prövas utan dröjsmål, 73: 235; — vederhäftighet och grannlagenhet vid utformning av socialutredning, 75: 243; — dröjsmål med vårdnadsutredningar, 69: 242, 72: 226; — barnavårdsmans lämplighet som vårdnadsutredare, 71: 257; — framställning om ersättning av allmänna medel för att täcka förlust för barn till följd av barnavårdsmans underlåtenhet att bevaka barnets rätt till barnpension, 70: 203: — fråga om tillräckliga skäl förelegat för omhändertagande av barn för samhällsvård och om hämtning av för samhällsvård omhändertaget barn, 70: 207, 217; — brister i barnavårdsmannaorganisationen i Stockholms stad, 70: 219; — barnavårdsmännens stora arbetsbörda, 70: 233; — barnavårdsmans ansvar, 73: 211; — barnavårdsmans medverkan till förverkligande av domstols beslut om umgängesrätt, 73: 223; — verkan av tysk domstols vårdnadsbeslut på fråga om svenskt pass för barnet och svensk faders faktiska vårdnad om barnet, 75: 231: — barnavårdsman får ej betinga sig ersättning av enskild för fullgörande av sitt uppdrag, 73: 224; — barnavårdsnämnds ansvar i fråga om kontroll av den miljö i vilken för samhällsvård omhändertaget barn vistas under permission och bristande samordning mellan barnavårdsnämndens olika avdelningar i permissionsfrågan, 70: 223; — ansvarsfördelningen mellan barnavårdsnämnderna i hem- och vistelsekommunerna vid ingripanden enligt BvL, 72: 207; — barnavårdsnämnds och barnavårdsmans skyldigheter att vidta åtgärder till förebyggande av misshandel av barn och att göra polisanmälan om misshandel, 70: 228, 72: 190; — barnavårdsnämnds skyldighet att ingripa till barns skydd, 75: 248; — åtal mot socialchef för underlåtenhet att ingripa vid misstänkt barnmisshandel, 74: 239; — häktning av lagöverträdare under 18 år, 71: 227; — omhändertagande av barn för utredning då behov av omedelbar omplacering ej föreligger, 71: 237; — förhållandet mellan omhändertagande för samhällsvård enligt 31 § BvL och övervakning enligt 26 § BvL samt mellan sådan övervakning och omhändertagande för utredning, 71: 243; — fråga om övervakare ägt och bort lämna övervakads arbetsgivare upplysningar om övervakads personliga förhållanden, 72: 193; — fråga om i vilken utsträckning barnavårdsnämnd bör lämna upplysningar till inskrivningsmyndighet, 73: 228; — barnavårdsnämnds skyldighet att utöva tillsyn över barn som omhändertagits för samhällsvård enligt 31 § BvL, 72: 221; — frågor om åtgärder enligt 26 § BvL samt om påföljd enligt BrB beträffande den som omhändertagits enligt 31 § BvL, 72: 222; — tillämpningen av 37 § BvL, 72: 225; — villkorligt upphörande av samhällsvård, 72: 225; — dröjsmål med besvarande av remisser från åklagare angående ifrågasatt åtalsunderlåtelse, 71: 247; — barnavårdsnämnds skyldighet att ingripa vid misstänkt fall av otukt med minderåriga, 71: 249; — delgivning av läkarintyg med part i samhällsvårdsärende, 71: 252; — hänsyn till umgängesberättigads önskemål vid placering av barn i feriehem, 71: 254; — barnavårdsnämnds ansvar för kommunen tillhörig egendom, 72: 226; — fördelning av daghemsplatser åt studenter med barn, 72: 227; — ungdomsproblemen i Stockholm

och den framtida inriktningen av barna- och ungdomsvården, 73: 202; — nämndledamots skyldigheter i diskretionshänseende, 73: 225; — frågor om förfarande vid fastställande av faderskap, 73: 207; — fråga om kvittning i underhållsbidrag, 73: 243; — länsrätts prövning i underställt samhällsvårdsärende, 73: 240; — registrering av narkotikamissbrukare. 74: 280; — beslutsdelegation hos social centralnämnd, 74: 317; — se även Åtal.

Bebyggelse, underlåtenhet av länsstyrelse att ingripa mot olämplig bebyggelse, 72: 431; — bebyggelseplaneringen i Stockholms skärgård jämte tolkning av tätbebyggelsebegreppet, 73: 429; — ersättning för mistad glesbebyggelserätt samt hävande av strandskyddsförordnande, 73: 440.

Befordran, yttrande över betänkandet »Befordringsförfarandet inom krigsmakten», 75: 506.

Behandlingslagen, se Straffverkställighet.

Beredskapsstyrka, nyttjad som handräckning vid officerskårs uppvaktning av regementschef, 71: 169.

Besiktning, statlig myndighet har åsidosatt regeln att besiktning av utfört arbete bör företagas i båda parternas närvaro, 73: 537.

Beslag, hävande av, 72: 72, 73: 111; — framställning angående tillämpningen av 27 kap. 1 § RB för beslag till säkerställande av förverkande som ej grundas på brott, 74: 27; — omhändertagande och återställande till ägaren av uthyrt fordon, 74: 76; — utlämnande av beslagtaget gods, 74: 79, 123; — se även Rusdrycker, Straffverkställighet.

Besvär, se Fullföljd av talan, Handläggning, Teknisk utveckling, Utredning.

Betalningsföreläggande, prövning av sökandens uppgifter i ansökan om betalningsföreläggande, 70: 64; — kvarhållande av fullmakt i mål om betalningsföreläggande, 70: 64; — fråga om bestridande i mål om betalningsföreläggande inkommet inom förelagd tid, 75: 121; — gäldenärs rätt till ersättning för rättegångskostnader i mål om betalningsföreläggande, 74: 122; — motivering av yrkande om inkassokostnad, 73: 108; — se även Domstols behörighet.

Betyg, regementschefs bestämmande av betyg för plutonchefsskoleelev och stamvitsord för officer, 70: 121; — tjänstgöringsbetyg för reservofficer. 70: 143; — beaktande av vitsord från specialtjänst, 71: 176; — fråga om utredning före vitsordssättning samt delgivning av vitsord, 73: 128; — betygsättning på licentiatavhandling, 71: 536; — yttrande över betänkandet »Tjänstgöringsbetyg», 71: 616; — fråga om innehållet i tjänstgöringsbetyg, 70: 372; — användning av visst formulär till tjänstgöringsbetyg för lärare: tillika fråga om jäv för betygsutfärdaren, 74: 542.

Bevisning, bevisbedömningen vid vittnesvägran av tilltalads nära anhörig, 69: 30; — felaktig skiss i trafikmål, 73: 30; — se även Huvudförhandling.

Bisyssla, fråga om polisman som bisyssla ägt bedriva fastighetsmäkleri, 73: 423; — stadsombudsmans bisysslor, 74: 551; — yttrande över bisyssleutredningens betänkande »Offentliga tjänstemäns bisysslor», 70: 479; — information om bisysslor, 72: 427, 74: 552.

Borgen, aktiebolags ställande av säkerhet för återställningsåtgärder i täktärende i form av borgen av ende aktieägaren, 73: 560.

Bostadsförmedling, fråga om villaägare, som sålt sin fastighet utan att tillförsäkra kommunen anvisningsrätt till någon av köparen anskaffad bytesiägenhet, kan vägras bostad genom bostadsförmedlingens försorg, 69: 376; — företrädesrätt vid uthyrning av bostad inom Bodens garnison, 74: 175.

Bostadstillägg, felaktig nedsättning av bostadstillägg i bank, 75: 487; — se även Förvaltning, Förvaltningslagen.

Bouppteckning, inregistrering av, 70: 65, 71: 85.

Boutredningsman, entledigande av, 73: 104.

Brev, olovligt öppnande av brev (intrång i förvar), 69: 322.

Brofjorden-ärendet, fråga om remissyttrande från sjöfartsverket motsvarade de krav som kan ställas på ett sakkunnigutlåtande, 72: 474.

Brottmål, former för inhämtande av yttrande som avses i 31 kap. 1 § BrB, 72: 71; — inhämtande av upplysningar ang. verkställigheten av tidigare ådömd påföljd, 75: 112; — fråga om påföljd enligt BrB beträffande den som omhändertagits enligt 31 § BvL, 72: 222; — expeditionstider i tingsrätt, 74: 120; — se även Huvudförhandling, Lagrum, Personundersökning.

Byggnadsdispens, fråga om skyldighet för byggnadsnämnd att höra granne i dispensärende, 70: 411; — byggnadsnämnds överskridande av dispensbefogenhet, 71: 496, 514; — länsstyrelses tillsyn över byggnadsnämnd, 71: 524, 528, 530; — risk för misstanke om favorisering vid länsstyrelses handläggning av ärende om tillstånd till nybyggnad inom strandskyddsområde, 71: 518; — se även Kommunicering, Service.

Byggnadsförbud, långvariga byggnadsförbud, 75: 460.

Byggnadslov, fråga om byggnadsnämnd äger meddela byggnadslov för nybyggnad oaktat länsstyrelses dispensbeslut icke vunnit laga kraft, 69: 425, 72: 428; — skyldighet för byggnadsnämnd att höra granne vid meddelande av byggnadslov för garage invid tomtgräns, 69: 425; — fråga om byggnadslov i visst fall bort göras beroende av särskilt tillstånd från hyresnämnds sida, 70: 410; — återförvisning eller meddelande av byggnadslov hos länsstyrelse i besvärsmål, 71: 530; — rätt att vägra byggnadslov på grund av utformningen av tak på fritidshus, 72: 428; — fråga om anvisningar till byggnadsstadgan (BABS 67) är bindande för byggnadsnämnd, 72: 428; — önskvärdheten av samtidig granskning av byggnadsritningar från byggnadsteknisk och bostadsteknisk synpunkt, 72: 430; — avstängning i byggnadslovsärende av ansvarig arbetsledare för byggnadsföretag, 72: 434; — mot försumlig arbetsledare får ej tillgripas varning, 75: 450; — förutsättningarna för vägran att godkänna ansvarig arbetsledare och förfarandet i sådant

fall, 75: 450; — rätt att lämna tillfälligt byggnadslov i stället för dispens, 72: 429; — se även Fullföljd av talan, Återförvisning.

Byggnadsplan, skyldighet för planförfattare att samråda med fastighetsägare, som är berörd av förslag till byggnadsplan, 72: 433; — kommuns möjligheter att genomföra byggnadsplan; tillika vilseledande uppgifter i cirkulärskrivelse till stugägare, 75: 447.

Böter, oriktig förvandling av bötesstraff å 50 kronor, 69: 46; — uppskov i bötesförvandlingsmål, 73: 109; — anstånd med förvandling av bötesstraff, 74: 434; — underrättelse till utmätningsman i bötesförvandlingsmål, 73: 110; — flera penningböters omräkning i dagsböter, 71: 75; — upprepade uppskov i bötesförvandlingsmål, 69: 46; — se även Socialhjälp, Verkställighet.

Camping, se Hälsovård.

Censur, statens biografbyrås bedömning av filmer, 69: 456; — se även Häktad, Häktning, Psykiatrisk vård, Straffverkställighet.

Civil verksamhet, fråga om militära chefer ägt tillåta helikoptertransporter för tillgodoseende av civila intressen, 69: 157; — värnpliktiga kan beordras som ledningspersonal då civila flygplan anlitar militära flygplatser, 69: 183; — frågor om beordrande av personal ur krigsmakten att medverka vid högertrafikomläggningen, 69: 183; — åtal mot officerare för obehörigt lån av verkstadstält m. m., 70: 94, 72: 87; — se även Tävlingar.

Delegation, av beslutanderätt, 72: 289, 74: 317; — åtal mot byråchef för underlåtenhet att i tid anmäla till honom delegerat ärende av större vikt för verksledningen, 75: 285.

Delgivning, av misstanke om brott, 75: 67; — av beslut under rättegång, 74: 119; — med i fångvårdsanstalt intagen, 70: 188; — verkställighet av delgivning i offentlig lokal, 70: 72; — genom uniformerad polispersonal, 72: 77; — delgivning genom hotellportier, 71: 95; — kungörelsedelgivning, 70: 55; — formerna för efterforskning av persons adress i samband med delgivning, 70: 71; — delgivning av länsskatterätts beslut i enmansmål, 73: 391; — av beslut i tjänstetillsättningsärende, 74: 545; — se även Betyg, Huvudförhandling, Hyresreglering, Nöjdförklaring.

Demonstrationer, polisens åtgärder vid de s. k. båstadskravallerna, 69: 63; — vid demonstration mot utländsk ambassadör, 72: 35; — omhändertagande av demonstranter, 75: 92; — polisens användning av våld i samband med demonstrationer, 74: 47; — lämpligheten av att civilklädda polismän ingripit mot demonstrant, 74: 49; — fråga om banderoller och plakat varit lagstridiga, 69: 85; — polismyndighets åtgärder vid demonstration som sker utan laga tillstånd, 70:67; — polisman har underlåtit upptaga anmälan om brottslig gärning mot demonstranter, 74: 53; — fråga om upplösning av allmän sammankomst, 72: 42, 75: 82.

Diarieföring, 69: 323, 324, 70: 146, 307, 354, 412, 71: 63, 77; — av hemliga handlingar, 71: 341, 73: 317, 507; — av under hand kommunicerad PM, 74: 412; — diarieförings betydelse för offentlighetsprincipen, 75: 319.

Disciplinbot, fråga om lagligheten av att, enligt anteckning å beslut i disciplinmål, ålagd disciplinbots storlek rättats, 70: 92.

Disciplinmål, mål avgjort i disciplinär ordning trots oklarhet om de faktiska förhållandena, 70: 144; — disciplinärt förfarande beträffande gärning som är föremål för JO:s prövning, 71: 331; — lämpligheten av att använda disciplinstraff i form av löneavdrag mot tjänsteman med grava alkoholproblem, 75: 431; — myndighets åtalsanmälan av tjänsteman utan föregående disciplinförfarandeprövning, 75: 440; — besvärshänvisning och nöjdförklaring vid beslut om suspension, 71: 174; — se även Disciplinbot, Ersättningsmål, Kommunicering, Militärförhör, Mäss, Preskription, Tryckfrihet.

Disciplinär bestraffningsrätt, fråga om bestraffningsrätt vid militär utbildningsanstalt, 73: 122; — framställning ang. bestraffningsrätt vid försvarsområdesförband, 75: 140.

Diskriminering, i platsannonser, 70: 387, 71: 486, 74: 523.

Dispositionsplan, fråga om en s. k. dispositionsplan varit att jämställa med en generalplan, 75: 457.

Djurskydd, transport av och förevisning av björnar, 73: 520.

Dokumentation, allt relevant material i ett ärende skall dokumenteras, 69: 403; — av underhandsmedgivande, 71: 285; — bristande dokumentation av beslut, 74: 577, 75: 301; — se även Protokoll, Taxering.

Dom, tilltalads rätt till frikännande dom, 72: 72; — avfattande av, 73: 105; — tillhandahållande av, 70: 61; — expeditionstider i tingsrätt, 74: 120; — avkunnande av dom vid särskilt utsatt sammanträde, 75: 116; — se även Domförhet.

Domare, fråga huruvida uppdrag som ordförande i försäkringsbolags skadenämnd är förenligt med domares ordinarie tjänsteutövning, 75: 129.

Domförhet, beträffande tillstånd till dödande av inteckning utan inteckningshandlingens företeende, 70: 63; — vid beslut om ändrad tid för dom, 75: 115; — i mål ang. försättande i konkurs, 75: 117; — se även Hyresreglering.

Domkapitel, se Folkbokföringen.

Domsagostadgan, framställning om vidgad behörighet för tingsnotarieaspirant, 70: 21.

Domstols behörighet, krav på mantalsskrivningsbevis för utrönande av domstols behörighet, 70: 54; — laga domstol i mål om betalningsföreläggande, 75: 120.

Domstolsadministration, yttrande över domstolsverksutredningens betänkande »Ny domstolsadministration», 72: 506; — yttrande över domstolsstyrelseutredningens betänkande »Central, regional och lokal domstolsförvaltning m. m.», 75: 489.

Dop, se Religionsutövning.

Dröjsmål, med vårdnadsutredningar, 69: 242; — med återbetalning av skatt i anledning av beslut om nedsatt taxering, 69: 374; — av prövningsnämnd med insändande av besvärsakter till kammarrätten, 70: 338; — av länsläkarorganisation med avgivande av remissyttrande, 74: 610; — med avgörande av ärende om tillstånd jämlikt 19 kap. 13 § ärvdabalken, 70: 64; — med avgörande av mål angående fastställande av grundhyror, 69: 415; — med vidarebefordrande av avskedsansökan m. m., 70: 379; — med färdigställande och expediering av domar, 71: 21, 74: 120; — med frigivning av häktad, 75: 30; — med meddelande av dom mot häktad, 71: 28; — med förordnande av offentlig försvarare, 75: 109; — med delgivning av beslut om körkortsåterkallelse, 71: 576; — med tillstånd jämlikt förordningen om brandfarliga oljor, 72: 431; — se även Barnavård, Hyresnämnd, Nykterhetsvård, Pension, Uppbörd, Val.

Dödsbevis, olämplig praxis beträffande eldbegängelse, innan dödsbevis avlämnas, 71: 321.

Entledigande, fråga om hovrätt, som entledigat e. o. fiskal, handlat med tillräcklig omsorg genom att ej tidigare ha tagit definitiv ställning till hans anställningsförhållanden, 70: 372; — förutsättningar för entledigande av tjänsteman mot hans vilja under löpande pensioneringsperiod, 70: 379; — uppsägning av kommunal tjänsteman anställd för viss tid, 72: 389; anställd tills vidare med viss tids provtjänstgöring, 73: 417; — uppsägningstid m. m. för biträde vid skolmåltidsbespisning; tillämpning av lagen om anställningsskydd för vissa arbetstagare, 74: 535; — uppsägning av lärare utan bärande skäl; skälen missvisande, 74: 548; — förmodat felaktigt lärarförordnande får ej återkallas eller läraren uppsägas, 75: 442; — felaktig handläggning av ärende om ålderspension och avsked, 72: 420; — av ärende om sjukpensionering och avsked, 72: 420; — former för uppsägning, 72: 425, 74: 550; — se även Förvaltning, Förvaltningslagen.

Ersättning, framställning om ersättning av allmänna medel till importör, som lidit skada genom fel från myndigheters sida, 69: 435; — för oriktigt frihetsberövande, 75: 40; — ersättning av statsmedel vid ingripanden i hälsovårdens intresse, 73: 505; — ersättning till god man enligt föräldrabalken, 75: 125. Jfr Huvudförhandling.

Ersättningsmål, behörighet att ålägga den som ej står under militärt befäl ersättningsskyldighet, 70: 145; — handläggning av trafikskador på militära fordon, 73: 126; — bevarande av avskrift av protokoll, 71: 176; — bevakande av ersättningsmål, 72: 98.

Exekutiv auktion, fråga i samband med exekutiv försäljning av utmätt bil om godtagande av inrop och om överexekutor bort efter besvär av gäldenären häva auktionen, 70: 321; — bostadsstyrelsens, länsbostadsnämnds och länsstyrelses befattning med exekutiv auktion å fastighet, varvid bevakats statligt lån, 72: 324; — rätt att uppbära förfallna hyror sedan utmätt fastighet, som förvaltats av syssloman, blivit exekutivt försåld, 72: 346; — felaktigt förfarande av utmätningsman vid försäljning av utmätt fartyg, 74: 430; — exekutiv auktion i gäldenärens bostad, 75: 343.

Expedition, fråga om medellös persons frihet från avgift enligt expeditionskungörelsen, 69: 47; — anteckning av tidpunkt för beställning av expedition, 70: 66; — felaktiga expeditionsåtgärder vid domstol då värnpliktig förpliktas utgiva ersättning för hans hämtande till militärtjänstgöring, 70: 61; — ansvar för fullgörande av expeditionsgöromål vid domstol, 73: 110; — underrättelse från överrätt ang. förvisning, 75: 114; — se även Dom.

Explosiva varor, förvaring av explosiva varor i strid mot gällande föreskrifter, 69: 121.

Expropriation, kompetensöverskridande genom egenmäktigt besittningstagande av fastighet i samband med expropriation, 69: 385; — se även Rättegångskostnad.

Faderskap, se Barnavård.

Familjebidrag, framställning angående ändrade föreskrifter rörande disposition av anslagsposten Särskild hjälpverksamhet till förmån för de värnpliktiga och deras familjer, 70: 91.

Fartyg, se Vrak.

Firma, patent- och registreringsverkets praxis vid firmagranskning, 73: 529; — fråga om patent- och registreringsverket förfarit felaktigt vid firmaregistrering i fall då domstol sedermera förbjudit användningen av firman, 73: 531.

Flyghaveri, framställning angående militära haveriutredningar och viss ändring i luftfartslagen, 70: 73.

Flygkapning, se Konstitutionell nödrätt.

Flygning, parkeringsförhållandena för det s. k. allmänflyget på Bromma flygplats, 73: 553; — se även Civil verksamhet.

Folkbokföringen, fråga om domkapitlens tillsyn över pastorsämbetenas befattning med folkbokföringen, 72: 451; — felaktig anteckning i personakt om faderskap och trolovning m. m., 73: 499.

Folk- och bostadsräkning, yttrande över statistiska centralbyråns förslag till folk- och bostadsräkning 1975, 75: 512.

Folkrätt, krigsdeltagare som i strid dödar fiende är enligt allmänna folkrättsliga regler i princip ej straffbar därför, 69: 82.

Fordon, omhändertagande av fordon vid trafikonykterhetsbrott m. m., 71: 89; — flyttning av fordon, 71: 580, 72: 394.

Forum, se Domstols behörighet.

Fotografering, se Polismyndighet.

Fri rättegång, om fri rättegång i brottmål och om skyldighet att kommunicera rättegångsbiträdes ersättningsyrkande, 70: 59; — socialförvaltnings befattning med uppgifter för erhållande av fri rättegång, 72: 245.

Frihetsberövande, oriktigt frihetsberövande på grund av bristande personkontroll, 75: 40; — se även Vårdhem.

Fritid, fråga om föreskrift av innebörd, att värnpliktig, som förts till sitt förband därför att han stört allmän ordning, skall beordras lägga sig på sitt kompani, är förenlig med gällande bestämmelser om värnpliktigs fritid, 69: 113; — sjukskriven värnpliktigs rätt till fritid, 73: 143.

Fullföljd av talan, oriktiga fullföljdshänvisningar beträffande klagan över exekutiv auktion, 70: 321; — fullföljdshänvisning i ärenden inom byggnadsväsendet, 74: 553; — utformningen av fullföljdshänvisningar till övervakningsnämnds beslut, 75: 213; — fråga om skrift i vapenärende bort behandlas som besvärsskrift, 70: 466; — besvärsrätt i fråga om beslut av lärarråd vid lärarhögskola, 71: 532; — besvär får anföras över länsstyrelses på formell grund meddelade avvisningsbeslut i vapenärende, 75: 484; över länsstyrelses på formell grund meddelade avvisningsbeslut i ärende om befrielse från eller nedsättning av skatteavdrag, 75: 485; — fråga om omprövning av beslut sedan besvär anförts, 72: 293, 75: 305, 351; — ordningen för sökande av ändring i beslut om avslag på framställning om utbekommande av allmän handling, 74: 417; — överprövningen i besvärsmål ang. s. k. frivillig socialhjälp, 74: 310; — se även Gåvoskatt.

Fullmakt, hovrätt har utan huvudförhandling avgjort mål efter slutföreläggande till offentlig försvarare som ej företett fullmakt, 74: 115; — avvisande av talan när fullmakt ej företetts, 74: 619; — fullmaktsformuleringar i ansökningsblankett för utbildningsbidrag beträffande återbetalning av bidrag, 73: 543.

Fängelse, se Straffmätning.

Fängsel, se Straffverkställighet.

Förberedelse, käromål har under förberedelse avvisats efter föreläggande om komplettering av stämningsansökningen, 69: 25; — avskrivning vid utevaro, 75: 37; — rökning under förberedelsesammanträde, 73: 113.

Företagsnämnd, hörande av företagsnämnd före arbetsordnings antagande, 75: 310; — suppleant, som utan att ha trätt i ledamots ställe deltagit i av nämnden företagen resa, har ej ansetts berättigad uppbära oavkortad lön, resekostnadsersättning och traktamente, 69: 176.

Förflyttning, fråga om skyldighet för statstjänsteman att fullgöra kommunal tjänst, 69: 405.

Förhör, fråga om avbrytande av förhör på grund av mordmisstänkts sinnesförfattning, 75: 21; — avbrott i förhör för att den som höres skall få åtnjuta vila och inta måltid, 75: 21; — kvarhållande av omhändertagen på polisstation för förhör ang. brott, 75: 136; — kvarhållande för förhör mer än sex timmar, 70: 69; — fråga om till förhör medtagen får förvaras i arrest i väntan på förhörets hållande, 72: 51; — polisförhör med barn under 15 år, 75: 135; — fråga om den som skall hämtas till förhör får kvarhållas i arrest i avvaktan på tidpunkten för förhöret, 73: 37; — frågor beträffande anhållningsförhör m. m., 75: 134; — förhör med nära anhörig till den misstänkte, 71: 94; — utskrift av vittnesmål i stället för polisförhör, 71: 92; — skyldigheten att bevara konceptanteckningar från polisförhör m. m., 74: 131; —

val av tolk vid polisförhör med politisk flykting, 70: 70, 74: 128: — se även Husrannsakan, Hämtning, Värnpliktsvägran.

Förkortningar, användande i allmänna handlingar, 75: 478.

Förmynderskap, fråga om överförmyndares redovisningskrav gentemot förmyndare, 69: 51; — förmynderskapsdomstols befattning med förmynderskap som upphört, 75: 128. Jfr Kungörelse.

Förseningsavgift, se Taxering.

Försvarare, för den som är under tjugoett år, 71: 78; — förordnande av offentlig försvarare, 75: 107; — dröjsmål med förordnande av offentlig försvarare, 75: 109; — entledigande av offentlig försvarare, 71: 78; — fördelning av uppdrag som offentlig försvarare, 70: 56; — försvarares rätt att meddela sig i enrum med anhållen, 75: 21; — se även Fri rättegång, Åklagare.

Försvarsinformation, till pressen (tidning ej inbjuden till årsstämma), 74: 146.

Förundersökning, då Kungl. Maj:ts tillstånd fordras för åtal, 71: 87; — utsaga som nära anhörig till misstänkt lämnat vid förundersökning bör icke åberopas som bevis, om den anhörige utnyttjar sin rätt att vägra vittna i målet, 69: 30; — polismyndighets skyldighet att utlämna uppgifter till pressen och att motivera vägran att lämna uppgift, 69: 77; — åtgärder vid förundersökning ang. misstanke om mord, 75: 21; — förundersöknings bedrivande då fråga är om ett stort antal brott och flera tilltalade, 69: 83; — bör bedrivas skyndsamt när den misstänkte är häktad, 69: 84; — underlåtenhet att i samband med delgivning av misstanke om brott lämna underrättelse om rätt att anlita försvarare, 69: 92; — delgivning av misstanke om brott, 75: 67; — fråga om förundersökning mot journalister som i reportagesyfte begett sig in i fastighet utan fastighetsägarens samtycke, 72: 47; — polismyndighets skyldighet att underrätta målsägande vid nedläggande av förundersökning, 70: 71; — handläggningsrutiner vid utredning av dödsolycka, 71: 58; — utnyttjande av fotografisk bild vid förundersökning, 72: 76; — felaktig skiss i trafikmål, 73: 30; — försummelse att jämlikt 80 § 2 st. militära rättegångslagen underrätta bestraffningsberättigad militär befattningshavare om att förundersökning inletts i militärt mål, 73: 124; — grund för nedläggande av förundersökning, 74: 79; — utländsk polismans deltagande i polisutredning här i landet, 74: 93; — rättsläkares ställning som sakkunnig, 75: 21; — fråga i visst fall om vem som har att lämna underrättelse enligt 80 § 2 st. militära rättegångslagen, 74: 156; — se även Förhör, Gripande, Polismyndighet, Provokation, Åklagare, Åtal.

Förvaltning, Förvaltningslagen, yttrande över förvaltningsdomstolskommitténs betänkande »Förvaltningsrättskipning», 69: 480; — över förslag till förvaltningslag, 70: 470; — över betänkande angående offentligt biträde och kostnadsersättning i förvaltningsärenden m. m., 73: 582; — fråga om tillämpligheten av 6 och 15 §§ förvaltningslagen i ärende hos socialnämnd om uppsägning av arbetstagare; tillika rättelse av uttalande i ämbetsberättelsen 1973 s. 422 om förvaltningslagens tillämplighet i ärende hos socialnämnd om disciplinär bestraffning, 74:

539; — regeln i 7 § förvaltningslagen om när handling skall anses inkommen, 75: 308; — kommunikation av intern utredning i lantbruksnämnd i ärende om rationaliseringsstöd, 75: 479; — kommunikation i ärende om förvärvstillstånd enligt jordförvärvslagen, 75: 480; — kommunikation bör föregå indragning av bostadstillägg, 75: 481; — kommunikation i besvärsärende om bostadstillägg, 75: 482; — förvaltningslagens tillämpning på ärenden inom byggnadsväsendet, 74: 553, 75: 458; — se även Fullföljd av talan, Gåvoskatt, Myndighetsutövning mot enskild. Jfr Kammarrätterna.

Förvar, förutsättningar för tagande i förvar enligt 36 § militära rättegångslagen, 69: 104, 71: 172.

God man, se Ersättning.

Granskningsnämnd, anteckning om psykisk status i beslut, 71: 177; — spörsmål angående granskningsnämnds uppgifter, 73: 154.

Gripande, förutsättningar för gripande och medtagande till förhör, 69: 89, 92; — polismans skyldighet uppge anledning till gripande, 69: 92; — underlåtenhet att skyndsamt anmäla gripande, 69: 93.

Grundlagarna, yttrande över betänkandet »Ny regeringsform — Ny riksdagsordning», 73: 570.

Gåva, om mottagande av gåvor till statsverket, 70: 121; — gåvor från patient till sjukvårdspersonal, 75: 262.

Gåvoskatt, skyldighet att i beslut om gåvoskatt ange beslutsskäl samt lämna besvärshänvisning, 75: 414.

Handläggning, åtal mot läkare för underlåtenhet att besvara i tjänsten mottagna skrivelser, 69: 145; — skyldighet att besvara inkomna förfrågningar, 72: 295; — kommunalkamrer har överskridit sin befogenhet genom att utan stöd av kommunalt beslut underteckna kollektivavtal, 69: 385; — kommunalnämnds kompetensöverskridande, 70: 363; — beslut om indragning av skolmåltid fattat av skolstyrelse innan kommunfullmäktige prövat saken, 74: 507; — fråga om kommunalt organs rätt att omgöra beslut, 72: 389; — skolstyrelses ordförande har förfarit felaktigt genom att ensam avgöra frågor som bort upptas av skolstyrelsen och genom underlåtenhet att utsätta sammanträde med styrelsen, 70: 355, 71: 438; — skolintendent har självrådigt beslutat om installation av avlyssningsapparat, 74: 555; — verkstyrelse får ej själv bestämma sitt arvode, 72: 291; — handläggningstiderna i kommunala besvärsmål, 70: 363; — bristfällig handläggning i länsstyrelse av besvärsärende angående vitesföreläggande, 70: 412; — länsstyrelses bevakning av remissvar i besvärsärende, 74: 610; — komplettering av ofullständig anmälan om avregistrering av motorfordon, 70: 468; — handläggning av framställning om utfående av allmän handling (sjukjournal), 70: 315; — formerna för expertgrupps arbete; underlåtenhet att redovisa skiljaktiga meningar inom expertgruppen, 70: 420; — korrespondens med svenskt konsulat i utlandet, 72: 295; — översättning av inlagor på utländskt språk, 72: 295; — ärendes handläggning i samband med författningsändring, 73: 548; — felaktig handläggning av ärende om näringshjälp och bostadsbyggande, 74: 577; — länsbostadsnämnds handläggning av besvär över förmedlingsorgans

beslut, sedan organet ändrat beslutet, 75: 305; — bristfällig handläggning från förmedlingsorgans och länsbostadsnämnds sida av ärende om förbättringslån, 75: 475; — se även Delegation, Dokumentation, Ersättningsmål, Fullföljd av talan, Fullmakt, Handräckning, Hemförlovning, Hyresreglering, Hälsovård, Jordförvärvslagen, Kommunalbesvär, Sammanträde, Säkerhetsfrågor, Tjänstetillsättning, Utlämning, Val, Vapenvägran. Jfr Votum.

Handräckning, skyldighet för myndighet att vid ärendets avgörande beakta hela det i ärendet föreliggande materialet, 72: 347; — se även Avbetalningsköp, Nykterhetsvård, Psykiatrisk vård.

Hemförlovning, 71: 171, 73: 134.

Homosexualitet, homosexuellas möjligheter att bli befäl inom krigsmakten, 74: 153.

Hovrätt, hovrätt har utan huvudförhandling avgjort mål efter slutföreläggande till offentlig försvarare som ej företett fullmakt, 74: 115; — åberopande i hovrätt av ny grund i tvistemål, 74: 117.

Husrannsakan, skyldighet för polisen att vid husrannsakan förete tillstånd ej stadgad, 69: 87; — förutsättningar för, 70: 67; — husrannsakan enligt 28: 1 RB eller undersökning enligt 28: 10 RB, 70: 69; — informell husrannsakan under sken av förhör, 71: 92; — krav på beslut och protokoll, 75: 21; — fråga om polismyndighet ägt rätt att besluta om husrannsakan, 74: 79; — polisens undersökning av föremål i olåst bil ej att anse som husrannsakan, 74: 128.

Huvudförhandling, rättens domförhet vid förfall för nämndeman på grund av jäv, 72: 17; — äventyr i kallelse till förhandling om vårdnadsfråga, 71: 80; — brottmål där den tilltalade är häktad, 69: 40; — fråga om brottmål bort avgöras i den tilltalades frånvaro, 69: 40, 42, 74: 114; — fråga om huvudförhandling borde ha inställts i förväg på grund av bristfällig delgivning m. m., 74: 112; — inställande av huvudförhandling för att lämna offentlig försvarare tillfälle att bereda försvaret, 75: 107; — fråga om tilltalads befrielse från inställelseskyldighet efter skriftligt erkännande å s. k. erkännandeblankett, 69: 41; — stängda dörrar i brottmål om mord, 75: 21; — fråga om skriftligt erkännande bort godtagas, 69: 42; — fråga om skyldighet att höra vårdnadshavare innan skyddstillsyn ådömes, 69: 43; — framställning angående rätt för vårdnadshavare för underårig till ersättning för inställelse i brottmål mot den underårige, 70: 19; — ersättning till personer som vid huvudförhandling i brottmål höres ang. den tilltalades personliga förhållanden, 75: 115; — frist för huvudförhandling i mål mot unga lagöverträdare, 73: 106; — fråga om polisman, som utfört brottsplatsundersökning, och rättsläkare bort höras som sakkunniga och ej som vittnen i brottmål, 75: 21; — fråga om hörande i brottmål upplysningsvis av person som ej är part, 69: 44; — frågor till person som vägrat vittna, 71: 77; — fråga om bedömning av yrkande om jämkning av skadestånd, 69: 44; — uppdelning av rättegångsförfarandet i mål med stort antal tilltalade; bevisomedelbarheten åsidosatt, 70: 56; — utformningen av beslut om avvisande av talan, 70: 60; — rådrum vid kallelse till kvarstadsförhandling, 70: 63; — rådrum för anmälan av enskilt anspråk, 70: 66; — telefonledes gjord återkallelse

av enskilt anspråk, 72: 72; — rätt för tilltalad att ha biträde som ej är ställföreträdare, ombud, rättegångsbiträde eller försvarare, 73: 32; — laga förfall för utevaro, 73: 105; — se även Bandinspelning, Domförhet, Hovrätt, Protokoll, Straffverkställighet. Vittne, Vittnesförhör, Åtal.

Hyra, tillsyn beträffande hyresgästs tillämpning av i hyresavtalet intagna ordningsföreskrifter, när förhyrd lägenhet är belägen inom sjukhusområde, 72: 469.

Hyresnämnd, åtal mot vice ordförande i hyresnämnd för dröjsmål med avgörande av mål angående fastställande av grundhyror, 69: 415; — åtal mot ordförande i hyresnämnd för dröjsmål med sammanträde och meddelande av utslag, 73: 21; — kallelse till besiktning som äger rum i mål vid hyresnämnd, 70: 465; — kallelse till sammanträde med hyresnämnd, 71: 37; — skyldighet att underrätta partsombud om tid för förhandling i hyresnämnd, 74: 112; — fattande och meddelande av beslut hos hyresnämnd, 71: 42; — beslutförhet och överklagbarhet vid avgörande av jävsfråga, 71: 86.

Hårvård, krigsmans hårvård, 72: 128; — skyldighet för värnpliktiga som utför visst arbete att hålla håret klippt, 73: 147.

Häktad, Häktning, åklagare har ej inom stadgad tid avlåtit ansökan till rätten om häktning, 69: 82; — dröjsmål med frigivning av häktad sedan tid för talans väckande utgått, 75: 30; — kontakt med häktads arbetsgivare, 71: 87; — censur av häktads post, 72: 75; — häktads möjligheter att få mottaga obevakade besök samt att få förbindelse med andra intagna, 75: 210; — avräkning av häktningstid, 71: 79; — övervakning enligt 24 kap. 3 § RB, 74: 34; — framställning ang. föreskrifter om tillkallande av läkare då intagen på häkte belägges med fängsel. 74: 179; — behandling och placering av anhållna och häktade med psykisk sjukdom, 75: 206; — framställning ang. beläggningssituationen på allmänna häktet i Stockholm, 74: 182; — i samband med domstolsförhandlingar på annan ort har internerad, som ej varit häktad, intagits i allmänt häkte, 74: 224; — se även Barnavård, Dröjsmål, Polismyndighet, Straffverkställighet.

Hälsovård, ersättning av statsmedel vid ingripanden i hälsovårdens intresse, 73: 505; — hälsovårdsnämnds handläggning av ärende rörande störande buller från industri, 73: 513; — fråga om hälsovårdsnämnd får förbjuda camping inom kommunen, 74: 616; — se även Kommunicering.

Hämtning, av konkursgäldenär jämlikt 94 § konkurslagen, 70: 65; — hämtning av gäldenär för utmätningsed, fråga om kvarhållande i arrest, 73: 37; — av för samhällsvård omhändertaget barn, 70: 207, 217; — uttagande av kostnader för värnpliktigs inställande till militärt förband, 71: 138; — framställning om civil klädsel m. m. vid hämtningar inom nykterhetsvårdens, barnavårdens och mentalsjukvårdens områden, 70: 237; — förutsättningar för hämtning till förhör utan föregående kallelse, 70: 67; — hämtning av för brott åtalad person för förhör upplysningsvis i anledning av åtal mot medverkande till brottet. 74: 37; — fråga om den som hämtas till polisförhör har rätt att få upplysning om anledningen, 75: 137. Jfr Värnpliktsvägran.

Hämtningskungörelsen, beräkning av kostnad för värnpliktigs hämtande till militärtjänstgöring, 70: 138, 71: 138; — se även Expedition.

Illojal maktanvändning, genom innehållande av tandvårdsersättning till framtvingande av uppgifter, 75: 464.

Indrivning, fråga om länsstyrelses antagande av ackordsanbud beträffande oguldna skatter, 69: 330; — oberättigade krav på skatt, 71: 404; — kronofogdemyndigheternas behandling av omräkningsbesked m. m., 73: 376; — indrivning av skatt, 72: 347, 73: 373; — misstag vid indrivning hos borgensmän av arbetsgivaravgift och skatt, 75: 345.

Införsel, för böter förutsätter lagakraftvunnen dom, 71: 401; — fråga om tidpunkt för införsel på grund av hovrätts bötesdom, 69: 336; — fråga om kvittningsanspråk vid införsel för utfående av underhållsbidrag, 69: 339; — tillämpning av 22 § införsellagen, 72: 344; — inhämtande av s. k. arbetsgivaruppgift hos kund med anledning av ifrågasatt införsel, 74: 439; — införsel i innestående medel enligt lönegarantilagen, 74: 440; — ekonomiska utredningar i införselmål, 75: 340.

Inhibition, se Lagsökning.

Inkasso, se Personlig integritet.

Inkomstdag, för handling, 75: 308.

Inskrivning av värnpliktiga, lämpligheten av viss fråga i frågeformulär vid inskrivning, 73: 132; — ersättning för resa i samband med inskrivningsförrättning, 73: 150. Jfr Barnavård.

Inställelse till rättsförhandling, se Huvudförhandling.

Inteckning, i samband med sammanläggning av fastighet med annan har ägodelningsdomare felaktigt krävt att fastigheten skulle befrias från nyttjanderättsinteckning, avseende mark utanför fastigheten, 69: 49; — se även Skogsvård.

Integritet, se Personlig integritet.

JO, tillsynskompetens, 70: 278, 71: 323, 330, 72: 281, 73: 305, 74: 368, 75: 281; — om utredning i JO-ärenden, 70: 280, 74: 200; — åtalseftergift, 74: 577; — se även Disciplinmål, Tystnadsplikt, Åtal.

Jordförvärvslagen, regeln i 4 § jordförvärvskungörelsen om vilka handlingar som skall företes innan beslut meddelas av visst innehåll, 75: 486; — se även Förvaltning, Förvaltningslagen, Lagfart.

Jäv, jävsfrågor vid samtidigt förordnande för tjänsteman att fullgöra taxeringsintendentsuppgifter och att vara taxeringsnämndsordförande, 69: 343; — ej förenligt med god ordning att polischef förordnar sig själv till kontrollant vid lotteri, 69: 454; — jävsfrågor vid tillsättning av professur, 70: 402; — vid kommuns uthyrning av byggnad, 70: 362; — grannlagenhetsjäv i vapenlicensärende, 70: 465; — för vårdintygsskrivande läkare, 71: 315; — hos byggnadsnämnd, 71: 524, 72: 431; — för stadsarkitekt, 75: 460; — hos kommunstyrelses arbetsutskott, 74: 502; — för personundersökare, 71: 223; — för nämnde-

man, 72: 17, 73: 561; — mot ledamot och expert i valutakommissionen, 72: 284; — jävsfrågor vid utfärdande av tjänstgöringsbetyg, 74: 542; — tvåinstansjäv, 72: 292; — påståenden om jävsförhållanden och bristande objektivitet inom nämnder hos STU, 74: 393; — fråga om regementschef av jäv är förhindrad att handlägga ärende om övertidsgottgörelse till sig själv, 75: 182; — se även Hyresreglering, Votum. Jfr Övervakning, Övervakningsnämnd.

Kammarrätterna, JO tillstyrker förstärkning av kammarrättsorganisationen, 74: 402; — se även Fullföljd av talan.

Kassaväsende, militär kassachef har felaktigt utlämnat förskott för fyllnadsinbetalning av skatt, 69: 187.

Kollektiv bestraffning, tidigareläggning av revelj har felaktigt använts som reaktionsmedel i stället för individuella tillrättavisningar, 69: 181; — se även Psykiatrisk vård.

Kommissionär, granskning av kommissionärs räkenskaper, 72: 291.

Kommunal kompetens, yttrande över kommunalrättskommitténs betänkande XIV »Kommunal kompetens», 73: 585.

Kommunalbesvär, 70: 364, 71: 439; — 1965 års lag om inskränkning i rätten att föra talan mot offentlig arbetsgivares beslut medför ej hinder för tredje man att i händelse av befogenhet anföra kommunalbesvär, 73: 426. Jfr Handläggning.

Kommunicering, fråga i ärende rörande disciplinär bestraffning om anmälares rätt att få del av utredningsmaterialet, 69: 309; — underlåten kommunicering i disciplinärende, 73: 422, 74: 539; — länsstyrelse har oriktigt förelagt part att avge yttrande inom viss tid vid äventyr att ärendet annars avskrevs (stupstocksremiss), 69: 310; — i ärende hos luftfartsverket om varning enl. 41 § luftfartskungörelsen, 74: 620; — vid prisundersökningar, 69: 440; — med konkursgäldenär av framställning om hämtning jämlikt 94 § konkurslagen, 70: 651; — med konkursborgenär, 72: 73; — av rättegångsbiträdes ersättningsyrkande, 70: 59; — i ärende rörande förverkande av villkorligt medgiven frihet, 70: 192; — med sökanden i ärende ang. uppskov med verkställighet av frihetsstraff, 74: 202; — med inropare vid klagan över exekutiv auktion, 70: 321; — vid fråga om tjänstemans entledigande under löpande pensioneringsperiod, 70: 379; — i sjukpensioneringsärende, 72: 420; — i ärende om vapenfri tjänst, 71: 163, 72: 89; — i ärenden om anstånd med militärtjänst, 72: 89; — i mål om omyndighetsförklaring, 71: 81; — hos övervakningsnämnd vid entledigande av övervakare, 71: 223; — hos medicinalväsendets ansvarsnämnd, 72: 263; — vid inspektion och vitesföreläggande i hälsovårdsärende, 72: 462; — i ärende ang. dispens från byggnadsförbud, 75: 458; — övervakningsnämnds handläggning av fråga om villkorlig frigivning, 71: 216; — invandrarverkets praxis i fråga om kommunikation av utlänningsnämndens yttranden, 73: 525; — se även Arbetsvård, Barnavård, Förvaltning, Förvaltningslagen, Taxering, Uppbörd.

Kompetens, se Expropriation, Handläggning.

Konkurrensbegränsning, tillämpning av lagstiftning härom på ideell organisation, 71: 567.

Konkurs, rättens ombudsmans tecknande av borgen för konkursboets lån. 71: 48; — avfattande av konkursbeslut, 73: 111; — domförhet i mål ang. försättande i konkurs, 75: 117; — kostnad för bevakning av fordran i konkurs, 73: 112; — tidpunkt för första borgenärssammanträde i konkurs, 75: 117; — tillämpning av lagen om statlig lönegaranti vid konkurs, 73: 369; — tillämpning av 16 § lönegarantikungörelsen, 74: 621; — se även Hämtning, Kommunicering.

Konstitutionell nödrätt, flygkapardramat å Bulltofta i september 1972, 75: 50.

Kontrollkort, underlåtenhet att lägga upp kontrollkort i militärt brottmål, 73: 124.

Kreditupplysning, se Personlig integritet.

Krigsspel, anordnat av beredskapsnämnden för psykologiskt försvar m. fl. (»Operation Jonas»), 72: 111.

Kriminalvård, se Straffverkställighet.

Kränkande eller eljest olämpligt yttrande, av kriminalvårdstjänsteman, 75: 193.

Kungörelse, fråga om tiden för kungörande av dom angående hävande av omyndighetsförklaring, 69: 49. Jfr Laga kraft.

Kungörelsedelgivning, 70: 55, 75: 117.

Kurs, brister i planering och genomförande av kurs, 71: 96.

Kvarstad, rådrum vid kallelse till kvarstadsförhandling, 70: 63.

Kvittning, tillämpning av lagen om arbetsgivares kvittningsrätt, 73: 368; — besvär över beslut om s. k. kvittning enligt 68 § uppbördsförordningen, 74: 441; — se även Allmän försäkring, Införsel, Lön, Studiemedel, Utbildningsbidrag, Återbetalningsskyldighet.

Kyrklig jord, utformningen av villkor vid försäljningen av kyrklig jord, 75: 477.

Körkort, fråga om körkort bort beviljas intellektuellt underutvecklade med intelligenskvot under 65 och om översyn av meddelade anvisningar rörande läkarundersökning för erhållande av körkort, 70: 426; — olämplig praxis av polismyndighet vid utfärdande av s. k. negativa lämplighetsintyg för körkortssökande, 70: 432; — se även Dröjsmål, Psykiatrisk vård.

Laga förfall, se Huvudförhandling.

Laga kraft, beträffande dom angående hävande av omyndighetsförklaring, 69: 49. Jfr Kungörelse.

Lagfart, tillämpning av jordförvärvslagen i inskrivningsärende, 72: 74; — inskrivningsdomares utredningsskyldighet vid beräkning av lagfartsstämpel, 69: 48.

Lagrum, citering av lagrum vid tillämpning av 34 kap. 3 § 2 st. BrB, 75: 110.

Lagsökning, fråga huruvida domstol, som förordnat om inhibition av lagsökningsutslag och därefter i återvinningsmål fastställt utslaget,

ägt i samband med domen förordna om fortsatt inhibition, 69: 33; — fråga huruvida tingsrätt vid avskrivning av återvinningsmål bort förordna att meddelat lagsökningsutslag skulle stå fast, 75: 37; — fråga om fordran i lagsökningsmål grundade sig på skriftligt fordringsbevis, 75: 122; — fråga om godtagande i lagsökningsmål av avskrift, som ej helt överensstämt med originalet, 69: 47; — företeende av fordringshandling i original, 73: 107; — gäldenärens hörande då borgenären återkallat ansökan om lagsökning, 75: 123; — formen för avgörande när det av lagsökningsmål endast återstår kostnadsyrkande, 72: 75; — föreläggande i lagsökningsmål, 73: 108.

Ledighet, värnpliktig äger rätt att erhålla erforderlig ledighet för förberedande av sin talan i militärt brottmål, som handläggs av domstol, 69: 182; — se även Utbildning.

Litispendens, se Fullföljd av talan.

Lojalitetsplikt, se Yttrandefrihet.

Lotteri, se Jäv, Tillsyn.

Läkare, Läkarvård, läkares skyldighet att lämna biträde åt polisen, 69: 88; — att till polisen anmäla misstanke om brott av patient, 75: 273; — förbandsläkares tillsägelser med anledning av värnpliktigas uppträdande vid sjukvisitation, 72: 99; — militärläkares befälsrätt, 72: 128; — förbandsläkare har av misstag oriktigt utfört stelkrampsinjektioner, 70: 130; — kompanichefs närvaro vid läkarundersökning av värnpliktiga, 70: 141, 74: 155; — fråga om läkare felaktigt föreslagit hemförlovning, 73: 134; — rättsläkares ställning vid förundersökning, 75: 21; — rättsläkares obduktionsutlåtande, 75: 21; — rättsläkares hörande och ansvar för uttalanden vid huvudförhandling i brottmål, 75: 21. Jfr Psykiatrisk vård, Sjukvård, Tystnadsplikt.

Läkarintyg, fråga i vad mån intyg från civil läkare kan anses tillräckligt för bedömande av militär tjänstbarhet, 72: 126; — se även Allmän försäkring, Psykiatrisk vård.

Läkarundersökning, formlös handläggning av ärende om föreläggande att undergå läkarundersökning, 72: 422; — läkarundersökning av hos polis omhändertagen narkotikaberusad, 74: 125.

Lön, myndighet har ansetts icke böra göra avdrag på anställds lön för rättande av tidigare löneutbetalning som bedömts vara felaktig, 69: 395; — fråga om inhämtande av tjänstemans medgivande vid verkställande av löneavdrag för fackföreningsavgifter, 69: 322; — framställning om förbättrade avlöningsförmåner för befattningshavare vid milostab, 72: 82; — retroaktivt beslut om lön till tjänstemans nackdel, 72: 426; — se även Företagsnämnd, Återbetalningsskyldighet.

Maktmissbruk, se Illojal maktanvändning.

Mantalslängd, mantalslängds fastighetsliggare avser numera fastighetslängd, 71: 85.

Massmedia, efterforskning av meddelare till massmedia, 73: 346; — se även Tystnadsplikt.

Mervärdeskatt, se Taxering.

Militär tandvård, värnpliktiga tandläkares tjänstgöring på militära tandpolikliniker, 70: 133.

Militär utbildning, se Utbildning.

Militär övning, anordnande av militära vinterövningar i stark kyla, 69: 185; — anordnande av orienteringslöpning över annans mark, 71: 161; — säkerhetsåtgärder vid överskeppning av militär trupp, 74: 172; — förebyggande av olovliga spritinköp, 71: 168; — se även Skjutning.

Militärt straffregister, rikspolisstyrelsen äger i sin polisrekryterande verksamhet erhålla utdrag av militärt straffregister, 70: 146.

Militärförhör, behörighet att hålla militärförhör, 69: 107; — protokoll vid militärförhör, 70: 143; — förhörsvittne, 71: 174; — utredning i mål som återlämnats från åklagare, 71: 174.

Militärhäkte, användande av fängsel i militärhäkte, 72: 129.

Militärmusik, vid regementschefs avgång, 71: 169.

Missfirmelse, mot underordnad krigsman, 69: 100, 74: 134, 75: 142. Jfr Oskickligt beteende.

Motivering av beslut, motivering av beslut under rättegång, 74: 119; — medicinalstyrelsens disciplinnämnd ej skyldig att närmare precisera skälen till att disciplinär åtgärd ej vidtages, 69: 310; — fråga om skyldighet att närmare utveckla motiveringen i försäkringsärende, 69: 311, 72: 494 (försäkringsdomstolen), 72: 496 (försäkringsrådet); — motivering av avslagsbeslut på ansökan om forskningsanslag, 69: 311; — lokal skattemyndighet och länsstyrelse har avslagit ansökan om befrielse från preliminär skatt vid utlandsanställning utan godtagbar motivering, 70: 341; — avfattningen av avslagsbeslut i vapenlicensärenden, 70: 466; — hos värnpliktsverket och värnpliktsnämnden, 71: 178, 72: 89; — fråga om motivering av myndighets beslut enligt s. k. arbetsgivarventil i kollektivavtal, 74: 519; — se även Gåvoskatt, Förvaltning, Förvaltningslagen, Taxering, Tjänstetillsättning, Uppbörd. Jfr Entledigande.

Motorfordon, se Fordon, Skadestånd.

Museum, visning av samlagsscener, 71: 561.

Muta, yttrande över mutansvarskommitténs betänkande »Mut- och bestickningsansvaret», 75: 492.

Myndighetsutövning mot enskild, fråga om offentlig arbetsgivares tillämpning av s. k. arbetsgivarventil i kollektivavtal innefattar myndighetsutövning mot enskild i förvaltningslagens mening, 74: 519.

Målsägande, rådrum för anmälan av enskilt anspråk, 70: 66; — underrättelse till målsägande om beslut att ej väcka åtal, 72: 76. Jfr Åtal.

Mäss, fråga vid tillämpning av 21 kap. 15 § BrB i vad mån mässlokal är utrymme som nyttjas av krigsmakten, 72: 94.

Namn, se Namnunderskrift, Släktnamn.

Namnunderskrift, signatur i stället för namnunderskrift på registreringsbevis för aktiebolag, 74: 622.

Narkotika, medicinalstyrelsens medgivande till försöksverksamhet med förskrivning av narkotika till narkomaner, 71: 274; — framställning ang. omhändertagande av berusningsmedel m. m. på vissa sjukhus, 75: 257; — se även Allmän handling, Polismyndighet.

Naturvårdslagen, skyldighet att söka tillstånd enligt 22 § naturvårdslagen för uppsättande av skylt för vilken byggnadslov lämnats, 69: 418; — dröjsmål vid exploatering av område för fritidsbebyggelse genom naturvårdskrav framförda av olika myndigheter, 69: 423. Jfr Byggnadsdispens.

Nykterhetsvård, återintagning på vårdanstalt av gravid kvinna på grundval av bristfällig utredning; tillika fråga om begärd polishandräckning varit erforderlig och om underlåten förvarning om handräckningen, 69: 249; — förutsättningar för polishandräckning, 72: 237; — fråga om polismyndighets handräckning för intagens återhämtande till vårdanstalt för alkoholmissbrukare, 73: 247; — polismyndighets anmälningsskyldighet enligt 10 § nykterhetsvårdslagen, 69: 255, 72: 229; — fråga om åtgärder vid tjänstemans onykterhet i tjänsten samt i vilken utsträckning nykterhetsnämnd bör anmäla tjänstemans alkoholmissbruk till arbetsgivaren, 72: 230; — bedrivandet av undersökningar enligt 12 § nykterhetsvårdslagen, 69: 256; — om nykterhetsnämnds utredning i ärende angående ansökan om trafikkort, 73: 256; — den som avses med ansökan om tvångsintagning bör personligen höras, 69: 256; — frågor om vad som är att hänföra till hjälpåtgärd enligt 14 § 1 mom. samt om tillämpning av 14 § 2 mom. nykterhetsvårdslagen, 69: 257, 258; — innebörden av 18 § nykterhetsvårdslagen, 69: 259; — delgivning av övervakningsbeslut enligt 10 § tillämpningsföreskrifterna till nykterhetsvårdslagen, 69: 259, 71: 263; — övervakares råd till alkoholmissbrukares hustru att söka skilsmässa oförenligt med uppdraget som övervakare, 69: 260; — tillämpning av reglerna om avstängning från inköp av rusdrycker, 70: 241, 71: 263; — från inköp av öl, 71: 261, 73: 244; — dröjsmål i ärende om förverkande av villkorligt anstånd med verkställighet av beslut om tvångsintagning, 70: 242; — dröjsmål vid handläggning av ärende angående omhändertagen alkoholmissbrukare, 70: 243; — fråga om nykterhetsnämnd ingripit med tillräcklig kraft mot alkoholmissbrukare, 72: 232; — dröjsmål vid utseende av övervakare för försökspermitterad, 71: 263; — omhändertagande av person som farlig alkoholmissbrukare sedan domstol funnit att skäl till häktning ej förelåg, 71: 258; — polisanmälan från nykterhetsnämndsordförande om misstänkt rattfylleribrott, 71: 262; — se även Straffverkställighet.

Nämndeman, information om jävsregler m. m., 71: 81; — val av nämndemän i länsrätt och länsskatterätt, 73: 561; — se även Privat uppdrag.

Nöjdförklaring, häktad eller eljest intagen skall så snart som möjligt få del av meddelad dom, 69: 224; — återtagande av nöjdförklaring avgiven enligt 55 § militära rättegångslagen, 70: 144; — se även Disciplinmål.

Oavsättlighet, yttrande över tjänstebegreppsutredningens PM »Oavsättligheten inom statsförvaltningen», 69: 487.

Obduktion, avlidens anhöriga bör beredas tillfälle framföra synpunkter på frågan om obduktion bör ske, 69: 306; — framställning om klargörande tolkning av bestämmelserna härom, 71: 289; — brister vid handläggning av ärende rörande rättsmedicinsk obduktion, 71: 305; — rättsläkares obduktionsutlåtande, 75: 21.

Offentlig försvarare, se Försvarare.

Offentlig tillställning, tillstånd för juridisk person respektive för omyndig, 71: 69; — polismyndighets tillstånd till offentlig förevisning av djur och återkallande därav, 73: 520.

Ombud, skyldighet ställa ombud vid hinder mot personlig inställelse, 71: 83; — se även Förvaltning, Förvaltningslagen. Jfr Straffverkställighet, Taxering.

Omsorgslagen, fråga om omhändertagande av dövstum, nästan blind epileptiker, som dock ej kunde anses intellektuellt utvecklingsstörd, för vård på hem för blinda utvecklingsstörda, 72: 253; — inskrivning i vårdhem av utvecklingsstörd kvinna, 74: 347; — av spädbarn med Down's syndrom, 74: 363; — se även Psykiatrisk vård.

Onykterhet i tjänsten, åtal mot förvaltare för, 70: 100.

Ordningen inom krigsmakten, jfr Fritid.

Ordningsstadga, obehöriga villkor i beslut angående tillställningar, 70: 467; — se även Allmän plats, Offentlig tillställning.

Oskickligt beteende, mot underlydande krigsman, 69: 100, 71: 137, 75: 142; — av domare mot underordnad vid tillrättavisning, 71: 461; — mot mötesdeltagare, 70: 43; — se även Polismyndighet.

Otillbörlig belöning, fråga om kommunal förtroendeman mottagit otillbörlig belöning, 69: 386; — se även Gåva.

Ovarsam utsaga, fråga om rättsläkare såsom vittne i brottmål gjort sig skyldig till ovarsam utsaga, 75: 21.

Pass, torde ej kunna vägras sökande om ej uttryckligt i lag eller författning upptaget hinder möter däremot, 69: 453; — se även Barnavård, Psykiatrisk vård, Straffverkställighet.

Penninginsamling, kommunens hörande i ärende om tillstånd till penninginsamling med bössor, 71: 65; — tillstånd till penninginsamling på allmän plats, 71: 67, 74: 100; — penninginsamling utanför vallokal, 75: 99.

Pension, felaktigheter vid handläggning av ärende angående pensionsavgång, 69: 409; — myndighet skall kontrollera att tjänstematrikel är fullständig och riktig, 69: 322; — bevakning av rätt till barnpension, 70: 203; — åtal mot kommunalkamrer för underlåtenhet att i tid vidta åtgärder för att pension skulle utgå till kommunal tjänsteman, 74: 511. Jfr Entledigande.

Pensionsgrundande inkomst, beräkning härav hos lokal skattemyndighet, 75: 416.

Permission, fråga om belöningspermission i militärtjänst, 72: 99.

Personalkontroll, skrivelse till riksdagen angående personalkontroll inom riksdagsförvaltningen och riksdagens verk, 73: 493; — handläggningen av personalkontrollärende i luftfartsverket, 73: 494.

Personalvård, yttrande över militära tjänstgöringsåldersutredningens betänkande »Officerare som konsulenter inom försvarets personalvård», 69: 460; — yttrande över 1969 års personalvårdsutrednings betänkande, 71: 614; — förvaltning av personalkassemedel, 71: 157.

Personbevis, felaktig uppgift om persons biologiske far, 71: 585.

Personlig integritet, avlyssningsanordning på skoltoalett, 74: 555; — enkät i skola om elevers fritidsvanor, 74: 563; — övervakning av anhållen, 75: 21; — integritetsskydd för intagen på kriminalvårdsanstalt, 75: 204; — yttrande över offentlighets- och sekretesslagstiftningskommitténs betänkande »Data och integritet», 73: 588; — över kreditupplysningsutredningens betänkanden »Kreditupplysning och integritet», 74: 626, och »God inkassosed», 74: 634; — se även Folk- och bostadsräkning, Åsiktsfrihet.

Personundersökning, dröjsmål med § 7-undersökningar, 72: 276; — personundersökare i brottmål äger icke utreda omständigheterna kring brottet, 69: 28; — redovisning av inhämtade upplysningar vid personundersökning, 73: 118; — personundersökningsförhandlingar, 73: 19; — se även Jäv.

Placering, se Tjänstetillsättning.

Polisanmälan, se Anmälningsskyldighet.

Polismyndighet, polismans underlåtenhet att mottaga brottsanmälan, 71: 51; 74: 53; — får polisen uppskjuta mottagande av anmälan och hänvisa anmälaren att återkomma vid senare tillfälle, 75: 138; — identifiering hos polismyndighet, 73: 117, 74: 130; — handläggning av ärende om verkställighet av domstols beslut om häktning, 75: 60; — polismyndighets ansvar för lös egendom i omhändertagen bil, 74: 129; — polisens åtgärder vid de s. k. båstadskravallerna, 69: 63; — vid demonstration mot utländsk ambassadör, 72: 35; — polisens användning av våld i samband med demonstrationer, 74: 47; — för skydd av främmande makts ambassad, 72: 28; — bankdramat vid Norrmalmstorg i augusti 1973, 75: 55; — åtgärder vid förundersökning ang. misstanke om mord, 75: 21; — biljakt, disciplinär åtgärd mot polisbefäl, 73: 95; — vakthavande befäls befattning med biljakt, 73: 118; — hastighetskontroll genom efterföljande med ej »polismålat» fordon, 74: 63, 75: 132; — användande av tårgas mot 15-årig yngling, 73: 116; — polismans skyldighet att legitimera sig, 69: 86, 70: 68, 74: 49; — identifiering av besättning i polisbil, 75: 78; — åtgärder när enskild begärt bistånd till förhindrande av befarat lägenhetsinbrott, 75: 75; — polismän har överträtt sina befogenheter då de sökt förskaffa en person tillträde till en annans bostad, 69: 87; — åtal mot polismästare för obefogat ingripande mot enskild, 70: 22; — mot polismästare för otillbörligt uttalande om underordnad, 70: 26; — mot kriminalassistent för bl. a. opåkallat omhändertagande av demonstrant, 70: 28; — förande av tillfälligt omhändertagen person till sjukhus, 71: 90; — läkarundersökning av omhändertagen narkotikaberusad, 74: 125; — fotografering som hjälpmedel vid polisverksamhet,

75: 138; — polismyndighets befattning med tryckt affisch som påstås vara tukt- och sedlighetssårande, 70: 36; — polismyndighets åtgärder vid demonstration som sker utan laga tillstånd, 70: 67; — dold polisövervakning, 71: 55; — yttrande över »Polisen i samhället», 71: 618; — transport av deltagare i TV-program, 73: 103; — polismästares order om information till pressen, 74: 107; — polismans bärande av politiskt märke, 74: 127; — åtgärder för förbättring av arbetsläget vid polismyndighet, 75: 104; — se även Allmän sammankomst, Arrest, Beslag, Demonstrationer, Förundersökning, Säkerhetspolisen, Tryckfrihet, Utlämning, Utlänning. Jfr Avvisning, Delgivning, Fordon, Förhör, Körkort, Läkare, Läkarvård, Offentlig tillställning, Penninginsamling, Psykiatrisk vård.

Polisregister, felaktiga uppgifter i lämplighetsintyg utfärdat med ledning av polisregistret, 69: 94; — polismyndighets åtgärd att på begäran av socialnämnd med stöd av 16 § socialhjälpslagen lämna nämnden uppgifter ur polisregistret beträffande hjälpsökande saknar stöd i gällande bestämmelser, 69: 95; — yttrande över förslag till lagändringar, 71: 605.

Politisk information, statlig myndighet bör ej distribuera politiska ungdomsförbunds informationsmaterial inför värnpliktsriksdag, 73: 539; — se även Tjänstebrev.

Post- och telebemligbeten, se Trafikmedelsövervakning.

Preskription, fråga om preskription av disciplinärt ansvar, 69: 414; — av fordran, 72: 297; — av skatt, 72: 324; — se även Åtal.

Presskonferens, regementschefs förfarande vid, 72: 99.

Priskontroll, se Kommunicering.

Privat uppdrag, fråga om det är förenligt med nämndemans tjänsteåliggande att verka som pressreferent av domstolsförhandlingar, 69: 39; — se även Tjänsteplikt.

Processbehörighet, framställning angående förutsättningar för fränkännande av processbehörighet för myndig person, 74: 21.

Protokoll, kommunal nämnd har i syfte att undvika publicitet underlåtit att protokollföra beslut, 69: 381; — protokollföring i taxeringsnämnd, 71: 413; — i nämnd hos STU, 74: 393; — justering av kommunala protokoll, 71: 434, 437, 72: 389; — anteckning om deklarationshandlingar i protokoll från huvudförhandling i mål enligt skattestrafflagen, 71: 80; — protokollering vid huvudförhandling i förenklad form, 75: 113; — över husrannsakan, 75: 21. Jfr Dokumentation, Votum.

Provokation, ifrågasatt provokation till brott under pågående förundersökning, 73: 91.

Prästämbete, fråga om biskops skyldighet att prästviga kvinna, 72: 448.

Psykiatrisk vård, olaga handräckning för intagning på mentalsjukhus, tillika fråga om intagningsbeslutet var sakligt grundat, 69: 287; — förutsättningarna för polishandräckning för tvångsintagning på men-

talsjukhus, 69: 298; — fråga om förtur vid intagning av den som av domstol överlämnats till sluten psykiatrisk vård, 69: 299; — åtgärder mot indisciplinärt förfarande från ett flertal patienters sida bör ha en individuell inriktning och inte ges kollektiv karaktär, 69: 302; — omhändertagande av intagens pass, 69: 304; — framställning ang. omhändertagande av alkoholhaltiga drycker, berusningsmedel m. m. på psykiatriska sjukhus och omsorgsvårdens specialsjukhus, 75: 257; — frågor om brevcensur, 69: 304, 73: 284, 74: 339; — kvarhållande av patients för postbefordran avlämnade brev som misstänks innehålla stöldgods, 75: 273; — man som begått grova våldsbrott mot hemskild hustru har av domstol överlämnats till sluten psykiatrisk vård och av socialstyrelsen placerats i närheten av hustruns hem. Fråga om erforderlig hänsyn tagits till hustruns anspråk på att känna trygghet, 70: 258; — fråga om intagning på mentalsjukhus av person, som kommit i ett akut psykiskt orostillstånd, 70: 268; — tvångsintagning av underårig, 72: 247; — förutsättningar för kvarhållande, 72: 249; — vården av s. k. N-fall, 70: 271; — förflyttning av patient från s. k. fast paviljong till specialavdelning på psykiatrisk klinik eller till annan psykiatrisk avdelning, 74: 332; — behandlingen av psykiskt avvikande på Karsuddens sjukhus, 73: 268; — skyldighet för ansökande myndighet (polismyndighet) att självständigt pröva om tvångsintagning på mentalsjukhus är påkallad, 71: 314; — läkares rätt att efter framställning per telefon utlämna kopia av vårdintyg, 71: 317; — framställning ang. ansvaret för kostnaderna för vård och behandling av den som av domstol överlämnats till öppen psykiatrisk vård m. m., 71: 295; — framställning ang. vårdkostnaderna för person som av domstol överlämnats till sluten psykiatrisk vård, 74: 323; — framställning om anvisningar för att i intyg och utlåtanden på det psykiatriska området undvika för patienten onödigt nedsättande uttalanden, 71: 301; — krav på självständig bedömning av vårdbehov vid utfärdande av vårdintyg för tvångsintagning på mentalsjukhus, 70: 265; — innehållet i vårdintyg, 71: 312; — fråga om disciplinär åtgärd mot distriktsläkare för utfärdande av vårdintyg och mot överläkare för beslut om intagning på grundval av detta intyg, 75: 260; — journalföring ang. försöksutskrivning från sluten psykiatrisk vård, 74: 338; — behandlingen av och servicen för patienter, 72: 250; — mentalsjukhusens rätt att omhändertaga patients medel och värdehandlingar, 72: 251; — fråga om betryggande åtgärder i samband med patients hemsändande, 72: 251; — fråga om sjukhusdirektions återkallande av medgivande för patientförening att disponera lokaler inom sjukhuset utgjort otillbörligt intrång i föreningsfriheten, 72: 257; — se även Jäv, Omsorgslagen. Jfr Häktad, häktning.

Rabattkort, se Rese- och traktamentsersättning.

Regeringsrätten, se Handläggning.

Religionsfrihet, se Tjänsteplikt.

Religionsutövning, villkor kan ej ställas om viss undervisning innan dop förrättas, 69: 451.

Renhållning, yttrande över en departementspromemoria med förslag till renhållningskungörelse, 75: 426.

Rese- och traktamentsersättning, fråga om tjänsteman är skyldig utnyttja privat rabattkort e. d. vid tjänsteresa, 74: 532; — se även Företagsnämnd.

Riksbanken, JO:s tillsynskompetens betr. riksbanken, 70: 278, 71: 323, 74: 369.

Rusdrycker, beslag av, 70: 144, 72: 182, 75: 257; — se även Alkoholmissbrukare.

Rättegångsförhandling, tidsfrist vid föreläggande till part som varaktigt befinner sig utomlands, 74: 111; — se även Huvudförhandling, Hyresnämnd, Personundersökning.

Rättegångskostnad, framställning om införande av möjlighet för expropriationsdomstol att tillerkänna markägare förskott å rättegångskostnad i expropriationsmål, 69: 21; — se även Betalningsföreläggande, Fri rättegång.

Rättshjälp, i förvaltningsärenden, 73: 582.

Rättsläkare, se Läkare.

Rättspsykiatriska undersökningar, väntetiderna vid, 70: 147, 72: 275; — narkoanalys vid, 72: 278.

Rökning, under förberedelsesammanträde, 73: 113.

Sakkunniga, se Brofjorden-ärendet, Huvudförhandling.

Sammanträde, kommunstyrelses beslut vid »telefonsammanträde», 75: 422.

Sekretess, se Allmänna handlingar, Folk- och bostadsräkning, Personlig integritet, Tystnadsplikt. Jfr Protokoll.

Service, telefonservice vid inskrivningsavdelning, 71: 84; — tjänstemans vid lantbruksnämnd skyldighet att besvara frågor från allmänheten, 75: 308; — länsstyrelses skyldighet att besvara förfrågningar från allmänheten i byggnadsärende, 75: 459.

Sjukredovisning, innebörden av värnpliktigs sjukredovisning i viss grupp, 73: 134.

Sjukvisitation, se Läkare, Läkarvård.

Sjukvård, information om sociala bidrag till sjukvård, 70: 277; — lämpligheten av att sjukvårdspersonal bär politiska märken under tjänsteutövningen, 71: 311; — neurosedynfrågan, 71: 319; — ersättning för skada i anledning av olycksfall på sjukhus, 72: 271; — tvångsåtgärder inom åldringssjukvården, 71: 318; — användning av aborterade foster för vetenskapligt ändamål, 71: 320; — provskjutning mot lik i studiesyfte, 73: 292; — användning av biologiskt material från människa för vetenskapligt ändamål, 73: 297; — medicinalväsendets ansvarsnämnds handläggning av disciplinmål, 72: 263, 265; — disciplinärendes anhängiggörande hos ansvarsnämnden, 73: 304; — framställning om avveckling av ordningen med begränsning i behörigheten att utöva läkaryrket för vissa utländska läkare med hänsyn till patienternas status, 72: 268; — se även Gåva, Narkotika, Psykiatrisk vård.

Självrättelse, se Ändring av beslut.

Skadenämnd, se Domare.

Skadestånd, fråga om förare av staten tillhörigt motorfordon förorsakat skada genom grov vårdslöshet, 69: 96; — information ang. skadeståndslagens tillämplighet i militära förhållanden, 75: 161.

Skatt, se Fullföljd av talan, Indrivning, Taxering, Uppbörd.

Skattetillägg, se Taxering.

Skiss, felaktig skiss i trafikmål, 73: 30.

Skjutning, åtal mot värnpliktig sergeant för bristfälligheter i säkerhetshänseende vid skjutövning, 70: 117; — skottlossning under inomhuslektion med värnpliktiga, 74: 142.

Skogsvård, skogsvårdsstyrelses tillämpning av 1930 års lag om begränsning av rätten att avverka skog å intecknad fastighet, 74: 613.

Skolan, åtal mot rektor för olovlig »permittering» av elever, ersättande av friluftsdag med lovdag och underlåtenhet att fullgöra undervisningsskyldighet, 73: 444; — skolöverstyrelsens åtgärder mot elever som uteblivit från föreskrivet obligatoriskt prov, 71: 556; — avstängning av skolelev, 73: 469; — utvisning av elev från lärorummet, 75: 462; — förbud mot politisk propaganda i skola, 72: 437; — vissa åtgärder från rektorers och lärares sida mot elever bl. a. ang. skoltidning, 71: 558; — hinder mot utgivande av skoltidning, 72: 439; — försäljning av tryckt skrift inom skolas område, 73: 491; — rektors ingripande mot utställning i skolans lokaler, 72: 442, 74: 566; — beslutskompetens och beslutsordning beträffande tillhandahållande av läroböcker i grundskolan, 73: 479; — fråga om användningen av boken »Samspel» i sexualundervisningen, 69: 429; — inställande av skoldans såsom »kollektiv bestraffning», 72: 445; — se även Personlig integritet, Släktnamn, Utbildning.

Släktnamn, användande av »kallasnamn» i skolan, 74: 572.

Socialhjälp, olaga villkor för erhållande av socialhjälp (åtal), 75: 224; — fråga huruvida socialnämnd ägt att för utgivande av socialhjälp uppställa villkoret att nämnden får lyfta mottagaren tillkommande pension, 69: 282, 72: 237; — tagande av fullmakt från socialhjälpstagare, 74: 294; — fråga huruvida kommun ägt mot dödsboet efter en avliden vårdtagare framställa krav på ersättning för vårdkostnader m. m., 69: 283; — fråga om återkrav av lämnad socialhjälp, 72: 242; — gottgörelse för socialhjälp ur retroaktiv förtidspension, 74: 289; — fråga huruvida socialnämnd ägt att påkalla betalningsföreläggande och verkställa utmätning för indrivning av oguldna avgifter för hemsamarithjälp, 70: 256; — socialhjälp till betalning av skulder, 71: 264; — socialhjälp till betalning av bötesskuld, 74: 314; — socialhjälp till fickpengar till pensionärer på ålderdomshem, 71: 265, 72: 237; — socialhjälp enligt 13 § socialhjälpslagen, 72: 244; — lagligheten av skuldebrev avseende återbetalningsskyldighet för utgiven frivillig socialhjälp, 71: 267; — fråga om lämpligheten av ut-

redning genom polismyndighets försorg om hjälptagares ekonomiska förhållanden, 72: 246; — se även Allmänna handlingar, Fullföljd av talan, Vårdhem, Ålderdomshem. Jfr Fri rättegång.

Stadsplan, skyldighet för kommunala myndigheter att ta samråd med fastighetsägarna i ett villaområde vid utarbetande av förslag till ny stadsplan för området, 69: 422. Jfr Vite.

Statliga utredningar, förordnande att som expert biträda en utredning medför ej rätt att delta i allt utredningsarbete, 69: 401.

Strafföreläggande, å strafföreläggande av misstänkt gjord påteckning att han ej var skyldig till förseelse men under viss förutsättning kunde påta sig ansvar för densamma hade icke bort godtagas som ett godkännande, 69: 57; — fråga om åklagare ägt avskriva ärende då strafföreläggande ej kunnat delges den misstänkte, 73: 115; — för förseelse mot vägtrafikförordningen, 73: 33.

Straffmätning, fängelse kan inte genom tillämpning av straffnedsättningsregler bestämmas till kortare tid än en månad, 72: 26; — straffminimum vid bestämmande av straff för brott som begåtts innan tidigare dom börjat verkställas, 75: 111.

Straffskala, fråga om en eller två straffskalor i visst lagrum, 72: 70.

Straffverkställighet, frågor om uppskov med straffverkställighet, 73: 157, 161, 164, 165, 167, 74: 202, 203, 205; — framställning angående avräkning från fängelsestraff av tid varunder den dömde efter domen hållits i förvarsarrest, 74: 197; — sjukvård och tandvård, 69: 207, 70: 171, 72: 136, 73: 191; — testning av bantningsmedel på intagna, 73: 196; — förskrivning av narkomaniframkallande medel åt intagna, 74: 233; — disciplinär åtgärd mot vårdare för utdelning till intagen av medicin, som utskrivits för annan person, samt för kränkande tillmäle, 75: 193; — kosthållet, 72: 139; — intagens användande för arbete åt tjänsteman, 69: 217, 70: 191; — tjänsteman tillgodogjort sig intagens egendom, 70: 192; — anstaltsplacering, 70: 162, 72: 140; — handläggning av disciplinärende, 70: 188; — till fängelsestraff dömd person ej mottagen för straffets avtjänande, 71: 183; — ostörd samvaro vid hustrus eller fästmös besök, 71: 185; — besök av underåriga, 73: 197; — disciplinära åtgärder mot styresmän för inneslutning av underåriga i enrum under längre tid än behandlingslagen medger, 69: 191; — mot assistent för oriktigt förfarande i permissionsärende, 72: 144; — förvaring av intagen i låst källarrum, 69: 194; — isoleringsstraff, 70: 163; —tillämpningen av 73 och 74 §§ behandlingslagen beträffande underrättelse till läkare och anteckning av dennes yttrande, 73: 191; — fråga bl. a. angående befälspersons skyldighet närvara vid placering av intagen i spännbädd, 74: 231; — övergrepp, 72: 130; — samtal med personal, 72: 133; placering i isoleringscell på grund av platsbrist, 70: 167; — förlust av förmåner under vistelse på sjukavdelning och under enrumsvistelse, 71: 191; — arbetsvägran vid Kumla-anstalten, 69: 199; — inlåsning och omplacering av hungerstrejkande, 72: 148; — tillämpning av 45 § behandlingslagen, 69: 203, 72: 140, 142, 159, 74: 211, 75: 195; — av 46 och 47 §§ behandlingslagen, 72: 163, 74: 221, 222, 75: 195; — av 26 och

35 §§ samma lag, 70: 160; — frågor angående brevgranskning vid fångvårdsanstalter, 69: 209, 70: 176, 72: 134, 167, 73: 185; — avlyssning av telefonsamtal, 73: 187; — integritetsskydd för intagen, 75: 204; — lättnad i verkställigheten för utförande av talan vid domstol, 69: 219; — permissioner, 72: 135; — medicinering med alkoholavlänkande preparat såsom villkor för permission, 73: 196; — användande av besparade medel för permissionskostnad, 69: 220; — förvaltning av häktads penningmedel, 72: 135; — rätt att förfoga över egna medel för inköp, 72: 177; — intagens rättsliga handlingsförmåga, 73: 177; — intagens möjligheter att såsom ombud företräda annan intagen, 75: 206; — intagens rätt att mot avgift erhålla avskrift av anslaget beslut; tillika fråga om penninginsamling bort förbjudas, 69: 221; — användande av fängsel vid transport och under domstolsförhandling av häktad eller vid fångvårdsanstalt intagen, 69: 222, 70: 168, 169, 73: 200; — framställning med anledning av olägenheter ur vårdsynpunkt vid samtransporter av fångar och alkoholmissbrukare, 69: 243; — om transporter av intagna, 70: 169; — mathållning vid transporter, 70: 176; — klagomål mot kriminalvårdsstyrelsen angående motarbetande av KRUM, 70: 154; — förtroenderåd och dess verksamhet, 73: 183; — rökförbud som disciplinär påföljd, 71: 203; — förflyttning till följd av strejkaktion, 71: 205; — studiemöjligheterna, 71: 207, 73: 184; — TV-underhållning, 71: 210; — telefonsamtal med advokat, 71: 211, 72: 184; — intagens självdeklaration, 72: 185; — information för utländska medborgare, 71: 213; — förlängd strafftid, 72: 143; — beslag av sprit, som besökande medfört, 72: 182; — felaktig frigivning på grund av bristfällig identitetskontroll, 72: 187; — fråga om villkorlig frigivning, när tiden för ett redan påbörjat straff förlängs av högre rätt, 74: 207; — bristande kontakt mellan fångvårdsanstalt och övervakare inför villkorlig frigivning, 74: 233; — arbetsbetyg från fångvårdsanstalt, 73: 194; — försöksverksamheten med observationsrapportering vid vissa fångvårdsanstalter, 73: 195; — beviljande av pass för intagen, 73: 198; — oriktiga uppgifter i behandlingsjournal m. m., 73: 188; — frågor om obehörigt yppande av intagens förhållanden, 71: 215, 73: 189; — styresmans åliggande att utfärda instruktioner för bevakningsuppdrag och vårdares fullgörande av detsamma, 73: 193; — tjänstemans försummelse att på begäran av intagen ombesörja inbetalning av försäkringspremie, 73: 199; — tjänstemans skyldighet att vid anfordran uppge namn, 73: 199; — se även Delgivning, Häktad, Häktning.

Strejk, se Arbetskonflikt.

Studiemedel, bristfällig handläggning hos studiemedelsnämnd, 71: 538, 551; — kvittning vid utbetalning av studiemedel, 71: 552.

Ställföreträdare, för myndig person som saknar processbehörighet, 74: 21.

Stämning, stämning i tvistemål har utfärdats på ansökan som var otjänlig för rättegång, 69: 25.

Säkerhet, se Borgen.

Säkerhetsfrågor, yttrande över parlamentariska nämndens i Wennerström-affären utlåtande rörande handläggningen av säkerhetsfrågor, 69: 462.

Säkerhetsföreskrifter och säkerhetsåtgärder, se Militärövning, Skjutning.

Säkerhetspolisen, säkerhetspolisen och 1972 års värnpliktskonferens i Örebro, 73: 43.

Tandvård, ansvaret för utebliven skoltandvård, 71: 320.

Taxering, organisationen av taxeringen i första instans, 72: 351, 75: 353; — närvarorätt för suppleant i taxeringsnämnd, 74: 443; — anstånd med avgivande av självdeklaration, 70: 345, 74: 480; — anmaning till skattskyldig att avgiva självdeklaration, 74: 481; — fråga om dokumentation av utredningsmaterial som annorledes än skriftligen tillförts taxeringsärende, 69: 361; — taxeringsnämnds skyldighet att införskaffa utredning, 70: 346, 74: 484, 75: 411; — taxeringsnämndens behandling av erinringar och bevismaterial, 74: 488; — syn genom taxeringsnämndsordförande, 71: 419; — kallelse på skattskyldig till taxeringsnämnds sammanträde, 71: 425; — taxeringsnämnds tillgång till deklarationsmaterial, 70: 347; — frågor om samråd mellan taxeringsnämnder då skattskyldig skall taxeras på flera orter, 69: 363; — skattskyldigs rätt att anlita ombud hos taxeringsnämnden, 74: 487; — fråga om innebörden av taxeringsnämnds underrättelseskyldighet i olika fall, 69: 340, 360, 70: 346, 71: 420, 72: 369, 372, 373, 73: 386, 74: 459 (åtal) och 485; — skyldighet att dagteckna underrättelser m. m., 69: 365, 70: 347, 75: 410; — om taxeringsnämnds beslutskompetens och nämndens rätt att hålla »ajournerat» sammanträde efter den 30 juni, 69: 362; — uppdelning av arbetet mellan ordförande och kronoombud, 72: 355; — ansvarsfördelningen mellan ordförande och kronoombud, 71: 426; — taxeringsnämnds bundenhet av mantalsskrivning, 72: 364; — taxeringsnämnds bundenhet av prejudikat, 72: 375; — ordförandes skyldighet att verkställa taxeringsnämnds beslut m. m., 72: 366; — rättelse av beslut efter taxeringsnämndens sista sammanträde, 71: 427; — outlösta underrättelser om taxeringsnämnds beslut, 71: 428; — om befattning med skattskyldigas skrifter som inkommit efter taxeringsarbetets avslutande, 73: 388; — om skyldighet att tillhandahålla utdrag av taxeringslängd och av nämndens protokoll, 69: 365; — handläggning av »besvärsskrifter» som inkommer till länsstyrelse under pågående taxering i första instans, 72: 376; 73: 390; — rättelse av klart felaktiga taxeringsnämndsbeslut, 72: 376; — skriftväxling hos prövningsnämnd, 70: 348, 72: 377; — muntlig förhandling i prövningsnämnd, 71: 430; — prövningsnämnds processledning i fall då taxeringsintendent gjort en felräkning i besvärsskrift, 73: 384; — enmansmål i prövningsnämnd och länsskatterätt, 69: 368; 71: 432, 72: 379, 74: 490; — vilandeförklaring av ansökan om beräkning av statlig inkomstskatt för ackumulerad inkomst, 74: 491; — formulering av prövningsnämnds beslut i fall då taxeringsbesvär ej upptagits till prövning, 69: 350; — otillfredsställande beslutsredovisning hos prövningsnämnd och kammarrätt, 69: 368, 70: 329, 72: 360; — domsformulering hos kammarrätt, 75: 412; — arbetsrutinerna vid handläggning av besvär över fastighetstaxering, 73: 391; — expedie-

ring av länsskatterättsbeslut, 73: 391; — taxeringsintendents kompetens är i princip begränsad till taxeringar i det egna länet, 69: 365; — taxeringsintendents medverkan vid taxeringen i första instans, 72: 364; — taxeringsintendents utredningsskyldighet vid desertionsinvändning, 69: 367; — taxeringsintendents yttrande till länsskatterätt, 75: 412, 413; — åtal för handläggning av skattskyldigs erinringar mot taxeringsrevision, 74: 448; — om skyldighet att lämna kvitto å omhändertagna handlingar vid taxeringsrevision, 69: 365; — taxeringsrevision hos skattskyldig som är underkastad tystnadsplikt, 74: 489; — beslutsförfarandet hos länsstyrelses mervärdeskatteenhet, 73: 392, 74: 493, 75: 419; — kontroll av mervärdeskatt, 74: 492; — frågor om tillämpning av 72 a § taxeringsförordningen om rättelse av taxering, 69: 371, 70: 349; — särskild skatteberäkning för makar, 70: 351; — diarieföring av ansökningar om särskild skatteberäkning, 70: 354; — iakttagelser rörande tillämpningen av de nya reglerna om skattetillägg och förseningsavgift, 73: 380, 74:477, 75: 376; — se även Dröjsmål, Gåvoskatt, Indrivning, Jäv, Protokoll, Utredning. Jfr Val.

Teknisk utveckling, lämplig utformning av bestämmelser om återbetalningsskyldighet beträffande av styrelsen för teknisk utveckling beviljade bidrag, tillika fråga om besvärsrätt över återbetalningsbeslut, 73: 533. Jfr Allmänna handlingar, Jäv.

Televerket, grunderna för debitering av samtalsavgifter, 71: 588.

Tillrättavisning, vid åläggande av tillrättavisning i form av extratjänst skall angivas om extratjänsten skall utgöras av handräckningsarbete eller annan särskild uppgift, 69: 116; — avbrott i verkställighet av utegångsförbud, 72: 127; — ändring av beslut om tillrättavisning, 73: 156. Jfr Kollektiv bestraffning.

Tillrättavisningsförteckning, se Allmänna handlingar.

Tillsyn, över lotterier, 69: 455, 71: 94; — över utmätningsmän, 69: 337; — över överförmyndare, 71: 85.

Tjänstebil, disciplinär åtgärd mot styresman för fångvårdsanstalt för underlåtenhet att föra körjournal, 69: 194.

Tjänstebrev, oriktigt användande av tjänstebrev för meddelande om grupplivförsäkring, 69: 321; — hos teknisk högskola, 71: 595; — hos pastorsämbeten, 71: 598; — vid förbandssjukhus, 71: 600; — hos skogsvårdsstyrelse, 71: 601; — hos socialstyrelsen (distribution av politiskt informationsmaterial inför värnpliktsriksdag), 73: 539.

Tjänstefel, åtal för, se Allmänna handlingar, Barnavård, Civil verksamhet, Delegation, Explosiva varor, Handläggning, Hyresnämnd, Oskickligt beteende, Pension, Polismyndighet, Skjutning, Skolan, Socialhjälp, Taxering, Tjänstetillsättning, Upphandling, Vårdhem, Ålderdomshem.

Tjänstematrikel, se Pension.

Tjänsteplikt, förhållandet mellan lärares tjänsteplikt och hans religionsfrihet i fråga om vakt över skolklass vid samling med konfessionella inslag, 69: 389; — tjänstepliktens omfattning och åtaganden utom tjänsten för personal inom lantmäteristaten, 69: 397; — kritik mot

rektor för anlitande under tjänstledighet av skolexpedition för mångfaldigande av pornografiska teckningar, 70: 449; — fråga om uttalanden i privatbrev innefattat åsidosättande av tjänsteplikt, 71: 491; — tjänsteman bör vid telefonsamtal uppge sitt namn, 71: 494; — olämpligt uppträdande av tjänsteman, 72: 296; — tjänsteman har förhindrats utöva sin tjänst, 72: 423; — tjänstemans sanningsplikt, 74: 200. Jfr Arbetskonflikt, Nykterhetsvård, Ovarsam utsaga, Straffverkställighet.

Tjänstetillsättning, statsmyndighet äger ej utan Kungl. Maj:ts tillstånd förbehålla viss tjänst för endast män eller endast kvinnor, 69: 393; — tjänstemans utnyttjande av den fria kritikrätten får ej ligga honom till last i fråga om befordran, 69: 401; — frågor om vidimation av betyg och om komplettering av ansökningshandlingar, 69: 401; — fråga om formerna för samråd mellan sakkunniga i ärende angående tillsättning av professur, 69: 404; — användande av psykologisk test vid tjänstetillsättning, 69: 403; — yttrande över testutredningens betänkande »Psykologiska urvalsmetoder inom statsförvaltningen», 72: 508; — underlåtet ledigförklarande av tjänst efter undanröjande av tidigare tillsättningsbeslut, 69: 404; — frågor om återkallelse av tjänstetillsättningsbeslut, 69: 411, 413, 70: 406, 75: 442; — brister i fråga om skolstyrelses handläggning av anställningsfrågor beträffande e. o. lärare, 70: 438; — socialnämnd har tillsatt tjänst under villkor att vederbörande inger godtagbart läkarintyg. Kritik av nämndens åtgärder sedan ingivet läkarintyg befunnits icke godtagbart, 72: 404; — åtal mot tjänsteman, som obehörigen tillförsäkrat en person anställning, 74: 371; — diskriminering i platsannonser, 70: 387, 71: 486, 74: 523; — underrättelse om tjänstetillsättningsbeslut, 70: 407, 72: 424, 74: 545; — motivering av beslut i tjänstetillsättningsärende, 72:424; — besvärshänvisning i tjänstemannaärenden, 70: 408; — förnyad ledigförklaring av tjänst, 71: 489, 72: 404; — placering av militär personal, 73: 154. Jfr Befordran, Delgivning, Jäv.

Tjänstgöringsbetyg, se Betyg.

Tolk, se Förhör.

Tomtindelning, verkan av byggnadsnämnds underlåtenhet att till länsstyrelse redovisa inkommen anmärkning mot utställt förslag till tomtindelning, 69: 420.

Trafikmedelsövervakning, yttrande över promemoria innehållande förkortad version av utredningens rörande trafikmedelsövervakning betänkande »Trafikmedelsövervakning», 75: 498.

Trafiktillstånd, framställning angående tillståndsgivningen avseende drosktrafik i Stockholm, 69: 426; — onöjaktig besvärshänvisning vid samtidig handläggning av konkurrerande ansökningar om trafiktillstånd, 70: 434.

Tryckfrihet, frågor angående inskränkningar i rätten att fritt lämna upplysningar till pressen och om ordningen för lämnande av pressinformation, 69: 316, 317, 74: 107, 339; — påverkan av ledamot av samarbetskommitté att avstå från rätten att lämna meddelande till pressen, 71: 365; — efterforskande av meddelare till tidning, 71: 367,

74: 407; — anonymitetsskydd för meddelare till pressen, 69: 319; — press release och allmänna handlingars offentlighet, 70: 304; — information till tidningar om landstingsval, 72: 319; — försvarsinformation till pressen, 74: 146; — polismyndighets befattning med tryckt affisch som påstås vara tukt- och sedlighetssårande, 70: 36; — polisingripande mot spridning av tryckt skrift, 74: 103; — ingripande mot spridning av tryckt skrift inom militärt förband, 75: 169; — skolföreningars affischering på skolas anslagstavla, 70: 294; — se även Allmänna handlingar, Massmedia, Psykiatrisk vård, Trafikmedelsövervakning.

Tvångsmedel, se Beslag, Förhör, Gripande, Husrannsakan, Straffverkställighet, Åklagare.

Tystnadsplikt, yttrande över PM om konsekvenserna av den nya regeringsformens regler om tystnadsplikt, 75:507; — skolkurators tystnadsplikt, 70: 315; — tystnadsplikt inom domstolsväsendet, 71: 19; — kriminalvårdstjänstemans tystnadsplikt gentemot intagens anhöriga och utomstående, 71: 215; 73: 189, 74: 229; — militärläkares anmälan om trafikfarlig sjukdom, 71: 381; — läkares intyg i hyresmål, 73: 302; — läkares tystnadsplikt gentemot massmedia, 74: 343; — nykterhetsvårdstjänsteman beträffande uppgifter som han intagit i en anmälan till JO, 71: 371: — övervakares och socialvårdstjänstemans tystnadsplikt enligt barnavårdslagen, 72: 193, 74: 407; — socialchef visavi bostadsföretag beträffande bostadssökandes personliga förhållanden. 71: 373; — socialvårdstjänsteman gentemot utomstående beträffande tjänsteutlåtande i ej slutbehandlat socialärende, 73: 328; — tystnadsplikt för rättsläkare, som biträder i förundersökning, 75: 21.

Tävlingar, olämplig uttagningsgrund för deltagande i tävling, 70: 142.

Undanhållande, för sen ankomst på grund av bilhaveri, 71: 173.

Ungdomsvårdsskola, fråga om elev vid ungdomsvårdsskola borde ha utskrivits från skolan sedan han dömts till skyddstillsyn, 70: 234.

Uppbörd, fråga om laga skäl förelegat att innehålla inbetald överskjutande preliminärskatt, 69: 352, 73: 393; — utbetalning av överskjutande preliminär skatt till person bosatt i utlandet, 73: 396; — obefogad debitering av tillkommande skatt m. m., 72: 360, 73: 397; — anstånd med betalning av kvarstående skatt m. m., 69: 373, 72: 383, 74: 491, 75: 351, 417. 418; — dröjsmål med upprättande av omräkningsbesked, 72: 382; — dröjsmål med återbetalning av skatt i anledning av beslut om nedsatt taxering, 69: 374; — handläggning av skattereklamation, 75: 418; — dröjsmål med återbetalning av skatt som inbetalats av misstag m. m., 73: 395, 75: 420; — ränta vid skatterestitution enligt förordningen angående beräkning av statlig inkomstskatt för ackumulerad inkomst, 74: 475; — behovet av remittering, 72: 384; — oriktiga krav på restavgift, 72: 385; — redovisning av hur restituerat belopp beräknats, 72: 386; — tillhandahållande av blanketter hos lokal skattemyndighet, 73: 396; — se även Indrivning, Motivering av beslut, Utredning.

Upphandling, felaktigheter vid handläggning av upphandlingsärenden, 69: 165, 188; — anskaffning av flygplan för krigsmakten, 71: 141; —

åtal mot landstingstjänstemän för brottsligt förfarande i samband med upphandling av kontorsutrustning m. m., 74: 496.

Upplysningsverksamhet, fråga om uttalande av regementschef framstått som inblandning i den politiska debatten, 69: 180.

Uppsägning, se Entledigande.

Utbildning, slutligt ställningstagande till officersaspirants fortsatta utbildning har uppskjutits till tid efter slutlig anmälan till krigsskolan, 72: 120; — kompletterande utbildning och indragning av extra ledighet för värnpliktiga, 75: 175; — fråga om fog förelegat för förvisning av en elev vid militär verkstadsskola och om lärarkollegiet varit behörigt besluta därom, 69: 169; — elevs intagning i kommunal damfrisörskola får ej göras beroende av facklig organisationstillhörighet, 70: 446; — se även Skolan.

Utbildningsbidrag, återbetalningsskyldighet, kvittning mot studiemedel m. m.; kvittning sjukpenning—utbildningsbidrag, 73: 543, 547.

Utlämning, förfarandet när fråga uppkommit om att begära att någon skall utlämnas från annat land till Sverige, 70: 49; — utlännings rättsskydd i ärende om utlämning för brott, 72: 496.

Utlänning, fråga hur polis och åklagare bör förfara då utlänning på tillfälligt besök i Sverige gjort sig skyldig till fortkörning, 72: 64; — tillämpning av utlänningslagen hos statens invandrarverk och hos polisen, 74: 89.

Utmätning, fråga om överexekutor bort sakpröva besvär över utmätning trots formfel vid förrättningen, 69: 336; — egendoms egenskap av enskild eller giftorättsgods saknar betydelse vid utmätning, 69: 337; — fråga om utmätningsgäldenärs fordran skall utmätas i dess helhet, 69: 337; — länsstyrelses åtgärd att, sedan T:s fordran mot statsverket tagits i mät och förbud som avses i 75 § 2 mom. utsökningslagen delgivits länsstyrelsen, utbetala beloppet till Y, som påstår sig vara rätt borgenär, 72: 332; — länsstyrelses tillsyn över utmätningsmännen, 69: 337; — fråga om verkställighet av utslag i lagsökningsmål utan företeende av det i utslaget avskrivna skuldebrevet, 69: 338; — gäldenärs underrättande i förväg om utmätning, 69: 338, 71: 402; — obefogat krav på firmaregistreringsbevis, 70: 328; — utmätning av makes lott i oskiftat bo efter dom å äktenskapsskillnad, 71: 385; — gäldenärens beneficium, 73: 370, 74: 437; — utmätning med förbehåll enligt 67 § 3 mom. utsökningslagen, 74: 438; — utmätning av penningar som förklarats förverkade, 73: 371; — utmätning av inteckning vilken lämnats som säkerhet för skuld hos tredje man, 71: 389; — utmätning av säljarens fordran enligt avbetalningskontrakt, innehållande föreskrift att köparen skall lämna accept på ogulden del av köpeskillingen, 72: 335; — fråga vid utmätning om fordran var grundad på avbetalningskontrakt, 71: 390; — utmätning till gäldande av en preskriberad vederlagsfordran, 73: 363; — fråga om rätten till förskott å blivande honorar enligt förlagskontrakt kunnat utmätas innan manuskriptet avlämnats, 73: 360; — fråga om militär befattningshavares beslut om åläggande av ersättningsskyldighet utgör exekutionsurkund, 71: 391; — å brev till persons hemadress bör ej anges att han är intagen i

fångvårdsanstalt, 71: 395; — utmätning av lön, 72: 345; — utredningen i löneutmätningsmål ang. gäldenärs ekonomiska förhållanden m. m., 75: 341; — utmätning för bötesskuld av teckningsrätt till bostad, 71: 397; — utmätning för böter av nödig bostad, 75: 343; — utmätning av obelånad företagsinteckning, 71: 398; — utmätning av överskjutande skatt, 73: 372; — försäljning på auktion av skjutvapen, 71: 399; — förbudet mot utmätning i enskilt mål av skattefordran, 71: 400; — tillämpning av 58 § utsökningslagen, 72: 346; — omhändertagande av fordringshandling, när fordran utmätts, 71: 400; — dröjsmål med försäljning av utmätt egendom, 71: 401; — säkerställande av utmätning genom att ta vård om viss egendom, 71: 402; — löneutmätning, 73: 366; — utformning av beslut i fall då utmätningsman finner sig ej kunna bifalla borgenärs begäran om löneutmätning, 72: 340; — underrättelse om inställd utmätningsförrättning, 72: 347; — säkerhetsutmätning, 73: 367; — samordning av utmätning för oguldna allmänna medel och utmätning för enskild gäld, 73: 371; — avfattningen av utmätningsprotokoll, 73: 372; — fråga hur utmätningsman bör förfara när det i efterhand upptäcks att gods, som utmätts i allmänt mål, var sålt under äganderättsförbehåll, 75: 335; — se även Exekutiv auktion.

Utmätningsed, avfattning av avskrivningsbeslut i mål ang. utmätningsed, 75: 119.

Utredning, lokal skattemyndighets utredningsskyldighet i ärenden angående anstånd med betalning av skatt, 69: 308; — beskattningsmyndighets och kammarrättens utrednings- och motiveringsskyldighet i taxeringsmål angående ifrågasatt skentransaktion, 70: 329; — utredningen hos länsstyrelse i besvärsmål angående lokala trafikföreskrifter, 70: 468; — se även Barnavård, JO.

Utsökningsmål, se Verkställighet.

Val, upprop av röstandes nummer i röstlängden, 71: 584; — länsstyrelses handläggning av besvär över val till taxeringsnämnd, 74: 623. Jfr Nämndeman.

Valuta, omhändertagande vid inresa, 71: 564.

Vapenfri tjänst, framställning angående vapenfrinämnden, 72: 78; — inkallelse av den som sökt vapenfri tjänst, 71: 169, 75: 189; — information om vapenfri tjänst, 71: 181; — se även Bandinspelning, Kommunicering.

Vapentillstånd, återkallelse därav på grund av brott, 75: 132; — se även Fullföljd av talan.

Vattenskidåkning, disciplinär åtgärd mot kapten för vattenskidåkning efter torpedbåt, 75: 148.

Verkställighet, fråga om möjligheterna att verkställa utslag i utsökningsmål, innefattande förpliktelse att bortföra byggnad från annans mark, och om fel vid handläggningen, 69: 325; — fråga om tiden för verkställbarhet av hovrätts bötesdom, 69: 335; — exekutionsavgiften vid verkställighet av ett av domstol beslutat skingringsförbud, 75: 343; — se även Brottmål, Vräkning.

Villkorlig frigivning, se Kommunicering.

Vilseledande uppgift, i kommuns cirkulärskrivelse ang. byggnadsplan, 75: 447.

Visitering, av häktade, anhållna m. fl., 70: 68; — av värnpliktig för efterforskning av försvunnen ammunition, 75: 158.

Vite, fråga om utsättande ex officio av vite i samband med meddelande av besöksförbud i hemskillnadsmål, 69: 45; — felaktigt beslut om utdömande av vite har efter resning upphävts av högsta domstolen sedan JO konstaterat felet, 75: 39; — vid rivningsföreläggande enligt byggnadsstadgan, 72: 433; — fråga om länsstyrelse vid bifall till besvär över byggnadsnämnds beslut att ej vidta åtgärd enligt 70 § byggnadsstadgan själv äger meddela vitesföreläggande, 75: 456; — av vitesföreläggande måste framgå mot vem det riktar sig, 74: 621.

Vitsord, se Betyg.

Vittne, Vittnesförhör, vittnesförhör med den, som medverkat till brott, för att styrka åtal mot annan för medverkan till samma brott, 72: 22; — ifrågasatt vittnes rätt att närvara vid rättegångsförhandling, 73: 32; — vittnesedens omfattning, 75: 21; — se även Huvudförhandling, Ovarsam utsaga.

Votum, ändrat votum, sedan protokoll justerats, för att möjliggöra oförändrat beslut, 75: 301.

Vrak, framställning angående behovet av föreskrifter rörande fartygsägares skyldigheter och myndighets rätt och plikt att ingripa med avseende på vrak, 70: 415.

Vräkning, fråga om verkställighet av vräkning, 69: 336; — förfarandet vid avhysning, om den vräkte ej själv kan ta hand om sitt bohag, 73: 350; — fråga om förrättningsman för att förbereda vräkning ägt rätt att bereda sig tillträde till lägenhet innan hyresgästen åtnjutit den frist som skall lämnas vid vräkning, 73: 357; — fråga om tillämpningen av stadgandet i 193 § 2 mom. andra punkten utsökningslagen, 73: 377.

Vårdhem, åtal mot socialdirektör för underlåtenhet att bryta praxis vid vårdhem att i låst rum isolera berusade vårdtagare, 69: 261; — åtal mot syssloman på vårdhem för obehörigt meddelande av »permissionsförbud» och underlåtenhet att ingripa då anställd lånat pengar av patient, 74: 257; — se även Omsorgslagen.

Väg, kraven på förrättningsman jämlikt 19 § lagen om enskilda vägar, 72: 452.

Värnpliktskonferens, säkerhetspolisen och 1972 års värnpliktskonferens i Örebro, 73: 43; — chefs uttalanden inför val av ombud till värnpliktskonferens, 74: 151.

Värnpliktstjänstgöring, beslut om anstånd med krigsförbandsövningar återkallat på grund av ändrade förhållanden, 74: 158.

Värnpliktsvägran, fråga om riktigheten av att värnpliktsvägrare förts från sitt förband till polisförhör m. m., 74: 167; — handläggning vid militärt förband av ärende om vapenvägran, 75: 189.

Yttrandefrihet, fråga om tjänstemäns lojalitetsplikt mot det egna verket och därav eventuellt följande inskränkningar i deras yttrandefrihet, 70: 367.

Åklagare, underlåtenhet att ingripa vid flyktfara, 69: 54; — åklagares skyldighet att underrätta polismyndighet om avskrivningsbeslut m. m., 74: 44; — åklagares yttrande över offentlig försvarares kostnadsräkning, 75: 21; — se även Delgivning, Frihetsberövande, Förundersökning, Häktad, Häktning, Strafföreläggande, Utlänning, Övervakning, Övervakningsnämnd. Jfr Målsägande.

Ålderdomshem, tvångsbadning på ålderdomshem, 73: 258; — fråga om socialnämndsordförandes skyldighet att biträda vårdtagare vid fastighetsförsäljning, 69: 279; — åtal mot föreståndarinna på ålderdomshem för åsidosättande av tjänsteplikt genom att medverka vid makens affärstransaktioner med intagen på hemmet, 70: 245; — differentierade avgifter vid vård på ålderdomshem, 70: 255; — utlämnande av avliden pensionärs tillhörigheter, 73: 264.

Åsiktsfrihet, skyddet för enskilds åsiktsfrihet vid medlemskontroll i ärende om landstingsbidrag till ungdomsorganisation, 74: 604.

Åtal, åtal för underlåtenhet att ansöka om registrering av bil felaktigt nedlagt sedan köparen upplyst om att han ej fått skattekvittot från säljaren, 69: 83; — fråga om väckande av åtal innan förundersökning avslutats, 69: 85; — väckande och nedläggande av åtal för mord, 75: 21; — yttrande över departementspromemoria angående åtalsunderlåtelse i vissa fall, 72:505; — åtal för smitning och rattonykterhet, 73: 33; — åtalsprövning enligt 20 kap. 7 § 2. rättegångsbalken och 69 § barnavårdslagen, 73: 114; — åtalsprövning vid preskriptionsfara, 75: 131; — fråga om angivelse till åtal, 73: 115; — enskilt åtal i anslutning till JO-prövning av klagomål, 73: 306; — handläggning av åtal mot medverkande till samma brott, 74: 37. Jfr Häktad, Häktning.

Åtalsanmälan, se Disciplinmål.

Återbetalningsskyldighet, för bidrag från styrelsen för teknisk utveckling, 73: 533; — för utbildningsbidrag, 73: 543; — fråga om tjänstemans skyldighet att återbetala felaktigt utbetald lön, 74: 547.

Återförvisning, byggnadsnämnds bundenhet av länsstyrelsens beslut vid återförvisning, 74: 553.

Återlämnande, av handlingar som ingivits till domstol, 75: 125.

Äktenskapsmål, gemensam ansökan ej möjlig efter mellandom i skillnadsfrågan, 71: 82.

Ämbetsansvar, yttrande över ämbetsansvarskommitténs principbetänkande »Ämbetsansvaret», 70: 484; — över slutbetänkandet »Ämbetsansvaret II», 73: 563.

Ändring av beslut, fråga om självrättelse av på felaktig automatisk databehandling grundat oriktigt beslut, 69: 312; — se även Värnpliktstjänstgöring. Jfr Disciplinbot, Fullföljd av talan, Handläggning, Taxering, Tillrättavisning, Tjänstetillsättning, Återförvisning.

Överförmyndare, prövning vid ansökan om tillstånd att uttaga omyndigs medel som innestår hos bank, 73: 120: — försummelse att göra ansökan om omyndighetsförklaring, 74: 123.

Överklagbarhet, se Fullföljd av talan.

Övertidsgottgörelse, för regementschef vid fysisk träning, 75: 182.

Övervakning, Övervakningsnämnd, övervakningsnämnds underlåtenhet att under övervakningstid vidta åtgärder beträffande person som dömts till skyddstillsyn, 70: 194, 73: 169; — åklagares uppdrag som sekreterare i övervakningsnämnd, 75: 212; — se även Fullföljd av talan, Kommunicering, Straffverkställighet.

Övning, se Krigsspel, Militär övning.

Bilaga 5

THE SWEDISH PARLIAMENTARY OMBUDSMEN

Annual Report for 1974

Summary in English

Holders of the offices of Parliamentary Ombudsmen (JO) during 1974 have been Mr. Ulf Lundvik, Mr. Gunnar Thyresson and Mr. Bertil Wennergren.

Mr. Lundvik handles cases on taxation and execution of judgements and all other matters concerning civil administration not supervised by Mr. Wennergren.

Mr. Thyresson supervises the courts of law, the public prosecutors, the police and the armed forces including authorities responsible to the latter.

Mr. Wennergren's main responsibility is to supervise the field of social welfare. He is also in charge of matters relating to social insurance and education, as well as those concerning the access of the general public to official documents.

The origin of the Swedish institution of the Parliamentary Ombudsmen and its present organization is described in a booklet published in 1974 by the Ombudsmen, "The Swedish Parliamentary Ombudsmen"[1].

In 1974, 3711 new cases were registered with the Ombudsmen; 3095 of these were complaints received and 566 were cases initiated by the Ombudsmen themselves on the basis of information contained in newspaper articles, observations made during inspections or on other grounds. Remaining cases related to organizational matters.

Schedule of cases initiated by the Ombudsmen and finished during 1974

Activity concerned	Result				
	Proposals to Parliament or the Government	Prosecutions or disciplinary proceedings	Admonitions	Closed without final criticism	Total
Courts			9	9	18
Public prosecutors			7	2	9
Police authorities			14	6	20
Armed forces	1		5	7	13
Prison administration			32	27	59
Child welfare	1		12	15	28
Social and medical care	1		15	23	39
Execution			30	32	62
Taxation and revenue	1		97	86	184
Miscellaneous			41	76	117
Total	4		262	283	549

[1] The booklet is obtainable free of charge from Riksdagens ombudsmannaexpedition, Postbox 16327, 103 26 Stockholm 16, Sweden.

Schedule of complaint cases finished during 1974

Activity concerned	Result						
	Proposals to Parliament or the Government	Prosecutions or disciplinary proceedings	Admonitions	No criticism after investigation	Referred to other agencies or state organs	Dismissed without investigation	Total
Courts			22	148	2	93	265
Public prosecutors			16	69	31	22	138
Police authorities	1	3	38	196	14	69	321
Armed forces		2	14	44	2	22	84
Prison administration			54	139	9	34	236
Child welfare		1	18	79	9	23	130
Social welfare			5	49	11	24	89
Care of alcoholics				20		2	22
Medical care			14	111	23	109	257
Social insurance			12	40	9	10	71
Labour market etc.			2	24	7	16	49
Planning			19	45		21	85
Execution			7	39		28	74
Local government			16	46		97	159
Communications			10	43	4	85	142
Taxation and revenue			44	120		87	251
Education, culture, State Church		1	18	30	4	35	88
Agriculture, environmental management, public health			7	39	1	55	102
Miscellaneous[1]			43	171	5	192	411
Complaints outside jurisdiction and complaints of obscure meaning						139	139
Total	1	7	359	1.452	131	1.163	3.113

Five proposals have been presented to the Government.

Legal proceedings have been instituted in six cases during 1974. Proceedings have been taken against:

1) a sergeant for insulting a member of the forces and for incompetent behaviour;

2) an official of a Social Welfare Office for the unauthorized delivery of a child to a parent without the permission of the other parent;

3) a chief superintendent of police, three police superintendents, a detective superintendent and two detective inspectors for the unlawful disposition of public funds in combination with neglect of duty etc.;

4) a former temporary guard for assault in combination with neglect of duty;

5) a vicar, partly for neglecting on ten occasions to announce national and diocesan collections at divine service, and partly for offensive statements in a sermon at divine service, and

6) a police superintendent for taking four social workers into temporary custody without sufficient grounds.

Measures have been taken for the imposition of disciplinary punishment in one case, that of a captain who had been waterskiing behind his torpedo boat.

[1] The group "Domestic matters" in earlier statistics is now included in "Miscellaneous".

The following are some of the cases coming under the jurisdiction of Mr. Ulf Lundvik:

Two dramatic incidents, a hijacking in 1972 and a bank robbery in 1973, caused people to write letters to the Ombudsman. In the hijacking case three Yugoslavs forced a Swedish aeroplane to land at Malmö, 600 kilometres from Stockholm. The hijackers demanded that seven prisoners—all Yugoslavs—should be delivered to them. The demand was met and the hijackers released thirty passengers. After a demand for money had been partly met, they released the remaining fifty passengers. The aeroplane was then flown to Spain, where the hijackers were captured and the crew liberated. In the other case, an escaped convict, armed with a machine-carbine, had robbed a bank in Stockholm. He took four bank employees as hostages. For more than four days he was locked up in a bank vault together with the hostages. At the demand of the gunman a certain prisoner was taken from prison and brought to the bank. The gunman's request for a large amount of money was partly complied with. After the police had pumped gas into the vault the gunman gave up. Both these incidents had this in common that convicts were released from prison by order of the Government. These orders, however, had not been given in the form prescribed by the Constitution.

The Ombudsman said that parallels could be drawn with the rules of penal law about legally recognized self-defence and other acts under duress. Considering that it had been necessary in the emergency situations to reach decisions and take extraordinary measures without delay in order to save lives, the Ombudsman found that no blame could be attached to the officials who had obeyed the orders. Even without instructions from the Government, their actions would have been considered fully justified.

There have been a great number of cases concerning tax assessment and collection during 1974. It is not uncommon for the authorities to make mistakes when dealing with tax matters.

Two guarantors paid about 30,000 Swedish crowns to the executory officer on account of a small industrialist's taxes and payroll tax. On investigation the Ombudsman found that the authorities had refunded 3,847 crowns to the debtor in error. In the opinion of the Ombudsman, the guarantors' commitment could not apply to the payroll-tax debt of about 16,000 crowns. Even if no employee could be held responsible for the error, objectively speaking measures taken in the performance of duty were out of order. At the request of the Ombudsman, the King-in-Council decided to grant the guarantors compensation from public funds for the mistakes made.

In a report to the Minister of Finance dealing with the way in which local tax authorities deal with cases of extra tax charges and charges for delayed tax return, the Ombudsman has pointed out certain formal shortcomings in procedure, some common types of material errors and the over-severe treatment of some groups of taxpayers, such as old-age pensioners and those receiving early retirement pensions. The Ombudsman has also presented some views on a future organization of the tax assessment system.

When inspecting a government agency, the Ombudsman found that officials working at the agency were very prone to use abbreviations of names of workplaces and posts. The Ombudsman said that if the

abbreviation mania went too far the employees of the agency themselves might find it difficult to remember the meaning of a very large number of abbreviations. This would mean that there was a danger that a recipient of information might misunderstand the communication. The use of such abbreviations in communications to the unitiated must be regarded as quite indefensible. The Ombudsman also considered that the use of abbreviations of names of government authorities should be limited. The abbreviation habit spread to the newspapers and there became ingrained, particularly in headlines which were sometimes quite unintelligible. On the international scene, the growing use of abbreviations is becoming a serious danger to cultural communication. Being proficient in a foreign language is no longer enough, you must also know the meaning of its abbreviations in order to be able to understand a newspaper article, for instance.

In one matter the question arose as to whether it was fitting to use disciplinary punishment in the form of deduction from wages in the case of a State Railway employee, who had grave problems with alcoholism. Among other things, the Ombudsman said that according to views which were becoming increasingly accepted, alcoholism was a socio-medical problem and that its remedy lay in social and medical treatment rather than in punishment.

Because a matter was urgent a local council had made its decision by the Chairman phoning members to get their views. The Ombudsman stated that such a procedure was incompatible with the spirit of the Local Government Act.

When inspecting an executory authority, the Ombudsman found that executive auctions were often held in the home of the debtor. The reason given was that it had a preventive effect. The Ombudsman said that circumstances sometimes made it necessary to hold an executive auction in the home of the debtor. But the regular holding of executive auctions in the home of a debtor and thus pillorying him in announcements giving name and address was, in the opinion of the Ombudsman, a repugnant procedure not justified by the belief that it would have a preventive effect.

The following are some cases dealt with by Mr. Gunnar Thyresson:

A man was detained on suspicion of having killed his wife. He was later prosecuted on the charge of murder. During the court proceedings the Director of Public Prosecutions intervened and withdrew the prosecution. The case attracted a great deal of attention in the mass media. The Ombudsman found it necessary to make a thorough examination of the matter. In his decision he declared that there were no ground for the assertions that the preliminary investigation of the case had been conducted in a biased manner, but added a few remarks of a formal nature. As regards the physician who had carried out the autopsy, the Ombudsman expressed the opinion that he had failed in his duty to co-operate with the inquiry leaders and that in his testimony in court he had made irresponsible statements. As to the handling of the case in the court, the Ombudsman dealt with some points of procedure at the main hearing. Complaints had been lodged, among other things, about the judge having permitted the public prosecutor to show photographs of an intimate nature and a dummy dressed in the clothes

of the deceased woman. Considering that the judge, the public prosecutor and the counsel for the defence had declared that the photos and the dummy had contributed greatly towards clarifying the matter, the Ombudsman found no reason to criticize the court in this respect.

During the last five years a local police authority had dismissed about 900 cases on the basis of legal prescription. The Ombudsman declared that in his opinion it was most remarkable that the delay in police investigations had been accepted for such a long time. The effect of the Ombudsman's investigation was that some sixty new appointments for policemen were created at the police authority in question in addition to the 800 or so already existing.

Several complaints have been lodged about the way the police authorities have been handling matters concerning political demonstrations. In one case the complainant alleged that a police authority had not handled an application for permission to arrange an appeal meeting with sufficient promptitude. By the time permission was issued, the holding of the meeting was no longer of interest. In another case the Ombudsman criticized a chief constable for having arrested youngsters, who were planning a demonstration when a foreign statesman visited Sweden, in spite of the fact that it could not be established that the domonstration would have been disorderly.

The captain of a torpedo-boat had been water-skiing behind his ship. The Ombudsman was of the opinion that by doing so the captain had been showing such a lack of judgment that it must be regarded as a breach of duty.

The matter was handed over to the military authorities and the captain in question was thereafter subjected to disciplinary punishment by the appropriate authority.

The following is a selection of cases dealt with by Mr. Bertil Wennergren.

The question of solitary confinement as a disciplinary measure in Swedish prisons has attracted a great deal of attention in the public debate of recent years, and this has led to new legislation on the subject in 1974. The Ombudsman has had several cases regarding the practice applied in prisons. One case concerned the solitary confinement of four inmates in Kumla Prison where the circumstances were of a rather special nature. After a thorough investigation which included a hearing with the National Correctional Board the Ombudsman made a statement in which he referred not only to the provisions in the statute of correctional treatment but also to Article 10 of the International Covenant on Civil and Political Rights. The Ombudsman concluded that although the measures taken were founded on extraordinary circumstances, the prolonged solitary confinement of the four inmates inevitably caused anxiety and uncertainty about the future. The action taken could be seen as a revival of a long abandoned system of cell treatment. The inevitable conflict between the need for reformation and social rehabilitation on the one hand, and the need for security on the other, had been resolved to the favour of the latter in a way that scarcely corresponded with the objectives of Swedish correctional legislation. The Ombudsman found, however, no ground for action but expressed a hope that similar solutions would be avoided in the future.

The Swedish welfare system also includes, of course, financial help to those who lack the necessary means of subsistence. The local Social Welfare Boards are expected to handle such matters with due respect to the individual's integrity and private life. In one case, a Social Welfare Board had agreed to pay the rent of a flat where a man and woman and their child lived. However, the Board held the view that because of his alcoholism and nervous problems, the man should not live with the woman and the child in the flat. The Board therefore told the family that they could not get the money they needed for the rent unless the man left home. The Ombudsman stated that such a condition was inhumane and did not comply with the legal provisions governing social assistance. The Ombudsman ordered prosecution proeeedings against the members of the Board and the court found them guilty of abuse of power and fined them.

Cases of battered children are now and then reported to the Ombudsman. In one of these cases, the local Child Welfare Board had been keeping a family under observation for a long time because the Board suspected that something would happen to the child of the couple who were alcoholics and had tumultuous parties in their home. The Board decided however not to intervene until the next party took place. The plan was that the representatives of the Board should then appear on the spot, expose the parents *in flagranti* and more easily be able to remove the child to safety. The plan misfired, however, because the next party took place without anyone reporting it to the Board, and the child was battered on that occasion for the first time. The Ombudsman criticized the Board for not having acted in the true interest of the child and stressed the responsibility of Child Welfare Boards towards children in unsafe environments.

There is no specific ruling on whether a doctor or nurse at a public hospital may accept presents and gifts from patients, although the Penal Code makes it an offence for civil servants—as are also employees in the medical services—to accept, accept a promise of, or demand a bribe or other illicit reward for services rendered in the course of duty. In a case that came to the knowledge of the Ombudsman, doctors and nurses had accepted gifts—rather valuable tablecloths—from a patient. The Ombudsman stated that by so doing they had overstepped the limits of what is permissible and committed the offence of taking an illicit reward, although the offence was to be considered petty and no legal action was deemed necessary. The Ombudsman took the opportunity, however, to give some guidelines with regard to the permissibility of gifts from patients to personnel of public medical institutions. The Ombudsman declared, for instance, that it must be considered permissible for doctors and nurses to accept flowers, chocolate, cakes and similar gifts as natural human expressions of gratitude. The Ombudsman's statements were published in the medical professional journal and gave rise to much discussion in the Press and among doctors and nurses all over the country.

In Sweden all documents in the keeping of public authorities are, in principle, accessible to the general public and the Press. Two students, who wondered whether this principle of accessibility really worked, visited a local government office and asked the head official to show them the post that had been received by the office that day. The official told them that as the various documents were being registered, he could

not show them then, but that the students were welcome to come back in the afternoon. When they returned, the official had all the documents in a file in front of him and gave the register to the students and asked them to name which of the registered documents they wished to see. The students were not satisfied with this as they had wanted to see the post en bloc. They asked for the Ombudsman's opinion. The Ombudsman replied, after having got the comments of the official concerned, that the latter had not behaved correctly as he should have handed the file with that day's post to the students as it was, and let them look through it themselves. The case gave the Ombudsman an opportunity to make clear that the Swedish system of document accessibility differs from the Norwegian, for instance, in that a request for documents need not necessarily relate to documents concerning one particular matter.

ÅTGÄRDER VID FÖR-UNDERSÖKNING OCH RÄTTEGÅNG ANGÅENDE MISSTANKE OM MORD

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1	**INLEDNING**	7
2	**EFTERSPANINGSSKEDET**	14
2.1	**Undersökningen genom JO**	14
2.1.1	Spaningsarbetet	14
2.1.2	Fyndet av bilen	16
2.1.3	Utredningsarbetet i övrigt under efterspaningsskedet	20
2.2	**JO:s bedömning**	34
3	**FÖRUNDERSÖKNINGEN I ÖVRIGT UTOM LIDHOLMS DELTAGANDE DÄRI**	39
3.1	**Hämtningen och anhållandet av Irwing Höglund**	39
3.1.1	Undersökningen genom JO	39
3.1.2	JO:s bedömning	43
3.2	**Förvaringen av Irwing Höglund i TV-övervakad cell och möjligheten att övervaka samtal i cellen mellan honom och hans offentlige försvarare**	45
3.2.1	Undersökningen genom JO	45
3.2.2	JO:s bedömning	52
3.3	**Läkartillsynen över Irwing Höglund och möjligheten för Höglund att sköta sin personliga hygien**	53
3.3.1	Undersökningen genom JO	53
3.3.2	JO:s bedömning	55
3.4	**Förhören med Irwing Höglund under anhållningstiden**	55
3.4.1	Undersökningen genom JO	55
3.4.2	JO:s bedömning	58
3.5	**Företeende av fotografier vid häktningsförhandlingen**	59
3.5.1	Undersökningen genom JO	59
3.5.2	JO:s bedömning	61
3.6	**Förordnande om beslag av brev från Irwing Höglund**	61
3.6.1	Undersökningen genom JO	61
3.6.2	JO:s bedömning	62
3.7	**Förhöret med Irwing Höglund efter häktningsförhandlingen**	63
3.7.1	Undersökningen genom JO	63
3.7.2	JO:s bedömning	67
3.8	**Vissa frågor rörande behandlingen av Irwing Höglund under häktningstiden, förhören med honom och Arvidsons ställning som offentlig försvarare**	71
3.8.1	Medgivandet för Irwing Höglund att närvara vid hustruns jordfästning	71
3.8.2	Besöket av polisman i Irwing Höglunds cell efter jordfästningen	71
3.8.3	Tagande av hårprov från Irwing Höglund	72
3.8.4	Arvidsons ställning som offentlig försvarare	73

3.8.5 JO:s bedömning ... 81
3.9 Förteckningen över innehållet i Ulla Höglunds bankfack ... 83
3.9.1 Undersökningen genom JO ... 83
3.9.2 JO:s bedömning ... 84

4 LIDHOLMS DELTAGANDE I FÖRUNDERSÖKNINGEN ... 85
4.1 Inledning ... 85
4.2 Författningsstadganden rörande rättsläkare m. m. ... 86
4.3 Rättsläkares medverkan vid förundersökning i mordfall ... 88
4.4 Lidholms tidigare samarbete med riksmordkommissionen och med Meijer ... 90
4.5 Lidholms sammanträffande med Meijer före obduktionen ... 94
4.6 Obduktionen ... 95
4.7 Lidholms redovisning av obduktionsresultaten och sammanträdet den 6 juni 1970 i Södertälje ... 96
4.8 Lidholms fortsatta kontakter med utredningsledningen ... 102
4.9 Lidholms rekonstruktion ... 106
4.10 Ytterligare om samarbetet mellan Lidholm och utredningsledningen ... 109
4.11 JO:s bedömning ... 113

5 OM OBJEKTIVITETEN VID FÖRUNDERSÖKNINGEN OCH OM ÅTALSBESLUTET ... 117
5.1 Objektiviteten vid förundersökningen ... 117
5.2 Åtalsbeslutet ... 124
5.3 JO:s bedömning ... 125

6 HUVUDFÖRHANDLINGEN ... 128
6.1 Inledning ... 128
6.2 Sakframställningen ... 128
6.3 Förhöret med Irwing Höglund angående livförsäkringen ... 130
6.4 Rättegångens yttre former. Den formella processledningen m. m. ... 131
6.5 Hörandet av Lange och Lidholm. Vittnen eller sakkunniga ... 136
6.6 Rätten att plädera i yrkande under rättegången ... 139
6.7 Irwing Höglunds hälsotillstånd under rättegången ... 140
6.8 JO:s bedömning ... 141

7 LIDHOLMS RÄTTSMEDICINSKA BEDÖMANDEN OCH UTTALANDEN I MÅLET ... 145
7.1 Lidholms vittnesmål m. m. ... 145
7.2 Undersökningen genom JO ... 148
7.3 JO:s bedömning ... 166

8 NEDLÄGGANDET AV ÅTALET ... 172
8.1 Riksåklagarens beslut ... 172
8.1.1 Undersökningen genom JO ... 173
8.1.2 JO:s bedömning ... 180
8.2 Larssons befattning med målet omedelbart efter beslutet om nedläggandet av åtalet ... 180
8.2.1 Undersökningen genom JO ... 180
8.2.2 JO:s bedömning ... 182

9 **DOMEN** 183
9.1 **Arvidsons kostnadsräkning** 183
9.2 **JO:s bedömning** 187

10 **SAMMANFATTNING AV JO:s BEDÖMANDEN** 189

Åtgärder vid förundersökning och rättegång angående misstanke om mord

JO Thyresson meddelade den 10 juli 1974 följande beslut med anledning av en av honom företagen utredning om befattningshavares åtgärder under förundersökning och rättegång i ett mål angående misstanke om mord.

1 Inledning

Arbetsledaren Irwing Höglund anmälde på morgonen den 21 maj 1970 till polismyndigheten i Södertälje att hans hustru Ulla Höglund varit försvunnen sedan föregående dags kväll.

Vid anmälningstillfället och vid senare hållna förhör med Irwing Höglund uppgav denne: Onsdagen den 20 maj 1970 lämnade makarna Höglund kl omkring 17.45 sin villa vid Byvägen 11 i Södertälje i bil, en rödbrun Renault R 16. Kvar i bostaden var makarnas 11-åriga dotter Ann och hennes två yngre syskon. Irwing Höglund skulle, som han brukade på onsdagskvällarna, bevista en tysk språkkurs i Blombackaskolan i Södertälje med början kl 19. Efter avfärden från hemmet for makarna med Irwing Höglund som förare av bilen till Stora torget i Södertälje, där han parkerade bilen. De promenerade därefter på gågatan i centrum och tittade i affärsfönstren. När han på sitt armbandsur observerade att klockan var 19 eller där omkring, återvände de raskt till bilen, varefter de med hustrun som förare for till Blombackaskolan, där hon släppte av honom. Han kom till lektionssalen kl omkring 19.15. Hustrun hade för avsikt att sedan hon avlämnat honom göra ett kortvarigt besök hos sin i Södertälje bosatta syster och att därefter återvända hem för att senare vid lektionens slut kl 21.30 möta honom med bilen utanför skolan. Hon hade emellertid inte kommit, varför han efter en stunds väntan promenerade hem till bostaden. Hustrun hade inte varit hos systern och inte heller eljest avhörts sedan de skilts utanför skolan.

Med anledning av Irwing Höglunds anmälan inledde polisen efterspaningar efter Ulla Höglund och bilen. Den senare anträffades den 21 maj 1970 kl 16.45 uppställd på ett parkeringsställe i centrum av Södertälje.

Ett mer omfattande efterforskningsarbete med bl.a. spaningar efter Ulla Höglund och förhörsverksamhet vidtog med början fredagen den

22 maj 1970. Polismästaren Karl-Erik Norström, som inte varit i tjänst i Södertälje under torsdagen, informerades om ärendet på fredagsmorgonen. Han tog omedelbart kontakt med länspolischefen och rikspolisstyrelsen och begärde biträde med utredningen av den s.k. riksmordkommissionen. Personal ur denna under ledning av dess chef, kriminalkommissarien Sten-Sture Sandberg, kom till Södertälje redan under förmiddagen samma dag.

Med ledning av upplysningar som lämnades av en person som ville vara anonym vid telefonsamtal med t.f. polisinspektören Einar Tillman vid Södertäljepolisen på kvällen den 4 juni 1970 påträffades den döda kroppen efter Ulla Höglund samma kväll gömd under en gran på en kulle vid en väg utanför Södertälje. Natten till den 5 juni hämtades Irwing Höglund i sin bostad till förhör efter beslut av Norström. Förhör hölls med Irwing Höglund. Detta övertogs senare under natten av länsåklagaren Otto Meijer, som då inträtt som förundersökningsledare i ärendet. Meijer underrättade Irwing Höglund om att han var skäligen misstänkt för mord på sin hustru och förklarade Irwing Höglund anhållen för mordet. Irwing Höglund bestred att han var skyldig.

Kriminalteknisk undersökning av fyndplatsen m.m. verkställdes under ledning av förste kriminalassistenten Wincent Lange med början den 5 juni 1970. Samma dag förrättade dåvarande t.f. föreståndaren för statens rättsläkarstation vid Stockholm, leg. läkaren Sven-Olof Lidholm, rättsmedicinsk obduktion av den döda kroppen efter Ulla Höglund. Obduktionen gav enligt Lidholm bl.a. vid handen att Ulla Höglund bragts om livet genom strypning med snara, som bestod av hennes bysthållare, samt att det fanns en riklig mängd sperma i hennes slida. Obduktionsfynden och resultaten av den kriminaltekniska undersökningen angav att brottsplatsen legat i närheten av fyndplatsen.

Samma den 5 juni 1970 förordnade rådhusrätten i Södertälje efter framställning av Meijer om utseende av offentlig försvarare för Irwing Höglund advokaten Olof Arvidson att i sådan egenskap biträda Höglund, varefter målet den 11 juni 1970 överflyttades till Södertörns domsagas häradsrätt.

Vid häktningsförhandling den 15 juni 1970 inför häradsrätten under ordförandeskap av tingsdomaren Rune Dahnell yrkade Meijer, att Irwing Höglund måtte häktas såsom på sannolika skäl misstänkt för mord på Ulla Höglund. Irwing Höglund förnekade, att han berövat sin hustru livet och bestred häktning. Häradsrätten förklarade Irwing Höglund häktad såsom på sannolika skäl misstänkt för mord.

Huvudförhandling i målet inleddes den 18 augusti 1970. Meijer yrkade ansvar på Irwing Höglund jämlikt 3 kap. 1 § brottsbalken för mord under påstående att Irwing Höglund den 20 maj 1970 kl mellan 18—19 på den tidigare nämnda fyndplatsen berövat Ulla Höglund livet genom att strypa henne med snara. Meijer yrkade vidare ansvar på

Irwing Höglund jämväl för brukande av falsk urkund, vilken enligt sitt innehåll utgjorde avskrift av ett för honom utfärdat betyg över avlagd ingenjörsexamen. Irwing Höglund bestred åtalet för mord men erkände brukande av falsk urkund.

Vid huvudförhandlingen hördes bland andra Lange på begäran av Meijer och Lidholm på begäran av Arvidson. Förhandlingen upptogs på band, som senare skrevs ut.

Den 31 augusti 1970 entledigade riksåklagaren Meijer på dennes begäran från att vidare utföra åtalen mot Irwing Höglund och förordnade länsåklagaren i Kalmar län Lennart Larsson till ny åklagare i målet. Efter föredragning av Larsson beslöt riksåklagaren den 4 september 1970 att de mot Irwing Höglund väckta åtalen skulle nedläggas. Häradsrätten försatte samma dag Irwing Höglund på fri fot. Efter yrkande av Irwing Höglund meddelade häradsrätten den 17 december 1970 frikännande dom vad gällde åtalet för mord och avskrev målet från vidare handläggning såvitt avsåg åtalet för brukande av falsk urkund.

Häradsrätten utlät sig i domen också angående begäran av Arvidson om ersättning som offentlig försvarare för Irwing Höglund. Sedan Arvidson klagat över beslutet om ersättning, fastställdes detta den 28 juni 1971 av Svea hovrätt. Hovrättens beslut vann laga kraft.

I beslut den 19 januari 1973 av Södertörns tingsrätt tillerkändes Irwing Höglund ersättning jämlikt lagen om ersättning i vissa fall åt oskyldigt häktade eller dömda m.fl. Beslutet vann laga kraft.

Utredningen angående Ulla Höglunds död och målet mot Irwing Höglund kom att väcka ett betydande uppseende dels genom att tidningspressen framförde kritiska synpunkter mot särskilt polisens och åklagarens agerande i saken och dels på grund av anmälningar och klagomål i skilda hänseenden som inkom till riksdagens ombudsmannaexpedition.

Av anmälningarna till JO må först nämnas, att den 10 juni 1970 inkom anmälan från Arvidson med påstående att Irwing Höglund i arrestlokalen hos polisen i Södertälje förvarades under sådana förhållanden att det varit möjligt för polisen att utifrån avlyssna de samtal Arvidson haft med Irwing Höglund i hans cell. Under hänvisning till stadgandet i 21 kap. 9 § rättegångsbalken att offentlig försvarare äger meddela sig med den anhållne i enrum hemställde Arvidson om omedelbar utredning.

Den 16 september 1970 inkom från Ulla Höglunds far, förste polisassistenten Gustav Sejlert anmälan riktad mot Lidholm och mot riksåklagaren. Vad angår Lidholm ifrågasattes huruvida han iakttagit objektivitet i sitt handlande under förundersökningen och eljest. Sejlert

hemställde att JO måtte dels låta inhämta socialstyrelsens yttrande över riktigheten av Lidholms påståenden i hans utsaga inför häradsrätten, dels låta utreda omständigheterna i övrigt kring Lidholms agerande under förundersökningen. I fråga om riksåklagaren hemställdes om utredning rörande omständigheterna kring hans beslut om nedläggande av åtalet. Det anfördes, att rykten påstod att riksåklagaren skulle ha fattat sitt beslut efter övertalningar, påtryckningar eller till och med direktiv för att få slut på "en inflammerad situation".

Därutöver inkom under sommaren och hösten 1970 tolv anmälningar rörande målet mot Irwing Höglund från av saken icke berörda personer. Dessutom inkom under 1971 två anmälningar i saken från sådana personer. Anmälningarna rör i huvudsak frågor som avhandlas i det följande. Anmälningarna redovisas inte särskilt i detta beslut och envar av anmälarna kommer att få svar genom att detta beslut tillställes dem.

Den uppmärksamhet som Höglundmålet väckte i tidningspressen och bland allmänhet föranledde mig att i skrivelser den 21 och 31 augusti 1970 till häradsrättens ordförande begära in huvudförhandlingsprotokoll jämte utskrifter av bandupptagning av bevisning m.m. i målet. Jag begärde även ledes hos åklagaren att få tillgång till förundersökningsprotokollet m.m.

Efter den vändning saken fick genom riksåklagarens beslut att nedlägga åtalet fann jag påkallat att verkställa en grundlig utredning av vad som förekommit i målet mot Irwing Höglund.

Det synes vara av värde att lämna några upplysningar om hur utredningen bedrivits och om dess omfattning.

Till att börja med må dock här nämnas något om utredningar som verkställts i anledning av Arvidsons och Sejlerts förut berörda anmälningar.

Vad angår Arvidsons anmälan att Irwing Höglund under anhållningstiden förvarades i cell varifrån Arvidsons samtal med sin klient kunde avlyssnas, uppdrog jag samma dag anmälan inkom åt personal vid ombudsmannaexpeditionen att omedelbart i Södertälje utreda de påtalade förhållandena. Utredningen verkställdes påföljande dag den 11 juni 1970 genom förhör i Södertälje med Meijer, Norström och berörd polispersonal. Vid tillfället var även representanter för rikspolisstyrelsen närvarande för att lämna upplysningar om vissa teletekniska anläggningar. Viss kompletterande utredning skedde därefter per telefon, varefter samtal ägde rum den 17 juni 1970 med Arvidson rörande hans anmälan och den dittills verkställda utredningen. Efter ytterligare kompletterande utredning remitterades hela utredningsmaterialet till Arvidson den 29 juni 1970. Den 26 augusti 1970 inkom Arvidson med yttrande däröver. Den 2 september 1970 skedde samtidiga remisser av det samlade utredningsmaterialet till Norström och till Meijer med begäran om yttrande. Sådant inkom från Meijer den 7 september och

från Norström den 29 september 1970. Sammanlagt hölls i denna del 23 samtal och förhör.

Sejlerts anmälan föranledde samma dag den inkom — den 16 september 1970 — remiss till riksåklagaren såvitt anmälan avsåg honom. Riksåklagaren avgav yttrande dels den 18 september och dels den 16 oktober 1970, det senare efter det riksåklagaren funnit anledning till tillägg och förtydliganden av det först avgivna yttrandet. Sejlerts anmälan föranledde, såsom anges i det följande, även remiss till socialstyrelsen.

Den stora utredningen inleddes genom samtal med Irwing Höglund för att bereda honom tillfälle att närmare utveckla och precisera den kritik som under förundersökningen och målets gång riktats särskilt mot polis och åklagare samt anföra vad han kunde ha att ytterligare andraga i sådant hänseende. Samtalet ägde rum den 2 november 1970. På egen begäran bereddes Sejlert påföljande dag tillfälle till ett liknande samtal. Samtal med Arvidson ägde rum den 12 november 1970. Utredningen hade då börjat med omfattande förhör först i Södertälje med Norström och i saken inblandad personal vid Södertäljepolisen. Den fortsatte därefter på ombudsmannaexpeditionen med förhör med chefen för riksmordkommissionen, kriminalkommissarien Sandberg, och övrig personal vid riksmordkommissionen som deltagit i utredningen rörande mordet på Ulla Höglund, vidare med brottsplatsundersökaren, förste kriminalassistenten Lange, rättsläkaren Lidholm, länsåklagarna Meijer och Larsson, tingsdomaren Dahnell och andra. Upplysningar har lämnats av överdirektören Åke Magnusson och polisintendenten Lars Kollander, båda vid rikspolisstyrelsen. I en del fall har flera förhör hållits med samma person. Sammanlagt har i denna del hållits 54 samtal och förhör. Samtalen och förhören har med några undantag upptagits på band, som skrivits ut. Efter varje samtal och förhör har kopia av bandutskriften tillställts vederbörande för godkännande med möjlighet att göra de tillägg eller förtydliganden han ansett påkallade. Bandupptagningarna och de i förekommande fall förda protokollen upptager sammanlagt omkring 1 160 sidor och har fogats till ett stomprotokoll.

I februari 1971 utkom en av Arvidson författad bok rörande Höglundmålet med titeln: "Erkänn! Södertäljemålet — fakta och reflexioner". Arvidson riktar i boken kritik mot utredningen av mordet på Ulla Höglund och mot handläggningen av målet mot Irwing Höglund. Den vid ombudsmannaexpeditionen företagna utredningsverksamheten genom förhör och samtal med i saken inblandade personer var vid tiden för bokens utgivande i huvudsak slutförd men har i allt väsentligt omfattat även de omständigheter som gjordes till föremål för kritik i boken. Innehållet i denna, vilket kommer att beröras i det följande, har inte i någon större utsträckning påkallat ytterligare utredning.

Vid förhör med Meijer hemställde denne, att JO måtte utreda huruvida Lidholm genom sin utsaga inför domstolen gjort sig skyldig till ovarsam utsaga. Som förut nämnts anhöll Sejlert i sin anmälan hit, att JO måtte låta inhämta socialstyrelsens yttrande över riktigheten av Lidholms påståenden i utsagan. Vad sålunda och i övrigt under utredningen förekommit rörande rättsläkares fackområde m.m. sammanställdes i en inom ombudsmannaexpeditionen den 25 mars 1971 upprättad promemoria. Promemorian jämte visst utredningsmaterial översände jag samma dag till socialstyrelsen med begäran om yttrande.

Socialstyrelsen avgav ett den 8 juli 1971 dagtecknat yttrande och fogade därvid yttranden av professorn i rättsmedicin vid Lunds universitet och tillika föreståndare vid rättsläkarstationen i Lund Gerhard Voigt och docenten i rättspsykiatri m.m., överläkaren vid fångvårdsanstalten Hall Karl-Erik Törnqvist, båda medlemmar av socialstyrelsens vetenskapliga råd. I sitt yttrande ingick styrelsen i granskning av de uttalanden Lidholm å tjänstens vägnar gjort i Höglundmålet och fann därvid på närmare anförda skäl, att Lidholm på flera punkter brustit i objektivitet och noggrannhet samt att Lidholm enligt styrelsens uppfattning härigenom av försummelse och oförstånd åsidosatt vad som ålåg honom i tjänsten.

Vid prövning av vad sålunda förevarit fann jag då Lidholm skäligen misstänkt för tjänstefel i de hänseenden som närmare angavs i socialstyrelsens yttrande. Jag bedömde tjänstefelet som grovt, enär Lidholm måste anses ha brustit i objektivitet och noggrannhet i avsevärd mån och då hans uttalanden skett i och för utredningen av ett allvarligt brott. Med skrivelse den 23 augusti 1971 underrättades Lidholm om misstanken och bereddes tillfälle att med anledning därav inkomma med yttrande.

Den 4 oktober 1971 inkom Lidholm med yttrande, vari Lidholm bestred tjänstefel.

Den 12 oktober 1971 hölls förhör på ombudsmannaexpeditionen med Lidholm i närvaro av Voigt. Den 14 januari 1972 avgav Voigt ett kompletterande yttrande med därtill fogat yttrande av förste forskningsingenjören vid försvarets forskningsanstalt, civilingenjören Carl Hugo Ågren, avseende fotogrammetriska undersökningar av fotografier som vid obduktionen tagits av Ulla Höglunds döda kropp.

Socialstyrelsen avgav den 7 juni 1972 kompletterande yttrande, sedan styrelsen inhämtat yttranden från Lidholm och rättsläkarrådets rättsmedicinska sektion. Socialstyrelsen anförde att Lidholm i fråga om sin bedömning av orsaken till Ulla Höglunds död brustit i objektivitet och noggrannhet och därigenom av försummelse och oförstånd åsidosatt vad som ålegat honom i tjänsten.

Vid prövning av vad sålunda förevarit fann jag då Lidholm även i nu angivet hänseende skäligen misstänkt för grovt tjänstefel enligt 20

kap. 4 § brottsbalken. Med skrivelse den 24 juli 1972 underrättades Lidholm om misstanken och bereddes tillfälle att med anledning därav inkomma med yttrande.

Den 15 september 1972 inkom Lidholm med yttrande, vari Lidholm bestred ansvar även i sist angivet hänseende.

Hela utredningsmaterialet vid ombudsmannaexpeditionen har sammanställts i en utredningspromemoria på sammanlagt 380 sidor. Utredningen redovisas kortfattat i förevarande beslut. Fullständig redogörelse för utredningsmaterialet lämnas inte i beslutet utan däri upptas — förutom de saksammanhang som erfordras för läsningen — endast de frågor jag bedömt påkalla uttalande från min sida.

För befattningshavare som omnämns i beslutet anges den tjänstetitel vederbörande innehade när han sysslade med målet mot Irwing Höglund, oavsett om han sedermera erhållit annan titel.

2 Efterspaningsskedet

2.1 Undersökningen genom JO

Med efterspaningsskedet avses här händelseförloppet fr.o.m. Irwing Höglunds anmälan av försvinnandet på morgonen torsdagen den 21 maj 1970 till fyndet av Ulla Höglunds kropp på kvällen den 4 juni 1970.

Riksmordkommissionens arbete i Södertälje organiserades på sedvanligt sätt med ett spaningshögkvarter. Ehuru Ulla Höglunds försvinnande redan från början fick stor publicitet blev flödet av uppslag från allmänheten tämligen litet. På grund härav uppsattes endast två expeditioner, en gemensam för förhörsverksamheten och den inre och yttre spaningen samt en för registrering. Expeditionerna förestods av personal från riksmordkommissionen. Som spaningsledare fungerade till kommissionens inträde i utredningen kriminalkommissarien Inge Enström vid Södertäljepolisen och därefter Sandberg. Denne hade semester under tiden den 1—5 juni 1970, varvid han ersattes av kriminalinspektören Uno Andersson vid riksmordkommissionen, vilken eljest förestod förhörsexpeditionen. Kommissionens ställföreträdande chef, t.f. kriminalkommissarien Otto Andersson, deltog i utredningen den 22 och 23 maj 1970 med särskild uppgift att medverka vid organisationens upprättande. Han var därefter sjukledig till den 15 juni 1970, då han återinträdde i utredningsarbetet. I stort organiserades utredningsarbetet i samråd mellan Norström och Sandberg. De administrativa sysslor som följde med ärendet handhades av poliskommissarien Arne Törnkvist vid Södertäljepolisen. De olika efterspaningsåtgärder som vidtogs i saken verkställdes under ledning av Tillman såsom chef för polisdistriktets spaningsenhet. Förhörsarbetet lades i huvudsak på kommissionens folk.

2.1.1 Spaningsarbetet

Varken under utredningsarbetet vid ombudsmannaexpeditionen eller dessförinnan har någon mera bestämd kritik anförts mot polisen för brister i spaningsarbetet. I den tidigare nämnda boken Erkänn! anför emellertid Arvidson (s. 14).

Irwing Höglund hann knappt komma innanför dörrarna till Södertälje polishus, förrän polisen började granska honom, började betrakta honom som en mördare. I stället för att hjälpa honom tillrätta, i stället för att omedelbart kasta sig in i sökandet efter hans försvunna hustru,

började man fundera på hur man lämpligen skulle kunna få honom att erkänna ett mord, som han inte begått. I stället för att söka hustrun — den försvunna, 28-åriga Ulla Höglund — började man söka något annat: bevisen och indicierna som skulle kunna fälla den hjälpsökande i en framtida mordprocess.

"Erkänn, erkänn!" Uppmaningen ekade redan i polishuset, om också ännu inte uttalad.

Irwing Höglund kom till polisen oroad över hustruns försvinnande, oroad till förtvivlans gräns. Han kom för att få klarhet, för att få hjälp. Den närmaste tiden skulle visa att han totalt missuppfattat situationen. Samhället hade ett helt annat intresse för hans person — att stjälpa i stället för att hjälpa, att "döda" i stället för att stödja.

Omfattningen och inriktningen av polisens spaningsarbete under det inledande skedet granskades under utredningsarbetet vid ombudsmannaexpeditionen.

Irwing Höglunds anmälan på torsdagsmorgonen upptogs av förste polisassistenten Ernst Asp. Anmälan nedtecknades på fastställd blankett. Den 7 juni 1970 upprättade Asp en redogörelse för omständigheterna i samband med upptagandet av Irwing Höglunds anmälan. Enligt redogörelsen, vilken liksom anmälan är intagen i förundersökningsprotokollet, skedde upptagandet med början vid 8-tiden på morgonen.

Av anteckningar i förundersökningsprotokollet, ingivna minnesanteckningar av Tillman, dagtecknade den 9 juni 1970, och upplysningar som vid förhör lämnats främst av Norström och Sandberg framgår, att efterspaningar igångsattes tämligen omedelbart. Kl 10 gavs order till två polismän, vilka då påbörjade sin tjänstgöring för dagen, att inleda spaningarna efter Ulla Höglund och bilen. Dessa, som kommenderades att i första hand bedriva spaning på vägar och platser i stadens utkanter, tog först kontakt med Irwing Höglund för att få kompletterande uppgifter om tänkbara platser där hans hustru kunde sökas samt för att få ett fotografi av henne. De båda polismännen har vid förhör under förundersökningen uppgivit att de i allmänhet inte fått några svar på sina frågor. Irwing Höglund "skakade mest på huvudet". Ett färgfoto på den försvunna överlämnades emellertid till polismännen. Ytterligare personal sattes under dagen in i spaningsarbetet. Spaningen skedde med radiobilar.

På förmiddagen efterlystes Ulla Höglund via telex i Stockholms län. Numret på Irwing Höglunds bil spärrades hos rikspolisstyrelsens register. Den i tjänst varande polispersonalen i Södertälje informerades om försvinnandet, länstrafikgruppens patruller och polishelikoptern, likaså taxis växel, som omedelbart sände ett meddelande till samtliga taxibilar i staden och därefter varje timme fram till anträffandet av bilen, samt stadens två järnvägsstationer. Upprepade telefonsamtal ägde rum med Ulla Höglunds far och i Södertälje boende syster för att få uppslag till ledning i efterspaningen. På kvällen medgav Irwing Höglund att Ulla Höglund fick efterlysas i regionalradion. På eftermiddagen kommenderades polispersonal att söka bilen på de större parkeringsplatserna i stadens centrum. Kl 16.45 påträffades bilen på parkeringsplatsen ovanpå BP-garaget i Kringlan i Södertälje. Bilen stod parkerad bakom en mindre betongbyggnad i parkeringsplatsens centrum och var därför

ej synlig från gatan. Bilen sattes under bevakning. Påföljande dag skedde efterlysning i regionalradion kl 7.15 och senare i riksprogrammet.

Denna dag koncentrerades spaningen till vattendragen i och omkring Södertälje. Draggningar påbörjades dels i Södertälje kanal och dels i sjön Maren, det vattenområde som ligger nedanför parkeringsplatsen, allt i kombination med spaning längs stränderna och på angränsande områden. Draggningarna och spaningarna utefter strandområdena fortsatte den 23 maj och utvidgades till andra vatten. Spaning skedde också i rivningshus vid parkeringsplatsen. Den 25 maj anlitades grodmän för att söka i Södertälje kanal. Samma dag skedde ytspaning från båt i kanalen, sjön Maren och angränsande vatten. Den 26 maj koncentrerades spaningarna till vattendragen närmast stadens centrala delar. Spaningar från båt fortsatte den 29 maj samt den 3 och 4 juni och utvidgades då till ytterligare vattenområden. Redan under de första dagarna utskrevs en vädjan till båtägarna i Södertälje att meddela fynd som kunde sättas i samband med Ulla Höglund. För att undvika tidsutdräkt anlitades ett privat företag med adresseringsmaskin för utskrivning av adresser. Handlingen, som var undertecknad av Sandberg, distribuerades omkring den 27 maj till båtägarna. Den gick ut i omkring 1 000 exemplar.

Spaning med hundar sattes in den 22 maj i olika områden. Den 27 maj organiserades en omfattande hundspaning som pågick till och med den 4 juni. Då styrkan var som störst var 17 hundar bl.a. från Stockholms polisdistrikt, länspolisen och Muskö flottbas insatta. Hundpatrullerna genomsökte områdena runt Södertälje. Vidare förekom ytspaning från helikopter. Den 23 maj företogs "dörrknackning" i fastigheterna i närheten av parkeringsplatsen för att komma i kontakt med personer som kunde ha gjort iakttagelser av bilen och dess parkering på platsen. Den 25 maj — på morgonen — utfrågades i samma syfte bilparkerare på parkeringsplatsen. Härjämte skedde efterforskning av vittnen till bilens parkering och förande i Södertälje genom förfrågningar hos taxi- och bussförare i Södertälje och via lokal- och rikspressen.

2.1.2 **Fyndet av bilen**

Fyndet av bilen och den tekniska undersökning, som verkställdes i samband därmed, behandlas i boken Erkänn! Kritiken kan sammanfattas sålunda (s. 18 f).

Det framstår som högst egendomligt att bilen inte återfanns omedelbart, utan först åtta och en halv timmar efter det spaningarna inletts. Den stod ju parkerad på stadens mest centrala parkeringsplats — bara något hundratal meter från polisstationen. Det förefaller mindre troligt att polismännen underlåtit att kontrollera den centralt belägna parkeringsplatsen. När polisen under dagen den 21 maj gjorde sina kontrollronder kring parkeringsplatserna stod bilen ej att finna någonstans. Den parkerades senare, men då var det ej Irwing Höglund som körde.

I detta sammanhang anför Arvidson vidare, att bilen återfanns först 22 timmar efter det den enligt polisens och senare åklagarens teorier parkerats på platsen.

Härefter anförs i boken (s. 19).

I ett tidigt skede av spaningarna förekom en uppgift om, att de polismän som slutligen funnit bilen, hade känt på motorhuven och iakttagit att denna var varm. Det förklarade man senare med att motorhuven värmts upp av solen. Ännu senare med en dementi. Motorn skulle aldrig ha varit varm.

I förundersökningsprotokollet förekommer en uppgift om att parkeringsautomaten vid Ulla Höglunds bil visat grön markering. Sålunda skulle någon kort innan lagt pengar i automaten. Polisens förklaring blev sedermera att en krona av misstag nedlagts i automaten. Automaterna på parkeringsplatsen hade tömts under eftermiddagen. Trots detta låg en krona kvar i denna automat.

Problemet med automaten löstes av polisen med den enkla förklaringen att den var funktionsoduglig. Men kronan då? Den måste väl ändå ha lagts dit efter det att apparaten tömts på eftermiddagen? Nej, säger polisen. Kronan hade fastnat och blivit kvar i automaten trots att denna tömts. Med denna förenkling kan allt få sin förklaring. Likväl kvarstår parkeringen av bilen som ett av de stora mysterierna i fallet Ulla Höglund.

Det kan anmärkas att inte något av vad sålunda påtalats framförts tidigare, vare sig från försvarets sida under förundersökningen och huvudförhandlingen eller vid de samtal med Irwing Höglund och Arvidson som hållits på ombudsmannaexpeditionen.

Beträffande fyndet av bilen framgår följande av en vid förundersökningsprotokollet fogad promemoria den 25 maj 1970.

Torsdagen den 21 maj kl 16.30 fick en polisassistent order att spana efter bilen i ett område mellan kanalen och Västergatan—Högbergsgatan—Holmfastvägen—Turingegatan i Södertälje. Bilen påträffades av polisassistenten. Som tidigare nämnts gjordes fyndet kl 16.45 på parkeringsplatsen ovanpå BP-garaget i Kringlan vid Slussgatan i Södertälje. Bilen stod enligt promemorian snyggt parkerad bakom en mindre betongbyggnad belägen i parkeringsplatsens centrum. Parkeringsmätaren visade på grönt och tiden gick ut kl 16.55, varvid mätaren slog över till rött. Parkeringsplatserna omkring bilen var lediga. Parkeringsdäcket var något fuktigt, medan det under bilen var alldeles torrt. Man kunde konstatera, att vätan från tidigare regn liksom dragit sig in under bilens ytterkanter. Emedan parkeringsmätaren visade på grönt, gjordes ingen undersökning av bilen då dess förare väntades tillbaka. Uppsikt över bilen hölls från en närbelägen parkeringsficka. Ingen visade sig intresserad av bilen. Kl 17.30 övertogs vakthållningen av två andra polismän. Enligt promemorian gjordes ej något konstaterande av huruvida bilens motor var varm eller kall; allt tydde dock på att bilen stått där en längre tid.

Enligt vad Irwing Höglund upplyst här blev han kl omkring 17.30 underrättad om att bilen anträffats. Han ombads samtidigt att komma och söka efter hustrun i affärerna vid parkeringsplatsen, innan dessa stängdes.

Påföljande dag gjordes en kriminalteknisk undersökning av bilen, som varit bevakad under natten. Undersökningen verkställdes av krimi-

nalinspektören Gösta Eriksson och kriminalassistenten Henry Lyander vid tekniska roteln i Södertälje på uppdrag av kriminalkommissarien Enström.

Rörande undersökningen av själva bilen meddelas här i korthet följande uppgifter från förundersökningsprotokollet. Vissa kompletterande upplysningar har lämnats vid förhör vid ombudsmannaexpeditionen med Eriksson och Lyander.

Efter en grovundersökning av bilen på fyndplatsen förde Eriksson bilen till polisens garage, där undersökningen slutfördes. Bilen genomsöktes och dammsögs, varvid prov och andra fynd tillvaratogs. Fingeravtryck söktes och säkrades. Några läsbara avtryck kunde inte säkras på ratten och övriga instrumentorgan. Innan bilen fördes från parkeringsplatsen, togs fotografier av denna och av bilen ur olika vinklar. Förarsätet var vid bilens anträffande så långt tillbakafört, att körställningen blev obekväm för Eriksson. Backspegelns inställning var anpassad till sätets läge. Någon närmare notering om sätets placering gjordes ej.

Sedan undersökningen av bilen slutförts, återfick Irwing Höglund bilen den 23 maj 1970.

Under det fortsatta spaningsarbetet uppkom frågan om hur förarsätet varit placerat vid bilens anträffande. En rekonstruktion av sätets placering verkställdes den 29 maj 1970 med en bil av samma märke som Irwing Höglunds.

Utredningen ansågs ge vid handen, att förarstolen vid bilens anträffande på parkeringsplatsen varit i ett sådant läge att körställningen passat en relativt lång person. I sin sakframställning vid huvudförhandlingen berörde Meijer inte frågan om sätets placering och dess betydelse för frågan om vem som sist fört bilen.

Den vid ombudsmannaexpeditionen företagna utredningen har uppehållit sig vid frågan om den kriminaltekniska undersökningen av bilen kan, med hänsyn till avsaknaden av notering om förarsätets läge, anses ha genomförts med tillräcklig omsorgsfullhet. Härom upptages följande.

Eriksson och Lyander erhöll, enligt vad utredningen utvisar, inga andra direktiv för undersökningens bedrivande än att tanka bilen för att därigenom mäta den bensinförbrukning som skett från senaste påfyllningen av bensintanken. Eriksson har framhållit, att man vid undersökningstillfället inte vetat om Ulla Höglunds försvinnande var frivilligt eller om det var orsakat av brottslig handling. Vid kriminaltekniska undersökningar av detta slag hade man emellertid att utgå från att ett brott kunde ha förövats. Undersökningen hade därför verkställts med samma omsorg som om man vetat, att bilen var aktuell i en mordutredning. Eriksson har förklarat sig inte vilja bestrida, att det kunde vara ett fel i undersökningen att man inte fastställt sätets placering, men samtidigt framhållit, hur svårt det kunde vara att förutse vilka detaljer i en kriminalteknisk undersökning som kunde få betydelse i spaningsarbetet. Meijer har uttalat, att teknikerna som en rutinåtgärd borde ha fastställt förarsätets läge. Meijer har dock till deras ursäkt framhållit, att man vid undersökningstillfället inte varit övertygad om att det var ett brott bakom försvinnandet. Enligt Meijer borde man vidare vid bilens utlämnande till Irwing Höglund ha förvissat sig om huruvida den körställning, i vilket sätet befann sig, passade Irwing Höglund, som då

i vart fall ej kunnat uteslutas såsom en eventuell gärningsman. Den polisman, som lämnade ut bilen, hade också enligt vad som uppgivits för Meijer haft direktiv om att vara observant på Irwing Höglunds körställning, men medan polismannen flyttat någon bil som stod i vägen för Irwing Höglunds bil hade denne redan satt sig i denna. Polismannen hade därför inte kunnat göra den avsedda iakttagelsen. Otto Andersson och Sandberg har uttalat, att det hade varit önskvärt att för den fortsatta utredningen ha uppgift om förarsätets placering, men förklarat, att de inte ville rikta någon kritik mot teknikerna för deras förbiseende härutinnan. Andersson har framhållit, att det särskilt i ett inledande skede av en utredning kan vara svårt att förutse vilka detaljer i en teknisk undersökning som får betydelse i den fortsatta utredningsverksamheten, och särskilt understrukit, att utredningen vid undersökningstillfället enbart rört ett försvinnande och att det då kanske var lättare att förbise någon detalj. Andersson hade efter undersökningstillfället diskuterat med andra tekniker om hur de skulle ha förfarit vid undersökningen av bilen, och det var nog möjligt att flera av dem skulle ha förbisett att vara uppmärksamma på förarsätets placering.

Mot bakgrunden av Arvidsons uppgifter om polisens och senare åklagarens uppfattning om tidpunkten för bilens uppställning på parkeringsplatsen och Arvidsons kritik mot utredningen härutinnan meddelas följande uppgifter hämtade från förundersökningsprotokollet.

Enligt vad som framgår av undersökningsprotokollet rörande bilen inhämtades från Södertälje brandkår och meteorologiska byrån vid Södertörns flygflottilj i Tullinge uppgifter om nederbördsförhållandena under tiden den 20—22 maj 1970. Senare infordrades yttranden från Sveriges meteorologiska och hydrologiska institut. Institutet uttalade, att med hänsyn till väderleksförhållandena i Riksten måste vad som upplysts därom, att det varit torrt under bilen såväl kl 16.30 den 21 maj som följande dag medan parkeringsdäcket i övrigt varit fuktigt vid båda tillfällena, bero på att bilen eller något annat föremål täckt det torra området under hela — eller i vart fall nästan hela — tiden det regnat i området, dvs. förmiddagen och middagen den 21 maj.

Vidare framgår av förundersökningsprotokollet följande. Under efterspaningsskedet och senare hördes Irwing Höglund och andra om hans förehavanden efter lektionens slut och fram till tiden för bilens anträffande. Den 25 maj 1970 företogs tidtagning vid gångprov mellan Blombackaskolan och Irwing Höglunds bostad. Enahanda åtgärd företogs den 28 maj beträffande sträckan parkeringsplatsen—Blombackaskolan. Promenaden, företagen i rask takt, visade sig ta knappt 13,5 minuter. Med ledning av Irwing Höglunds uppgifter att han tankat bilen under färd till sin bostad på eftermiddagen den 20 maj och kännedom om bilens ungefärliga bensinförbrukning, bl.a. genom rekonstruktionsfärd med en liknande bil, kunde konstateras att bilen, under förutsättning att ytterligare bensintillförsel ej skett, från tankningstillfället och till dess den anträffades gått en sträcka av 4—5 mil. Efter fyndet av Ulla Höglunds döda kropp befanns vid kontrollkörning den 5 juni den närmaste vägen för sträckan från bostaden vid Byvägen 11 till en i närheten av fyndplatsen belägen parkeringsplats och vidare till det ställe, där bilen anträffats, vara 19,5 km. Tidsåtgång vid normal körning,

70—80 km/tim, på icke hastighetsbegränsade vägsträckor och med iakttagande av bestämmelser om 50 km/tim utgjorde 20 minuter. En något längre vägsträcka, 24,5 km, mellan de angivna platserna kunde tillryggaläggas på kortare tid.

I sin sakframställning i målet uttalade Meijer beträffande bilens parkering, att den verkställda utredningen inte kunnat klarlägga, när bilen ställts på parkeringsplatsen i vidare mån än att detta måste ha skett avsevärd tid innan den anträffades och med all sannolikhet innan det börjat regna på morgonen den 21 maj. Meijer framhöll, att Irwing Höglund haft tillfälle att parkera bilen.

Rörande Arvidsons kritik mot utredningen angående omständigheterna kring den aktuella parkeringsmätaren meddelas följande uppgifter från förundersökningsprotokollet.

Som tidigare nämnts visade mätaren vid bilens anträffande kl 16.45 på ytterligare tid för parkering. Tiden gick ut efter tio minuter, då tidvisaren slog över från grön till röd markering. Mätaren omhändertogs den 22 maj i samband med den tekniska undersökningen av bilen på parkeringsplatsen. När mätaren öppnades, påträffades en krona i röret ovanför myntboxen. Samma den 22 maj hördes en garagevakt och en tjänsteman vid BP, vilka utövade tillsyn över parkeringsmätarna på platsen och handhade tömningen av dem på mynt, angående bl.a. sina iakttagelser och åtgärder på platsen den 21 maj. De hördes ånyo den 17 juli, då även tillverkaren av parkeringsmätaren avgav ett utlåtande om de bristfälligheter, varmed mätaren befunnits vara behäftad. Utredningsresultaten torde kunna sammanfattas sålunda. Vid normal funktion gav mätaren vid iläggande av en krona en timmes parkeringstid. Endast en krona kunde iläggas i taget och måste följas av en vridning på tidvisarens vred. Mätarens maximala parkeringstid var fyra timmar. Mätaren var emellertid behäftad med ett mekaniskt fel genom yttre åverkan på vredet så att tidvisaren, vars urverk var felfritt, kunde vridas fram utan iläggande av mynt. Den nämnda personalen hade vid tömning av mätarna på mynt den 21 maj mellan 14.30—15.15-tiden kontrollerat mätarna genom att vrida på tidvisarnas vred. Den påträffade enkronan i röret ovanför myntboxen kunde ha suttit i en ficka på rörets ena sida vid tömningen av myntboxen. Kronan behövde inte heller vara det sist ilagda myntet.

2.1.3 **Utredningsarbetet i övrigt under efterspaningsskedet**

Vid rättegången i målet framförde Irwing Höglund olika påståenden av innebörd att polisen skulle ha ådagalagt bristande objektivitet i utredningsarbetet. Liknande kritik har anförts under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen, främst av Irwing Höglund och Lidholm, och av Arvidson i boken Erkänn!

Den framförda kritiken har gått ut på att polisen redan från början inriktade utredningsarbetet på att Irwing Höglund bragt sin hustru

om livet. Enligt vad Arvidson uttalar i sin bok kom Irwing Höglund redan vid sin första kontakt med polisen att bli misstänkt för att ha bragt hustrun om livet. Polisen drog, anföres det, fel slutsatser av Irwing Höglunds förtvivlan vid anmälningstillfället över hustruns försvinnande, bestämde sig för att han måste ha bragt henne om livet och arbetade därefter endast för att söka bevisa att denna slutsats var riktig. Polisen var som förblindad av sin egen mordteori och gjorde inte några allvarliga försök att finna ett alternativ till Irwing Höglund som gärningsman. Liknande synpunkter har uttalats av Irwing Höglund och Lidholm. Till närmare stöd för kritiken har anförts olika omständigheter i utredningsarbetet.

Irwing Höglund och Arvidson har bl.a. hävdat, att protokollen över förhören med Irwing Höglund på olika sätt vittnade om polisens outtalade misstanke mot honom, och även påstått, att en utredningsman vid två tillfällen under efterspaningsskedet uttalat sig på närmare angivet sätt om misstanken. De har också riktat kritik mot en företagen rekonstruktion av makarnas bilfärd och promenad den 20 maj och påtalat olika bevaknings- och skuggningsåtgärder beträffande Irwing Höglunds förehavanden under spaningsskedet. Härjämte har Irwing Höglund gjort gällande, att en husrannsakan företagits i hans bostad på ett tidigt stadium av spaningarna.

Den av Lidholm framförda kritiken har främst gått ut på att polisen ensidigt inriktat sig på Irwing Höglund med eftersättande av andra utredningsuppslag och torde, med hänsyn till vad Lidholm närmare anfört, närmast ta sikte på den utredning, som ägde rum sedan Irwing Höglund anhållits. Det kan dock i detta sammanhang nämnas, att Lidholm bl.a. riktat kritik mot polisen för att man inte förstått, att Irwing Höglunds berättelse om makarnas promenad var osannfärdig av andra skäl än att han vid samma tid skulle ha bragt sin hustru om livet. Även Lidholm har lämnat uppgifter om olika uttalanden av polismän under spaningsskedet om misstankarna mot Irwing Höglund.

Av förundersökningsprotokollet framgår i huvudsak följande om hur utredningsarbetet bedrevs och om vad som framkom därvid.

Såsom nämnts upptogs Irwing Höglunds anmälan den 21 maj 1970 om hustruns försvinnande av förste polisassistenten Asp. Den 7 juni 1970 upprättade Asp på begäran av kriminalkommissarien Enström en redogörelse för omständigheterna i samband med upptagandet av anmälan. Innehållet i redogörelsen kan sammanfattas sålunda.

> Irwing Höglund talade lågmält, när han berättade att hans hustru var försvunnen. Det ryckte i hans mungipor och stockade sig i halsen på honom, när han pressade fram detta besked. Irwing Höglunds reaktion förvånade Asp, då Irwing Höglund vid första påseendet gav ett stabilt intryck och minst av allt kunde väntas vara av "den nervösa typen". Irwing Höglund gjorde sitt yttersta för att behärska sig. Han klarade inte detta, utan tårarna kom. Enligt vad Asp vill minnas

frågade han Irwing Höglund varför han såg så hopplöst på situationen. Asp framhöll, att polisen fick in mängder av anmälningar om försvunna personer och att det, med tanke på de många anmälningarna, var ytterst sällsynt att det låg ett brott eller någon olycka bakom ett försvinnande. Irwing Höglund verkade inte lyssna på detta. När Asp framförde sin åsikt att hustrun säkert snart skulle komma igen, mumlade Irwing Höglund — Asp vill minnas med en suck: "Nej... nej, nej". Asp tog god tid på sig med att upptaga anmälan. Sedan Irwing Höglund gått, blev det Asps bestämda uppfattning att "detta är inte normalt". Asp tänkte igenom vad Irwing Höglund sagt och överlade med sig själv om varför Irwing Höglund varit så uppriven. Asp delgav omedelbart Tillman sin uppfattning att "detta ärende är något som vi måste behandla speciellt, för det kan inte stå rätt till". Allteftersom spaningarna fortgått hade Asp inte kunnat släppa tankarna på sammanträffandet med Irwing Höglund. Asp kom alltid tillbaka till hur Höglund reagerade — "hur denne så att säga lämnade sitt budskap utan att tala" — och sökte en rimlig förklaring till hur han kunde ge upp hoppet efter endast en natt. Asp kunde inte erinra sig, att han tidigare råkat ut för något liknande i ett sådant ärende.

Förhörsverksamheten i ärendet inleddes den 22 maj 1970. Förhör hölls i första hand med Irwing Höglund samt med anhöriga och bekanta till makarna Höglund. Samtal hölls också med deras dotter Ann. Vidare hördes Irwing Höglunds arbetsgivare och dennes hustru. Irwing Höglund hördes ingående om makarnas förehavanden den 20 maj efter att de gemensamt lämnat hemmet och vidare bl.a. om vad han gjort efter språklektionens slut fram till anmälningstillfället. Förhör hölls även med makarnas grannar och med de personer som deltagit i lektionen. Genom tysk kriminalpolis hördes en artonårig tysk kvinna, utrikeskorrespondenten Anna-Maria Maurer, bosatt i Wanne-Eickel, Västtyskland. Sammanlagt hölls under efterspaningsarbetet omkring 40 förhör, varav flertalet förekom under de första dagarna. Sålunda hölls 16 förhör den 22 maj och 7 förhör påföljande dag. Irwing Höglund hördes två gånger den 22 maj samt den 23 och 26 maj. Förhören med honom den 22 och 23 maj hölls av förste polisassistenten Gustaf Lindberg vid Södertälje polisdistrikt. Förhöret den 26 maj hölls av förste kriminalassistenten Lars-Åke Åkesson med förste kriminalassistenten Willy Svensk som förhörsvittne, båda vid riksmordkommissionen. Enligt vad Svensk uppgivit deltog han även som förhörsvittne vid två av de förhör som hölls av Lindberg.

Redan under de första dagarna av utredningen framkom, att Irwing Höglund under vistelse i Wanne-Eickel i slutet av januari 1970 inlett bekantskap med Anna-Maria Maurer. Hon var anställd hos ett företag, där Irwing Höglund genomgick utbildning och med vilket företag hans arbetsgivare hade affärsförbindelse.

Vidare framkom, bl.a. vid förhör med Irwing Höglund och Ullas mor den 22 och 23 maj, att Ulla Höglund velat följa med på en resa till Hannover-mässan men förvägrats detta av mannen under hänvisning till att det var svårt att få hotellrum i Hannover. Ulla Höglund hade insisterat på att få medfölja och vänt sig till en resebyrå, där hon fått besked att det fanns hotellrum att få. Hon hade packat för resan, när mannen omedelbart före avfärden definitivt förbjöd henne att medfölja. Hon hade därvid blivit ledsen.

I det följande upptas närmast vad som under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen framkommit med anledning av den mer generella kritiken att polisens utredningsarbete redan från början och ensidigt inriktats på Irwing Höglund. Därefter lämnas en närmare redogörelse för vad som mer i detalj påtalats till stöd för kritiken och för vad som anförts till bemötande härav.

I fråga om inriktningen av utredningsarbetet och misstanken mot Irwing Höglund med anledning av hustruns försvinnande angives följande.

Den för utredningsarbetet ansvariga polisledningen har bestämt tillbakavisat, att polisen i sitt arbete låtit sig influeras av förutfattade meningar om Irwing Höglunds skuld till försvinnandet. Samma uppfattning har uttalats av annan hörd polispersonal liksom av Meijer.

Rörande frågan om utredningsarbetets inriktning har spaningsledningen — Norström, Sandberg och Otto Andersson, vilken senare uttalat sig för dagarna den 22 och 23 maj — uppgivit sammanstämmande följande: Utredningsarbetet koncentrerades till en början på att söka fastställa tänkbara orsaker till försvinnandet och att skapa en allmän spaningsbild om omständigheterna kring detta. Med hänsyn till förhörsresultaten förelåg under de första dagarna inte någon misstanke om att försvinnandet var orsakat av brottslig handling, och den inledande spaningen efter Ulla Höglund bedrevs ej heller från en sådan utgångspunkt. Särskilt med hänsyn till vad som framkom om Ulla Höglunds hälsotillstånd utgick man från att försvinnandet kunde bero på ett depressionstillstånd eller något liknande. Koncentrationen av spaningen under de första dagarna till vattendragen i och omkring Södertälje föranleddes av antagandet att Ulla Höglund kunde ha berövat sig livet genom att dränka sig nära parkeringsplatsen. På grund av förhörsuppgifterna om Ulla Höglunds hälsa togs kontakt med Södertälje sjukhus och hennes läkare för att få närmare uppgifter om hennes sjukdom 1969 och den medicin hon kunde ha fått. Brottsteorin och misstanken mot Irwing Höglund för att han kunde ha något att göra med hustruns försvinnande växte fram först under utredningsarbetets gång och tog, enligt vad Norström och Sandberg förklarat, närmare form omkring en vecka efter försvinnandet.

Vad gäller misstanken mot Irwing Höglund har främst Sandberg och Otto Andersson men även annan polispersonal ävensom Meijer till att börja med framhållit, att spaningsarbetet vid ett försvinnande måste börja där det kända händelseförloppet upphör eller i detta fall med makarnas avfärd från hemmet. Det har vidare anförts, att spaningsledningen måste utgå ifrån att den person, som haft den sista kända kontakten med en försvunnen, i allt fall har upplysningar att lämna. Mot denna bakgrund och med hänsyn till vad som framkom under utredningen måste polisen utredningsmässigt ägna särskilt intresse åt Irwing Höglunds förehavanden.

Av uppgifter som lämnats främst av Norström och Sandberg framgår i huvudsak sammanstämmande följande.

Irwing Höglund var veterligen den siste som varit tillsammans med eller sett Ulla Höglund. Asp bedömde Irwing Höglunds beteende redan

vid anmälningstillfället såsom anmärkningsvärt. Irwing Höglunds berättelse om makarnas förehavanden från det de lämnat hemmet och till det tillfälle då hustrun enligt hans uppgift lämnat av honom vid skolan ansågs redan på ett tidigt stadium av utredningsarbetet inte helt trovärdig. Berättelsen om promenaden på gågatan var vag och detaljlös. Han kunde vid förhör inte ange någon enda iakttagelse i skyltfönstren eller av något annat som fångat makarnas intresse under den omkring timslånga promenaden. Inte heller kunde han förklara, varför denna blivit så långvarig att han, trots att de haft god tid på sig, kommit avsevärt för sent till lektionen, som båda makarna varit angelägna om att han skulle bevista. Vid rekonstruktionen av bilfärden och promenaden framkom, att det inte på långt när åtgick så lång tid som makarna skulle ha tagit på sig. Ulla Höglund var omvittnat klädmedveten, och det syntes därför och med hänsyn till den väderlek som rått vid tillfället egendomligt att hon, klädd på det sätt hon var, skulle ha gett sig ut att flanera på den livligt trafikerade gågatan. Alla hörda personer beskrev Ulla Höglund som en skötsam och harmonisk kvinna. Ingenting framkom som tydde på att Ulla Höglund skulle känna någon man utanför makarnas trånga bekantskapskrets. Man fäste visst avseende vid vad Ulla Höglunds föräldrar uppgav om Irwing Höglunds karaktär och hans sätt att förhålla sig till hustruns försvinnande. Särskild vikt fästes vid hans bekantskap med Anna-Maria Maurer och vid möjligheten av att Ulla Höglund fått kännedom om bekantskapen. Slutligen var man, särskilt mot bakgrunden av Irwing Höglunds berättelse om promenaden, förvånad över hur få tips som kom från allmänheten. Några bärande uppslag i utredningsarbetet för misstankar åt annat håll än åt Irwing Höglund framkom inte.

Slutligen må här nämnas, att spaningsledningen vid ett sammanträde den 1 juni 1970 informerade Meijer och länsåklagaren Bertil Österberg om Ulla Höglunds försvinnande. Sammanträdet kom till stånd på Norströms initiativ. Enligt Meijer förelåg då misstankar mot Irwing Höglund för att han på något sätt hade med hustruns försvinnande att göra. Misstankarna ansågs dock, har Meijer förklarat, inte vara av sådan styrka att något ingripande mot Irwing Höglund var befogat. Sandberg har om sammanträdet tillfogat, att man därvid var ense om att tilltro inte kunde sättas till Irwing Höglunds berättelse om makarnas förehavanden efter deras avfärd från bostaden och att man måste rikta misstankar mot honom.

Beträffande Irwing Höglunds anmälan om försvinnandet antecknas följande.

Arvidson uttalar i boken Erkänn!, att det avgörande felet i Höglundfallet var att polisen från första början fixerade sig vid Irwing Höglund som den ende tänkbara gärningsmannen. Som utgångspunkt för sitt påstående tar Arvidson Asps redogörelse för omständigheterna vid anmälningstillfället. Kritiken i detta hänseende kan sammanfattas sålunda (s. 15 f).

Irwing Höglund hade knappast hunnit framföra sin begäran om efterforskningar, hade knappt fått fram sitt "hjälp mig", förrän Asp började misstänka att den förtvivlade Irwing Höglund i själva verket var en mördare. Asp studerade Irwing Höglunds ansiktsuttryck, hans

sätt att tala och hans sätt att reagera. Därav ansåg Asp sig kunna dra de mest vittgående slutsatser. Hans redogörelse för omständigheterna vid upptagandet av anmälan är en beklämmande läsning, eftersom den enligt Arvidsons förmenande vittnar om höggradig brist på psykologisk slutledningsförmåga. Irwing Höglunds förtvivlan över hustruns oförklarliga försvinnande förvandlas till ett indicium på att han är en mördare. Asp blir förvånad över att den förtvivlade gråter. Hade det inte varit mer anmärkningsvärt om Irwing Höglund i denna situation hade undertryckt sin förtvivlan? Genom att tolka röstlägen, minspel och tårar började utredningsmännen konstruera en indiciekedja mot Irwing Höglund.

Angående förhörsverksamheten med Irwing Höglund upptages följande.

Vid huvudförhandlingen i målet uttalade Irwing Höglund, att polisen redan från början behandlat honom som en "mördare". Enligt Irwing Höglund hade förhörsledaren redan vid de första förhören genom sin attityd och sina frågor ådagalagt, att han ansåg, att Irwing Höglund var skyldig till hustruns försvinnande.

I sin bok riktar Arvidson under rubriken Misstänkt för mord kritik mot förhörsverksamheten beträffande Irwing Höglund under spaningsskedet. Kritiken kan sammanfattas sålunda (s. 21 ff).

Riksmordkommissionen ryckte ut med full styrka två dygn efter det Ulla Höglund försvunnit. Två veckor innan hon hittats mördad hade man lösningen klar för sig: Ulla Höglund hade mördats av Irwing Höglund. Nu återstod bara att återfinna den avlidna kvinnan samt att få fram bevisen mot Irwing Höglund. Slutligen återstod att få honom att erkänna. Någon annan uppfattning kan man ej hysa, då man i efterhand studerar protokollen över "samtalen" med Irwing Höglund, Mellan raderna läser man i protokollet från det andra av "samtalen" den 22 maj om polisens outtalade misstankar. Den förste polisassistent som "samtalar" med Irwing Höglund letar efter ett mordmotiv. Han får Irwing Höglund att uppge att det förekommit "stridigheter" i äktenskapet. Fortsätter man att studera protokollet finner man att "stridigheterna" inte är annat än vanliga äktenskapliga diskussioner om "de mest skiftande alldagliga ting". Polisen försöker även få reda på var den mordmisstänkte Irwing Höglund gömt undan kroppen. Det sker genom försåtliga frågor om makarnas utflyktsmål. Redan på detta tidiga stadium av utredningen tar man itu med makarnas sexualliv. Man riktar även påträngande och uppfordrande frågor till Irwing Höglund om hans alibi för tidpunkten då hans hustru antas ha blivit mördad. Det är ingen tvekan om att det är "mördaren" polisassistenten ser framför sig. Inte en förtvivlad hjälpsökande make som förlorat sin hustru.

I fortsättningen i boken uttalas, att polisen ansåg sig ha funnit mordmotivet i Irwing Höglunds bekantskap med Anna-Maria Maurer. På uppfordrande frågor av Arvidson vid huvudförhandlingen kunde Meijer, anföres det, inte lämna ett tillfredsställande svar på frågan, huru Anna-Maria Maurer kommit att aktualiseras vid polisförhören. Skälet härtill

var lätt att finna. Irwing Höglund berättade oombedd och öppet om sin kontakt med henne.

Arvidson anför vidare i boken, att polisen efter Irwing Höglunds öppenhjärtiga deklaration inte längre ansåg sig behöva ta några hänsyn till den förtvivlade Irwing Höglund. Polisen hade, uttalas det, dittills uppehållit skenet av att det var frågan om "samtal upplysningsvis" med Irwing Höglund i syfte att finna några spår efter hustrun. Nästa gång Irwing Höglund kallades till samtal tog riksmordkommissionens egna "experter" hand om "samtalen". Det framgick då i klartext, att det inte rörde sig om "samtal" utan om regelrätta förhör.

Rörande utredningsarbetets inriktning har Arvidson under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen endast sagt, att det enligt hans mening framgick ganska klart av förundersökningsmaterialet, att utredningspersonalen hade den grundinställningen till försvinnandet, att Irwing Höglund var hustruns presumtive baneman.

Lindberg har tillbakavisat Arvidsons uttalanden om Lindbergs förhör med Irwing Höglund såsom grundlösa. Den 22 maj hade förhörsverksamheten ännu inte hunnit samordnas, och Lindberg hade därför själv att bestämma vad Irwing Höglund skulle höras om. Lindberg inriktade sig främst på att utreda makarna Höglunds förehavanden den 20 maj efter att de lämnat hemmet och att, särskilt med hänsyn till vad som kunde framkomma om Ulla Höglunds personliga förhållanden, söka få fram tänkbara anledningar till försvinnandet. Målsättningen bakom hans frågor var i det läget, vari utredningen då befann sig, uteslutande att få fram en allmän spaningsbild. Detta gällde även om de frågor som ställdes om makarnas utflyktsmål; syftet var att få vetskap om Ulla Höglunds förtrogenhet med omgivningarna i Södertälje. Lindberg hade inte någon förutfattad mening om Ulla Höglunds försvinnande. Han hyste inte någon misstanke om att försvinnandet var orsakat av brottslig handling och än mindre att Irwing Höglund, som var djupt deprimerad, med fog kunde antas ha något med försvinnandet att göra.

Svensk och Åkesson har hörts om när mer bestämda misstankar förelegat mot Irwing Höglund. Svensk har därvid förklarat, att han med den ställning som han hade vid undersökningen inte kunde överblicka hela utredningsmaterialet och att han därför inte kan uttala sig exakt i frågan. Åkesson har sagt, att såvitt han vet så förelåg inte några bestämda misstankar vid tiden för förhöret den 26 maj. Det var väl då ännu, har Åkesson tillagt, en öppen fråga huruvida Ulla Höglund inte kunde ha tagit sitt liv.

Kritik har i ärendet riktats mot rekonstruktionen av makarnas promenad den 20 maj 1970. Härom må angivas följande.

Irwing Höglund vidhöll under den fortsatta förundersökningen och vid huvudförhandlingen sin berättelse om makarnas förehavanden efter deras avfärd från hemmet. Han riktade vid huvudförhandlingen kritik mot utredningen härutinnan. Han uppgav, att han vid förhören under spaningsskedet erhållit felaktiga upplysningar om när ett barnprogram på televisionen börjat och att han, som endast visste att avfärden skett

kort före programmets början, på grund härav förlagt avfärden till en för tidig tidpunkt. Enligt vad han närmare förklarade hade han vid det första förhöret fått besked, att programmet börjat kl 17.50—17.55, och vid förhöret den 26 maj fått upplysningen, att programmet väl börjat kl 18. Härjämte anförde han kritiska synpunkter på en den 26 maj företagen rekonstruktion av den bilfärd och promenad, som makarna företagit. Rekonstruktionsfärden hade startats på gatan utanför fastigheten, medan makarna påbörjat sin färd från gårdsplanen. På grund härav hade han fått känslan av att polismännen ville ha så kort tidsåtgång som möjligt. Han hade upplevt stämningen som otrevlig genom att han fått en känsla av att poliserna inte trodde på hans berättelse om promenaden.

Liknande kritik har anförts av Arvidson i boken Erkänn!.

Irwing Höglund har under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen vidhållit sin kritik.

Lidholm har under denna utredning riktat kritik mot polisen för att man inte förstått, att Irwing Höglund hade något väsentligt att dölja rörande det äktenskapliga förhållandet. Kritiken har varit allmänt hållen men gått ut på bl.a. att Irwing Höglunds berättelse om promenaden av antydd orsak inte var sannfärdig. Enligt Lidholm hade Arvidson trott på promenaden men före huvudförhandlingen övertygats av Lidholm om att Irwing Höglunds berättelse inte var sann.

Vad som påtalats av Irwing Höglund och Arvidson har inte föranlett närmare utredning vid ombudsmannaexpeditionen. Rörande rekonstruktionen av promenaden har Svensk och Åkesson dock uppgivit, att denna företogs helt förutsättningslöst. Irwing Höglund fick, såsom han själv uppgav vid huvudförhandlingen, bestämma gångtakten. Syftet med rekonstruktionen var att få fram uppgifter om var och när makarna kunde ha setts efter avfärden från hemmet. Enligt Åkesson var stämningen inte otrevlig utan fastmer, med hänsyn till omständigheterna, ganska lättsam.

Beträffande påstådda yttranden av Svensk om misstanken mot Irwing Höglund upptages följande.

Vid huvudförhandlingen uttalade Irwing Höglund, att han på ett tidigt skede blivit utpekad som "mördaren". Enligt vad han närmare uppgav hade Svensk sagt till honom, att han skulle i första hand bli misstänkt om hustrun anträffades bragt om livet. Svensk hade fällt yttrandet dels under en diskussion i korridoren utanför förhörsrummet efter ett förhör den 22 eller 23 maj och dels i samband med rekonstruktionen den 26 maj av promenaden på gågatan. Om det senare tillfället lämnade Irwing Höglund även den uppgiften, att Svensk sagt att, om ett brott begåtts, Irwing Höglund var den ende som kunde misstänkas.

Irwing Höglund har under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen tillfrågats om när han först fick klart för sig att polisen misstänkte

honom för hustruns försvinnande och då främst hänfört sig till vad Svensk skulle ha yttrat om misstanken. Enligt Irwing Höglund sade Svensk, att den förste som polisen i regel misstänker är den äkta mannen — att mannen är den som kan bli den först misstänkte. Irwing Höglund har förklarat, att han, när yttrandet först fälldes, inte fäste sig närmare vid detta utan tog det mer som en "formsak" att polisen i brist på andra uppslag "måste gå på den linjen". Vid rekonstruktionen av promenaden var polismännen skeptiskt inställda till hans uppgifter om denna, och Svensk yttrade sig då om misstanken i en skärpt ton. Irwing Höglund förstod då att det var allvar bakom yttrandet.

Svensk har vid förhör tillbakavisat Irwing Höglunds uppgifter såsom sanningslösa. Svensk kan inte finna någon annan möjlig förklaring till Irwing Höglunds uppgifter än vad som förekom från Svensks sida vid ett förhör med Irwing Höglund på eftermiddagen den 22 maj. Svensk har härom berättat följande.

> Avsikten med förhöret var att få fram en mer bestämd grund för de fortsatta spaningarna och att bl.a. söka utröna tänkbara anledningar till försvinnandet. Irwing Höglund tillfrågades om bl.a. makarnas förehavanden den 20 maj efter att de lämnat hemmet. Vidare tillfrågades han om det förekommit någonting mellan dem som kunde ha föranlett försvinnandet. Han förnekade detta och uppgav, att förhållandet varit särskilt bra under den sista tiden. Svensk hade nog en bestämd känsla av att Irwing Höglund inte talade om allt vad han kände till av betydelse för försvinnandet och ville minnas, att han för Irwing Höglund framhöll vikten av att denne talade om allt för att polisen skulle få en mera bestämd inriktning på spaningarna. Irwing Höglund framhärdade i att han berättat allt. Svensk framhöll nog också, att polisen, eftersom Irwing Höglund då veterligen var den siste som varit tillsammans med eller sett hustrun, gång på gång fick återkomma till honom och att han därför, om han förtigit något, borde tala om detta. Som ett ytterligare argument för att förmå Irwing Höglund att verkligen tala om allt vad han visste framhöll Svensk att, om det skulle visa sig att hustrun råkat ut för ett brott och detta skulle förbli ouppklarat, det kunde hända att Irwing Höglund i folkmun skulle kunna även som oskyldig bli utpekad som gärningsman. Svensk nämnde detta mot bakgrunden av vad som inträffat i en annan utredning, vari han medverkat och där den försvunnas make i folkmun blev utpekad och i tidningspressen framstod såsom hustruns baneman. Det var således inte fråga om att uttala någon form av misstanke mot Irwing Höglund utan tvärtom att söka förebygga, att en sådan situation uppstod, att han skulle kunna framstå som misstänkt.

Åkesson har förklarat, att han inte hört Svensk yttra sig om någon misstanke mot Irwing Höglund vid förhöret och rekonstruktionen den 26 maj av promenaden.

Sandberg och Otto Andersson liksom Meijer har hörts om sina synpunkter på de yttranden, som tillagts Svensk. Otto Andersson och Sandberg har under hänvisning till sin kännedom om Svensk sagt sig hålla före, att Svensk inte yttrat sig på sätt Irwing Höglund uppgivit. Meijer har framhållit, att redan med en liten variation av ordvalet i de

av Irwing Höglund angivna yttrandena ett sådant yttrande från Svensk blir både naturligt och försvarligt, t.ex. om Svensk sagt, att därest ett brott förövats fick utredningen börja med Irwing Höglund såsom den som sist sett Ulla Höglund i livet.

Otto Andersson har framhållit, att det vid mordutredningar, särskilt om fallet inte löses snabbt, lätt uppstår rykten kring den person, som haft den sista kontakten med offret, och att det enligt Anderssons mening är polisens skyldighet att även tänka på detta och så snabbt som möjligt försöka bevisa att vederbörande är oskyldig. En förutsättning härför är dock, att denne lämnar noggranna och sannfärdiga uppgifter om sina förehavanden. Andersson anser, att det kan vara lämpligt att klargöra detta för den, varom rykten kan uppstå.

I fråga om den vid ombudsmannaexpeditionen företagna utredningen med anledning av påstående av Irwing Höglund om husundersökning i hans bostad den 22 maj 1970 återgives följande.

Irwing Höglund har i den 12 mars och 14 april 1971 till ombudsmannaexpeditionen inkomna skrivelser gjort gällande, att en husundersökning företagits i bostaden vid Byvägen 11 i hans frånvaro på eftermiddagen den 22 maj 1970 och anfört i huvudsak följande.

Medan han var i förhör på Södertälje polisstation beredde sig polisens experter, i närvaro av Sejlert, tillträde till bostaden för att där genomföra en husundersökning. Polismännen var väl medvetna om att Irwing Höglund skulle bli uppehållen så länge, att de skulle kunna genomföra undersökningen i hans frånvaro. Det förefaller som om förhöret hållits endast för att uppehålla honom och att det avslutats först när förhörspersonalen fått besked om att undersökningen slutförts. Han vet, att polisen redan på spaningsstadiet haft kännedom om innehållet i sedermera den 5 juni 1970 beslagtagna brev, som utväxlats mellan honom och hans hustru under hans Tysklandsvistelse i januari 1970. Enligt hans uppfattning kan polisen inte ha erhållit denna kännedom vid annat tillfälle än detta. Pressuppgifter den 23 maj 1970 rörande försvinnandet synes tyda på att någon givit informationer om att man trodde att ett mord hade begåtts. Husundersökningen och pressuppgifterna förefaller tyda på att undersökningen genomfördes i hans frånvaro därför att polisen hade den förutfattade meningen, som man därefter hela tiden arbetade efter, att han var skyldig till ett sådant brott. Under hänvisning till det anförda hemställde Irwing Höglund om utredning huruvida husundersökningen skett i samråd mellan polisen och Sejlert.

Av förundersökningsprotokollet inhämtas följande. Den 22 maj 1970 mellan kl 17—18.05 höll Otto Andersson förhör med Gustaf och Maiken Sejlert i makarna Höglunds bostad. Samma eftermiddag höll Lindberg förhör med Irwing Höglund på polishuset i Södertälje. Förhöret pågick kl 15.20—18.45. Såväl Maiken Sejlert som Irwing Höglund hade även hörts tidigare under dagen, den senare kl 8.45—9.10.

Irwing Höglunds klagomål har föranlett omfattande utredning vid ombudsmannaexpeditionen. Förhör har hållits med Norström, Sandberg, Otto Andersson och Lindberg. Vidare har hörts Eriksson och Lyander, vilka medföljde Otto Andersson till makarna Höglunds bostad. Härjämte har samtal i saken hållits med Gustaf och Maiken Sejlert.

Personal ur riksmordkommissionen under ledning av Sandberg kom till Södertälje under förmiddagen eller omkring 12-tiden den 22 maj 1970, varvid Norström och Enström informerade om försvinnandet samt om pågående och tillämnade efterspanings- och utredningsåtgärder. Därefter förevisades under färd med bil parkeringsplatsen vid Slussgatan, Blombackaskolan och huset Byvägen 11. Såsom tidigare nämnts övergick efter mordkommissionens ankomst ledningen av spaningsarbetet på Sandberg. Enligt vad Sandberg förklarat förekom emellertid inte den 22 maj någon diskussion eller överenskommelse mellan Norström, Enström och Sandberg om vem som skulle vara spaningschef.

Irwing Höglunds uppfattning att förhöret med honom på eftermiddagen den 22 maj ägt rum för att hålla honom undan så att polisen kunde bereda sig tillträde till hans bostad har tillbakavisats av den hörda polispersonalen.

De närmare omständigheterna kring anordnandet av det förut angivna förhöret med makarna Sejlert har inte helt kunnat klarläggas. Såväl Gustaf Sejlert som Sandberg och Otto Andersson har förklarat, att de inte vet eller nu kan erinra sig när och hur förhöret bestämdes.

Enligt Otto Andersson kom förhöret snabbt på. Sandberg har sagt, att han inte vet om förhöret bestämts före eller efter hans inträde i utredningen. Det kunde vara så, har de sagt, att man erfor, att makarna Sejlert var i makarna Höglunds bostad eller att de skulle komma dit. Enligt Gustaf Sejlert hade han den 22 maj troligen två telefonsamtal med Sandberg före förhöret. Det rörde sig dock inte om bestämmande av förhör eller besök av polispersonal i makarna Höglunds bostad. Maiken Sejlert har förklarat, att förhöret, såvitt hon vet, inte var avtalat utan att polisen kom helt apropå.

Ytterligare rörande de båda förhören har Otto Andersson och Sandberg framhållit, att utredningen då var i ett intensivt initialskede och att förhörsverksamheten ännu inte var samordnad. Man inriktade sig på att höra Irwing Höglund samt anhöriga och bekanta till makarna Höglund för att få en bild av omständigheterna kring försvinnandet och en uppfattning om tänkbara orsaker till detta. Att förhören delvis sammanföll i tiden berodde uteslutande på tillfälligheter och angelägenheten ur utredningssynpunkt av att så snart som möjligt få alla tänkbara förhörsinformationer. Genom att förhöret med makarna Sejlert kunde hållas på Byvägen undveks tidsspillan för både dem och polisen. Någon samordning av de båda förhören med avseende på förhörsinformationer förekom inte. Om utredningen hade varit inriktad på en misstanke mot Irwing Höglund, borde förhöret med makarna Sejlert ha hållits först för erhållande av underlag för frågor till Irwing Höglund. Något som helst illojalt syfte att med förhörens samtidighet hålla Irwing Höglund undan från bostaden förelåg alltså inte.

Som tidigare nämnts åtföljde Eriksson och Lyander Otto Andersson vid förhöret med makarna Sejlert. De hade, såsom framgått av det föregående, tidigare under dagen i sin egenskap av kriminaltekniker undersökt Irwing Höglunds bil. Rörande orsaken till att de åtföljde Otto Andersson har denne uppgivit följande.

Eriksson och Lyander hade fått i uppdrag av Sandberg att med ledning av iakttagelser på platsen bilda sig en allmän uppfattning

om under vilka förhållanden makarna Höglund bodde och levde. Någon undersökning av fastigheten var det inte tal om. Andersson ville minnas att Eriksson och Lyander hade i uppdrag att — av Andersson obekant anledning — särskilt titta på en ytterdörr till fastigheten. Anledningen till att Eriksson och Lyander medföljde Andersson torde ha varit den, att han inte förfogade över någon bil och att det då ansågs lämpligt att de, förutom att erbjuda honom skjuts, fick det dem anförtrodda uppdraget.

Eriksson har uppgivit, att han blev ombedd troligen av Sandberg att tillsammans med Lyander följa med Otto Andersson för att se om de kunde finna några tecken på ett frivilligt försvinnande. Sandberg förklarade, att ett frivilligt avvikande inte kunde uteslutas. Det var inte tal om någon undersökning av bostaden. Möjligen blev Eriksson ombedd att särskilt titta på någon ytterdörr.

Eriksson och Lyander har — därom tillfrågade — förklarat, att de enligt deras uppfattning fick uppdraget mer av en tillfällighet beroende på att de var tillgängliga och att det var brist på personal än i sin egenskap av kriminaltekniker. De har vidare, under närmare hänvisning till sina erfarenheter från andra utredningar rörande försvunna personer, förklarat, att tecken på ett frivilligt försvinnande kan bestå i exempelvis ett skriftligt meddelande, som den försvunne lämnat efter sig och som de anhöriga i det upprörda tillstånd, vari de befinner sig, inte uppmärksammat.

Sandberg har om Erikssons och Lyanders uppdrag uppgivit följande.

Någon gång, rätt sent under eftermiddagen och troligen kort före Otto Anderssons avfärd till makarna Höglunds villa, blev Sandberg tillfrågad om huruvida han hade någon erinran mot att teknikerna åtföljde Andersson. Vad Sandberg ville minnas var det tal om att de skulle titta på fastighetens ytterdörrar och lås. Eftersom det i det skede, vari utredningen befann sig, gällde att söka sig fram på alla områden, kan det vara så att man tänkte sig möjligheten att Ulla Höglund kunde ha återvänt till bostaden och försökt att ta sig in i denna samt att hon därvid kunde ha åstadkommit åverkan på ytterdörrar eller lås. Sandberg minns inte att det talades om att teknikerna skulle gå in i villan och att de där skulle titta efter brev eller något annat. Han kan ej erinra sig av vem han blev tillfrågad om sin inställning till teknikernas besök, men på något sätt bibringades han uppfattningen att detta var en åtgärd som var beslutad före hans inträde i utredningen. Han hade ingen erinran mot åtgärden och diskuterade inte denna med Norström, vilket han säkert skulle ha gjort om han haft känslan av att Norström inte kände till teknikernas tillämnade besök.

Norström har förklarat, att han inte hade någon befattning med besöket.

Rörande härefter vad som förekom vid besöket i villan har Otto Andersson uppgivit bl.a. följande.

De samtalade först en stund med makarna Sejlert i fastighetens hall, varefter Andersson företog förhör med Gustaf Sejlert i ett rum på första våningsplanet. Maiken Sejlert var till en början inte närvarande vid förhöret. Andersson vet ej var Eriksson och Lyander var eller vad de företog sig. De var, såvitt Andersson minns, inte närvarande vid förhöret, och han sammanträffade ånyo med dem utanför villan. Andersson ville dock uttala förhoppningen, att de

— givetvis utan att företaga direkta undersökningsåtgärder — gick runt i villan i syfte att med utgångspunkt från sin särskilda erfarenhet bilda sig en uppfattning för bedömningen av Ulla Höglunds försvinnande. Andersson skulle själv ha gjort så, om inte hans deltagande i utredningen varit begränsad till den 22 och 23 maj. Något protokoll eller någon promemoria om Erikssons och Lyanders iakttagelser upprättades inte. Andersson tog inte vid detta tillfälle del av de den 5 juni beslagtagna breven. Vad Andersson vet, fick polisen vetskap om dem först genom husrannsakan i bostaden samma den 5 juni. Varken inför makarna Sejlert eller någon annan utomstående uttalade Andersson någon uppfattning om att han trodde att Ulla Höglund bragts om livet. Andersson fick den uppfattningen, att makarna Sejlert levde på hoppet. Anderssons uppfattning var den, att Ulla Höglund, främst med hänsyn till platsen för anträffandet av bilen, fanns drunknad i Södertälje kanal. Misstanke om brott förelåg inte vid denna tid, även om brottslig gärning bakom försvinnandet givetvis inte kunde uteslutas. Andersson var inte i förbindelse med Södertälje polisstation under sin vistelse i villan och hade inte heller efter återkomsten till polisstationen någon kontakt med Lindberg. Om förhöret med Irwing Höglund då alltjämt pågick, hade inte heller någon annan haft anledning att kontakta Lindberg rörande besöket i bostaden.

Lyander har berättat, att de vid ankomsten till villan möttes av makarna Sejlert. Lyander höll sig mer i bakgrunden och hörde inte vad som därvid sades. Eriksson och Lyander gick runt i bostaden och tittade litet allmänt men inte i några förvaringsutrymmen, varefter de samtalade med makarna Sejlert i vardagsrummet. Lyander tog inte del av några brev under besöket i villan.

Den hörda polispersonalen har bestritt, att vad som ägde rum vid Erikssons och Lyanders besök i bostaden innefattade husrannsakan. Man har till stöd härför anfört, Andersson att misstanke om brott ännu inte förelåg samt Eriksson och Lyander att ett frivilligt försvinnande inte kunde uteslutas. Förundersökning var därför ännu inte inledd, och de materiella och formella reglerna om husrannsakan var då inte heller tillämpliga. Eriksson har därjämte hävdat, att den företagna okulärbesiktningen av bostaden i och för sig inte var att betrakta som en sådan undersökningsåtgärd på vilken reglerna om husrannsakan skulle tillämpas. I fråga om brottsmisstanken har Eriksson uppgivit.

Misstanken om brott var väl ganska hårt fixerad vid utredningsavdelningen, men alla så sade vi ju, när fallet diskuterades, att misstanke om frivilligt avvikande inte kunde uteslutas. Brottsmisstanken var fixerad på det viset att uttalandet "vi måste se allvarligt på saken" kom igen, så fort saken fördes på tal. Redan vid första tillfället sades det "vi måste se allvarligt på saken" och efter några dagar så hette det "vi får lov att förutsätta ett brott".

Av de uppgifter som lämnats av den hörda polispersonalen under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen framgår, att den, särskilt med avseende å teknikernas tillträde till bostaden, ansett makarna Sejlert så närskylda med Irwing Höglund att de ägt företräda honom med behörighet att medgiva tillträdet. Liknande synpunkter har uttalats av Gustaf Sejlert. Han har förklarat, att han trodde, att Irwing Höglund inte skulle ha något emot åtgärden, utan ansåg, att det låg i Irwing Höglunds intresse att så snart som möjligt finna ledtrådar för spanings-

arbetet och att om möjligt få en snar lösning på försvinnandet. Mot denna bakgrund ansåg Gustaf Sejlert det naturligt, att spaningen efter Ulla Höglund började i hennes bostad. Sandberg har förklarat, att han numera ansåg, att Irwing Höglunds medgivande borde ha inhämtats till teknikernas besök.

Beträffande undersökningen i fråga om uppgifter av Lidholm att polismän uttalat misstankar mot Irwing Höglund antecknas följande.

Lidholm har under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen uppgivit, att han omkring den 25—27 maj 1970 blev uppringd av polisintendenten Lars Kollander och informerades mycket kortfattat om Ulla Höglunds försvinnande. Kollander sade därvid, att "om vi hittar henne mördad så har vi klart för oss att vi kan gripa en viss person". Omkring samma tid sammanträffade Lidholm med Meijer och Sandberg i Nynäshamnstrakten med anledning av ett där inträffat dödsfall, varvid Sandberg om Ulla Höglunds försvinnande, yttrade att "Om vi hittar henne mördad så vet vi ju vart vi skall gå". Sandberg sade, att Ulla Höglunds man hade betett sig på ett synnerligen underligt sätt.

Kollander har anfört, att han medan Ulla Höglund ännu var försvunnen hade ett samtal med Lidholm vid ett, såvitt Kollander minns, besök av denne på rikspolisstyrelsen i något annat ärende, varvid även försvinnandet fördes på tal. Kollander var under spaningsskedet inte informerad om fallet annat än i stora drag. Kollander hade haft det intrycket, att spaningsledningen ansåg Irwing Höglund vara en person som man utredningsmässigt måste ägna sig åt. Att Kollander mot denna bakgrund skulle ha yttrat sig på sätt Lidholm sagt var orimligt.

Enligt Sandberg ägde det av Lidholm angivna sammanträffandet mellan dem rum den 29 maj 1970, varvid Meijer inte var närvarande. De samtalade endast några få minuter, eftersom Lidholm var i färd med att åka från platsen när Sandberg i sällskap med Åkesson anlände. Vad Sandberg kan minnas fördes Ulla Höglunds försvinnande inte på tal. Däremot diskuterade de vid ett sammanträffande i ett annat ärende den 8 juni 1970 även Höglundfallet, varvid Sandberg redogjorde för utredningsledningens synpunkter.

Angående bevakningen av Irwing Höglunds bostad upptages följande.

Vid huvudförhandlingen yttrade Irwing Höglund, att det inte gick att beskriva, huru han upplevt polisens misstankar mot honom för hustruns försvinnande. Misstankarna hade bl.a. tagit sig uttrycket, att polisen bevakat hans bostad och skuggat honom med bil.

I boken Erkänn! anför Arvidson, sedan han redogjort för Irwing Höglunds olika personliga vedermödor under tiden efter försvinnandet, följande (s. 32).

Det mest besvärande var dock att polisen började skugga Höglund. Han fick intrycket att han natt och dag var övervakad. Han kände bl.a. igen en av Söderäljepolisens civila tjänstebilar, som stod parkerad i närheten av villan. Han kunde inte vistas utanför huset utan att hans åtgärder noterades.

Enligt vad som framgår av en ej till förundersökningsprotokollet fogade promemorian den 28 maj 1970 skedde bevakning av Irwing Höglunds bostad den 27 maj 1970 kl 20.30—2, varvid även skuggning förekom av en bilfärd som Irwing Höglund företog.

Utredningen vid ombudsmannaexpeditionen utvisar, att Irwing Höglunds bostad sattes under bevakning på Norströms föranstaltande.

Norström har upplyst, att bevakningen inleddes den 27 maj. Enligt Norström hade då framkommit sådana omständigheter, att polisen började misstänka att Irwing Höglund möjligen skulle kunna vara skyldig till ett brott bakom hustruns försvinnande. Norström ansåg därför, att man borde kontrollera litet grand vad Irwing Höglund hade för sig. Bevakningen utfördes på kvällarna och nätterna genom att personal från Södertäljepolisens spaningssektion åkte förbi fastigheten litet då och då. Någon fast bevakning förekom inte.

2.2 JO:s bedömning

Den omfattande kritik som framförts mot polisens och åklagarens utredningsverksamhet i Höglundfallet har gått ut på att verksamheten brustit i objektivitet genom att den ensidigt inriktat sig på Irwing Höglund med eftersättande av andra utredningsuppslag. Kritiken kan hänföras till hela utredningen från Irwing Höglunds anmälan om hustruns försvinnande.

Här skall nu upptagas till bedömande om fog föreligger för kritiken om bristande objektivitet såvitt gäller det skede av utredningen som benämnts efterspaningsskedet och som avser tiden från Irwing Höglunds anmälan till fyndet av Ulla Höglunds döda kropp.

Helt allmänt har till stöd för kritiken om bristande objektivitet åberopats uppläggningen av förhören med Irwing Höglund och polisens attityd mot honom. Som belägg för att polisen redan från början behandlat honom som en mördare har Irwing Höglund uppgivit att en polisman redan någon av de första dagarna sagt till honom, att han i första hand skulle bli misstänkt om hustrun anträffades bragt om livet.

Vad gäller det första skedet av utredningsverksamheten har kritik vidare riktats mot rekonstruktionen av makarna Höglunds promenad i Södertälje, rörande fyndet av bilen och den kriminaltekniska undersökningen av parkeringsmätaren. Slutligen har Irwing Höglund anmärkt mot att en husundersökning honom ovetande företagits i hans bostad på eftermiddagen den 22 maj 1970, när han själv befann sig i förhör på polisstationen.

Vad först angår polisens utredningsarbete i allmänhet under detta inledande skede av undersökningen framgår av förundersökningsprotokollen och den av mig gjorda utredningen, att polisen omedelbart efter anmälan om försvinnandet vidtog en rad åtgärder i syfte att finna Ulla Höglund. Åtgärderna — efterlysning på olika sätt, spaning till

lands och på vattendrag m.m. — var av det slag som rutinmässigt ofta företages vid försvinnande. Åtgärderna var så inriktade att de täckte olika tänkbara anledningar till försvinnandet. Denna spaningsverksamhet pågick till dess Ulla Höglunds kropp anträffats. Min utredning har inte givit vid handen att polisen underlåtit att vidtaga någon åtgärd som bort företagas eller att eljest någon försummelse kan läggas polisen till last.

Parallellt med den allmänna spaningsverksamheten hölls upprepade förhör med Irwing Höglund. Anledningen härtill var givetvis i första hand den som polisen uppgivit, nämligen att Irwing Höglund veterligen var den som sist såg Ulla Höglund innan hon försvann och att han som hennes make fick antagas vara den som bäst kunde ge någon upplysning om Ulla Höglund och omständigheterna vid försvinnandet.

Emellertid uppstod mycket snart hos polisen misstanke att Irwing Höglund kunde på ett eller annat sätt ha något att göra med hustruns försvinnande. De omständigheter som föranledde denna misstanke synes ha varit dels de observationer rörande Irwing Höglund som gjordes av den polisman som tog emot hans anmälan om hustruns försvinnande och dels tidskontrollen av makarna Höglunds uppgivna promenad i Södertälje. Det är naturligen av flera skäl vanskligt att i efterhand mera bestämt ange innebörden av denna misstanke hos de olika polismännen och hur stark misstanken var. Det är dock sannolikt att misstankarna kretsade kring möjligheten att Ulla Höglund bragts om livet och att Irwing Höglund antingen hade vetskap om detta utan att vara gärningsman eller själv var gärningsmannen. Huruvida de angivna omständigheterna — Irwing Höglunds uppträdande vid anmälningstillfället och tidskontrollen av promenaden — berättigade till sådan misstanke kan väl diskuteras. Men i varje fall är det förståeligt att tidskontrollen av promenaden var ägnad att inge misstroende mot Irwing Höglunds uppgifter.

Otvivelaktigt kom Irwing Höglund därför att för polisen bli en huvudperson, vars göranden och låtanden måste undersökas. En sådan undersökning kunde förväntas ge olika tänkbara resultat. Sålunda kunde misstankarna antingen bekräftas eller undanröjas. För de erfarna polismän som ledde undersökningen måste inte minst den andra möjligheten ha varit ett väsentligt skäl till att inleda en närmare utredning rörande Irwing Höglund. Förutom att en oskyldig person befriades från misstankar att ha begått ett mord, något som naturligtvis var av den alla största betydelse, så skulle också spaningsbilden förenklas och insatserna för att finna Ulla Höglund koncentreras på annat håll. Under alla förhållanden kvarstod ju också möjligheten att Irwing Höglund, kanske utan att själv vara medveten om det, satt inne med upplysningar som kunde ge klarhet i Ulla Höglunds försvinnande.

Mot bakgrund av det anförda kan någon kritik rimligen inte riktas

mot polisen för den uppmärksamhet som under detta skede ägnades Irwing Höglund och hans förehavanden. Irwing Höglund kan naturligt nog ha känt sig pressad av denna utredningsverksamhet men den kan inte tagas som intäkt för påstående om bristande objektivitet från polisens sida.

Vad gäller Irwing Höglunds uppgift att en polisman sagt till honom att han i första hand skulle bli misstänkt om hustrun anträffades bragt om livet har polismannen tillbakavisat Irwing Höglunds uppgift. Som förklaring till denna har polismannen angivit att han nog vid något tillfälle sagt till Irwing Höglund att denne borde tala om allt han visste i saken så att han inte blev oskyldigt misstänkt. Vad som verkligen förekommit kan inte längre utredas. Jag har emellertid ej anledning att inte tro på polismannens förklaring särskilt som — på sätt Meijer framhållit — redan en liten variation av ordvalet i det av Irwing Höglund angivna yttrandet av polismannen gör detta både naturligt och försvarligt.

Kritiken mot rekonstruktionen av promenaden har bl.a. gått ut på att polisen från början inte skulle ha angivit riktig tid för början av det TV-program i samband med vilket makarna Höglund startat bilfärden från hemmet varigenom Irwing Höglund kommit att förlägga makarnas avfärd till för tidig tidpunkt. Det gäller en tidsskillnad på 5—10 minuter, som knappast kan ha varit av någon väsentlig betydelse för polisen vid dess bedömning av trovärdigheten av Irwing Höglunds uppgift om promenaden. Kritiken i detta och andra avseenden mot rekonstruktionen förtjänar inte avseende.

Den av Arvidson framförda kritiken såvitt gäller fyndet av bilen och den kriminaltekniska undersökningen av parkeringsmätaren saknar fog enligt den av mig verkställda utredningen.

I fråga om den kriminaltekniska undersökningen av bilen har någon kritik inte framförts av Arvidson eller annan. Vid min utredning har emellertid observerats att denna undersökning blev bristfällig genom att det inte blev fastställt hur förarsätet var placerat då bilen påträffades. Denna brist torde emellertid inte ha haft någon större betydelse för polisutredningen och jag finner därför ej anledning att vidare uppehålla mig vid saken.

Jag har då slutligen att övergå till den anmärkta polisundersökningen i Irwing Höglunds bostad.

Om husrannsakan stadgas i 28 kap. rättegångsbalken (RB). Av reglerna i 1 § framgår att husrannsakan i hus, rum eller slutet förvaringsställe får ske vid utredning av brott, varå kan följa fängelse. Hos annan än den som skäligen kan misstänkas för brottet må husrannsakan dock företagas, allenast om brottet förövats hos honom eller den misstänkte gripits där eller eljest synnerlig anledning förekommer, att genom rannsakningen förmål, som är underkastade beslag, skall anträffas eller

annan utredning om brottet vinnas. För husrannsakan hos den misstänkte må ej i något fall åberopas hans samtycke, med mindre han själv begärt åtgärden. Enligt 4 § meddelas förordnande om husrannsakan av undersökningsledaren, åklagaren eller rätten. I 9 § stadgas, att över husrannsakan skall föras protokoll, vari angives ändamålet med förrättningen och vad därvid förekommit. Från polisens sida har bestritts, att vad som ägde rum vid polisens besök i makarna Höglunds bostad innefattade husrannsakan. Till stöd härför har åberopats, att misstanke om brott ännu inte förelåg, att frivilligt försvinnande inte kunde uteslutas och att förundersökning därför ännu inte var inledd, varför de materiella och formella reglerna om husrannsakan inte var tillämpliga.

När polisen utreder en persons försvinnande behöver detta självfallet inte alltid innebära att förundersökning inletts. Förekommer ingen som helst anledning att antaga att brott förövats blir därför reglerna om förundersöknings bedrivande inte direkt tillämpliga, låt vara att i många hänseenden samma förfarande i stor utsträckning ändock måste tillämpas, eftersom dessa regler i mycket ger uttryck för allmänna rättsgrundsatser, som gäller oavsett huru förfarandet rubriceras. Det är dock uppenbart att i många fall situationen kan vara sådan att stor tveksamhet kan råda huruvida verksamhet från polisens sida i anledning av en persons försvinnande rätteligen bör anses innefatta förundersökning eller ej; jfr uttalande i SOU 1938: 44, s. 285 angående vad förundersökningen omfattar.

Något strängare krav på brottsmisstankens styrka torde inte böra uppställas när det gäller förutsättningarna för inledande av förundersökning. Först i och med att förundersökning är inledd föreligger den grundläggande förutsättningen för användande av sådana straffprocessuella tvångsmedel mot för brott misstänkt person, som husrannsakan, beslag m.m. Med tanke på de garantier för den enskildes rättssäkerhet med vilka lagen kringgärdar dessa tvångsåtgärder är det av stor vikt att reglerna om de straffprocessuella tvångsmedlen blir tillämpliga på ett så tidigt stadium av en brottsutredning som möjligt.

Undersökningen i makarna Höglunds bostad företogs på eftermiddagen dagen efter det Irwing Höglund anmält hustruns försvinnande. Redan då förelåg som jag tidigare utvecklat otvivelaktigt misstankar hos polisen om att Ulla Höglund kunde vara bragt om livet och att Irwing Höglund på ett eller annat sätt kunde ha med detta att göra.

Att polisledningen i Södertälje var inställd på att den utredning som förestod skulle bli en brottsutredning pekar även det förhållandet på att man begärde biträde av rikskriminalens våldsrotel som enligt av rikspolisstyrelsen utfärdade föreskrifter och anvisningar har att verkställa utredning angående försvunna personer då brott misstänks föreligga.

Med hänsyn härtill måste anses att förundersökning var inledd då polisens förfarande skedde den 22 maj i makarna Höglunds bostad. Förfarandet borde därför ha följt de regler som avser förundersöknings bedrivande. Så har enligt vad som framgår av det föregående inte skett. Sålunda har saknats vederbörligt beslut om husrannsakan och har föreskrivet protokoll över denna inte förts.

Utredningen på ombudsmannaexpeditionen har emellertid inte visat att den företagna husrannsakan inverkat menligt för Irwing Höglund i något hänseende. Jag finner mig därför kunna stanna vid påpekandet att undersökningen i makarna Höglunds bostad borde ha företagits i de former som är stadgade för husrannsakan.

Det kan ej anses styrkt att ifrågavarande husrannsakan otillbörligt samordnats i tiden med det förhör Irwing Höglund undergick. Med dessa uttalanden lämnar jag frågorna rörande denna husrannsakan.

Sammanfattningsvis får jag beträffande efterspaningsskedet konstatera att den av mig verkställda utredningen givit vid handen att — bortsett från vad förut uttalats om den kriminaltekniska undersökningen av bilen och om förevarande husrannsakan i makarna Höglunds bostad — anledning inte föreligger till kritik mot polisen för dess åtgärder under detta skede.

3 Förundersökningen i övrigt utom Lidholms deltagande däri

3.1 Hämtningen och anhållandet av Irwing Höglund

3.1.1 Undersökningen genom JO

Under utredningen har kritik anförts mot anhållningsbeslutet rörande Irwing Höglund. Kritiken har framförts av Arvidson och Lidholm. Den har gått ut på att Irwing Höglund anhållits innan visshet förelåg om att det var Ulla Höglund som anträffats död och att hon bragts om livet. Liknande synpunkter anförs av Arvidson i boken Erkänn! och i tidningskritiken.

Här skall i korthet först lämnas en redogörelse för vad som framgår av förundersökningsprotokollet rörande fyndet av Ulla Höglunds döda kropp, Irwing Höglunds hämtning till förhör, förhöret med honom och hans anhållande. Vissa kompletterande uppgifter som framkommit bl.a. vid utredningsarbetet vid ombudsmannaexpeditionen skall även lämnas i detta sammanhang.

Beträffande fyndet av den döda kroppen efter Ulla Höglund framgår i huvudsak följande av en vid förundersökningsprotokollet fogad promemoria den 6 juni 1970 av Tillman. Den 4 juni 1970 kl 20.57 fick Tillman till sin bostad i Södertälje ett telefonsamtal från en man, som ville vara anonym. Denne uppgav, att han visste var liket efter den försvunna Ulla Höglund fanns, och förklarade, att han påträffat liket under en gran på en kulle i närheten av den väg, som från Bergaholmsvägen — vanligen benämnd Gamla Södertäljevägen eller Gamla Stockholmsvägen — leder mot Hallinge gård. Mannen, som förklarade att han gjort sin iakttagelse ungefär en timme tidigare, uppgav, att den döda kvinnan hade rödtonat hår och att det låg en grå kofta på platsen. På upprepade frågor från Tillman förklarade mannen, att han, enär han inte ville bli inblandad, vägrade att följa med till platsen eller att avslöja vem han var. Samtalet, vilket varade cirka fyra minuter, bröts av mannen. Sedan Tillman begärt spårning av telefonsamtalet, for han med två polismän till den anvisade platsen och i enlighet med mannens anvisningar fann de under en gran med lågt grenverk samt dolt av ris och grenar ett kvinnolik, vilket — såsom det har antecknats i promemorian — senare visade sig vara Ulla Höglunds döda kropp. I en ej till förundersökningsprotokollet fogad anmälan på morgonen den 5 juni uppgav Tillman, att liket efter Ulla Höglund anträffats gömt under sådana omständigheter, att det syntes uppenbart att hon blivit mördad.

Efter fyndet for Tillman och den ene polismannen till polishuset, medan den andre polismannen stannade kvar på platsen. Till polishuset kallades bland andra Norström, Törnkvist, Enström och chefen för tekniska roteln i Södertälje, varjämte t.f. chefen för mordkommissionen, kriminalinspektören Uno Andersson underrättades om fyndet.

Polisledningen besökte fyndplatsen och kontrollerade de avspärrnings- och bevakningsanordningar som där vidtagits men gjorde inte — eftersom det hade blivit mörkt och för att inte förstöra eventuella spår — någon undersökning av fyndet eller platsen. Sedan detta skett, lämnade Tillman en redogörelse för telefonsamtalet från den anonyme mannen och för sina iakttagelser beträffande fyndet. Spårning av samtalet hade då avslutats kl 22.50 och visade att det ringts från en telefonkiosk vid Eklundsnäsbadet söder om Södertälje. Vid 23.30-tiden uppringdes Lange och Lidholm och underrättades om fyndet, varvid överenskoms att de skulle inställa sig på fyndplatsen följande morgon. Härjämte ringde Norström till Meijer, varvid överenskoms att Norström skulle besluta om Irwing Höglunds hämtning till förhör och att Meijer, sedan han fått besked om att Irwing Höglund införts till polisstationen, skulle vara beredd att samma natt fara till Södertälje.

Rörande verkställigheten av Norströms hämtningsbeslut framgår i korthet följande av två vid förundersökningsprotokollet fogade promemorior den 7 juni 1970 av kriminalassistenterna Ove Hellström och Erik Blomkvist. Irwing Höglund hämtades i sin bostad vid 1-tiden av fyra polismän. Irwing Höglund, som hade gått till sängs, såg omtöcknad och yrvaken ut, när han underrättades om hämtningsbeslutet. En kvinnlig befattningshavare vid polismyndigheten kvarstannade i bostaden för att under natten tillse de tre minderåriga barnen. Irwing Höglund infördes på polisstationen vid 1.15-tiden. Hans gång var då ostadig och han såg omtöcknad ut.

Med början kl 1.20 hördes Irwing Höglund av förste kriminalassistenten Ferdinand Hellström med Erik Blomkvist som förhörsvittne. Av protokollet över förhöret framgår bl.a. följande. Irwing Höglund underrättades om misstanke om mord på sin hustru och om sin rätt att anlita biträde av försvarare, vilket han avböjde. Kl 3.05 övertog Meijer ledningen av förhöret med Hellström som förhörsvittne. Meijer underrättade Irwing Höglund om att denne var misstänkt för mord på sin hustru. Irwing Höglund förklarade, att han inte hade något ytterligare att säga. Hela tiden grät Irwing Höglund. Kl 3.15 förklarade Meijer Irwing Höglund anhållen för mordet. Vid underrättelsen tilltog Irwing Höglunds gråt, och han yttrade: "Varför just jag?" Förhöret avbröts kl 3.20.

Rörande förhöret med Irwing Höglund kan här ytterligare antecknas följande. Enligt vad utredningen vid ombudsmannaexpeditionen får anses utvisa erhöll Hellström väl i uppdrag av polisledningen att delge Irwing Höglund misstanke om mord men inte några anvisningar angående vad Irwing Höglund skulle underrättas om beträffande fyndet. Enligt Hellström upplyste han ej heller Irwing Höglund något härom och Irwing Höglund ställde inte några frågor. Innan Meijer övertog förhöret sammanträffade han med polisledningen, varvid Hellström avrapporterade vad som framkommit vid förhöret och upplyste Meijer om att Irwing Höglund inte erhållit några upplysningar om fyndet.

I boken Erkänn! (s. 42) anför Arvidson.

Efter en kort föredragning stod "sanningen" klar för polismästare Norström: Irwing Höglund hade mördat sin fru, gömt henne under

granen på kullen vid Hallinge gård, anmält försvinnandet, avvaktat polisens vidare åtgärder, men inte stoppat för nervpressen utan själv ringt ett anonymt samtal för att få ett avgörande till stånd.

Om Höglund valt detta sätt att ge upp var det fara värt, att han skulle försöka föregå rättvisan och ta sitt eget liv. Kanske var han just i färd med att begå självmord. Kanske hade han tagit en överdos sömntabletter. Kanske höll han på att hänga sig. Höglund hade ju de tre barnen hemma hos sig. Kanske svävade de i fara. Kanske skulle han mörda dem också. Polismästaren såg framför sig de mest fruktansvärda självmordsscener.

Hemma på Byvägen låg Irwing Höglund och sov.

Vidare uttalas i boken, att Tillman och polismännen vid fyndet omedelbart kunnat konstatera, att det var en död kvinna som låg under granen, men att de inte fastställt att den döda var Ulla Höglund. Rörande till synes främst anhållningsbeslutet anförs härefter (s. 41).

Denna natt visste polisen inte att det var Ulla Höglund som hittats. Identifieringen blev klar först nästa dag. Först då visste man också vad som hänt. Det hade mycket väl kunnat vara en annan kvinna än Ulla Höglund, som man hittat under granen. Vid denna tidpunkt var inte mindre än fem kvinnor försvunna i Stockholm. Blott turen räddade polisen från skandalen att ha gjort ett frihetsberövande utan grund. Hur skulle polisen ha förklarat situationen om det varit en annan kvinna än Ulla Höglund som legat under granen?

Nu var det Ulla Höglunds döda kropp, men ett faktum är att detta visste polisen inte i det läge, då man beslutade sig för att anhålla Höglund för hustrumord. Han anhölls innan man var klar över att det var mord och innan man var säker på att den döda var Ulla Höglund.

När Arvidson vid utredningen på ombudsmannaexpeditionen tillfrågades om sina synpunkter på anhållningsbeslutet uppgav han.

Han visste att det snabba ingripandet mot Höglund motiverats med hänsynen till dennes och barnens personliga säkerhet och kunde i och för sig bedöma detta som ett välloviigt syfte. Irwing Höglund hade emellertid delgivits misstanke och anhållits innan det fastställts att den döda kvinnan med säkerhet var Ulla Höglund och att hon var bragt om livet. Ulla Höglund kunde ha omkommit genom t.ex. en bilolycka. Först påföljande dag hade Lidholm och utredningspersonalen fastställt identiteten och dödsorsaken. Å andra sidan kunde Arvidson med hänsyn till den förtätade stämning som måste ha rått i Södertälje förstå Meijers handlande och trodde, att Meijer handlat efter bästa uppsåt.

Lidholm har — utan att utveckla sin uppfattning — för sin del påstått, att Tillman inte haft möjlighet att identifiera den döda kvinnan och att kroppens belägenhet inte kunde utesluta ett självmord. Till detta kan dock antecknas, att den döda kroppen, enligt vad Lidholm inledningsvis anfört i sitt protokoll över obduktionen, helt uppenbart hade lagts av annan person under granen.

Meijer har under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen sagt, att alla omständigheter tytt på att det var Ulla Höglunds döda kropp som

påträffats. Meijer var inte främmande för att det kunde ske felaktiga identifieringar av döda personer, men beskrivningen på bl.a. Ulla Höglunds kläder hade stämt överens med den döda kvinnans klädsel. Ulla Höglund hade försvunnit relativt kort tid före fyndet, och platsen härför var i allt fall i närheten av den ort där hon sist hade setts och där hon bodde. Därjämte hade den anonyme mannen uppgivit, att den döda var Ulla Höglund. I allt fall hade sannolika skäl förelegat för att det var Ulla Höglunds kropp som hade anträffats, och riktigheten av det antagandet hade också bekräftats på morgonen påföljande dag vid undersökningen på platsen. Det hade, har Meijer slutligen anfört, väl framstått som ganska klart, att Ulla Höglund — även om man inte vetat på vilket sätt detta skett — var bragt om livet.

Vad sedan gäller beslutet om hämtning av Irwing Höglund till förhör har Norström upplyst följande.

Med hänsyn till misstankarna mot Irwing Höglund ansåg Norström, att Irwing Höglund borde hämtas för att höras över vad han kunde veta om fyndet. Till beslutet bidrog att Norström befarade, att Irwing Höglund, om det var han som ringt, var i ett desperat tillstånd och att han kunde göra sig eller barnen något illa. Faran bedömdes så överhängande att hämtningen inte kunde få anstå till på morgonen. Vid sitt telefonsamtal med Meijer rådgjorde Norström med Meijer i frågan om Irwing Höglund skulle hämtas, varvid Meijer delade Norströms uppfattning.

I fråga om anhållningsförhöret med Irwing Höglund uttalas kritik i boken Erkänn!. Kritiken kan sammanfattas sålunda (s. 48 f).

Irwing Höglund var omtöcknad och chockad. Han var helt hjälplös, helt utlämnad åt förhörsledaren. I detta läge skall naturligtvis en misstänkt omedelbart ha tillgång till en försvarsadvokat. Tyvärr är det vanligt att den misstänkte inte erbjuds denna hjälp. Det underlättar för polisen om han inte får tillfälle att tala med någon vid sidan av polismännen, han får inte tillfälle att sansa sig och tänka över sin situation. Denna natt blev ingen advokat tillkallad. Det är polisens skyldighet att orientera den misstänkte om, att han har rätt till en försvarsadvokat och att han inte behöver uttala sig, förrän han fått tala med sin advokat. Enligt förhörsprotokollet har Irwing Höglund underrättats om sin rätt till försvarare men inte önskat sådant biträde. Irwing Höglund har senare förklarat för Arvidson, att förhörsledaren aldrig frågade honom, om han ville ha någon advokat. Denna fråga skulle ha aktualiserats först nästa dag. Irwing Höglund var omtöcknad av sömnmedel och hans ord torde inte väga särskilt tungt, om förhörsledaren och förhörsvittnet vidhåller att Irwing Höglund underrättats om sin rätt till försvarare. Men ett faktum kvarstår, att Irwing Höglund i varje fall ej uppfattat att han haft möjlighet att få tillkalla advokat. Arvidson utgick ifrån att han, om han redan denna natt kallats till Irwing Höglund, hade funnit situationen sådan, att han avstyrt varje förhör den natten. Irwing Höglund var definitivt inte i sådan kondition att ett förhör kunde hållas. Ändå utsattes han för ett två timmar långt förhör, där man försökte pressa honom till ett erkännande. En försvarsadvokat borde ha varit närvarande vid förhöret.

Beträffande förhöret har Arvidson vid utredningen på ombudsmannaexpeditionen inte uttalat sig på det sätt han senare gjort i sin bok utan sagt, att Irwing Höglund vid förhöret var i sådant dåligt psykiskt skick att han kanske inte riktigt uppfattat innebörden av de olika åtgärderna och att Irwing Höglund inte visste om han upplysts om rätten till försvarare. Arvidson har tillagt, att han inte ville förebrå någon för vad som kunde ha förevarit och att han aldrig kunde tänka sig att Meijer, som var en utomordentligt erfaren åklagare, skulle ha gjort sig skyldig till några formella fel i samband med förhöret.

Irwing Höglund har sagt, att han inte mindes mycket av förhöret och att han inte visste om han blivit upplyst om rätten till biträde av försvarare. Han hade tagit en sömntablett på kvällen men trodde, att tabletten inte hade varit särskilt stark.

Enligt promemorior, upprättade av två vid hämtningen deltagande polismän, såg Irwing Höglund yrvaken ut, då han kom fram till det fönster i sin villa som polisen knackat på, och vid polismännens inträde i hallen såg han omtöcknad ut och hade vissa svårigheter att stå stadigt. När han klädde på sig stod han ostadigt och var fumlig och under promenaden mellan villan och polisbilen raglade han. Då han infördes på polisstationen gick han ostadigt, såg omtöcknad ut och verkade avslappnad. I protokollet över Hellströms förhör har antecknats bl.a. att Irwing Höglund var omtöcknad av en sömntablett och att han lämnade alla uppgifter under gråt och på ett osammanhängande sätt samt stundvis talade i mycket låg samtalston, varför han svårligen kunde uppfattas. Vid förhör härstädes har Hellström uppgivit att Irwing Höglund vid Hellströms förhör verkade ha svårt att fatta vad saken gällde. Som nämnts påbörjades förhöret klockan 1.20 och avslutades, sedan Meijer övertagit det, klockan 3.20.

Det första förhöret med Irwing Höglund efter anhållandet hölls den 5 juni 1970 med början kl. 13 av Svensk med Ferdinand Hellström som förhörsvittne. Protokollet utvisar, att Irwing Höglund tidigare delgivits misstanke om att ha bragt sin hustru om livet den 20 maj 1970 och att han underrättats om sin rätt till biträde av försvarare. Irwing Höglund erinrades nu om sin rätt att få försvarare och tillfrågades om han hade något önskemål ifråga om advokat. Irwing Höglund förklarade, att han godtog den rätten förordnade. Såsom framgått av den inledande redogörelsen förordnade rådhusrätten i Södertälje samma dag efter framställning av Meijer om utseende av offentlig försvarare för Irwing Höglund Arvidson att i sådan egenskap biträda Höglund.

3.1.2 JO:s bedömning

Kritiken mot hämtningen och anhållandet av Irwing Höglund har gått ut på att beslut om dessa åtgärder meddelats innan det ännu förelåg full klarhet vare sig om att det påträffade liket var Ulla Höglunds döda kropp eller om att hon bragts om livet genom brott. Genom den av mig verkställda utredningen får anses utrett, att de skäl som förelåg till antagandet såväl att man funnit Ulla Höglunds döda kropp som att hon var bragt om livet var så starka att kritik på denna grund mot

hämtningen och anhållningsbeslutet inte är befogad. Att misstanken riktades mot Irwing Höglund för att ha begått brottet sammanhängde givetvis med de misstankar i denna riktning som Irwing Höglund ådragit sig redan före fyndet, men som, innan kroppen påträffades, inte nått sådan styrka att skyldighet kan anses ha förelegat att underrätta honom om misstanken.

Att Irwing Höglund hämtades till förhör redan under natten efter fyndet av kroppen sammanhängde självfallet med att han var misstänkt för ett allvarligt brott. Polisen har även motiverat hämtningen med att man var rädd att Irwing Höglund skulle göra sig själv och barnen något illa. Jag finner ej anledning till anmärkning mot åtgärden.

Vad angår förhöret med Irwing Höglund under natten har anmärkts dels att Irwing Höglund befann sig i sådant psykiskt tillstånd att något förhör över huvud inte bort hållas med honom och dels att Irwing Höglund inte erinrats om sin rätt att ha tillgång till försvarare.

Enligt RB 23:12 må ej under förhör uttröttning eller andra otillbörliga åtgärder användas i syfte att framkalla bekännelse eller uttalande i viss riktning och må den hörde inte förmenas att åtnjuta nödig vila. Föreskriften innebär att förhöret inte får medföra en behandling, som är ägnad att otillbörligt nedsätta den som skall höras fysiskt eller psykiskt. Erforderliga avbrott måste ske så att förhör inte pågår hela den tid, varunder den hörde är skyldig att kvarstanna hos polisen. I enlighet härmed torde följa att om vid inställandet till förhör konstateras att den som skall höras är helt uttröttad, inlett förhör bör avbrytas. Detsamma synes mig böra gälla om hans tillstånd beror av att han intagit något medel, som försatt honom i ett tillstånd som kan likställas med uttröttning. Att i ett dylikt fall fortsätta förhör kan ej blott nedsätta den hörde i fysiskt och psykiskt hänseende utan också medföra att de uppgifter han lämnar blir mindre tillförlitliga och därmed förlorar i bevisvärde. Tidsreglerna i RB 23:9 angående skyldighet för den som ej är anhållen eller häktad att kvarstanna hos polisen för förhör torde också medge möjlighet att uppskjuta påbörjat förhör, till dess den som skall höras kommit ur ett omtöcknat tillstånd. Det är å andra sidan klart att det för förhörspersonalen stundom kan vara svårt att avgöra huruvida det tillstånd den som skall höras befinner sig i är sådant att förhör bör uppskjutas. I tveksamma fall torde möjlighet föreligga att tillkalla läkare för att få en medicinsk bedömning.

Beträffande förhöret med Irwing Höglund framgår att förhörsledaren konstaterade att denne var omtöcknad och talade osammanhängande samt att det verkade som om han hade svårt att fatta vad saken gällde. Det är givet att den som nattetid hämtas och tror sig vara misstänkt för mord och som vid inlett förhör underrättas om misstanke för brottet härigenom kan komma i sådant labilt sinnesläge att inlett förhör ej kan omedelbart fortsättas. Anteckningarna i förhörsprotokollen tyder dock

på att Irwing Höglunds uppträdande uppfattades vara orsakat också av att han var i omtöcknat tillstånd efter sömnmedelsförtäring. Skäl synes därför ha förelegat att avbryta förhöret sedan Irwing Höglund väl underrättats om anledningen till att han hämtats till polisstationen. Det är givetvis vanskligt att nu i efterhand ha någon bestämd uppfattning om läget var sådant att förhöret borde ha avbrutits. Jag finner därför tillräcklig grund ej föreligga till anmärkning mot att förhörsledaren fortsatte förhöret tills Meijer inträdde. Vad slutligen angår frågan om Irwing Höglund vid förhöret underrättats om sin rätt att anlita försvarare kan ej anses styrkt att Irwing Höglund ej meddelats härom. Däremot synes på grund av vad som framkommit vid min utredning antagligt att Irwing Höglund på grund av sitt tillstånd ej uppfattat vad förhörsledaren sagt härom.

3.2 Förvaringen av Irwing Höglund i TV-övervakad cell och möjligheten att övervaka samtal i cellen mellan honom och hans offentlige försvarare

3.2.1 Undersökningen genom JO

Arrestavdelningen i Södertälje polishus, vilket projekterades före polisens förstatligande och färdigställdes år 1966, har förutom anhållnings- och fylleriarrester en s.k. skyddsarrest. Denna är avsedd för omhändertagna misstänkt psykiskt sjuka eller andra frihetsberövade personer som kräver intensiv övervakning. Skyddsarresten är försedd med en i ena väggen omedelbart under taket inbyggd TV-kamera. Denna är dold av en i väggen inskruvad plåt, medan själva objektivet är skyddat med en plastskiva. Till kameran hörande monitor är placerad i radioexpeditionen. Från arresten saknas möjlighet att kontrollera huruvida kameran är till- eller frånkopplad. Skyddsarresten är också försedd med en dubbelriktad talförbindelse med manövermöjlighet från radioexpeditionen. Talanläggningen i arresten består av en högtalare och en mikrofon, vilka är inmonterade på skilda platser i arrestens tak och dolda med skyddsplåtar. I högtalarens skyddsplåt finns en synlig gul lampa inmonterad. Denna skall automatiskt tändas, då anläggningen tillkopplas. Dessutom skall det höras en kort summerton, då lyssning börjar. Mikrofonen i skyddsarresten är akustisk, vilket innebär att anläggningen skall tillkopplas automatiskt då ljudet i arresten når en viss styrka. Även anhållningsarresterna är försedda med dubbelriktade talförbindelser, men manövermöjligheten från radioexpeditionen är begränsad till sändning. För att mottagning (lyssning) skall vara möjlig fordras att den anhållne själv trycker in en talknapp. I anhållnings- och fylleriarresterna saknas möjligheter till TV-bevakning. De teletekniska anläggningarna i polishuset överensstämmer i huvudsak med rikspolisstyrelsens normer beträffande sådana anläggningar. Dock har akustisk mikrofon ej angivits som norm för skyddsarrester. Tilläggas kan, att i juni 1970 fanns TV-övervakning i s.k. skyddsarrester endast i fyra polishus i landet.

Rörande skyddsarresten må vidare antecknas följande. Arrestens belysning är inbyggd i taket. Innanför celldörren finns en gallergrind. I cellen finns även ett inbyggt tvättfat med kranar. Gallergrinden och tvättfatet syns inte på TV-skärmen.

Arrestavdelningen är belägen i samma våningsplan som radioexpeditionen i anslutning till receptionen. I vardera av radioexpeditionen och receptionen fullgör i varje fall under dagtid en polisman vakttjänst. Såsom vakthavande befäl tjänstgör en förste polisassistent.

Efter anhållningsbeslutet insattes Irwing Höglund i skyddsarresten. Arvidson hade dagarna efter anhållandet ett flertal enskilda samtal med Irwing Höglund i arresten.

Arvidson anförde i klagoskrift i huvudsak följande.

Vid sina samtal med Irwing Höglund hade Arvidson — såsom han brukade — talat med hög och klar stämma. Arvidson hade all anledning förmoda, att det mesta av vad han sagt till Irwing Höglund kunnat avlyssnas av polispersonal utanför arrestlokalen. Redan vid Arvidsons första besök hos Irwing Höglund i cellen den 5 juni 1970 hade denne påpekat, att cellen var föremål för avlyssning. Arvidson hade den 6 juni eller möjligtvis vid ett telefonsamtal påföljande dag tillfrågat Sandberg huruvida det var möjligt att avlyssna samtal som fördes i Irwing Höglunds cell. Sandberg hade förnekat att så var fallet. Enligt 21 kap. 9 § rättegångsbalken ägde offentlig försvarare att i enrum meddela sig med den anhållne. Denna rätt hade åsidosatts genom den förefintliga avlyssningsmöjligheten. Såväl Arvidson som Irwing Höglund kände sig djupt kränkta över detta brott mot sekretessen. Tilltron till den i målet verkställda förundersökningen hade allvarligt rubbats. Arvidson hemställde, att JO måtte verkställa utredning till utrönande av vem som var ansvarig för denna grava rättskränkning och förväntade, att vederbörande genom JO:s försorg skulle komma att ställas till ansvar för vad han låtit komma sig till last. Utöver det aktuella fallet hade saken en utomordentligt stor principiell betydelse. Rätten för de offentliga försvararna att samtala i enrum med sina huvudmän fick icke trädas för när. Tilltron till rättssäkerheten rubbades allvarligt genom det inträffade.

Inledningsvis har nämnts att särskild utredning omedelbart igångsattes från JO:s sida i anledning av Arvidsons anmälan. Från denna utredning antecknas här följande.

Efter anhållningsbeslutet hade Meijer ett samtal med Norström och Törnkvist samt ytterligare några polismän från Södertälje polisdistrikt, då man bl.a. diskuterade förvaringen och bevakningen av Irwing Höglund. Meijer hade, har han berättat, under senare år haft två för mord häktade personer som begått självmord på Långholmen. I båda fallen hade Meijer meddelat till häktet, att det enligt hans bedömning förelåg risk för självmord och att man därför borde iakttaga försiktighet i förvaringen. I ett tredje fall, som också gällde mord, hade den misstänkte försökt beröva sig livet. Under hänvisning till det labila tillstånd, vari

Irwing Höglund syntes befinna sig, framhöll Meijer med tanke på sina tidigare erfarenheter vikten av att Irwing Höglund sattes under ständig tillsyn så att han inte kom i tillfälle att begå någon överilad handling. Meijer framhöll emellertid, att han inte bar ansvaret för bevakningen av Irwing Höglund. De övriga delade Meijers uppfattning om att Irwing Höglund måste hållas under ständig tillsyn. Detta innebar för deras del att Irwing Höglund skulle insättas i skyddsarresten. Meijer fick inte någon närmare information om vilken arrest man avsåg att använda eller om dennas tekniska utrustning. Vakthavande befälet underrättades om att Irwing Höglund skulle hållas under ständig tillsyn. Såsom vakthavande befäl under natten till den 5 juni 1970 tjänstgjorde förste polisassistenten Holger Melin. Enligt vad Melin kunnat erinra sig fick han inte någon uttrycklig order om att Irwing Höglund skulle placeras i skyddsarresten utan denna åtgärd vidtog han på eget initiativ med hänsyn till Irwing Höglunds oroliga uppträdande. Melin beordrade också en polisman till arrestavdelningen för att hålla uppsikt över Irwing Höglund. För att möjliggöra denna bevakning ställdes ytterdörren till skyddsarresten på glänt, medan gallergrinden innanför denna hölls stängd. Dessutom var arrestens belysning tänd för att möjliggöra TV-övervakning.

Under de följande dagarna var Irwing Höglunds psykiska tillstånd labilt. Han var, har det upplysts från polishåll, än mycket deprimerad och grät, än uppretad och arg och än pigg och skämtsam. Hans psykiska tillstånd bedömdes vara sådant, att han inte kunde lämnas utan ständig bevakning. För den fortsatta arrestbevakningen anlitades på grund av personalbrist och arrestbeläggningen i övrigt vaktmän från ett bevakningsföretag. För att arrestvakten skulle kunna uppfatta ljud och rörelser från Irwing Höglunds sida hölls ytterdörren till hans arrest öppen. TV-övervakning synes ha förekommit kontinuerligt. I detta sammanhang må nämnas, att Irwing Höglund på kvällen den 6 juni begärde att få belysningen i cellen släckt under natten, enär ljuset hindrade hans sömn. Enligt Törnkvist förklarade sig emellertid det vakthavande befälet inte kunna ta ansvaret för Irwing Höglund om belysningen släcktes och TV-övervakningen därmed omöjliggjordes. Törnkvist hade då låtit avskärma belysningen, och Irwing Höglund hade förklarat sig nöjd med detta försök till förbättring.

Efter sitt förordnande som offentlig försvarare för Irwing Höglund infann sig Arvidson på kvällen den 5 juni i Södertälje. Arvidson framställde en begäran att få sammanträffa i enrum med Irwing Höglund. Det blev en diskussion om var samtalet skulle äga rum. Någon föreslog att det rum, där förhören med Irwing Höglund ägde rum, skulle begagnas. Meijer påpekade emellertid att det med hänsyn till Irwing Höglunds tillstånd fanns risk att använda ett sådant rum, som — beläget tre trappor upp i polishuset — saknade säkerhetsanordningar för fönstren. Meijer framhöll dock, att ordnandet av de praktiska arrangemangen för sammanträffandet mellan Arvidson och Irwing Höglund inte ankom på honom. Arvidson förklarade, att han inte kunde ta ansvaret för Irwing Höglunds personliga säkerhet i ett förhörsrum och att han kunde sammanträffa med denne i cellen. Huruvida Arvidson erbjöds något alternativ till sitt eget förslag är ovisst. Möjligen framhöll Norström, har han sagt, att det fanns andra rum i anslutning till arrestavdelningen som skulle kunna användas. Enligt vad Törnkvist uppgivit fördes inte på tal att anvisa Arvidson en anhållningsarrest för

hans samtal med Irwing Höglund. Arvidson informerades inte om de tekniska anläggningarna i skyddsarresten. Norström har härom uppgivit, att han vid tillfället överhuvudtaget inte tänkte på att denna var TV-övervakad och försedd med snabbtelefonförbindelse. För Norström hade tanken på att avlyssning skulle kunna förekomma eller att det ens skulle kunna göras någon antydan härom varit helt fjärran och orimlig. Att Arvidsons och Irwing Höglunds förehavanden kunde ses i TV-monitorn hade Norström trott vara utan betydelse.

Arvidson hade härefter dagligen fram till den 9 juni enskilda samtal med Irwing Höglund i skyddsarresten. Några ytterligare diskussioner om var Arvidson skulle sammanträffa med Irwing Höglund förekom inte. Arvidson framförde inte några förfrågningar och fick ej heller några anvisningar i detta hänseende. Enligt vad Norström uppgivit visste han till en början inte om de enskilda samtalen ägde rum i cellen eller i något rum i anslutning till arrestlokalerna. Senare har Norström erfarit, att förste kriminalassistenten Åke Sääf på kvällen den 6 juni underrättat Arvidson om de tekniska anordningarna i cellen, och därmed ansett, att Arvidson var införstådd med arrangemangen i denna. Arvidson framförde inte några anmärkningar mot de förhållanden, varunder Irwing Höglund förvarades.

Såsom framgår av Arvidsons klagoskrift skulle Irwing Höglund vid deras första sammanträffande ha påpekat, att cellen var föremål för avlyssning, vilket påstående Arvidson, enligt vad han berättat, avfärdade som otänkbart. Irwing Höglund hade därefter gång på gång aktualiserat avlyssningsfrågan. Irwing Höglund har under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen förklarat, att han grundat sin uppfattning om att avlyssning förekom på att han, om det var tyst i cellen, kunnat höra tydliga knäpp.

Rörande det förenämnda samtalet med Sandberg har Arvidson i klagoskrivelsen förlagt samtalet till den 6 juni eller möjligtvis påföljande dag men senare preciserat tidpunkten till den 6 juni. Arvidson har förklarat, att han hade en ganska bestämd minnesbild av att han och Sandberg vid något tillfälle denna dag gemensamt besökt Irwing Höglund i cellen och att han därvid tillfrågat Sandberg om avlyssningsmöjligheterna. Sandberg hade därvid uppgivit, att det var uteslutet att avlyssning kunde ske.

Irwing Höglund har i detta hänseende förklarat sig ha en svag minnesbild om vad Arvidson uppgivit och förlagt händelsen till någon av de första dagarna efter anhållandet.

Sandberg, som efter semesterledighet återinträtt i tjänst den 6 juni, har däremot förlagt samtalet till den 8 juni och uppgivit att han — i närvaro av Meijer, Norström och Törnkvist — sammanträffade med Arvidson i Höglundmålet första gången sent på kvällen den 6 juni, då Arvidson helt kort kom in i Törnkvists rum och hälsade samt därefter uppsökte Irwing Höglund i arresten. Det ifrågavarande samtalet ägde rum vid 20.30-tiden den 8 juni i korridoren utanför förhörsrummet. (Det kan här inskjutas, att Arvidson, enligt vad som framgår av förundersökningshandlingarna, besökte Irwing Höglund bl.a. den 8 juni kl 20.30—21.58. Av en av Åkesson och förste kriminalassistenten Åke Lundström den 10 juni dagtecknad promemoria angående Arvidsons olika sammanträffanden med Irwing Höglund framgår också, att Sandberg sammanträffade med Arvidson på sätt Sandberg uppgivit och att Åkesson därefter medföljde Arvidson och Irwing Höglund till arrest-

avdelningen.) Samtalet i fråga var föranlett av att Sandberg ville tala med Arvidson om att Irwing Höglund vägrat att yttra sig vid förhör samma dag. Arvidson sade därvid något om att han erfarit, att det fanns en möjlighet att avlyssna samtal i Irwing Höglunds cell. Sandberg invände, att detta inte kunde vara möjligt, och Arvidson skyndade sig att tillägga, att möjligheten till avlyssning i och för sig inte spelade så stor roll, eftersom utredningsledningen ändå kunde materialet. Sandberg framhöll för Arvidson, att man självklart iakttog rättegångsbalkens bestämmelser om försvararens rätt att i enrum meddela sig med den anhållne. Sandberg hade inte något stöd för sitt uttalande att avlyssningsmöjligheter inte förefanns, då han saknade all kännedom om de tekniska anläggningarna i cellen. Han hade inte besökt denna men blivit informerad om att den yttre celldörren hölls öppen och att det ordnats med vakthållning utanför cellen. Sandberg har tillagt följande. Kort efter samtalet med Arvidson och troligen samma dag blev Sandberg av Sääf informerad om möjligheterna till TV-övervakning och avlyssning och om att Sääf även ingående upplyst Arvidson härom. Enligt vad Sääf uppgav hade Arvidson uttryckt sin glädje över att man varit korrekt och informerat honom. Mot bakgrunden av Sääfs uppgifter om att Arvidson var väl införstådd med arrangemangen i arresten och då Arvidson inte heller framfört några klagomål vare sig till Sandberg vid deras föregående samtal eller i övrigt fann Sandberg inte någon anledning att underrätta Meijer om att det fanns en talförbindelse mellan cellen och receptionen.

Rörande sitt sammanträffande med Arvidson på kvällen den 6 juni har Sääf upplyst bl.a. följande.

> Sääf deltog som förhörsvittne vid förhör med Irwing Höglund, då Arvidson anlände till förhörsrummet och hemställde om ett enskilt samtal med Höglund. Förhöret avbröts, varefter Sääf medföljde Arvidson och Irwing Höglund till arrestavdelningen. Sääf funderade något över var samtalet skulle äga rum men blev förekommen av Arvidson, som gick in i Irwing Höglunds cell och sade, att samtalet skulle äga rum i denna. Arvidson förklarade, att arrestdörren skulle vara stängd och att han skulle knacka på dörren, när samtalet var avslutat. Arresten bevakades av en civilanställd vaktman. Sääf gick ut till radioexpeditionen och tittade då och då på TV-skärmen för att se när Arvidson ville komma ut ur arresten. Sääf, som informerade sig om avlyssningsmöjligheterna, kontrollerade hela tiden att ingen tryckte in knappen för snabbtelefonen till arresten. När Sääf såg att Arvidson tog upp sin portfölj och gick fram till arrestdörren, gick Sääf in i arrestavdelningen. På Sääfs tillsägelse öppnade arrestvakten celldörren. Arvidson yttrade då något om att "knackningen måste ha hörts bra". Sääf fick det intrycket, att Arvidson verkade en aning misstänksam beträffande Sääfs närvaro i arrestlokalen. För att få bort eventuella misstankar om att han skulle ha lyssnat vid dörren, om det nu var möjligt, förklarade Sääf, att han befunnit sig i radioexpeditionen under samtalet och att han sett på TV-skärmen, när Arvidson rest sig och gått fram till dörren. Det blev en diskussion mellan Arvidson och Sääf, varvid Sääf även framhöll, att en snabbtelefonförbindelse fanns mellan radioexpeditionen och Irwing Höglunds arrest. Sääf förklarade för Arvidson hur anläggningen fungerade och att en lampa i taket i arresten var tänd, när

anläggningen var påkopplad. Sääf var inne i cellen med Arvidson och visade denne på den gula kontrollampan i taket. Det fanns ingen som helst tvekan om att Arvidson uppfattade vad det var frågan om, och Arvidson diskuterade glatt om kontrollampan. Sääf fick bedyra för Arvidson, att han hela tiden stått ute vid kontrollbordet och kontrollerat så att ingen kopplat på anläggningen. Under samtalet bevakades Irwing Höglund av arrestvakten, men Sääf hade den bestämda uppfattningen, att Irwing Höglund hela tiden stod bredvid Arvidson och Sääf, när de tittade upp på lampan i taket och diskuterade om denna. Någon kontroll av talförbindelsen gjordes inte, och Sääf känner inte till huruvida lampan fungerade eller inte. Samtalet mellan Arvidson och Sääf varade nog minst tio minuter. Arvidson uttryckte sin belåtenhet över att han blivit ordentligt informerad. Att Sääf orienterat Arvidson om snabbtelefonanläggningen och TV-bevakningen meddelade han en del av mordkommissionens personal under förmiddagen påföljande dag, Sandberg dock troligen först någon gång den 8 juni.

Arvidson har upplyst följande om sitt sammanträffande med Sääf.

Sedan Arvidson lämnat cellen, uppgav Sääf, att han stannat kvar för att kontrollera någon lampa. Vad Arvidson minns, yttrade Sääf något av innebörd "advokaten vet väl, att det är övervakning på gång". Arvidson svarade, att han kände till att TV-bevakning förekom och att den inte störde honom. Sääf nämnde inte avlyssningsmöjligheten. Hade Sääf gjort det, skulle Arvidson ha reagerat omedelbart.

Delgiven dels Sääfs uppgifter och dels den berättelse som lämnats av vaktmannen Bill Jardefalk, vilken vid det ifrågavarande tillfället tjänstgjorde som arrestvakt, vid förhör den 11 juni 1970, har Arvidson bestämt bestritt, att Sääf informerade honom om att avlyssning var möjlig, och förklarat, att han inte kunde påminna sig, att Jardefalk var inne i cellen under Arvidsons och Sääfs diskussion.

Rörande det omnämnda förhöret med Jardefalk skall här nämnas att detta hölls på polisens eget initiativ genom att två polismän hörde Jardefalk på Karolinska sjukhuset, där denne vid tillfället var intagen, samtidigt som JO-utredningen verkställdes i Södertälje. Förhöret hölls av polisassistenten Bertil Ejdefors vid Södertälje polisdistrikt och kriminalassistenten Ingemar Svensson vid Huddinge polisdistrikt.

Hörd den 23 juni 1970 vid JO-utredningen har Jardefalk berättat i överensstämmelse med vad han tidigare uppgivit.

Irwing Höglund har förklarat, att han inte kunde erinra sig att Sääf vid något tillfälle varit inne i eller utanför cellen och med Arvidson diskuterat dennas tekniska utrustning och att han, delgiven Sääfs och Jardefalks uppgifter, inte hade någon minnesbild av händelsen ifråga.

Den 9 juni, då Arvidson besökte Irwing Höglund i cellen, sammanträffade han också med poliskommissarien Filip Ringkvist, som var föreståndare för arrestavdelningen, och förste polisassistenten Börje Hedström, som vid tillfället tjänstgjorde som vakthavande befäl. Utredningen ger vid handen, att Arvidson därvid på sin fråga om det fanns avlyssningsmöjligheter i cellen blev upplyst om talförbindelsen och vid talprov förevisad dess funktion.

Den 9 juni uppsatte Arvidson sin anmälan i saken, varjämte han vid telefonsamtal med Meijer påtalade förhållandet.

Rörande den aktuella talförbindelsens funktion må här ytterligare antecknas följande. Vid en under JO-utredningen i Södertälje den 11 juni 1970 företagen inspektion av skyddsarresten och kontroll av talförbindelsen framkom, att den gula varningslampan var ur funktion och att summertonen bestod av ett litet knäppande ljud, som knappast kunde uppfattas om man inte var beredd på anrop eller lyssning. Någon upplysning kunde inte vinnas om hur länge kontrollampan varit ur funktion. Härjämte framkom vid företagna talprov, då även mycket höga skrik i arresten förekom, att den akustiska mikrofonen inte öppnade talförbindelsen. Samtal i arresten mellan två personer, där den ene talade med mycket hög röst och den andre med normal samtalston, kunde i radioexpeditionen uppfattas endast fragmentariskt och då närmast vad den förre yttrade. För att överhuvudtaget uppfatta något tal måste lyssnaren hela tiden ha örat tryckt till anläggningens högtalare. Av uppgifter som Ringkvist och Hedström lämnat synes avlyssningsmöjligheterna ha varit desamma den 9 juni. Detsamma gäller, enligt vad som framgått, om de prov som företogs genom polisens försorg den 10 juni. Arvidson har förklarat, att han vid sina samtal med Irwing Höglund i cellen inte sett någon indikationslampa eller hört någon summerton.

Rörande frågan om avlyssning av de enskilda samtalen mellan Arvidson och Irwing Höglund faktiskt ägt rum har vid utredningen förekommit följande. Arvidson har framhållit, att han inte påstod, att avlyssning förekommit av samtal som han hade haft med Irwing Höglund i skyddsarresten. Nørström, Törnkvist och annan hörd polispersonal har sagt sig inte känna till att avlyssning förekommit och ansett detta uteslutet. Det har anförts, att oförmärkt avlyssning inte varit möjlig, enär ljudet, då talförbindelsen var tillkopplad, gick i båda riktningarna och det i radioexpeditionen förekom livaktig radiokommunikation och andra samtal. Av de polismän, som fullgjorde vakttjänst i radioexpeditionen och receptionen vid tidpunkten då Arvidson besökte Irwing Höglund i arresten, har de som tjänstgjorde vid radioexpeditionen förnekat, att talförbindelsen vid något tillfälle varit tillkopplad och de övriga sagt sig ej känna till eller ha observerat att avlyssning förekommit.

Arvidson har i sitt slutliga yttrande över utredningen riktat anmärkningar mot polisens åtgärd att höra Jardefalk och bl.a. ifrågasatt om syftet med förhöret varit att förekomma de av JO föranstaltade utredningsåtgärderna samt vidare anfört bl.a. följande. I anmälningsskriften hade Arvidson inte påstått, att avlyssning skett. Sedan Arvidson nu tagit del av utredningsmaterialet och erfarit vad som passerat under utredningen, kunde han inte utesluta möjligheten av att avlyssning kunde ha skett. Arvidson vitsordade, att ljudkvaliteten i talanläggningen inte varit helt tillfredsställande. Det hade dock förelegat möjlighet att avlyssna samtal från cellen, därest samtalen förts med hög röst. Arvidson hade vid flera tillfällen samtalat med Irwing Höglund med mycket hög och klar stämma, därvid han emellanåt uppehållit sig direkt under den i taket installerade mikrofonen. Avlyssningsmöjlighet hade sålunda förelegat.

3.2.2 JO:s bedömning

Enligt 2 § lagen om behandlingen av häktade och anhållna m.fl. må häktad — varmed anhållen likställs enligt 10 § samma lag — ej underkastas annan inskränkning i sin frihet än som påkallats av ändamålet med tvångsmedlet samt ordning och säkerhet. Enligt 5 § samma lag skall erforderlig hänsyn tagas till bl.a. den frihetsberövades hälsotillstånd och skall läkares anvisning rörande vården av den som är sjuk beaktas.

Någon befogad erinran kan ej riktas mot Meijers och polisens bedömning att särskild tillsyn erfordrades av Irwing Höglund under anhållningstiden. Det kan emellertid ofta nog ifrågasättas om det ej utgör en alltför ingripande åtgärd att placera en anhållen under kontinuerlig TV-bevakning. Kungörelsen med vissa föreskrifter om allmänna häkten och polisarrester innehåller ingen bestämmelse om att TV-bevakning eller annan teknisk, t.ex. akustisk, kontroll får äga rum. Härav kan självfallet icke dragas slutsatsen att sådan bevakning skulle vara otillåten. Avsaknaden av bestämmelser om teknisk kontroll manar emellertid till restriktivitet. Frågan är ju uppenbart ej enbart av rent teknisk eller ekonomisk natur utan rör i högsta grad också den enskildes rätt till integritet. I den mån ändamålet med frihetsberövandet påkallar en intensiv övervakning torde detta i flertalet fall kunna uppnås på sedvanligt mera öppet sätt med personell övervakning. I de fall sådan övervakning inte är lämplig av hänsyn till den frihetsberövades tillstånd eller inte kan anordnas på grund av personalbrist får övervakning med t.ex. TV godtagas. Enligt min mening bör emellertid sådan övervakning i regel förekomma blott undantagsvis och under kort tid. Med hänsyn till vad som upplysts om Irwing Höglunds labila psykiska tillstånd under de första anhållningsdygnen finner jag förhållandena ha varit sådana att hans förvaring i cell med TV-övervakning varit påkallad och således inte kunna föranleda någon kritik.

Enligt RB 21:9 äger försvarare meddela sig med den anhållne i enrum. Regeln innefattar att vad som yttras mellan försvararen och den anhållne ej må avlyssnas och måste enligt min mening också antagas utesluta visuell TV-bevakning av deras samtal, även om ljudupptagning ej sker. Det var därför felaktigt att, då Arvidson ville meddela sig i enrum med Irwing Höglund, inte tillhandahålla härför lämplig lokal och inte från början tydligt tillkännage att skyddsarresten, vari Arvidson och Irwing Höglund samtalade, var bevakad av en dold TV och försedd med dold anläggning för avlyssning.

Arvidson har emellertid senare förklarat att han ansåg att visuell bevakning genom TV var "en ganska adekvat åtgärd med tanke på Irwing Höglunds depressionstillstånd". Jag finner mig därför sakna skäl, att utöver vad jag redan uttalat om den visuella bevakningen ytterligare

uppehålla mig vid att Arvidsons samtal med Irwing Höglund var TV-bevakade visuellt.

Med avseende å den i skyddsarresten befintliga talförbindelsen vill jag anföra följande. Utredningen ger ej stöd för antagande att Norström och övrig polispersonal vid sammanträffandet med Arvidson på kvällen den 5 juni 1970 avsett att möjliggöra avlyssning genom att inte upplysa Arvidson om talförbindelsen. Underlåtenheten får i stället antas ha haft sin grund i förbiseende. Utredningen ger ej heller stöd för antagande att den vaktpersonal, som tjänstgjorde vid Arvidsons besök i arresten, underlät att upplysa Arvidson om avlyssningsanordningen av otillbörliga skäl. Vid utredningen har inte framkommit någon omständighet som mot förhörsuppgifterna i frågan ger anledning till antagande att avlyssning skett. Med hänsyn till vad som framkommit om ljudkvaliteten i talförbindelsen synes avlyssningmöjligheterna ha varit i det närmaste obefintliga. Arbetet i radioexpeditionen synes dessutom ha omöjliggjort oförmärkt avlyssning eller i allt fall ha medfört avsevärd risk för upptäckt av avlyssning. Utredningen ger vidare inte underlag för antagande att de brister beträffande varningslampa och summerton, som uppmärksammades vid den under utredningen företagna kontrollen av avlysningsanordningen, varit kända av polisen före kontrollen. Spaningsledningen synes ha erhållit kännedom om avlyssningsmöjligheten först genom Sääfs uppgifter att han informerat Arvidson om denna. Utredningen ger således inte underlag för antagande, att det genom den förefintliga talförbindelsen i arresten förelegat någon avsikt att skaffa polisen avlyssningsmöjlighet eller att avlyssning skett. Vad som förekommit har inte heller varit ägnat att rubba tilltron till polisens utredning.

Vad sålunda framkommit ger ej anledning till något ingripande från min sida. Jag lämnar därför Arvidsons klagomål rörande avlyssningsmöjligheterna i skyddsarresten utan ytterligare åtgärd.

Polisens förhör med Jardefalk hade självfallet ej bort ske utan att besked i saken först inhämtats från ombudsmannaexpeditionen. Vad som förevarit föranleder dock ej annat än den kritik som ligger i det sagda.

3.3 Läkartillsynen över Irwing Höglund och möjligheten för Höglund att sköta sin personliga hygien

3.3.1 Undersökningen genom JO

I pressen har i olika sammanhang förekommit uppgifter om att Irwing Höglund under de första dagarna efter anhållandet natten till fredagen den 5 juni 1970 inte beretts erforderlig läkarvård och att han — bl.a. — inte fått raka sig.

Rörande dessa frågor anför Arvidson i boken Erkänn! (s. 72).

Det första anhållningsförhöret på natten varade i två timmar. Höglund lämnades sedan ifred för att få "sova ut" i tio timmar. Därefter hölls ett förhör på nära två timmar. Höglund var då totalt utmattad. Men han lämnades inte ifred. Han sändes till sjukhus — inte för vård utan för blodprovstagning och allehanda reaktionstester.

Arvidson anför ytterligare i boken (s. 65 f).

Höglund var i mycket dålig kondition och jag insåg snart att han var i farozonen för ett verkligt kvalificerat justitiemord. Jag var själv övertygad om att han var oskyldig. Utredningsmännen var lika säkra på motsatsen. Jag noterade nu hur Höglunds tillstånd blev allt sämre. Under de första dagarna fick han inte möjlighet att raka sig. Det var skrämmande att se honom i detta tillstånd, smutsig och med flera dagars skäggstubb. Det var en för Höglund mycket förnedrande situation som ytterligare bröt ned honom.

Jag bedömde riskerna som överhängande, att han totalt skulle bryta samman. I det läget hade han inte haft en möjlighet att själv hjälpa till med sitt försvar. Jag förstod att omedelbara åtgärder var nödvändiga. Polisen gjorde ingenting för att rycka upp Höglund. Det måste jag göra. Jag såg alltså till att Höglund redan på tredje dygnet fick besök av läkare som gav honom lugnande och stärkande mediciner. Det var en stor glädje för mig att konstatera att Höglund redan efter ett par dagar var som en annan människa. Han fick äntligen raka sig och med hjälp av medicinerna och något bättre sömnförhållanden kom han snart i balans. Redan på tisdagen — den 9 juni — var han helt klar över sin situation. Han förstod att läget inte var alldeles hopplöst. Han skulle inte kunna dömas ohörd. Genom en insats av honom själv kunde han bidra till att sanningen kom fram.

Frågan huruvida Irwing Höglunds läkartillsyn och hans möjligheter att iakttaga personlig hygien eftersatts upptogs under utredningsarbetet vid ombudsmannaexpeditionen.

I det förra hänseendet har Arvidson — på direkt fråga — förklarat, att han inte hade någon kritik att anföra mot polisens beredande av läkarvård för Irwing Höglund.

Meijer och Ringkvist har anfört — Meijer redan vid den utredning som verkställdes rörande avlyssningsanordningen i skyddsarresten och Ringkvist sedermera med anledning av uppgifterna i Arvidsons bok — att Irwing Höglund — som enligt vad tidigare angivits hämtades till polisen natten till den 5 juni 1970 — blev undersökt av läkare som tillkallades av polismyndigheten redan den 5 juni. Enligt vad Ringkvist uppgivit pågick undersökningen då mellan kl 10.30 och 11.30. Rörande en läkarundersökning den 7 juni har Meijer upplyst, att denna kom till stånd genom polismyndighetens försorg, sedan Arvidson tillfrågat Meijer huruvida Meijer kunde ställa om så att Irwing Höglund fick besök av läkare för att få sömnmedel.

I fråga om sina möjligheter att sköta sin personliga hygien under de

första dagarna efter anhållandet har Irwing Höglund upplyst, att han, som använde rakhyvel, inte kunde raka sig med den elektriska rakapparat som tillhandahölls på arrestavdelningen. Först den 9 juni hade han fått raka sig med sin egen hyvel och borsta tänderna. Han hade fått tvätta sig alltsedan han anhölls.

Ringkvist har uppgivit följande.

Enligt vad de polismän, som var vakthavande befäl under tiden den 5—9 juni 1970, uppgivit för Ringkvist, hade såväl Irwing Höglund som Arvidson uttalat sin tillfredställelse med den behandling som Irwing Höglund erhöll och inte i något avseende anfört klagomål. Under de första dagarna efter anhållandet var Irwing Höglund i det närmaste helt apatisk, och Ringkvist samtalade endast helt kort med honom. Troligen den 7 juni uppgav Irwing Höglund på fråga av Ringkvist, att han inte hade några anmärkningar rörande behandlingen av honom. Den 8 juni blev vakthavande befäl upplyst om att Irwing Höglund inte kunde raka sig med elektrisk rakhyvel. Detta meddelades omedelbart till utredningsledningen. Av arrestliggaren framgår inte annat än att Irwing Höglunds toalettartiklar kvitterats på arrestavdelningen men troligen hämtades de i hans bostad den 8 juni och överlämnades till arrestavdelningen samma dag. Såvitt Ringkvist kände till hade Irwing Höglund inte förrän den 8 juni påtalat, att han inte kunde raka sig med annat än hyvel. Hade Irwing Höglund framställt sådan anmärkning tidigare, skulle Ringkvist då ovillkorligen ha blivit underrättad härom. Att frågan om Irwing Höglunds möjligheter att raka sig inte aktualiserades under de första dagarna efter anhållandet var enligt Ringkvists mening att tillskriva den sinnesförfattning, vari Irwing Höglund då befann sig.

3.3.2 JO:s bedömning

Någon kritik emot polisen avseende läkartillsyn av Irwing Höglund har inte framställts under utredningen vid riksdagens ombudsmannaexpedition. Företagen utredning ger ej fog för kritik mot polisen i denna del. Ej heller vad som framkommit i fråga om Irwing Höglunds möjligheter att raka sig och i övrigt sköta sin personliga hygien ger anledning till något kritiskt uttalande mot polisen från min sida.

3.4 Förhören med Irwing Höglund under anhållningstiden

3.4.1 Undersökningen genom JO

I boken Erkänn! lämnar Arvidson under rubriken Pressande förhör en redogörelse för förhörsverksamheten beträffande Irwing Höglund och anför kritiska synpunkter angående denna. Framställningen kan sammanfattas sålunda (s. 71 ff).

Under utredningen hördes Irwing Höglund sammanlagt 40 timmar och 45 minuter. Det var långa och pressande förhör. Han fick berätta allting in i minsta detalj. Han var så samarbetsvillig som man någonsin kunde begära. Det var då så mycket mera anmärkningsvärt att polis och åklagare försökt framställa det så att Irwing Höglund vägrat medverka vid förhör. Man hade tagit fasta på att Irwing Höglund i ett visst läge tröttnade på att dag ut och dag in sitta och lyssna på förhörsledarens anklagelser och insinuationer. Irwing Höglund hade redan före anhållandet berättat det mesta av vad han hade att säga. De berättelser han lämnat i samband med att hustrun försvunnit hade han senare inte ändrat. Redan på efterspaningsstadiet hade han hörts ca tio timmar. Det första anhållningsförhöret på natten varade två timmar. Därefter hölls på fredagen den 5 juni ett förhör på nära två timmar. Han hördes lördagen den 6 juni fem timmar, söndagen den 7 juni åtta timmar och måndagen den 8 juni fem timmar. Irwing Höglund började nu reagera för att det inte längre var sakuppgifter polisen var intresserad av. Det var ett erkännande den ville ha, ej upplysningar som kunde föra närmare sanningen. På måndagskvällen den 8 juni kom Sandberg in i förhörsrummet. Irwing Höglund såg honom sitta och le åt hans svar. Irwing Höglund ansåg, att han fått nog av polisens insinuationer och småleenden och beslutade sig för att säga ifrån. Han var oskyldig och hade ingen anledning att utstå vad som helst. Under ett par dagar vägrade Irwing Höglund nu all medverkan till förhör. Polismännen lovade då att försöka finna frågeställningar som tidigare inte varit uppe. Förhören skulle bli mer meningsfulla. Irwing Höglund lovade då att samarbeta och han hördes, den 11 juni tre timmar och den 12 juni fyra timmar. Löftena hölls ej. Samma frågor upprepades. Irwing Höglund beslöt sig för att lämna sin redogörelse inför domstolen. För polisen hade han redan berättat allt. Förhören avbröts. Polismännen ville nu ge Arvidson skulden för Irwing Höglunds tystnad. Man ansåg tydligen att det var Arvidsons uppgift att få Irwing Höglund att tala. Arvidson ansåg, att Irwing Höglund redan berättat allt väsentligt. Om polismännen ville ha Arvidsons medverkan för att få fram ett erkännande var Arvidson inte samarbetsvillig.

Under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen har upptagits frågan hur förhörsverksamheten bedrivits beträffande Irwing Höglund och om något obehörigt förekommit därvid.

Arvidsons uppgifter om förhörens antal och längd överensstämmer i stort sett med förhörsprotokollen, av vilka dock ej framgår att Irwing Höglund någon dag hördes mer än omkring sex timmar. Samtliga förhör hölls av en förhörsledare i närvaro av ett förhörsvittne. Som förhörsledare fungerade fr.o.m. den 7 juni Åkesson. Förhörsvittne var — utom vid ett tillfälle — förste kriminalassistenten Åke Lundström. Härjämte var Sandberg, enligt vad som framgår av specificerade anteckningar i förhörsprotokollen, närvarande vid några förhörstillfällen under kortare tider, icke överstigande omkring en timme. Även Arvidson var vid något förhör närvarande en kortare stund. Irwing Höglund underrättades vid varje förhör om att han skulle höras som misstänkt för att ha bragt sin hustru om livet. Enligt vad som upplysts under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen lades förhören upp efter fortlöpande instruktioner från Mejer och spaningsledningen.

Rörande Irwing Höglunds vägran att yttra sig vid förhör framgår av förhörsprotokollen bl.a. följande.

Den 8 juni tillfrågades Irwing Höglund om sina eventuella skilsmässoplaner för att ingå äktenskap med Anna-Maria Maurer. Detta hade förut berörts vid förhör med Irwing Höglund den 23 maj. Den 25 maj hade Anna-Maria Maurer vid ett kortfattat preliminärt förhör genom tysk kriminalpolis hörts om samma sak. Då frågan nu — den 8 juni — åter togs upp med Irwing Höglund vägrade han att yttra sig vidare och påtalade, att Sandberg, som kommit tillstädes, drog på mun och kom med insinuationer och att åtminstone dennes "dragningar" var insinuanta. Vidare anmärkte Irwing Höglund på att polisen framhärdade i att framhålla för honom, att hans uppgifter inte stämde och att han hade något att dölja. Han framhöll, att han inte hade något med hustruns död att göra men att de försökte binda honom vid något som han inte hade gjort. De fick, yttrade han, tro vad de ville om hans uppgifter och själva rätta till de felaktigheter som de fann i hans berättelse, men han kunde inte hitta på någonting annat. Han anmärkte, att alla tre polismännen, som var närvarande vid förhöret, ställde frågor till honom, och förklarade, att han inte skulle svara på en enda fråga förrän Arvidson kom.

Vid inställelse till förhör den 9 juni uppgav Irwing Höglund, att han inte ens i Arvidsons närvaro ville svara på några frågor i fortsättningen, enär han inte hade något med hustruns död att göra och därför ansåg, att han inte behövde svara på frågor. Han uppgav vidare, att det kunde misstolkas om han svarade på endast vissa frågor. Förhören, förklarade han, bröt ned honom, och han kände, att han inte orkade. Han framhöll, att han inte hade något emot vare sig Åkesson eller Lundström. Han frambar sin ursäkt till Sandberg för sitt uppträdande vid förhöret föregående dag.

Den 11 juni uppgav Irwing Höglund, att han skulle svara på sådana frågor, som han inte tidigare besvarat. Åkesson erinrade Irwing Höglund om svårigheten att under undersökningen få svar på vissa frågor, som ingen annan än Irwing Höglund kunde svara på. Irwing Höglund förklarade därvid, att han inte ville svara på tidigare besvarade frågor och att han, såsom det har antecknats i protokollet, beträffande sådana frågor, där han vidhöll sina tidigare ståndpunkter, skulle framhålla detta. Han hördes den 11 och 12 juni främst om sitt innehav av nycklar till sin bil, något som tidigare inte avhandlats vid förhör med honom annat än i förbigående den 23 maj men varom nu uppgifter förelåg från annat håll. Han hördes på nytt om sina antydda misstankar mot hustrun för otrohet. Anna-Maria Maurer hade den 9 juni hörts i Tyskland i närvaro av svensk kriminalpolis, varjämte hade framkommit nya uppgifter från andra håll rörande Irwing Höglunds kontakter med Anna-Maria Maurer. Frågan om hans bekantskap med Anna-Maria Maurer togs upp. Irwing Höglund medverkade vid förhören utan invändningar. Vid inställelse till förhör den 13 juni vägrade däremot Irwing Höglund att svara på frågor. Av anteckningar i förhörsledningens promemoria angående kontakter med Irwing Höglund utöver förhören framgår härutinnan följande. Irwing Höglund var till en början skämtsam och trevlig i sitt uppträdande. Sedan han erinrats om den misstanke som förelåg mot honom blev han aggressiv och helt förändrad i sitt uppträdande. Han blev tvär och förklarade, att han i fortsättningen

vägrade att svara på frågor med anledning av att han ansåg dessa insinuanta.

Såsom närmare kommer att framgå av den efterföljande framställningen kom något ytterligare förhör inte heller till stånd under den fortsatta förundersökningen.

Sandberg, Åkesson och Lundström har hörts utförligt angående frågan hur förhören med Irwing Höglund verkställts. Även Arvidson och Irwing Höglund har hörts i saken.

Rörande anledningen till att Irwing Höglund vid varje förhör underrättades om att han skulle höras som misstänkt för mordet har Sandberg och Otto Andersson sagt, att Irwing Höglund var något "petitessbetonad" när det gällde detaljer vid förhören och ytterst noga med att allt vad som förekom skulle tagas till protokollet, att det i andra hänseenden förekom sådana påpekanden och klagomål från Arvidsons och Irwing Höglunds sida som vanligtvis inte brukar förekomma under en utredning och att Åkesson, för att undvika något klagomål även i detta hänseende, erinrat Irwing Höglund om misstanken på sätt som skett. Sandberg och Otto Andersson hade, när de uppmärksammat förhållandet, för sin del ansett detta vara en överdriven försiktighet.

3.4.2 JO:s bedömning

Enligt framställningen i boken Erkänn! har Irwing Höglund under förhören bemötts med bl.a. "småleenden". Arvidson synes härvidlag ha tagit fasta på vad Irwing Höglund enligt redogörelsen här förut påtalade i anslutning till att han vägrade att yttra sig ytterligare vid förhöret den 8 juni. I boken har också delvis återgivits fonogramutskrifterna av den kritik Irwing Höglund då riktade mot förhören. Däremot har inte medtagits Irwing Höglunds vid inställelsen till förhör den 9 juni framförda ursäkt för vad som från hans sida förekommit vid förhöret föregående dag. Vid nu anförda förhållanden och med hänsyn till den vid ombudsmannaexpeditionen verkställda utredningen —därvid Irwing Höglund inte framfört någon motsvarande kritik mot polispersonalen för att ha brustit i takt och ton mot honom. — finner jag inte anledning antaga att Irwing Höglund i berört hänseende behandlats otillbörligt under förhören.

Utredningen ger ej heller i övrigt stöd för antagande att Irwing Höglund i något nu ifrågakommet hänseende behandlats otillbörligt eller eljest olämpligt under förhören. Härtill må — med hänsyn till Irwing Höglunds anmärkningar — framhållas att det med hänsyn till förundersökningens ändamål och karaktär inte var otillåtet, att förhörsledaren framhöll omständigheter, som talade mot den misstänkte, motsägelser i hans uppgifter och dylikt. Ej heller finner jag med hänsyn till vad

som under förundersökningen framkom fog för kritik mot uppläggningen av förhören med Irwing Höglund. Irwing Höglunds klagomål under förhöret med honom den 8 juni att frågor ställdes fastän han förklarade sig icke vilja besvara dem och att frågorna framfördes av flera närvarande polismän föranleder ingen åtgärd från min sida. Utredningen ger nämligen inget som helst stöd för antagande att förhöret därutinnan innefattat uttröttning eller användande av annan otillbörlig åtgärd.

3.5 Företeende av fotografier vid häktningsförhandlingen

3.5.1 Undersökningen genom JO

Framställning om Irwing Höglunds häktande avläts till häradsrätten den 10 juni 1970. Häktningsförhandlingen hölls den 15 juni kl 11—17.45 med avbrott 1 timme och 30 minuter för lunch. Beslutet om Irwing Höglunds häktande meddelades vid 19-tiden.

Förhandlingen var offentlig. Enligt vad Arvidson därom uppgivit ansåg han det inte ligga i Irwing Höglunds intresse att begära offentlighetens uteslutande.

Beträffande vad som förekom vid förhandlingen har i olika sammanhang kritik riktats mot Meijer för det att han visat Irwing Höglund ett fotografi av hustruns döda kropp på fyndplatsen. Enligt pressuppgifter hade Meijer "slängt fram" fotografiet för Irwing Höglund.

Av utredningen härutinnan framgår till en början följande.

Omedelbart före förhandlingens avslutande bad Meijer — från sin plats i rättssalen — att för rätten få förete två fotografier från fyndplatsen. Det var dels ett fotografi av platsen och dels ett fotografi av Ulla Höglunds kropp såsom den låg i framstupa läge vid anträffandet. Fotografierna visades i anslutning till att Meijer först på en karta angav fyndplatsen m.m. Meijer visade fotografierna först för rätten och Arvidson framme vid rättens bord och därefter — med rättens medgivande — för Irwing Höglund.

Under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen har Arvidson anfört, att skulle i något hänseende allvarlig kritik riktas mot Meijer, var det för dennes åtgärd att på detta tidiga stadium av undersökningen och på det svaga underlag man hade för misstanken mot Irwing Höglund visa denne fotografiet av hustruns döda kropp. Meijer försatte Arvidson i en omöjlig situation genom sin begäran att få visa fotografiet för Irwing Höglund. Hade Arvidson inte tillåtit bildvisningen, skulle detta nämligen ha haft en psykologisk betydelse vid bedömningen av Irwing Höglunds skuld. Arvidson, som personligen var övertygad om att Irwing Höglund var oskyldig, lät därför Meijer visa fotografiet.

Irwing Höglund har sagt, att han igenkände hustrun på hennes klädsel. Han hade reagerat inför att se hustrun "liksom avklädd" på det sätt hon låg på platsen.

Meijer har anfört bl.a. följande.

Irwing Höglund tittade som flyktigast på fotografiet av fyndplatsen. Enligt Meijers uppfattning såg Irwing Höglund inte på fotografiet som visade fyndet utan höll för händerna innan Meijer hann hålla fram fotografiet. Fotografierna var processmaterial och skulle i händelse av åtal delges Irwing Höglund. Det var klart, att Meijer med visandet av fotografierna för Irwing Höglund avsåg att åstadkomma en viss påverkan på denne. Å andra sidan var Irwing Höglund medveten om vad det var för fotografier, eftersom Meijer redan före deras företeende omtalat detta från sin plats i rättssalen. Irwing Höglund hade därför kunnat avböja att se på fotografierna.

Dahnell har uppgivit följande.

Eftersom fotografierna inte var några direkta närbilder av den döda kroppen och då Arvidson inte gjorde någon invändning mot Meijers begäran att få förete dem för Irwing Höglund, lämnade Dahnell sitt medgivande till företeendet. Meijer höll hela tiden fotografierna i sina händer, när han företedde dem för Irwing Höglund. Meijer höll först fram fotografiet av fyndplatsen, varvid han frågade Irwing Höglund om denne sett platsen förut. Därefter höll Meijer fram den andra bilden och yttrade något att "om det är så att ni har något med det här att göra så kommer ni aldrig ifrån minnesbilden av det som har skett". Vad Dahnell kom ihåg från detta var, att Meijer började sitt yttrande då han företedde fotografiet och att han hunnit taga tillbaka det innan han var färdig med sitt yttrande. Meijer höll alltså båda fotografierna i sina händer — utan att då förete dem för Irwing Höglund — under det att han avslutade sitt yttrande. Dahnell kunde inte uttala sig om huruvida Irwing Höglund tittade på båda fotografierna men lade inte märke till någon speciell reaktion från dennes sida. Möjligen verkade Irwing Höglund något ledsen, men detta var han under hela förhandlingen. Dahnell trodde, att Irwing Höglund i detta sammanhang åter bedyrade att han var oskyldig till gärningen. Dahnell uppfattade att Meijers syfte med att förete fotografierna var att ge såväl rätten som Arvidson och Irwing Höglund en uppfattning om hur fyndplatsen såg ut och hur liket låg vid dess påträffande ävensom om möjligheterna för en utomstående att upptäcka det. Fotografierna visades i anslutning till att Meijer först på kartan angav fyndplatsen samt de olika vägar som kunde vara aktuella. Visandet av fotografierna för Irwing Höglund kom alltså ej helt omotiverat. Då Meijer erhöll tillstånd att förete fotografierna för Irwing Höglund var omständigheterna sålunda ej sådana, att man hade anledning räkna med att det skedde i syfte att påverka Irwing Höglund. Det var givet att en dylik åtgärd kunde få en viss påverkan på den misstänkte, men Dahnell fick inte uppfattningen att Meijer visade fotografierna i syfte att utöva påtryckning på eller att överrumpla Irwing Höglund.

3.5.2 JO:s bedömning

Enligt RB 24:14 andra stycket må vid häktningsförhandling, utöver vad handlingarna från förundersökningen innehålla samt parterna eljest anföra, utredning ej förebringas, med mindre särskilda skäl äro därtill. Ifrågavarande fotografier ingick i handlingarna från förundersökningen. Vid häktningsförhandling skall någon fullständig utredning om misstänkt brott icke äga rum; huvudförhandling i saken skall således ej föregripas. Häktningsförhandlingen ingår emellertid ej heller i förundersökningen; vid häktningsförhandlingen skall således ej göras utredning om sådant som tillhör förundersökningsförfarandet att utreda. Häktningsförhandlingen är begränsad till att avse blott häktningsfrågan.

Genom att domstolen godtog fotografiernas företeende inför domstolen fick Irwing Höglund rätt att se dem. Någon skyldighet för honom att utnyttja rätten förelåg dock ej. Meijer begärde emellertid att få förete dem för honom. Syftet härmed framstår till övervägande del ha varit att åstadkomma påverkan på Irwing Höglund. Meijer har även vid förhör på ombudsmannaexpeditionen vitsordat att hans syfte med att förete fotografierna för Irwing Höglund varit att åstadkomma en viss påverkan på denne.

Enligt min mening saknades skäl för Meijer att för Irwing Höglund förete fotografierna under pågående häktningsförhandling i syfte att påverka Irwing Höglund. Eftersom Arvidson, som enligt RB 21:8 ägde att vidtaga åtgärd, som erfordrades för tillvaratagande av Irwing Höglunds rätt, inte gjorde invändning mot Meijers framställan, anser jag dock, ehuru jag bedömer Meijers åtgärd som i och för sig olämplig, det icke bör läggas Meijer till last som fel att fotografierna företeddes för Irwing Höglund. Med dessa uttalanden lämnar jag saken utan vidare åtgärd.

3.6 Förordnande om beslag av brev från Irwing Höglund

3.6.1 Undersökningen genom JO

Vid häktningsförhandlingen framställde Meijer yrkande om förordnande om beslag å de brev från Irwing Höglund, som Anna-Maria Maurer i ett förseglat kuvert inlämnat till polisen i Wanne-Eickel. Anna-Maria Maurer hade vid förhör den 9 juni 1970 medgivit utlämning av breven till Sverige, om framställning därom gjordes på diplomatisk väg. Yrkandet var ej tidigare framställt i målet. Häradsrätten förordnade om beslag å breven i samband med häktningsbeslutet.

Enligt vad Arvidson synes anse i sin bok (s. 80) var beslagsbeslutet "tvivelaktigt", därför att det rörde utländsk egendom. Dessutom anförs

i boken att det var lätt att förstå, att Anna-Maria Maurer kände sig illa behandlad — hon hade själv uppgivit, att hon vid utlämnandet av breven försäkrades om att de skulle förevisas endast för domstolen, åklagaren och försvararen, men breven publicerades på ett hänsynslöst sätt av flera svenska tidningar.

Dahnell har i förevarande hänseende upplyst, att han vid förhandlingen var medveten om att handläggningen av frågan om beslag å breven ej helt överensstämde med rättegångsbalken. Han hade framhållit för Meijer, att Anna-Maria Maurer såsom rättsinnehavare till breven rätteligen skulle delges yrkandet och kallas till förhandling härom. Enligt Dahnells uppfattning hade Meijer förbisett, att yrkandet rörde en utomstående person. Meijer hade emellertid invänt, att utredningen av hänsyn till Irwing Höglund borde bedrivas så snabbt som möjligt och att detta talade för att rätten förordnade om beslag. Arvidson förklarade att Irwing Höglund inte hade någon erinran mot yrkandet. På Dahnells begäran hade under överläggningen efter förhandlingen en tysktalande kriminalpolisman tagit telefonkontakt med polisen i Wanne-Eickel och fått bekräftelse på att breven var inlämnade där och att Anna-Maria Maurer medgivit utlämning av dem, om svensk domstol förordnade därom. På grund av detta besked och av hänsynen till Irwing Höglund hade Dahnell förordnat om beslaget å breven.

3.6.2 **JO:s bedömning**

Beslagsinstitutet regleras i RB 27 kap. Såvitt gäller domstol finns ej annan rättskälla när det gäller beslagsförordnande i brottmål. Den i Strasbourg den 20 april 1959 dagtecknade europeiska konventionen om inbördes rättshjälp i brottmål, vilken trädde i kraft för Sveriges del den 1 maj 1968, innehåller i art. 5 särskilda bestämmelser om rättshjälp i och för säkrande av bevis i brottmål, nämligen husrannsakan och beslag. Vid godkännandet av konventionen gjorde Sverige emellertid förbehåll (prop. 1961:48 s. 7) beträffande bl.a. just art. 5 och f.ö. är Förbundsrepubliken Tyskland ej ansluten till konventionen. Fråga om beslag av Anna-Maria Maurers i Västtyskland befintliga brev från Irwing Höglund fick således bedömas, såvitt gällde domstolen, endast enligt RB 27 kap.

Beslagsreglerna i RB 27 kap. är utformade så att beslag kan avse endast föremål som är tillgängligt för beslag (27:5). Beslut om beslag kan således ej avse föremål för vars framskaffande erfordras anlitande av annat tvångsmedel, t.ex. husrannsakan. I förevarande fall hade enligt vad som framkommit vid förhören på ombudsmannaexpeditionen Anna-Maria Maurer inlämnat breven från Irwing Höglund i ett förseglat kuvert till polisen i Tyskland och medgivit utlämning av dem, om svensk domstol förordnade därom.

Förutsättningar enligt rättegångsbalken för beslag kan ej anses ha förelegat innan breven blev tillgängliga i den meningen att beslagsför-

ordnandet kunde verkställas av svensk myndighet. Den omständigheten att förordnandet gav möjlighet till utlämning och således till en framtida verkställbarhet kan ej anses ha medfört att breven blev tillgängliga för beslag redan i och med att förordnandet gavs. Även om det enligt RB 27:5 fanns möjlighet att vid fara i dröjsmål utan beslagsförhandling förordna om beslag att gälla till dess annorlunda förordnades och beslagsförhandling därför, ifall beslag kunnat ske, inte behövt äga rum då fråga om sådant beslag väcktes, synes mig dock förutsättningar för beslag således ej ha förelegat enligt rättegångsbalken när häradsrätten förordnade därom. Enligt min mening hade häradsrätten haft skäl att inte besluta om beslag av breven eftersom Meijers framställning innefattade att breven inte fanns tillgängliga och Meijer borde inte ha framställt yrkandet till domstolen.

Vid utredningen har dock ej framkommit att Anna-Maria Maurer lidit rättsförlust på grund av beslaget. Detta har f.ö. sedermera hävts och breven får antagas ha återställts till henne. Av vad som framkommit om brevens innehåll synes högst antagligt att dessa skulle ha tagits i beslag även vid en prövning av beslagsfrågan sedan breven blivit tillgängliga. Någon befogad kritik i materiellt hänseende synes därför icke kunna riktas mot Meijers och häradsrättens förfarande avseende beslagsförordnandet. Formellt sett har detta emellertid, såsom framgår av det föregående, enligt min mening icke stått i överensstämmelse med rättgångsbalkens regler och fara för rättsförlust har icke kunnat anses utesluten. Anmärkningsvärt är också att beslagsfrågan ej omprövades av domstolen sedan breven kommit till Sverige.

3.7 Förhöret med Irwing Höglund efter häktningsförhandlingen

3.7.1 Undersökningen genom JO

Efter häktningsförhandlingens slut den 15 juni 1970 vid 19-tiden inställdes Irwing Höglund kl 19.50 till förhör på polishuset i Södertälje. Närvarande var som förhörsledare Åkesson samt som förhörsvittnen Sandberg, Otto Andersson och Lundström.

Om förhöret berättade Irwing Höglund vid huvudförhandlingen på föranledande av Arvidson bl.a. följande.

> Han blev tagen till förhör i ett rum. Där var fyra man. Det var mest Sandberg som pratade. Denne sade: "Nu förstår du väl, att du måste berätta vad du vet och att rätten ser ganska allvarligt på det här. Det är ett steg uppåt, att dom säger, att det måste ju vara du". Det kändes för djävligt. De frågade, smålog och vände till frågor. Först efter en timme började de spela in på band. Höglund svarade dem inte. Han tyckte, att det var hopplöst att fortsätta att svara dem. Han hade inte fått middag innan förhöret började. Sedan detta av-

slutats, bad han om mat. Otto Andersson beklagade, att Irwing Höglund inte hade fått mat, och uppgav att polismännen redan hade ätit.

Till bemötande av vad Irwing Höglund uppgivit anförde Meijer inför häradsrätten bl.a. att anledningen till förhöret, som egentligen inte blivit något förhör på grund av Irwing Höglunds vägran att yttra sig, kunde vara att situationen varit sådan för polismännen att man när som helst kunde vänta sig ett erkännande från Irwing Höglund, att polismännens förbiseende att tillse att Irwing Höglund fick mat måste ses mot bakgrunden av den förtätade stämning som rått samt att varje påstående om att polismännen försett sig men låtit Irwing Höglund vara utan mat var osant.

För egen del anför Arvidson i boken Erkänn! (s. 80 f).

Höglund fördes till Södertälje. Jag räknade med att han nu skulle få mat och välbehövlig vila och följde ej med på resan till polishuset.

Polismännen valde att köra Gamla Södertäljevägen. Det var utmed denna väg Ulla Höglund mördats. Höglund tillsades att peka ut de platser utmed vägen han och hustrun tidigare besökt. Man färdades förbi mordplatsen och hade hoppats på en reaktion från Höglund. Den uteblev.

Vid 19.30-tiden var man i Södertälje. Höglund fördes då icke till sin cell. Han fördes omedelbart till förhörsrummet.

Där väntade två kommissarier och två förste kriminalassistenter. Man inledde ett pressande förhör. Höglund vägrade svara. Polismännen bytte av varandra. Hela tiden förklarade de för Höglund hur omöjlig hans situation var, sedan häradsrätten nu häktat honom.

Höglund hade inte fått något middagsmål. Han var också utmattad efter den långa häktningsförhandlingen.

Man påpekade för Höglund att promenaden med hustrun blott existerade i hans fantasi. De uppmanade honom enträget att erkänna under hänvisning till vad som förekommit under häktningsförhandlingen.

Under en dryg timme försökte man på alla sätt förmå Irwing Höglund att erkänna. Innan förhöret påbörjades borde han givetvis ha erinrats om sin rätt att ha försvarare närvarande. Men detta påpekades först klockan 21. Först då slogs också bandspelaren på.

Klockan 21.25 avslutades förhöret. En av kommissarierna beklagade då att man "glömt bort" att ge Höglund mat trots att polismännen själva ätit.

Förhöret på kvällen efter häktningsförhandlingen måste bedömas som ett av de allvarligaste rättsövergreppen mot Irwing Höglund under hela utredningen. Höglund var efter den långa häktningsförhandlingen i ett utmattat tillstånd. Att föranstalta om förhör på sätt som skedde kunde endast ha ett syfte — att framtvinga ett erkännande. Att så var fallet framgick av Otto Meijers klara besked under rättegången, där han påpekade att man hade anledning att förvänta ett erkännande. Man utnyttjade Höglunds trängda situation för att nå det syfte man önskade. De förhörsmetoder som här tillämpats överensstämmer illa med svensk rättsuppfattning.

Av protokollet över förhöret framgår följande.

Förhöret påbörjades klockan 19.50. Irwing Höglund underrättades om att han skulle höras som misstänkt för att ha bragt sin hustru

om livet och erinrades om rätten till biträde av försvarare. Han erinrades om vad som framkommit vid häktningsförhandlingen och som han tidigare inte fått del av. Han ombads att yttra sig häröver men vägrade att överhuvudtaget svara på tilltal. På fråga om han vidhöll sina tidigare berättelser, svarade han dock ja. Mot det på bandspelare indikterade protokollets avfattning framställde Irwing Höglund den anmärkningen, att han önskade få tiden kl 21.10 antecknad såsom den tidpunkt, då han underrättats om rätten till biträde av försvarare. Irwing Höglund erinrades om att han inte yttrat ett ord före kl 21, vilket han vitsordade, och att något förhör därför icke kunnat indikteras tidigare. Med anledning av att Irwing Höglund vägrade att yttra sig vidare avslutades förhöret kl 21.25.

Omfattande utredning har företagits i denna del vid ombudsmannaexpeditionen. Sålunda har Meijer, Sandberg, Otto Andersson, Åkesson och Lundström hörts, varjämte Irwing Höglund och Arvidson lämnat upplysningar och synpunkter i saken.

Irwing Höglund har uppgivit, att det vid förhörstillfället efter häktningsförhandlingen var mest Sandberg som först talade i en timme, därvid denne förklarade innebörden av häradsrättens häktningsbeslut och uttalade, att de var ett steg uppåt. Sandberg framhöll, att Irwing Höglunds berättelse om promenaden inte stämde och att det inte var fel att ändra berättelsen. Frågor ställdes även under samtalet som föregick bandupptagningen. Irwing Höglund ansåg, att polisen från början skulle ha sagt, att det var ett förhör. Höglund har slutligen uttalat, att han var ganska trött vid tillfället.

Rörande anledningen till att Irwing Höglund inställdes till förhör har Sandberg uppgivit, att Meijer efter häktningsförhandlingen meddelade honom direktiv om att förhör skulle hållas med Irwing Höglund efter återkomsten till Södertälje. Meijer ansåg att Irwing Höglund kanske skulle erkänna gärningen men lämnade inte Sandberg några bestämda anvisningar angående vad Irwing Höglund skulle höras om.

Meijer har i detta hänseende anfört följande.

Meijer bad Sandberg att medfölja transporten till Södertälje för att prata med Irwing Höglund under färden och vara tillhands för att ta upp ett erkännande om ett sådant skulle komma. Det var Meijers tanke, att man skulle prata med Irwing Höglund under det tryck som denne hade på sig efter att ha blivit häktad och innan detta släppte och att man då möjligen skulle få ett erkännande. Meijer tillsade också Sandberg, att de skulle köra Gamla Södertäljevägen, och framhöll, att åsynen av fyndplatsen möjligen också kunde utgöra ett sådant tryck på Irwing Höglund, att han föll till föga. Det var inte meningen, att Irwing Höglund skulle ha någon påtryckning under resan, utan Meijer tänkte sig att situationen var sådan, att ett erkännande kunde komma spontant. Det var möjligt, att Meijer nämnde möjligheten av att företaga förhör med Irwing Höglund på kvällen, om det då skulle finnas anledning härtill. Skulle Irwing Höglund erkänna, var det ju självklart, att man på kvällen fick hålla ett förhör med honom och ta upp en bekännelse. Det var sålunda inte Meijers avsikt — och han hade knappast framställt det heller på ett sådant sätt — att man, när man väl kom ner till

Södertälje, skulle anställa ett formellt förhör. Meijer ansåg detta vara ändamålslöst.

Beträffande anledningen till att fyra polismän var närvarande vid förhörstillfället framgår av utredningen följande. Otto Andersson, som varit sjukskriven under tiden den 25 maj—14 juni 1970, skulle övertaga ledningen av kommissionens arbete under Sandbergs semester. Sandberg hade därför ansett, att Andersson borde närvara för att lära känna Irwing Höglund litet närmare. Lundström, vilken — såsom framgått av den tidigare redogörelsen — tjänstgjort som förhörsvittne vid förhören med Irwing Höglund, hade kommit att närvara mer av en slump beroende på att han, innan förhöret började, bevakat Irwing Höglund i förhörsrummet. Åkesson hade — såsom också framgått av det föregående — tidigare lett förhören med Irwing Höglund.

Beträffande vad som förekom vid tillfället har Sandberg uppgivit.

Mot bakgrunden av Irwing Höglunds inställning till förhörsverksamheten ansåg Sandberg, att han, om Irwing Höglund nu inte förstått situationen riktigt och för att denne skulle kunna taga ställning till frågan om fortsatta förhör, borde ge en liten resumé över vad som förevarit före häktningsförhandlingen och hur rätten kunde ha sett på saken. Sandberg erinrade därför Irwing Höglund om hans inställning till utredningen och medverkan vid förhör och framhöll, att han nu efter domstolsprövningen kanske kunde ändra uppfattning beträffande förhören. Särskilt framhöll Sandberg önskvärdheten av att Irwing Höglund ställde sig till förfogande för förhör för att man skulle bli i tillfälle att delge honom uppgifter som framkommit under utredningen. Sandberg gjorde litet bedömningar och försökte få Irwing Höglund att gå med på någon diskussion. Det rådde en förtätad stämning — Irwing Höglund satt tyst och tittade i golvet — och Sandberg hade uppfattningen, att Irwing Höglund skulle erkänna. Men när Sandberg slutat sin redogörelse, tittade Irwing Höglund upp och yttrade: "skall du inte sluta med dina djävla insinuationer nu?". Sandberg insåg då att något förhör inte skulle komma till stånd och tillsade Åkesson att diktera in protokoll om att förhör skulle hållas men att Irwing Höglund vägrade att yttra sig. Sedan detta skett, yttrade sig Otto Andersson. Denne ville, att Irwing Höglund skulle överväga sin inställning till fortsatta förhör, och framhöll, att Irwing Höglund som make till Ulla Höglund var den källa de hade att ösa ur för att få upplysningar. På Otto Anderssons avslutande fråga, om Irwing Höglund hade några önskemål om att få någonting gjort, yttrade Irwing Höglund: "ja, en sak, jag kan väl för fan få mat". Otto Andersson bad om ursäkt för att de inte tillsett, att Irwing Höglund fått mat, och förklarade, att deras förbiseende kunde bero på att de själva inte ätit. Irwing Höglund fördes därefter omedelbart till arresten, där han fick sitt middagsmål. Sandberg ville beklaga, att de förbisett att tillse att Irwing Höglund fått mat, och ville förklara förbiseendet med att de för egen del inte haft en tanke på mat och med att Irwing Höglunds middagstid, som inträffat vid 17-tiden, förryckts genom häktningsförhandlingen.

Otto Andersson, Lundström och Åkesson har lämnat i sak enahanda uppgifter som Sandberg om vad som förevarit.

Under utredningen har uppmärksamhet ägnats åt frågan om Irwing

Höglund efter häktningsförhandlingen var i sådant psykiskt skick, att det var tillbörligt att då hålla förhör med honom. Härutinnan har följande framkommit.

Dahnell har förklarat, att Irwing Höglund var ledsen, när han meddelades häktningsbeslutet. Däremot hade Dahnell under förhandlingen inte fått någon uppfattning om att Irwing Höglund skulle på något sätt vara trött. Sandberg har uttalat, att Irwing Höglund inte i något avseende verkat trött efter förhandlingen. Under färden till Södertälje hade Irwing Höglund, såsom avsikten var, tillfrågats om de platser utmed vägen som han och hustrun besökt. Irwing Höglund hade pekat ut någon avtagsväg, där de hade varit, och han hade pratat, om än inte så mycket. Enligt Åkesson hade Irwing Höglund varit ganska meddelsam, sedan han förts till arrestavdelningen.

3.7.2 JO:s bedömning

Kritiken mot åtgärden att efter framkomsten till Södertälje inställa Irwing Höglund till förhör efter häktningsförhandlingen har främst gått ut på att åtgärden varit otillbörlig med hänsyn till dels Irwing Höglunds psykiska tillstånd efter häktningsförhandlingen och dels det uteblivna middagsmålet.

Angående hållande av förhör under förundersökning är av rättssäkerhetsskäl flera bestämmelser givna för tillgodoseende av den hördes intressen. Sålunda får t.ex. under förhör ej förekomma otillbörliga åtgärder i syfte att framkalla bekännelse eller uttalande i viss riktning och den som höres får icke förmenas att intaga sedvanliga måltider eller åtnjuta nödig vila. Vidare finns bestämmelser bl.a. om förhörsvittnen och om försvarares och annans närvaro och yttranderätt. Enligt förundersökningskungörelsen skall i protokoll vid förundersökning göras vissa anteckningar om hållna förhör. Anteckningarna har värde även vid kontroll av att det gått rätt till vid förundersökningen.

Förhörsprotokollet i förevarande mål utvisar att förhör med Irwing Höglund efter häktningsförhandlingen påbörjades kl 19.50 och avslutades kl 21.25. Av utredningen vid ombudsmannaexpeditionen framgår, att Irwing Höglund efter häktningsförhandlingen, som avslutades kl 17.45 varefter beslutet om häktning meddelades vid 19-tiden, fördes i bil till Södertälje, dit bilen anlände vid 19.30-tiden. Sandberg, som från början inte avsett att medfölja till Södertälje, hade, har han uppgivit, med anledning av Meijers besked om förhör med Irwing Höglund, gjort vissa omdispositioner av tillgängliga bilar, så att han och Otto Andersson samt ytterligare någon polisman medföljde den bil vari Irwing Höglund transporterades. Färden ställdes, har Sandberg vidare uppgivit, efter Gamla Södertäljevägen och avsikten härmed var att polismännen under färden skulle prata med Irwing Höglund och fråga honom om

han kände till något om vägen, om han varit utefter densamma och om han kunde lämna några uppgifter härom. Några anteckningar om bilresan och vad därvid förekommit har ej skett i förundersökningsprotokollet. Det samtal, som därunder skedde med Irwing Höglund och som uppenbarligen gällde det misstänkta brottet, får emellertid anses ha innefattat ett planerat förhör med denne. Anteckningar borde därför ha skett i förundersökningsprotokollet om vad som förekommit.

Irwing Höglund synes förmena att polisen icke tydligt klargjorde att det samtal som påbörjades kl 19.50, och som föregick bandupptagningen, utgjorde förhör. Rättegångsbalkens och förundersökningskungörelsens bestämmelser avser ej andra former av samtal med misstänkta än just förhör. Det är självfallet att samtal med den misstänkte om t.ex. mat, ordningen i cellen o. dyl. eller samtal som den misstänkte inleder om förhållanden, som är helt fristående från förundersökningen, icke skall räknas till förhör. Om samtalet emellertid enligt planläggning rör den sak förundersökningen avser, måste tillses att föreskrifterna om förhör iakttas, så att den misstänktes intressen icke blir eftersatta. Även ett samtal, som sker ensidigt på grund av att den misstänkte icke yttrar sig, är därför att anse som förhör, ifall samtalet planerats röra den sak förundersökningen avser. Reglerna om t.ex. förbud mot otillbörliga åtgärder, t.ex. uttröttning, är således enligt min mening tillämpliga också på sådana förhör. Den misstänkte bör få vetskap om att förhör inleds, så att han kan bevaka sina rättigheter vid ett sådant, t.ex. göra framställning om att försvarare skall närvara.

I förevarande fall har tydligen inte uttryckligen uppgivits för Irwing Höglund att det klockan 19.50 med honom inledda samtalet innefattade förhör med honom. Enligt min mening var det emellertid att anse som ett sådant, även om få eller inga alls frågor ställdes till Irwing Höglund innan bandupptagningen igångsattes. Samtalet med honom avsåg dock, helt enligt avsikten med förhöret, den sak förundersökningen gällde och reglerna om förhör var därför tillämpliga.

Någon skyldighet att vid varje förhör underrätta den misstänkte om rätten till försvarare föreligger ej. Vid flertalet förhör efter anhållandet har förhören med Irwing Höglund emellertid inletts med att Irwing Höglund erinrats om rätten till försvarare. Detta har, såsom förut nämnts, uppgivits ha skett för att tillgodose Irwing Höglunds krav på formaliteter vid förhören. Beträffande ifrågavarande förhör på aftonen efter häktningen framgår dock att underrättelse om rätten till försvarare gavs först sedan bandupptagningen igångsatts. Förhållandet tyder på att det vid förhöret icke tillgick på sätt som Irwing Höglund blivit van vid och att det samtal som föregick bandupptagningen icke synes ens av polismännen från början ha uppfattats ingå i det hållna förhöret. I förundersökningsprotokollet har emellertid, enligt min mening korrekt, angivits att förhöret påbörjades klockan 19.50. Irwing Höglund borde

i någon form ha underrättats om att samtalet innefattade förhör med honom. Det kan dock ej läggas någon av de vid förhöret närvarande polismännen till last att man, när samtalet med Irwing Höglund påbörjades, inte tillräckligt tydligt klargjorde för honom att samtalet innefattade förhör.

Förbudet mot obehöriga förhörsåtgärder utesluter givetvis inte att misstänkt, som blivit häktad, efter häktningsförhandlingen underkastas förhör av polisen. Utredningsintresset torde ofta, då häktningen kan vara kritisk för den misstänkte ifråga om hans inställning till skuldfrågan, motivera förhör med honom efter ett häktningsbeslut. Att i dylikt fall den häktade befinner sig i nedtryckt sinnesstämning eller på annat sätt i bristande psykisk balans kan ej utan vidare anses innebära att det skulle vara förbjudet att hålla förhör med honom. Frågan huruvida det med hänsyn till vederbörandes psykiska tillstånd är tillbörligt att förhör hålles får bedömas efter omständigheterna i varje särskilt fall.

Någon föreskrift om att förhör med häktad inte får utsträckas utöver viss bestämd tid har inte meddelats. Ej heller finns några särskilda föreskrifter om vid vilken tid på dygnet förhör må hållas. Den som skall höras får emellertid inte underkastas en behandling som är ägnad att fysiskt eller psykiskt nedsätta honom. I förhör måste därför i enlighet med RB 23:12 lämpliga avbrott ske för att den som höres skall få åtnjuta nödig vila eller intaga sedvanliga måltider. I enlighet härmed torde följa, att förhör inte onödigtvis bör förläggas till sådan tid, som normalt är avsedd för vila.

Med hänsyn till att häktningsförhandlingen pågått mellan kl 11 och kl 17.45 med avbrott 1 timme 30 minuter för lunch, förelåg enligt min mening ej stort utrymme för att samma dag som häktningsförhandlingen ägt rum hålla förhör hos polisen med Irwing Höglund. Tidsregeln i RB 23:9 om skyldighet för den som icke är anhållen eller häktad att kvarstanna för förhör högst sex timmar eller, om det är av synnerlig vikt att han är tillgänglig för fortsatt förhör, högst tolv timmar, ger viss ledning för bedömning av hur lagstiftaren sett på frågan om huru länge förhör längst bör få fortgå. Samma tidsgräns — sex timmar — finns också föreskriven i nuvarande RB 1:9 angående utsättandet av mål till huvudförhandling vid allmän underrätt. Stadgandena ge uttryck för lagstiftarens inställning att ett muntligt förfarande ej kan fortgå en längre tid utan att bli lidande av den trötthet, som efter all erfarenhet gör sig gällande hos däri deltagande personer. Enligt RB 23:12 må ej i syfte att framkalla bekännelse eller uttalande i viss riktning användas uttröttning eller andra otillbörliga åtgärder. Av förarbetena till stadgandet framgår att förhör med misstänkt ej får pågå under hela den tid, varunder den hörde enligt RB 23:9 är skyldig att kvarstanna, utan lämpliga avbrott måste ske för att den som höres skall få åtnjuta nödig vila eller intaga sedvanliga måltider.

Mot bakgrund av vad sålunda uttalats i lagtext och förarbeten anser jag det uppenbart att utrymme inte förelåg att efter återkomsten till Södertälje efter häktningsförhandlingen hålla något längre förhör med Irwing Höglund utan att denne först beretts tillfälle att intaga middagsmål och att åtnjuta nödig vila. Väntetiden efter häktningsförhandlingen till beslutet i häktningsfrågan och tiden för biltransporten till Södertälje, då f.ö. enligt min mening förhör ägde rum, kan ej anses ha inneburit tillfällen för Irwing Höglund att åtnjuta nödig vila. Åtgärden att under tiden kl 19.50—21.25 låta förhör pågå med Irwing Höglund anser jag således med hänsyn till omständigheterna ha varit felaktig.

Beträffande orsaken till att Irwing Höglund inställts till förhöret har Sandberg vid utredningen inom ombudsmannaexpeditionen uppgivit att detta berott på att Sandberg uppfattat att Meijer efter häktningsförhandlingen, på sätt som i det föregående upptagits, skulle ha givit Sandberg i uppdrag att hålla förhör med Irwing Höglund. Meijers uppgifter härutinnan har däremot gått ut på att han inte givit Sandberg någon sådan anvisning men att han bett denne att, tydligen i första hand under färden till Södertälje, samtala med Irwing Höglund under det tryck denne hade på sig efter att ha blivit häktad och likaså under det särskilda tryck, som han möjligen kunde utsättas för vid passerandet av fyndplatsen. Genom utredningen kan de omständigheter som föranledde att förhör igångsattes med Irwing Höglund efter framkomsten till Södertälje ej anses klarlagda.

Oavsett orsaken till förhöret är det emellertid klart att reglerna i RB 23: 12 var att tillämpa av dem, som ombesörjde förhöret med Irwing Höglund. För den verksamheten är Sandberg närmast ansvarig. Sandberg måste anses ha handlat felaktigt genom att igångsätta förhöret utan att tillse att Irwing Höglund fått äta och genom att låta förhöret fortsätta ända till kl 21.25 utan att Irwing Höglund efter häktningsförhandlingen fått åtnjuta nödig vila. Enligt min mening ger emellertid utredningen vid handen, att polispersonalen varit så intensivt fångad av situationen, att man helt enkelt inte hade en tanke på mat eller vila vare sig för egen eller för Irwing Höglunds del. På grund härav anser jag mig i denna del kunna låta bero vid en erinran om vikten av att de stadganden, som tillkommit för att skydda den enskilde mot otillbörliga påfrestningar under förundersökning, noga efterföljs.

3.8 Vissa frågor rörande behandlingen av Irwing Höglund under häktningstiden, förhören med honom och Arvidsons ställning som offentlig försvarare

3.8.1 Medgivandet för Irwing Höglund att närvara vid hustruns jordfästning

Ulla Höglund jordfästes den 25 juni 1970. Irwing Höglund var närvarande vid jordfästningen, åtföljd av polismän.

Rörande medgivandet för honom att övervara hustruns jordfästning uppgav Irwing Höglund vid huvudförhandlingen och på föranledande av Arvidson bl. a. följande. Han frågade dagligen under minst tio dagar Åkesson, när jordfästningen skulle äga rum och om han skulle få närvara vid denna. Åkesson svarade varje gång, att det var Meijer som beslöt om medgivandet men att han ännu inte lämnat Åkesson något besked. Härjämte hänvisade Åkesson vid ett tillfälle till svärföräldrarnas situation och föreslog honom, att han skulle besöka kyrkan före jordfästningen. Han avvisade förslaget. Först ett par dagar före jordfästningen fick han besked om att han skulle få närvara vid denna.

Med anledning av Irwing Höglunds uppgifter förklarade Meijer vid häradsrätten, att han, när han några dagar före jordfästningen blev tillfrågad huruvida Irwing Höglund fick närvara vid denna, samma dag meddelat, att han från de synpunkter som han hade att företräda inte hade någon erinran häremot.

Handläggningen av frågan om medgivande för Irwing Höglund att närvara vid hustruns jordfästning har upptagits till utredning inom ombudsmannaexpeditionen. Därvid har framkommit bl. a. följande.

Måndagen den 22 juni tillfrågade Åkesson på Gustaf Sejlerts begäran Irwing Höglund huruvida denne ville ta ett enskilt farväl av hustrun före jordfästningen. Irwing Höglund vägrade detta. Samma dag eller möjligen påföljande dag meddelade Gustaf Sejlert, att Irwing Höglund skulle få övervara jordfästningen under förutsättning att polisen ansvarade för att sorgehögtiden inte stördes. Därefter tillfrågades Meijer och Norström i saken. Meijer förklarade, att Irwing Höglunds inställelse vid jordfästningen inte mötte hinder från utredningssynpunkt utan var en ordningsfråga; och Norström förklarade, att polismyndigheten ville ställa personal till förfogande för bevakningen av Irwing Höglund. Härefter underrättades Irwing Höglund om att han fick närvara vid jordfästningen.

3.8.2 Besöket av polisman i Irwing Höglunds cell efter jordfästningen

Kritik har riktats mot ett besök i Irwing Höglunds cell efter hustruns jordfästning med påstående bl. a. om obehöriga förhörsmetoder. Sådan

kritik framfördes av Arvidson redan vid huvudförhandlingen och föranledde gensaga av Meijer.

Vid huvudförhandlingen förekom följande.

På föranledande av Arvidson uppgav Irwing Höglund, att Åkesson efter jordfästningen uppsökt honom i hans cell och frågat »Är det ingenting du skall berätta nu?» Inte ens då, uttalade Irwing Höglund, hade han fått vara ifred med sin sorg. På fråga av Arvidson, om han inte efter den gripande händelse, som jordfästningen utgjorde för honom, funnit skäl att på Åkessons fråga ändra sin inställning till ansvarsfrågan, svarade Irwing Höglund, att han såsom oskyldig inte hade haft något att ändra på. Arvidson yttrade, att polisen alltså tagit tillfället i akt men att Irwing Höglund inte ens i det läget haft skäl att göra något medgivande eller tillstå någon skuld, och förklarade, att detta — liksom vad som förekommit vid förhöret efter häktningsförhandlingen — var av betydelse för bedömandet av tilltron till Irwing Höglunds bestridande av ansvar. Förhörsmetoderna var, enligt vad Arvidson förklarade, exceptionella.

Vad som kan ha förekommit vid Åkessons besök i Irwing Höglunds cell har blivit föremål för ytterligare utredning inom ombudsmannaexpeditionen. Härvid har Irwing Höglund lämnat i sak enahanda upplysningar som vid häradsrätten.

Vid förhör med Sandberg, Åkesson och Blomkvist har framkommit följande. Irwing Höglunds mor underrättade den 24 juni Åkesson, att Irwing Höglunds kostym var smutsig och opressad och att den, även om den blev tvättad, inte var lämplig att bära vid begravningen. På grund av moderns uppgifter om kostymen, som fanns i hennes bostad, togs kostymen samma dag i beslag för kriminalteknisk undersökning. Genom förmedling av Blomkvist, som tjänstgjorde vid Södertäljepolisen, hyrde förhörsledningen på polismyndighetens bekostnad och mot dygnshyra en mörk kostym till Irwing Höglund i en herrekiperingsaffär. Efter begravningen lade sig Irwing Höglund på britsen i cellen med de förhyrda kostymbyxorna på sig. Sandberg uppmanade Åkesson att hämta kostymen. Blomkvist, som skulle återlämna den till affären, följde med Åkesson. Irwing Höglund, som låg på sin brits, var frånvarande och stirrade i taket. Åkesson, som hade bevistat begravningen och som — enligt vad han förklarade — där iakttagit Irwing Höglunds sinnesförfattning och nu såg dennes sinnesfrånvaro — frågade honom om hur han kände sig. Irwing Höglund skakade endast på huvudet, varpå Åkesson yttrade något om att »i dag vill du väl inte prata med oss förstår jag». Irwing Höglund svarade, att han ville vara ensam med sin sorg. Åkesson förklarade, att Irwing Höglund skulle få vara det men att de måste få kostymen. Åkesson fick upprepa sin begäran flera gånger, innan Irwing Höglund reste sig upp och tog av sig byxorna. Det var under besöket ej tal om något förhör och detta ord nämndes inte. Avsikten med besöket var att hämta kostymen och ingenting annat.

3.8.3 Tagande av hårprov från Irwing Höglund

I tidningskritiken rörande polisens åtgöranden har förekommit uppgifter att Irwing Höglund vid två tillfällen »avkrävts» hårprov utan

läkare tillkallats. Irwing Höglund hade själv ryckt loss huvudhår och överlämnat dem till förhörsledningen. Irwing Höglund hade, uppgavs han ha förklarat, upplevt dessa händelser som något ofattbart.

Beträffande vad som förekommit i fråga om tagande av hårprov från honom utan läkares medverkan har Irwing Höglund vid undersökningen på ombudsmannaexpeditionen uppgivit, att han vid ett tillfälle på arrestavdelningen i Södertälje låtit Åkesson taga huvudhår och att han på Åkessons begäran vid ett senare tillfälle på kronohäktet själv tagit såväl huvud- som pubeshår. Hårproven hade vid båda tillfällena tagits med fingrarna.

Genom vad Sandberg, Åkesson och Lundström uppgivit och vad i övrigt förekommit under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen har inte framkommit annat än att Irwing Höglund lämnat hårprov vid endast ett tillfälle utan läkares medverkan, nämligen den 17 juni 1970. Av de uppgifter som härutinnan meddelats av Åkesson och Lundström, vilka hade fått i uppdrag av Sandberg att fråga Irwing Höglund om han ville lämna hårprov frivilligt, framgår, att Irwing Höglund tillfrågad härom först sträckt fram huvudet för att de skulle rycka hår från honom men att de då förklarat att de fick kalla på läkare, om han inte själv ville taga några hår. Irwing Höglund hade under munterhet villfarit dem. Enligt vad Åkesson uppgivit och Lundström möjligen mindes hade Irwing Höglund vid tillfället även lämnat pubeshår. Hårprovtagningen hade, har Sandberg tillagt, skett på begäran av Meijer.

3.8.4 Arvidsons ställning som offentlig försvarare

Vid inställelse till förhör den 13 och 15 juni 1970 vägrade Irwing Höglund att yttra sig. Han inställdes ånyo till förhör den 16 juni, varvid han uppgav, att han ansåg det vara nog med frågor och att han inte alls ville prata, och uttalade, att polismännen föregående dag påstått att det fanns endast en misstänkt, Höglund, och att han, eftersom han var oskyldig, inte tänkte svara på fler frågor.

Under den följande tiden inställdes Irwing Höglund inte till något ytterligare förhör, enär — såsom kommer att framgå av den följande framställningen — han vägrade att yttra sig vid förhör annat än i närvaro av Arvidson och denne uppgav förhinder.

I en den 26 juni dagtecknad skrivelse, som inkom till häradsrätten måndagen den 29 juni, hemställde Meijer om förlängning av tiden för åtals väckande till den 13 juli, varjämte Meijer muntligen hos häradsrätten hemställde om anstånd till samma dag med Irwing Höglunds överförande till allmänt häkte. Såsom skäl för den skriftliga framställningen åberopades bl. a. att erforderliga förhör inte hade kunnat hållas med Irwing Höglund, enär denne vägrat att yttra sig annat än i närvaro av Arvidson, som i sin tur uppgivit förhinder under hela den då innevarande veckan.

Den 29 juni förklarade sig Arvidson ej ha någon erinran mot bifall

till framställningen, och genom beslut samma dag biföll häradsrätten denna.

Enligt vad som framgår av anteckningar på häradsrättens dagboksblad i målet meddelade härefter Meijer vid telefonsamtal med Dahnell den 1 juli att Arvidson trots upprepade framställningar inte kunde förmås att närvara vid förhör med Irwing Höglund och den 2 juli att Arvidson besökt Irwing Höglund den 1 juli på eftermiddagen men ej velat komma till förhörsledaren, som även sagt sig vilja till Arvidson överlämna vissa protokoll.

Den 2 juli avlät Dahnell en skrivelse av följande lydelse till Arvidson.

I skrivelse den 26 juni 1970 till häradsrätten med begäran om förlängning av tiden för åtals väckande uppgav länsåklagaren att erforderliga förhör icke kunnat hållas med Höglund, enär denne vägrade att yttra sig annat än i närvaro av sin offentlige försvarare samt att Ni för hela den då innevarande veckan uppgivit förhinder att närvara.

Länsåklagaren har därefter vid telefonsamtal den 1 och 2 juli 1970 till häradsrätten anmält, att Ni — trots flera framställningar om Eder medverkan vid förhör med Höglund — ännu icke ställt Eder till förfogande.

Utredningen i målet skall — främst av hänsyn till Höglund — bedrivas så skyndsamt omständigheterna medgiver. Därest Ni av sjukdom eller annan orsak skulle vara hindrad att på ett tillfredsställande sätt fullgöra Edra plikter som offentlig försvarare för Höglund kommer häradsrätten att förordna annan advokat som offentlig försvarare.

Ni anmodas att inom tre dagar från delfåendet av denna skrivelse till häradsrätten inkomma med förklaring i anledning av det hit anmälda förhållandet.

Till efterkommande av föreläggandet inkom Arvidson till häradsrätten den 6 juli med en samma dag dagtecknad förklaring av följande lydelse.

Då jag anmodats att till häradsrätten inkomma med förklaring »i anledning av det hit anmälda förhållandet» får jag anföra följande.

Jag ser inget skäl att på de grunder som anförts i den summariska skrivelse som tillställts mig lämna någon förklaring. Därest häradsrätten finner skäl att överväga entlediga mig från mitt uppdrag såsom offentlig försvarare för arbetschefen Irwing Höglund hemställer jag, att målet i denna del måtte utsättas till offentlig förhandling därvid jag förväntar mig att åklagaren framlägger grunderna för sin i denna del anhängiggjorda aktivitet gentemot mig.

Beträffande mitt hälsotillstånd vill jag meddela, att jag bortsett från en akut övre hals- och näsvägsinfektion befinner mig i bästa konditionsläge. Under de sista sex åren har jag såsom en följd av god fysisk aktivitet fullföljt fem Wasalopp. Med denna information vill jag framhålla att min fysiska och psykiska hälsa icke torde göra mig olämplig att såsom offentlig försvarare biträda herr Höglund i detta mål. Det torde vara även mig berättigat att på grund av tillfällig fysisk indisposition vara ur stånd att närvara vid under förundersökningen överenskomna sammanträden.

Häradsrättens propå till mig med påpekandet att jag kunde entledigas

från mitt uppdrag att såsom offentlig försvarare biträda Irwing Höglund förvånar mig. Häradsrättens skrivsätt synes mig vara resultatet av ett samråd mellan häradsrättens ordförande å ena sidan samt länsåklagare Otto Meijer å andra sidan. Jag upplever detta förfaringssätt från häradsrättens ordförande såsom ytterligt otillfredsställande i det ytterligt känsliga mål som häradsrätten har till sitt bedömande.

Vidare framgår av häradsrättens dagboksblad, att Arvidson vid telefonsamtal med Dahnell den 6 juli meddelat, att det från och med påföljande dag ej förelåg något hinder för Arvidson att närvara vid de förhör förundersökningsledaren önskade hålla med Irwing Höglund och att Arvidson genast skulle underrätta Meijer härom.

Irwing Höglund hade den 2 juli överförts till Kronohäktet på Långholmen, sedan han samma dag förklarat, att han i fortsättningen vägrade att yttra sig vid förhör. Sedan Arvidson den 9 juli genom två utredningsmän delgivits en skriftlig kallelse till förhör med Irwing Höglund, inställdes denne till förhör den 10 juli i närvaro av Arvidson. Irwing Höglund vägrade att medverka vid förhöret genom att svara på frågor. Han uppgav, att han ansåg att polisen inte hade behandlat honom på rätt sätt sedan utredningen börjat och särskilt vid förhöret efter häktningsförhandlingen och att han, eftersom han var oskyldig, inte hade anledning att svara på frågor. Sedan förhörsledaren konstaterat, att Irwing Höglund vägrade att medverka vid den fortsatta utredningen, förklarades förhöret, som pågått fem minuter, för avslutat. Något ytterligare förhör med Irwing Höglund anställdes inte.

I boken Erkänn! anför Arvidson (s. 77) — i anslutning till ett uttalande, att han icke var samarbetsvillig om polisen ville ha hans medverkan för att få fram ett erkännande — följande.

Detta resulterade senare i att länsåklagaren Otto Meijer gjorde ett försök att få mig entledigad som försvarare — tvärt emot Irwing Höglunds önskningar. Jag hade drabbats av en svårbotad sommarförkylning och låg hemma i bostaden och arbetade. Poliserna ville ha mig till Södertälje eftersom man påstod att Höglund bara skulle medverka i förhör om jag var närvarande. I själva verket var det så att Höglund i detta läge icke tänkte medverka i några förhör — med eller utan mig. Han ville nu endast inför rätta redogöra för alla förhållanden. Polismännen trodde att jag sjukskrivit mig av taktiska skäl och därför skickades två av riksmordkommissionens toppmän hem till min villa för att »titta mig i halsen». Som egentligt ärende uppgav man att man ville överlämna en kallelse till förhör!

Arvidsons kritik mot polis och åklagare samt domstolen för handläggningen av försvararfrågan har påkallat omfattande utredning inom ombudsmannaexpeditionen av vad som kan ha förekommit i frågan.

Arvidson har i denna del anfört följande vid sagda utredning.

Förundersökningen blev oerhört intensiv. Arvidson engagerade sig i denna på ett sätt som han aldrig tidigare gjort. Irwing Höglund ansåg sig emellertid ha sagt sitt och vägrade att yttra sig vid förhör, vilket skapade en mycket stor irritation hos utredningsledningen. Arvidson kunde inte förstå, att denna dag efter dag förväntade sig ett erkännande från Irwing Höglunds sida. Situationen blev mer och mer störd och komplicerad. Vid något eller några tillfällen sade uppenbarligen Irwing Höglund att han var beredd att yttra sig i Arvidsons närvaro, och Arvidson överenskom med utredningsledningen, att han skulle närvara vid ett förhör. Olyckliga omständigheter medförde, att Arvidson »missade» förhöret (här torde avses ett med Arvidson avtalat förhör med Irwing Höglund den 1 juli kl. 11). Under större delen av sommaren hade Arvidson en mycket besvärlig infektion och var av den anledningen i viss mån indisponerad, men Arvidsons hälsotillstånd var kanske inte det direkta skälet till att han helt enkelt »missade» förhöret. Detta framstod nämligen inte som så betydelsefullt för Arvidson, enär han visste, att Irwing Höglund ändock inte skulle yttra sig mer vid förhör. Förhörsledningen satt alltså och väntade på Arvidson, och han kom inte. Arvidson framförde senare sin ursäkt till Meijer, och Meijer lät sig nöja därmed. Men på grund av Arvidsons anmälan rörande avlyssningsanordningen och till följd av andra omständigheter var förhållandet mellan Arvidson och utredningsledningen då redan så spänt, att man inom utredningsledningen nog tyckte Arvidson vara mindre angenäm att samarbeta med; och frågan, huruvida Irwing Höglund inte var bättre betjänt av en annan försvarare än Arvidson, togs upp med Irwing Höglund. Detta och Meijers skrivelse till häradsrätten, vari denne på ett litet insinuant sätt påpekade att Arvidson kanske inte var skickad att sköta försvararuppdraget, upplevde Irwing Höglund och Arvidson som en störning sett ur rättssäkerhetssynpunkt.

Beträffande det i boken Erkänn! påtalade hembesöket hos Arvidson för delgivning med honom av kallelse till förhöret med Irwing Höglund den 10 juli har Arvidson anmärkt, att han hade utomordentligt svårt att förstå nödvändigheten av denna Meijers åtgärd. En utredningsman var i telefonkontakt med Arvidsons hustru på morgonen och fick beskedet, att Arvidson låg sjuk och sov. Hustrun uppmanade honom att ringa igen på eftermiddagen, men i stället för den då tillförordnade spaningschefen och en förste kriminalassistent från Södertälje och åter för att överlämna blott en kallelse till förhör. Arvidson fick den uppfattningen, att man inte riktigt trodde på att han var sjuk, och fann åtgärden ovärdig en ämbetsman. Därjämte ansåg Arvidson det ytterligt otillfredsställande, att kvalificerad personal användes på detta sätt.

Irwing Höglund har vid utredningen inom ombudsmannaexpeditionen anfört.

Han ville medverka vid förhör endast om Arvidson var närvarande. Han hade ansett, att Arvidsons närvaro skulle medföra, att han inte behövde svara på annat än nya frågor. Någon dag (den 1 juli) innan han överfördes till Kronohäktet talade Sandberg med honom om Arvidsons sätt att fullgöra försvararuppdraget. Sandberg förklarade, att

han hade i uppdrag av Meijer att underrätta Irwing Höglund om att Arvidson enligt Meijers mening inte skötte försvararuppdraget på ett fullgott sätt, och uppgav, att Arvidson i stället för att komma till Södertälje åkt till Dalarna och inte skulle återkomma förrän på måndag (den 6 juli). Sandberg sade vidare, att Irwing Höglund väl knappast kunde vara betjänt av att ha det på det sättet »att Arvidson inte kommer när han lovar o. s. v.» och att Irwing Höglund, om han själv ville, hade rätt att välja ny försvarare. Till Irwing Höglund hade Arvidson emellertid tidigare uppgivit, att han skulle komma på eftermiddagen. Irwing Höglund framhöll för Sandberg, att han ville tala med Arvidson innan han tog ställning. Sandberg var till en början ovillig att på Irwing Höglunds begäran ringa till Arvidsons advokatbyrå och sade, att han ringt flera gånger och att Arvidson inte ville bli störd. När Sandberg sedan ringde, var Arvidson på byrån. Irwing Höglund ansåg, att man på ett osnyggt sätt försökt få bort Arvidson som försvarare, och förklarade därför, att han i fortsättningen inte skulle yttra sig vid några förhör.

I en förhörsledningens promemoria angående kontakter med Arvidson utöver förhören har upptagits följande, såvitt nu är i fråga.

Tisdagen den 16.6.1970 kl. 8.30 vägrade Höglund att vidare svara på frågor eller uttala sig vid förhör om icke hans advokat var närvarande. Samma dag kl. 8.45 ringde fkra Å. Lundström till advokat Arvidsons bostad och framförde Höglunds önskemål. Advokaten lovade att komma till Södertälje någon gång mellan kl. 17.30—18.30. Advokaten kom samma dag kl. 19.20 till Södertälje för samtal med Höglund. Utredningspersonalen hade då lämnat polishuset.

Torsdagen den 18.6.1970 hade advokat Arvidson meddelat, troligen till krkom Sandberg, att han icke kunde närvara vid förhör förrän den 24.6.1970. Detta framfördes till Höglund den 18.6.1970 kl. 9.15. Höglund förklarade, att han hellre väntade till den 24.6.1970 med förhör än att höras utan försvararens närvaro.

Onsdagen den 24.6.1970 kl. 10.20 ringde advokat Arvidson till krkom Sandberg och meddelade, att han inte kunde närvara vid förhör under dagen som tidigare avtalats, enär annat arbete lade hinder i vägen för honom. Han uppgav vidare, att han ej heller under dagarna 25.6.1970, 26.6.1970 och 27.6.1970 kunde närvara vid något förhör. Advokaten lovade att måndagen den 29.6.1970 taga kontakt med krkom Sandberg och då bestämma vid vilken tidpunkt han skulle kunna närvara för förhör med Höglund. Höglund underrättades samma dag kl. 12.40 om att advokaten icke kunde närvara vid något förhör förrän tidigast måndagen den 29.6.1970. Höglund förklarade då, att han väntade tills advokaten kunde närvara. Han ville ej svara på frågor eller uttala sig vid förhör utan närvaro av försvarare.

Tisdagen den 30.6.1970 erhöll krkom Sandberg meddelande från länsåklagare Otto Meijer, att advokat Arvidson skulle medverka vid förhör onsdagen den 1.7.1970 kl. 11.00. Höglund underrättades samma dag om detta.

Samma dag vid 16.00-tiden begärde Höglund att hans försvarare skulle underrättas om att Höglund önskade tala med honom. Fkra Åkesson ringde till advokat Arvidsons kontor. Sekreteraren uppgav,

att advokaten kort tidigare lämnat kontoret. Hon lovade dock att så snart advokaten kommit hem meddela honom Höglunds önskemål.

Onsdagen den 1.7.1970 tillfrågades Höglund kl. 8.45 om han fått kontakt med sin försvarare. Han uppgav, att han på kvällen den 30.6.1970 bett jourhavande fpa ringa till advokaten. Höglund kände ej till om advokaten själv ringt eller om jourhavande fpa ringt upp. Han hade dock fått tala med advokaten i telefon. Denne hade då meddelat, att han skulle komma till Södertälje tidigt den 1.7.1970, möjligen hade han sagt kl. 11.00.

Onsdagen den 1.7.1970 ringde advokat Arvidsons sekreterare kl. 11.45 och meddelade, att advokat Arvidson var sjuk och hade åkt till sitt sommarställe i Orsa samt att han inte skulle återkomma förrän den 6.7.1970.

Samma dag kl. 13.50 delgavs Höglund advokat Arvidsons besked. Höglund blev besviken och begärde, att man skulle försöka få kontakt med advokat Arvidson. Krkom Sandberg ringde kl. 14.30 till advokatens kontor. Advokat Arvidson var då där och Höglund fick tala med honom i telefon. Vid samtalet begärde Höglund att advokat Arvidson snarast skulle besöka honom, enär han annars skulle bli mycket besviken.

Samma dag kl. 15.40 ringde personal från receptionen på polisstationen i Södertälje och meddelade, att advokat Arvidson var där för att besöka Höglund. Fkra Åkesson bad då att till advokaten få framfört att utredningspersonalen önskade ett samtal med honom. Advokaten hälsade att han inte ville tala med utredningspersonalen utan ville tala med Höglund. Kort senare ringde krkom Sandberg till receptionen och begärde få framfört till advokat Arvidson, att Sandberg uttryckligen begärde att få ett samtal med advokaten. Sandberg föreslog, att advokaten skulle komma upp på Sandbergs rum eller om han hade bråttom ringa till Sandberg från receptionen. Kl. 16.15 ringde advokat Arvidson till krkom Sandberg och meddelade, att det icke skulle bliva några förhör vare sig med eller utan hans närvaro. Han beskyllde också krkom Sandberg för att ha gjort försök till att få honom avkopplad från utredningen och yttrade därvid: »Har du gjort det har du satt din sista potatis.»

Sandberg har under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen berättat i huvudsaklig överensstämmelse med vad som antecknats i promemorian och vidare uppgivit bl. a. följande.

Sandberg deltog inte i några överväganden rörande Arvidsons entledigande från uppdraget som offentlig försvarare för Irwing Höglund. Det först utsatta förhöret (den 24 juni) fick uppskjutas, enär Arvidson anmälde förhinder under uppgift att han — vill Sandberg minnas — hade någon förhandling i Norrland. Sedan Arvidsons sekreterare den 1 juli meddelat att Arvidson inte kunde inställa sig till förhöret med Irwing Höglund, ringde Sandberg till Arvidsons byrå och fick bekräftat, att Arvidson var sjuk och att denne åkt till sitt sommarställe i Orsa. När Meijer underrättades om Arvidsons uteblivande, ansåg han, att det inte kunde få fortgå att Arvidson uteblev från avtalade förhör.

Meijer gav Sandberg i uppdrag att informera Irwing Höglund om Arvidsons plikter som offentlig försvarare och att tillfråga Irwing Hög-

lund om han själv ansåg att han skulle ha det så att Arvidson först lovade att komma och sedan uteblev. Sandberg underrättade Irwing Höglund om vad som förekommit i fråga om Arvidsons uteblivande från förhöret och upplyste Irwing Höglund om Arvidsons åligganden som offentlig försvarare. Sandberg framhöll för Irwing Höglund, att denne måste taga ställning till om han hade glädje av att ha en försvarare som handlade på sätt som Arvidson gjort, men Sandberg framhöll också, att han inte på något sätt ville påverka Irwing Höglunds beslut utan att han endast hade i uppdrag av Meijer att informera Irwing Höglund om dennes rättigheter och Arvidsons skyldigheter. Irwing Höglund ville, att Sandberg skulle ringa upp Arvidsons advokatbyrå. Sandberg talade om att han ringt tidigare och att Arvidson inte fick störas eller vilken uppgift Sandberg nu fått. På Irwing Höglunds begäran att Sandberg i allt fall skulle göra ett försök ringde Sandberg till byrån och fick då tala med Arvidson, som enligt sekreteraren just kommit. Sandberg framhöll för Arvidson det oefterrättliga i att förhör utsattes och att Arvidson därefter uteblev på sätt som skett, men Arvidson förklarade, att han måste åka bort och att det inte kunde bli något av med det avsedda förhöret men att han möjligen kunde inställa sig i Södertälje för ett mycket kort förhör. Vid samtal därefter med Irwing Höglund lovade Arvidson att fara ner till Södertälje.

Vid telefonsamtalet med Arvidson i polishusets reception meddelade Arvidson, att det inte skulle bli något förhör och att han, enär han hade en taxi väntande, inte hade tid att dryfta något. Arvidson slängde närmast på telefonluren, och när Sandberg tittade ut genom fönstret såg han Arvidson springa över gatan till en väntande taxibil. Sandberg meddelade Meijer vad som förevarit, men Sandberg vet inte vad Meijer företog i anledning av detta.

Av uppgifter som Sandberg vidare lämnat och av en promemoria som förhörsledningen upprättat angående kontakter med Irwing Höglund utöver förhören framgår, att Sandberg vid det sistnämnda telefonsamtalet erbjöd sig att sända utredningsmaterial till Arvidsons sommarställe men att Arvidson avböjde erbjudandet och förklarade att materialet kunde sändas till hans advokatkontor. Utredningsledningen ville, har Sandberg förklarat, ge Arvidson servicen att kontinuerligt få del av förundersökningsmaterialet.

Meijer har vid utredningen på ombudsmannaexpeditionen hänvisat till förhörsledningens promemoria angående Arvidson och vidare uppgivit bl. a. följande.

Meijer gjorde även personligen erfarenheter av Arvidsons underlåtenhet att efterkomma vad denne åtagit sig. Sålunda lovade Arvidson vid ett tillfälle i början av utredningen att komma till Södertälje på eftermiddagen efter kontorstid, och Meijer väntade till efter 21-tiden utan att Arvidson kom. Meijer ansåg sig vara skyldig att underrätta häradsrätten om att utredningen fördröjdes genom Arvidsons underlåtenhet att inställa sig till förhör med Irwing Höglund, men Meijer framställde varken skriftligen eller muntligen begäran om någon rättens åtgärd med anledning av det anmälda förhållandet. Vid telefonsamtalen med Dahnell, som Meijer inte kände före målet mot Irwing Höglund, redo-

gjorde Meijer endast för inträffade fakta, d.v.s att utredningen försvårades genom att Arvidson inte inställde sig vid förhören. Några förtroenden mellan Dahnell och Meijer förekom inte.

Rörande den av Arvidson påtalade åtgärden att delge honom en skriftlig kallelse till förhör har Meijer anfört bl.a. följande.

Åtgärden att söka en advokat på detta ovanliga sätt bestämdes av Meijer. Spaningsledningen och Meijer var eniga i uppfattningen, att man inte kunde lita på Arvidson. Denne hade flera gånger kallats till förhör eller andra sammanträden men uteblivit eller anmält förhinder. Det verkade som om Arvidson med avsikt höll sig undan. Mot den bakgrunden ansåg Meijer, att man inte kunde lita på att en kallelse i muntlig form skulle efterkommas av Arvidson, och Meijer ville i det läget och med hänsyn till att utredningen fördröjdes ha ett bevis på att Arvidson fått en kallelse i sin hand och att det inte kunde vara något missförstånd. Skulle Arvidson då inte komma, ansåg Meijer det vara sin plikt att underrätta domstolen om vad som hade förekommit. Någon kontroll av huruvida Arvidson var sjuk var det inte, såvitt Meijer minns, frågan om. En utredningsman, som bodde inte alltför långt från Arvidson, fick i uppdrag att överlämna kallelsen. Att två polismän kom att överlämna kallelsen berodde på att de bodde åt samma håll och därför åkte i samma bil från Södertälje. Det berodde således inte på någon order av Meijer.

Dahnell har uppgivit bl. a. följande.

Med anledning av Meijers framställning om förlängning av tiden för åtals väckande ringde Dahnell den 29 juni till Arvidson för att inhämta dennes yttrande rörande framställningen och efterhöra hur det förhöll sig med vad Meijer anfört om förhörsverksamheten med Irwing Höglund. Såvitt Dahnell nu kan erinra sig uppgav Arvidson vid samtalet, att han slutfört ett arbete i ett annat mål så att han ej längre hindrades från att biträda Irwing Höglund. Den 1 juli anmälde Meijer vid ett telefonsamtal med Dahnell, att Arvidson trots upprepade framställningar inte kunnat förmås att närvara vid förhör med Irwing Höglund. Meijer lämnade en redogörelse av ungefär det innehåll som fanns i en i målet senare ingiven promemoria. Dahnell ringde den 1 juli till Arvidsons byrå och fick den uppgiften, att Arvidson låg sjuk. Dahnell sökte därefter Arvidson i bostaden och ringde sedan åter till byrån, där Dahnell fick beskedet att Arvidson rest till Södertälje. Med hänsyn till detta besked trodde Dahnell, att frågan om Arvidsons medverkan vid förhör skulle vara ur världen och att förundersökningen skulle fortgå på vederbörligt sätt. Den 2 juli ringde emellertid Meijer och meddelade, att Arvidson den 1 juli kommit till Södertälje i taxi och besökt Irwing Höglund en kortare stund men att Arvidson inte velat komma till förhörsledaren och inte heller velat ta emot vissa protokoll och att han farit iväg med den väntande taxibilen. Dahnell sökte därefter Arvidson vid olika tillfällen under dagen och fick av en kvinna på byrån uppgifter om att han var sjuk eller att han rest till sitt sommarställe i Orsa. Vid ett av dessa telefonsamtal fick Dahnell tala med Arvidson men såvitt Dahnell kunde förstå var Arvidson helt ur balans. Sedan Dahnell på eftermiddagen den 2 juli kommit till den uppfattningen, att han ej

telefonledes kunde uträtta något ytterligare i saken, avlät han skrivelsen till Arvidson. Med hänsyn till vad som förevarit ansåg Dahnell skrivelsen väl motiverad. Vid de kontakter, som förekom framförde Meijer inte någon propå om byte av försvarare men nämnde, med all sannolikhet den 2 juli, att Irwing Höglund uttalat missnöje med Arvidson för bristande kontakt. Däremot hade Dahnell för egen del överväganden om Arvidsons skiljande från försvararuppdraget, men telefonsamtalet från Arvidson den 6 juli fick Dahnell att — för det dåvarande — ändra uppfattning. Dahnell hade vid samtalet fått Arvidsons skriftliga förklaring i försvararfrågan och blivit förvånad över att en advokat svarade på ett föreläggande på det sätt Arvidson gjort. Arvidson inledde samtalet med några kommentarer av sin skrift samt var — sett mot bakgrunden av samtalet den 2 juli — som en helt annan människa. Dahnell vidhöll sin uppfattning att utredningen ej fick försenas. Arvidson förklarade härefter, att fr. o. m. nästa dag förelåg ej något hinder för honom att närvara vid förhören med Irwing Höglund. Sedan Dahnell anmodat Arvidson att kontakta Meijer och underrätta denne om sin inställning till medverkan vid förhören, ringde Arvidson senare och meddelade, att han och Meijer talats vid och dragit ett streck över vad som förevarit och att de nu skulle arbeta för att få ett slut på förundersökningen. Dahnell ansåg, att han därmed fått besked om att Arvidson skulle verka på det sätt som ålåg en offentlig försvarare och att han inte längre hade anledning att ingripa rörande Arvidsons fortsatta förordnande som offentlig försvarare. Dahnell ville slutligen framhålla att han sökt att helt avhålla sig från att telefonkonferera med Arvidson och Meijer och att hans telefonkontakter med den senare inskränktes till att vidarebefordra från Arvidson erhållna besked.

3.8.5 JO:s bedömning

Vad först angår frågan om medgivandet för Irwing Höglund att närvara vid hustruns jordfästning vill jag anföra följande.

Den som häktas på grund av misstanke om brott blir härigenom underkastad den inskränkning i sin frihet som påkallas av ändamålet med häktningen samt ordning och säkerhet. Enligt 9 § lagen om behandlingen av häktade och anhållna m.fl. må häktad, om missbruk ej kan befaras, medgivas att besöka närstående som är svårt sjuk eller bevista närståendes begravning. Dylikt tillstånd lämnas av föreståndaren för förvaringslokalen, varjämte tillstånd erfordras av undersökningsledaren. Prövningen huruvida tillstånd skall medgivas är uppenbarligen ej inskränkt blott till huruvida missbruk i form av flykt kan befaras. Av ordalydelsen i nämnda stadgande framgår att även om missbruk ej kan befaras tillstånd inte behöver medgivas utan är beroende av prövning huruvida sådant bör lämnas. Vid den prövningen får beaktas främst ändamålet med häktningen. Vid häktning på grund av misstanke om våldsbrott kan det enligt min mening ej anses självklart att den som häktats som misstänkt våldsverkare skall — även om flyktfara ej anses föreligga och utredningsskäl ej påkallar att den häktade kvarstannar i förvaringslokalen — få tillstånd att till följd av

offrets svåra sjukdom eller död få lämna förvaringslokalen för att på grund av släktskap med den som utsatts för våldet få besöka denne eller bevista hans begravning. I ett frihetsberövande på grund av misstanke om våldsbrott torde nämligen också kunna anses ligga skyddsintresset att de som utsatts för brott eller eljest berörts därav icke skall behöva utstå att ofrivilligt sammanträffa med den som är skäligen misstänkt för att vara gärningsman. I förevarande fall framgår att Ulla Höglunds föräldrar medgivit Irwing Höglunds närvaro vid begravningen. Med anledning härav finner jag saken inte böra föranleda ytterligare uttalande från min sida.

Vad angår besöket i cellen efter jordfästningen står uppgift mot uppgift om hur orden närmare fallit från Åkessons sida. Åkessons och Blomkvists samstämmiga uppgifter om vad som yttrats och i övrigt förekommit innehåller emellertid inte något motsägelsefullt utan framstår i betraktande av den situation som förelegat såsom i och för sig trovärdiga. Jag finner inte stöd för antagande att Irwing Höglund i här berört hänseende behandlats otillbörligt.

Beträffande tagandet av hårprov motsäges Irwing Höglunds uppgifter om vad som förekommit av övrig utredning. Vad genom utredningen klarlagts ger ej anledning till antagande att något förekommit i fråga om hårprovtagningar som skulle kunna föranleda ingripande från min sida. Jag lämnar därför saken utan vidare åtgärd.

Angående slutligen Arvidsons kritik mot polis och åklagare i försvararfrågan får den anses ha gått ut på att obehöriga försök gjorts att skilja honom från försvararuppdraget. Liknande kritik har också framförts av Irwing Höglund. Arvidson har vidare — i den honom av häradsrätten förelagda förklaringen i försvararfrågan — antytt obehörig samverkan härutinnan mellan åklagare och domare. Härjämte har Arvidson riktat vissa närmare anmärkningar mot att han på Meijers föranstaltande genom utredningspersonal delgivits en skriftlig kallelse till förhör med Irwing Höglund.

Enligt RB 23: 4 skall förundersökningen bedrivas så skyndsamt omständigheterna medgiver. Att så sker är av vikt inte bara med hänsyn till förundersökningens effektivitet utan även av hänsyn till den misstänkte, särskilt om han är berövad friheten. Försvararen, såväl av den misstänkte utsedd som offentlig försvarare, intager under förundersökningen liksom under målets behandling vid rätten ställningen av biträde åt den misstänkte och har i denna egenskap skyldighet att främja dennes intressen genom att såsom stadgas i RB 21: 7 tillvarataga hans rätt och i detta syfte verka för sakens riktiga belysning.

Med hänsyn till den offentlige försvararens ställning och uppgifter åligger det rätten att vaka över att han fullgör sina åligganden. Enligt RB 21: 6 må förordnande av offentlig försvarare av rätten återkallas, om giltigt skäl därtill förekommer. Sådant skäl kan enligt förarbetena

till RB vara att försvararen inte utför försvaret med tillräcklig omsorg eller på annat sätt åsidosätter sina plikter som försvarare.

Vad som under förundersökningen förekommit från polisens, åklagarens och domarens sida i försvararfrågan får ses mot bakgrunden av vad som i den föregående redogörelsen upptagits om deras kontakter med Arvidson och om hans medverkan i utredningen. På grund härav och under hänvisning till utredningen i saken finner jag inte framgå att någon tjänsteman förfarit obehörigt eller eljest anmärkningsvärt i frågan om Arvidsons ställning som offentlig försvarare för Irwing Höglund. Ej heller finner jag utredningen ge anledning till någon anmärkning mot åtgärden att delge Arvidson en skriftlig kallelse till förhör med Irwing Höglund.

3.9 Förteckningen över innehållet i Ulla Höglunds bankfack

3.9.1 Undersökningen genom JO

Arvidson har i olika sammanhang riktat kritik mot polis och åklagare för att man på hans begäran kort tid före huvudförhandlingen inte tillhandahöll honom en förteckning över innehållet i ett bankfack som Ulla Höglund disponerat hos en bank i Södertälje. I övrigt har Arvidson varken vid utredningen på ombudsmannaexpeditionen eller under förundersökningen och huvudförhandlingen framställt någon anmärkning beträffande utredningsledningens efterkommande av begäran från försvaret om utredningsåtgärder.

Av utredningsmaterialet framgår härom följande.

Vid huvudförhandlingen, den 20 augusti 1970, anmärkte Arvidson, att han i tre skriftliga framställningar till spaningschefen begärt en förteckning över innehållet i bankfacket men att han hänvisats till att personligen besöka banken med den tidsförlust och merkostnad avseende försvarararvode detta innebar. Meijer anförde, att han kände till att Arvidson framställt begäran om en förteckning men att någon sådan inte upprättats och att han ansåg det vara ett onödigt arbete att förteckna innehållet med hänsyn till att Arvidson erbjudits att tillsammans med polis gå igenom innehållet i bankfacket. Häremot anförde Arvidson, att hans begäran bort och borde efterkommas för att underlätta hans arbete och att Meijer handlat ogint i saken.

I skrivelse till häradsrätten den 26 augusti meddelade Arvidson, under upprepande av den framförda kritiken, att han önskade disponera förhandlingsdagen den 31 augusti för förberedelse av målet genom bl. a. besök i banken för att taga del av innehållet i bankfacket. Den 27 augusti ingav Meijer i målet en den 26 augusti upprättad och dagtecknad förteckning över bankfackets innehåll. Enligt protokoll över husrannsakan och beslag i målet hade husrannsakan tidigare företagits i bankfacket den 25 juni samt den 7 och 13 juli. Förrättningarna, som varit kortvariga, hade skett i närvaro av personal från banken. Vid de båda sistnämnda tillfällena hade närmare angivna handlingar rörande

förfalskningsbrottet dels fotograferats och dels tagits i beslag. Den ingivna förteckningen, som omfattade tre maskinskrivna sidor, upptog ett stort antal handlingar och föremål av mest skiftande slag. Enligt vad som angavs i förteckningen hade förrättningsmannen haft biträde av föreståndaren för bankkontoret.

Rörande sin begäran om att få förteckningen har Arvidson vid utredningen på ombudsmannaexpeditionen anfört bl.a., att han mot bakgrunden av utredningspersonalens skyldigheter att tillhandagå även försvaret med utredningsåtgärder hade svårt att förstå, att Meijer på ett riktigt sätt fattat sin uppgift som förundersökningsledare. Efter Arvidsons framställning till häradsrätten om inställande av en förhandlingsdag presterade Meijer den begärda förteckningen omgående, och Arvidson, som fann detta märkligt, hade en viss känsla av att förteckningen möjligtvis kunde ha funnits tidigare. Genom sin ogina attityd, som var obegriplig för Arvidson, saboterade Meijer försvarets arbete; och detta förhållande var kanske det som mest upprört Arvidson i hela Höglundmålet.

Meijer har vid utredningen på ombudsmannaexpeditionen uppgivit att det var av praktiska skäl avsevärt att föredra att Arvidson fick tillgång till bankfacket än att utredningspersonalens krafter och tid togs i anspråk för att upprätta en förteckning över innehållet. Det var väsentligt mindre besvär och tidsomgång att Arvidson vid något av sina besök i Södertälje gick igenom bankfacket för att ta del av vad som kunde intressera honom än att det skrevs en förteckning. Vid rättegången riktade Arvidson upprepade angrepp på Meijer för underlåtenhet i skilda hänseenden under förundersökningen. Oaktat att Arvidson inte angav ändamålet med den begärda förteckningen förklarade Meijer, att han skulle till polisen göra framställning om att Arvidsons önskemål om en förteckning uppfylldes. Samma dag framförde Meijer önskemålet till Sandberg och framhöll angelägenheten av att Arvidson i det uppkomna läget visades tillmötesgående.

3.9.2 JO:s bedömning

Det ligger i sakens natur att i ett mål angående påstått mord, där den tilltalade bestrider ansvar och motivet för gärningen ej är klarlagt, föreligger intresse av att få fram utredning om den mördades ekonomiska situation. Mot bakgrund härav framstår det för mig som självfallet att i ett dylikt fall en begäran från försvararen för den för mord åtalade att få förteckning över innehållet i den mördades bankfack skall efterkommas. Med hänsyn emellertid till Meijers ej obefogade uppfattning att Arvidson — som enligt sin konstnadsräkning i målet, utöver besöken hos Irwing Höglund medan denne fanns på polisens arrestavdelning, företagit minst 35 resor till Södertälje med omnejd under tiden den 6—29 juni 1970 — själv kunnat utan större besvär och tidsåtgång gå igenom bankfacket, framstår det inträffade ej som så anmärkningsvärt att någon åtgärd från min sida skulle vara motiverad.

4 *Lidholms deltagande i förundersökningen*

4.1 Inledning

Som tidigare nämnts utfördes den rättsmedicinska undersökningen av dåvarande t.f. föreståndaren för statens rättsläkarstation vid Stockholm leg. läkaren Sven-Olof Lidholm. Lidholm hördes också som vittne vid huvudförhandlingen inför Södertörns tingsrätt, vilket skedde på begäran av Irwing Höglunds försvarare Arvidson.

Vad som förekommit i dessa hänseenden har varit föremål för en omfattande utredning inom ombudsmannaexpeditionen. Anledningen härtill är främst den allvarliga kritik som i dessa sammanhang framförts av dels Lidholm mot särskilt Meijer och dels av Meijer och andra mot Lidholm.

I detta avsnitt skall behandlas vad som härvidlag förekom under förundersökningen. För att underlätta den fortsatta läsningen lämnas till att börja med några kortfattade data rörande Lidholms medverkan under förundersökningen.

Sedan Ulla Höglunds döda kropp påträffats på kvällen den 4 juni 1970 kallades Lidholm till Södertälje, där han inställde sig på fyndplatsen dels vid 8-tiden på morgonen den 5 juni och dels omkring kl. 11.30 samma dag.

Något senare under dagen sammanträffade Lidholm och Meijer helt kort. Obduktion av den döda kroppen ägde rum på eftermiddagen och kvällen den 5 juni. Framställning till rättsläkarstationen om obduktionen gjordes av Norström. Vid framställningen var fogad Irwing Höglunds anmälan den 21 maj om försvinnandet och Tillmans anmälan den 5 juni om fyndet av kroppen.

Närvarande vid obduktionen var utom andra kriminalassistenten Lange. Sedan obduktionen avslutats på kvällen underrättade Lidholm polisledningen i Södertälje om det preliminära obduktionsresultatet, innebärande att Ulla Höglund strypts med sin bysthållare, att denna var sönder, att hudavskrapningen som fanns på hennes kropp åstadkommits vid bysthållarens avslitande, att hon var bystopererad samt att sperma påträffats i hennes slida. Dessförinnan hade Lidholm blivit uppringd av en journalist som på fråga om dödsorsaken upplysts om att denna var strypning. På fråga av journalisten om slidprov tagits hade Lidholm svarat jakande. Vid samtalet med journalisten fick Lidholm veta, att Arvidson utsetts till försvarare för Irwing Höglund. Lidholm ringde då upp Arvidson och meddelade honom, att Ulla Höglund var strypt med sin bysthållare och att sperma anträffats i hennes slida.

På förmiddagen den 6 juni 1970, som var en lördag, blev Lidholm uppringd av Meijer. Därvid inträffade vad Lidholm senare kallade en frontalkrock med Meijer. På kvällen samma dag deltog Lidholm i ett sammanträde i Södertälje med Meijer och spaningsledningen. Lidholm lämnade därvid en redogörelse för obduktionsfynden och anförde synpunkter i fråga om tolkningen av dem.

Lidholm avgav sitt obduktionsutlåtande den 26 juni 1970. I samband därmed besökte Lidholm Lange, varvid ett samtal ägde rum mellan dem bl. a. om hur Ulla Höglund tagits av daga.

Den 3 juli 1970 ägde ett sammanträde rum hos bitr. professorn Nils-Gustaf Gejvall på osteologiska laboratoriet vid Ulriksdal i Solna med bland andra Meijer och spaningsledningen. Sammanträdet gällde en av Gejvall och andra verkställd undersökning av hårfynd från Ulla Höglunds kläder. I samband med detta sammanträde förekom ett telefonsamtal mellan en polisman i spaningsledningen och Lidholm, varvid vissa frågor riktades till Lidholm.

Under augusti 1970 utförde Lidholm vissa prov med ett lik och rekonstruktioner med levande modell, allt i syfte att söka utröna hur mordgärningen tillgått.

Som bakgrund till den följande framställningen lämnas först redogörelser dels för vissa författningar och föreskrifter gällande rättsläkare och rättsläkares medverkan i förundersökning och dels för hur denna medverkan praktiskt går till såsom saken blivit belyst under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen. Det därpå följande avsnittet behandlar vad som blivit upplyst om Lidholms tidigare samarbete med riksmordkommissionen och med Meijer.

4.2 Författningsstadganden rörande rättsläkare m. m.

Rättsläkarstation åligger jämlikt 3 § Kungl. Maj:ts instruktion den 3 december 1965 (nr 783), ändrad den 16 juni 1966 (nr 362), bl. a. att utföra rättsmedicinska obduktioner, biträda vid brottsplats- eller liknande undersökning, tillhandagå domstol, länsstyrelse, allmän åklagare eller polismyndighet med rättsmedicinska utlåtanden samt med råd och upplysningar i rättsmedicinska frågor ävensom — i den mån det kan ske utan att övriga göromål åsidosättes — annan myndighet eller enskild med intyg eller utlåtande i rättsmedicinska frågor. Jämlikt 21 § samma instruktion må tjänsteman vid rättsläkarstation inte utan tillstånd i varje särskilt fall åtaga sig uppdrag av kommun eller enskild i ärende som handlägges eller kan komma att handläggas vid stationen.

Vid tiden för målet beträffande Irwing Höglund gällde kungl. stadgan den 29 januari 1886 (nr 4) angående vad iakttagas bör vid rättsmedicinsk undersökning av död människas kropp, ändrad den 16 juni 1966 (nr 363). Enligt denna stadga beslutade domstol, läns-

styrelse, allmän åklagare eller den som innehade eller uppehöll tjänst som polischef om rättsmedicinsk obduktion (1 §). Förordnande att verkställa rättsmedicinsk obduktion meddelades av den som beslutade om undersökningen. Förordnandet lämnades föreståndaren för statens rättsläkarstation i det rättsläkardistrikt där den som meddelade beslutet fanns eller annan vid rättsläkarstationen anställd legitimerad läkare som föreståndaren föreslog (2 §). Den som beslutade om rättsmedicinsk obduktion skulle till läkaren överlämna protokoll och övriga handlingar, som kunde tjäna till ledning för läkaren (5 §). Vid obduktion skulle föras protokoll (11 §). Detta protokoll jämte protokoll över rättskemisk eller annan undersökning, där sådan ägt rum, skulle läggas till grund för och biläggas det utlåtande, som läkaren skulle avgiva. Läkaren skulle bestyrka utlåtandet på heder och samvete. Handlingarna eller avskrifter av dessa skulle överlämnas till den myndighet, som utfärdat det förordnande, på grund varav obduktion ägt rum. En avskrift av handlingarna skulle insändas till socialstyrelsen (12 §). — För rättsmedicinsk obduktion utgick ersättning av allmänna medel enligt vad därom särskilt var stadgat.

Enligt 3 § 4) allmänna läkarinstruktionen (1963:341) har varje läkare att vid utfärdande av intyg eller utlåtande iakttaga synnerlig omsorg och samvetsgrannhet. Detta innebär bl. a. för läkaren en skyldighet att göra uttalanden enbart om förhållanden om vilka han har erforderlig kännedom samt grunda sina uttalanden på objektiva medicinska iakttagelser (medicinalstyrelsens cirkulär den 1 juni 1964 — MF 1964 nr 34 — angående utfärdande av läkarintyg).

För rättsläkarstationen vid Stockholm gäller en arbetsordning fastställd den 10 juni 1964. Enligt denna åligger föreståndaren för rättsläkarstationen att vidtaga åtgärder till förhindrande av att obehörig tager del av undersökningsresultat (3 §). All vid rättsläkarstationen tjänstgörande personal skall vid påbörjande av tjänstgöring genom föreståndarens försorg erinras om sin tystnadsplikt enligt särskilt formulär. Bevis om mottagen erinran om tystnadsplikt skall i samband härmed lämnas (6 §).

I detta sammanhang må vidare erinras om följande stadganden rörande tystnadsplikt och handlingssekretess.

I 8 § läkarinstruktionen stadgas följande.

Ej må läkare yppa vad honom i denna hans egenskap blivit i förtroende meddelat, ej heller i oträngt mål uppenbara vad han själv funnit angående sjukdom eller dess uppkomst; dock att vad sålunda stadgats icke medför någon inskränkning i läkarens skyldigheter enligt gällande författningar.

Sjukvårdslagen, som äger tillämpning på den slutna och öppna sjukvården, upptager i 35 § följande stadgande.

Ledamot och suppleant i sjukvårdsstyrelse eller direktion ävensom

den, vilken är anställd i den sjukvårdande verksamhet som avses i denna lag, må ej till obehörig yppa något om patients sjukdom eller personliga förhållanden i övrigt om vilka han i sin nämnda egenskap erhållit kunskap.

I medicinalstyrelsens cirkulär den 10 juli 1964 (MF 1964 nr 42) angående tystnadsplikt för medicinalpersonal m. fl. uttalas, att samma tystnadsplikt uppenbarligen bör iakttagas även av den som tjänstgör eller för sin utbildning praktiserar inom hälso- och sjukvården, oavsett om denna regleras i sjukvårdslagen eller icke.

I 10 § sekretesslagen stadgas — såvitt nu är av intresse — att handlingar rörande polismyndighets eller åklagares verksamhet till beivrande av brott ej må utlämnas, såvida skäligen kan befaras, att utlämnande skulle motverka brottmåls utredning eller ock vara menligt för enskild person.

4.3 Rättsläkares medverkan vid förundersökning i mordfall

Den följande redogörelsen bygger i huvudsak på uppgifter som framkommit under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen.

Vid misstänkta mordfall m.m. kallas rättsläkaren så snart som möjligt till platsen, där han deltar i fyndplats- eller brottsplatsundersökningens inledande skede. Brottsplatsundersökarna eller i allt fall någon av dem är därefter regelmässigt närvarande vid obduktionen. För kontakter under denna mellan utredningsledningen och rättsläkaren finns såvitt angår rättsläkarstationen vid Stockholm ett s. k. hemligt telefonnummer till obduktionssalen. Sedan obduktionen avslutats ger rättsläkaren — vanligen per telefon — utredningsledningen underhandsbesked om obduktionsresultaten. Rättsläkaren brukar därefter i allmänhet redogöra för sina obduktionsfynd vid ett sammanträde med utredningsledningen. Det fortsatta samarbetet, som kan ta formen av såväl underhandskontakter som sammanträden, är informellt och kan bli — allt efter omständigheterna i det enskilda fallet — ganska ingående särskilt under tiden närmast efter obduktionen och innan rättsläkaren avgivit sitt protokoll och utlåtande över förrättningen. Dessa handlingar eller t. ex. förhörsinformationer från en senare gripen misstänkt kan givetvis ge upphov till nya frågeställningar till rättsläkaren. Samarbetet brukar emellertid så småningom ebba ut och övergå till mer sporadiska kontakter beroende på om nya spörsmål aktualiseras. Antalet kontakter mellan utredningsledningen och rättsläkaren kan i det enskilda fallet bli ganska många. Enligt Lidholm hade han sålunda under utredningen i det s. k. Jeanette-mordet i Södertälje sommaren 1969 omkring tiotalet sammanträden med utredningsledningen. Kontakterna är ömsesidiga. Enligt vissa uppgifter, bl. a. av Lidholm, synes kontakten i första hand ligga i samarbetet mellan rättsläkaren och brottsplatsunder-

sökaren. När rättsläkaren sålunda kommer på något nytt, brukar han — har Lidholm sagt — vända sig till brottsplatsundersökaren. Rättsläkarens uppdrag betraktas inte som slutfört så länge förundersökningen pågår och oftast avslutas det med att han hörs i målet.

Om den mer formella frågan om kontaktformerna med rättsläkaren framgår ytterligare av upplysningar som Kollander lämnat bl. a. följande. Vid mer omfattande mordutredningar delas utredningsverksamheten upp i sektorer. Brottsplatsundersökningen är t. ex. en sektor. Spaningsledningen har att tillse, att de olika sektorerna får informationer om vad som i allt väsentligt har framkommit från andra sektorer i spaningsverksamheten, men den samlade överblicken över hela spaningsläget har endast spaningsledningen. Vem som skall hålla kontakten med utomstående sakkunniga såsom rättsläkaren blir beroende på hur organisationen är uppbyggd i det enskilda fallet. I allt fall i mer långdragna utredningar utser man ofta brottsplatsundersökaren eller någon annan till kontaktman i förhållande till rättsläkaren. Spaningsledaren vill nog också själv hålla förbindelse med denne. Det förekommer inte att kontakten med rättsläkaren uteslutande går genom förundersökningsledaren.

Vidare har framkommit, att utredningsledningens samarbete med rättsläkaren vanligen är så informellt, att man vid behov helt enkelt ringer till denne för att samråda eller kalla honom till sammanträde. Av utredningen framgår, att det sagda skulle gälla i synnerhet i fråga om samarbetet i allmänhet med Lidholm.

Vad därefter gäller den närmare innebörden och omfattningen av rättsläkarens sakkunniguppdrag vid en mordutredning kan till en början viss vägledning erhållas av de råd och anvisningar dåvarande medicinalstyrelsen utfärdade 1944 rörande legitimerad läkares vid rättsläkarstationen vid Stockholm tjänsteförrättningar (MF 1944 nr 218). Anvisningarna är alltjämt gällande såvitt rör läkares uppdrag att biträda vid brottsplatsundersökning. Härom uttalas, att hans uppgift består framför allt i att vara rådgivare åt undersökningsledaren i frågor, som kräver medicinsk och speciellt rättsmedicinsk sakkunskap. Läkaren bör därför göra sig noggrant underkunnig om alla förhållanden på brottsplatsen och de kända närmare omständigheterna vid brottet, följa polisutredningen samt söka att i den mån så är möjligt bidraga till besvarandet av de frågor, som uppkommer vid undersökningen. Läkaren har vidare att utföra sådana undersökningar, som kräver medicinsk sakkunskap och lämpligen kan utföras på brottsplatsen. Däremot ingår inte i läkarens skyldigheter att utföra kriminaltekniska undersökningar, som ej fordrar medicinsk sakkunskap och som åvilar den myndighet, vilken utför brottsplatsundersökningen.

Rörande förevarande frågor framgår vidare av utredningen vid ombudsmannaexpeditionen följande.

En mer regelmässig medverkan av obducenten redan på brotts-

platsen är av relativt sent ursprung och har liksom rättsläkarnas samarbete i övrigt med kriminalteknikerna för rättsläkarstationens vid Stockholm del utvecklats särskilt sedan Lidholm 1963 började verka som rättsläkare vid stationen. I sakkunniguppdraget anses ingå, att rättsläkaren, där så är möjligt, skall tillhandagå utredningsledningen med tolkning av obduktionsfynden och inom området för sin sakkunskap söka uttala sig om hur gärningen kan ha tillgått. Det synes inte vara ovanligt, att man till en början i mer svårbedömbara mordfall med bl. a. rättsläkarens hjälp spekulerar ganska fritt rörande gärningssättet för att på så sätt slutligen söka nå fram till en riktig bedömning. Det är brottsplatsundersökarens uppgift — och för det ändamålet är han utbildad — att verkställa brottsrekonstruktioner, men rättsläkaren kan i många fall genom sin sakkunskap bidraga med observationer och upplysningar. Bl. a. från denna synpunkt anses rättsläkarens medverkan redan på brottsplatsen vara betydelsefull. Detsamma gäller om rättsläkarens och brottsplatsundersökarens samarbete vid obduktionen med att tolka särskilt skadors uppkomstsätt. Härutinnan är enligt numera avlidne chefen för kriminaltekniska roteln vid polismyndigheten i Stockholm, kriminalkommissarien Arne Svensson, gränsdragningen mellan rättsmedicin och kriminalteknik svår, enär disciplinerna griper in i varandra. Vidare kan det beroende på omständigheterna i en utredning förekomma, att rättsläkaren och brottsplatsundersökaren har sammanträffanden för att ytterligare diskutera fallet och att rättsläkaren deltar i rekonstruktioner som brottsplatsundersökaren gör. Däremot har det veterligen aldrig tidigare förekommit, har det samstämmigt anförts från polis- och åklagarhåll, att rättsläkaren på egen hand och av eget initiativ gjort rekonstruktioner för tolkning av obduktionsfynden och till utrönande av hur en gärning kan ha tillgått. Enligt Lidholm gör rättsläkare »normalt sett» inte rekonstruktioner.

Ytterligare må om samarbetet mellan kriminalteknikern och rättsläkaren här antecknas följande uppgifter av Lange. Han har arbetat med kriminalteknik sedan 1962. Enligt Langes erfarenhet är det felaktigt att tro, »att det förekommer ett sådant där fantastiskt intimt samarbete» mellan rättsläkaren och brottsplatsundersökaren, utan normalt sammanträffar de på brottsplatsen, vid obduktionen och kanske vid något sammanträde. Lange har endast vid ett tillfälle gjort rekonstruktioner i samarbete med Lidholm och vid ett annat tillfälle mer aktivt samarbetat med honom. Därjämte kan det förekomma, att rättsläkaren gör undersökningar i samarbete med polisen såvitt rör rent rättsmedicinska detaljfrågor.

1.4 Lidholms tidigare samarbete med riksmordkommissionen och med Meijer

Rörande sitt tidigare samarbete med riksmordkommissionen och

annan polis har Lidholm anfört, att samarbetet då inte kunnat vara bättre än vad det varit. Motsvarande bedömanden har lämnats från polishåll. Man har särskilt uttryckt sin uppskattning av Lidholms beredvillighet att lämna alla upplysningar som stått i hans förmåga att ge och för hans tillmötesgående att ställa sig till förfogande utom tjänstetid och även på obekväma tider av dygnet. Meijer har uttalat enahanda uppskattning av Lidholm.

Beträffande förhållandet mellan Lidholm och Meijer är till en början att anteckna följande. Som inledningsvis antytts inträffade dagen efter obduktionen av Ulla Höglunds kropp den 6 juni 1970 vad Lidholm kallat för en »frontalkrock» mellan honom och Meijer. Enligt Lidholm hade han mot bakgrunden av sitt tidigare samarbete med Meijer uppfattat det som förutbestämt, att de en dag skulle »frontalkrocka», och tyckt, att »det liksom var skönt att frontalkrocken äntligen hade hänt». Ifråga om sin uppfattning att förhållandet mellan honom och Meijer var sådant, att en »frontalkrock» skulle inträffa har Lidholm anfört följande.

Irritationen mellan Lidholm och Meijer började med att Meijer för omkring fyra år sedan utbröt i förebråelser mot Lidholms sekreterare för att hon inte skulle ha framfört till Lidholm, att Meijer sökt honom per telefon och bett att få bli uppringd. Lidholm, som var förhindrad att ringa, hade framhållit för Meijer, att han fann Meijers beteende mot sekreteraren oskickligt. I det s. k. Tjockö-mordet var Meijer allmänt irriterad över att en 80-årig kvinna blivit ihjälslagen av en yngling. Kvinnan hade haft ett pulsåderbråck på hjärnbasen, och Lidholm kunde till en början inte avgöra, om hon först fått bristningen och därefter genom att falla omkull ådragit sig de skador hon hade eller om hon blivit misshandlad. Genom en tappad kam kunde ynglingen senare gripas och bindas vid brottet, »och då hade Meijer en väldig tur». Lidholm, som tyckte synd om pojken, registrerade, såsom något allmänt sett obehagligt, ett slags tillfredsställelse hos Meijer över att ha fått tag i pojkstackaren. Under utredningen uppkom frågan om skadorna av misshandeln varit dödande. En engelsk professor i rättsmedicin, med vilken Lidholm rådgjorde vid besök hos denne, ansåg liksom Lidholm det svårt att avgöra, vad som varit dödande. Lidholm hörde senare, att Meijer sagt, att Lidholm inte ens kunnat avgöra dödsorsaken. Lidholm fann Meijers uttalande dumt. I det s. k. Jeanettemordet i Södertälje hoppade Meijer, »som en jo-jo», in och ut som en slags förundersökningsledare. Det gick prestige i utredningen. Det var enligt Meijer kategoriskt fel vad Lidholm med hänsyn till den alkoholkoncentration som påvisats hos den avlidna ansett om hennes nykterhetstillstånd vid dödstillfället. Ett på Meijers tillskyndan inhämtat utlåtande från rättsläkarrådet i socialstyrelsen utvisade, att några bestämda slutsatser inte kunde dragas av alkoholkoncentrationen men att den kunde ha uppkommit genom alkoholförtäring. Meijer gav offentlighet åt den uppfattningen, att Lidholm inte begrep »ett dugg av det här». Lidholm började då bli allmänt irriterad, eftersom han själv inte brukar uppträda på det sätt Meijer gjort.

Meijer har om sitt tidigare samarbete med Lidholm uppgivit följande.

I det s. k. bankmordet i Stockholm 1964 hade en bankombudsman bragt en tandläkare om livet. Ombudsmannen erkände och berättade, att han styckat och bränt upp liket. Lidholm ansåg bestämt, att den misstänkte inte kunnat gå till väga på det sätt som han sagt. Meijer hade anledning tro, att bekännelsen var riktig. Gjorda experiment med bl. a. en svinkropp utvisade, att Lidholm hade fel och att erkännandet var riktigt. I det s. k. Tjockö-mordet 1967 hade en yngling i sexuellt syfte överfallit en 80-årig kvinna och bragt henne om livet genom grov misshandel. Lidholm hade till en början den uppfattningen, att kvinnan först haft ett pulsåderbråck och ådragit sig de skador hon utvisade genom att falla. Detta gjorde, att polisen ett slag var benägen att lägga ner utredningen, eftersom något brott inte förövats. Senare erkände ynglingen att han hade överfallit kvinnan. Lidholm gjorde då ytterligare en felbedömning. Han uttalade nämligen i utlåtandet över obduktionen, att han inte med säkerhet kunde avgöra huruvida de uppkomna skadorna ensamma för sig medfört döden. Meijer tillät sig att som lekman hävda en annan uppfattning, och Lidholm åtog sig att vid en resa till London dryfta målet med engelska rättsläkare med stor erfarenhet och kunnighet. Sedermera ringde Lidholm Meijer från London och meddelade, att han nu kommit till den uppfattningen, att skadorna i och för sig kunde ha varit dödande. Denna ändrade uppfattning vidhöll Lidholm, när han hördes inför rätta. Han uppgav då, att skadorna ensamma för sig med hänsyn till kvinnans ålder och allmäntillstånd med intill visshet gränsande sannolikhet medfört döden. I ett annat mål som handlades 1967 på länsåklagarmyndigheten och som Meijer hade anledning att följa utan att vara förundersökningsledare hade en 8-årig gosse överfallits på Lidingö och efter grovt homosexuellt övervåld berövats livet genom strypning. Lidholm uppgav såsom ett förhandsbesked om obduktionsresultatet, att han i gossens analöppning eller inne i ändtarmen funnit spermier. Vidare har Meijer ett bestämt minne av att Lidholm sagt, att han funnit svansar på spermier, vilket skulle tyda på att det inte kunde vara fråga om någon annan substans än spermier. Om iakttagelsen var riktig, kunde den utesluta den anhållne såsom gärningsman. Den misstänkte var steriliserad och enligt vad som inhämtades angående steriliseringen skulle han inte kunna vara i stånd att producera sperma. Sedan detta meddelats Lidholm, uppgav denne, att hans besked varit förhastat och att det vid mikroskopisk undersökning av sekretet inte framkommit något som tydde på att det verkligen var spermier utan att det kunde vara någon annan substans. Den misstänkte erkände gärningen ungefär samtidigt med Lidholms förnyade besked. I det s. k. Jeanette-mordet 1969 gjorde Lidholm med ledning av den alkoholkoncentration som hade konstaterats hos den avlidna det uttalandet, att hon varit mycket svårt berusad vid dödstillfället. Meijer, som följde utredningen, trodde inte på riktigheten av Lidholms uppfattning och ifrågasatte om den påvisade alkoholkoncentrationen inte kunde vara resultatet av en kemisk förändring i den dödas kvarlevor. Lidholm avvisade den tanken. Ett inhämtat yttrande från socialstyrelsen gick helt i den riktning som Meijer förmodat, nämligen att det var en kemisk process som kunde ha gett det påvisade utfallet. Lidholms ståndpunkt var således inte riktig. Meijer vill inte påstå, att Lidholm i något av de förutnämnda fallen ådagalagt någon försummelse. Det kan ha varit fråga om rimliga förbiseenden.

Meijer kom dock efter hand till den uppfattningen, att Lidholms uttalanden inom sitt område måste tas med betydande försiktighet. Meijer kunde kanske personligen inte värja sig för den uppfattningen, att Lidholm i själva verket var en ganska medioker rättsmedicinare. Meijer har inte givit Lidholm anledning förstå, att Meijer kanske inte var övertygad om Lidholms vetenskapliga kapacitet. Nu i efterhand kan Meijer tänka sig — med hänsyn till det sätt varpå Lidholm tagit sina »misslyckanden» — att Lidholm förstått, att Meijer ifrågasatte Lidholms kapacitet. Deras attityd mot varandra, som från början varit ytterst vänskaplig, har därför svalnat efter hand. Till detta har bidragit inte blott att Lidholm kanske varit benägen för förhastade slutsatser utan också att han haft en benägenhet att på ett tidigt skede av utredningarna ge offentlighet åt sin uppfattning i press och andra massmedia. Detta har varit fallet både i Tjockö- och Jeanette-utredningarna. Efter utredningen i det sist angivna fallet, där Lidholms uppgifter till massmedia måste ha vållat åtskillig sorg hos den dödas närmast anhöriga, fann Meijer anledning att för Lidholm framhålla, att det ålåg Lidholm tystnadsplikt såsom sakkunnig och att han inte fick göra några uttalanden för offentligheten i vart fall innan obduktionsresultaten förelåg i form av protokoll och utlåtande. Lidholm tog mycket illa upp, men Meijer hade inte haft anledning att tro, att detta skulle gå Lidholm djupare till sinnes eller störa förhållandet mellan dem, som Meijer dock betraktade som vänskapligt.

Vad särskilt gäller Lidholms uppfattning, att det var ödesbestämt att han och Meijer skulle »frontalkrocka», har Meijer anfört följande.

Meijer hade alltid betraktat förhållandet mellan Lidholm och sig som vänskapligt. Om Lidholm redan efter Tjockö-fallet ansett en frontalkrock med Meijer oundviklig, hade Lidholm i allt fall dolt denna uppfattning utomordentligt väl för Meijer. De har inte haft något personligt umgänge, men vid ett tillfälle efter Tjockö-fallet erbjöd Lidholm Meijer att få disponera Lidholms sommarvilla i Spanien. Meijer tackade för erbjudandet utan att ha för avsikt att utnyttja det. Erbjudandet tydde knappast på en sådan inställning från Lidholms sida som han nu gör gällande. Efter Jeanette-fallet hade Meijer och Lidholm föga kontakt med varandra, men liksom tidigare år fick Meijer till julen 1969 ett julkort från Lidholm som Meijer besvarade. Från det tillfället och fram till den 5 juni 1970 hade Meijer och Lidholm inte någon kontakt med varandra. Meijer har inte kunnat tro att det legat någon falskhet i Lidholms vänligheter och följaktligen inte heller haft någon som helst uppfattning om att Lidholm ansett sig stå i ett personligt motsatsförhållande till Meijer och att Lidholm ansett en »frontalkrock» vara oundviklig. Meijer har emellertid kanske en viss benägenhet att vara godtrogen mot dem, som han anser sig vara god vän med. Meijer finner Lidholms handlande i Höglundmålet vara en psykologisk gåta och har nu i efterhand inte kunnat undgå att fundera över anledningen till Lidholms inställning. Meijer kan möjligen tänka sig, att den omständigheten, att Lidholm fått ge med sig i några fall, där de samarbetat, gått honom för när och att detta resulterat i en personlig aversion mot Meijer. Meijer anser en sådan reaktion helt opåkallad, enär de diskuterat sina skilda uppfattningar i all vänskaplighet. Lidholm har haft en benägenhet eller svaghet för att uppträda

inför massmedia, vilket i vissa fall haft beklagliga följder. Frågan om Lidholms tystnadsplikt blev också aktuell i Höglundmålet. Någon har ganska träffande sagt, att Lidholm betraktar sig som någon sorts svensk »Dr Hardy». Det kan möjligen vara en förklaring till Lidholms inställning, att ban ansett Meijer gå i vägen för bans aspirationer. Detta är spekulationer från Meijers sida, men enligt Meijers uppfattning var det före Höglundmålet inte någonting mellan dem som borde ha brutit det tidigare vänskapliga förhållandet.

Otto Andersson och Sandberg har hörts i förevarande hänseende. Det kan här nämnas, att Tjockö- och Jeanettemorden utreddes av riksmordkommissionen, Tjockö-mordet dock före Sandbergs tid som chef för kommissionen och utan medverkan av Otto Andersson. Dc har båda anfört, att Lidholm och Meijer haft olika uppfattningar i en del mordutredningar, varvid de berättat om de nämnda fallen. Sandberg har sagt, att han före Höglundfallet över huvud taget inte haft någon känsla av att förhållandet mellan Lidholm och Meijer skulle vara spänt på det sättet, att det skulle bli någon form av utlösning. Under Jeanetteutredningen hade Sandberg uppfattat förhållandet mellan dem som vänskapligt. Otto Andersson har uttalat, att vad som förekom i Tjockö- och Jeanette-utredningarna enligt hans mening inte bort förorsaka någon missämja och att Lidholm måste ha grundat sitt uttalande om en förutsedd frontalkrock på något som inträffat utanför dessa fall.

Slutligen må här antecknas, att Lidholm tillfrågats om han med den uppfattning som han hade om en förutbestämd »frontalkrock» borde ha åtagit sig rättsläkaruppdraget. Lidholm har svarat, att han hade vetat med sig, att han oberoende av personliga motsättningar kunde medverka objektivt i utredningen. Han hade förutsatt, att detsamma skulle gälla Meijer. Enligt Lidholm skulle därför »frontalkrocken» i och för sig inte behövt ha någon betydelse för bans medverkan i förundersökningen.

4.5 Lidholms sammanträffande med Meijer före obduktionen

Lidholm inställde sig den 5 juni 1970 på platsen för fyndet av Ulla Höglunds döda kropp, första gången vid 8-tiden och därefter kl. 11.30. Sedan Lidholm gjort iakttagelser på platser, överfördes kroppen till rättsläkarstationen. Före obduktionen uppsökte Lidholm i sällskap med Lange Meijer på polishuset i Södertälje. Lidholm har uppgett, att han ville veta om det förelåg något erkännande, vilket var av betydelse för uppläggningen av obduktionen. På Lidholms fråga om Irwing Höglund erkänt hade Meijer i avvisande ton svarat, att »all information sköter jag om». Lidholm hade aldrig tidigare fått något sådant svar och ansett det vara ett dumt yttrande. Lidholm hade i det närmaste blivit utkörd ur Meijers rum.

Såsom kommer att framgå av det följande har Lidholm under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen uttalat, att polisen under förundersökningen iakttog bl. a. tystlåtenhet mot honom.

Meijer har uppgivit följande om sammanträffandet med Lidholm. Meijer uppmanade Lidholm att inte ge offentlighet åt eller på annat sätt föra vidare sina iakttagelser, förrän Meijer och spaningsledningen fått besked om dem och kunde bedöma vad som skulle ges offentlighet och vad som skulle vidarebefordras till Irwing Höglund och dennes försvarare. Meijer framhöll för Lidholm, att det tills vidare var Meijer som lämnade alla informationer. Meijer har en minnesbild av att han erinrade Lidholm om att denne i tidigare undersökningar gjort vissa olyckliga uttalanden och att det var angeläget från utredningssynpunkt att detta inte upprepades. Meijer minns däremot inte huruvida Lidholm frågat om något erkännande förelåg. Har frågan ställts, vilket Meijer håller för sannolikt, har Lidholm med absolut säkerhet fått ett riktigt besked. Något annat var horribelt, eftersom Meijer, såvitt han kommer ihåg, hade presskonferens samma eftermiddag och då lämnade besked om att något erkännande inte förelåg. Det fanns inte någon som helst anledning att förtiga att Irwing Höglund nekade till gärningen, och Lidholms påstående att han förvägrades besked är osant. Dessutom har Lidholm alltid haft så intim kontakt med polisen, att han spontant skulle ha fått upplysningar i saken.

Lange har om sammanträffandet med Meijer uppgett, att han inte har något som helst minne av någon fråga av Lidholm angående erkännande. Lange hade vid denna tidpunkt inte vetat om det förelåg ett erkännande eller inte. För fullgörandet av sina omedelbara arbetsuppgifter hade han inte heller haft något intresse för skuldfrågan. Det var inte något egentligt samtal vid besöket hos Meijer. När Lidholm och Lange skulle lämna Meijers rum, sade Meijer något om att de inte skulle meddela pressen.

Vidare kan här antecknas, att Törnkvist uppgivit att han sammanträffade med Lidholm på morgonen den 5 juni på polishuset i Södertälje och medföljde denne till fyndplatsen. Härvid hade Törnkvist upplyst Lidholm om utredningsläget.

Vad gäller Meijers uppgifter om att han vid olika tillfällen för Lidholm påpekat tystnadsplikten har Lidholm anfört, att han inte har något minne av tidigare diskussioner med Meijer härom och att Meijer inte heller vid sammanträffandet den 5 juni tog upp frågan huruvida uppgifter fick lämnas till andra än Meijer.

4.6 Obduktionen

Obduktionen av den döda kroppen efter Ulla Höglund påbörjades den 5 juni 1970 vid 16-tiden och avslutades under kvällens lopp.

Närvarande var, förutom Lidholm, Lange, rättsläkaren Jan Lindberg och förste kriminalassistenten Nils Tufvesson. Den sistnämnde deltog i fyndplatsundersökningen och handhade fotograferingen vid obduktionen.

Utlåtande över obduktionen avgavs som nämnts den 26 juni 1970. Protokollet över obduktionen och obduktionsutlåtandet är intagna i den inom ombudsmannaexpeditionen sammanställda utredningspromemorian och återges inte här.

Vid obduktionen förekom en diskussion om tolkningen av obduktionsfynden. Såväl Lange som Lidholm har under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen sagt, att man var ense om att Ulla Höglund strypts med sin bysthållare och att sårskadan över bröstkorgen uppkommit vid bysthållarens avslitande.

Lidholm har vidare uppgivit, att han av sårskadornas bågformade utseende blev helt säker på att bysthållaren dragits snett uppåt, bakåt. Bystoperationen väckte hans intresse, eftersom han kände till andra liknande fall. På grund av sin tystnadsplikt hade Lidholm inte kunnat informera polisen härom i annan utsträckning än att han sagt, att han kände till skälen för en sådan åtgärd. Lidholm uppfattade »den här kvinnan såsom någon som ville imponera på män och som kanske hade varit litet lösaktig eller någonting i den branschen». Bystoperationen diskuterades mycket. Lidholm sade till de övriga: »Jag kan inte fatta det här. Det är ju obegripligt, att en äkta man kan vara så tokig att han masar sig ut med sin hustru i busken under kall väderlek och sedan så stryper han henne med bysthållaren av alla attribut— — —. Hur har han kunnat få utlösning i den här situationen?» Lidholm blev för egen del helt övertygad om att gärningsmannen inte var normal, bland annat med hänsyn till att den uppmätta sädesuttömningen i slidan ungefär motsvarade en normal mängdmässig utlösning hos en man.

Enligt Lange var diskussionen om gärningen mycket allmän. Ingen band sig för någon särskild uppfattning om hur gärningen tillgått. Lidholm uttalade däremot en bestämd uppfattning — som förvånat Lange — att den äkte mannen inte kunde vara gärningsmannen. Lange uppfattade inte att Lidholm gav någon annan motivering för sin mening än att han sade, att en man inte kan ha samlag med sin hustru och samtidigt ha i tankarna att han skall mörda henne. Om bystoperationen sade Lidholm, att denna var en mycket ovanlig åtgärd.

4.7. Lidholms redovisning av obduktionsresultaten och sammanträdet den 6 juni 1970 i Södertälje

Efter obduktionen, som enligt Lidholm avslutades vid 21.30-tiden den 5 juni 1970, ringde Lidholm till polishuset i Södertälje för att meddela obduktionsresultaten, men Meijer och spaningsledningen hade

då lämnat polishuset. Lidholm blev, har han sagt, förtretad över att de inte stannat kvar för att avvakta ett underhandsbesked om obduktionen eller lämnat besked om vart han skulle vända sig för en redovisning, medan han själv arbetat med obduktionen utom sin arbetstid. Enligt Lidholm sade han till den polisman, som svarade, att »då ger jag fan i er» och lade på telefonluren.

Lidholm har vidare berättat, att han under obduktionen blev uppringd på sitt hemliga telefonnummer av en medarbetare vid tidningen Dagens Nyheter. Denne frågade om obduktionsresultaten men fick beskedet, att obduktionen ännu pågick och att han därför inte kunde få några upplysningar.

Efter obduktionen fick Lidholm på kvällen ett telefonsamtal från en medarbetare i tidningen Expressen. Lidholm har berättat härom.

Journalister ställer alltid en massa frågor. Lidholm visste inte riktigt vad utredningsledningen ville behålla hemligt av obduktionsresultaten. Enligt Lidholms mening är det vid utredningar ett hemlighetsmakeri från polisens sida, som går till överdrift. Lidholm hade klart för sig, att han inte skulle säga mer än att Ulla Höglund var strypt. Han hade i dödsbeviset angivit strypning som dödsorsak och ansåg därför, att det inte fanns anledning att hålla den uppgiften hemlig. På journalistens fråga, om slidprov tagits, svarade Lidholm jakande men hänvisade honom till förundersökningsledningen rörande hans fråga om resultatet av provet. Journalisten yttrade då, att han förstod innebörden av provet, vilket yttrande inte förvånade Lidholm; och påföljande dag uppgavs i tidningen Expressen att gärningen var ett »sexmord».

Efter samtalet med journalisten blev Lidholm uppringd av Törnkvist, som underrättats om Lidholms telefonsamtal till polishuset. Lidholm har uppgivit att han meddelade Törnkvist, att Ulla Höglund hade strypts med sin bysthållare, att denna var sönder, att överhudsavskrapningen som fanns på hennes kropp hade åstadkommits vid bysthållarens avslitande, att hon var bystoperad och att sperma påträffats i hennes slida. Vidare nämnde Lidholm den ungefärliga mängden funnen sperma ävensom troligen att denna hade fotograferats. Lidholm meddelade Törnkvist, att Lidholm fann det konstigt, att den äkta mannen skulle vara gärningsmannen. Törnkvist sade, enligt vad Lidholm vill minnas, att han skulle återkomma. Det var Lidholm tacksam för, eftersom han ville hem och sova.

Törnkvist har i allt väsentligt bekräftat Lidholms sakuppgifter. Han har dock uppgivit att han inte kan erinra sig, att Lidholm uttalade någon uppfattning om den äkta mannen såsom gärningsman. Törnkvist sade inte, att han skulle återkomma. Däremot sade Törnkvist, att han skulle kontakta Meijer. Törnkvist underrättade också Meijer om obduktionsfynden, troligen samma kväll.

Meijer har uppgivit att han först på morgonen den 6 juni 1970 blev

uppringd av någon utredningsman, troligen Törnkvist, och underrättad om Lidholms redogörelse för obduktionsfynden. Meijer är absolut säker på att han inte fick något besked på kvällen den 5 juni. Hade Meijer då vetat att obduktionen var avslutad, skulle han själv ha tagit initiativet att ringa Lidholm eller någon inom spaningsledningen. Meijer hade tillsagt polispersonalen, att de — när det än var — skulle kontakta honom så snart någon viktig omständighet framkom. Det är möjligt, att Törnkvist inte ville ringa Meijer sent på kvällen, men Meijer vill i sådant fall — utan att klandra Törnkvist — bedöma detta som en något missriktad vänlighet.

Enligt Lidholm uppgav journalisten vid det förutnämnda telefonsamtalet, att Arvidson var förordnad till offentlig försvarare för Irwing Höglund och att Arvidson skulle ringa Lidholm angående obduktionen. Eftersom Lidholm inte ville bli uppringd senare under kvällen, telefonerade han från rättsläkarstationen till Arvidson. Lidholm meddelade därvid Arvidson, att Ulla Höglund var strypt med sin bysthållare och att sperma anträffats i hennes slida. Därjämte delgav han Arvidson sin uppfattning om den äkta mannen såsom gärningsman. Arvidson har härom förklarat, att han fick det definitiva beskedet, att det måste anses direkt uteslutet, att Irwing Höglund kunde vara gärningsmannen.

Vid det telefonsamtal, som Meijer hade med Lidholm i dennes bostad på förmiddagen lördagen den 6 juni, inträffade den i det föregående omnämnda, av Lidholm uppgivna »frontalkrocken» mellan Lidholm och Meijer. Lidholm har härom berättat följande.

Lidholm skulle spela tennis kl. 12 och blev rätt irriterad när det ringde på telefonen vid 11.15-tiden. Det var Meijer som ringde. Lidholm, som inte fick något sagt på de närmaste fem minuterna, fick en »rejäl utskällning» av Meijer dels för att Lidholms telefon varit upptagen för pressinformationer, dels för att Lidholm informerat pressen om att gärningen var ett »sexmord», dels för att Lidholm informerat Arvidson om obduktionsresultaten och dels för att Lidholm inte hade »jagat Meijer» för att upplysa denne om obduktionsresultaten. Sedan Lidholm upplyst Meijer om att Lidholm pratat med sitt umgänge i telefon, och att det var därför den varit upptagen, och att han skulle spela tennis, bad han Meijer att »dra åt helvete» vilket Lidholm tyckte att Meijer förtjänat, och lade på telefonluren. Lidholm satte sedan på sin telefonsvarare och for för att spela tennis. Lidholm var då »rejält arg». Han tror, att det inte finns någon som utan vidare skulle ha tagit emot vad Meijer sade.

Meijer har om samtalet uppgivit följande.

Sedan Meijer av en utredningsman fått en redogörelse för Lidholms förstahandsbesked om obduktionsresultaten och även tagit del av dem i sin morgontidning eller möjligen blivit upplyst av Törnkvist om att Lidholms uppgifter var återgivna i kvällstidningarna, ringde Meijer

till Lidholm för att direkt av denne få en redogörelse för de fynd som hade gjorts vid obduktionen. Lidholms telefon var upptagen, och Meijer lyckades först efter åtskilligt besvär komma fram. Meijer inledde samtalet med att i skämtsam eller lättsam ton säga något om att »det var fasligt besvärligt att komma i kontakt med dig, och jag förstår ju att du har fullt upp att värja dig för pressen». Detta tog Lidholm mycket illa upp, men det var absolut inte fråga om någon elakhet eller insinuation utan bara ett konstaterande från Meijers sida, eftersom pressen utsätter såväl åklagare och polis som sakkunniga för utfrågningar. Meijer kunde inte ett ögonblick föreställa sig, att Lidholm skulle missförstå Meijers yttrande. Meijer framhöll, att han tyckte, att det skulle ha varit trevligare om han fått besked direkt från Lidholm i stället för att läsa i tidningarna om vad denne hade funnit. Lidholm och Meijer hade i tidigare mål också haft ett sådant samarbete, att Lidholm alltid först lämnat sina uppgifter till Meijer och inte till någon polisman. Meijer hade därför förväntat, att Lidholm också i detta fall skulle förfara på samma sätt. Vid samtalet framkom, att Lidholm även hade informerat Arvidson om obduktionsfynden. Meijer framhöll det olyckliga i att Lidholm fört till torgs de upplysningar, som denne satt inne med. Meijer erinrade, att han senast föregående dag framhållit för Lidholm, att denne hade tystnadsplikt och att det var förundersökningsledaren som avgjorde vilka uppgifter som skulle ges offentlighet eller delges försvaret. Lidholm tog mycket illa upp och svarade, att det var en samvetssak för honom att informera försvararen, men Meijer framhöll, att det fick inte var och en avgöra efter sitt samvete utan att det var andra faktorer som var bestämmande därvidlag.

Om Lidholms redogörelse för samtalet har Meijer sagt.

Denna innefattar våldsamma överdrifter. Det var Meijers föresats, att samtalet skulle ske i behärskade ordalag från hans sida, och den föresatsen höll han. Samtalet fördes — i allt fall från Meijers sida — i en hövlig om än inte vänskaplig ton. Även om uttrycket »dra åt helvete» kanske inte är främmande för Lidholms språkbruk och kanske även återgav dennes inställning till Meijer, vill Meijer ändock fritaga Lidholm från att ha begagnat ett sådant uttryckssätt. Det är således oriktigt ,att samtalet ägde rum i den anda och de former, som Lidholm gör gällande.

Sammanträdet i Södertälje började under eftermiddagen i närvaro av bland andra Meijer, spaningsledningen och Lange. Vidare deltog på Meijers begäran Kollander till en början i sammanträdet.

Meijer fann det angeläget att även Lidholm var närvarande och sökte, har Meijer berättat, Lidholm på dennes bostadstelefon och på det telefonnummer, vartill telefonsvararen hänvisade, utan att få något svar. Meijer var därefter upptagen av andra göromål och bad kriminalkommissarien Enström att ringa Lidholm.

Sedan Enström på den lämnade adressen meddelat att han ville bli uppringd av Lidholm, ringde denne. Enligt Enström var Lidholm därvid mycket irriterad och skrek, att han hade fridag och då inte ville

bli störd. Lidholm yttrade, att »han var ingen springpojke åt den där djävla Meijer och om Meijer ville träffa honom så fick Meijer ringa själv och inte skicka vilken djävel som helst att ringa». Detta är kanske Lidholms jargong förklarade Enström, men Lidholm bad efter en stund Enström om ursäkt för sitt uttalande om honom.

Lidholm har uppgivit att han meddelade Enström, att han inte längre tolererade Meijers fasoner och att denne kunde ringa själv, om han ville att Lidholm skulle komma till Södertälje. Lidholm vet inte, om han ordagrant yttrade sig på det sätt Enström berättat, men sade säkert »den där djävla Meijer». Vid telefonsamtal som Meijer därefter hade med Lidholm var Meijer vänlig och man överenskom att Lidholm skulle inställa sig till sammanträdet i Södertälje.

Lidholm kom till sammanträdet vid 20-tiden. Det kan här antecknas, att Arvidson kl. 20.30 inställde sig i sammanträdesrummet och yrkade att Irwing Höglund skulle försättas på fri fot. Meijer avslog denna framställan.

Om sammanträdet har Lidholm till att börja med uppgivit följande.

Meijer inledde sammanträdet med att för Lidholm framhålla olämpligheten av att upplysa försvaret om mordredskapet. Lidholm hade beslutat sig för att säga ifrån och höll en ganska lång utläggning för Meijer om sin och Meijers ställning och om vilka möjligheter denne hade att kommendera Lidholm. Lidholm framhöll för Meijer, att han hade svårt att tänka sig att det skulle bli något fortsatt samarbete i målet med hänsyn till det sätt Meijer använde i sitt umgänge med sina medarbetare. Meijer »kröp då till korset» och sade, att det hade varit ett utomordentligt bra samarbete mellan dem.

Av uppgifter som Meijer och de vid sammanträdet närvarande polismännen lämnat i de av Lidholm berörda hänseendena framgår sammanfattningsvis följande.

Lidholm kom mycket sammanbiten och irriterad till sammanträdet. Han yttrade, att han inte var någon springpojke åt åklagare eller polis utan skötte sina arbetsuppgifter och att han inte behövde ställa upp på sin fritid. Vad Lidholm talade med pressen om på sin fritid och på sin privata telefon hade Meijer inte att göra med. Det hade varit Lidholms moraliska plikt att meddela Arvidson obduktionsresultaten. Meijer framhöll, att Lidholm hade erhållit i uppdrag att utföra obduktionen och att det var hans skyldighet att redovisa resultaten endast till utredningsledningen. Meijer uttalade sin uppskattning för Lidholms tillmötesgående att ställa upp vid sammanträdet och framhöll att denne ingalunda betraktades som en springpojke.

Meijer har tillagt, att han framhöll för Lidholm, att de alltid tidigare haft ett gott samarbete och att Meijer och polisen alltid i synnerlig grad uppskattat den beredvillighet, varmed Lidholm brukat ställa upp och vara till hjälp med besvarandet av de spörsmål man hade. Meijer framförde detta för att bryta den irritation, som synbarligen fanns hos Lidholm, och försöka att få igång ett gott samarbete.

Lidholm har vidare sagt, att han yttrade, att han inte var någon springpojke. Han ansåg sig behandlad såsom en sådan med hänsyn dels till att utredningsledningen inte visat något intresse för resultatet av obduktionen genom att varken hålla sig tillgänglig för ett förstahandsbesked eller taga någon kontakt med rättsläkarstationen och dels till att Meijer vid telefonsamtalet på förmiddagen den 6 juni framhållit det felaktiga i att Lidholm inte ringt till Meijers bostad för en redovisning av obduktionsresultaten. Lidholm har vidare förklarat, att det var hans moraliska skyldighet gentemot sig själv att delge Arvidson obduktionsfynden. Om Lidholm, som skulle vara objektiv i sina värderingar, gjorde fynd, som bestämt talade emot att en viss person begått en gärning, var det nämligen för Lidholm inte förenligt med god moral att undanhålla vederbörandes försvarare sådana informationer.

Efter vad sålunda förekommit lämnade Lidholm en redogörelse för obduktionsfynden och anförde synpunkter ifråga om tolkningen av dem. Av Lidholms redogörelse framgick till en början, att Ulla Höglund hade strypts med sin bysthållare och att den påvisade överhudsavskrapningen på hennes bröstkorg uppkommit vid bysthållarens avslitande. Lidholm uttalade inte någon uppfattning om hur bysthållaren kommit upp runt halsen.

Om vad som förekommit i sakfrågan har Lidholm närmare uppgivit följande.

Lidholm framhöll, att det var för honom obegripligt, att Irwing Höglund som äkta man kunde vara gärningsmannen, såvida Irwing Höglund inte var abnorm på något sätt. Lidholm motiverade sin uppfattning på ungefär samma sätt som vid obduktionen, dvs. med hänsyn till skadorna på bröstkorgen, användandet av bysthållaren som mordverktyg, förekomsten av sperma i slidan och till den kalla väderleken, varjämte han underströk betydelsen av bystoperationen. I sistnämnda hänseende framhöll Lidholm, att det inte var rimligt att tänka sig, att Ulla Höglund efter ett långvarigt äktenskap skulle ha företagit operationen för sin makes skull, utan att andra motiv måste ha varit bestämmande. Meijer mötte med gensaga och framhöll, att bystoperationen var oväsentlig för bedömningen av skuldfrågan och att det inte var rättsmedicin att diskutera huruvida en människa var abnorm, varemot Lidholm förklarade, att han trodde sig vara mer kompetent än Meijer att avgöra avgränsningen av sitt ämnesområde.

De polismän, som var närvarande vid sammanträdet, har hörts rörande den redogörelse Lidholm lämnade om sin uppfattning om gärningen. De uppgifter som härvid framkommit är inte helt entydiga och detta synes bero på — förutom förklarliga minnesluckor — att Lidholms redogörelse hade en allmän karaktär. Följande uppgifter kan dock antecknas.

Lidholm uppgav, att Irwing Höglund inte kunde vara gärningsmannen. Enligt vissa uppgifter, bl. a. av Lange och Sandberg, grundade Lidholm sin uppfattning på att en man inte kan mörda sin hustru

samtidigt som han har samlag med henne eller har samlaget i tankarna. Enligt andra hörda anförde Lidholm även bystoperationen som motiv för sin uppfattning och yttrade, att det var osannolikt att Ulla Höglund skulle ha låtit bystoperera sig för att tillfredsställa Irwing Höglund utan att operationen borde ha skett för att behaga andra män. Tänkbara samlagsställningar diskuterades. Enligt några uppgiftslämnare, bland andra Lange, gjorde Lidholm gällande, att samlaget skett med gärningsmannen bakom Ulla Höglund. Enligt vissa uppgifter ansåg Lidholm, att gärningen var ett »sexmord» och att den innehöll sadistiska inslag. Enligt Sandberg svarade Lidholm på fråga av Meijer, om Irwing Höglund på grund av obduktionsfynden helt kunde uteslutas som gärningsman, att Irwing Höglund likaväl som någon annan kunde vara gärningsmannen men att Irwing Höglund borde uteslutas på grund av psykologiska skäl.

Meijer har i förevarande hänseende anfört.

Lidholm uppgav, att Irwing Höglund av psykologiska skäl inte kunde vara skyldig till gärningen. Trots upprepade frågor kunde Lidholm inte lämna någon som helst förklaring vari de psykologiska skälen kunde bestå. Meijer har ett bestämt minne av att bystoperationen fördes på tal av Lidholm men vill bestämt bestrida, att Lidholm tillerkände den någon avgörande betydelse i sammanhanget. Väl kan Lidholm ha fällt något yttrande angående syftet med operationen, men varken Meijer eller någon annan inom utredningsledningen uppfattade i sådant fall Lidholms uppgifter annat än som ett löst antagande, en spekulation utan egentligt värde som man kastar fram vid en informell diskussion. På Meijers fråga, huruvida den omständigheten, att det hade förekommit ett samlag — som man då kunde antaga — omedelbart före det Ulla Höglund mött döden, uteslöt den äkta mannen såsom gärningsman, förklarade Lidholm, att detta inte var fallet. Meijer och spaningsledningen fick den uppfattningen, att det inte fanns någon särskilt stor anledning att fästa sig vid vad Lidholm anförde i den psykologiska delen, eftersom denna uppenbarligen inte omfattades av Lidholms specialitet och i synnerhet som han inte kunde lämna någon som helst motivering för sin uppfattning.

4.8 Lidholms fortsatta kontakter med utredningsledningen

Enligt vad Lidholm uppgivit hade han efter sammanträdet den 6 juni förväntat sig att utredningsledningen skulle taga kontakt med honom, eftersom han klart redovisat, att han inte trodde, att Irwing Höglund kunde vara gärningsmannen. Någon annan kontakt togs emellertid inte än att han blev uppringd och anmodad att taga hårprov från Irwing Höglund. Lidholm blev på det klara med att han var utfryst från den fortsatta förundersökningen. Han beslöt sig därför att skriva sitt utlåtande över obduktionen och besökte för det ändamålet Lange den 25 juni.

Lange har härom berättat följande.

Lidholm var medveten om att Lange höll på med undersökningar för att försöka utröna på vilket sätt Ulla Höglund berövats livet, men

Lange tror, att Lidholm inte var alltför väl insatt i dem. Vid Lidholms besök den 25 juni diskuterade de både Langes och Lidholms teorier och vid ytterligare några få tillfällen utbytte de rent allmänt åsikter rörande utredningen. Varje gång förfäktade Lidholm, att Lange hade fel, åtminstone då det gällde själva samlaget, samlagsställningen och avslitandet av bysthållaren. Lidholm återkom ständigt till att »det är inte mannen som är skyldig och du måste ha fel».

I ett tidigt skede av förundersökningen eller några veckor före den 25 juni hade Lidholm ett kort telefonsamtal med Lange, varvid Lidholm for ut i fantastiska historier om Meijer. Vid Lidholms besök hos Lange sistnämnda dag upprepade Lidholm sina uttalanden om Meijer och yttrade, liksom han gjort vid telefonsamtalet, att han skulle sänka Meijer. Enligt Langes minnesanteckningar från besöket varade detta två timmar. Lange blev än mer bekymrad över Lidholms inställning till Meijer och övervägde att tala med denne men stannade slutligen för den förhoppningen, att Lidholm skulle ta sitt förnuft till fånga, om det blev rättegång.

Lidholm har uppgivit följande.

Besöket hos Lange var föranlett av att Lidholm för skrivningen av sitt utlåtande ville granska bysthållaren och få fotografier från obduktionen, vilka Lange inte på brukligt sätt tillsänt Lidholm. Lidholm framhöll för Lange, att förundersökningen lämnade åtskilligt i övrigt att önska, och påtalade att Meijer och spaningsledningen inte höll kontakt med Lidholm och att man inte fäste något avseende vid hans uppfattning. Lidholm berörde de kommentarer om sin verksamhet och tillförlitlighet, som han hade erfarit att Meijer skulle ha fällt. Lidholm förklarade, att han — bl. a. mot bakgrunden av dessa uttalanden och Meijers uppträdande vid telefonsamtalet på förmiddagen den 6 juni — inte hade något till övers för Meijer. Lange uppgav, att han inte hade bestämt sig för om han i sitt protokoll skulle redovisa vad som kunde ha hänt. Det förvånade Lidholm, att Lange inte talade om vad det var, och Lidholm yttrade, att »de måste ju ha något speciellt på honom (Irwing Höglund) som talar för att det är han». På detta svarade Lange endast, att det skulle vara en serie underliga sammanträffanden, om Irwing Höglund inte var gärningsmannen. På Lidholms ytterligare fråga, vari indicierna bestod, svarade Lange endast något om att han inte ville uttala sig. Langes hemlighetsmakeri var en ny erfarenhet för Lidholm, men det låg liksom i luften att någonting inte var bra. Lange varnade Lidholm för att företaga sig något gentemot Meijer, men Lidholm svarade, att »jag är banne mig inte rädd för honom, så bekymra dig inte om det». Att några teorier diskuterades är fullständigt fria fantasier från Langes sida. Lange nämnde inte ett ljud om sin teori. Denna fick Lidholm reda på först vid huvudförhandlingen. Man tittade på bysthållaren och fotografierna från obduktionen samt diskuterade skadorna som bysthållaren orsakat.

Lidholm gav till åtskilliga som var inblandade i utredningen uttryck för sin motvilja mot att en åklagare skall få vara som Meijer är och yttrade helt säkert, att Meijer inte var lämplig som förundersökningsledare och att det skulle vara skönt om han kom bort som åklagare. Denna inställning till Meijer såsom åklagare skulle ses mot bakgrunden av Meijers allmänna uppträdande mot tilltalade, vilket Lidholm själv

erfarit i rättssalar och varom andra berättat för Lidholm. Det är åklagarens uppgift att presentera sitt material och yrka ansvar men inte att själv »bestraffa», vilket Meijer faktiskt gjorde i målet. Lidholm har inte något till övers för en sådan åklagare. För Lidholm hade Meijer ingen annan betydelse än att denne enligt Lidholms mening inte var objektiv. Betydelsefullt för Lidholm var däremot att »man hade låst in en människa på det sätt som man hade gjort med Irwing Höglund utan att det fanns rimlig grund för en sådan åtgärd». Om Lidholm använt uttrycket »sänka», hade han menat att Meijer borde sänkas i den betydelsen att Meijer borde kopplas av från sin åklagarverksamhet. I denna bemärkelse kunde Lidholm mycket väl ha använt det ifrågavarande uttrycket.

Lange har, delgiven Lidholms uppgifter, ytterligare berättat följande. Vid Lidholms besök den 25 juni hade Lange inte mer än påbörjat bearbetningen av sitt material, men Lidholm var väl medveten om att Lange hade en helt annan uppfattning än den Lidholm omfattade ifråga om hur gärningen tillgått. Lange försökte också diskutera sina synpunkter med Lidholm, men dennes attityd mot Meijer var sådan, att det inte gick att föra ett samtal. Lidholm ältade hela tiden Tjockö-fallet och att Irwing Höglund inte kunde vara gärningsmannen. Så snart Lange yttrade sig, sade Lidholm »du har fel, det är så och så» och drog en massa skäl varför Lange hade fel. Det kvittade vad Lange sade, och medan Lidholm pratade kanske en timme och femtio minuter fick Lange de andra tio minuterna för att säga ja och nej. Lange förstod av Lidholms hela uppträdande, att denne verkligen menade allvar med sitt tal om att han skulle sänka Meijer — att Lidholm var beredd att göra vad som helst för att Meijer inte skulle lyckas med åklagaruppgiften. Lange blev uppriktigt ledsen och bad Lidholm avstå från att försöka sänka Meijer men fick till svar endast ett nej eller något liknande. I syfte att få till stånd ett förtroligt samtal med Lidholm frågade Lange Lidholm, om denne ville dricka kaffe med Lange, men Lidholm hade inte tid och de skildes då åt. Det är oförskämt av Lidholm att påstå, att Lange höll inne med fotografier och informationer. Fotografierna var inte färdiga förrän vid tiden för Lidholms besök. Om Lange själv haft närmare kännedom om indicierna mot Irwing Höglund, hade Lange mer än gärna upplyst Lidholm om dem. För Lange, som inte hade läst några förhörsprotokoll men av spaningsledningen fått vissa muntliga redogörelser även beträffande indicie-frågan, var denna av underordnat intresse. Lange hade inte någon uppfattning i skuldfrågan. Lange kan mycket väl tänka sig att han genom Lidholms förhållande verkade tillbakadragen och kanske även hemlighetsfull. Meijer hade inte till Lange fällt något annat omdöme om Lidholm än att Meijer inte trodde på Lidholms uppfattning om att Irwing Höglund inte kunde vara skyldig till gärningen.

I det föregående har omnämnts att ett sammanträde hölls den 3 juli hos bitr. professorn Gejvall på osteologiska laboratoriet vid Ulriksdal i Solna. Såväl Lidholm vid huvudförhandlingen, som Arvidson, i boken Erkänn!, har påtalat att Lidholm inte kallades att närvara vid sammanträdet. Enligt Lidholm avsåg sammanträdet en stor överläggning mellan utredningsledningen och alla i utredningen deltagande experter.

Arvidson uppger i Erkänn! att sammanträdet rörde brottsplatsundersökarnas rön.

Av utredningen vid ombudsmannaexpeditionen framgår till en början följande.

Närvarande vid sammanträdet var, förutom Gejvall, Meijer och spaningsledningen, Lange, länsåklagaren Bertil Österberg, bitr. professorn Magnus Fries samt licentiaterna Györgyi Kerék och Arne Dyfverman, de två sistnämnda från statens kriminaltekniska laboratorium (SKL). Sammanträdet tillkom för att Gejvall och Fries skulle få lämna redogörelse för resultaten av sina undersökningar, Gejvall för sin undersökning av hårfynden från Ulla Höglunds kläder och Fries för sin pollenanalytiska undersökning av material från makarna Höglunds kläder. Såvitt framkommit avhandlades vid sammanträdet inte några frågor rörande obduktionen eller Lidholms verksamhetsområde i vidare mån än att man med de sakkunniga från SKL upptog frågan om möjligheterna att blodgruppsbestämma den sperma som anträffats i Ulla Höglunds slida. Med anledning av den diskussion som förekom i frågan ringde Lange under sammanträdet till Lidholm för att efterhöra om slidprovet fanns i behåll, varvid denne upplyste, att sperman varit förruttnad och att provet inte fanns kvar.

Vidare är att anteckna följande från utredningen vid ombudsmannaexpeditionen.

Samtidigt som sammanträdet ägde rum hade kriminalassistenten Lundström ett halvtimmeslångt telefonsamtal med Lidholm. Lundström, som inte deltog i sammanträdet utan befann sig på polishuset i Södertälje, hade fått sig förelagt av Sandberg innan denne for till sammanträdet hos Gejvall att till Lidholm framställa fyra frågor och att, enligt vad Lundström uppgivit, tillfråga Lidholm, om denne kunde lämna skriftligt svar på frågorna eller tala in svaren på band och om några från mordkommissionen vid tillfälle kunde få besöka honom för ytterligare diskussioner. Frågorna, vilka Sandberg nedtecknat vid ett föregående telefonsamtal med Meijer och efter dennes anvisningar, anknöt till Lidholms uppgifter vid sammanträdet den 6 juni och till hans utlåtande över obduktionen. Lidholm besvarade tre frågor men uppgav sig inte förstå innebörden av en fråga, som löd »fåran dragen åt vänster» och beträffande vilken fråga Lundström inte kunde tillhandagå med närmare precisering. Vid samtalet framkom, att Lidholm på grund av pressade arbetsförhållanden och förestående semester en vecka inte hade tid att skriva ned eller på band tala in de svar han lämnat på frågorna men att han gärna ställde sig till förfogande för ytterligare diskussioner efter den 13 juli.

Mot bakgrunden av vad sålunda upptagits må här slutligen antecknas, att olika uppgifter framkommit om huruvida det var avsett att Lidholm skulle närvara vid sammanträdet. Meijer har sålunda uppgivit, att han från början ansåg det angeläget att Lidholm var närvarande men att han fick besked om att Lidholm skulle iväg på semester och inte kunde komma. Enligt Sandberg blev Sandberg, när han fick i uppdrag av Meijer att ordna sammanträdet, inte anvisad att vidtala

andra än Gejvall, Fries och professorn Andreas Maehly vid SKL. Sammanträdesdagen den 3 juli — som enligt vad av utredningen framgår bestämdes med mycket kort varsel — bad Meijer, har han uppgivit, att man skulle ringa Lidholm och tillfråga denne, om han kunde komma åtminstone en kort stund och om han för annat fall kunde besvara de ovannämnda frågorna. Jämväl Sandberg har lämnat uppgifter av innebörd, att frågan om Lidholms närvaro på något sätt kom upp den 3 juli men att Sandberg ej säkert minns på vad sätt detta skedde.

Någon ytterligare kontakt togs inte med Lidholm rörande de framställda frågorna. Det må här antecknas, att Sandberg efter sammanträdet den 3 juli hade semester och återinträdde i tjänst den 27 juli och att Otto Andersson under denna tid ledde kommissionens arbete.

Under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen har försök gjorts att utröna av vilken orsak utredningsledningen inte återkom till Lidholm rörande de framställda frågorna och i synnerhet beträffande den fråga som Lidholm inte besvarat. Framställningen i detta avsnitt begränsas väsentligen till det senare hänseendet, medan de överväganden som förekom hos utredningsledningen rörande Lidholms uppfattning om gärningen kommer att beröras i den följande redogörelsen.

Från utredningen i förevarande avsnitt är att anteckna följande.

Meijer har anfört, att hans syfte med hänvändelsen till Lidholm den 3 juli var att få reda på om Lidholm kommit på något nytt men att Lidholms besked inte innehöll något ytterligare till vad Lidholm förut sagt. Meijer ansåg, att den av Lidholm ej besvarade frågan, huruvida bysthållaren vid dess avslitande dragits uppåt eller åt sidan, inte var av någon betydelse för frågan om Irwing Höglund eller någon annan var gärningsman. Vid Irwing Höglunds bestridande bedömde Meijer det vara av närmast akademiskt intresse att veta hur gärningen tillgått och ansåg, att varken det ena eller det andra tillvägagångssättet skulle utesluta eller göra Irwing Höglund mer sannolik som gärningsman. Liksom Meijer tidigare gjort bad han efter sammanträdet den 3 juli spaningsledningen och Lange att vid kontakter med Lidholm fråga denne om han hade något ytterligare att komma med och begära — oaktat att detta i och för sig var Lidholms skyldighet gentemot uppdragsgivaren — att Lidholm, om han kom på något nytt, skulle meddela sig med utredningsledningen, vilket enligt vad som senare framfördes till Meijer Lidholm hade lovat att göra. (Såvitt framgår av utredningen torde Meijer i fråga om Lidholms åtagande åsyfta vad som förekom mellan Lidholm och Lange vid ett telefonsamtal den 17 augusti 1970, varom förmäles i det följande.)

4.9 Lidholms rekonstruktion

Den inledningsvis omnämnda rekonstruktionen verkställdes enligt Lidholm i augusti 1970 i två omgångar, först den 13 augusti och därefter den 19 eller 20 augusti. Rekonstruktionen filmades.

Från utredningen vid ombudsmannaexpeditionen inhämtas följande.

Lidholm och Arvidson har framhållit, att rekonstruktionen gjordes helt på Lidholms eget initiativ. Enligt vad de uppgivit meddelade Lidholm Arvidson om sin avsikt att göra rekonstruktionen, varefter Arvidson fick se bildmaterialet hemma hos Lidholm några dagar före huvudförhandlingen vid tingsrätten.

Av utredningen framgår, att Meijer och spaningsledningen inte fick någon närmare kännedom om Lidholms rekonstruktion och därvid gjorda rön förrän genom Lidholms utsaga inför domstolen den 25 augusti 1970.

I en artikel i tidningen Expressen för söndagen den 16 augusti uppgavs, att Lidholm under veckan skulle spela upp ett »mordspel» på rättsläkarstationen för att visa hur mordet på Ulla Höglund gått till. »Mordspelet» skulle komma att påvisa flera omständigheter, som tydde på ett »sex-mord». Det framgick att rekonstruktionen företogs på begäran av Arvidson.

Påföljande dag innehöll tidningen en notis, enligt vilken Lidholm ville betona att undersökningen inte tillkom på försvarets begäran.

Lange har i anslutning till det föregående berättat följande.

Lange hade semester under senare delen av juli och förra hälften av augusti. Tisdagen den 11 augusti blev Lange uppringd i sin bostad av Lidholms sekreterare, som önskade få en del uppgifter om Ulla Höglunds bysthållare. Lange förklarade, att han inte kunde lämna de begärda uppgifterna utan att ha tillgång till bysthållaren men att han skulle fara in till arbetsplatsen och återkomma med besked. På Langes fråga, varför Lidholm önskade uppgifterna, uppgav sekreteraren, att Lidholm skulle göra en rekonstruktion. Lange blev intresserad och frågade om han fick vara med men fick svaret, att »det är bara dr Lidholm själv». Lange blev konfunderad över svaret. Påföljande dag, den 12 augusti, ringde Lange från sin arbetsplats till Lidholms sekreterare och lämnade henne en del mått- och andra uppgifter om bysthållaren. Lange frågade igen vad det var för rekonstruktion som skulle göras men fick samma svar som föregående dag nämligen att Lidholm ensam skulle göra rekonstruktionen. Sekreteraren verkade mycket besvärad över Langes frågor och skyndade sig att avsluta samtalet med att säga, att hon fått de uppgifter hon ville ha. Måndagen den 17 augusti, som var Langes första arbetsdag efter semestern, blev Lange uppmärksamgjord på artikeln i Expressen för den 16 augusti. Samma den 17 augusti blev Lange uppringd av Lidholms sekreterare angående några fotografier i ärendet. De kunde inte komma till klarhet om vilka fotografier som avsågs, varför Lange bad att få tala med Lidholm. Denne verkade mycket irriterad. På Langes fråga, vad det var för rekonstruktion Lidholm höll på med, svarade denne, att det var lögn alltihop och att han inte hade gjort någon rekonstruktion. Lidholm uppgav, att han endast försökt slita av en bysthållare på ett lik, och förklarade, att han egentligen skulle visa det bildmaterial, som han hade från provet, för Meijer men att han inte tänkte göra detta, eftersom Meijer var så »djävla dum». Däremot skulle Lidholm visa materialet för Arvidson och vid rättegången. På Langes invändning, att Lange och Lidholm väl alltid haft ett gott samarbete, framhöll Lidholm, att här gällde det inte hans förhållande till tekniska roteln. Lange blev mycket betänksam och vågade inte omtala för någon annan än en kollega, som han samarbetat med i ärendet, vad Lidholm yttrat. Vid telefonsamtalet var Lidholm mycket förargad över tidningsartikeln om rekonstruktionen och berättade, att han haft telefonsamtal med tidningen och begärt att få artikeln

dementerad. Mot bakgrunden av den erfarenhet Lange har av kriminaljournalistik blev Lange inte förvånad över Lidholms besked att någon rekonstruktion inte skulle ha gjorts. Lange trodde därför att artikeln var en »tidningsanka». Lidholm sade, att Lange skulle få se bildmaterialet på onsdagen eller torsdagen (den 19 eller 20 augusti) och att Lidholm skulle återkomma med närmare besked. Lange fick emellertid inte något ytterligare besked från Lidholm och satte sig inte heller i förbindelse med honom.

Här må antecknas, att Lidholm enligt vad han uppgav i domstolen hade låtit fotografera vissa prov med en död kvinna.

Av utredningen framgår, att Lange höll Meijer och Sandberg underrättade om sina kontakter med Lidholm och att frågan om rekonstruktionen och Langes uppgifter om Lidholms prov med ett lik avhandlades mellan Meijer och Sandberg. Man övervägde om Meijer skulle taga direkt kontakt med Lidholm men stannade för att låta Lange sköta kontakten med Lidholm.

Hörd om Langes uppgifter om telefonsamtalet den 17 augusti har Lidholm uppgivit följande.

Lidholm meddelade Lange, att Lidholm skulle göra en rekonstruktion med hänsyn till skadorna för att se om det gick att visa hur gärningen gått till. Vad Lange berättat om att Lidholm sagt, att det var lögn som stod i artikeln om rekonstruktionen och att Lidholm endast gjort prov att slita av en bysthållare på ett lik, var felaktigt. Att göra prov med ett lik var ett så känsligt kapitel att Lidholm inte skulle drömma om att sponant säga, att han gjort sådana prov. Lidholm lämnade inte heller i domstolen denna uppgift, såvitt han mindes, förrän han blev pressad till det. Lange kommenterade över huvud taget inte Lidholms uppgifter och begärde inte att få vara med vid rekonstruktionen. Om Lange var nyfiken, dolde han det väl. Lange kunde väl ha missuppfattat Lidholms svar och utgått från att rekonstruktionen skulle avse ett lik.

Här må antecknas, att Lidholms uppgifter vid domstolsförhöret om provet med den döda kvinnan inte föranleddes av någon fråga utan ingick i hans inledande redogörelse för hur gärningen enligt hans mening förövats.

Lange, som fått del av Lidholms uppgifter, har sagt, att han — förutom det stöd han hade av sina minnesanteckningar — hade en klar minnesbild av samtalet och att han inte kunnat missförstå vad Lidholm sagt. Om denne sagt, att han gjort en rekonstruktion, skulle Lange ha begärt att få del av resultaten. Langes hänvisning till det tidigare goda samarbetet dem emellan var väl om något ett sätt att visa, att han velat delta i Lidholms undersökningar.

Ånyo ställd inför frågan om vad som verkligen förekom vid telefonsamtalen har Lidholm ändrat sig till följande.

Enligt vad Lidholms sekreterare uppgett för Lidholm försökte hon inte dölja något för Lange utan sade, att Lidholm behövde en liknande bysthållare som Ulla Höglunds och att han skulle använda denna för

att se hur skadorna uppkommit. Lidholm minns ej exakt, vad han svarade Lange vid telefonsamtalet den 17 augusti och vet inte om han sade något om prov med ett lik. Vad han förnekade var, att han skulle göra något slags mordspel med agerande av en massa människor såsom det framställts i artikeln. Lidholm sade alldeles bestämt, att han skulle försöka rekonstruera skadorna i verkligheten.

Vidkommande slutligen frågan om det bort åligga Lidholm såsom sakkunnig att meddela sig med utredningsledningen om sina undersökningar och resultaten härav, har vid utredningen framkommit följande synpunkter.

Meijer och Sandberg har som sin uppfattning uttalat, att det var Lidholms tjänsteplikt såsom sakkunnig att underrätta uppdragsgivaren om resultatet av sina undersökningar. Otto Andersson har ansett, att det i vart fall varit en moralisk skyldighet för Lidholm att meddela sina rön till utredningsledningen. Lange har som sin mening uttalat, att Lidholm såsom sakkunnig haft samma skyldigheter som Lange att — oavsett om en utredningsåtgärd skedde på uppdragsgivarens uttryckliga begäran eller inte — meddela sina rön. Lange har tillagt, att Lidholm vid andra utredningar genast meddelat sig med polisen, när han kommit fram till något nytt.

I förevarande hänseende har Lidholm anfört följande.

När det uppstod motsättningar mellan två människor, agerade dessa på ett annorlunda sätt än eljest. Meijer hade inte visat något som helst intresse för vad obduktionen i själva verket hade gett. Lidholm hade tidigare ställt frågan, hur det var möjligt för en man att få utlösning i samband med att han gjorde en kvinna så illa som skett, men då fått beskedet, att detta inte var rättsmedicin. Meijer skulle därför inte ha tagit intryck av Lidholms rön. Om Meijer kallat Lidholm till huvudförhandlingen, hade saken kommit i ett helt annat läge. Nu visste Lidholm, att Meijer varit emot Lidholms hörande i målet. Mot denna bakgrund hade Lidholm funnit sina möjligheter till samarbete med Meijer vara helt borta. Det hade inte funnits någonting kvar av samarbetet mellan Lidholm och Meijer. Inte heller mordkommissionen hade hållit den vanliga kontakten med Lidholm. Man hade fullständigt bortsett från hans uppfattning. Han hade fått klart för sig, att det inte skulle lämnas ut några informationer till honom och att kommissionen inte ville ha något samarbete med honom. Lidholm hade inte känt någon anledning att ta kontakt med spaningsledningen och meddela, att ha skulle göra rekonstruktionen. Han hade haft en känsla av att det var utomordentligt ovälkommet att han gjorde rekonstruktionen, och han var absolut övertygad om att han, om han föreslagit att denna skulle ske i samarbete med polisen skulle ha fått avslag på en sådan framställning.

4.10 Ytterligare om samarbetet mellan Lidholm och utredningsledningen

Såsom framgått av den föregående framställningen har Lidholm under den vid ombudsmannaexpeditionen företagna utredningen vidhållit sin

vid huvudförhandlingen uttalade kritik om bristande samarbete från utredningsledningens sida. Lidholm har förklarat, att han alltjämt har den uppfattningen, att det för hans fortsatta medverkan i förundersökningen var ett fatalt fel, att han från början sade, att Irwing Höglund inte kunde vara gärningsmannen. Lidholm har sammanfattat sin kritik — i huvudsak — sålunda.

Efter obduktionen uttalade Lidholm som sin uppfattning, att det var osannolikt, att Irwing Höglund såsom äkta man kunde vara gärningsman. Lidholm motiverade sin uppfattning. Meijer och spaningsledningen måste ha uppfattat Lidholms uttalanden som uttryck för en grundad mening. I stället för att bemöta Lidholm med irritation och låta det gå så långt som att säga att Lidholm uttalade sig utom sitt kunskapsområde och rättsmedicinens ram, borde förundersökningsledningen ha tagit fasta på hans synpunkter och inte, såsom nu skedde, lägga resultaten av obduktionen helt åt sidan. Det var klart, att Lidholm måste ställa sig frågan, varför detta hände för första gången i hans verksamhet. Lidholm kände sig utfryst, isolerad av Meijer. Lidholm hade tidigare haft ett utomordentligt gott samarbete med riksmordkommissionen. Den hade kommit till Lidholm för struntsakers skull, och Lidholm hade t. o. m. hjälpt den beträffande ärenden som legat utom hans rättsläkardistrikt. Det måste ha funnits något skäl till att mordkommissionen inte höll den vanliga kontakten i Höglundutredningen. Lidholm är alltjämt av den uppfattningen, att det gick prestige i utredningen från Meijers och mordkommissionens sida. Lidholm kan inte underlåta att göra den personliga reflektionen, att misslyckandena i de senare årens mordutredningar krävde en lyckosam insats i Höglundmålet. — Det försämrade förhållandet till Meijer var inte bestämmande för Lidholms handlande i utredningen. För Lidholm gällde det att presentera en tolkning av obduktionsfynden, vilket endast han var kompetent att göra. Därvidlag iakttog Lidholm all objektivitet, medan Meijer ådagalade prestige och bristande objektivitet genom att avvisa Lidholms uppfattning. Lidholm kan tro, att missförhållandet mellan honom och Meijer även påverkade polisens sätt att förhålla sig gentemot Lidholm. Det var anmärkningsvärt, att Sandberg inte vid något enda tillfälle tog kontakt med Lidholm utan överlät detta till utredningspersonalen. Lidholm har väl kanske det intrycket, att polisen antingen var rädd för Meijer och därför inte vågade sätta sig i förbindelse med Lidholm eller att man tyckte det vara en obehaglig kontakt. Det berodde inte på Lidholm, att »frontalkrocken» fick en negativ inverkan på handläggningen av ärendet och medförde att förundersökningsledningen inte lyssnade på hans objektiva synpunkter.

Genom vad sålunda upptagits och eljest förekommit i den föregående framställningen framgår således att Lidholms kritik rörande bristande samarbete från Meijers och spaningsledningens sida väsentligen avser det förhållandet, att man inte fäste något avseende vid Lidholms uppfattning att Irwing Höglund av psykologiska skäl inte kunde vara gärningsmannen.

Härjämte har Lidholm gjort gällande, att utredningspersonalen iakttog tystlåtenhet mot honom rörande utredningsresultaten.

Härutinnan är att anteckna följande.

Meijer har bestritt, att han ålagt polisen tystnad mot Lidholm. Han skulle, om Lidholm begärt att få veta spaningsläget, ha lämnat det i detalj.

Sandberg och Otto Andersson har sagt, att någon tystlåtenhet inte iakttogs mot Lidholm. Lidholm skulle ha fått de besked han ville ha. Något annat hade varit främmande för utredningens intresse. Lange har, såsom framgått av det föregående, förnekat, att han varit tystlåten mot Lidholm vid deras sammanträffande den 25 juni 1970, men tillagt, att han genom Lidholms sätt att förhålla sig kunnat verka tillbakadragen och kanske även hemlighetsfull.

Av utredningen framgår, att Meijer och Lidholm inte hade någon ytterligare personlig kontakt med varandra efter sammanträdet den 6 juni 1970.

Rörande samarbetet därefter mellan Lidholm och utredningsledningen har Meijer uttalat, att detta torde ha brustit. Förhållandet kunde inte tillskrivas någon bristande vilja från utredningsledningens sida. Man försökte att få ett samarbete till stånd. Vid sammanträdet den 6 juni uttalade Meijer sig om Lidholm i uppskattande ordalag för att bryta dennes irritation och försöka få igång ett gott samarbete med honom igen. Under den fortsatta förundersökningen framförde Meijer upprepade gånger bestämda önskemål om att kontakt skulle hållas med Lidholm. Denne hade vid de kontakter som förekom inte något nytt att komma med. Det är svårt för Meijer att uttala sig om, huruvida förhållandet mellan Lidholm och Meijer påverkade utredningspersonalen i dess arbete. Lange och väl även Sandberg försäkrade dock Meijer flera gånger under undersökningens gång att de fortfarande hade ett gott förhållande till Lidholm. Meijer hade inte anledning tro, att utredningspersonalen på något sätt avvek från de samarbetsformer som tidigare förekommit gentemot Lidholm. Lidholms uttalande, att han känt sig utfryst av Meijer var en efterhandskonstruktion. Meijer trodde väl, att man både på polis- och åklagarhåll tagit mycket illa vid sig av Lidholms uppträdande i fallet och frågat sig om det i fortsättningen över huvud taget skulle kunna etableras något samarbete med Lidholm. I allt fall hade förtroendet för Lidholm fått sig en allvarlig knäck, och det var förklarligt om den tidigare hjärtligheten i förhållandet till Lidholm i någon mån hade avklingat. Det var mot denna bakgrund som Lidholms uttalande skulle ses. — Att Meijer inte själv tog kontakt med Lidholm berodde på Lidholms förändrade attityd mot Meijer och att Meijer med hänsyn härtill ansåg att spaningsledningen och Lange skulle ha större möjligheter att få upplysningar av Lidholm än om Meijer personligen vände sig till honom.

Beträffande den roll det spelade för samarbetet att Lidholm ansåg, att Irwing Höglund av psykologiska skäl inte kunde vara gärningsmannen har Meijer vidare anfört följande.

Samarbetet mellan Lidholm samt polis och åklagare har alltid varit informellt. Lidholm har med lust och intresse deltagit i undersökningarna och kommit med spekulationer och inpass även i sådana sammanhang, som inte haft med hans sakkunniguppdrag att göra. Han har tagit del av utredningarna och diskuterat bevisläge och annat i

olika sammanhang. Meijer och utredningspersonalen har — med hänsyn till arten av samarbetet med och förhållandet till Lidholm — inte på något sätt reagerat för en sådan medverkan från Lidholms sida. Samarbetet och umgänget med andra rättsläkare är däremot av betydligt mer formell natur. Vid sammanträdet den 6 juni fördes därför diskussionen på ett betydligt mer informellt sätt än vad som skulle ha varit fallet, om det varit en annan sakkunnig än Lidholm och som inte haft dennes intima kontakt med åklagare och polis. Vad som särskilt i början av en utredning diskuteras mellan personer som känner varandra väl har ofta formen av spekulationer och hugskott som förs fram utan att man kanske har något belägg för dem. Det ligger i sakens natur, att man diskuterar fallet ur alla möjliga aspekter och för fram synpunkter som diskussionsinlägg utan att det innebär att man gör gällande någon bestämd uppfattning som man senare vill stå för och bygga det vidare utredningsarbetet på. Meijer och spaningsledningen fattade Lidholms uttalanden att Irwing Höglund av psykologiska skäl inte skulle vara gärningsmannen som ett sådant diskussionsinlägg utan något egentligt värde och inte som någon slutgiltig uppfattning, i synnerhet som Lidholm inte kunde lämna några som helst skäl för sin uppfattning. Även om Meijer hade uppfattat Lidholms uttalanden som en bestämd ståndpunkt, skulle Meijer inte ha fäst något avseende vid denna, enär Lidholm uttalade sig utom sitt sakkunskapsområde och beträffande frågor som Meijer ansåg Lidholm inte vara i någon mån kompetent att bedöma. Lidholm är helt enkelt amatör på det rättspsykiatriska området och inte mer fackman på detta än vilken åklagare eller polisman som helst med erfarenhet av brottmål av förevarande typ. Meijer och spaningsledningen hade inte någon förutfattad mening om Irwing Höglunds skuld, och Lidholm fick naturligen hysa den uppfattningen som hans spekulationer ledde till utan att man ville förmena honom rätten att hysa en egen uppfattning. Det fanns sålunda inte någon anledning att mottaga Lidholms uppfattning med något missnöje.

Meijer har ytterligare framhållit, att det i praktiska rättslivet förekommit fall, som företer aspekter som är påfallande lika dem i Höglundmålet. Sålunda hade bl. a. i ett mål som handlades 1963 av åklagarmyndigheten i Stockholm en man bragt sin hustru om livet efter ett samlag mellan makarna som i tiden låg mycket nära dödstillfället.

Såsom framgår av den tidigare redogörelsen har Lidholm anfört långtgående påståenden om att åklagare och polis redan från början hade en förutfattad mening ifråga om Irwing Höglunds skuld och att de drev utredningen från denna utgångspunkt.

Meijer har betecknat Lidholms kritik som oförsynt och sagt, att den dessutom är en bumerang. Var det någon som hade en uppfattning i skuldfrågan på ett tidigt stadium av förundersökningen då man överhuvudtaget inte kunde bilda sig någon uppfattning härom så var det Lidholm. Denne var ju redan vid obduktionen och sammanträdet påföljande dag på det klara med att Irwing Höglund inte kunde vara den skyldige. Denna uppfattning blev bestämmande för Lidholms vidare agerande i saken.

4.11 JO:s bedömning

Det är en självklarhet att tjänstemän skall iakttaga ett korrekt uppträdande mot allmänheten. Lika självklart är det emellertid också att tjänstemän är skyldiga att iakttaga ett korrekt uppträdande mot varandra. Inom allmän tjänst liksom inom arbetslivet i övrigt utföres ju nästan allt arbete under samarbete och samverkan med andra anställda. Att resultatet av samarbetet blir bättre om det råder ett gott och förtroendefullt förhållande mellan de samverkande är uppenbart. Lika tydligt är att personliga motsättningar och antipatier kan ha en negativ effekt på arbetsresultatet. Om ändock personliga motsättningar uppkommer — något som man rent mänskligt alltid måste räkna med — åligger det de tjänstemän som har att samverka att i möjligaste mån iakttaga behärskning och dämpa motsättningarna eller se till att andra tjänstemän träder in i deras ställe, allt i syfte att undvika att arbetsresultatet blir lidande.

Mot bakgrund av vad sålunda i korthet antytts är vad som under min utredning framkommit om förhållandet mellan Lidholm och Meijer under förundersökningen i det aktuella fallet ägnat att inge allvarliga betänkligheter.

Under utredningen har det därför synts angeläget att söka så långt möjligt klarlägga vad som föranlett den uppkommna motsättningen mellan dem. Vid en bedömning så här i efterhand är det naturligen vanskligt att med säkerhet fördela ansvaret för att misshälligheterna uppkommit. Med beaktande inte minst av vad Lidholm själv uppgivit är det dock svårt att undgå att tillskriva honom en väsentlig del i ansvaret för att motsättningarna mellan Meijer och honom blev så djupgående och tog sig sådana uttryck som var fallet.

Med tanke på vad Lange uppgivit om yttranden som Lidholm fällt att han skulle »sänka Meijer» kan man lätt få det intrycket, att Lidholm avsiktligt sökt försvåra Meijers arbete. Jag är emellertid inte beredd att draga en så långtgående slutsats, som ju skulle vara mycket allvarlig för Lidholm, utan vill hålla det mer för troligt att Lidholm härvidlag förletts av sitt temperament att fälla uttalanden, vilkas innebörd enligt orden han inte så noga övertänkt. Vad inte minst Meijer berättat om tidigare samarbete och om Lidholms intresse för och redobogenhet att ställa upp även på obekväma tider i svåra utredningsfall talar också mot att Lidholm avsiktligt sökt försvåra förundersökningen.

Vad som förekommit är ändå betänkligt. Den ifrågavarande utredningen som Meijer ytterst hade ansvaret för var ju minst av allt platsen för gräl. Frågan gällde ju varken Meijers eller Lidholms prestige utan om en man skulle åtalas för att ha dödat sin hustru. Inte minst i ett sådant fall har man rätt att ställa det bestämda kravet att en tjänsteman låter personliga känslor stå tillbaka för sakens skull.

Jag låter det i denna del stanna vid dessa uttalanden mot Lidholm. Men jag räknar med att Lidholm för framtiden noga besinnar sin skyldighet att iakttaga ett korrekt uppträdande i samarbete med andra och låter sak gå före person.

Lidholms kritik mot Meijer och polisledningen för bristande samarbete och hans påstående att han blivit »utfryst» saknar fog enligt vad min utredning visar. Att Lidholm kan ha känt sig isolerad torde mer bero på hans egna åtgöranden än på något obehörigt handlande från förundersökningsledningens sida.

Det torde vara tydligt att en av anledningarna till de uppkomna motsättningarna mellan Meijer och Lidholm ligger i deras skilda uppfattningar om rättsläkarens ställning och skyldighet i ett fall som detta.

Meijer har med hänvisning till bestämmelserna i 23 kap. rättegångsbalken hävdat, att det är åklagaren som leder förundersökningen och har ansvaret för dess rätta bedrivande, att rättsläkaren i ett fall som detta intager ställningen som sakkunnigt biträde åt förundersökningsledningen och har att redovisa resultatet av sitt uppdrag endast till denna samt att det är på åklagaren ensam det ankommer att avgöra när och i vilken omfattning den misstänkte och hans försvarare skall erhålla del av den verkställda utredningen.

Lidholms ståndpunkt synes vara den att rättsläkaren intager en mer självständig ställning i förhållande till åklagaren och att han har rätt och plikt att efter sitt samvetes bud när som helst delge försvararsidan och andra resultatet av sina undersökningar.

Det kan inte råda någon tvekan om att Meijer här företräder en helt korrekt ståndpunkt.

Hela regelkomplexet i 23 kap. rättegångsbalken — som handlar om förundersökning — är uppbyggt på att förundersökningen ledes av polis eller åklagare. Sakkunnig, t. ex. rättsläkare, är således beträffande förundersökningen närmast att anse som biträde åt den som leder förfarandet. Det är förundersökningsledaren som i första hand bedömer vilken utredning som behöver tillföras förundersökningen och därför utser de sakkunniga biträden, som kan erfordras. Det är enligt min mening självklart att en rättsläkare i en sådan ställning — ehuru han givetvis i sin utredning och bedömningen av dess resultat är helt självständig — har att iaktta följsamhet till principerna för förundersökningens bedrivande. Härav följer att det är till förundersökningsledningen och inte till någon annan rättsläkaren har att redovisa sitt uppdrag.

Enligt RB 23:18 skall, så snart det kan ske utan men för utredningen, tillfälle lämnas misstänkt och hans försvarare att taga kännedom om vad vid förundersökning förekommit. Prövningen härav tillkommer den som enligt RB 23:3 leder förundersökningen. Motsättningsvis kan härav anses framgå att någon annan inte får lämna misstänkt och hans försvarare tillfälle att taga kännedom om vad som förekommit vid förundersökningen.

Självfallet skall emellertid förundersökningsledaren visa den misstänkte och försvararen allt rimligt tillmötesgående om de under förundersökningen önskar erhålla sådan kännedom t. ex. genom att träda i direkt förbindelse med rättsläkare och dryfta den rättsmedicinska utredningen med honom. I motsvarande avseende skall förundersökningsledaren om det inte är till men för förundersökningen tillmötesgå rättsläkaren om denne önskar träda i förbindelse med den misstänkte och försvararen under förundersökningen för att avhandla sin utredning med dem.

Den redovisningsplikt som enligt det sagda åligger rättsläkaren gentemot förundersökningsledningen såvitt gäller det rättsläkaren givna uppdraget åsyftar främst resultatet av obduktionen och i samband därmed gjorda t. ex. rättskemiska undersökningar.

Då det gäller undersökningar som rättsläkare gör av egen drift och som kan sägas ligga utanför uppdraget är läget något annorlunda. Det står givetvis en rättsläkare fritt att taga upp obduktionsfynd och annat till en mer vetenskaplig bearbetning. Över resultatet av en sådan bearbetning förfogar rättsläkaren på samma sätt som allmänt gäller om resultaten av vetenskaplig forskning — i allt fall om inte resultatet av den vetenskapliga bearbetningen är av betydelse för åklagaren. Skulle emellertid så vara fallet kan ifrågasättas om inte den sålunda gjorda bearbetningen är att betrakta som ett utflöde av det från förundersökningsledningen givna uppdraget och omfattas av redovisningsplikten till åklagaren.

Frågan är väl oklar och torde sakna nämnvärd praktisk betydelse. Att jag här över huvud tagit upp frågan är föranlett av den s. k. rekonstruktion som Lidholm företog. Enligt uppgift av Lidholm företogs rekonstruktionen till bestyrkande av Lidholms uppfattning bl. a. om på vilket sätt Ulla Höglund avlidit. Med hänsyn härtill kunde göras gällande att även rekonstruktionen omfattades av Lidholms redovisningsplikt. Oavsett hur det förhåller sig därmed framstår det som en anmärkningsvärd brist på lojalitet från Lidholms sida att inte redovisa rekonstruktionen till förundersökningsledningen likaväl som till försvararen. Då rekonstruktionen emellertid torde ha varit i det närmaste betydelselös för åklagarens prövning såvitt gäller dödssättet och gärningsmannaskapet finner jag ej anledning att ingå vidare på saken.

Till frågan om rättsläkarens ställning i förhållande till åklagaren hör också frågan om rättsläkares tystnadsplikt såvitt gäller obduktionsfynden och de slutsatser som kan dragas av dessa. Meijer har hävdat att sådan tystnadsplikt föreligger för rättsläkare under förundersökningen gentemot andra än förundersökningsledningen.

Som stöd för förekomsten av en sådan tystnadsplikt kan åberopas stadgandena i RB 23:3 och 23:18 enligt vilka det ankommer på den som leder förundersökningen och endast honom att ge den misstänkte och

hans försvarare del av förundersökningen. Man kan vidare hänvisa till att såväl obduktionsprotokoll och obduktionsutlåtande torde omfattas av handlingssekretess enligt 10 § sekretesslagen, varav följer att tystnadsplikt föreligger såvitt rör innehållet i dylika handlingar i varje fall till dess beslut meddelats i åtalsfrågan.

Enligt min mening föreligger en tystnadsplikt för rättsläkare på det sätt Meijer hävdat. Tystnadsplikten är emellertid inte direkt reglerad i lag och det kan inte bestridas att det i varje fall hos inte rättsligt utbildade kan uppstå tvekan om vad som gäller i detta hänseende.

Med hänsyn härtill skulle det vara av värde om den år 1969 tillsatta offentlighets- och sekretesslagstiftningskommittén tog under övervägande frågan om införandet av regler om rättsläkares tystnadsplikt i sådana sammanhang som det här är fråga om. Jag kommer att tillställa kommittén mitt beslut i detta ärende.

Mot bakgrund av det ovan anförda finner jag ej påkallat att vidare ingå på vad som framkommit vid min utredning i denna del.

Om objektiviteten vid förundersökningen och om åtalsbeslutet

Som redan framhållits under avsnittet 2.1.3 har vid olika tillfällen och i olika sammanhang framförts påståenden om bristande objektivitet i utredningen angående Ulla Höglunds död. I avsnittet 2.2 har jag till bedömning upptagit det skede av utredningen som där benämnts efterspaningsskedet. Jag har därvid funnit kritiken sakna fog.

Det kan vara lämpligt att nu redovisa kritiken för bristande objektivitet såvitt den hänför sig till förundersökningsskedet dvs. utredningen från och med tidpunkten för fyndet av Ulla Höglunds döda kropp. I samband härmed redovisas också vad som framkommit under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen angående påståenden om att tillräcklig grund saknats för åtalsbeslutet. Jag avslutar med min egen bedömning angående de kritiska påståendena i de berörda hänseendena.

5.1 Objektiviteten vid förundersökningen

Påståenden om bristande objektivitet under förundersökningsskedet framfördes av Irwing Höglund redan vid rättegången. Under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen har sådan kritik framförts främst av Irwing Höglund och Lidholm. Ytterligare och delvis mer preciserad kritik har sedermera uttalats av Arvidson i boken Erkänn!

Irwing Höglunds och Arvidsons kritik har till en del varit allmänt hållen och då gått ut på att utredningsledningen redan från början fixerade sig vid uppfattningen att Irwing Höglund bragt sin hustru om livet och att man inriktade sitt utredningsarbete uteslutande utifrån denna uppfattning. Det beklämmande var, har det sagts, att man aldrig räknade med någon annan gärningsman.

Delvis som stöd för sina påståenden om bristande objektivitet har Arvidson hänfört sig till vissa omständigheter under förundersökningen. Det synes lämpligt att i detta sammanhang redovisa vad härutinnan förekommit.

Som tidigare nämnts fick polisinspektören Tillman på kvällen den 4 juni 1970 ett anonymt telefonsamtal till sin bostad angående Ulla Höglunds döda kropp. Spårning hos televerket gav vid handen att samtalet kom från en telefonkiosk vid Eklundsnäsbadet söder om Södertälje. Fortsatt utredning visade snart att om samtalet kom från denna plats kunde det inte ha ringts av Irwing Höglund som vid tidpunkten för samtalet befann sig i sin bostad.

Arvidson har i sin bok riktat kritik mot Meijer för att denne ännu vid häktningsförhandlingen skulle ha hävdat, att telefonsamtalet kunnat

komma från en annan apparat. Det uttalas i anslutning härtill att polisen satte i gång en stor utredning för att få denna teori bekräftad och att man höll denna öppen tills man fick fram expertbesked om att felspårning av samtalet kunde uteslutas.

Av förundersökningsprotokollet framgår härutinnan i korthet följande.

Förutom att den reparatör, som spårat det ifrågavarande samtalet, hördes om sina åtgärder vid spårningen av detta, verkställdes en utredning den 17 juni under medverkan av personal från televerket till utrönande av om spårningen varit riktig. Utredningen, som omfattade genomgång av kopplingsschema och kontrollringning, var föranledd av att en linjemästare vid televerket i Stockholm anmält tvekan om huruvida den kontrollringning, som skett vid spårningen av samtalet, varit möjlig med hänsyn till att sådan telefonautomat, varifrån samtalet ringts, skulle ha kopplats ur efter 90 sekunder. Vid utredningen framkom, att de framförda misstankarna var felaktiga. De ifrågavarande automaterna i Södertälje kopplade ej ur som de i Stockholm efter 90 sekunder.

Dagarna efter det anonyma telefonsamtalet framkom vissa vittnesuppgifter om iakttagelser av en okänd man i telefonkiosken omkring tidpunkten för det ifrågavarande samtalet. Genom massmedia anmodades mannen att ge sig tillkänna, men han röjde ej sin identitet.

Såsom framgått av den föregående framställningen ansågs det omedelbart efter fyndet ligga nära till hands att antaga att den uppringande var gärningsmannen. Utredningen vid ombudsmannaexpeditionen visar dock, att det under den fortsatta undersökningen inte ansågs uteslutet att samtalet kunnat komma från en helt utomstående person, som upptäckt den döda kroppen och av någon anledning inte ville röja sin identitet. Irwing Höglund och andra hördes emellertid ingående om Höglunds förehavanden på kvällen den 4 juni, vilka innefattade bl. a. olika bilfärder.

I sin bok antyder Arvidson vidare, att Meijer anlade fördomsfulla värderingar på Irwing Höglunds bekantskap med Anna-Maria Maurer genom att, som det uttalats, fastslå en oskyldig romans som ett tillräckligt hållbart motiv. Liknande kritik har framförts eller antytts i den pressdebatt om målet som förekommit.

Här redovisas i korthet vad som från förundersökningen är känt om förhållandet mellan Irwing Höglund och Anna-Maria Maurer.

Irwing Höglund inledde bekantskap med Anna-Maria Maurer under sin vistelse i Wanne-Eickel i slutet av januari 1970 och underhöll därefter kontakt med henne per brev och telefon ända fram till tiden för hans anhållande. Såsom också framgått förekom mellan dem ytterligare ett sammanträffande den 2 maj 1970 i samband med att Irwing Höglund besökte Hannovermässan. Av utredningen framgick, att sammanträffandet var bestämt på förhand både genom telefonsamtal och brevledes.

Vid förhör med Irwing Höglunds arbetsgivares hustru den 7 juni framkom, att Ulla Höglund vid något tillfälle under troligen april ringde till arbetsplatsen och efterfrågade sin make, som inte var anträffbar. Härvid sade Ulla Höglund, att det kommit någon underlig post till hennes make från Tyskland och att det skulle vara omgående svar. Ulla Höglund verkade mycket undrande och bekymrad för posten samt sade, att det var något underligt med den. Härom hörd uppgav Irwing Höglund, att han

inte kunde erinra sig någon händelse som kunde sättas i samband med uppgifterna eller någon diskussion med hustrun om brev som kommit till bostaden från Tyskland.

Beträffande Irwing Höglunds resa till Hannovermässan framkom ytterligare vittnesuppgifter om att Ulla Höglund röjt besvikelse och irritation för att hon inte fick följa med på resan. Enligt Ulla Höglunds mor Maiken Sejlert, som var närvarande vid makarnas ämnade avfärd för att taga hand om barnen, uppgav dottern för henne, att mannen sagt, att hon skulle bli hemma, om han så skulle lyfta henne ur bilen.

Som nämnts visade utredningen, att Irwing Höglund och Anna-Maria Maurer upprätthållit kontakt även efter den 20 maj och fram till hans anhållande. Irwing Höglund underrättade Anna-Maria Maurer om försvinnandet i ett brev den 21 maj, vilket hon, enligt vad hon uppgav, fick den 26 maj.

Enligt Irwing Höglund uppehöll han kontakten med Anna-Maria Maurer efter försvinnandet, därför att hon visade sitt deltagande i hans situation och ville hålla sig underrättad om händelseutvecklingen. Han ville helst, att det skulle vara slut mellan dem, men ansåg, att han inte kunde såra henne genom att avspisa henne i denna situation.

Anna-Maria Maurers brev var ställda till Irwing Höglunds arbetsadress. I brev den 25 mars vill han att detta förfaringssätt skulle fortsätta men att Anna-Maria Maurer dagen före avsändandet av brev skulle skicka ett vykort till honom under bostadsadressen, undertecknat med ett mansnamn. Sistnämnda begäran upprepas i brev den 8 april, varav även framgår att ett vykort kommit till Irwing Höglunds hem, men tydligen undertecknat med initialerna A. M. I brevet den 21 maj anmodas Anna-Maria Maurer att fortsättningsvis ställa breven till Irwing Höglunds bostadsadress.

Enligt framställningen i boken Erkänn! gjorde polis och åklagare ett ohyggligt misstag genom att rikta misstankarna mot Irwing Höglund. Det uttalas i boken, att Meijer ådagalade brist på förmåga att objektivt värdera föreliggande fakta och att hans teori om brottet nedgjordes i rättegången. I anslutning till detta nämner Arvidson i boken, att han till den sista rättegångsdagen lyckats få fram ett vittne, som hade sensationella upplysningar att lämna. Vittnet var en kvinnlig matematikassistent, som — anförs det — ansåg sig kunna gå ed på att hon sett en kvinna ytterligt lik Ulla Höglund stanna med sin bil vid Blombackaskolan den aktuella kvällen och ta upp en man. Arvidson nämner, att vittnet skulle ha gjort sin iakttagelse kl 18.30, men att man måste utgå ifrån att vittnet kunde ha tagit fel på tidpunkten och att det var Ulla Höglund som tog upp en man i sin bil.

Det kan här inskjutas, att i målet åberopades vittnet till styrkande av att Ulla Höglund möjligen haft en manlig bekantskap vid sidan av äktenskapet. Vittnesförhöret påkallades den 25 augusti med hemställan att vittnet skulle höras påföljande förhandlingsdag den 27 augusti, som blev det sista rättegångstillfället i målet. Begäran om vittnesförhöret framställdes i anslutning till att Arvidson förutskickade, att han vid det sistnämnda rättegångstillfället skulle framställa yrkande om Irwing Höglunds försättande på fri fot.

Enligt Dahnell och Meijer tillkännagav Arvidson, att vittnet skulle ställa målet i en helt annan dager så att han kunde framställa sistnämnda yrkande. Vittnesmålet kunde, har Meijer uttalat, på förhand bedömas vara utan värde.

Emellertid hade vittnet hörts redan vid förundersökningen utan att därvid framkommit något ägnat att klarlägga vad som hänt Ulla Höglund.

Enligt förundersökningshandlingarna kom uppgifter om vittnet till polisens kännedom redan i början av juli genom att kolleger till vittnet, som själv var utomlands, berättade att vittnet vid Blombackagymnasiet i Södertälje iakttagit en kvinna, vars kjol påminde om den beskrivning på Ulla Höglunds kjol som intagits i pressen. Kvinnan steg ur sin bil och anropade en man, som hon tog upp i bilen, och for iväg. Härjämte uppgavs, att anledningen till att vittnet ej tagit kontakt med polisen kunde vara att hon inte var säker på dagen för sin iakttagelse. Vittnet hördes den 5 och 6 augusti, varvid hon berättade i överensstämmelse med det föregående. Hon uppgav vidare, att hon gjort sin iakttagelse den 19 eller 20 maj under promenad från ett varuhus till bostaden och att med hänsyn till att hon lämnat varuhuset i samband med att detta stängdes kl. 18 och att promenaden hem erfarenhetsmässigt tog omkring 35 minuter, iakttagelsen skett senast kl. omkring 18.30. Hon lade märke till kvinnan, som hon såg i profil, därför att kvinnan bar en kjol som i viss mån liknade en hon hade själv. Kvinnan, vars hår var mörkt men ej svart, var därjämte iförd en grå jacka eller tröja. Vittnet kunde inteange märket på den bil kvinnan fört. Den var dock ljusare till färgen än förhörsledarens förevisade röda bil. Hon kom att tänka på sin iakttagelse omkring två veckor efter försvinnandet med anledning av att hon såg ett fotografi av Ulla Höglund i en tidning och då uppmärksammade en viss likhet i fråga om helhetsintrycket med den kvinna hon sett. Hon tog inte kontakt med polisen, därför att hon inte var säker på dagen för sin iakttagelse och ansåg denna alltför vag. Vid ett ytterligare förhör den 26 augusti uppgav vittnet vidare bl. a., att den aktuella bilen var av mellanstorlek och ljusare än förhörsledarens vinröda bil samt att kvinnan företedde viss likhet med ett fotografi av Ulla Höglund men inte med andra fotografier av henne i tidningarna. Härjämte uppgav vittnet, att hon borde ha lagt märke till om kvinnan saknat strumpor. Vittnet beskrev hur kvinnans kjol sett ut och överlämnade sin egen kjol till polisen för jämförelse.

I sitt vittnesmål berättade hon i överensstämmelse med vad som här antecknats. Hon uppgav därjämte, att färgen på kvinnans kjol troligen ej stämde överens med beskrivningen på Ulla Höglunds kjol. Vid valkonfrontation som hölls den 3 september uteslöt vittnet, att det var Ulla Höglunds kjol hon observerat. Härjämte förklarade hon, förevisad en bil av märket Renault R 16, att den iakttagna bilen inte hade en sådan bakdel och bakruta som Renaultbilen.

Till styrkande av att Ulla Höglund kunnat ha en förbindelse utom äktenskapet åberopade försvaret i målet vittnesförhör även med två under förundersökningen hörda äkta makar, vilka bodde grannar med makarna Höglund.

Eftersom målet nedlades kom vittnena ej att höras. Enligt bevisupp-

giften skulle de, vilka i pressen beskrevs som sensationsvittnen, höras till styrkande av att Ulla Höglund, sedan hon under makens resa till Hannovermässan på valborgsmässoaftonen återkommit till bostaden från sina föräldrar för att, såsom det uttrycktes, »se till katten», senare på kvällen ensam i sin bil lämnat fastigheten.

Makarna hade hörts redan under förundersökningen.

Enligt förundersökningsprotokollet hade de inte uppgivit, att de iakttagit Ulla Höglund under hennes vistelse i villan under den aktuella tiden, liksom ej heller att de på valborgsmässoaftonen såg Ulla Höglund återkomma till villan och senare lämna densamma. Deras uppgifter innebar endast, att de vid 21.30—22-tiden ifrågavarande kväll sett att det var mörkt i den del av huset som vette mot Byvägen. De hade ej observerat någon bil uppställd vid villan.

Försvaret fäste synnerlig vikt vid att en nyckel, som anträffades på en nyckelring i Ulla Höglunds väska, ej kunde identifieras, och i skrivelse den 28 juli framställde Arvidson en långtgående begäran om utredning i saken. Arvidson anförde, att klarläggande angående nyckeln kunde leda till att Irwing Höglund skulle försättas på fri fot. — Förekomsten av nyckeln föranledde särskilt vid tiden för rättegången antaganden i pressen av innebörd, att Ulla Höglund kunnat ha en utomäktenskaplig förbindelse.

Enligt vad som närmare framgår av förundersökningsprotokollet företogs omfattande utredning till utrönande av nyckelns identitet. Förfrågningar hos släktingar och bekanta samt undersökningar på makarnas tidigare bostadsadresser var emellertid resultatlösa. Detsamma gällde om kontakter som togs med låssmeder i Södertälje och med arbetsplatser, där Ulla Höglund tidigare haft anställning, samt om företagen utredning huruvida nyckeln kunde härröra från familjens vistelse på Island.

Enligt vad Meijer uppgav vid rättegången hade utredningsledningen dröjt med att ge offentlighet åt nyckelns nummer bl. a. av det skälet, att man ville avvakta till dess semestertiden var över för att en efterlysning genom massmedia skulle ha större utsikter att leda till resultat. Sedan numret på nyckeln offentliggjorts samtidigt med att rättegången inleddes, framkom upplysningar att nycklar med motsvarande nummerbeteckning och helt identiska med den ifrågavarande nyckeln ingick i ett låssystem tillhörigt ett byggnadsbolag, med vilket Irwing Höglund tidigare haft befattning som betongkontrollant. Nyckeln gick till dörr- och hänglås på bolagets samtliga förrådsbodar, baracker, inhägnader vid byggnadsplatser o. dyl. Enligt hörda företrädare för bolaget hade Irwing Höglund med all säkerhet fått en sådan nyckel för att kunna utföra sitt arbete som betongkontrollant.

Den av Lidholm framförda kritiken mot förundersökningen har varit långtgående men i många hänseenden mer obestämd. Kritiken har bl. a. gällt, att förhörsledningen inte skulle ha ägt förmåga och erforderlig kompetens att genom att ställa rätta frågor till Irwing Höglund komma underfund med att han hade något väsentligt att dölja beträffande

makarnas intima liv och i fråga om deras förehavanden den 20 maj 1970 samt att undersökningen skett under inflytande av förutfattade meningar om Irwing Höglunds skuld och med eftersättande av olika utredningsuppslag om Ulla Höglunds person. I sistnämnda hänseende har Lidholm hävdat, att de närmare omständigheterna kring en bystoperation som gjorts på henne och steriliseringen av henne borde ha utretts och de båda ingreppen borde ha setts i ett större sammanhang samt att av Irwing Höglund antydda misstankar mot hustrun för hennes förehavanden utom hemmet inte blivit föremål för vederbörlig utredning.

Vad gäller detaljer i Lidholms kritik och den utredning som i dessa hänseenden verkställts inom ombudsmannaexpeditionen hänvisas i övrigt till den förut nämnda utredningspromemorian.

Såväl Meijer som representanter för polisledningen har bestämt bestritt att de brustit i objektivitet under förundersökningen. Som stöd härför har bl. a. hänvisats till ett sammanträde som hölls på länsåklagarmyndighetens kontor i Solna i början av juli 1970.

Av uppgifter om detta sammanträde som lämnats under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen framgår sammanfattningsvis följande.

Närvarande vid sammanträdet var bland andra Meijer, länsåklagaren Bertil Österberg, Otto Andersson, Svensk, Åkesson och Lange. Härjämte var ytterligare personal från riksmordkommissionen, bland andra förste kriminalassistenten Hugo Nyberg, närvarande. Denne handhade registerexpeditionen i undersökningen och hade i denna egenskap att, jämte spaningschefen, läsa allt material i ärendet. Även kriminalinspektören Uno Andersson, vilken förestod förhörsexpeditionen, deltog till en början i sammanträdet. Åkesson och Svensk hade, såsom framgått av den föregående framställningen, deltagit i förhören med Irwing Höglund. Sandberg och Lundström hade semester från den 3 juli. Sammanträdet pågick mellan omkring kl. 13 och 21.

Avsikten med sammanträdet var att man skulle diskutera vad som talade mot Irwing Höglund och vad som talade till hans förmån. Före sammanträdet hade Meijer ombett var och en att från denna utgångspunkt förbereda en redogörelse för det avsnitt av utredningen, som han behärskade bäst. Det var i första hand det föreliggande utredningsmaterialet som skulle diskuteras, men även sådant material som förväntades — bl. a. breven från Irwing Höglund till Anna-Maria Maurer — kom att i viss mån avhandlas. Sammanträdet började med att Otto Andersson fick i uppgift av Meijer att göra en sammanfattning av utredningsläget. Efter Anderssons föredragning övertog Meijer ledningen av diskussionen. Meijer redogjorde för förutsättningarna för anställande av åtal och framhöll, att han ägde rätt att väcka åtal endast om han på objektiva grunder kunde emotse en fällande dom. Var och en fick redogöra för materialet på sitt område och framlägga sina synpunkter på utredningen. Även Österberg yttrade sig. För att få fram vad som var väsentligt och utgjorde fakta i fallet agerade Meijer som en slags försvarsadvokat och anförde invändningar mot utredningen och framförda synpunkter. Mot slutet av sammanträdet fick var och en yttra sig om huruvida ett åtal mot Irwing Höglund kunde tänkas medföra en fällande dom på det då föreliggande materialet. De skulle besvara

frågan som om de var domare i målet. Samtliga utom en — Otto Andersson — ansåg, att man för det dåvarande inte kunde räkna med en fällande dom och att åtal sålunda inte skulle väckas. Otto Andersson uttalade, att man borde låta domstolen pröva materialet, och tog då, enligt vad han förklarat, särskild hänsyn till den bevisning, som var att förvänta och varom man ägde viss kännedom. Meijer framhöll, att han ensam bar ansvaret för beslutet i åtalsfrågan men att han ville få utredningspersonalens synpunkter på bevisläget. Sammanträdet innebar sålunda inte något egentligt rådslag i åtalsfrågan. Meijer gav ej till känna någon egen ståndpunkt i frågan utan framhöll, att han ännu inte ville uttala sig. Han använde sig av polispersonalens synpunkter och diskuterade för och emot Irwing Höglunds skuld. Lange och Åkesson fick dock det intrycket, att även Meijer ansåg, att utsikterna för en fällande dom i det läget inte var så stora.

I detta sammanhang kan också antecknas följande.

Under hänvisning till att Lidholm i sin utsaga vid huvudförhandlingen uppgav, att han före obduktionen och under den fortsatta förundersökningen inte fick annan information än att Irwing Höglund måste vara gärningsmannen, har Meijer under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen framhållit följande.

Inte förrän i sitt åtalsbeslut och i stämningsansökningen gjorde han något uttalande av det innehållet, att han ansåg det vara klart, att Irwing Höglund var skyldig till gärningen. Inte ens i sitt omnämnande av åtalsbeslutet inför massmedia uttalade Meijer sig bestämt för Irwing Höglunds skuld utan sade, att bevisläget var sådant, att det borde underställas domstolsprövning. Meijer ville inte utanför processen göra några uttalanden, som innefattade ett markerat ställningstagande till skuldfrågan.

Som förut nämnts hördes Lidholm vid tingsrätten på begäran av Arvidson och inte av Meijer. Även i detta hänseende har kritik framförts mot Meijer.

Meijer har i anledning härav under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen anfört.

Meijer brukar i stor utsträckning och kanske mer än de flesta åklagare i stället för att åberopa sakkunnigutlåtande påkalla förhör med den sakkunnige. Att Meijer inte åberopade förhör med Lidholm utan inskränkte sig till att åberopa dennes protokoll och utlåtande över obduktionen var sålunda ett avsteg från vad Meijer brukar iakttaga. Detta berodde på följande omständigheter. Arvidson hade klargjort, att han önskade höra Lidholm. Meijer visste också, att det inte skulle innebära några kostnader för försvaret att Lidholm kallades på dess begäran, eftersom Lidholm inte brukar yrka ersättning för inställelse inför rätta. Om Arvidson inte åberopat förhör med Lidholm, skulle Meijer i vart fall ha tagit upp frågan om Lidholms hörande till diskussion med Arvidson. Vidare ansåg Meijer, att Lidholms protokoll och utlåtande, såvitt Meijer visste, innehöll allt vad som från Lidholms sida kunde vara väsentligt för bedömande av ansvarspåståendet. Meijer kunde inte föreställa sig, att Lidholm inför rätta skulle yttra sig utom ramen för sin sakkunskap och att han »skulle ge sig ut att simma på djupt vatten». Meijer förstod, att Lidholm höll på med någon utredning. Inom utredningsledningen

försökte man förgäves att få reda på vad utredningen avsåg och vilken betydelse den kunde ha. Varken Meijer, Sandberg eller Lange kunde komma på något uppslag om vad Lidholms utredning skulle avse. De kunde inte heller tänka sig, att Lidholm skulle komma med någonting som kunde omkullkasta åtalet eller eljest ställa bevisfrågan i ett annat läge. A andra sidan ansåg Meijer det inte uteslutet, att Lidholm måhända skulle spela på ett överraskningsmoment och komma fram med någonting som åklagaren inte omedelbart kunde bemöta. Att det förelåg ett samspel mellan Arvidson och Lidholm var såväl Meijer som Sandberg och Lange övertygade om. Meijer har i sin gärning som åklagare alltid varit mån om att följa vissa etiska principer. Till dem hör att Meijer aldrig såsom vittne åberopar någon person, som Meijer kan misstänka för att lämna oriktiga uppgifter. Meijer har exempelvis i mål, som fullföljts av en av flera i underrätten dömda personer, inte velat kalla in vadekärandens medbrottsling såsom vittne i hovrätten. Meijer visste inte vad Lidholm skulle komma med, men det var någon misstanke som gnagde hos Meijer att Lidholm måhända skulle komma med uppgifter, som inte var objektivt riktiga. Denna omständighet bidrog nog i någon mån till att Meijer inte kallade in Lidholm. Meijer ansåg, att Arvidson fick taga ansvaret, om någonting sådant skulle förekomma från Lidholms sida. Meijer ville inte medverka till det .

5.2 Åtalsbeslutet

I olika sammanhang har Arvidson givit uttryck för uppfattningen att åtalet mot Irwing Höglund väckts utan att tillräckliga skäl förelegat. Vid rättegången ifrågasatte Arvidson om ens sannolika skäl till misstanke mot Irwing Höglund överhuvudtaget förelegat vid någon tidpunkt.

Före åtalsbeslutet sammanställde Meijer en promemoria rörande bevisläget. Det är inte påkallat att här ingå närmare på innehållet i promemorian. Innehållet är i sammandrag återgivet i den vid ombudsmannaexpeditionen upprättade utredningspromemorian.

Under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen har Meijer anfört följande om åtalbeslutet.

Breven från Irwing Höglund till Anna-Maria Maurer fick Meijer att fatta ståndpunkt i åtalsfrågan. Innehållet i breven var inte av avgörande betydelse för åtalsbeslutet, men de innehöll vissa uppgifter som i allt fall klart stödde bevisningen i övrigt och som så att säga var tungan på vågen. Särskilt gällde detta om Irwing Höglunds anmodan i brevet till Anna-Maria Maurer dagen efter hustruns försvinnande att i fortsättningen ställa breven till hans bostadsadress. Meijer dryftade bevisbedömningen ingående med länsåklagaren Österberg, och denne delade Meijers uppfattning. Meijer diskuterade också bevisläget ytterligare med utredningspersonalen. När Meijer sedermera tillkännagav, att han kommit till den uppfattningen, att åtal borde väckas, uttalades spontant från polishåll, att man inte bara uppfattade beslutet som riktigt utan också kände en betydande lättnad över att skuldfrågan skulle prövas av domstol. Det fanns inte någon inom utredningspersonalen som framförde tvivel på avgörandets riktighet. Till grund för åtalsbeslutet låg uppfatt-

ningen, att det med hänsyn till den då föreliggande bevisningen — Meijer föregrep inte någon bevisning till stöd för åtalet — fanns tillräckliga skäl för åtal. Dylika skäl brukar sägas föreligga, när situationen är sådan, att åklagaren på objektiva grunder kan emotse en fällande dom. Meijer hade vid beslutet om åtal den bestämda uppfattningen, att hans beslut var riktigt, eller med andra ord att det fanns betydande utsikter till en fällande dom. Detta uteslöt emellertid inte att det kunde finnas en inte oberättigad tvekan om Irwing Höglunds skuld. Det är nämligen en svår uppgift för åklagaren att göra en bedömning av bevisningens styrka och tillräcklighet. All bevisvärdering, inte minst i ett fall som detta, inrymmer ett subjektivt element. Den ena människan bedömer inte bevisspörsmål på samma sätt som den andra. Resultatet av värderingen kan därför, beroende på vem som verkställer den, utfalla olika utan att man för den skull kan säga, att den ena slutsatsen är riktig och den andra felaktig. Man kan därför inte på förhand med säkerhet avgöra, hur en domstol kommer att döma i ett mål med så intrikata bevisspörsmål som i Höglundmålet. Rättspraxis uppvisar också åtskilliga uppmärksammade fall med ytterst divergerande uppfattningar mellan under- och överinstanser samt inom samma domstol om bevisvärderingen. Mot denna bakgrund hyste Meijer en viss tvekan om att åtalet skulle leda till en fällande dom; tvekan kunde råda om att Irwing Höglund var gärningsmannen. Å andra sidan skall väl åklagaren inte upphöja sig till domare i saken och underlåta att åtala i sådana fall, där bevisvärderingen är svår. Härjämte vill nog Meijer göra gällande, att utrymmen för olika bevisvärderingar väl bör få vara något större i fråga om utomordentligt grova brott än när det gäller en »struntsak». Kan det i varje fall på något så när rimliga grunder antagas att det skall bli en fällande dom, skall enligt Meijers mening åtal anställas i de förra fallen. I rättspraxis finns också fall, där brottets art varit avgörande för eller bidragit till beslut om åtal. Det var också en samvetssak för Meijer att åtala.

5.3 JO:s bedömning

Då det gäller att pröva om fog föreligger för kritiken om bristande objektivitet såvitt gäller förundersökningen är det viktigt att hålla i minnet, att bedömningen måste ske med utgångspunkt från de förhållanden som förelåg då förundersökningen gjordes.

I stort har kritiken gått ut på att utredningsledningen varit alltför fixerad vid uppfattningen, att Irwing Höglund var gärningsmannen. Arvidson har framdragit några omständigheter till styrkande av denna uppfattning.

Vad först angår kritiken av polisens åtgärder när det gäller spårningen av det anonyma telefonsamtalet till Tillman framgår av den av mig gjorda utredningen, att anledningen till att man kontrollerade om den första spårningen var riktigt gjord berodde på att tvekan härom uttalades från tjänsteman vid televerket. Tjänstemannens tvekan var grundad på visst tekniskt förhållande. Att polisledningen under sådana omständigheter var angelägen om att televerket gjorde en kontroll framstår som både naturligt och riktigt och kan inte föranleda någon kritik.

Vad sedan gäller förundersökningsledningens intresse för Irwing Höglunds förbindelse med Anna-Maria Maurer har jag inte funnit påkallat att i detta beslut redovisa alla omständigheter som framkom under förundersökningen i denna sak. Vad som medtagits här torde dock utvisa att det var befogat att göra en ingående utredning härutinnan.

Vad Arvidson anfört rörande den kvinnliga matematikassistenten och de upplysningar hon kunde lämna är väl att uppfatta som kritik mot förundersökningsledningen för passivitet i utredningen i denna del. Kritiken framstår som förvånansvärd, den saknar allt fog. Matematikassistenten hördes redan under förundersökningen och visade sig inte alls vara säker på att det var Ulla Höglund hon iakttagit. Härtill kommer att hon möjligen gjort sin iakttagelse vid en helt annan skola än den aktuella. Så långt ifrån att vara ett sensationsvittne kunde hon uppenbarligen inte alls lämna några upplysningar av värde för förundersökningen.

Inte heller vad gäller Arvidsons uppgifter om de grannar till familjen Höglund, som skulle ha iakttagit Ulla Höglund på valborgsmässoaftonen, och om nyckeln, som anträffades på en nyckelring i Ulla Höglunds väska, föreligger anledning till befogad kritik mot förundersökningsledningen.

Vad så gäller mer allmänt om kritiken för bristande objektivitet och att man eftersatt olika utredningsuppslag kan jag i stort sett hänvisa till vad jag i avsnittet 2.2 anfört om motsvarande kritik såvitt gäller efterspaningsskedet. Vid den utredning som verkställts vid ombudsmannaexpeditionen har inte något framkommit som tyder på att några utredningsuppslag eftersatts eller förbisetts.

I detta sammanhang finns det anledning att rikta uppmärksamheten på vad som under min utredning framkommit om det tidigare redovisade sammanträdet i början av juli 1970 på länsåklagarmyndigheten i Solna. Överläggningar av detta slag i en mordutredning mellan åklagare och polismän torde vara sällsynta. Att överläggningen över huvud kom till stånd måste antagas innebära att det vid denna tidpunkt förelåg en anmärkningsvärt stor tveksamhet hos åklagaren om bevisläget. Ett sammanträde av detta slag kan givetvis tillkomma enbart i syfte att pröva om bevisen är tillräckliga mot en person vars skuld man i övrigt är övertygad om. Av berättelser som vid min utredning avgivits av deltagare i sammanträdet framgår emellertid att huvudfrågan vid sammanträdet var om Irwing Höglund var gärningsmannen. Inte minst mot bakgrund härav saknas varje anledning att antaga att förundersökningsledningen medvetet eller omedvetet brustit i objektivitet vid förundersökningen.

Vad så slutligen gäller åtalsbeslutet anser jag mig inte här böra upprepa de skäl åklagaren åberopat som grund för sitt åtalsbeslut. Jag hänvisar i denna del till utredningspromemorian.

Meijer har i fråga om åtalsbeslutet anfört, att all bevisvärdering, inte minst i ett fall som detta, inrymmer ett subjektivt element och att den ena människan inte bedömer bevisspörsmål på samma sätt som den andra, varför resultatet av värderingen kan utfalla olika utan att man för den skull kan säga, att den ena slutsatsen är riktig och den andra felaktig.

Vad Meijer anfört är förvisso mycket väsentligt och synpunkter av detta slag bör alltid beaktas när man går att i efterhand bedöma en åklagares beslut i komplicerade åtalsfall.

Bevisläget i det nu aktuella fallet var tvivelsutan svårbedömt. Med hänsyn härtill kan naturligen inte uteslutas att en annan åklagare än Meijer skulle ha kommit till ett annat resultat i åtalsfrågan. Emellertid förelåg objektivt sett omständigheter av sådan beskaffenhet att det i varje fall icke kan föranleda någon anmärkning mot Meijer för att han kom till slutsatsen att tillräckliga skäl förelåg för ett åtal. Jag finner ej skäl till vidare uttalanden såvitt gäller åtalsbeslutet.

Sammanfattningsvis har jag alltså ej funnit skäl till befogad kritik mot förundersökningsledningen för bristande objektivitet och ej heller anledning till anmärkning mot Meijer för åtalsbeslutet.

6 *Huvudförhandlingen*

6.1 Inledning

Huvudförhandlingen i målet pågick den 18—20, 24—25 och 27 augusti 1970. Som inledningsvis nämnts nedlades åtalet den 4 september 1970, varför huvudförhandlingen inte kom att avslutas på sedvanligt sätt.

Vid slutet av förhandlingsdagen den 27 augusti yrkade Irwing Höglund genom Arvidson att bli försatt på fri fot. Häradsrätten fann ej skäl bifalla yrkandet. Irwing Höglund anförde besvär över häradsrättens beslut. Eftersom åtalet nedlades fick hovrätten ej tillfälle att pröva besvären.

Irwing Höglund hördes den första förhandlingsdagen av rättens ordförande, tingsdomaren Rune Dahnell, och den andra dagen av Meijer. Påföljande dag höll Arvidson förhör med Irwing Höglund.

I målet åberopade Meijer och Arvidson sammanlagt ett 70-tal vittnen och sakkunniga. Endast ett fåtal av dessa hördes, däribland brottsplatsundersökaren, förste kriminalinspektören Lange, och rättsläkaren Lidholm

Rättegången väckte en betydande uppmärksamhet i tidningspressen och andra massmedia med kritik både mot utredningen i målet och mot själva rättegången.

Kritiken mot utredningen har behandlats i det föregående. Kritiken mot rättegången gällde bl. a. rättens ordförande. Det påstods, att Irwing Höglund och Arvidson »tystades» och »klubbades ned». Det ifrågasattes, huruvida förevisandet av en docka iklädd den dödas kläder, visandet av fotografier och film samt förhören med Irwing Höglund angående det äktenskapliga samlivet varit oundgängligen nödvändiga ävensom huruvida det inte varit möjligt och påkallat att i rättegångar i dylika mål låta avsnitt av förhandlingarna ske inom stängda dörrar. Mot Meijer riktades kritik bl. a. gällande hans sakframställning. Meijer påstods vara »partisk». Viss kritik har framställts först i efterhand.

I det följande upptages huvudpunkterna i den framförda kritiken i särskilda avsnitt, varefter följer mitt eget bedömande.

6.2 Sakframställningen

Arvidson har i olika sammanhang — vid huvudförhandlingen likaså i boken Erkänn! och under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen — riktat viss kritik mot Meijers sakframställning. Kritiken har gått ut

på att Meijer vid huvudförhandlingen gjorde gällande, att det var fråga om en planlagd gärning vilket var en helt ny position i målet, enär Meijer vid häktningsförhandlingen hävdat, att mordet var ett impulsbrott. I anslutning härtill uttalades i boken Erkänn! att åklagarens varierande attityder såvitt gällde uppbyggandet av åtalet och preciseringen av grunderna för detsamma försvårade försvarsarbetet. Det hade varit svårt för försvararen att få en entydig bild av vad åklagaren påstod mot Iwing Höglund.

Från rättegångshandlingarna inhämtas följande.

Meijer förklarade till att börja med att sakframställningen såvitt gällde åtalet för mord skulle bli tämligen kortfattad med hänsyn till Irwing Höglunds inställning och med hänsyn till utredningens beskaffenhet. Meijer förklarade att han skulle försöka att undvika att föregripa bevisningen och pläderingen i målet.

Efter en inledning innefattande kortfattad redogörelse för efterspaningarna, fyndplatsen och den döda kroppen — varvid Meijer anförde att Lange och Lidholm skulle komma att närmare beröra saken — angav Meijer de omständigheter som från åklagarens sida skulle komma att åberopas till styrkande av åtalet; att Irwing Höglund veterligen var den siste som varit samman med hustrun, att han saknade alibi för gärningen, att han haft tillfälle att begå gärningen, att han haft motiv härför, att företagna vetenskapliga undersökningar med stor sannolikhet gav vid handen att han varit på brottsplatsen samt att varje anledning saknades till antagande att brottet begåtts av någon annan. Meijer redogjorde för omständigheterna tämligen ingående och förklarade slutligen att han dessutom skulle komma att andraga en del omständigheter avseende Irwing Höglunds uppträdande efter hustruns försvinnande och under utredningen. I samband med redogörelsen för Irwing Höglunds avsändande den 21 maj 1970 av brevet till Anna-Maria Maurer förklarade Meijer att han hävdade i första hand att den åtalade efter tidigare planläggning med berått mod berövat hustrun livet, och i samband med redogörelse för de omständigheter som enligt Meijers mening gett hustrun grundad anledning till svartsjuka förklarade Meijer att han i andra hand hävdade att den åtalade handlingen var ett impulsbrott.

Efter Meijers sakframställning begärde Arvidson att Meijer litet mera i detalj skulle utveckla sin uppfattning om hur gärningen begåtts och, med fråga om åklagaren i förhållande till sina uttalanden vid häktningsförhandlingen ändrat position, hur åklagaren såg på själva planläggningen.

Sedan Dahnell härefter uttalat att brottsplatsundersökare och rättsläkare skulle höras förklarade Arvidson bl. a. att åklagaren hävdat att den åtalade planerat att få upp hustrun i skogen, planerat att ha samlag med henne och därefter strypt henne.

Meijer förklarade härpå att han vid häktningsförhandlingen inte avsett att påstå, att det endast skulle vara fråga om ett impulsbrott — frågan hade varit av mindre betydelse för häktningsbedömningen och utredningen var då också i sådant läge att man inte kunde ha någon klar uppfattning i saken. Meijer förklarade vidare att han naturligen icke, med den tilltalades inställning till åtalet, kunde redogöra för de

närmare omständigheter under vilka samlaget ägt rum och att hypoteser härom inte var på plats i sakframställningen.

Arvidson upprepade härpå i frågeform om åklagaren hävdade att den tilltalade haft för avsikt att åka till skogsbacken, ha samlag med hustrun samt därefter döda henne och bege sig till Blombackaskolan, varpå Meijer uttalade att han hävdade att det var planlagt och att den tilltalade vid avfärden från hemmet hade för avsikt att åka ut på en avsides belägen plats för att där ta hustrun av daga, men att Meijer icke kunde tala om under vilka omständigheter samlaget ägt rum, enär endast gärningsmannen kunde veta detta.

Såvitt framgår av protokollet från häktningsförhandlingen anförde Meijer vid denna att omständigheter framkommit som kunde ha framkallat en akut konfliktsituation, som kunnat utlösa brottet, att det kunde hos Irwing Höglund ha funnits en latent önskan att bringa hustrun om livet samt att Irwing Höglund alltså haft motiv för brottet.

6.3 Förhöret med Irwing Höglund angående livförsäkringen

Arvidson har under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen och i sin bok uttalat kritik mot Meijer för att denne, såsom Arvidson ansett, ifrågasatt ett ekonomiskt motiv för Irwing Höglund att bringa sin hustru om livet genom att antyda att denne tecknat en livförsäkring på hustruns liv.

Härom är att anteckna följande från huvudförhandlingen.

I samband med att Meijer hörde Irwing Höglund om makarnas ekonomiska förhållanden tillfrågade Meijer denne, om det fanns en nytagen försäkring på hustruns liv. Irwing Höglund uppgav, att han inte säkert visste detta. Meijer förklarade, att han inte heller visste besked, men tillade, att under förundersökningen framkommit, att Irwing Höglund vid ett tillfälle till en anhörig yttrat, att det fanns en nytecknad försäkring på hustrun och att denna omständighet måhända kunde tolkas som ett motiv för honom att bringa henne om livet. Irwing Höglund förnekade att han fällt ett sådant yttrande.

Med anledning av vad sålunda och i övrigt förekom i fråga om försäkringen anförde Arvidson vid förhör med Irwing Höglund, att han av Meijers frågor och påståenden härutinnan kunnat förstå, att Meijer gjorde gällande även ett ekonomiskt motiv för gärningen.

Meijer genmälde upprepade gånger, att han inte påstått eller påstod att det skulle föreligga ett sådant motiv. Hans frågor till Irwing Höglund om försäkringen hade inte framställts på ett sådant sätt att de borde ha uppfattats såsom ett påstående härom. Meijer hade velat få besked av Irwing Höglund huruvida denne fällt det berörda yttrandet. Detta yttrande visade nämligen enligt Meijer, att Irwing Höglund varit medveten om att vissa omständigheter talade emot honom och att hans hämtande och anhållande därför ingalunda kommit som någon överraskning.

Arvidson å sin sida vidhöll att Meijer »utökat motivbilden». Arvidson menade, att Meijer velat misstänkliggöra Irwing Höglund. Efter att ha förklarat sig inte vara beredd att »på det här legära sättet slänga undan

en mycket insinuant passage i åklagarens frågeställning» redogjorde Arvidson för vad han kände till om försäkringen.

6.4 Rättegångens yttre former. Den formella processledningen m. m.

I sin bok Erkänn! anförde Arvidson kritik mot processledningen närmast innefattande påstående om bristande objektivitet. Kritiken torde kunna sammanfattas sålunda.

Arvidson fick onda aningar, då rättegången inleddes. Helt spontant reste sig Irwing Höglund och vädjade om en rättvis rättegång. Han avbröts av rättens ordförande, tingsdomaren Dahnell. Kanske var detta lilla anförande utan intresse för domstolen. För Irwing Höglund var det dock betydelsefullt att få framföra sina synpunkter. Sedan han »klubbats ner», var han mycket dyster. Han ansåg, att domstolen redan hade sin åsikt klar, att han var mördaren. Arvidson ansåg det olyckligt, att Irwing Höglund inte fått slutföra sitt anförande. Irwing Höglunds förtroende för domstolen hade rubbats. — Arvidson kunde inte befria sig från funderingen, att Meijers aktivitet kom att på ett särskilt sätt prägla rättegången. Dahnell syntes Arvidson ha varit i vissa hänseenden alltför auktoritetsbunden i förhållande till Meijer. Arvidson kunde inte erinra sig, att Dahnell någon gång fann skäl avbryta Meijer i dennes insinuanta kommentarer i anledning av Arvidsons agerande. Däremot blev Arvidson allt som oftast avbruten av Dahnell. Arvidson upplevde Dahnells intensiva bevakning av Arvidsons agerande som ytterligt störande. Då Irwing Höglund vid några tillfällen önskade yttra sig var Dahnell mycket snabb att inskrida. Dahnells aktivitet upplevdes av Irwing Höglund och Arvidson såsom ytterst olycksbådande.

Härjämte uttalades i boken, att Dahnell hade en negativ inställning mot Irwing Höglund under huvudförhandlingen. I ett annat sammanhang anfördes, att både Meijer och Dahnell verkade starkt moraliskt indignerade över att Irwing Höglund som en gift man kysst en annan kvinna än sin hustru samt att såväl Irwing Höglund som Arvidson fick intrycket att Meijer och Dahnell redan från början, på grund av sina moraliska värderingar, fastslagit den oskyldiga romansen som ett tillräckligt hållbart mordmotiv.

Arvidson har under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen inte antytt någon kritik av sistberörd natur. Däremot har Arvidson anfört, att han ville rikta kritik mot Dahnell för att rättegången — på ett sätt som han aldrig upplevt — »gick snett» genom att Dahnell, möjligen imponerad av Meijers auktoritet och kunnande, var för undfallande mot denne. Rättegången var kontroversiell redan från början och blev säregen på det sättet, att man i stort sett varje förhandlingsdag inledde med att avhandla frågor utanför den uppgjorda förhandlingsordningen. Meijer blev därvid ej avbruten som Arvidson utan fick rikta mycket insinuanta och oförskämda kommentarer mot Arvidson och dem som kritiserat utredningen. Även Irwing Höglund blev avbruten vid de få tillfällen, då han ville lämna några personliga kommentarer. Denna

olikhet i inställningen från Dahnells sida mot åklagaren och försvaret var utomordentligt otillfredsställande.

Irwing Höglund har här gjort olika uttalanden av innebörd att han vid rättegången fick uppfattningen att Dahnell inte var objektiv. Enligt Irwing Höglund var Dahnells frågor till honom om hans bekantskap med Anna-Maria Maurer moraliserande.

I pressdiskussionen om rättegången har kritiska anmärkningar framförts mot att man företedde en docka, påklädd de klädesplagg Ulla Höglund var iförd när hennes kropp påträffades, och för att man visade färgbilder, bl. a. av den döda kroppen, på en filmduk. Beträffande dockan påstods bl. a. att den till utseende och hårfärg liknade Ulla Höglund och att dess företeende var en av Meijers många makabra överraskningar vid rättegången. I fråga om fotografierna förekom olika uppgifter av innebörd, att de verkade starkt chockerande på Irwing Höglund. Det ifrågasattes om de ifrågavarande åtgärderna var påkallade och förenliga med hänsynen till Irwing Höglund och andra närstående. I något fall ställdes liknande fråga beträffande den av Lidholm visade filmen av hans rekonstruktion av händelseförloppet vid gärningen.

I tidningspressen har vidare förekommit viss kritik mot förhören med Irwing Höglund. Av de tre förhören med Irwing Höglund var det som hölls av Arvidson det mest omfattande och ingående. Både Meijer och Arvidson hörde Irwing Höglund om makarnas samliv. Beträffande förhören har framförts viss allmän kritik för att de var för »hårda» och annat. Det har i pressdiskussionen även ifrågasatts om det var nödvändigt och ur bevissynpunkt motiverat att på det ingående sätt, som skedde, höra Irwing Höglund om makarnas samliv. Härjämte har den frågan ställts om inte av hänsyn till Irwing Höglund och andra anhöriga förhandlingen i vissa avsnitt borde ha hållits inom stängda dörrar.

Av bandutskrifterna från huvudförhandlingen inhämtas om själva förhandlingen till en början i korthet följande.

Irwing Höglund och Arvidson riktade vid denna, såsom delvis framgått, omfattande kritik mot utredningen och mot polis och åklagare. Det skulle här leda för långt att utöver vad som skett i det föregående närmare redogöra för kritiken. I stort sett gick denna ut på följande. Irwing Höglund hade inte fått taga del av i förundersökningsprotokollet ej redovisat utredningsmaterial såsom främst allehanda slags tips och uppslag från allmänheten. Polis och åklagare hade ådagalagt underlåtenhet i fråga om att utreda dels förekomsten av den aktuella nyckeln i Ulla Höglunds handväska och dels den kvinnliga matematikassistentens iakttagelser.

I ett längre anförande vid början av den andra rättegångsveckan bemötte Meijer Irwing Höglunds olika uppgifter om vad som förekommit under utredningen och uttalade i anslutning härtill, att kritik mot utredningen och utredningspersonalen borde framställas i annan ordning än inför rätta och i allt fall på ett sådant sätt att åklagaren fick tillfälle att bemöta kritiken i anslutning till att den framställdes.

Vad gäller ordväxlingarna mellan Arvidson och Meijer framgår av fonogramutskrifterna, att Dahnell vid något eller några tillfällen hemställde om återhållsamhet i uttalandena och vid åtskilliga tillfällen avbröt vidare diskussion genom att uttala att det kunde vara nog sagt i saken och att man inte kunde fortsätta på detta sätt. Härvidlag förekom, att Dahnell avbröt såväl Arvidson i hans kritik som Meijer i hans bemötande av denna. Härjämte fann Dahnell — särskilt vid ett vittnesförhör och i samband med diskussionen mellan Arvidson och Meijer om Arvidsons uppfattning att Meijer gjorde gällande ett ekonomiskt motiv för gärningen — anledning att avbryta genom att framhålla att Arvidson fått svar på sina frågor.

De förekommande uppgifterna att Dahnell »tystat ner» Irwing Höglund synes kunna hänföras till ett tillfälle i början av utredningen. Irwing Höglund blev — i enlighet med rättegångsbalkens bestämmelser — anmodad att ange huruvida han var skyldig eller inte. Irwing Höglund svarade på frågan samt började ett anförande, i vilket han sade sig vilja berätta allt han visste. Han hoppades att domstolen inte hade samma förutfattade mening som polis och åklagare om hans skuld. Dahnell upplyste Irwing Höglund, att han senare skulle få berätta.

Vid JO-utredningen har Dahnell och Meijer hörts över den kritik som framförts mot dem rörande deras handlande vid huvudförhandlingen. Härvidlag har även de uttalat kritiska synpunkter i fråga om det sätt, på vilket rättegången ägde rum. Denna hade, har de sagt, inte försiggått i en vanlig anda och i vedertagna former. De har riktat kritik för detta mot Arvidson.

Meijer har vid JO-utredningen förklarat.

Han ville inte uttala sig beträffande processledningen i målet. Arvidson hade dock flera gånger tillåtits att bryta den uppgjorda förhandlingsordningen bl. a. genom att han fått blixtinkalla den kvinnliga matematikassistenten som vittne. Även om det sätt, på vilket rättegången kom att gestalta sig, inte berodde på Meijers uppträdande kan det å andra sidan vara förståeligt att han inte kunde undgå att ta intryck av motsidans attityder och uppträdande och att han då, även om han försökte, inte i alla lägen kunde iaktta den behärskning och återhållsamhet i uttrycken som under andra förhållanden var naturlig utan kanske i någon mån brast i detta.

Dahnell har anfört.

Förhandlingen var inte alldeles lätt att leda. Sålunda var stämningen mellan Meijer och Arvidson irriterad. Dahnell fick den uppfattningen, att förhållandet var sådant redan före häktningsförhandlingen. Vidare blev målet och rättegången föremål för en intensiv presskampanj med bl. a. tendentiös kritik mot domstolen för partiskhet. Förhandlingsordningen kunde inte heller hållas bl. a. till följd av att Arvidson riktade upprepade angrepp på förundersökningen och begärde utredningsåtgärder och genom att Meijer bemötte kritiken och redovisade utredningsresultatet. Mycket av vad som förekom vid förhandlingen kom också överrumplande. Förutom dispyterna mellan Arvidson och Meijer om utredningen gällde detta bl. a. i fråga om Lidholms utsaga. Rättegången

blev enligt Dahnells mening inte på rätt sätt förberedd genom att Arvidson först vid denna framlade Lidholms uppfattning om gärningen. Vidare kom själva förhöret med Lidholm att utveckla sig på ett helt annat sätt än vad Dahnell kunnat förutse. Med utgångspunkt från bevisuppgiften, att Lidholm skulle höras om obduktionen, inledde Dahnell förhöret med att anmoda Lidholm att redogöra för obduktionsfynden och väntade sig därefter kompletterande frågor från Arvidsons sida. I stället blev det ett helt annat förhör genom att Lidholm förklarade sig av obduktionsfynden veta vad som hänt och därefter framförde hypoteser om gärningen.

Dahnell har vidare anfört bl. a. följande.

Han fick vid huvudförhandlingen ånyo anledning att ifrågasätta om Arvidson var skickad att vara försvarare i målet. Det hade ålegat Arvidson, vilket han enligt Dahnells mening inte hade gjort, att taga del av förundersökningen på ett sådant sätt, att han under förundersökningen kunnat framställa invändningar mot utredningen och önskemål om utredningsåtgärder och inte på det sätt, som nu skedde, belasta huvudförhandlingen med sådant. Dahnell fick uppfattningen, att Arvidsons agerande härvidlag hade till syfte att skapa sensation i pressen. Vid de sammanträffanden, som han efter förhandlingsdagarnas slut hade med Arvidson och Meijer för att bestämma den fortsatta förhandlingsordningen, framhöll han, att de fick avhandla frågor om utredningsåtgärder o. dyl. i annan ordning än inför rätta. Trots att de därvid var ense om att inte belasta förhandlingen med sådant, kom detta likväl ånyo före inför rätten. Dahnell fann sig därför till slut föranlåten att vid förhandlingen säga ifrån, att han inte längre godtog denna ordning.

Om processledningen har Dahnell ytterligare uppgivit.

Han hemställde utan större framgång både vid förhandlingen och vid de samtal, som han hade med Arvidson och Meijer, att de skulle vara återhållsamma i sina yttranden och hålla sig till saken. Det var möjligt, att en starkare processledning borde ha utövats. A andra sidan kom mycket sådant som kanske bort förhindras överrumplande. En starkare processledning skulle också ha lett till ytterligare kritik i pressen kanske till men för målet. Dahnell ansåg, att Arvidson och Meijer blev av domstolen likvärdigt behandlade. För att föregripa kritik för bristande objektivitet hos domstolen var Dahnell t. o. m. väl generös mot Arvidson i fråga om dennes agerande. Samma överväganden gällde beträffande tillmötesgåendet av Arvidsons begäran att med en dags varsel få inkalla den kvinnliga matematikassistenten, som enligt Arvidsons tillkännagivande var ett s. k. sensationsvittne. Det sade kanske något om hur situationen var, att vittnet ringde till Dahnell med anledning av det begärda vittnesförhöret och var förtvivlad för att hon hade pressfolk sittande i trappuppgången.

Beträffande den förevisade dockan, fotografierna och filmen är till en början att anteckna följande.

Dockan som visats upp under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen var anskaffad av Lange. Den var en vanlig skyltdocka av ungefär samma längd som Ulla Höglund och försedd med en peruk av rödbrunaktigt hår, vars nyans dock inte ansågs motsvara Ulla Höglunds

hårfärg. Dockan förekom i rättssalen i samband med förhöret med Lange och företeddes, enligt Dahnell och Meijer, med Arvidsons medgivande. Lange använde dockan genom att på denna visa de ifrågavarande klädespersedlarna samt deras närmare skador och veckbildningar. Härjämte demonstrerade Lange — på begäran av Arvidson och med dennes biträde — på dockan hur bysthållaren enligt Langes uppfattning slitits av från Ulla Höglund.

Lange visade även de tidigare, i avsnittet om häktningsförhandlingen nämnda fotografierna av fyndplatsen och dess närmaste omgivning samt av den döda kroppen på platsen. Detta bildmaterial, som bestod av färgdiapositiv, var intaget i förundersökningsprotokollet i form av svartvita fotografier. Dessutom förevisade Lange tretton färgbilder avseende en rekonstruktion med en levande kvinna. Förevisandet av bilderna fördes på tal under förhandlingsdagen den 24 augusti. Visningen skedde vid fortsatt förhör med Lange påföljande dag.

Av Langes uppgifter vid förhör på ombudsmannaexpeditionen framgår att Meijer vetat om att bilderna skulle förevisas. Rekonstruktionen hade enligt Lange inte skett efter direktiv från Meijer.

Även Lidholm förevisade bilder vid rättegången, nämligen stillbilder och en film av sin rekonstruktion. Arvidson har under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen som sin uppfattning uttalat, att bruket av dockan och visandet av Langes och Lidholms bildmaterial verksamt bidrog till att fullständiga utredningen. Arvidson har tillagt.

Åtgärderna måste enligt Arvidsons mening accepteras med hänsyn till målets beskaffenhet, och varken Arvidson eller, såsom han trodde, Irwing Höglund upplevde dem som störningsmoment på det sätt tidningskritiken gjorde. Irwing Höglund har i sak uttalat sig på samma sätt som Arvidson.

Dahnell har förklarat, att företeendet av Ulla Höglunds kläder anbringade på dockan var ett utomordentligt medel att bibringa rätten en uppfattning om hennes klädsel. Dahnell har tillagt, att om det funnits någon likhet mellan Ulla Höglund och dockan och detta upplysts skulle han inte ha tillåtit att dockan visades.

Beträffande frågan om rättegången bort ske inom stängda dörrar antecknas följande.

I sin bok uppger Arvidson att han samrådde med Irwing Höglund i frågan och ansåg med tanke på vad som förevarit under förundersökningen — avlyssningsmöjligheten i cellen, förhöret efter häktningsförhandlingen och omständigheterna i samband med Ulla Höglunds begravning — att dennes sak var bäst betjänt av offentlig insyn och kritik. Irwing Höglund har under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen sagt, att inte någon tillfrågade honom om hans inställning till offentligheten.

Enligt Dahnell och Meijer hade de informella överläggningar med Arvidson i offentlighetsfrågan, varvid Arvidson var absolut emot att någon del av förhandlingen ägde rum inom stängda dörrar. Meijer framställde inte någon begäran härom.

Beträffande hörandet av Irwing Höglund om makarnas samliv framgår i korthet följande av fonogramutskrifterna från rättegången.

Meijer inledde sina frågor i ämnet med att beklaga att han fann det nödvändigt att ställa en del frågor om samlivet och hörde därefter Irwing Höglund främst om intensiteten i samlivet, om detta varit lyckligt och om hustrun haft några särskilda böjelser.

Enligt vad Arvidson uttalade vid sitt förhör med Irwing Höglund hade Meijer relativt ytligt och på ett diskret sätt berört Irwing Höglunds sexualliv. Arvidson skulle, förklarade han, gå längre. Så blev också fallet. Han hörde Irwing Höglund, förutom i de av Meijer berörda hänseendena, bl. a. om vilka samlagsställningar och variationer i samlivet makarna brukat använda.

6.5 Hörandet av Lange och Lidholm. Vittnen eller sakkunniga?

Som nämnts hördes Lange och Lidholm under rättegången som vittnen — Lange på begäran av Meijer och Lidholm på begäran av Arvidson.

Meijer hemställde att Lange hördes om fynden på brottsplatsen och Arvidson önskade höra Lidholm om obduktionen och obduktionsresultaten.

Emellertid kom vittnesförhören med Lange och Lidholm särskilt vad gäller Lidholm att gå utöver angivna bevistemata genom att båda — och i särskilt hög grad Lidholm — utvecklade hypoteser om hur Ulla Höglund avlidit.

I det föregående har återgivits några uttalanden i denna sak som Dahnell gjort vid förhör på ombudsmannaexpeditionen. Dahnell har sålunda sagt att förhöret med Lidholm kom att utveckla sig på ett helt annat sätt än vad Dahnell kunnat förutse. Med utgångspunkt från bevisuppgiften, att Lidholm skulle höras om obduktionen, inledde Dahnell — har han förklarat — förhöret med att anmoda Lidholm att redogöra för obduktionsfynden och väntade sig därefter kompletterande frågor från Arvidsons sida. I stället blev det ett helt annat förhör genom att Lidholm förklarade sig av obduktionsfynden veta vad som hänt och därefter framförde hypoteser om gärningen. Med anledning härav synes en granskning från processrättslig synpunkt vara påkallad av vad sålunda förekom.

Det bör inskjutas, att utom Lange och Lidholm hördes under rättegången bl. a. skokonsulenten Lennart Lagerman och biträdande professorn Nils-Gustaf Gejvall, båda på begäran av Meijer.

I stämningsansökan den 30 juli 1970 angav Meijer som muntlig bevisning Lange, Lagerman och Gejvall. För var och en av dem användes beteckningen sakkunnig. Något bevistema angavs ej.

I skrivelse som inkom till häradsrätten den 30 juli 1970 åberopade Arvidson som bevisning i målet »sakkunnigförhör» med Lidholm »angående undersökning av Ulla Höglunds döda kropp».

Rätten utfärdade den 5 augusti 1970 kallelser å Lange och Lidholm. (I den fortsatta redogörelsen bortses från Lagerman och Gejvall). I kallelsen till Lange angavs att förhöret med honom skulle avse undersökning av brottsplats, Ulla Höglunds döda kropp samt den avlidnas och Irwing Höglunds kläder. Enligt kallelsen till Lidholm gällde förhöret undersökning av Ulla Höglunds döda kropp.

För kallelserna användes den sedvanliga blanketten för kallelse av vittnen, Dv 197. På båda kallelserna var emellertid ordet vittne överstruket och ersatt med ordet sakkunnig. Både Lange och Lidholm kallades således att höras som sakkunniga. Kallelserna utfärdades av en tjänsteman vid häradsrätten.

Av häradsrättens protokoll framgår emellertid att Lange och Lidholm hördes som vittnen, Lange den 24 augusti och Lidholm påföljande dag. Lange avlade ed och erinrades om sin sanningsplikt. Lidholm avlade försäkran och erinrades om dennas vikt och om sin sanningsplikt.

Hörd härom vid ombudsmannaexpeditionen har Dahnell uppgivit i sammandrag följande.

Dahnell borde inte givit besked om att Lange och Lidholm skulle kallas som sakkunniga. Kallelserna hade utsänts av notarien, medan Dahnell var ledig för semester. När Dahnell återkom från semestern och fick se kallelserna underrättade han per telefon Lange och Lidholm att de skulle höras som vittnen och inte som sakkunniga. Dahnell framhöll för dem att det hade betydelse för ersättningsfrågan under vilka former de hördes. Lange och Lidholm hade var för sig genmält, att de inte avsåg att begära någon ersättning, varför det inte spelade någon roll hur de hördes. Dahnell talade sannolikt också med Meijer och Arvidson och förklarade som sin mening att Lange och Lidholm borde höras som vittnen.

På fråga om vilken betydelse som kunde tilläggas vittneseden vad gäller slutsatser och hypoteser som framförts av ett vittne på grundval av iakttagelser som vittnet gjort framhöll Dahnell att detta var ett mycket svårt spörsmål. Dahnell påpekade att det visserligen inte ålåg ett vittne att draga några slutsatser av gjorda iakttagelser men att detta dock ändå ofta förekom. Enligt Dahnells mening får väl vittneseden anses omfatta även sådana uttalanden av ett vittne. Vad gäller Lidholms vittnesmål förklarade Dahnell att det kunde ifrågasättas om inte förhöret med Lidholm borde ha avbrutits när Lidholm kom in på sina uttalanden om hur Ulla Höglund bragts om livet. Lidholms vittnesmål utvecklade sig emellertid som nämnts på ett för Dahnell mycket överraskande sätt och det är mycket vanskligt för rättens ordförande att i sådana lägen avgöra hur han skall handla.

Avslutningsvis lämnas här en kortfattad översikt av den rättsliga regleringen såvitt gäller bevisning genom vittnen och sakkunniga.

Före år 1935 saknade svensk rätt generella bestämmelser om sakkunnigbevisning som bevismedel. I viss mån fanns visserligen, delvis genom administrativa författningar, en reglering avseende fall, där beho-

vet av föreskrifter varit särskilt framträdande, men i övrigt tillämpades stadgandena om vittnen i huvudsak även på sakkunniga, varav följde att dessas tillkallande i allmänhet ankom på parterna och inte på domstolen. Genom lag den 7 juni 1934 om bevisning genom sakkunnig infördes regler som medgav domstolen att själv besluta om sakkunnigs tillkallande. Lagen avsågs vara provisorisk inom ramen för då gällande rättegångsordning och i avvaktan på den allmänna processreform, som sedermera ledde till införandet år 1949 av nu gällande rättegångsbalk. I denna regleras sakkunnigbevisningen i 40 kapitlet. Bestämmelserna avser i främsta rummet offentlig sakkunnig, som förordnas av rätten. Sådan sakkunnig skall enligt RB 40:9 avlägga särskild sakkunniged. I kapitlet upptas avslutningsvis (RB 40:19) att om part som sakkunnig vill åberopa någon, som icke nämnts av rätten, skall i tillämpliga delar gälla vad i 7 och 88 §§ är stadgat, dvs. i huvudsak att den sakkunnige i allmänhet skall avge skriftligt utlåtande samt att han, om part yrkar det eller rätten eljest finner det erforderligt, skall höras muntligen. Höres den sakkunnige muntligen skall enligt RB 40:19 andra stycket i övrigt tillämpas vad om vittne är föreskrivet. Bestämmelsen medför att privat sakkunnig avlägger vittnesed och är pliktig att, om det påkallas, såsom vittne uttala sig om verkställd undersökning eller eljest gjorda iakttagelser, ehuru han ej är skyldig att avge något därå grundat omdöme. Vad som främst skiljer privat sakkunnig från annat vittne, t. ex. s. k. sakkunnigt vittne, som kunnat göra sina iakttagelser på grund av sin särskilda sakkunskap avseende det iakttagna, är således i processuellt hänseende att privat sakkunnig avses, liksom offentlig sakkunnig, komma att avge sitt utlåtande i skriftlig form. I förhållande till vad som gäller offentlig sakkunnig är däremot reglerna för privat sakkunnig i flera hänseenden processuellt olika. En stor skillnad ligger i att edstemata är olika. Såsom framgår av det följande är det emellertid i mycket ovisst i vad mån också i straffrättsligt hänseende föreligger skillnad mellan muntliga utsagor av offentlig och privat sakkunnig. Det må i sammanhanget anmärkas att det i förarbetena till 1934 års lag om bevisning genom sakkunnig i fråga om edstemat uttalades (NJA II 1934 s. 515) blott att någon anledning att göra skillnad mellan sådana sakkunniga som förordnats av rätten och andra sakkunniga icke torde föreligga och att det i processlagberedningens förslag till ny rättegångsbalk (SOU 1938:44) inte gjordes något närmare uttalande om övervägandena rörande edstema för sakkunnig, som tillkallats av part. Avslutningsvis må rörande de processuella reglerna angående sakkunnig anmärkas att processlagberedningen (s. 424) uttalade, att det i allmänhet borde vara rätten som föranstaltade om erforderlig sakkunnigbevisning samt att stadgandet i RB 40:20, att föreskrift i lag eller författning om sakkunnigs hörande i visst fall skall gälla, enligt processlagberedningen avsåg bl. a. 1886 års stadga angående vad iakttagas bör vid rätts-

medicinsk undersökning av död människas kropp. Mot bakgrunden härav och med hänsyn till gjorda uttalanden om sakkunnig myndighets skyldighet att bistå med sakkunnig (förarbetena till såväl rättegångsbalken som 1934 års omnämnda lag, vilka senare hänvisade också till processkommissionens betänkande — SOU 1926:32 — med tämligen utförliga motiv härom) torde få anses att rättsläkare som företagit obduktion förutsatts bli förordnad av rätten såsom rättens sakkunnige, när det gällde brottmål, där obduktionsresultatet var av betydelse.

6.6 Rätten att plädera i yrkande under rättegången

I samband med att Irwing Höglund genom Arvidson framställde yrkande om att bli försatt på fri fot begärde Arvidson att få plädera i detta yrkande, vilken begäran häradsrätten avslog. Häradsrättens beslut väckte betydande uppmärksamhet i tidningspressen och kritiserades för att vara felaktigt. Även Arvidson har under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen och senare i boken Erkänn! anfört kritik mot att han inte fick plädera i häktningsfrågan.

I förevarande hänseende inhämtas av häradsrättens akt till en början följande.

I skrift till häradsrätten den 26 augusti 1970 meddelade Arvidson, att han vid påföljande dags förhandling skulle komma att framställa yrkande om att Irwing Höglund måtte försättas på fri fot. Arvidson avsåg att i samband med detta yrkande ange grunderna för detsamma. Han ville genom skriften förutskicka, att han önskade få tillfälle att yttra sig pläderingsvis i häktningsfrågan. Därest häradsrätten av någon anledning ansåg sig inte kunna medgiva honom rätt att plädera i häktningsfrågan mot bakgrund av vad som dittills föregått i målet, hemställde Arvidson om omgående besked. Om häradsrätten inte skulle tillåta honom att plädera i angivet hänseende, avsåg Arvidson att på annat sätt bringa sin uppfattning om värdet av det föreliggande utredningsmaterialet till häradsrättens kännedom.

Enligt anteckningar å skriften underrättade protokollföraren samma den 26 augusti Arvidson om att han inte kunde påräkna att få plädera vid förhandlingen.

Inför häradsrätten framställde Arvidson yrkandet att Irwing Höglund skulle försättas på fri fot, sedan rätten väckt frågan om att avsluta förhandlingen för dagen. I en till häradsrättens akt fogad promemoria den 7 september 1970 av protokollföraren förekom följande i anslutning till att Arvidson framställt yrkandet.

Arvidson anförde, att han blivit ombedd av Irwing Höglund att framställa yrkandet om att denne, enär sannolika skäl att han begått det åtalade brottet mot Ulla Höglund ej förelåg, måtte försättas på fri fot. Beklagligt nog hade Arvidsons skriftliga begäran om att pläderingsvis

få yttra sig i häktningsfrågan avslagits. Han såg sig nu nödsakad att framföra sina synpunkter i annan ordning. Rättens ordförande förklarade att frågan om hävande av häktningsbeslutet var något som rätten städse hade att självmant vaka över, att det var Irwing Höglund obetaget att själv eller genom sin försvarare angiva grunderna för sitt yrkande samt att stöd saknades i rättegångsbalken för att låta part plädera innan bevisningen förebragts. Arvidson framhöll härefter till utveckling av grunderna för Irwing Höglunds yrkande att sannolika skäl ej längre förelåg, varpå Meijer yttrade sig över yrkandet och bestred detta.

I besvärsskriften över häradsrättens beslut i häktningsfrågan anförde Arvidson, att han vid häradsrätten hemställt att få närmare pläderingsvis redovisa skälen för yrkandet om Irwing Höglunds försättande på fri fot.

På särskilda frågor har Arvidson under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen förklarat, att han kanske inte gjort någon skillnad mellan argumentering och plädering och att han inte tänkt på den saken. Arvidson medgav, att det med beaktande av en sådan distinktion kunde tänkas, att han och rättens ordförande missuppfattat varandra angående vad som fick förekomma i häktningsfrågan.

Dahnell har uppgivit: Han hade den bestämda uppfattningen, att plädering i egentlig bemärkelse inte får förekomma innan bevisningen förebragts. Däremot var det parterna obetaget att anföra argument och motiv för ett yrkande under rättegången. Med anledning av sin skriftliga begäran att få plädera fick Arvidson underhandsbesked om att plädering inte skulle medgivas men att han fick ange grunderna för yrkandet. Vid förhandlingen anmodade Dahnell Arvidson att ange grunderna för yrkandet och blev förvånad över att denne därvid inskränkte sig till några få ord om att sannolika skäl inte längre förelåg. På Dahnells fråga om Arvidson inte hade mer att säga svarade Arvidson: »Nej, när jag inte får plädera så har jag inte mer.» Arvidson borde inte ha missuppfattat situationen så att han trott, att han inte ens fick argumentera i yrkandet.

6.7 Irwing Höglunds hälsotillstånd under rättegången

Slutligen må här, mot bakgrunden av den uppmärksamhet det väckte, något beröras följande förhållande. Tidningarna för den 29 augusti 1970 innehöll uppgifter om att Irwing Höglund brutit samman och måst överföras till rättspsykiatriska kliniken på Långholmen för vård och att rättegången därför skulle uppskjutas i avbidan på att han tillfrisknade. Detta föranledde i pressen åtskilliga kritiska anmärkningar av här förut berört slag mot utredningen och rättegången. Enligt framställningen i boken Erkänn! hade Irwing Höglund räknat med bifall till yrkandet att bli försatt på fri fot och tagit häradsrättens avslag så hårt att han brutit samman och, med Arvidsons medverkan, överförts till

rättspsykiatriska kliniken. Läkarna uttalade, att Irwing Höglund behövde minst en vecka för att komma i någorlunda balans igen.

Av häradsrättens akt framgår i samma hänseende, att medicinska hinder inte förelåg, enligt besked den 31 augusti från rättspsykiatriska kliniken, mot att Irwing Höglund inställdes till den förhandling den 1 september som utsatts vid senast föregående förhandlingsdag den 27 augusti. Som redan framgått ägde, sedan Meijer den 31 augusti på egen begäran entledigades från att vara åklagare i målet, någon förhandling ej rum den 1 september.

6.8 JO:s bedömning

Någon befogad kritik kan ej riktas mot att Meijer med hänsyn till omständigheterna i målet i sin sakframställning — efter att ha kortfattat redogjort för bl. a. obduktionsfynd och brottsplatsundersökning och därvid uppgivit att dödandet skett genom strypning med den dödas bysthållare — ej närmare utvecklat de förhållanden, som kunde förutses bli ingående belysta genom förhören med brottsplatsundersökaren och rättsläkaren. Jag finner ej heller utredningen ge stöd för den kritik som framförts mot att Meijer i sakframställningen anförde att han hävdade att brottet var planlagt — detta inrymdes väl i gärningsbeskrivningen enligt åtalet och kan ej anses ha inneburit att den tilltalade, som häktats såsom misstänkt för mord, vid huvudförhandlingen blev försatt i något oväntat läge. Ehuru Arvidsons påståenden och frågor efter sakframställningen ger uttryck för uppfattningen, vilket återkom under förhöret med Lidholm, att Meijer hävdade att samlaget och dödandet ingick i ett planerat handlingsmönster, kan jag av fonogramutskriften över sakframställningen ej finna att Meijer gjort något påstående om att den tilltalade skulle ha haft den planläggning Arvidson uppgav. Också mot bakgrund härav finner jag ej fog för kritiken mot Meijer.

Av den föregående redogörelsen torde framgå — utan att detta behöver närmare utvecklas — att det ej föreligger fog för kritiken angående förhöret med Irwing Höglund rörande livförsäkringen liksom ej heller vad gäller Arvidsons klagomål över att han inte fick plädera i samband med sitt yrkande om att Irwing Höglund skulle försättas på fri fot. Vad gäller påståendena om att Irwing Höglunds hälsotillstånd inte skulle ha beaktats under rättegången ger utredningen uppenbart vid handen att kritik varit oberättigad även i detta hänseende.

Jag går sedan in på frågan om rättegångens yttre former och den formella processledningen.

Förevisandet av dockan med Ulla Höglunds kläder och en del fotografier m. m. väckte betydande uppmärksamhet inte minst i pressen. En grundläggande regel i svensk rättegångsordning är att huvudförhandling skall vara så förberedd, att yrkanden och utredning så långt möjligt

inte kommer överraskande utan delgivits motparten i förväg. Det torde också vara utmärkande för svenskt rättegångsväsende att man undviker i görligaste mån dramatiska effekter och teatraliska inslag. Det oaktat kan det i vissa fall — inte minst i mordrättegångar — vara nödvändigt att för rätten förete utredningsobjekt och annat som kan vara obehagligt för parter och ägnat att skapa sensation i massmedia. Vad gäller dockan framgår av min utredning att det var känt i förväg såväl för rättens ordförande som för åklagaren och den offentlige försvararen att den skulle förevisas. I fråga om både dockan och bilderna gäller att under min utredning inte från något håll riktats kritik emot att dessa förevisades. Tvärtom har från alla berörda — Dahnell, Meijer och Arvidson — uttalats att dockan och bildmaterialet verksamt bidrog till att fullständiga utredningen. Arvidson har tillagt, att han inte heller trodde att Irwing Höglund upplevde dessa demonstrationer som störningsmoment på det sätt tidningskritiken gjorde. Mot bakgrund härav finner jag inte skäl till någon anmärkning mot Dahnell i detta hänseende.

Härefter övergår jag till frågan om vissa delar av rättegångsförhandlingarna bl. a. förhören med Irwing Höglund om makarnas samliv bort hållas inom stängda dörrar.

Enligt RB 5:1 äger rätten förordna att förhandling skall hållas inom lyckta dörrar bl. a. om det kan antagas att vid förhandling skall förekomma något, som är stötande för anständigheten och sedligheten. Domstolen skall ex officio tillse att regeln tillämpas, om så anses erforderligt. Parternas önskemål är ej avgörande. Sådant som är tillgängligt för domstolen redan innan det förebringas i en förhandling kommer ju ej överraskande för domstolen. I övriga fall — t. ex. vid förhör eller om fotografisk dokumentation plötsligt kommer fram under förhandlingen — får domstolen vaka över att huvudprincipen om offentlighet icke medför resultat som är stötande, sett ur den synvinkel som framgår av lagrummet. Domstolen torde visserligen i allmänhet kunna förvänta sig att åklagare eller offentlig försvarare icke försätter domstolen i läget att behöva avbryta pågående förhandling för att taga ställning till fråga om fortsatt offentlighet i målet, utan torde kunna förvänta sig att dessa i förväg underrättat domstolen ifall de ämnar förebringa sådant, som enligt lagrummet tarvar domstolens prövning av offentligheten vid förhandlingen. Uppkommer emellertid en situation under pågående förhandling, som ger domstolen anledning att antaga att något som är stötande för anständigheten och sedligheten skall förekomma, får domstolen självfallet icke underlåta att i förväg söka inhämta upplysningar om vad som avses komma och fatta ståndpunkt till om förhandlingen skall ske inom lyckta dörrar.

Det synes med fog kunna sättas i fråga om inte särskilt det ingående förhör Arvidson höll med Irwing Höglund om makarnas samliv bort hållas inför stängda dörrar. Av den förut lämnade redogörelsen fram-

går, att informella överläggningar hölls mellan Dahnell, Meijer och Arvidson i offentlighetsfrågan, varvid Arvidson uttalade sig emot att någon del av förhandlingarna ägde rum inom stängda dörrar och att från Meijers sida inte framkom någon begäran härom. Väl ankommer det, såsom förut framhållits, på rätten att ex officio besluta i offentlighetsfråga, men det är dock både förståeligt och rimligt att rätten därvid beaktar parternas synpunkter och önskemål. Med hänsyn härtill finner jag mig inte böra framföra någon kritik mot Dahnell — som får antagas ha utgått ifrån att Arvidson agerade uteslutande i Irwing Höglunds intresse — för att han inte upptog frågan om avbrytande av de offentliga förhandlingarna under förhöret med Irwing Höglund.

Kritiken mot processledningen i övrigt har dels gällt, att Irwing Höglund »tystades» och »klubbades ned» och dels avsett Dahnells uppträdande mot Meijer och Arvidson, därvid Arvidson gjort gällande att Meijer tilläts att i alltför hög grad dominera rättegången och Arvidson ofta blev avbruten under det att Meijer närmast förmenat att Arvidson tilläts alltför stora friheter.

Påståendet att Irwing Höglund tystats ned torde — som framgår av den föregående redogörelsen — hänföra sig till ett tillfälle i början av rättegången, då Irwing Höglund anmodad att ange huruvida han var skyldig eller inte i stället började ett anförande, i vilket han sade sig vilja berätta allt, och Dahnell därvid avbröt Irwing Höglund och upplyste honom om att han skulle få berätta senare. Dahnell handlade därvid helt enligt rättegångsbalkens regler och någon anmärkning kan naturligen inte drabba honom för hans ingripande.

Vad så gäller Dahnells förhållande till Meijer och Arvidson har Dahnell under min utredning förklarat, att förhandlingen inte varit alldeles lätt att leda bl. a. på grund av den irriterade stämningen mellan Meijer och Arvidson. Vad som framgår av fonogramutskrifterna från rättegången bekräftar i hög grad Dahnells omdöme.

Vid en prövning av vad sålunda förekommit hamnar jag i vanskligheter. Av de tre agerande står Dahnell och Meijer under min tillsyn medan så inte är fallet med Arvidson, varför jag är lagligen förhindrad att göra något bedömande för hans del. Att mot bakgrund härav rättvist bedöma Dahnells processledning låter sig inte göra. Jag vill dock ha sagt, att även om det kan ha funnits skäl för en starkare processledning än den Dahnell utövade, har min granskning av vad som förevarit inte givit skäl att antaga att inte Dahnell handlat med den oväld och den opartiskhet som under förhållandena varit möjlig. Dessbättre torde det också vara sällsynt att i vårt land rättegångar i svåra brottmål utspelar sig i sådana former som här varit fallet, varför det redan av den anledningen inte torde vara påkallat med ytterligare uttalanden från min sida i denna sak.

Jag övergår slutligen till frågan om Lange och Lidholm borde ha

hörts som vittnen eller sakkunniga.

Från rent processrättsliga synpunkter kan det möjligen synas vara enbart av teoretisk betydelse om rätten skolat välja den ena eller den andra formen för deras hörande, jag bortser här från ersättningsfrågan. Från en annan synpunkt, nämligen vad gäller menedsansvaret, är frågan emellertid av praktisk betydelse.

Vittneseden och sakkunnigeden (resp. försäkran) har olika innehåll. Enligt vittneseden och vittnesförsäkran skall vittne säga hela sanningen och intet förtiga, tillägga eller förändra. Enligt vittneseden i dess äldre lydelse skulle vittnet »vittna och giva tillkänna allt, vad jag vet i denna sak hänt och sant vara, så att jag ej något förtiger, tillägger eller förändrar». Den sakkunnige skall i ed eller försäkran försäkra att han efter bästa förstånd skall fullgöra det sakkunniguppdrag som lämnats honom.

I typfallet avger ett vittne en utsaga om en iakttagelse, ett händelseförlopp han iakttagit eller deltagit i. Av den sakkunnige förväntas ett omdöme. Detta kan inom vissa områden vara grundat på så säkra premisser att var och en med motsvarande kunskaper kommer till samma omdöme. I andra fall kan det vara fråga om något så vagt och obestämt som t. ex. det konstnärliga värdet av en oljemålning. Av den sakkunnige förväntas endast att han säger sin uppriktiga mening i saken och såvitt möjligt anger de premisser på vilka han grundar sin åsikt.

Det torde inte vara ovanligt att även vittnen — särskilt av parter — pressas att utöver sina iakttagelser ange också slutsatser av omvittnade iakttagelser. Ofta torde väl frågor av det slaget avstyras av rätten, men det är uppenbart att vissa slag av vittnen lättare råkar ut för sådana frågor och har svårare att avvärja eller undgå dem. Dit hör t. ex. kriminalexpertis och rättsläkare. En rättsläkare kan väl vittna om fynden vid en obduktion men om han därefter tillfrågas om han på grundval av fynden kan draga några slutsatser om hur exempelvis ett våldsdåd tillgått, uppstår frågan hur han då skall ställa sig. I rättvisans intresse vill han kanske tillhandagå rätten och parterna med att redovisa sin uppfattning. Men hur förhåller sig då den sanningsplikt som han iklätt sig till en hypotes om ett tänkt händelseförlopp? Det är uppenbart att rättsläkare med samvetsgrann läggning här kan komma i ett dilemma. Under handläggningen av detta ärende har också från rättsläkarhåll framförts bekymmer över att man ofta som rättsläkare hörs som vittne i stället för som sakkunnig, kallad av rätten.

Det kan inte komma i fråga att rikta någon kritik mot Dahnell för att Lange och Lidholm hördes som vittnen. Domstolarnas praxis på detta område är vacklande, till stor del beroende på att förarbetena till rättegångsbalken knappast ger någon ledning.

Enligt min mening bör emellertid saken uppmärksammas såväl av domstolarna som av de lagstiftande instanserna. Jag kommer därför ge justitiedepartementet del av vad jag här anfört.

7 Lidholms rättsmedicinska bedömanden och uttalanden i målet

7.1 Lidholms vittnesmål m. m.

Lidholm gjorde omfattande uttalanden under sitt vittnesmål. Fonogramutskriften upptager 95 sidor. I det följande göres en kort sammanfattning av uttalandena, därvid endast medtages vad som är nödvändigt för min kommande bedömning. Den tidigare omnämnda utredningspromemorian innehåller ett mera utförligt referat av vittnesmålet.

Lidholm redogjorde till att börja med för de fynd som gjorts vid obduktionen. Redogörelsen överensstämde i huvudsak med innehållet i protokollet och utlåtandet över obduktionen.

Av Lidholms berättelse rörande *skadorna* på den döda kroppen kan följande antecknas.

Bysthållarens horisontella resårband var baktill inte, såsom angivits i protokollet och utlåtandet, fixerade i en knut eller i ett enkelt halvslag utan låg endast omlott. Snaran överensstämde med snörfårans bredd. De påvisade underliggande blödningarna överensstämde med snarans åtstramning kring halsen. Frånvaron av s. k. kvävningsblödningar och av avgränsade blödningar på halsens hud motsade kvävning genom strypning med händer eller något kraftigare grepp om halsen med händer. Likomvandlingen hade inte haft sådan omfattning att sådana blödningar inte skulle ha framträtt vid obduktionen. Blodutådringarna i höger tinning representerade ett trubbigt våld av något slag. Blödningarna kunde ha uppkommit genom slag mot huvudet. Skadorna var lindriga. Blodutådringen på framsidan av vänster axel hade likaledes uppkommit genom inverkan av trubbigt våld. Hudavskrapningarna på bröstets övre del samt under axelhålorna hade, enligt vad de underliggande blödningarna utvisade, uppkommit medan Ulla Höglund var vid liv. Avgörandet om en hudskada uppkommit före döden grundades nämligen på närvaro av underliggande blödningar, s. k. vital reaktion. Med hänsyn till att bysthållaren förflyttats från bröstkorgen upp till halsen kunde man »utan att ett ögonblick tvivla på riktigheten» utgå ifrån att bysthållaren varit det föremål som förorsakat de ifrågavarande skadorna. Något annat föremål som kunnat åstadkomma skadorna fanns inte heller på kroppen eller eljest på platsen.

Beträffande förekomsten av *sperma* i slidan anförde Lidholm bl. a. följande. Sperman var förruttnad. På grund härav och med hänsyn till den stora möjligheten av att Ulla Höglund varit s. k. utsöndrare, d. v. s. att hennes slidsekret innehållit blodgruppssubstanser, lät Lidholm inte blodgruppsbestämma slidprovet. Ejakulatets mängd uppgick till 3—4 ml, vilket motsvarade en normal utlösning för en man. Den vanligaste ejakulationsmängden var mellan 3 och 5 ml. Den anträffade mängden var så stor, att Lidholm hade alla skäl till antagandet att någon sperma inte förekom på Ulla Höglunds trosor.

Rörande tidpunkten för *dödens inträde* gjorde Lidholm till en början olika uttalanden av innebörd, att han syntes utgå ifrån att kroppen legat ute i två veckor. Lidholm angav utifrån detta konstaterande vilka faktorer som skulle förefinnas för att kroppen ej skulle genomgå en normal likomvandling. Enligt honom bestämdes förruttnelseprocessen av bl. a. temperaturförhållanden, luftfuktighet, luftväxling och miljö. Lidholm hänvisade även till två andra mordfall, där kropparna legat ute ungefär lika länge som Ulla Höglunds kropp utan att undergå någon förruttnelse och dessutom företett en kvarvarande likstelhet. Senare i sin utsaga anförde emellertid Lidholm, därom tillfrågad, att han inte kunde uttala sig om tidpunkten för dödens inträde. Döden kunde inte ha inträffat under de senaste dagarna före fyndet. För tiden dessförinnan var han emellertid tveksam. Han kunde på grundval av likstelheten i Ulla Höglunds kropp inte göra något som helst uttalande om tidpunkten för dödens inträde. Likstelheten brukade inträda omkring en timme efter döden och kvarstå mellan två och sex dygn. I detta fall hade likstelheten kvarstått av skäl som han verkligen inte visste.

Beträffande frågan om *brottsplatsen* anförde Lidholm, att denna hade varit i omedelbar närhet av fyndplatsen. Han stödde sig därvid på likfläckarnas lokalisation, likstelhetens utbredning, förekomsten av sperma i slidan ävensom på klädesplaggens läge på kroppen vid dess anträffande.

Lidholm uttalade sig också om sin uppfattning dels om hur gärningen tillgått och dels om gärningsmannens psyke. Enligt Lidholm stödde han sig härutinnan på de iakttagelser som gjorts vid obduktionen. Hans uppfattning var »någonting annat än tyckande, tänkande och funderande». I förevarande hänseende antecknas följande uppgifter av Lidholm.

Det förelåg visshet därom, *att* Ulla Höglund bragts om livet genom strypning med snara, *att* denna bestått av den del av hennes bysthållare som legat kring halsen, *att* hon inte utsatts för någon annan våldsinverkan mot halsen eller för annat våld av någon betydelse, *att* skadorna över bröstet förorsakats av att bysthållaren med våld dragits upp över bröstkorgen till halsen, *att* skadorna uppkommit medan hon var vid liv *samt att* klädesplaggens placering inte i nämnvärd grad rubbats vid transporten av den döda kroppen in under den ifrågavarande granen. Samlaget hade skett i direkt anslutning till den dödande brottshandlingen. Lidholm påstod alldeles bestämt, att han visste hur sexualakten hade tillgått. Denna var det viktigaste i sammanhanget. För att bysthållaren skulle ha kunnat komma upp runt halsen och förorsaka de bågformade skadorna på bröstet måste bysthållaren absolut ha dragits uppåt, bakåt.

Samlaget med Ulla Höglund hade utövats i en bestämd ställning. Det hade utförts med Ulla Höglund knästående på alla fyra med underarmarna mot underlaget och gärningsmannen bakom henne.

Lidholm anförde, att han sålunda med utgångspunkt från de skador som funnits över bröstet kunnat ange på vilket sätt samlaget tillgått.

Lidholm påstod vidare alldeles bestämt, att Ulla Höglund hade dött under samlaget.

Närmare rörande påståendet, att Ulla Höglund bragts om livet under samlaget, anförde Lidholm följande. Grunden för Lidholms påstående var, såsom han yttrade, att »jag tror inte — jag säger, att jag vet», att den beskrivna ställningen har kommit till användning. För denna ställning hade det behövts en » styvnad manslem av kvalitet». Det behövdes

inte många störande moment för att den styvhet, som finns hos manslemmen vid samlag, helt plötsligt skulle upphöra.

Ett säkert sätt för detta var om kvinnan började vråla av smärta, vilket Ulla Höglund ofrånkomligen hade gjort. Detta var inte njutningsbart utan störande för en normal människa, men gärningsmannen hade genomfört det påbörjade samlaget och haft sin utlösning. Ulla Höglund hade därför dött under samlaget.

Ytterligare om påståendet, att döden inträffat under samlaget, anförde Lidholm, att dödandet utan varje tvivel varit bestialiskt. Lidholm kunde försäkra, att Ulla Höglund verkligen lidit. Trots detta hade gärningsmannen fullbordat samlaget. Denne måste därför vara sadist, därför att annars skulle han inte ha kunnat genomföra samlaget. Ulla Höglunds försvarslösa ställning och hennes lidande hade varit en förutsättning för och ingått som ett moment i gärningsmannens sexuella upplevelse.

Lidholm uttalade sig också om anledningen till att döden inte skulle ha inträffat efter samlaget.

Lidholm kunde inte enbart på grundval av obduktionsfynden utesluta, att samlaget i sin helhet kunde ha utförts efter Ulla Höglunds död. Senare tillfrågad av Arvidson om vad som var kännetecknande för den som utövade ett sådant samlag anförde Lidholm först, att han var säker på att Ulla Höglund bragts om livet under pågående samlag och att gärningsmannen därför måste ha ett atypiskt psyke. Härefter anförde Lidholm: »Om det skulle vara så att samlaget skett efter döden, så har vi ett väldigt bra ord för det; det heter nekrofili. Och om inte det skall kallas för psykisk atypi, då vet jag vid Gud inte, vad vi skall kalla för atypisk psyke.»

På fråga av Arvidson förklarade Lidholm, att det var fullständigt uteslutet att en man med normalt psyke kunnat planlägga gärningen, eftersom detta förutsatte att mannen kunnat förhandsplanera sin erektion. Det var helt omöjligt, att en människa med normalt psyke hade kunnat utföra gärningen.

Lidholm uttalade sig också om den bystoperation, som Ulla Höglund låtit genomföra och effekten av denna. Rörande motivet till denna förklarade Lidholm, att han endast kunde tänka sig ett skäl, nämligen »sex».

Rörande Lidholms utsaga må vidare nämnas följande.

På föranledande av Meijer anförde Lidholm, att han inte uttalat sig utom rättsmedicinens ram eller i rättspsykiatriska frågor och att hans utsaga inte innefattat några spekulationer rörande gärningen och gärningsmannens psyke.

På frågor av Meijer förklarade Lidholm, att man av själva skadan på bröstet kunde se rörelseinriktningen, att denna var uppåt-bakåt samt att detta angivits genom slutsatsen i obduktionsutlåtandet att skadan uppkommit då bysthållaren med våld dragits upp över bröstkorgen till halsen. Enligt Meijer var slutsatsen inte underbyggd av någon redovisad iakttagelse av skadans rörelseriktning.

Lidholm förevisade vid sitt framträdande i domstolen — förutom vid

obduktionen tagna fotografier av Ulla Höglunds döda kropp, vilka var fogade till förundersökningsprotokollet — stillbilder och en rörlig film av sin rekonstruktion av gärningens händelseförlopp, som enligt Lidholm skulle utvisa hur detta varit.

Meijer och Lange anförde viss kritik mot det av Lidholm angivna händelseförloppet vid gärningen.

I anledning av Lidholms utsaga hemställde Meijer, att häradsrätten måtte inhämta yttrande från psykiater huruvida det var möjligt för Lidholm att med ledning av obduktionsfynden draga några slutsatser om gärningsmannens sinnesbeskaffenhet. Meijer anförde, att Lidholms fackområde var rättsläkarens men att han gjort säkra uttalanden av psykiatrisk natur. Detta gällde särskilt om Lidholms uttalanden dels om gärningsmannens psyke och dels om anledningarna till den av Ulla Höglund företagna bröstoperationen. Uttalandena hade väckt uppseende i läkarkretsar. Enligt Meijer fann han det från rättssäkerhetssynpunkt angeläget att Lidholms berörda uttalanden inte fick uppfattas såsom något fackmannautlåtande.

7.2 Undersökningen genom JO

Under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen hemställde Meijer om utredning huruvida Lidholm genom sina uttalanden i vittnesmålet gjort sig skyldig till ovarsamhet. Meijer anförde därvid i huvudsak följande.

Han grundade sin begäran på att Lidholm uppenbarligen måste ha insett, att hans uttalanden om gärningens händelseförlopp och gärningsmannens psyke inte var annat än spekulationer, ehuru han gett sin utsaga det innehållet att han visste vad som hänt. Om Lidholms uttalanden att gärningsmannen måste vara sexuellt abnorm har en erfaren psykiater sagt Meijer, att det var »förvånansvärt, anmärkningsvärt och ansvarslöst» av Lidholm att uttala sig på detta sätt och att det var en truism att säga att denne inte kunde göra några sådana uttalanden med anspråk på att de skulle ha något vetenskapligt underlag. Enligt Meijers mening finns det fog för antagandet, att Lidholm genom sina uttalanden om gärningsmannens sinnesbeskaffenhet inte blott överskridit sin kompetens på ett betänkligt sätt och uttalat sig om förhållanden varom han inte kan äga någon kännedom utan att han även bort inse detta. Meijer har även befogade tvivel på tillförlitligheten av Lidholms rent rättsmedicinska uttalanden. Meijer hyser den uppfattningen, att Lidholms teorier om gärningen som han själv framhållit som fakta inte är hållbara. Lidholm har därjämte bortsett från vissa obduktionsfynd som Meijer anser vara av ett visst intresse men som inte på något sätt stämmer in i Lidholms beskrivning av händelseförloppet. Detta gäller om de påvisade blödningarna i höger tinning. Enligt Meijers uppfattning kan förekomsten av skadorna inte utesluta ett händelseförlopp, där Ulla Höglund genom slag eller vid fall kunnat momentant förlora medvetandet eller bli omtöcknad. Om detta varit händelsen faller hela Lid-

holms teori i spillror. Meijers förhör med Lidholm blev inte ingående, emedan Meijers avsikt var att själv anlita eller begära att rätten skulle utse en annan rättsläkare som sakkunnig för att därefter ånyo höra Lidholm. Meijer höll för sannolikt, att en annan rättsläkare skulle ha vederlagt Lidholms uppgifter.

Meijers begäran om utredning huruvida Lidholm genom sina uttalanden gjort sig skyldig till ovarsamhet utmynnade i en hemställan att JO måtte höra dels någon erfaren psykiater beträffande vad Meijer ansåg vara Lidholms rättspsykiatriska uttalanden och dels en rättsläkare rörande Lidholms uttalanden i den rent rättsmedicinska delen.

Även Gustaf Sejlert har, såsom angivits i inledningen, gjort anmälan mot Lidholm angående bl. a. dennes utsaga i målet.

Vid ombudsmannaexpeditionen hördes Lidholm utförligt om sina uttalanden i målet. Härutinnan redovisas följande uppgifter av Lidholm.

Enligt honom omfattades hans vittnesmål av hans åligganden som rättsläkare. Han kunde bestämt påstå, att den dödande brottshandlingen skett i omedelbar närhet av fyndplatsen och i nära anslutning till ett fullbordat samlag. Spermamängden i Ulla Höglunds slida motsvarade den mängd »som man normalt sett väntar sig i samband med utlösning för en man». I sina rekonstruktioner inriktade sig Lidholm på att utreda hur skadorna på bröstet uppkommit och hur bysthållaren kunnat gå sönder. Syftet var att, mot bakgrunden av att kroppen inte företedde andra skador av betydelse, kontrollera om de ifrågavarande skadorna kunnat uppkomma på annat sätt än Lidholm påstått i sitt utlåtande, nämligen genom dragning av bysthållaren uppåt, bakåt. Lidholm ställde sina iakttagelser i relation till att det varit ett fullbordat samlag och till sin, såsom han tordes påstå, mycket stora erfarenhet av människors erotiska problem.

Det var ett olämpligt ordval av Lidholm att påstå, att han »visste», att samlaget skett med Ulla Höglund stående på alla fyra och med gärningsmannen bakom henne och att händelseförloppet utvecklat sig på det sätt han skildrat det i sitt vittnesmål. Detta var en slutsats som Lidholm kommit till. Däremot visste Lidholm, att Ulla Höglund dött under samlaget. En enda reservation gällde för denna visshet, nämligen att om Ulla Höglund inte avlidit under samlaget så var gärningsmannen nekrofil.

Den av Lidholm angivna samlagsställningen var inte en nödvändig slutsats utav obduktionsfynden utan ett antagande. Härav följer att samlaget i och för sig kunde ha ägt rum på annat sätt. Lidholms påståenden, att skadorna över bröstkorgen uppkommit medan Ulla Höglund var vid liv och att de förorsakats av att bysthållaren dragits uppåt och bakåt, var däremot nödvändiga slutsatser utav fynden vid obduktionen. Lidholm kan också med säkerhet påstå, att dödsorsaken varit strypning med snara, som bestått av bysthållaren. Att Ulla Höglund dött under samlaget var inte en nödvändig slutsats utav obduktionsfynden. Skadorna, sedda för sig, utvisade endast att det kunde vara så att döden inträffat under samlaget. Lidholm stödde sin slutsats om att detta varit fallet på sin vetskap om vad det innebär att ha samlag. Denna vetskap var grundad både på hans egen erfarenhet av att ha samlag och på tillgängliga forskningsrön. Enligt Lidholm är det omöjligt för en

icke sexuellt avvikande man att omedelbart efter ejakulationen kunna visa sådan aggressivitet, att han är i stånd att döda sin partner. »Det betyder och det är vad jag grundat det här på att under förutsättning att Irwing Höglund inte är sexuellt avvikande så att han kan prestera en utav två saker — antingen att han kan få utlösning i samband med ett så enormt störande moment som det är att höra en kvinna skrika därför att hon har plågor eller att han kan acceptera att fortfarande vara aggressiv i den fas då alla människor blir precis motsatsen, nämligen väldigt avslappnade — kan han inte vara gärningsmannen.»

Enligt Lidholm var den riktiga innebörden av hans vittnesmål denna. De objektiva fynden vid obduktionen gav inte fullständig visshet om hur gärningen tillgått och om att dödandet skett under samlaget. Slutsatsen att döden inträffat under samlaget var grundat på förutsättningen att gärningsmannen var sexuellt abnorm.

Enligt vad Lidholm vidare förklarade kunde han med utgångspunkt enbart från obduktionsfynden inte anföra några säkra påståenden utöver vad som upptagits i det föregående om dödsorsaken och strypningsredskapet, den påträffade spermamängden samt om sättet och tidpunkten för uppkomsten av skadorna på bröstet. Härtill kom, att kroppen inte företedde sådana skador som skulle ha uppkommit om det erforderliga motståndet för bysthållarens sönderslitande applicerats på annat sätt än vad Lidholm angivit. Ulla Höglund kan heller inte ha varit utsatt för någon misshandel. »Om man lägger ihop alla dom här sakerna och säger med en enda reservation att om hon har dött under samlaget, vilket jag påstår, då måste det ha gått till på det sätt som jag har beskrivit. Är det däremot fråga om en man som är så abnorm, att samlaget kan genomföras efter dödande av kvinnan, kan man inte göra något sådant uttalande.» Härvidlag måste enligt Lidholm emellertid bemärkas, att kroppen med säkerhet inte företedde ytterligare skador än dem som han påvisade vid obduktionen. »Att döda en människa på det här sättet utan att det skulle uppkomma några andra skador på henne är inte genomförbart. Jag har aldrig sett det någonsin.»

Lidholm hade först ställt upp en hypotes om samlagsställningen och dödssättet och därefter genom sina rekonstruktioner sökt pröva hypotesens riktighet. Enligt honom kan de slutsatser, som kunde dragas av obduktionsfynden, inte leda till någon annan uppfattning om gärningen än den som han framställt i sin utsaga. Hans uttalanden var alldeles ovanligt välgrundade.

Under p. 27 och 28 i obduktionsprotokollet beskrevs blodutådringar i höger tinning på Ulla Höglunds döda kropp. I obduktionsutlåtandet är några slutsatser inte dragna av dessa fynd. Inte heller inför domstolen uttalade sig Lidholm närmare om dessa skador. Lidholm har här hörts om sin uppfattning om skadornas uppkomst och sammanfattningsvis uppgivit följande.

Skadorna var lindriga. De kan ha uppkommit genom slag eller vid fall i samband med gärningen. Lidholm blev av länsåklagaren Larsson, sedan denne övertagit åklagarsysslan, tillfrågad om skadorna kunnat medföra medvetslöshet. Lidholm svarade, att han inte trodde att de kunde ha lett till någon form av medvetslöshet eller ens någon omtöckning, men framhöll också, att han inte helt kunde utesluta detta. Det är i detta hänseende svårt att draga bestämda slutsatser av biologiskt material, eftersom en skada inte påverkade den ena individen i samma mån som den andra. Mot bakgrunden av sin erfarenhet har Lidholm emel-

lertid ingen som helst anledning att tro, att skadorna skulle ha kunnat påverka Ulla Höglund.

Med anledning av vad sålunda förekommit hemställde jag i remiss den 25 mars 1971 till socialstyrelsen om styrelsens yttrande i enlighet med en vid remissen fogad, inom ombudsmannaexpeditionen upprättad, promemoria. I denna angavs att styrelsens yttrande syntes böra främst inriktas på följande fyra spörsmål.

1. Anser socialstyrelsen att Lidholms vittnesmål omfattas av hans åligganden som rättsläkare?
2. Lidholm har redovisat rättsmedicinska slutsatser av obduktionen såväl i utlåtandet som i sitt vittnesmål. Kan befogad kritik riktas mot dessa slutsatser och, om så är fallet, i vilka hänseenden?
3. Det har påståtts, att vissa av Lidholm i vittnesmålet gjorda uttalanden är av psykiatrisk natur. Anser socialstyrelsen att så är fallet och har Lidholm varit kompetent att i sitt vittnesmål uttala sig i dessa hänseenden?
4. Kan de under 3 åsyftade uttalandena anses sakligt grundade?

Härjämte anfördes i promemorian att socialstyrelsens yttrande borde utmynna i ett uttalande, huruvida Lidholms i vittnesmålet gjorda uttalanden stod i överensstämmelse med vetenskap och beprövad erfarenhet.

Socialstyrelsen avgav ett den 8 juli 1971 dagtecknat yttrande. För besvarandet av remissen hade styrelsen inhämtat yttranden av professorn i rättsmedicin vid Lunds universitet, tillika föreståndare vid rättsläkarstationen i Lund, Gerhard Voigt och docenten i rättspsykiatri m. m., överläkaren vid fångvårdsanstalten Hall Karl-Erik Törnqvist, båda medlemmar av socialstyrelsens vetenskapliga råd. Med hänsyn till att styrelsen hänför sig till vad dessa sagt redovisas deras yttrande först.

Yttrandena har intagits i den vid ombudsmannaexpeditionen upprättade utredningspromemorian och redovisas här endast i korthet.

Voigt avgav sitt utlåtande den 27 maj 1971. Utlåtandet innehåller följande.

Till en början ingick Voigt på frågan om rättsläkarens uppgifter och anförde därvid.

Rättsläkarens uppgift i ett fall som det förevarande är att biträda vid undersökningen på den s. k. brottsplatsen och att företaga undersökning (obduktion) av den döda kroppen. Under förundersökningen fungerar han på anmodan av förundersökningsledaren som rådgivare i rättsmedicinska frågor. På grundval av undersökningsfynden samt resultatet av förundersökningen för övrigt har rättsläkaren att taga ställning till dödsorsaken och att göra en rekonstruktion av tillvägagångssättet vid den eventuella gärningen. Målet med detta arbete är att lämna en redogörelse, som stöder sig på objektivt verifierbara fynd.

Rättsläkaren Lidholm har i Höglundmålet deltagit i fyndplatsundersökningen, genomfört obduktionen av Ulla Höglunds döda kropp och senare hörts som vittne vid huvudförhandlingen inför Södertörns domsagas häradsrätt. Hans medverkan som rådgivare under förundersökningen synes ha haft ett begränsat omfång, vilket framgår därav, att

polisen helt självständigt har försökt göra en rekonstruktion av händelseförloppet.

Voigt upptog därefter frågan om dödsorsaken och uttalade därvid på anförda skäl, att en tillförlitlig eftergranskning inte är möjlig, varför han utgick från att Lidholms slutsats är riktig, att Ulla Höglund strypts med den del av bysthållaren som legat löst kring hennes hals.

Voigt ingick på frågan om händelseförloppet och att Lidholm — med utgångspunkt från skadorna på Ulla Höglunds kropp och det faktum att hon hade sperma i slidan — uttalat sig om vilken samlagsställning som kommit till användning och förklarat att visshet förelåg att hon dött under samlaget såvida inte gärningsmannen var nekrofil.

Voigt uttalade härvid, att principiellt kan sägas att närvaron av sädesceller i slidan hos en död kvinna inte tillåter slutsatsen, att hon dött under pågående samlag eller att sädesvätskan kommit in i hennes slida efter döden. Efter att ha utvecklat detta närmare anförde Voigt att Ulla Höglund kan ha haft samlag upp till flera timmar före sin död, att hon kan ha dött under samlaget eller att ejakulationerna av sperma i hennes slida kan ha skett efter hennes död.

Väsentligt för bedömningen när det ifrågvarande samlaget kan ha skett hade — anförde Voigt vidare — i första hand varit att fastställa tidpunkten för döden samt en noggrann kartläggning angående Ulla Höglunds förehavanden före denna tidpunkt. Tidpunkten för hennes död är okänd. Voigt gjorde i detta sammanhang två påpekanden. Med beaktande av vad som antecknats om likstelheten borde undersökning ha gjorts om väderleksförhållandena under den tid Ulla Höglunds kropp legat ute. Enligt förundersökningsprotokollet föreligger uppgifter om väderleken endast för dagarna 20—22 maj 1970, medan uppgifter angående den övriga tidsperioden saknas. Undersökning borde också ha gjorts av innehållet i Ulla Höglunds magsäck. Inte ens den ungefärliga tidpunkten — anförde Voigt — för Ulla Höglunds död är således klarlagd.

Beträffande frågan om hur samlaget tillgått anförde Voigt som slutsats, att varken av klädesplaggens placering eller av de skador som har iakttagits på Ulla Höglund någon slutsats kan dragas på vilket sätt ifrågavarande samlag tillgått.

Voigt behandlade därefter uppkomsten av hudavskrapningarna på bröstets övre del samt under axelhålorna. Voigt anförde, att försiktighet är nödvändig, när det gäller obetydliga blödningar under hudavskrapningarna i likfläckarnas område. Lidholms uppfattning att skadorna uppkommit medan Ulla Höglund varit vid liv kan vara riktig. Av skadornas utseende att döma, såsom de är beskrivna i obduktionsprotokollet och som de är synliga på fotografierna, kan Lidholms åsikt vara riktig, att ett bandformat föremål liggande tvärs över den övre delen av bröstets framsida dragits bakåt, uppåt. Det kan dock icke anses bevisat, att bysthållaren har använts för att åstadkomma de ifrågavarande skadorna, även om tanken ligger nära till hands.

Efter att ha något uppehållit sig vid bröstoperationen anförde Voigt avslutningsvis.

Lidholms uttalanden som vittne i rättegången i målet mot Irwing Höglund är hans personliga åsikt om fallet. En rekonstruktion av händelseförloppet på grundval av resultat erhållna med rättsmedicinska och

kriminaltekniska metoder dikteras av den personliga erfarenheten, vunnen genom skolning i det praktiska arbetet samt genom forskning och litteraturstudier. Det är emellertid av största vikt, att man i dylika sammanhang inte låser sig vid en enda idé utan ständigt beaktar att möjlighet till andra tolkningar i de flesta fall kan föreligga och nyanserar sina uttalanden i enlighet därmed.

Lidholm har i Höglundmålet beträffande vissa förut berörda frågor sagt att visshet förelåg angående hans slutsatsers riktighet. Enligt Voigts uppfattning ger dock de objektiva fynden i målet möjligheter till andra tolkningar än Lidholms.

Törnqvist har i sitt yttrande, som är dagtecknat den 5 maj 1971, uttalat sig beträffande frågan om vissa av Lidholm gjorde uttalanden är av »psykiatrisk natur».

Inledningsvis framhåller Törnqvist att gränserna mellan olika vetenskaper ofta är vaga och flytande. Efter att ha utvecklat detta något uttalar Törnqvist, att det inte synes honom möjligt, att ge något bestämt svar på frågan om vissa av Lidholms utsagor är av »psykiatrisk natur». De aktuella utsagorna synes honom närmast falla under rubriken »sexologi» och det kan ifrågasättas om »sexologin» är ett exklusivt psykiatriskt område. Törnqvist ingår därefter närmare på en del av Lidholm gjorda uttalanden av dylik »sexologisk» natur. Då jag i det föregående inte funnit påkallat, att närmare redovisa Lidholms uttalanden i sådana frågor finner jag i konsekvens härmed inte anledning att här närmare redogöra för Törnqvists uttalanden. Det må dock antecknas, att Törnqvist med anledning av Lidholms uttalande att gärningsmannen var sadist anfört.

> Sådan »äkta sadism» torde vara ytterligt sällsynt. Själv hade Törnqvist aldrig stött på något sådant fall, och den läkare som i Sverige torde ha störst erfarenhet av sexualbrott (rättspsykiatern t. f. professorn Yngve Holmstedt) hade vid förfrågan härom ej heller haft någon sådan explorand eller patient. Gängse sexualmord (dråp) brukar antingen vara av typen »överskjutande våld» för att betvinga motstånd eller panikreaktion efter fullbordad våldtäkt. Innan man stannar för alternativet »sadism» bör man pröva mera triviala alternativ.

Törnqvist redovisar sex tänkbara sådana alternativ. Då dessa alternativ närmast är blott av teoretiskt intresse och inte ägnade att påverka min bedömning i saken utelämnas de här.

Avslutningsvis anför Törnqvist följande.

> Utan att vilja påstå att de tänkbara alternativen representerar någon sannolikhetshierarki eller att Lidholms alternativ skulle vara det minst sannolika, ville Törnqvist dock påstå, att om man skall utgå från »vetenskap och beprövad erfarenhet» bör verklighetens oändliga komplexitet inbjuda till försiktighet och måttfullhet när det gäller slutsatsernas kategoriska utformning.

Socialstyrelsen avgav sitt yttrande den 8 juli 1971. Yttrandet återges här i dess helhet. Sidhänvisningarna avser fonogramutskriften av Lidholms utsaga inför domstolen.

I. *Frågan huruvida Lidholms vittnesmål omfattats av hans åligganden som rättsläkare*

Rättsläkarstation åligger jämlikt 3 § Kungl. Maj:ts instruktion den 3

december 1965 (nr 783), ändrad den 16 juni 1966 (nr 362), bl. a. att tillhandagå domstol, länsstyrelse, allmän åklagare eller polismyndighet med rättsmedicinska utlåtanden samt med råd och upplysningar i rättsmedicinska frågor ävensom — i den mån det kan ske utan att övriga göromål åsidosätts — annan myndighet eller enskild med intyg eller utlåtande i rättsmedicinska frågor. Det av Lidholm avgivna vittnesmålet måste därför anses omfattas av hans åligganden som rättsläkare. Att vittnesmålet kommit till stånd på begäran av den åtalades försvarare torde därvid inte ha någon betydelse. Lidholm själv har också uppenbarligen uppfattat avgivandet av vittnesmålet såsom ett tjänsteåliggande för honom.

II. *Frågan huruvida befogad kritik kan riktas mot de rättsmedicinska slutsatser Lidholm redovisat i sitt vittnesmål*

Rättsläkares åligganden framgår av den ovan angivna paragrafen i instruktionen för statens rättsläkarstationer. Som Voigt angivit i sitt yttrande är det en rättsläkares uppgift att i ett fall som det förevarande biträda vid brottsplatsundersökningen, företa obduktion och fungera som förundersökningsledarens rådgivare i rättsmedicinska frågor. Rättsläkaren har därvid närmast att ta ställning till dödsorsaken, söka redogöra för hur gärningen gått till samt, om det är behövligt, söka bringa klarhet i när döden kan ha inträffat.

Jämlikt 3 § 4) allmänna läkarinstruktionen har varje läkare att vid utfärdande av intyg och utlåtanden iakttaga synnerlig omsorg och samvetsgrannhet. Detta innebär bl. a. för läkaren en skyldighet att göra uttalanden enbart beträffande förhållanden om vilka han har erforderlig kännedom samt grunda sina uttalanden på objektiva medicinska iakttagelser.

För en rättsläkare innebär det sagda ett krav på att han med hjälp av sina medicinska kunskaper och sin medicinska erfarenhet bygger upp sitt antagande om hur brottet tillgått på objektivt konstaterbara fakta. Han bör vidare redovisa de alternativ han finner tänkbara, göra erforderliga reservationer beträffande händelseförloppet samt tillhandagå brottsutredarna med medicinska synpunkter på de antaganden om händelseförloppet som dessa utredare finner sannolika. Av vikt är att utlåtandet utformas så att rättsläkaren framstår som en av partsintressen oavhängig fackman. Självfallet är detta av största betydelse för domstolens möjlighet att komma till ett riktigt avgörande men även en viktig förutsättning för att förtroendet för rättsläkarkåren icke rubbas. I detta sammanhang vill socialstyrelsen framhålla det angelägna i att rättsläkare inför domstol i möjligaste mån icke uppträder annat än som sakkunniga. Det förhållandet att rättsläkarna biträder polismyndighet under brottsutredningen bör enligt socialstyrelsens mening ej föranleda till annat bedömande i denna fråga.

Fråga är om Lidholm i förevarande fall iakttagit erforderlig objektivitet när det gäller redovisningen av fynden och de rättsmedicinska slutsatserna i anledning härav. Det är därvid särskilt tre moment i vittnesmålet som är av betydelse; för det första frågan om tidpunkten för dödens inträde, för det andra frågan om dödsorsaken och för det tredje rekonstruktionen av händelseförloppet.

Tidpunkten för dödens inträde

I sitt yttrande redovisar Voigt två omständigheter som bort klarläggas innan tidpunkten för dödens inträde närmare kunnat anges. För det

första finner han det anmärkningsvärt att kroppen efter Ulla Höglund efter mer än fjorton dagar kunnat återfinnas i ett så relativt väl bevarat skick. Detta förutsätter enligt Voigt exceptionellt gynnsamma väderleksförhållanden. Dessa har inte klarlagts. För det andra efterlyser Voigt en analys av innehållet i magsäcken för fastställande av huruvida detta motsvarat den måltid, som enligt uppgift skulle ha intagits före kl. 17.45 den 20 maj 1970. Med hänsyn till ifrågavarande omständigheter konstaterar Voigt att inte ens den ungefärliga tidpunkten för dödens inträde är klarlagd.

I sitt obduktionsutlåtande har Lidholm icke dragit någon slutsats om när döden inträffat. Först under sin vittnesutsaga kommer Lidholm in på denna fråga. Till en början (sid. 5) synes han ha utgått ifrån att kroppen legat ute i två veckor och utifrån detta konstaterande angivit vilka faktorer som skall förefinnas för att kroppen ej skall genomgå en normal likomvandling. Något senare (sid. 24) anför Lidholm emellertid att han på grundval av likstelheten inte kan göra något som helst uttalande om tidpunkten för dödens inträde.

Uppenbarligen är det en brist i utredningen att uppgifter saknas om väderleksförhållandena under tiden den 22 maj—den 4 juni 1970 liksom rörande maginnehållet. Det hade funnits större möjligheter att uttala sig om tidpunkten för dödens inträde, därest utredningen hade kompletterats på ifrågavarande punkter. I ett fall som det förevarande måste det anses åligga vederbörande rättsläkare att med så stor grad av sannolikhet som möjligt uttala sig om tidpunkten för dödsfallet. Lidholm borde ha insett detta och i anledning härav införskaffat ifrågavarande komplettering antingen genom polisens försorg eller på annat sätt redan innan han avgivit sitt rättsmedicinska utlåtande (jmf. 11 och 12 §§ i 1886 års stadga angående vad iakttagas bör vid rättsmedicinsk undersökning av död människas kropp). Lidholm hade då på ett helt annat sätt än som nu blev fallet kunnat få fram en bättre underbyggd slutsats om när döden inträffat. Vid bedömningen av denna hans försummelse bör dock beaktas att veterligen icke heller någon annan av utredningspersonalen ifrågasatt antagandet att Ulla Höglunds död inträffat i anslutning till hennes försvinnande samt att Lidholm tillvaratagit och till statens rättskemiska laboratorium insänt maginnehållet. Någon ohjälplig skada vad avser möjligheten att i efterhand åstadkomma en fullständigare utredning har Lidholms underlåtenhet sålunda ej förorsakat, eftersom såväl maginnehållet som väderleksförhållandena fortfarande kan undersökas.

Frågan om dödsorsaken

Med hänsyn till vad Voigt härom anfört saknas anledning att ifrågasätta Lidholms slutsats att Ulla Höglund blivit strypt med den del av bysthållaren som legat löst kring hennes hals.

Rekonstruktionen av händelseförloppet

Härvid har Lidholm — efter vad han också själv anfört — huvudsakligen grundat sin uppfattning *dels* på förekomsten av sperma i slidan — jämfört med den omständigheten att ingen sperma kunnat återfinnas på trosorna — *och dels* på de skador som funnits över bröstet och i vänstra armhålan. Att döma av hans uttalanden i övrigt och den verkställda rekonstruktionen torde Lidholm vid sitt ställningstagande ha påverkats av sådana omständigheter som klädernas placering på kroppen, skadorna på bysthållaren och den ena skon samt förekomsten av likfläckar enbart på framsidan av kroppen.

Som Voigt angett i sitt yttrande tillåter inte den omständigheten att sperma återfunnits i slidan slutsatsen att döden inträffat i direkt anslutning till samlaget. Innan det med bestämdhet genom mikroskopisk undersökning har fastslagits huruvida sperma förekommit på trosorna, saknas möjlighet att dra någon säker slutsats av spermaförekomsten i slidan.

Enligt polisundersökningen, som inte innefattade någon mikroskopisk undersökning, saknades spermafläckar på trosorna. Lidholm har låtit sig nöja med undersökningen som den utförts och icke påfordrat någon noggrannare undersökning för att få fram ett säkrare spaningsresultat. Lidholm hade bort inse att spaningsresultatet inneburit ovisshet rörande den faktiska förekomsten av sperma på trosorna och att han till följd härav inte haft möjlighet att uttala sig om huruvida döden inträffat i nära anslutning till samlaget. Endast för det fall det med säkerhet kunnat uteslutas att sperma saknats på trosorna är Lidholms slutsats att anse som ett skäligt antagande.

Fråga är vidare om det med utgångspunkt från antagandet att döden inträffat i nära samband med samlaget och med ledning av fynden vid obduktionen och på brottsplatsen kan dras några bestämda slutsatser om det sätt på vilket samlaget tillgått och hur Ulla Höglund bragts om livet. Voigt har härom i sitt yttrande anfört att man varken av klädesplaggens placering eller av iakttagna skador på kroppen kan dra någon slutsats om hur samlaget tillgått. Ej heller har Voigt med säkerhet kunnat påstå att den bysthållare som använts vid strypningen varit det föremål som förorsakat de ifrågavarande skadorna.

Det finns således uppenbarligen utrymme för andra tolkningar av fynden än den som Lidholm angivit. I sin egenskap av rättsläkare borde Lidholm ha insett att fynden i sig inte medger någon säker slutsats om vilken samlagsställning som förekommit och hur Ulla Höglund bragts om livet. Lidholm måste därför anses ha brustit i objektivitet och noggrannhet.

III. *Frågan huruvida Lidholm gjort uttlanden av psykiatrisk natur och om hans kompetens att göra sådana uttalanden*

Vissa av Lidholms uttalanden är av den karaktären att de tangerar området för rättspsykiatri. Det är särskilt uttalandena om gärningsmannens psyke och anledningarna till den av Ulla Höglund företagna bröstoperationen som därvidlag är av intresse. Som Törnqvist angivit i sitt yttrande är emellertid gränserna mellan olika vetenskaper ofta vaga. En rättsmedicinares ämnesområde kan inte så snävt begränsas att det aldrig kan tillåtas honom att i sina utlåtanden komma in på frågor av psykologisk eller psykiatrisk natur och dra slutsatser utifrån psykologiska eller psykiatriska överväganden. Den grundutbildning i psykiatri som Lidholm erhållit under sin läkarutbildning jämte de erfarenheter han vunnit under sin yrkesutövning torde i och för sig medföra möjlighet för honom att uttala sig om gärningsmannens psyke och varför Ulla Höglund låtit operera sina bröst. I beaktande härav kan det inte göras gällande att Lidholm enbart genom att uttala sig i dessa frågor överskridit gränserna för sin kompetens.

IV. *Frågan huruvida de åsyftade uttalandena varit sakligt grundade*

Det första ledet i Lidholms teori om hur Ulla Höglund bragts om livet är hans slutsats om att döden inträffat i nära anslutning till sam-

laget. Det andra ledet är slutsatsen om samlagsställningen. Det tredje ledet är slutsatsen om att döden inte inträffat efter samlaget. Härvidlag hänvisar Lindholm till sin egen erfarenhet av att ha samlag. Det skulle nämligen enligt hans mening vara i det närmaste omöjligt för en man att omedelbart efter ejakulationen kunna visa sådan aggressivitet att han är i stånd att döda sin partner. Lidholm anser det på grund härav och med ledning av obduktionsfynden uteslutet att dödandet skulle ha kunnat ske efter samlagets fullbordan. Enligt Lidholm har Ulla Höglund därför bragts om livet antingen före samlagets påbörjande eller under detsamma. Lidholm utesluter emellertid av okänd anledning att samlaget kan ha utförts i sin helhet efter det Ulla Höglund dött eller bragts om livet. Han påstår med bestämdhet (sid. 33) att döden inträffat under samlaget och att gärningsmannen i anledning härav måste vara sadist.

Under vissa förutsättningar torde emellertid den manlige partnern i ett sexuellt förhållande — oavsett om detta skett genom tvång eller på frivillig väg — även omedelbart efter ejakulationen under inflytande av ett psykiskt undantagstillstånd vara i stånd att på det ena eller andra sättet bringa den kvinnliga partnern om livet utan att han för den skull är att anse som varaktigt psykiskt abnorm. Att gärningsmannen skulle vara sadist är således inte någon slutsats som ovillkorligen kan dras av omständigheterna i ärendet. Lidholm borde ha insett detta och med hänsyn till sin begränsade erfarenhet av rättspsykiatriska frågor konsulterat en rättspsykiater innan han uttalat sig om gärningsmannens psykiska tillstånd. Genom att utan en sådan konsultation oreserverat ge uttryck för uppfattningen att gärningsmannen lidit av den psykiska abnormiteten sadism, har Lidholm brustit i objektivitet och noggrannhet.

Även när det gäller den del av vittnesmålet som avhandlar motiven till den bröstoperation som Ulla Höglund låtit genomföra har Lidholm i sitt yttrande kommit in på frågor som tangerar psykiatri och psykologi. Lidholms teori härvidlag är att anse som ren spekulation. Det finns inget i utredningen som stöder den uppfattning som Lidholm angivit. Det måste därför betraktas som anmärkningsvärt av Lidholm att dra denna bestämda slutsats angående anledningen till operationen.

Det kan därjämte konstateras att Lidholm dragit en felaktig slutsats beträffande effekten av en sådan plastikoperation som Ulla Höglund genomgått. Någon förändring av bröstvårtornas sensibilitet sker inte och det finns därför heller ingen anledning antaga att bröstens sexuella betydelse för kvinnan minskar.

Lidholm har vidare i sitt vittnesmål gjort vissa uttalanden av sexualvetenskaplig karaktär. Som framgår av Törnqvists yttrande är dessa uttalanden framställda på ett sådant sätt att man kan suggereras att acceptera dem som vetenskapliga fakta. Socialstyrelsen instämmer i den bedömning Törnqvist i sitt yttrande framfört angående ifrågavarande uttalanden.

Frågan huruvida Lidholms uttalanden står i överensstämmelse med vetenskap och beprövad erfarenhet

---

Som framgår av vad ovan sagts medger omständigheterna i ärendet andra tolkningar än den Lidholm givit uttryck för. Lidholm borde ha insett detta och till sin teori om händelseförloppet fogat tänkbara alternativ och befogade reservationer. I stället har Lidholm reservations-

löst bundit sig för och kategoriskt framfört teorierna om hur Ulla Höglund bragts om livet, gärningsmannens psyke och motivet till bröstoperationen. Han har vidare, vilket också framgår av den föregående redogörelsen, försummat att vidtaga vissa åtgärder. Till följd härav har Lidholm i förevarande fall på flera punkter brustit i objektivitet och noggrannhet. Enligt socialstyrelsens uppfattning har Lidholm härigenom av försummelse och oförstånd åsidosatt vad som åligger honom i tjänsten.

Frågan huruvida Lidholms uttalanden därjämte strider mot vetenskap och beprövad erfarenhet låter sig svårligen entydigt besvaras. Jämlikt 3 § första punkten allmänna läkarinstruktionen har varje läkare att i överensstämmelse med vetenskap och beprövad erfarenhet meddela patient de råd och, såvitt möjligt, den behandling som patientens tillstånd fordrar. Socialstyrelsen har — som framgår av det föregående — funnit att Lidholm genom att brista i objektivitet och noggrannhet av försummelse och oförstånd åsidosatt vad honom ålegat i tjänsten. Huruvida Lidholm därigenom handlat i strid mot vetenskap och beprövad erfarenhet synes med hänsyn till eventuella påföljder för Lidholms handlande ej kunna tillmätas någon självständig betydelse, eftersom läkarinstruktionens ifrågavarande bestämmelse endast har tillämpning på förhållandet läkare/patient.

I och för sig bör kriteriet i förekommande fall kunna tillämpas även på annan läkarutövning än patientrådgivning och -behandling. Så långt är det klart för socialstyrelsen att Lidholms uttalanden av sexualvetenskaplig natur, som måste betraktas som rena spekulationer, icke står i överensstämmelse med vetenskap och beprövad erfarenhet. Hur hans uttalanden i övrigt skall bedömas i nu förevarande avseenden synes så tveksamt, att socialstyrelsen inte är beredd att utan ytterligare utredning och prövning, eventuellt efter hörande av ansvarsnämnden, uttala sig härom.

Med anledning av den allvarliga kritik som socialstyrelsen riktat mot Lidholm fann jag mig föranlåten att den 23 augusti 1971 delge Lidholm misstanke om tjänstefel — vilket bedömdes som grovt — i de hänseenden som angavs i styrelsens yttrande.

Ett den 1 oktober 1971 dagtecknat yttrande av *Lidholm* innehåller i sammandrag följande.

Vad gäller den påstådda försummelsen att införskaffa uppgifter om väderleksförhållandena uttalade Lidholm att vad som var känt om kroppens läge och om väderlekssituationen gör att man kan göra det bestämda uttalandet att den döda kroppen efter Ulla Höglund väl kan ha befunnit sig på den aktuella platsen under ca två veckor samtidigt som han ville understryka att något bestämt uttalande om dödsdagen inte kan göras. Lidholm hänvisade i detta sammanhang till två tidigare liknande fall.

I fråga om underlåtenheten att analysera magsäcksinnehållet anförde Lidholm.

> Vid obduktionen av Ulla Höglunds döda kropp närvar 1:e kriminalassistenterna Vincent Lange och Nils Tufvesson samt doktor Jan Lindberg vid rättsmedicinska institutionen och obduktionsassistenten Stefan Hedqvist. På sätt som alltid är brukligt diskuterades

vilken provtagning som skulle ske på den döda kroppen och jag föreslog att magsäcksinnehållet i första hand borde sändas till statens rättskemiska laboratorium för att vid behov kunna användas vid den begärda rättskemiska analysen. Samtidigt diskuterades huruvida något var känt om sammansättningen av makarna Höglunds middagsmål den 20 maj, vilket ej var fallet, varför jag meddelade att om det fortsättningsvis skulle visa sig lämpligt, ytterligare analys av magsäcksinnehållet kunde ske då ju detta fanns på laboratoriet. Någon sådan begäran har icke inkommit. Det är icke min uppgift såsom rättsläkare att här ta ytterligare initiativ för analys av magsäcksinnehållet, då ju förundersökningsledningen genom Lange måste ha blivit informerad om att magsäcksinnehållet fanns tillgängligt. Detta till trots har jag försökt få upplysning om den aktuella måltidens sammansättning men hittills misslyckats.

Dessutom vill jag påpeka att analyser av magsäcksinnehåll för fastställande av tidpunkten för dödens inträde är utomordentligt otillförlitliga, något som anges i de flesta moderna böcker i rättsmedicin (se t. ex. Gradwohl's Legal Medicine).

Ovanstående omständigheter har sålunda icke medgivit mig att göra ytterligare uttalanden beträffande tidpunkten för Ulla Höglunds död.

Beträffande frågan om vilka slutsatser som kunde dragas av förekomsten av sperma i slidan yttrade Lidholm på anförda skäl att det kan med bestämdhet fastslås, att en mikroskopisk undersökning på sätt Voigt föreslagit inte kunnat lämna ytterligare besked i frågan.

Lidholm diskuterade därefter de anmärkningar som framförts rörande vilka slutsatser som kunde dragas av klädernas placering och rörande den fotografiska registreringen av skadorna på kroppen m. m. samt tillbakavisade härutinnan framställda anmärkningar.

Socialstyrelsens uttalande att Lidholm av okänd anledning uteslutit att samlaget kan ha utförts i sin helhet efter det att Ulla Höglund dött eller bragts om livet tillbakavisade Lidholm under hänvisning till ett av honom inför domstolen gjort uttalande.

Vad gäller anmärkningen mot Lidholm för hans påstående att gärningsmannen måste vara sadist ingår Lidholm närmare på vad Törnqvist härutinnan anfört och framhåller till slut att han i sitt vittnesmål inte gjort andra uttalanden om gärningsmannens psyke än att han påstått att detta varit atypiskt.

Efter att ha diskuterat de tidigare omnämnda av Törnqvist angivna sex alternativen såvitt gäller på vad sätt Ulla Höglund kan ha avlidit anförde Lidholm avslutningsvis.

Sammanfattningsvis vill jag understryka att jag iakttagit största noggrannhet och objektivitet vid min handläggning av Ulla Höglundärendet. Jag har bl. a. när det gällt frågor inom sexologi haft överläggningar med psykolog. Det fanns då ingen som helst anledning att anse att några av de aktuella frågeställningarna kunde hänföras till rättspsykiatri, vilken uppfattning jag alltjämt, även efter studium av Törnqvists uttalanden, måste vidhålla.

Sedan jag läst igenom utskriften av mitt vittnesmål finner jag att vissa uttalanden, formuleringar m. m. skulle fått en annan utformning om jag primärt fått yttra mig skriftligen i stället för muntligen. Så t. ex. har jag på sidan 34 använt formuleringen »jag säger att jag vet» — i stället för — jag anser mig veta. Formuleringen är olycklig

men jag vill understryka att jag, efter avläggande av sanningsförsäkran, hela tiden redovisat min uppfattning om skadornas uppkomst och händelseförloppet sådant mitt samvete bjudit mig, och jag har hela tiden grundat mina värderingar på faktiska iakttagelser på Ulla Höglunds döda kropp och studier av förundersökningsprotokollet.

På begäran avgav socialstyrelsen den 17 september 1971 ett kompletterande yttrande rörande uppkomsten av vissa i obduktionsprotokollet beskrivna blodutådringar i höger tinning på Ulla Höglunds döda kropp. Yttrandet var åtföljt av ett yttrande den 10 september 1971 av Voigt.

Socialstyrelsen anförde, att det inte var möjligt att på föreliggande material närmare uttala sig om när eller hur de skador uppkommit som Lidholm redovisat eller om de utsäger någonting angående hur Ulla Höglund bragts om livet. Endast ett förhör med Lidholm — anförde socialstyrelsen — torde kunna bidraga till att skapa klarhet häruti ävensom varför Lidholm i sitt obduktionsutlåtande inte dragit några slutsatser av de ifrågavarande blodutådringarna.

Som framgår av den föregående redogörelsen uttalade Voigt i sitt först avgivna yttrande såvitt gäller dödsorsaken, att en tillförlitlig granskning inte var möjlig, varför han utgick från att Lidholms slutsats var riktig, att Ulla Höglund strypts med den del av bysthållaren som legat löst kring hennes hals.

Socialstyrelsen anförde härom i sitt yttrande den 8 juli 1971, att med hänsyn till vad Voigt härom anfört saknas anledning att ifrågasätta Lidholms slutsats att fru Höglund blivit strypt med den del av bysthållaren som legat löst kring hennes hals.

Till följd av den tolkning socialstyrelsen sålunda givit åt Voigts berörda uttalande syntes ett klarläggande erforderligt om innebörden av uttalandet.

Med anledning härav förklarade Voigt att han för ett närmare ställningstagande till dödsorsaken önskade dels få ställa vissa frågor till Lidholm om dennes iakttagelse vid obduktionen och dels få en fotogrammetrisk undersökning utförd av de fotografier som tagits av Ulla Höglunds döda kropp.

Den 12 oktober 1971 hölls på ombudsmannaexpeditionen förhör med Lidholm i Voigts närvaro. Voigt fick därvid tillfälle att ställa frågor till Lidholm rörande bl. a. obduktionen och Lidholms tillvägagångssätt vid de försök han utfört på lik.

I skrivelse den 8 december 1971 till Voigt hemställdes, att Voigt — förutom om dödsorsaken — också skulle uttala sig om de ifrågavarande försöken och om man av skadorna på Ulla Höglunds kropp och av fynden på platsen kunde på sätt Lidholm gjort draga slutsatsen om en eventuell gärningsmans psyke.

Vad gäller den fotogrammetriska undersökningen förordnade jag den 9 november 1971 förste forskningsingenjören vid försvarets forsknings-

anstalt Karl Hugo Ågren att biträda vid utredningen med sådan undersökning.

Voigt avgav den 14 januari 1972 ett omfattande yttrande, vid vilket var fogat ett den 7 december 1971 dagtecknat yttrande av Ågren.

Voigts med stor omsorg utarbetade yttrande avhandlar de tre huvudfrågor varom utredning begärts, nämligen 1. Orsaken till Ulla Höglunds död, 2. Tillvägagångssättet vid Lidholms försök med bysthållaren och 3. Slutsatser angående gärningsmannens psyke.

Särskilt i fråga om det första avsnittet — orsaken till Ulla Höglunds död — är Voigts yttrande detaljerat och därtill i hög grad medicinskt betonat. Jag finner det emellertid för mitt fortsatta bedömande inte erforderligt att i denna del redovisa yttrandet annat än i dess huvuddelar med angivande av Voigts sammanfattande slutsatser i denna del.

Voigt behandlar till att börja med Lidholms slutsats att dödsorsaken varit kvävning genom strypning med snara och diskuterar, huruvida man på grund av obduktionsfynden och därefter verkställd undersökning är berättigad att antaga att ett fall av kvävning förelåg samt vidare om kvävningen skett genom snara eller på annat sätt och om det förra varit fallet fynden ger belägg för att snaran utgjorts av bysthållaren. Voigt tar också upp frågan om andra dödsorsaker än kvävning är tänkbara. Voigt påpekar, att vid obduktionen har sjukliga förändringar på de inre organen inte iakttagits som skulle kunna förklara Ulla Höglunds död. En sannolikt lindrig hjärtmuskelinflammation som Ulla Höglund haft 1969 har varit utläkt och kan inte åberopas som dödsorsak.

Som sammanfattning anför Voigt följande rörande dödsorsaken.

> Orsaken till Ulla Höglunds död är på grundval av det föreliggande utredningsmaterialet svårbedömd. Såsom framgår av det ovanstående kan man av de redovisade obduktionsfynden inte dra den reservationslösa slutsatsen att hon avlidit av kvävning genom strypning med snara, även om så mycket väl kan vara fallet.
>
> Reservationslösa slutsatser betyder i den rättsmedicinska verksamheten att man på grundval av tillgängliga vetenskapliga erfarenheter anser sig kunna fastslå att ingen annan tolkningsmöjlighet finnes.

Beträffande tillvägagångssättet vid Lidholms försök med bysthållaren anförde Voigt bl. a.

> I mitt yttrande av den 27 maj 1971 har jag framhållit att skadorna på Ulla Höglunds bröst synes vara okarakteristiska till utseendet och att det inte kan anses bevisat att bysthållaren har använts för att åstadkomma de ifrågavarande skadorna. Den av Lidholm framförda åsikten om skadornas uppkomstsätt kan vara en förklaring av flera möjliga.
>
> Det är oklart hur Lidholm utgående ifrån skadorna på bröstet kommit till slutsatsen i obduktionsutlåtandet: »att denna skada med säkerhet uppkommit då bysthållaren med våld dragits upp över bröstkorgen till halsen». Vid huvudförhandlingen har han därtill på förfrågan meddelat att han inte visste hur gärningsmannen fått bysthållaren upp mot halsen.

Vad till sist gäller slutsatsen angående gärningsmannens psyke anförde Voigt.

Lidholm har inför rätten på förfrågan av försvararen yttrat sig angående en eventuell gärningsmans psyke. Principiellt kan sägas, att man endast i extremt sällsynta fall av situationen på en brottsplats och fynden på en död kropp kan komma till vissa antaganden i detta avseende. I föreliggande fall kan av fynden på platsen och den döda kroppen ingenting säkert härledas angående de närmare omständigheterna kring Ulla Höglunds död. Någon slutsats angående en eventuell gärningsmans beteende och psyke kan inte dragas.

Den av forskningsingenjören Ågren verkställda utredningen tillkom på Voigts begäran och har av honom använts som stöd för vissa bedömanden. Den har således inte självständig karaktär i detta ärende och är därtill mycket tekniskt betonad, varför jag ej finner det påkallat att här närmare ingå på densamma.

Efter remiss avgav socialstyrelsen den 7 juni 1972 yttrande i anledning av Voigts utredning och fogade därvid yttranden av Lidholm den 28 februari 1972 och av rättsläkarrådets rättsmedicinska sektion den 30 maj 1972.

Lidholm anförde i ett kortfattat yttrande — under hänvisning till Voigts uttalande att man av de redovisade obduktionsfynden inte kan dra den reservationslösa slutsatsen att Ulla Höglund avlidit genom strypning med snara — att Voigt enligt Lidholms uppfattning inte kunnat anföra någon godtagbar grund för sitt påstående och att Lidholm därför saknade skäl att frångå sitt på rättsmedicinska iakttagelser grundade uttalande, att Ulla Höglund avlidit genom strypning med snara och att snaran utgjorts av hennes bysthållare. Lidholm påpekade att han inte ansåg sig delgiven misstanke om tjänstefel avseende hans uttalande rörande sättet för Ulla Höglunds död.

Rättsläkarrådets rättsmedicinska sektion anförde i sitt yttrande.

Även i fall med punktformade blödningar i ögonens bindehinnor, otvetydiga tecken på intravitalt uppkommen snörfåra och avsaknad av förruttnelseförändringar är diagnosen kvävning genom strypning ofta svår att ställa. Exakt samma förändringar kan nämligen föreligga vid strypningsförsök utan dödlig utgång och diagnosen kvävningsdöd genom strypning blir därför en sannolikhetsdiagnos som grundar sig på uteslutning av andra möjliga dödsorsaker. I det här aktuella fallet utgör avsaknaden av punktformade blödningar i ögonens bindehinnor och förekomst av förruttnelseförändringar faktorer som ytterligare försvårar bedömningen. Även om diagnosen kvävningsdöd genom strypning med snara ter sig mest sannolik i det aktuella fallet torde det dock ej helt kunnat uteslutas att andra orsaker t. ex. en hastigt påkommen hjärtsjukdom eller en förgiftning kan ha haft betydelse för den dödliga utgången eftersom resultat från mikroskopisk eller mera omfattande kemisk undersökning ej föreligger. Ej heller torde det helt kunna uteslutas att dödsfallet varit en följd av strypning med händer. Man kan därför ej reservationslöst hävda att dödsorsaken varit kvävning genom strypning med snara.

Socialstyrelsen anförde bl. a. följande.

Socialstyrelsen begränsar yttrandet till att avse frågan om orsaken till Ulla Höglunds död. Övriga av Voigt upptagna frågor har styrelsen behandlat i sitt tidigare yttrande.

Socialstyrelsen ansluter sig till vad rättsmedicinska sektionen anfört i sitt yttrande till styrelsen. Även om det framstår som mest sannolikt att Ulla Höglund bringats om livet genom strypning medelst snara kan styrelsen inte finna annat än att Lidholm, genom att i såväl obduktionsutlåtandet som i vittnesutsagan inför domstolen reservationslöst ge uttryck för nämnda uppfattning, brustit i objektivitet och noggrannhet.

I sitt tidigare yttrande över Lidholms vittnesutsaga m. m. har socialstyrelsen sammanfattningsvis funnit att Lidholm genom sin bristande objektivitet och noggrannhet av försummelse och oförstånd åsidosatt vad som åligger honom i tjänsten. Med hänsyn till vad ovan anförts får ifrågavarande uttalande omfatta Lidholms handlande även i nu aktuellt avseende.

Sedan jag med skrivelse den 24 juli 1972 underrättat Lidholm om misstanke för grovt tjänstefel även för att han i sina uttalanden i målet reservationslöst gett uttryck åt uppfattningen att Ulla Höglund bringats om livet genom strypning med snara, inkom Lidholm med ett den 14 september 1972 dagtecknat yttrande.

Lidholm anförde i detta yttrande.

Jag bestrider riktigheten av den meddelade misstanken under framhållande av att jag väl har givit uttryck för den bestämda uppfattningen att Ulla Höglund avlidit genom strypning med snara men icke reservationslöst påstått att så varit fallet utan såväl i obduktionsprotokollets utlåtande som i vittnesförhöret diskuterat möjligheten av kraftigt strypgrepp med händer. Beträffande utlåtandet hänvisar jag till vad som återgivits av detsamma i förundersökningsprotokollet sidan 502—503 från och med »att s. k. kvävningsblödningar icke påvisats — — — till och med kvarhållet grepp runt halsen med händer». I vittnesförhörsprotokollet har jag diskuterat samma sak från och med nederst sidan 3 till och med sjätte raden nerifrån räknat sidan 7. Såsom framgår har jag såväl i utlåtandet som i vittnesförhöret utförligt motiverat varför jag för min del ansett mig böra avvisa möjligheten av strypning med händer, och jag kan därför icke godtaga socialstyrelsens uppgift att jag reservationslöst uteslutit denna möjlighet.

Emellertid vidhåller jag alltjämt, att förekommande fakta giver fullt och övertygande stöd för påståendet att Ulla Höglund avlidit på grund av strypning medelst snara. Sammanfattningsvis vill jag härutinnan framhålla följande.

1. Ulla Höglund sågs sista gången i livet den 20 maj 1970. Enligt maken någon gång strax före klockan 19.00. Han har uppgivit att hon då var helt frisk och icke nämnt något om att hon företett några symtom på sjukdom.

2. Tidigare på eftermiddagen samma dag hade en kvinna hämtat sina barn som var dagbarn hos Ulla Höglund. Denna kvinna har uppgivit att Ulla Höglund då verkade som vanligt och icke nämnt något om att hon skulle företett några symtom på sjukdom.

3. Under den företagna polisutredningen intill anträffandet den 4 juni 1970 har intet framkommit som talar för att Ulla Höglund lidit av någon sjukdom.

4. Den 4 juni 1970 anträffades Ulla Höglunds kropp väl dold under en gran. Vid den telefonkontakt som kommissarie Törnqvist i Södertälje strax efter hade med mig meddelade han att det var uppenbart att Ulla Höglund bragts om livet.

5. Den brottsplatsundersökning som företogs den 5 juni visade att Ulla Höglund släpats in under den täta granen och för att kroppen skulle ytterligare döljas lösa grankvistar stuckits in i grenverket.

6. Kroppen låg i framstupa läge med brösten blottade, kjolen delvis uppvikt och trosorna neddragna så att könsorganet var blottat.

7. Brottsplatsundersökningen har entydigt givit vid handen att Ulla Höglund bragts om livet.

8. På natten den 5 juni greps Irwing Höglund och anhölls av länsåklagare Meijer innan vare sig brottsplatsundersökare besökt fyndplatsen eller obduktion av den döda kroppen företagits. Det måste sålunda redan vid denna tidpunkt ha varit uppenbart för polisen och länsåklagaren att Ulla Höglund bragts om livet.

9. Vid den senare företagna rättsmedicinska obduktionen som utfördes i närvaro av brottsplatsundersökarna och doktor Jan Lindberg fann man en avsliten bysthållare runt Ulla Höglunds hals med väl svarande underliggande typisk strypfåra och motsvarande denna, blödningar i halsens mjukdelar och i struphuvudets slemhinna. En längre ner belägen anträffad blödning stämmer väl med avslitning av muskeltrådar i denna nivå.

10. Sådana rundade isolerade blödningar som brukar anträffas efter strypning med hand alternativt händer påvisades icke.

11. Hjärtat vägde 230 g och företedde vare sig sjukliga förändringar eller missbildningar.

12. Den företagna rättskemiska analysen har uteslutit förekomst av etylalkohol, barbitursyrederivat och meprobamat. Särskilt må tilläggas att den metod laboratoriet använder innebär att i föreliggande fall dessutom förekomsten av i marknaden vanliga läkemedel kan uteslutas.

Bland ovan uppräknade fakta har jag även medtagit kriminaltekniska fynd och uppgifter från brottplatsundersökningen. Socialstyrelsen synes vid sin bedömning av frågan om dödsorsaken helt ha bortsett från ickemedicinska faktorer. Jag har svårt att förstå att detta kan vara riktigt. Enligt Kungl. Maj:ts stadga den 29 januari 1886 angående vad iakttagas bör vid rättsmedicinsk undersökning av död människas kropp § 11 skall i obduktionsprotokollets B-avdelning bland annat angivas de upplysningar om dödsfallet och obduktionens ändamål som av vederbörande myndighet meddelats läkaren eller eljest av honom kunnat inhämtas. Lika uppenbart som läkaren vid behandling av patienter har att beakta anamnesen har jag ansett det vara att vid utförandet av obduktionen och vid avfattandet av utlåtandet utöver de objektiva obduktionsfynden även taga hänsyn till de i fallet kända omständigheterna.

Socialstyrelsen har i berörda yttrande uttalat, att styrelsen ansluter sig till vad rättsmedicinska sektionen anfört i sitt yttrande till styrelsen. I detsamma har rättsmedicinska sektionen anmärkt, att annan dödsorsak än kvävning — även om diagnosen kvävningsdöd genom stryp-

ning med snara ter sig mest sannolik — icke helt kan uteslutas, till exempel en hastigt påkommen hjärtsjukdom eller en förgiftning kan ha haft betydelse för den dödliga utgången eftersom resultat från mikroskopisk eller mera omfattande kemisk undersökning ej föreligger. Mikroskopisk undersökning av hjärtat har icke företagits. Av betydelse för bedömandet om sådan undersökning bort ske synes vara bestämmelserna i §§ 3 och 7 Kungl. Medicinalstyrelsens kungörelse den 5 augusti 1955 angående förfarandet vid rättsmedicinsk obduktion med mera. Vid liköppningen och den inre besiktningen skall användas sedvanlig patologisk-anatomisk undersökningsteknik. Kan för den rättsmedicinska utredningen viktiga upplysningar vara att vinna genom mikroskopisk undersökning bör sådan företagas av obducenten. Enligt allmänt vedertagen rättsmedicinsk praxis omfattar begreppet sedvanlig patologisk-anatomisk undersökningsteknik icke mikroskopisk undersökning av hjärtat, vilken uppfattning för övrigt även synes vinna stöd av stadgandet i 7 § rörande särskilda fall då sådan undersökning bör äga rum. Skäl för sådan undersökning har icke förelegat i det aktuella fallet. Hjärtats vikt och utseende liksom vad som var känt om Ulla Höglunds hälsotillstånd gav icke någon anledning misstänka sjukliga förändringar i hjärtat. Enligt 5 § samma stadga skall vid misstanke om förgiftning prover tagas för kemisk analys. Oaktat sådan misstanke ej förelåg har sådana prover tagits och analyserats. Som ovan nämnts har genom analysen uteslutits möjligheten av förekomst av de vanligaste läkemedlen. Jag påstår att analysen varit omfattande, och jag hemställer, att Justitieombudsmannen härom ville inhämta yttrande från statens rättskemiska laboratorium.

Jag vill slutligen framhålla, att jag vare sig under min utbildning till läkare eller rättsläkare erhållit någon undervisning rörande juridisk nomenklatur. Emellertid har jag numera kommit till den uppfattningen, att jag vid uttalandet rörande Ulla Höglunds dödssätt måhända borde ha använt uttrycket med till visshet gränsande sannolikhet, ehuru jag har svårt att inse skillnaden mellan mitt uttalande och socialstyrelsens utlåtande i yttrandet 8.7.1971, enligt vilket det saknas anledning att ifrågasätta Lidholms slutsats, att Ulla Höglund blivit strypt med den del av bysthållaren, som legat löst kring hennes hals.

Meijer erhöll del av den sålunda verkställda utredningen. Vid samtal på ombudsmannaexpeditionen den 13 juli 1972 tillfrågades Meijer om han ville uttala sig om vilken betydelse det skulle kunnat ha för förundersökningens bedrivande och för åtalsfrågan om Lidholm efter obduktionen framfört tvivel om dödsorsaken.

Meijer anförde därvid bl. a. följande.

Meijer hyste viss tvekan om åtalet skulle leda till en fällande dom; tvekan kunde råda om att Irwing Höglund var gärningsmannen. Däremot förekom under förundersökningen och vid åtalsbeslutet inte någon som helst tveksamhet om att Ulla Höglund avlidit genom brott. Lidholm anmälde inte någon tvekan om dödsorsaken utan hävdade bestämt, att Ulla Höglund avlidit av kvävning genom strypning. Inte heller från försvaret framfördes något tvivel i saken. Meijer och polisen tog dock inte alla Lidholms uttalanden om tolkningen av obduktionsfynden och om gärningen för gott. Detta gällde bl. a. om hans uppfattning om hur gärningen tillgått. Redan vid det sammanträde, som före-

kom med Lidholm dagen efter obduktionen eller den 6 juni 1970, ifrågasatte Meijer om Ulla Höglund inte kunde ha berövats livet genom strypning med händer eller på annat sätt än med den sönderrivna bysthållaren. Lidholm avvisade tanken. Meijer och polisen fick i brist på argument böja sig för Lidholms uppfattning.

Härefter omtalade Meijer, att han efter att ha läst Voigts förenämnda yttrande spontant hade ställt sig frågan, om han med vetskap om att man av obduktionsfynden inte kan uttala sig reservationslöst om dödsorsaken skulle ha väckt åtal. Meijer hade skjutit tanken ifrån sig som obehaglig och — såsom Meijer då bedömde — meningslös.

Meijer förklarade, att han helst hade sett, att han inte hade behövt ställas inför frågan om vilken betydelse det skulle kunnat ha för förundersökningen och åtalsfrågan, om Lidholm framfört tvivel om dödsorsaken. Härvidlag framhöll Meijer, att frågan var hypotetisk och att det kunde ligga nära till hands att vara »efterklok». Härjämte hänvisade Meijer till det motsatsförhållande, som Lidholm ansett råda mellan honom och Meijer. Han ville emellertid inte undandraga sig att besvara den ställda frågan.

Beträffande det ifrågavarande spörsmålet om dödsorsaken anförde Meijer till en början följande. Om han under förundersökningen hade haft en utredning om dödsorsaken motsvarande Voigts, rättsläkarrådets och socialstyrelsens yttrande, skulle han ha underställt materialet styrelsens prövning. Även om ett sådant utlåtande i likhet med remissutfallet gått ut på att man av obduktionsfynden inte oomtvistligt kan fastslå dödsorsaken, måste bedömningen av denna även ske med hänsyn till andra fakta i målet. Enligt Meijers mening föreligger andra omständigheter än obduktionsfynden som i hög grad talar för att Ulla Höglund avlidit genom brott. Detta gäller bl. a. om kroppens läge vid fyndet. Enligt Voigts yttrande har inte heller någon omständighet framkommit som talar för annat än att Ulla Höglund omkommit genom brott. Härom är Meijer också personligen övertygad.

Meijer förklarade slutligen att, om socialstyrelsen vid en prövning av materialet uttalat att man inte på grund av obduktionsfynden kunde utesluta möjligheten av en »naturlig» död, detta skulle ha inneburit rimliga tvivel om att Ulla Höglund omkommit genom brott och tillerkänts stor betydelse vid avgörandet av åtalsfrågan. Till tvekan om gärningsmannens identitet hade sålunda kommit ett rimligt tvivel om att Ulla Höglund var död genom brott. Enligt Meijer var det med hänsyn till dessa båda omständigheter sammantagna inte bara möjligt utan också sannolikt, att han inte skulle ha väckt åtal. Meijer ville dock betona, att detta var ett hypotetiskt resonemang. Meijer tillade, att det under alla omständigheter inte hade varit fel att inte anställa åtal.

7.3 JO:s bedömning

När jag nu går att göra ett samlat bedömande av den av Lidholm utförda rättsmedicinska undersökningen och hans utlåtande i anslutning därtill samt av hans uttalanden i övrigt i målet vill jag taga till utgångspunkt ett uttalande som gjordes under förarbetena till 1944 års rättsläkarinstruktion, som var en föregångare till den nu gällande av år 1965. Uttalandena återfinns i SOU 1943:20.

Rörande kompetenskraven på rättsläkare anfördes där.

Det torde vidare vara få grenar av läkarverksamheten som ställa så stora krav på sina utövares omdöme, takt och objektivitet som den rättsmedicinska undersökningsverksamheten ställer på rättsläkaren. De utlåtanden, som denne har att avgiva, läggas icke sällan på ett avgörande sätt till grund för domstolsutslag, vilka kunna gälla långvariga frihetsstraff eller utkrävande av stora skadeståndsbelopp. Det utredningsmaterial, som i och för dessa utlåtanden ställas till rättsläkarens förfogande, är mången gång bristfälligt och ofullständigt, och de nödiga undersökningarna måste ofta utföras under synnerligen ogynnsamma förhållanden. De frågor, till vilka rättsläkaren har att taga ställning, äro även i många fall av ömtåligaste natur, gällande konflikter, som verka i hög grad upprivande på dem, vilka beröras därav, eller ägnade att väcka allmän uppmärksamhet av mer eller mindre pinsamt slag. Ett enda oöverlagt yttrande, en mindre välbetänkt ämbetsåtgärd från rättsläkarens sida kan i ett dylikt fall åstadkomma stor skada. Mer än en gång händer det, att parter och andra intresserade göra nog så kraftiga försök att förmå rättsläkaren till uttalanden i av dem önskad riktning, försök, som kunna ställa hans förmåga av självständighet och objektivitet på hårda prov.

På grund av den betydelse, som de rättsmedicinska undersökningarna hava för rättsskipningen, måste dessa undersökningar utföras med den mest minutiösa omsorg, vilket ställer de största krav på undersökarens noggannhet och tålamod. En rättsläkare, som icke i tillräcklig grad besitter dessa egenskaper, är olämplig för sitt kall och kan genom förbiseenden och misstag lätt bliva vållande till de största skador.

Med det anförda är klart angivet vilken betydelse rättsläkarens insatser kan ha från rättssäkerhetssynpunkt. På många områden gäller att även en erfaren lekman kan vara berättigad att kritiskt värdera en sakkunnigs redovisning av fakta och de slutsatser och bedömanden han gör. Så är i regel inte fallet inom det rättsmedicinska området. Väl förvärvar en åklagare med stor erfarenhet av våldsbrott med tiden vissa rättsmedicinska kunskaper. När det gäller obduktioner och andra rättsmedicinska undersökningar är emellertid åklagaren praktiskt taget helt hänvisad till de fynd rättsläkaren gör och de slutsatser denne drar av dessa. I fråga om rent rättsmedicinska bedömanden måste åklagaren till sist underordna sitt eget omdöme under rättsläkarens, om åklagaren inte har kännedom om andra omständigheter än rättsmedicinska som talar emot rättsläkarens bedömning. Sålunda kan t. ex en obduktion som gjorts utan erforderlig omsorg eller felaktiga eller reservationslösa slutsatser av rättsläkaren vara ägnade att skapa oriktiga förutsättningar för åklagaren vid hans beslut i åtalsfrågan i den ena eller den andra riktningen.

Å andra sidan måste självfallet beaktas att rättsläkarens uppgift kan vara utomordentligt svår i det enskilda fallet. Den skyndsamhet med vilken den rättsmedicinska undersökningen ofta måste företagas kan lätt föranleda att även kanske icke oviktiga fynd blir förbigångna. Fynden

kan vara svårtolkade eller motsägelsefulla. Slutsatserna blir då vanskliga att draga och felbedömanden kan ske utan att det därför kan sägas att rättsläkaren brustit i omsorg. Eller med andra ord: rättsläkarens uppgift kan vara så svår att man måste tolerera en marginal inom vilken fel inte kan bedömas som någon försummelse från rättsläkarens sida.

Det är mot bakgrunden av det anförda som jag har att pröva Lidholms handlande och den kritik som riktats mot honom. För överskådlighetens skull behandlar jag först kritiken mot den av honom verkställda rättsmedicinska undersökningen och utlåtandet i anledning därav samt därefter kritiken avseende Lidholms uttalanden i övrigt.

I fråga om obduktionsutlåtandet erinrar socialstyrelsen i sitt först avgivna yttrande med stöd av vad Voigt anfört, att Lidholm i utlåtandet inte dragit någon slutsats om när döden inträffat utan först i sin vittnesutsaga kommit in på denna fråga. Socialstyrelsen uttalar, att det uppenbarligen är en brist i utredningen att uppgifter saknas om väderleksförhållandena under tiden den 22 maj—4 juni 1970 liksom rörande maginnehållet och att det funnits större möjligheter att uttala sig om tidpunkten för dödens inträde, därest utredningen kompletterats i dessa hänseenden. Det måste anses åligga rättsläkaren i ett fall som detta — uttalar socialstyrelsen vidare — att med så stor grad av sannolikhet som möjligt uttala sig om tidpunkten för dödsfallet, vilket Lidholm borde ha insett. Vid bedömandet av Lidholms försummelse anser dock socialstyrelsen, att det bör beaktas att veterligen inte heller någon annan av utredningspersonalen ifrågasatt antagandet att Ulla Höglunds död inträffat i anslutning till hennes försvinnande samt att Lidholm tillvaratagit och till statens rättskemiska laboratorium insänt maginnehållet.

Lidholm har vad gäller underlåtenheten att införskaffa uppgifter om väderleksförhållandena uttalat att vad som var känt om kroppens läge och om väderlekssituationen — uppgifter härom förelåg såvitt gäller dagarna närmast före fyndet av kroppen — gjorde att man kunde göra det bestämda uttalandet att den döda kroppen efter Ulla Höglund väl kan ha befunnit sig på den aktuella platsen under ca två veckor, samtidigt som han underströk att något bestämt uttalande om dödsdagen inte kunde göras.

Vad gäller magsäcksinnehållet har Lidholm förklarat, att det var han som föreslog att det skulle sändas till statens rättsmedicinska laboratorium för att vid behov kunna användas för rättskemisk analys. Någon begäran härom inkom inte till Lidholm. Det var — har Lidholm uttalat — inte hans uppgift som rättsläkare att taga initiativ till analys av magsäcksinnehållet, då ju förundersökningsledningen måste ha blivit informerad att detta fanns tillgängligt.

Socialstyrelsen har i detta sammanhang hänvisat till bestämmelserna i 11 och 12 §§ 1886 års stadga angående vad iakttagas bör vid rättsme-

dicinsk undersökning av död människas kropp. Av dessa stadganden innehåller 11 § föreskrifter om vad som skall antecknas i obduktionsprotokoll. Sålunda skall antecknas »på sista tiden rådande luftvärme» och »den ort och det ställe, hvarpå liket förvarats under den tid, som förflutit mellan dödstillfället och obduktionen». Stadgandet i 12 § innebär, att obduktionsprotokoll jämte protokoll över rättskemisk eller annan undersökning, därest sådan ägt rum, skall läggas till grund för och biläggas det utlåtande som av läkaren skall avgivas. I övrigt upptager stadgandet föreskrifter av närmast ordningsnatur.

De berörda stadgandena innehåller inte några föreskrifter om vad utlåtandet skall innehålla, således ej heller något om att rättsläkaren skall uttala sig om tidpunkten för dödens inträde. Det oaktat synes det ligga i sakens natur att det ankommer på rättsläkaren att uttala sig om tidpunkten för dödens inträde, om frågan på något sätt är relevant. Så torde väl också i allmänhet ske — oftast väl spontant av rättsläkaren eller på föranledande av frågor av polis eller åklagare.

I förevarande fall har som socialstyrelsen uttryckt saken veterligen inte heller någon annan av utredningspersonalen ifrågasatt antagandet att Ulla Höglunds död inträffat i anslutning till hennes försvinnande. Med hänsyn härtill och i avsaknad av formella föreskrifter om rättsläkares skyldigheter i detta hänseende finner jag det inte kunna läggas Lidholm till last som tjänstefel att han i obduktionsutlåtandet inte uttalade sig om tidpunkten för dödens inträde.

Beträffande frågorna om inhämtande av väderleksuppgifter och om analysen av magsäcksinnehållet har Lidholm i det förstnämnda hänseendet uttalat, att man hade uppgifter om väderleken som var tillräckliga för hans bedömande. I vad gäller analysen av magsäcksinnehållet synes det förhållandet att sådan analys inte kom till stånd inte böra läggas enbart Lidholm till last. Det kan ej heller anses utrett, att en sådan analys skulle ha givit något resultat som varit av väsentlig betydelse för åklagarens ställningstagande. Jag finner därför vad som anförts mot Lidholm i dessa delar inte böra läggas Lidholm till last som försummelse.

Tyngdpunkten i den kritik som upptagits emot Lidholm för hans obduktionsutlåtande ligger enligt min mening i det som anförts rörande hans slutsats att dödsorsaken varit kvävning genom strypning med snara, nämligen att denna slutsats ej kan hävdas reservationslöst. Samtliga av mig hörda sakkunniga instanser — Voigt, rättsläkarrådets rättsmedicinska sektion och socialstyrelsen — synes vara ense om att Lidholms slutsats om dödsorsaken framstår som den mest sannolika. Av naturliga skäl har ingen av dem ingått på någon bedömning av hur stor sannolikheten är för riktigheten av Lidholms slutsats. I efterhand torde en sådan bedömning inte vara möjlig att göra.

Tillfrågad om vilken betydelse det skulle haft för Meijer vid beslu-

tet i åtalsfrågan om Lidholm varit försiktigare i sin slutsats har Meijer — något som måste respekteras — inte velat ingå djupare på en fråga av denna hypotetiska natur. Tanken att åtalsfrågan kanske fått en annan utgång om Lidholm uttryckt någon reservation i sitt bedömande är mycket oroande och det är naturligt att jag mot bakgrund härav sett utomordentligt allvarligt på Lidholms förfarande.

När jag nu har att straffrättsligt bedöma Lidholms förfarande, måste jag säga mig att hans förfarande väl varit ägnat att missleda åklagaren och på grund härav är i hög grad klandervärt men att det å andra sidan inte kan med säkerhet hävdas, att åtalsbeslutet med ett mer reserverat bedömande från Lidholms sida skulle ha blivit ett annat än nu blev fallet och skada uppstått från rättssäkerhetssynpunkt. Ovissheten i bedömningen i sistnämnda hänseende måste räknas Lidholm till godo. Jag finner mig därför inte kunna göra gällande att Lidholm åsidosatt sin tjänsteplikt genom sitt reservationslösa uttalande om dödsorsaken. Något åtal skall således inte väckas mot Lidholm i denna del. Jag räknar med att Lidholm för framtiden noga besinnar sina plikter som rättsläkare och noggrant iakttager objektivitet och omsorg i sina tjänsteåligganden.

Jag övergår härefter till den kritik som riktats mot Lidholm för hans uttalanden främst under vittnesmålet. Det är här fråga om Lidholms uttalande att han »visste» hur gärningen tillgått, uttalandena om gärningsmannens psyke och annat som redovisats tidigare.

Lidholms uttalanden är häpnadsväckande och ovederhäftigheten av dem torde ha blivit klart belyst genom den utredning som skett vid ombudsmannaexpeditionen och som framgår av min redovisning.

Alla förväntar sig att en rättsläkare som uppträder inför domstol uttalar sig med sans och måtta, med iakttagande av all tänkbar objektivitet och i överensstämmelse med vetenskap och beprövad erfarenhet. I allt detta har Lidholm brustit. Man kan fråga sig om någon skada uppstod till följd av Lidholms uttalanden. På grund av att rättegången avbröts kom de att stå i huvudsak oemotsagda. Hade rättegången fortsatt skulle de emellertid med all säkerhet blivit belysta av andra sakkunniga, varför det knappast skulle ha uppstått någon fara för att rätten blivit missledd av dem. Visserligen åstadkom de uppståndelse och gav material till sensationsskriverier i en del av pressen, men skall man tala om skada i detta sammanhang torde den ytterst ha drabbat Lidholm själv,

Meijer har velat göra gällande, att Lidholm genom sina uttalanden gjort sig skyldig till ovarsam utsaga. Med hänsyn till vad jag i ett tidigare avsnitt anfört om att det synes tveksamt i vilken grad vittnesseden även omfattar omdömen, som uttalas av vittnen, anser jag mig inte böra göra gällande att Lidholm gjort sig skyldig till ovarsam utsaga.

Lidholm har även som vittne gjort sina uttalanden på grund av sin tjänst såsom rättsläkare och det saknas därför inte skäl att anse att

han här gjort sig skyldig till sådant oförstånd att det bör betraktas som tjänstefel. Från allmän synpunkt är emellertid ett åtal inte påkallat för prövningen härav och jag räknar med att även Lidholm kommit till insikt om vad som brustit hos honom och att något upprepande av det skedda inte är att befara. Med hänsyn härtill avstår jag från att anställa åtal mot Lidholm även i denna del.

Härmed har jag avslutat min bedömning av Lidholms medverkan i utredningen av och rättegången om Ulla Höglunds död.

8 Nedläggandet av åtalet

8.1 Riksåklagarens beslut

I en till riksåklagaren den 31 augusti 1970 inkommen skriftlig begäran om entledigande från åklagaruppgiften i målet anförde Meijer, att han vid upprepade tillfällen och i olika sammanhang utsatts för beskyllningar för ohederlighet och bristande objektivitet samt att han i det uppkomna läget ansåg att utredningen i målet bäst främjades om annan åklagare trädde till. Såsom framgått av den inledande redogörelsen förordnade riksåklagaren samma dag med entledigande av Meijer länsåklagaren Lennart Larsson till ny åklagare i målet och beslöt den 4 september 1970 att de mot Irwing Höglund väckta åtalen skulle nedläggas. Riksåklagaren Holger Romanders beslut upptogs i en skrivelse till Larsson av bl. a. följande innehåll.

I samband med bytet av åklagare inledde jag prövning av huruvida skäl fanns att fullfölja åtalet för mord. Meijer och Ni själv har för mig var för sig redogjort för målet. Ni har som Er uppfattning uttalat, att fällande dom inte kan förväntas.

Höglunds försvarare, advokaten Olof Arvidson, har vid besök hos mig framfört sina synpunkter på åtalet för mord. Arvidson har därefter i skrivelse 3.9.1970 hemställt att jag skulle nedlägga detta åtal.

Vid bedömning av bevisläget i målet vad gäller åtalet för mord finner jag i likhet med Er att fällande dom inte kan förväntas. Av denna anledning kan åtalet inte vidhållas. Vad angår åtalet för brukande av falsk urkund är utrett, att Höglund gjort sig skyldig till den åtalade gärningen. Med hänsyn till den tid som Höglund varit berövad friheten i målet och omständigheterna i övrigt finner jag med stöd av 20 kap 7 § första stycket 3 rättegångsbalken, att åtal för denna gärning kan underlåtas.

På grund av vad sålunda anförts förordnar jag, att de mot Höglund väckta åtalen skall nedläggas.

Den 4 september 1970 ingav Larsson till häradsrätten en skrivelse, varigenom Larsson under åberopande av riksåklagarens skrivelse till Larsson nedlade åtalen mot Irwing Höglund. Häradsrätten förordnade samma dag att Höglund omedelbart skulle försättas på fri fot. Svea hovrätt, där Höglund såsom förut nämnts anfört besvär över beslut av häradsrätten i häktningsfrågan, avskrev besvärsmålet från vidare handläggning.

8.1.1. Undersökningen genom JO

Sejlert anförde i sin klagoskrift till JO följande beträffande riksåklagarens beslut.

Innan Meijer beslutade att begära den anhållne häktad, lär han ha inhämtat Romanders syn på häktningsfrågan. Romander skall då i likhet med Meijer ha ansett att häktningsskäl förelåg. Eventuellt inhämtade Meijer Romanders uppfattning även i åtalsfrågan innan åtal väcktes. Om så var fallet torde Romanders åsikt ha varit för åtal. I samband med att Meijer — förmodligen den 28 augusti 1970 — begärde att bli befriad från åklagaruppgiften påstås han ha frågat Romander om åtalet ändå skulle fullföljas. Romander lär då ha sagt att så skulle ske, vilket även bekräftats av att ny åklagare — länsåklagaren Larsson — förordnades. En vecka senare — den 4 september — rekommenderade Romander att åtalet skulle läggas ned.

Jag kan inte undgå att anse att åtalet i detta allvarliga och komplicerade mål synes ha handlagts på ett lättvindigt sätt och under i övrigt dunkla omständigheter. Skälen för denna min åsikt är följande.

Så sent som den 28 augusti synes Romander ha ansett att målet skulle fullföljas. Under den därpå följande veckan hände inget i målet eftersom den åtalade ansågs behöva vila sig från rättegången och den nye åklagaren måste få tid att läsa in målet. Ändock rekommenderar Romander den 4 september att åtalet skall läggas ned trots att ingenting sakligt nytt tillkommit under den gångna veckan. I Romanders rekommendation antyds att Larsson pläderat för ett nedläggande vid föredragning den 4 september. Sent på kvällen den 3 september lär Larsson dock ha givit uttryck för den motsatta uppfattningen. Trots att målet var omfattande och bevisvärderingen komplicerad lär Larssons föredragning hos Romander inte ha tagit mer än på sin höjd en timme. Det verkligt allvarliga är att rykten dessutom gör gällande att Romanders rekommendation förelåg utskriven i koncept redan då Larsson infann sig hos Romander. Då den slutliga versionen skrevs ut lär endast några ord ha ändrats. Det sakliga innehållet förblev oförändrat. Till detta kommer att Romander knappast kan ha haft tillgång till den muntliga bevisningen från häradsrätten eftersom vid Romanders avgörande endast utskriften från Lidholms utsaga var klar och av denna utskrift hade vid den tidpunkten endast en avskrift överlämnats till Svea hovrätt. Vidare bör observeras att bevisupptagningen i häradsrätten var långt ifrån avslutad. Bl a återstod bevisningen rörande motivet till den påstådda gärningen. Romanders rekommendation bör även ses mot bakgrunden av att häradsrätten kort tid dessförinnan avslagit en begäran om den åtalades försättande på fri fot och att häktningsfrågan inom kort skulle bli föremål för hovrättens prövning.

Ovan redovisade omständigheter och cirkulerande påståenden kan eventuellt tolkas som om Romanders rekommendation grundats, inte på sakliga juridiska överväganden utan på andra, målet ovidkommande omständigheter. Rykten påstår att Romander skulle ha fattat sin rekommendation efter övertalningar, påtryckningar eller till och med direktiv för att få slut på en inflammerad situation.

I yttrande den 18 september 1970 till JO anförde riksåklagaren.

Någon dag innan länsåklagaren Otto Meijer avlät häktningsfram-

ställning i målet föredrog han för mig på eget initiativ vad som dittills framkommit under utredningen i och för samråd i häktningsfrågan. Detta var den först kontakt som Meijer tog med mig beträffande målet. Närvarande vid föredragningen var också biträdande riksåklagaren Bengt Steen och två polismän från riksmordkommissionen. Jag uttalade därvid som min uppfattning — med instämmande av Steen — att den bevisning som då förelåg innefattade skäl till häktning men inte var tillräcklig för åtal. Utredningen var inte slutförd och det framgick av Meijers föredragning att den fortsatta utredningen kunde förväntas stärka misstankarna mot Höglund.

Något ytterligare samråd med mig eller med Steen enligt vad denne upplyst mig har Meijer inte haft innan han väckte åtalet.

Då huvudförhandlingen inleddes 18.8.1970 var jag på tjänsteresa i Japan. Vid min återkomst till Stockholm på morgonen 27.8.1970 meddelade mig Steen, att Meijer önskade sammanträffa med mig rörande målet mot Höglund. Påföljande dag infann sig Meijer hos mig och begärde att bli befriad från åklagaruppgiften i målet. Han anförde därvid samma motivering som han därefter angav i en hit 31.8.1970 inkommen skriftlig begäran om entledigande. Jag förklarade för Meijer, att jag skulle komma att bifalla hans framställning. Det kan tilläggas att Meijer vid denna tidpunkt hade kunnat beviljas sjukledighet. Han önskade emellertid vara i tjänst ännu några dagar bl a för att kunna överlämna målet till den nye åklagaren. Vid sammanträdet 28.8.1970 redogjorde Meijer för bevisläget i målet och antydde sin tveksamhet huruvida den bevisning som redan framlagts och som kunde frambringas var tillräcklig för fällande dom. Han gjorde dock inget uttalande om att åtalet borde läggas ned och begärde inte heller att jag skulle besluta därom. Emellertid gav mig Meijers redogörelse anledning att till prövning uppta frågan om åtalet skulle vidhållas.

Sedan kontakt nåtts med länsåklagaren Lennart Larsson meddelade denne på förmiddagen 29.8.1970 att han var villig att åtaga sig åklagaruppgiften i målet. Jag lät meddela Larsson att han borde inrikta sig på att så snart som möjligt bilda sig en uppfattning om bevisläget och därvid också överväga huruvida den omfattande vittnesbevisningen i något avseende kunde begränsas. För Larsson framhölls det angelägna i att ombyte av åklagare under inga förhållanden fick leda till nämnvärd fördröjning av målets handläggning.

Larsson begav sig omedelbart till Stockholm och började redan under söndagen 30.8 inläsning av handlingarna. De första dagarna biträdde Meijer med att sätta honom in i målet. Under måndagen 31.8 sammanträffade jag med Larsson och vi diskuterade därvid närmare den allmänna uppläggningen av hans arbete. Därvid upprepade jag de synpunkter på detta som jag tidigare låtit meddela Larsson. Jag hade därefter ytterligare ett par kontakter med Larsson om målet före den slutliga föredragningen, vilken skedde 4.9.1970.

På begäran av Höglunds försvarare, advokaten Olof Arvidson, fick denne tisdagen 1.9.1970 för mig framlägga sina synpunkter på åtalet och på vad som förekommit i målet. Arvidson förklarade därvid på min fråga, att i val mellan nedläggande av åtalet och fullföljande av rättegången det från Höglunds sida önskades att åtalet lades ned. I skrivelse till riksåklagaren 3.9.1970 gjorde Arvidson sedermera en framställning därom.

Enligt överenskommelse skulle Larsson om möjligt måndagen 7.9.

1970 lämna en slutlig redogörelse för målet för ställningstagande i åtalsfrågan. Som en förberedelse till detta sammanträde hade föredraganden på mitt kansli, byråchefen Claes Zeime, gjort ett utkast till beslut för den händelse man skulle komma till att åtalet skulle nedläggas. Det var motiverat att ha ett utkast till skrivning framför allt med hänsyn till att stor skyndsamhet var påkallad. Redan vid en kontakt som Larsson hade med Zeime på morgonen 4.9.1970 meddelade Larsson emellertid, att han hade blivit helt övertygad om att förutsättningar saknades för att vidhålla åtalet. Vid den föredragning som Larsson senare på förmiddagen gjorde för mig — i närvaro av Steen och Zeime — kom jag till samma uppfattning och meddelade mitt beslut, som innefattade en order till Larsson att nedlägga åtalet. Till grund för expeditionen låg det utkast som Zeime utarbetat. Vissa ändringar och tillägg gjordes.

Mitt beslut i ärendet föregicks av omsorgsfull prövning av allt förefintligt material. Jag kan vitsorda att jag inte tagit del av den i rätten framlagda bevisningen på annat sätt än genom de redogörelser härför som lämnats av Meijer. En inom mitt kansli verkställd omedelbar granskning av bevismaterialet skulle ha blivit tidskrävande och kunde inte ha någon betydelse för utgången. Avgörande var inte vad som faktiskt framkommit utan vad som maximalt kunde styrkas. Vid genomgången prövades varje del av åklagarens bevisning. Särskilt ingående övervägdes möjligheterna att få till stånd mer klarläggande utredning om den ifrågasatta häridentiteten. Vid en samlad bedömning av bevisningen fann jag — liksom också Steen och Zeime — tveklöst att Höglund inte kunde bindas vid brottet.

Klaganden har inte närmare angett arten av de påtryckningar som påstås ha förekommit eller vem som skulle ha utövat dessa påtryckningar. Det får emellertid antas att han avser någon eller några regeringsledamöter. Detta är en allvarlig beskyllning, som jag på det bestämdaste tillbakavisar. Det har i ärendet inte förekommit påtryckning eller anmaning av antytt slag. Inte heller i övrigt har för bedömning av sakfrågan ovidkommande omständigheter påverkat mitt beslut.

Avslutningsvis vill jag framhålla, att förutsättning för åtal är att åklagaren på objektiva grunder kan emotse fällande dom. Kan åklagaren inte räkna med sådan dom skall han inte väcka eller fullfölja åtal, t ex för att få en för honom tveksam fråga prövad av rätten. Denna ståndpunkt innebär inte att åklagaren sätter sig i rättens ställe. Inte sällan kan bevisningen ge utrymme för olika värderingar och under rättegången kan tillkomma nya omständigheter och bevis. Redan ett åtal — även om det skulle leda till frikännande dom — är ett allvarligt ingripande mot en medborgare särskilt om det är fråga om ett allvarligt brott och åtalet är förenat med frihetsberövande. Åklagaren har i sin åtalsprövning att fullgöra en dubbel funktion: han skall svara för att brott blir beivrade men skall också i rättssäkerhetens intresse se till att åtal utan tillräckliga skäl inte väcks.

Ett kompletterande yttrande från riksåklagaren till JO den 16 oktober 1970 innehöll bl.a. följande.

Länsåklagaren Lennart Larsson har vid samtal med mig 13.10.1970 redogjort för sitt arbete med målet sedan han fick uppdraget att vara åklagare i detta. Han har berättat följande.

Redan under lördagen 29.8.1970 sökte Larsson länsåklagaren Otto Meijer per telefon men denne var då inte anträffbar. På söndagsmorgonen, då Larsson redan befann sig i Stockholm, fick han kontakt med Meijer. Vid 9.30-tiden åkte de tillsammans till länsåklagarmyndighetens lokaler i Solna. Meijer lämnade därefter en ingående redogörelse för målet, varvid han särskilt fäste Larssons uppmärksamhet på de punkter som var vitala. Meijers redogörelse pågick i över åtta timmar utan avbrott ens för måltid. Larsson tog därefter hand om åklagarakten. Ett rum i länsåklagarmyndighetens lokaler hade ställts till hans förfogande. Redan på söndagskvällen började han läsa handlingarna i målet. På måndagsförmiddagen hade Larsson ett samtal med Meijer på länsåklagarmyndigheten. Meijer meddelade då att utredningsmännen hos polisen önskade sammanträffa med Larsson. Han begav sig därefter till Södertälje och ägnade sedan måndagen åt polismännens föredragning. Han företog tillsammans med dem syn på de platser som var aktuella i målet och orienterade sig även i övrigt om de lokala förhållandena. Vid 17-tiden var detta avslutat och Larsson ägnade kvällen åt att läsa in målet fram till 1—1/2 2-tiden på natten. Inläsningen fortsattes under tisdagsförmiddagen. Ungefär vid lunchtiden sammanträffade Larsson med förste kriminalassistenten Wincent Lange, som verkställt brottsplatsundersökningen. Lange lämnade en ingående föredragning för denna undersökning och demonstrerade bland annat med hjälp av en docka vad som enligt Langes mening hänt vid brottet. Langes föredragning tog hela eftermiddagen i anspråk. Under kvällen och en stor del av natten fortsatte Larsson inläsningen av målet. Han var sysselsatt därmed under hela onsdagen. Larsson hade ett telefonsamtal med biträdande professorn Nils-Gustaf Gejvall, varvid den i målet aktuella frågan om håridentitet diskuterades. Telefonsamtalet ägde sannolikt rum sent på eftermiddagen eller på kvällen på onsdagen. Möjligen skedde det redan på tisdagen. På torsdagsförmiddagen sammanträffade Larsson åter med Meijer på länsåklagarmyndigheten. Närvarande var då också kommissarien Sten Sture Sandberg och ytterligare två i utredningen engagerade polismän. Därvid diskuterades mycket ingående Lidholms vittnesmål. Larsson förklarade, att han önskade tala med Lidholm. Efter överenskommelse med denne infann sig Larsson på rättsläkarstationen vid 13.00-tiden samma dag. I de diskussioner som därefter ägde rum och som pågick i ungefär fyra timmar deltog också Sandberg och Lange. Larsson fortsatte under kvällen inläsningen av målet och hade vid 1/2 4-tiden på natten läst hela åklagarakten.

Meijer har under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen berättat bl.a. följande.

Vid sammanträdet med riksåklagaren den 28 augusti begärde Meijer, att riksåklagaren i anledning av de beskyllningar för ohederlighet och bristande objektivitet som framförts mot Meijer skulle pröva huruvida åtalet skulle vidhållas eller nedläggas. I andra hand begärde Meijer att, om en sådan prövning inte kom till stånd, på grund av beskyllningarna bli entledigad från åklagaruppdraget. Riksåklagaren förklarade, att det med hänsyn till målets vidlyftighet inte var möjligt att medhinna en överprövning av åtalet och att Meijers begäran om entledigande därför skulle bifallas. Om riksåklagaren verkställt en överprövning av åtalet och fastställt detta utan att uttala något misstroende mot Meijer, skulle

Meijer inte ha frånträtt åklagaruppgiften. Vid sammanträffandet lämnade Meijer även en kortfattad redogörelse för bevisläget i målet. Härvid förklarade Meijer på riksåklagarens fråga, att bevisläget enligt Meijers mening ur objektiv synpunkt inte förändrats sedan rättegången börjat men att däremot den presskampanj som förekommit kunde medföra obehörig påverkan på både domstolens ledamöter och vittnen. Rörande Lidholms vittnesmål framhöll Meijer, att han ansåg Lidholms uppgifter vara av sådan beskaffenhet att de kunde vederläggas både ur rättsmedicinsk och rättspsykiatrisk synpunkt. Till detta förklarade riksåklagaren, att han inte fäste något avseende vid Lidholms vittnesmål. Kort efter besöket hos riksåklagaren blev Meijer uppringd av byråchefen Zeime och anmodad att skriftligen framställa sin begäran om entledigande från åklagaruppdraget med angivande av de muntliga framförda skälen. Med hänsyn till att riksåklagaren redan avslagit Meijers begäran om en överprövning av åtalsbeslutets bestånd, fann Meijer ingen anledning att upptaga denna begäran i den skriftliga framställningen.

Larsson har under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen om sin befattning med målet fram till riksåklagarens beslut lämnat uppgifter som i huvudsak överensstämmer med riksåklagarens yttranden. Det kan för fullständighetens skull nämnas, att häradsrätten den 31 augusti 1970 biföll en framställning av Larsson om en veckas anstånd med den fortsatta förhandlingen.

Rörande åklagaruppdraget har Larsson närmare berättat följande.

Han blev den 29 augusti uppringd av Zeime och tillfrågad om han var villig att åtaga sig uppdraget som åklagare i Höglundmålet. Påföljande dag fick han besked av Zeime att han skulle förordnas till ny åklagare i målet. Härvid var det från Zeimes sida inte tal om annat än att målet skulle fortsätta. Zeime framhöll emellertid, att Larsson borde vara uppmärksam på huruvida vittnesbevisningen kunde begränsas. Enligt vad Larsson minns nämnde Zeime, att bevisningen möjligen inte var så stark. Larsson uppfattade detta som en antydan att han särskilt skulle beakta om bevisningen var tillräcklig. Vid Larssons första sammanträffande med riksåklagaren om målet framhöll denne, att Larsson borde inrikta sig på att så snart som möjligt bilda sig en uppfattning om bevisläget och överväga huruvida vittnesbevisningen kunde begränsas. Riksåklagaren sade också, att Larsson skulle hålla nära kontakt med honom rörande sin bedömning av målet och att han var anträffbar för överläggningar om detta t.o.m. den 7 september. Larsson hade ytterligare någon eller några kontakter med riksåklagaren om målet, varvid Larsson redogjorde för vad som förekommit men fick inte några särskilda instruktioner i anledning härav. Troligen bestämdes det också i något sammanhang, att Larsson skulle om möjligt den 7 september lämna en slutlig redogörelse för målet.

Innan en redogörelse lämnas för vad Larsson uppgivit om sin bedömning av målet må nämnas, att vid utredningen på ombudsmannaexpeditionen en del uppgifter framkommit av innebörd, att Larsson under tiden fram till riksåklagarens beslut bibragt utredningspersonalen och Meijer uppfattningen att åtalet skulle vidhållas och att han emotsåg en fällande dom.

Sålunda har Lange uppgivit, att Larsson vid sammanträffandet hos Lange tisdagen den 1 september uttalade, att "här finns material för en fällande dom" och att i allt fall arbetshypotesen måste vara fällande dom. Larsson yttrade detta efter Langes redogörelse för det kriminaltekniska utredningsmaterialet samt för sin och Lidholms uppfattningar om vad som hänt vid brottet. Larsson upprepade efter sammanträdet hos Lidholm torsdagen den 3 september sitt yttrande att det fanns material för en fällande dom. Enligt Otto Andersson yttrade Larsson hos Lange och vid sammanträdet på länsåklagarmyndigheten före besöket hos Lidholm, att arbetshypotesen måste vara fällande dom. Andersson fick uppfattningen, att Larsson ansåg sig kunna räkna med bifall till åtalet.

Enligt Sandberg gav Larsson vid ett telefonsamtal, sent på kvällen den 3 september, vilket avslutades först fram emot midnatt, inte någon antydan om att han ansåg, att åtalet inte skulle vidhållas och att det inte fanns utsikter till en fällande dom.

Slutligen må i detta sammanhang nämnas följande. Enligt överenskommelse skulle Larsson den 4 september sammanträffa med Meijer för en genomgång av målet. Sammanträffandet kom inte till stånd på grund av att Larsson efter telefonkontakt med Meijer på morgonen den 4 september fick besked av Zeime att Larsson skulle göra en föredragning för riksåklagaren. Enligt Meijer var vid samtalet Larssons inställning till åtalet föremål för en kortfattad diskussion. Meijer fick den bestämda uppfattningen, att Larsson ansåg, att åtalet skulle fullföljas och att det fanns utsikter till en fällande dom.

Rörande sin bedömning av målet har Larsson under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen uppgivit.

Han var till en början optimistiskt inställd till utsikterna till en fällande dom och arbetade för en sådan. Han grundade denna tillförsikt särskilt på Gejvalls utlåtande att de funna pubeshåren ägde med jämförelsematerial från Irwing Höglund överensstämmande kutikularmönster och på vad Meijer uppgivit därom, att Gejvall under hand givit uttryck för en starkare uppfattning om hårfyndens identitet än vad han anfört i utlåtandet. Larsson hade mot denna bakgrund tanken att låta Gejvall undersöka jämförelsematerial från andra personer för att denne skulle få en säkrare grund för bedömning av sannolikheten för antagande att de funna håren härrörde från Irwing Höglund. Vid telefonsamtalet med Gejvall onsdagen den 2 september fick Larsson emellertid en annan uppfattning än han tidigare hyst om vad Gejvall kunde uttala i saken genom att denne förklarade, att hans vetenskap i denna del ännu inte tillät några helt säkra slutsatser. Härjämte meddelade Gejvall, att hårfynden i stort sett var förbrukade för ytterligare undersökningar. Varken vid sammanträffandet hos Lange den 1 september eller annars uttalade Larsson för utredningspersonalen någon bestämd uppfattning om bevisläget i målet och yttrade inte, att det fanns material för en fällande dom. Däremot kan Larsson före Gejvalls besked ha sagt, att han ville försöka få fram en starkare bevisning

rörande hårfyndens identitet och att det för den händelse detta lyckades skulle finnas särskilt goda utsikter till en fällande dom. Vid sammanträffande med Lidholm den 3 september fick Larsson uppfattningen, att Lidholm var bunden av sin, såsom Larsson uppfattade, för säkra uppfattning om hur gärningen tillgått. Larsson ansåg, att det uppenbarligen fanns utrymme för att gärningen kunde ha förövats på åtskilliga sätt, men bedömde också, att detta inte var något som stärkte bevisningen mot Irwing Höglund.

Larsson har vidare uppgivit, att han ännu under dagen den 3 september inte hade någon bestämd uppfattning i fråga om möjligheterna att uppnå fällande dom men att han under kvällen och natten vid läsningen av resterande delar av åklagarakten blev alltmer tveksam.

Om sin slutliga bedömning av målet har Larsson närmare uppgivit bl. a. följande.

Han trodde redan på kvällen den 3 september inte riktigt på en framgång med åtalet och fick efter hand som natten gick en alltmer utpräglad känsla härav. När han var färdig med läsningen av åklagarakten, hade han inte funnit något att grunda ett verkligt pålitligt åklagaryrkande på. Han ansåg, att omständigheterna i fallet kunde tolkas mot Irwing Höglund men att man också, om man så ville, i många hänseenden kunde godtaga dennes förklaringar. Detta gällde exempelvis i fråga om Irwing Höglunds anmodan i brevet till Anna-Maria Maurer dagen efter hustruns försvinnande att i fortsättningen ställa breven till hans bostadsadress. I första hand kunde man naturligtvis tolka omställningen av breven på det sättet, att Irwing Höglund visste, att hustrun var borta för alltid. Å andra sidan var Irwing Höglunds förklaring till den ändrade adressen, nämligen att han besinnat sig och inte ville ha några hemligheter för hustrun i fortsättningen, inte orimlig. Det fanns enligt Larssons mening många sådana omständigheter i utredningen, vilka kunde ges antingen en misstrogen tolkning eller en kanske godtrogen men ändock plausibel tolkning. Till Larssons uppfattning att målet skulle fullföljas bidrog att han ansåg sig inte helt klar med bedömningen av målet. Han ville först avvakta konferensen med Meijer påföljande dag och få en repetition av dennes synpunkter, innan han tog någon egen ställning. Till detta kom att han visserligen genom samtal med de i målet hörda huvudvittnena fått deras sista ord kanske i större utsträckning än häradsrätten men att han ändock ville ta del av häradsrättens protokoll, som var under utskrift. Även häktningsfrågan i hovrätten påverkade något hans ställningstagande till målets fullföljande. Han bedömde, att häktningsskälen kunde kvarstå oförändrade men att, därest hovrätten kom till uppfattningen att Irwing Höglund skulle försättas på fri fot, detta var ett särskilt skäl för att överpröva åtalet. Larssons uppfattning var därför, att han måse fullfölja målet i allt fall tills hovrätten prövat häktningsfrågan. — Anledningen till att Larsson på kvällen tog kontakt med Sandberg var den tvekan han började känna inför bevisläget och att han mot denna bakgrund var litet rädd för att en publicering av ett anonymt brev i dess helhet, som han tidigare lämnat sitt medgivande till, skulle åstadkomma mer skada än nytta. Larsson kunde väl förstå, att Sandberg fått den uppfattningen, att åtalet skulle vidhållas. Men Larsson var ju inte då färdig med sin bedömning av målet.

Vad härefter gäller riksåklagarens beslut om nedläggande av åtalet har Larsson berättat, att han vid kontakten med Zeime på morgonen den 4 september på dennes fråga, om vad Larsson ansåg om målet, meddelade, att han inte trodde på en fällande dom. Zeime verkade något överraskad och anmodade Larsson att inställa sig hos riksåklagaren. Vid den föredragning som Larsson därefter gjorde för riksåklagaren — i närvaro av Steen och Zeime — redogjorde Larsson för sina kontakter med bland andra Gejvall och Lidholm. Larsson genomgick också åklagarens återstående bevisning och lämnade kommentarer till denna. Själva föredragningen var ett ganska fritt samtal och tog omkring en timme, innan riksåklagaren fattade sitt beslut. Såväl Larsson som Steen och Zeime delade riksåklagarens uppfattning att fällande dom inte kunde förväntas.

8.1.2 JO:s bedömning

Under utredningen har inte framkommit något som tyder på att ovidkommande omständigheter inverkat på Larssons föredragning inför riksåklagaren eller på riksåklagarens beslut att nedlägga åtalet.

Riksåklagaren har ägt behörighet att pröva och i förekommande fall nedlägga åtalet. Ehuru det kan ifrågasättas om det inte funnits anledning att invänta hovrättens nära förestående prövning av häktningsfrågan, vilket kunnat ge anvisning om domstolens syn på åtalet, är det uppenbart att riksåklagaren haft orsak att på grund av vad som allmänt försports om rättegången sätta sig in i fallet och själv fatta ståndpunkt i åtalsfrågan. Någon kritik mot att riksåklagaren utnyttjade sin behörighet att pröva åtalet kan därför ej anföras.

I fråga om den prövningen framgår av utredningen att skäl ej saknades för bedömningen att åtalet borde nedläggas, men att skäl å andra sidan förelåg också för den motsatta bedömningen. Riksåklagaren har vid sin prövning haft att beakta samtliga dessa skäl. Anledning saknas till antagande att så ej skett. Såsom jag framhållit vid min bedömning av Meijers åtalsbeslut (5:3) var bevisläget i målet tvivelsutan svårbedömt. Det fanns utrymme för olika uppfattningar. Att riksåklagaren kom till slutsatsen att bevisläget var sådant att åtalet borde nedläggas kan inte föranleda någon anmärkning.

8.2 Larssons befattning med målet omedelbart efter beslutet om nedläggandet av åtalet

8.2.1 Undersökningen genom JO

Vad angår Larssons befattning med målet i anslutning till att åtalet mot Irwing Höglund nedlagts framgår av utredningen vid ombudsmannaexpeditionen följande.

Sandberg och Otto Andersson har uppgivit, att Larsson inte underrättade spaningsledningen om nedläggningsbeslutet utan först omkring en vecka efter detta tog kontakt med spaningsledningen. I det förra hänseendet har Sandberg och Otto Andersson lämnat bl. a. följande uppgifter.

Spaningsledningen fick kännedom om nedläggningsbeslutet genom att Irwing Höglund, som vid tillfället var på polishuset i Södertälje för att taga del av handlingar som inte medtagits i förundersökningsprotokollet, mottog ett telefonsamtal från Arvidson. Härvid föll Irwing Höglund i gråt och framsnyftade, då Otto Andersson skulle trösta honom, orden "jag är fri". För att få uppgiften bekräftad och erhålla närmare anvisningar om vad som gällde i fråga om det fortsatta spaningsarbetet samt särskilt beträffande misstanken mot Irwing Höglund och de från honom verkställda beslagen gjorde Sandberg, har han berättat, ansträngningar att nå kontakt med Larsson genom att ringa till bl. a. länsåklagarmyndigheten och häradsrätten med begäran att Larsson skulle höra av sig. Härjämte hade Sandberg flera kontakter med chefen för polisbyrå II i rikspolisstyrelsen, byråchefen Esbjörn Esbjörnsson och fick genom denne enahanda begäran framförd till riksåklagarämbetet. Spaningsledningen blev under dagen ansatt med frågor från pressen och andra massmedia men kunde inte lämna några upplysningar i saken, allra minst som man inte ens erhöll en officiell bekräftelse på att målet nedlagts. Larsson var försvunnen. När man sedermera började fundera över vem som var åklagare och förundersökningsledare i fallet fick man genom rikspolisstyrelsen beskedet, att Larsson alltjämt hade att handlägga målet mot Irwing Höglund och fullgöra de åklagaruppgifter som kunde uppkomma i fallet, såvitt rörde Irwing Höglund.

Även polismästaren Norström har antytt kritik mot åklagarsidan för bristande kommunikation med polisen med anledning av nedläggningsbesluten.

Om sina åtgärder omedelbart efter riksåklagarens beslut har Larsson uppgivit.

Efter det att riksåklagaren meddelat sitt beslut och sedan Larsson till häradsrätten ingivit skrivelsen om nedläggandet av åtalen, gick Larsson till ett enkelt café på Södermalm i Stockholm och ringde därifrån till länsåklagarmyndigheten för att underrätta Meijer om beslutet. Larsson kom inte i kontakt med Meijer utan bad vid samtal med endera av länsåklagarna Carrick eller Jonsson att till Meijer få framfört att åtalen lagts ner. Härefter begav sig Larsson till det motell, där han bodde, och gömde sig; han satte en skylt med orden "stör ej" på rumsdörren. Larsson var ängslig att få pressen och andra massmedia över sig och ansåg, att om det skulle lämnas några kommentarer rörande beslutet borde detta ske från riksåklagarens sida; själv ville han inte figurera i tidningar o. dyl. Larsson tänkte inte på att kontakta spaningsledningen. Detta var ett beklagligt förbiseende, men möjligen hade han tanken att länsåklagarmyndigheten skulle verka som ett kommunicerande kärl i förhållande till spaningsledningen. Han räknade inte heller med att denna i någon större utsträckning skulle få frågor från pressen med anledning av beslutet.

Rörande sin vidare befattning med åklagaruppgiften har Larsson be-

rättat, att han måndagen den 7 september 1970 besökte länsåklagarmyndigheten och därefter, efter överenskommelse med Zeime, återvände till Kalmar på eftermiddagen samma dag. Enligt Larsson vände spaningsledningen under den vecka, som följde, honom ryggen genom att man inte tog kontakt med honom.

8.2.2 JO:s bedömning

Det ligger i sakens natur att Larsson, sedan han efterkommit riksåklagarens beslut att på grund av dennes bedömning av bevisläget i målet nedlägga åtalen, haft skyldighet att underrätta polisen om beslutet och att tillse att han kunde lämna anvisningar om vilken åklagare polisen kunde vända sig till med förfrågningar i saken. Utredningen ger fog för kritik mot Larsson i angivet hänseende. Saken är dock ej av beskaffenhet att påkalla någon åtgärd från min sida.

9 Domen

Såsom omnämnts i den inledande redogörelsen meddelade häradsrätten den 17 december 1970 på yrkande av Irwing Höglund frikännande dom för åtalet för mord. Beträffande det mot Irwing Höglund väckta åtalet för brukande av falsk urkund yrkade Irwing Höglund, efter att till en början ha begärt frikännande dom även i denna del, påföljdseftergift. Med hänsyn till att åtalet nedlagts på den grunden, att riksåklagaren funnit att åtal för gärningen kunde underlåtas, avskrev häradsrätten målet i denna del från vidare handläggning.

9.1 Arvidsons kostnadsräkning

Häradsrätten utlät sig jämväl i anledning av begäran av Arvidson om ersättning som offentlig försvarare för Irwing Höglund. Härutinnan yrkade Arvidson enligt en den 22 september 1970 dagtecknad kostnadsräkning arvode — sedan detta nedsatts med 1.000 kr — med 124.000 kr samt ersättning för tidsspillan med 5.000 kr och för utlägg med 3.404 kr 65 öre.

I yttrande över kostnadsräkningen, vilket infordrats av häradsrätten, förklarade sig Larsson ej ha någon erinran mot yrkandet om arvode, medan han inte yttrade sig om ersättningsyrkandet i övrigt.

Häradsrätten tillerkände Arvidson ersättning med skäligen ansedda 56.596 kr 65 öre, varav 55.000 kr i arvode. Sedan Arvidson klagat, fastställdes beslutet härom den 28 juni 1971 av Svea hovrätt. En ledamot i hovrätten var av skiljaktig mening och ville fastställa arvodet till 75.000 kr. Hovrättens beslut vann laga kraft.

JO-utredningen har uppehållit sig vid Larssons ställningstagande till Arvidsons ersättningsyrkande.

Till en början må meddelas en del uppgifter om kostnadsräkningen och handläggningen av Arvidsons ersättningsyrkande.

Kostnadsräkningen upptog ett stort antal arvodesgrundande åtgärder från Arvidsons sida. Arvodet var inte uppdelat i olika poster utan angavs endast till sitt slutbelopp, 125.000 kr. Räkningen upptog arvode för 17 besök hos Irwing Höglund på arrestavdelningen i Södertälje under tiden den 5 juni—den 10 juli 1970, 58 besök hos Irwing Höglund på kronohäktet under tiden den 13 juli—den 4 september 1970 och 4 besök hos honom på rättspsykiatriska kliniken dagarna den 29 augusti —den 2 september 1970. — Uppgifterna innebär, att Arvidson gjort sammanlagt 79 besök hos Irwing Höglund under tillhopa 90 dagar, lördagar och söndagar inräknade. — Vidare yrkades arvode för minst 35 resor till Södertälje med omnejd (utöver besöken hos Irwing Hög-

lund på polishuset i Södertälje) under tiden den 8 juni—den 29 augusti 1970. Resorna avsåg samtal med i förundersökningsprotokollet redovisade vittnen, kontakter och samtal med personer som anvisats av Irwing Höglund och hans anhöriga samt kontakter och samtal med personer, om vilka Arvidson fått anvisning genom ett stort antal brev och telefonsamtal. Härjämte avsåg Södertäljeresorna besiktning av fyndplatsen vid fyra tillfällen, fem besök i villan vid Byvägen 11, besök på parkeringsplatsen där bilen återfunnits och vid Eklundsnäsbadet samt gång- och färdprov av de i målet aktuella sträckorna. Arvidson yrkade också arvode för två besök hos Irwing Höglunds arbetsgivare, besök på polishuset i Södertälje den 10 juli (slutförhöret med Irwing Höglund) och den 4 september 1970, två besök hos Irwing Höglunds föräldrar, likaså besök i Nynäshamn, Flen, Norrköping, Eskilstuna, Örebro, Bålsta, Vaxholm och Rimbo under tiden den 9 juni—den 27 augusti 1970 för kontakter och samtal med personer, vilka Arvidson anvisats genom telefonsamtal och brev. Beträffande de senare besöken uppgav Arvidson, att han med hänsyn till uttalade önskemål från de flesta av de berörda personerna om anonymitet och diskretion avseende vederbörandes identitet var förhindrad att ange namn, adress och närmare tidpunkt för samtalen. Härjämte yrkade Arvidson arvode för minst 900 telefonsamtal, mottagande och genomläsning av cirka 200 brev, grundlig genomgång av Nytt Juridiskt Arkiv, grundligt studium av aktuell lagstiftnings förarbeten och kommentarer ävensom av på rättsområdet förefintlig doktrin och för ett flertal andra åtgärder. Arvidson beräknade att han arbetat på målet 1.250 timmar. (Tiden från Arvidsons förordnande till målets nedläggande omfattar 92 dagar. Det uppgivna timantalet motsvarar en arbetstid om drygt 13 timmar om dagen, lördagar och söndagar inräknade.) Härtill kom tidsspillan i samband med resor beräknad till 100 timmar. En stor del av arbetet hade utförts på "obekväm arbetstid" under lördagar och söndagar samt efter kl 21 och före kl 7. Arvidson hade under vissa perioder från mitten av juli arbetat 22 timmar per dygn. Även då Arvidson under några dagar i slutet av juni och början av juli var starkt besvärad av en hals- och öroninfektion arbetade han i sin bostad delvis sängliggande minst 10 timmar per dygn. Ersättning yrkades med 100 kr per arbetstimme. Ersättningen för tidsspillan i samband med resor beräknade Arvidson efter 50 kr per timme. Vad gäller kostnader upptog räkningen — jämte andra poster — utan närmare specifikation bilresor till Södertälje med flera orter i Mellansverige med 520 mil till ett belopp av 2.808 kr.

I skrivelse den 12 november 1970 till Arvidson hemställde häradsrätten om kompletterande uppgifter bl. a. — förutom angående ställningstagandet till nedläggandet av åtalet, där Arvidson begärt frikännande dom även avseende brukande av falsk urkund — beträffande kostnadsräkningen i elva närmare angivna hänseenden. Beträffande arvodesyrkandet gick de begärda kompletteringarna i huvudsak ut på att Arvidson skulle angiva datum och tid på dagen för varje besök hos Irwing Höglund liksom för varje resa till Södertälje och besöken i Nynäshamn med övriga orter. Vidare skulle Arvidson i sistnämnda båda hänseenden närmare angiva skälet till resan respektive besöket samt den tid som åtgått för den åtgärd som vidtagits i anledning av resa och besöket. Beträffande Södertäljeresorna skulle Arvidson även uppgiva vilka personer som de i räkningen angivna samtalen avsett. Häradsrätten hemställde även, att Arvidson skulle angiva — beträffande be-

söken hos Irwing Höglunds arbetsgivare och föräldrar samt sammanträffandena med Lidholm — dagarna och tiden härför samt — beträffande besöket den 4 september 1970 på polishuset — tidsåtgången härför. Beträffande yrkandet om ersättning för utlägg hemställdes, att Arvidson skulle närmare angiva mellan vilka orter bilresorna till Södertälje m. fl. platser i Mellansverige företagits.

I yttrande den 23 november 1970 anförde Arvidson, att han fann skäl tillmötesgå häradsrättens begäran att närmare precisera arvodesräkningen så till vida, att han avstod ifrån att yrka ersättning i vissa närmare angivna hänseenden och med hänsyn härtill nedsatte arvodesyrkandet med, såsom förut nämnts, 1.000 kr. Härjämte anförde Arvidson: "I övrigt finner jag icke skäl att tillmötesgå häradsrättens begäran om precisering av min kostnadsräkning. Min kostnadsräkning ger klart besked om — i synnerhet för den som medverkat i målet — vilket enormt omfattande arbete jag nödgats utföra i detta mål för att få min huvudman i den situation, i vilken han för närvarande befinner sig." I yttrandet kritiserade Arvidson att tidsutdräkt förevarit med målets avgörande.

Sedan Larsson delgivits Arvidsons kostnadsräkning, häradsrättens skrivelse om kompletterande uppgifter beträffande räkningen och Arvidsons yttrande häröver, anförde Larsson i yttrande den 8 december 1970 till häradsrätten följande beträffande Arvidsons arvodesyrkande.

Jag har sökt erhålla informationer från dem, som på polis- och åklagarsidan tidigare sysslat med målet, hur de bedömde omfattningen av det arbete försvararen nedlagt i saken. De uttalanden jag erhållit har dock lämnat obetydlig vägledning.

Det är också uppenbart att en mycket stor del av försvararens arbete på målet ligger utanför den räjong, som åklagaren direkt kan bedöma.

Trots att det gäller en ganska begränsad tidrymd är jag beredd godtaga Arvidsons uppgift att han utfört effektivt arbete under 1.250 timmar och åsamkats tidsspillan med cirka 100 timmar.

En debitering av 100 kr per arbetstimme torde ej vara oskälig.

Jag har sålunda ej någon erinran mot det av Arvidson begärda beloppet.

I domen anförde häradsrätten följande om Arvidsons ersättningsanspråk.

Den av Arvidson yrkade ersättningen måste med beaktande av målets beskaffenhet anses orimlig. Så betydande belopp kan ifrågakomma i mål endast om särskilt vidlyftigt och invecklat arbete varit förenat med uppdraget såsom offentlig försvarare.

Det har ålegat Arvidson att visa omfattningen av sitt arbete, i synnerhet som det huvudsakligen ligger utom rätta. Arvidson har inte företett annan utredning angående sitt arbete än vad han därom uppgivit i kostnadsräkningen. Han har avböjt att lämna ytterligare uppgifter om arbetet, ehuru han beretts tillfälle härtill. Häradsrätten finner vad Arvidson anfört i kostnadsräkningen — utom såvitt avser kostnader för delgivning, 96 kr 65 öre, och för telefonsamtal, porto och taxiresor, 500 kr — icke vara av beskaffenhet att kunna läggas till grund för prövningen av ersättningsyrkandena.

Häradsrätten har därför att enbart med ledning av sin kännedom om målet och övriga för rätten kända omständigheter pröva dessa ersättningsyrkanden.

Härvid skall beaktas att målet huvudsakligen rört bevisfrågor — som visserligen varit vidlyftiga — men att målet i övrigt varit av ej alltför invecklad beskaffenhet. Det skall därjämte särskilt beaktas, att Arvidson under juni månad 1970 på grund av uppdrag i annat mål varit upptagen av huvudförhandling i Svea hovrätt fram t. o. m. den 24 juni samt att fullständigt förundersökningsprotokoll i förevarande mål varit tillgängligt för arbete först den 30 juli 1970.

Med hänsyn till det anförda finner häradsrätten Arvidson väl ersatt för arbete och tidsspillan med ett arvode om 55.000 kr och för bilresor med 1.000 kr ävensom för delgivningskostnad, telefonsamtal, porto och taxiresor med fordrade belopp eller tillhopa med 56.596 kr 65 öre.

Sedan Arvidson klagat över häradsrättens beslut i ersättningsfrågan fastställdes detta av Svea hovrätt genom beslut den 28 juni 1971, vilket vann laga kraft.

Rörande sina möjligheter att i häradsrätten yttra sig över Arvidsons ersättningsanspråk har Larsson under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen uppgivit.

Med hänsyn till den befattning han tog med målet hade han inte någon närmare uppfattning om det arbete Arvidson nedlagt i vidare mån än att denne måste ha varit intensivt sysselsatt under hela den aktuella tiden. För Larsson var utgångspunkten vid bedömningen av anspråket, att han med hänsyn till Arvidsons advokatansvar måste sätta tilltro till uppgifterna i kostnadsräkningen, även om det uppgivna antalet arbetstimmar föreföll vara väl mycket och det kunde begäras av Arvidson att han lämnat kompletterande uppgifter beträffande räkningen. Larsson försökte få informationer från polis och åklagare om hur de bedömde omfattningen av Arvidsons arbete på målet. Beträffande åklagarsidan tog Larsson inte kontakt med Meijer — denne var sjukskriven och "borta ur bilden" på ett sätt som Larsson inte ville "riva upp" i sin situation — utan talade med länsåklagaren Bertil Österberg, som enligt vad Larsson visste hade medverkat i målet. Österberg ansåg, att det var svårt att uttala sig om omfattningen och arten av det arbete Arvidson nedlagt vid sidan av förundersökningen men var införstådd med att målet måste ha medfört mycket arbete för Arvidson. Vad gällde polissidan talade Larsson med Sandberg i saken. Larsson sammanträffade med Sandberg vid en av rikspolisstyrelsen anordnad konferens i Ronneby och talade då "litet löst" med denne om Höglundmålet. Vad Larsson kom ihåg var det i detta sammanhang som han tillfrågade Sandberg om dennes uppfattning om Arvidsons arbete på målet. Sandberg ansåg det omöjligt att uttala sig om Arvidsons arbete utanför förundersökningen, och Larsson fick snabbt intrycket, att Sandberg inte kunde lämna några uppgifter att läggas till grund för en bedömning av Arvidsons anspråk.

Om sin bedömning av Arvidsons anspråk har Larsson vidare anfört.

Han bedömde häradsrättens begäran om kompletterande uppgifter beträffande kostnadsräkningen som i och för sig "väldigt välbefogad". Å andra sidan var det enligt hans uppfattning åtminstone i vissa hänseenden förståeligt, att Arvidson inte ville lämna de begärda uppgifterna. En försvarare kunde, såsom Larsson såg det, inte vara skyldig att lämna alla uppgifter om sitt arbete på ett mål, t. ex. i fråga om

vittnen som han hört. Arvidson borde dock — med hänsyn till att han måste förutsättas ha fört vederbörligt tidkort om sina åtgärder i målet — ha lämnat besked om dagarna för sina besök hos Irwing Höglund liksom tidsåtgången härför. Av samma skäl borde Arvidson också ha lämnat motsvarande uppgifter om bl. a. de uppgivna resorna till Södertälje och besöken i de olika mellansvenska orterna. Larsson tog inte något intryck av Arvidsons uppgifter i räkningen om grundlig genomgång av Nytt Juridiskt Arkiv m. m. utan fann detta något svulstigt skrivet. Vid bedömningen av ersättningsyrkandet ansåg Larsson också, att den uppgivna tidsåtgången — omkring 10 timmar per dag — var väl hög men inte helt orimlig. Larsson visste, att Arvidson varit sjuk viss tid under förundersökningen, vilket i och för sig inte uteslöt att han kunnat arbeta på målet. Det var först genom domen som Larsson erfor, att Arvidson under större delen av juni månad varit upptagen av huvudförhandling i ett annat brottmål. Trots att Höglundmålet omspände en ganska begränsad tidrymd ansåg Larsson sig inte ha någon grund för att ifrågasätta Arvidsons tidsuppgift eller arvodets skälighet. Vid sådant förhållande vågade Larsson inte bestrida tidsuppgiften eller arvodesyrkandet och ansåg, att han inte borde visa någon misstro utan godtaga räkningen. Larsson var nog i grund och botten inställd på att Arvidson med hänsyn till sin underlåtenhet att lämna de begärda uppgifterna inte skulle tillerkännas yrkad ersättning. Larsson ansåg dock, att detta var domstolens avgörande och att ett bestridande från hans sida utan att han kunde andraga något i sak inte skulle vara till något positivt för häradsrättens prövning. Vad Larsson egentligen velat framhålla med sitt yttrande var, att han inte kunde bestrida möjligheten av att Arvidson nedlagt de uppgivna timmarna på målet.

Sandberg har under utredningen vid ombudsmannaexpeditionen hörts om Larssons uppgift om att han tillfrågat Sandberg om dennes uppfattning om omfattningen av Arvidsons arbete på målet. Härvid har Sandberg förklarat, att han inte hade något minne av att Larsson tillfrågat honom i saken.

9.2 JO:s bedömning

Det tillkommer åklagare att i förekommande fall föra talan mot domstols beslut om ersättning av allmänna medel åt offentlig försvarare. Såsom framgår av riksåklagarens cirkulär nr 49 torde härav få anses följa skyldighet för åklagare att ägna domstolarnas avgöranden i sådana frågor den uppmärksamhet, som utgör förutsättning för att statsverkets intressen skall bli behörigen tillvaratagna. I enlighet härmed har åklagare skyldighet att också under pågående rättegång ägna frågan om ersättning åt bl. a. offentlig försvarare tillbörlig uppmärksamhet och i de fall domstol önskar yttrande av åklagare över framställt yrkande om ersättning åt offentlig försvarare nedlägga det arbete för besvarandet av domstolens framställan som saken erfordrar. Utredningen angående Larssons yttrande över Arvidsons kostnadsräkning ger knappast stöd för bedömningen att Larsson inhämtat erforderliga upplys-

ningar för att i sak kunna besvara domstolens framställan. Eftersom det emellertid ej kan antagas att statsverkets intressen inte blivit tillbörligen beaktade genom häradsrättens beslut, finner jag det icke påkallat att vidtaga ytterligare utredning om Larssons förfarande utan lämnar saken utan vidare åtgärd med nu gjorda uttalanden om åklagares skyldigheter.

Larsson nedlade åtalet den 4 september 1970. Domen, varigenom åtalet för mord ogillades, meddelades först den 17 december 1970. Enligt min mening får anses att alltför stor tidsåtgång förevarit innan domen meddelades. Arvidsons kostnadsräkning inkom emellertid först den 23 september och föranledde, av orsaker som ej gärna kan föranleda någon erinran, begäran om kompletteringar samt yttrande av åklagaren. Arvidsons yrkanden i ansvarsdelen föranledde också begäran från häradsrätten om komplettering från Arvidson. Det förefaller troligt att tiden för domens meddelande kunnat bestämmas något tidigare ifall domstolen utsatt kortare frister. Tidsutdräkten har emellertid uppenbarligen mest berott av orsaker, som ej kan läggas någon tjänsteman till last. Jag företar därför ingen åtgärd i saken.

10 Sammanfattning av JO:s bedömanden

I det följande göres en sammanfattning av det huvudsakliga innehållet av mina uttalanden i olika hänseenden i ärendet.

Efter inledningen följer det huvudavsnitt av mitt beslut som har benämnts *2 Efterspaningsskedet* och som avser händelseförloppet fr. o. m. Irwing Höglunds anmälan på morgonen torsdagen den 21 maj 1970 av hustruns försvinnande till fyndet av hennes döda kropp på kvällen den 4 juni 1970.

Min utredning har här främst avsett att undersöka om fog föreligger för den kritik som riktats mot polisen för bristande objektivitet i efterspaningsarbetet. Därvid har jag inte funnit anledning till kritik mot polisen i sagda hänseende.

Jag har i detta sammanhang tagit upp till bedömande två särskilda frågor avseende dels den kriminaltekniska undersökningen av Irwing Höglunds bil efter fyndet av densamma och dels den undersökning polisen företog i makarna Höglunds bostad på eftermiddagen samma dag Irwing Höglund gjorde sin anmälan.

Någon kritik mot den kriminaltekniska undersökningen av bilen har inte framförts utifrån. Däremot observerades under min utredning att undersökningen blev bristfällig genom att det inte blev fastställt hur förarsätet var placerat då bilen påträffades. Då denna brist emellertid inte torde ha haft någon större betydelse för polisutredningen har jag inte funnit anledning att taga upp saken närmare.

Vad gäller undersökningen i makarna Höglunds bostad har jag funnit att den borde ha företagits på sätt som gäller om husrannsakan. Så har inte skett i det att vederbörligt beslut om husrannsakan inte meddelats och föreskrivet protokoll inte förts över undersökningen. Min utredning har emellertid inte visat att vad som förekommit inverkat menligt för Irwing Höglund och jag har därför ansett mig kunna stanna vid påpekandet att undersökningen borde ha företagits i de former som är stadgade för husrannsakan. Jag har inte heller funnit att undersökningen i bostaden — på sätt antytts — otillbörligt samordnats i tiden med det förhör som hölls med Irwing Höglund på polisstationen samtidigt med att undersökningen gjordes.

Nästa huvudavsnitt i beslutet är benämnt *3 Förundersökningen i övrigt utom Lidholms deltagande däri.*

I detta avsnitt behandlas ett flertal frågor och jag skall här beröra endast några av de viktigaste.

Den första frågan gäller hämtningen och anhållandet av Irwing Höglund natten till den 5 juni 1970, sedan Ulla Höglunds döda kropp påträffats kvällen före.

Den kritik som härutinnan framförts har gått ut på dels att åtgärderna vidtogs innan det ännu förelåg full klarhet vare sig om det påträffade liket var Ulla Höglunds döda kropp eller om att hon bragts om livet genom brott och dels att Irwing Höglund under natten befann sig i sådant psykiskt tillstånd att något förhör inte bort hållas med honom och att Irwing Höglund inte erinrats om sin rätt att ha tillgång till försvarare.

I det förstnämnda hänseendet har jag uttalat, att genom den av mig verkställda utredningen får anses utrett, att de skäl som förelåg till antagandet såväl att man funnit Ulla Höglunds döda kropp som att hon bragts om livet var så starka att kritik på denna grund mot hämtningen och anhållningsbeslutet inte är befogad. Att misstanken riktades mot Irwing Höglund för att ha begått brottet sammanhängde med de misstankar i denna riktning som han ådragit sig redan före fyndet men som innan kroppen påträffades inte nått sådan styrka att skyldighet kan anses ha förelegat att underrätta honom om misstanken.

Vad gäller förhöret med Irwing Höglund på natten har jag erinrat om att enligt RB 23: 12 må ej under förhör uttröttning eller andra otillbörliga åtgärder användas i syfte att framkalla bekännelse eller uttalande och att detta bland annat innebär att om det befinnes att den som skall höras är helt uttröttad inlett förhör bör avbrytas. Vad gäller förhöret med Irwing Höglund framgår att förhörsledaren konstaterade att denne var omtöcknad och talade osammanhängande samt att det verkade som om han hade svårt att fatta vad saken gällde. Jag har uttalat, att skäl synes ha förelegat att avbryta förhöret med Irwing Höglund sedan han underrättats om anledningen till att han hämtats till polisstationen. Det har emellertid synts vanskligt att nu i efterhand ha någon bestämd uppfattning om läget var sådant att förhöret borde ha avbrutits. Jag har därför ej funnit tillräcklig grund föreligga till anmärkning mot att förhörsledaren fortsatte förhöret till dess åklagaren inträdde. Vad beträffar frågan om Irwing Höglund underrättats om sin rätt att anlita försvarare kan ej anses styrkt att Irwing Höglund ej underrättats härom. Däremot synes antagligt att Irwing Höglund på grund av sitt tillstånd ej uppfattat vad förhörsledaren sagt härom.

En betydande uppmärksamhet väckte en anmälan som inkom den 10 juni 1970 från Irwing Höglunds försvarare advokaten Olof Arvidson med påstående att Irwing Höglund i arrestlokalen hos polisen i Södertälje förvarades under sådana förhållanden att det varit möjligt för polisen att utifrån avlyssna de samtal Arvidson haft med Irwing Höglund i hans cell. Det uppgavs också att cellen var TV-övervakad. Jag lät omgående göra en utredning i saken.

Vid min prövning av vad som förekommit har jag till en början uttalat att det ej kan riktas någon kritik mot åklagarens och polisens

bedömning att särskild tillsyn erfordrades av Irwing Höglund under anhållningstiden. Rörande denna tillsyn har jag uttalat följande.

Det kan emellertid ofta nog ifrågasättas om det ej utgör en alltför ingripande åtgärd att placera en anhållen under kontinuerlig TV-bevakning. Kungörelsen med vissa föreskrifter om allmänna häkten och polisarrester innehåller ingen bestämmelse om att TV-bevakning eller annan teknisk, t. ex. akustisk kontroll får äga rum. Härav kan självfallet icke dragas slutsatsen att sådan bevakning skulle vara otillåten. Avsaknaden av bestämmelser om teknisk kontroll manar emellertid till restriktivitet. Frågan är ju uppenbart ej enbart av rent teknisk eller ekonomisk natur utan rör i högsta grad också den enskildes rätt till integritet. I den mån ändamålet med frihetsberövandet påkallar en intensiv övervakning torde detta i flertalet fall kunna uppnås på sedvanligt mera öppet sätt med personell övervakning. I de fall sådan övervakning inte är lämplig av hänsyn till den frihetsberövades tillstånd eller inte kan anordnas på grund av personalbrist får övervakning med t. ex. TV godtagas. Enligt min mening bör emellertid sådan övervakning i regel förekomma blott undantagsvis och under kort tid. Med hänsyn till vad som upplysts om Irwing Höglunds labila psykiska tillstånd under de första anhållningsdygnen finner jag förhållandena ha varit sådana att hans förvaring i cell med TV-övervakning varit påkallad och således inte kunna föranleda någon kritik.

Däremot har jag — under hänvisning till stadgandet i RB 21: 9 att försvarare äger meddela sig med den anhållne i enrum — funnit, att det var felaktigt, att, då Arvidson ville meddela sig i enrum med Irwing Höglund, inte tillhandahålla därför lämplig lokal och att inte från början tydligt tillkännage att skyddsarresten, vari Arvidson och Irwing Höglund samtalade, var bevakad av en dold TV och försedd med dold anläggning för avlyssning. Vad gäller TV-övervakningen har Arvidson senare förklarat, att han ansåg att visuell bevakning genom TV var »en ganska adekvat åtgärd» med tanke på Irwing Höglunds depressionstillstånd. Beträffande talförbindelsen förhöll det sig kort sagt så att den inte fungerade. Vid besök som personal från ombudsmannaexpeditionen gjorde i arrestlokalen redan dagen efter det Arvidsons anmälan inkommit till mig konstaterades att det inte var möjligtatt uppfatta innehållet ens i högröstade samtal som fördes i cellen. Med hänsyn härtill och övriga av mig anförda skäl har jag lämnat Arvidsons klagomål i detta hänseende utan ytterligare åtgärd.

Sedan häktningsförhandlingen den 15 juni 1970 avslutats vid 19-tiden inställdes Irwing Höglund till förhör på polishuset i Södertälje.

Mot åtgärden har riktats kritik som gått ut på att åtgärden varit otillbörlig med hänsyn till Irwing Höglunds psykiska tillstånd efter häktningsförhandlingen ävensom till att Irwing Höglund inte fått något middagsmål.

Jag har i detta hänseende uttalat att något längre förhör inte borde ha hållits med Irwing Höglund efter återkomsten till Södertälje utan

att han först fått tillfälle att intaga middagsmål och åtnjuta nödig vila. Det har under min utredning ej kunnat klarläggas vad som föranledde att förhöret kom till stånd. Synbarligen har något missförstånd uppstått mellan länsåklagaren Meijer och kriminalkommissarien Sandberg. Jag har emellertid uttalat.

Oavsett orsaken till förhöret är det emellertid klart att reglerna i RB 23: 12 var att tillämpa av dem, som ombesörjde förhöret med Irwing Höglund. För den verksamheten är Sandberg närmast ansvarig. Sandberg måste anses ha handlat felaktigt genom att igångsätta förhöret utan att tillse att Irwing Höglund fått äta och genom att låta detsamma fortsätta ända till klockan 21.25 utan att Irwing Höglund efter häktningsförhandlingen fått åtnjuta nödig vila. Enligt min mening ger emellertid utredningen vid handen, att polispersonalen varit så intensivt fångad av situationen, att man helt enkelt inte hade en tanke på mat eller vila vare sig för egen eller för Irwing Höglunds del. På grund härav anser jag mig i denna del kunna låta bero vid en erinran om vikten av att de stadganden, som tillkommit för att skydda den enskilde mot otillbörliga påfrestningar under förundersökning, noga efterföljs.

Övriga under avsnitt 3 upptagna frågor har i stort inte föranlett någon kritik från min sida och jag hänvisar i dessa delar till beslutet.

Under rubriken *4 Lidholms deltagande i förundersökningen* redovisas en tämligen omfattande utredning angående författningsstadganden rörande rättsläkare, om rättsläkares medverkan vid förundersökningen i mordfall och om Lidholms tidigare samarbete med riksmordkommissionen och med Meijer, varefter jag ingår på vad som förekommit i detta fall.

Mina uttalanden innefattar en allvarlig kritik mot Lidholm, som jag har funnit på ett betänkligt sätt brustit i sina skyldigheter att samverka med förundersökningsledningen. I detta sammanhang har jag ingått på frågan om rättsläkares ställning i förhållande till förundersökningsledningen och om rättsläkares redovisningsplikt till förundersökningsledningen vad gäller det honom givna uppdraget. Jag har också tagit upp spörsmålet om rättsläkares tystnadsplikt, därvid jag framhållit att det väl får anses att sådan tystnadsplikt föreligger men att då den inte är direkt reglerad i lag tvekan kan uppstå vad som gäller i detta hänseende. Jag har framhållit att det skulle vara av värde om denna fråga togs under övervägande av den 1969 tillsatta offentlighets- och sekretesslagstiftningskommittén och beslutat tillställa kommittén beslut i ärendet.

Under *5 Objektiviteten vid förundersökningen och åtalsbeslutet* har jag ingått på frågan om fog föreligger för framförd kritik för bristande objektivitet såvitt gäller förundersökningen och därefter uttalat mig om åtalsbeslutet.

Vad gäller objektiviteten har kritiken i stort sett gått ut på att utredningsledningen varit alltför fixerad vid uppfattningen, att Irwing Höglund varit gärningsmannen och att man eftersatt olika utredningsuppslag. Jag har funnit att fog saknas för kritiken. Vid min utredning har inte framkommit något som tyder på att några utredningsuppslag eftersatts eller förbisetts. I detta sammanhang har jag fäst min uppmärksamhet vid ett sammanträde som i början av juli 1970 hölls på länsåklagarmyndigheten i Solna mellan Meijer och i utredningen deltagande polispersonal, därvid bevisläget diskuterades. Överläggningar av detta slag i en mordutredning torde vara sällsynta. Att överläggningen över huvud kom till stånd måste antagas innebära att det vid denna tidpunkt förelåg en anmärkningsvärt stor tveksamhet hos åklagaren om bevisläget. Inte minst mot bakgrund härav saknas varje anledning att antaga att förundersökningsledningen medvetet eller omedvetet brustit i objektivitet vid förundersökningen.

Vad gäller åtalsbeslutet uttalar jag att bevisläget tvivelsutan var svårbedömt. Med hänsyn härtill kan naturligen inte uteslutas att en annan åklagare än Meijer skulle ha kommit till ett annat resultat i åtalsfrågan. Emellertid förelåg objektivt sett omständigheter av sådan beskaffenhet att det i varje fall icke kan föranleda någon anmärkning mot Meijer för att han kom till slutsatsen att tillräckliga skäl förelåg för åtal.

Under *6 Huvudförhandlingen* avhandlas en del processuella frågor sammanhängande med huvudförhandlingen. Det gäller bland annat rättegångens yttre former, den formella processledningen m. m.

Förevisandet av en docka med Ulla Höglunds kläder och en del fotografier väckte stor uppmärksamhet. Med hänsyn till att såväl häradsrättens ordförande, tingsdomaren Dahnell, som Meijer och Arvidson uttalat, att dockan och bildmaterialet verksamt bidrog till att fullständiga utredningen har jag inte funnit skäl till anmärkning mot Dahnell i detta hänseende.

Det har ifrågasatts om inte vissa delar av rättegångsförhandlingarna, bl. a. förhören med Irwing Höglund om makarnas samliv, bort hållas inom stängda dörrar. För egen del har jag ansett skäl ha förelegat för att hålla det förhör Arvidson höll med Irwing Höglund i angivet hänseende inom stängda dörrar. Min utredning visar att det hölls informella överläggningar i offentlighetsfrågan mellan Dahnell, Meijer och Arvidson, varvid Arvidson uttalade sig mot att någon del av förhandlingarna ägde rum inom stängda dörrar och att från Meijers sida inte framkom någon begäran härom. Ehuru det ankommer på rätten att ex officio besluta i offentlighetsfråga, har jag inte funnit mig böra framföra någon kritik mot Dahnell för att han med hänsyn till parternas ståndpunkt inte upptog frågan om avbrytande av de offentliga förhandlingarna under förhöret med Irwing Höglund.

I fråga om processledningen i övrigt har jag haft att pröva dels påståenden om att Irwing Höglund »tystades» och »klubbades ned» och dels Dahnells uppträdande mot Meijer och Arvidson, därvid Arvidson gjort gällande att Meijer tilläts att i allt för hög grad dominera rättegången och Arvidson ofta blev avbruten under det att Meijer närmast förmenat att Arvidson tilläts alltför stora friheter.

Jag har i dessa hänseenden uttalat följande.

Påståendet att Irwing Höglund tystats ned torde — som framgår av den föregående redogörelsen — hänföra sig till ett tillfälle i början av rättegången, då Irwing Höglund anmodad att ange huruvida han var skyldig eller inte i stället började ett anförande, i vilket han sade sig vilja berätta allt, och Dahnell därvid avbröt Irwing Höglund och upplyste honom om att han skulle få berätta senare. Dahnell handlade därvid helt enligt rättegångsbalkens regler och någon anmärkning kan naturligen inte drabba honom för hans ingripande.

Vad så gäller Dahnells förhållande till Meijer och Arvidson har Dahnell under min utredning förklarat, att förhandlingen inte varit alldeles lätt att leda bl. a. på grund av den irriterade stämningen mellan Meijer och Arvidson. Vad som framgår av fonogramutskrifterna från rättegången bekräftar i hög grad Dahnells omdöme.

Vid en prövning av vad sålunda förekommit hamnar jag i vanskligheter. Av de tre agerande står Dahnell och Meijer under min tillsyn medan så inte är fallet med Arvidson, varför jag är lagligen förhindrad att göra något bedömande för hans del. Att mot bakgrund härav rättvist bedöma Dahnells processledning låter sig inte göra. Jag vill dock ha sagt, att även om det kan ha funnits skäl för en starkare processledning än den Dahnell utövade, har min granskning av vad som förevarit inte givit skäl att antaga att inte Dahnell handlat med den oväld och den opartiskhet som under förhållandena varit möjlig. Dessbättre torde det vara sällsynt att i vårt land rättegångar i svåra brottmål utspelar sig i sådana former som här varit fallet, varför det redan av den anledningen inte torde vara påkallat med ytterligare uttalanden från min sida i denna sak.

I detta avsnitt har jag också något berört en processrättslig fråga, nämligen om inte kriminalinspektören Lange, som hördes på begäran av Meijer, och Lidholm, som hördes på begäran av Arvidson, bort höras som sakkunniga i stället för som vittnen.

I avsnitt 7 *Lidholms rättsmedicinska bedömanden och uttalanden i målet* redovisas en omfattande utredning, innefattande yttranden av socialstyrelsen, rättsläkarrådets rättsmedicinska sektion, professorn i rättsmedicin vid Lunds universitet, föreståndaren vid rättsläkarstationen i Lund Gerhard Voigt och docenten i rättspsykiatri, överläkaren vid fångvårdsanstalten Hall Karl-Erik Törnqvist.

Vad gäller det av Lidholm avgivna obduktionsutlåtandet har till en början anförts mot Lidholm att han inte dragit någon slutsats om när döden inträffat utan först i sin vittnesutsaga ingått på detta. Socialstyrelsen har funnit det vara en brist att uppgifter saknas om väderleks-

förhållandena under tiden från det Ulla Höglund försvann till tidpunkten då hennes döda kropp anträffades, liksom att någon undersökning inte gjorts av maginnehållet. Vid min prövning härav har jag funnit att gällande författning om rättsmedicinsk undersökning av död människas kropp inte närmare reglerar vad ett obduktionsutlåtande skall innehålla. Det oaktat får det enligt min mening anses ligga i sakens natur att det ankommer på rättsläkaren att uttala sig om dödens inträde och så torde väl också i allmänhet ske. I förevarande fall har inte heller någon annan av dem som deltog i utredningen om Ulla Höglunds död ifrågasatt antagandet att hon avlidit i anslutning till försvinnandet. Jag har därför inte ansett att det kan läggas Lidholm till last som tjänstefel att han inte i obduktionsutlåtandet uttalade sig om tidpunkten för dödens inträde. På anförda skäl har jag ej ansett det böra läggas Lidholm till last som försummelse vad som anförts om underlåtenhet att införskaffa uppgifter om väderleksförhållandena och att låta undersöka maginnehållet.

Tyngdpunkten i den kritik som upptagits mot Lidholm för hans obduktionsutlåtande har jag funnit ligga i det som anförts rörande hans slutsats att orsaken till Ulla Höglunds död varit kvävning genom strypning med snara, nämligen att denna slutsats ej kan hävdas reservationslöst.

Jag har i denna del anfört vidare.

Samtliga av mig hörda sakkunniga instanser — Voigt, rättsläkarrådets rättsmedicinska sektion och socialstyrelsen — synes vara ense om att Lidholms slutsats om dödsorsaken framstår som den mest sannolika. Av naturliga skäl har ingen av dem ingått på någon bedömning av hur stor sannolikheten är för riktigheten av Lidholms slutsats. I efterhand torde en sådan bedömning inte vara möjlig att göra.

Tillfrågad om vilken betydelse det skulle haft för Meijer vid beslutet i åtalsfrågan om Lidholm varit försiktigare i sin slutsats har Meijer — något som måste respekteras — inte velat ingå djupare på en fråga av denna hypotetiska natur. Tanken att åtalsfrågan kanske fått en annan utgång om Lidholm uttryckt någon reservation i sitt bedömande är mycket oroande och det är naturligt att jag mot bakgrund härav sett utomordentligt allvarligt på Lidholms förfarande.

När jag nu har att straffrättsligt bedöma Lidholms förfarande, måste jag säga mig att hans förfarande väl varit ägnat att missleda åklagaren och på grund härav är i hög grad klandervärt men att det å andra sidan inte kan med säkerhet hävdas, att åtalsbeslutet med ett mer reserverat bedömande från Lidholms sida skulle ha blivit ett annat än nu blev fallet och skada uppstått från rättssäkerhetssynpunkt. Ovissheten i bedömningen i sistnämnda hänseende måste räknas Lidholm till godo. Jag finner mig därför inte kunna göra gällande, att Lidholm åsidosatt sin tjänstplikt genom sitt reservationslösa uttalande om dödsorsaken. Något åtal skall således inte väckas mot Lidholm i denna del. Jag räknar med att Lidholm för framtiden noga besinnar sina plikter som rättsläkare och noggrant iakttager objektivitet och omsorg i sina tjänsteåligganden.

I min bedömning övergår jag därefter till den kritik som riktats mot Lidholm för hans uttalanden främst under vittnesmålet. Det är här fråga om Lidholms uttalande, att han »visste» hur gärningen tillgått, uttalanden om gärningsmannens psyke m. m.

Jag har därvid uttalat följande.

Lidholms uttalanden är häpnadsväckande och ovederhäftigheten av dem torde ha blivit klart belyst genom den utredning som skett vid ombudsmannaexpeditionen och som framgår av min redovisning.

Alla förväntar sig att en rättsläkare som uppträder inför domstol uttalar sig med sans och måtta, med iakttagande av all tänkbar objektivitet och i överensstämmelse med vetenskap och beprövad erfarenhet. I allt detta har Lidholm brustit. Man kan fråga sig om någon skada uppstod till följd av Lidholms uttalanden. På grund av att rättegången avbröts kom de att stå i huvudsak oemotsagda. Hade rättegången fortsatt skulle de med all säkerhet blivit belysta av andra sakkunniga, varför det knappast skulle ha uppstått någon fara att rätten blivit missledd av dem. Visserligen åstadkom de uppståndelse och gav material till sensationsskriverier i en del av pressen men skall man tala om skada i detta sammanhang torde den ytterst ha drabbat Lidholm själv.

Meijer har velat göra gällande, att Lidholm genom sina uttalanden gjort sig skyldig till ovarsam utsaga. Med hänsyn till vad jag i ett tidigare avsnitt anfört om att det synes tveksamt i vilken grad vittnesseden även omfattar omdömen, som uttalas av vittnen, anser jag mig inte böra göra gällande att Lidholm gjort sig skyldig till ovarsam utsaga.

Lidholm har även som vittne gjort sina uttalanden på grund av sin tjänst såsom rättsläkare och det saknas därför inte skäl att anse att han här gjort sig skyldig till sådant oförstånd att det bör betraktas som tjänstefel. Från allmän synpunkt är emellertid ett åtal inte påkallat för prövningen härav och jag räknar med att även Lidholm kommit till insikt om vad som brustit hos honom och att något upprepande av det skedda inte är att befara. Med hänsyn härtill avstår jag från att anställa åtal mot Lidholm även i denna del.

De avslutande huvudavsnitten i beslutet, *8 Nedläggandet av åtalet* och *9 Domen*, avhandlar först riksåklagarens beslut att nedlägga åtalet. Jag konstaterar där att riksåklagaren varit behörig att pröva åtalet och att någon kritik inte kan anföras mot riksåklagaren för att han utnyttjade sin behörighet. Riksåklagaren får antagas ha vid denna prövning beaktat alla skäl som talade både för och mot ett nedläggande av åtalet. Att riksåklagaren kom till slutsatsen att bevisläget var sådant att åtalet borde nedläggas kan inte föranleda någon anmärkning.

Den 31 augusti 1970 entledigade riksåklagaren Meijer på dennes begäran och förordnade länsåklagaren i Kalmar län Lennart Larsson till ny åklagare.

Vid min granskning av Larssons befattning med målet har jag funnit Larsson inte kunna undgå anmärkning dels för att han inte underrättade polisledningen om nedläggningsbeslutet och dels för att han —

då han haft att yttra sig över Arvidsons arvodesräkning — inte inhämtat erforderliga upplysningar för att i sak kunna besvara domstolens hemställan om hans yttrande.